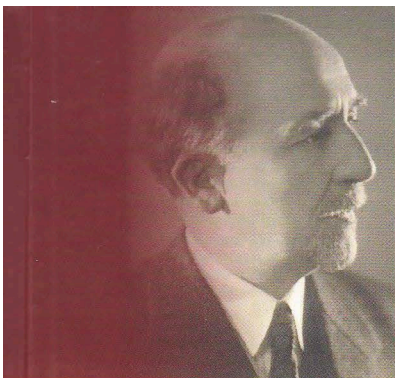

ACADEMIA ROMÂNĂ
Filiala Cluj-Napoca

INSTITUTUL
DE LINGVISTICĂ
ȘI ISTORIE LITERARĂ
„SEXTIL PUȘCARIU”

CAIETELE SEXTIL PUȘCARIU

IV

*Actele
Conferinței Internaționale
„ZILELE SEXTIL PUȘCARIU”*

Ediția a IV-a, Cluj-Napoca
12–13 septembrie 2019

**CAIETELE
SEXTIL PUȘCARIU**

IV

Actele Conferinței Internaționale
„ZILELE SEXTIL PUȘCARIU”
Ediția a IV-a, Cluj-Napoca, 12–13 septembrie 2019

CAIETELE SEXTIL PUȘCARIU

CONSILIUL ȘTIINȚIFIC

IOAN BOLOVAN (Cluj-Napoca), MIRCEA BORCILĂ (Cluj-Napoca),
ALEXANDRINA CERNOV (Cernăuți), GHEORGHE CHIVU (București),
ION MĂRII (Cluj-Napoca), ROBERTO MERLO (Torino),
MARIUS SALA (București), EUGEN SIMION (București),
ION SIMUȚ (Oradea), ION TALOȘ (Köln),
DORIN URIȚESCU (Toronto), GISÈLE VANHESE (Cosenza)

COMITETUL DE REDACȚIE

EUGEN PAVEL – *director*
NICOLAE MOCANU – *redactor-șef*
DUMITRU LOȘONȚI, ADRIAN TUDURACHI – *redactori-șef adjuncți*
COSMINA-MARIA BERINDEI, COSMIN BORZA,
ELENA FAUR, VERONICA VLASIN,
BOGDAN HARHĂȚĂ (*secretar științific de redacție*)

© Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”

ISSN 2393 – 526X
ISSN-L 2393 – 526X

COMITETUL DE REDACȚIE
400165 Cluj-Napoca, Str. Emil Racoviță, nr. 21
Tel./ fax: +40 264 432440
e-mail: institutul.puscariu@gmail.com
web: <http://inst-puscariu.ro/CaieteleSPI.html>

ACADEMIA ROMÂNĂ
Filiala Cluj-Napoca
400015 Cluj-Napoca, Str. Republicii, nr. 9
Tel./ fax: +40 264 592363
e-mail: filiala@acad-cluj.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ
Filiala Cluj-Napoca
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ
„SEXTIL PUȘCARIU”

CAIETELE SEXTIL PUȘCARIU IV

Actele Conferinței Internaționale
„ZILELE SEXTIL PUȘCARIU”
Ediția a IV-a, Cluj-Napoca, 12–13 septembrie 2019

Cluj-Napoca
SCRIPTOR • ARGONAUT
2019

Coperta: CĂLIN STEGEREAN

Layout: Editura Scriptor

Tiparul a fost finanțat de Societatea Română de Dialectologie

Editura Argonaut este acreditată CNCSIS/CNC,
pe domeniul Philologie, nivel B,
din anul 2002.

Editura Scriptor

400457 Cluj-Napoca, str. Septimiu Albini, nr. 11
Tel. (+40) 264 434563; 0744 602110
minimo.srl@gmail.com
nmocanu@gmail.com

Editura Argonaut

400545 Cluj-Napoca, str. Ciucaș, nr.5/15
Fax: (+40) 264 425626; 0740 139984
editura_argonaut@yahoo.com
w.w.w.editura-argonaut.ro

S U M A R

- EUGEN PAVEL, *Alocuțiune de deschidere* / 11
EUGEN PAVEL, *Reflexions à l'anniversaire du centenaire du Musée de la Langue Roumaine* / 15
ION POP, *Transmiterea valorilor culturale. O temă cu variațiuni* / 27

L I N G V I S T I C Ă Ș I F I L O L O G I E

- GABRIELA VIOLETA ADAM, *Din arhiva Muzeului Limbii Române. Chestionarul anchetelor de probă ale Atlasului lingvistic român* / 37
MARIA ALDEA, *Sextil Pușcariu și lexicografia* / 52
ALEXANDRA BANEU, *Opera poetică a doctorului Vasile (Vasilie) Popp. O trecere în revistă* / 58
COSMINA-MARIA BERINDEI, *Construcția instituțională a Muzeului Limbii Române ca loc al memoriei* / 71
LILIANA BOTNARU, *Varietățile diamezică și diegetică – noi dimensiuni variaționale?* / 82
ADRIAN CHIRCU, *Diminutive doftoricești în vechi scrieri românești (Meșteșugul doftoriei – ms. rom. BAR 933)* / 92
LIA BRAD CHISACOF, *Din nou despre împrumuturile datorate de română limbii grecești moderne* / 101
ROZALIA COLCIAR, ADELINA EMILIA MIHALI, *Supranume și porecle feminine în ALRR–Transilvania* / 112
FEDERICA CUGNO, *Sextil Pușcariu e Matteo Bartoli: storia di un lungo e intenso rapporto scientifico e umano* / 123
DUMITRU LOȘONȚI, *Cuvinte dialectale. Contribuții etimologice (II)* / 134
DORINA MACOVEI, *Particularități lexico-funcționale ale sintagmelor terminologice din metalimbajul ecologiei* / 151
I. MĂRII, *Note lexicografice* / 158
ROBERTO MERLO, *A atârna: încercare de micromonografie istoric-etimologică* / 176
EUGENIA MINCU, *Statutul elementelor savante greco-latine în sistemul morfemic al limbii* / 200
MIRCEA MINICĂ, *Funcții și semne. Câteva reflecții asupra unor modele teoretice ale semnului lingvistic* / 209
CRISTIAN MOROIANU, *Câteva dificultăți în tratarea lexicografică a etimologiei* / 216
SIMONA POP, *Complement. Circumstanțial. Complement circumstanțial* / 229

- CRINA POP, *Observații privind filiația ceasloavelor din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea* / 248
- ION TALOȘ, *Istoria și semnificația unui toponim: **Prat** și **Prat de Traian** sau **Câmpul lui Traian** (Pușcariu/EWRS 1369, Meyer-Lübke/REW 6732)* / 261
- DANIELA TEMNEANU, *Receptarea operei lui Ferdinand de Saussure în revistele românești de lingvistică: „Dacoromania”* / 272
- FEDERICO VICARIO, *Românistica în **Fondul Carlo Tagliavini** al Centrului Internațional de Plurilingvism al Universității din Udine* / 280
- VERONICA ANA VLASIN, *Din arhiva Muzeului Limbii Române. Ancheta de probă din Săliște (jud. Sibiu)* / 288
- MARTA VREMIR, *Note privind termenii referitori la corpul uman și bolile acestuia în două dicționare de la începutul secolului al XIX-lea* / 299
- DANA-MIHAELA ZAMFIR, OANA UȚĂ BĂRBULESCU, *Cercetare privind seriile de pronume personale din limba română veche. Cu privire specială asupra originii pronumelui **dânsul*** / 315

ISTORIE LITERARĂ ȘI CULTURALĂ

- GALINA ANIȚOI, *Problema „omului în fața oglinzii” la M. Bahtin și J. Lacan. Dialogul teoriilor* / 357
- CONSTANTINA RAVECA BULEU, *Romanul haiducesc al Bucurei Dumbravă* / 364
- LILIANA BURLACU, *Consumafie și creație. Cafenelele scriitorilor români în prima jumătate a secolului al XX-lea* / 377
- COSMIN CIOTLOȘ, *Leonid Dimov: dispecerat de formule literare* / 386
- NINA CORCINSCHI, *Noile proiecții ale intimității într-o ontologie a virtuelului* / 400
- MIRJANA ĆORKOVIĆ, *Genul literar, identitate și memorie în literatura română din Voivodina (Serbia)* / 406
- DAIANA GÂRDAN, *Tipologiile romanului românesc și provocările cercetării cantitative. Cazul romanului social și de moravuri* / 418
- OLESEA GÎRLEA, *Reprezentări negative ale tehnicii și cyberspațiului în proză* / 428
- NADEJDA IVANOV, *Drama copilului interior în romanele de introspecție ale lui Vladimir Beșleagă* / 439
- RODICA MARIAN, *Despre oportunitatea integralității **Luceafărului** eminescian* / 450
- LUIZA MARINESCU, *Sextil Pușcariu și contemporanii săi în caleidoscopul **Memoriilor*** / 464
- OVIO OLARU, *Romanul polițist. Variațiuni est-europene* / 475

- TATIANA POTÎNG, *Restricțiile timpului sacru reflectate în culegerea Elenei Niculiță-Voronca, **Datinele și credințele poporului român*** / 483
- ADRIAN TUDURACHI, *Discursul interiorității în roman și nașterea subiectului în cultura română modernă* / 491
- LIGIA TUDURACHI, *Convertirea literaturii române după 1947. Supraviețuitorii de la Sburătorul* / 503
- LUISA VALMARIN, *Drumul variantelor eminesciene de la „Tristeță” la „Melancolie” sau poetica bruioanelor* / 513
- MAGDA WÄCHTER, *Romanul românesc interbelic. Delimitări și controverse* / 523
- RUDOLF WINDISCH, *Aron Pumnul (1818–1866), Rumänisch-Lehrer in Czernowitz* / 531

Indice de autori / 559

CONTENTS

- EUGEN PAVEL, *Opening adress* / 11
EUGEN PAVEL, *Reflections on the centennial anniversary of the Romanian Language Museum (1919–2019)* / 15
ION POP, *La transmission des valeurs culturelles. Thème et variations* / 27

LINGUISTICS AND PHILOLOGY

- GABRIELA VIOLETA ADAM, *From the archive of the Romanian Language Museum: the trial questionnaires of ALR* / 37
MARIA ALDEA, *Sextil Puscariu's relationship with Lexicography* / 52
ALEXANDRA BANEU, *The poetic works of doctor Vasile Popp – a review* / 58
COSMINA-MARIA BERINDEI, *The establishment of the Romanian Language Museum as a site of memory* / 71
LILIANA BOTNARU, *Diamesic and diegetic Varieties – new dimensions of the Variation?* / 82
ADRIAN CHIRCU, *Medical diminutives in old Romanian writings (*Meșteșugul doftoriei* „The craft of medicine” – ms. rom. BAR 933)* / 92
LIA BRAD CHISACOF, *Greek loanwords in Romanian once more* / 101
ROZALIA COLCIAR, ADELINA EMILIA MIHALI, *Feminine Bynames and Nicknames in ALRR–Transilvania* / 112
FEDERICA CUGNO, *Sextil Pușcariu and Matteo Bartoli: the story of a long and intense scientific and personal relation* / 123
DUMITRU LOȘONȚI, *Dialectal words. Etymological contributions (II)* / 134
DORINA MACOVEI, *Lexical and functional features of ecological terms* / 151
I. MĂRII, *Lexicographical notes* / 158
ROBERTO MERLO, *A atârna: a tentative historical-etymological micromonography* / 176
EUGENIA MINCU, *The status of the scientific Greco-Latin elements in the morphemic system of the language* / 200
MIRCEA MINICĂ, *Some remarks on two theoretical models for the linguistic sign* / 209
CRISTIAN MOROIANU, *Some remarks on lexicographic treatment of etymology. Problems and difficulties* / 216
SIMONA POP, *Complement. Object complement. Circumstantial complement* / 229

- CRINA POP, *Remarks on the filiation of **ceasloave** (breviaries) in the 17th and 18th century* / 248
- ION TALOȘ, *The history and significance of a toponym: **Prat** and **Prat de Traian** or **Câmpul lui Traian** [Trajan's Field] (*Pușcariu EWRS 1369*, Meyer-Lübke REW 6732)* / 261
- DANIELA TEMNEANU, *The reception of Ferdinand de Saussure in the Romanian linguistics magazines: „Dacoromania”* / 272
- FEDERICO VICARIO, *The Romanian language reflected in Carlo Tagliavini's Stock at Udine University's International Centre of Plurilingvism* / 280
- VERONICA ANA VLASIN, *The Romanian Language Museum Archive. The preliminary inquiry for ALR II in Săliște (Sibiu county)* / 288
- MARTA VREMIR, *Notes on the terminology of the human body and its diseases in two dictionaries from the beginning of the 19th century* / 299
- DANA-MIHAELA ZAMFIR, OANA UȚĂ BĂRBULESCU, *The personal pronoun in prepositional phrases in old Romanian. With special reference to the etymology of the pronoun **dânsul*** / 315

LITERARY AND CULTURAL HISTORY

- GALINA ANIȚOI, *The problem of “the man at the mirror” in M. Bahtin and J. Lacan's works. The dialogue of theories* / 357
- CONSTANTINA RAVECA BULEU, *Bucura Dumbravă's outlaw novel* / 364
- LILIANA BURLACU, *Nourishment and Creation. Romanian Writers in mid-20th Century Cafes Consommation et création* / 377
- COSMIN CIOTLOȘ, *Leonid Dimov: a literary formulas dispatch* / 386
- NINA CORCINSCHI, *The new projections of intimacy in an ontology of the virtual* / 400
- MIRJANA ĆORKOVIĆ, *Genre, Identity and Memory in romanian literature in Vojvodina (Serbia)* / 406
- DAIANA GÂRDAN, *Defining the social novel and the novel of manners. Challenges of **distant-reading** the Romanian novel* / 418
- OLESEA GÎRLEA, *Negative representations of technique and cyberspace in prose* / 428
- NADEJDA IVANOV, *The tragedy of the inner child in Vladimir Beșleagă's novels of introspection* / 439
- RODICA MARIAN, *On the importance of a comprehensive critical edition of Eminescu's **Luceafărul*** / 450
- LUIZA MARINESCU, *Sextil Pușcariu and its contemporary in kaleidoscope of its memories* / 464
- OVIO OLARU, *The crime fiction. East european variations* / 475

- TATIANA POTÎNG, *The restrictions of the sacred time reflected in the collection of Elena Niculiță-Voronca, **The customs and beliefs of the Romanian people*** / 483
- ADRIAN TUDURACHI, *The Psychological Novel and the Birth of the Subject in the Modern Romanian Culture* / 491
- LIGIA TUDURACHI, *The Reshaping of the Romanian Literature after 1947. The Survivors of Sburătorul Circle* / 503
- LUISA VALMARIN, *The transition from “Sadness” to “Melancholy” in Eminescu’s manuscript versions or the poetics of drafts* / 513
- MAGDA WÄCHTER, *The Romanian interwar novel. Disputes and polemics* / 523
- RUDOLF WINDISCH, *Aron Pumnul (1818–1866), Teacher for romanian in Czernowitz* / 531

Authors index / 559

.

ALOCUȚIUNE DE DESCHIDERE

Domnilor academicieni, profesori și cercetători, stimați invitați, dragi colegi,

Doresc, mai întâi, să vă adresez un cuvânt de bun venit, mulțumindu-vă că ați răspuns cu căldură invitației noastre de a sărbători împreună centenarul Muzeului Limbii Române din Cluj, primul nucleu autentic de cercetare filologică de la noi. Spuneam la prima ediție a ZILELOR SEXTIL PUȘCARIU, din 2013, că am ales anume atunci anii impari (în alternanță cu Simpozionul Internațional de Dialectologie, din anii pari, organizat tot de Institutul nostru), tocmai pentru a ajunge să dedicăm ediția a IV-a, din 2019, momentului aniversar care se prefigura. Sub semnul tutelar al lui Sextil Pușcariu, întemeietorul școlii lingvistice clujene, putem astăzi să scrutăm drumul parcurs până acum, să evaluăm performanțele noastre și să ne confruntăm cu rigorile marilor sinteze care ne așteaptă. Lansarea de carte care urmează – antologia *Școala Ardeleană* – este doar o fațetă a muncii noastre de cercetare.

Țin să remarc participarea la acest eveniment a cercetătorilor și a universităților din țară și din străinătate, a oaspeților de la Torino, Udine, Roma (prin prezența doamnei profesor Luisa Valmarin, de la Universitatea La Sapienza), apoi a celor din Köln, Belgrad și Chișinău (aceștia din urmă cu 10 reprezentanți, dintre care 7 sunt bursierii noștri!). Îi felicit, cu această ocazie, pe prietenii noștri basarabeni pentru denumirea mai recentă a instituției lor, cu rezonanțe multiple: Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”. Au sosit la Cluj, la fel ca în edițiile anterioare, colegi lingviști și literați de la București, Iași, Oradea sau Constanța, pentru care Clujul a devenit un loc privilegiat de întâlnire și dezbateră științifică. Vor fi, așadar, 64 de comunicări, pe care le-am structurat în următoarele 6 secțiuni: *Sextil Pușcariu și Muzeul Limbii Române*; *Filologie și limbă literară*; *Ipoteze lexicologice și etimologice*; *Dialectologie și onomastică*; *Subgenuri ale romanului românesc*; *Literatura – de la mit la realitate virtuală*.

Salutăm prezența în mijlocul nostru la acest moment jubiliar a Domnului primar Emil Boc, receptiv, ca întotdeauna, în susținerea efectivă a manifestărilor noastre științifice. Îi mulțumim pentru această implicare.

Suntem onorați de reîntâlnirea cu Domnul academician Eugen Simion, președintele Secției de Filologie și Literatură a Academiei Române, arhitectul celor mai solide edificii istorico-literare din ultimii ani – mă gândesc doar la *Dicționarul general al literaturii române* și la colecția „Opere fundamentale” – proiecte monumentale la care au pus umărul și cercetătorii clujeni. Îi urăm același entuziasm creator pentru a le finaliza.

O alocuțiune de bun venit din partea Filialei Cluj a Academiei Române va rosti Domnul academician Ionel Haiduc, căruia branșa cercetătorilor îi datorează enorm.

Ne va adresa un cuvânt de salut și profesorul Ioan Bolovan, membru corespondent al Academiei Române, noul director al Institutului de Istorie „G. Barițiu”, prorector al Universității Babeș-Bolyai, căruia îi mulțumim, totodată, pentru asigurarea unei părți a infrastructurii simpozionului nostru.

Nu în ultimul rând, ne bucură prezența printre noi a distinșilor profesori Gheorghe Chivu și Ion Pop, membri corespondenți ai Academiei Române, vechi colaboratori ai Institutului academic clujean, care sperăm să ne fie alături și în continuare. În fine, nu pot să nu sesizez prezența printre invitați a unor iluștri academicieni clujeni și din alte domenii.

Trebuie să amintesc faptul că Zilele Sextil Pușcariu, pe care le-am inițiat, cum spuneam, în 2013 și care se desfășoară din doi în doi ani, și-au câștigat deja o tradiție. Stau mărturie cele trei volume editate până acum din „Caietele Sextil Pușcariu”, prezentate aici, care cuprind Actele Conferinței și care reînnoadă, la fel ca „Dacoromania”, o tradiție publicistică pe care suntem obligați să ne-o asumăm. Atunci când inauguram seria „Caietelor”, publicație de tip *proceedings*, existau voci sceptice care nu acordau prea multe șanse unei permanentizări, făcând trimiteri la revista omonimă, cu o existență efemeră, „Cahiers Sextil Pușcariu”, lansată la Roma, în 1952, de Alphonse Juilland, și reluată în anul următor la Seattle, în Statele Unite. Cu unele ezitări de început, noua publicație științifică de la Cluj a reintrat de la ediția a II-a în ritmul normal, astfel încât reușim, din 2015, să o tipărim, datorită partenerului nostru, în același an cu desfășurarea manifestării. Vreau să mai menționez că, pe lângă volumul IV din Acte, tot în această toamnă vom edita și o masivă antologie aniversară, intitulată *Muzeul Limbii Române și „muzeiștii”*. Dar despre centenarul nostru voi vorbi mai mult în conferința plenară. Voi mai adăuga, în final, că și la ediția de față vom acorda Premiile de debut „Sextil Pușcariu”, care și-au câștigat deja o notorietate și care nu constau, bineînțeles, numai într-o diplomă. În plus, pe lângă secțiunile de lingvistică și, respectiv, de istorie literară ale premiului, am instituit și o a treia secțiune, consacrată debuturilor de specialitate din Basarabia.

În încheierea acestei alocuțiuni succinte, vreau să repet cuvintele rostite de Sextil Pușcariu la inaugurarea instituției centenare și a revistei, la sfârșitul articolului-program al primului volum:

„Cu programul desfășurat în aceste câteva cuvinte ne-am început activitatea. În fiecare luni seara, de la 6 până la 8, ne-am adunat la Muzeu câțiva prieteni și colaboratori, făcând comunicări, discutând chestiuni de limbă și literatură, primind unul de la altul învățătură și idei nouă. Articolele ce se publică în acest Buletin și altele, care vor apărea aiurea sau încă nu și-au găsit forma matură pentru tipar, au fost citite mai întâi în

aceste ședințe săptămânale. Cu deosebită bucurie au fost salutate articolele venite de la colaboratorii noștri externi, al căror număr am dori să crească cât mai mult și să dăm de minciună pe cei ce susțin că o colaborare prietenoasă între filologi nu este cu puțință”.

Cu acest îndemn, cât se poate de actual, la conlucrare științifică, permiteți-mi să declar deschise lucrările celei de-a patra ediții a Zilelor Sextil Pușcariu.

Vă mulțumesc.

EUGEN PAVEL

*Directorul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu” al Academiei Române*

EUGEN PAVEL

REFLEXIONS À L'ANNIVERSAIRE DU CENTENAIRE DU MUSÉE DE LA LANGUE ROUMAINE

Ce moment que nous vivons est celui des remémorations nécessaires. En l'automne tellement agité de l'année 1919, on créait à Cluj un institut de recherche unique en son genre, qui allait déclencher une véritable résurrection des études linguistiques et philologiques : le Musée de la Langue Roumaine. Le certificat de naissance proprement dit avait été signé par l'Arrêt du Conseil de Direction du 27 août 1919. À ce moment-là, de nouvelles institutions culturelles et scientifiques roumaines, nées tout de suite après la Grande Union, commençaient à fonctionner dans l'espace transylvain, traversé par ce nouvel élan d'effervescence identitaire. Le document, daté 1er octobre 1919 et signé par Valeriu Braniște, ministre des Cultes et de l'Instruction Publique de l'époque, a été publié dans la « Gazette officielle » du Conseil Directeur no 87, du 10 février 1920 :

« Art. 1er. Le 1er octobre 1919 a été créé un Musée de la Langue Roumaine, affilié à l'Université de Cluj, dans la maison achetée à cet effet par la Conseil de Direction, 23 rue Elisabeta, désormais une propriété de l'Université roumaine de Cluj ».

Le mérite de la création de cet édifice consacré à l'étude de la langue nationale appartient exclusivement à Sextil Pușcariu. Il a présenté au *Conseil de Direction de Transylvanie, de Banat et des territoires roumains en Hongrie* son plan d'organisation et de fonctionnement. Affilié à la Faculté des Lettres et de Philosophie de l'Université La Dacie Supérieure (appelée depuis 1927 Université « Le Roi Ferdinand Ier ») en tant que « école des hautes études » (DR, I, p. 560), le Musée de la Langue Roumaine (appelé actuellement Institut de Linguistique et d'Histoire Littéraire Sextil Pușcariu, a défini, tout un siècle durant, son profil unique.

Il y a eu des discussions à l'égard de la coïncidence de la date de sa création avec la date où il a commencé à fonctionner. En effet, le travail proprement dit n'a débuté que l'année suivante, le 16 février 1920, où l'on a commencé les séances de communications, alors que son installation définitive a eu lieu à l'automne 1921. C'est à cette date-là que l'immeuble a été complètement disponible, comme le montre le rapport administratif publié dans la revue « Dacoromania » (*ibidem*). Cela ne change pas le moment de l'anniversaire, fixé dans la tradition du monde universitaire et académique de Cluj. Dans la presse culturelle du temps, un proche du Musée écrivait :

« Le 12 mars 1929, dans la maison entourée de jardins, rue Elisabeta, à Cluj, se présentait la pléiade de philologues roumains qui se plaisaient à être désignés du nom « muséistes ». En effet, une décennie est passée depuis la création de cet institut, et ceux qui ont contribué à le faire devenir tel qu'il est aujourd'hui peuvent regarder en arrière

avec satisfaction et contempler le résultat de leur travail infatigable » (Manoilescu 1930, p. 85).

L'intervention de la fille de Pușcariu, la lexicographe Lia Manoilescu, ne fait qu'ouvrir la série commémorative célébrant une décennie d'existence du Musée. Prenant comme repère incontestable l'année 1919, les anniversaires se sont succédé, tous les 10 ans, jusqu'à nos jours. Par ailleurs, les grands moments de l'histoire (réfléchissons surtout au document du 1er Décembre 1918) sont célébrés après leur adoption législative, même si les nouvelles structures n'ont été mises en place que plus tard. Dans le cas du Musée, il existait encore une prémisse de continuité, à savoir la décision de l'Académie Roumaine de confier, dès 1906, la rédaction du *Dictionnaire de la langue roumaine* à Sextil Pușcariu, après les tentatives échouées de A. T. Laurian et I. C. Massim, suivies de celle de B. P. Hasdeu et d'Al. Philippide. Le thème de recherche a ainsi précédé la création de l'infrastructure proprement dite, et le transfert de Cernăuți à Cluj s'est effectué naturellement, sans grandes syncopes, grâce à l'inauguration de l'Université et à son affiliation à son domaine de spécialité.

L'idée de créer un laboratoire où l'on puisse mener une recherche profonde et systématique sur la langue roumaine préoccupait depuis longtemps le professeur de Cernăuți originaire de Transylvanie, comme il en témoignait lui-même dans ses mémoires. Sur le front d'Italie, en l'hiver de 1917, « s'abandonnant aux rêves d'avenir », il entrevoyait, comme un visionnaire, la configuration de sa construction : « Au moment où le *Dictionnaire* sera prêt, je voudrais pouvoir encore disposer de cinq ans d'énergie et de force pour mettre en place cette institution, l'une des plus belles, susceptible d'écarter toutes les erreurs et de compléter toutes les lacunes du travail actuel. Elle porterait le nom Musée de la Langue Roumaine. Quatre collaborateurs me suffiraient » (Pușcariu 1978, p. 190) Certes, il s'agissait d'un projet à peine démarré, sans tradition, envisagé minimalement, mais qui avait toutes les chances de se réaliser. L'association même des mots « musée » et « langue » avait à cette époque-là quelque chose d'étonnant, comme il l'affirme dans ses *Mémoires* (*ibidem*), elle était inédite, bien que la paternité de cette idée fût revendiquée par d'autres linguistes. Son collègue resté anonyme, dont le nom est évoqué dans les *Mémoires*, était Iosif Popovici, le phonéticien en marge du collectif de Cluj. Celui-ci mentionnait dans son ouvrage *Orthoépie et phonétique* l'existence d'un rapport qui envisageait la création d'un tel « musée », mais plus restreint et conforme à ses préoccupations « phonographiques », qu'il aurait envoyé à Astra au début de l'année 1905 (Popovici 1923, p. 66–70). Il est évident que Pușcariu a imaginé cette construction humaniste comme une œuvre essentielle, conçue dans les moindres détails, un centre de recherches capable de revitaliser définitivement l'étude et la promotion de la langue roumaine.

Celui dont le nom est associé à ce monument inégalable de la philologie roumaine était déjà devenu une autorité à cette époque-là. À quarante ans à peine, Pușcariu s'était fait remarquer par sa grande ouverture vers les courants linguis-

tiques et les idées novatrices, ce qui lui avait valu une notoriété incontestable dans les milieux universitaires européens. Formé à l'école du célèbre romaniste Wilhelm Meyer-Lübke, et avec son soutien, il avait réussi en 1904 à organiser le premier Séminaire de langue roumaine auprès de l'Université de Vienne. Il suffit de mentionner l'une de ses œuvres cruciales en linguistique romane et en lexicographie, publiée en 1905 à Heidelberg (réimprimée en 1975), *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element*. Il s'agit d'un important dictionnaire étymologique des éléments latins de notre langue, qui a reçu le Prix « Ion Heliade-Rădulescu » de l'Académie Roumaine. S'y ajoutent ses collaborations assidues, dès la fin du XIXe siècle, à des publications de référence parues à l'étranger, telles que « Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig » (où il fait son début en 1898 par son étude monographique *Der Dialekt der oberen Olthales*), « Literaturblatt für germanische und romanische Philologie », « Zeitschrift für romanische Philologie », « Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie » et « Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte ».

Fondé donc en 1919, selon le projet de son initiateur (devenu entre-temps le premier recteur de la nouvelle Université de Cluj, le Musée s'était cristallisé autour de quelques jalons essentiels et d'objectifs établis méthodiquement, annonçant les futures synthèses : recueillir et exploiter scientifiquement le matériel lexicographique de toutes les époques et dans toutes les zones habitées par les Roumains ; rédiger des articles sur l'unification de la langue littéraire et de la terminologie de spécialité ; éveiller l'intérêt de l'opinion publique pour l'étude et la promotion de la langue roumaine ; préparer et former les philologues roumains. Les actions mises en place sont établies avec la même rigueur : systématiser le matériel lexicographique de la langue roumaine ; créer une bibliothèque de profil ; initier des recherches dialectales et lexicographiques, à partir d'enquêtes directes et de questionnaires ; publier des monographies, des dictionnaires, des glossaires, des études, des bibliographies, et une revue spécialisée. Le maître mot était *collaborer*. Une partie de ces enjeux liés au Musée ont également été lancés dans l'éditorial du premier numéro de la revue « Dacoromania », signé par Sextil Pușcariu¹.

Le Musée de la Langue Roumaine s'est imposé assez rapidement comme « l'institut de recherche le plus authentique au sens actuel du mot », selon la formulation de Iorgu Iordan (Iordan 1978, p. 105). Ce n'est donc pas un hasard si le Musée a reçu le Diplôme d'honneur pour la recherche à l'Exposition Universelle Internationale de Bruxelles, en 1935. La nouvelle institution devient avant tout l'atelier privilégié d'élaboration du *Dictionnaire de la langue roumaine*, après que Sextil Pușcariu, encore professeur à l'université de Cernăuți, s'était pleinement investi dans cette entreprise lexicographique monumentale et avait publié en 1913

¹ Dans l'article-programme *Muzeul Limbei Române*, publié dans « Dacoromania » 1920–1921, p. 1–8, daté le 25 avril, on présente avec des commentaires les paragraphes 2–4 de l'Arrêt qui établit sa création. Les articles 5–12, exposés seulement dans la « Gazette officielle » [III], 1920, nr. 87, du 10 février, p. 2–3, traitent des questions d'organisation et de rémunération.

le premier tome : les lettres A-B. Déjà à Cluj, il se consacre entièrement à l'« œuvre la plus importante » de sa vie (Pușcariu 1968, p. 335) et rassemble autour de lui un groupe de philologues assez hétérogène, mais dévoué : Theodor Capidan et Constantin Lacea, avec la collaboration, à différents moments, de Nicolae Drăganu, Constantin C. Diculescu, Dumitru Evolceanu, Teodor Naum, Ștefan Pașca, Ion A. Rădulescu-Pogoneanu, Al. Procopovici, Lia Manoilescu Pușcariu, et de Dimitrie Macrea, Petre Grimm, Yves Auger, H. Lolliot, Ipolit Tarnavski, Silvia Bălan, Aurel Vasiliu, Zorica Lațcu (future Mère Teodosia), Gh. Biriș (alias Radu Brateș), Vica Procopovici ou N. Tcaciuc-Albu, des noms plus ou moins connus, mais liés au *Dictionnaire de l'Académie*, auquel ils ont consacré une partie de leur carrière.

Certains collaborateurs sont attirés par l'ampleur de ce projet, mais ils s'en retirent, excédés, au bout d'un certain temps. Par exemple, Iorgu Iordan, après avoir accepté avec enthousiasme de travailler au *Dictionnaire* (dans une lettre rédigée à Iasi le 29 juin 1924), quitte l'entreprise après deux ans à peine et déclare ultérieurement que ce travail minutieux ne l'a pas vraiment captivé (Pavel 2015, p. 331–333).

Le Dictionnaire focalisait toutes les énergies. Dans une conférence prononcée à l'Académie Roumaine le 4 juin 1926, Pușcariu rappelait que le Musée « avait été envisagé dès le début comme une institut de collaboration en vue de la rédaction du *Dictionnaire de l'Académie* (Pușcariu 1926, p. 228). Œuvre collective d'exception, ce dictionnaire-trésor a suscité l'intérêt de la majorité des membres titulaires ou associés du Musée. Même sans s'être engagés concrètement dans la rédaction des fiches de citations ou du texte, ils participaient à la rédaction du grand dictionnaire de manière indirecte, par des notes lexicales ou étymologiques, présentées lors des séminaires hebdomadaires et publiés dans la revue „Dacoromania” (domaine de prédilection de Vasile Bogrea). Pendant plus de quatre décennies, jusqu'en 1949, Sextil Pușcariu et son équipe ont publié plus de 3000 pages, comprenant 60000 mots et variantes pour les lettres A–B, C, D–de, F–L (*lojniță*), formant ainsi « l'un des monuments de la lexicographie nationale » (Seche 1969, p. 72). Conçu comme un dictionnaire historique et général, l'ouvrage prenait en compte des mots anciens (attestés dans les textes), des mots populaires et régionaux ainsi que des néologismes, notamment techniques. Dans son *Rapport à la Commission du Dictionnaire*, rédigé d'abord en décembre 1906 et repris comme introduction au premier tome, Pușcariu apporte un éclairage complexe sur la manière dont le matériel lexical a été recueilli et sélectionné, sur la rédaction de la liste des mots, sur la sélection des extraits littéraires, ou d'autres sources, à des époques variées, suivi de la définition des mots et de leur étymologie. Ses remarques sont édifiantes sur les critères de l'ouvrage, par exemples, dans les contextes suivants : « J'ai cherché à accorder aux mots populaires une place aussi large que possible, car ce sont de vrais éléments du dictionnaire de la langue roumaine, là où se reflète le génie de notre langue » (Pușcariu 1913, p. XVI). Il ajoute ensuite : « Dans ces circonstances,

il faut accueillir sans réserve les néologismes, du fait qu'ils complètent la langue » (*ibidem*, p. XX). Cette attitude persiste dans les années suivantes, Pușcariu accorde une place de plus en plus large aux formations néologiques, ainsi qu'aux mots régionaux (Pușcariu 1934, p. 1). Conscient de l'impossibilité d'un « dictionnaire idéal », le professeur était persuadé que ces hésitations seraient dépassées dans une édition ultérieure, par une orthographe plus cohérente et surtout par un matériel illustratif puisé dans les œuvres littéraires et dans la langue parlée. À cause du contexte de l'époque, l'ouvrage est resté inachevé, aux soins des générations suivantes.

La seconde coordonnée scientifique d'envergure de l'institut fondé et dirigé par Sextil Pușcariu concerne la rédaction d'un atlas linguistique général de la langue roumaine. On a, au préalable, rédigé et lancé huit questionnaires thématiques pour les enquêtes indirectes, par correspondance : I. *Le Cheval* (1922) ; II. *La Maison* (1926) ; III. *Le Fil* (1929) ; IV. *Noms de lieux et noms de personnes* (1930) ; V. *La bergerie, l'élevage des moutons et les produits laitiers* (1931) ; VI. *L'apiculture* (1933) ; VII. *Les instruments de musique* (1935) ; VIII. *La nourriture et les boissons* (1937). Les 1598 questions, formulées par Sextil Pușcariu et ses collaborateurs, parmi lesquels Sever Pop, Ștefan Pașca, Ion Chinezu, Petre Coman et Augustin Bena, ont été organisées par domaines et offrent une base de documentation inestimable, pour les atlas, tout comme pour le dictionnaire-trésor. Ce genre d'enquêtes indirectes étaient censées sauver le « trésor des mots, des expressions et des façons de parler que nos ancêtres nous ont légués et que nos parents ont fait vivre dans toutes les régions habitées par des Roumains » (*Chestionar I*, p. 3). L'impact du premier questionnaire, en novembre 1922, a répondu aux attentes, p. 670 réponses ont été enregistrées en quelques années (DR, V, p. 904). L'intervention de Lucian Blaga dans le journal « Patria » est symptomatique de la réaction des intellectuels à cette initiative :

« Nous tenons à demander vivement à nos lecteurs de contribuer par tous les moyens à la sélection de ce matériel inestimable en langue roumaine. Ceux qui n'ont pas reçu le questionnaire peuvent le demander par courrier adressé au Musée de la Langue Roumaine. L'œuvre qui est en cours de réalisation concerne toutes les époques et qui ne serait pas fier d'avoir contribué à la construction de ce grand édifice ? » (Blaga, 1923, p. 1).

C'était la troisième enquête de terrain majeure effectuée par correspondance, après celles qui ont été initiées par B. P. Hasdeu et Nicolae Densușianu durant les trois dernières décennies du XIXe siècle. On a ainsi fondé les prémisses de recherches dialectales rigoureuses, qui n'ont pas tardé à montrer leur richesse et leur utilité. Conscient des limites de ces questionnaires indirects, Sextil Pușcariu suit le modèle déjà appliqué en France, en Italie et en Suisse et choisit le type de documentation directe pour rédiger un atlas linguistique d'auteur, mais avec deux enquêtes menées en parallèle. Conçu donc par Sextil Pușcariu, l'*Atlas linguistique roumain* a été mis en place de façon exemplaire par deux dialectologues excep-

tionnels, Sever Pop et Emil Petrovici, avec la collaboration de Ștefan Pașca et de Theodor Capidan, pour les dialectes parlés au sud du Danube. On a ainsi effectué en parallèle, entre 1930 et 1938, 389 enquêtes directes à partir de deux questionnaires, avec un réseau de points complémentaires, à savoir 301 points (mais 309 enquêtes) pour l'*Atlas Linguistique roumain*, 1ère Partie (enquête Sever Pop) et 88 points pour l'*Atlas Linguistique roumain*, 2e partie (enquête Emil Petrovici).

Il est important de noter que Sever Pop avait déjà effectué, sur la recommandation de D. Caracostea, des enquêtes avec des écrivains représentatifs des trois provinces roumaines : Mihail Sadoveanu, Ion Al. Brătescu-Voinești et Ion Agârbiceanu. Au départ, on avait envisagé de publier dix volumes des atlas – six de l'ALR I, dont cinq contenant des cartes et un, du matériel non cartographié, en transcription littérisée, et quatre volumes de l'ALR II. Entre 1938 et 1943, il n'y a que deux grands volumes et deux petits volumes de l'enquête de Sever Pop, dont le premier a remporté le Prix de la Société de Linguistique de Paris et trois volumes de l'enquête d'Emil Petrovici (un volume grand format, avec un complément de termes considérés comme obscènes et un petit volume), avec un volume de *Textes dialectaux*. Ce qui a éveillé l'intérêt des spécialistes c'est qu'aux grands volumes correspondent des volumes de synthèse, avec des cartes en couleurs, intitulés *Le petit atlas linguistique roumain* (ALRM I et II), qui éclairent des questions de phonétique, de morphologie et de lexique. Cette méthode de travail est considérée comme « l'innovazione più utile apportata dai Rumeni » (Tagliavini 1959, p. 28).

L'Atlas a vraiment eu un écho puissant dans le monde scientifique européen, comme l'a noté de manière impérieuse le romaniste et dialectologue suisse Karl Jaberg :

« Aucune bibliothèque publique au profil scientifique qui prend au sérieux sa mission de mettre à disposition des lecteurs les moyens fondamentaux de recherche, et aucun institut de linguistique romane sérieux ne se permettrait de se passer de cet ouvrage, qui ouvre de nouvelles directions à l'image géolinguistique de l'Europe, qui élargit notre perspective et approfondit notre compréhension » (Jaberg 1940, p. 50–51)².

À part les deux directions prioritaires de recherche, la lexicographie et la géographie linguistique, on a traité de nouveaux thèmes, pas du tout marginaux, tels que l'*Onomasticon* et le *Toponomasticon* roumains, en collaboration avec Ștefan Pașca. Une section bibliographique est devenue très active pendant cette période, tout comme l'*Archive du Folklore* à partir de mai 1930, animée par Ion Mușlea. Même sans avoir été un des thèmes de recherche institutionnalisés, l'histoire littéraire s'est imposée comme une coordonnée des préoccupations de « muséistes », attirés surtout par la littérature ancienne. On peut citer à ce propos l'*Histoire de la littérature*

² Voilà l'extrait de « Vox Romanica » en original : « Keine öffentliche wissenschaftliche Bibliothek, die es mit der Bereitstellung der grundlegenden Forschungsmittel ernst nimmt, und kein romanisches Seminar, dem genügende Kredite zur Verfügung stehen, wird das Werk entbehren wollen, das dem sprachgeographischen Bild von Europa neue Züge verleiht, unsern Blick weitet und unsere Einsicht vertieft ».

roumaine, I. *L'époque ancienne* (1920/1921), de Sextil Pușcariu (rééditée en 1930 et 1936), ensuite *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIIIe siècle* (1938), de Nicolae Drăganu, ou l'édition réalisée par Ștefan Pașca, intitulée *Une oeuvre imprimée valaque inconnue datant du XVIIe siècle. Le plus ancien des Horologions roumains* (1939).

D'autres historiens littéraires réputés ont travaillé dans le cadre du Musée, Ion Breazu, Ion Chinezu ou le bibliographe N. Georgescu-Tistu, des « muséistes dévoués », selon l'avis du fondateur de cette institution (Pușcariu 1978, p. 543). Plus tard, c'est l'idéologue littéraire D. Popovici, véritable créateur d'école, auteur présent dans la revue à partir du volume IX, 1936–1938, qui se joint à cette entreprise. Ce dernier ne s'est pourtant pas intégré au mouvement proprement dit, il a envisagé la création de son propre Institut de Littérature Roumaine, comme il l'affirme dans la préface du premier volume d'*Études littéraires* (Popovici 1942, p. VII).

Cette rétrospective nous permet de constater que le Musée s'était adjoint un dérivé qui s'est imposé naturellement à l'époque et qu'on a déjà mentionné : les *muséistes*. Autour du Musée ont gravité une pléiade de chercheurs appartenant à plusieurs générations (trois, selon certains), dont certains ont eu une présence temporaire, et d'autres sont devenus des « muséistes convaincus » (*ibidem*, p. 537), qui ont ennobli les recherches philologiques. Les portraits esquissés par le mémorialiste surprennent avec fidélité les traits dominants de ses collaborateurs, à commencer par le « scrupuleux » Nicolae Drăganu, ensuite le « brillant » érudit Vasile Bogrea (qu'il regrette de n'avoir pas réussi à coopter au travail sur le dictionnaire), les plus fidèles Constantin Lacea et Theodor Capidan, ou l'ingénieux romaniste George Giuglea, celui qui recommandera pour les atlas un système de transcription basé sur l'alphabet roumain, et qui utilise des signes diacritiques. De même, son disciple et successeur à la direction du Musée, Alexe Procopovici, était un « muséiste de cœur » (*ibidem*, p. 541), soutenu inconditionnellement par son mentor, malgré toutes les tensions qu'il avait produites dans les cercles de la Capitale. Les six derniers linguistes mentionnés sont les piliers de la première génération de « muséistes », la génération d'or, suivie d'une deuxième génération, tout aussi importante, formée de Sever Pop, Emil Petrovici, Ștefan Pașca, Ion Breazu, Ion Chinezu et Ion Mușlea. Cette galerie pourrait être complétée par les germanistes Gustav Kisch et Ion Gherghel (ce dernier, cité comme auteur dans la préface du DA, Tome I, Partie II, C), et par les classicistes Ștefan Bezdechi (à noter son ample compte-rendu de *Balkanfilologien* de Kr. Sandfeld, dans DR, IV, partea a II-a) et Teodor Naum, le traducteur de Teocrit, Virgiliu et Tacit, et le « correcteur stylistique » du dictionnaire, celui avec qui Pușcariu publie, en 1932, un *Guide et vocabulaire orthographique*, réédité cinq fois.

Pour un certain temps, Leca Morariu, originaire de Cernăuți, a intégré le groupe. Il est considéré comme quelqu'un de très efficace dans l'organisation, on lui confie la mission de secrétaire des séances (Pușcariu 1978, p. 541). Il soutient en

1921 sa thèse de doctorat intitulée *La morphologie du verbe significatif en roumain* sous la direction de Sextil Pușcariu. On doit mentionner aussi le « boème » Petre Grimm, dont l'activité s'est principalement développée à l'oral (Popovici 1948, p. 363) et l'italianiste Giandomenico Serra. La signature de ce dernier a été présente dans 11 sur 13 tomes de « Dacoromania », et ses travaux sont classés par Ștefan Pașca dans le « noyau scientifique de Cluj » (DR, VII, p. 395). Pour longtemps, l'historien et l'archéologue Constantin Daicoviciu a été présent aux séances de communications, ex-bibliothécaire du Musée (AUC, III, 1922–1923, p. 125), et a signé ensuite de brèves notes étymologiques et des comptes rendus pour la revue. Sa présence dans un album commémoratif n'est donc pas anodine. De même, le Musée et la revue sont au centre de l'intérêt du botaniste Alexandru Borza, du médecin Valeriu Bologa, du comparatiste G. Oprescu, de l'historien Silviu Dragomir et de l'épigraphiste philologue I. I. Russu (auteur de l'étude *Mots autochtones en roumain*, DR, XI, 1948). Enfin, dans la troisième génération de « muséistes » proprement dits – selon les collaborations dans les derniers volumes de la revue – se retrouvent Dimitrie Macrea (qui débute par un « petit » article sur le rhotacisme dans le 7e volume, 1931-1933), l'historien du Musée, Vladimir Drimba, Mircea Zdrenghia, Romulus Todoran, Liviu Onu, Ioan Pătruț, Iosif Pervain (alias I. Verbină) et Eugen Tănase, ces derniers étant nos contemporains.

Quels étaient donc les critères de sélection des « muséistes » ? Il paraît que l'acceptation dans ce groupe éclectique, mais solide n'était pas le résultat d'une sélection stricte. Une communication présentée lors des séances du lundi, déplacées ensuite le mardi, ou une simple intervention dans les débats acharnés autour d'une communication semblaient suffisantes pour l'acceptation de leurs auteurs dans le club de savants distingués. Néanmoins, le véritable « muséiste » était consacré grâce à sa collaboration aux grandes œuvres linguistiques du Musée, et à ses éventuelles publications dans la revue « Dacoromania ». Les rencontres hebdomadaires étaient devenues un laboratoire des débats scientifiques, un événement de la vie académique de Cluj. À la mort de Nicolae Drăganu, Sextil Pușcariu déclarait :

« On a profité l'un de l'autre grâce à des critiques réciproques, parfois acerbes, la plupart du temps spirituelles, mais jamais blessantes, car l'esprit critique ne jaillissait jamais du plaisir de détruire, mais de l'intention de compléter, et la joie liée aux découvertes de l'autre était toujours plus grande que la tentation de persister dans l'erreur. C'est une ambiance grâce à laquelle a pu naître une vraie émulation, qui a engendré les volumes de "Dacoromania" et ceux que la plupart d'entre nous ont publiés aux éditions de l'Académie Roumaine » (DR, X, p. 6).

Comme on peut le constater, les références à la revue « Dacoromania », le bulletin du Musée, sont nombreuses, car cette publication se confond, à bien des égards, avec l'institution même. Considérée à raison comme « la revue roumaine de linguistique la plus importante de l'entre-deux-guerres » (Macrea 1957, p. 17), cette publication s'est créée une carte de visite impressionnante entre 1921 et 1948 par les 11 volumes (et 13 tomes massifs) publiés, à savoir environ 9000 pages. Il

faut mentionner aussi les volumes d'auteur de la *Bibliothèque Dacoromania*. La revue s'était proposé, de manière programmatique, de publier des matériaux « de nature méthodique et principielle, prioritairement » (DR, I, p. 7), y compris des études, des notes, des comptes rendus couvrant la plupart des champs linguistiques (la lexicologie, la dialectologie, la géographie linguistique, l'histoire de la langue, l'onomastique, la linguistique générale, la phonétique et la phonologie) et philologiques, parfois même l'histoire et la critique littéraire, l'histoire de la culture et le folklore. Les informations bibliographiques concernant les travaux de linguistique, de philologie et d'histoire littéraire, publiés chez nous ou à l'étranger entre 1921 et 1944 sont présentées dans une rubrique à part, appelée différemment (« Revue des périodiques », « Bibliographie des périodiques », « Bibliographie des publications », « Bibliographie des publications concernant la langue roumaine »). Il s'agit d'un instrument de travail qui inventorie de manière analytique les travaux de spécialité. À partir du 4e volume, 2e partie, Sextil Pușcariu ouvre une rubrique personnelle « En marge des livres », un journal de lecture fragmentaire, « impressionniste », mais dévorateur de centaines de titres de la philologie universelle. Parmi ses collaborateurs, on trouve, à côté des auteurs roumains consacrés ou en cours d'affirmation, ayant déjà été sélectionnés lors des séances de communication périodiques, de grands spécialistes en linguistique de l'époque, tels que W. Meyer-Lübke, Leo Spitzer, Petar Skok, Carlo Tagliavini. En outre, la revue avait remporté en 1926 le Prix de la Société de Linguistique de Paris pour « la revue la plus riche en une langue romane ».

Nous pouvons constater maintenant, au centenaire, que chacune des directions de recherche scientifique de l'époque – le *Dictionnaire*, l'*Atlas*, „*Dacoromania*” – a été reprise et enrichie par la génération actuelle. La continuité sur le plan de la recherche fondamentale, et de l'étude de la langue et de la littérature roumaine est, en fin de compte, la confirmation des intuitions exceptionnelles que le créateur d'école Sextil Pușcariu a eues il y a un siècle.

Une conclusion appropriée à ce parcours historiographique anniversaire est la reproduction d'une lettre inédite adressée à Pușcariu par Hugo (Ernst Mario) Schuchardt en 1922, où celui-ci apporte un vrai éloge à cette revue roumaine de Cluj. La preuve épistolaire du célèbre linguiste allemand est la meilleure confirmation du prestige accordé au Musée de la Langue Roumaine et à la revue « *Dacoromania* » : « Aujourd'hui il existe réellement une Grande Roumanie, du point de vue de la science ». Voici la traduction du texte³ :

³ Nous reproduisons cette lettre en original. Elle se trouve dans l'Archive Sextil Pușcariu de l'Institut de Linguistique et d'Histoire Littéraire « Sextil Pușcariu » de Cluj :

« Graz, 28 Febr. 1922

Lieber Kollege und Freund!

Während der letzten Wochen durch eine massenhafte und verwirrende Briefschreiberei (verschärft durch eine lange, schwierige Korrektur) in Anspruch genommen, weiß ich in diesem Augenblicke nicht wann ich Ihnen zum letzten Mal geschrieben und ob ich Ihnen meinen

« Graz, 28 février 1922,
Mon cher collègue et ami,

J'étais pris ces dernières semaines par une activité épistolaire infinie et vertigineuse (intensifiée par une correction longue et difficile), je ne sais plus maintenant à quel moment je vous ai écrit pour la dernière fois ni si je vous ai adressé mes vifs remerciements. Alors maintenant, en tout cas, je pense à ce proverbe allemand : cousu deux fois, ça tient mieux. Ces derniers jours j'ai enfin réussi à remercier votre Académie (dont je crois avoir rencontré le président une fois à Mehadia) pour ses vœux magnifiques à tous égards. J'ai eu aussi à l'esprit, certes, sa merveilleuse annexe : *Dans la perspective du dictionnaire*. Cela ne m'empêche pas de remercier personnellement son auteur, et de lui témoigner mon admiration pour tout ce qu'il a créé ces derniers temps. Malheureusement, à cause de mes problèmes de vue, j'ai réussi à lire uniquement une partie de vos travaux. Pourtant dès que j'ai feuilleté la revue „Dacoromania”, hier, j'ai été étonné par cet élan fructueux et cette large perspective qui s'y rencontrent. Maintenant il existe réellement une Grande Roumanie, y compris du point de vue de la science !

Cordiales salutations,
Votre dévoué,
M. Schuchardt »

BIBLIOGRAPHIE

- AAR = « Annales de la Société Académique Roumaine », Bucarest, I, 1867 *et suiv.* ; depuis 1879, « Annales de l'Académie Roumaine ».
- ALR I = *Atlas linguistique roumain*. 1ère Partie, de Sever Pop, tome I. *Les parties du corps humain et ses maladies* Cluj, Muzeul Limbei Române, 1938 ; tome II. *La famille, la naissance, le baptême, l'enfance, le mariage, la mort*, Sibiu–Leipzig, Muzeul Limbei Române–Otto Harrassowitz, 1942.
- ALRM I = *Petit Atlas linguistique roumain*. 1ère Partie, de Sever Pop, tome I, Cluj, Muzeul Limbei Române, 1938 ; tome II, Sibiu–Leipzig, Muzeul Limbei Române–Otto Harrassowitz, 1942.
- ALR II = *Atlas linguistique roumain*. 2nde Partie, d'Emil Petrovici, tome I. A. *Le corps humain, ses maladies (et autres termes apparentés)*. B. *La famille, la naissance,*

pflichtschuldigen Dank ausgesprochen habe. Nun, auf jeder Fall: wie ein deutsches Sprichwort sagt, zweimal genäht, hält besser. Erst in den letzten Tagen bin ich dazu gekommen Ihrer Akademie (deren jetzigen Präsidenten ich einst in Mehadia kennen gelernt zu haben glaube) für ihren in jeder Hinsicht wunderschönen Glückwunsch zu danken. Dabei habe ich natürlich auch der wertvollen Beilage: *Din perspectiva dicționarului* gedacht. Aber das darf mich nicht davon abhalten, dem Verfasser persönlich meinen Dank auszudrücken, und nicht bloß diesen, sondern auch meine Bewunderung, und nicht bloß dafür, sondern für alles was Sie in der letzten Zeit geschaffen haben. Leider habe ich, besonders meiner Augen wegen, von von diesem Reichtum nur erst einen kleinen Teil genießen können. Aber schon ein Durchblättern der „Dacoromania” wie ich es gestern vornahm, lässt mich erkennen welche fruchtbare Initiative, welche weite Umblick sich hier offenbart. Ja wahrlich nun gibt es auch in wissenschaftlichen Sinn ein Großrumänien!

Mit herzlichem Gruß,
Ihr ergebener,
M. Schuchardt »

- l'enfance, le mariage, la mort, la vie religieuse, les fêtes. C. La maison, les annexes, la cour, le feu, les meubles, la vaisselle, les outils*, Sibiu–Leipzig, Muzeul Limbei Române–Otto Harrassowitz, 1940 ; tome I, Complément : *Mots considérés comme obscènes*, Sibiu–Leipzig, Muzeul Limbei Române–Otto Harrassowitz, 1942.
- ALRM II = *Petit Atlas linguistique roumain*. 2nde Partie, d'Emil Petrovici, tome I, Sibiu – Leipzig, Muzeul Limbei Române–Otto Harrassowitz, 1940.
- AUC = « Annuaire de l'Université de Cluj », I, 1919–1920 *et suiv.*
- Blaga 1923 = Lucian Blaga, *Du Musée de la Langue Roumaine*, in « Patria », V, no 23, 2 février 1923, p. 1.
- Chestionar I* = *Questionnaire pour un atlas linguistique de la langue roumaine*, I. *Le cheval*, Cluj, Tiparul Institutului de Arte Grafice « Ardealul », 1922.
- CL = « Cercetări de lingvistică », Cluj, I–XXXVIII, 1956–1993.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române* [Dictionnaire de la langue roumaine]. Rédigé et publié par les soins de sa Majesté Carol I, Tome I, 1ère Partie. A–B, Bucarest, Librairies Soccec & comp. et C. Sfetea, 1913 ; 2e Partie. C, Bucarest, Imprimerie du Journal Universul, 1940 ; 3e Partie, Fasc. I. D–DE, Bucarest, Universul. Entreprise Industrielle de l'État, 1949 ; Tome II, 1ère Partie I. F–I, Bucarest, Journal Officiel et Imprimeries d'État. Imprimerie Nationale, 1934 ; 2e Partie, Fasc. I–III. J–Lojniță, Bucarest, Imprimerie du Journal Universul SA, 1937, 1940, 1948.
- DR = « Dacoromania », Cluj, I–XI, 1920/1921–1948 ; nouvelle série, I, 1994–1995 *et suiv.*
- Iordan 1978 = *Istoria lingvisticii românești* [Histoire de la linguistique roumaine], dir. Iorgu Iordan, Bucarest, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.
- Jaberg 1940 = Karl Jaberg, *Der rumänische Sprachatlas und die Struktur des dacorumänischen Sprachgebiets*, in « Vox Romanica », V, 1940, no 1–2, p. 49–86.
- Macrea 1957 = D. Macrea, *Lingvistica românească între cele două războaie mondiale. Școala clujeană* [La linguistique roumaine de l'entre-deux-guerres. L'école de Cluj], in CL, II, 1957, p. 9–22.
- Manoilescu 1930 = Lia Manoilescu, *Muzeul Limbii Române* [Le Musée de la Langue Roumaine], in « Boabe de grâu », I, 1930, no 2, p. 85–91.
- Pavel 2015 = Eugen Pavel, *Sextil Pușcariu și Iorgu Iordan: afinități elective* [Sextil Pușcariu et Iorgu Iordan : affinités électives], in „Caietele Sextil Pușcariu”, II, 2015, p. 327–384.
- Popovici 1923 = Iosif Popovici, *Ortoepia și fonetica* [Orthoépïe et phonétique], Cluj, Institut d'Arts Graphiques « Ardealul », 1923.
- Popovici 1942 = D. Popovici, *Prefață* [Préface], in « Studii literare », I, 1942, p. VII–VIII.
- Popovici 1948 = D. Popovici, *Petre Grimm (1881–1944)*, in DR, XI, 1948, p. 362–364.
- Pușcariu 1913 = Sextil Pușcariu, *Raport către Comisiunea Dicționarului* [Rapport à la Commission du Dictionnaire], in DA, Tome I, 1ère Partie. A–B, p. VIII–XLI.
- Pușcariu 1926 = Sextil Pușcariu, *Dicționarul Academiei* [Le Dictionnaire de l'Académie], in AAR, Mem. sect. lit., série III, tome III, 1926, p. 195–229.
- Pușcariu 1934 = Sextil Pușcariu, *Prefață la volumul II* [Préface au 2e tome], in DA, Tome II, 1ère Partie, F–I, 1934, p. 1–2.
- Pușcariu 1968 = Sextil Pușcariu, *Călare pe două veacuri. Amintiri din tinerețe (1895–1906)* [Entre deux siècles. Souvenirs de jeunesse], Bucarest, Editura pentru Literatură, 1968.
- Pușcariu 1978 = Sextil Pușcariu, *Memorii* [Mémoires]. Edition soignée par Magdalena Vulpe. Préface de Ion Bulei. Notes de Ion Bulei et Magdalena Vulpe, Bucarest, Minerva, 1978.
- Seche 1969 = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române* [Esquisse d'histoire de la lexicographie roumaine], tome II, Bucarest, Editura Științifică, 1969.
- Tagliavini 1959 = Carlo Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine. Introduzione alla filologia romanza*. Terza edizione ampliata e aggiornata, Bologna, Casa Editrice Riccardo Pàtron, 1959.

REFLECTIONS ON THE CENTENNIAL ANNIVERSARY OF THE ROMANIAN LANGUAGE MUSEUM

(Abstract)

This historiographical research is linked with the celebration of a century since the founding of The Romanian Language Museum in Cluj (the current Institute of Linguistics and Literary History "Sextil Pușcariu"). It was founded on October 1, 1919, by Council Decision Leader of Transylvania from August 27, 1919, being conceived by Sextil Pușcariu as a "school of high studies" besides the Faculty of Letters and Philosophy of the University of the Upper Dacia (later called "King Ferdinand I" University). The "Statutes" of the Museum were launched in "Official Gazette" of the Governing Council (no. 87, dated February 10, 1920) and in the editorial of the first issue of the journal "Dacoromania" (1920–1921), under the signature of Sextil Pușcariu.

Mainly, the aim was to intensify the study and cultivation of the Romanian language, the preparation and formation of philologists, as well as the initiation of some dialectal and lexicographic researches in order to elaborate the great syntheses: *The Dictionary of the Romanian Language* and the Romanian Linguistic Atlas. The Romanian Language Museum established itself as "the most authentic research institute in our acceptance today", according to the later expression of Iorgu Iordan. A plethora of outstanding researchers gravitated around the Museum, belonging to several generations, starting with Constantin Lacea, Theodor Capidan, Nicolae Drăganu, Stefan Pasca, George Giuglea, Al. Procopovici, Sever Pop or Emil Petrovici, to mention only the most representative names.

By elaborating the great reference works, to which we can add the organization of the weekly communications sessions, as well as the publication of "Dacoromania", the bulletin of the Museum, from which, between 1921 and 1948, 11 volumes appeared, in 13 massive volumes, an unequaled language school was created. This language school was taken as a model by the current generation. The lines of Hugo Schuchardt from 1922 addressed to Pușcariu are the best confirmation of the prestige gained shortly by the Museum and its journal: "Now, indeed, one should acknowledge that a Great Romania is born from the perspective of its scholars and scientists as well".

Cuvinte-cheie: *centenar, Sextil Pușcariu, dicționar, atlas, „Dacoromania”, Hugo Schuchardt.*

Mots-clés : *centenaire, Sextil Pușcariu, dictionnaire, atlas, « Dacoromania », Hugo Schuchardt.*

Keywords: *centenary, Sextil Pușcariu, dictionary, atlas, "Dacoromania", Hugo Schuchardt.*

*Institut de Linguistique et d'Histoire Littéraire
« Sextil Pușcariu » de l'Académie Roumaine
21, Rue E. Racoviță, Cluj-Napoca,
eug.pavel@yahoo.com*

TRANSMITEREA VALORILOR CULTURALE. O TEMĂ CU VARIAȚIUNI

S-ar putea glosa, desigur, foarte mult pe tema generoasă a „transmiterii”, mai ales într-o cultură ca a noastră, nu prea veche în afirmările ei moderne și afectată vreme de secole de tot felul de „răutăți” ale istoriei, atât în eforturile ei de construcție, cât și în procesul transmiterii unor valori și bunuri culturale așa de greu obținute. Știm că s-a articulat și limpezit extrem de greu chiar limba literară românească, împotmolită ani de-a rândul în slavonismul cancelariilor domnești și al clerului, asaltată de turcisme și grecisme sub fanarioți, stângaci și puțin cultivată de școlile puține, iar grafia latină, ca și „reromanizarea” limbii, prin aport majoritar francez și italian, știm de asemenea că a cunoscut tot felul de aventuri. De nestărnicia vremurilor și de relele ei urmări în spațiul civilizației materiale și al creației spirituale naționale, și nu în ultimul rând al mentalităților, s-au plâns cronicarii, slujitorii bisericii, scriitorii, toată elita intelectuală românească aflată sub presiunea prea multor evenimente nefaste și, în consecință, de dificultățile articulării unor continuități și închegări ca rezultat al transmiterii ritmice, echilibrate, continue, a unor experiențe edificatoare încercate în timp. (O carte ca aceea a lui Dumitru Drăghicescu despre *Psihologia poporului român* cumula la 1907 mai degrabă defecte și tare ale unui popor ce a fost nevoit să-și negocieze mereu micile sau marile libertăți, să se „descurce” foarte adesea doar pe cont propriu, la nivelul individului lăsat în voia sorții). Orice moștenire se transmite testamentar, se fac acte de succesiune, uneori legatarii suportă acțiuni de selecție severă, există excluderi, favorizări de urmași, după aprecierea individuală sau de grup a celor ce judecă meritele și argumentele succesorilor îndreptățiți, în principiu, să intre în posesia bunurilor dăruite lor.

Transpunând astfel de gesturi în planul culturii, se poate observa mai întâi existența a cel puțin două moșteniri mai consistent constituite: cea pe care o numim „tradiția orală”, folclorul, toate obiceiurile și riturile preluate de la o generație la alta, pe bază de „acte” cel mai adesea orale, oricum rareori și mai târziu scrise, prin culegeri în epoca herderiană a trezirii conștiinței naționale, când tot românul era „născut poet”. Apoi, Tradiția (cu majusculă) religioasă, ortodoxă, dar nu numai, cu ritualuri sedimentate și stabilizate vreme de secole, cu repere și practici dogmatice relativ stricte, cu „ascultări” ierarhic respectate, cu texte-reper, doctrinare, preluate cu sfințenie în timp, și care a întreținut adesea o viață culturală substanțială, prin copiștii de manuscrise, autorii de cărți de cult, scrieri istorice, de reflecție morală, legende cu miză pedagogică etc. – urmând marii tradiții orientale, bizantine. Când, pe la 1700, a apărut altoiul roman, catolic, pe trunchiul ortodox, odată cu edificarea Bisericii Române Unite, alte tradiții seculare au fost resuscitate, *Rîm* s-a tradus ca

Roma, a fost activat procesul de transmitere a valorilor spirituale latine, „chirili-ceștile petice” s-au dorit înlocuite cu veșmintele noi ale grafiei romane, conștiința națională românească și-a fortificat temeliile, căutându-și acte de noblețe în Antichitatea îndepărtată, dar deschizându-se, prin Școala Ardeleană, și spre mișcarea de idei europeană, într-o epocă a „Luminilor”. Tragicul Inochentie Micu-Klein, marele exilat, luptător pentru drepturile „necăjitei națiuni valahe” din Transilvania, a rostit cea mai frumoasă, cred, propoziție din limba noastră, după care „nu poți învia cu adevărat decât în pământul patriei”. Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior au cercetat istoria românilor, au scris „prediche” edificatoare, au înființat școli pentru luminarea celor de jos, iar prin Budai-Deleanu au dat prima operă literară majoră, conectată la spiritul novator european. Dacă vorbim de „transmitere”, e de notat că, în afara unor, nu foarte multe, scrieri tipărite, numeroase opere de care românii aveau atâta nevoie au rămas în starea de manuscris, iar o capodoperă ca *Țiganiada*, care ar fi putut încuraja substanțial construcția unei literaturi române moderne, n-a fost tipărită decât la mai bine de șase decenii după compunere și mult mai târziu în volum. Cercetători mai vechi și mai noi ai acestui dificil proces de transmitere a moștenirii spirituale românești confirmă sau aduc noi dovezi, ca, foarte recent, Mircea Anghelescu în a sa *Istorie descriptivă a literaturii române* din „epoca premodernă” (Anghelescu 2019), care atestă extrema dificultate a acestui proces de comunicare în timp a ideilor și operelor, rămase cele mai multe netipărite și suferind, cu mici excepții, de imperfecțiuni ale limbii de care se lamentează majoritatea autorilor. Munca de răspândire a unor asemenea scrieri a fost, totuși, destul de susținută în condițiile date, multe cărți și manuscrise au circulat de-o parte și de alta a Carpaților, iar în atelierele de penumbră și de fundal ale traditorilor condeiului s-a lucrat mult și însuflețit, adesea eroic, pentru creația oricât de modestă și aducerea ei la cunoștința publică.

Se știe, iarăși, că, înaintând în procesul de modernizare a culturii românești, s-a întărit și conștiința necesității de a edifica și de a transmite ideile și creațiile indispensabile acestei construcții. Formula *testamentului* a cunoscut o expresie memorabilă ca mesaj și concizie a ideilor încă spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, când Ienăchiță Văcărescu lăsa urmașilor săi un legat ce sună emoționant și mobilizator până astăzi: „Urmașilor mei Văcărești / Las vouă moștenire / Creșterea limbii românești / Ș-a patriei cinstire”. Ideea transmiterii unui ideal constructiv e evidentă aici, în strânsă relație cu cea a progresului, a necesarei înaintări și sporiri a tezaurului cultural și moral de către moștenitori. Iancu Văcărescu urma să răspundă peste o vreme acestui apel, solicitând buna „pază”, de data asta a teatrului românesc, la care a ctitorit, în ideea unei creșteri și rafinări a spiritului, dar și a prestigiului culturii noastre dincolo de frontiere: „V-am dat teatru, vi-l păziți / Ca pe-un lăcaș de muze; / Cu el curând veți fi vestiți / Prin vești departe duse / În el năravuri îndreptați, / Dați ascuțiri la minte, / Podoabe limbii noastre dați / Prin românești cuvinte”...

Cum se poate lesne constata, proiectul de clădire și fortificare a unei tradiții se asociază ca și imediat cu cel al conservării bunurilor câștigate. Iar când, peste un

secol și mai bine, în 1927, Tudor Arghezi va propune un alt *Testament*, acesta va conține, în mod firesc, un mesaj similar, cu justificări și argumente mult mai bogate și, desigur, mai complexe. Obiectul legatului rămâne și aici cel cultural/spiritual, concentrat simbolic în *carte* și în numele lăsat pe ea, numai că aceasta e definită ca un fel de chintesență a experienței de viață cu rădăcini foarte îndepărtate în timp, ajunse, în sfârșit, la lumină, ca „îndreptățire a ramurei obscure, ieșită la lumină din pădure”. Creația individuală e văzută aici ca înscriere organică în șirul de străduințe dramatice ale înaintașilor, o „treaptă” către înălțimile spiritului, pornind de la „cenușa morților din vatră” și atingând condiția simbolic-exemplară a „dumnezeului de piatră” făurit de purtătorul poetic de cuvânt și cizelatorul expresiei verbale a strămoșilor obidiți. Gândul „creșterii”, al progresului spiritual, e prezent și aici, și central, căci noua treaptă înseamnă transfigurare, preschimbare a fondului primar și a impurităților și neîmplinirilor existenței în „frumuseți și prețuri noi”. Dacă suntem atenți la imaginea *cărții*, frumoase și de mare cinste pentru cel care a scris-o, dintr-o altă poezie, *Ex libris*, același proces de transfigurare e sugerat în gândul frumos și cumpănirea gingașă a micului edificiu livresc, pentru ca în altă parte – în poezia *Arheologie* – să se audă ca un *memento* necesar al comunicării cu strămoșii acel solemn și cvasiritualic „murmur ne-nterupt, de epitafe” (Arghezi 1980, p. 5–6, 36, 46).

Dacă *Testamentul* arghezian poate fi considerat drept un concentrat al definiției conceptului de *tradiție* privită în dinamica procesului de transmitere organică, de preluare, dar și de îmbogățire și perfecționare a moștenirilor trecutului, s-a putut înregistra până la această dată și fenomenul unei exaltări unilaterale și dogmatice a depozitului cultural românesc, la sfârșit de secol XIX și început de secol XX, când s-a reactivat, pe urme romantice pașoptiste, ideea că singura tradiție autentic națională ar fi cea care valorifică tezaurul folcloric, datinile și obiceiurile specifice universului rural, cel în care a trăit și a creat țaranul român. (Mihail Kogălniceanu a lărgit mult, prin „Dacia literară”, aria tematică propusă inspirației scriitoricești – istorie și peisaj național).

Mai ales deceniul sămănătorist, prin Vlahuță, Coșbuc și îndeosebi Nicolae Iorga ca ideologi, a întreținut această imagine idealizată a realităților satului românesc ca spațiu unic al creației de valori spirituale autentice, nealterate de agenții corozivi ai civilizației moderne urbane. Amprenta eminesciană rămânea vizibilă aici, clasa cu adevărat „sănătoasă” era considerată a fi cea țărănească, apăsată de „pătura superpusă”, majoritar străină, începând cu fanarioții, acaparatoare a puterii politice, profitoare, antinațională, și – zice poetul jurnalist – chiar degenerată și fizic și moral, – atributul brutal „stărpitură” nu lipsește din suita caracterizărilor negative. Poziția sa conservatoare, antiliberală, sare în ochi, ca și atitudinea anticapitalistă subliniată, cu accente xenofobe greu de ocolit, chiar dacă explicabile contextual. După aproximativ un deceniu, sămănătorii vor vorbi din nou despre clasa „sănătoasă”, autentic românească, vor amenda sever tot ce e „străin” de spiritul românesc văzut, cum se spune astăzi, la modul „esențialist” sau, cu o formula mai brutală, „tribal”. Foarte atașat istoriei și culturii românești, un mare savant ca Nicolae Iorga, eminent cunos-

cător de cultură și literatură universală, s-a dovedit a fi, totuși, extrem de îngust-conservator în chestiunea „specificului național”, opunându-se, cum știm, chiar vehement prin 1906 unor manifestări teatrale franceze la București, – cumva pe făgașul mai vechi al lui Kogălniceanu – vezi „traducțiile nu fac o literatură” – reactualizând opinia eminesciană despre singura clasă „sănătoasă” de la noi, amendând apoi, insensibil la evoluția ideilor literare, orice încercare mai îndrăzneță de înnoire, etichetată sumar ca „bolnavă”, fiindcă e străină și deci neconformă cu vigoarea tradiției rurale locale (Iorga 1985). Se știe, de pildă, cât de injurios a întâmpinat opera argezieană. Aceste reacții trebuie judecate, desigur, în contextul sociocultural al momentului, care cerea edificări, consolidări ale educației naționale, iar participarea la gruparea „Sămănătorului” a unor Coșbuc, Goga, Sadoveanu a însemnat, și simbolic, și prin acțiuni și creații concrete semnificative, deopotrivă încurajarea ideii de unitate a tuturor provinciilor românești. „Poporanismul” promovat, în parte paralel, în jurul revistei „Viața românească”, situa în poziție centrală tot clasa țărănească, pe urme „narodnice” rusești acclimatizate de C. Stere și alții, cu o deschidere mai realistă și mai largă spre societatea contemporană.

Un filon „tradiționalist” se configura, așadar, programatic, la acel început de veac, mizând pe valorile culturii civilizației rurale în primul rând, și foarte rezervat față de ideile modernității venind dinspre Occidentul european și militând pentru „transmiterea” în ritmul lent, al sedimentărilor „organice” a unor valori estimate drept exemplare, din aria menționată a creației culturale. „Pseudomorfoza” despre care va vorbi, într-un alt moment „tradiționalist”, un Nichifor Crainic va trimite tot la altoiul considerat nefiresc al unor idei străine spiritului românesc nealterat, „primitiv”, refractar, credea el, inserțiilor de elemente „apusene” și care trebuia să rămână în tiparele sale vechi, marcate definitiv de modelul oriental, bizantin, ortodox. Un articol de referință, *Parsifal*, publicat în „Gândirea”, nr. 8–9–10 din 1923, dezvoltă aceste reflecții înscrise, în fond, pe făgaș sămănătorist, invocând „prăpastia” dintre sat și oraș, „neînțelegerea țăranului pentru carte” (!), inaderența „fragedului suflet” față de niște valori străine.

Numai că spațiul cultural românesc nu putea rămâne izolat de geografia spiritului european intrat de multă vreme într-un proces de spectaculoasă modernizare, cu efecte majore în creația culturală. Mișcarea de „transmitere” a valorilor nu avea cum să fie împiedicată de astfel de interpretări înguste, extrem conservatoare, care uitau că interesul pentru specificul național fusese declanșat și încurajat tot de Europa modernă dinspre care reverberau, în ciuda obstacolelor de multe feluri, numeroase idei catalizatoare. Chiar în interiorul ortodoxismului gândirist, pătrundeau ecouri expresioniste, elemente de figurație „secesionistă”, „Art Nouveau”, iar colaboratorul revistei care fusese Lucian Blaga urma să distingă între „cultura minoră” și „cultura majoră”, iar în *Spațiul mioritic* (Blaga 1936), configura o emblemă ideală a geografiei spirituale românești, ce presupunea „boicotul istoriei”, falia dintre „omul orașului” și cel trăitor în „zăriște cosmică”, în vatra satului „neschimbat”, precum Dumnezeu însuși, și cultivarea unor tipare ancestrale

ale sensibilității (vezi și *Elogiul satului românesc*, discurs de recepție rostit la Academia Română în 5 iunie 1937). Iar toată opera sa va beneficia de influența catalitică, recunoscută chiar de poet și de filosof, a culturii occidentale. Nu poate scăpa nici chiar privirii fugare din aceste pagini, poziția, în spațiul zis „tradiționalist”, a lui Ion Pillat, autorul unor versuri precum cele din *Pe Argeș în sus* (1923), care distingea în 1927 între așa-numita „tradiție vie” și „tipic”, tradiția moartă, repetitivă, anchilozată în forme rigid tradiționale, fără a face, desigur, concesii manifestărilor de factura radical-novatoare, ale avangardei europene sau românești (Pillat 1943). Traducătorul lui Rilke ori Saint-John Perse nu putea să rămână imun la poezia „străină” care se scria atunci. S-a văzut, de fapt, că preluarea unor „tipare” tradiționale, fie ca tematică, univers imaginar, fie de ordin stilistic (forme ale liricii populare, iconografie etc.) n-a avut loc la scriitorii „tradiționaliști” în mod mecanic, pur imitativ-repetitiv, ci că zisul „tradiționalism” era „programat”, ca reacție de adeziune la ceea ce s-a numit „sensul tradiției”, într-un moment social-istoric-cultural, când o parte din poeții români, de pildă, considerau necesară afirmarea și consolidarea unei culturi cu specific național, în perioada imediat următoare Marii Uniri de la 1918. Și Ion Pillat, și V. Voiculescu și, între ei, cronologic, Adrian Maniu, cu volumul *Lângă pământ* din 1924, apoi în *Cartea Țării* din 1934, Arghezi din câteva poeme reprezentative (*Plugul*, amintitele *Testament* și *Arheologie*) erau autori trecuți prin diverse experiențe „moderniste” – vezi parnasianismul și simbolismul lui Ion Pillat, *Flori de hârtie* și *Salomeea* lui Adrian Maniu, lecturile baudelairiene („estetica urâtului”) hibridizate cu tematica locală „rurală” la Arghezi.... G. Călinescu a scris în *Istoria...* sa propoziția esențială după care „în realitate, tradiționalismul e o formă de modernism” (Călinescu 1941, p. 780), situându-l pe Fundoianu la capitolul *Tradiționalității*, dar cu această semnificativă nuanțare. (La poetul *Priveliștilor*, această opțiune programatică pentru o viziune construită ca „paradisiacă” a unui mediu tradițional moldovenesc este, de altfel, în chip manifest afirmată în prefața volumului său din 1930).

Asemenea exemple vor să spună că dinamica transmisiunii de teme, motive, imagini, modele formale, nu se face automat și uniform, că ea are loc în anumite contexte socioculturale care pot sau nu favoriza preluarea „liniară” a modelului ori îl supun unor reconfigurări datorate sensibilității creatorului, formației sale intelectuale, aceluia „aer al epocii” care e respirat de grupuri de scriitori înscriși sub același stindard programatic etc. S-a afirmat pe drept cuvânt, cu probe la „dosar”, că și mult clamatele influențe și „imitații” ale unor modele externe comportă devieri și metamorfoze firești în spațiul de receptare – era și unul dintre argumentele lui E. Lovinescu atunci când punea la temelia viziunii sale despre sincronism sintagma „unghiului de refracție” prin care elementul împrumutat capătă trăsături ale mediului în care se produce „imitația”, diferențiindu-l de forma originală (Lovinescu 1927, p. 104). Și, pentru că veni vorba de marele critic modernist, care nu agreea, totuși, „curențele extremiste”, adică avangarda, cu „libertatea ei de sclav beat”, nu se poate trece cu vederea că, printr-o conjugare insolită de influențe străine, în speță franceze la început (Jules Laforgue), și elemente de tradiție românească, de context

local (la debutantul Tzara, la Marcel Iancu, la „constructiviștii” care făceau trimitere la abstracționismul artei populare românești) până și cele mai radicale manifestări iconoclaste, începând, la noi, cu Dadaismul, au fost marcate sau remodelate, în sinteza „integralistă” din anii ’20–’30. S-au căutat și atunci precursori, a fost urmărită o anume filiație, de pildă, în „paginile bizare” ale lui Urmuz, ba un Voronca făcea trimitere chiar la poezia populară și la Eminescu! (Voronca 1996, p. 18).

După mai bine de un secol și jumătate de comunicare productivă cu marea cultură europeană, s-a putut observa, cu oricâte nuanțe corectoare, că „sincronizarea” introdusă la noi ca principiu (tot pe filieră franceză!) de E. Lovinescu a fost un fenomen firesc într-o epocă de importante interferențe între culturi, și că, de la un punct încolo, s-a putut vorbi de tradiții în interiorul spațiului însuși al „modernismului”, încât atributul de „neomodernist” a fost deja însușit de istoria și critica literară, a devenit curent și calificativul de „neoavangardist”. Astăzi putem vorbi și de un „neotraditionalism” chiar în spațiul poeziei neomoderniste, însă oricine poate remarca diferențele mari chiar față de tradiționalismul modernist interbelic. Ion Horea, Ioan Alexandru, Ion Gheorghe și alții câțiva nu preiau pur și simplu universul imaginar gata modelat și limbajul predecesorilor, ci lucrează, evident, în spiritul epocii lor (Pop 2018, p. 138–190). Sunt semne că toate faptele de cultură judecate drept valoroase care pot conta ca modele și exemple pentru urmași se înscriu progresiv într-un concept de tradiție lărgită, complexă, mozaicală, cu simbioze adesea insolite de formule, ce nu se mai poate reduce în niciun caz la ceea ce se înțelegea prin *tradiție* până prin deceniul al treilea al secolului XX. Transmiterea valorilor receptate ca atare și validate de conștiința critică se face de o bună bucată de vreme pe căi mult diversificate, grație dezvoltării fără precedent a mijloacelor de comunicare în masă, pe care le cunoaștem.

Problema care se pune în momentul de față este, cred, nu atât aceea a mijloacelor de transmitere a acestor valori, cât, într-un mod îndeajuns de paradoxal, a accesului faptelor de cultură la aceste canale de comunicare și, în consecință, la cunoașterea a ceea ce s-a transmis valabil de-a lungul vremii. Am în vedere, desigur, cultura umanistă, literatura, artele, filosofia și altele, care cunosc astăzi o tot mai evidentă și paradoxală criză a comunicării. Etichetată drept „cultură înaltă”, și cu atributul devenit, tot în chip paradoxal, peiorativ, de cultură „elitistă”, creația umanistă rezistentă în timp este periculos concurată de cultura divertismentului, într-o „societate a spectacolului”, cum a numit-o Guy Debord sau „cultură a spectacolului”, în formularea mai recentă a lui Mario Vargas Llosa, promovată la nivel de masă, popular, amintind de formula antică deloc încurajatoare „panem et circenses”. Mutațiile radicale din civilizația imaginii, ca și relativizarea generală a valorilor, pe fondul unui agresiv consumism, puțin atent la creațiile spiritului, la formarea omului ca personalitate complexă, înlocuit cu ceea ce marxistul Herbert Marcuse numea „omul unidimensional”, sclav al civilizației tehnice, trăind în iluzia unei realități a profitului și plăcerii imediate, lipsite de adâncime spirituală.

Discrepanța dramatică dintre *informație* și *formație* devine din ce în ce mai evidentă, într-o lume care alunecă spre uniformizare, unde diferențele sunt neglijate

În ciuda aparențelor pe care le servește așa-numita corectitudine politică. Procesul de „mondializare”, de „globalizare” în curs, nu va încuraja nici în continuare cultura individului și a individualului bine și complex definit, astfel încât, dacă ne punem problema transmiterii valorilor de la o generație la alta, într-un lanț productiv de evenimente spirituale majore, profund edificatoare, care merită perpetuarea, avem în față obstacolele tot mai greu de trecut ale unui indiferentism și chiar al unei deprecieri grave a valorilor mari în care a crezut și s-a modelat timp de secole omenirea civilizată. Or, aceste valori trebuie a fi cunoscute, tânărul, și nu numai el, ar trebui să știe ceea ce poate primi ca moștenire valoroasă, în calitatea sa de simbolic legatar testamentar. Din nefericire, se înmulțesc legatarii virtuali care nu cunosc ce cuprinde testamentul lăsat de înaintași ori nu știu să-l citească pentru a-i înțelege mesajul, suferind tot mai grav de așa-numitul „analfabetism funcțional”. Rămâne deschisă întrebarea dacă guvernanții lumii de astăzi vor fi mai întâi dispuși să renunțe la soluțiile facile ale aparentei distracții neîntrerupte, profitabile însă financiar, în favoarea unor politici care să reabiliteze omenescul autentic și micul idealism necesar oricărei supraviețuiri a spiritului uman. Semnele nu sunt prea încurajatoare și, cum constatăm zilnic, cultura și educația umanistă sunt printre primele victime ale Puterilor de tot felul, mai degrabă interdictive decât cu adevărat democratice. Mai peste tot în lume, bugetele cele mai reduse și care se reduc mereu sunt cele consacrate culturii și educației. Bătălia ce trebuie dusă pas cu pas pe acest teren este, în fond, și una de preservare a identităților culturale naționale, a căror integrare în ansamblul mondial de valori nu ar trebui interpretată unilateral ca o cedare în fața inevitabilului. Tocmai de aceea asistăm pe plan mondial la un demers dificil și tot mai evident de afirmare a valorilor individuale și comunitare, în care tradițiile locale se încearcă a fi reînviată. Nu împotriva principiilor de drept internațional, ci, respectându-le în spiritul lor, căutând soluții adecvate contextului local-național, promovării tradițiilor care pot aduce culori și nuanțe noi tabloului general.

Revenind la chestiunea transmiterii valorilor, am sentimentul că, la această cotitură majoră a civilizației mondiale, când lumea dispune mai mult decât oricând de mijloacele (tehnice) de transmitere a faptului de cultură umanist, problema gravă de rezolvat este a selecției lucide și exigente a producțiilor culturale ce urmează a fi puse și menținute în circulație și, în aceeași măsură, a cultivării, cum spuneam, a mediului receptor, în primul rând prin școală – îndeosebi în gimnaziu și în liceu – a destinatarilor cărora aceste valori le sunt adresate. Or, în acest punct, factorul decisiv rămâne cel al educației spiritului critic, întemeiat tot pe o formație solidă, deopotrivă cu repunerea în drepturi a educației acestor beneficiari ai mesajelor spirituale, vizând formarea unui om întreg, conștient de locul și rostul său în lume, pregătit să-și apere demnitatea de ființă superioară. Dacă acest om în formare nu primește în școală cunoștințele esențiale despre lumea culturii, nu are cum să dorească a le cunoaște și a profita în chip creator de ele. Este însă un ideal care, în condițiile lumii de azi, nu e deloc ușor de atins, dar la care nu trebuie să renunțăm. Se pare că alfabetul marilor Testamente trebuie cât mai repede reînvățat.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Anghelescu 2018 = Mircea Anghelescu, *O istorie descriptivă a literaturii române. Epoca premodernă*, București, Editura Tracus Arte, 2018.
- Arghezi 1980 (1927) = Tudor Arghezi, *Versuri*, I, București, Editura Cartea Românească, 1980.
- Blaga 1936 = Lucian Blaga, *Spațiul mioritic*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1936.
- Călinescu 1941 = G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941.
- Iorga 1985 (1934) = Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești contemporane, Partea a doua, În căutarea fondului (1890–1934)*, București, Editura Minerva, 1985.
- Lovinescu 1927 = E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, II, București, Editura Ancora, [1927].
- Pillat 1943 = Ion Pillat, *Tradiție și literatură*, București, Editura Casa Școalelor, 1943.
- Pop 2018 = Ion Pop, *Poezia românească neomodernistă*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2018.
- Voronca 1996 (1930) = Ilarie Voronca, *A doua lumină. Scrieri*, III, București, Editura Minerva, 1996.

LA TRANSMISSION DES VALEURS CULTURELLES,
THÈME ET VARIATIONS
(Résumé)

Cette intervention propose une réflexion sur le thème de la transmission des valeurs culturelles roumaines dès la fin du XVIIIe siècle (lorsque le poète Ienachiță Văcărescu écrivait son fameux *Testament* demandant à ses héritiers «la cultivation de la langue roumaine et le respect dû à la patrie»), suivi par l'intérêt des romantiques du XIXe pour la création folklorique, et les courants culturels conservateurs qui avaient privilégié pendant les premières décennies du siècle passé l'intérêt pour l'univers rural et ses valeurs spirituelles: des orientations «traditionnalistes» promues par le cercle de la revue «Sămănătorul» (*Le Semeur*), avec l'historien Nicolae Iorga et des écrivains comme Octavian Goga ou Mihail Sadoveanu; ensuite, la revue «Gândirea» (*La Pensée*) de tendance «ortodoxiste». On rappelle aussi l'interprétation donnée à la « tradition » par des personnalités tel Tudor Arghezi, Ion Pillat, Lucian Blaga et autres, jusqu'aux poètes contemporains « néomodernistes ». Pour conclure, on attire l'attention sur la situation paradoxale de la transmission de ces « legs » culturels à notre époque « globalisante » où les possibilités d'information pratiquement illimitées, grâce à la révolution des *masse-média* des dernières années, se trouvent entravées par la précarité de la formation humaniste des jeunes générations, qui ne connaissent que superficiellement l'héritage culturel dont elles pourraient profiter. D'où l'appel à une remise en droits des études humanistes surtout dans l'enseignement pré-universitaire, décisif pour la formation d'une personnalité humaine complexe.

Cuvinte-cheie: tradiție, testament, moștenire, modernism, globalizare.

Mots-clés: tradition, testament, héritage, modernisme, globalisation.

Universitatea Babeș-Bolyai
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31
ion.v.pop@gmail.com

LINGVISTICĂ ȘI FILOLOGIE

GABRIELA VIOLETA ADAM

DIN ARHIVA MUZEULUI LIMBII ROMÂNE. CHESTIONARUL ANCHETELOR DE PROBĂ ALE ATLASULUI LINGVISTIC ROMÂN*

1. *Atlasul lingvistic român*, cea mai importantă lucrare de dialectologie de la începutul secolul XX, a fost unul dintre proiectele fundamentale inițiate de Sextil Pușcariu. Necesitatea unui astfel de studiu, pentru lingvistica românească, este subliniată încă din anul 1910: „Câte probleme importante nu s-ar dezlega la noi românii dacă am fi în situația de a urmări geografia lexicală a cuvintelor noastre!” (Pușcariu 1974, p. 36). În același studiu, Sextil Pușcariu referindu-se la recomandarea lui J. Jud de a alcătui un atlas lingvistic care să urmărească perspectiva lexicală a graiurilor dacoromânei, consideră că o astfel de lucrare „ne-ar deschide posibilități nebănuite pentru etimologia românei și ar fi tot atât de benefică pentru lexicografia românească precum a fost *Atlas linguistique* pentru limba franceză” (*ibidem*, p. 40).

Odată cu înființarea Muzeului Limbii Române, în 1919, intenția de a realiza un atlas lingvistic pentru cunoașterea structurii limbii române este exprimată explicit: „Scopul acestui Muzeu al limbei române este [...] strângerea și prelucrarea științifică a materialului lexicografic al limbei române din toate timpurile și din toate regiunile locuite de Români” (DR I, p. 3), prin intermediul studiilor dialectale făcute pe teren și prin chestionare. „Pe baza răspunsurilor se vor alcătui hărțile, material lexical pe care Muzeul limbei române și-a pus de gând să le editeze” (*ibidem*, p. 5).

Un prim pas spre realizarea atlasului lingvistic este reprezentat de lansarea, în 1922, a primului chestionar intitulat *Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbei române. Calul*. Răspunsurile primite de la informatorii din țară oferă, din perspectiva metodei de cercetare, două tipuri de informație pentru realizarea atlasului lingvistic: cunoașterea localităților cu cele mai reprezentative trăsături dialectale și un pas spre întocmirea unui nou chestionar¹ adecvat anchetei directe². Cu

* Această lucrare a fost elaborată în cadrul *Grantului de cercetare realizat cu sprijin financiar din Fondul Recurent al Donatorilor*, aflat la dispoziția Academiei Române și gestionat prin Fundația „PATRIMONIUL” GAR-UM-2019-I-1.6-4 „Accesibilizarea fondului documentar ALRT II (ACCES –ALRT II)”, Contract numărul 364C din 15.10.2019.

¹ Chestionarele „vor cuprinde un prețios material lexical și ne vor da o orientare generală, un fel de schiță pregătitoare pentru Atlasul viitor. Suntem convinși că oricât de prevăzători am fi, cu greu am putea alcătui în camera de studiu un chestionar general pentru adunarea materialului la fața locului” (DR II, p. 903).

² Pentru anchetele prin corespondență realizate în cadrul Muzeului Limbii Române, vezi Berindei 2018, p. 91–101.

certitudine, Sextil Pușcariu nu a avut intenția de a realiza atlasul pe baza chestionarelor Muzeului Limbii Române, deoarece cunoștea îndeaproape superioritatea anchetelor directe, mai ales că în vara anului 1896 a fost în anchete pe teren în zona cursului superior al Oltului, ca elev al lui G. Weigand; pe de altă parte, atlasele publicate în acea perioadă de A. Griera, J. Jud și K. Jaberg „dovedeau cu claritate necesitatea cercetărilor nemijlocite pe teren de către lingviști și aduceau perfecționarea metodelor³” (Todoran 1978, p. 4).

O altă serie de cauze care vor determina amânarea proiectului *Atlasului lingvistic* se regăsesc în raportul anual din „Dacoromania”, unde S. Pușcariu precizează: „Pentru *Atlasul lingvistic* nu avem încă nici fondurile necesare, nici o echipă de cercetători tineri îndeajuns de pregătiți” (DR II, p. 902).

După dezbaterile de la Congresele filologilor români din 1925 și 1926, soldate cu propuneri divergente atât în ceea ce privește metodologia cercetării, cât și unitatea lucrării⁴, Sextil Pușcariu consideră că pentru unitatea lucrării „e mai bine ca un singur om indicat să parcurgă cu automobilul o distanță sau o regiune oarecare, cu un chestionar de vreo 200 de întrebări, ca să fixeze starea actuală a limbii; apoi va putea lua altă direcție [...] după ce vom putea avea câteva puncte de orientări locale” (Rapoarte 1927, p. 359). Despre cea de-a doua anchetă, S. Pușcariu menționa că ar putea fi întreprinsă de echipele de cercetători din cele patru universități din București, Cluj, Iași și Cernăuți (*ibidem*, p. 359).

La cel de-al treilea Congres, care a avut loc la Cernăuți (1927), din lipsa fondurilor, proiectul *Atlasului lingvistic* rămâne în sarcina lui S. Pușcariu și a Muzeului Limbii Române⁵.

Perioada care a urmat a fost destinată pregătirii persoanei care va efectua anchetele, Sever Pop⁶, și asigurării fondurilor indispensabile pentru înfăptuirea atlasului. După stagiul de documentare și pregătire în domeniul geolingvisticii în Franța, la sfârșitul anului 1927, Sever Pop va întocmi chestionarul *Atlasului lingvistic român*, pornind de la chestionarele atlaselor lingvistice precedente: italo-elvețian (de K. Jaberg și J. Jud), italian (de M. Bartoli și Ugo Pellis), catalan (de A. Griera), francez (de J. Gilliéron) (Pop 1966, p. 203).

³ În ceea ce privește metoda de realizare a atlasului și arealul anchetelor, în raportul Celui de-al doilea congres al filologilor români (aprilie 1926), S. Pușcariu nota: „va trebui să ținem seama de experiențele făcute de școala lui J. Gilliéron. La adaptarea acestor metode va trebui să se țină seamă ceva mai mult decât în atlasul francez de partea formală a cuvintelor. Cercetările vor trebui să se întindă și asupra dialectelor transdanubiene” (Rapoarte 1927, p. 358).

⁴ Vezi, în acest sens, divergențele de opinii dintre S. Pușcariu și Ov. Densusianu, atât în ceea ce privește numărul anchetatorilor, cât și realizarea anchetei dialectale și sugestiile lui Antoine Meillet cu privire la proiectul atlasului lingvistic (*ibidem*, p. 359).

⁵ „Chestiunea atlasului nu a mai fost pusă pe ordinea zilei, deoarece în congresul de la Cluj problema a fost limpezită din punct de vedere teoretic și acum e nevoie de mijloacele materiale pentru realizarea ei practică” (*ibidem*, p. 365).

⁶ Pentru activitatea lui Sever Pop ca bursier în Franța și pentru anchetele de teren la care a participat împreună cu A. Duraffour, A. Griera și P. Scheuermeier, vezi Todoran 1978, p. 161–162 și Grecu 2014, p. 167–169.

Odată realizat chestionarul, care cuprindea peste 5 000 de întrebări, în vara anului 1928, S. Pop va întreprinde două anchete în zona Sibiului (satele Mohu și Apold)⁷. În urma acestor anchete, chestionarul va fi modificat prin reducerea numărului întrebărilor, adăugarea unor întrebări noi, includerea unor întrebări cu privire la informator și localitatea anchetată etc. (Pop 1966, p. 204).

În toamna anului 1929, S. Pușcariu restructurează planul atlasului și hotărâște să realizeze „două anchete, cu doi anchetatori și cu două chestionare diferite, în puncte diferite” (S. Pușcariu, *Prefața* ALR I, p. 8), cu scopul de a efectua anchetele într-o perioadă limitată, date fiind prefacerile care au loc în limba română după Unire (ALR II, vol. I, p. III). Din chestionarul de peste 5000 de întrebări alcătuit de S. Pop se vor constitui două chestionare: chestionarul „normal”, cuprinzând 2160 de întrebări (ancheta ALR I) și chestionarul „dezvoltat”, cuprinzând aproximativ 3000 de întrebări (ancheta provizorie ALR II)⁸.

Cu cele două chestionare, la începutul anului 1930, cei doi anchetatori vor realiza o nouă anchetă de probă: Emil Petrovici va ancheta Prundu Bârgăului (jud. Bistrița-Năsăud) (15. I. 1930 – 24. I. 1930), Săliște⁹ (jud. Sibiu) (29. I. 1930 – 7. II. 1930), Piuă Petrii (com. Giurgeni, jud. Ialomița) (12. II. 1930 – 20. II. 1930)¹⁰, iar Sever Pop va ancheta Coșna și Ortoaia¹¹ (28. I. 1930), mahalaua Măiereni, din Sibiu (4. II. 1930), Răhău (jud. Alba) (5. II. 1930 – 9. II. 1930), Dăieni (jud. Tulcea), Viziri (jud. Brăila) (18. III. 1930)¹².

2. Chestionarele din anchetele de probă nu sunt identice cu cele utilizate în anchetele definitive ale ALR I și ALR II. Dovadă stau însemnările din jurnalul lui S. Pop din punctul de anchetă numărul 125 Măiereni (Sibiu):

⁷ În raportul anual publicat în „Dacoromania” V, S. Pușcariu făcea următoarele precizări: „Asistentul Sever Pop, reîntors din streinătate, unde a făcut studii speciale în această direcție, a făcut în cursul anului 1928 lucrările pregătitoare pentru ancheta pe teren, în vederea Atlasului lingvistic. A redactat pentru această anchetă chestionarul care s-a discutat pe capitole în ședințele Muzeului. În vara anului 1928 a început, în regiunea Sibiului, ancheta pentru a putea îndrepta și completa chestionarul. Cu această ocazie s-a dovedit că membrii noștri corespondenți ne sunt foarte utili în căutarea subiectelor și lămurirea împrejurărilor și particularităților regiunii ce se anchetează. În urma acestei anchete prealabile, chestionarul va primi o formă definitivă. Când mijloacele financiare ne vor permite, vom începe imediat anchetele. În vederea acestei anchete pe teren, E. Petrovici, asistent la Institutul de fonetică experimentală, în colaborare cu Sever Pop, au stabilit sistemul de transcriere fonetică, care s-a discutat în ședințele de la Muzeu” (DR V, p. 905). Vezi, în acest sens, și Pop, 1966, p. 204.

⁸ În ceea ce privește segmentarea chestionarului, S. Pop nota: „mon questionnaire était réduit à 2160 questions [...] et le questionnaire de M. S. Petrovici, adoptant plus de 3000 questions de mon questionnaire, a été complété par lui, grâce à un plus grand développement de la terminologie de métiers, pour atteindre la suite 4800 questions” (Pop 1966, p. 206).

⁹ Săliștea (Sibiu) nu a devenit punct de anchetă pentru ALR II. Din această zonă, pentru anchetele definitive, a fost ales ca punct de anchetă localitatea Poiana Sibiului (pct. 130). Vezi ALR II. *Introducere*, p. 124.

¹⁰ Vezi ALR II. *Introducere*, pct. 219 – Prundu Bârgăului (p. 108), pct. 705 Piuă Petrii (p. 260) și DR VI, p. 657, 660.

¹¹ Ortoaia nu a devenit punct de anchetă pentru ALR I, fiind înlocuit cu Păltiniș (pct. 214).

¹² Pentru ancheta de probă realizată de S. Pop, vezi DR VI, p. 658 și 660.

„Această anchetă a mai fost făcută în luna ianuarie 1930. Fiind deci numai o încercare, chestionarul a fost schimbat, deci a fost nevoie de o altă anchetare. Experiența de atunci este deosebită de cea de acum, notarea de asemenea. Succesiunea întrebărilor nu mai e identică” (Jurnal 17. VII. 1936)”.

„În oraș nu e lucru ușor să găsești un subiect și mai ales unul băștinaș. Aici, însă, munca a fost ușurată mult, fiindcă acum câteva luni am făcut ancheta de probă. Ar fi urmat să întreb subiectul numai cele neîntrebate. Lucrul ar fi durat tot atât, fiindcă, schimbându-se chestionarul, chestiunile nu mai erau la locul lor. Am preferat să o iau de la început. Subiectul știa foarte bine să răspundă, în felul acesta totul s-a petrecut foarte ușor” (Jurnal 17. VII. 1936).

De asemenea, edificatoare în acest sens sunt observațiile din fișele de jurnal provenind din punctul de anchetă numărul 131 Răhău: „A doua oară în Răhău. Prima dată în ancheta de probă. Satul a mai fost anchetat cu un alt chestionar în 5–9 februarie 1930” (Jurnal 25. VIII. 1930).

3. În ceea ce privește ancheta de probă realizată de E. Petrovici, în arhiva *Atlasului lingvistic roman. II* se păstrează atât chestionarul, cât și caietele cu răspunsurile din cele trei puncte de anchetă. Acest text manuscris se regăsește într-un dosar (care cuprinde 157 de file, numerotate de la 1–137 și 1–20) și în trei caiete broșate.

Chestionarul de probă utilizat de E. Petrovici în anchetele provizorii cuprinde 2 969¹³ de poziții. În realitate, numărul pozițiilor din chestionar este mai mare, întrucât, așa cum reiese din ancheta de probă din Prundu Bârgăului, o parte din întrebări sunt suplimentate, fiind subsumate întrebării programate inițial:

4. <i>Ce poartă fetele</i> [pe cap]?	1822. <i>Butucul roșii</i> , pl.,
4/1 <i>Căpățâna pălăriei</i> .	1822/1 <i>Osie</i> , pl.,
4/2 <i>Strașina (obădă)</i> .	1822/2 <i>Butea roșii, gaura roșii</i> .
4/3 <i>Flori în pălărie (struț, pană)</i> .	1822/3 <i>Podul osiei: dric</i> .
4/4 <i>Ciucuri în pălărie</i> .	1822/4 <i>Fusul osiei: osie de fier</i> .
4/5 <i>Petea (pet'ă)</i> .	
4/6 <i>A se îmbrobodi</i> .	

3.1. În ceea ce privește numărul întrebărilor, acesta este mult mai mare deoarece, așa cum menționa și S. Pușcariu, „sub o chestiune la substantive se urmărește și forma singularului, și cea a pluralului (deci sunt două întrebări), iar la un timp verbal (care figurează iarăși ca o singură întrebare) se urmăresc de obicei șase forme de conjugare” (DR VII, p. 55). Un alt factor implicat în problema numărului întrebărilor se datorează și faptului că, sub aceeași poziție se programează două sau mai multe întrebări:

42. *Cum se mulg oile? Pe ce stă ciobanul (țarcoteiu)?*
 182. *Cum se tund oile? Obiceiuri?*
 183. *Cum ziceți când se tund oile pe cap, pe foale, pe picioare, pe coadă?*
 1302. *Sas, pl., femininul, nume de batjocură.*

¹³ Dacă se au în vedere întrebările introductive și întrebările adăugate de E. Petrovici în cadrul anchetelor de probă, numărul pozițiilor din chestionar ajunge la aprox. 3186.

1390. *cu nasul miros; strănut; pute; omul cu nasul mare (năsut); omul cu nasul în sus (cârn), omul cu nasul cârn (bocâmat).*

3.2. Din punctul de vedere al conținutului, chestionarul de probă este compus din două părți: a) chestionarul introductiv și b) chestionarul general¹⁴.

Întrebările introductive se constituie ca o parte distinctă a chestionarului. Ele sunt numerotate de la 1 la 12 și privesc date despre localitatea anchetată:

1. Numele oficial; 2. Numele avut înainte (numele oficial unguresc); 3. Numele popular; 4. Numele de batjocură; 5. Cum își zic locuitorii?; 6. Care este numele colectiv al regiunii întregi?; 7. Numărul locuitorilor; 8. Confesiunea; 9. Meseriile țăranilor; 10. Ceva date asupra comunei; 11. Aspectul ei din punctul de vedere al comerțului (târg, comerț ambulant etc.); 12. Situația geografică.

Datele despre informator și particularitățile onomastice ale localității sunt incluse în corpul chestionarului general:

2636. Cum îi cheamă pe cei ce locuiesc în strada unde se face ancheta? Cu numele de botez?; 2637. Cu numele de familie?; 2638. Porecla fiecăruia; 2639. Cum îi zice nevestei?; 2640. Fetei proprietarului?; 2641. Cum se numesc copiii cu numele de botez?; 2642. Cu porecla dată de ceilalți copii?; 2643. I s-a zis mai înainte altfel? (când a fost mic); 2644. Cum îi zice părăului care curge prin sat; 2645. Are mai spre izvor alt nume?; 2646. Părțile satului; 2646/1 Cum se numesc piețele, străzile?; 2647. Câteva nume topice din hotarul satului (dealuri, văi, izlazuri etc.); 2648. Muntele cel mai apropiat¹⁵.

Pentru buna desfășurare a anchetei, sunt precizate și condițiile care stau la baza alegerii unui informator:

1. Să audă bine.; 2. Dantura completă, dacă e posibil. În tot cazul dinții incizivi și caninii să nu-i lipsească.; 3. Să nu aibă polipi în nas.; 4. Vedere bună.; 5. Să fie din comună.; 6 Să nu fi călătorit mult și să nu fi făcut mari deplasări și pentru un timp îndelungat.; 7. Să cunoască viața țărănească.; 8. Părinții să-i fie originari din comună.; 9. Să fie inteligent.; 10. Să aibă gospodărie.; 11. Vârsta între 30–60 de ani.; 12. Căsătorit.; 13 Să nu fi suferit de boli care ar fi putut influența asupra memoriei.; 14. Data când a fost anchetat.; 15. Ce jurnale citește?; 16. A făcut armata și unde?; 17. Are copii care au fost la școală?; 18. Știe limbi și care?; 19. Numele și porecla subiectului¹⁶.

3.3. Întrebările din chestionarul general, numerotate 1–2969, sunt grupate pe sfere semantice și pe domenii de activitate. În prima parte a chestionarului (1–1375), este notat domeniul căruia îi aparține seria de întrebări; pentru celelalte întrebări, am stabilit noi domeniul de activitate. Tematica acestui chestionar se grupează

¹⁴ Delimitarea chestionarului în chestionarul introductiv și chestionarul general nu a fost făcută de S. Pop și E. Petrovici în momentul redactării chestionarului de probă, ci a fost stabilită ulterior.

¹⁵ Numărul întrebărilor introductive va fi completat, în edițiile definitive ale chestionarelor ajungându-se la 60 de chestiuni. Vezi, în acest sens, *întrebări introductive comune anchetelor ALR I și ALR II*, din *Chestionarul ALR I și Chestionarul ALR II*. În studiul *L'Atlas linguistique roumain*, publicat în 1947, S. Pop notează doar 42 de întrebări introductive (Pop 1966, p. 222–223).

¹⁶ Pentru condițiile alegerii informatorului în anchetele ALR, vezi și Pop 1966, p. 223–224.

astfel: portul [1–37]; laptele (de oaie) [41–104]; laptele (de vacă) [105–174]; lâna [177–212]; torsul [213–231]; depănatul [232–252]; bumbacul [253–258]; urzitul [261–272]; războiul [273–332]; cânepa [333–368]; dulgheritul [369–496]; fierăritul [497–516, 1140–1146]; moara [507–590]; pâ(i)nea¹⁷ [561–580, 2253–2273]; țuica [581–590]; culesul viilor [591–610, 2274–2279]; mâncăruri(le) [611–640]; pielea [641–660]; grajd(ul) [661–681]; plugul (și terenul) [690–814]; porumbul și grâul [815–1000]; stâna [1001–1112, 2245–2252]; moara de scânduri [1113–1159]; biserica și sărbătorile de peste an [1160–1301]; națiuni(le) [1302–1311]; vânătoreea [1312–1325]; băcănia (prăvălia) [1326–1344]; jocuri de copii [1345–1375]; corpul omenesc¹⁸ [1376–1474]; numerația [1475–1531]; zilele săptămânii și lunile anului [1532–1568]; culorile [1569–1580]; salutul [1581–1598]; casa și obiectele din casă [1590–1737, 2285–2287]; relațiile de rudenie [1738–1813]; carul și sania, [1814–1823, 2221–2244]; animalele din curte [1824–1871, 1961–2061, 2289–2294]; legume și fructe [1872–1939]; instrumente muzicale [1941–1960]; păsările [2062–2149]; pădurea [2150–2182]; animalele sălbatice [2183–2240]; pescuitul [2295–2328]; insectele [2329–2372]; albinăritul [2330–2345]; amfibieni și reptile [2373–2399]; plante [2400–2498]; bolile omului [2490–2535]; metalele [2536–2542]; gesturile [2543–2552]; antroponime și hipocoristice [2553–2635]; verbul [2649–2969].

3.4. Din punctul de vedere al domeniilor programate, în Chestionarul de probă utilizat de E. Petrovici pot fi întâlnite și câteva întrebări care privesc etnografia și folclorul: 104. *Obiceiuri și superstiții* (privind laptele de oaie); 112. *Cum se mulge* (laptele de vacă), *obiceiuri, superstiții?*; *Șezători de tors*¹⁹; 270. *Obiceiuri, superstiții la urzit*; 577–580. *Obiceiuri* (privind făcutul pâinii); 610. *Obiceiuri la cules(ul) (viei)*; 814 *Obiceiuri la prășit*; 1184. *Cine se cațără cu căruța pe bolta cerului când tună?*

3.5. Din punctul de vedere al conținutului lingvistic, Chestionarul de probă al ALR include chestiuni care privesc domeniul lexical, gramatical și antroponimic. Notarea răspunsurilor în transcriere fonetică (impresionistă) determină și o bună documentare a foneticii graiurilor dacoromânei.

3.5.1. Din punctul de vedere al claselor de cuvinte documentate în cadrul acestui chestionar, se poate remarca predilecția întrebărilor înspre clasa nominalului. Dintre categoriile morfologice ale substantivului se au în vedere numărul (1392. *Ureche*, pl.; 1857. *Vacă*, pl.; 2154. *Ghindă*, pl.) și genul (2070. *Masculul* (vrabiei) (*pășăron*), 2373. *Șarpe*, pl., gen! – 2374. *Femela* (șarpelui)). Alături de aceste categorii, se documentează:

a. flexiunea substantivelor proprii (2553. *Cum îi zici lui Ion* [pe] *a cărui mamă o cheamă Ana?* (Ion a Anei); 2554. *Cum îi zice Măria* [pe] *a cărei mamă o*

¹⁷ Numerotarea chestiunilor grupate sub tema *pâ(i)nea* se suprapun cu o parte dintre chestiunile grupate sub domeniul *moara*.

¹⁸ Un alt set de întrebări cu privire la acest domeniu semantic se regăsește în ancheta realizată de Emil Petrovici, împreună cu S. Pop în localitatea Săliște. Vezi, în acest sens, *infra*, articolul semnat de V. Vlasin, p. 293.

¹⁹ Întrebare nenumărată.

cheamă Ana?; 2555. *Cum zici când vrei să-i dai ceva Anei? Îi dau oala Anei, lu Ana, la Ana?*; 2556. *Cum îi zici lui Ion [pe] al cărui tată îl cheamă Dumitru?*; 2557. *Cum îi zici lui Ion [pe] al cărui tată îl cheamă Costea?*; 2558. *Îi dau calul lu(i) Dumitru.*; 2559. *Îi dau calul Tomii lu(i) Toma.*);

b. opoziția articulat vs nearticulat (1536. *miercuri, miercurea*; 1537. *joi, joia*; 1538. *vineri, vinerea*; 1539. *sâmbătă, sâmbăta*; 1540. *duminică, duminica*);

c. variantele accentuale ale unui substantiv (1937. *afină*, pl. (accentul)).

3.5.2. O altă clasă de cuvinte bine documentată este verbul. Din punctul de vedere al programării întrebării, verbul este investigat din două perspective:

a. pentru documentarea noțiunii (55. *Ce se face cu străgheața? (se frământă)*; 114. *Când vaca nu dă lapte, ce face? (ascunde laptele)*; 2510. *Trage să moară/era să moară*; 1983. *Cum se zice când cânele își arată dinții? (rânjește)*);

b. pentru relevarea particularităților morfologice: (2649. *A da – dare*; 2650. prez. ind. 1–6; 2651. imperf. 1–6; 2652. *Dădeam?*; 2652/1 perf. simplu; 2653. perf. compus 1–6; 2654. m. m. ca perf. 1–6; 2655. viitor 1–6; 2655/1 *am să dau, trebe să dau*; 2655/2 *Există o să dau?*; 2656. viit. II 1–6; 2656/1 *Există oi fi dată?*; 2657. prez. subj. 1–6; 2658. subj. trecut 1–6; 2659. imperativ²⁰; 2660. condițional 1–6; 2661. condițional trecut 1–6; 2662. participiu prezent²¹ *dân (cântân, lălăin)*; 2663. participiu trecut (*dat, dată, dați, date*)).

Alături de documentarea morfologică a verbului, în chestionar se evidențiază o serie de poziții care privesc și alte fenomene dialectale:

a. infinitivul scurt și infinitivul lung (2649. *a da – dare*; 2672. *a lua – luare*; 2693. *a usca – uscare*; 2700. *a vedea – vedere*; 2732. *a vrea – vrere*);

b. formele verbale iotacizate ale verbelor cu tema în *t, d, n, r* la indicativ prezent, conjunctiv prezent și gerunziu (1387. *cu ochii văd – vâz*; 2824. *cer – cei* 1–4; 2826. *cerând – ceind*; 2827. *spunând – spuind*; 2896. *vând – vânz* 1–4);

c. participiul prezent în forme verbale sincopate: 2815. *venit – vint*; 2816. *văzut – vâst*; 2817. *găsit – găst*; 2818. *slobozit – slobost*;

d. aoristul în -ș la pers. I, al verbelor de conjugarea a III-a: 2880. *copș, ascunș, arș*²²;

e. forma etimologică a verbului *a curge*: 2884. *apa cură – curge*;

f. indicativul prezent și conjunctivul prezent al verbelor de conjugarea I și a IV-a realizat cu și fără sufixele -ez, -esc: 2855. *lucrez – lucru*, 2862. *ghâci – ghâcește*, 2864. *grijește – griji*;

g. consonantizarea lui *u* semivocalic: 2898. *laud – lavd*.

3.5.3. O altă categorie lexico-gramaticală bine documentată este interjecția. În corpusul chestionarului se regăsesc programate două categorii de interjecții: (a)

²⁰ Ca răspunsuri figurează atât imperativul 2, 5, cât și conjunctivul cu valoare de imperativ.

²¹ Gerunziul este numit participiu prezent.

²² Întrebarea este păstrată în *Chestionarul ALR II*: [4813] *copsei, ascunsei, arsei, copș, arș, ascunș*.

interjecțiile propriu-zise (1826. *Cum îl chemi?* (pe cal); 1827. *Cum îl alungi?* (pe cal)) și (b) onomatopeele (1825. *Cum face?* (calul); 1840. *Cum face, strigă?* (măgarul); 2063. *Cum face?* (păunul); 2102. *Cum face?* (ciocârlia) etc.)

3.5.4. Din clasa lexico-gramaticală a numeralului, se documentează numerele cardinale (1477. *trei*; 1478. *patru*; 1479. *cinci*), numerele ordinale (cu valoare adjectivală și adverbială) (1512. *a doua nevastă*; 1511. *s-a 'nsurat al doilea*), numeralul multiplicativ (1521. *câte unu, câte una*; 1522. *câte doi, câte două*). Alături de acestea mai pot fi întâlnite o serie de întrebări care vizează substantivele *sută, mie* (1502. *o sută*; 1508. *două mii*) și operațiile matematice (1528. $1 + 2 = 3$; 1529. $4 - 1 = 3$; 1530. $4 \times 2 = 8$; 1531. $4 : 2 = 2$).

3.5.5. Într-o proporție mai redusă sunt documentate: adverbul (1561. *astăzi*; 1562. *ieri*; 1563. *alaltăieri*; 1564. *mă(i)ne*; 1565. *poimă(i)ne*; 1566. *alaltămă(i)ne*), adjectivul pronominal posesiv (1757. [propriu tată]: *a tătâne-so*; 1759. [propria mamă]: *a mâne-sa*) și, indirect, pronumele reflexiv (1738. *cutare s-a logodit cu cutare*; 1741. *Ion cu Ana se iau laolaltă*; 1742. *au să se însoare*).

În chestionarul de probă nu au fost documentate pronumele (demonstrativ, interogativ-relativ, nehotărât, negativ, personal, de politețe, de întărire, posesiv), prepozițiile, gradele de comparație²³.

3.5.6. Din punct de vedere lexical, un eșantion de întrebări bine reprezentat numeric este destinat derivării: 1212. *Jidan*, fem., poreclă; 1963. *Diminutive* (pentru câine); 1964. *Augmentative* (pentru câine); 1975. *Diminutive* (pentru cățea); 1976. *Augmentative* (pentru cățea); 2089. (Forma de masculin de la mierlă) *mierloiu* pl.; 2563. *Hipocoristice* (pentru Ioan); 2564. *Femininul* (de la Ioan); 2566. *Hipocoristice* (pentru Gheorghe); 2567. *Femininul* (de la Gheorghe); 2568. *Hipocoristice* fem. (de la Gheorghe) etc.

3.5.7. O categorie distinctă este constituită de întrebările care cer semnificația gesturilor (2543. *Ce însemnează când miști capul de sus în jos?*; 2544. *Ce însemnează când miști capul de jos în sus?*; 2545. *Ce faci când vrei ca cineva să tacă: st!*; 2546. *Când îl ameninț?*) sau care presupun un răspuns non-verbal din partea informatorului (2547. *Cum se afirmă prin gesturi?*; 2548. *Cum se neagă prin gesturi?*; 2549. *Cum se exprimă mirarea?*; 2550. *Cum se exprimă mila?*; 2551. *Cum exprimă prin gesturi spaima?*; 2552. *Cum se arată că cineva e prost?*). Despre acest tip de întrebări, I. Mării spunea că odată cu „programarea, anchetarea și prezentarea acestor probleme am ieșit din domeniul lexicului, al onomasiologiei și semasiologiei lexicale, și am intrat (cu folos chiar pentru lingvistul lexicolog) pe terenul (necultivat încă) a ceea ce noi numim (cu și fără ghilimele) semasiologie și onomasiologie nonlingvistică (= non-verbală: gestuală, referențială)” (Mării 2004, p. 14). Prin includerea acestui subcapitol în chestionarul de probă și în chestionarul definitiv, *Atlasul lingvistic român* „este singurul atlas lingvistic de până acum care a programat și realizat o documentare interogativă a gesturilor” (*ibidem*, p. 110).

²³ Pentru documentarea morfologică a categoriilor lexico-gramaticale menționate mai sus, vezi ediția definitivă a *Chestionarului ALR II*.

4. Întrebări preluate din Chestionarele Muzeului Limbii Române. Deși chestionarele Muzeului Limbii Române nu au oferit materialul pentru realizarea unui atlas lingvistic, o parte dintre acestea au fost valorificate și în redactarea chestionarului de probă al *Atlasului lingvistic român*. Având în vedere că până în 1929 s-au difuzat doar trei dintre Chestionarele Muzeului Limbii Române – I. Calul; II. Casa; III. Firul – o parte dintre întrebările cuprinse în cele trei anchete indirecte au fost preluate și incluse în chestionarul de probă al *Atlasului lingvistic român*. În ceea ce privește tipul întrebărilor preluate, pot fi întâlnite două contexte:

a) întrebarea este reprodusă integral;

b) întrebarea este redată parțial, fiind adaptată noțiunii sau termenilor așteptați ca răspuns.

Nr. întreb.	Chestionarul I. Calul	Nr. întreb.	Chestionarul de probă al ALR
16.	Ce jocuri de copii se numesc de-a calul sau de-a caii, călușeii?	351.	De-a caii.
18.	Cum se numește cel care potcovește caii?	479/2	Potcovar.
31.	Cum se numește masculul (animalul necastrat)?	833.	Armăsar.
32.	Cum se numește iapa?, Cum e pluralul de la iapă?	830.	Iepe, pl.
50.	Cum se numește animalul la diferite vârste (mânz, cârlan, noaten sau noatin sau notin, strâjnec sau strâjnic, târțiu, tretin, pătrat [...], cincar?)	834.	Mânz.
123.	Ce înțelesuri mai are cuvântul cal? La moară? La dulgherie?	835.	Mânz de 2 ani (noaten).
131.	Ce mai înseamnă cuvântul <i>iapă</i> ? [...] La războiul de țesut? [...]	561.	Calul (moara).
135.	Ce înseamnă <i>mânz</i> ? Ca termen de țesătorie?	415.	Calul, scaunul (dulgherie).
		294.	Iepe (călcători).
		308.	Mânz (fir în plus care n-are loc prin spată).
	Chestionarul II. Casa		Chestionarul de probă al ALR
97.	Cum se numesc grinzile care se pun la baza casei pe zidul de temelie?	674.	Talpa casei.
162.	Se zice <i>zarul ușei</i> și ce înseamnă?	678.	Zarul ușii.
183.	Au ferestrele geamuri de sticlă sau alt material? Care din acest material se întâlnește mai des și care mai rar; sau se găsește numai la casele vechi?	683.	Geamurile din bășică cum se numesc? (țapă)

188. [...] ca să nu poată pătrunde hoții în casă, ce se pune la fereastră?
223. Cum se numesc lemnele încheiate în formă de triunghi care susțin acoperișul?
290. Cum se numește încăperea în care intrăm de-a dreptul de afară?
233. Cu ce sunt învelite casele? Cu țiglă, olane, tablă, tinichea, scânduri, șindriile, draniță, paie, stuf, trestie, coceni de porumb, coji de teiu, sipică, șită etc.?
317. Cuvântul *sobă* mai are și alt înțeles?
414. Cum se numește locul unde se ține nutrețul?

Chestionarul III. Firul

4. Cum se numește locul unde se seamănă cânepă?
5. Cum se numește locul unde se seamănă în?
6. Cum se numește cânepa care se coace mai repede?
7. Cum se numește cânepa care se coace mai târziu?
11. Cum se numește cânepa care se seamănă prin păpușoi (cucuruz, porumb)?
18. Cum se numesc mai multe mănunchiuri de cânepă?
22. Pentru ce se bagă cânepa și inul în apă?
23. Cum se numește locul anume destinat unde se bagă în apă cânepa culeasă?
26. Cum se numesc mai multe mânuși (mănunchiuri, fuioare) de cânepă spălată, așezate în formă de căpiță?
49. Se întrebuințează expresia *fuiorul popii*? Ce se înțelege sub ea?
55. Cum se numește lâna tunsă de pe o oaie?

685. Gratii, sg. la ferestre.

690. Căprior.

701. Tindă, pl.

693. Casele se acupăr cu... (sîngîile, draniță, șită).

694. Casele se acupăr cu paie?

695. Casele se acupăr cu olanc?

704. Cameră (sobă).

710. Șură (pentru fân).

Chestionarul de probă al ALR

34. Cânepiște, câmpărie.
36. Iniște.
37. Cânepă de vară (masculă).
38. Cânepă de toamnă (femină).
- 38/1. Hăldan (= semănat în porumbiște).
40. Cum se numesc mai multe mănunchiuri de cânepă? (chită)
41. Pentru ce se bagă cânepa și inul în apă? (să se mureze, să se topească)
42. Cum se numește locul unde se topește cânepa? (topilă, topitorie)
43. Cum se numesc mai multe mânuși de cânepă spălată, așezate în formă de căpiță? (glugă)
68. Fuiorul popii.
184. Cum se numește lâna tunsă de pe o oaie? (cu pl.)

58.	Cum se numește murdăria care iese din lână?	187.	Cum se numește murdăria care iese din lână?
80.	Ce nume li se dă diferitelor calități de lână? Explicați fiecare dintre aceste numiri.	209.	Cum se numește lâna bună? (păr)
		210.	Lâna mijlocie? (mnezură)
		211.	Lâna rea? (canură)

5. Ordinea întrebărilor. Succesiunea întrebărilor în cadrul aceleiași sfere semantice nu este întâmplătoare. În programarea noțiunilor anchetate s-a avut în vedere ca răspunsul subiectului anchetat să nu fie influențat de felul în care este formulată întrebarea: 140. *Cum se numește operațiunea prin care se scoate untul? (se alege untul, se bate....)*; 141. *Cum se numesc bucățelele de unt ce se fac în smântână? (boloboști)*; 142. *Ce rămâne după ce s-a ales untul? (zară, zăr)*; 142/1 *Ce înseamnă zară?*; 143. *Cum se alege untul?*; 144. *Cum se cheamă vasul în care se alege untul? (putineiu)*; 145. *Din ce e putineiu și cum este?*; 146. *Capacul (fundul) găurit*; 147. *Druga (mâtca, coada drugii)*; 148. *Roata*.

6. Tipuri de întrebări. În manuscrisul chestionarului de probă al ALR nu se indică procedeul interogării acolo unde nu este formulată întrebarea. Din modul în care este redactată întrebarea în manuscrisul chestionarului de probă, se poate identifica, uneori, tipul de întrebare prin care a fost interogată subiectul.

6.1. În marea majoritate a situațiilor, cel mai frecvent se utilizează principiul întrebărilor indirecte. De exemplu, pentru obținerea termenului *se smântânește*, întrebarea este redactată astfel: 155. *Cum se zice când se ia smântâna de pe lapte?*

6.2. Un alt procedeu de a obține răspunsul este reprezentat de menționarea contextului pentru documentarea unui termen/documentarea morfologică contextuală: 1409. *Am băut prea mult, ... (vomez, vomit)*; 1693. *Casele se acupăr cu (șingil'ă, draniță, șiță)*; 1809. *Flăcării și fetele se... (se căsătoresc, se logodesc, se iau laolaltă)*; 1955. *Ion zice din ... sau în ... (trișcă)*.

6.3. Deși nu este menționat explicit în textul manuscris, pentru documentarea unor noțiuni întrebarea este însoțită și de gest: 1429. *Cu mâna dreaptă **fac** cruce*; 1430. *Cu mâna dreaptă **scriu***; 1431. *Cu mâna stângă **țin** hârtia când scriu*; 1432. *Cu mâna **ridic***; 1433. *Cu mâna **arunc** piatra*; 1434. *Cu mâna **aprim** chibritul*; 1435. ***Rup** hârtia*; 1448. *Cu unghiile **zgâriu***.

6.4. O altă categorie de întrebări este însoțită de desene²⁴: 372. *Muche* (a); 373. *Leafă, pânda* (b); 374. *Vârful* (c); 375. *Călcâiul* (d); 376. *Coada, toporâștea* (e); pentru o parte din întrebările care privesc prelucrarea materialelor textile (meliță, urzoi, război de țesut, vârtelniță, alergătoare) s-au preluat imagini din Chestionarul III. *Firul* (1929).

6.5. Întrebările directe sunt puține la număr; în general, se recurge la acest tip de întrebare pentru precizarea sensului unui cuvânt: 1877. *Poamă*, pl. (sensul); 2226. *Trăsură* (sensul); 2243. *Ogor, ogoare* (sensul); 2288. *Împilesc* (sensul); 2292. *Fierarul călește fierul* (sensul).

²⁴ Vezi, în acest sens, pe pagina următoare, fig. 1 și fig. 2.

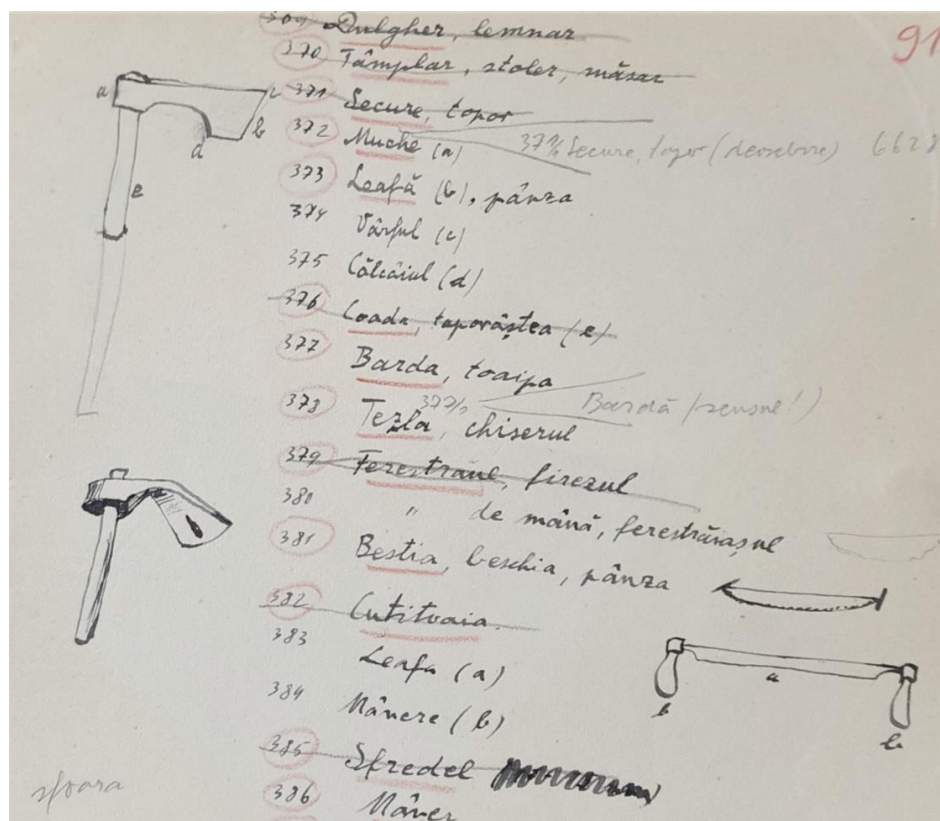

Fig. 1. Toporul

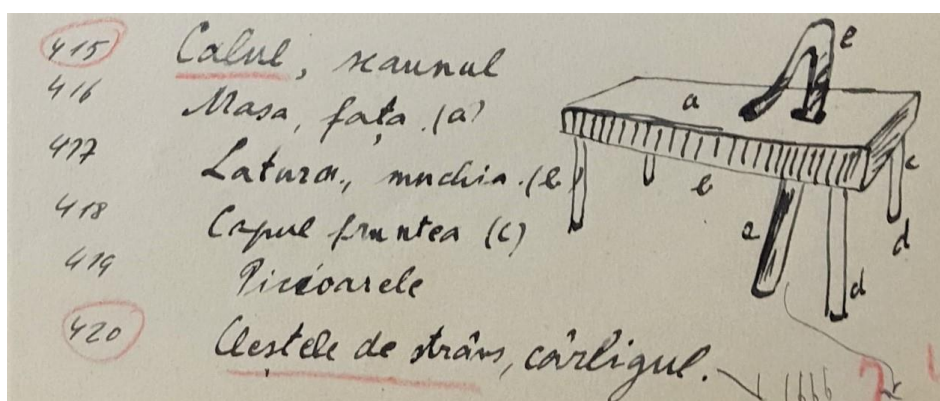

Fig. 2. Scaunul dulgherului

Redactarea întrebărilor în textul manuscris al chestionarului de probă rămâne o problemă care nu dezvăluie în totalitate cum s-a pus întrebarea²⁵. În ceea ce privește formularea întrebărilor, în chestionar se întâlnesc trei contexte:

(a) se notează întrebarea: 54. *Cum se cheamă laptele de oaie încheat?* (*străgheață*); 184. *Cum se numește lâna tunsă de pe o oaie?* (cu pl.); 254. *Cum se numește o legătură mare de bumbac?* (*jirebe, scul, bucată*); 573. *Cum se cheamă aluatul ce rămâne lipit de covată?* (*răzuituri, răsături*); 596. *Cum se zice a sfărma strugurii?* (*a mustui*); 2553. *Cum îi zici lui Ion [pe] a cărui mamă o cheamă Ana?* (*Ion a Anei*);

(b) se precizează termenul așteptat ca răspuns, iar în paranteze rotunde apare explicația sau glosarea acestuia: 280. *chingi* (*care leagă tălpile una de alta*); 306. *lătunoi* (*se formează când firul rupt n-a fost înlocuit*); 308. *mânz* (*fir pus în plus care n-are loc prin spată*); 445. *lingura* (*sfredel mare cu care se găurește căpățâna pentru osie*); 1143. *coteț, căsoaie* (*locul unde se învârtește coaca*); 1144. *pucșă* (*la încheietura hoșului cu cârja*); 1145. *gâvoz* (*care apără pucsa pe hoș*);

(c) se notează noțiunea și răspunsul așteptat: 294. *iepe* (*călcători*); 309. *încurcătura de fire* (*crâmpiță*); 2509. *astmă* (*încăciune*). În această serie pot fi observate și forme lexicale dialectale din zona Banatului pe care E. Petrovici le notează ca posibile răspunsuri: 1177. *Diecii* (*copii cu sfeșnice și ripizi*); *gîlác*; *gîjés*; 1263. *Duminica Tomii: páşçîlî miş*; 1778. *nevasta unchiului: tjetă, újnă, ujn*; 1780. *bărbatul mătușei: mătuşón* etc.

7. Concluzii. Chestionarul de probă al ALR II a fost verificat în cadrul anchetelor de probă din Prundu Bârgăului, Săliște²⁶ și Piuța Petri. Contactul direct cu realitatea lingvistică impune o reevaluarea a conținutului chestionarului, mai ales că acest chestionar, prin întrebările programate, va „căuta să prindă terminologia specială pentru diferitele aspecte ale vieții de la sate” (ALR II, p. III). O mare parte dintre întrebări va fi păstrată în forma finală a chestionarului. Dovadă stau și fișele din manuscrisul chestionarului de probă unde se realizează corespondența dintre o serie de întrebări prezente atât în chestionarul de probă, cât și în chestionarul definitiv al ALR II: 815–5134 *fir*, pl.; 817–5135 *spic*, pl.; 820–5144 *cucuruz*, pl.; 821–5167 *jup*, pl.; 822–5138 *rădăcină*, pl. O parte dintre întrebările care nu vor fi incluse în chestionarul definitiv al ALR II, vor fi redirecționate spre chestionarul ALR I: 812–920 *postată*, pl.; 827–902 (*mălaiu*) *leagă*; 859–913 *spic*, pl.; 831–962 *frunză*, pl.; 833–900 *porumb* (*cucuruz*), pl.; 855–838 *eu plivesc*; 862–929 *țepă* (*la orz*), pl.; 865–908 *grâu*, pl. etc.

²⁵ Așa cum au subliniat redactorii ALR II, serie nouă, „neformularea întrebărilor (și mai ales, neformularea așa-zisei «întrebări indirecte» adoptate principial în ALR pentru majoritatea problemelor lexicale programate spre o documentare onomasiologică), precum și neindicarea procedurii de interogare [...] constituie un mare neajuns” (*Chestionarul ALR II*, p. XI). Vezi, în acest sens, și Teahă 1963, p. 117.

²⁶ Pentru detalii privind ancheta din Săliște (jud. Sibiu), vezi *infra*, articolul semnat de V. Vlasin, p. 288–298.

Chestionarul anchetelor de probă, material aflat în manuscris, oferă o imagine complexă asupra etapelor programate pentru realizarea proiectului *Atlasului lingvistic român*: redactarea chestionarului și stabilirea domeniilor investigate, valorificarea parțială a rezultatelor anchetelor indirecte ale Chestionarelor Muzeului Limbii Române, verificarea și revizia chestionarului de probă în cadrul cercetărilor de teren din Prundu Bârgăului, Săliște și Piuța Petrii.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- ALR I/I, II = *Atlasul lingvistic român* publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I, vol. I. *Părțile corpului omenesc și boalele lui*, de Sever Pop, Cluj, 1938; vol. II. *Familia, nașterea, botezul, copilăria, nunta moartea*, de Sever Pop, Sibiu – Leipzig, 1942.
- ALR II = *Atlasul lingvistic român*, Partea a II-a publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, de Emil Petrovici, vol. I, Sibiu – Leipzig, 1942.
- ALR II. *Introducere* = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român II. Introducere*, editat de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza; coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, 1988.
- Arhiva Atlasului lingvistic român I, II, de S. Pop și E. Petrovici, material inedit.
- Berindei 2018 = *Muzeul Limbii Române și anchetele lingvistice indirecte*, în Ofelia Ichim (coord.), *Clasic și modern în cercetarea filologică actuală*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018, p. 91–101.
- Chestionarul ALR I = *Chestionarul Atlasului lingvistic român I*, elaborat, în cadrul Muzeului Limbii Române, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, de Sever Pop și editat, în cadrul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară, de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, S. Vlad. Coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, 1989.
- Chestionarul ALR II = *Chestionarul Atlasului lingvistic român II*, elaborat, în cadrul Muzeului Limbii Române, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, de Emil Petrovici și editat, în cadrul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară, de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, S. Vlad. Coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, 1988.
- I. Calul = *Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbei române. I. Calul*, Cluj, Tiparul Institutului de Arte Grafice „Ardealul”, 1922.
- II. Casa = *Chestionarul II. Casa*, Cluj, Tiparul Institutului de Arte Grafice „Ardealul”, 1926.
- III. Firul = *Chestionarul III. Firul*, Cluj, Tiparul Institutului de Arte Grafice „Ardealul”, 1929.
- CL = „Cercetări de lingvistică”, Cluj-Napoca, I, 1956 și urm.
- DR = „Dacoromania”. Buletinul Muzeului Limbii Române, Cluj, I–XI, 1920/1921–1948.
- FD = „Fonetică și dialectologie”, București, Editura Academiei Române, vol. I, 1958 și urm.
- Grecu 2014 = Doina Grecu, *Câteva precizări despre alcătuirea chestionarelor ALR I și ALR II*, în *Lucrările celui de-al XV-lea simpozion internațional de dialectologie (Cluj-Napoca, 13–14 septembrie 2012)*, Cluj-Napoca, Editurile Argonaut și Scriptor, 2014, p. 166–176.
- Mării 2004 = Ion Mării, *Contribuții la lingvistica limbii române*, Cluj-Napoca, [Editura] Clusium, 2004.
- Pop 1966 = Sever Pop, *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*, Acta Philologica, Tomus IV, Roma, Societas Academica Dacoromana, 1966.
- Pușcariu 1974 = Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*, Ediție îngrijită de Ilie Dan, prefață de G. Istrate, Editura Minerva, București, 1974.
- Rapoarte 1927 = *Rapoarte*, în *Revista filologică. Organ al cercului de studii filologice de pe lângă Facultatea de Filosofie și Litere din Cernăuți*, vol. I, 1927, nr. 3, p. 352–368.

- Teaha 1963 = Teofil Teaha, *Despre chestionarul Noului Atlas lingvistic român* (NALR), în FD, vol. V, 1963, p. 109–122.
- Todoran 1978 = Romulus Todoran, *Activitatea lingvistică a lui Sever Pop (I)*, în CL, XXIII, 1978, nr. 2, p. 157–170.
- Vlasin 2019 = Veronica Ana Vlasin, *Din arhiva Muzeului limbii române. Ancheta de probă din Săliște (jud. Sibiu), infra*, p. 288–298.

FROM THE ARCHIVE OF THE ROMANIAN LANGUAGE MUSEUM:
THE TRIAL QUESTIONNAIRES OF ALR
(Abstract)

The manuscript questionnaire of the test inquiries for the Romanian Linguistic Atlas offers a complex view on the phases in the elaboration of the atlas project: the editing of the questionnaire, the thematic domains to be investigated, the partial valorisation of the results of indirect inquiries following the Romanian Language Museum questionnaires, the revision of the test questionnaire during field inquiries in Prundu Bârgăului, Săliște and Piuș Petrii.

Cuvinte-cheie: *anchetă de probă, chestionar, Atlasul lingvistic român, arhivă.*

Keywords: *test inquiry, questionnaire, Romanian Linguistic Atlas, archive.*

*Institutului de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu” al Academiei Române
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, 21
gabrieladomide@yahoo.com*

MARIA ALDEA

SEXTIL PUȘCARIU ȘI LEXICOGRAFIA

„Timpul te face îngăduitor și se îngrijește singur să dovedească de partea cui e dreptatea, încât nu ești nevoit să mai lupți cu adversari ce nu-ți mai pot răspunde” (Pușcariu 1968, p. 349).

Este indiscutabilă formația intelectuală complexă a celui care ne-a lăsat nu doar o prețioasă moștenire culturală – lingvistică, istorică și literară –, ci ne-a plasat pe noi, Universitatea Daciei Superioare, astăzi Universitatea Babeș-Bolyai, în spațiul academic românesc și internațional drept unul dintre cei trei piloni ai școlii românești de lingvistică: savantul Sextil Pușcariu.

Format sub îndrumarea unor figuri¹ reprezentative ale lingvisticii occidentale, dar și prin contactele active cu lingviști și colaboratori² din țară și din afara ei, în universități și institute europene de prestigiu – Universitatea din Leipzig, École des Hautes Études din Paris și Universitatea din Viena –, Sextil Pușcariu și-a însușit o educație solidă reperabilă în multitudinea de studii ce îi situează cu precădere „creația lingvistică la intersecția istoriei lingvisticii cu cea a istoriei sociale, a istoriei culturii și a romanisticii” (Aldea 2017, p. 15).

Asupra meritelor omului, profesorului și lingvistului Sextil Pușcariu s-au exprimat de-a lungul timpului în diverse articole nu puțini cercetători³, care au căutat să evidențieze deschiderea intelectuală și diversitatea preocupărilor acestuia. Din multitudinea de interese științifice pe care le-a manifestat, am ales în inter-

¹ Cei trei dascăli – Gustav Weigand, Gaston Paris, Wilhelm Meyer-Lübke – îl vor marca profund în devenirea sa profesională și umană, după cum mărturisește (Pușcariu 1968, p. 332): „De la cel dintâi [G. Weigand, subl. n. – M.A.] am învățat cu deosebire două lucruri: să ai un contact nemijlocit și perpetuu cu elevii, îndemnându-i să lucreze cu dragoste și încredere în propriile puteri, iar pentru ca această dragoste și încredere să le vină, să nu lași ca îndoielile și un scepticism nelalocul lui la începători să-i facă șovăitori. De la marele dascăl parizian [Gaston Paris, subl. n. – M.A.] am deprins grija unei expuneri limpezi și frumoase, chiar când tratezi un subiect arid și ești nevoit să cercetezi amănuntul la aparență neînsemnat și plicticos. El pune aceeași dragoste când voia să trezească fiorii artei ca și când elucida o problemă de fonetică. La Meyer-Lübke am găsit cea pătrunzătoare privire în esența lucrurilor în ansamblul lor și bucuria pentru aflarea adevărului, chiar când la ea trebuie să ajungi prin sacrificarea unei păreri eronate proprii.”

² Dintre numeroasele contacte profesionale pe care le-a stabilit de-a lungul timpului, amintim aici pe următorii: Ovid Densusianu, I.-A. Candrea, C. Lăcea, Th. Capidan, V. Bogrea, G. Giuglea, N. Drăganu, Ion Rădulescu, Virgil Cioflec, Alecu Procopovici, A. Thomas, Paul Passy, Ernst Bacmeister, Aage Benedicson, Chr. Sandfeld-Jensen, Ernst Gamillscheg, Matteo Bartoli, P. Skok, C. Battisti.

³ Vezi, în acest sens, numerele comemorative dedicate din AUI (1968, fasc. 2), CL (1974, nr. 1), StUBB (1999, nr. 1–2).

venția noastră să ne fixăm atenția asupra relației pe care Sextil Pușcariu a avut-o cu lexicografia.

Despre Sextil Pușcariu în calitate de lexicolog și lexicograf, despre contribuția sa la dezvoltarea lexicografiei românești s-au pronunțat, în studii de tip monografic sau doar tangențial, numeroși cercetători⁴. În ciuda acestui fapt, îndrăznim să aducem și noi un punct de vedere personal asupra acestui aport.

Apropierea lui Sextil Pușcariu de lexicografie s-a făcut înainte de orice prin descoperirea și pătrunderea, cu instrumentarul lingvistului, a cuvântului rostit, a semantismului pe care acesta îl conservă și-l pune în circulație deschizând noi posibilități de combinare, atunci când în perioada studiilor lipscale, sub îndrumarea lui Gustav Weigand, a realizat anchetele de teren, în 1896, în „Țara Oltului din Transilvania de miazăzi” (Pușcariu 1968, p. 47). Implicarea sa în culegerea materialului respectiv pentru un atlas lingvistic, realizată prin „proprie intuiție” (*ibidem*, p. 33), va contribui peste ani la reluarea lucrării fundamentale a lui Weigand, *Atlasul lingvistic*, „de Muzeul Limbii Române din Cluj, pe o scară întinsă și profitând de progresele făcute între timp de geografia lingvistică” (*ibidem*, p. 38).

Întâlnirea efectivă cu lexicografia s-a produs în perioada vieneză, când, în 1901, cu o scrisoare de recomandare din partea lui Gaston Paris, l-a întâlnit pe Wilhelm Meyer-Lübke care l-a invitat să încerce „habilitarea ca docent la Viena” (*ibidem*, p. 319). Câțiva ani mai târziu, Meyer-Lübke îi propune să elaboreze dicționarul etimologic al limbii române, asigurându-l, după cum mărturisește Pușcariu, că „va face și el o corectură a coalelor imprimate” (*ibidem*, p. 322). Și continuă Pușcariu: „Am fost deci bucuros când Meyer-Lübke îmi făcu propunerea să prelucrez elementul latin păstrat în românește pentru colecția lui de manuale, editată de Winter la Heidelberg. Am considerat în el toate dialectele române și am dat, pe lângă corespondentele romanice, și cele din limba albaneză” (*ibidem*, p. 335). Dicționarul etimologic al limbii române, cu titlul complet *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element*, a apărut în 1905, fiind primit, în general, favorabil atât în țară, cât și în străinătate și recompensat cu premiul „Constantinide” al Academiei Române. Chiar dacă 40 de ani mai târziu, S. Pușcariu aprecia lucrarea ca fiind „învechită, mai ales prin descoperirile nouă etimologice făcute în Cluj” (*ibidem*, p. 335), pentru că „orice lucrare științifică se învechește în mod fatal deodată cu progresul cunoștințelor noastre” (*ibidem*, p. 45), pentru că tot „[c]eea ce putem da la un moment dat, nu poate fi adevărul întreg, ci numai un adevăr provizoriu, până ce vin alții și, pe baza unui material mai amplu și a unor cunoștințe mai mari, îl completează” (*ibidem*, p. 45), totuși, tocmai această carte l-a legitimat să asume conducerea lucrărilor de redactare a *Dicționarului Academiei*, dicționarul tezaur al limbii române (cf. *ibidem*, p. 335).

Încredințarea elaborării și redactării *Dicționarului* a venit într-un moment în care

⁴ Dimitrie Macrea, Romulus Tudoran, Mircea Zdrengea, Sabina Teiuș ș.a. Vezi *supra*, nota 3.

„începuseră să se accentueze din ce în ce mai mult în cercetările lingvistice niște directive nouă, care de atunci încoace au schimbat în multe privințe metodele de investigație. A fost de sigur (sic!) un noroc că Dicționarul nostru a crescut oarecum cu ele deodată, încât, spre deosebire de alte dicționare mari, începute în a doua jumătate a secolului trecut, el nu a fost pornit în cadrele rigide ale unei concepții unilaterale, ci a putut deveni, în chiar structura lui, cel mai modern dicționar academic” (Pușcariu 1927, p. 208).

Pornind de la premisa că „[u]n dicționar academic nu se adresează unei singure specii de cetitori, ci e scris pentru toți cei ce într-un moment dat vreau să se informeze asupra unei limbii (sic!)” (*ibidem*, p. 223), fiind locul „în care se reoglindește sufletul însuși al unui popor în desvoltarea (sic!) sa de veacuri” (*ibidem*, p. 225), S. Pușcariu își va pune sufletul și tinerețea în realizarea a ceea ce el numea „[o]pera principală a vieții mele” (Pușcariu 1968, p. 335), și anume *Dicționarul Academiei*. Dicționarul a avut o geneză extrem de interesantă trecând „prin peripeții tot atât de mari și interesante ca și întâia operă lexicografică de mare valoare a noastră, *Lexiconul de la Buda* din 1825” (*ibidem*, p. 336). Nu ne propunem aici să discutăm evoluția acestuia, care a fost punctual expusă de S. Pușcariu atât în memoriile sale (*ibidem*, p. 335–369), cât și în diversele articole pe care le-a publicat pe marginea dicționarului⁵, ci doar să enumerăm câteva elemente ce îi conferă lui S. Pușcariu meritul de a fi fixat un cadru teoretic, conceptual, metodologic, o direcție clară în cercetarea lexicografică românească, ceea ce va permite ulterior alinierea producțiilor lexicografice moderne la alte direcții similare europene.

Înainte însă de a trece la enumerarea câtorva dintre ideile lingvistului pe marginea *Dicționarului Academiei*, se cuvine spus că S. Pușcariu nu a asumat niciodată singur paternitatea acestui dicționar, ci întotdeauna a știut să-i amintească și să-i prețuiască atât pe predecesorii săi, cât și pe colaboratori, admirându-le, în cazul ultimilor, fidelitatea și responsabilitatea:

„Cei ce-au venit din urmă [Pușcariu și generația sa, subl. n. – M.A.] au adus din străinătate, unde și-au făcut școala, pe lângă prepararea științifică, o altă pregătire, mai trainică aceasta, o educație morală: respectul față de cei ce-l merită. Ei n-au venit cu bombe distrugătoare în mână, știind că o muncă conștientă îi va duce mai încet, dar mai sigur înainte. N-au improșcat cu pietre, dar pietre li s-au aruncat în cap, îndată ce începură să se ridice, să devină neprielnici celor care, îndulciți de activitatea câștigată atât de ieftin, se temeau de concurență” (Pușcariu 1974c, p. 21).

Și continuă:

„[c]ei mai prețioși colaboratori pe care îi puteam avea la această operă mare și de lungă durată, nu erau specialiștii în lexicografie, ci oamenii devotați la ajutorul cărora făcusem apel, era spiritul de echipă ce ne unea într-o strânsă și prietenească conlucrare” (Pușcariu 1968, p. 362).

⁵ Aceste articole au fost republicate în Pușcariu (1974a), ediție îngrijită de Ilie Dan, folosită în lucrarea de față. Este vorba despre Pușcariu 1974b, 1974c și 1974d, inițial publicate în Pușcariu 1908a, 1908b și 1913, respectiv despre Pușcariu 1974e, 1974f și 1974g, apărute inițial în Pușcariu 1920–1921, 1922 și 1921–1922. Vezi, de asemenea, Pușcariu 1927.

Iată, așadar, câteva dintre ideile puse în practică de S. Pușcariu:

(1) *Dicționarul Academiei* trebuie să fie un dicționar științific, iar pentru realizarea acestui deziderat toate cele patru dimensiuni – „cea istorică, cea sociologică, cea stilistică și cea geografică” (Pușcariu 1927, p. 216) – sub care poate fi abordată limba trebuie să fie prezente în dicționar.

(2) Culegerea materialului nu trebuie să se rezume doar la textele scrise și tipărite, ci „[u]n dicționar al limbii române va putea deci numai atunci să se apropie de desăvârșire, când va cuprinde și acest material, cules prin chestionare trimise în toate părțile locuite de români” (Pușcariu 1974d, p. 103).

(3) Selecția cuvintelor trebuie în așa fel făcută, încât produsul lexicografic să nu se adreseze „numai acelor puțini cari se ocupă în mod științific de limba română, ci tuturor acelor care se interesează de ea, din orice punct de vedere” (*ibidem*, p. 104).

(4) Conștient că un dicționar se construiește pe alte dicționare, S. Pușcariu își invită colaboratorii nu doar la spirit critic, ci și la deschidere intelectuală în acceptarea ideilor sau argumentelor altora: „[t]ot astfel am primit acele explicații ale predecesorilor, cari mi s-au părut bune, socotind că autorul unui dicționar nu trebuie să aibă tendința de a fi original, chiar și atunci când o compilație poate fi mai de folos pentru cetitor” (*ibidem*, p. 107).

(5) Pentru a arăta „geniul limbii române”, S. Pușcariu rezervă un loc special, chiar dacă „restrâns”, cuvintelor populare, însă, mărturisește „[c]eva mai puțin primitivi am fost față cu cuvintele vechi, nemaiîntrebuințate astăzi” (*ibidem*, p. 109), care, totuși, au fost acceptate „numai atunci când ele erau într-adevăr înțelese și întrebuințate pe atunci de popor sau de cărturari, iar dintre neologismele scriitorilor vechi am admis numai pe acelea cari au pătruns din scrierile lor în limba uzuală” (*ibidem*, p. 109–110).

(6) Referitor la puritatea limbii române și la prezența neologismelor, S. Pușcariu admite că „[c]riteriul cel mai sigur e de cele mai multe ori dat de scrierile autorilor noștri mari: când un neologism e adoptat de ei, îl vom primi și noi, căci faptul că-l găsim la ei însemnează că s-a simțit lipsa lui în limba românească” (*ibidem*, p. 112). În schimb, în privința termenilor științifici, acesta e obligat să facă, „după dorința comisiei dicționarului” (*ibidem*, p. 112), concesii, acceptând un număr mare de termeni. În ciuda acestui fapt, S. Pușcariu apreciază că

„acest dicționar nu trebuie considerat ca un îndreptar al Academiei Române, prin care unele cuvinte se condamnă iar altele se aprobă. Nu avem acest drept. Numai timpul poate consacra sau îngropa o vorbă: limba nu se plămuește în academii, ci se cristalizează din scrierile autorilor mari și din cuvântările și povestirile oamenilor cu darul vorbirii” (*ibidem*, p. 114).

(7) O atenție deosebită acordă S. Pușcariu atât definiției și clasificării sensurilor pe baza criteriului etimologic, apreciind în cazul ultimelor că lexicograful „nu are numai să coordoneze, ci să le și subordoneze, pentru ca tabloul pe care-l dă să fie adevărat” (*ibidem*, p. 121), cât și informației de natură etimologică. Referitor la aceasta din urmă, mărturisește:

„Grija noastră de căpetenie a fost însă ca dicționarul acesta să dea, în ceea ce privește etimologia, numai achizițiunile sigure ale științei. N-am voit însă nici să exagerăm, căci lucrarea aceasta nu are de scop numai să dea date sigure, ci să fie și un punct de mănecare și un îndemn pentru cercetări viitoare” (*ibidem*, p. 129).

Și am mai adăuga aici încă o afirmație a lingvistului conștient de efortul său intelectual:

„Dacă din o sută de etimologii pe care le-am publicat în cursul anilor rămân cincizeci, sânt mulțumit și nu regret că cealaltă jumătate e greșită. De cele mai multe ori greșeala mea a servit altuia să descopere o soluție mai bună” (Pușcariu, 1968, p. 45).

Pentru că ar mai fi multe de spus și timpul nu ne îngăduie, am încheia, așa cum am început, cu spusele lui Pușcariu:

„Totdeauna m-am felicitat că m-am dedicat unui studiu atât de nepractic și atât de departe de preocupările zilnice, ca lingvistica. Ea nu ține nici de cald când e ger, nu îți astâmpără foamea și setea, nici nu-ți ajută să treci o apă care te desparte de țință. Dar cu-fundându-te în dezlegarea problemelor ei și izbutind să faci lumină în întunericul care acopere adevărul, uiți de foame și de frig și simți adevărata fericire de a sluji, fără să râvnești la o răsplată imediată, să descoperi adevărul și să mărești, nu averea ta materială, ci bogăția sufletului tău. Am binecuvântat mai ales *Dicționarul*, opera de lungă durată, pentru diversitatea problemelor pe care le pune, pentru primenirea pe care o permitea deodată cu progresul științei și pentru bucuria ce ți-o dă străduința în comun cu o pleiadă de colaboratori devotați aceluiași țel de a urni un vehicol din loc, nu pentru un folos imediat, ci pentru a pregăti în zeci de direcții terenul generațiilor viitoare” (*ibidem*, p. 366–367).

Și continuă:

„Cu gândul la viitor, la continuitatea firească ce trebuie să existe între dascăli și elevi, preocupat neconținut de a învinge vremea printr-o bună organizare și de a scuti pe cercetătorul de mâine de munca grea a adunării materialului, am întemeiat, la Universitatea din Cluj, *Muzeul Limbei Române*. El a fost contemplat de la început ca un institut de colaborare pentru Dicționarul Academiei. În el se completează neconținut materialul de fișe prin extragerea de cărți nouă, prin pregătirea de glosare la scrieri vechi și mai ales prin colecționarea de material viu de limbă. Chestionarele trimise în toată țara au dat niște rezultate de o bogăție nebănuită și acestea ne dau, până la alcătuirea Atlasului lingvistic, datele indispensabile asupra răspândirii geografice a cuvintelor. O bibliotecă specială, strânsă cu multă trudă, ne dă cartea căutată; alcătuirea unui indice general ne ajută să ne informăm repede în orice ramură a filologiei; o publicație periodică – *Dacoromania* – tipărește cercetările de amănunt și acea mulțime mare de etimologii care înlesnesc munca lexicografului viitor” (Pușcariu 1927, p. 228–229).

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- Aldea 2017 = Maria Aldea, *Reromanizarea limbii române în viziunea lui Sextil Pușcariu*, în „Caietele Sextil Pușcariu”, III, 2017, p. 15–20.
 AUI = „Analele Științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Serie nouă, Secțiunea III (Științe sociale). c) Limbă și literatură”, tomul XIV, 1968, fasc. 2.

- CL = „Cercetări de lingvistică”, I–XXXVIII, 1956–1993.
- Pușcariu 1908a = Sextil Pușcariu, *În jurul Dicționarului limbii române*, I, în „Convorbiri literare”, XLII, nr. 3, martie, 1908, p. 321–330.
- Pușcariu 1908b = Sextil Pușcariu, *În jurul Dicționarului limbii române*, II. Cântitorii, în „Convorbiri literare”, XLII, nr. 5, mai, 1908, p. 595–608.
- Pușcariu 1913 = Sextil Pușcariu, *Raport către Comisiunea Dicționarului*, în *Dicționarul limbii române*, vol. I, partea I, București, Librăriile Soccec și Sfetea, 1913, p. VIII–XLI.
- Pușcariu 1920–1921 = Sextil Pușcariu, *Din perspectiva dicționarului*, I, în „Dacoromania”, I, 1920–1921, p. 73–108.
- Pușcariu 1921–1922 = Sextil Pușcariu, *Din perspectiva dicționarului*, III, în „Dacoromania”, II, 1921–1922, p. 19–84.
- Pușcariu 1922 = Sextil Pușcariu, *Din perspectiva dicționarului*, II, Cluj, Tipografia „Ardealul”, 1922.
- Pușcariu 1927 = Sextil Pușcariu, *Dicționarul Academiei*, în „Academia Română. Memoriile secțiunii literare”, seria III, tomul III, București, Cultura Națională, 1927, p. 195–229.
- Pușcariu 1968 = Sextil Pușcariu, *Călare pe două veacuri. Amintiri din tinerețe (1895–1906)*, București, Editura pentru Literatură, 1968.
- Pușcariu 1974a = Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*. Ediție îngrijită de Ilie Dan. Prefață de G. Istrate, București, Editura Minerva, 1974.
- Pușcariu 1974b = Sextil Pușcariu, *În jurul Dicționarului limbii române*, I, în Pușcariu 1974a, p. 14–19.
- Pușcariu 1974c = Sextil Pușcariu, *În jurul Dicționarului limbii române*, II. Cântitorii, în Pușcariu 1974a, p. 20–30.
- Pușcariu 1974d = Sextil Pușcariu, *Raport către Comisiunea Dicționarului*, în Pușcariu 1974a, p. 102–132.
- Pușcariu 1974e = Sextil Pușcariu, *Din perspectiva dicționarului*, I, în Pușcariu 1974a, p. 170–195.
- Pușcariu 1974f = Sextil Pușcariu, *Din perspectiva dicționarului*, II, în Pușcariu 1974a, p. 196–231.
- Pușcariu 1974g = Sextil Pușcariu, *Din perspectiva dicționarului*, III, în Pușcariu 1974a, p. 232–280.
- StUBB = „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Philologia”, anul XLIV, 1999, nr. 1–2.

SEXTIL PUSCARIU’S RELATIONSHIP WITH LEXICOGRAPHY

(Abstract)

The present study aims to bring up for discussion one of the scientific interests of Sextil Pușcariu, *i.e.* lexicography. In this respect, attention will be given to the beginnings and the intellectual training of Sextil Pușcariu, in order to underline his contribution to the development of the Romanian lexicography.

Cuvinte-cheie: *Sextil Pușcariu, lexicografia românească, dicționarul academic.*

Keywords: *Sextil Pușcariu, Romanian lexicography, the academic dictionary.*

Universitatea Babeș-Bolyai
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, nr. 31
aldeia_maria@yahoo.com

ALEXANDRA BANEU

OPERA POETICĂ A DOCTORULUI VASILE (VASILIE) POPP – O TRECERE ÎN REVISTĂ

„Suntem încă departe de a cunoaște amănunțit opera și, mai ales, viața învățaților și literaților noștri din întâiele decenii ale secolului trecut [...]. Unul dintre aceștia e doctorul Vasile Popp. Un deschizător de drumuri în trei direcții așa deosebite: bibliograf, autor medical și folclorist” (Mușlea 1971, p. 19).

Cunoscutele vorbe ce îi aparțin lui Ion Mușlea rezumă de fapt motivația științifică aflată în spatele acestui articol, dar, în sens mai larg, în spatele întregii noastre cercetări doctorale, ce are ca scop editarea critică a operei poetice compuse de Vasile Popp. Între timp, munca de folclorist a fost studiată tocmai de Ion Mușlea (1928) și avem în prezent chiar și o ediție critică a lucrării *De funeribus*¹ (Popp 2004). Cea de medic a fost abordată în numeroase articole (Mârza–Mârza 2009, Neamțu 1969, Neamțu 1972, Neamțu 1972a), iar lucrarea sa de medicină, de altfel primul text medical scris în limba română, *Despre apele minerale*, a fost editată parțial în 2018, în antologia *Școala Ardeleană* (ȘA, vol. 4, p. 584-602). Opera bibliografică a lui Vasile Popp a primit, la rândul ei, o ediție critică (Popp 1995). Despre îndeletnicirile poetice ale acestuia, în schimb, se știe foarte puține.

Esențial pentru studiul de față este articolul „Contribuții la cunoașterea operei manuscrise a doctorului Vasile Popp”, publicat de Mircea Popa (1984) în revista „Biblioteca și cercetarea”, și republicat apoi în *De la iluminism la pașoptism* (Popa 2004). Acesta, totuși, după cum se poate înțelege chiar din titlu, nu se referă la întreaga operă poetică, ci în special la cea păstrată în manuscris la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române. Mai mult chiar, articolul nu face altceva decât să descrie sumar manuscrisele, fără ca autorul său să încerce, sau măcar să își propună, editarea critică a textelor descrise. Importanța demersului lui Mircea Popa stă tocmai în faptul că acesta deschide o nouă pistă de cercetare prin semnarea existenței unor manuscrise despre care se credea că ar fi pierdute (Mușlea 1971, p. 44).

Textul de față are un caracter descriptiv, după cum este anunțat încă din titlu, întrucât nu ne propunem să susținem o teză, ci mai curând să stabilim ce se poate înțelege atunci când vorbim despre opera poetică a lui Vasile Popp. Ce opere ale

¹ Titlul complet al lucrării este *Dissertatio inauguralis historico-medica de funeribus plebeis Daco-Romanorum sive hodiernorum Valachorum et quibusdam circa ea abusibus*. Această disertație, cu ajutorul căreia Vasile Popp a obținut doctoratul în medicină la Universitatea din Viena, a fost editată critic și tradusă în limba română în anul 2004. Conținutul ideatic precum și istoria textului au fost discutate în detaliu în: Popp 2004, Mușlea 1928 1942.

sale pot fi incluse în această categorie? Au fost ele editate sau măcar menite publicării în epocă? În ce interval de timp au fost scrise? În ce limbi au fost compuse? Am putea include și traduceri din *Eglogele* lui Vergilius făcute de Vasile Popp în această categorie? Toate acestea sunt necesare pentru a schița măcar răspunsul la întrebarea: merită editate critic aceste poeme? În ce constă valoarea lor pentru cultura română?

Aceste întrebări structurează și demersul de față. Mai întâi, fiindcă în cazul lui Vasile Popp putem pune întrebări referitoare la rostul de a-i edita opera, lucru ce ar fi complet nejustificat dacă am avea în vedere reprezentanți mai cunoscuți ai Școlii Ardelene, într-o primă etapă, vom prezenta pe scurt parcursul său biografic. Într-o a doua etapă, vom descrie din punct de vedere material și tematic poemele sale redactate în limba latină. Într-un al treilea moment, vom discuta traduceri sale din *Eglogele* lui Vergilius, încercând să arătăm în ce măsură le putem numi creații poetice.

1. Vasile Popp (1789–1842) – o schiță biografică

Viața și opera doctorului Vasile (Vasilie) Popp au fost abordate detaliat în mai multe lucrări științifice până în momentul de față. Prima dintre acestea este dizertația doctorală a folcloristului Ion Mușlea (1928), care se axează în special pe prima parte a vieții polihistorului. În ciuda faptului că autorul era interesat în special de lucrarea *De funeribus*, acesta prezintă în detaliu – în măsura în care îi putea fi cunoscută – biografia lui Popp, precum și opera sa poetică în limba latină. Din păcate, Mușlea cunoștea numai acele texte care fuseseră publicate în epocă, considerând manuscrisele pierdute: „În fine, Barițiu mai amintea și de o colecțiune de documente istorice rămase de la Popp – astăzi desigur pierdute, ca și aproape toate manuscrisele sale” (Mușlea 1971, p. 44).

Tot Mușlea va mai dedica o lucrare vieții și operei lui Vasile Popp, reluând o parte din informațiile dizertației sale, dar făcând și completări (Mușlea 1942).

O altă prezentare biografică demnă de a fi trecută în revistă² este cea alcătuită de Eva și Iacob Mârza (Popp 1995) în studiul introductiv al ediției critice realizate de către ei a *Disertației despre tipografiile românești*. Aceasta este mai completă, discutând și a doua perioadă a vieții lui Popp, ceea ce este pe deplin justificat, dat fiind faptul că lucrarea pe care cei doi o editează aparține tocmai acestei perioade a creației sale.

Ținând seama de modul în care este prezentată viața lui Popp în lucrările menționate mai sus, vom încerca o abordare sintetică a acesteia, numai în măsura în care ne-ar putea permite să îi înțelegem mai bine opera. După cum aceasta din urmă a avut trei etape, perioada anilor de formare, înainte de plecarea lui Popp la Viena, apoi perioada vieneză, urmată de întoarcerea acestuia în țară, tot astfel și numele lui cunoaște trei forme, după cum remarcă Ion Mușlea:

² Date fiind scopul și întinderea lucrării de față nu vom menționa toate lucrările care prezintă înaintea noastră parcursul biografic al învățatului transilvan, ci doar pe cele mai detaliate și extinse.

„Pe Popp îl cunoaștem într-adevăr sub trei nume: la Cluj, pe elegiile sale latinești (1809-10), el se iscălește Basilius Papp, pe lucrările publicate la Viena (1813–1817) el a devenit L. sau Ladislaus Basilius Papp [...]. În știrile ce le avem despre el de pe vremea când era profesor la Iași (1820-21) îl cunoaștem însă numai ca Vasilie Popp. Tot așa pe cărțile sale *Despre apele minerale* și *Disertație despre tipografia*; și celelalte lucrări și articole sunt iscălite simplu Vasilie Popp” (Mușlea 1971, p. 27).

Tot din lucrarea lui Mușlea aflăm că Vasile Popp s-a născut în localitatea Chimitelnicul de Câmpie din județul Mureș, în anul 1789, precum și că provenea dintr-o familie de preoți. Faptul că a ezitat între a căuta să urmeze meseria de preot sau pe aceea de avocat îl aflăm și pe cale directă, din *Elegia pentru meritele medicinei*, publicată în 1813:

„*Namque togam genitor, genitrix mihi pallia suasit*
Haerebamque duas inter et ipse vias (ȘA, vol. 3, p. 87).

Tata, bunăoară, m-a îndemnat spre togă, maica spre
sutană, eu însumi stam în cumpănă într-aste două căi” (ȘA, vol. 3, p. 96).

Popp și-a început studiile la Târgu Mureș, iar după clasele primare și-a continuat formarea la liceul piarist din Cluj. Această informație este consemnată de nenumărate ori în literatura secundară, dar ar putea fi dedusă și din elementele autobiografice incluse în poemele sale. În nota pe care o face în *Elegia de laudibus medicinae*, în dreptul numelui râului Mureș, acesta spune:

„*Amorreo: maximus Transylvaniae fluvius, hodie Marusius, olim Marus, Morossus et Amorreo dictus, vide Nicolaum Olahum, De rebus Hungariae, libro I, capitulo 14, paragraho 3. Huic fluvio adiacet Agropolis, ubi Poeta, anno 1801, studiiis initium fecit et humanioribus, ut aiunut, operam navavit, quibus Claudiopoli, anno 1810 coronidem imposuit* (ȘA, vol. 3, p. 93).

Mureșul, cel mai mare râu al Transilvaniei, odinioară numit Marus, Morossus și Amorreo; vezi Nicolaus Olahus, *De rebus Hungariae*, în cartea I, cap. 14, paragraful 3. Acestui râu i se învecinează Târgu Mureș, unde poetul, în anul 1801, și-a început studiile umaniste și, cum se spune, și-a dat silința. Pe acestea le-a încheiat în 1810, la Cluj” (ȘA, vol. 3, p. 103).

De asemenea, în 1808, Vasile Popp a compus o elegie în care își exprima regretul față de moartea lui Carol Moger, profesorul său de științe naturale de la liceul piarist din Cluj. Astfel, datorită elementelor autobiografice pe care autorul însuși le include în acest poem, parcursul său este destul de ușor de refăcut. Încă din titlul textului aflăm date despre viața sa de licean:

„*Elegia qua spectabili ac clarissimo viro Carolo Michaeli Moger in Lyceo Regio Claudiopolitano chymiae, metallurgiae, historiae naturalis et technologiae professori publico ordinario, parentat Basilius Papp senior pius defuncti discipului et in Regio Sancti Iosephi Seminario alumnus* (ȘA, vol. 4, p. 48).

Vasile Popp, Elegie pe care o aduce ca ofrandă admirabilului și preastrălucitului bărbat Carol Mihai Moger, profesor public ordinar de chimie, metalurgie, istorie naturală și tehnologie la Liceul Crăiesc din Cluj, discipol pios al defunctului și alumn al Seminarului Regal Sfântul Iosif” (ȘA, vol. 3, p. 52).

După liceu, acesta a urmat studiile la Universitatea din Viena, începând cu anul 1811. Vasile Popp a obținut doctoratul în filosofie în 1814. În acest scop nu a scris o disertație, ci a susținut o serie de examene. În schimb, pentru a obține doctoratul în medicină, el a trebuit să redacteze o disertație. Este vorba despre *De funeribus*, un text de folclor comparat, în care sunt discutate obiceiurile funerare ale românilor, prin comparație cu cele ale vechilor latini (Popp 1995, p. 18). Cu toate că ar putea părea neobișnuit ca titlul de doctor în medicină să poată fi obținut cu o asemenea lucrare, trebuie totuși să ținem seama de faptul că acesta este un text medical într-o anumită măsură, întrucât precizează cum anume tradițiile pot avea o influență negativă asupra sănătății celor care la practică.

După perioada vieneză, Popp s-a întors la Brașov, unde, începând cu 1817, a fost medic al românilor din Șcheii Brașovului. În acest răstimp, el a organizat arhiva Bisericii românești, de unde se vede că era preocupat deja de diplomatică, lucru probat și de *Diplomatarium*, colecția de documente copiate de Vasile Popp și păstrate astăzi la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, sub cotele ms. rom. 60 și ms. rom. 758 (Popp 1995, p. 50). În 1820 Gheorghe Asachi l-a invitat să fie directorul seminarului de la Socola, organizat de Veniamin Costache, și să predea cursurile de filologie și filosofie de la seminar, invitație căreia i-a dat curs. Cu toate că „aventura moldovenească” a autorului nostru a durat un singur an, fiindcă seminarul și-a încheiat activitatea subit din cauza mișcării eteriste, cu ocazia acestei călătorii prin Moldova și Țara Românească, Popp s-a hotărât să scrie *Disertația despre tipografiile românești* (Popp 1995, p. 19–20).

Din 1829, Popp își va începe activitatea pe domeniul miner al Zlatnei, aceasta reprezentând și ultima perioadă a vieții sale, timp în care a corespondat cu George Barițiu și a colaborat la *Foaie pentru minte inimă și literatură*. Totodată, aceasta este perioada în care a tradus *Eglogele* lui Vergilius.

2. Poemele în limba latină

Atunci când susținem că ne ocupăm de opera poetică a lui Vasile Popp avem, de fapt, în vedere două grupuri de texte: opera poetică propriu-zisă, scrisă în limba latină, pe de o parte, iar pe de altă parte, traduceri ale lui din *Eglogele* lui Vergilius. Considerăm că acestea intră în categoria de „creație poetică”, fiindcă sunt mai degrabă niște adaptări decât niște traduceri fidele. Poemele în limba latină vor fi tratate în această secțiune, iar traduceri vor fi discutate separat, în secțiunea următoare.

Scrierile poetice în limba latină reprezintă o constantă a creației lui Popp. Primele dintre acestea au fost compuse pe când era încă elev de liceu. Nu a renunțat la această îndeletnicire nici în perioada studenției vieneze și, apoi, a mai

scris asemenea texte chiar și după întoarcerea sa în țară, pe când exercita deja profesia de medic.

Toate aceste poeme respectă un sistem metric prestabilit, chiar rigid, și combină imaginile și referințele clasice cu unele mai recente și relevante pentru spațiul sociocultural transilvan (eroi locali, râuri, orașe din Ardeal, etc.). De asemenea, o parte dintre aceste scrieri conțin elemente autobiografice extrem de interesante. De la informații personale, cum ar fi, de pildă, mărturia din *De laudibus medicinae* potrivit căreia mama lui Popp ar fi vrut să îl vadă preot în timp ce tatăl său l-ar fi vrut avocat, până la detalii importante pentru un biograf care încearcă să refacă parcursul intelectual al acestuia.

Deși un studiu tematic aprofundat al poemelor ar fi interesant, și chiar necesar, pentru moment ne vom mulțumi cu o descriere materială a manuscriselor și tipăriturilor în care acestea ne-au fost transmise.

Primele poeme pe care le cunoaștem au fost compuse în 1807: este vorba despre patru elegii și o prosopopee, toate păstrate în manuscris. Cel care a atras atenția asupra acestora pentru prima dată a fost Mircea Popa (1984, p. 164–167), care a realizat o scurtă prezentare tematică a lor, precizând cui îi sunt dedicate și de la ce motto pornesc. Pentru a aduce ceva nou, vom propune mai degrabă o descriere materială a manuscriselor în care au fost conservate.

Cele patru elegii sunt păstrate sub aceeași cotă, la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, ms. lat. 520, și sunt ordonate astfel: „Elegia 1”, se găsește între ff. 1r–4r, „Elegia a 2-a”, dedicată lui Ștefan Costa din Beiuș, se găsește între ff. 4r–5r, „Elegia a 3-a”, ce a fost compusă în cinstea lui Ignatius Egervari, se găsește între ff. 5v–6v, iar „Elegia a 4-a”, dedicată lui Stephanus Haller de Haller, a fost păstrată între ff. 6v–7r. Manuscrisul care conține aceste patru elegii este compus din șapte file cu numerotare de bibliotecă, făcută cu creionul, are o dimensiune de 21 x 17, 5, iar grafia este semicursivă, cu cerneală neagră. Acesta este un autograf, deci ediția critică nu va avea de refăcut istoria textului, ci de arătat în ce măsură poate fi dedusă munca autorului cu propriul text, pornind de corecturile introduse de către el.

„Elegia 1” are un motto preluat din Horațiu: *Raro antecedentem scelestum deservit pede poena claudo*. Incipitul ei este *quidquid in hac vita proprius quae fluctuat undis*, iar explicitul *omnibus his dictis vos facta nefande cavete/ut scelerum poenis hinc careat atris*. Nu are o dedicație, iar Mircea Popa, în articolul menționat (Popa 1986, p. 164), caracterizează acest poem drept „un simplu exercițiu poetic dezvoltat pe o temă din Horațiu, cartea a III-a, oda a II-a”.

„Elegia a 2-a” are, după cum am mai precizat, o dedicație: *M. D. Domino Stephano Kosta de Belinyes Excel. R. Gubernii Consiliario, die onomastico oblata 1807*. Deci a fost scrisă cu ocazia zilei de nume a lui Ștefan Costa din Beiuș. Incipitul ei este *Lilia mixta rosis Dryades praecingite fronti*, iar explicitul *hincque age ter centos nominis Almedies*.

„Elegia a 3-a” are ca dedicație: *Admodum reverendo ac eximio Ignatio Egervari scholarum piarum per Hungariam et Trassylvaniam et praeposito provinciali, dum scholas visitaret oblata 1807mo*. Așadar, a fost scrisă cu ocazia inspecției întreprinse de Ignatius Egervari la școlile din Ardeal. Incipitul: *Ecce dies rediit niveo sribenda lapillo*. Explicitul: *si Deus radians omnia vocet alit*. Are și un Chronostichon asupra căruia a atras atenția și Mircea Popa, menționând că acesta „datează vizita superiorului provincial” (Popa 1984, p. 166): *CaLfaCIIsen CanCrosgeMInIs, O, PhoebereLICtIs / PraepositonostriIs saCra ferente soCIIs*. Reorganizate, majusculile „CLCI CC MII LICI ICCI” formează anul 1807, cu condiția ca cei doi L să se adune și să aibă astfel valoarea de 100 de ani: MCCCCCCLLIIIIII.

„Elegia a 4-a” are ca dedicație: *Comitello Stephano Haller de Hallerkö die onomastico 1807*. Deci și aceasta a fost scrisă cu ocazia unei onomastici. Incipitul este: *Magna suis radiis confert solacia Phoebus*. Explicitul: *Gentis praeclare gloria rara tuae*. Pe fila 7v se găsește o inscripție în limba latină, făcută cu creionul, imposibil de descifrat.

Tot în anul 1807, Popp a mai scris și o Prosopopee dedicată lui Ludovicus Balintitt, conservată în ms. lat. 522. Primul care menționează acest text este Mircea Popa (1984, p. 167). Manuscrisul este compus din două file, cu numerotare de bibliotecă, dar are și o numerotare originală a filelor (66–67), ceea ce ne indică faptul că a fost desprins dintr-un caiet mai mare. Dimensiunile caietului sunt de 23,6 x 18,5. Grafia este cursivă, cu cerneală neagră. Și acesta este un autograf: pe fila 2v se găsește chiar semnătura lui Popp. Pe aceeași filă găsim și un Chronostichon scris în marginea foii: *Dia, pares Libra noCtes faCIente DieI / en CatarIna Canens CaLlCa Castra tenet*. Majusculile au valoare de cifră: DILICCIDIIICCLICC. Dacă le ordonăm descrescător, vom avea: DCCCCCCLLIIIIII, adică anul 1807, considerând că cei doi D se adună și dau 1000, iar cei doi L se adună și dau 100.

Primul lucru scris pe prima pagină a poemului este motto-ul, preluat și de data aceasta din Horațiu, lucrarea *Carmina* (Poezii), poezia 1: *aequa lege necessitas sortitur (p. c.) insignes et imos*. Acesta este urmat de titlu și dedicație: *Prosopopeea sub nomine illustrissimi L. B. Ludovici Balintitt ad exequias illustrissimae L. Baronissae Perenyi Catarinae matris suae charissimae, anno 1807, die 4ta 8^{bris}*. Incipitul: *Ille ego qui latos agerem pueriliter annos*. Explicitul: *Sic mors perpetuum vulnus et angor erit*. Despre stilul poemului și, totodată despre motivația lui Popp de a scrie acest text, Mircea Popa afirmă:

„Prosopopeea este după cum se știe, o figură de stil prin care se dă glas persoanelor dispărute sau absente deplângându-se în cazul de față, așa cum am văzut, moartea mamei baronului Ludovic Balintitt prin gura fiului său prea iubitor. [...] Prosopopeea diversifică seria scrierilor în latină a lui Vasile Popp care în această perioadă e preocupat, așa cum am arătat mai sus, să capteze bunăvoința superiorilor săi” (Popa 1984, p. 167).

Din anul 1808 ni s-au păstrat două elegii și o odă. Elegiile au fost publicate în epocă, la Cluj, în timp ce oda a rămas în manuscris. Cele două elegii sunt menționate și de către Mircea Popa, dar numai în a doua ediție a articolului citat (Popa 2004, p. 146). Oda, în schimb, este tratată în detaliu și în prima variantă a articolului (Popa 1984, p. 167-168).

Elegia din 1808, dedicată lui Carol Mihai Moger, este descrisă în BRV 4, p. 128, nr. 323. De asemenea, aceasta a fost editată și tradusă în antologia *Școala Ardeleană*, publicată în 2018 (ȘA, vol. 3, p. 48–55). Această elegie, scrisă cât timp Popp era încă elev de liceu, a fost prima lucrare literară a acestuia publicată în epocă. Dimensiunile cărții sunt de 16 X 11 cm și 4 foi (Mușlea 1928, p. 90).

Cea dedicată lui George Banfffi de Losoncz este înregistrată în BRV 4, p. 128–129, sub numărul 324. Formatul cărții este de 16 x 11 cm și 4 foi. Și aceasta reprezintă o scriere de tinerețe, compusă de către Popp încă din timpul liceului.

Oda din 1808, dedicată lui Stephanus Fischer, a fost conservată numai în manuscris, sub cota ms. lat. 521. Manuscrisul are patru file, cu numerotare de bibliotecă, făcută cu creionul, ultima filă rămânând nescrisă. Dimensiunea este de 22,5 x 18,7, scrierea este cursivă, iar cerneala folosită este de culoare brună. Și acest manuscris este un autograf. Titlul complet, însoțit de dedicație, este: *Excelentissimo domino Stephano C. L. B Fischer, Archiepiscopalem cathedram Agriensem et praesidium incltyi comitatus Hevesiensis adeunti 16 Februarii 1808I. T. Civis Agriensis*. Acesta este urmat de un motto, un epitaf de pe o inscripție în marmură: *Subiectis placidus pauperibusque pius, ex Marm. Rom.* Incipitul: *Aemula Romanae pietatis et alma verendi*. Explicitul: *Subiectis placidus pauperibusque pius*.

Cunoaștem un singur text poetic din 1809, o elegie dedicată lui Emeric Wass și publicată la Cluj. Dimensiunile cărții sunt de 16 x 11 cm și 6 foi (BRV 4, p. 130, nr. 331). Acest text pare să fie publicat în condiții identice celorlalte două elegii care aparțin perioadei clujene.

Spre deosebire de scrierile menționate până acum, elegia din 1810, *Elegia ad incltyos status*, nu mai este dedicată unei personalități din epocă, ci întrunirii Dietei, care a avut loc la Cluj, în anul 1810. Poemul a fost editat și tradus în antologia *Școala Ardeleană* (ȘA, vol. 3, p. 48–55). În aceeași antologie se poate găsi și o descriere materială a ediției. Dimensiunea cărții este de 16 X 11, și are 7 foi (BRV 4, p. 131, nr. 334).

Elegia din 1813 îi este dedicată contelui Ioan Nemes de Hidvég, dar nu contele este lăudat în versurile sale, ci medicina însăși. În senul acesta, ea nu este cu adevărat dedicată contelui, precum sunt celelalte poeme. Dimensiunile tipăriturii sunt de in-16°, iar aceasta se întinde pe 14 pagini (BRV 4, p. 136, nr. 370), fiind una dintre cele mai consistente scrieri poetice ale lui Popp. Elegia a fost editată și tradusă de curând în limba română (ȘA, vol. 3, p. 85–103).

În 1814 Popp a scris o elegie în cinstea lui Francisc I, publicată în epocă, la Viena, la fel ca *Elegia pentru meritele medicinei*. Formatul este de 22 x 17 cm, de 8 pagini (BRV 4, p. 139, nr. 383).

Următorul text poetic pe care îl cunoaștem a fost scris în 1815, dar nu a fost și publicat în epocă. Este vorba despre o odă dedicată Congresului de Pace de la Viena, conservată în ms. lat. 523. Acestuia îi lipsește pagina de titlu, fapt ce ne-a determinat să conchidem că, cel mai probabil, este vorba despre un manuscris incomplet. Mircea Popa a fost primul care a atras atenția asupra acestui text (Popa 1984, p. 168). Manuscrisul are 8 file, cu numerotare de bibliotecă, ultimul verso, 4v, rămânând nescris. Dimensiunea sa este de 24 – 20,5, cerneala este brună, iar scrierea cursivă. Incipitul: *Laetior Eois nunc surgit Phoebus ab undis*. Explicitul: *Materies belli sit tibi Turca precor*.

Urmează apoi o pauză în creația poetică a lui Popp, probabil explicabilă dacă luăm în considerare tot restul preocupărilor sale: exercitarea meseriei de medic, diplomatica, călătoria prin Moldova și Țara Românească din 1820–1821 etc. În 1827, în schimb, acesta a compus un poem în cinstea împlinirii a 300 de ani de către biserica de rit grecesc din Brașov. Acest text este păstrat în ms. lat. 401 (Popa 2004, p. 148). Manuscrisul are patru file, cu numerotare de bibliotecă, 3v–4v fiind lăsate libere. Scrisul este cursiv, cu cerneală neagră și brună, iar dimensiunile sunt de 25,3 x 20,8. Acesta are pagină de titlu pe care sunt menționate inclusiv numele autorului, profesia acestuia, anul în care a fost scris poemul, precum și locul unde a fost acesta redactat (la Brașov, în 1827). Mottoul lucrării este scris pe spatele paginii de titlu și este preluat din cartea a doua a *Eneidei* lui Vergilius, versurile 702–703: *Dii patrii servate domum, servate nepotem / Vestrum hoc augurium vestroque in numine [...] est*. Incipit: *Floruit insigni fama et vires protendit in omnes*. Explicit: *Longaevam vitam, stabilem pacemque grevare*.

În 1833 Popp îi dedică un poem lui Ioan Lemenyi. Acesta a fost publicat în epocă, la Cluj, dar descrierea sa nu este inclusă în BRV. Primul, și de altfel singurul, cercetător care menționează acest text este Mircea Popa (1984, p. 170).

Ultimul asemenea text pe care îl vom menționa în această scurtă trecere în revistă este o elegie „evocând oameni și locuri legate de domeniul montanistic al Zlatnei” (Popa 2004, p. 149). Acesta nu a fost publicat în epocă, păstrându-se numai în ms. lat. 376 și nu am reușit să îl datăm până în momentul de față. Incipit: *Nil iam cur*. Explicit: *Et patria semper putat ei summa (?) vale*. Mai mult, spre deosebire de celelalte manuscrise, acesta pare să fie o ciornă: scrisul este neglijent, mai multe versuri sunt șterse și înlocuite, etc. Trebuie precizat că sub această cotă se mai găsesc și un număr de fișe nelegate care au fost redactate de către Popp. Din păcate, nu putem încă spune cu siguranță care este lucrarea căreia i-au servit aceste fișe.

Această secțiune a lucrării a avut ca scop enumerarea poemelor latine care compun prima parte a corpusului pe care urmează să îl edităm. Pentru a familiariza cititorul cu genul de muncă pe care îl vom întreprinde, dar și pentru a arăta în ce măsură demersul nostru se justifică din punct de vedere științific, am însoțit această enumerare cu o descriere a manuscriselor și tipăriturilor din epocă în care ne-au fost transmise aceste lucrări. Manuscrisele se găsesc toate la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române. Tipăriturile au fost realizate la Cluj și Viena, în funcție de locul în care se afla Popp în momentul compunerii lor.

3. Traducerile din *Eglogele* lui Vergilius

În această a treia secțiune vom discuta pe scurt cea de-a doua parte a corpului pe care urmează să lucrăm, anume traduceriile lui Vasile Popp din Vergilius. Aceste traduceri au fost analizate succint de către Nicolae Lascu, în disertația sa doctorală, *Traduceri românești din Vergiliu* (Lascu 1934), precum și în articolul cu același nume, din *Publicațiile Institutului de Studii Clasice* (Laslo 1933). Traducerile au fost publicate după moartea lui Vasile Popp, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, între anii 1853 și 1855, de către Timotei Cipariu (Laslo 1933, p. 19), moștenitorul întregii arhive a lui Vasile Popp.

Această întreprindere a lui Popp nu a fost neobișnuită pentru epoca sa, în ciuda aparențelor, Nicolae Lacu afirmând:

„Dacă părerea generală este că nici odată n-au fost la noi asemenea preocupări în stil mai mare, aceasta se datorește faptului că nu prea multe din aceste traduceri au apărut în volum și, dintre acestea, foarte curând au fost uitate iar azi le inventariem la rubrica valorilor documentare. În schimb, revistele și periodicele românești sânt pline de traduceri din clasici, și o despuiere a lor ne oferă un material variat și de cel mai mare interes. Aceste traduceri au o netăgăduită valoare, prin faptul că ușurează cunoașterea influenței exercitate de literaturile vechi asupra literaturii noastre” (Laslo 1933, p. 14).

Studierea acestor traduceri realizate de către Popp ne va ajuta să înțelegem mai bine alegerile sale stilistice. Vom putea, de asemenea, deduce originea unora dintre imaginile clasice invocate atât de des în poemele sale latinești. În plus, înțelegând modul în care acesta traduce din limba latină, vom putea avea și o mai bună înțelegere a felului său de a scrie în această limbă precum și a felului în care vede relațiile dintre limba lui maternă, româna, și limba în care scrie mare parte din poemele sale, limba latină.

Deși Lascu apreciază faptul că Popp rămâne aproape de textul latin, acesta îi critică totuși tendințele simplificatoare (Laslo 1933, p. 20). Totodată, filologul clasic precizează câteva instanțe în care, în *Bucolica I*, Popp face greșeli de traducere, neînțelegând sensul textului latin:

„Fidelitatea față de text este apreciabilă, cu toate că uneori îl redă cam naiv [...] în schimb pe cele următoare le redă vag, probabil din neînțelegerea textului; ba sunt locuri unde nici nu se aproprie măcar de ideea originalului” (Laslo 1933, p. 20).

Concluzia lui Lascu (Laslo 1933, p. 21) este că traduceriile lui Popp pot să fie considerate „o bună vulgarizare” a versurilor lui Vergilius. Încă nu putem spune în ce măsură suntem de acord cu această caracterizare. Totuși, se poate într-adevăr remarca o anumită apropiere a acestor traduceri de versul popular. De pildă, astfel arată, în varianta lui, introducerea la cea de-a doua *Eglogă* („Foaie pentru minte, inimă și literatură”, XVI, 48/1853, p. 355).

„Păstorașul Coridon
Îl iubea fără folos
Desfătarea Domnu-său
Pe Alexi cel frumos.

Prin desimea fagilor,
Prin culmele cele umbroase,
Rătăcea așa cântând,
Prin munți și păduri tufoase”.

Totuși, încă nu putem concluziona asupra acestui grup de traduceri înainte de a fi făcut un studiu mai detaliat, lucru pe care urmărim să îl realizăm în cadrul cercetării noastre doctorale. Pentru moment, acesta este grupul de traduceri ce va fi avut în vedere:

1. Publius Vergilius Maro (1853). *Ecloga I (Melibeu, Tityrus)*. Traducere de Vasile Popp, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 16 (1853), vol. 31, p. 234–236.
2. Publius Vergilius Maro (1853a). *Ecloga II (Alexi)*. Traducere de Vasile Popp, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 16 (1853), vol. 48, p. 355–356.
3. Publius Vergilius Maro (1853b). *Ecloga III (Palemon)*. Traducere de Vasile Popp, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 16 (1853), vol. 49, p. 15–16.
4. Publius Vergilius Maro (1854). *Ecloga V (Daphnis)*. Traducere de Vasile Popp, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 17 (1854), vol. 4, p. 15–16.
5. Publius Vergilius Maro (1854a). *Ecloga V (Daphnis)*. Traducere de Vasile Popp, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 17 (1854), vol. 5, p. 13.
6. Publius Vergilius Maro (1854b). *Ecloga VI (Silenus)*. Traducere de Vasile Popp, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 17 (1854), vol. 14, p. 66–68.
7. Publius Vergilius Maro (1854c). *Ecloga VII (Melibeu)*. Traducere de Vasile Popp, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 17 (1854), vol. 18, p. 91–92.
8. Publius Vergilius Maro (1854d). *Ecloga VIII (Farmecătoria)*. Traducere de Vasile Popp, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 17 (1854), vol. 44, p. 236–239.
9. Publius Vergilius Maro (1855). *Ecloga IX (Moeris), Ecloga X (Gallus)*. Traducere de Vasile Popp, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 18 (1855), vol. 6, p. 29–32.

Aceste traduceri vor fi editate și comentate alături de poemele în limba latină. Comentariile se vor axa pe elemente precum tipul de versificație, alegerile terminologice și precizările făcute de către Popp însuși și înregistrate ca note de final de către cel care a îngrijit aceste traduceri în vederea publicării lor în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*.

Concluzii

Demersul de față a fost unul descriptiv, urmărind să realizeze o prezentare a corpusului ce urmează să fie editat. Acesta este constituit dintr-un grup de poeme scrise în limba latină, între 1807 și 1833, și un grup de traduceri din *Eglogele* lui Vergilius, realizate de către Vasile Popp după întoarcerea sa din Viena și publicate postum, între 1853–1855, în *Foaie pentru minte inimă și literatură*. Textul de față reprezintă rezultatul unui demers necesar în vederea editării critice a operelor descrise, întrucât a avut ca scop delimitarea corpusului și familiarizarea cu acesta, chiar dacă în linii foarte generale.

CORPUS

- Cluj-Napoca, Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, ms. lat. 376, 521–523, 401.
 Cluj-Napoca, Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, ms. rom. 60, 403, 404, 758.
 Basilius PAPP (1808). *Elegia qua spectabili ac clarissimo viro Carolo Michaeli Moger in Liceo Regio
 Claudiopolitano chymiae, METALLURGIAE, historiae naturalis et technologiae*, Cluj-Napoca (Claudiopoli), Editura Colegiului Reformat (typis Collegii Reformatorum).
 Basilius PAPP (1808a). *Elegia excellentissimo ac illustrissimo comiti Georgio Bánffy*, Cluj-Napoca (Claudiopoli), Editura Colegiului Reformat (typis Collegii Reformatorum).
 Basilius PAPP (1808b). *Oda Excelentissimo Domino Stephano C.L.B. Fischer Archiepiscopalem
 Cathedram Agriensis et praesidium Inclyti Comitatus Hevesiensis adeunti, 16 Februarii 1808*, Eger (Agriae), Editura Liceului Arhiepiscopal (typis Lycei Archi-Episcopalis).
 Basilius PAPP (1809). *Elegia quam illustrissimo comiti Emerico Wass de Czege e Lyceo regio
 Claudiopolitano terminatis maxima cum laude studii*, Cluj-Napoca (Claudiopoli), Editura Colegiului Reformat (typis Collegii Reformatorum).
 Basilius PAPP (1810). *Elegia ad inclytos status et ordinis trium nationum Magni Principatus
 Transilvaniae Partiumque eidem reannexarum*, Cluj-Napoca (Claudiopoli), Editura Colegiului Reformat (typis Collegii Reformatorum).
 Basilius L. PAPP (1813). *Elegia de laudibus Medicinae*, Viena.
 Basilius L. PAPP (1814). *Elegia Caesari Augusto Francisco primo*, Viena.
 Publius Vergilius Maro (1853). *Ecloga I (Melibeus, Tityrus)*. Traducere de Vasile Popp, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 16 (1853), vol. 31, p. 234–236.
 Publius Vergilius Maro (1853a). *Ecloga II (Alexi)*. Traducere de Vasile Popp, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 16 (1853), vol. 48, p. 355–356.
 Publius Vergilius Maro (1853b). *Ecloga III (Palemon)*. Traducere de Vasile Popp, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 16 (1853), vol. 49, p. 15–16.
 Publius Vergilius Maro (1854). *Ecloga V (Daphnis)*. Traducere de Vasile Popp, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 17 (1854), vol. 4, p. 15–16.
 Publius Vergilius Maro (1854a). *Ecloga V (Daphnis)*. Traducere de Vasile Popp, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 17 (1854), vol. 5, p. 13.
 Publius Vergilius Maro (1854b). *Ecloga VI (Silenus)*. Traducere de Vasile Popp, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 17 (1854), vol. 14, p. 66–68.
 Publius Vergilius Maro (1854c). *Ecloga VII (Melibeus)*. Traducere de Vasile Popp, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 17 (1854), vol. 18, p. 91–92.
 Publius Vergilius Maro (1854d). *Ecloga VIII (Farmecătoria)*. Traducere de Vasile Popp, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 17 (1854), vol. 44, p. 236–239.
 Publius Vergilius Maro (1855). *Ecloga IX (Moeris), Ecloga X (Gallus)*. Traducere de Vasile Popp, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 18 (1855), vol. 6, p. 29–32.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- BRV = Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche. 1508–1830*, vol. I–IV, București, Stabilimentul Grafic J. V. Socec, 1903–1944.
- Lascu 1934 = Nicolae Lascu, *Traduceri românești din Vergiliu*, 1934, Cluj.
- Laslo 1933 = Nicolae Laslo, *Traduceri românești din Vergiliu – Appendix vergiliana, bucolica și georgica. Încercare bibliografică și critică*, în „Publicațiile Institutului de Studii Clasice. Anuarul pe anii 1928–1932”, partea a II-a, Cluj, 1933, p. 11–37.
- Mârza-Mârza 2009 = Eva Mârza, Iacob Mârza, *Elemente de balneologie la polihistorul transilvănean Vasile Popp (1789–1842)*, în Ioan Marian Țiplic, Konrad Gündisch (ed.) *Sașii și concetățenii lor ardeleni. Studia in Honorem Dr. Thomas Năgler*, Alba Iulia, Editura Altip, 2009, p. 405–411.
- Mușlea 1928 = Ion Mușlea, *Viața și opera doctorului Vasile Popp (1789–1842)*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1928.
- Mușlea 1948 = Ion Mușlea, *Doctorul Vasile Popp (1789–1842) la centenarul morții sale*, Sibiu, Tiparul Institutului de Arte Grafice „Dacia Traiană”, 1942.
- Mușlea 1971 = Ion Mușlea, *Viața și opera doctorului Vasile Popp (1789–1842)*, în Ion Mușlea, *Cercetări etnografice și de folclor*, București, Editura Minerva, 1971.
- Neamțu 1969 = Alexandru Neamțu, *Aspecte ale asistenței medicale în mineritul din Transilvania, oglindite în activitatea doctorilor I. Piurariu-Molnar și Vasile Popp*, în „Lucrări științifice”, I, 1969, p. 291–297 (republicat în volumul *Din trecutul medicinei muncii în România*, București, 1971, p. 39–49).
- Neamțu 1972 = Alexandru Neamțu, *Din activitatea doctorului Vasile Popp pe domeniul minier al Zlatnei (1829–1842)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Cluj”, XV, 1972, p. 105–144.
- Neamțu 1972a = Alexandru Neamțu, *Preocupări de medicină veterinară în activitatea doctorului Vasile Popp (1829–1842)*, în „Acta Musei Napocensis”, II, 1972, p. 647–662.
- Popa 1984 = Mircea Popa, *Contribuții la cunoașterea operei manuscrise a doctorului Vasile Popp*, în „Biblioteca și cercetarea”, VIII, 1984, p. 163–176.
- Popa 2004 = Mircea Popa, *Contribuții la cunoașterea operei manuscrise a Doctorului Vasile Popp*, în idem, *De la iluminism la pașoptism*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2004, p. 143–153.
- Popp 1995 = Vasile Popp, *Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și în învecinatele țări de la începutul lor până în vremile noastre*. Studiu introductiv, ediție și note de Eva Mârza și Iacob Mârza, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995.
- Popp 2004 = Vasile Popp, *De funeribus plebeis Daco-Romanorum sive hodiernorum Valachorum et quibusdam circa ea abusibus*. Ediție și traducere de Andreea Mârza. Introducere de Iacob Mârza, Alba Iulia, Editura Aeternitas, 2004.
- ȘA = *Scoala Ardeleană*. Antologie de texte alcătuită și coordonată de Eugen Pavel. Prefață de Eugen Simion, vol. I–IV, București, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, 2018.

THE POETIC WORKS OF DOCTOR VASILE POPP – A REVIEW
(Abstract)

When talking about the poetic works of an early 19th century Transylvanian author, one must keep in mind two aspects: whether they were published or prepared for publishing during the author's own lifetime and to what degree the writings were actually original. The first can be determined by checking extant manuscripts and paying special attention to codicological and paleographical issues. The second, however, requires a study of the content itself and of what it meant to be “original” in the author's own lifetime. It would seem that, despite the 19th century claim to modernity, originality resided in recombining unoriginal elements. In this context, the concept of “poetic works” can also

extend to translations, given that they are as much an adaptation of a text as any other piece of writing. This being the case, the present article discusses some paleographical, codicological and content related aspects of the poetic works of Vasile Popp, an author belonging to the Transylvanian Enlightenment movement.

Cuvinte-cheie: *Vasile Popp, traduceri, paleografie, Iluminism transilvan.*

Keywords: *Vasile Popp, translations, paleography, Transylvanian Enlightenment.*

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”, al Academiei Române
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, nr. 21
alexandra.baneu@yahoo.com*

COSMINA-MARIA BERINDEI

CONSTRUCȚIA INSTITUȚIONALĂ A MUZEULUI LIMBII ROMÂNE CA *LOC AL MEMORIEI**

Înființarea Muzeului Limbii Române, ca prim institut al Universității Regele Ferdinand I din Cluj, a fost un eveniment simbolic în sintaxa cercetării lingvistice românești, întrucât propunea, pe de o parte, continuarea în spațiul transilvănean a proiectului *Dicționarului Academiei*, iar pe de altă parte, dezvoltarea unor direcții de cercetare în acord cu cele mai noi curente europene în domeniu, axate pe colectarea și patrimonializarea limbii în variantele ei dialectale.

Lucrarea de față își propune să analizeze modul în care a fost gândit instituțional Muzeul Limbii Române din perspectiva investiției sale cu rolul de preservare a patrimoniului lingvistic românesc devenind astfel un *loc al memoriei* națiunii române. Conceptul de *loc al memoriei* a fost introdus de istoricul francez Pierre Nora, în anii '80 ai secolului trecut, ca răspuns la preocuparea față de dispariția memoriei naționale. Prin acest concept era posibilă analiza felului în care se cristalizează memoria colectivă a unei națiuni. Identificarea locurilor memoriei permite studiul sentimentului național într-o manieră diferită față de abordările tradiționale, tematice sau cronologice. Este o manieră orientată spre elementele de referință ale culturii națiunii respective, investite cu semnificație simbolică în memoria colectivă. *Locurile memoriei* unei națiuni pot fi sărbătorile, emblemele, monumentele, eroii, limba, dicționarele și muzeele. Statutul de *loc al memoriei* unei națiuni este conferit unei entități datorită voinței umane și forței legitimizează a timpului, dar și datorită recunoașterii oficiale prin instituționalizare. Comunitatea se raportează la *locurile memoriei* ca la o esență a logicii sale de a fi, iar întreținerea lor comunitară este un demers al politicii culturale prin care valori patrimoniale sunt salvate de la uitare.

Întrucât un imens capital cultural trăit în intimitatea memoriei era amenințat cu uitarea, s-au identificat mecanisme prin care acesta să fie recuperat și revalorizat, într-un act reconstituitiv. Bunurile culturale materiale și spirituale aparținând unei națiuni au devenit importante, în istoria ideilor europene, în măsura în care erau legate adesea de idealurile de emancipare națională și de cele de constituire a statelor-națiune. Astfel s-a articulat conceptul de patrimoniu și fiecare națiune s-a preocupat de conservarea patrimoniului său, prin crearea de muzee și prin conferirea unui statut aparte unor bunuri materiale sau imateriale aparținând comunității. Constituirea patrimoniului, ca mod de instituționalizare a memoriei colective, este

* Această lucrare a fost elaborată în cadrul *Grantului de cercetare realizat cu sprijin financiar din Fondul Recurent al Donatorilor, aflat la dispoziția Academiei Române și gestionat prin Fundația „PATRIMONIUL” GAR-UM-2019-I-1.5-5 „Biblioteca digitală a răspunsurilor la Chestionarele Muzeului Limbii Române. Sistem integrat de gestiune și metadate (BIBLIO – MLRom)”*, Contract numărul 459C /15.10.2019.

o componentă importantă de afirmare a culturilor naționale, deziderat care a traversat întreg secolul al XIX-lea, extinzându-se și în prima parte a secolului al XX-lea. Prezervarea patrimoniului era posibilă în măsura în care era recunoscut rolul său în definirea identitară a națiunii. România, ca și alte state ale continentului european, s-a întemeiat pe baza entității culturale a națiunii, adică pe o solidaritate construită pe sentimentul de sacrificiu, în limitele unor fundamente lingvistice și culturale comune. Astfel, limba este pentru spațiul cultural românesc unul dintre simbolurile asumate ale construcției naționale, fiind considerată un tezaur cristalizat de-a lungul mileniilor, care a înmagazinat, pentru a transmite mai departe, în timp, valori, atitudini, moduri de a fi. În același timp, limba română este un capital al memoriei naționale, a cărei construcție patrimonială a început în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, prin proiectul de realizare a *Dicționarului limbii române*, în cadrul Academiei Române.

Tezaurizarea limbilor Europei s-a realizat în momentul în care demersurile lexicografice, orientate inițial mai ales înspre învățarea și înțelegerea altor limbi, au început să fie considerate mijloace de patrimonializare a limbii și au fost asumate de Academiiile țărilor occidentale, ca proiecte fundamentale. Astfel, în Italia anului 1612 a apărut *Dizionario della Crusca*, în șase volume, iar în Franța, după șaizeci de ani de la fondarea Academiei Franceze s-a publicat, în anul 1694, *Le Dictionnaire de l'Académie française*. De asemenea, Academia din Madrid a publicat în 1780, într-o primă ediție, *Diccionario de la lengua española*. Aceste dicționare aveau prestigiu național și erau redactate ca tezaure ale limbilor respective, devenind, în același timp, mari dispozitive de memorare a limbilor, capabile să surprindă, prin ediții succesive, faptele de limbă în diacronie. Dicționarele-tezaur, realizate ca demersuri naționale instituționalizate, devin *locuri ale memoriei* pentru națiunile respective.

Dicționarul limbii române a devenit „operă de prestigiu național” (Pușcariu 1926, 196) prin asumarea acestui proiect de către Academia Română, încă de la înființarea acesteia. Până la îndeplinirea obiectivului de realizare a unui *Dicționar* complet și considerat o reușită a trecut mai bine de un secol și au existat patru proiecte în acest sens, unele nemulțumitoare, altele nefinalizate.

Primul a fost cel al lui A. T. Laurian și I. C. Massim care au publicat, în perioada 1871–1876, un dicționar în două volume, însoțit de un glosar, contestat pentru caracterul său artificial, autorii fiind tributari curentului latinizant. Considerând acest dicționar un demers nepotrivit de patrimonializare a limbii române, Academia Română a reluat proiectul, încredințându-l lui Bogdan Petriceicu Hasdeu. Dicționarul său, *Etymologicum Magnum Romaniae*, a reținut faptele de limbă în formele lor istorice, literare și dialectale. Acesta era gândit să înregistreze toate cuvintele limbii române pentru a nu fi pierdute, prin ieșirea din uz, pentru generațiile viitoare. Din proiectul dicționarului condus de B.P. Hasdeu s-au publicat doar trei tomuri, până la cuvântul *bărbat*. În cele din urmă Academia a suspendat proiectul fără ca lui B. P. Hasdeu să-i fi fost imputat altceva decât ritmul lent în care înainta în publicarea operei fundamentale a culturii române.

În continuare, proiectul *Dicționarului* a fost încredințat lui Alexandru Philippide, însă a fost oprit înainte de a fi fost publicat din cauza unui conflict apărut între autor și comisia *Dicționarului* din cadrul Academiei Române. Din 1906, proiectul *Dicționarului limbii române* a fost încredințat lui Sextil Pușcariu.

Când, după evenimentul Marii Uniri de la 1918, în anul imediat următor, Sextil Pușcariu a primit misiunea de organiza universitatea românească din Cluj, ocupându-se de crearea catedrelor universitare și de crearea centrelor de cercetare pe lângă facultăți, a adus cu sine, în capitala Transilvaniei, și proiectul *Dicționarului Academiei*. Momentul istoric era unul de maximă efervescență politică și intelectuală și deseori contemporanii acelor vremuri exprimau angajamentul personal în fața unor provocări apărute odată cu împlinirea visului de constituire a statului național. Însuși Pușcariu, într-un fragment din *Memorii*, exprimă entuziasmul și bucuria pe care i-o dădea sentimentul că participă la articularea direcțiilor spre care se îndreaptă națiunea: „Noi suntem fericiți, căci tăiem drumuri și trăim clipele primăverii naționale ce înmugurește după iarna grea ce am petrecut; copiii noștri vor fi a doua generație fericită care va avea să desăvârșească opera noastră” (Pușcariu 1978, p. 469 – 470).

Pentru a crea un mediu de lucru prielnic pentru realizarea *Dicționarului*, Sextil Pușcariu a pus în aplicare un plan ambițios, ce se conturase în timp ce era pe frontul italian, în Primul Război Mondial. Așa cum mărturisește în *Memorii*, atunci se gândise ca după apariția primei ediții a *Dicționarului* să creeze o instituție de cercetare dedicată acestei opere care se cerea mereu și mereu reeditată, instituție dotată cu toate materialele de care era nevoie pentru ca un lingvist să poată lucra în tihnă și având menirea de a îndrepta posibilele greșelile care s-au strecurat în *Dicționar* și de a-l completa continuu:

„Când va fi gata *Dicționarul*, aş vrea să mai am numai cinci ani de putere de muncă, ca să pun la cale acea instituție, ce mi se pare una din cele mai frumoase și care ar fi menită să îndrepteze toate greșelile și să umplă toate lacunele lucrării prezente. Ea s-ar numi «Muzeul limbei române». Mi-ar ajunge patru colaboratori pentru el. Unul să strângă material din scrieri vechi (manuscripte și tipărituri), altul să urmărească toate publicațiile filologice, extrăgând pe fișe tot ce se rapoartă la lexicografia română și, cunoscător al limbilor cu care cea românească a fost în contact, să caute în dicționarele existente să precizeze exact etimologiile. [...] Al treilea ar fi etnograful, care ar trebui să procure obiectele sau fotografiile lor pentru toți termenii istorici și populari care sunt specifici românești. El vara ar face călătorii spre acest scop în toate regiunile românești, strângând materialul necesar și prin chestionare bine întocmite, trimise în toate colțurile românești, ar strânge încetul cu încetul toată terminologia specific românească, adunând astfel materialul pentru răspândirea geografică a anumitelor cuvinte” (*ibidem*, p. 191–192).

Dicționarul nu era încă gata, dar identificând în efervescența trăită după evenimentul Unirii de la 1918 circumstanțe adecvate pentru crearea unei instituții destinată patrimonializării limbii române, Sextil Pușcariu a demarat atunci procesul de întemeiere a Muzeului Limbii Române. Era un moment potrivit pentru a propune o con-

strucție instituțională destinată patrimonializării limbii române. Din punct de vedere administrativ, înființarea Muzeului, ca prim institut de cercetare creat pe lângă universitatea clujeană, se leagă de decizia Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria care, în data de 27 august 1919, a aprobat cererea formulată de Sextil Pușcariu în acest sens și în scurt timp a fost posibilă achiziționarea unui imobilului destinat acestui proiect, situat pe Strada Elisabeta din Cluj, devenită astăzi Emil Racoviță (DR, I, p. 560). Chiar dacă instalarea Muzeului în clădirea ce avea să-l găzduiască nu s-a putut face în întregime decât în toamna anului 1921, când aceasta a fost eliberată, activitatea muzeiștilor a început la data de 16 februarie 1920, în unele dintre încăperile clădirii, iar până în iulie 1921 s-au ținut 29 de ședințe la care au participat următorii colaboratori: N. Bănescu, V. Bogrea, Șt. Bezdechi, Th. Capidan, I. Crețu, N. Drăganu, S. Dragomir, R. Demetrescu, M. Giuglea, G. Giuglea, P. Grimm, C. Lacea, Al. Lăpedatu, V. Meruțiu, A. Morariu, G. Oprescu, E. Panaitescu, I. Popovici, S. Pușcariu, G. D. Serra, M. Ștefănescu, G. Vâlsan, R. Vuia, Fl. Florescu (*ibidem*). Muzeiștii nu erau propriu-zis cercetători remunerați de Muzeu, ci funcționau ca profesori la diverse catedre din universitate sau aveau preocupări în domeniu. Organigrama Muzeului avea la început trei posturi: postul de director, un post de secretar, unul de custode și de bibliotecar și două locuri pentru ajutoare, ocupate inițial de Florica Florescu și de Sever Pop.

Muzeul Limbii Române fusese gândit, așa cum Pușcariu însuși subliniază în *Memorii*, ca un laborator de cercetare în care materialul de lucru să fie clasificat și pus la dispoziția cercetătorilor:

„Paralel cu Universitatea am organizat Muzeul, care e o operă frumoasă pentru că la baza lui stă ideea altruistă de a procura cercetătorului viitor toate mijloacele de informație și documentare și astfel de a-l scuti de acea pierdere de vreme cu adunarea materialului, care a împiedicat generația noastră să dea tot ce ar fi fost în stare să producă” (Pușcariu 1978, p. 776–777).

În momentul în care Sextil Pușcariu propune denumirea de Muzeul Limbii Române institutului ce urma să se ocupe de studii de lingvistică și să preia *Dicționarul Limbii Române*, ce-i fusese încredințat în urmă cu treisprezece ani, alăturarea cuvântului „muzeu” celui de „limbă” era destul de curajoasă. Totuși el îi înțelegea pe deplin temeiul, arătând că și limba poate fi obiect al arhivării și al taxonomiei, iar un asemenea demers, în urma căruia materialul clasificat este pus la dispoziția cercetătorilor, face mai eficiente și mai puțin cronofage cercetările de lingvistică:

„La început, împărecherea cuvintelor «muzeu» și «limbă» părea stranie. De când s-a văzut că vorbele moștenite de veacuri și mereu înprospătate de cei ce le dau viață și tinerete pot fi prinse în zborul lor, examinate și studiate de aproape, cu întregul lor conținut semantic și minunata lor rânduială, gândul de a le aduna, de a le grupa și de a le pune la dispoziția cercetătorilor, cum pune mineralogul colecția de minerale, botanistul sau entomologul plantele și gândacii din muzeele lor, a părut firesc. Iar când nerăb-

dătorii dădeau zor și scepticii se îndoiau că vom izbuti, cel ce gândise gândul în toate amănunțele, îl purtase cu sine pretutindeni și nu-l scăpase din vedere niciun moment, renunțând la tot ce credea că-l complică în mod inutil, avu și răbdarea să-l lase să se coacă fără precipitare” (*ibidem*, p. 536).

De altfel, ideea lui Sextil Pușcariu de a întemeia un Muzeu al Limbii Române a fost originală în peisajul instituțional al epocii respective. În lume existau în acel moment doar câteva instituții similare și niciuna purtând întocmai un nume care să alături cuvintele *muzeu* și *limbă*, sugerând ideea de partinomializare a limbii prin muzeificare (Deutsches Buch- und Schriftmuseum, Leipzig, 1884; Museum für Kommunikation, Berlin, 1898; Ivar Aasen Centre, Østra, 1898; Gutenberg Museum, Mainz, 1901; Museum für Kommunikation, 1907, Bern; Dr. Johnson’s House, London, 1911) (Grepstad, 2018, 132). Instituția creată de Sextil Pușcariu urma să devină un spațiu de cercetare și de arhivare, veritabil loc al memoriei limbii române, orientat spre prezervarea patrimoniului lingvistic, înțeles ca parte a patrimoniului național imaterial ce se constituie din totalitatea faptelor de limbă păstrate din generație în generație și care aparțin tuturor vorbitorilor.

Pentru a oferi spațiu de dialog intelectual între cercetători și pentru a conferi circulație rezultatelor cercetărilor întreprinse în cadrul Muzeului, încă din anul 1921 a început publicarea, sub numele de „Dacoromania”, a buletinului Muzeului Limbii Române. Primul articol cu care se deschidea această revistă era unul programatic. În el este expus pe larg scopul pe care îl avea Institutul de cercetare creat pe lângă Facultatea de Litere și Filosofie a Universității clujene. Pe primul loc era un demers lexicografic, care viza colectarea și prelucrarea faptelor de limbă din toate timpurile și din toate regiunile locuite de români. În al doilea rând, Muzeul avea ca scop „pregătirea de studii și lucrări speciale în vederea unificării limbii literare și a terminologiei tehnice și speciale în ținuturile românești”, precum și „Deșteptarea interesului obștesc pentru studiul și cultivarea limbii române” și pregătirea de filologi (Pușcariu 1921, p. 3). Pentru a-și îndeplini acest scop, Muzeul Limbii Române trebuia să fie la curent cu *mainstream*-ul cercetării în domeniu, întreținând corespondență cu instituții similare din țară și din străinătate, să-și constituie o bibliotecă necesară pentru documentarea limbii române sau să împrumute cărți sau documente inedite din alte biblioteci sau din arhive din țară sau din străinătate, sau chiar să delege specilaști din cadrul Muzeului pentru documentare în arhive, institute sau biblioteci. O activitate importantă era aceea de fișare a materialelor din diferite surse și de ordonare a lui după alfabet și după categorii, cu scopul de a completa sursa lexicografică pentru *Dicționar*. Tot pentru a folosi *Dicționarului*, se avea în vedere colectarea de material dialectal, prin anchete lingvistice indirecte, realizate pe baza unor chestionare trimise intelectualilor de la sate sau prin anchete directe desfășurate la fața locului.

Muzeul Limbii Române era văzut de întemeietorul său ca un loc în care să fie create instrumente de cercetare care să-l scutească pe filolog de munca de documentare primară, în care își îngropa ani din viață și a cărui rost se pierdea odată cu dispariția lui. Fișele pentru *Dicționarul Academiei* deveneau astfel accesibile cerce-

tărilor, iar cercetările lor erau lucrări pregătitoare pentru *Dicționar*. Un loc aparte urmau să ocupe fotografiile și ilustrațiile, ce-ar fi trebuit să însoțească unele cuvinte, deziderat care n-a fost însă decât parțial atins.

Cea mai importantă direcție de cercetare a Muzeului Limbii Române a fost cea lexicografică. Nu vom insista aici asupra principiilor¹ după care se redacta *Dicționarul*, ci ne vom mărgini să arătăm cum a mijlocit Muzeul Limbii Române munca lexicografică. Felul în care Pușcariu a descris lucrul la *Dicționar* într-un fragment din opera sa memorialistică, publicată postum, *Călare pe două veacuri*, ne arată importanța pe care o avea un muzeu al limbii, atât pentru redactorii *Dicționarului*, care aveau la dispoziție imediat sursele de care ar fi avut nevoie, cât și pentru alți cercetători, care aveau acces la fișier, pentru a-și realiza cercetările, scutindu-i de multe ore de muncă pe care o presupunea excerptarea materialului:

„Pe biroul tău ai fișe pe care e scos, fără idei preconcepute, materialul brut documentar. Apoi vine plivirea de buruieni a stratului. Dai la o parte ceea ce e prisositor și ne-trebnic. În cursul acestei alegeri, ți se lămuresc legături neașteptate între sensurile diferite ale unui cuvânt și întrevezi posibilități nouă de explicații. Cutare carte veche ți-a dat zalele care ți lipseau din lanțul evoluției semantice, în cutare colț uitat de țară s-a păstrat un cuvânt sau un sens care te duce pe urma unei etimologii” (Pușcariu 1968, p. 363–364).

O altă direcție de cercetare importantă urmată de Muzeul Limbii Române a fost cea de geografie lingvistică. Interesul tot mai mare pentru variantele teritoriale ale limbilor, manifestat de lingviștii din întreaga Europă l-au determinat pe Pușcariu să facă din prezervarea variantelor dialectale ale limbii o direcție de cercetare solidă întreprinsă în cadrul Muzeului Limbii Române. Văzută ca o activitate auxiliară *Dicționarului*, colectarea faptelor de limbă vorbită a căpătat astfel o amploare pe care n-o cunoscuse niciodată în trecut² în spațiul cultural românesc. Întrucât la început Muzeul nu disunea nici de fonduri, nici de personal pregătit care să efectueze anchete la fața locului, în vederea realizării unui atlas lingvistic, Sextil Pușcariu a apelat la metoda anchetelor lingvistice indirecte, trimițând chestionare intelectualilor de la sate, pe întreg cuprinsul României Mari. Acestea ar fi urmat să-i furnizeze material pentru a îmbogăți sursa lexicografică, dar și pentru realizarea de hărți lexicale, pe care dorea să le editeze. Graba cu care Muzeul Limbii Române se angaja în colectarea faptelor de limbă vorbită era justificată de schimbările majore prin care trecea limba, în sensul ștergerii diferențelor dintre graiuri și a uniformizării ei, odată cu schimbările socio-economice care se așteptau:

¹ Pentru mai multe detalii privind principiile de redactare a *Dicționarului Academiei* (DA) și istoria sa vezi: Haja *et alii* 2005, p. 18–19.

² Primul demers de colectare a limbii vorbite de popor prin anchete lingvistice indirecte, a fost cel realizat de B.P. Hasdeu, care în anul 1884, a lansat *Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română*. Colectarea limbii vorbite de popor se făcea cu scopul de a introduce în dicționarul pe care îl realiza cuvinte dialectale, răspunsurile la chestionarul său de dimensiuni reduse, ce cuprindea doar 206 întrebări, urma să devină sursă lexicografică în *Etymologicum Magnum Romaniae*.

„Adunarea acestor comori neprețuite, acum, când neamul întregit poate comunica fără piedicile ce i le puneau în cale hotare nefirești, acum, înainte de ce progresele rezezi ale unei civilizații unitare vor șterge urmele vechi și regionale din graiul comun, este cea mai de căpetenie țintă urmată de «Muzeul limbei române» atașat Universității din Cluj. Voim să strângem și să clasăm acest material, punându-l la dispoziția cercetătorilor și utilizându-l în marele «Dicționar al limbei române» publicat de Academia Română»³.

Anchetelor indirecte au constat în trimiterea a opt chestionare tematice, în perioada cuprinsă între anii 1922 și 1938. Rezultatele acestor anchete, conform rapoartelor⁴ publicate în „Dacoromania” au fost foarte diferite de la un chestionar la altul. Se poate observa că, pe parcursul timpului, entuziasmul arătat inițial de corespondenți a scăzut constant:

1. *Chestionarul I. Calul*, Cluj, Tip. «Ardealul», 1922. Cuprindea 142 de întrebări și, conform raportului publicat în „Dacoromania”, pentru el s-au primit 670 de răspunsuri (DR, V, p. 904).

2. *Chestionarul II. Casa*, Sibiu, Tip. «Dacia Traiană», 1926. Chestionarul cuprindea 489 de întrebări și s-au primit 439 de răspunsuri (DR, V, p. 904).

3. *Chestionarul III. Firul*, Cluj, 1929, Tip. «Ardealul». Chestionarul conținea 150 de întrebări și s-au primit 129 de răspunsuri (DR, VI, p. 659).

4. *Chestionarul IV. Nume de loc și nume de persoană*, Cluj, Tip. «Ardealul», 1930. Cuprindea 164 de întrebări și la el s-au primit răspunsuri de la 182 de membri corespondenți (DR, VII, p. XII).

5. *Chestionarul V. Stâna, păstoritul și prepararea laptelui*, Cluj, Tip. «Ardealul», 1931. Acesta conținea 182 de întrebări și pentru el au trimis răspunsuri 130 de membri corespondenți (DR, VII, p. XIII).

6. *Chestionarul VI. Stupăritul*, Cluj, Tip. «Ardealul», 1933. Acesta conținea 190 de întrebări. Informațiile publicate în *Prefața* din „Dacoromania” nu oferă detalii privind numărul de răspunsuri primite, astăzi în fondul de arhivă se păstrează 36 de caiete (DR, VIII, p. V).

7. *Chestionarul VII. Instrumente muzicale*, Cluj, Tip. «Cartea Românească», 1935. Chestionarul cuprindea 168 de întrebări. La el s-au primit 49 de răspunsuri, conform informațiilor publicate în „Dacoromania” (DR IX, p. V). În arhiva Muzeului Limbii Române nu se mai păstrează, din păcate, niciun răspuns la acest chestionar (Comșulea 2015: 52).

8. *Chestionarul VIII. Mâncări și băuturi*, Cluj, Tip. «Ardealul», 1937. Acest chestionar conținea 113 întrebări și la el s-au primit 68 de răspunsuri (DR IX, p. V).

Majoritatea corespondenții care au trimis răspunsuri la aceste anchete au folosit pentru redactarea lor caiete. Foarte puțini au răspuns pe fișe, fiecărui răspuns corespunzându-i o fișă. Pentru a face mai simplă operațiunea de excerptare a

³ Este un fragment din scrisoarea semnată de Sextil Pușcariu care însoțea toate cele opt chestionare răspândite în țară de Muzeul Limbii Române.

⁴ Fondul cuprinzând răspunsurile la aceste chestionare au cunoscut mai multe etape de clasificare și organizare, chestiune la care nu ne vom referi aici.

materialului pentru a intra în fișierul *Dicționarului*, dar și pentru a se asigura că au verificat existența în localitate a unor forme lexicale, cercetătorii Muzeului au apelat pentru *Chestionarele III – VI* la un instrument complementar acestuia, folosit și de L. Gauchat în anchetele sale indirecte, și anume suplimentul la chestionar. Astfel, împreună cu chestionarul, era trimis și un document constituit din fișe separate, pe care erau scrise cuvinte, ordonate alfabetic. Respondenții trebuia să spună dacă acel cuvânt era cunoscut sau nu în localitate, iar dacă era cunoscut, să explice sensul acestuia. Multe dintre fișele din suplimente au fost excerptate imediat și introduse în fișierul *Dicționarului*. Altele, care n-au reprezentat interes au rămas neexcerptate și se păstrează separat.

Materialele colectate prin metoda anchetelor lingvistice indirecte n-au fost uniforme sub aspectul răspândirii în spațiu, iar subiectivismul unor respondenți a fost un alt dezavantaj al anchetelor prin corespondenți. De aceea s-a renunțat la ideea de a folosi materialul pentru realizarea atlasului, acesta rămânând doar resursă lexicografică. Însă proiectul *Atlasului Lingvistic Român* era un alt deziderat al lui Pușcariu ce se dorea împlinit odată ce a fost posibilă crearea Muzeului Limbii Române. Pentru realizarea lui au fost pregătiți Emil Petrovici și Sever Pop și anchetele s-au desfășurat în perioada 1930 – 1938. Materialul arhivat pe fișe ordonate pe chestiuni este impresionant, provenind din două anchete diferite. Prima anchetă a fost operată de Sever Pop, cu un chestionar *normal* constituit din 2200 de întrebări, aplicat în 301 localități (Mărie 1989: IV). Cea de-a doua anchetă lingvistică directă s-a realizat cu un chestionar *dezvoltat*, cuprinzând 4800 de întrebări. Această anchetă a fost operată de Emil Petrovici, în 88 de localități (*ibidem*). Pe lângă răspunsurile la chestionare, cei doi anchetatori au notat și texte dialectale, în transcriere fonetică impresionistă, îmbogățind colecția de patrimoniu lingvistic a Muzeului Limbii Române prin fragmente de limbă vorbită, care oferă cercetătorilor posibilitatea de a observa aspecte de sintaxă dialectală.

Perspectiva inițială, a însoțirii materialului colectat pe fișe cu înregistrări audio ale limbii vorbite și cu fotografii ale unor obiecte sau cu fotografii succesive pentru diverse activități, a fost doar parțial păstrată. În fondurile de arhivă ale Muzeului Limbii Române se păstrează fotografii realizate pe teren, însă ele n-au fost făcute sistematic. La aceste instrumente de înregistrare s-a renunțat pe parcurs, date fiind resursele materiale limitate pe care anchetatorii le aveau la dispoziție, precum și timpul redus alocat anchetelor. Decizia de a renunța la ele nu a fost luată cu ușurință, înțelegându-se pe deplin rolul pe care l-ar fi avut în timp, alături de cuvintele transcrise dialectal, în cadrul acestui *loc al memoriei* națiunii române:

„Cu inima grea am renunțat bunăoară la fonograme și la filmul cinematografic. Cele dintâi aveau să prindă pe plăci modulațiile glasului, cele din urmă aveau să completeze colecția noastră de fotografii de obiecte prin reprezentarea unor acțiuni printr-o succesiune de imagini” (Pușcariu 1938: 7).

Între preocupările de cercetare ale unora dintre muzeiști se pot identifica direcții care nu s-au configurat drept teme de lucru asumate instituțional în cadrul

Muzeului Limbi Române, dar care au devenit, cu timpul, proiecte de cercetare. Ele însă se constituie drept arhive importante ce contribuie, alături de toate celelalte fonduri, la conferirea statutului său de *loc al memoriei* națiunii române. O asemenea direcție de cercetare deschisă la Muzeul Limbii Române a fost cea de onomastică, prin preocupările profesorului Giandomenico Serra, de la catedra de limba italiană a Universității, și continuate apoi de Ștefan Pașca. De asemenea, profesorul de germanistică Gustav Kisch a deschis cercetările de toponimie, continuate apoi de Nicolae Drăganu și Theodor Chapidan (Pușcariu 1978, 542). O primă arhivă de onomastică s-a creat în cadrul Institutului prin răspunsurile la *Chestionarul IV. Nume de loc și nume de persoană*, trimis în anul 1930. Indicațiile care se dădeau respondenților erau veritabile fragmente dintr-un manual de metodologie a cercetării în toponimie și antroponimie. Fiecare caiet cu răspunsuri devenea o arhivă în care era consemnate toate numirile de locuri, de la cele mari, comuna, satul sau cătunul, până la cele mai mici spații care aveau un nume prin care locuitorii le identificau: denumiri date unor pârâiașe, fântâni sau ogoare. De asemenea, se cerea respondenților să noteze toate numele de persoană care se foloseau în localitatea lor și să copieze, din registrele de la primărie, toate numele locuitorilor comunei. În plus, pe baza acestor liste, se cerea ca, printr-o cercetare făcută cu oamenii vârstnici din sat, să se noteze toate porecele locuitorilor.

Ambele proiecte mari ale Muzeului Limbii Române, atât *Dicționarul*, cât și *Atlasul lingvistic român*, cu toate activitățile auxiliare pe care le presupuneau, au dat acestei instituții prestigiul unui spațiu de arhivare în care un imens capital cultural amenințat cu uitarea a fost recuperat și introdus într-un circuit al amintirii. Pe lângă faptul că a devenit o bază documentară solidă și ușor accesibilă, Muzeul Limbii Române reprezintă și un demers asumat de politică culturală. Totuși, pentru a transforma proiectul în realitate, a fost nevoie de multă persuasiune. Dacă articolele program semnate de Sextil Pușcariu referitoare la înființarea Muzeului erau pline de entuziasm și scrise cu atitudinea savantului care a pus în slujba științei și a națiunii sale o imensă forță edificatoare, opera memorialistică prezintă ambele perspective: atât gândul plin de bucurie ce transpare din notițele făcute în jurnalul său sau din scrisorile trimise soției în perioada când se contura ideea că va participa la întemeierea Universității românești de la Cluj, cât și ipostaza de avocat al acestei cauze pe lângă decidenții politici care se lăsau cu greu convingși să aloce resurse financiare acestui proiect. Astfel, în urma participării la unele ședințe în gândul său și-a făcut loc și nemulțumirea față de faptul că Muzeul, cu rolul său atât de important pentru construcția națională, nu s-a bucurat în negocierile cu Consiliul Dirigent și cu oficialitățile politice de la București de o substanțială susținere. În urma unei dintre ședințele în care se discuta organizarea Universității la care participa în calitate sa de rector, a simțit că Muzeul Limbii Române a fost trecut ca un privilegiu personal care i se făcea, rămânând, după părerea lui Pușcariu, destul de șubred pentru ca o schimbare de guvern să nu-l poată afecta:

„Și cu Muzeul limbii române cred că cei mai puțini și-au dat seama de contribuția de muncă ce o aduc și au crezut că-mi fac un hatât votându-mi-l. Dar nici forma cum

mi l-au votat nu-i definitivă și abia restrângând bugetul am putut să-l fac pe Maniu ca să admită proiectul. Nici azi însă nu știu hotărât dacă Muzeul se va putea întemeia astfel ca să nu-l mai poată strica un guvern viitor” (Pușcariu 1978, 454).

În timp, Muzeul Limbii Române s-a dovedit o construcție instituțională temeinică. Fondat cu multă pricepere și bine racordat la spiritul vremii, atât din punctul de vedere al obiectivelor științifice, cât și al modului în care știința putea fi pusă în slujba națiunii, Muzeul s-a constituit ca un reper al lingvisticii românești. Documentele arhivate constituie surse de cercetare inepuizabilă, mai ales pentru cercetările de dialectologie românească sau romanică. Din 1948, când a cunoscut o primă reorganizare, schimbându-și numele în Institutul de Lingvistică, până astăzi când, în cinstea ctitorului său, se numește Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, instituția a trecut prin mai multe asemenea etape, dar acestea au păstrat direcțiile de cercetare stabilite inițial. Anchetele dialectale ulterioare, deschiderea înspre cercetările literare, eforturile continue de sistematizare a fondurilor documentare și de eficientizare a modului în care pot fi accesate și articate tot mai bine statutul de *loc al memoriei* pe care Muzeul Limbii Române îl avea încă de la întemeierea sa.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- Comșulea 2015 = Elena Comșulea, *Chestionarele Muzeului Limbii Române – premise de cercetare*, în „Philologica Jassyensia”, IX, 21, p. 47–56.
- DR = „Dacoromania”. Buletinul „Muzeului Limbei Române”, I, 1920–1921 (apărut: 1921); II, 1921–1922 (apărut: 1922); III, 1922–1923 (apărut: 1924); IV, partea I și partea a II-a, 1924–1926 (apărut: 1927); V, 1927–1928 (apărut: 1929); VI, 1929–1930 (apărut: 1931); VII, 1931–1933 (apărut: 1934); VIII, 1934–1935 (apărut: 1936); IX, 1936–1937 (apărut: 1938); X, partea I [și partea a II-a] (apărut: 1941, 1943); XI (apărut: 1948).
- Grepstad 2018 = Ottar Grepstad, *Language Museums of the World*, Ørsta, Center for Norwegian Language and Literature, 2018.
- Haja et alii 2005 = Gabriela Haja et alii, *Dicționarul limbii române (DLR) în format electronic. Studii privind achiziționarea*, Iași, Editura Alfa, 2005.
- Mării 1989 = I. Mării, *Cuvânt înainte*, în *Chestionarul Atlasului lingvistic român*, elaborat în cadrul Muzeului Limbii Române, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, de Sever Pop și editat, în cadrul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară, de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, S. Vlad. Coordonator: I. Mării, Cluj.
- Pușcariu 1921 = Sextil Pușcariu, *Muzeul limbei române*, în DR, I, p. 1–8.
- Pușcariu 1926 = Sextil Pușcariu, *Dicționarul Academiei*, în *Academia Română – Memoriile secțiunii literare*, seria III, tomul III, mem. 7, București, Cultura Națională, 1926, p. 195 – 229.
- Pușcariu 1938 = Sextil Pușcariu, [Prefață], în Sever Pop, *Atlasul Lingvistic Român. Partea I (ALR I). Vol. I: Părțile corpului omenesc și boalele lui*, Cluj, Muzeul Limbii Române, 1938.
- Pușcariu 1968 = Sextil Pușcariu, *Călare pe două veacuri. Amintiri din tinerețe (1895–1906)*, București, Editura pentru literatură, 1968.
- Pușcariu 1978 = Sextil Pușcariu, *Memorii*. Ediție de Magdalena Vulpe. Prefața de Ion Bulei. Note de Ion Bulei și Magdalena Vulpe, București, Editura Minerva, 1978.

THE ESTABLISHMENT OF THE ROMANIAN LANGUAGE
MUSEUM AS A SITE OF MEMORY
(Abstract)

The purpose of our paper is to analyze the way in which the Romanian Language Museum was established, as an institution of national prestige, meant to elaborate the Romanian Language Dictionary and to collect the dialectal language from all regions inhabited by Romanians.

Sextil Pușcariu's idea of founding a Museum of Romanian Language was an original one considering the institutional landscape of that time. During that period, there were only few similar institutions around the world and none of them had a name which incorporated the words *museum* and *language*, suggesting the idea of language's patrimonialization.

The Romanian Language Museum has become a site of Romanian nation memory, whereas it was established as an institution for archiving the Romanian linguistic heritage, an entity symbolically recognized at national level.

Cuvinte-cheie: Muzeul Limbii Române, Dictionarul limbii române, Atlasul lingvistic român, arhivă, loc al memoriei.

Keywords: Romanian Language Museum, Romanian Language Dictionary, Romanian Linguistic Atlas, archive, site of memory.

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu” al Academiei Române
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21
cosminamariaberindei@yahoo.com*

VARIETĂȚILE DIAMEZICĂ ȘI DIEGETICĂ – NOI DIMENSIUNI VARIAȚIONALE?

1. Premise teoretice. Orice limbă are proprietatea de a varia, de a se produce sub diferite forme, în funcție de factori intralingvistici și extralingvistici – timp, spațiu, societate, politică etc. În baza principiilor alterității și creativității, reperate de către Eugeniu Coșeriu (1994), lingviștii prezentului admit concretizarea oricărei limbi naturale în câteva tipuri de varietăți. În acest context, Sextil Pușcariu amintea că:

„Nu trebuie să uităm că limba împlinește un rol social, care și el ne silește să rămânem, când vorbim, în marginile tradiției, să întrebuițăm cuvintele, formele și rostirea pe care le-ar întrebuița interlocutorul nostru dacă ne-ar vorbi. Astfel se creează la o națiune o mentalitate comună care face ca multe din expresiile figurate cu care fiecare din noi îmbogățim – în măsură mai mare sau mai mică – acest patrimoniu, să fie ușor înțelese și bucuros adaptate de conaționali” (Pușcariu 1940).

Lingvistul se referă la faptul că o limbă este nu doar a unui singur individ, ci a unei comunități, acea limbă fiind vie prin vorbitorii ei, care îi asigură atât omogenitatea, cât și variația. Lingviștii de astăzi diferențiază următoarele tipuri de varietăți: *diatopice* – diferențe în spațiul geografic, *diastratice* – diferențe între straturile socioculturale ale comunității lingvistice, *diafazice* – diferențe între tipuri de modalități expresive reprezentate prin varietatea diafazică, *diacronice* – diferențierea temporală a limbii și, mai nou, din literatura de specialitate italiană și franceză am reperat alte două noțiuni, varietatea *diamezică* – diferențe între forma vorbită și cea scrisă a limbii, între oral și scris, și varietatea *diegetică*, desemnată să ilustreze un fenomen mai vechi, cercetat de altfel și de către Sextil Pușcariu, și anume, diferențele dintre limbajul masculin și cel feminin.

În acest context, adresăm o întrebare firească: sunt acestea noi dimensiuni variaționale sau nu?

Este important să menționăm că nu există varietăți diatopice, diastratice, diafazice sau diamezice pure, ci, mai degrabă, mărci variaționale în funcție de diatopie, diastratie, diafazie și diamezie, mărci care se împletesc, care se modelează adaptându-se la statutul social al vorbitorului, la dialectul pe care îl vorbește acesta, la context, la interesele profesionale proprii sau la cele ale interlocutorului etc. Cu referire la complementarizarea varietăților de limbă, W. Labov (*apud* Cheshire 2003) menționează că diferențele de sex, de clasă socială și de vârstă sunt elemente inextricabile ale individualității umane, astfel, o varietate de limbă, care, de cele mai multe ori, este atribuită sau utilizată de un grup social capătă o anumită valoare, devine un atribut al clasei respective și, fiind utilizată de un membru al altui

grup social, atestă dorința acestuia de a aparține la grupul „nativ” al varietății respective de limbă.

2. Unele considerații asupra varietății diamezice. Corelația limbă/vorbire își are originea încă în studiile filosofilor Aristotel, G. Frege, L. Wittgenstein, iar, mai târziu, se regăsește în dihotomia lui Ferdinand de Saussure care a demonstrat că limba este în primul rând un instrument și produs al vorbirii, a constatat „posibilitatea echivoc între limbă și transmiterea limbii” (Saussure 2003, p. 91), dar și în lucrarea *Omul și limbajul său*, în care Eugeniu Coșeriu susține că:

„vorbirea e mai cuprinzătoare decât limba: în timp ce limba e în întregime conținută în vorbire, vorbirea nu e în întregime conținută în limbă” (Coșeriu 2009, p. 202).

În contextul celor menționate anterior, am reperat câteva definiții ale varietății diamezice formulate de către adepții acestei noțiuni.

„Prin variație diamezică înțelegem capacitatea unei limbi de a varia în funcție de mediul sau canalul utilizat, fie scris (grafic-vizual) sau vorbit (fono-acustic)”,

susține lingvistul italian Fabio Rossi (2011). De fapt, lingviștii italieni sunt cei care, axându-se pe realitatea lingvistică din țara lor, au „plămădit” această noțiune. Termenul *diamezie* a fost introdus în circulație de către Alberto Mioni în 1983, în conformitate cu taxonomia deja consolidată în lingvistica variațională, ale cărei baze au fost puse de către L. Flydal (1951), iar mai târziu, într-o formă reelaborată, de către Eugeniu Coșeriu (1995, p. 55–73), referindu-se la „diversele mijloace utilizate în comunicare”, prezentând opoziția oral-scris nu atât ca pe o opoziție binară între două coduri semiologice, ci ca pe „un continuum de diferențe graduale intermediare”. Urmând exemplul predecesorilor săi, A. Mioni s-a străduit să păstreze etimologia greacă a noțiunii, ca și în cazul diacroniei, diatopiei, diastratiei lui Flydal și a diafazei lui Coșeriu, construindu-și termenul în baza afixoidului de origine greacă *meso-* „mijloc”, pentru a reda dinamica schimbului dintre cele două moduri (oral/scris) interpretabile în relația cu funcțiile și evoluția normei, cu construirea sensului și, în final, cu suportul tehnic al transmiterii mesajului sau informației.

În baza conceptului creat și propus de către A. Mioni, mai târziu, G. Berruto conturează și consolidează o nouă dimensiune a variației, numită *diamezică*, însă asupra autonomiei căreia avea el însuși ezitări:

„Distincția dintre vorbire și scris are o poziție specială în variația lingvistică, deoarece nu este într-adevăr o dimensiune alăturată celorlalte, ci o opoziție care trece prin celelalte dimensiuni ale variației și în același timp este traversată [...]. Diferențierea dintre vorbire și scris este preliminară și independentă de utilizator” (Berruto 1993, p. 37).

Cercetând varietățile de limbă italiană, Elena Pistolesi (2016) a reperat o serie de diferențe între limba scrisă, literară a lui Alighieri și multitudinea de dialecte vorbite pe teritoriul Italiei, autoarea constatând în acest sens că

„variația diamezică este constituită precum un *continuum* care se îndreaptă de la polul vorbit [...] spre cel al scrisului, reprezentând în sensul tradițional un spațiu de respect pentru normă” (Pistolesi 2016, p. 443).

Lingvistica italiană consideră că

„diamezia este de fapt rezultatul confluentei mai multor linii de cercetare dominante la începutul anilor șaptezeci și optzeci ai secolului trecut” (Pistolesi 2015, p. 27),

cum ar fi: dezbaterea despre eterogenitatea comunității lingvistice italiene, care poate fi urmărită și prin prisma studiilor privind limba italiană regională; studii asupra limbii franceze contemporane, care, pe lângă insistența asupra decalajului dintre limbajul scris și limba vorbită, inspiră etichetele „neostandardului italian” și ale „popularului italian”, încurajând ancheta asupra continuității fenomenelor într-o cheie diacronică; cercetarea lexicului limbii italiene și a varietății acestuia de la un dialect la altul.

De fapt, noile criterii de cercetare a limbii se detașează tot mai mult de studiul teoriilor sau al conceptelor, concentrându-se pe aspectele funcționale, pe uzul limbii, pe forma actualizată a limbii standard, pe variația în funcție de locutori și în funcție de uz.

În altă ordine de idei, Eugeniu Coșeriu susține că „o limbă este o tehnică istorică a vorbirii: nu un produs static, un „lucru”, ci un sistem dinamic de procedee, de moduri de a produce” (Coșeriu 1996, p. 20). Astfel, orice limbă dispune de o formă standard, care este „încorsetată” în gramatici, însă, funcțional, se produce sub diverse variante, diferențele dintre acestea fiind observabile, mai ales, în forma vorbită. Prin urmare, variația diamezică vizează variația limbii în funcție de canalele de comunicare: oral sau scris, diamezia reprezentând distincția dintre canalele de transmitere a comunicării: codul scris și cel oral sau, altfel spus, codul grafic și cel fonetic.

Variația lingvistică la nivel oral este mai frecventă, or, la nivelul scrisului, limba a fost relativ stabilizată prin standardizare. În acest context, ne vom referi la cele două „forțe” care standardizează o limbă, cele două mijloace de înregistrare a variantelor unei limbi: gramaticile stabilesc limba standard, care este și ea o variantă a limbii istorice, în accepția lui Eugeniu Coșeriu, păstrând omogenitatea ei și asigurând comprehensiunea dintre diferite generații ale unei comunități lingvistice, iar dicționarele înglobează toate varietățile unei limbi, clasând și ordonând vocabularul în: regionalisme, arhaisme, neologisme, împrumuturi, argotisme etc. Dicționarele nu sunt atât de categorice ca gramaticile, admitând parțial abaterile de la normă sau infiltrarea unor „intruși” lexicali din alte limbi, ce tind să facă parte din vocabularul „limbii-gazde”; ele sunt precum un birou de statistică, care observă, notează și „canonizează” uzul unor unități lexicale noi sau care au obținut semnificații noi.

Unitățile orale și cele scrise coincid doar parțial, atestându-se non-corespondența dintre grafem și fonem. Françoise Gadet (1996, p. 13–27) constată o osmoză între scris și oral, depistând trei diferențe majore între forma scrisă și cea vorbită a limbii: orice comunicare orală se prezintă sub aparența **eterogenității** care se opune **omogenității** scrisului; astfel o comunicare scrisă este normată, bine structurată, fixă, pe când cea orală este mult mai variabilă, permițând interconexiunea dintre diversele tipuri de varietăți – diatopice, diastratice și diafazice; o comunicare orală se pretează mereu reformulării, restructurării și continuei elaborări; enunțul oral este caracterizat

de o dimensiune specifică, intonația (și factorii prozodici), oralitatea permițând două tipuri de conectori gramaticali: segmentele explicite, comparabile cu cele ale scrisului și segmentele intonativ-sintactice. Lingvista observă că unele forme morfologice (perfectul simplu, mai mult ca perfectul, conjunctivul, imperfectul) sau sintactice (inversarea complexă a întrebărilor, inversiunile stilistice) sunt mai frecvente în scris, altele, dimpotrivă, apar mai ales în forma orală a limbii, cum ar fi detașarea, structura binară sau forma interogativă a intonației (Gadet 2007, p. 17).

Opoziția dintre oral și scris a fost foarte bine ilustrată de către P. Koch și W. Oesterreicher: comunicarea la distanță vizează mai mult interacțiunile dintre necunoscuți, contextele formale, care se manifestă în scris; comunicarea imediată „ține de interacțiunile private, intime și spontane” (*apud* Glessgen 2014, p. 166), între interlocutorii apropiați sau care aparțin aceluiași grup social, manifestându-se în plan oral. În această ordine de idei, Martin-Dietrich Glessgen susține că orice situație de comunicare are la bază un proces de „planificare a discursului”: în plan oral – „structurare simplă și lineară a discursului și o sintaxă simplă (parataxă)”, în plan scris – „structurare ierarhizată și complexă, o puternică prezență a subordonii (hipotaxă)” (Glessgen 2014, p. 167). Totodată, autorul menționează și utilizarea unui lexic mai puțin variat în cazul unei comunicări imediate, frecvența repetițiilor și cuvintelor introductive.

Deja, la Peter Koch și Wulf Oesterreicher, nu mai atestăm atât de insistent conturat *continuumul* dintre scris și vorbit, relevat de către A. Mioni și E. Pistolesi, ci, mai degrabă, o opoziție bine delimitată. Astfel, autorii germani (*apud* Guerin 2006, p. 36) au prezentat aspectul fundamental al variației comunicative, prin opoziția dintre „comunicarea imediată” și „distanța comunicativă”, reperând chiar și câțiva parametri comunicativi:

Comunicarea imediată

Comunicare privată
Interlocutor intim
Grad înalt de emotivitate
Context al acțiunii și situațional
Fixarea referentului de un context
Coprezenta spațio-temporală
Cooperare comunicativă intensă
Dialog
Comunicare spontană
Libertate tematică
Etc.

Distanța comunicativă

Comunicare publică
Interlocutor necunoscut
Grad scăzut de emotivitate
Detașarea de acțiune și situație
Detașarea referentului de situație
Separarea spațio-temporală
Cooperare comunicativă minimă
Monolog
Comunicare pregătită
Fixare a tematicii
Etc.

În același context de cercetare, Martin-Dietrich Glessgen punctează foarte bine:

„Comunicarea la distanță caracterizează schimburile publice (sau cu necunoscuți), ca și producția scrisă; comunicarea imediată ține de interacțiunile private, intime și spontane” (Glessgen 2014, p. 166).

Prin prisma teoriilor lingviștilor sus-numiți, constatăm că locutorul, în funcție de context și situația de comunicare, alege strategia comunicativă adecvată – varianta lingvistică adecvată situației de comunicare. O comunicare imediată oferă un anumit grad de libertate, de posibilitatea de a ignora norma, cuprinzând: mărci ale ezitării: *nu prea cred, s-ar putea, păi, îmi pare, nu știu* etc.; ale reluării vorbirii: *adică, am avut în vedere, ce voiam să spun* etc.; mărci factice ale interacțiunii cu interlocutorul: *nu-i așa?, mă auzi?, ascultă, știi, cum să-ți explic* etc.; utilizarea interjecțiilor: *ah!, of!, hm!, pfl* etc., predispoziția pentru parataxă (și nu pentru hipotaxă) și utilizarea unui lexic mai puțin variat.

Pe lângă libertatea pe care o oferă comunicarea orală, există posibilitatea de a ne face mai expliciti, de a accentua mesajul transmis prin utilizarea reformulărilor, a reprizelor, a inversărilor sintactice, a completărilor sau a intonației; vorbitorul apelează și la comunicarea non-verbală – gestică și mimică. În scris, orice discurs sau mesaj devine unul elaborat cu mai multă precizie, or limba scrisă nu acceptă erorile și le dezaprobă vehement.

Rezumând cele expuse, admitem noua dimensiune variațională propusă de lingviștii moderni italieni, francezi, dar și ruși, însă precizând că, de fapt, opoziția oral/scris stă la baza tuturor celorlalte varietăți de limbă, or, în forma scrisă, acestea pot fi identificate mai rar, fiind mult mai prolifică în forma orală. Important e însă să conștientizăm aceste diferențe și să nu pretindem, în baza variațiilor orale, că vorbim o altă limbă.

3. Variația diegetică. Dacă am admis că *diamezia* generează varietăți de limbă, considerăm că variația diegetică este o dimensiune variațională incompletă sau, mai degrabă, neactuală, or, aceasta este edificată pe criterii și argumente subiective sau istoric expirate. De fapt, diferențele masculin – feminin țin mai mult de discrepanțele rolului bărbat – femeie, de munca pe care aceștia o fac/prestează, de condițiile sociale, de domeniul profesional în care activează, de publicul care îi înconjoară etc., toți acești parametri incluzându-se destul de lesne în factorii care generează stratificarea socială. Sociologul francez Claude Dubar, referitor la poziția femeilor pe treapta socială și la ipoteza supremației „androgenului”, afirmă:

„Pentru ca femeile care posedă privilegiul „natural”, biologic, al procreării să nu îl poată traduce în putere socială, societățile comunitare (adică acelea în care bărbații exercită puterea) au inventat dispozitive (mitice, rituale și instituționale), atribuindu-le o poziție dominată și o identitate negativă. În toate comunitățile studiate de antropologi, diferențierea în funcție de sex justifică diviziunea muncii, îndepărtează femeile de sfera puterii și le constituie în grup distinct, consacrat sferei domestice” (Dubar 2003, p. 60).

La baza opoziției bărbat/femeie stau înseși trăsăturile fizice ale corpului biologic: bărbatul, pe care dicționarele îl prezintă astfel: „**I.** s. m. **1.** Persoană adultă de sex masculin. ♦ Om în toată firea. **2.** Soț. **II.** adj. (rar) Curajos; voinic; harnic; activ” (DEX); „care este înzestrat cu forță fizică și curaj” (NODEX), viril, voinic, luptător și cuceritor, iar femeia „**1.** Persoană adultă de sex feminin; muiere. **2.** Per-

soană de sex feminin căsătorită. ♦ (Pop.; urmat de determinări în genitiv sau de un adjectiv posesiv) Soție, nevastă” (DEX); este „sexul slab și frumos”, sensibilă, fină, vulnerabilă, lipsită de forță fizică, inaptă de a lupta în războaie. Aceste caracteristici au stabilit că femeia trebuie să fie protejată, să fie supravegheată, inferioritatea ei fizică prevalând și plasând-o în umbra (atot)puternicului bărbat, excluzând-o din viața politică, științifică și culturală, transformând-o într-un *appendix* al bărbatului, responsabil de ordinea casnică și de activitățile domestice.

Odată cu accentuarea tendinței de emancipare a femeilor, de egalare cu bărbații, de eliberare de stereotipurile, de prejudecățile de sex, de restricțiile convenționale impuse femeii, a apărut un interes sporit pentru cercetările lingvistice ale limbajelor „lui Venus și al lui Marte”. Astfel, la etapa actuală, s-ar părea că femeile sunt în mod clar mai preocupate de presiunea exercitată de normele și actualele cerințe ale societății, precum și de afirmarea statutului lor în cadrul structurii sociale,

„limba fiind un mijloc important prin care femeile își afirmă autoritatea și poziția, o formă de capital simbolic pentru femei” (Holmes 1997, p. 135).

Atât bărbații, cât și femeile, la etapa actuală, comunică prin limbaje îngrijite, raportate la situația comunicativă, la context și interlocutor, la nivelul de instruire: femeile, de obicei, au un discurs mai „cizelat”, evitând cuvintele injurioase sau argotismele cu un prestigiu scăzut, sunt mai emotive și mai democratice, utilizând formule de politețe și de concesie – *Vă deranjează dacă..., Aș fi recunoscătoare dacă..., Fii amabil(ă)...*; bărbații au un discurs mai organizat, fiind mai laconici și mai imperativi, apelând mai des la registrele stilistice nonformale, la cuvinte groșiere etc. Suzanne Romaine ia în dezbatere problema diferențelor de sex în limbă și constată că

„femeile, indiferent de alte caracteristici sociale precum clasă, vârstă etc., tind să utilizeze forme ale limbii standard mai frecvent decât bărbații” (Romaine 2003, p. 101).

În acest context, lingvistul Sextil Pușcariu menționează că „graiul femeilor se deosebește în unele privințe de al bărbaților”, „în general, graiul femeilor e mai conservativ” (Pușcariu 1976, p. 352). Distinsul lingvist menționează că femeile din spațiile rurale „păstrează mai bine formele dialectale cu caracter rustic, împotriva cărora orașul se arată refractar”. Totodată, autorul susține că „o mulțime de expresii vin de la îndeletniciri femeiești și anumite dezvoltări semantice ale unor cuvinte nu sunt explicabile decât ținând seama de întrebuințarea lor de către femei”. Drept exemplu, Sextil Pușcariu prezintă verbul „a descoase” utilizat atunci „când vrem să-l facem (pe cineva) să spună ceea ce ascunde”, semnificație generată de o activitate domestică a femeii: descoaserea căptușelii hainei în care s-au cusut lucruri de valoare. Exact pe aceeași cale au apărut noile semnificații ale expresiilor *depăn* sau *torc un gând*, *încurc ițele*, *urzesc ceva împotriva altora*, *a avea de furcă cu cineva*, *a toca verzi și uscate*, care au o „întrebuințare metaforică” evidentă, susține lingvistul (Pușcariu 1940, p. 345–346).

Femeile sunt cele care, într-un context informal, când se discută despre copii sau alte subiecte emotive, recurg la formele diminutive ale unităților lexicale, pentru a-și reda dragostea, pentru intensificarea sau sublinierea unei idei sau reformulări, pentru o mai bună interacțiune cu interlocutorul sau pentru „a-și îndulci” discursul: *puișor, drăgălaș, copilaș, odoraș* sau diminutivarea numelor proprii: *Irinuța, Anișoara, Măriuța, Vasilică, Bogdănel* ș.a., fapt atestat și de către lingvistul rus V. A. Plungyan:

„Femeile folosesc mai frecvent sufixele diminutive: adj. «хорошенький, миленький, славненькая» (frumușel, drăguț, drăgălașă), subst. «сумочка» (gentuță)” (Плунгян 2001, p. 217).

sau adresarea impersonală: „Ce să-ți dea mama?”, „Ce vrea băiatul mamei?” etc.

Diferențele de limbaj în funcție de sex nu pot fi studiate în totalitate și în mod obiectiv, căci interacțiunile verbale sunt diverse și se pot desfășura în diferite contexte: acasă, la serviciu, la școală, în stradă etc. și între diferiți locutori: femeie – femeie, femeie – bărbat, bărbat – bărbat sau femeie – adolescent, bărbat – adolescent etc.

Pentru a contura unele dintre aceste diferențe, am selectat aleatoriu câteva interviuri scrise, excerptate din mass-media online din Republica Moldova, din reviste precum *vipmagazin.md* sau *perfecte.md* cu bărbați sau femei angajați în diverse domenii de activitate. În limbajul primului interviu cercetat, interviuatul, director al unei agenții informaționale, utilizează de mai multe ori lexemele: *concurență, rezultate, familie*, unele binoame verbale antitetice: „a încercat și a reușit”, „a nu pierde pozițiile – a le consolida”, „sunt cifre impresionante, nu-i așa?”, prin care urmărește să impresioneze jurnalistul și să-i prezinte cât mai clar meritele și rezultatele obținute de compania sa până în prezent; utilizarea frecventă a adverbului „destul”: „am avut destul curaj”, „volumul de publicitate este destul de slăbuț”, prin care locutorul vrea fie să pară mai modest, fie să atenueze efectele negative ale unui fenomen. Am observat preferința interviuatului pentru formele negative ale verbelor: „nu mai puțin important este”, „a nu pierde poziție pe piață”, „nu lasă loc pentru relaxare”, „nu întâmpină dificultăți sau probleme de natură financiară”, „nu există o asemenea noțiune cum ar fi rentabilitatea media”, „nu e nevoie de mult timp”. Doar o dată evocă o expresie rusească: „две большие разницы” (două mari diferențe) care constituie un indice al variației diatopice, identificându-l drept locuitor al spațiului basarabean. Într-un alt interviu cu un director al unei companii de construcții, subiectul cercetat face abuz de unitatea lexicală „calitate”, insistând de fiecare dată asupra competenței și responsabilității companiei sale. Pe parcursul întregului interviu, atestăm terminologia specifică domeniului său de activitate: *nisip, ciment, aditivi, tehnic, transport, garanție, certificat, plăci, lavoare, recepții, corpuri de iluminat, finisaj, tencuială decorativă, beton, Loft Beton, fațadă, lustre* etc. Totodată, locutorul insistă asupra cantității, prin folosirea excesivă a comparativului, a superlativului sau a adjectivului nehotărât „tot”: „tot mai mult spațiu”, „am muncit foarte mult”, „cantități mai mari”, „am construit totul

strategic”, „toate aceste obstacole”, „mai multe produse”, „cerere foarte mare”, „expoziție pentru mulți ani”, „foarte mulți designeri”, „toate produsele”, „ne-au ajutat foarte mult”, „mult mai sigur, mult mai rezistent”, „extrem de ușoare”. Ambii bărbați intervievați atestă preferința pentru cifre, pentru a oferi mai multă credibilitate celor relatate.

De cealaltă parte, în interviul unei doamne, primar de comună, de asemenea atestăm ocurențe ale termenilor specifici domeniului său de activitate: *plantare, asfaltare, finisare, renovare, reparație, amenajare, construcție, depozitare*; formele negative: „să nu lași lucrul de azi pe mâine”, „nu tolerez”; dar și o mai mare doză de afectivitate redată prin lexemele: *fericire, credință*. Din răspunsurile unei interprete de muzică populară, descoperim o fire artistică, cum e și firesc, având în vedere activitatea sa, dă dovadă de emotivitate sporită, redată prin unitățile lexicale: *liniște, calm, fericire, curaj, frică, plăcere*. Subiectul cercetat, ca și în cazul bărbaților intervievați, are tendința de a hiperboliza unele emoții sau trăiri din viața sa, de a le evalua cantitativ, prin utilizarea adverbului „foarte” sau a adjectivului nehotărât „tot”: „foarte, foarte multă inspirație”, „am ascultat foarte multă muzică de jazz”, „dragoste mult mai mare”, „pe toate le voi face”, „toate melodiile”. Interpreta dă dovadă de incertitudine sau de nesiguranță în afirmațiile sale, lexemele „parcă”, „totuși”, „cred”, „consider” confirmând acest fapt.

În baza exemplelor prezentate, observăm că diferențele de limbaj reperate nu relevă doar diferențele de sex, ci și cele de apartenență socială, de vârstă, de sferă de activitate profesională sau chiar unele deosebiri generate de influența reporterului asupra celui interviuat.

Prin urmare, considerăm că diferențe între limbajul femeilor și cel al bărbaților există, însă acestea sunt destul de subiective, subjugându-se în mare parte diferențelor sociale, or, există deosebiri vădite între discursul unei femei/unui bărbat din spațiul urban și al uneia/unuia dintr-o localitate rurală. Anumite trăsături lingvistice, dacă nu majoritatea, pot fi lesne incluse în diferențele sociolectale, care se referă la varietățile în funcție de clasa socială, nivelul de cultură, stil etc. Considerăm că varietatea diegetică este, de fapt, o subvarietate a celei diastratice, căci, cu același succes, am putea cerceta și diferența limbajul copiilor de cel al bătrânilor sau limbajul tinerilor de cel al vârstnicilor. În final, nu ne rămâne decât să susținem că în societate contează nu atât cine sau de ce gen suntem, cât caracterul specific al fiecăruia dintre noi și cumsecădenia.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- Berruto 1993 = Gaetano Berruto, *Varietà diamesiche, diastratiche, diafasiche*, în *Introduzione all'italiano contemporaneo*, A. A. Sobrero (a cura di), Bari, Laterza, 1993, p. 37–92.
 Cheshire 2003 = Jenny Cheshire, *Sex and Gender in Variationist Research*, în *The Handbook of Language Variation and Change*, Chambers, Blackwell Publishing, 2003, p. 423–443.

- Coșeriu 1944 = Eugeniu Coșeriu, *Unitatea limbii române – planuri și criterii*, în „Limba română”, Chișinău, 1994, nr. 5–6, p. 9–15.
- Coșeriu 1995 = Eugeniu Coșeriu, *Introducere în lingvistică*, Cluj-Napoca, Ed. Echinocțiu, 1995, p. 55–73.
- Coșeriu 1996 = Eugeniu Coșeriu, *Limba română este patria mea. Studii. Comunicări. Documente. Antologie de texte publicate*, ediția I, în „Limba Română”, Chișinău, 1996.
- Coșeriu 2009 = Eugeniu Coșeriu, *Omul și limbajul său*, Iași, Editura Universității „Al. Ioan Cuza”, 2009.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, București, Univers Enciclopedic Gold, 2009.
- Dubar 2003 = C. Dubar, *Criza identităților*, Chișinău, Știința, 2003.
- Flydal 1951 = Flydal Leiv, *Remarques sur certains rapports entre le style et l'état de langue*, Oslo, în „Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap”, 1951, p. 240–257.
- Gadet 1996 = Francoise Gadet, *Une distinction bien fragile: oral/ecrit*, în „Tranel” (Travaux neu châtelais de linguistique), vol. 25, 1996, p. 13–27. https://www.unine.ch/files/live/sites/islc/files/Tranel/25/Gadet_13-27.pdf
- Gadet 2007 = Francoise Gadet, *La variation sociale en français*, Paris, Ophrys, 2007.
- Glessgen 2014 = Martin-Dietrich Glessgen, *Lingvistică romanică. Domenii și metode în lingvistica franceză și romanică*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014.
- Guerin 2006 = Emmanuelle Guerin, *Introduction de la notion de variation situatiolectale dans la grammaire scolaire par la caractérisation de deux opérateurs pragmatiques: on et ça. Linguistique*, Paris, Université de Nanterre-Paris X, 2006.
- Holmes 1997 = Janet Holmes, *Women, language and identity*, în „Journal of Sociolinguistics”, 1997, p. 195–224.
- Mioni 1983 = Alberto Mioni, *Italiano tendenziale: osservazioni su alcuni aspetti della standardizzazione*, în „Scritti linguistici in onore di G. B. Pellegrini”, vol. I, Pacini, Pisa, 1983, p. 495–517.
- NODEX = *Noul dicționar explicativ al limbii române*, Chișinău, Editura Litera Internațional, 2002.
- Pistolessi 2015 = Elena Pistolessi, *Diamesia: la nascita di una dimensione*, în „Parole, gesti, interpretazioni. Studi linguistici per Carla Bazzanella”, Roma, Aracne, aprilie 2015, p. 29–55. https://www.researchgate.net/publication/280741365_Diamesia_la_nascita_di_una_dimensione_in_E_Pistolessi_R_Pugliese_B_Gili_Fivela_ed_Parole_gesti_interpretazioni_Studi_linguistici_per_Carla_Bazzanella_Roma_Aracne_29-55
- Pistolessi 2016 = Elena Pistolessi, *Aspetti diamesici*, în *Manuale di linguistica italiana*, S. Lubello (ed.), Berlin/Boston, De Gruyter, 2016, p. 442–458.
- Плунгян 2010 = В. А. Плунгян, *Почему языки такие разные. Популярная лингвистика*, Москва, АСТ-ПИРЕСС, 2010, p. 217.
- Pușcariu 1940 = Sextil Pușcariu, *Limba română. Privire generală*, vol. I, București, 1940.
- Pușcariu 1976 = Sextil Pușcariu, *Limba română. Privire generală*, vol. I., București, Editura Minerva, 1976.
- Romaine 2003 = Suzanne Romaine, *Variation in language and gender*, în *The Handbook of Language and Gender*, Janet Holmes, Miriam Meyerhoff, Blackwell Publishing, 2003, p. 98–118.
- Rossi 2011 = Fabio Rossi, *Variazione diamesica*, în *Enciclopedia dell'italiano Treccani*, 2011. [http://www.treccani.it/enciclopedia/variazione-diamesica_\(Enciclopedia-dell'Italiano\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/variazione-diamesica_(Enciclopedia-dell'Italiano)/)
- Saussure 2003 = Ferdinand de Saussure, *Despre esența dublă a limbajului*, în „Scrieri de lingvistică generală”, text stabilit și editat de Simon Bouquet și Rudolf Engler, Iași, Polirom, 2003, p. 19–94.
- https://monoskop.org/images/6/6c/Saussure_Ferdinand_de_Scrieri_de_lingvistica_generala.pdf

DIAMESIC AND DIEGETIC VARIETIES – NEW DIMENSIONS OF THE
VARIATION?
(Abstract)

The current linguistics distinguishes four types of varieties: diachronic, diaphasic, diatopic and diastratic. Italian and French linguists propose two new notions, the *diamesic variety*, which refers to the differences between the spoken and the written forms of the language, and the *diegetic variety*, designed to illustrate the differences between male and female languages. If these varieties are new variational dimensions or not will be determined in the present study.

Cuvinte-cheie: *varietate, dimensiune variațională, diastratic, diamezic, diegetic.*

Keywords: *variety, variational dimension, diastratic, diamesic, diegetic.*

*Institutul de Filologie Română
„Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, al MECC
Chișinău, Bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, 1
Republica Moldova
botnari.liliana@yahoo.com*

ADRIAN CHIRCU

**DIMINUTIVE DOFTORICEȘTI
ÎN VECHI SCRIERI ROMÂNEȘTI
(MEȘTEȘUGUL DOFTORIEI – MS. ROM. BAR 933)***

„În textele vechi românești, diminutivele
sunt destul de frecvente” (Zafiu 2010, p. 292).

0. În ultimii ani, se poate observa că interesul crescut pentru studiul vechilor scrieri rămâne unul constant, datorat în special editării susținute a feluritelor texte, ce au zăcut netâlcuite pe rafturile bibliotecilor, uneori veacuri de-a rândul. Publicarea acestora a stârnit curiozitatea diversilor specialiști, printre care se numără și lingviștii, care și-au propus să le consulte, cu scopul vădit de a identifica eventuale caracteristici structurale sau lexico-semantic.

1. În aceeași linie investigativă de relevare a unor particularități de ordin lingvistic, se înscrie și studiul nostru, într-ale cărui pagini ne propunem să discutăm pe marginea diminutivelor reperate în filele unui amplu tratat de medicină, sugestiv intitulat *Meșteșugul doftoriei*¹.

Acesta s-a păstrat sub formă manuscrisă la Biblioteca Academiei Române, sub cotele Ms. rom. BAR 933 și Ms. rom. BAR 4841, fiind probabil elaborat de către Ioan Adam în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea și transcris ulterior de către Rigas din Velestin, reprezentant de seamă al iluminismului balcanic (MD I), și de către alți grămătici (MD II), după cum reiese din exegeza integrată de către Lia Brad Chisacof în *Studiul filologic* al textului (MD 2017, p. 13–52), apărut cu puțin timp în urmă, la Editura Academiei Române.

Menționăm că, în epocă, a fost elaborat un număr important de lucrări științifice și laice, iar ivirea în peisajul literaturii științifice de la noi a acestui *uvraj* medical nu reprezintă nimic altceva decât confirmarea „unei dezvoltări fără

* Elaborarea acestei contribuții științifice a fost posibilă și datorită implicării în cadrul proiectului PN-III-P1-1.2.PCCDI-2017-0326, *Enciclopedia imaginariilor din România. Patrimoniu lingvistic și identități cultural lingvistice*, derulat la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, cu susținerea financiară a programului PCCDI 2017.

¹ Selectând și investigând un număr important de termeni din această lucrare, Gh. Chivu susține că „terminologia medicală, extrem de bogată și neașteptat de unitară, indiferent dacă textele cercetate aparțin medicinei populare sau celei științifice, are în componență deopotrivă cuvinte populare și cuvinte neologice” (2000, p. 136). La rândul său, Cosmin Căprioară subliniază faptul că, „în spațiul românesc, coexistă medicina empirică și unele preocupări de medicină științifică, mai ales ale unor medici străini, cu deosebire în mediul săsesc din Transilvania, începând cu secolul al XVIII-lea” (2014, p. 21). Pentru alte detalii privitoare la limbajul medical popular românesc, a se vedea Căprioară 2015 și Scorjitu 1996.

precedent a diverselor domenii ale științei românești produse în secolul al XVIII-lea” (Chivu 2000, p. 125).

2. Alegerea subiectului sugerat de titlu, mai precis a *diminutivelor doftoricești*, nu este întâmplătoare, întrucât numărul acestora este unul relativ însemnat în economia celor două texte manuscrise precizate (Ms. rom. BAR 933 și Ms. rom. BAR 4841).

Această specificitate a opului medical ne-a determinat să continuăm un demers început acum mai bine de-un deceniu (Chircu 2006) și continuat în articole succesive (Chircu 2011, 2015, 2017), în ale căror pagini relevam particularitățile structurale și funcționale ale acestor unități lexicale obținute prin derivare sufixală. Dat fiind numărul ridicat de diminutive, am limitat cercetarea noastră la cel dintâi text (Ms. rom. BAR 933), asupra celui de-al doilea aplecându-ne într-un alt studiu.

3. Înainte de a trece la analiza efectivă, considerăm necesar să amintim câteva dintre contribuțiile la cunoașterea diminutivelor, dintre care se detașează cele realizate de Quintescu (1867), de către Maiorescu (1984) ori de către Sextil Pușcariu (1899, 1900a, 1900b, 1929), la care se adaugă studiile mai mult sau mai puțin recente (Carabulea 1974, Niculescu 1995, Zafiu 2010, 2011, Moroianu 2016, Bratu 2015), în care au fost descrise aspecte de ordin teoretic și modalitățile de realizare ori de funcționare în cadrul enunțului.

3.1. Prezența acestui tip de afixe în limba română a fost semnalată și de către lingviștii străini care, interesați fiind de anumite trăsături ale limbii române, au constatat că „la langue qui en possède le plus [des diminutifs] est la langue valaque, la plus dégradée” (Diez 1874, p. 271), că „la diminution est [...] d’une grande richesse” (Hasselrot 1957, p. 220) sau că este „l’une des langues romanes les plus productives en diminutifs, phénomène attesté dès les premiers textes écrits” (Dębowski 2014, p. 163)².

3.2. Din păcate, în multe dintre contribuțiile consemnate în paragrafele anterioare, a fost prioritizată perspectiva sincronică, cea diacronică fiind lăsată deoparte, în ciuda numărului destul de mare de unități lexicale diminutive atestate în perioada vechiului scris românesc.

În acest sens, Rodica Zafiu consideră că prezența masivă a acestora în textele vechi se explică prin

„insuficienta delimitare și deci în interferențele dintre cult și popular, scris și oral, [iar] ipoteza se poate formula și altfel: e posibil ca în perioada respectivă diminutivul să nu fi fost considerat incompatibil cu registrul cultivat, ci să aibă deplina libertate de apariție în stilul savant și în asociere cu vocabularul specializat” (2010, p. 292).

3.3. În privința valorilor sufixelor diminutive din limba română și în vederea unei circumscrieri adecvate a unităților lexicale supuse analizei, ne-am raportat la două dintre lucrările de lexicologie diacronică și/sau sincronică, în ale căror

² A se vedea și excelenta descriere a diminutivelor românești realizată de către Elsa Lüder (1996, p. 277–447)

pagini sunt monografic tratate afixe din limba română (Pascu 1916 și Popescu-Marin 2007).

4. În vederea unei analize obiective, am excerptat mai întâi diminutivele reperate în text, realizând un inventar lexical diminutival, care să faciliteze identificarea anumitor constante relevante pentru analiză, după care ne-am propus să le evidențiem *infra*, întrucât reprezintă o caracteristică certă a textului.

4.1. Am putut astfel observa că sufixele diminutivale întrebuințate într-un număr semnificativ sunt **-(ic)el** și **-ică**, urmate de **-(ul)eț** (**-eață**), **-(i/ș)oar(ă)**, **-(ui)că**, mai rar **-uș(ă)**, **-iță**, **-uță**:

să soarbă vreo linguriță de vin, sau să unde într-însul o **îmbucătorită** să mănânce (MD I 51r/p. 252);

și să soarbă **puțintel** oțet tare (MD I, 51v/p. 253);

sau vreun **săculeț** cu leacuri într-însul **molcelușe** să-l pui în vin (MD I 25v/p. 194);

cinci grăunțe și **puțintică** ceară amestecă-le toate (MD I 26v/p. 197);

să le pui într-un **săculeț** să le ungi cu oțet (MD I 26v/p. 197);

Și vinul curat cu **puțintel** zahar amestecat să-i uzi ochii (MD I 62r/p. 278);

Încă și lapte de vacă tânără și cu bună hrană să mulgi **căldicel** și să pici pe ochiul (MD I 62r-62v/p. 278);

dar în toate zilele să le amesteci cu o **linguriță** mică curată (MD I 62v/p. 278);

dintr-acesta plăzmuiește **frumușăl** cu degitele tale atâta cât i-ar coprinde ochiul (MD I 62v/p. 278);

ia de la spițarie **puțintel** εὐφρόβιον (MD I 34r/p. 214);

sau numai o **părticică** de această **pelită** (MD I 35r/p. 126).

4.2. În privința bazelor derivative, se poate vedea că sufixele diminutivale se atașează, în general, la substantive, care denumesc părți ale corpului omenesc, care se referă la simptomatologie, la instrumentarul medical ori la felurite remedii (mai ales). De asemenea, sufixele diminutivale apar în structura unor indefinite (adjective ori adverbe) cantitative (în general, **puțin**), a unor adjective sau adverbe, cele din urmă tot de proveniență adjectivală.

Antrenarea în procesul derivativ a acestor unități lexicale se explică prin specificul textului: avem un tratat medical ce conține remedii sau recomandări de preparare a unor produse farmaceutice, prin adăugarea de cantități (în principiu, mici) de ingrediente:

tai-o **mărunțel** și o amestecă cu oțet (MD I 26r/p. 196);

și așa **căldicele** scoate una sau două **pungulițe** și storcând-o **puțintel** cât v<a> putea suferi căldura ei, leagă-i ochiul și, după<ă> ce v<a> răci, pune-i altă **punguliță** (MD I 62r/p. 278);

și are **niște bășicuțe**, adică praf subțire ca cenușa (MD I 54v/p. 261);

câte pot aduce astfel de vătămare la vine și la **vinisoare** (MD I 54v/p. 261);

amestecând și **puțintică** ceară (MD I 55r/p. 262);

moi-le înăuntru o **cârpuliță** și fă precum mai sus am zis (MD I 61r/p. 276);

taie **un ștoculeț** de carne și îndată, așa caldu precum iaste, leagă-l la ochiul cu durerea (MD I 62r/p. 277);

băutura dacă v<a>suferi, să fie cu **apșoară** sau vin cu apă (MD I 26r/p. 196);

Încă și lapte de vacă tânără și cu bună hrană să mulgi **căldicel** și să pici pe ochi (MD I 62r-62v/p. 278);

dintr-acesta plăzmuiește **frumușăl** cu degitele tale atâta cât i-ar coprinde ochiul și leagă-l noaptea (MD I 62v/p. 278);

și le izgonește la partea aceea, ádică la **rezemușul** urechilor (MD I 71v/p. 297);

a nu fi amestecatu cu **puțintel** venin (MD I 26v/p. 197–198);

Găinașul albu de cocoș usucă și **făioară**³ de care să albescu fâmeile și când iaste trebuință moaie-le în apă (MD I 91v/p. 345);

să nu să atingă nicidecum cu mâna au cu degetul acele rane au măcar încet și **binișor** să le pipăie (MD I 87v/p. 335);

sau să ia **puțintel** afion sau fruntea lui unge-o (MD I 27v/p. 199);

când iaste trebuință amestecă cu miere și-l unge cu o pană ușurel (MD I 91v/p. 345);

din care să face băutură **acrișoară** și nostimă (MD I 92r/p. 346);

amestecă **puțintel** oțet cu unt de trandafir (MD I 28v/p. 202);

trage-o afară cu **un cleștișor**, ádică cimbistră (MD I 92v/p. 347);

și pisează-o de o fă praf și în toade (sic !) diminețile pune **puțintel** cu vin caldu (MD I 31v/p. 208);

printr-o vână **scurticiă** care slujaște spre fundu stomahului (MD I 94v/p. 349);

că albușul aceștia cu anevoie îl mistuiescu și **coișoare** de cocoși hrăniți cu lapte (MD I 119v/p. 407);

Că omorându-să de unile ca acestea dracontion, ádică **trupșoare** atârinate (MD I 156r/p. 493).

4.3. În afara acestui tip de unități lexicale, rezultate din procese derivative simple, am identificat și unele situații mai complexe, în care avem o dublă diminutiv, explicabilă prin nevoia suplimentară de precizare. În asemenea situații, putem vorbi despre supradiminutivare ori redundanță, în sensul că

„vorbitorul este preocupat de a conferi o valoare mai mare, nu numai informativă, ci și emoțională, unităților pe care le folosește într-un anumit context și într-o situație specifică; uneori redundanța este o acumulare de două procedee aproape echivalente, folosite cu scopul de a sublinia diminutivarea care, prin uz frecvent, s-a putut estompa” (Carabulea 1972, p. 510–511).

4.3.1. În cazul lui **molceluși** (MD I 25r/p. 194) ori al lui **molcelușă**⁴ (MD I 40r/p. 227) etc., avem un lanț derivativ, în constituirea căruia sunt antrenate două sufixe diminutive **-el**, respectiv **-uș(ă)**, ceea ce face ca unitatea lexicală adjectivală să fie dublu diminutivată (**moale** + **-icel** > **moliciel** + **-uș** > **molceluș**):

³ Întrebuințarea acestui derivat în text înlătură îndoielile exprimate în DLR VI (s.v.) cu privire la sensul ‘puđră’: Cf. Diminutivul lui făină (derivat prin sufixul **-ior**) (Rar; în poezia populară; numai spre a da cuvântului *făină* o nuanță de drăgălășie și fără să-i schimbe sensul. Însemnarea „făina cea mai fină” sau „puđră”, dată de Polizu, nu se poate atesta). Prezența diminutivului în acest text reclamă înlocuirea primei atestări (Teodorescu 1885) din coloanele DLR (s.v.).

⁴ În cazul acestui sufix, este frecventă în text neutralizarea opoziției sg./pl.

ouă proaspete de găini, pești pietroși și **molceluși** (MD I 51r/p. 252);
 tinde-le la o pânză îndoită, să fie groasă, dar **molcelușă** (MD I 57v/p. 268);
 și fă aluat bun **molceluș** cu făină de grâu și lipește o cârpă ca un plator (MD I 61v/p. 276);
 ca niște limbrici la părțile cele **molcelușă**, la brațuri, la coapse (MD I 156r/p. 492).

4.3.2. Tot supradiminutivare, un cumul sufixal, o redundanță avem și în cazul sintagmelor de tipul *o lopățică mică* (MD I 36r/p. 218), însă de tip sintactic. În fapt, avem o asociere între un derivat diminutival și adjectivul **mic**, care, la rându-i, exprimă proporția redusă, reprezentând o marcă suplimentară a diminuției.

Elena Carabulea observă că, în astfel de cazuri, „derivatul substantival este precedat sau urmat de un cuvânt cu sensul de ‘mic’, cel mai adesea de adjectivul **mic**; la rândul lui, adjectivul poate fi folosit nederivat sau poate avea marca diminutivării” (Carabulea 1972, p. 511) și că procedeul era curent în limba veche⁵:

Unii în ceasul acela dăspică în mijlocu o găină vie sau un **cățel mic**, și-l pun la fruntea lui (MD I 42v/p. 232);
 când se vor închea de tot **vinisoarele** trupului **cele mici** (MD I 54v/p. 261);
 vei știi că **vinisoarele cele mici** și cele mari au poiezit (MD I 54v/p. 261);
 fă din pânză subțire atâtea **pungulițe mici** cât va putea fiteșcare a acoperi ochiul (MD I 62r/p. 278);
 să ia **o fărâmiță mică** de ευφόρβιον (căci acesta aceasta iaste un fel de comidu foarte fierbinte) (MD I 66r/p. 286);
 dup<ă> ce să v<a> răci, fă dintr-însa **mici ștuculețe** ca bobul sau ca alunile (MD I 97r/p. 355);
 taie pelin dă cel albu **știuculețe mici** și le pune într-o oală (MD I 140v/p. 455);
 Ori **cățeluși mici** să puie că îndată și ei să lipescu de această patimă a colicii (MD I 141v/p. 458);
 Învăluie **o nuielușă mică** la o margină cu puțintică cârpă subțire (MD I 157v/p. 496).

4.3.3. O situație similară cu acestea avem și în cazul sintagmelor în care derivatul este însoțit de alte adjective ce marchează diminuția sau proporția redusă, precum **mărunt** sau **subțire**:

mai bine lucrează de vei face **bucățele mărunte** (MD I 37r/p. 220);
 pune-i **cuielușă subțiri** împrejur cruciș și pune ou dasupra (MD I 64v/p. 283);
 Mâncarea lui să fie zemoasă, ouă proaspete și fidea și **plăcințele subțirele** cu sisamon i migdale (MD I 57r/p. 266);
 zicea cum că astfel de **vântișor subțire** și **recișor** îi venea întâi l<a> fluierile picioarelor (MD I 35r/p. 216);
 Să tai o căpățână de oaie ori de berbec, împreună cu pielea ei cum iaste, în **ștuculețe mărunte** (MD I/p. 475).

⁵ Fără a studia în detaliu această particularitate, Przemysław Dębowiak consideră greșit că „le roumain ne se sert presque pas de la formation diminutive analytique; dans les textes, les diminutifs formés avec l’adjectif **mic** ‘petit’ constituent moins qu’un pour cent de la totalité des diminutifs proprement dits et leur emploi n’as pas été spontané, mais plutôt imposé par le contexte” (2014, p. 169).

4.4. În perspectivă diacronică, semnalăm și o primă atestare a unuia dintre diminutive, neînregistrată în DLR, și anume o *îmbucătoriță* (MD I 51r/p. 252) ‘îmbucătură, o înghițitură’ etc. În coloanele dicționarului este înregistrată, în schimb, o variantă a sa, respectiv *îmbucăturuță* (DLR s.v.), putându-se remarca o variație sufixală (-*iță/-uță*). Variante ale lui *ștuculeț* ‘bucățică’ (DLR s.v.), prezente în text, sunt și *ștucureț* (MD I 61v/p. 274) și *ștoculeț* (MD I 62r/p. 277), ambele nesemnalate în dicționarul amintit:

să soarbă vreo linguriță de vin, sau să unde într-însul o *îmbucătoriță* să mănânce (MD I 51r/p. 252);

apoi udă la acestea **un ștucureț** de cârpă și leagă fruntea și pleoapele (MD I 61r/p. 276);

taie **un ștoculeț** de carne și îndată, așa caldu precum iaste, leagă-l la ochiul cu durerea (MD I 62r/p. 277).

4.5. În unele cazuri, avem de-a face cu neutralizarea valorii diminutive, în sensul că aceasta s-a pierdut ori s-a atenuat, noul cuvânt având o semnificație diferită de cea a bazei derivate. În fapt, este vorba despre lexicalizări ale diminutivelor (Bejan 2005, p. 19–21) sau despre neutralizări ale diminutivelor (Coteanu *et alii* 1985, p. 194–201), obținute adesea prin intermediul procedeelelor stilistice:

și fruntea îi unge cu **rotițe** de somnu (MD I 42r/p. 231);

Și fă-le **rotițe**, adică pogace mici, să mănânce bolnavul. (MD I 55r/p. 262);

Să-i facă și săculeț să-l puie la cap într-acestași chip: flori de **mușățel**, μελιλωτον, στοιχάδα, **betonică**, frunză de dafin, mătăcină, cimbru, **scorțișoară**, **cuișoare**, **nucșoară**... (MD I 57r/p. 267);

să ia de la păticărie niște pinachide, adică **tăblițe** de doftorii ce să numescu tabule aromatice rozate (MD I 59v/p. 272);

fiind alcătuit de multe pelițe, adică **cămășuici**, din care unele sunt mai groase, altele mai subțiri [...], pentru aceea la fiteșcare **cămășuică** și la fiteșcare umezeală a ochiului să poate întâmpla boala (MD I 59v/p. 273);

doftorii elinești o numescu **cămășuică** pă deasupra crescută, că iaste mai pă dinafară pusă decât toate **cămășuicile** care alcătuiescu ochiul (MD I 59v/p. 273);

de la păticărie ca vreun lot niște **rotițe** albe ce sânt făcute cu afion de Cadidisu (MD I 62r/p. 277);

căci la dânșii să îngrașă și umezeala și **cămășuicile** și **vinisoara** vederii (MD I 62v/p. 279);

când vor începe a să învolbura și a să umfla cele dimprejurul gâtuleului, adică **ghindurițele** (MD I 86v/p. 333);

ciuma care să întâmplă de mai-nainte următoare curgerea **ghindurelelor** (MD I 87r/p. 335).

5. Din exemplele excerptate, reiese că, în *Meșteșugul doftoriei* (MD I), diminutivele nu sunt neapărat afective, evaluative sau atenuante, așa cum se petrec lucrurile în româna actuală (Zafiu 2011, p. 373–382). Mai curând, acestea stau sub semnul pragmatismului, în sensul că vin în sprijinul celui care consultă tratatul să găsească/să prepare cele mai bune remedii, pentru tămăduirea celor bolnavi.

Această particularitate se vedește în aproape toate situațiile în care se recomandă indirect o drămuire/o cumpănire a ingredientelor ori o alegere a instrumentului medical. Așadar majoritatea diminutivelor se găsesc în descrierea remediilor/tămăduirilor/învățăturilor, fapt explicabil mai ales din perspectiva celui care parcurge textul, care trebuie să înțeleagă adecvat modalitățile de preparare a zemu-rilor, a alifiilor/a pomezilor ori a celorlalte leacuri de trebuință.

6. Prin informația detaliată și prin prezența semnificativă a diminutivelor, tratatul se aseamănă cu unele dintre cărțile de bucate de la finele Evului Mediu românesc (de pildă, Ms rom. 1120, intitulat *Carte întru care să scriu mâncările de pște i raci, stridii, melci legumi, erburi și alte mâncări de sec și de dulce, după orânduiala lor*, CB)⁶, în ale căror pagini găsim indicații precise privitoare la prepararea diferitelor mâncăruri, însoțite de explicații referitoare la cantitatea ce trebuie adăugată.

7. Considerăm că, prin analiza întreprinsă, am reușit să contribuim la descrierea obiectivă a unităților lexicale diminutivate ce caracterizează *tratatul doftoricesc* cu noi date ce țin nu numai de inventarul lexical al textului sau chiar al limbii române, ci și de structurarea scrierilor medicale vechi.

7.1. Comentariile noastre asupra diminutivelor din *Meșteșugul doftoriei* sunt relevante și ne ajută să ne facem o idee asupra rolului și a locului lor în text. De asemenea, vin să completeze descrierea amănunțită a altor sufixe, realizată de autoare în *Studiul lingvistic* al manuscriselor menționate la început, în cadrul căruia a prezentat sufixele „*substantivale și adjectivale cel mai frecvent întâlnite*” (MD, p. 95).

7.2. Chiar dacă nu am zăbovit asupra fiecărui cuvânt diminutivat în parte, socotim că observațiile pe marginea acestui tip special de unități lexicale au un caracter general, confirmându-se faptul că, în limba veche, diminuția ocupă un loc deosebit. Astfel am putut constata că diminutivele, ce caracterizează limba populară, au pătruns și în terminologia unor limbaje specializate, cum este limbajul medical, având, după cum s-a putut remarca, un rol destul de important în economia textului.

CORPUS

MD = ***, *Meșteșugul doftoriei. Primul tratat românesc de medicină*. Ediția manuscriselor românești BAR nr. 933 și 4841. Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție, glosar și indice de Lia Brad Chisacof, București, Editura Academiei Române, 2017.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

Bejan 2005 = Doina Bejan, *Diminutive lexicalizate în limba română*, în „Analele Științifice ale Universității „Dunărea de Jos” din Galați”, fasc. XIII (Filologie), anul XXIII, nr. 24, 2005, p. 21–19.

⁶ Rodica Zafiu constată că, în această carte de bucate, „rețetele sunt pline de forme diminutive” (2008, p. 15).

- Bratu 2015 = Anda Bratu, *Diminutivele în mediul online. Studiu de caz: Literele A, B, C*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica”, vol. 16/3, 2015, p. 227–241.
- Carabulea 1972 = Elena Carabulea, *Dubla diminutivare în limba română*, în „Studii și cercetări lingvistice”, anul XXIII, nr. 5, 1972, p. 509–513.
- Carabulea 1974 = Elena Carabulea, *Sufixele diminutive în limba română. Rezumatul tezei de doctorat*, București, Universitatea din București, Facultatea de Limba și Literatură Română, 1974.
- Căprioară 2014 = Cosmin Căprioară, *Limba medical popular românesc*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2014.
- Căprioară 2015 = Cosmin Căprioară, *Contribuții la studiul limbajului medical popular românesc*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015.
- CB = *O lume într-o carte de bucate. Manuscris din epoca brâncovenească*. Transcrierea textului, prefața și postfața de Ioana Constantinescu. Cu un studiu introductiv de Matei Cazacu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997.
- Chircu 2006 = Adrian Chircu, *Adverbul românesc și sufixele diminutive*, în Marius-Radu Clim et alii (eds), *Identitatea culturală românească în contextul integrării europene*, Iași, Editura ALFA, 2006, p. 89–96.
- Chircu 2011 = Adrian Chircu, *Despre diminutivarea substantivelor neologice în limba română actuală*, în Isabela Nedelcu et alii (eds), *Studii de lingvistică. Omagiu doamnei profesoare Angela Bidu-Vrânceanu*, București, Editura Universității din București, 2011, p. 69–79.
- Chircu 2015 = Adrian Chircu, *Diminutive latinești „cum valahica interpretatione” în dicționarul lui Teodor Corbea*, în „Caietele Sextil Pușcariu”, I, 2015, p. 37–51.
- Chircu 2017 = Adrian Chircu, *În contra „maniei diminutivelor”. Observații asupra studiului **Furculița dlui Coșbuc**, publicat de către V. Săghinescu*, în „Caietele Sextil Pușcariu”, III, 2017, p. 92–99.
- Chivu 2000 = Gh. Chivu, *Limba română de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2000.
- Coteanu et alii 1985 = Ion Coteanu, Narcisa Forăscu, Angela Bidu-Vrânceanu, *Limba română contemporană. Vocabularul*. Ediție revizuită și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1985.
- Dębowiak 2014 = Przemysław Dębowiak, *La formation diminutive dans les langues romanes*, Frankfurt am Main, Peter Lang Edition, 2014.
- Diez 1874 = Frédéric Diez, *Grammaire des langues romanes*. Troisième édition refondue et augmentée. Traduit par Alfred Morel-Fatio et Gaston Paris, vol. II, Paris, Librairie A. Frank, 1874.
- DLR = *Dicționarul limbii române*. Ediție anastatică, vol. I–XIX, București, Editura Academiei Române.
- Hasselrot 1957 = Bengt Hasselrot, *Études sur la formation diminutive dans les langues romanes, A–B*, Uppsala–Wiesbaden, Lundequistska Bokhandeln & Otto Harrassowitz, 1957.
- Lüder 1996 = Elsa Lüder, *Procedee de gradă lingvistică*. Ediție revăzută și adăugită. Traducere de Horațiu Decuble, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1996.
- Maiorescu 1984 [1867] = Titu Maiorescu, *Critice*. Ediție îngrijită de Domnica Filimon. Antologie și repere istorico-literare realizate în redacție de Mihai Dascăl, București, Editura Minerva, 1984.
- Moroianu 2016 = Cristian Moroianu, *Motivarea formală a relațiilor semantice. Sinonimia analizabilă*, București, Editura Universității din București, 2016.
- Niculescu 1995 = Alexandru Niculescu, *Diminutivele românești: o problemă de mentalitate*, în „Analele Universității din Timișoara”, seria Științe Filologice, XXXIII, 1995, p. 201–203.
- Pascu 1916 = G. Pascu, *Sufixele românești*, București, Edițiunea Academiei Române, Librăriile Socec & Co – C. Sfetea, Pavel Suru, 1916.
- Popescu-Marin 2007 = Magdalena Popescu-Marin (coord.), *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române, 2007.
- Pușcariu 1899 = Sextil Pușcariu, *Die Rumänischen Diminutivsuffixe*. Inaugural-Dissertation, Leipzig, Johann Ambrosius Barth, 1899.

- Pușcariu 1900a = Sextil Pușcariu, *Diminuția în limba românească*, în „Noua revistă română”, vol. I, nr. 8 (15 aprilie), 1900, p. 372–377.
- Pușcariu 1900b = Sextil Pușcariu, *În chestia diminutivelor*, în „Noua revistă română”, vol. II, nr. 19 (1 octombrie), 1900, p. 254–259.
- Pușcariu 1929 = Sextil Pușcariu, *Despre diminutivele românești* [Über die rumänischen Diminutiva], [extras din] *Verzameling van Opstellen*, Chartres, Imprimerie Durand, 1929, p. 431–436.
- Quintescu 1867 = Nicolaus Ch. Quintescu, *De diminutivis linguae rumanicae vulgo walachicae nominatae* (Dissertatio inauguralis philologica), Berolini, Types Expresserunt Fratres Fickert, 1867.
- Scorjitu 1996 = Radu Scorjitu, *Terminologia medicală populară în Oltenia*, Craiova, Editura Didactica Nova, 1996.
- Zafiu 2008 = Rodica Zafiu, *Diminutive culinare*, în „România literară”, XL, 2008, nr. 18 (9–15 mai), p. 15.
- Zafiu 2010 = Rodica Zafiu, *Evaluarea diminutivelor*, în Gh. Chivu, Oana Uță-Bărbulescu (eds), *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuș*, București, Editura Universității din București, 2010, p. 291–297.
- Zafiu 2011 = Rodica Zafiu, *Diminutivele în româna actuală: lexicalizare și utilizare pragmatică*, în Isabela Nedelcu et alii (eds), *Studii de lingvistică. Omagiu doamnei profesoare Angela Bidu-Vrănceanu*, București, Editura Universității din București, 2011, p. 373–382.

DIMINUTIFS MÉDICAUX DANS D’ANCIENS ÉCRITS ROUMAINS
(MEȘTEȘUGUL DOFTORIEI « L’ART DE LA MÉDECINE »
– MS. ROM. BAR 933)
(Résumé)

Dans son étude, l’auteur se propose d’étudier les diminutifs présents dans les pages du manuscrit BAR 933 – qui est un traité de médecine générale, intitulé de manière suggestive *Meșteșugul doftoriei* « L’art de la médecine », rédigé durant la deuxième moitié du XVIIIe siècle et récemment édité.

Le choix d’un tel sujet n’est pas dû au hasard car la plupart des repères interprétatifs se trouvent dans les contributions portant sur les diminutifs réalisées par Sextil Pușcariu, des unités lexicales qui représentent l’une des caractéristiques du roumain.

La perspective d’analyse est surtout diachronique mais l’auteur discute, à titre complémentaire, des modalités de constitution des formations diminutives et de la façon dont celles-ci sont intégrées dans le traité médical.

Cuvinte-cheie: *limba română veche, derivare, diminutive, terminologie medicală, diversitate stilistică.*

Mots-clés: *ancien roumain, dérivation, diminutifs, terminologie médicale, diversité stylistique.*

*Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31
adichircu@hotmail.com*

DIN NOU DESPRE ÎMPRUMUTURILE DATORATE DE ROMÂNĂ LIMBII GRECEȘTI MODERNE

Concepția lui Sextil Pușcariu despre neologisme se lega, în mod prea evident, de sursa exclusiv scrisă a exemplelor pe care le avea în vedere. Pentru el neologismul era un cuvânt „intrat în limbă pe cale cărțurărească” ceea ce „nu vrea să zică că neologismele au început să pătrundă în limba română abia de vreo sută de ani încoace”.

Problema acestui tip de îmbogățire lexicală se pusese „în toată amploarea ei, de-odată cu occidentalizarea vieții noastre” (Pușcariu 1931). Într-o intervenție din același an (1931) cu articolul despre neologisme, concepută în registrul de popularizare, procesul de împrumut conștient din limbile Occidentului era redat în termeni plastici:

„[...] acum o sută de ani înaintașii noștri umblau după un mare împrumut în străinătate. Ei nu voiau să împrumute dolari sau franci, ci cuvinte. Și de aceea împrumutul s-a realizat ușor.

Graiul tradițional, suficient cât timp strămoșii noștri trăiau în mediul simplu și patriarhal, care, și la oraș, nu se deosebea mult de mediul țăranesc, deveni dintr-o dată neîndestulător, când, în primele decenii ale veacului trecut, spiritul public de la noi începu să se orienteze, din ce în ce mai hotărât, spre cultura apuseană. Precum în epoca de prefaceri prin care trecem azi, avuția noastră națională nu poate fi fructificată din cauza lipsei de parale, tot astfel, în vremea de zbucium a europenizării noastre, bogățiile tente ale sufletului românesc n-ar fi putut fi valorizate fără o îmbogățire a tezaurului lexical prin elemente nouă” (Pușcariu 1931a, p. 11).

El pune și problema împrumuturilor inutile:

„Un împrumut poate fi productiv, ca o ploaie venită la vreme, dar el poate fi și stricăcios, când nu-l știi întrebuința bine. Tot astfel cuvintele nouă împrumutate în epoci de prefaceri mari istorice și sociale, pot fi folositoare sau pot intoxica limba, prin numărul lor prea mare. Îmbogățirea firească a limbei rămâne crearea de valori nouă din tezaurul existent, îmbogățirea necurmată cu celule tinere a organismului moștenit, această „industrie națională” care trebuie proteguită prin opreliști vamale față de un import nelimitat de neologisme”.

Justa încadrare stilistică a neologismelor i se părea savantului o mare problemă:

„Scriitorii de talent ai veacului trecut primind neologismul cu ospitalitatea pe care neamul nostru o acordă totdeauna străinului, și-au cultivat și bogăția moștenită de la părinți... Un Costache Negruzzi sau un Mihail Eminescu, făuritori ai limbii noastre literare în proză și în versuri, sunt artiști atât de mari, fiindcă au știut încadra cuvântul

nou în mijlocul vorbelor învățate de la părinți și au știut mări valoarea acestora, dându-le strălucirea cuvântului nou”.

Întorcându-se la procesul de împrumut, Pușcariu precizează în legătură cu slavismele românei:

„O mulțime de cuvinte de origine slavă nu au fost împrumutate prin contactul direct între poporul român și poporul slav, ci erau, pe vremea când au intrat în graiul nostru, neologisme. Numărul acestor neologisme este mai mare decât se admite în general. Acest lucru îl putem presupune când vedem cât de numeroase și variate sânt cuvintele «savante» intrate în limbile apusene din Latina cancelariilor și mai ales a bisericii catolice” (*ibidem*).

Când ajunge la problema împrumuturilor din neogreacă, Pușcariu constată că:

„Mai târziu, mai ales în epoca fanariotă, au intrat, la scriitorii români și în limba claselor suprapuse, foarte multe neologisme din grecește. Dintre acestea, cele mai multe au dispărut iarăși din grai, păstrându-se câteva totuși din limba literară mai ales la scriitorii orășeni sau la cei cu tradiție grecească în familie, bunăoară la Caragiale. În popor au pătruns relativ puține și numai în Țara veche. Cuvinte ca anost, nostim, simandicos, mă sinchisesc, catadicsesc etc., intră abia în zilele noastre în limba intelectualilor din Ardeal. Comediile lui Alecsandri, în care poetul a introdus intenționat o mulțime de asemenea neologisme de origine grecească, spre a caracteriza graiul claselor suprapuse din întâia jumătate a veacului trecut, nu se mai pot ceti azi fără comentarii. Alecsandri însuși a simțit nevoia de a adăuga la urma volumelor de Teatru un glosar” (*ibidem*).

În *Limba română*, vol. I (Pușcariu 1940, p. 258 și urm.) se află capitolul despre împrumuturile făcute de română din vechea limba greacă.

La sfârșitul paragrafului dedicat legăturilor românei cu greaca, ce face parte din capitolul mai mare *Limbă și națiune* și sub-capitolul *Vecinii*, Pușcariu face o scurtă trecere în revistă a lucrării lui L. Gálđi (1939) atunci recent apărută, rezumând-o într-o logică antropologică. Rolul de „mediator” al limbii grecești între română și împrumuturile din limbile occidentale este implicit adus în discuție:

„Când mănăstirile noastre începură a fi oferite marilor mănăstiri de la Muntele Athos ele se închinau, în sec. al XVIII-lea se *afieroseau* (n.-grec). Numeroase erau cuvintele neogrecești în legătură cu biserica ortodoxă, precum *antologhion*, *chiriadromion*, *pronie* etc. la care se adăugau grecismele mai vechi ca *aghiasmă*, *icoană* etc., venite prin mijlocire slavă. Terminologia politică și administrativă e săracă în împrumuturi grecești în comparație cu cea de origine turcească mai ales cuvintele care numesc abuzurile administrației (*arghirofilia*) sunt neogrecești. În ierarhia socială se distinge *protipendada* însemnată în *arhondologie*, cartea fețelor *simandicoase*. Viața familiară a dat câțiva termeni mai mult glumeți sau chiar injurioși precum *babacă*, *șasă* sau *madracucă*, care avea să fie înlocuit cu franțuzismul *metresă*. Jocul de cărți l-am învățat de la greci precum arată termenii *cartofo*, *rigă*, *spatie*. Școala fiind grecească *alfavita*, *ipochimen*, *piimă* au fost precursorii lui *abecedar*, *subiect*, *poezie* etc. De la medicii greci ne-au rămas *flegmă*, *dropică*, *nevricale*, *lăhuză*, *mamoș*. Moda ne-a dat *fiongul*, *funda*, *calțaveta*, *stamba*. Marinarii noștri au învățat de la neogreci termeni ca *bandieră*, *navlu*, *fundarisi*” (*ibidem*).

Concluzia lui Pușcariu este că:

„cele mai multe din cuvintele de origine neogreacă aveau, chiar în epoca fanariotă, o circulație redusă, fiind întrebuințate numai în anumite cercuri ale societății [...]” (*ibidem*).

Gáldi mai găsește 150, dintre care „jumătate sunt necunoscute celor mai mulți români de azi”.

Procesul de contact între cele două limbi este privit și prin prisma împrumuturilor mai vechi decât sec. al XVIII-lea datorate de greacă românei care

„priveau păstoritul dar și aspecte casnice: *cripitura*, *cocona*, *coconitza*, *curca*, *curcano*. Tot atât de efemere erau cele mai multe românisme pătrunse în limba neogreacă în sec. al XVIII-lea precum *adeverința*, *vama*, *vatra*, *vechilos*, *vornicos*, *gardinaris*, *domnitza*, *musia*, *oghiariton*” (Pușcariu 1940, p. 262).

Perspectiva lui Pușcariu asupra împrumuturilor lexicale de origine neogreacă este perfect corectă (au existat multiple tentative de împrumut nu întotdeauna justificate, împrumuturile impuse cu adevărat nu au fost foarte numeroase, procesul a privit aria sudică a spațiului românesc), astfel încât ar trebui și ar putea să servească drept un ghid întotdeauna valabil.

Reluând chestiunea împrumuturilor din greacă constatăm că autoritatea monografiei lui L. Gáldi a devenit atât de puternică, încât DLR și chiar *Istoria limbii române literare* (Rosetti, Cazacu, Onu 1971) au preluat întocmai datele puse la dispoziție de ea.

Studiile care au continuat cercetarea acestor împrumuturi au fost cele aparținând autorului, Ladislau Gáldi (1939), lui H. Mihăescu (1966) care considera că „regimul fanariot n-ar fi putut «impune» o terminologie nouă, dacă n-ar fi existat atunci premisele de ordin social pentru adoptarea ei. O terminologie nu e impusă din afară, ci pornește dinlăuntru unei societăți, măcar că are o formă străină”, apoi lui Kostas Kazazis. Kazazis (1976) consideră că cele mai multe grecisme au fost „efemere” și „izolate”. Autorul făcea supoziția că dispariția grecismelor din română s-ar fi datorat ocurenței acestora în registrul claselor superioare, resentimentului avut de români față de perioada de hegemonie turco-greacă și pur și simplu unei accelerări a fenomenului de eliminare prin orientarea spre Occident, după 1821.

În realitate, așa cum ne arată studiile istoricilor (cf. Papacostea-Danielopolu 1977), odată cu 1821 contactul dintre română și greacă nu a încetat, și asta pentru că noi membri s-au alăturat comunității grecești din România. Astfel, o serie întreagă de schimbări de cod (Scd) cu greaca regăsite la Alecsandri sau în textele fraților Caragiali pot fi un reflex (în sensul folosirii în registru comic) al perioadei 1711-1821, sau pot fi o oglindă fidelă a unei realități contemporane autorilor ei.

Conform orientării lui H. Mihăescu, împrumuturile sunt identificabile cu inovațiile lexicale capabile să răspundă nevoilor socio-simbolice și de comunicare ale unei societăți cu tendințe de modernizare, cum era societatea românească în secolul al XVIII-lea.

Am făcut la rândul nostru o analiză a acestor împrumuturi (Brad Chisacof 2012) pornind de la câteva premise. Una era aceea că bilingvismul din care a rezultat acest transfer era pe cât de răspândit pe atât de inegal. Astfel „mărturiile” fiecăruia idiolect sunt foarte diferite între ele, de aici multe cazuri de grecisme izolate, xenisme.

O nouă privire asupra monografiei lui Galdi (1939) ne-a condus spre concluzia că o mare parte din lexemele citate acolo sunt astfel de xenisme

Aruncând o nouă privire asupra transferului amintit am ales să ne uităm o dată în plus spre încercările nereușite de împrumut, încercând să tragem câteva concluzii.

Sunt interesante din punctul de vedere al câmpurilor semantice și a faptului că unele dintre ele aveau să fie împrumutate cu succes mai târziu grecismele propuse de Cantemir, care nu s-au impus și pentru că operele sale nu au circulat în mediul românesc (au lipsit așadar canalele juste de răspândire):

ahortatos < αχόρτατος „insașiabil”, allofilii < αλλόφυλοι „de alt neam”, anangheon < αναγκέον „necesar”, anapet < αναπετής „deschidere a unei ape”, anarh < άναρχος „fără început”, antifarmac < αντιφάρμακος „antidot”, apofasisticos < αποφασιστικός „hotărâtor”, ateofilie < αθεοφιλία „impietate”, camilopardalul < καμιλοπάρδαλος „girafă”, epifonemă < επιφώνημα „strigăt”, evdemon < ευδαίμων „fericit”, evtihie < ευτυχία „fericire”, gazofilachie < γαζοφυλάκειον „tezaur”, gheomandie < γεομαντεία „vrajă legată de crăpăturile pământului”, gnomon < γνώμων „cadran solar”, hirograf < χειρόγραφος „manuscris”, hronolog < χρονολόγος „cronicar”, hronologhic < χρονολογικός „cronologie”, ipotetic < υποθετικός „presupus”, laringa < λάριγγας „laringe”, lemarghie < λαιμαργία „lăcomie”, lembic < λάμβικος „alambic”, mateologhisi < ματεολογώ „a vorbi fără sens”, metamorfosis < μεταμόρφωσις „schimbare”, micropsihie < μικροψυχία „meschinărie”, omofil < ομόφυλος „de aceeași rasă”, omonie < ομόνοια „concordie, armonie”, onirocript < ονειροκριτής „interpret de vise”, palinodie < παλινοδεία „retractare”, platan < πλάτανος „platan”, pichilie < ποικιλία „diversitate”, politic < πολιτικός „om politic”, profitie < προφυτεία „profeție”, schipticesc < σκεπτικός „gânditor”, sfigmos < σγιγμός „puls”, shismă < σχίσμα „animozitate, neînțelegere”, sicofandie < συκοφαντεία „intrigă”, sirină < σύρινα „sirenă”, solichismos < σολικισμός „solecism”, strofi < στροφή „detur”, tripos < τρύπος „trepied”, varvarizmi < βαρβαρίζω „a face prostii”, vatologhie < βατολογία „vorbare, verbalism, verbiaj”.

Sunt de asemeni interesante cuvintele cu o singură atestare pentru care exemplul citat este un caz tipic de Scd ca repetiție-traducere. Traducerea e semnificativă mai ales pentru cazurile în care e evident că a rămas în uz cuvântul mai vechi (așadar noul cuvânt nu a reușit să îl disloce) sau grecismul nu a putut să se impună ca sinonim valabil pentru cuvântul vechi:

acrovolizmos < ακροβολισμός „desfășurare a soldaților pe margine”: cum ar zice ciocnituri cu ostași, ahuria < αχούρια „grajduri”: adecă grajduri, aliches < αλίκες „salină”: acolea la podul de piatră sunt tuzula adecă sărărie, amathie < αμάθεια „neștiință, ignorantă”: om plin de ~ și de neștiință, anagnostos < αναγνώστος: cela ce cetind alții asculta, analog < ανάλογος: analogul adică dreptul, andragathie < ανδραγαθεία

„curaj”: aveți vitejie și ~, *aperiustos* < ἀπέριστος „nelimitat”: adecă fără coprinde, *cherodosie* < κεροδοσία: adecă dare de lumânări de ceară, *chiros* < κήρος „autoritate”: (1806) nu are putere și *chiros*, *efialt* < εφιάτης „coșmar”: adică nălucire, înecare și spaimă cu răsărire din vis, *emvasie* < ἐμβαση „pătrundere, intrare”: adecă intrare, *enhirid* < ἐνγχειρίδιον „manual”: sau mânălnic, *epicalisi* < επικαλώ „a invoca”: am epicalisit și am chemat, *epischepsis* < ἐπίσκεψη „grijă”: și purtare de grijă, *gheomandie* < γεωμαντεία: vraja când vrăjesc pe crepăturile pământului, *fanatismos* < φανατισμός „fanatism”: sau ieșire din minte, *filologhică* < φιλολογικά „materiale de literatură sau pedagogie”: să aibă voie a tipări și ~ i poimata, adecă înștiințări din cele ce privesc asupra iubirei de învățatură, *harturghie* < χαρτουργία: începându-se și harturghii, adică facere de hârtie (1776)¹, *horoe piscop* < χοροεπίσκοπος: protopopii cari se numesc și horoe piscopi, *hron* < χρόνος: eu hronulu l-am numit vreme, *ictromă* < ἱκτρώμα: l-au văzut ~ sau poznă a firii a semăna, *idiohiron* < ιδιόχειρον „autograf”: iar la Obreșcov ~ adecă în slovă scris, *idrarghiros* < ἰδράργυρος: idrarghirosu, argintu viu, *iliostasion* < ἡλιοστάσιον: și crește până la 21 de zile, care zi o numesc și iliostasion, *ină* < ίνα „fibră”: ine după asemănare se zic și ațele de ghiață, *iotetisi* < υιοθετώ „adopta”: pentru aceasta l-am sineșit și ca să zicem așa l-am iotetisit, *ipocritis* < υποκριτής: să nu fii adecă fățarnicu, *ipogonation* < υπογονάτιον: ~ ce se cheamă nebedelniță, *macroviotica* < μακροβιωτικά: ~ sau metoda de a lungi viața omenească, *martiricó* < μαρτυρικό „mărturie”: ne-au arătat Smaranda cu altă adevăriniță ~, *mateologhie* < ματαιολογία: (1705) voroava în deșert, buiguire, cuvânt fără socoteală, *niptira* < νυπτήρας „spălarea picioarelor”: univanie adecă ~, *nothos* < νόθος „bastard”: ~ adecă un copil, *ohendra* < οχένδρα: oăle șerpelui carile ohendra se cheamă, *palirii* < παλίρροια „maree”: adică tragerile mării pe alocuri, *petritis* < πετρίτης: și poți să asemeni trufiea pre o pasăre ce să cheamă ~, *piraxi* < πειράζω: nu mă ~ în loc de nu mă necăji sau supăra, *promitie* < προμήθεια pentru pronia și ~ lui Dumnezeu adecă pentru mai înainte socotința lui Dumnezeu, *protocatedrie* < πρωτοκαθεδρία: i-a dat ~, adecă rândul a ședea din susul tuturor boierilor, *sholasticos* < σχολαστικός „om comod”: care să numește ~ adecă nevoitor, *sinalagmă* < συνάλλαγμα „monedă”: adecă schimbarea vinderei și a cumpărătoarei aceluiași secol, *sintagmation* < συνταγμάτων „scriere, operă”: le-am așezat în deosebit ~ adică carte, *sistiha* < σύστοιχα „alcătuit din aceleași litere” zicem sistihe acealea care dintr-un nume în multe fealuri să alcătuiesc, *sistolie* < συστολή „restricție”: (1792) se va arăta că trebuiește vreo ~ sau micșorare.

Asemeni grecismelor propuse de Cantemir, există o serie întregă de alte cuvinte propuse ca neologisme, care însă nu s-au impus.

În cazul acestora putem observa neajunsul major al expunerii lor de către Ladislau Gáldi sub forma uniformizatoare a lexiconului. Din punct de vedere cronologic distingem patru grupe mari, și anume: 1. de la începutul sec. al XVIII-lea, 2. de la sfârșitul aceluiași secol, 3. de la începutul sec. al XIX-lea și 4. din a doua jumătate a sec. al XIX-lea. Să le luăm, așadar, pe rând:

1. *alithinotaton* < αληθινότατον „foarte adevărat” 1713, *anenniastos* < ανέννιαστος „liniștit, netulburat” 1713, *calambochi* < καλαμπόκι „porumb” 1715, *catadichi*

¹ Acesta este, de fapt, un cuvânt care, în final, a pătruns în limbă legându-se la propriu de producția locală de hârtie (vezi Brad Chisacof 2012a). El a evoluat la forma *hardughie* și la sensul metaforic „persoană sau obiect de mari dimensiuni”.

< καταδίκη „mizerie” 1715, *cataleptos* < κατάλεπτος „în detaliu” 1713, *chiromastihon* < χειρομάστιχον „rășină” 1715, *ecfonisi* < εκφωνώ „exprima” 1713, *xiropotami* < ξηροποτάμι „torent” 1715, *zitimă* < ζήτημα „chestiune” 1713, *monidrion* < μονόδριον „mănăstire” 1702, *ormi* < ορμή „avânt, pornire” 1715, *paron* < παρών „prezent” 1703, *pelag* < πέλαγος „mare” 1700, *polipichil* < πολυποίκιλος „ipocrit” 1715, *ponir* < πονηρός „malefic” 1715, *pronestimos* < προνηστήσιμος „post, nemâncare” 1715, *proxenisi* < προξενών „a provoca” 1713, *sinethismenos* < συνηθισμένος „obișnuit cu ceva” 1713, *stereosi* < στερεώνω „consolida” 1713, *scalopatie* < σκαλοπάτι „treaptă” 1715, *tragăn* < τράγανον „umflătură la nas sau la urechi” 1712.

2. *adichie* < αδικία „nedreptate” 1795, *adipoton* < αντίποτον „antidot” 1750, *afiorismos* < αφορισμός „aforism” 1784, *amesos* < αμέσως „imediat” 1782, 1787, *amfivolie* < αμφιβολία „dubiu” sfârșitul sec. XVIII, *anacoluthon* < ανακόλουθον „anacolut” 1787, *anapologhitos* < αναπολόγητος „fără replică” 1787, *anastrofi* < αναστροφή „inversiune” 1787, *andelogos* < αντίλογος „contradicție” 1775, *andihristism* < αντιχριστιανισμός „anticristianism” la Zilot Românul, *androghinon* < αντρόγγινον „cuplu” 1794, *aprachtos* < άπρακτος „neexperimentat” 1799, *aprosixie* < απροσεξία „neatenție” 1792, *asfalie* < ασφάλια „siguranță” 1774, *avtexusion* < αυτεξούσιον „liber arbitru” 1788, *cataclesmos* < κατακλισμός „cataclism” 1779, *catatrinisi* < κατατρυνών „oprima” 1787, *catefronisi* < καταφρονώ „disprețui” 1780, *cochino* < κόκκινω „roșu” 1763, *ectelesti* < εκτελώ „executa” 1780, *efevrimă* < εφεύρημα „descoperire” 1787, *enelaghi* < εναλλαγή „alternanță” 1787, *evsplahnie* < ευσπλαχνία „îndurare” 1788, *exierivosis* < εξευνήσις „investigații juridice” 1798, *exuschie* < εξουσία „putere” 1774, *farmacopee* < φαρμακοποιεία „farmacie” 1797², *fizicos* < φυσικός „fizician” 1791, *fondos* < φόντος „sumă de bani” 1783, *ftesis* < θέσις „poziție” 1801, *ftisis* < φθίσις „tuberculoză” 1793, *ftonos* < φθόνος „gelozie” sec. XVIII, *hod* < οδός „cale” sec. XVIII, *ichiacos* < οικιακός „de casă” 1799, *idrop* < ύδρωψ „animal fabulos” 1777, *ierosolimit* < „de la Ierusalim” 1779, *ifen* < υφέν „liniuță de despărțire” 1787, *ilecrinotită* < ειλικρινότητα „mod de adresare către voievoz” 1780, *ilitrisc* < ηλεκτρίζω „a electriza” 1791, *ipotinusă* < υποτείνουσα „ipotenuză” 1791, *iparh* < ίπαρχος „căpetenie de cavaleri” 1773, *ipsilotate* < υψηλότατε „Preainălțate!” sec. XVIII, *logotrivi* < λογοτριβή „discuție” 1782, *macra* < μακρά „silabă lungă” 1784, *metatesis* < μετάθεσις „schimbare” 1797, *metehmion* < μεταίχμιον „frontieră” 1782, *nicopisi* < νικοποιώ „triumfa” 1774, *ordinaricon* < ορδιναρικόν „obișnuit” 1795, *panighir* < πανηγύρι „târguri în imperiul Otoman” 1785, *papadia* < παπαδιά „preotească” sfârșitul sec. XVIII, *pedagogos* < παιδαγωγός „pedagog” 1780³, 1785, *pempiusie* < πεμπτονσία „chintesență” 1792, *pendamtru* < πεντάμετρον „pentamtru” 1787, *peripiiticos* < περιποιητικός „curtenitor” 1782, *peripleumonie* < περιπλευμονία „peripleumonie” 1785, *pitanotita* < πιθανότητα „posibilitate” 1793, *pitho* < πιθώ „persuasiune” 1788, *plaghios* < πλάγιως „în mod indirect” 1782, *pod* < πόδι „picior în versi-ficație” 1784, *poliorchie* < πολυορκία „asediu” 1773, *proeriticos* < προαιρετικώς „de bună voie” 1799, *profasisi* < προφασίζω „a pretexta” 1793, *profilaxis* < προφύλαξις 1788, *prostasie* < προστασία „protecție, patronaj” 1787, *protrepticon* < προτρεπτικόν

² În *Meșteșugul Doftoriei* (vezi Brad Chisacof 2017), lucrare cu specific medical databilă cel târziu 1790, găsim *pâtică*.

³ Cu exact aceași cronologie s-a făcut împrumutul din fr. *pédagogue* care s-a impus.

„cuvânt de îndemnare” 1792, *simberisi* < συμπεραίνω „a concluziona” 1790, *simvivasmos* < συμβιβασμός „înțelegere” 1793, *sinhertisi* < συγχαίρω „felicita” 1787, *sintichi* < συνθήκη „înțelegere” 1782, *somatofilac* < σωματοφύλακας „gardă de corp” 1788, *spondios* < σπόνδιος „spondeu” 1784, *tematografie* < θεματογραφία „subiecte curente” 1792, *termolimico* < Θερμολοίμη „pestă” 1791, *viografie* < βιογραφία „biografie” 1787, *vivliopol* < βιβλιοπώλης „librar” 1787.

3. *alilodiadohos* < αλληλοδιάδοχος „succesiv” 1820, *analoghicos* < αναλογικός „proporțional”, adv. 1829, *anatrofion* < ανατροφείον „pension” 1820, *apolapsi* < απολάνω „a savura” 1821, *arhar* < αρχάριος „începător” 1817, *astinomie* < αστυνομία „poliție” 1820, *cherofilimă* < χειροφίλημα „sărutare de mână” sec. XIX, *chicloforie* < κυκλοφορία „circulație” sec. XIX, *chinimă* < κίνημα „mișcare” 1820, *chinesis* < κινήσις „luxație” 1800, *critarachisie* < κριταροχυσία „vărsare de grâu” 1816, *dialectă* < διάλεκτος „limbă” 1825, *epivule* < επιβουλή „complot” 1822, *familiarh* < φαμιλιάρχης „cap de familie” 1822, *fatrie* < φατρία „facțiune” sec. XIX, *filopatrie* < φιλοπατρία „dragoste de țară” 1837, *filosoficale* < φιλοσοφικά „savantlăcuri” 1829, *filostorghie* < φιλοστοργία „tandrețe” 1835, *gheomesie* < γεομησία „geodezie” 1818, *hirurgoman* < χειρουργομάνης „chirurg obstetrician” 1833, *ierosilos* < ιερόσυλος „sacrilégiu” 1820, *ilicrinis* < ειλκρινής „sincer” 1807, *ilicrinos* < ειλκρινώς „în mod sincer” 1828, *ishirocardie* < ισχυροκαρδία „cruzime, duritate” 1821, *minisi* < μινώ „a preveni” 1821, *nisioticon* < νησιώτικον „insular” 1822, *paratirisis* < παρατήρησις „inspecție” 1809, *pezodrom* < πεζοδρόμιον „curier” 1815, *planos* < πλάνος „plan, proiect” 1820, *poemation* < ποιημάτων „poem scurt” 1800, *prochitimie* < προμήθεια „prevedere” 1815, *proedrie* < προεδρία „rang avansat” 1821, *proferisi* < προφέρω „a pronunța” 1820, *profilaxi* < προφυλάττω „a păzi” 1825, *prosferisi* < προσφέρω „a oferi” 1809, *prostisi* < προσθέτω „adăuga” 1803, *psihagoghisi* < ψυχαγωγώ „a distra” 1803, *schindină* < κίνδυνος „pericol” 1824, *serta-ferta* < σερ'ταφέρ'τα „îci și colo” sec. XIX, *shimatism* < σχηματισμός „structură” 1844, *simvivasi* < συμβίβασι „concilia” 1819, *taxiarh* < ταξιάρχης „comandant” 1828, *teliosnomicos* < τέλιοςνομικός „jurist perfect” 1808, *sinefor* < σύνεφορος „coleg de comisie” 1815, *singraf* < συγγραφεύς „scriitor” 1803, *sinmah* < σύμμαχος „aliat” 1820, *stihurghisi* < στοιχουργώ „a compune versuri” 1829, *stratoped* < στρατόπεδο „armată” 1821, *taxiarh* < ταξιάρχης „comandant” 1828, *teliosnomicos* < τέλιοςνομικός „jurist perfect” 1808, *teorites* < θεωρητής „revizor” 1815, *tondi* < τώντι „într-adevăr” 1829, *vasghestisi* < βασγεστίζω „a părași” 1828, *vernichiu* < βερνίκιο „lac” 1805.

4. *aeronaft* < αεροναύτης „balon cu gaz” 1876, *caravachir* < καραβοκύρης „căpitan de vapor” 1850, *candilaptes* < καντηλάπτης „cel care aprinde candela” sec. XX, *coriŭachi* < κοριτζάκι „fetiță” 1867, *efmorfuŭică* < ευμορφούτσικη „frumusețe” 1867, *fachiol* < φακιόλι „voal” 1850⁴ *familiot* < φαμιλιώτης după 1868 „cap de familie”, *gaidaros* < γαιδαρος „măgar” sec. XIX, *hondrochefal* < χοντροκέφαλος „tare de cap” 1881 *diacopi* < διακοπή „1. întrerupere; 2. vacanță școlară”, *hristian* < χριστιανός „creștin” 1869, *hristoitie* < χρηστοίθεια „morală folositoare” sec. XIX, *ipostat* < υποστάτης „consubstanțial” 1862, *lagarisi* < λαγαρίζω „a purifica” 1870, *panevgheenie* < πανευγενία „formulă de adresare unui boier” 1865, *politică*

⁴ Nu se regăsește în Popescu 2015, lucrare specializată în modă.

< πολύτριχον „nume de plantă” 1870⁵, *simvulepsi* < συμβουλευώ „a sfătui” 1860, *tagmatarhie* < ταγματαρχία „batalion” 1863, *xenodochie* < ξενοδοχείο „hotel” sec. XI.

E prea evident că grupurile 2 și 3 sunt cele mai numeroase. Este vorba de perioada finală a domniilor fanariote, după decenii bune de acumulări în sensul limbii grecești.

Am lăsat intenționat aparenta dezordine a cuvintelor spre a se vedea că sferele semantice cărora le aparțin sunt extrem de diverse. Dincolo de categoriile decantate de cei care s-au ocupat de acest transfer, inclusiv de Sextil Pușcariu, e limpede componenta bilingvismului și a transferului neintenționat.

Atestările unor cuvinte sunt la distanță foarte mare în timp ceea ce ne poate duce cu gândul la re-împrumut, oricum la o lipsă de legătură între cele două cuvinte:

catafighion < καταφύγιον „refugiu” (1680 și 1796), *feluca* (atestat 1715 și 1783), *filoprosopie* < φιλοπροσωπία (1705 și 1796) „parțialitate”, *hronic*, adj. < χρονικός (1705, 1816) „cronic”, *parataxis* < παράταξι „pomă, ceremonie” (1715 și 1762, când este încă explicat), *sinhariticon* < συγχαρητικόν (1787, 1821) „de felicitare”, *sistaticos*, adj. < συστατικός „component” (1705, 1788).

Identificarea împrumuturilor cu inovațiile lexicale e o discuție admisibilă în siajul opiniilor lui Haralambie Mihăescu.

Apariția inovațiilor lexicale (prin care se înțeleg atât expresiile, cât și cuvintele noi) se leagă de: 1. teme productive (politică, religie, psihologie, corpul uman etc. (Sperber 1923, p. 1624); 2. grupuri și subculturi productive (Sornig 1981, p. 1624); 3. centre regionale de inovație, cum sunt marile orașe (Grober-Gluck 1975, p. 322) (acesta este cazul, în cadrul transferului de care ne ocupăm, orașului Constantinopol din idiomul grecesc al căruia provin cele mai multe împrumuturi grecești din română, dar și a Bucureștiului și a Iașului); 4. apariția cunoștințelor împărtășite pe parcursul comunicării; 5. metodele treptate de inovație pe bază de încercare și nereușită, preselectia discriminatorie a inovațiilor care s-au menținut pentru că au fost ușor de înțeles sau oportune (Meillet 1958, p. 247).

Există o selecție individuală și alta colectivă (Ulmann Margalit 1978, p. 253–291, 1625).

Condițiile în care o inovație se poate impune cu succes și care nu sunt din punct de vedere individual nici necesare și nici suficiente, dar care, satisfăcute, sunt cele mai potrivite pentru o explicație funcțională ar fi următoarele: 1. ca un anumit subiect sau tip de comunicare să devină important pentru un anumit grup și să rămână așa în interiorul unei tradiții. Acesta este cazul noțiunilor de filozofie, drept, medicină, politică, administrație ce trebuiau lexicalizate în Epoca Fanariotă; 2. ca anumite inovații să aibă nevoie pentru a intra în uz numai de cunoștințe de un tip deja bine consolidat sau larg difuzat (ceea ce s-ar putea traduce în cadrul obiectului nostru de interes prin chiar cunoștințele de limbă greacă); 3. ca inovațiile să aibă

⁵ În *Meșteșugul Doftoriei* (vezi Brad Chisacof 2017, p. 883), aceeași plantă apare ca *politrihon*, așadar cu formă neadaptată.

legături morfologice sau semantice cu părți bine stabilite ale vocabularului (credem că în cazul împrumuturilor identificate cu inovațiile e mai ales cazul legăturilor semantice); 4. să se conformeze unor principii estetice valabile într-o anumită perioadă (astfel, e foarte posibil ca față de slavonă, cu vocalele ei închise, greaca să fi sunat, la începutul intensificării contactului dintre ea și română, de o manieră care să fi corespuns unor exigențe estetice evolute); 5. ca agenți normativi să le impună.

Integrarea și neintegrarea s-ar datora următoarelor fapte: a) o inovație are viață scurtă și nu intră în vocabularul admis; b) cuvântul nou îl înlocuiește pe un altul mai vechi care nu mai este folosit, fiind apoi scos din uz (vezi mai jos); c) două sau mai multe sinonime sunt păstrate împreună fără diferențiere funcțională (e cazul, de exemplu, verbelor *afierosi* și *închina*). O asemenea situație nu se prelungește prea mult, fiind resimțită ca un lux (este exact ce se întâmplă în cazul citat mai sus, semnificativ fiind faptul că a rămas cuvântul vechi; d) variantele sunt folosite ca cvasisinonime cu înțeles referențial apropiat, permițând descrieri extrem de nuanțate (așa este folosirea verbelor *epicalisi* „a invoca” și *chema* într-un document din 1759 (Corfus 1975, p. 8): „am *epicalisit* și am *chemat* pă acest sfânt Nicolae”, în care *epicalisi* acoperă noțiunea „a invoca”, pe care ulterior o va acoperi un neolatinism; e) variantele sunt folosite ca cvasisinonime cu o diferențiere funcțională de variantă stilistică sau specifică unui grup (a se vedea *prosop* < προσώπι și *ștergar*).

Cele de mai sus concordă cu abordarea mai nouă a procesului de împrumut cunoscut acum mai ales sub numele de interferență, copiere de cod sau transfer (Haspelmat 2009).

Se vorbește acum de rata împrumuturilor prin măsurarea frecvenței folosirii lor. Capacitatea unui cuvânt de a se preta împrumutului ar depinde de lungimea sa și de adecvarea fonetică. Procesul de împrumut depinde și de vârsta, sexul și etnia vorbitorilor.

Succesul unui împrumut este capacitatea sa de a disloca un cuvânt pre-existent. Unele categorii morfologice se împrumută mai degrabă decât altele, astfel substantivele și verbele sunt categoriile morfologice cele mai des transferate.

Adaptarea fonetică depinde de menținerea cuvântului împrumutat în limba receptoare. Cu cât un cuvânt rezistă mai mult într-o limbă, se creează presiuni ca el să fie adaptat astfel încât să nu mai fie perceput ca un cuvânt străin.

Eficiența unui cuvânt în limba-sursă nu are un rol prea important în procesul de împrumut.

Posibilitatea de împrumut se ciocnește de inhibitori care ar fi:

– forme flexionate (se presupune că toate verbele împrumutate din greacă provin de la forma de aorist/aspectului din moment ce e foarte frecvent în greacă, dar la fel de multe forme verbale provin de la forma aspectului de durată *a calimera* < καλημερίζω (Zafiu 2019), *a clinisi* și *a clini* < κλίνω „a declina, a conjuga”, *a istorisi* dar și *a istori* < ιστορώ. *A tirăni/tirănu* < τυραννών. Verbele

deponente împrumutate sunt rare și analizate după logica celor active *a ivlavi* „a admira”⁶;

– împrumuturi a căror semantică este împărțită sistematic într-o manieră specific lingvistică (cazul pronumelor, inexistente în transferul avut în vedere mai sus);

– împrumuturi care sunt strâns legate în structurarea propoziției (prin opoziție cu marcării discursivi, interjecții și alte materiale periferice care pot fi ușor integrate în discurs). Astfel nu avem în transferul amintit prepoziții și conjuncții;

Se presupune însă că se împrumută cu succes cuvintele 1. mai scurte (nu toate împrumuturile din greacă sunt scurte v. *protipendada*), 2. polisemantice (a se vedea *diacopi* < διακοπή „1. întrerupere (1787), 2. vacanță școlară (1815)”), 3. folosite curent în mai multe contexte, 4. ce apar în contexte culturale mai degrabă largi.

În încheierea articolului nostru dorim să amintim o consecință a procesului de împrumut/transfer lexical/copiere de cod pe care l-am „evocat” în cele de mai sus. Este exemplul unui cuvânt frecvent folosit în registrul familiar al limbii române contemporane și anume *paranghelie* „zarvă, petrecere zgomotoasă”. Etimonul său pare să fie ngr. παραγγελία, care nu are alt sens decât acela de „comandă”. Subdiferențierea sensului unui cuvânt dintr-o limbă străină din lipsa cunoștințelor corespunzătoare este o caracteristică a procesului de împrumut. Astfel în acest caz este foarte posibil un transfer de sens de la comanda făcută lăutarilor/orchestrei la manifestarea în sine, adică petrecerea.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- Brad Chisacof 2005 = Lia Brad Chisacof (ed.), *Dicționar grec-român după alfabet*, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Brad Chisacof 2012 = Lia Brad Chisacof, *Româna în secolul fanariot*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2012.
- Brad Chisacof 2012a = Lia Brad Chisacof, *Filigranul hârtiei produse în timpul primei domnii a lui Alexandru Ipsilanti*, în „Limba română”, LX, 2012, nr. 1–2, p. 25–31.
- Brad Chisacof 2017 = Lia Brad Chisacof (ed.), *Meșteșugul doftoriei, Primul tratat românesc de medicină*, București, Editura Academiei Române, 2017.
- Corfus 1975 = Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Iași, Editura Junimea, 1975.
- Dima 2013 = Cristina-Ioana Dima (ed.), Vlad Boțulescu de Mălăiești, *Scieri, II. Canonizarea Sfântului Felice. Varlaam și Ioasaf. Glosar irochez-român. Însemnări astronomice*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2013.
- Fritz 1987–1988 = G. Fritz, *Change of Meaning and Change of Vocabulary*, în U. Ammon, N. Dittmar, J. Klaus (coord.), *Sociolinguistics*, Berlin–New York, 1987–1988.
- Gáldi 1939 = Ladislau Gáldi, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des phanariotes*, Budapesta, 1939.
- Gáldi 1965 = Ladislau Gáldi, *Grecismele fanariote în limba poetică română*, în „Limba română”, XIV, 1965, nr. 2.
- Grober-Gluck 1975 = G. Grober-Gluck, *Berlin als Innovationszentrum metaphorischer Wendungen der Umgangssprache*, în „Zeitschrift für deutsche Philologie”, 94, 1975.

⁶ Pentru toate aceste exemple vezi ediția noastră sub tipar *Gramatica grăitoare*, BAR Ms. rom. 1595.

- Haspelmath, Tadnor 2009 = Martin Haspelmath, Uri Tadnor (eds.) *Loanwords in the World's Languages. A Comparative Handbook*, Haga, De Gruyter–Mouton, 2009.
- Kazazis 1976 = Kostas Kazazis, *The Stylistic status of the Modern Greek Lexical Elements in Rumanian*, în „Zeitschrift für Balkanologie”, XII, 1976.
- Mackridge 2016 = Peter Mackridge, *Some Greek Literary Representations of the Greek Life and Language in the Eighteenth Century*, în „Revista de istorie și teorie literară”, X, 2016, nr. 1-4, p. 171–195.
- Meillet 1958 = A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, Honoré Champion, 1958.
- Mihăescu 1966 = H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, București, Editura Academiei R.S.R., 1966.
- Nichitici 2015 = Al. Nichitici (ed.), *Dicționarul greco-slavo-româno-latin (secolul al XVII-lea)*, Chișinău, Editura Arc, 2015.
- Papacostea-Danielopolu 1997 = Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Comunitățile grecești din România în secolul la XIX-lea*, București, Editura Omonia, 1997.
- Popescu 2015 = Lorena Popescu, *Moda feminină în vocabularul românesc. Secolul al XIX-lea*, București, Editura Academiei Române, 2015.
- Pușcariu 1931 = Sextil Pușcariu, *Despre neologisme*. Extras din *Închinare lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, Editura Cartea Românească, 1931.
- Pușcariu 1931a = Sextil Pușcariu, *Comemorarea centenarului introducerii limbei franceze în învățământul public românesc*, Cluj, Editura Societății de Măine, 1931.
- Pușcariu 1940 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I. *Privire generală*, București, București, Fundația pentru Literatură și Artă, 1940.
- Rosetti, Cazacu, Onu 1971 = Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, București, Editura Minerva, 1971.
- Sornig 1987–1988 = K. Sornig, *Lexical Innovation*, Amsterdam, 1981; *apud Fritz* 1987–1988.
- Sperber 1987–1988 = H. Sperber, *Einführung in die Bedeutungslehre*, Bonn, 1923; *apud Fritz* 1987–1988.
- Ulmann Margalitt 1978 = Edna Ulmann Margalitt, *Invisible hand explanations*, în „Synthese”, 39, 1978.
- Zafiu 2019 = Rodica Zafiu, *Oralitate de acum două secole*, în „Dilema veche”, XVI, 2019, nr. 811.

GREEK LOANWORDS IN ROMANIAN ONCE MORE (Abstract)

Departing from Sextil Pușcariu's definition of lexical borrowing and his opinions on the loan words Romanian has made from Modern Greek, both valid to this day, the present article revisits these last from the point of view of abortive attempts. They are due to the Romanian-Greek bilingualism informing many idiolects and conducing to random loans.

Cuvinte-cheie: *transfer, schimbare de cod, interferență, copiere de cod.*

Keywords: *linguistic transfer, code switch, linguistic interference, code copy.*

Institutul de Studii Sud-Est Europene
al Academiei Române
București, Calea 13 septembrie, 13
lia_chisacof@yahoo.co.uk

ROZALIA COLCIAR
ADELINA EMILIA MIHALI

SUPRANUME ȘI PORECLE FEMININE ÎN ALRR-TRANSILVANIA

0. Introducere

Atlasele lingvistice oferă, pe lângă materialul dialectal, informații de natură onomastică: denumiri anterioare ale localității, toponime de pe hotarul comunei, nume de familie și nume de botez, supranume și porecle cunoscute în localitate, „nume de batjocură” ale locuitorilor, precizate de informatori și sistematizate, de regulă, în volumele introductive.

Lucrarea de față analizează semantic și structural supranumele și porecele feminine înregistrate în ALRR-Transilvania. Structurile denominative, menționate în forma dată de informatori, unele articulate, altele nearticulate, sunt literarizate, folosindu-se transcrierea fonetică acolo unde este necesar.

1. Considerații teoretice

Termenii *supranume* și *poreclă* sunt folosiți în lucrările de specialitate cu accepțiuni diferite. În lucrarea *Poreclele la români*, I.-A. Candrea (1895, p. 7–8) vorbește despre creativitatea românilor, care, prin ironie, încearcă să corecteze „năravurile cele rele”, precizând că „aceste cuvinte, prin care poporul lovește în năravul sau defectul cuiva, se numesc porecle”, „cuvinte de ocară”. După Candrea, porecla poate deveni supranume prin folosirea ei de întreaga colectivitate, pierzând adesea nota peiorativă. Ștefan Pașca (1936, p. 43) consideră că supranumele are o funcție exclusiv antroponimică, iar porecla, una semantică, fapt ce susține, spune autorul, necesitatea utilizării termenului *supranume*¹.

În dicționare, noțiunile *poreclă* și *supranume* sunt definite unul prin celălalt. În DEX, termenul *poreclă* este explicat ca „supranume dat unei persoane în legătură cu o trăsătură caracteristică a fizicului său, a psihicului sau a activității sale”, iar *supranumele*, ca „nume adăugat la numele propriu al unei persoane în semn de cinste sau pentru a o distinge printr-o caracteristică sau printr-o circumstanță de altă persoană cu același nume”, dând și sensul *poreclă*. DȘL (s.v. *supranume*) ia în discuție doar *supranumele*, considerându-l „poreclă repetată, generalizată, spre deosebire de simplele porecle, folosite ocazional”; ELR (s.v. *supranume*) apreciază că *porecla*, subcategorie a *supranumelui*, se deosebește de acesta prin caracterul subiectiv, ocazional, prin afectivitate și motivare semantică.

¹„Porecla se dă ca o batjocură unui individ, incidental, supranumele, născute din porecle și calificative, sunt legate indisolubil de numele indivizilor, devenind chiar ereditare” (Pașca 1936, p. 44).

1.1. În studiul poreclei, respectiv al supranumelui, s-au conturat două direcții de abordare onomastică: unii cercetători propun utilizarea exclusivă a unui termen, fie *poreclă* (Graur 1965, p. 70; Purcar-Gușeală 1967, p. 146), fie *supranume*. V. Țâra (1968, p. 227) discută de supranume *ironice*, cu caracter afectiv și *neutre*, fără conținut afectiv, I. Roșianu (1976, p. 300), despre supranume *afective* și *neafective*, iar M. Homorodean, N. Mocanu (1969, p. 136) vorbesc despre supranume *subiective* și *obiective*.

1.2. Alți lingviști susțin necesitatea diferențierii celor doi termeni (Loșonți 1969, Stan 1973), părere pe care o împărtășim și noi, considerând că *supranumele* este „calificativul care are un rol exclusiv antroponimic, de a identifica o persoană într-o anumită colectivitate”, pe când *poreclele* au scopul „de a ironiza, de a batjocori anumite defecte fizice, morale, felul de a vorbi etc.” (Loșonți 1969, p. 116–117). Poreclele au un conținut afectiv, fiind supărătoare. Supranumele pierde această caracteristică, nefiind percepute ca jignitoare². Estomparea notei peiorative, prin uz și prin transferul unei porecle de la purtătorul inițial la un alt membru al familiei (care nu prezintă acea trăsătură enunțată prin poreclă), duce la transformarea poreclei în supranume.

Este cert că diferențierea dintre supranume și poreclă se realizează la nivelul conținutului semantic. Identificarea indivizilor prin antroponime neoficiale/neconvenționale exprimă, după E. Coșeriu (1992–1993, p. 17), numirea prin creare de sens, fiind o „determinare a semanticității, o captare a esenței, a unicității”.

1.3. Șt. Pașca (1936, p. 43–60) atrage atenția asupra faptului că poreclele³ sunt condiționate de anumiți factori psihologici și sociali, au caracter spontan și necesită acceptul grupului pentru a se impune. Discutând despre polifonia lingvistică, Daiana Felecan (2010, p. 179–201) identifică patru acțiuni succesive necesare pentru crearea și impunerea poreclelor: selectarea, atribuirea, propagarea și utilizarea. Astfel, sensul termenului desemnat ca poreclă trebuie să fie cunoscut de membrii grupului, „să fie sugestiv pentru toți sau pentru cea mai mare parte a indivizilor care alcătuiesc nucleul social respectiv” (Pașca 1936, p. 50). În acest context, T. Oancă (2016, p. 107) distinge între *porecle neexpresive*, formate de la sensurile proprii ale cuvintelor, incluzând aici acele numiri care identifică și/sau ironizează anumite trăsături fizice sau morale/psihice și *porecle expresive*, care, din punct de vedere stilistic, sunt metafore, incluzând aici acele numiri care au la bază nume de animale, plante, apelative din terminologia vinului etc.

I. A. Candrea grupează poreclele, în funcție de ideea pe care o exprimă, în *individuale* și *generale*, în ultima clasă încadrând acele porecle aplicabile unor naționalități: țigani, evrei, greci, unguri, sași, nemți, bulgari, sârbi, armeni, ruși. De asemenea, autorul propune o clasificare semantică pentru poreclele individuale: a) privitoare la starea fizică a individului (bătrânețea, urâtenia); b) privitoare la starea

² Pentru definițiile celor doi termeni, vezi și Grecu 1962; Felecan N. 2010; Felecan O. 2012; Felecan D. 2010, 2014; Adam 2015a; Mihali 2017; Colciar 2018.

³ Autorul folosește termenul generic *supranume*.

morală a individului (defecte/cusururi: prostia, mojicia, frica, răutatea; vicii/năravuri: beția, lăcomia, zgârcenia, risipa, trândăvia, hoinăreala, neîngrijirea, necurățenia, mândria, lăudăroșenia, lingușirea, fățarnicia, limbuția, înșelăciunea, corupția; ireligiozitatea); c) privitoare la starea socială a individului (sărăcie, meserii înjositoare sau rău privite de popor). Radiografia sociopsihomorală a individului, realizată de Candrea, nu și-a pierdut din veridicitate, fiind valabilă până în prezent și aplicabilă în toate straturile socioprofesionale⁴, deoarece „tarele individului sunt mereu aceleași, indiferent de natura lor” (Felecan D. 2008, p. 95).

1.4. Este dificil de stabilit momentul nașterii supranumelor, mai ales a acelor care provin din porecle. Ele se transmit, de regulă, pe linie paternă și se pot pierde prin căsătorie (fetele primesc supranumele soțului, iar bărbatul căsătorit într-un alt sat, pe cel al socrilor, fiind identificat însă în localitatea natală cu supranumele moștenit de la tată; aceeași situație se regăsește în cazul în care bărbatul accede, prin căsătorie, la o clasă socială superioară familiei lui). De asemenea, trebuie să precizăm că o serie de supranume și porecle au trecut în sistemul denominativ oficial ca nume de familie, ca urmare a obligativității acestuia (vezi Oancă 2019, p. 33–61; Oancă 2016), așa cum multe nume de familie s-au pierdut dintr-o localitate/regiune, conservându-se doar ca supranume.

2. Supranume și porecle feminine pe baza ALRR–Transilvania

După cum am văzut, din perspectivă semantică, granița dintre poreclă și supranume este fragilă, cu atât mai mult cu cât informatorul nu face, întotdeauna, o diferențiere clară între cele două noțiuni. De altfel, adeseori subiecții anchetați folosesc cuvântul *poreclă* pentru ‘supranume’, afirmând că „așa i se zice”. Uneori însă completările făcute de aceștia îl îndreptătesc pe lingvist să recurgă la un termen sau la celălalt. În ALRR–Transilvania există o serie de localități pentru care se precizează că „sătenii nu se poreclesc” (450)⁵ sau că în sat nu sunt porecle, însă se folosesc supranumele pentru identificare (264, 393, 406, 408). De asemenea, dat fiind faptul că ancheta făcută nu vizează antroponimia transilvăneană, informațiile onomastice fiind doar tangențiale, în câteva puncte, precizările legate de sistemul denominativ popular lipsesc sau sunt înregistrate porecle fără a se preciza dacă acestea sunt purtate de bărbați sau de femei. În egală măsură, în numeroase puncte de anchetă se notează că porecle au doar bărbații, uneori femeile fiind „poreclite” după soț.

În lucrarea de față, în absența unor informații lămuritoare, am încercat să diferențiem cele două noțiuni, folosind termenul *supranume* pentru acele denumiri care, prin structura lor, indică filiația, apartenența la un grup social, precum și numele maritale, iar termenul *poreclă*, pentru acele numiri care trimit la trăsăturile fizice, psihice, morale ale purtătorului.

⁴ Pentru o analiză detaliată a poreclelor din mediu școlar, politic sau din anumite localități, vezi și Adam 2015b; Burci 2009; Cristoreanu 2015; Felecan D. 2008; Felecan O. 2015; Ganea 2015; Nuță 1969; Zăbavă 2011.

⁵ Numărul dintre paranteze indică punctul de anchetă.

2.1. Porecle feminine în ALRR–Transilvania

Materialul onomastic înregistrat în ALRR–Transilvania referitor la poreclele și supranumele feminine reflectă aceleași principii denominative ilustrate de Candrea (1895). În absența unor informații suplimentare, este dificil de afirmat dacă unele porecle vizează trăsături fizice sau morale, limitându-ne la a le încadra într-o clasă separată.

Pentru a ilustra sensul metaforic al poreclei, amintim aici câteva exemple din ALRR–Transilvania: *Autogără* (353) posibil dată unei femei de moravuri ușoare; *Bărcula* (289); cf. *bărcă*, var. a lui *bércă* ‘oaie cu lână creță’ (DLR) sau n. fam. *Bărcu*, *Bărculeț* (DFNFR); *Boacă* (248) < *boacă* ‘(Trans.) un fel de nap semănând cu guliile’ (DLR); *Jinticuța* (349) < *jinticuță*, dim. al lui *jintîță* ‘produs lactat preparat prin încălzirea lentă a zerului provenit de la scurgerea cașului’ (DEX); *Lăture* (287) < *lăture*, var. a lui *lătură*; *Puțulică* (322); *Turigúță* < dim. al lui *turígă*, var. a lui *turúgă* ‘lemn gros, buștean, buturugă’ (DLR).

Unele porecle fac referire la particularități evidente ale purtătorului:

- **caracteristici fizice:** *Băbucă* (281); *Bălăia* (249); *Búbă* (303); *Chioără* (343); *Chică* [čică] (303) < *chică* ‘păr în coadă’ (DLR)⁶; *Crăcîta* (414); *Grása* (381); *Încâlcîta* (397); *Mărea* [= Maria] *Lungă* (368); *Mustăcioasa* (424); *Pitica* (290); *Slăbă* (251); *Sperietoare* (261); *Strâmba* (343); *Súrda* (343); *Tremurici* (353); *Urăta* (414); *Vănăta* (352);

- **caracteristici psihice, morale, comportamentale:** *Bleága* (419); *Bleáuca* (400) < cf. *bleau* ‘(poate identic cu *bleah* = *bleag*) om nepriceput, netot, prost, tândală’ (DLR); *Ciócu* (344) ‘pentru că e bună de gură’ < *cioc* ‘(fig.) gura omului’ (DLR); *Ciorciolina* (400) < cf. *a ciorcioli* ‘a mânji, a tăvăli’ (DLR); *ciorciolit*, -ă ‘murdar, mânjit’ (DLR); *Dúdă* (248) < *dúdă* ‘(fig.) om prost’ (DLR); *Foăș* (257) < *foăș* ‘vifor’ (DLR); *Guraliva* (365); *Lăudăroasa* (414); *Lóla* (315) < *lólă* ‘(reg., depreciativ) epitet dat unei femei proaste sau neîngrijite, urât îmbrăcată’ (DLR); *Mócicoșă* (251) < *mócicoș*, -ă ‘murdar’ (DLR); *Tândălă* (261) < *tândălă*, var. a lui *tândălă* ‘persoană care își pierde vremea cu nimicuri, care umblă fără rost; om de nimic’ (DLR); *Tololoică* (252) < *tololói* ‘persoană care flecărește, care trăncănește’ (DLR); *Țundră* (281) < *țundră* ‘(Prin Banat și Trans.) epitet dat unei femei cu purtări imorale’ (DLR);

- **caracteristici de vorbire:** *Sfoărna* (280), cf. *a sfornăi* ‘a sforăi’, ‘a fonfăi, a fărâni’ (DLR); *Șășă* (249), cf. *a șășăi*; [oʃ] (289) < interj. *oʃ*, indicând, probabil, o persoană care are acest tic verbal sau o femeie care folosește o interjecție neobișnuită în graiul local ori o femeie care obișnuiește să se plângă;

- **statut social, stare civilă:** *Baroána* (444); *Dúla* (349) < *dúlă* ‘servitoare’ (DLR); *Țivilă* (322) < *țivilă*, var. a lui *civilă*;

⁶ Fenomenul palatalizării lui [k] la [č] este cunoscut în localitate: *ochi* [čăč] (ALRR–Transilvania I, h. 36); *păduchiós* [pădučós] (ALRR–Transilvania. I, h. 28).

O serie de porecle expresive vizează analogii între trăsăturile (fizice sau psihice, morale, comportamentale) ale individului și animalul/planta/obiectul etc. al cărui nume îl poartă:

- **animale:** *Cápra* (411, 424); *Hulpíța* < *húlpíță*, dim. al lui *húlpe*, var. a lui *vúlpe*; *Véveriță* (257);
- **plante:** *Coprína* (421) < *coprínă* ‘narcisă’ (DLR); *Curéchi* (368) < reg. *curéchi* ‘varză’ (DLR);
- **minerale:** *Crémíne* (287) < *crémíne*, var. a lui *crémene*;
- **obiecte geografice:** *Hoágă* (266) < *hoágă* ‘groapă cu apă’ (DLR);
- **instrumente muzicale:** *Tríscă* (352) < *tríscă* ‘fluier’ (DLR);
- **construcții:** *Bășcúță* (333), cf. *bășcúță*, dim. de la *bășcă*, var. a lui *bástă* ‘fortăreață, bastion’ (DLR); cf. n. fam. *Bască* (Iordan 1983, p. 50), *Bășcău*, *Bășcuți*, existente în Transilvania (DFNFR); *Cotineáța* [cočináța] (460) < *cotineáță*, var. a lui *coteneáță* ‘coteț’ (DLR). Pentru aria lui *cotineáță*, vezi ALRR–Muntenia și Dobrogea, II, h. 300.

Sunt, însă, situații în care indivizii sunt numiți după o întâmplare din viața lor, care a trezit în mintea celor din jur comparația cu elementele mai sus amintite (vezi și Oancă 2016, p. 102–107).

Unele porecle pot avea o dublă interpretare, putând semnala, în egală măsură, aspecte fizice sau defecte morale: *Coáda* (280) < *coáda* ‘(la femei) cosită’, ‘(fig.) partea (sau persoana) cea mai puțin importantă’ (DLR); *Tăpălágă* (289, 304) < *tăpălágă* ‘(Prin Trans.) om care pășește greoi și apăsător, având laba piciorului mare’, ‘(Prin sudul Trans.) epitet dat unui om moale, lipsit de energie’ (DLR).

În categoria poreclelor feminine, informatorii au menționat o serie de **hipocoristice și diminutive**. Analizând poreclele și supranumele care provin din prenume, Ion Nuță (2002–2003, p. 183) remarcă faptul că acestea „se bazează, de obicei, pe asemănările dintre persoane, realizând, prin similitudinea însușirilor, un transfer denominativ”. Amintim aici: *Évă* (266), nume depreciativ dat femeilor în general; *Nastacúța* (257) < dim. al lui *Nastaca* < *Nastasia* < *Anastasia* (DOR 1963, p. 10); *Norică* (303) < dim. al lui *Nora* < *Eleonora* (cf. DOR 1963, p. 448; Ionescu 1975, p. 121); *Vúța* (349), posibil un hipocoristic de la *Paraschevuța* < *Parascheva* (DOR 1963, p. 128; Ionescu 1975, p. 230), de la *Evuța* < *Eva* (DOR 1963, p. XXVI) sau de la *Săvuța* < *Sava*. La acestea se adaugă o serie de denumiri care au la bază un antroponim masculin (prenume, nume de familie, poreclă, supranume): *Dobășu* (397) < *dobăș*; *Lorínț* (333) < n. p. magh. *Lörincz*; *Mârțanu* (460) < *mârțán* ‘pisoai, cotoi’ (DLR); *Pișta* (333) < hip. magh. *Pista* < *István*, *Prála* (460) < țig. *prălă* ‘frate’ (Argou 2007); cf. n. fam. *Prala* (Iordan 1983, p. 378). În absența unor informații suplimentare, ne limităm doar la menționarea lor, cu precizarea că *Pișta*, probabil și *Lorinț*⁷, figurează și ca nume de cai (Pașca 1936, p. 366; Pușcaș 2019, p. 32).

⁷ Vezi *Lori*, nume de cal < *Lóránt* (Pușcaș 2019, p. 32)

2.2. Supranume feminine în ALRR Transilvania

O parte din materialul onomastic menționat de informatori pentru sistemul denominativ popular cuprinde, în cazul femeilor, nume maritale, supranume feminine, cu precizarea că „porecele și supranumele bărbaților sunt purtate și de către soții” (254) sau „și de ceilalți membri ai familiei” (399) ori „femeile sunt poreclite după bărbați” (259), „femeile sunt poreclite după bărbați sau după părinți” (286). Astfel, unele supranume feminine sunt derivate de la porecla individuală a soțului sau de la numele de familie, altele reiau supranumele familiei.

• Nume maritale derivate de la porecla/supranumele/numele de familie⁸

al soțului: *Băngoăie* (403) < por. *Bāngu*; cf. și n. fam. *Bangu*, *Bango* (DFNFR); *Boănțe* [bôșe] (252) < por. *Bonci* [bonș]; cf. și n. fam. *Bonciu*, *Boncea* (*Boncia*), întâlnite în Transilvania (DFNFR); *Bubloăie* (402) < por. *Búblea*; cf. și n. fam. *Buble*, *Bublea*, întâlnit în Transilvania (DFNFR)⁹; *Cârțoăie* (252) < por. *Cârțu*; cf. n. fam. *Cârțu* (Pașca 1936, p. 200, s.v. *Cârța*; DOR 1963, p. 243; Iordan 1983, p. 135) sau interj. *cârț*, var. a lui *scârț*; *Ceamveloăie* (252) < por. *Ceamvéle*; *Cecăioăie* (402) < por. *Cécai* < *cecăiu*, -ie, var. a lui *ceacău* ‘nume ce se dă boilor’ (DLR), *cecăi* ‘(vită) cu coarnele aduse în față’ (MDA); *Cengăița* (351) < por. *Cengău* [șenșău] < *ceangău*; *Dăduleăsa* (431) < sprn. *Dădulești*; *Gârloăie* (356) < por. *Gărlă* < *gărlă*; *Hehezoăie* (331) < por. *Heheáză*; *Jinocúșa* (331) < por. *Jinóc*; *Lepedeăua* (331) < por. *Lepedéu* < *lepedéu* ‘cearșaf’ (DLR); *Muscăniță* (370) < *Muscán*, por./sprn. celui de-al doilea soț (după primul soț i-au zis în sat *Coșodeăuă* < *Coșodél*); *Năpoăie* (403) < por. *Nápu* < *nap*; *Porúmba* (448) < por. *Porúmbi*; *Roșcăneăță* (431) < por. *Roșcănét*; *Tepoăie* (402) < por. *Tépa* < posibil un hipoc. de la Ștefan (DOR 1963, p. 155); *Tompoăie* (403) < por. *Tómpu*; *Totoăie* (403) < por. *Tótu* < magh. *tót* ‘slovac’; cf. n. fam. *Tot(u)* (Pașca 1936, p. 338; DOR 1963, p. 391; Iordan 1983, p. 459);

• Supranume feminine care indică filiația:

◦ **după soț:** *Frăsina lu Dircu* sau *Dircúța* (343) < por. *Dircu*; *Galénia lu Púiu* (429) < por. *Púiu*; *Lucreța lu Píri* (334) < por. *Píri*; *Mărea Dódii* (323) < sprn. *a Dódii* < *Dóda*, *Dódea*, n. fam. (DOR 1963, p. 262; Iordan 1983, p. 176) sau por. *Dóda* < *dodă* (Trans.) ‘mână’, în graiul copiilor¹⁰ sau *dodă* ‘lele’ (DLR); *María Cúlii* (291) < hip. *Cúla* (< *Nicolae*) sau n. fam. *Cúla* (Iordan 1983, p. 160); înainte de căsătorie era cunoscută sub numele *María Hángii* < sprn. *Hंगा* < *Hंगा*, n. fam. (Iordan 1983, p. 236) sau por. *Hángă*; *Mária lu Broscóiu* (334) < por. *Broscóiu*; *Mária lu Vieliță* (334) < por. *Vieliță* [žělița] < *vieliță* ‘bătaia (puternică a) vântului, vânt rece’ (Frățilă 2000, p. 57); *María lui Cócói* sau *Cócóița* (313) < por./sprn. *Cócói* < *Cócói*, n. fam. (Iordan 1983, p. 138) sau *cócói*, var. a lui *cúcui*; *Nastásia lui Ilie a Nánii* (307) < *Ilie a Nanii* < sprn. *a Nanii*; *María lu*

⁸ Am folosit termenul *poreclă* doar acolo unde numele respectiv a fost menționat de informator ca poreclă masculină.

⁹ N. fam. *Bublea* este frecvent în 402, localitate vecină.

¹⁰ Vezi Loșonți 1969, p. 120: „*Doda*: «Ce-i văd ochii, nu-i lasă mâna»”.

Náchi (398) < hipoc. *Náchi* < *Ignat*, prenumele soțului; **Paraschía lu Zdrámță** (345) < por. *Zdrámță* < *zdrámță*, var. a lui *zdreánță* ‘bucată ruptă dintr-un material (vechi), de obicei textil, papură etc’, ‘(fig.) ființă decăzută fizic sau moral’ (DLR), ‘(fig.) om de nimic, lepădătură, secătură’ (DEX); **Țica lu Traián** (422) < *Evițica* < *Eva*;

◦ după supranumele/prenumele unui alt membru al familiei soțului: **Florica lu Toderăș** (294) < *Toderăș*, numele socrului; **Jéni a lu Báciu** (340) < *Báciu*, sprn. dat după ocupația socrului;

◦ după părinți: **Aurica Bărbérului** (407) < *Bărbéru*, sprn. tatălui, cel mai vechi frizer din sat; **Lína Moășii** (418) < *Elena* și sprn. a *Moășii*, dat după ocupația mamei;

◦ după soț sau tată, fără a se preciza clar: **Ána lu Cașuléte** (458); **Lenuța lui Bínu Cáprii** (348); **María Búcșii** sau **María Búcșii ha Sfătoásă** (383); **María lu Tigáie** (409); **Măriúca Giúrchii Lúchii** [măriúca d’úrki lúki] (259); **Victória lu Glónțu** (409).

După cum reiese din exemplele de mai sus, supranumele realizate prin indicarea filiației cuprind în structura lor un antroponim feminin oficial sau un hipocoristic și:

– un prenume masculin: **Lína lui Gavrílă** (360);

– un prenume masculin + supranume: **Cornélia lui Iósif a Mihului** (330) < sprn. *Iosif a Mihului* < n. fam. *Mihu* (DOR 1963, p. 108; Iordan 1983, p. 306) sau hipoc. *Mihu* < *Mihail*; **Minérva lu Pétru Línu** (401);

– doar supranume/poreclă: **Dorica lu Râpa** (370) < por. *Râpa*;

– un supranume + reper toponimic: **Țica lu Drăghici de pe Vale** (388), *Țica* < *Anițica* < *Ana*.

Un singur exemplu se remarcă prin înșiruirea a trei generații: **Rafița** [rahíla] **Ánii Cúlii Háíului** [rahíla áni cúli háíului] (329).

3. Clasificarea structurală a poreclelor și supranumelor feminine

Din punct de vedere structural, cele mai multe porecle și supranume feminine din ALRR–Transilvania au la bază un singur termen, fie nederivat, fie derivat de la un antroponim. Poreclele formate dintr-un singur termen au la bază substantive comune (*Coadă*, *Capra*, *Foaș*) sau proprii (*Evă*), adjective substantivizate (*Bleaga*, *Crăcita*, *Mustăcioasa*), interjecții (*Of*).

În cazul derivatelor de la o bază antroponimică, acestea pot fi încadrate în categoria supranumelor, indicând pe „soția lui X”. După cum am văzut mai sus, uneori s-a indicat de către informatori că soțiile poartă „numele de caznă” ale soților sau că femeile sunt denumite cu supranumele soțului/tatălui, alteori denumirile au fost date ca porecle, fără precizări suplimentare. Sufixele cele mai productive sunt:

–**oaie** – formează nume maritale, adică supranumele femeilor de la numele de familie/porecla/supranumele sau hipocoristicul soțului (vezi Pascu 1916,

p. 109): **Boboșoáie** (289) < por./sprn. *Boboș* sau n. fam. *Boboș*, întâlnit în județul Cluj, din care face parte localitatea anchetată (DFNFR); **Căloáie** (303) < por./sprn. *Cálu* (Pașca 1936, p. 197) sau n. fam. *Calu* (Iordan 1983, p. 96); **Cioclețoáie** (448) < por. *Cioclête* < *cioclete* ‘vrabie’; **Cucoáie** (374) < por. *Cucu*; **Deboáie** (257) < n. fam. *Déb(u)* (DOR 1963, p. 258; Iordan 1983, p. 168); **Iudoáie** (261) < n. fam. *Iúda* (DOR 1963, p. 89) sau sprn. *Iúda* (vezi și Pașca 1936, p. 265); **Muscoáie** (287) < n. fam. *Musca/Muscă* sau por./sprn. *Muscă*; **Puicoáie** (286) < por. *Púică*; **Șomoáie** (287) < por./sprn. *Șom(u)*; cf. magh. *som* ‘(bot.) corn; coarnă’¹¹, *șom* ‘(înv.) samur, blană de samur’ (DAR), n. fam. **Șom* (DOR 1963, p. 382); **Șulăroáie** (286) < por./sprn. *Șúlăr*; cf. n. fam. *Șularu* (Iordan 1983, p. 438), n. fam. *Șulariul*, sprn. *Șulăreni* (DOR 1963, p. 378);

-**oaićă** – formează nume maritale: **Jderoáică** (281) < por./sprn. sau n. fam. *Jder*; **Lupoáică** (421) < por. *Lupu*; **Țăpoáică** (374) < por. *Țapu*;

-**ița**: **Brumărița** (308) < n. fam. *Brumár(u)*, întâlnit în Transilvania (DFNFR) sau sprn. *Brumár*, după modelul *Morar* – *Morărița*; **Corturărița** (365) < por./sprn. *Corturár* < *corturár* ‘(țigan) nomad, care locuiește în cort’ (DLR); **Mocănița** (356) < por. *Mocánu* < *mocan*;

-**easa**: **Aroneása** [aronjása] (435) < sprn. *Aron* sau n. fam. *Aron*, întâlnit în Transilvania (DFNFR); **Gorgăneása** (287) < n. fam./por./sprn. *Gorgán* < *gorgán* ‘movilă, ridicătură de pământ’;

-**uța**: **Băscúța** (331);

-**ușa**: **Jinocúșa** (331);

-**eanca**: **Secuiáncă** (385), după numele de familie al tatălui, *Secuian*.

Pe lângă aceste numiri, amintim poreclele, puține la număr, formate dintr-un antroponim și un determinant (**Mărea Lúngă** (368), **María Galisca** (290) < *galiscă* ‘colivie’, cuvânt atestat în localitate; vezi ALRR–Transilvania, III, MN, ps. 29–30, chest. [709]/290) și supranumele feminine care exprimă filiația, formate din prenumele/hipocoristicul purtătoarei și determinant/determinante antroponimic/e în genitiv (**Părăsca Țâlii** (260) < sprn. *a Țâlii*, după soț; **Ruzália lu Duraló** (370) < *Duraló*, por.). Amintim aici și sprn. [aȕuríca ánde fȕon] (382), *ande*, var. *a lui alde*, indică un plural sau are sensul ‘al lui’. De asemenea, am întâlnit două expresii, **Foámetea Egíptului** (353), probabil pentru a denumi o femeie mereu flămândă și **N-ai bai treábă** (365), posibil, un tic verbal.

4. Concluzii

Supranumele și poreclele analizate de noi reflectă relațiile sociale dintre membrii unei comunități, ajutând la conturarea unei imagini de ansamblu a sistemului denominativ popular românesc. Ele ilustrează creativitatea denominatorilor, precum și necesitatea efectuării unor diferențieri de natură antroponimică pentru indivizi cu nume de familie, adesea și prenume, identice.

¹¹ La data anchetei, informatorul preciza că în localitate locuiesc două familii de unguri.

LISTA DE ABREVIERI

dim. – diminutiv	por. – poreclă
fig. – figurat	reg. – regional
h. – hartă	suprn. – supranume
hip. – hipocoristic	fig. – Țigănesc
înv. – învechit	vol. – volum
magh. – maghiar	var. – variantă
n. fam. – nume de familie	

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- Adam 2015a = Gabriela Violeta Adam, *Sistemul popular de denotație personală din com. Rodna, jud. Bistrița-Năsăud*, în „Caietele Sextil Pușcariu”, II, 2015, p. 45–56.
- Adam 2015b = Gabriela Violeta Adam, *Etnonime și porecle pentru diferite nume etnice, pe baza ALR II*, în DR, s.n., XX, nr. 2, 2015, p. 123–134.
- ALRR–Muntenia și Dobrogea = Teofil Teaha, Mihai Conțiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, vol. II, București, Editura Academiei Române, 1996.
- ALRR–Transilvania = Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți, *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania*, vol. I, III, București, Editura Academiei Române, 1992, 2002.
- ALRR–Transilvania. Date = Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți, *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania. Date despre localități și informatori*, București, Editura Academiei Române, 1992.
- Argou 2007 = Georgeta Volceanov, *Dicționar de argou al limbii române*, București, Editura Niculescu, 2007.
- Burci 2009 = Iustina Burci, *Porecla – ieri și azi*, în „Analele Universității din Craiova”, Seria Științe Filologice. Lingvistică, XXXI, 2009, nr. 1–2, p. 251–262.
- Candrea 1895 = I.-A. Candrea, *Poreclele la români*, București, Editura Librăriei Socec & Comp., 1895.
- CL = „Cercetări de lingvistică”, I, 1956 ș. urm.
- Colciar 2018 = Rozalia Colciar, *Sistemul popular de denotație personală din Feleacu (jud. Cluj). Supranumele*, în *In honorem magistri Simion Dănilă 75*. Volum îngrijit de prof. univ. dr. Crișu Dascălu, prof. univ. dr. Doina Bogdan-Dascălu, conf. univ. dr. Ioan David și prof. dr. Hans Dama, Timișoara, Editura David Press Print, 2018, p. 175–181.
- Coșeriu 1992–1993 = Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992–1993)*. Supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXXIII, 1992–1993, Seria A, Lingvistică, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași.
- Cristoreanu 2015 = Corina Cristoreanu, *Poreclele din mediul școlar – între ludic și agresivitate*, în Oliviu Felecan (ed.), *Numele și numirea. Actele Conferinței Internaționale de Onomastică. Ediția a III-a. Conventional/neconventional în onomastică*, Cluj-Napoca, Editurile Mega și Argonaut, p. 98–109.
- DAR = Gheorghe Bulgăr, Gheorghe Constantinescu-Dobridor, *Dicționar de arhaisme și regionalisme*, vol. I, II, București, Editura Saeculum Vizual, 2002.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Academiei Române, 1998.
- DFNFR = Teodor Oancă, *Dicționar de frecvență al numelor de familie din România*, Craiova, Editura Universitaria, 2003.
- DLR = *Dicționarul limbii române* (serie nouă), București, Editura Academiei R.P.R./R.S.R./Române, 1965 și urm.

- DOR 1963 = N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, Editura Academiei R.P.R., 1963.
- DR, s.n. = „Dacoromania”, serie nouă, I, 1994 și urm., Cluj-Napoca, Editura Academiei Române.
- DȘL = Angela Bidu-Vrăncianu et alii, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira, 2005.
- ELR = Marius Sala (coord.), Mioara Avram, Jana Balacciu Matei, Iancu Fischer, *Enciclopedia limbii române*. Ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 2006.
- Felecan D. 2008 = Daiana Felecan, *Nume noi pentru năravuri vechi*, în „Limba română”, XVIII, nr. 3–4, Chișinău, p. 91–99.
- Felecan D. 2010 = Daiana Felecan, *Porecla – reflectare a polifoniei (cazul zonei lingvistice din nord-vestul României)*, în *Aspecte ale polifoniei lingvistice. Teorie și construcție*, București, Editura Tritonic, 2010, p. 179–201.
- Felecan D. 2014 = Daiana Felecan, *Pragmatica numelui și a numirii neconvenționale: de la paradigme teoretice la practici discursive*, Cluj-Napoca, Editurile Mega și Argonaut, 2010.
- Felecan N. 2010 = Nicolae Felecan, *Categoriile antroponimice: nume, supranume, poreclă*, în Oliviu Felecan (coord.), *Onomasticon. Studii despre nume și numire*, I, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2010, p. 81–120.
- Felecan O. 2012 = Oliviu Felecan, *Observații referitoare la unele supranume colective din nord-vestul României*, în Rodica Zafiu, Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae (eds), *Limba română: direcții actuale în cercetarea lingvistică. Actele celui de-al 11-lea Colocviu Internațional al Departamentului de lingvistică*, vol. II, București, Editura Universității din București, p. 219–228.
- Felecan O. 2015 = Oliviu Felecan, *Porecle date de elevi/studenți profesorilor. O perspectivă socio-lingvistică*, în Ionuț Pomian, Nicolae Mocanu (eds), *Înspre și dinspre Cluj: contribuții lingvistice: omagiu profesorului G. G. Neamțu la 70 de ani*, Cluj-Napoca, Editurile Mega și Argonaut, 2015, p. 274–287.
- Frățilă 2000 = Vasile Frățilă, *Etimologii. Istoria unor cuvinte*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2000.
- Ganea 2015 = Vali Anastasia Ganea, *Porecle de pe Valea Sălăuței*, în Oliviu Felecan (ed.), *Numele și numirea. Actele Conferinței Internaționale de Onomastică. Ediția a III-a: Conventional/ne-conventional în onomastică*, Cluj-Napoca, Editurile Mega și Argonaut, 2015, p. 174–184.
- Graur 1965 = Al. Graur, *Nume de persoane*, București, Editura Științifică, 1965.
- Grecu 1962 = Doina Grecu, *Despre supranumele din comuna Berzovia, II. Supranume provenite din nume de familie, prenume și hipocoristice*, în CL, VII, 1965, nr. 1, p. 323–334.
- Homorodean, Mocanu 1969 = M. Homorodean, N. Mocanu, *Din onomastica comunei Scărișoara (județul Alba)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, 1969, fasc. 2, p. 135–141.
- Ionescu 1975 = Christian Ionescu, *Mică enciclopedie onomastică*, București, Editura Enciclopedică Română, 1975.
- Iordan 1983 = Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- Loșonți 1969 = Dumitru Loșonți, *Sistemul popular de denominație personală din comuna Bonțida (jud. Cluj)*, în CL, XIV, 1969, nr. 1, p. 115–123.
- Mihali 2017 = Adelina Emilia Mihali, *Supranume din Borșa, jud. Maramureș*, în „Caietele Sextil Pușcariu”, III, Cluj-Napoca, Editurile Mega și Argonaut, 2017, p. 334–343.
- Nuță 1969 = Ion Nuță, *Porecle și supranume de femei în județul Iași*, în „Anuar de Lingvistică și Istorie Literară”, XX, 1969, p. 195–204.
- Nuță 2002–2003 = Ion Nuță, *Prenume devenite porecle și supranume*, în DR, s.n., VII–VIII, 2002–2003, p. 183–185.
- Oancă 2016 = Teodor Oancă, *Microsisteme antroponimice românești*, Craiova, Editura Grafic, 2016.
- Oancă 2019 = Teodor Oancă, *Cercetări de onomastică și dialectologie*, Craiova, Editura Grafic, 2019.

- Pascu 1916 = G. Pascu, *Sufixele românești*, București, Librăriile Socec & Co., C. Sfetea, Pavel Suru, 1916.
- Pașca 1936 = Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale din Țara Oltului*, București, Imprimeria Națională, 1936.
- Purcar-Gușeală 1967 = Margareta Purcar-Gușeală, *Porecle (comuna Șimișna, raionul Dej, regiunea Cluj)*, în „*Limbă și literatură*”, 1967, nr. 14, p. 143–164.
- Pușcaș 2019 = Andreea-Nora Pușcaș, *Nume de cai. Din răspunsurile la Chestionarul I*, în DR, s.n., XXIV, 2019, nr. 1, p. 20–41.
- Stan 1973 = Aurelia Stan, *O problemă de terminologie onomastică: poreclă – supranume*, în CL, XVIII, nr. 1, p. 85–74.
- Țâra 1968 = V. Țâra, *Supranumele românești din comuna Domașnea (Caraș-Severin)*, în „*Analele Universității din Timișoara*”, VI, 1968, p. 225–239.
- Zăbavă 2011 = Camelia Zăbavă, *Porecla – o „insulă” de mentalitate arhaică în postmodernitate*, în Oliviu Felecan (ed.), *Numele și numirea. Actele Conferinței Internaționale de Onomastică. Ediția I: Interferențe multietnice în antroponimie*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011, p. 287–295.

SURNOMS ET SOBRIQUETS FÉMININS DANS L'ALRR–TRANSILVANIA (Résumé)

L'article s'occupe des surnoms et des sobriquets féminins enregistrés dans l'ALRR–Transilvania. On a considéré comme surnoms les dénominations qui indiquent la filiation, l'appartenance à un groupe social et les noms des maris. Les sobriquets, qui ont un rôle métaphorique, sont constitués par les dénominations qui renvoient à des traits physiques, psychiques ou moraux. On analyse aussi les surnoms provenus du sobriquet du mari, du nom ou du surnom de la famille.

Cuvinte-cheie: *onomastică, supranume feminine, porecle feminine, ALRR-Transilvania.*

Mots-clés: *onomastique, surnoms féminins, sobriquets féminins, ALRR–Transilvania.*

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu” al Academiei Române
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21
rozaliac@yahoo.com
adelinatatar@yahoo.com*

SEXTIL PUȘCARIU E MATTEO BARTOLI: STORIA DI UN LUNGO E INTENSO RAPPORTO SCIENTIFICO E UMANO

0. L'idea di celebrare il centenario di fondazione del *Muzeul Limbii Române* illustrando alcuni aspetti significativi del sodalizio scientifico e umano instauratosi tra Sextil Pușcariu e Matteo Bartoli nasce dal ritrovamento fortuito di due missive dell'illustre linguista romeno indirizzate al collega italiano e risalenti al 1925¹, una pagina delle quali è riprodotta nella Figura 1. L'incontro tra i due eminenti studiosi vissuti a cavallo tra l'Ottocento e il Novecento, formati entrambi, seppure in anni diversi, alla scuola viennese del grande romanista svizzero Wilhelm Meyer-Lübke, fu favorito con ogni probabilità dall'interesse di Matteo Bartoli per le varietà romene, scaturito, come ricorda Carlo Alberto Mastrelli in un saggio dedicato alla biografia del linguista italiano (Mastrelli 1976), dallo studio sistematico del dalmatico; l'attenzione per questo idioma condusse inevitabilmente lo studioso a confrontarsi con le altre varietà romanze dell'area, *in primis* quelle istroromene parlate in alcune comunità ai piedi del Monte Maggiore non molto distanti da Albona, suo luogo natale. Di conseguenza, come rammenta anche Sextil Pușcariu nel volume *Călare pe două veacuri* (Pușcariu 1968), gli stretti rapporti di parentela del dalmatico con il romeno lo indussero "a occuparsi attivamente della nostra lingua, che sapeva bene" (Tagliavini 1970, p. 35²). Non è dunque un caso che già nel 1901, cinque anni prima di dare alla stampa i due volumi sul dalmatico, egli pubblichi, sotto il titolo *Pubblicazioni recenti di filologia rumena*, una rassegna critica del sesto volume del „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache" di Weigand soffermandosi in particolare sull'*Istrorumänisches Glossar* di Artur Byhan (Bartoli 1901). E il 1901 è anche l'anno in cui, come ricorda ancora Pușcariu, i due studiosi quasi coetanei (Bartoli era nato nel 1873, il collega romeno nel 1877) e all'epoca entrambi cittadini austro-ungarici, peraltro accomunati da sentimenti irredentisti, ebbero occasione di conoscersi a Sibiu, dando vita a un intenso rapporto di amicizia e di collaborazione, cementatosi negli anni attraverso frequenti incontri all'estero, ma anche in Italia e in Romania (Pușcariu 1968, p. 246–247).

1. Sul piano scientifico l'assidua frequentazione personale e epistolare diede vita a un fitto confronto su alcune tematiche particolarmente care ad entrambi, quali la geografia linguistica e gli atlanti linguistici, e, per ciò che concerne le

¹ Le lettere figurano tra i documenti del Fondo Bartoli, conservato presso la biblioteca Arturo Graf dell'Università degli Studi di Torino.

² La traduzione italiana delle pagine dedicate a Matteo Bartoli in Pușcariu 1968 è ripresa da Tagliavini 1970; la traduzione di tutte le altre citazioni sono a cura dell'Autrice.

parlate istroromene, si tradusse nella partecipazione attiva di Bartoli all'allestimento dell'opera in più volumi intitolata *Studii istroromâne*. Tuttavia, come si apprende dalle due lettere del carteggio, questa collaborazione non fu priva di vivaci scambi di idee e discussioni, anche dai toni molto accesi, almeno da parte del linguista italiano. Sono infatti ben noti il temperamento irruente e l'animosità con cui questi manifestava le proprie opinioni, aspetti peraltro magistralmente tratteggiati dallo stesso Pușcariu nelle affettuose pagine dedicate al ritratto dell'amico in *Călare pe două veacuri*:

“pieno di passione [...] la passione politica faceva sì che spesso non potesse conservare l'obiettività necessaria neppure nelle discussioni scientifiche e che desse sovente giudizi sfavorevoli sui suoi colleghi filologi di Vienna. Quando discuteva di un problema filologico, lo faceva con tutta l'anima indignato dalla stupidaggine di coloro che erano arrugginiti nei loro pareri [...] nel mezzo di discussioni linguistiche i suoi nervi sovraccitati da un lavoro eccessivo lo conducevano fuori di strada quando aveva dinanzi un avversario che non aveva comprensione per le sue idee linguistiche o per le sue opinioni scientifiche” (Tagliavini 1970, p. 35).

Nella prima breve lettera dell'ottobre del 1925 Pușcariu informa l'amico di aver ricevuto dalla tipografia le bozze del II volume dell'Opera e di aver intenzione, dopo la prima correzione, di sottoporle anche alla lettura e alla revisione del collega italiano prima dell'*imprimatur* definitivo:

“Caro Amico, di ritorno da un viaggio fatto a Ginevra, ho trovato qui tutto il mio studio sugli Istroromeni. Si tratta della *Gramatica dialectului*, che ho dato quest'estate in tipografia, mentre il volume che comprende l'introduzione, la bibliografia e il materiale lo concluderò nel corso di quest'anno. Ora ho iniziato le correzioni. Dopo la prima correzione, ti invierò in bozze (non impaginato) un esemplare delle prove di stampa, come d'accordo, con la preghiera di leggerle e di fare le tue osservazioni”.

Come rivelano sia la formula allocutiva iniziale (*Iubite Amice* ‘caro amico’) sia quella di commiato (*Cu toată dragostea și vechea prietenie* ‘con tutto l'affetto e la vecchia amicizia’), lo stile informale della missiva suggerisce l'esistenza di un rapporto amichevole e confidenziale, ormai consolidato da un'assidua frequentazione, anche epistolare. Tuttavia, dai contenuti della successiva lettera di Pușcariu del 1° dicembre 1925, assai più lunga della precedente, si desume che, dopo la lettura di queste prime bozze, lo studioso italiano, irritato da alcuni passaggi giudicati inopportuni e offensivi, abbia a sua volta scritto al collega per manifestargli con parole vibranti le sue rimozioni. Nella sua risposta, infatti, il linguista romeno esordisce esprimendo il proprio rammarico, per aver, seppure inconsapevolmente, offeso l'amico:

“Caro Bartoli, ti scrivo senza attendere il resto delle correzioni annunciate perché il pensiero di averti potuto addolorare mi è insopportabile. Credimi – e la nostra antica e buona amicizia mi dà il diritto di chiedertelo – lungi da me è stata l'intenzione di offenderti, ma se, senza volerlo, l'ho fatto, ti prego di scusarmi”.

Segue poi una dichiarazione di stima e di apprezzamento per la scrupolosità del lavoro scientifico di Bartoli:

“Tu sai che ciò che io apprezzo in particolare, oltre al tuo grande talento linguistico, nella tua attività scientifica, è proprio la tua onestà, che ti fa essere [...] nelle tue ricerche, essere accurato nelle tue verifiche e condurre con eroismo incessante continuo la lotta con i dubbi derivanti dagli scrupoli di un vero uomo di scienza. Ciò che, nelle correzioni inviate, ti è sembrato essere un’offesa, è in realtà una mia incapacità di espressione”.

La presenza di questa preliminare attestazione di stima è giustificata dal fatto che Bartoli, da quanto si può arguire dalla risposta di Pușcariu, pare essersi irritato per un commento sulle difficoltà incontrate da quest’ultimo nel descrivere il sistema grammaticale dell’istoromeno; commento da lui inteso come una critica nei confronti della sua metodologia di inchiesta e della sua trascrizione dei dati raccolti sul campo. Invece, come spiega il linguista romeno, le problematiche riscontrate nell’individuare le regolarità della parlata istoromena dipendono dalla sorprendente varietà di realizzazioni non solo areali, ma anche individuali, riscontrate nei dati linguistici a sua disposizione:

“In effetti, quando ho parlato di “un’impressione di anarchia”, non mi riferivo alle tue ricerche, ma alla stessa parlata istoromena, come risulta da queste tue ricerche e dal materiale degli altri. L’‘anarchia’ è l’assenza di un principio guida, e per me, filologo, i dati che avevo davanti agli occhi erano così complicati che non sono riuscito a riconoscere questo principio guida e a formulare le regole che scoprono le cause e specificano le condizioni. La spiegazione di questo quadro aggrovigliato (e non delle “incoerenze” della tua redazione, come tu hai creduto) mi sembrava di averla trovata nella moltitudine di individui intervistati in tutti i villaggi. E poiché, nella pronuncia delle sibilanti dentali le differenze non sono solo regionali, ma soprattutto individuali, mi ero convinto che la questione dovesse essere affrontata sulla base di un’indagine ancora più ampia e con mezzi che andassero oltre le cause del quadro sintetico che ho cercato di dare nella Grammatica che ho scritto”.

A tal proposito, forse anche per far comprendere meglio all’amico la ragione delle parole usate, in un altro passaggio della lettera Pușcariu chiede dei chiarimenti in merito alla grafia fonetica impiegata da Bartoli per rappresentare le sibilanti dentali sorde e sonore, per le quali il linguista italiano registra tre varianti in entrambe le serie, indicando però tre simboli diversi soltanto per quella delle sonore:

“Tu dici che ci sono ancora alcuni individui istoromeni (e slavi) che conservano lo stadio preveneto, pronunciando *săre* e *și*. Abbiamo solo due suoni distinti *s* e *ș*. La maggior parte, tuttavia, ha la pronuncia veneta *ś* (Weigand *š*). Abbiamo allora il terzo suono *ś*. Nelle tue liste, però, il segno *ś* non esiste, ma solo *s* e *š* (quest’ultimo reso da me con *ș*). Quindi il tuo *s* ha due valori: 1) negli individui che mantengono lo stadio preveneto = dacorum. *ș* e 2) negli individui (... ..) di pronuncia veneta = veneto *s* (= *ś*)? La questione si complica ulteriormente con la sonora: qui usi tre segni *z* (che ho inteso =

dacoromeno *z* in *zi*), *f* (che ho inteso = veneto *z* = *ž*) e *ž* (= dacoromeno *jug* [...]). Quando ti ho chiesto in una lettera due anni fa del valore di questi tre segni, hai risposto *z* = *f*. Come puoi vedere, tuttavia, negli esempi stampati, ho mantenuto la distinzione che fai nel manoscritto tra *z* e *f* e penso che sarebbe bene tenerla anche se per il suono sordo corrispondente non abbiamo due segni ma solo uno (*s*). Scrivimi in dettaglio cosa devo fare - perché è ancora tempo per qualsiasi correzione - e se puoi dammi una descrizione esatta del veneto *š* e *ž*, affinché possa riportarla”.

Se consideriamo che il secondo volume di *Studii istroromâne* fu pubblicato nel 1926 in collaborazione con M. Bartoli, A. Belulovici e A. Byhan, così come esplicitato nel titolo dell’opera, dobbiamo presupporre che Bartoli abbia accolto con favore le spiegazioni dell’amico; quest’ultimo, inoltre, nella prefazione (Pușcariu 1926, p. VI), elencando i materiali consultati, non manca di sottolineare con espressioni lusinghiere la rilevanza del contributo scientifico del collega:

“La fonte più ricca di nuove conoscenze mi è stata fornita dal mio amico M. Bartoli, che mi ha messo a disposizione una copia del manoscritto di Marotti, alcuni testi dialettali inediti e, soprattutto, le sue preziose Liste di parole, raccolte in tutti i villaggi romeni, con quella attenzione e competenza per i problemi linguistici, che caratterizza l’intera opera dello studioso italiano”.

Tuttavia lo scambio di opinioni documentato dalle due lettere indusse con ogni probabilità Pușcariu ad argomentare meglio il proprio pensiero, specificando che l’eterogeneità di realizzazioni delle varietà istroromene dipende dall’assenza di una lingua tetto corroborata da un uso letterario, sostituendo anche il termine *anarchia*, che aveva suscitato le rimostanze di Bartoli, con *oscillazione* (romeno *șovăire*):

“Ciò che mi è parso necessario era una descrizione il più accurata possibile del dialetto istroromeno, con tutte le sue sfumature, che può dare l’impressione di oscillazioni e incongruenze, ma che in realtà costituiscono l’immagine reale di una parlata senza tradizioni letterarie” (Pușcariu 1926, p. VI).

Infine, di fronte alla molteplicità delle grafie impiegate dai vari ricercatori, con segni adoperati con valori differenti anche dal medesimo studioso a seconda dei documenti, l’Autore si risolve a fornire un quadro esplicativo dei diversi sistemi utilizzati e per chiarire il valore dei simboli impiegati da Bartoli nella resa della sibilante dentale sorda riporta le spiegazioni ricevute dall’amico, sollecitate nel passaggio della lettera riportata sopra (Pușcariu 1926, p. 121); questi di fatto spiega che sul piano sincronico il sistema fonematico dei parlanti istroromeni da lui intervistati non presenta più l’articolazione lievemente palatale *š*, ancora registrata, tra gli altri, da Weigand, ma soltanto, a seconda degli informatori, i suoni *s* o *ș*, il che spiegherebbe l’assenza di un grafema specifico per indicare *š*. L’eliminazione di questa opposizione tramite il conguaglio verso *s* o verso *ș* sarebbe stata provocata proprio da una precedente fase contraddistinta dall’introduzione di *š* a seguito

del prolungato contatto con il veneto. riportando di fatto i sistemi ad uno stadio precedente all'interferenza veneta.

La collaborazione tra i due studiosi continuerà poi nel terzo volume di *Studii istroromâne*, dove viene nuovamente ribadito il valore scientifico della documentazione linguistica fornita da Bartoli e la rilevanza delle sue osservazioni (Pușcariu 1929, *Prefața*):

“La parte più importante di questo volume rimangono le *Liste* di Bartoli, che ci offrono un ampio quadro della diffusione delle parole più antiche nei villaggi di parlata romena dell'Istria. Anche le ‘note’ ai testi pubblicati nel volume I di questi studi non sarebbero così ricche senza il prezioso contributo del linguista italiano, che si è anche assunto il compito di rivedere le correzioni di questo volume, proponendomi alcune importanti modifiche e perfezionamenti”.

2. Per parte di Bartoli va ricordata l'ammirazione e la considerazione riservate all'*Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I. *Lateinisches Element* dato alle stampe dal collega romeno nel 1905, che fu da lui consultato e minuziosamente annotato con integrazioni relative soprattutto ad attestazioni dialettali italiane, come risulta dall'esemplare dell'Opera le cui postille furono ricostruite, interpretate e pubblicate da Giuseppe Piccillo e Teresa Ferro (Piccillo, Ferro 1985, 1986, 1987). Esso inoltre, come ricorda Bartoli nel capitolo dedicato ai principi metodologici dell'*Atlante Linguistico Italiano* contenuto nel saggio *Lineamenti di Linguistica spaziale*, costituì il repertorio lessicale a cui attinse per la compilazione della prima versione del Questionario dell'Opera, poiché “nel ben noto e meritorio *Vocabolario etimologico della lingua romena* di Sextil Pușcariu non si trova forse nessuna parola di tradizione ininterrotta” a differenza dell'italiano in cui le parole di tradizione dotta costituiscono una porzione significativa del lessico. “Ebbene, servendomi appunto di quel vocabolario, contenete parole di sicura tradizione popolare, ho composto un primo elenco di parole del nostro Questionario” (Bartoli – Vidossi 1943, p. 25).

Bartoli espresse anche sincere parole di apprezzamento per l'altra grande impresa di Pușcariu, ovvero l'*Atlante Linguistico Romeno*, la cui elaborazione prese le mosse dalle esperienze analoghe maturate in Francia, Svizzera e Italia. Come ho già avuto modo di illustrare (Cugno 2013/2015), i contatti tra i due cantieri dell'ALI e dell'ALR furono frequenti e costanti, e i due istituti, l'Istituto dell'Atlante Linguistico italiano a Torino e il Muzeul limbii române a Cluj, riportarono sulle loro rispettive riviste, „Bollettino dell'Atlante Linguistico Italiano” e „Dacoromania”, notizie sull'avanzamento delle due Opere³. Nella già citata lettera

³ Nel “Bollettino dell'Atlante Linguistico Italiano” del 1933: Giuseppe Vidossi dà conto della relazione pubblicata da Sever Pop nel 1933 in “Revue de linguistique romane”, inviando all'atlante romeno “fervidi e fraterni auguri” e sottolineando come i questionari dell'ALR si siano giovati di quelli dell'ALI: “quello normale di 2160 domande, [...] corrisponde press'a poco, per fine e materia, alla nostra Parte Generale; [quello] ampliato, di 4800 domande, [...] corrisponde press'a poco alle nostre parti speciali” (Vidossi 1933, p.110). Nel 1936 Sever Pop presenta in “Dacoromania” (Pop

del 25 ottobre del 1925, Pușcariu si informa sul progetto italiano da poco messo in cantiere⁴ (“Come va con l’Atlante Linguistico Italiano? Aspettiamo la sua pubblicazione, per iniziare anche noi con quello della Romania”) e, come è noto, negli anni successivi Sever Pop ebbe modo di seguire Ugo Pellis, il raccoglitore dell’ALI, nelle sue inchieste sul campo a Cortina d’Ampezzo, mentre presso le comunità di Sușnievița, e Jeiăn, i due studiosi lavorarono insieme, conducendo le interviste per i rispettivi atlanti⁵. Qualche anno dopo, nel 1933, in occasione della presentazione dell’impianto teorico e metodologico dell’atlante romeno, Bartoli ebbe modo di salutare la nascita della nuova impresa con lusinghiere e affettuose attestazioni di stima per il suo direttore (Bartoli 1933, p. 110–111):

“Sextil Puscariu ne [dell’ALR] ha parlato un anno fa alla radio, in una scintillante e dotta conferenza, pubblicata ora nella rivista Tsara Barsei (Brasov 1933). [...] L’Atlante linguistico Romeno è uno dei più giovani fra gli atlanti linguistici ed è il più moderno quanto all’attrezzatura (apparecchio cinematografico, fonografi – e radio per la propaganda). La novità più importante di questo atlante è la trovata ingegnosa dei due raccoglitori, che percorrono ciascuno tutto il territorio nazionale, per modo che il principio dell’unità e della comparabilità dei materiali raccolti non ne sia lesa. [...] Le nostre due lingue sono gemelle, perciò tanto più cordiale e profondo è l’augurio nostro all’Atlante linguistico romeno”.

3. Notevole è infine l’attenzione prestata da Pușcariu alla teoria delle aree bartoliane, i cui assunti furono formulati da Bartoli nel 1925 (Bartoli 1925), poi ripresi nel 1928 in uno scritto compilato insieme a Bertoni (Bertoni – Bartoli 1928), e infine nuovamente illustrati nel 1945 (Bartoli- Vidossi 1945), oltre a essere stati argomento di numerosi altri interventi più brevi pubblicati su varie riviste, che sicuramente il linguista italiano non mancò di inviare al collega romeno. La lettera del dicembre 1925 si conclude infatti con queste parole:

“Prima di concludere questa lunga lettera, vorrei ringraziarti per “una legge affine alla Legge Verner”, che trovo molto importante e convincente. Sono sempre più convinto che l’applicazione delle tue teorie sull’area potrebbe far luce anche sui problemi oscuri della lingua rumena all’inizio del Medioevo”.

Tale osservazione trova riscontro nell’articolo *Les enseignements de l’Atlas Linguistique de Roumanie* pubblicato da Pușcariu nel 1936 in cui lo studioso applica la teoria delle aree laterali al dominio linguistico romeno elaborando, a partire dai dati dell’ALR, sette carte che ne illustrano le zone linguisticamente più conservative. Il richiamo alla linguistica spaziale è diretto, con un esplicito riferimento al suo fondatore: “M. M. Bartoli, s’appuyant sur les études approfondies de

1936) una dettagliata recensione dei primi numeri della “Bollettino dell’Atlante Linguistico Italiano”, rivista tuttora pubblicata dall’istituto dell’ALI (“Bollettino dell’Atlante Linguistico Italiano” III serie).

⁴ Il piano generale dell’Opera era stato presentato nell’ottobre del 1924.

⁵ Sulle inchieste istroromene dell’ALI si veda Cugno 2018.

géographie linguistique, a montré que non seulement les régions *isolées*, mais aussi les *aires laterales*, sont conservatrices des formes anciennes” (Pușcariu 1936, p. 4). L’Autore inoltre mette in particolare rilievo uno dei principali corollari della teoria bartoliana, ovvero che la posizione laterale debba sempre essere intesa in senso relativo, cioè debba sempre essere individuata in relazione a regioni centrali di volta in volta individuate a seconda della porzione del territorio romanizzato preso in considerazione:

“[...] il appelle «latérales» les régions qui occupent *relativement* des positions latérales, c’est-à-dire par comparaison avec des régions centrales, comme la Roumanie et l’Espagne, par exemple, par rapport à l’Italie et à la France, et comme la Roumanie et la France par rapport à l’Italie seule” (Pușcariu 1936, p. 4).

Così, in una visione più ampia che giunge ad abbracciare l’intero ambito linguistico romeno, Pușcariu può addurre vari esempi di termini latini conservatisi nelle aree considerate periferiche, ossia le zone di parlata aromena, meglenoromena e istroromena nonché le estreme regioni occidentali, settentrionali e orientali della Romania, a cui si contrappongono elementi lessicali più recenti riscontrabili nelle aree centrali corrispondenti a Valacchia, Moldavia e Transilvania sud-orientale; esempi che gli consentono di suffragare la sua teoria sulla continuità della presenza romena nella provincia storica abbandonata dai Romani ai tempi dell’imperatore Aureliano.

Qualche anno più tardi, in una lettera del 30 ottobre 1939 indirizzata a Bartoli, resa pubblica da Dumitru Irimia, Pușcariu ringrazia l’amico per gli estratti che gli ha inviato aggiungendo che “li ho utilizzati anche nel libro che in breve tempo darò alle stampe”. Si tratta del volume *Limba română*, apparso nel 1940, nel quale figurano numerosi cenni alla linguistica spaziale. Il linguista italiano è menzionato dapprima nella presentazione (Pușcariu 1940, p. 4), laddove si sottolinea la novità metodologica della teoria bartoliana come mezzo per definire i rapporti cronologici tra fatti linguistici. In seguito, nel capitolo significativamente intitolato *Răspândirea fenomenelor de limbă. Linguistica spațială* (“La diffusione dei fenomeni linguistici. La linguistica spaziale”), sono illustrate tutte e cinque le norme bartoliane, con vari esempi che contribuiscono a definire il carattere generalmente più conservativo del romeno rispetto alle altre lingue romanze, in quanto area isolata o area laterale, ma in taluni casi anche più innovativo, specialmente a seguito del contatto con lo slavo, rispetto ai tratti linguistici riscontrabili nell’area maggiore della Romania, rappresentata da Spagna, Francia e Italia. Pușcariu sembrerebbe aver superato le riserve e le perplessità sulla norma dell’area maggiore (“nella quale credo di meno”), manifestate nell’ultima lettera citata, argomentando che “potrei portare, dalla lingua romena, almeno altrettanti esempi, dai quali si vede che l’innovazione slava occupa un’area maggiore di quella della parola latina”. In effetti l’aporia segnalata viene meno, e gli esempi proposti in Pușcariu 1940 lo dimostrano, se si considera che la teoria bartoliana prevede un’applicazione scalare delle cinque norme: l’area maggiore conserva di regola la fase anteriore purché

l'area minore non sia la più isolata o non sia costituita da aree laterali. Va comunque riconosciuto che, tra le norme bartoliane, quella dell'area maggiore va sempre applicata con grande discrezione, in quanto un'area maggiore non può mai essere definita in assoluto, ma sempre in relazione ad un'altra.

Le carte presentate da Pușcariu nel saggio citato rivelano indirettamente anche un'ulteriore debolezza del sistema interpretativo bartoliano, ovvero il fatto di considerare il quadro linguistico romanzo in maniera eccessivamente semplificata e schematica, come risulta dalla contrapposizione sistematica tra due soli elementi lessicali e dalla suddivisione della Romània in ampie aree (Iberia, Gallia, Italia, Dacia) ritenute linguisticamente uniformi. Invece, come illustra Pușcariu sulla scorta dei dati dialettali ricavati dall'ALR, le denominazioni locali di alcuni concetti (ad es. *zăpadă* 'neve', *cioban* 'pastore' o *cuminecătura* 'comunione') rivelano situazioni linguistiche assai più articolate e stratificate per la presenza di almeno tre o quattro tipi lessicali. Nella medesima ottica va letta la precisazione contenuta nella lettera del 1939 in merito all'esempio riguardante distribuzione dei continuatori di *circus* e *circulus* nel dominio linguistico romanzo presentato da Bartoli nel 1939 in "Zeitschrift für Volkskunde" per illustrare la conservatività delle aree laterali, riprodotto nella tabella seguente:

IBERIA	GALLIA	ITALIA	DACIA
<i>circus</i>	<i>circus</i>	<i>circus</i>	<i>circus</i>
	<i>circulus</i>	<i>circulus</i>	
sp. <i>cerco</i>	fr. <i>cercle</i>	it. <i>cerchio</i>	rom. <i>cerc</i>

Osservando che "se gli aromeni dicono *țarclu* significa che la Penisola Balcanica apparteneva all'area centrale, mentre la Dacia (*cerc*) era laterale", il linguista romeno contribuisce a problematizzare l'immagine eccessivamente semplificata fornita dal linguista italiano; e infatti, riproponendo alle stampe questo saggio nel 1943, quest'ultimo fa proprie le indicazioni del collega e precisa in nota che

"Più esattamente l'innovazione *circulus* è giunta anche nella Penisola Balcanica e nell'Iberica, e, per contro, la fase *circus* è conservata anche in alcune parlate della Penisola nostra e delle tre isole italiane" (Bartoli 1943, n. 94).

Le lettere menzionate rappresentano con ogni probabilità quanto si è preservato di un epistolario di sicuro assai più consistente se si considera che, come ricorda Pușcariu, "dal primo incontro con lui siamo rimasti in contatto continuo attraverso i nostri scritti che ci mandavamo regolarmente" (Tagliavini 1970, p. 36). Esse, come si è visto, possono contribuire a definire con maggiori dettagli la personalità dei due linguisti nonché i termini e le modalità del loro rapporto di amicizia e di collaborazione scientifica e, di riflesso, anche del legame instauratosi tra i due istituti da essi diretti; sarebbe pertanto auspicabile e sicuramente degno di interesse

per entrambi riuscire a ricostruire l'intero carteggio recuperando anche le lettere dirette da Bartoli all'amico e collega romeno, lettere che, secondo quanto riferito da Carlo Tagliavini nel 1970, sarebbero state conservate dalla nipote Magdalena Vulpe tra i materiali e i documenti dell'eminente linguista clujeano⁶.

BIBLIOGRAFIA

- Bartoli–Vidossi 1943 = Matteo Bartoli, Giuseppe Vidossi, *Lineamenti di linguistica spaziale*, Milano, 1943.
- Bartoli–Vidossi 1945 = Matteo Bartoli, Giuseppe Vidossi, *Saggi di linguistica spaziale*, Torino, 1946.
- Bartoli 1901 = Matteo Bartoli, *Pubblicazioni recenti di filologia rumena*, in “Studi di filologia romanza”, VIII, 1901, p. 517–628.
- Bartoli 1925 = Matteo Bartoli, *Introduzione alla neolinguistica*, Ginevra, 1925.
- Bartoli 1933 = Matteo Bartoli, *Notizie bibliografiche e varie*, in “Bollettino dell'Atlante Linguistico Italiano”, I serie, 1933, p. 110–111.
- Bartoli 1939 = Matteo Bartoli, *Der italienische Sprachatlas und die Arealnormen*, in “Zeitschrift für Volkskunde”, 48, 1939, p. 68–89.
- Bertoni–Bartoli 1928 = Giulio Bertoni, Matteo Bartoli, *Breviario di neolinguistica*, Modena, 1928.
- Cugno 2013/2015 = Federica Cugno, *Legături între Atlante lingvistic italian și Atlasul lingvistic român*, in “Caietele Sextil Pușcariu”, I, 2015, p. 53–60.
- Cugno 2018 = Federica Cugno, *Istroromânii în geolingvistica italiană*, in “Fonetica și dialectologie”, XXVII, 2018, p. 57–68.
- EWRS = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache, I. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1905.
- Mastrelli 1976 = Carlo Alberto Mastrelli, *Matteo Bartoli e il romeno*, in “Acta Philologica”, tomus VI, Roma, p. 37–52.
- Piccillo, Ferro 1985 = G. Piccillo, T. Ferro, *Le postille di Matteo Bartoli all'Etymologisches Wörterbuch der Rumänischen Sprache di Sextil Pușcariu, I*, in “Studii și cercetări lingvistice”, XXXVI, 1985, nr. 6, p. 521–541.
- Piccillo, Ferro 1986 = G. Piccillo, T. Ferro, *Le postille di Matteo Bartoli all'Etymologisches Wörterbuch der Rumänischen Sprache di Sextil Pușcariu, III*, in “Studii și cercetări lingvistice”, XXXVIII, 1987, nr. 4, p. 323–342.
- Piccillo, Ferro 1986 = G. Piccillo, T. Ferro, *Le postille di Matteo Bartoli all'Etymologisches Wörterbuch der Rumänischen Sprache di Sextil Pușcariu, II*, in “Studii și cercetări lingvistice”, XXXVII, 1986, nr. 4, p. 302–319.
- Pop 1936 = Sever Pop, *Cu prilejul Buletinului Atlasului Linguistic Italian*, in “Dacoromania”, VIII, 1934–1935, p. 163–174.
- Pușcariu 1906 = Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, vol. I. *Texte*, București, Cultura Națională, 1906.
- Pușcariu 1926 = Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne în colaborare M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan. Introducere, gramatică, caracterizarea dialectului istroromân*, vol. II, București, Cultura Națională, 1926.
- Pușcariu 1929 = Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne. Bibliografie critică, listele lui Bartoli, texte inedite, note, glosare*, vol. III, București, Cultura Națională, 1929.

⁶ “So che la nipote, prof. Magdalena Vulpe, che conserva con devozione la biblioteca e l'archivio del suo grande nonno, possiede molte lettere dirette dal Bartoli al Pușcariu” (Tagliavini 1970, p. 37).

MUZEUL LIMBEI ROMÂNE

Cluj, 1. X. 1925
Str. Elisabeta 23.

Iubite Bartoli,

Te scriu fără să aștept restul corecturii lor amu-
tate, căci gândul că te-am putut mîhni mi-e insuportabil. Ce-
de-mi — și vechea și tîna noastră prietenie mi s-a desprins și
și-o cer — a fost depărtat^{de mine} intenția de a te jigni, iar dacă, fără
voința mea am făcut-o, te rog să mă ierți. Te știu că vecea a
apăruț cu cu desăvîrșire, pe lîngă marele tău talent lingvistic,
în activitatea ta glorioasă, este totuși onestitatea ta, care
te face să fi neobosit în corectările tale, să fi minunat la
verificările tale și să dai cu eroism neamănîta luptă cu
îndrăgita ipoteză în sumpulalele unui adversar om de știință.
Căci, în corecturile trimise, și s-a putut o ofensă ale de
fapt o stăruie de exprimare din partea mea. Într-adevăr, când
am vorbit de „anarhia unei anarhii”, nu înțelegem corec-
țiile tale, ci înrîu graiul istoricului, precum apăs din aceste
cerușări ale tale și din materialul altora. „Anarhia” e lipsă
de un principiu conductor, iar pentru mine, filologul, datorez
ce te avezi înaintea ochilor erau atât de complicate, înaint
nu aveam posibilitatea să recunosc acest principiu conductor
și să formulez regulile care descopereau cauzele și precizarea

- Pușcariu 1937 = Sextil Pușcariu, *Études de linguistique roumaine*, Cluj–București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, 1937.
- Pușcariu 1968 = S. Pușcariu, *Călare pe două veacuri. Amintiri din tinerețe (1859–1906)*, București, Editura pentru Literatură, 1968.
- Tagliavini 1970 = Carlo Tagliavini, *Matteo Bartoli nel ricordo di un collega romeno*, in “Bollettino dell’Atlante Linguistico Italiano”, XVII–XVIII, p. 33–37.
- Vidossi 1933 = Giuseppe Vidossi, *Notizie bibliografiche e varie*, in “Bollettino dell’Atlante Linguistico Italiano”, I serie, 1933, p. 110.

SEXTIL PUȘCARIU AND MATTEO BARTOLI: THE STORY OF A LONG AND
INTENSE SCIENTIFIC AND PERSONAL RELATION
(Abstract)

This article illustrates some significant aspects of the scientific and human relation established between the illustrious Romanian linguist Sextil Pușcariu, founder of the Muzeul Limbii Române, and the Italian colleague Matteo Bartoli. The privileged topics of this scientific exchange, i.e. Istro-Romanian language, linguistic geography and linguistic atlases, are presented taking inspiration from two unpublished letters by Sextil Pușcariu to Matteo Bartoli found in the Bartoli Fund of the University of Turin.

Cuvinte-cheie: *Sextil Pușcariu, Matteo Bartoli, istroromână, geografia lingvistică.*

Keywords: *Sextil Pușcariu, Matteo Bartoli, Istro-Romanian, linguistic geography.*

*Università degli Studi di Torino
Dipartimento di Studi Umanistici
Via Sant’Ottavio 20, 10124 Torino
federica.cugno@unito.it*

CUVINTE DIALECTALE. CONTRIBUȚII ETIMOLOGICE (II)

BERJINĂR ‘om fără casă’ (Cornățel BC: CHEST. II 8/189), reținut în MDA cu etimologia necunoscută, este o variantă a lui *bejenar* [= *băjenar*], rezultată prin despicarea lui *j* în *rj*, ca în *arjun* < *ajun*, *coarjă* < *coajă* (Pușcariu LR II 146), *borjogi* < *bojoci* ‘plămâni de porc’, *marjă* < *majă* ‘o sută de kilograme’ (< magh. *mázsa*), *norjiță* < *nojiță*, *árjer* (la minte) < *ager* etc. (Dumistrăcel *Influența* 264–265).

BÍCĂ, BÍSI. Forma *bísi* ‘un joc de copii’, dată de învățătorul Emil Demian din Coșbuc BN (vezi CHEST IV A/264 a), e reținută întocmai în Coman GI și de aici în MDA, unde e lăsat cu etimologia necunoscută.

Trebuie să precizăm că acest corespondent pune accentul pe cuvinte (inclusiv pe cele monosilabice), notează *se* pentru [še], *si* pentru [s̃], *gy* pentru [dʲ] și *ny* pentru [ń]: *besísnic* ‘om rău’ pentru [bešísnic] = *becisnic*, *hreáușe* pentru [hrěáușe] = *hreáușe* ‘fructe de tot felul’, pl. lui *hreáușă*; *siléggy* ‘băiat micuț’ pentru [šilédʲ] = *ciledi* < *ciled* etc. (vezi *ibid.*).

Literarizată corect, forma *bisi* devine *bici*, pl. lui *bică* ‘pietricică întrebuințată în jocul copilăresc *de-a bica* sau *de-a bicile* ‘de-a pietriceaua, de-a pietricelele’, practicat în trecut în unele localități din Transilvania (Bonțida CJ, Vâlcele CJ etc.; vezi Todoran GV 55, Mocanu GRA 68 etc.).

În MDA, *bică* ‘pietricică’ e dat cu etimologia necunoscută. DELR o menționează în familia lui *bicăș*, fără a preciza cum s-a format. E un împrumut din magh. *béka* [só] (Todoran *loc. cit.*).

BLEÓI, BLEÚI. DA cunoaște (din RĂDULESCU-CODIN) adj. *bleói*, -oáie ‘prostănac’ și-l consideră format de la *bleot*, -oată ‘prostălău, nătâng, nătărău, tont’ (< germ. *blöd* ‘idem’), prin contaminare cu *greoi*. Ipoteza a fost reținută și în MDA.

După părerea noastră, *bleói* a rezultat, prin sincopa lui *h*, din **blehói*, variantă a lui **blegói* (< *bleg* + suf. -oi), provenită prin substituirea lui *g* cu *h*. Cf. *bleahă* < *bleagă* (MDA).

Bleúi, -e ‘nărod, prost’ (Bărbuț DGO) a putut rezulta, prin sincopa lui *h*, din **blehúi*, variantă a lui **blegui* (< *bleg* + suf. -ui), provenită din substituirea lui *g* cu *h*.

BOȘÂNGÍ, HOSÂNCÍ. DA (urmat de MDA) înregistrează forma verbală *a hosânci* ‘a se trudi?’, existentă în Jipescu O 118 („Când hi-ta ar ști condeiu, ți-ar socoti iute și curând d-ai să dai, d-ai să iei, nu ca acú, că moșmândești și hosâncești trei conace pân’ să scrii la răboj”), fără să poată propune vreo explicație etimologică.

Fără nicio îndoială, este vorba de o greșeală (probabil apărută la tipărire, după manuscrisul olograf) în loc de *a (se) bosânci* ‘(prin Munt.) a (se) mocoși’ („Nu te mai bosânci atâta cu cusutul hainei”: SDLR), ‘a migăli’ (Ialomița: CV, I, 1949, nr. 8, p. 32), ‘a munci degeaba, a pierde vara degeaba’ (Boureni DJ: LRg I 28).

După cum bine se știe, în scrisul multor persoane *b* se poate confunda ușor cu *h*.

Ipoteza din SDLR, după care *a bosânci* provine din magh. *bosszankodni* ‘a se supăra, a purta ură’, nu poate fi luată în considerare. În recentul DELR, cuvântul e lăsat cu etimologia necunoscută.

Semnalăm și varianta *a se boșângi* ‘a se mocăi, a se moșmondi’ din Boldești PH (vezi DGDS).

BUTURÍ. Viciu Gl cunoaște, din Lățunaș TM, verbul *a buturi* cu sensul ‘a întoarce toate mobilele din casă căutând după un obiect pierdut; a le trage de-o parte’. Dă un exemplu ilustrativ („Am buturit toată casa și n-am aflat”) și compară cuvântul cu magh. *butor* [corect: *bútor*] ‘mobilă’.

DA dă la *a buturi* și sensul ‘a afla, a da de cineva’ („Am buturit omul dracului = am dat de omul dracului”, „Să buturesc un om cum îmi place mie, ar fi bine”), comunicat din Banat. Pentru etimologie, îl compară cu *a butica* ‘a nimeri, a pica pe neașteptate undeva, a umbla într-o doară’, cuvânt pe care-l consideră din familia lui *a buti* 1. ‘(despre apă) a se revărsa’; 2. ‘(p. e x t.; despre mase de oameni) a bui, a da năvală’, căruia nu-i poate preciza etimologia.

DELR nu aduce nimic nou, considerând că *a butica* și *a buturi* fac parte din familia lui *a buti*.

Cu sensul menționat în Viciu Gl, *a buturi* este, fără îndoială, un derivat verbal, cu suf. *-i*, de la *búture*, *búturi* ‘mobilă’ (vezi atestare și la Loșonți GB 51), variantă a lui *bútore* ‘idem’, un împrumut din magh. *bútor* ‘idem’ (cf. și Tamás E).

CHERGÚȘ (pl. *chergúși*) ‘lemn ascuțit la un capăt, cu care se sădesc zarzavaturile’ a fost semnalat din Pârșcoveni OT (vezi CV, III, 1951, nr. 9–10, p. 45).

Dacă este o formă autentică (și nu o greșeală în loc de *chirgúș*) a rezultat din **chirgúș*, care reprezintă literalizarea formei fonetice locale [kírgúș] a lui *pirgúș* ‘idem’, bine derivat în DLR de la *pirg* ‘idem’.

CODLĂNÉȚ ‘locul de pe cuptorul de copt unde de obicei dorm copiii’, comunicat din Papiu Ilarian MS (vezi CHEST. II 325/228), a fost reținut în MDA cu etimologia necunoscută.

Este un derivat, cu suf. *-eț*, de la *codlan* (= *cotlan* = *cotlon* < magh. *katlan*).

DEHANÁ ‘cuvânt prin care se exprimă o dezaprobare’ (Baia SV: ȘEZ. XXIII 45) este comparat în MDA și DLR cu tc. *dehan* ‘gură’.

Este un împrumut din magh. *dehogy ne* ‘da de unde, nici vorbă, nicidecum’.

DEJNÍ, DIJNÍ. Pentru noțiunea ‘vierul vierește scroafa’, în nord-vestul Transilvaniei, Sever Pop a înregistrat formele verbale [d’ijnéșt’ě] (Pișcolt SM: ALR I 1143/333), [d’ejnéșt’e] (Asuaju de Sus MM: ibid. 1143/337) și [d’ijné] (Racșa SM: ibid. 1143/341).

În DLR, *a dejni* e dată formă-titlu, iar *a dijni*, ca variantă. Cuvântul are indicația „etimologie necunoscută”.

În graiul acestor localități, *d* și *v* se palatalizează în *d'*, iar *g* se pronunță tot *d'* (vezi NALR–Criș. I h 26/191, 199, 218; ibid. h. 184/191, 199, 218; ibid. IV h 655/191, 199, 218). Literarizate corect, aceste forme devin *a viejni*, *a vijni*, variante ale lui *a viști*¹ (vezi DLR).

DÓBOȘ. La întrebarea pentru ‘gângăniile acelea mici care se fac în lâna mieilor și care îi mănâncă, botâși’, informatorul din Gâlgău SJ ne-a răspuns: *dóboși*, sg. *dóboș* (vezi ALRR–Trans. 2376/258).

Forma aceasta n-a fost înregistrată pentru celelalte atlase regionale sau pentru ALR I 1206.

Nu figurează nici în DLR.

După părerea noastră, a rezultat din *botoși* ‘idem’, prin metateză (**tóboși*) și sonorizarea lui *t*.

ERTUI. Verbul *a ertui* se întâlnește într-un descântec cules din Vașcău BH:

„Acolo nu vă duceți,
Ci mereți la N. N.
Că i s-o țipat matrica de ceas rău!
De acolo o scoateți / **S-o ertuiți!**”.

Iulia Mărgărit, *Ipoteze și sugestii etimologice*, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 233, apreciază că verbul „ar putea fi raportat la *ierta*, cu accepția etimologică ‘a elibera’ (cf. lat. *libertare*, vezi DA s.v. *ierta*) refăcut printr-o schimbare de sufix”, scăpându-i din vedere că matrica cu ceas rău (potca) nu se iartă, nu se eliberează, ci se taie, se arde, se nimicește:

„Eși potcă mare, potcă mică
Că de nu-i eși de voie
Ii eși de mare nevoie
Cu gura te-oi blăstăma
Cu cuțātu te-oi tăia
Cu focu te-oi arde” (Pavelescu MMA 129).

Forma *a ertui* trebuie ortografiată *a iertui*. Verbul, necunoscut de dicționare, înseamnă ‘a tăia, a dezrădăcina, a extirpa, a curăța, a lăzui’ și e un împrumut din magh. *irt* ‘idem’ (vezi Tamás E s.v. *irtui*). Este răspândit în Crișana și prin nord-vestul Transilvaniei (vezi ALR II SN II h 594; NALR–Criș. chestiunea 1294; ibid. IV h 643 leg.; ALRR–Trans. IV MN pș. 93/1294/293).

FĂCĂȚEL. Adjectivul *făcățel*, -ea ‘(vită) de culoare galben-cenușie sau cărămizie’ (Frâncu, Candrea M 193) este explicat în MDA din „făcău¹ [‘idem’] + -țel”.

Pascu *Suf.* 148 greșește considerând că în limba noastră ar exista un sufix -țel, variantă a lui -el, extras din „băețel față de *băet*, *bărbățel* – *bărbat*, *cumnățel* – *cumnat*, *arețel* – *ariete*”, cu care s-au făcut derivate de la substantive neutre: *aluățel* < *aluat*, *bilețel* < *bilet*, *buchețel* < *buchet* etc.

Forma *făcățel* a rezultat (prin sincoparea lui *u*) din [*făcăuțel], iar aceasta (prin contragerea *uu* > *u*) din [*făcăuțel], un derivat, cu suf. -el, de la *făcăuț (< *făcău* + suf. -uț).

FUMIGĂI. Această formă substantivală se găsește în Udrescu Gl cu sensurile: 1. ‘fumărie’ („S-a umplut casa de fumigai”); 2. ‘ceață, negură’ („S-a lăsat un fumigai afară, de nu vezi înaintea ochilor”); 3. ‘pulbere de putregai (sau de mucegai)’; 4. ‘(în e x p r. a face să iasă (sau să dea) fumigai (din cineva) = a-l pune la greu, a-l freca; a bate’.

După Mărgărit PE 98, „ar putea reprezenta rezultatul unei contaminații sinonimice: *fum* + *putregai* > *fumegai*, *fumigai*. Creat inițial pentru sensul 3., cu timpul, noul termen s-a îmbogățit semantic: praful rezultat din ruperea și prăbușirea unui arbore cu putregai, sugerând similitudinea cu realitatea atmosferică ‘ceață, negură’. Structural și semantic, lexemul nou-creat a putut să fie apropiat de *fum*”.

Autoarei i-a scăpat din vedere faptul că *fumegai* ‘cantitate mare de fum, fumărie, fumărie’ este cunoscut de DA și „derivat din *fumega*, prin suf. subst. -ai (după *mucegai*, *putregai*)”.

După părerea noastră, nu e neapărat vorba de un derivat analogic (cf. și MDA), din moment ce suf. -ai îl găsim în multe alte substantive derivate de la verbe: *bușai* < *a buși*, *chinzai* < *a (se) chinzi*, *futai* < *a fute*, *izbai* < *a izbi*, *scăpai* < *a scăpa*, *spumegai* < *a spumega*, *suflai* < *a sufla*, *trântai* < *a trânti* etc. (vezi Pascu *Suf.* 200–201; Dumitru Loșonți, *Contribuții etimologice (I)*, în *Studii de dialectologie, istoria limbii și onomastică. Omagiu domnului Teofil Teaha*, București, Editura Academiei Române, 2011, p. 333–334); FCLR IV/1 80–82.

CODRĂNG, CODREĂNG, GODRĂNG, HODRĂNC, HODRĂNG, HODRĂNGÓS, HODREĂNG. În glosarul intitulat *Dicționar popular. Cuvinte românești din jurul Năsăudului, de popor grăite și pentru popor alcătuite, adunate de dascălul Iuliu Bugnariu*, glosar publicat în mai multe numere din „Gazeta Transilvaniei” din 1887 și 1888, se găsesc formele *cotreang* și *hodreang* ‘fir gros de cânepă, care nu se coace până toamna’. Precizăm că Iuliu Bugnariu a fost învățător în Hordou.

În DA și MDA sunt lucrate într-un singur articol, *cotreang* ca formă-titlu, iar *hodreang*, variantă. Pentru etimologie, se compară cu *contring* ‘coceanul, ciorchinele strugurelui’ (Șard CJ: Viciu Gl). La rândul lui, *contring* este comparat cu *con-treang*.

Pentru această noțiune, unii corespondenți ai Muzeului Limbii Române din aceeași parte de țară au răspuns *hodrang* (Coșbuc BN: CHEST. III 11/248), *durgă-lani*, (mai rar și) *covrang* (Runcu Salvei BN: ibid. 11/250) și *codrang* (Salva BN: ibid. 11/254). Precizăm că e vorba de 3 localități vecine.

Elena Comșulea (*Din terminologia firului: cânepă, haldan, pobirc*, CL, XIII, 1968, nr. 1, p. 70) consideră pe *codrang* și *hodrang* variante ale lui *covrang*, formă pe care o pune în legătură cu *covrag* ‘tulpina firului de porumb’.

În MDA, *codrang* și *covrang* nu apar, iar *hodrang* e lăsat cu etimologia necunoscută. Redactorii acestui dicționar n-au făcut legătură între *hodreang* și *hodrang* (care e pl. lui *hodrang*).

Până acum, noi am înregistrat formele: *codréang* (pl. *codréngi*) ‘cânepă de sămânță’ (Telciu BN, localitate vecină cu Hordou), *godráng* (pl. *godrángi*) ‘idem’ (Runcu Salvei), *hodráng* (pl. *hodrángi*) ‘idem’ (Runcu Salvei), *hodránc* (pl. *hodránci*) ‘cotoroi de iarbă mai groasă pe care n-o mănâncă vitele’ (Runcu Salvei) și derivatul *hodrángós*, *-oásă* ‘(despre cânepă) care, fiind mai rară, crește mai groasă’ (Runcu Salvei).

Codráng e pl. lui *codráng*, formă provenită (prin sonorizarea lui *t* și reducerea diftongului *ea* la *a* după grupul consonantic *dr*) din *cotreáng* (< **cotoreang* < *cotor* + suf. *-eang*; Loșonți SSE 51). *Godráng* provine din *codráng* prin sonorizarea lui *c*.

Hodránc, *hodráng*, *hodreang* pot proveni din formele corespunzătoare cu *c*-, prin contaminare cu *haldur*, *hăldan* (vezi ibid. 52) sau din forme cu *g*-, prin substituirea acestuia cu *h*-, sub influența ucraineană, destul de puternică în zonă. Cf. *coblizan*, *goblizan* ‘băiat mare ieșit din rândul copiilor; lungău; om voinic, mare, corpolent...’ (DA), *hoblizan* ‘bărbat înalt și gras’ (Moisei MM: Tomoiagă ARM 36).

HĂMĂRI. Verbul *a se hămări* se găsește în Frâncu, Candrea M 101, glosat ‘a se sumeți’.

După DA, „stă, probabil, în legătură cu ung. *hamar* ‘iute, repede’, însemnând la origine ‘a se iuți (față de alții), a da zor altora’ (cfr., în Sălaj, și ungurismul *hamărăș* adv. = foarte repede, impetuos)”.

MDA definește cuvântul ‘a se obrăznicii’ și, după mențiunea că etimologia este nesigură, îl compară cu magh. *hamar* ‘iute’.

Celelalte dicționare nu-l înregistrează.

Recent a fost semnalat și din Câmpulung Moldovenesc SV, definit ‘a se mândri’ (vezi Sfarghiu RCM 86).

Fără nicio îndoială, prin *a se sumeți* trebuie să înțelegem ‘a se semeți’. Din Transilvania ne este familiară expresia *a se ține* (sau *a se crede*) *mare mahăr*, sinonimă cu *a se semeți*.

Este posibil ca *a se hămări* să provină, prin metateză, din **a se măhări*, un derivat verbal, cu suf. *-i*, din *mahăr* 1. ‘personaj important, puternic (în domeniul afacerilor, al speculațiilor); 2. ‘om deștept, priceput, dibaci; șmecher’ (DLR).

HĂRĂMPĂȘ. Pe baza unei atestări din Precup PMR 43, în MDA a fost redactat cuvântul *hărămpăș* ‘gloată’ ca substantiv masculin, dar cu pl. (fabricat illogic de redactori) *hărămpășe*, lăsat cu etimologia necunoscută.

Iată fragmentul din balada populară (p. 43):

„Ia la noi că ne-a venit
Harămpășul [sic!] de voinic [sic!],
Peste patruzeci și cinci,
Ori din cinzeci hia cinci.
Unii băteau ca câinii
Alții urlau ca lupii,
Alții-ntre oi s-au țipat
Și cinci sute mi-au luat”.

Fără îndoială că *voinic* e o greșeală în loc de *voinici*, așa cum cere rima cu *cinci* (cf. și *Arambașă de voinici*: G. Dem. Teodorescu, *Poesii Populare Române*, București, Tipografia Modernă Gregorie Luis, 1885, p. 627) și că de la începutul rândului al III-lea lipsește prepoziția *cu* (*Cu peste patruzeci și cinci*).

Sensul ‘gloată’ dat de Emil Precup în indice (p. 55) este greșit în loc de ‘căpetenie (căpitan) de haiduci, de hoți’, *hărămpăș* nefiind decât una din variantele lui *harambașă* ‘idem’.

HOLÂMB. În MDA se găsește articolul *holâmburi* ‘loc cu multe ridicături mici’ din Sebiș BH (vezi CHEST. IV 92/62).

Pentru etimologie, este comparat hazardat cu *golâmb* = *golumb* ‘porumbel’.

Holâmb este o variantă a lui *holom*, rezultată prin „despicarea” lui *m* în *mb*. Cf. *cătăramă* > *cătărambă*, *țințirim* > *țințirimb* etc.

HROÁJBĂ, ROÁIBĂ, ROÁJBĂ, RUJDÚLĂ. Între epitetele care i se atribuie unui cal bătrân, neputincios, slab, se număra și *roaibă*, *roib* (vezi Sever Pop, *Câteva capitole din termonologia calului*, în „Dacoromania”, V, p. 224–225), ALR I 1492/61, LRg I 15 etc.).

În DLR se consideră că e vorba de un sens dezvoltat din cel de ‘(despre cai) cu părul roșcat (deschis) sau roșu-gălbui; șarg; (regional) cu părul sur’.

Redactorii dicționarului și membrii comisiei de etimologii nu și-au pus întrebarea cum s-a ajuns de la culoarea unui animal (adjectiv) la un substantiv care se referă la starea fizică a animalului.

După părerea noastră, *roaibă* ‘cal bătrân...’, după care s-a format *roib* ‘idem’, nu este decât o variantă a lui *roajbă*, care înseamnă 1. ‘lucru vechi, uzat, de calitate proastă; vechitură, rablă’; 2. ‘(fig.) cal bătrân și slab; mârțoagă’. DLR și MDA nu i-au putut stabili etimologia. Nu figurează nici în Tamás E.

Nu e vorba de un cuvânt de sine stătător, ci de o variantă a lui *rujdă* 1. ‘obiect ruginit, stricat’; 2. ‘casă veche, dărăpănată’; 3. ‘(fig.) femeie desfrânată’, cuvânt bine explicat în DLR din magh. *rozda* ‘rugină’. Alternanța *u/oa* nu pune probleme. Cf. *borugă* (< scr. *barugă*) > *boroagă*, *corugă* > *coroagă*, *văiugă* > *văioagă* etc.

Rujdă se întrebuințează și cu referire la animale: „Are o rujdă de vacă, de oaie, de căruță etc. = ceva slab, rău” (Runcu Salvei).

Hroajbă se găsește în MDA cu sensurile 1. ‘casă dărăpănată’; 2. ‘femeie bătrână’ și etimologia necunoscută.

A rezultat din contaminarea lui *roajbă* cu *hoască*.

Despre *rujdulă* 1. ‘lucru vechi, uzat, deteriorat; rablă’; 2. ‘femeie lipsită de energie; bleagă’, DLR precizează că e derivat „de la *rujdă*”, fără a indica sufixul. Acesta este *-ulă*, cu care s-au mai format *brădulă*, *bujdulă*, *cântulă* (Pascu Suf. 279), *cuculă*, *țufulă* (Loșonți TRFR 58, 111) etc.

ÎNTURȘI. Verbul *a se înturși* ‘a se umple de turși’ nu se găsește în dicționare. L-am înregistrat în Suplai BN („*Fața Pietroasii*, față. O fost arabilă; acuma s-o-nturșit, îi tăță [= toată] turși”).

Este un derivat de *turș* (pl. *turși*), variantă a lui *târș* ‘copac mic, nede dezvoltat; tufă, tufiș’ (vezi DLR).

***MLĂJOĂGĂ, VLAJOĂGĂ, VLĂJOĂGĂ.** *Vlajoăgă* ‘nuia’ se găsește într-un mic glosar din Stănești AG (vezi LR, VIII, 1959, nr. 3, p. 67).

În DLR, unde nu are alte atestări, după mențiunea „etimologia necunoscută”, este comparat cu *vlaiog* ‘(prin nord-estul Munt.) ciomag; p. e x t. lovitură de ciomag’, cuvânt tot cu etimologia necunoscută, comparat cu magh. *vályog* ‘măciucă de argilă înfiptă într-un băț, folosită pentru a lovi’.

Vlajoăgă trebuia literarizat *vlăjoăgă*. Provine, prin substituirea lui *ml* cu *vl* (ca în *mlădiță* > *vlădiță*), din **mlăjoăgă*, un derivat, cu suf. *-oagă*, de la *mlăjă* ‘ramură tânără de mlaie sau, p. g e n e r., de salcie, de tei etc. ...’ (vezi DLR s.v. *mlajă* 3.).

***MLEASCOTÍ, MLEOSCOTÍ.** Verbul *a mleoscoti* ‘a clefăi’ a fost notat de Emil Petrovici în Scărișoara AB (vezi ALR II/I h 37/95).

În DLR și MDA este comparat cu sinonimul *a mleascăi*.

După părerea noastră, forma inițială **a mleascoti*, rezultată din *a mleascăi* prin substituirea sufixului *-ăi* cu suf. *-oti*, a devenit *a mleoscoti* prin asimilarea *a-o* > *o-o* sau prin influența sinonimului *a pleoscăi*. Cf. sinonimele *a ciofăi*, *a ciofoti* (ibid. h 37).

NICERÉNE, NUCERĂNIE, NUSĂRÉHNE, RĂNE, RÉGNE, RÉHNE, RÉNE. După o comunicare (din Zagra BN) a lui N. Drăganu, în Pașca Gl figurează forma *nucerănie*, însoțită de citatul ilustrativ *Tiu* [= *ptiu*], *nucerănie*, *nu fie de de-*

ochi și de precizarea „înțeles neclar”. Prudent, autorul glosarului se întreabă dacă e vorba de un substantiv: „subst. (?)”.

Nu a fost reținut în DLR.

Iulia Mărgărit PE e de părere că citatul „ar putea, totuși, să contribuie la decriptarea” cuvântului. „Exclamația admirativă s-ar explica prin bogăția nucilor, cantitativă și/sau calitativă (= fructe, ca recoltă, ori pomi, ca număr). Primitivul ar putea să fie el însuși un derivat, *nucărie*, ambivalent semantic, atât ‘nucet’, cât și ‘mulțime, cantitate mare de nuci’. În această calitate, el prezintă analize diferite: *nuc* + suf. *-ărie* > *nucărie* ‘nucet’ și *nucă* + suf. *-ărie* > *nucărie* ‘cantitate mare de nuci’. Date fiind proporțiile neobișnuite ale culturii sau ale producției, prin schimbare de sufix, s-ar fi creat un nou derivat care să exprime modificarea de situație: *nucăranie* (cazuri similare, la nivel dialectal, dar în graiurile moldovenești – vezi *supra*: *colbăranie*, *infra*: *turcăranie*). Rezultatul acestei modificări, prin suprasufixare, este însă ecranat de o posibilă contaminație, proces specific oralității: *nucăranie* + (probabil) *nucet*, eventual *nuci*. Intersectarea petrecută obnubilează derivatul creat pentru a exprima uimirea: **nucăranie* + *nucet* > *nucăranie* > *nucăranie*” (p. 138–139).

Chiar dacă nu putem ști forma fonetică comunicată de N. Drăganu, în mod sigur *nucăranie* reprezintă rezultatul unei percepții și literarizări greșite. Tot din zona Năsăudului, în glosarul prof. Mircea Prahase, originar din Zagra, găsim expresia *nu șe răne* [sic!] ‘să nu te deochi’ (Mircea Prahase, *Glosar regional (Județul Bistrița-Năsăud)*, Complexul muzeal Bistrița-Năsăud, 2008, p. 21).

În Coman Gl, întâlnim, din Coșbuc BN, localitate apropiată de Zagra, *niceréne* ‘să nu-i fie de deochi’, explicată „din *nu-i șie rene* > *nu-ș-să rene*” [sic!!!] și „*rene*: *nu se ~ = de deochi*” [sic!!!]. Verificând sursa indicată de Petre Coman (D.E.), se constată că învățătorul Emil Demian a comunicat doar „nu sie rénye «vorba de deochi»” (CHEST. IV A/264-a), care, conform sistemului său ortografic (vezi *supra* s.v. *bisi*), trebuie citită [nu șe rēne]. Precizăm că în graiul din Coșbuc, Zagra etc., sunetul *ș* provine atât din palatalizarea lui *f*, cât și din fricativizarea lui *c*.

Din Moisei MM, localitate apropiată de Coșbuc și Zagra, cunoaștem expresia în formele *nusărehne* ‘nu-i fie de deochi’ („Nusărehne, ce cocon gras!”: Tomoiagă ARM 48) și [nu să rēgne] (comunicat prof. Măricuța Petrovai), iar din Borșa MM, localitate vecină cu Moiseiul, forma *nu fi rene* [nu si rēne] (comunicat prof. Mihai Mihali).

În fine, am notat-o și noi în Runcu Salvei BN ([nu șe rēne]), în Salva, localitate vecină cu Coșbuc și Runcu Salvei, apropiată de Zagra [ni șe rēne], și în Săliștea de Sus MM (*nu-i fie regne* [nu-î sije rēgne, cîtu-î de frumós]).

Fără îndoială că e vorba de o expresie veche, formată din forma negativă de conj. prez. pers. a III-a și *răne*, *regne*, *rēhne*, *réne*, variante, necunoscute de DLR, ale lui *râvnă*, care, în descănțece, are și sensul ‘deochi; farmec’ (vezi DLR). Cum acestea nu mai sunt înțelese, în unele localități expresia a fost percepută ca un singur cuvânt (*nucăranie*, *nusărehne*) și auxiliarul *fi* (pronunțat [sîie]) a fost redus la [še] ori (pronunțat [sije]) a fost înlocuit cu *să* (*nusărehne*, [nu să rēgne]).

În descântecul Irinei Ilea din Lita CJ se întâlnește *râne* ca formă de plural:

„9 râne, 9 de deochi
8 râne, 8 de deochi
.....
2 râne, 2 de deochi” (Pavelescu MMA 130, 131),

iar în cel al lui Mitrea Ilea (Todoraș) din aceeași localitate, forma *râni*:

„9 râni, 9 de deochi
.....
2 râni, 2 de deochi
Un rân, un de deochi” (ibid. 131).

În glosarul lucrării, din aceste forme de pl. autorul reface sg. *rână*, despre care afirmă că are „sens neidentificat”. Al. Rosetti LDR le consideră plurale ale lui *rân* ‘rinichi, șale’, ceea ce, fără îndoială, este o greșeală.

Semnalăm și derivatul *rănitor*, *-toare* ‘persoană care face farmece, care deoache; vrăjitor; deochitor; spirit malefic’, necunoscut de DLR, existent într-un text cules din jud. Maramureș (vezi Pamfil Bilțiu, Maria Bilțiu, *Folclor din județul Maramureș*, vol. III, *Balade și descânțete*, Baia Mare, Editura Ethnologica, 2017, p. 161, 215) < *a râni* ‘a arunca farmece, vrăji; a deochea’ (ibid. 215) (< *a râvni*, *a râmni*). Cf. și (*supra*) *râne*.

OLCĂȚĂ, OLCÚȚĂ, ULCÚȚĂ. ÎN Coman GI figurează forma *olcăță* ‘ceașcă’ din Câmpeni AB. Verificând sursa, CHEST. II 489/308, constatăm că Mihon M. a comunicat forma *olcuță*, nu *olcață*. Din fericire, aceasta nu a fost reținută în DLR.

Olcúță ‘(Ban., Trans.) ulcică, cană; oliță’ este bine atestat în DLR. Acest dicționar menționează doar că s-a format „de la *oală*”, dar nu precizează cum. MDA îl compară cu *oală*, *ulcea*.

Provine, prin sincoparea lui *u*, din **olucúță*, un diminutiv, cu suf. *-uță*, de la **olícă* (< *oală* + suf. *-ucă*), sau prin cea a lui *i*, din **olicúță*, un diminutiv, cu suf. *-uță*, de la **olícă* (< *oală* + suf. *-ică*).

Forma *ulcúță*, dată în DLR, MDA ca variantă a lui *olcúță*, a rezultat din contaminarea lui *olcúță* cu *ulceá* (< lat. **ollicella*, derivat de la *olla*: PEW, DLR).

***ORC, *ORCÓI, ORGÓI, URGÓI, URSÓI.** După Bogrea PIF 245, *urcói* ‘(în credințele populare) strigoi, duh rău, moroi’ „corespunde lat. *orcus* ‘infern, ființă infernală, drac’ ”. Făcând trimitere la Vasile Bogrea, și Ov. Densusianu (*Limba descântecelelor*, II, în „Grai și suflet” V, 1931, p. 156) îl consideră „derivat din lat. *orchus*”.

După cum sublinia și Al. Rosetti ILR, vechimea lui *urcoi* în limba română „est confirmée par la présence de *orcus* en aroumain: *orca*, adv. ‘au diable’ ”

(p. 766). Autorul semnalează și varianta *urgoi*. DLR îl compară cu lat. *orcus* ‘spirit din infern’.

Despre originea acestui cuvânt s-a ocupat recent Iulia Mărgărit PE 185–186. După ce afirmă că *urcélinc* ‘(prin Olt., în credințe populare) gaură prin care iese și intră strigoiul în mormânt’ a fost creat, „după toate probabilitățile, [...] prin corelare cu verbul *urca*, exprimând acțiunea specifică de ieșire-urcare, tocmai prin direcție, executată de *strigoi*, *alias urcoi*”, consideră că „aceeași interpretare, prin corelare cu verbul *urca*, este valabilă și pentru *urcoi*, dar cu specificarea «prin încadrare în seria sinonimică *moroi*, *strigoi*, ca formație analogică»” (p. 186).

Fără îndoială că *urcói* provine din **orcói*, un derivat, cu suf. *-oi*, de la **orc*, care este moștenit din lat. *Orcus* 1. ‘zeu al infernului; infernul’; 2. ‘(fig.) moartea’ (Guțu), ca și it. *orco*, sard. log. *orku*, sp. *huerco*, *huergo* (vezi REW) sau o formă refăcută după **orcoaie*, care ar putea fi (și) un derivat de la **oarcă* (< lat. **orca*; cf. lat. *Orcus*, ar. *orca*), cu suf. *-oie*. Cf. *strigoaie* < *strigă*.

Precizăm că it. *orco* și sard. log. *orku* au și sensuri asemănătoare cu ale lui *urcoi*: ‘(în legende populare europene) mostro malvagio, gigantesco, divoratore di uomini e, in particolare, di bambini’ (Manlio Cortelazzo, Paolo Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, 4/O–R, Bologna, Zanichelli, 1996), ‘balaur, dragon’; ‘(fig.) persoană care sperie prin urâtenie și răutate’; ‘(fam.) bau-bau, căp-căun’ (DIR).

Varianta *ursoi*, *ursoaie*, explicată de Bogrea PIF 472 (nota 2) prin contaminarea lui *urcoi*, *urcoaie* cu *ursitoare*, lipsește din Rosetti LDR și din DLR.

O altă variantă a lui **orcói*, absentă și ea din Rosetti LDR și din DLR, este *orgói* (pl. *orgói*) ‘strigoi’, întâlnită într-un descântec cules din Săcel CJ:

„Îl pociră
Și-l deochiară
Orgoi și strâgoi
Și fermecătorii
Din lume din țară
De peste 9 hotară” (Pavelescu MMA 136).

Orc ‘infern’, folosit de M. Eminescu în traducerea unei poezii a lui Horațiu, este un „termen savant, din cultura greco-latină” (Gh. Bulgăr, *Cuvinte rare în opera lui Mihail Eminescu*, în LR, X, 1961, nr. 1, p. 54) sau din germ. *Orkus* ‘zeul infernului’ (DLR).

PĂSTRÚN. Adjectivul *păstrún*, *-ă* se găsește în DLR dintr-un text cules din Covei DJ („Frate Iorgovane, / Tu de mi-ei aduce / De-o cigă păstrună”).

Pentru etimologie, este comparat cu *păstrăv* ‘peștiș (la culoare)’.

Comparația este justificată. *Păstrún* poate fi: 1) un derivat, cu suf. *-un*, de la **păstru* ‘peștiș’, adjectiv ce a putut rezulta de la substantivul *păstru* ‘păstrăv’ (vezi DLR), ca și adj. *păstrăv* ‘peștiș (la culoare)’ de la substantivul *păstrăv* ‘pește [...] cu spatele verde măsliniu, stropit cu puncte negre și roșii...’, sau 2) rezultat din adj.

păstrăv, prin substituirea segmentului fonetic *-ăv* cu *-un*. Pentru formație, cf. *durdun* ‘grăsuli’ < *durd* ‘idem’.

PELEGÓS, PIELEGÓS, PILEGÓS, PILIGÓS. *Piligós* ‘fără vegetație, golaș, pleșuv’, formă atestată în Cămârzana SM („[copîrîc] culmea cea mai înaltă, piligósă pe vârî”: Ionel Stan, Dorin Urișescu, *Noul Atlas lingvistic român. Crișana. Date despre localități și informatori*, București, Editura Academiei Române, 1996, p. 163) e o variantă, necunoscută de DLR, a lui *pelegós* ‘idem’ (Densuș HD. *Múchea Peleágă* „n-are niciun fel de arbore pe ea; loc pelegos”), cuvânt absent și el din DLR, derivat, cu suf. *-os*, de la *peleg* = *peleag* ‘idem’.

Prin contaminarea lui *pelegos* cu *piele* au rezultat *pielegós* [pt'elegós] ‘spân’ (Păiușeni AR: NALR–Criș. I h 113/215 leg.) și *pilegós* [pt'ileg^uós^u] ‘idem’ (Hălmagiu AR: ibid. h 113/218).

PIRG. După câte cunoaștem, apelativul *pirg* a fost semnalat pentru prima dată de geograful Ion Conea, care l-a auzit la ciobanii din munții Clopotivei: „La gura pâraielor (unde să-mpreună două ape de munte, repezi) e *pirg* – «un colțișor băgat între două pârae, așa»” (*Om și natură în Țara Hațegului*, în „Sociologie românească”, III, 1938, nr. 10–12, p. 459).

Alt geograf, prof. B. Vulcu, l-a întâlnit în împrejurimile Orăștiei, redându-l în forma literalizată *chirguri* ‘vârfuri teșite, mici ca înălțime’ (*Termeni geografici de origine populară în împrejurimile Orăștiei*, în „Terra”. Revistă de informare geografică, II, 1970, nr. 4, p. 79).

Printre termenii „al căror sens de bază este de ‘obiect ascuțit, cu vârf, în special c u i ’”, Mircea Homorodean (*Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980, p. 161) include și pe „*pirg* ‘cio-câlțu de două palme, ascuțit la un capăt, pentru a face gaură în pământ, unde să se pună firul de usturoi etc. (Fântâna – Ban. Severin: Coman GI): *Pirgu lu Celucă*, *Pirgu lu Dănilă* (Uricani), *Pirgu Lazărului* (Câmpu lu Neag), *Pirguri* (Bărbătenii de Sus), în Valea Jiului, și *Pirgu Radeșului* (Munții Retezat), confluente” fără a menționa (sau cunoaște) sensul geografic al lui *pirg*.

În DLR (**Pe – Pârnar**), volum apărut în 1974, *pirg*² ‘plantator (cu care se fac găuri în pământ)’, cunoscut doar din Fântâna Banului, sat desființat în 17 febr. 1968, unificat cu satul Cetate, comuna Cetate DJ, are mențiunea „etimologia necunoscută”. Pentru alte atestări, vezi NALR–Olt IV h 667/967, 976, 981.

Înregistrând, în Dobrița GJ, toponimul *Pirgu* „deal, crac al Pârâului Revenișului”, Radu Sp. Popescu (*Graiul gorjenilor de lângă munte*, Craiova, Scrisul Românesc, 1980, p. 144) îl explică dintr-un antroponim. Ulterior, cunoscând contribuția lui M. Homorodean, va reveni asupra etimologiei (vezi idem, *Termeni entopici dialectali caracteristici Banatului, nordului Olteniei și sud-vestului Ardealului*, în CL, XXIX, 1984, nr. 1, p. 63).

Din Gureni, com. Peștișani GJ, în *Dicționarul toponimic al României. Oltenia*, vol. 5 (O–R), Craiova, Editura Universitaria, 2004, figurează *Pirgu Mare*, munte, *Pirgu Mic* munte și *Pirgurile* munte, toponime explicate de la *pirg*¹ ‘turn (de apărare)’, cuvânt pe care DLR îl cunoaște numai dintr-o sursă cultă și-l explică din ngr. *pyrgos*.

Acum o jumătate de secol, în Țara Hațegului și Valea Jiului am înregistrat apelativul *pirg* cu sensul menționat de Ion Conea (‘ridicătură de teren ascuțită între două văi (pârâie) care se unesc’) și toponimele: *Pirgu Grúului* ‘crac de munte între Pârâu Gruiului și Valea Mării’, *Pirgu Lázărului* ‘crac de munte între două pârâie mari’, *Pirgu Văii Mării* ‘crac masiv între două văi de munte’ (Câmpu lu Neag), *Pirgu* ‘crac’ și *Múchea Pírgului* (Șerel), *Pirgu Strâmbii* ‘este între Pârâu Ursului cel Mic și Strâmba; acolo se ascute’ (Uric) etc.

După cum rezultă din cele de mai sus, *pirg* 1. ‘vârf de deal; crac (de deal sau de munte) între două ape care se unesc’; 2. ‘plantator, chitonog (chitonag)’ și toponimele care s-au format pe baza lui se întâlnesc în sud-vestul Transilvaniei și în Oltenia, în regiuni intens romanizate.

După părerea noastră, *pirg* provine din lat. **pirgus* ‘loc (sau obiect) ascuțit în plan vertical sau orizontal’, care, la rândul lui, e împrumutat din grecescul *pyrgos* ‘turn, castel’. Aromânescul *pyrgu* (pl. *pyrguri*) ‘tour; colline escarpée’ este împrumutat din greacă (vezi DDA).

PLOȘTÉR. În Dobra HD, pentru ‘prăjinile (drugii, rudele) cu care doi oameni cară grămezi de fân sau otavă până la locul unde se clădește o căpiță sau o claie’, Emil Petrovici a înregistrat *ploștère* (pl.) (vezi ALR II SN I h 130/105), iar pentru ‘cantitatea de fân sau otavă pe care o pot duce doi oameni la locul unde se clădește o căpiță ori o claie’, *ploștér* (vezi ALR II 5273/105).

Cuvântul lipsește nejustificat din DLR.

E un derivat, cu suf. *-er* (< *-ar*), de la *plóscă* (pl. *plóște*) ‘căpiță de fân’. În zonă circulă și sg. *plóște*, refăcut după pl. (vezi DLR, Loșonți SSE 122).

POLOJÁC (pl. *polojáci* [polojáš] pf.) ‘pâinișoară lată, din același aluat cu pâinea, băgată în cuptor deodată cu aceasta, să se coacă mai repede să aibă copiii mai devreme pâine caldă; lipie’ (Secășeni CS: ALR II SN IV h 1075/29) lipsește nejustificat din DLR.

E un împrumut din sb. *pòložak* ‘ou de cuiabar’.

ROÁNDĂ. Pe baza unei atestări din Gherța Mică SM (‘o roandă de femeie’: „Anuarul Arhivei de folclor” VI 150), *roandă* se găsește în DLR definit ‘epitet depreciativ dat unei femei slabe, pipernicite’ și lăsat cu etimologia necunoscută.

După cum a arătat Tamás E, este împrumutat din magh. *ronda* ‘urât, dezgustător’.

SCOFEC. Definită ‘cofă de dimensiuni mici, cu mânerul drept’, această formă substantivală se găsește în DLR și MDA, după o comunicare din Straja SV, fără formă de plural. În paragraful etimologic este comparată cu *scof*, *cofă*.

După părerea noastră, avem a face cu o greșală în loc de *scofei*, variantă, cu s- protetic, a lui *cofei* ‘cofă mică și largă’, care este atestat în zonă (vezi DA). Proteza lui s- s-ar putea datora influenței lui *scafă*, *scăfiță*.

SFORGALĂU se găsește în Coman Gl definit ‘torcălău (torcător)’, după o comunicare a învățătorului Ioan S. Pavelea din Runcu Salvei BN.

DLR și MDA lasă cuvântul cu etimologia necunoscută.

În localități vecine cu Runcu Salvei, *sforgălău* ne-a fost definit ‘persoană care sforăiește noaptea când doarme’ (Telciu), ‘om ce sforăiește’ (Salva). Așadar, cuvintele *torcălău*, *torcător* din glosarea învățătorului menționat nu au sensul cunoscut de ‘persoană care toarce lână, in, cânepă etc., persoană a cărei îndeletnicire este torsul’, ci ‘persoană care sforăie’, verbul *a toarce* având și sensul de ‘a sforăi’ (vezi DLR).

Sforgălău este un derivat, cu suf. *-alău*, de la **a sforgăi* ‘a sforăi, a horcăi’, variantă a lui *a sforcăi* ‘idem’ (< *sforăi* + *horcăi*: DLR), rezultată prin sonorizarea lui c.

STELNICÉR ‘pat sărăcăcios, cu paie’, semnalat din Moisei MM (‘... patul era plin de purici și stelnițe’): Tomoiagă ARM 57), este un derivat, necunoscut de DLR, de la *stelniță* ‘ploșniță’ + suf. *-er* (< *-ar*).

STONCÎ. Forma verbală *a stonci* ‘a avea toane’, existentă, din Câmpulung Moldovenesc SV, în Sfarghiu RCM, cu exemplele ilustrative ‘Cum i-o stoncit, cum s-o dus la târg’, ‘Face numai cum îi stoncește lui’, nu figurează în DLR.

Este o variantă a lui *a tonca* ‘a i se năzări (cuiva), a-i căsuna, a-i trăsni prin cap’, rezultată prin proteza lui s- și schimbarea conjugării.

STRĂICUȚĂ ‘trăistuță’ are în DLR două atestări, din Câmp BH (ALR I 1127/80) și Tărcăița BH (A I 24). În paragraful etimologic se menționează doar că e derivat ‘de la straiță’.

Întâlnind cuvântul și în Alexici LP I 94/8 (‘Ia-ni câștigă-mi străicuța / Și-mi caută bătuța, / Să mă duc la măicuța’), Iulia Mărgărit PE 171 propune ‘crearea analogic-contextuală, păstrând același «punct de pornire»’, apreciind că, ‘din necesități strict prozodice, derivatul primordial *străistuță* (< *straistă*, var. fonetică creată prin anticiparea consoanei [s], de la *traistă* – vezi DLR s.v.) în rimă îmbrățișată cu *măicuță*, a fost remodelat în partea finală, după cum se poate observa în text. În acest mod, cele două structuri de încheiere ale versurilor, *străicuță*, *măicuță*, realizează dezideratul eufonic al textului popular’.

Varianta de la care s-a format cuvântul este, așa cum indică DLR, *straiță*, răspândită în Crișana, Banat, jumătatea de vest a Transilvaniei (vezi ALR I 727,

1127, 1300, 1551; ALR II SN II h 495, ibid. V h 1330; NALR–Criș. 1286, ALRR–Banat 1286, ALRR–Trans. IV h 501).

După părerea noastră, derivatul primordial e *străițucă* (< *straiță* + suf. *-ucă*), din care, prin metateza consoanelor *ț* și *c* s-a ajuns la *străicuță*. Cf. și *donicuță* de la *doniță*, *pestricuț* de la *pestriț*, *policuță* de la *poliță*, *ulicuță* de la *uliță* etc., exemple discutate de Graur ER 38–42, care se gândește și la alte explicații posibile.

SUHĂI. Verbul *a suhăi* ‘a șovăi’ se întâlnește într-un text cules din Priponești GL („Cine-a bea sângele tău, / Din minte să mințescă, / Din cap să amețescă, / Din picioare să suhăiască”: „Ion Creangă” II 154).

E reținut în DLR cu etimologia necunoscută.

Poate fi o scăpare de notare a culegătorului sau o greșeală de tipar în loc de *șuhăi*, care s-ar explica din *șuvăi*, variantă învechită a lui *a șovăi* (vezi DLR), prin substituirea lui *v* cu *h*, fenomen fonetic întâlnit și în alte cuvinte: *holbură*, *hulpe* etc.

TÉGLAȘ. Adjectivul *téglaș*, *-ă* ‘cărămiziu’ nu e cunoscut de DLR. „Culoare teglașă iese din scoarța [fiartă] de rușel” (Căpâlna SJ).

E un împrumut din magh. *téglaszín* ‘idem’, *téglavörös* (*téglaveres*) ‘idem’.

ȚURHÂNĂ (pl. *țurhâne*) ‘teren prăpăstios, corhană’ (Câmpulung Moldovenesc SV: Sfarghiu RCM) nu se găsește în DLR.

E o variantă a lui *țurană*, rezultată prin contaminare cu sinonimul *corhană*, ambele cuvinte circulând în zonă.

VÂLVORĂȚIC ‘iute; grăbit; aprins, înfuriat’ („Umblă vâlvoratic. Ce ești așa vâlvoratic, ce s-a întâmplat?”) se găsește în Udrescu GI din Săpata de Sus AG.

DLR îl explică de la „*vâlvorat* ‘idem’, cu suf. *-ic*.

A rezultat din *vâlvorat*, prin substituirea suf. *-at* cu suf. *-atic*.

VINTRIȘI. Verbul *a se vintriși* ‘a-și schimba poziția normală’ a fost semnalat din Moisei MM, însoțit de citatul ilustrativ „Numa un pic l-am atins și s-o și vintrișit” (Tomoiaș ARM 68).

Nu e cunoscut de DLR.

E un derivat, cu suf. verbal *-i*, de la *vintriș* ‘înclinat, oblic, pieziș; lateral, dintr-o sau într-o parte’.

SIGLE ȘI ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Alexici LP = Dr. G. Alexici, *Texte din literatura populară română adunate de...* Tomul I. *Poezia tradițională*, Budapesta, Editura autorului, 1899.

ALR I = Material inedit adunat de Sever Pop pentru *Atlasul lingvistic român*, partea I.

- ALR II/I = *Atlasul lingvistic român* publicat... de Muzeul Limbii Române, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea II, vol. I, de Emil Petrovici, Sibiu–Leipzig, 1940.
- ALR II SN = *Atlasul lingvistic român* [II], serie nouă, vol. I–VII, [București], Editura Academiei Române, 1956–1972.
- ALRR–Banat = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Banat*, vol. III–V. Sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, București, Editura Academiei Române, 1998–2011.
- ALRR–Trans. = Material inedit adunat pentru *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania*.
- ALRR–Trans. = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania*, vol. IV, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți. Colaboratori: Rozalia Colciar, Veronica Vlasin, București, Editura Academiei Române, 2006.
- Bărbuț DGO = Dorina Bărbuț, *Dicționar de grai oltenesc*, Craiova, Asociația Independentă Literară, Artistică, Culturală și Editorială „Mileniul III”, 1990.
- Bogrea PIF = Vasile Bogrea, *Pagini istorico-filologice*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Mircea Borcilă și Ion Mării, Cluj, Editura Dacia, 1971.
- CHEST. II = Răspunsuri la *Chestionarul II. Casa*, Sibiu, 1926 (cifra arabă de la numărător arată numărul chestiunii, cea de la numitor, numărul de ordine al localității.)
- CHEST. III = Răspunsuri la *Chestionarul III. Firul*, Cluj, 1929 (cifra arabă de la numărător arată numărul chestiunii, cea de la numitor, numărul de ordine al localității.)
- CHEST. IV = Răspunsuri la *Chestionarul IV. Nume de loc și nume de persoană*, Cluj, 1930 (cifra arabă de la numărător arată numărul chestiunii, cea de la numitor, numărul de ordine al localității. În unele localități, pe lângă răspunsurile la întrebările chestionarului, s-au comunicat, de obicei la sfârșit, ca adaos, și alte cuvinte. În cazul unui asemenea cuvânt, în locul numărului întrebării se dă abrevierea Ad. [= Adaos].)
- CL = „Cercetări de lingvistică”, Cluj, I, 1956 și urm.
- Coman GI = Petre Coman, *Glosar dialectal*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, 1939 (Academia Română. Memoriile Secțiunii literare. Seria III. Tomul IX. Mem. 5).
- CV = „Cum vorbim”. Revistă pentru studiul și explicarea limbii, București, I, 1949 și urm.
- DA = *Dicționarul limbii române* [publicat de Academia Română, sub redacția lui Sextil Pușcariu], București, 1913–1949.
- DDA = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*. Ediția a II-a augmentată, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974.
- DELR = *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR). Volumul I, **A–B**. Tiraj nou, revizuit, București, Editura Academiei Române, 2012; Volumul II. *Litera C. Partea 1, Ca–Cizmă*, București, Editura Academiei Române, 2015.
- DGDS = Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha. Coordonator: Maria Marin, *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, I–III, București, Editura Academiei Române, 2009–2011.
- DIR = *Dizionario italiano-romeno. Dicționar italian-român*, București, Editura 100+1 Gramar, 1996.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă [publicat de Academia Română], tomul VI [M], București, 1965 și urm.
- Dumistrăcel *Influența* = Stelian Dumistrăcel, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.
- FCLR IV/1 = *Formarea cuvintelor în limba română*. Volumul al IV-lea. *Derivarea nominală și adverbială*. Partea 1. Coordonator: Marina Rădulescu Sala, București, Editura Academiei Române, 2015.
- Frâncu, Căndrea M = Teofil Frâncu și George Căndrea, *Românii din Munții Apuseni (Moșii)*, București, Tipografia Modernă Gr. Luis, 1888.
- Gaur ER = Al. Gaur, *Etimologii românești*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1963.
- Guțu = G. Guțu, *Dicționar român-latin*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

- Loșonți GB = Dumitru Loșonți, *Graiul din Bonțida*, lucrare de licență, Cluj, 1965.
- Loșonți SSE = Dumitru Loșonți, *Soluții și sugestii etimologice*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001.
- Loșonți TRFR = Dumitru Loșonți, *Toponime românești care descriu forme de relief*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000.
- LR = „Limba română”, București, I, 1952 ș. urm.
- LRg I, II = *Lexic regional*, vol. I, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1960; vol. II, București, Editura Științifică, 1967.
- Mărgărit PE = Iulia Mărgărit, *Propuneri etimologice*, București, Editura Academiei Române, 2017.
- MDA = *Micul dicționar academic*, vol. I–IV, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001–2003.
- Mocanu GRA = Augustin Mocanu, *Glosar regional din Ardeal*, Slobozia, Editura Star Tipp, 2015.
- NALR–Criș. = Material inedit adunat pentru *Noul Atlas lingvistic român. Crișana*.
- NALR–Criș. = *Noul Atlas lingvistic român. Crișana*, de Ionel Stan, Dorin Urițescu, vol. I, București, Editura Academiei Române, 1996; vol. IV, de Dorin Urițescu (coordonator), Ionel Stan și Veronica Ana Vlasin, Gabriela Violeta Adam, Lăcrămioara Oprea, București, Editura Academiei Române, 2017.
- NALR–Olt. = *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia*, vol. IV, de Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu, București, Editura Academiei, 1980.
- Pavelescu MMA = Gh. Pavelescu, *Cercetări asupra magiei la românii din Munții Apuseni*, București, Editura Institutului Social Român, 1945.
- Pascu Suf. = Dr. G. Pascu, *Sufixele românești*, București, Edițiunea Academiei Române, 1916.
- Pașca Gl = Ștefan Pașca, *Glosar dialectal alcătuit după material lexical cules de corespondenți din diferite regiuni*, București, Cultura Națională, 1928 (Academia Română. Memoriile Secțiunii literare. Seria III. Tom. IV. Mem. 3).
- PEW = Dr. Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element*, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1905.
- Precup PMR = Emil Precup, *Păstoritul în Munții Rodnei*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1926.
- Pușcariu LR II = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, București, Editura Academiei Române, 1994.
- REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, 3. vollständig neubearbeitete Auflage, Heidelberg, Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1935.
- Rosetti ILR = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*. Ediție definitivă, [București], Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.
- Rosetti LDR = Al. Rosetti, *Limba descântecelor românești*, București, Editura Minerva, 1975.
- Sfarghiu RCM = Otilia Sfarghiu, Vasile Sfarghiu, *Regionalisme din Câmpulung Moldovenesc*, Câmpulung Moldovenesc, Editura Amadoros, 2005.
- SDLR = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
- ȘEZ. = „Șezătoarea”. Revistă pentru literatură și tradițiuni populare, Fălticeni, I, 1892 și urm.
- Tamás E = Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1966.
- Todoran GV = Romulus Todoran, *Material dialectal. II. Graiul din Vâlcele (raionul Turda)*, în *Materiale și cercetări dialectale*, vol. I, p. 31–126.
- Tomoiață ARM = Tomoiață Gheorghe Hovrea, *Arhaisme și regionalisme din Moisei*, Petrova, Editura Țara Maramureșului, 2016.
- Udrescu Gl = D. Udrescu, *Glosar regional Argeș*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967.
- Viciu Gl = Alexiu Viciu, *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal*. Adunate și explicate de..., București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1906 (extras din „Analele Academiei Române”. Seria II. Tom. XXIX. Memoriile Secțiunii literare).

ALTE ABREVIERI

adj.	= adjectiv	p.	= pagină
adv.	= adverb	pers.	= persoană
cf.	= (lat.) <i>confer</i> 'compară'	p. ext.	= prin extensiune
fig.	= figurat	pf.	= plural feminin
germ.	= german(ă)	p. gen.	= prin generalizare
h	= hartă, hărți	pl.	= plural
ibid.	= <i>ibidem</i>	pș.	= planșă, planșe
it.	= italian	scr.	= sârbo-croat(ă)
lat.	= latin(ă)	sg.	= singular
leg.	= legendă	sp.	= spaniol
log.	= logodoresc	s p e c.	= special
magh.	= maghiar	suf.	= sufix
Munt.	= Muntenia	s.v.	= (lat.) <i>sub voce</i> 'sub cuvântul'
ngr.	= neogrec	tc.	= turc
nr.	= număr	ung.	= unguresc
Olt.	= Oltenia	Trans.	= Transilvania

SIMBOLURILE PENTRU JUDEȚE

AB	= Alba	GJ	= Gorj
AG	= Argeș	GL	= Galați
AR	= Arad	MM	= Maramureș
BC	= Bacău	MS	= Mureș
BH	= Bihor	OT	= Olt
BN	= Bistrița-Năsăud	PH	= Prahova
CJ	= Cluj	SJ	= Sălaj
CS	= Caraș-Severin	SM	= Satu Mare
DJ	= Dolj	SV	= Suceava
GJ	= Gorj	TM	= Timiș

ETYMOLOGICAL CONTRIBUTIONS (II)

(Abstract)

In this work the author discusses, from the etymological and lexical points of view, a series of popular and regional words, some of them not registered, others wrongly or poorly explained in the lexicographic works published so far.

Cuvinte-cheie: *atlase lingvistice, dicționare, etimologie, cuvinte regionale, variante lexicale, derivate.*

Keywords: *linguistic atlases, dictionaries, etymology, regional words, lexical variants, derivation.*

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu” al Academiei Române
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, 21*

PARTICULARITĂȚI LEXICO-FUNCȚIONALE ALE SINTAGMELOR TERMINOLOGICE DIN METALIMBAJUL ECOLOGIEI

Termenii sintagmatici reprezintă unități stabile din doi sau mai mulți termeni cu un sens unitar. Cu alte cuvinte, ele denumesc o singură noțiune, concept, acțiune, proces sau fenomen. Procedul compunerii sintagmatice are cea mai înaltă productivitate în terminologia ecologică, deoarece:

„ei (termenii) sunt o modalitate de condensare a informației sub o formă motivată, având funcția de a denumi un obiect plecând de la o proprietate marcantă; sunt în măsură să definească (pe scurt) și să clasifice noțiuni (prin prezența unui substantiv ce numește genul proxim); au o plasticitate (capacitatea de expansiune a oricărui constituent), utilă în terminologie, chemată să redea cât mai precis dinamica transformărilor ce se petrec în morfologia sau funcționarea unui obiect sau domeniu” (Busuioc, Cucu 2003).

Unitățile care se formează în urma acestui tip de compunere sunt niște unități fixe, care au un sens omogen. În opinia lingvistelor Ileana Busuioc și Mădălina Cucu, ele reprezintă niște „componente mai mult sau mai puțin libere, cu un grad de coeziune mai mic decât cel al cuvintelor compuse, dar care capătă statut lexical în virtutea funcției lor de desemnare a unui concept unic” (*ibidem*). În literatura de specialitate aceste unități vor fi numite *sintagme lexicale*, *termeni sintagmatici*, *sintagme terminologice* sau *termeni-sintagmă*. Termenii sintagmatici sunt compuși din cuvinte (termeni sau nu ai domeniului dat) care facilitează înțelegerea termenului-sintagmă.

În urma analizei sintagmelor terminologice excerptate din sursele de texte din domeniul ecologiei, am constatat următoarele formule de construcții:

- **substantiv – substantiv:** *caracterizarea riscului, deteriorarea mediului, epurarea apei, omogenitatea biocenozelor, resursele biotopului, resursele mediului, stabilitatea biocenozei;*
- **substantiv – adjectiv:** *accident ecologic, activitate poluatoare, acumulare nepermanentă, apă dulce, apă potabilă, atenuare naturală, debit salubru, deșeu biodegradabil, dezvoltare durabilă, echilibru ecologic, ecosistem terestru, ordinație ecologică, patrimoniu imunologic;*
- **substantiv – participiu:** *ape uzate, pădure turmentată, poliformism echilibrat, reflex condiționat, sistem ierarhizat, sol sărat, sol suspendat, sol îngropat, specie nedeterminată;*
- **substantiv – substantiv – substantiv – relația gazdă-parazit, relația pradă-prădător, relația om-spațiu, relația biocenoză-biotip;**

- **substantiv – adjectiv – adjectiv:** *ape naționale navigabile, autorizația sanitară temporară, concentrația medie letală, rețeaua ecologică europeană, serie succesională biocenotică;*
- **substantiv – adjectiv – participiu:** *arie naturală protejată;*
- **substantiv – prepoziție – substantiv:** *acord de mediu, acte de reglementare, arie de suprafață, ape de suprafață, audit de mediu, bilanț de mediu, captare de apă, carte de exploatare, curgere de bază, debit de emisie, perimetru de protecție, schimb de substanțe, stadiu de singeneză;*
- **substantiv – prepoziție – substantiv – adjectiv:** *corp de apă subterană, sursă de radiație ionizantă, sursă de energie curată, taxă pentru produs finit;*
- **substantiv – substantiv – adjectiv:** *epurarea apelor uzate, teoria echilibrului intermitent, teoria climaxului mozaical, timpul circuitului geochimic;*
- **substantiv – participiu – adjectiv:** *ape uzate industriale, ape uzate menajere, ape uzate orașenești;*
- **substantiv – adjectiv – prepoziție – substantiv – adjectiv:** *autoritatea teritorială de sănătate publică, autoritatea responsabilă de administrarea apelor, evacuare indirectă în apele subterane, evacuarea directă în apele subterane etc.*
- **mai mulți termeni cu legături complexe între elementele componente:** *speciație în urma alternării creșterii-descreșterii populației etc.*

Vom încerca să includem aici și compusele ce au în structura lor cel puțin un antroponim. Terminologia ecologică apelează la astfel de sintagme pentru a exprima denumiri de legi, principii, experimente etc., care au fost numite în cinstea savanților care le-au inventat: *paradigma lui Georgescu-Roegen, legea Richet-Rubner, axioma imperativ-ecologică a lui Dediu, principiul Vant-Hoff-Arrhenius, flacon Winkler, ecuația lui Shannon, coeficientul lui Buffon etc.*

Cercetătoarea Inga Druță distinge trei tipuri de sintagme terminologice: fixe, relativ fixe și libere. Așadar,

„sintagmele fixe exprimă un sens specializat ca un grup unitar, majoritatea fiind înregistrate în dicționare generale și/sau specializate: *aer poluat...*; *sintagmele relativ fixe* circulă preponderent în diverse texte aparținând domeniului cercetat (documente, legi, standarde de mediu, lucrări științifice, manuale, mass-media), nefiind definite, de regulă, în dicționarele generale, dar fiind înregistrate în dicționarele de specialitate: *accident climatic...*; *sintagmele libere* circulă, de regulă, în texte din mass-media și în discursul public nespecializat, nefiind înregistrate și definite în dicționare, de exemplu: *Coaliția pentru Mediu* (formațiune de ONG-uri)...” (Druță 2013, p. 219).

O altă clasificare ce ține de **aspectul structural** al sintagmelor ecologice face diferență între:

- **sintagme terminologice cu nucleu identic:** *ecologia animalelor, ecologia așezărilor umane, ecologia celulelor, ecologia conservării, ecologia culturii, ecologia nutriției, ecologia relațiilor umane, ecologia activistă, ecologia ambientalistă etc., ecosistem forestier, ecosistem artificial, ecosistem fragil, ecosistem*

incomplet, **ecosistem** marin, **ecosistem** monodominant, **enveronmentologie** industrială, **enveronmentologie** preventivă etc.;

- **sintagme terminologice cu determinant identic:** *energetică ecologică*, *etologie ecologică*, *etichetă ecologică*, *etică ecologică*, *evaluare ecologică*, *entropia ecosistemului*, *etajarea ecosistemului*, *ierarhia ecosistemului*, *informația ecosistemului*, *ereditate biologică*, *factor biologic*, *ierarhie biologică*, *indicator biologic*;
- **sintagme terminologice cu nucleu împrumutat din alte vocabulare specializate:**
 - **vocabularul economic:** *bugetul energetic al ecosistemului*, *bun ecologic*, *bumerang ecologic*, *bun al patrimoniului natural*, *capital natural*, *consum chimic de oxigen*, *managementul riscului ecologic*, *managementul mediului*;
 - **vocabularul militar:** *bombă biologică*, *bombă chimică*, *bombă ecologică*, *război chimic*, *război ecologic*, *terorism ecologic*, *terorism biologic*, *terorism meteorologic*;
 - **vocabularul medicinal:** *boli induse de mediu*, *boala minamata*, *organ respirator*, *parazit al rănilor*, *parazitologie ecologică*, *reproducerea resurselor umane*, *respirația solului*, *sinuzie hipohionică*, *sinuzie limnodendrobiotică*, *stresul mediului*, *stresul pădurilor*;
 - **vocabularul matematic:** *codul de bioacumulare*, *cod ecologic*, *coeficient de eliminare*, *coeficient de genuri*, *diagramă arie – număr de specii*, *diagrama termopluiometrică*, *ecuația de tamponare a solului*, *ecuațiile prădătorismului*, *indice de diversitate ecologică*, *ipoteza schimbului genetic*, *ipoteza sincronizării din exterior*, *tabel ecologic*;
 - **vocabularul fizic:** *conductibilitate termică*, *conductibilitatea mediului*, *echilibru natural*, *echilibrul ecosistemului*, *energie chimică*, *energie nucleară*, *materie anorganică*, *materie bioinertă*, *radiație termică*;
 - **vocabularul juridic:** *convenția internațională cu privire la conservarea biodiversității*, *convenția internațională cu privire la schimbările climatice*, *delict ecologic*, *dreptul mediului înconjurător*, *echitate ecologică*, *legea biogenetică*, *legea ecologică generală*, *prejudiciu ecologic*;
 - **vocabularul religios:** *decalog ecologic*, *decalogul axiomelor conservării naturii*.

Să urmărim unele sintagme terminologice în contexte din domeniul ecologiei:

- **asigurare:** *acțiunea de a (se) asigura și rezultatul ei* (DEX 2009): „...diferite ramuri ale economiei permanent înaintază față de **asigurarea meteorologică**, în special față de veridicitatea și anticiparea timpurie a prognozelor...”¹,
- **monitorizare/monitoring:** *acțiunea de a monitoriza și rezultatul ei* (DEXI 2007) se terminologizează sub impactul adjectivului **climatic:** *sistemul (serviciul de control și de evaluare a prognozelor și schimbărilor în sistemul: atmosferă – ocean – suprafața uscată a Pământului – criosferă–biotă* (EE 2010): „**Monitorizarea climei** este vitală pentru aprofundarea înțelegerii complexității sistemului climatic, previzibilitatea acestuia”²;

¹ „Mediul ambiant”, p. 3, nr. 2 (62), aprilie, 2012.

² *Ibidem*.

- **stare:** situație în care se află cineva sau ceva; mod, fel, chip în care se prezintă cineva sau ceva (DEX 2009): „... energia solară și eoliană face posibilă nu doar reducerea costurilor asociate cu producerea și livrarea de combustibil fosil din alte țări, dar și îmbunătățirea **stării ecologice** a mediului ambiant”³.

Din punctul de vedere al **numărului de elemente** din care este alcătuită sintagma, putem remarca următoarele modele de sintagme terminologice:

- **sintagme terminologice bimembre:** zonă vulnerabilă, zonă inundabilă, utilizare durabilă, substanțe prioritare, substanțe periculoase, starea ecologică, principiul proximității, principiul precauției, principiul parteneriatului, biocenoză acvatică, biogeografie ecologică etc.;
- **sintagme terminologice trimembre:** zonă de protecție, verficator de mediu, substanțe prioritare periculoase, starea apelor subterane, sit de conservare, sistem de canalizare, risc ecologic potențial, rețeaua ecologică EMERALD, raport de securitate, raport de mediu, principiul poluatorului plătește etc.;
- **sintagme terminologice tetramembre:** unitatea teritorială de sol, unitatea cartografică de sol, starea apelor de suprafață, rețeaua ecologică NATURA 2000, nivelul fondului geochimic natural, nivel mediu al apei, monitorizare integrată a apelor, calitatea mediului înconjurător, capacitate de autoepurare etc.;
- **sintagme terminologice polimembre:** valori standard privind calitatea mediului, substanțe chimice potențial toxice pentru mediul acvatic, standard de calitate a apelor subterane, rețeaua ecologică a ariilor protejate, resurse disponibile de apă subterană, realimentare artificială a apelor subterane etc.

Termenii sintagmă cer o anumită topică a elementelor constitutive ce asigură o structură logică și coerentă. De aceea, orice schimbări în topica sintagmei ar duce la alterarea sensului acesteia. De exemplu, structura sintactică a termenului *evacuare directă în apa subterană* nu poate fi nicidecum schimbată în *evacuare în apa subterană directă*. În schimb, înlocuirea unor elemente constitutive generează crearea termenilor sintagmatici noi: *evacuare directă în apă subterană*, *evacuare directă în apă de suprafață*.

Deseori, în terminologia ecologică același termen-bază poate forma mai multe sintagme înregistrând legături sintactice diferite. De exemplu, de la termenul *ecologie* putem obține următorii termeni sintagmatici:

ecologie industrială (prin juxtapunere), *ecologia populațiilor* (cu un genitiv);

De la cuvântul *apă* și *poluare* se pot crea următorii termeni-sintagmă:

apă arteziană (prin juxtapunere), *apă de scurgere*, *apă din sol* (cu prepoziție);

poluare biologică (prin juxtapunere), *poluare cu metale grele* (cu prepoziție).

O altă caracteristică importantă a termenilor sintagmatici este structura lor transparentă, adaptată funcției lor denominative. În opinia terminologului Mariana

³ „Mediul ambiant”, p. 4, nr. 2 (62), aprilie, 2012.

Pitar, „ei condensează informația, clasifică noțiunile și permit o extensie a lor spre lanțuri de termeni hiponimici” (Pitar 2009, p. 45):

Apă;
Apă pluvială;
Apă pluvială acidă;
Rezervor;
Rezervor pentru apă;
Rezervor pentru apă pluvială;
Rezervor pentru apă pluvială și uzată;
Ecosistem;
Ecosistem fizic;
Ecosistem fizic controlat.

Numărul acestor sintagme complexe, care urmează demersul conceptual al definiției, este relativ mare în terminologia ecologică românească. Există riscul ca aceste structuri să nu mai fie percepute conform unei anumite dimensiuni, fiind confundate cu diferite tipuri de frazeologii.

Termenii-sintagmă sunt alcătuiți din mai multe elemente ce denumesc un singur concept. Fiind separate, aceste elemente funcționează diferit. Din acest punct de vedere, putem distinge două grupuri mari de termeni-sintagmă:

- sintagme libere (unde fiecare element poate face parte și din alte sintagme): *ecologia animalelor, ecologia așezărilor umane, ecologia conservării, ecologia culturii, ecologia landșafturilor, ecologia nutriției, ecologia omului, ecologia peisajului, ecologie preventivă etc., ecosistem lentic, ecosistem forestier, ecosistem lotic, ecosistem matur, ecosistem natural, ecosistem rural etc.*;
- sintagme fixe (în care componentul, fiind plasat în altă sintagmă, pierde statutul de termen ecologic): *ierarhia ecosistemului vs ierarhia bisericească, ierarhia feudală; potențial ecologic, potențial trofic vs. potențial electric; relații biotopice, relații ecologice vs relații publice.*

În limbajul ecologic actual românesc, un număr semnificativ de termeni-sintagmă au la bază **metafora antropomorfică** (termen introdus de către lingvistul englez Stephen Ullmann) sau „metafora transpozitivă”, în opinia cercetătoarei Elena Toma (2003, p. 119). Modalitatea de conceptualizare a acestor termeni „se realizează prin echivalarea lor cu elemente ale universului familiar, natural. Modelele de cunoaștere la care se ajunge prin metafora cognitivă se bazează pe experiențe umane fundamentale” (Butiurca 2015, p. 516). Acest tip de metaforă poate fi ilustrat de exemplele: „braț de râu”, „ochi de apă”, „membrană biologică”, „gură de canal”, „gură de râu” etc., unde are loc o transpoziție metaforică de la animat la inanimat. Ca și în cazul celorlalți termeni, analogia se argumentează fie prin evocarea formei sau a funcției, fie prin combinarea acestor două. Să analizăm această transpoziție în următorii termeni:

- ochi: fiecare dintre cele două organe ale vederii, de formă globulară, sticloase, așezate simetric în partea din față a capului omului și a unor animale; globul împreună

cu orbita, pleoapele, genele; irisul colorat al acestui organ; organul vederii unui animal sau al unei insecte, indiferent de structura lui (DEX 2009) se metaforizează în *ochi de apă* – porțiune circulară de substanță, diferită de mediul înconjurător (*ibidem*);

- membrană: nume dat țesuturilor animale sau vegetale, subțiri și suple, foarte diferite ca structură, care căptușesc, îmbracă, leagă, susțin sau delimitează anumite organe sau părți de organe; piele subțire; piele; diferențiere protoplasmatică sau celulozică, care învelește și limitează celula animală și cea vegetală (*ibidem*) apare în sintagma membrană biologică: strat de câțiva milimetri de depuneri măloase pe suprafața filtrelor lente, în care se dezvoltă o floră bacteriană aerobă, cu efect purificator asupra apei poluate (EE 2010).

În concluzie, prin analiza corpusului din terminologia ecologică, vedem că exprimarea conceptelor din domeniul ecologiei se realizează nu numai prin termeni simpli, dar și prin expresii sintagmatice, care au la baza formării lor compunerea sintagmatică. Acești termeni înregistrează cele mai variate formule de construcții: de la sintagme terminologice bimembre până la sintagme terminologice polimembre, alcătuite din lexeme aparținând diferitor părți de vorbire și alte limbaje specializate etc. Având în vedere structura lor transparentă, adaptată funcției lor denominative, termenii-sintagmă permit o extensie a lor spre un șir de termeni hiponimici.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- Busuioc, Cucu 2003 = Ileana Busuioc, Mădălina Cucu, *Introducere în terminologie*, București, Editura Universității din București, 2003.
- Butiurca 2015 = Doina Butiurca, *Metafora „mâinii” în expresiile idiomatice*, în „The Proceedings of the «European Integration – Between Tradition and Modernity» Congress”, 4, 2005, p. 516–534.
- Dediu 2010 = Ion Dediu, *Enciclopedia de ecologie*, Chișinău, Editura Știința, 2010.
- DEX 2009 = *Dicționar explicativ al limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009.
- DEXI 2007 = *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, Chișinău, Editura Gunivas, 2007.
- Druță 2013 = Inga Druță, *Dinamica terminologiei românești sub impactul traducerii*, Chișinău, CEP USM, 2013.
- Pitar 2009 = Mariana Pitar, *Manual de terminologie și terminografie*, Timișoara, Editura Mirton, 2009.
- Toma 2003 = Elena Toma, *Limbaul științific românesc la începutul epocii moderne (secolele XVIII–XIX)*, București, Editura Universității din București, 2003.

LEXICAL AND FUNCTIONAL FEATURES OF ECOLOGICAL TERMS (Abstract)

Syntagmatic terms represent units of two or more terms with one meaning. They refer to a single notion, concept, action, process or phenomenon. The process of forming new terminological phrases has the highest productivity in ecological terminology, because they are a way of condensing information in a motivated form, naming an object starting from a defining property; they are able to

briefly describe and classify notions; they have flexibility, thus reflecting the dynamic transformations that occur in the domain of terminology. This article is an attempt to describe some of the lexical features of ecological terminological phrases and their functional value.

Cuvinte-cheie: *termen, sintagmă terminologică, vocabular, concept, context.*

Keywords: *term, terminological phrase, vocabulary, concept, context.*

*Institutul de Filologie Română
„Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, al MECC
Chişinău, Bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt, 1
Republica Moldova
dorinajulea@yahoo.com*

NOTE LEXICOGRAFICE

Precizare: Prezentele note lexicografice fac parte dintr-un serial de astfel de texte lingvistice. Direct, aceste note, în secțiunea a II-a, cea consacrată *observațiilor*, se referă, critic (și nu criticist), la MDA; indirect, însă, ele vizează, desigur, și reredactarea, pe sau în baza fișierului marelui nostru dicționar academic, ca DLR (serie nouă), a DA sau, riguros și (foarte) adevărat, a DA ms, lucrare lexicografică academică integral redactată și revizuită (din păcate chiar și ideologic) prin efortul lexicografilor clujeni (în perioada 1942–1952) și a celor bucureșteni (în perioada 1949–1952). Această versiune, finalizată în anul 1952, a DLR academic nu a fost, din motive extralingvistice (= politico-ideologice), publicată, fapt pentru care acest dicționar, aflat în manuscris la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București, este cunoscut (și citat), de către specialiști, prin sigla DA ms sau, mai rar, de către redactorii DLR (serie nouă), prin sigla DA-bază, pentru că, în anul 1959, când DLR pușcarian se reia, DA ms este folosit ca bază în redactarea (începând cu litera **M**) a DLR, serie nouă, de către lexicografii bucureșteni, clujeni și ieșeni ai celor trei institute de specialitate ale Academiei Române (=, pe atunci, Academia Republicii Populare Române). Să mai precizăm (și aici) că, pentru partea din DLR (serie vechi) = DA, parte elaborată și publicată sub conducerea reală a lui Sextil Pușcariu, DA ms a constituit și adevărata bază a rescrierii, din păcate, **necritice** și **restrictiv** actualizate (= doar neologic) a respectivelor articole lexicografice în insolitul mic dicționar academic (MDA).

Neavând, pentru moment, posibilitatea unei consultări (directe sau indirecte) a DA ms, regretăm profund faptul că, pentru articolele din MDA reproduse în prima parte (= I) a notelor noastre lexicografice, nu am putut să reproducem, integral, și articolele corespunzătoare din DA ms, cele care, aceste articole și nu cele din DA, au fost, cu adevărat, rescrise de redacția MDA. Reproducerea, în continuarea articolelor din DA, și a acestor articole din DA ms ar fi fost, cu siguranță, foarte instructivă și foarte lămuritoare din multe puncte de vedere.

1. ARGOVÁN

I. Articole lexicografice:

1.1. În MDA 2001/123, este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**argovan** sm [At: BORZA, D./ V: (reg) ~gav~, ~găv~/ Pl: ~i/ E: pbl **boroslán**] (Bot; reg) Liliac (*Syringa vulgaris*)”.

1.2. Tot în MDA 2001, dar la pag. 121, sunt lucrate și următoarele două articole lexicografice de trimitere:

1.2.1. „**argavan** sm vz **argovan**”.

1.2.2. „**argăvan** sm vz **argovan**”.

II. Observații:

[**Precizare:** Înainte de prezentarea observațiilor rezultate în urma documentării lexicale pe care am realizat-o în marginea articolului lexicografic intitulat **argován**, mă văd nevoit să precizez că, la isprăvirea citirii acestei aiureli lexicografice academice, nu m-am putut abține și, ca la **Stolna** (jud. Cluj), am exclamat: *Tulai, Doamne!* Nu poți să nu exclami astfel (cu blândețe, totuși) când citești că soluția etimologică propusă de redacția MDA pentru substantivul **argován** (și, desigur, implicit, pentru cele două variante lexicale) este „probabil maghiarul **boroslán**”!!!!]

1. Să observăm, mai întâi, că în DA 1913 un articol lexicografic având drept cuvânt-titlu forma lexicală **argován** și ca variante lexicale formele: **argaván**, **argăván** nu există. Absența din DA 1913 (și, logic, și din DA ms) a unui astfel de articol lexicografic este pe deplin motivată din moment ce, pe de o parte, marele *Dicționar etnobotanic cuprinzând denumirile populare românești și în alte limbi ale plantelor din România* (abreviat: „BORZA, D.” de DLR, s.n., lucrare care îl introduce în *bibliografia* marelui nostru dicționar academic) a apărut în 1968, iar, pe de altă parte, pentru că toate cele trei forme lexicale din MDA 2001/123 aparțin, de fapt, dialectului aromân, dialect neluat în seamă (cum nu sunt luate în seamă nici celelalte două dialecte sud-dunărene ale limbii române) în descrierea lexicală generală (= *tezaur*) înfăptuită de peste un veac de DA, DA ms și DLR (serie nouă), marile noastre lucrări lexicografice care, principial, înregistrează și redactează, în fapt și de fapt, doar vocabularul dialectului dacoromân, atât în varianta lui literară (= standard), cât și în cea dialectală.

2. În al doilea rând, vom observa că în sursa: „BORZA, D.” (lucrarea colectivă de lexicografie etnobotanică), partea I: *Conspectul alfabetic al denumirilor științifice ale genurilor și speciilor populare românești și în alte limbi*, p. 166, este redactat următorul articol lexicografic:

„**Syringa vulgaris** L. – Liliac, Iorgovan

Alte numiri: Argavan (464, 163, 433 Maced.); Argăvan (Maced.); Argovan (163); Bez; Bargavan (Maced.); Borolan (237); Boroștean (65, 163, 433, 513); Boruşnean (434); Broştean (120, 54, 65); Buznec; Crimolin (426); Ergovan (Maced.); Gheorghevan; Gheorghivan; Gârgovan (Trans.); Gurguvan (Maced.); Holăr [...].

Magh. Boroslán (28); Borostyán (237); Borostyánfa (28); Borostyány; Boroszlán (28); Boroszlánfa (120) [...] – *Germ.* [...] – *Franc.* [...] – *Engl.*: [...].

Pentru cele trei forme lexicale aromânești, vezi și partea a II-a a dicționarului: *Conspectul alfabetic al denumirilor științifice ale genurilor și speciilor de plante, cu indicarea denumirilor populare românești și în alte limbi* (redactat de Al. Beldie, principalul colaborator al prof. univ. Al. Borza), p. 203, articolele:

„Argavan – Syringa vulgaris
Argăvan – Syringa vulgaris
Argovan – Syringa vulgaris”.

3. În al treilea rând, vom preciza că marele lingvist, folclorist și etnograf de origine aromână Tache Papahagi în monumentalul său dicționar consacrat vocabularului dialectului aromân lucrează următoarele două articole lexicografice (v. Papahagi 1963/138):

3.1. „**ARGAVÁN, ARGĂVÁN**, s. m., pl. *argăvâni*, liliac [...]. V. *arguvan* și sinonimul *lilá*. – < tc. **ergavân** (68) «arbre de Judée [...]»”.

3.2. „**ARGUVÁN**, [...]. – V. *argaván* [...]”

Notă. Pentru forma ar. **argăvan** = „liliac”, împrumutată din tc. **ergavan**, a se vedea și Capidan 1932/182.

4. În al patrulea rând, absența din dacoromână a formelor **argován**, **argaván** și **argăvân** este confirmată și de ALR I [1917], de DELR 2011, dar, mai ales, cum ne informează colegul Dumitru Loșonți (cărui îi mulțumim și pe această cale), de eminentul cercetător al influenței limbii turce asupra limbii române în al său monumental dicționar (v. Suciu 2010).

5. În al cincilea rând, vom preciza că înrudite etimologic, formal și semantic, cu formele din aromână (prezente, însă, și în dialectul meglenoromân, cum rezultă din ALR I 1917/punctele cartografice 012 = **răgăvân** și 013 = **argăvân**; Capidan 1935/244, s.v. **răgăvân**, cu varianta lexicală **argăvân**, < „mbg. **orgovan**”) sunt formele lexicele dacoromânești **ergavân** și **iorgován** (cu varianta lexicală **iorcovân**, înregistrată de ALR I 1917/54). Cunoscând, până acum, o singură atestare într-o scriere beletristică a lui Dimitrie Ralett din anul 1858, forma lexicală **ergavân** a fost valorificată lexicografic doar de H. Tiktin și, prin rescrierea articolului lexicografic redactat de acesta, de redacția ieșeană a DLR, serie nouă.

5.1. În TDRG 2003/138, este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**ergavân** (†) S. m. (1858 RAL.) Judasbaum M. (*Cercis Siliquastrum*). Grădini de bierne, aluni, ergavani (RAL. S. 53) – Nicht zu Verwechseln mit *iorgovan* «Flieder»”. ET. türk. **erguvan** (ağaci)”.

5.2. În DLR 2009/349, este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**ERGAVÁN** s. m. (Bot.; turcism învechit, rar) Arborele ludei. V. *iorgovan* (*Cercis siliquastrum*). Cf. TDRG. *Grădini de bîrne, aluni, ergavani*. ap. TDRG, TDRG². – Pl.: *ergavani*. – Din tc. **erguvan** [ağaci]”.

Cealaltă formă lexicală dacoromână, **iorgován** = „liliac” (*Syringa vulgaris*), este un veritabil regionalism bănăţeano-crişănean, după cum rezultă foarte clar din ALR I [1917]/punctele de anchetă: 10, 11, 30, 35, 40, 45, 49, 51, 56, 59, 61, 63, 65, 69, 75, 77, 79, sursă de geografie lingvistică descriptivă ce constituie, indiscutabil, cea mai importantă documentare lexicală onomasiologică a termenilor pentru noţiunea „liliac”. Cuvântul **iorgován** a fost redactat (v. *infra*) şi de H. Tikin, şi de DA, şi de MDA şi va fi reredactat, desigur, şi de redacţia clujeană a DLR, s.n., litera **I**.

5.3. În TDRG 2003/377, este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**iorgován** S. m. (1822 BOBB) BAN. TR. spanischer Flieder (*Syringa vulgaris*). [...]. Vgl. *ergavan*. Et. serb. *jorgovan*”.

5.4. În DA 1934/884, este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**IORGOVÁN** s. m. (Bot.) *Lilas* (*Syringa vulgaris*). – (Sârbism în Ban.) Liliac LB. [...]. – Din sârb. **jorgovan** (< turc. *erguvan* însemnând la origine «arborele Iudeii»). ŞIO”.

5.5. În MDA 2003, III/86, este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**iorgovan** sm [At: LB/ Pl: ~i/ E: srb **jorgovan**] (Bot; Ban) Liliac (*Syringa vulgaris*)”.

6. Absenţa din MDA 2002 a unui articol intitulat **ergaván**, articol ce trebuia să rescrie articolul din DLR (v., *supra*, 5.2.), este, cu adevărat, nejustificată, chiar dacă volumul cuprinzând litera **E** a apărut în 2009, adică la 7 ani distanţă de apariţia volumului din MDA cuprinzând şi litera **E**. Redacţia ieşeană a DLR, s.n., avea obligaţia să furnizeze redacţiei bucureştene a MDA informaţia lingvistică necesară în vederea reredactării cuvintelor începătoare cu **e**–.

7. În al şaptelea rând, vom observa că atât forma lexicală **ergaván**, cât şi forma lexicală **iorgován** descind, direct sau indirect (prin intermediul limbii sârbe), din turcescul **erguvan**. Având în vedere că DLR (serie nouă) a adoptat nu numai principiul etimologiei directe unice, ci şi pe cel al etimologiei directe multiple, redacţia ieşeană trebuia să lucreze forma lexicală **iorgován** ca variantă lexicală a „cuvântului-titlu” **ergaván**, aşa cum, spre exemplu, s-a procedat cu formele lexicale **sármă** („< scr. *sarma*”); **tárhánă**, **taránă**, **tărănă** („< scr. *tarhana*, *tarana*”); **torhoánă**, **tarhónie** („< magh. *tarhonya*”) etc.,

forme care au fost lucrate ca variante lexicale ale „cuvintelor-titlu” **sarmă** < tc. **sarma** (v. DLR 1986/95–96); **trahană** < tc. **tarhana** (v. DLR 1983/476). Dacă s-ar fi procedat așa, redacția clujeană a DLR, s.n., litera **I** ar fi elaborat doar un articol lexicografic de trimitere (: **iorgován** s. m. v. **ergavan**) și nu, cum va trebui să elaboreze în viitorul apropiat, fie un articol lexicografic independent, fie, cum am proceda noi, un articol lexicografic recuperator (sau întregitor), intitulat, în conformitate cu normele de redactare, „**IORGOVÁN** s. m. = **ergavan**”.

8. Revenind, acum, după acest absolut necesar ocol lexicologico-lexicografic, la *i m p a r d o n a b i l a* soluție etimologică propusă de redactorul articolului lexicografic intitulat **argován** (v., *supra*, I.1.1.) și aprobată (tacit, desigur) de revizorul articolului din MDA 2001/123, vom spune că nici până astăzi, când redactăm această notă lexicografică, nu am înțeles cum, Dumnezeuule, s-a putut întâmpla așa ceva!!! Ne place, totuși, să credem că nu este vorba de ceea ce am putea numi neștiință etimologică combinată, această ignoranță științifică, cu o neștiință în citirea și utilizarea lexicografică a articolului din BORZA, D./166 (=, în siglarea utilizată de noi, Borza 1968/166), reproduș, parțial, mai sus, sub I.5., articol în care, în ultimul său alineat, forma lexicală **boroslán** figurează ca întâiul corespondent lexical maghiar pentru cuvintele-titlu românești **liliac** și **iorgován** =, ambele, „*Syringa vulgaris*”.

Maghiarul **boroslán** ar putea explica, desigur, o formă dacoromânească regională ***boroșlân**, formă înrudită etimologic, formal și semasiologic, cu formele dacoromânești regionale atestate: **boroșleán**, **boroslán**, **boroștean** etc., forme lexicale pentru care vezi, în primul rând, Tamás 1966/142–143.

9. În al nouălea (și ultimul) rând, vom preciza că utilizarea de către redacția MDA a sursei: BORZA, D. = Borza 1968 în *r e d a c t a r e a* (căci, de data aceasta, e vorba, într-adevăr, de o redactare și nu de o reredactare a) articolului lexicografic independent intitulat **argován** (v., *supra*, I.1.1.) ar părea că vine să contracizeze următoarea afirmație a noastră din anul 2014:

„La o a doua vedere, însă, confruntând articolul sau articolele din MDA cu cel sau cele din DA ms, vom vedea că actualizarea nonrestrictivă, adică actualizarea nelimitată *p r i n c i p i a l* doar la neologisme, a informației lexicale din DA a fost înfăptuită nu de către redactorii MDA, ci numai și numai de către redactorii clujeni și bucureșteni ai DA ms în perioada 1949–1952, redactorii MDA nefăcând decât să reredacteze, în maniera lexicografică a acestui dicționar, articolele din DA ms, printr-o preluare *m e c a n i c ă = n e c r i t i c ă* a acestora. MDA, trebuie precizat și înțeles o dată pentru totdeauna, nu este, din păcate, decât reredactarea fără citate, într-o anumită tehnică lexicografică și printr-o (cel puțin) stranie concepție semasiologică, a informației lexicologice din DA (via DA ms) + DLR (s.n.)” (Mării 2014/120).

Prilejuită de redactarea (și publicarea) notei etimologice (=, în realitate, tot o notă lexicografică) consacrată regionalismului **băriac** din MDA 2001/240, afirmația reprodusă mai sus rămâne valabilă și astăzi, cu precizarea că, a c c i d e n t a l, redacția MDA a realizat și o actualizare nelimitată doar la neologisme, pe de o parte, iar, pe de altă parte, că sursa BORZA, D. = Borza 1968 este, în fapt și de fapt, accidental utilizată, cum rezultă chiar dintr-un fugar control al termenilor înregistrați de acest dicționar etnobotanic pentru „*Syringa vulgaris* L.” (v., *supra*, observația nr. 2).

2. BAISTRUȘI

I. Articole lexicografice:

1. În MDA 2001/204, este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**baistruși** *smp* (At: CHEST. II, 230/169/ E: ns cf *băistruc*] (Reg)
Bucăți de lemn care unesc căpriorii de la acoperișul casei, pentru a le mări rezistența împotriva vântului”.

2. Tot în MDA 2001, dar la pag. 293, este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**boistruc** *sm* [At: CHEST. II, 228/170/ Pl: ~uci/ E: nct] (Reg)
1 Căpriorul din mijloc, care este mai lung decât ceilalți și care se unește cu culmea casei. 2 Fiecare dintre cei patru căpriori de la cele patru cornuri ale acoperișului casei. Cf. *baistruși*”.

II. Observații:

1. Să observăm, mai întâi, că cele două forme lexicale interpretate de redacția MDA ca reprezentând două unități lexicale independente nu există, pe deplin motivat, în DA 1913, ceea ce înseamnă că prezența lor în MDA 2001/204 și 293 se datorează DA ms, lucrare care a introdus în fișierul marelui nostru dicționar academic sursa: „CHEST. II” = (în siglarea noastră) *Chest. MLR* 1926.

2. În al doilea rând, vom observa că în cazul ambelor „cuvinte-titlu” prima atestare provine din Basarabia, din localitățile 169 = Ruseni și 170 = Recea, precizând că nu am verificat dacă și astăzi cele două localități se numesc tot așa.

3. În al treilea rând, vom observa că, pentru întrebarea lexicală onomasiologică nr. [230]: „Cum se numesc bucățile de lemn prinse pe căpriori pentru ca să-i țină mai bine încheiați și pentru ca să le mărească rezistența împotriva presiunii vântului?”, informatorul (= corespondentul) din Ruseni a menționat următorul răspuns: *baistruși*, cu *i* semivocalic grafiat, în conformitate cu indicațiile date de MLR, „cu o semilună deasupra”, pe de o parte, iar, pe de altă parte, prin redarea lui *ș* moldovenesc (pentru dialectalul și literarul *ĉ*) prin grafemul *ș* din alfabetul curent = oficial.

4. În al patrulea rând, vom observa că forma dialectală *baistruși* este o formă, considerăm, literalizată, care, prin literarizare, devine **baistruți** (cu *-ai-* = diftong și nu hiat), adică forma de plural a unui singular ***baistruc**.

5. În al cincilea rând, vom observa că forma lexicală **băistruc**, la care suntem trimiși, prin cf., pentru „etimologia nesigură” a formei **baistruși**, nu există în MDA 2001, ci există, în schimb, forma **boistruc** (v., *supra*, I.2.), formă reală (căci am verificat-o) comunicată de corespondentul din localitatea Recea ca răspuns la întrebarea lexicală onomasiologică nr. [228]: „Cum se numește căpriorul din mijloc (din *sapa casei*) care e mai lung și se unește cu culmea casei?”.

6. În al șaselea (și ultimul) rând, chiar dacă nici noi nu cunoaștem care este etimologia celor două forme lexicele basarabene, considerăm că formal și semantic (= semasiologic) ele reprezintă, etimologic, o singură unitate lexicală, una dintre ele primind statut de formă-titlu, iar cealaltă, statut de variantă lexicală.

3. BĂRĂ

I. Articol lexicografic:

În DA 1913/488, este lucrat următorul articol lexicografic:

„**BĂRĂ** s. f. Bourbier. – (Prin Banat și prin Ungaria) «Bară se zice la un loc băltoș, cu imală, ce se află în drum; de ex.: *Să nu bagi carul în bară, că nu-l scoți nici cu patru boi*» (Maidan, în Banat), ap. HEM. 2486. «Bară = mocirlă». GR. BÂN. [...]. – Din sârb. **bara**, idem”.

II. Observație:

În primul și ultimul rând, vom observa că, din păcate, articolul lexicografic intitulat **bără** din DA 1913/488 nu a fost (via DA ms) **rescris** în MDA 2001, absență total nejustificată, mai ales că în acest prim volum din micul nostru dicționar academic substantivul **bară** este prezent, totuși, în formularea etimologiilor pentru derivatele **bărăcă¹** și **bărăciune** (v., *infra*, notele lexicografice nr. 4 = **bărăcă** și 6 = **bărăciune**).

4. BĂRĂCĂ

I. Articole lexicografice:

1. În DA 1913/489, este lucrat următorul articol lexicografic:

„**BĂRĂCĂ** s. f. = **bărăcie**. (Prin Rucăr, în Mușcel). – Derivat din **bară¹**, prin suf. *-ac*. Cfr. *bărăcie*, *bărăciune*”.

2.1. În MDA 2001/237, este lucrat următorul articol lexicografic:

„**bărăcă¹** *sf* [At: CHEST. II, 463/72/ V: ~râ~, **bârâ~**, **barâ~**/ Pl: ~răci/ E: **bară²** + *-ac*] (Reg) 1 Bărăcie (1). 2 Fântână făcută într-un loc smârcos”.

2.2. Tot în MDA 2001, sunt lucrate, firesc, și următoarele trei articole lexicografice de trimitere:

2.2.1. „**barâcă** *sf* vz **baracă¹**” (p. 213);

2.2.2. „**bărăcă** *sf* vz **baracă¹**” (p. 238);

2.2.3. „bârâcă sf vz baracă” [sic!] (p. 248).

II. Observații:

1. Să observăm, mai întâi, că, în actuala redactare a MDA, o formă lexicală **bărăcă** ca variantă lexicală a cuvântului-titlu **buracă** (un derivat sufixal al substantivului **bură**¹ = „furtună”) nu există (v., în acest sens, MDA 2001/339), ceea ce înseamnă că **bărăcă**¹ din MDA 2001/237 (v., *supra*, I.2.1.) este, în realitate, **băracă** (fără cifra 1 atârnată la umărul ultimei litere), pe de o parte, iar, pe de altă parte, că articolul lexicografic de trimitere: „**bărăcă**² sf vz **buracă**” din MDA 2001/237 va fi, desigur, eliminat.

2. În al doilea rând, vom observa și preciza că soluția etimologică formulată astfel: „**bară**² + -ac” este total aiurită, din moment ce, în actuala redactare a dicționarului, un **bără**¹ = „bourbier” nu există (v., în acest sens, nota lexicografică precedentă), ci, la pag. 213, se află doar neologismul **bară** < fr. **barre**, având, acest împrumut de origine franceză, ca primă atestare nici mai mult, nici mai puțin decât sursa: „DEX²” (=, adică, anul 1996, câtă vreme, pentru același cuvânt, DELR 2011/189, menționează, ca primă atestare, anul 1840).

3. În al treilea (și ultimul) rând, vom preciza că cele trei articole lexicografice de trimitere din MDA (v., *supra*, I.2.2.) redactate c o r e c t vor arăta astfel: „**baracă** sf vz **bărăcă**”; „**bărăcă** sf vz **bărăcă**”; „**bârâcă** sf vz **bărăcă**”.

5. BĂRĂCIE

I. Articole lexicografice:

1.1. În DA 1913/489, este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**BĂRĂCIE** s. f. *Petite mare*. – «*Bărăcie* sau bolbochiță numește poporul o micuță adunătură de apă în care se scaldă rațele și găștele. *Bărăcia* e făcută de oameni într-adins. Tot *bărăcii* se numesc și micșoarele bolbochițe ce se văd pe drum sau prin alte locuri, în urma unei ploii zdrăvene» (Drajna de Sus, în Prahova), ap. HEM. 3242. «**Bărăcie** (plur. *bărăcii*) se numește un loc apăsător, în care te cufunzi când intri și care nu are o întindere mare». (Auzit în Bran, Transilv.) (Atestat ca nume local, la 1589, cfr. HEM. 3242). [Accentuat în Brașov: **bărăcii** (plur.), la Bran *bărăciel*/ În Țara Hațegului: **bărăce** s. f., cu sensul de «mic pâraiaș curgător, vâlcică». REV. CRIT. III, 87.] – Înrudit cu **bară**¹. Cfr. *bărăcă*², *bărăciune*”.

1.2. Tot în DA 1913/489, este lucrat și următorul articol lexicografic de trimitere:

„**BARĂCE** s. f. v. **bărăcie**”.

2.1. În MDA 2001/237, este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**bărăcie** sf [At: HEM 3242/ Pl: ~ii/ E: ns cf *baracă*²] (Reg)
1-2 Groapă cu apă (construită sau) formată de ploi, în care se scaldă
 rațele și găștele. **3** Suprafață adâncă de apă”.

2.2. În MDA 2001/238, este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**bărăce** sf (At: REV. CRIT. III, 87/ V: **barice**/ Pl: ~âci/ E: ns
 cf *bărăcie*] (Reg) **1** Mic pâraiaș curgător. **2** Un fel de fântână”.

2.3. În MDA 2001/215, este lucrat următorul articol lexicografic de trimitere:

„**barice** sf vz **bărăce**”.

II. Observații:

1. Să observăm, mai întâi, că formele lexicale **bărăcie**, **bărăcie** și **bărăce** sunt considerate (și redactate) în DA 1913/489 ca reprezentând etimologic, formal și semasiologic, o singură unitate lexicală, cu forma-titlu **bărăcie** (redată neaccentuat, deși se precizează că, în Brașov, forma de plural este accentuată *bărăcii*, iar la Bran, de unde era originar S. Pușcariu, forma de singular este accentuată *bărăcie*), pe de o parte, și, pe de altă parte, cu varianta lexicală **bărăce**. Aceleași două forme lexicale, considerate în DA ca fiind un singur cuvânt, sunt reredactate în MDA ca reprezentând etimologic, formal și semasiologic, două unități lexicale independente (v., *supra*, I.2.1. și 2.2.), precizând, pe de o parte, că forma lexicală accentuată **bărăcie** nu numai că nu este menționată ca formă-titlu, dar nici măcar nu este indicată în cadrul articolului, iar, pe de altă parte, că, pentru forma-titlu **bărăce**, este menționată, acum (pe baza DA ms, desigur), ca variantă lexicală, forma **barice**.

2. În al doilea rând, vom observa că, la fel ca redacția MDA, și redacția DELR 2011/189 (s.v. **bară**²) consideră formele **bărăcie** și **bărăce** ca fiind două unități lexicale independente.

3. În al treilea rând, vom preciza că în ceea ce ne privește credem și noi, ca DA, că etimologic, formal și semantic, ne găsim în fața unei singure unități lexicale, așa cum suntem, de fapt, în fața tuturor formelor lexicale *neunitare silabice* de tipul: **rochie/róche**, **funie/fúne**, **frânghie/frânghe**, **unghie/únghe** etc. etc. (v., pentru acest tip de forme lexicale, Mării 2004/130–134).

4. În al patrulea (și ultimul) rând, vom mai observa și preciza că forma lexicală **bărăcie** (formă accentuată și **bărăcie**) constituie, etimologic evaluată, un derivat a lui **bărăcă** (v., *supra*, nota lexicografică precedentă) și nu: „E: ns cf *baracă*²”, cum menționează, profund greșit, MDA 2001/237.

6. BĂRĂCIÚNE

I. Articole lexicografice:

1. În DA 1913/489, este lucrat următorul articol lexicografic:

„**BĂRĂCIÚNE** s. f. **1⁰**. *Marais, eau stagnante*. **2⁰** *Tourbillon (dans une rivière)*.

1⁰ Baltă mocirloasă, băltoacă, (p. ext.) apa mocirloasă dintr-o astfel de băltoacă. «*Bărăciune* se zice la o apă stătută, împutită» [...]. RETEGANUL, ap. HEM. 3243.

2⁰ «Ochiu [în râu]. (Bociu, în Huied, în Transilv.)» [...]. – Înrudit cu **bară**¹ (pentru sufix. cfr. *mărăcine, mortăciune*). Cfr. *băracă*², *bărăcie*”.

2. În MDA 2001/237, este lucrat următorul articol lexicografic:

„**bărăciune** sf [At: RETEGANUL, ap. HEM 3242/ Pl: ~ni/ E: **bara** + *-ciune*] **1** Mlaștină. **2** (Pex) Apă mocirloasă dintr-o mlaștină. **3** (Trs) Ochi de râu”.

II. Observații:

1. Să observăm, mai întâi, că, în menționarea primei atestări, indicația exactă a marelui dicționar al lui B. P. Hasdeu este „HEM 3243” (cum apare în DA 1913/489 și în DELR 2011/189) și nu „HEM 3242” (cum apare în MDA 2001/237).

2. În al doilea (și ultimul) rând, în legătură cu soluția etimologică din MDA: „**bară** [și nu **bara**] + *-ciune*”, vom observa că această etimologie nu este susținută și de actuala reredactare a articolului din DA 1913/489 din moment ce, cum am arătat în nota lexicografică nr. 3, un articol lexicografic intitulat **bără**, din păcate, nu există.

7. BĂTCHE

I. Articol lexicografic:

În MDA 2001/219, este lucrat următorul articol lexicografic:

„**batche** sfp [At: ALRM II/I, h 346/ E: srb **batina**] (Reg) Treptele scării”.

II. Observații:

1. Să observăm, mai întâi, că, pe deplin motivat, în DA 1913 un asemenea articol lexicografic nu există, ceea ce înseamnă că prezența articolului din MDA 2001/219 se datorează (ca în atâtea alte cazuri) rescrierii unui articol din DA ms, dicționar care, cum cred că am mai afirmat, a introdus în fișierul marelui nostru dicționar academic sursa: ALRM II/I =, în siglarea utilizată de noi, ALRM II 1940.

2. În al doilea rând, vom observa că răspunsurile înregistrate fonetic (și, desigur, impresionist) de Emil Petrovici la întrebarea lexicală onomasiologică: „Cum numiți lemnele scurte de la scară pe care puneți picioarele?” pentru poziția [3889] din chestionar (v. *Chest. ALR II* 1988/119) au fost redactate și publicate nu numai interpretativ (= fonematic) în ALRM II 1940, h. 346, ci și neinterpretativ (= fonetic), cu același titlu: *Fușteii de la scară* „barreaux (d’une échelle)”, în ALR

II 1940, MN 135, [3889], de unde, din această sursă de geografie lingvistică descriptivă, prin formularea „întrebării indirecte”, reproduse de noi mai sus, rezultă, clar, că este vorba de «scara (mobilă) de lemn», pentru a cărei documentare lexicală onomasiologică a se vedea ALR II 1940, MN 134, [3887]. În sursa neinterpretativă, răspunsurile sunt reproduse în întregime și nu numai, ca în sursa interpretativă, doar formele de plural. În ALR II 1940, în punctul bănățean de anchetă nr. 76 (= localitatea Chizătău, comuna Belint, jud. Timiș, pentru care vezi Petrovici 1988/40–43), răspunsul înregistrat este următorul: „*bátkje* [p]; *bátcă dī la scară*”, ceea ce înseamnă că termenul în discuție este **bátcă**, cu pl.: **bátche**, cuvânt înregistrat, tot de E. Petrovici, și ca răspuns la întrebarea lexicală onomasiologică: „Cum numiți, la loitră, bucățile de lemn, de obicei lătărețe, care sunt băgate cu capetele în cele două lemne lungi rotunde?” pentru poziția [5625] = „fuștel (la loitră), pl.” din chestionar (v. *Chest ALR II* 1988/202), cum rezultă din ALR II 1956, h. 348: *Speteze (la loitră)*, punctul (tot) 76: „*bátkje saṽ cárflě; bátcă, cárřă*”, precizând că în graiul sârbesc vorbit în punctul de anchetă 25 (= Carașova, Caraș-Severin, pentru care vezi Petrovici 1988/5–12) s-a înregistrat următorul răspuns: „*bápkę; bapca*”.

3. În al treilea (și ultimul) rând, concluzionând, vom spune că etimonul sârbesc **batina**, indicat de redacția MDA, este greșit, forma sârb. **batina** nu poate explica, *f o r m a l*, semnificantul **bátcă**, care este un regionalism tot de origine sârbească, dar nu din sârb. **batina**, ci, evident, un împrumut din sârb. regional **bapka** > rom. reg. **bápca** și, prin influența substantivului **bât** (aflat printre termenii înregistrați pentru noțiunea „fuștel la scară”), **bátcă**.

8. BĂDĂNĂLÚȚĂ, BĂDĂNÚȚĂ

I. Articole lexicografice:

1. În MDA 2001/255, este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**bădănăluță** *sf* [At: CHEST. II, 382/ Pl: *~țe*/ E: **badanale** + *-uță*]
1-2 (Reg; shp) Bidinea (mică) Si: (reg) **bădănuță** (1-2)”.

2. Tot în MDA 2001/225, este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**bădănuță** *sf* [At: ALRM II/I h. 405/ Pl: *~țe*/ E: **badana** + *-uță*]
1-2 (Reg; shp) Bădănăluță (1-2)”.

3. În MDA 2001/265, este lucrat următorul articol lexicografic independent:

„**bideneluță** *sf* [At: ALECSANDRI, T. 412/ V: (reg) **bădănăl~**, **bădănuță**/ Pl: *~țe*/ E: **bidinea** + *-uță*] Bidinea mică, pentru trasul brâielor pe pereți și la ferestre”.

II. Observații:

1. Să observăm, mai întâi, că, spre deosebire de derivatul diminutival **bidenelúță**, cunoscut și redactat de DA 1913/556 (s.v. **bidineá**), formele lexicale **bădănălúță** și **bădănúță** nu sunt lucrate, pe deplin motivat, în DA 1913, ceea ce înseamnă că ele provin în MDA 2001 din DA ms.

2. În al doilea rând, vom observa că dacă forma lexicală **badaná** este o variantă lexicală a formei-titlu **bidineá** (v., în acest sens, DA 1913/556, precum și MDA 2001/265), atunci, desigur, și formele lexicale **bădănălúță**, **bădănúță** sunt, logic, variante lexicale ale formei-titlu **bidenelúță**, cum, de altfel (neștiind, însă, din păcate, stânga ce face dreapta), sunt și lucrate ele în MDA 2001/265 (v., *supra*, I.3.).

3. În al treilea rând, etimologia diminutivului **bidenelúță** nu este, cum se menționează în MDA, „**bidinea** + -uță”, ci: *bidinele* (pluralul lui **bidineá**) + -uță.

4. În al patrulea (și ultimul) rând, concluzionând și știind stânga ce face dreapta, vom spune că redacția bucureșteană a DLR, s.n., litera **B**, va redacta, în locul celor două articole lexicografice independente (v., *supra*, I.1. și I.2.), două articole lexicografice de trimitere: **bădănălúță** s. f. v. **bideneluță**; **bădănúță** s.f. v. **bideneluță**.

9. BĂGRÍN

I. Articole lexicografice:

1. În DA 1913/425, este lucrat următorul articol lexicografic:

„**BĂGRÍN** s. m. (Bot.; Ban.) [...]. 1° = **salcâm** [...]. 2° = **salcâm-galben** [...]. [După HEM. 126 și 2339 se mai zice și: **braghin** s. m. (formă metatezată) și **magrin** s. m., acesta din urmă atestat și la DDRF.] – Din sârb. **bágreňa** (*bágreň*), idem”.

2. În MDA 2001/228, este lucrat următorul articol lexicografic:

„**băgrin** sm [At: HEM 126/ V: **bag~**, **braghin**², **mag~**/ Pl: ~i/ E: srb **bágreňa** (*bágreň*)] (Bot, Ban) 1 Salcâm [...]. 2 Salcâm-galben [...].”

II. Observații:

În primul și ultimul rând, vom observa că, pentru varianta lexicală **magrín** a formei-titlu **băgrín**, redacția MDA 2001 nu a redactat și un articol lexicografic de trimitere. Absența unui astfel de absolut necesar articol lexicografic este, trebuie precizat, pe deplin nemotivată, după cum tot nemotivată este și absența unui astfel de articol din DLR, s.n., litera **M**.

10. BĂRBĂȚIÓR

I. Articole lexicografice:

1.1. În DA 1913/494, este lucrat următorul articol lexicografic:

„**BĂRBĂȚÉL** s. m. Diminutivul lui **bărbat** (derivat prin suf. -el), cu înțeles dezmiardător (întrebuințat de femei când se adresează soților

lor). [...]. [Cu alte sufixe, mai rar: **bărbătúť** s. m. *Măi bărbate, bărbātuť, Lasă-mă să-mi țin drăguť!* MÂNDRESCU, L. P. 106/22; ȘEZ. I, 212/ La ANON. CAR. se citează și o formă **bărbăciór** s. m.: «*běrběcsorě* = masculus», ce se află și azi ca nume de familie (prin Oltenia)]”.

1.2. Tot în DA 1913/492 și, respectiv, 494, sunt lucrate, firesc, și următoarele două articole lexicografice de *t r i m i t e r e* (sau subordonate):

1.2.1. „**BĂRBĂCIÓR** † s. m. v. **bărbățel**”.

1.2.2. „**BĂRBĂTÚŤ** s. m. v. **bărbățel**”.

2.1. În MDA 2001/239, este lucrat următorul articol lexicografic *i n d e p e n d e n t*:

„**bărbățel** *sm* [At: CREANGĂ, P. 7/ Pl: ~ei/ E: **bărbat** + *-el*] **1-2** (Șhp) Bărbat (**3**)”.

2.2. În MDA 2001/238, este lucrat următorul articol lexicografic *i n d e p e n d e n t*:

„**bărbăciór** *sm* [At: ANON. CAR./ Pl: ~i/ E: alb **běrběcsorě** «*musculos*»] **1-2** (Înv; șhp) Bărbățel (**1-2**)”.

II. Observații;

1. Să observăm, mai întâi, că redacția pușcariană a marelui nostru dicționar academic în loc să elaboreze, corect, trei articole lexicografice independente, câte unul pentru fiecare dintre cele trei derivate ale substantivului **bărbat**, a redactat, incorect, un singur articol lexicografic independent, indicând ca „formă (= cuvânt)-titlu” derivatul **bărbățel**, căruia îi sunt subsumate derivatele **bărbātuť** și **bărbăciór**, procedându-se, astfel, exact ca în cazul redactării unui cuvânt-titlu *p l u r i f o r m* sau ca în cazul redactării unui cuvânt-mată (= bază derivativă) cu familia sa etimologică, deși și diminutivele (=, pentru rigoare, *h i p o c o r i s t i c e l e*) **bărbăciór** și **bărbātuť** au, lexicografic evaluate, același statut ca derivatul **bărbățel**, fiind, așadar, și ele unități lexicale independente.

2. În al doilea rând, vom observa că redacția micului nostru dicționar academic elaborează (via DA ms), firesc, trei articole lexicografice independente, dintre care două, **bărbățel** și **bărbăciór**, fiind corect rescrise din punctul de vedere al formei-titlu, le-am reprodus mai sus (sub I.2.1. și 2.2.), urmând ca de cel de-al treilea, **bărbātuť**, fiind greșit rescris din punctul de vedere al formei-titlu, să ne ocupăm în următoarea notă lexicografică.

3. În al treilea rând, vom observa că redacția DA 1913/494 consideră, pe bună dreptate, că derivatul **bărbățel** are, semasiologic sau semantic evaluat, exclusiv o valoare hipocoristică, fiind unul dintre termenii subiectivi (= afectivi) pentru „bărbat (**3**)” = „soț” (v. MDA 2001/238), termeni ce aparțin (recurgând la una

dintre marile distincții metodologice saussuriene) vorbirii și nu limbii. Precizând că abrevierea *șhp* = „și hipocoristic” (v. MDA 2001/XX), vom spune că rescrierea corectă a sensului definit de DA 1913/494 este nu: „1–2 (Șhp) Bărbat (3)”, ci: „(Hp) Bărbat (3)” sau (ținând seama de actuala normă a limbii române literare = standard): „(Hp) soț (6)” (v., pentru numărul sensului, MDA 2003, IV/543).

4. În al patrulea rând, vom preciza că cele observate mai sus, sub 3, sunt valabile, desigur, și pentru derivatele **bărbăcior** și (vezi nota următoare) **bărbătuș**, dacă și numai dacă derivatul **bărbăcior** este, cu adevărat, în primul dicționar al limbii române, un substantiv masculin, ceea ce noi (v. *infra*) nu prea credem.

5. În al cincilea rând, venind acum la obiectul notei noastre lexicografice, vom observa că autorul dicționarului intitulat *Dictionarium valachico-latinum* înregistrează, în alfabet latin și ortografie maghiară, și următorul articol lexicografic: „**Bərbécsoré**. Masculus”, pentru care vezi ANON. CAR. (c. 1650 =) Chivu 2008/295 (coloana a doua, rândul trei al facsimilului), articol pe care eminentul filolog bucureștean, în excelenta sa ediție, îl redă, în transcriere interpretativă, astfel: „**bărbăcioară**. Masculus” (v. Chivu 2008/75, poziția 413), precizând că, în manuscrisul dicționarului, deasupra celor trei de *e* din structura semnificantului este folosit semnul diacritic utilizat în scrierea greacă pentru a marca spiritul lin. Este, în ceea ce privește cuvântul românesc, o interpretare absolut corectă, pentru că, în manuscrisul întâiului dicționar al limbii române, forma românească este clar una de genul feminin și nu una de genul masculin (= ***bărbăcior**), cum, de altfel, menționează și DA, care, pe post de citat, reproduce neinterpretativ articolul din ediția Crețu 1898, cu precizarea că Gr. Crețu, B. P. Hasdeu (v. Chivu 2008/66) și Király Francisc (v. Király 1986/21), din rațiuni de ordin tipografic, au înlocuit grafemul original *é* (pentru care vezi precizarea de mai sus) cu grafemul *ě* (sau, mai exact, *ě*). Ne surprinde, însă, în ceea ce privește DA 1913/494, redarea formei feminine originare **bărbăcioară** prin forma masculină ***bărbăcior**, după cum, la fel, ne surprinde redactarea, în cadrul glosarului, a următorului articol: „*bărbăcioară* s. m. – bărbățel, bărbătuș” de către Gh. Chivu (v. Chivu 2008/269). Ne surprind aceste interpretări cu atât mai mult cu cât **bărbăcioară** nu este un substantiv masculin terminat în *-ă* (precum *popă*, *tată*, *vlădică*, *vodă* etc.), pe de o parte, iar, pe de altă parte, pentru că nu putem să nu ținem seama de observația formulată de N. Drăganu: „[ca și sașii] femininul îl consideră de masculin în: *berbecsore* «masculus» [...]”, după cum, „ca sașii și ungurii, Anonimul consideră o seamă de plurale ca singulare și le dă ca atari: *felcs* «maxilla, gena», *cujbure* «nidus» [...]” (v. Drăganu 1927/145). Din observația lui N. Drăganu rezultă, clar, că forma originară **bărbăcioară** nu este o formă ireală, aparținând autorului dicționarului, ci ea este una autentică, glosată, însă, așa cum precizează marele lingvist și filolog clujean, prin masculinul lat. **masculus**, glosare influențată de dialectul săsesc.

În ceea ce ne privește, considerăm și noi, ca N. Drăganu, că **bărbăcioară** este o formă lexicală reală, dar care, credem, reprezintă nu un *s u b s t a n t i v* feminin, ci un *a d j e c t i v* feminin, un hipocoristic pentru „fată, femeie *b ă r b a t ă*”, fiind, nefuncțional, sinonim cu *bărbățea*, *bărbățică*, *hărnicuță* etc.

6. În al șaselea rând, vom observa că, etimologic, **bărbăcioară** a fost discutat de colegul și prietenul Dumitru Loșonți în următoarea notă etimologică:

„**BĂRBĂCIÓR** «bărbățel», atestat de ANON. CAR., este lucrat în DA, s.v. *bărbățel*, printre derivatele «cu alte sufixe».

Pascu 1916:160 îl derivă, cu suf. *-ior*, de la *bărbăți*, pl. lui *bărbăt*. Pentru MDA, avem de-a face cu un împrumut din albanezul *bërbëscoreë* «musculos».

După părerea noastră, s-a format de la *bărbățel*, prin substituirea suf. *-el* cu suf. *-ior*” (Loșonți 2011/330)”.

În ceea ce ne privește, nu credem că **bărbăcior* de pe la 1650 < **bărbăț[el]** + *-ior*, cum crede D. Loșonți, ci, considerăm și noi (precum DA 1913/494, DELR 2011/206, s.v. **bărbat**), că **bărbăcior**, dacă ar fi autentic, ar proveni din **bărbat** + *-ior*. Dacă: „Nimic nu împiedică limba română să formeze de la *făt* derivatul diminutiv *fecior*, așa cum de la *vânăt* a format pe *vinecior*” (Graur 1963/94) sau (adăugăm noi) de la *cârnăt* a format pe *cârnăcior*, de la *castravete* a format pe *castravecior*, de la *florint* a format pe *florincior* (v., pentru acest derivat, Densusianu 1961/211, 404) etc., nu vedem de ce **bărbăcior** < **bărbățel**, prin substituie de sufix, și nu, precum **bărbățel**, din **bărbat** + *-ior*, mai ales că substantivul **bărbățel** nu este înregistrat de „ANON. CAR.”, pe de o parte, iar, pe de altă parte, mai ales că derivatul diminutival **bărbățel** este atestat, în limita surselor bibliografice utilizate de DA și DELR, pentru prima dată în anul 1885 (v. DELR 2011/206, s.v. **bărbat**), făcând, apoi, acest dezmiardător substantiv masculin, o prea frumoasă carieră lexicală prin apariția celebrului cântec popular: *Vecină, dragă vecină, Ține-ți bărbățelul bine...*

7. În al șaptelea (și ultimul) rând, vom observa că soluția etimologică prezentă în MDA 2001/238 este, iertată să ne fie exprimarea, „de-râsu-plânsu”, fapt pentru care, mirându-ne, am exclamat, iarăși, de data aceasta însă prin expresia: *Idomine, Doamne!*, o variantă a expresiei *tulai, Doamne*, variantă cunoscută nouă din graiul vorbit în localitatea noastră natală (= Toager, jud. Timiș). Cum poți (Doamne, iartă-ne) să nu exclami astfel când vezi că articolul din „ANON. CAR.”, reprodus de redacția DA 1913/494 ca citat al derivatului **bărbăcior**, devine (prin întremarea celor trei de *e*; prin metateza: *-cs-* > *-sc-* și prin înlocuirea glosei *musculus* cu *musculos*) nici mai mult, nici mai puțin decât originala soluție etimologică propusă de redacția MDA. Cum s-a ajuns la o asemenea soluție, mai ales că, de regulă, MDA reproduce etimologiile din DA (via DA ms) și DLR, s.n.? Este, desigur, o întrebare firească, dar la care noi trebuie să răspundem.

11. BĂRBĂTÚȚ

I. Articole lexicografice:

1. În DA 1913/494, este lucrat următorul articol lexicografic de trimitere:

„BĂRBĂTÚȚ s. m. v. bărbățel”.

2. În MDA 2001/239, sunt lucrate următoarele două articole lexicografice independente:

2.1. „bărbătuș sm [At: ANON. CAR./ Pl: ~i/ E: **bărbat** + -uș]
1-2 Animal (sau pasăre) de sex masculin. 3 (Țes) Cui care se introduce într-una din găurile lopăței din amnarul războiului”.

2.2. „bărbătuș [At: MÂNDRESCU, L. P. 106/ Pl: ~i/ E: **bărbat** + -uș] 1-2 (Reg; rar; șhp) Bărbățel (1-2)”.

II. Observații:

1. Să observăm, mai întâi, că, pentru **bărbătuș**, DA 1913 redactează doar un articol lexicografic de trimitere, deoarece derivatul diminutival (cu o valoare exclusiv hipocoristică, cum menționează redacția DA) este lucrat, greșit (prin subsumare, ca în cazul articolelor elaborate pe baza metodei „cuiburilor lexicale”), în cadrul articolului intitulat **BĂRBĂȚÉL**, reprodus de noi în nota lexicografică precedentă (sub I.1.1.).

2. În al doilea rând, vom observa că, în MDA 2001, un articol lexicografic intitulat **bărbătúț** nu există. În schimb, redacția MDA lucrează, fără a le indexa, două articole lexicografice independente, ambele (v., *supra*, I.2.) fiind intitulate **bărbătúș** și ambele având aceeași explicație etimologică: **bărbat** + -uș, etimologie care ne arată, în primul rând, că, în realitate, nu poate fi vorba, e t i m o l o g i c, de două omonime ce ar fi trebuit să fie lucrate separat, ca două unități lexicale independente.

3. În al treilea (și ultimul) rând, vom observa că, în cazul celui de al doilea articol intitulat **bărbătuș** (singurul care ne interesează în redactarea prezentei note lexicografice), este vorba, cum rezultă clar din sursa menționată ca primă atestare: „MÂNDRESCU, L. P. 106”, nu de derivatul **bărbătuș**, ci de derivatul **bărbătúț** (< **bărbat** + -uț), derivat diminutival care, semasiologic (= semantic), trebuie lucrat la fel ca derivatele **bărbățel**, ***bărbăcior** (vezi cele spuse, în acest sens, în nota nr. 10, II.3.).

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

ALR II 1940; 1956 = *Atlasul lingvistic român*. Partea a II-a, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, de Emil Petrovici, vol. I, Sibiu–Leipzig, 1940; *Atlasul lingvistic român*. Partea a II-a, serie nouă, de Emil Petrovici, redactor principal: Ioan Pătruț, vol. I, București, Editura Academiei, 1956.

- ALRM II 1940 = *Micul Atlas lingvistic român*. Partea a II-a, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, de Emil Petrovici, vol. I, Sibiu–Leipzig, 1940.
- Capidan 1932 = Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân – studiu lingvistic*, București, 1932.
- Capidan 1935 = Th. Capidan, *Meglenoromânii*, vol. III, *Dicționar meglenoromân*, București, 1935.
- Chest. ALR II 1988 = *Chestionarul Atlasului lingvistic român II*, elaborat [...] de Emil Petrovici și editat [...] de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, S. Vlad; coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, 1988.
- Chest. MLR 1926; 1930 = *Chestionarul II. Casa*, Sibiu, „Dacia Traiană”, 1926; *Chestionarul IV. Nume de loc și nume de persoane*, Cluj, „Ardealul”, 1930.
- Chivu 2008 = *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*. Studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române, 2008.
- DA 1913; 1934 = Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Tomul I, partea I: **A–B**; tomul II, partea I: **F–I**, București.
- DELR 2011 = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul etimologic al limbii române*, volumul I, **A–B**, București, Editura Academiei Române, 2011.
- Densusianu 1961 = Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, *Secolul al XVI-lea*. Ediție îngrijită de prof. univ. J. Byck, București, Editura Științifică, 1961.
- DLR 1983; 1986; 2009 = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR), serie nouă, tom. XI, partea a 3-a, litera **T**: *tocăna–twist*, 1983; tom. X, partea 1, litera **S**: *s–sclabuc*, 1986; tom. I, partea a 7-a, litera **E**: *e–erzaț*, 2009, București, Editura Academiei Române.
- DR = „Dacoromania”, I–XI, 1921–1948; DR, s.n., I, 1994 și urm..
- Drăganu 1927 = N. Drăganu, Mihail Halici. (*Contribuție la istoria culturală românească din sec. XVII*), în DR, IV, 1924–1926, partea I, 1927, p. 77–106.
- Graur 1963 = Al. Graur, *Etimologii românești*, București, Editura Academiei R.P.R., 1963.
- Király 1986 = Király Francisc, *Din istoricul ortografiei românești* (secolul al XVII-lea), Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara, 1986.
- Loșonți 2011 = Dumitru Loșonți, *Contribuții etimologice (I)*, în *Studii de dialectologie, istoria limbii și onomastică. Omagiu domnului Teofil Teaha*, vol. coordonat de Maria Marin și Daniela Răuțu, București, Editura Academiei Române, 2011, p. 329–342.
- Mării 2004 = I. Mării, *Contribuții la lingvistica limbii române*, Cluj-Napoca, Editura „Clusium”, 2004.
- Mării 2014 = Ion Mării, *Note lexicologice*, în DR, s.n., nr. 2, 2014, p. 119–132.
- MDA 2001, 2002, 2003, III = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, vol. I, **A–C**, 2001; vol. II, **D–H**, 2002; vol. III, **I–Pr.**, 2003, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Papahagi 1963 = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, București, Editura Academiei R.P.R., 1963.
- Petrovici 1988 = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român II. Introducere*, vol. redactat de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, coordonator I. Mării, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, 1988.
- Suciu 2010 = Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române*, II, *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române, 2010.
- Tamás 1966 = Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (Unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.
- TDRG 2003 = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 3, überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Band II, Cluj-Napoca, Editura „Clusium”, 2003.

LEXICOGRAPHICAL NOTES
(Abstract)

The author presents 11 lexicographical notes (1) **argován**; (2) **baistrúși**; (3) **bără**; (4) **băracă**; (5) **bărăcie**; (6) **bărăciune**; (7) **bátche**; (8) **bădănălúță, bădănúță**; (9) **băgrin**; (10) **bărbăciór**; (11) **bărbătúț**. Directly, these notes critically (but **not** criticistically) refer to the MDA, in the second section dedicated to commentaries; indirectly, they refer, based on the files collected, to the editing of the DLR, the old series (= DA) and also DLR, the new series.

Cuvinte-cheie: *lexicografie, lexicologie, etimologie, argován; baistrúși; bără; băracă; bărăcie; bărăciune; bátche; bădănălúță, bădănúță; băgrin; bărbăciór; bărbătúț.*

Keywords: *lexicography, lexicology, etimology, argován; baistrúși; bără; băracă; bărăcie; bărăciune; bátche; bădănălúță, bădănúță; băgrin; bărbăciór; bărbătúț.*

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu” al Academiei Române
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21

A ATÂRNA: ÎNCERCARE DE MICROMONOGRAFIE ISTORIC-ETIMOLOGICĂ

„Baza empirică a științei nu este, astfel, ceva «absolut». Știința nu se construiește pe o temelie de granit. Construcția îndrăzneată a teoriilor ei se ridică, pentru a spune așa, pe un teren mlăștinos” (Popper 1981, p. 136–137).

1. Introducere Contribuția de față se dorește a fi o ilustrare istorică și tipologică a diferitelor ipoteze emise în legătura cu etimologia verbului românesc *a atârna*, precum și a unor membri ai familiei sale lexicale (în special substantivul *atârânătoare*), începând de la primele tentative de etimologizare a lexicului românesc prezente în lucrările lexicografice din secolul al XIX-lea (LB, DLR 1871 etc.), trecând prin marile realizări ale secolului XX (DA, DLR, DER etc.), până la cea mai recentă lucrare etimologică de anvergură, *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR) elaborat în cadrul Academiei Române și al cărui prim volum a văzut lumina tiparului în anul 2011. Un asemenea demers are ca finalitate reconstituirea și clarificarea în sens diacronic a încercărilor de etimologizare a lui *a atârna* și evaluarea plauzibilității lor, în special din punct de vedere fonetic și semantic, în vederea formulării unei noi ipoteze etimologice. Analiza se încheie cu câteva considerații metodologice.

2. A atârna – sensurile. MDA (I 2001, s.v.) dă pentru *atârna* următoarele 22 de sensuri: **1 vi** A cădea liber în jos, fiind suspendat, prins de ceva. **2 vi** (Fig) A nădăjdui în ceva. **3 vi** (Nob; d. vreme) A fi gata să plouă. **4 vt** A pune un obiect astfel încât să atârne (**1**). **5 vt** (Îrg; îe) **A-i ~ cuiva belciugul** (sau reg, **cinghelul**, ori, rar, **iabașaua**) **de nas** A supune pe cineva. **6 vt** (Îe) **A-i ~ cuiva lingura** (sau **lingurile**) **de gât** A nu da cuiva (care a întârziat) de mâncare. **7 vt** (Nob) A spânzura un condamnat. **8 vr** A se agăța (cu mâinile de ceva). **9 vr** (Fig) A se ruga stăruitor de cineva. **10 vr** A se apleca sub propria greutate. **11 vr** A se apleca sub o povară. **12 vt** (Rar) A apăsa pe cineva spre pământ. **13 vi** (Nob) A fi beat. **14 vi** A trage greu la cântar. **15 vi** (Fig) A fi de mare preț. **16 vri** A șovăi între două alternative. **17 vi** (Îe) **A ~ de azi până mâine** A fi nehotărât. **18 vi** (Îae) A fi leneș. **19 vi** A depinde de... **20 vi** (Îe) **A ~ la** (sau **de**) **mâna** (ori **voia**, **mila** etc.) **altuia** A fi la cheremul altuia. **21 vt** A face pe cineva să depindă de ceva. **22 vi** A proveni de undeva¹.

¹ Abrevierile folosite în dicționarele citate sunt explicate în lista de **Abrevieri** de la sfârșitul articolului, cu indicația sursei în care apar. Redarea citatelor se face prin transpunere în ortografia actuală, cu menținerea particularităților de limbă (ex. *supt*, *mâni* în DA).

Intrarea din DLRLC (I 1955, s.v.), în schimb, arată în felul următor (am scos citatele):

I. 1. Intrans. A cădea liber în jos (fiind prins sau suspendat de ceva). [...] **2.** Trans. A agăța, a anina, a suspenda, făcând să cadă liber în jos. [...] ♦ (Neobișnuit) A spânzura (un condamnat). [...] **3.** Refl. A se agăța de cineva sau de ceva, a se prinde (cu mâinile). [...] **II.** Intrans. **1.** A se apleca spre pământ sub o povară sau din lipsă de putere (ne-
maiputând sta drept). [...] **2.** A trage greu (la cântar), a cântări (mult), a avea o greutate (relativ) mare; fig. a valora, a prețui. [...] **III.** Intrans. A fi dependent de cineva, a fi sub ascultarea sau stăpânirea cuiva. [...] ♦ A depinde de ceva, a fi condiționat de ceva.

Acest din urmă dicționar reia, în esență, structurarea sensurilor din DA (I 1913, s.v.), minus reconstituirea dezvoltării lor pe axă diacronică. În DA «arborele» istoric al sensurilor arată în felul următor:

a) potrivit ipotezei sale etimologice – care va fi discutată mai jos – S. Pușcariu presupune că sensul original al verbului *a atârna* trebuie să fi fost: **I.** „a rămâne agățat în spini”, de unde, prin generalizare, s-ar fi ajuns la „a rămâne agățat de ceva” și, mai pe urmă, la „a spânzura de ceva”²;

b) acestui sens original i s-ar fi adăugat cel secundar: **II.** „a se pleca sub greutatea sa proprie”, și prin extensie „a fi greu”³;

c) în sfârșit, din ideea de „a rămâne agățat de ceva” s-ar fi născut și cea de: **III.** „a depinde (de...), a fi dependent (de...), a fi sub ascultarea sau suzeranitatea (altcuiva)”⁴.

Sensul de bază, din care toate sensurile atestate pot fi derivate, pare de fapt a fi (intr.) «a sta agățat» și (tr.) «a agăța» (inclusiv aici și refl. «a se agăța»). De aici, sensul de «a se apleca în jos» sub povara greutății, proprie sau externă, precum și sensurile figurate, extinse sau specializate «a depinde» de, «a nădejdui» în, «a spânzura» (pe cineva), «a șovăi», «a zăbovi» (de unde «a fi leneș» «a lenevi»), «a se ruga» de, «a trage (greu) la cântar», «a proveni» din etc.

² De aici sensurile: „1°. Intrans. [...] A cădea în jos în voie (fiind suspendat s. prins de ceva)”, și „Fig. A fi suspendat de s. la ceva, a năzui (cu gândul spre ceva)”; „2°. Fact. A face pe cineva sau ceva să spânzure de ceva, a-l prinde de ceva astfel în cât să cadă în jos în voie, deci: a acăța, a anina, a suspenda ceva”, și „Spec. (Rar, neobișnuit) „A spânzura (un condamnat la moarte), a pune-n furci”; „3°. Refl. A se acăța, a se prinde (cu mâinile de ceva)”, și „P. ext. A se ruga s. a se ținea (de cineva) cu stăruința, a stăruî (de cineva) să fii luat la drum, cu el”.

³ De unde sensurile: „1°. A se apleca spre pământ sau într-o parte, a se pleca sub o povară sau din lipsă de putere, a nu mai putea sta drept”, cu valență intransitivă, intransitivă reflexivă, tranzitivă și impersonală; „2°. Intrans. [...] «a trăgea greu la cântar, a avea greutate (mare), a cântări (mult)» și fig. «a avea preț, a face s. prețui (mult)»”; „Trans. (Rar, neobișnuit) A fi mai greu decât..., a întrece în greutate pe...”; „3° [...] «a sta în cumpănă, a oscila (cu gândul – ca cele două terezii ale unei balanțe când se cântărește ceva), a șovăi, a sta la îndoială, a fi nedecis”, și de aici „A nu te grăbi să faci ceva, a sta în inacțiune (parcă te-ar ținea pe loc o greutate), a te mișcă greu, a sta mult pe gânduri (înainte de a face ceva), «a te da lenii, a te lenevi; a zăbovi, a lăsa lucrul început”.

⁴ Aici intră sensurile „1°”, a depinde de (în, de la, la), și „Fact. A face dependent de ceva”; 2°. † „A rezulta, a se trage, a proveni (de la ceva s. de undeva)”.

3. A atârna – atestări. MDA (I 2001, s.v.) indică drept prima atestare a termenului „P. MAIOR, IST. 255/32”, adică în *Istoria pentru începuturi a Românilor în Dachia*, întocmită de Petru Maior de Dicio-Sânmartin [...], La Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești din Peșta, 1812, în care într-adevăr *a atârna* apare destul de frecvent cu sensul «a depinde de». Dau câteva exemple: „așa nu mă îndoiesc că cei de pre la munți nu numai într-un loc avea prințipii sau căpeteniile sale cu împărăție, care nu *atârna* de la varvarele ghinte” (ȘA 2018 I, p. 430⁵); „Îndemnul părerei mele aceștia de acolo *atârna*, că, cum zisei, numele avarilor după aceea nu s-au mai auzit dincoace de Tisa” (*ibidem*, p. 443); „Despre altă parte, nu rău vedea că toată prostia românilor de acolo *atârna*, că nu au cărți românești prin besearicile lor, ci slovenești” (*ibidem*, p. 544).

Cu câțiva anii înainte, însă, RDW³ dăduse o atestare mai veche cu aproape un secol, în *Dictiones latinae cum valachica interpretatione* ale lui Teodor Corbea, pentru care se indica anul „1703”. Dicționarul lui Corbea, însă, trebuie datat între 1691 și 1697, cu revizii posibile până în anul 1702 (vezi părerea lui A.-M. Gherman în DLVI 2001, p. VII sau în ILV 2001, p. XXIV). Aici nu apare verbul *a atârna*, care ar fi putut traduce numeroase verbe latinești, precum *appendo*, *deflecto*, *demitto*, *dependeo*, *inclino*, *nascor*, *orior*, *pendeo*, *propendo*, *provenio*, *spuspendo* și derivatele lor (pentru care găsim în mod regulat *a acăța*, *a spânzura*, *a pleca* și altele, împreună cu derivatele lor), ci sub intrarea *subgravis*, *-e*, glosată „greușor, greulean, atârnațăl, -că”⁶.

În alte dicționare românești din sec. XVII-XVIII, precum *Dictionarium valachico-latinum*, c. 1640–1660 (Gh. Chivu, în DVL 2008, p. 12⁷) sau *Lexicon compendiarum latino-valachicum* atribuit lui Grigore Maior, c. 1759–1765 (A.-M. Gherman, în ILV 2001, p. XXIII)⁸, verbul nu este prezent, apărând în schimb în mod constant *a acăța* (cel mai des) și/sau *a spânzura*.

Cea mai veche atestare databilă cu certitudine a lui *a atârna* pe care am putut s-o găsesc, însă, precedă cu vreo unsprezece ani cea din DLVI, cuvântul apărând în *Mărgăritare, adecă cuvinte de multe fealiuri a celui întru sfinți Părintelui nostru Ioan, Arhiepiscopul Țarigradului, a lui Zlatoust, și ale altor sfinți părinți [...]*, București, 1691, traduse din grecește de frații Radu și Șerban Greceanu, cu sensul fig. de «a se agăța (de ceva)»:

Răsipăște nelegiuirile tale, curăță gândul tău, înalță mintea ta, fă-te om și înger, lasă firea cea trupească și ia pana cea ușoară a vieții, mântuiaște-te pre sine de ceale

⁵ Transcriere și note: Dora Pavel, Eugen Pavel.

⁶ Îi mulțumesc pentru informația colegului Alin-Mihai Gherman, îngrijitorului primului volum al ediției din DLVI (I 2001) și al unui viitor volum care va conține indicele cuvintelor românești din *Dictiones*.

⁷ Vezi și Gh. Chivu, *Anonymus Caransebesiensis – manuscris românesc de la mijlocul secolului al XVII-lea*, în Chivu 2015, p. 57–64.

⁸ Pentru o altă părere cu privire la paternitatea lucrării și o altă datare (1771–76), vezi Gh. Chivu, *Un dicționar pușin cunoscut: Lexicon compendiarium Latino-Valachicum*, în Chivu 2015, p. 97–103.

văzute și *te atârna* de ceale nevăzute, suie-te la ceriu, joacă împreună cu îngerii, stăi de față la județul cel de sus, prea 'nalt, lasă fumul, și umbra, și iarba, și păianjinul [...] (f. 13^r; *Mărgăritare* 2001, p. 55).

Cam în aceiași ani în care este atestat în dicționarul lui Corbea, *a atârna* apare de mai multe ori în *Istoria ieroglifică* a lui Dimitrie Cantemir, c. 1703–1705, cu sensurile «a apăsa, a trage spre pământ»: „Căci îndesată greuimea lutului în mațele Lupului iarăși la pământ *atârna* și capul și genunchele armăsariului. Câtăva vreme Lupul altăceva nu făcea, fără numai, ca o piatră în gios, tot la pământ să trăgea” (Cantemir 1998/1983 I, p. 112), „Și dacă lutul în cumpănă pusăiu, întâi, oarece, cumpănă a să clăti să videa, apoi piatra ahortasiii clătirea oarecum simțind, ca cum nu cu greuimea, ce cu răpegiunea în gios să slobodzi și toată greuimea lutului la pământ *atârna*” (*ibidem*, p. 187), și «a trage greu la cântar»: „Însă cumpăna din dreapta la pământ *atârna*, iară cumpăna din stânga ca pana în aer giuca” (*ibidem*, p. 185).

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea atestările lui *a atârna* se fac mai frecvente și în spațiul transilvănean. Verbul apare, de pildă, cu sensul propriu de «a agăța», «a pune un obiect astfel încât să atârne», în [Francisc Scufos,] *Retorică, adecă învățătura și întocmirea frumoasei cuvântări* [...], În Buda s-au tipărit în Crăiasca Tipografie Orientalicească a Universității Peștii, 1798, editat, dacă nu tradus, de Ioan Piuaru-Molnar⁹: „vedem pre ostași la început că sânt de tot făr’ de mânăre la lucrurile războiului și nu știu, nu zic a să împotrivi vrăjmașului, ci nici să încingă sabiia, nici spre ce parte să o *atârne*” (ȘA 2018 II, p. 1094¹⁰), și în Giulio Cesare Croce, *Viața lui Bertoldo și a lui Bertoldino* [...], Sibii, în Tipografia lui Petru Bart, 1799, tradusă din germană de Ioan Piuaru-Molnar¹¹: „să poruncești să mă îngăduiești a-m căuta eu copaciul de carele să mă spânzur, că aceasta în va fi jumătate mângâiere, ca și celui ce *atârna* spânzurat după cum voiaște el” (ȘA 2018 II, p. 1111¹²).

La începutul secolului al XIX-lea verbul care ne interesează apare în două importante lucrări lexicografice: *Dictionarium valachico-latinum* al lui Samuil Micu-Klein, 1801:

atârn [ataern]¹³, **-are**, **-at** (spânzur), *pendo, dependo, propendo* • *hangen, vorwärts sich neigen* • *függök*

atârnare [ataernâre], *dependentia* (ȘA 2018 II, p. 259¹⁴),

și *Dicționarul român–latin–maghiar* a lui Ștefan Crișan-Körösi, 1802-1803, unde pare mai ales să aibă sensul de «a îndoi, a curba» sau «a se apleca sub propria greutate»:

⁹ Vezi notele la text în ȘA 2018 II, p. 1611 și urm., cu bibliografie.

¹⁰ Transcriere și note: Bogdan Harhătă, Dora Pavel.

¹¹ Vezi notele la text în ȘA 2018 II, p. 1625 și urm., cu bibliografie.

¹² Transcriere și note: Otilia Urs.

¹³ Citez între paranteze pătrate transcrierea lui Laszlo Galdi din Klein 1944, p. 298.

¹⁴ Transcriere și note: Gh. Chivu, Alin-Mihai Gherman.

atârnościune [attôrnacione]: demissio, inclinatio, deflexio; lehajlás

atârnościos [attôrnaciosu]: a. deflectens; lehajtó.

atârnościinte [attôrnamente]: [necompletat]

atârnościânt [attôrnamentu]: [necompletat]

atârnaire [attôrnâre]: [necompletat]

atârnat [attôrnátu]: védi *attôrnacione*.

atârnat [attôrnátu]: a. patulus, -a, -um; terjedt. *Un pom atârnat:* arbor patula; terjedt-fa.

atâr, -are [attôrno, -âre] demitto, deflecto (ramos arboris); lehajtom (Crişan-Körösi 1802–1803, p. 14)¹⁵.

În *Dicţionarul rumânesc, lăţinesc şi unguresc [...]*, în doao tomuri, tom I. A-L, În Cluş, cu tipariul Tipografiei Coleghiumului Reformaţilor, prin Ştefan Török, 1822 (*Dicţionarul* episcopului I. Bobb), nu apare, dar este prezent în *Lexicon românesc-lăţinesc-unguresc-nemţesc [...]*, Budae, Typis et sumptibus Typographiae Regiae Universitatis Hungaricae, 1825 (*Lexiconul* de la Buda), cu sensul curent de «a agăţa» şi cu cel mult mai neobişnuit de «a se trage, a proveni»¹⁶:

atôrnaire vel **atîrnare**, f., pl. -âri. *atârnaire*, subst. 1. Aculmare, plecare = inclinatio ▪ hajolás, függés ▪ das Hängen, die Neigung. 2. Naştere, porneală = ortus ▪ származás ▪ die Entstehung.

atôrnu vel **atîrnu**, -are, -atu. *atârnu*, -âre, -ât, verb. act. 1. Aculm = pendeo, propendo, inclinor ▪ hajolni, függeni ▪ hängen, neigen. 2. Răsar, urmez = orior, nascor, provenio ▪ támadni, származni, eredni ▪ entstehen, entspringen, daraus folgen. (LB, online, s.v.; citez aici transcrierea din ŞA 2018 II, p. 915¹⁷)

De fapt, după anul 1800 *a atârna* (şi derivatele sale, în special *atârnaire*) devine extrem de frecvent(e), mai ales cu sensurile figurate: (a) «a avea aplecare, înclinaţie spre» (respectiv, «aplecare, înclinaţie») – sens pe care nu l-am regăsit înregistrat în nici un dicţionar din cele pe care le-am consultat –; (b) «a depinde de» (respectiv, «dependenţă»)¹⁸. Dau drept exemplu numai câteva citate din Claude-François-Xavier Millot, *Istorie universală, adecă de obşte [...]*, În Buda. S-au tipărit în Crăiasca Tipografie Orientalicească a Universităţii Peştei, 1800, tradus de Ioan Piuariu-Molnar¹⁹: (a) „să veade că-i lipseşte toată starea podobei

¹⁵ Îi mulţumesc colegului Bogdan Harhătă, care a transcris şi adnotat fragmentul din *Dicţionarul* lui Crişan-Körösi editat în ŞA 2018 II, p. 288–302, 1470–1475 (note), pentru accesul la reproducerea manuscrisului ieşean. Transcrierea îmi aparţine; intrările sunt redactate în forma lor actuală, cu transcrierea în ortografia originalului între paranteze drepte.

¹⁶ În DA I 1913, s.v., cu trimitere la LB şi la un citat mai ambiguu din *Istoria* lui P. Maior, acest sens (III.2°) este precedat de o cruce „†”.

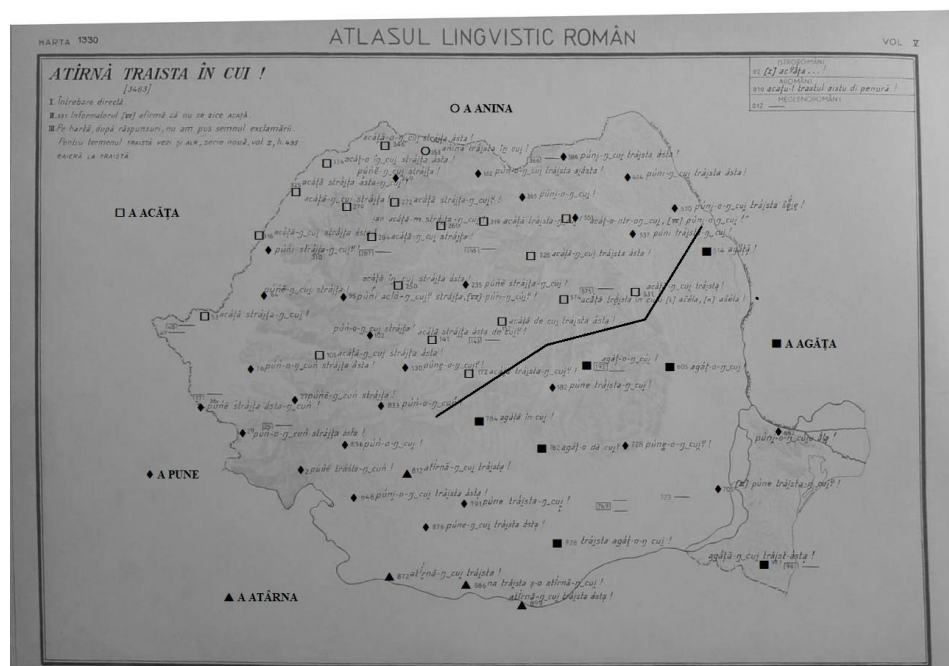
¹⁷ Transcriere şi note: Bogdan Harhătă.

¹⁸ Cu acest al doilea sens *a atârna* se va afirma, împreună cu derivatele sale *atârnaire* şi *neatârnaire* «independenţă», în limbajul politic al epocii romantice, mai ales acesta din urmă fiind apoi preluat în limba de lemn a perioadei totalitare.

¹⁹ Vezi notele la text în ŞA 2018 I, p. 1193 şi urm., cu bibliografie.

și *atârna*rea spre frumsețare” (ȘA 2018 I, p. 218²⁰); „aceaeaș *atârna*re spre credința deșartă, spre năravurile și ținemoniile obiceiurilor celor vechi” (*ibidem*, p. 229); „dară lângă toate acestea tot *atârna* sfatul lui spre folosul a toatei Țării Grecești” (*ibidem*, p. 245); (b) „de vreme ce *atârna* puterea lor din această împreunare” (*ibidem*, p. 241); „că de la orânduiala aceasta *atârna* și mai vârtos norocirea și fericirea noroadelor” (*ibidem*, p. 248).

4. A *atârna* – răspândire. Aria de răspândire a lui *a atârna* este greu de definit cu precizie. Datele oferite de ALR II, s.n, V (1966), h. 1330 (*Atârna traista în cui!*) atestă verbul cu pricina doar într-o zonă destul de restrânsă din Oltenia și sud-vestul Munteniei (punctele 812, 872, 886, 899), restul teritoriului dacoromânei împărțindu-se între *a acăța/a agăța* și polisemanticul *a pune (în cui)*, cu un singur punct (353) în care apare *a anina*²¹:

Aceste date, deși destul de puține, împreună cu faptul că *a atârna* nu apare în cele mai vechi lucrări lexicografice transilvănene (cu excepția bineînțeles a dicționarului lui Corbea, brașovean strămutat în Țara Românească în slujba lui Constantin Brâncoveanu)²², ar putea sugera, cu precauțiile de rigoare, o origine «sudică» a

²⁰ Transcriere și note: Doru George Burlacu, Liliana Burlacu.

²¹ Le mulțumesc aici colegilor dialectologi Dumitru Loșonți și Nicolae Mocanu pentru confirmarea faptului că NALR nu cuprinde chestiunea *a atârna*.

²² Pentru viața și opera lui Teodor Corbea, vezi Gherman 2010.

cuvântului²³. În aceeași direcție par să meargă și afirmațiile lui S. Pușcariu din DA I, 1913, s.v., potrivit căruia *a atârna* „începe a apărea în literatură în secol. XIX; astăzi e foarte uzual și dispută tot mai mult locul sinonimelor sale: *acăța* și *anina*”.

Pe lângă acestea, lexemul cu pricina pare să lipsească din dialectele sud-dunărene: nu este atestat în aromână, unde sunt folosite cu acest sens *acățu* «acățu» (< lat. **adcaptiare*) și *(a)spîndzur* «spînzura» (< lat. **expēdiolare*), dar și *(a)ngrēc* «a atârna greu», ex. „*furtia angreacă andreapta* (încărcătura atîrnă mai greu la dreapta)” (< lat. **ingrevicare*) sau *ascălin*, *ascălnu* (< ?) «cățara», ex. „*ascălnăț-lu di alămăke* (atârnați-l de ramură)” (DDA 1974, s.v.; DIARO 1997, s.v. *atârna*), iar nu apare nici în meglenoromână (DDM I 2011) nici în istroromână (DDI I, 2011), unde sunt în uz *spînzur* «spânzur» și *visés* «atârna, spânzur de ceva» < bg. *visja* «idem» (Capidan 1935, s.v.), respectiv *acață* «a agățu» (DDI I 2011, s.v.) și *visi* «a atârna, a spânzura, a fi agățat» < cr. *visiti* «idem» (Scărlătioiu 1998, p. 236, pentru ir. și mr.).

A *atârna* pare să constituie o specificitate a dacoromânei; în graiurile dr. sudice verbul circula cu sensuri și derivate specifice:

ATÂRNĂTOARE v. *atârănător*^{1 2°};

ATÂRNĂTOR¹ s.n. pl. *atârănătoare* [...] 2° var. *atârănătoare*, s.f., pl. *atârănătoare* „loc umbros unde se odihnesc oile, vitele în timpul amiezii”;

ATÂRNĂTOR² adj. „leneș, delăsător”: Să duc la muncă nu sânt *atârănători*, muncește copiii;

ATÂRNA vb. I 1° intrans. „a ezita, a șovăi”: Eu nu vroiam să-i fac casă [...] și eu... mă *atârnam*, da nevastă-mea... nu! să facem, să facem casă.

2° intrans. „a lenevi (dimineța în pat); a întârzia scularea”: Când să lumina da ziua, eu *aș* mai *fi atârnat*, ca copilul. (DGDS I 2009, ss.vv.).

Vechimea (relativă) a acestora, datând cel puțin de la ultimele decenii ale secolului XIX, este confirmată și de sursele lexicografice mai vechi:

Atîrn (*atîrnat*, *atîrnare*), vb.; 1°. appendre, suspendre; 2°. dépendre, résulter; 3°. hésiter. [...] Întrebuințat absolut, *atîrn* nu mai e sinonim nici cu *acăț* sau *anin*, nici cu *spânzur*, ci însemnează „être en suspension”, a nu ști cineva ce să facă, încotro s-apuce, care drum s-aleagă, a fi nehotărât, a sta la îndoială. Cu acest sens limba română nu are nici un alt verb mai meritor, căci mă cletin sau șovăiesc cuprinde o nuanță mult mai materială. Ceva mai aproape este mă nedomeresc (EMR II 1890, s.v. col. 2059)²⁴.

Deși în stadiul actual al cercetărilor elementele de analiză nu sunt pe deplin satisfăcătoare, datele disponibile în momentul de față par se sugereze că *a atârna* ar

²³ Nu ar fi astfel de mirare că îl regăsim, în cadrul Școlii Ardelene, în primul rând în traduceri semnate de sibianul Ioan Piuaru-Molnar.

²⁴ Sursa citatelor din care Hasdeu extrage sensul de «a șovăi, a ezita» este Gligore M. Jipescu, *Opincaru. Cum este și cum trebuie să hie săteanu*, București, 1881: „De la Tudor ne-am deșteptat, dar tot mai *atârnam*, mai moțaim câteodată...” (p. 26), „La sculare, nevestili și fetili n-*atârna*, sint mai ghioi ca flăcăi...” (p. 38), „Săteni și orășani, nu mai horcăiți cu atâta poftă; nu mai *atârnați* să vă dea toate mură-n gură stăpânirea...” (p. 83). Pornind de la aceste citate din EMR I 1890, sensul «sudic» de «a ezita» este înregistrat și de către Tiktin: „*atârna* II. a se ~ 2. schwanken, zaudern [...]. III. v. intr. 3. schwanken, zaudern” (RDW¹ 1903 [1895], s.v.), și de către Pușcariu: „*atârna* [...] II. 3° [...] a sta în cumpănă, a oscila [...], a șovăi, a sta la îndoială, a fi nedecis” (DA I 1913, s.v.).

fi un cuvânt cu tradiție mai ales în graiurile sudice ale dacoromânei, de unde ar fi pătruns în graiurile nordice (Ardeal și Moldova) încă de la începutul secolului al XVIII-lea, cunoscând însă o reală și rapidă răspândire, mai ales în limba scrisă, doar începând cu secolul al XIX-lea.

5. A *atârna* – ipoteze etimologice. Istoricul problemei. În cele ce urmează voi expune pe scurt diferitele ipoteze avansate în legătură cu originea r. *a atârna*, în ordinea lor cronologică.

5.1. Epoca «preștiințifică». Prima etimologie propusă pentru *a atârna* o regăsim în LB 1825, s.v., unde se propune o derivare din latină: „*a Lat. attinet*” și o comparație cu „*Ital. attorniare; circumdo*” (observăm aici că și ortografia „attôrno” din *Dicționarul* lui Crișan-Körösi, vezi mai sus, ar putea sugera o asemenea apropiere etimologică), iar aceeași etimologie va fi propusă de R. de Pontbriant în DRF 1862, s.v.: „*lat. attinere*”.

Vreun deceniu mai târziu, A. T. Laurian și I. C. Maxim propun în schimb o etimologie grecească veche; în *Dicționarul limbei române* indică drept sursă cuvântului românesc „gr. v. *artáein, artánē*” (Laurian, Maxim 1871, s.v.), de vreme ce în *Glosariu care coprinde vorbele din limba româna străine prin originea sau forma lor* vor lega *a atârna* de r. *artán* și variante („*hartán, hartám, partám, partál, artam, artan, hărtal, haltam; v. fârtal*”) – cu sensul de: „1 Bucată (mare) de carne, și: *halcă*. 2 Bucată dată ca adaos, peste plată. 3 (Rar) Ruptură dintr-un obiect de îmbrăcăminte. 4 Zdreanță” (MDA II 2002, s.v. *hartan*, cu etimologie necunoscută) –, pe care o derivă din „gr. v. *artánē* = fune de spânzurat” (Laurian, Maxim 1876, s.v.).

5.1. Epoca «științifică». Prima încercare de etimologizare corespunzând cerințelor lingvisticii moderne pare a fi cea a lui Al. Cihac, care în DÉDR II 1879, p. 476 propune pentru *a atârna* „*accocher, raccrocher, pendre, suspendere, dépendre, relever*” un împrumut din m. *átérni* „*étendre sur, atteindre, aller jusq’à*”. Totuși, prima analiza etimologică realmente modernă, întemeiată pe baze științifice și argumentată pe larg, îi aparține lui Bogdan Petriceicu Hasdeu; aproape un deceniu mai târziu, în EMR I, 1890, s.v., savantul face din *a atârna* un derivat pe teren românesc din r. *târnă* „coș”, pe care îl derivă la rândul său din lat. *taberna*²⁵. Și Sextil Pușcariu, în prima fasciculă a *Dicționarului limbii române*, îl consideră pe *a atârna* drept un cuvânt format pe teren românesc, dar din r. *târn* „spin, mărăcine”, la rândul lui < sl. *trъnъ*, idem’:

Derivat din *târn* „spin, mărăcine” (< paleosl. *trъnъ*, idem), de sigur influențat de *acăț* (cfr *anin, atăgârț, aculm*). Avem a face, după toată probabilitatea, cu un termin păstoresc: la început se va fi spus despre oi că li-a rămas lâna *atârnată* (= acățată în spini) (DA I 1913, s.v.).

²⁵ H. Tiktin, în prima ediție a *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* (RDW¹ I 1903 [1895], s.v.), indică pentru *atârna* „Et. unbek.”, adică „etimologie necunoscută”, iar cuvântul nu apare în DELREL (1907–1914) al lui I.-A. Candrea și O. Densusianu, în EWRS (1905) al lui S. Pușcariu și în REW (1911 și urm.) al lui Meyer-Lübke, prin urmare nefiind socotit de aceștia un cuvânt de origine latină.

Tot din școala lingvistică de pe lângă Muzeul Limbii Române întemeiat de Pușcariu provin următoarele propuneri etimologice. În cadrul sesiunilor Muzeului, George Giuglea propune lapidar pentru *a atârna* un etimon lat. **(ad)tru(tu)nare* (Giuglea 1923), în vreme ce Constantin Diculescu, într-un întins studiu despre *Elementele vechi grecești din limba română*, sugerează derivarea lui dintr-o formă intermediară neatestată r. **artână*, la rândul său dintr-o formă neatestată gr. **artânō* pentru *artāō*, pe care o susține cu argumente lingvistice și filologice (vezi mai jos)²⁶.

Lazăr Șăineanu, începând din ediția a doua a *Dicționarului universal al limbii române* (1906; 1896¹), prima în care apare indicarea etimologiei, propune o derivare din r. *târnă*, la rândul său din *târn* < sl. *trъnъ* 'spin' (DULR⁶ 1929, s.v.), pe când August Scriban, în *Dicționarul limbii românești* (1939), preia întru totul derivarea din r. *târnă* < lat. *taberna* (DLR 1939, s.v.) din EMR II 1890.

Dicționarele din a doua jumătate a secolului XX preiau în cea mai mare parte etimologia internă (← r. *târn*) din DA I 1913: așa *Dicționarul limbii române moderne* (DLRM 1958), *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX, toate edițiile), *Micul dicționar academic* (MDA I 2001) și mai ales – cel puțin în faza actuală – *Dicționarul etimologic al limbii române*, care pentru *a atârna* și derivatele sale trimite la *târn*: „**atârna** (atârnat, atârnaătoare, atârnaător, atârnaătură) v. *târn*” (DELR I 2012², s.v.). Doar a treia ediție a dicționarului lui Tiktin (RDW³ I 2000, s.v.) preia etimologia „zu *târnă*” din Scriban, pe acesta derivându-l totuși din sl.: „vgl. bulg. *trъvna*, serb. *trnka* «bienenkorb»”²⁷, și nu din latină precum făcea, pe urmele lui Hasdeu, Scriban.

Datorită autorității propunerii lui Pușcariu, ipotezele alternativele emise în această perioadă sunt puține: Alexandru Ciorănescu, în *Diccionario etimológico rumano*, propune drept etimon lat. **adtornāre* (DER 2007, s.v.), pe când M. Vinereanu, în al său *Dicționar etimologic al limbii române pe baza cercetărilor de indo-europenistică*, îi găsește paralele în albaneză și îl consideră provenind din substratul „proto-traco-iliric” (Vinereanu 2009, s.v.).

5.3. Cadrul rezumativ. Desfășurată cronologic, istoria etimologiilor lui *a atârna* arată astfel:

1825, *Lesicon românesc-lătesc-unguresc-nemțesc*: < lat. *attinet*; cfr. it. *Attorniare*;

1862, Pontbriant, *Dicțiunar româno-francez*: < lat. *attinere*;

1871, Laurian și Maxim, *Dicționar*: < gr. v. *artáein*, *artánē*;

1876, Laurian și Maxim, *Glosariu*: < r. *artan* < gr. v. *artánē*;

1879, Cihac, *Dictionnaire d'étymologie dacoromaine*, II: < m. *átérni*;

²⁶ Pușcariu însuși își va nota ambele ipoteze în exemplarul propriu de lucru al EWRS, ca adaosuri pe colile albe interstițiale, după nr. 159. *atâre*, *acătâre*: {159^a. *atârna* < *adtru(tu)nare* Giuglea DR > III, 1090.} și 161. *atîng*: {161^b. *atârna* < **artânō* Diculescu DR > IV 493.} respectiv (Pușcariu 1995, p. 19).

²⁷ O etimologie sud-slavă pentru r. *târnă* fusese acceptată și de Petar Skok (ERSHJ III 1973, s.v. *trn*): „Rumunji posudiše *tîrn* 'metla', *tîrnăcop* 'cazma', *tîrnă* 'Korb' (upor. *trnka*)”.

- 1890, Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, I: ← r. *târnă* < lat. *taberna*;
 1903¹ (1895), Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, I: et. nec.;
 1913, Pușcariu, *Dicționarul limbii române*, I: ← r. *târn* < sl. *trъnъ* ‚spin, mărăcine’;
 1924, Giuglea, „Dacoromania”, III: < lat. **(ad)tru(ti)nare*;
 1927, Diclescu, „Dacoromania”, IV: < r. **artână* < gr. **artánō* = *artáo* (vezi 1871 și 1876, Laurian și Maxim);
 1929⁶ (1906²), Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*: ← r. *târnă* ← r. *târn* < sl. *trъnъ* ‚spin’ (vezi 1890, Hasdeu/1913, Pușcariu);
 1939, Scriban, *Dicționarul limbii românești*: ← r. *târnă* < lat. *taberna* (vezi 1890, Hasdeu);
 1958, *Dicționarul limbii române moderne*: ← a- + *târn* (vezi 1913, Pușcariu);
 1958, Ciorănescu, *Diccionario etimológico rumano*: < lat. **adtornāre*;
 1975 (și urm.), *Dicționarul explicativ al limbii române*: ← a- + *târn* (vezi 1913, Pușcariu);
 2000³, Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, I: ← r. *târnă*” < „vgl. bulg. *trǎvna*, serb. *trnka* (vezi 1890, Hasdeu / et. sl.);
 2001, *Micul dicționar academic*, I: ← a- + *târn* (vezi 1913, Pușcariu);
 2009, Vinereanu, *Dicționar etimologic al limbii române pe baza cercetărilor de indo-europenistică* < proto-traco-iliric **tern-* ‚abrupt, a agăța, a atârna’ < PIE **ter-*, *terə-* ‚a trece peste, a sta atârnat, a sta deasupra’;
 2012² (2011¹), *Dicționarul etimologic al limbii române*, I: a *atârna* v. *târn* (vezi 1913, Pușcariu).

6. A *atârna* – ipoteze etimologice. Tipologia propunerilor. Din punct de vedere tipologic, aproape toate etimologiile propuse sunt «interne», adică consideră că a *atârna* este un element moștenit, fie din latină (< lat. *attinere*; LB; Pontbriant; < lat. **adtrutare*, Giuglea; < lat. **adtornare*, Ciorănescu), fie prin latină (< gr. v. *artánē*, **artánō*; Laurian, Massim; Diclescu; < „proto-traco-iliric” **tern-*, Vinereanu), sau că este *format (derivat)* pe teren românesc, din cuvinte de origine diferită (< r. *târnă* ‚coș pentru merinde’ < lat. *taberna* ‚ce qui contient des provisions’; Hasdeu; Scriban; < r. *târn* ‚spin, mărăcine’ < sl. *trъnъ* ‚idem’, Pușcariu; < r. *târnă* ‚coș sau traistă pentru merinde’ < r. *târn* ‚mătură de nuiele’ < sl. *trъnъ* ‚spin’, Șăineanu; < r. *târnă* < „vgl. bulg. *trǎvna*, serb. *trnka* «bienenkorb»”, RDW³). Întrucât numai Cihac a propus o origine «externă», anume un împrumut lexical din m. *átérni*, voi începe discutarea diferitelor propuneri etimologice de la această propunere izolată.

6.1. Etimologia «externă» – împrumut. Derivarea din m. *átérni* propusă de Cihac pare puțin plauzibilă, întrucât nu se susține din punct de vedere *geografic*, având în vedere că în Ardeal a *atârna* își face apariția târziu și se afirmă mai ales în limbajul cultivat al erudiților, nici *semantic*, deoarece presupusul etimon maghiar înseamnă mai degrabă «a traversa» sau «a înconjura»²⁸.

²⁸ Vezi de pildă MRSz (I 2010, s.v.): *átér*, *-tem*, *-t*, *-jen* vb. **I. intrans.** **1.** (*valahova*) ajunge pe partea cealaltă; *szerencsésen ~ a túlsó partra* a ajunge cu bine pe malul opus; **2.** (*valamin*) a trece;

6.2. Etimologiile «interne» – element moștenit prin latină. Propusă în mod insuficient de argumentat și destul de confuz de Laurian și Massim, ipoteza unei origini vechi grecești a lui *a atârna* a fost readusă în actualitate, cu o argumentație mai solidă, de către C. Diclescu:

Atârna „hangen. anhängen, anhaken; abhangen, abhängen” în loc de **artâna* — cu obișnuita metateză a lui *r* — din grecul **artânō* = *artáo* „aufhängen, abhängen”, *artânē* „Werkzeug woran etwas aufgehängt wird; Strick, Seil” etc. Pentru forma verbului grecesc compară și dubletele: *oidânō* și *oidáo*, *hikânō* și *hikō*, *blastânō* și *blasténō*, *klaggânō* și *klaggēō* = *klázō* etc. (Diclescu 1927, p. 492–493)

Deși Ciorănescu o lichidează fără nici o analiză ca pe o „ipoteză fantezistă”, ipoteză derivării lui *a atârna* dintr-o forma gr.v. **artânō* (la rândul său derivată di *artânē* «funie») pătrunsă la un moment dat în lat. orientală nu are, în sine, nimic necredibil, fiind comparabilă cu etimologia îndeobște acceptată pentru *a mângâia* < lat. **manganeare* < gr. *magganeúō* «amăgesc». În judecata lui Ciorănescu despre propunerea diculesciană, plauzibilă din punct de vedere fonetic, semantic și istoric, pare să fi cântărit mai degrabă calitatea oarecum *sub iudice* a analizelor etimologice ale lui Diclescu în ansamblul lor, începând cu mult criticatele etimologii românești germanice vechi din Diclescu 1922²⁹.

Destul de recent, *a atârna* a fost considerat element de substrat de M. Vinereanu, care a pus verbul românesc în legătură cu un ipotetic radical *těrm-* pe care autorul îl identifică în formele alb. *těrmal*, *těrnaltě*, ambele însemnând potrivit autorului „pantă abruptă”. Atât presupusul radicalul alb. *těrm-* cât și cel r. *-târ-* ar deriva de la un radical „proto-traco-iliric **tern-* „abrupt, a agăța, a atârna”, la rândul său din pie. **ter-*, *terə-* „a trece peste, a sta atârnat, a sta deasupra”. Se impun câteva observații: în primul rând, *těrmal* este un adverb, însemnând „în sus, în urcare”, pe când sensul de „suiș, urcuș” îi aparține substantivului *těrmale*; de asemenea *těrnaltě* este un adjectiv/adverb, variantă a adjectivului articulat (*i*) *těrmaltě* „abrupt”, echivalent ca sens a lui *těrmal* (DAIR 2003, s.v.; FGjSh 2006, s.v.), iar cei mai mulți specialiști în etimologia limbii albaneze îl analizează pe adv. *těrmal* din s. *mal* „munte” (EWAS 1891, s.v. *maje*; Çabej 1986 II, p. 177; Orel 1998, s.v.³⁰), prin urmare neregăsindu-se în el nici un radical ***těrm-*. În fine, sensul «a sta atârnat» pare a fi adăugat de autor, întrucât în IEW 1959 (sursă citată și de Vinereanu), sub n. 1999: *ter-4*, *terə*: *tj̥-*, *trā-*, *teru-*, citim „hinübergelangen, hindurchdringen; überqueren, überwinden, überholen, hinüberbringen, retten”. Ipoteza formulată de M. Vinereanu, precum multe alte de ase-

~ *a határon* a trece peste graniță {sau hotar sau frontieră}. II. tranz. 1. (*körülér*) a cuprinde; *az öv ~i a derekát* cordonul cuprinde mijlocul; 2. *rar* a ajunge dintr-o parte până în cealaltă; *a gerenda ~i az árkot* scândura ajunge până de cealaltă parte a șanțului.

²⁹ Despre această chestiune, cu referiri la Diclescu, vezi V. Arvinte, *Cu privire la elementele vechi germanice ale limbii române*, în Arvinte 2002, p. 20–36 și, în general, A. Poruciu 2015, cu bibliografie.

³⁰ Nu am putut consulta FEGjSh 2017.

menea natură, se bazează pe legături semantice extrem de vagi și comparații între forme reconstituite *ad hoc*.

6.3. Etimologiile «interne» – element moștenit din latină. Etimonul lat. *attinere*, precum și comparația cu it. *attorniare* propuse de LB, deși meritorii ca încercări, nu se susțin, prezentând probleme majore de natură fonetică și semantică. Prima ipoteza etimologică în care *a atârna* este considerat moștenit direct din este cea propusă de Giuglea, lat. **(ad)trū(t)nāre*; în ciuda faptului că Ciorănescu o consideră „la fel de fantezistă ca cea a lui Diclescu”, ipoteza lui Giuglea prezintă unele aspecte demne de interes.

Din păcate, despre raționamentele și argumentele care se vor fi aflat în spațiile acestei propuneri nu știm mai nimic, ea apărând într-o simplă listă de etimologii necomentate, în secțiunea *Comunicări a Raportului anual* al Muzeului Limbii române pe anul 1923 publicat în «Dacoromania», 1924. Putem observa că **adtrutināre* este derivat din lat. *trūtīnō* (*trūtīnor*) ‚a cântări; (fig.) a examina’ (DLaR 1983, s.v.), la rândul lui din *trūtīna*, *-ae*: **1** (*rar*) acul balanței ; **2** (*frec.*) balanță’ (*ibidem*, s.v.), acesta din urmă fiind un „[e]mprunt ancien [...] et fait par voie orale au gr. *trutanē*” (DÉLL⁴ 2001, s.v.).

În domeniul romanic, singurul element pe care l-am putut identifica în sprijinul acestei etimologii este fr. v. *trone* < lat. *trūtīna* ‚poids, balance, poids public’, cu derivatele *tronage* ‚action de peser (qch.) en public’, *tronel* ‚sorte de balance, poids public’, *troner* ‚peser (qch.) en public’, *troneresse* ‚peseuse jurée (?)’, *tronetarie* ‚celui qui pèse (qch.) en public’, *troné* ‚qui est pesé’ (DEAFél, s.v.)³¹. În fr. totuși cuvântul moștenit pare a fi *substantivul*, derivatele sale fiind formate pe terenul limbii franceze; *verbul* latinesc *trutinō* (*trutinor*), de la care ar deriva etimonul formei românești, precum și derivatul său *trutinător*, sunt „tous deux rares et tardifs” (DÉLL⁴ 2001, s.v.). Ipoteza lui Giuglea este fonetic posibilă – ex. **adtrūt(t)nō* > **a(t)trū(n)no* > **atrūnu* > **atūrnu* > *atârnu* (cfr. lat. *aduncus* > r. *adânc*) – și semantic plauzibilă – «a cântări» > «a atârna», cfr. lat. *pendō*, *pendis*, *pependi*, *pensum*, *pendēre* «a cântări, a pondera; a plăti» și *pendō*, *pendes*, *pependi*, *pendēre* «a spânzura, a atârna; a ezita, a șovăi», ambii din aceeași rădăcină **pend-* (DÉLL⁴, 2001, s.v. *pendō*), Plt. **pend-e/o-* ‚to hang’ > ‚weigh’ **pondo-* ‚weight’, **pendos-* [n.] ‚weight’, **pend-ē-* ‚to be hanging’ (EDLIL 2008, s.v. *pendō*), iar îndoiala ridicată de faptul că formele latinești *trutinō*, *trutinor*, presupuse de etimon par târzii și culte ar putea fi ocolită presupunând o formație de tip parasintetic, deci cu caracter mai «popular», paralelă cu acelea, direct din *trūtīna*: *ad-* + *trūtīna* + *-āre* > *attrūt(t)nāre* (cfr. *largus* > **allargāre* > r. *alerga*).

O origine latină a presupus și Ciorănescu, propunând drept etimon al lui *a atârna* pe lat. **adtornāre*. Deși autorul însuși consideră că problema majoră a propunerii sale ar fi evoluția fonetică, afirmând că aceasta „ar implica mari greutăți” – pe când, de fapt, am putea presupune **adtornāre* ~ **a(t)tórno* > **atróno*

³¹ DEAFél: *trone* DEAFpré, URL: <https://deaf-server.adw.uni-heidelberg.de/lemme/trone>, cu bibliografie; vezi și REW, nr. 8958: „Afrz. *trone* ‚Gewicht’”.

> **atrúnu* > **atúrnu* > *atârñ* (din nou, cfr. lat. *aduncus* > r. *adânc*) –, factorul care subminează ipoteza sa este semantica. Deși Ciorănescu susține că „acceptia etimonului, «a întoarce» sau «a devia», ar explica într-un mod satisfăcător evoluția semantică, ceea ce nu este cazul pentru celelalte ipoteze prezentate”, trecere de la sensurile etimonului latinesc presupus la sensul de bază (intr.) «a sta agățat» și (tr.) «a agăța» al verbului românesc nu pare deloc imediată.

De fapt, autorul argumentează această deplasare semantică prin sensul derivatului *atârñătoare* „s. f. (țarc în care se închid oile pentru a le separa de miei, sau pentru ca să doarmă)”, care, potrivit lui Ciorănescu, „nu poate fi pus în legătură în niciun fel cu vreunul din sensurile actuale ale lui *a atârñ*, și se explică numai pe baza unui sens derivat de la *tornare*, ca rom. *înturna*, fr. *détourner*”. După cum am văzut însă, sensul lui *atârñător* (var. *atârñătoare*) „loc umbros unde se odihnesc oile, vitele în timpul amiezii” (DGDS I 2009, s.v.), se explică în mod limpede prin sensul «a ezita, a șovăi, a zăbovi», pe care Ciorănescu nu-l înregistrează dar care apare în EMR (iar de aici în DA, RDW etc.), atestat fiind în graiurile dr. sudice.

6.4. Etimologiile «interne» – element derivat în română. Etimologiile interne consideră pe *atârñ* drept verb de origine denominală, fie din r. *târñă* ‘coș pentru merinde’ (Hasdeu, preluat de Scriban și, doar în parte, de Șăineanu), fie din r. *târñ* ‘spin’ (Pușcariu).

Hasdeu susține că „*atârñ* [...] vine din *târñă* «coș pentru merinde», traistă sau coș cari deopotrivă spânzură pe spate sau pe umăr, de unde și tranzițiunea sensurilor” (EMR I 1890, s.v.), propunând un paralelism cu *atâgârț* din *tâgârță* ‘traistă pentru merinde’, și propune pentru *târñă* etimonul lat. *taberna*, astfel încadrându-l și el, până la urmă, pe *a atârñ* în stratul latin. Dacă derivarea din r. *târñă* nu pune probleme semantice deosebite, derivare acestuia din lat. *taberna* cu sensul de «ce qui contient des provisions» însă nu este atât de limpede. Hasdeu observă că „sufixul latin compus -erna exprimă în cele mai multe cazuri noțiunea de «réceptacle»”, iar în opinia sa evoluția semantică de la *taberna* «cort» la *târñă* ‘coș’ ar fi

o moștenire anume din graiul particular ostășesc al legionarilor romani, la cari *taberna* era cortul în care mâncau, de unde apoi petrecerea împreună – «contubernium», tovarăși – «contubernales». Pe drum *taberna* = *târñă* înlocuia pentru ostașul roman pe «*taberna* = cort» – paralelism cu graiul căzacilor zaporojeni: *kosz* însemna nu numai *târñă*, dar și corturile ostășești, adică *taberna*; în dialectul ruten modern: «Kîș = 1. Korb, 2. Feldlager». (EMR II 1890, s.v., col. 2063)

Problemele reale, însă, par a fi de natură fonetică. Lat. *taberna* (ca și *cîsterna*, *lanterna* etc.) realizat în latină vulgară *[ta'βerna], ar fi putut ajunge, prin *['tarna], la ***tarnă*, sau prin *['terna], la forme precum ***țernă*, ***țarnă*, ***țârñă*, ***tearnă* (> ***tarnă*): rezultatul *târñă*, care presupune atât nediftongarea lui [ɛ] [+accent] > [jɛ] cât și lipsa deschiderii/diftongării metafonetice a lui [(j)ɛ][+accent] / _.[a,e,ə] (rezultând în [ɛa] sau [ja]), concomitent cu «durificarea»

lui [e] > [ə] / t_, pare cel mai puțin probabil: *[ta'βerna] > *['terna] > *['tərnə] > ['tirnə] *târână*.

Etimologia a *atârna* ← r. *târână*, dacă ne oprim la etimonul direct, nu prezintă probleme insurmontabile; etimologia propusă de Hasdeu nu convinge, cred, mai mult din cauză etimologiei îndepărtate din lat. *taberna*, care este foarte problematică. Din acest motiv, presupun, atunci când va introduce aparatul etimologic, Șăineanu va prelua doar prima parte a etimologiei lui Hasdeu (DULR 1929, s.v.: „Poate de la *târna* de merinde ce se poartă pe umeri”), punându-l în schimb pe *târână* „f. 1. coș sau traistă pentru merinde; 2. stup făcut din nuiele lipite cu pământ” în legătură cu *târîn* „n. 1. mătură din nuiele de mestecăn”, pentru care trimite la „slav. TRŬNŬ, spin”. Într-un mod asemănător vor proceda și editorii dicționarului lui Tiktin, derivându-l pe a *atârna* din *târână*, pe urmele lui Scriban („H. SCRIBAN: zu *târână*”; RDW³ I 2000, s.v.)³², dar pe acesta punându-l în legătură cu bg. *trāvna*, sb. *trnka* (*ibidem*, s.v. *târână*).

Derivarea din r. *târîn* „spin, măcăcine” < sl. *trъnъ* „idem” propusă de Pușcariu în DA (I 1913, s.v.) este ipoteza etimologică care până acum s-a bucurat de cel mai mare credit printre lingviști-lexicografi. Aceasta nu doar pentru că este plauzibilă din punct de vedere morfologic, fonetic, morfologic și semantic, ci și în virtutea faptului că se încadrează într-o viziune asupra istoriei limbii române largă, coerentă și solid argumentată din mai multe perspective, și anume că aceasta ar reflecta îndelungatul proces de ruralizare prin care a trecut societatea dacoromană post-aureliană și puternica componentă pastorală a acesteia. „Avem a face, după toată probabilitatea, – susține Pușcariu – cu un termen păstoresc: la început se va fi spus despre oi că le-a rămas lâna *atârnată* (= acățată în spini)”.

Larga acceptare de care s-a bucurat ipoteza «păstorească» a lui Pușcariu față de cea «ostășească» a lui Hasdeu³³ se datorează, presupun, nu numai (mai) marelui prestigiu științific al lingvistului clujean, faptului că apare în cea mai valoroasă operă lexicografică românească (DA–DLR), și neajunsurilor obiective ale propunerii hasdeuane, ci și faptului că se înscrie într-o «viziune» globală despre limba și cultura română mult mai articulată, pertinentă și – la urma urmei – «de succes» decât cea vehiculată prin ipoteza filologului ieșean.

7. A *atârna* – o nouă ipoteză etimologică. La capătul acestui complex *excursus* în vicisitudinile etimologice a lui a *atârna*, aș dori să propun o ipoteză personală. Asemenea lui Giuglea, cred că a *atârna* ar putea fi un cuvânt moștenit din latină; însă, spre deosebire de ce implică etimonul **adtrutinare* propus de lingvistul brașovean, anume că sensul originar din care s-ar fi dezvoltat toate cele-

³² Scriban preia întreagă filiera hasdeuană, derivându-l pe a *atârna* din *târână* (DLR 1939, s.v.) iar pe acesta din „lat. *taberna*, «tavernă, baracă, cort», care, la plecare, se preface în «sac, coș»” (*ibidem*, s.v.).

³³ Menționez în treacăt că etimologia hasdeuană nu pare să fi reținut atenția celui mai recent cercetător al moștenirii limbajului militar latin în limba română, Mihail 2015.

lalte ar fi fost cel de «a cântări», cred că sensul de bază poate fi cel de «a agăța», și că de la acesta trebuie să pornim în căutarea etimologiei³⁴.

Propun prin urmare derivarea r. *a atârna* dintr-un lat. **adtrabenāre* < lat. **trabena* (nu indic lungimea vocalică; vezi mai jos), dublet a lui *tabērna*, ambele derivate prin disimilare din **tabērna* «bârnă mare; construcție din scânduri/bârne/grinzi», la rândul său derivat din *trabs*, *trabis* «bârnă» + sufixul *-ērna*. Stadiul intermediar **tabērna* ← *trabs*, *trabis* + *-ērna* este îndeobște acceptat ca antecedent imediat al lat. *taberna*³⁵; ipoteza mea este că acest stadiu intermediar a putut evolua prin disimilare în două direcții diferite: pe de-o parte, *tabērna*, atestat; pe de-altă, **trabena*, neatestat dar posibil și, după cum vom vedea, presupus chiar de «lingviștii» latini înșiși. Sufixul lat. *-ērna*, probabil de origine etruscă (vezi Ernout 1930; Breyer 1993, p. 58–63), „had a generalized sense of an ‚enclosed area or hollow object’ which, by extension, could also mean a ‚covering or enveloping substance,’ and in a later period might give a connotation of ‚empty,’ ‚inflated,’ and even ‚huge.’” (Holmes 1947, p. 106). De fapt, o parte a derivatelor latinești atestate par să sugereze o idee de «colectiv», de «ansamblu de» (ex. *cavum* → *cavērna* = complex de peșteri, *trabs* → **tabērna* > *tabērna* = ansamblu de bârne; bârnărie), de unde apoi și cea de «(mai) mare, foarte mare».

Astfel, rezumând: lat. *trabs*, *trabis* «trunchi; bârnă» + *-ērna* → **tabērna* «ansamblu de bârne, bârnărie (la construcții); bârnă mare, grindă» > (1) cu disimilare *r-r* > *ø-r*: *tabērna*, cu sensul metonimic de «construcție din bârne/scânduri», de unde sensurile atestate: „1. magherniță, colibă; 2. dugheană, prăvălie; 3. tavernă, crâșmă, birt, han; 4. lojă la circ” (DLaR 1983, s.v. *taberna*); (2) cu disimilare *r-r* > *r-ø* (a se compara cu lat. *frater*, *fratris* > r. *frate*): **trabena*, de unde derivatul **adtrabenāre*, cu sensul de «a agăța de bârnă/grindă», în special a casei.

Această evoluție fonetică și semantică o regăsim în etimologia cuvântului *taberna* propusă de către celebru *grammaticus* Aelius Donatus (IV sec.), maestrul sfântului Ieronim, în comentariul său la comediile lui Terentius. Comentând pasajul *ubi ego illum quaeram? credo abductum in ganeum* [Unde aş putea să-l caut? Îmi închipui că l-or fi târât în vreun bordel (trad. n. – R.M.)] în *Adelphoe* [Frații], gramaticul notează pentru pasajul *in ganeum*:

ganeum veteres tabernam meretricum dixerunt ἀπὸ τῆς γαίης, τούτέστι γῆς, eo quidem quod ipsa sit in terra, non in cenacula superius. unde et taberna quasi trabena a

³⁴ În această direcție, de fapt, merg și etimoanele *târnă* și *târni* propuse de Hasdeu și Pușcariu, respectiv, ambele explicând în primul rând sensul de a «a agăța».

³⁵ Deși DÉLL⁴ 2001, s.v. *taberna* afirmă că n-ar exista „[a]ucun rapprochement certain” și că, în legătura cu apropierea de *trabs*, „[u]ne dissimilation de **taberna* est peu vraisemblable, et contredite par *fraternus*”, EDLIL 2008, s.v. observă pe bună dreptate că „[t]he reluctance expressed by E[rnout], M[eillet] to accept this derivation is unfounded, since dissimilations in general are irregular”, și consideră *taberna* drept „[a] derivative **trab-erna* to *trabs* ‘tree-trunk, beam’, with dissimilation of the first *r*. The original meaning was probably ‘wooden shed’ ”. La fel LEW³ 1938, s.v., care îl consideră „dissimiliert aus **taberna* [...] zu *trabs*”, precum și Leumann 1977, p. 322, care indică drept etimon „**taberna*, von *trabs*”.

validioribus dicta trabibus, quibus superiora suspensa sunt (*Aelii Donati in Adelphos Terenti commentum*, 359)³⁶.

[*ganeum* numeau cei din vechime o cârciumă cu prostituate, după γᾱῖα, adică γῆ [pământ], deoarece aceasta se afla vârată în pământ, și nu la etaj. De aici și cuvântul *taberna*, apropiat de *trabena*, așa numită după bârnele cele mai solide (*validioribus trabibus*) peste care stau etajele superioare (trad. n. – R.M.).]

Donatus, ca și lingviștii moderni, pune în legătură *taberna* cu *trabs*, asimilând *taberna* unei forme, „trabena” (*quasi trabena*), pe care o pune la rândul său în conexiune cu idea de „bârnă mai solidă” (*validioribus trabibus*), adică de **grindă**: „sf [...] 1 Element de construcție din lemn, oțel, beton armat etc., cu lungime mare, folosit la asigurarea rezistenței unei construcții. 2 (Spc) Fiecare dintre bârnele orizontale pe care se sprijină greutatea acoperișului casei țărănești, vizibile din odaie” (MDA II 2002, s.v.). În special acest al doilea sens merită să fie reținut, întrucât este foarte apropiat de sensul atribuit formei *trabena* de către Donatus, care o derivă de la numele «grinzilor» (*trabs*) pe care se sprijină greutatea etajelor superioare ale construcției.

De asemenea, în *Expositio Psalmorum* a lui Cassiodorus (sec. V–VI), în comentariul la primul vers al Psalmului 14 (15), *Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo?... (Doamne, cine va locui în locașul Tău...; Biblia 2018)*, găsim următoare notă: „Maiores nostri domos pauperum *tabernas* appellaverunt propterea quia tantum *trabibus*, non adhuc tegulis tegebantur, quasi *trabernas*” [Strămoșii noștri numeau casele săracilor *tabernae* întrucât erau acoperite mai mult cu scânduri decât cu țigle, astfel fiind oarecum niște *trabernae* (trad. n. – R.M.)] (Cassiodorus 1990, p. 156). Și acest autor pune în legătură *taberna* cu *trabs*, asimilând *taberna* unei forme, „trabena” (*quasi trabernas*), ușor diferite de cele prezentate de Donatus.

Dacă am lua aceste atestări la valoarea lor aparentă, am avea atestată aproape întreaga filiera etimologică care ne interesează aici: *trabs* → *traberna* (Cassiodorus) > *trabena* (Donatus), de unde **adtrabenāre*. Formele *trabena* și *traberna* menționate de acești autori, însă, nu se regăsesc în alte surse, ceea ce, împreună cu formula utilizată (*quasi trabena*, *quasi trabernas*, adică «cum am zice aproape *trabena/trabernas*») sugerează faptul că ambii «reconstituie» asemenea forme – așa cum, de fapt, va proceda și lingvistica istoric-comparativă modernă – pentru a-și argumenta ipotezele etimologice³⁷. Prin urmare, cred că formele citate de Donatus și Cassiodorus, mai mult decât ca pe niște «atestări» propriu zise, trebuie luate ca pe o atestare a faptului că forme reconstituite *a posteriori* precum **traberna* sau **trabena* erau întru totul plauzibile, chiar «firești», și pentru vorbitorii înșiși de limba latină.

³⁶ Versiunea online la *Hyperdonat*, <http://hyperdonat.huma-num.fr/editions/html/DonAde.html>

³⁷ Cuvântul *trabena*, însă, o regăsim atestat cu sensul de ‚lemn (*materia*) solid’, adică de «bârnă, grindă», și în glosa târzie „**trabena**, *Materia valida*” (Laurentius Diefenbach, *Glossarium latino-germanicum mediae et infimae aetatis e codicibus*, Frankfurt, 1857, *apud* GMIL, t. 8, col. 140b; online: <http://ducange.enc.sorbonne.fr/TRABENA>).

O chestiune care trebuie adresată este cea a *accentului*: dacă poziția accentului tonic în *tabērna* este sigură, fiind determinată de regulile de accentuare a limbii latine și atestată ca atare în descendenții săi romanici (es. it. *taverna* [ta'verna] «birt; tavernă»), unde ar fi putut cădea accentul în **trabena*?

Pornind de la **trabērna* */tra'ber.na/, pentru forma disimilată **trabena* avem două opțiuni: (a) dacă disimilarea care «deschide» în **-ēna* /e.na/ silaba închisă **-ērna* /er.na/ ar fi avut loc de «timpuriu», accentul s-ar fi putut deplasa în poziție proparoxitonă, noua formă adaptându-se pattern-urilor de accentuare latinești, legate de cantitatea silabică: */tra'ber.na/ > **trabēna* */tra'be.na/ > */'tra.be.na/ **trábena*; (b) dacă disimilarea s-ar fi petrecut «târziu», într-o epocă în care accentului muzical și cantității vocalice li se substituiau accentul tonic și timbrul (din primele secole ale epocii imperiale), poziția accentului putea fi deja fixată pe penultima silabă: */tra'ber.na/ > */tra'be.na/ **trabēna*³⁸. Pentru derivatul **adtrabenāre* am fi avut la prezent în primul caz **adtrábeno*, în al doilea caz **adtrabéno*; ambele forme, totuși, di cauza dispariției lui -b- [β], ar fi putut ajunge la același rezultat *atârn*³⁹:

a) disimilare «timpurie» = deplasarea accentului pe antepenultima silabă, poziție proparoxitonă: **trábena* → **attrabenāre* ~ **attrábeno* */a'traβeno/ > */a'trano/⁴⁰ > */a'trənu/⁴¹ > (a.1) */a'trin(u)/ > *atârn*; (a.2) */a'tərn(u)/⁴² > *atârn*;

b) disimilare «târzie» = accentul deja fixat pe penultima silabă, poziție paroxitonă: **trabēna* → **attrabenāre* ~ **attrabéno* */atra'βeno/ > */a'treno/⁴³ > (b.1) */a'trinu/ > */a'trin(u)/⁴⁴ > *atârn*; (b.2) */a'trənu/ > */a'trin(u)/⁴⁵ > *atârn*.

Derivarea lui *a atârna* dintr-un lat. **adtrabernāre*, derivat la rândul său dintr-un lat. **trabena* (*/'trabena/ sau */tra'bena/) este posibilă din punct de vedere fonetic și extrem de plauzibilă din punct de vedere semantic: de la s. **trabena*

³⁸ În procesul de trecere la sistemul vocalic bazat pe timbru *ē* ar fi putut să păstreze calitatea deschisă: */tra'be.na/, dar acest [ɛ] s-ar fi închis apoi la [e] din cauza poziției nazale; fenomenul e vechi, întrucât se regăsește în toate dialectele limbii române (ex. lat. *bēne* > dr. *bine*, ar. *ghini*, mr. *bini*, ir. *bire*, lat. *vēnēris* [diem] > dr. *vineri*, ar. *viñiri*, mr. *viniri*, ir. *virer*, lat. **tēnērus* > dr. *tânăr*, var. *tiner*, ar., mr. *tinir*, ir. *tiner*, lat. *vēnētus* > r. *vânăt*, ar. *vinīt*, mr. *vināt*, ir. *viret* vs lat. *hēdērā* > dr. *iederă*, ar. *eadiră*, mr. *iadră*, lat. *lēpōrem* > ar. *l'epure*, mr. *l'epur*, ir. *l'epur*).

³⁹ Etapele de dezvoltare ilustrate în continuare nu au pretenția de a acoperi vreo realitate fonetic-fonologică concretă dintr-o epocă oarecare a istoriei limbii române, ci trebuie înțelese ca abstracții, menite să ilustreze în linii generale posibilele etape de dezvoltare ale cuvintelor.

⁴⁰ Dispariția lui /β/ intervocalic și fuzionarea vocalelor /'ae/ în hiat în /'a/; dacă rezultatul acestei fuziuni ar fi fost /'e/ sau /'ɛ/ am fi avut /a'treno/ sau /a'treno/, pentru care vezi punctul (b).

⁴¹ Prin închidere lui /a/ tonic în poziție nazală.

⁴² Închiderea lui /ə/ la /i/ și metateza /tVr/ > /trV/ ar fi putut avea loc în această ordine (a.1) sau invers (a.2), fără efecte asupra rezultatului. De asemenea irelevantă în acest sens este și dispariția lui /u/ final.

⁴³ Dispariția lui /β/ intervocalic și fuzionarea vocalelor /'ae/ în hiat în /'e/; o eventuală fază /'ɛ/ s-ar fi închis în /e/ în poziție nazală de timpuriu (vezi nota 38).

⁴⁴ Închiderea lui /'e/ la /i/ în poziție nazală, centralizarea lui /'i/ la /i/ după /(C)Cr/ (cfr. r. *strig* < r. reg. și pop. *străg*), metateza /tVr/ > /trV/

⁴⁵ Centralizarea lui /'e/ la /ə/ după /(C)Cr/ (cfr. lat. *crepō* > r. *crăp*), închiderea lui /ə/ la /i/, metateza /tVr/ > /trV/.

însemnând «bârnă mare, grindă» s-ar fi derivat un v. **adtrabernāre* însemnând «a pune pe bârnă/grindă», adică de «a trece peste grindă» sau «a agăța de grindă» (printr-un cui, bunăoară), așa cum în mod tradițional se «atârna» obiectele de grinzile din tavan în casele țărănești. De la ideea de a «a atârna în balanță» s-a dezvoltat sensul de «a cântări», de unde pe urmă au apărut celelalte sensuri: «a zăbovi» (de unde sensul derivatului *atârnătoare*), «a ezita, a șovăi», «a fi leneș», «a depinde», «a avea aplecare» etc.

Ipoteza prezentată mai sus se înscrie în aceeași «viziune» de ansamblu a istoriei culturii și limbii române post-aureliane în care se înserează propunerea lui Pușcariu, derivatul parasintetic «popular» **adtrabenāre* «a agăța de grindă» > r. *a atârna* integrându-se – potențial – în bogatul inventar de termeni moșteniți din latină care fac referire la forme de civilizație caracteristice mediului rural (ex. lat. *pavimentum* > dr. *pământ*, ar. *pimintu*, mr. *pimint*, ir. *pemint*, lat. [viam] *carraria* > dr. *cărare*, ar. *cărare*, lat. *monumentum* sau *monimentu* > dr. *mormânt*, ar. *murmint*, *mărmintu*, mr. *murmint* etc.), în special la modelele de comportament și de gestionare a spațiului legate de orânduirea locuinței țărănești tradiționale. Faptul că lexemul nu apare în dialectele sud-dunărene nu pune probleme majore, din această perspectivă *a atârna* încadrându-se în numărul extrem de mare (peste 400 sute) de cuvinte latinești păstrate doar în dr. (vezi Giuglea 1944/1988 și Todoran 1971/1984 și 1986).

8. Concluzie. În încheierea acestei încercări de micromonografie istoric-etimologică a verbului *a atârna* se impun unele observații. În starea actuală a cercetărilor, propunerile etimologice care prezintă cel mai mare grad de plauzibilitate sunt cele care îl derivă pe *a atârna* din lat. **adtrutare* (Giuglea) sau din r. *târna* (Hasdeu și alții) ori *târ* (Pușcariu); originea din gr.v. **artánō* (Laurian și Maxim, apoi Diclescu) pare mai puțin probabilă, iar cele din lat. **adtornāre* (Ciorănescu) și din substrat (Vinereanu) par de nesușinut.

Totuși, atâta vreme cât nu vom dispune de informații și date concrete în măsură să încline balanța în favoarea uneia sau alteia dintre aceste ipoteze (și o includ aici și pe a mea) alegerea între ele – în condițiile, bineînțeles, ale unei plauzibilități fonetice, semantice, geografice, istorice mai mult sau mai puțin egale – rămâne o chestiune de opțiuni *a priori* și de «viziune» de ansamblu. Gradul de credibilitate atribuit diferitelor propuneri de fiecare cercetător în parte depinde de factori subiectivi, «atârând» în mare parte de opțiuni și preferințe teoretic-metodologice și epistemologice, uneori chiar ideologice. În condițiile de cercetare specifice pentru istoria limbii (și culturii) române preliterate, capacitatea disciplinelor umanistice de a aduce la lumină «adevărul» rămâne sub semnul întrebării, iar reconstituirea etimologică rămâne adesea și în mare măsură un fascinant joc intelectual al verosimilității.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- ALR II, s.n. = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, redactor principal Ioan Pătruț, I–VII, București, Editura Academiei Republicii Populare Române (vol. I–IV)/Editura Academiei Republicii Socialiste România (vol. V–VII) 1956–1972: I. *Agricultură, Morărit, Grădinărit, Pomărit, Viticultură, Căneapă, Albinărit*, 1956; II. *Creșterea vitelor, Carul, căruța, sania, Păsări de curte, Păstorit, Lâna, torsul, țesutul, Meserii, Pădurărit*, 1956; III. *Plante, Câinele, pisica, Animale sălbatice, Păsări sălbatice, Vânătoare, Târătoare, amfibii, Pescuit, Insecte, Timpul, Configurația terenului, Ape, umiditate, navigație, Comunicații, Națiuni, categorii sociale, administrație*, 1961; IV. *Școala, Armata, Conflicte, justiție, Bani, comerț, Măsură, greutate, Bucătărie, mâncăruri, băuturi, alimente, coloniale, Tutun, Îmbrăcăminte, încălțăminte, farduri, podoabe, lucru de mână, Culori, Spălat, călcat, igienă*, 1965; V. *Fire, caracter, sentimente, Petreceri, distracții, Muzică, Jocuri de copii, Salutul, Varia, Nume de persoană, Superstiții*, 1966; VI. *Substantiv, Articol, Adjectiv, Pronume, Numeral, Adverb, Prepoziție, Conjuncție*, 1969; VII. *Verbul*, 1972.
- Arvinte 2002 = Vasile Arvinte, *Raporturi lingvistice româno-germane. Contribuții etimologice*, ediție întocmită de Alexandru Gafton, Bacău, Editura Egal, 2002.
- Biblia 2018 = *Biblia sau Sfânta Scriptură*, versiune diortosită după Septuaginta, redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, Arhiepiscopul Clujului, sprijinit pe numeroase alte osteneli, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2018.
- Breyer 1993 = Gertraud Breyer, *Etruskisches Sprachgut im Lateinsichen unter Ausschluss des spezifisch onomastischen Bereiches*, Leuven, Uitgeverij Peeters, 1993.
- Çabej 1986 = Eqrem Çabej, *Studime gjuhesorë*, II, Prishtinë, Rilindja, 1986.
- Cantemir 1998/1983 = Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, I–II, București–Chișinău, Litera, 1998; această ediție reproduce textul din Dimitrie Cantemir, *Istoria Ieroglifică*, I–II, ediție îngrijită, note și glosar de Ion Verdeș și Petre P. Panaitescu, prefată și tabel cronologic de Alexandru Dușu, București, Minerva, 1983.
- Capidan 1935 = Theodor Capidan, *Meglenoromânii*, III. *Dicționar meglenoromân*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria națională, 1935.
- Cassiodorus 1990 = Cassiodorus, *Explanation of the Psalms*, translated and annotated by Patrick Gerard Walsh, I. *Psalms 1–50*, New York, NY–Mahwah, NJ, Paulist Press, 1990.
- Chivu 2015 = Gheorghe Chivu, *Vechi texte românești: contribuții filologice și lingvistice*, București, Editura Academiei Române, 2015.
- Crișan-Körösi 1802–1803 = Ștefan Crișan-Körösi, *Dicționar român–latin–maghiar*, 1802–1803, Biblioteca Centrală Universitară Iași, ms. VI–32.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, întocmit și publicat după îndemnul și cu cheltuiala Majestății Sale Regelui Carol I, Tomul I, Partea I. A–B, Librăriile Soccec & Comp. și C. Sfetea, București, 1913; Partea II. C, Tipografia ziarului Universul, București, 1940; Partea III, Fascicula I, D–DE [fără specificarea privind contribuția Regelui], Universul. Întreprindere Industrială a Statului, București, 1949; Tomul II, Partea I. F–I, „Monitorul oficial” și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, București, 1934; Partea II, Fasc. I–III. J–Lojniță, Tipografia ziarului Universul SA, București, 1937, 1940, 1948.
- DAIR = Renata Topciu, Ana Melonashi, Luan Topciu, *Dicționar albanez-român / Fjalor shqip-rumanisht*, Iași, Polirom, 2003.
- DDA = Tache Papahagi, *Dictionarul dialectului aromân, general și etimologic*, ediția a doua, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974 (1963¹).
- DDI = Petru Neiescu, *Dicționarul dialectului istroromân*, vol. I. A–C, II. Ć–K, București, Editura Academiei Române, 2011, 2015.
- DDM = Nicolae Saramandu, *Dicționarul dialectului meglenoromân, general și etimologic*, I. A–C, București, Editura Academiei Române, 2013.
- DEAFél = *D[ictionnaire] E[tymologique de l']A[ncien] F[rançais] électronique*, online la adresă: <https://deaf-server.adw.uni-heidelberg.de/> (accesat în 20.10.2019).

- DÉDR = Alexandre de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie dacoromaine*, Francfort s/M, Ludolphe St-Goar: [I.] *Éléments latins, comparés avec les autres langues romanes*, 1807; [II.] *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs modernes et albanais*, 1879.
- DÉLL = Alfred Ernout, Alfred Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, tirage de la 4e édition augmentée d'additions et de corrections par Jacques André, Paris, Klincksieck, 2001 (1932¹; 1959⁴; 1985: révision).
- DELR 2012 = *Dicționarul etimologic al limbii române (DELR)*, I. A–B, triaj nou, revizuit București, Editura Academiei Române, 2012 (2011¹).
- DELREL = I.-A. Candrea, Ovid Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A–Putea)*, Librăriile SOCEC & Co., București, 1907–1914; Editura Paralela 45, Pitești, 2006.
- DER = Alejandro Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, I–VII, La Laguna, Universidad de La Laguna: I. A–Cerb, 1958; II. Cerc–Farm, 1959; III. Fars–Lini, 1960; IV. Lins–Poal, 1960; V. Poam–Stri, 1960; VI. Stri–Z; *Indices*, 1961; VI. *Indices*, 1966; ediție românească: Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum, 2007.
- DEX = Academie Republicii socialiste România, Institutul de lingvistică din București, *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Ed. Academiei Republicii socialiste România, 1975; ed. a 2-a, Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan”, București, Univers Enciclopedic, 1998; Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti”, ediție a revăzută și adăugită, București, Univers Enciclopedic Gold, 2012.
- DGDS = Maria Marin (coord.), Ion Ionică *et alii* (aut.), *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, I–III, București, Editura Academiei Române, 2009–2011: I. A–C, 2009; II. D–O, 2010; III. P–Z, 2011.
- DIARO = Matilda Caragiu Marioțeanu *Dicționar aromân (macedo-vlah). Comparativ (român literar ~ aromân). Contextual. Normativ. Modern*, București, Editura Enciclopedică, 1997.
- Diculescu 1922 = Constantin Diculescu, *Die Gepiden. Forschung zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, Leipzig, Kabitsch, 1922.
- Diculescu 1927 = Constantin Diculescu, *Elementele vechi grecești din limba română*, în „Dacoromania”, IV, 1924–1926, Partea 1. *Studii*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1927, p. 394–502.
- DLaR = G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983 (1969).
- DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă, București, Editura Academiei, 1965 și urm.
- DLR 1871 = A[ugust] T[reboniu] Laurian și J. C. Massim, *Dicționariul limbei române [...]*, [I. A–Hystricosu], București, Noua Tipografie a Laboratorilor Români, 1871.
- DLR 1939 = August Scriban, *Dicționarul limbii românești. Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaisme, neologisme, provincialisme*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939; Saeculum I.O., București, 2013.
- DLRLC = Academia Republicii Populare Române, *Dictionarul limbii române literare contemporane*, coord. Dimitrie Macrea, Emil Petrovici, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, I. A–C, 1955; II. D–L, 1956; III. M–R, 1957, IV. S–Z, 1957.
- DLRM = Institutul de lingvistică al Academiei R.P.R., *Dicționarul limbii române moderne*, București, Editura Academiei, 1958.
- DLVI = Corbea, Teodor, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, ediție de Alin-Mihai Gherman, I, Studiu introductiv, note și text, Cluj-Napoca, Clusium, 2001.
- DRF = Raoul de Pontbriant, *Dicționar româno-frances*, București și Göttingen–Paris–Leipzig, Adolf Ulrich-Gustave Bossange & C-ia-E.F. Steinacker, Tipografia Jurnalului Național, 1862.
- DULR⁶ = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române* (1896), a șasea edițiune revăzută și adăugită, Craiova, Editura „Scrișul Românesc” S.A., [1929] (Craiova, Institutul de Editură Ralian și Ignat Samitca, 1896¹).
- DVL = *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*, studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române, 2008.

- EDLIL = Michiel de Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden/Boston, Brill, 2008.
- EMR = Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, lucrat după dorința și cu cheltuiala M[ajestății] S[ale] Regelui Carol I, sub auspiciile Academiei Române, București, Stabilimentul grafic Socec & Teclu: I. A–Amurțesc, 1887; Stabilimentul grafic I.V. Socec: II. Amuși–Âu, [1890]; III. B–Bărbat, 1893; IV. Introducerea, 1898.
- Ernout 1930 = Alfred Ernout, *Les éléments étrusques du vocabulaire latin*, în «Bulletin de la Société de linguistique de Paris», 30 (1930), p. 82–124.
- ERSHJ = Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, uredili akademici Mirko Deanović i Ljudevit Jonke, surađivao u predradnjama i priredio za tisak Valentin Putanec/*Dictionnaire étymologique de la langue croate ou serbe*, rédacteurs Mirko Deanović et Ljudevit Jonke, collaborateur dans les travaux préparatoires et établissement du texte Valentin Putanec, Zagreb, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti: I. A–J, 1971; II. K–poni¹, 1972; III. poni²–Ž, 1973; IV. Kazala/Les index, 1974.
- EWRS = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I. *Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1905.
- FEGjSh = Kolec Topalli, *Fjalor etimologjik i gjuhës shqipe*, Tiranë, Qendra e Studimeve Albanologjike, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, 2017.
- FGjSh = Jani Thomaj et alii, *Fjalor i gjuhës shqipe*, Tiranë, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, 2006, online la adresă: <https://fjalorthi.com/>
- Gherman 2000–2001 = Mihai Gherman, *Lexicografie și gramatică în dicționarul lui Teodor Corbea*, în „Dacoromania”, serie nouă, V–VI, 2000–2001, Cluj-Napoca, p. 161–164.
- Gherman 2010 = Alin-Mihai Gherman, *Un umanist român: Teodor Corbea*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2010.
- Giuglea 1924 = George Giuglea, în „Dacoromania”, III, 1923, Cluj, Institut de arte grafice „Ardealul”, 1924, p. 1090.
- Giuglea 1944/1988 = George Giuglea, *Straturi străvechi și stadii de dezvoltare în structura limbii dacoromâne* (1944), în Idem, *Fapte de limbă: mărturii despre trecutul românesc. Studii despre istoria limbii, etimologie, toponimie*, ediție îngrijită, introducere, tabel cronologic, note și indice de Florența Sădeanu, București, Editura științifică și enciclopedică, 1988, p. 27–158.
- GMIL = *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, conditum a Carolo Dufresne, domino Du Cange [...], Editio nova aucta pluribus verbis aliorum scriptorum a Léopold Favre, I–X, Niort, L. Favre, 1883–1887, online la adresă: <http://ducange.enc.sorbonne.fr/> (accesat în 20.10.2019).
- Holmes 1947 = Urban T. Holmes Jr., *The Suffix -"erna" in Latin and Romance*, în „Romance Philology”, Vol. 1, No. 2 (November, 1947), p. 105–111.
- Hyperdonat = *Hyperdonatus – Collection d'éditions numériques de commentaires anciens avec traduction, commentaire et annotation critique*, online la adresă: <http://hyperdonat.tge-adonis.fr> (accesat în 20.10.2019).
- IEW = Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, München, Francke, 1959.
- ILV = Grigore Maior, *Institutiones lingvae valachicae. Lexicon compendiarum latino-valachicum*, I–II, ediție, studiu introductiv, note și indice de Alin-Mihai Gherman, cuvânt înainte și rezumat de Iacob Mârza, Alba Iulia, Universitatea „1 Decembrie 1918”, 2001.
- Klein 1944 = Samuelis Klein, *Dictionarium valachico-latinum (1801)*, bevezető tanulmányal közzétési Gáldi László, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1944.
- Laurian, Maxim 1871 = A[ugust] T[reboniu] Laurian și J. C. Massim, *Dictionariul limbei române* [...], [I. A–Hystricosu], București, Noua Tipografie a Laboratorilor Români, 1871.
- Laurian, Maxim 1876 = A[ugust] T[reboniu] Laurian și J. C. Massim, *Glossar care coprinde vorbele din limba română străine prin originea sau forma lor, cum și cele de origine îndoișă* [...], București, Noua Tipografie a Laboratorilor Români, 1876.

- LB = *Lesicon românesco-lătinescu-ungurescu-nemțescu*, quare de mai multi autori, in cursul' a trideci, si mai multoru ani s'au lucratu, Budae, Typis et sumptibus Typographiae Regiae Universitatis Hungaricae, 1825; ediție electronică realizată de Maria Aldea, Daniel-Corneliu Leucuța, Lilla-Marta Vremir, Vasilica Eugenia Cristea, Adrian Aurel Podaru, Coordonator: Maria Aldea, Cluj-Napoca, 2013, online la adresă: <http://www.bcuculuj.ro/lexiconuldelabuda/> (accesat în 20.10.2019).
- Leumann 1977 = Manu Leumann, *Lateinische Laut- und Formenlehre*, Neuausgabe 1977 der 1926–1928 in 5. Auflage erschienenen «Lateinischen Laut- und Formenlehre», München, Beck, 1977.
- Mărgăritare 2001 = *Mărgăritare, adecă cuvinte de multe fealiuri a celui întru sfinți Părintelui nostru Ioan, Arhiepiscopul Țarigradului, a lui Zlatoust, și ale altor sfinți părinți [...]*, București, 1691 = Ioan Gură de Aur, *Mărgăritare*, Ediție îngrijită, indice de nume și glosar de Rodica Popescu, București, Editura Libra, 2001.
- MDA = Academia Romana, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, redactori responsabili Marius Sala, Ion Dănilă, *Micul dicționar academic*, București, Univers enciclopedic: 1. A–C, cuvânt înainte de Eugen Simion, prefață de Marius Sala, 2001; 2. D–H, 2002; 3. I–Pr, 2003; 4. Pr–Z, 2003.
- Meyer 1891 = Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, Trübner, 1891.
- Mihail 2015 = Mihail, Cristian, *Limbajul militar (daco-)roman: influența sa asupra limbii și istoriei poporului român*, ediția a 2-a, revizuită și adăugită, București, Editura Militară, 2015.
- MRSz = Kelemen Béla, Szász Lőrinc (főszerk.), *Magyar–román szótár. Dicționar maghiar–român*, Editura Academiei Române–Román Akadémia Kiadója, Bukarest-București: I. A–J, 2010; II. K–Zs, 2011.
- Orel 1998 = Vladimir E. Orel, *Albanian Etymological Dictionary*, Leiden–Boston–Köln, Brill, 1998
- Popper 1981 = Karl Popper, *Logica cercetării* (1973⁵; 1975⁵), studiu introductiv și note de Mircea Flonta, traducere de Mircea Flonta, Alexandru Surdu și Erwin Tivig, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.
- Poruciu 2015 = Adrian Poruciu, *Clues to the Chronology of Old Germanic Loans in Romanian and in Other South-East European Languages*, în „Slavia Meridionalis”, 15, 2015, p. 14–31, DOI: <https://doi.org/10.11649/sm.2015.003>
- Pușcariu 1995 = Sextil Pușcariu, *Însemnările autorului de pe exemplarul propriu de lucru din Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache I : das lateinische Element, mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen* (Heidelberg, Winter, 1905), introducerea și stabilirea testului [de] Dan Slușanschi, București, Editura Universității București, 1995.
- RDW¹ = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, I–III, Bukarest, Staatsdruckerei, 1903–1925: I. A–C, 1903 (Erste Lieferung 1895); II. D–O, 1911; III. P–Z, 1925.
- RDW³ = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, I–III, 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Cluj–Napoca–Wiesbaden, Clusium–Otto Harrassowitz, 2000–2005: I. A–C, 2000, II. D–O, 2003, III. P–Z, 2005.
- REW = Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, 3. vollständig neubearbeitete Auflage, Heidelberg, Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1935 (1911¹).
- Scărlătoiu 1998 = Elena Scărlătoiu, *Istroromânii și istroromâna. Relații lingvistice cu slavii de sud*, București, Editura Staff, 1998.
- ȘA = *Școala ardeleană*, antologie de texte alcătuită și coordonată de Eugen Pavel, București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române, 2018: I. *Scrieri istorice*, prefață de Eugen Simion; II. *Scrieri lingvistice. Scrieri literare*; III. *Scrieri literare. Scrieri teologice și religioase. Scrieri filosofice*; IV. *Scrieri didactice și instructive. Repere critice. Glosar. Indice de autori, traducători și opere antologate*.
- Todoran 1971/1984 = Romulus Todoran, *Despre elementul latin în lexicul dialectelor românești*, în *Actele celui de-al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică*, II, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1971, p. 185–192, acum în

- Idem, *Contribuții de dialectologie română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.
- Todoran 1986 = Romulus Todoran, *Différenciations de l'élément latin du daco-roumain*, în *Actes du XVIIème Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes (Aix-en-Provence, 29 août – 3 septembre 1983)*, VI. *Variation linguistique dans l'espace: dialectologie et onomastique*, 1986, Aix-en-Provence-Marseille, Université de Provence-Laffitte, p. 445–461.
- Vinereanu 2009 = Mihai Vinereanu, *Dicționar etimologic al limbii române pe baza cercetărilor de indo-europenistică*, București, Alcor Edimpex, 2009.

ABREVIERI ȘI SEMNE

>, < = derivare prin evoluție fonetică	lat. = latin(ă)
→, ← = derivare prin procese morfologice	m. = maghiar(ă)
a. (Crișan-Körösi 1802–1803) =	mr. = meglenoromân(ă)
adjectiv	nob (MDA) = neobișnuit
adv. = adverb	p. ext. (DA) = prin extensie
alb. = albanez(ă)	pie. = protoindoeuropean(ă)
ar. = aromân(ă)	pit. = protoitalic(ă)
bg = bulgar(ă)	pop. = popular
cr. = croat(ă)	r. = român(ă)
dr. = dacoromân(ă)	refl. (DA, DLRLC) = reflexiv
fact. (DA) = factitiv	reg (MDA) = regional
fig (MDA, DA, DLRLC) = figurat	s. (DA) = sau
fr. = francez(ă)	s. = substantiv
gr. = gre(a)c(ă)	sl(av). = slav(ă)
impers. (DA) = impersonal	spc (MDA) = specializat
intr. = intransitiv	spec. (DA) = (în) special
intrans (DA), intrans (DLRLC) =	tr. = tranzitiv
intransitiv	trans (DA), tranz (DLRLC) =
ir. = istroromân(ă)	tranzitiv
it. = italian(ă)	v. = veche
îae (MDA) = în aceeași expresie	vi (MDA) = verb intransitiv
îe (MDA) = în expresia	vr (MDA) = verb reflexiv
îrg (MDA) = învechit și regional	vri (MDA) = verb reflexiv, intransitiv
	vt (MDA) = verb tranzitiv

A ATÂRNA: A TENTATIVE HISTORICAL-ETYMOLOGICAL MICROMONOGRAPHY (Abstract)

The present contribution is a historical and typological illustration of the different hypotheses issued in relation to the etymology of the Romanian verb *a atârna* 'to hang, to weigh', as well as of some members of its lexical family, starting from the first attempts found in the Romanian lexicographic works of the 19th century, continuing with the great achievements of 20th century lexicography, until the most recent work in the field of etymology, elaborated by the Romanian Academy: *The Etymological Dictionary of the Romanian language* (DELR, 2011¹). Such an endeavour aims to reconstruct and clarify in a diachronic sense the attempts to etymologize *a atârna* and

to evaluate their plausibility, especially from a phonetic and semantic point of view, in order to formulate a new etymological hypothesis and some general remarks on the chances of etymological reconstruction for Romanian language.

Cuvinte-cheie: *etimologia limbii române, a atârna, Sextil Pușcariu, Bogdan Petriceicu Hasdeu, George Giuglea, Alexandru Ciorănescu.*

Keywords: *Romanian Etymology, Sextil Pușcariu, Bogdan Petriceicu Hasdeu, George Giuglea, Alexandru Ciorănescu.*

*Università di Torino
Dipartimento di Lingue e Letterature Straniere
e Culture Moderne
Complesso Aldo Moro
Torino, v. Verdi ang. v. S. Ottavio
roberto.merlo@unito.it*

STATUTUL ELEMENTELOR SAVANTE GRECO-LATINE ÎN SISTEMUL MORFEMATIC AL LIMBII

Introducere. În studiul său „Despre neologisme”, Sextil Pușcariu pune în discuție problema „cuvântului intrat în limbă pe cale cărturărească” (Pușcariu 1931, p. 345). Savantul tratează fenomenul globalizării lingvistice, atestat în prima jumătate a secolului al XIX-lea, și anume prezența elementelor neologice greco-latine care au generat „orientări bruște spre Apus”.

Vizavi de aceste lexeme, lingvistul Iorgu Iordan în *Limba română actuală* menționa: „Acestea sunt neologisme și provin din latină sau din greaca veche. Ele există în toate limbile de cultură și au, deci, un caracter internațional” (Iordan 1956, p. 261).

1. Elementele savante greco-latine. Conform criteriului funcționalității, elementele savante greco-latine au utilizare, cu predilecție, în limbajele specializate.

Limbile greacă și latină stratificate furnizează unități lexicale preponderent monosemantice, aspect decisiv în procesul de formare a termenilor.

„Aspectul capital al limbii este că ea, limba, comportă anumite diviziuni, anumite unități care se pretează delimitărilor” (Saussure 2004, p. 113). Infiltrate în lexiconul general, elementele savante de origine greco-latină se cer categorisite la un anumit tip de formare internă a cuvintelor: derivare, compunere, conversiune.

De problema delimitării statutului intermediar al elementelor savante s-au preocupat mai mulți specialiști-derivatologi: M. Cohen 1950, A. Martinet 1970, H. Marchand 1960, J. Dubois 1962, Guilbert 1975, E. Kubrekova 1965, V. Grigoriev 1959, Gr. Cincilei 1975, V. Vascenco 1975, M. Stepanova 1979, I. Dumbrăveanu 1980 etc. În lingvistică, problema în cauză a suscitat o serie de controverse: unii savanți considerându-le afixe și deci mijloace de derivare; alții – părți constitutive ale unor cuvinte compuse); a treia categorie de cercetători recunoaște caracterul lor intermediar.

Pentru denumirea elementelor savante greco-latine s-au propus termenii *pseudoprefix/pseudosuffix* (Migliorini 1935, p. 14), *суффиксированные элементы* (Arutiunova, 1961, p. 154), *semiafix* și, respectiv, *semisuffix/semiprefix*, *elemente de compunere* (Hassan 1973), *recompose* (Martinet 1970, p. 131–135), *агглютинативные элементы* (Panov 1968, p. 155), *препозитивные деривационные форманты и постпозитивные деривационные форманты* (Martinet 1963, p. 113–135), *structure du vocabulaire savant* (Cottez 1980, p. 1); *interfix* (Arrive, Gaudet 1986, p. 340) etc.

Pentru a exclude unele ambiguități, considerăm termenul *afixoid* (*afix* + *-oid* < gr. *eidos* ‘asemenea’) cea mai adecvată situației lingvistice.

Termenul *afixoid* este pus în circulație în 1959 de către Nicolae Shanski explicat ca fiind asemănător afixului tipic (*afixoid* = *afix* + *-oid* cf. gr. *eidos* ‘în formă de, aspect, aparență’).

2. Delimitări de statut. Fenomenul de desemantizare – transformare a unui cuvânt în afixoid – este elucidat de către V. Bogorodițki deja în 1913. Lingvistul remarcă posibilitatea de transformare a unei componente a compunerii în afix; în situația în care „al doilea element de compunere, în virtutea utilizării regulate, uneori preia funcția sufixului; exemple de acest tip sunt des întâlnite în germană. Astfel sunt sufixele de tipul: *-bar*, *-haft*, *-tel* etc.” (*apud* Budagov 1972, p. 100).

„La sufixele-împrumuturi se atașează și [...] rădăcinile de origine greacă: *graf*, *fil*, *fob*, *metr*, *scop*, morfeme care se transformă din rădăcini autonome în sufixe” (Elena Galkina-Fedoruk 1954, p. 70).

Analizând cuvintele de origine engleză de tipul *childhood* ‘copilărie’ și *boyhood* ‘adolescență’ etc. în plan istoric, Elena Kubreakova (1965, p. 15–16) menționa că acestea pot fi considerate drept cuvinte compuse (din *hood* ‘stare’, ‘înfațișare’, ‘situație’). În plan sincron ic însă, acestea nu-s decât sufixe, incluzându-se în sistemul derivațional de formare a cuvintelor.

În situația în care savanții sunt martorii acestei metamorfozări, descrierile sincron ică și diacronică ale acestor lexeme sunt destul de controversate. În special, este dificil de explicat momentul în care are loc formarea noilor afixe, când un morfem sau altul își menține unele caracteristici de lexem independent, dar concomitent se utilizează în calitate de morfem derivațional, având loc astfel o modificare funcțională de statut.

În procesul dezvoltării istorice a limbii române, sistemul de formare a cuvintelor suportă modificări. A lua în considerare doar aspectul etimologic în formarea de noi cuvinte este inacceptabil din punct de vedere sincron ic. Sunt necesare investigații de comparare a două aspecte: diacronic și sincron ic, care elucidează două stări ale morfemului: primară (plan diacronic) și secundară (plan sincron ic).

Elena Kubreakova (1965, p. 44–45) remarcă faptul că, în limita unui cuvânt, fiecare element lingvistic poate fi sau rădăcină (temă), sau afix. Problema opoziției rădăcină ≠ afix, în limita funcțională a acestora, se soluționează:

- determinând statutul morfemelor în tridimensionalitatea limbii (cuvânt-obiect; cuvânt-cuvânt; cuvânt-*ego hic nunc*) (etapa I);
- realizând o analiză morfologică: morfeme dependente, relativ dependente, independente (etapa II).

Autoarea evidențiază faptul că în procesul de transformare rădăcină ≠ afix are loc:

- delimitarea a două variante ale unuia și aceluiași morfem, fenomen numit în lingvistică *dividere* (diferențiere) care arată o izolare fonologică, grafică, semantică, morfologică etc., fiind un marker al apariției unui nou afix;

- modificarea poziției centrului semantic, de la componenta finală, într-un cuvânt compus obișnuit, la componenta inițială sau care precedă un prefix, într-un derivat afixal;

- estompări ale sensului primar până la abstractizare.

În delimitarea derivatelor afixale de compusele tematice, cercetătorii în domeniu aplică diverse criterii:

- a) existența sau inexistența paralelă a unor cuvinte;
- b) productivitatea;
- c) existența sau inexistența trăsăturilor comune cu prefixe propriu-zise;
- d) posibilități de combinare:
 1. (și) cu afixe sau numai cu rădăcini;
 2. cu teme existente independent sau nu (Graur, Avram 1978, p. 13).

În *Formarea cuvintelor în limba română*, volumul al II-lea. *Prefixele* (*ibidem*, p. 12–14) se menționează următoarele:

1. Criteriul general de delimitare a derivatelor cu prefixe de compusele cu prepoziții omonime oferă posibilitatea de reconstruire a unui grup sintactic original, care indică prezența unui compus tematic. Într-un derivat afixal elementele constitutive nu au o sintaxă firească.

2. Criteriul semantic este utilizat în delimitarea derivatelor de adverbele omonime: a) *prea-* ‘peste măsură, din cale afară, excesiv de mult’ – *preaplin*. Acest cuvânt poate fi considerat compus atât cu sens abstract ‘ceea ce depășește un anumit nivel, ceea ce este prea mult’, cât și cu cel concret din tehnică ‘dispozitiv de evacuare automată a lichidului care depășește un anumit nivel în rezervor’; b) *prea-* ‘foarte’ formează derivate prefixale.

3. Criteriul semantico-noțional asociat cu criteriul etimologic al provenienței din cuvinte autosemantice sau din instrumente gramaticale este utilizat în deosebirea dintre prefixe și elemente de compunere tematică (elemente fără existență independentă în limba română): a) elementele de compunere au sensuri lexicale; b) prefixele exprimă, de obicei, relații.

În *Formarea cuvintelor în limba română*, volumul al III-lea. *Sufixe* (Graur, Avram 1989, p. 11), în delimitarea derivatelor cu sufixe de compunerea tematică (fără existență independentă în limbă) este indicat criteriul semantico-noțional, asociat criteriului etimologic al provenienței din cuvinte autosemantice, la care se adaugă unele indicii formale ale elementelor de compunere: topica dublă – segment nu numai final, ci și inițial – a multora dintre ele.

Lingvistul rus Nicolae Shanski delimitează două criterii esențiale în distincția afix ≠ afixoid: a) posibilitatea morfemelor de a avea caracteristici și de afix, și de rădăcină; b) atestarea literelor de legătură (interfixelor) indică prezența unui cuvânt format din afixoide. Acestea sunt unități semantice autonome sau afixoide, în funcție de caracterul și de particularitățile de utilizare (Shanski 1970, p. 91–117).

În funcție de cele expuse anterior, ne propunem să sintetizăm aceste criterii prin opoziția rădăcină ≠ afix, considerându-le două polarizări semantice ale unui cuvânt.

Metoda modelării de sistem, considerând-o optimă, vom încerca s-o interpretăm în problema existentă. Specificul gnoseologic al metodei de modelare (interpretarea în sistem), precum și teoria analogiei sunt eficiente în verificarea a două supoziții: dacă două manifestări sunt identice, atunci caracteristica uneia delimitează caracteristicile alteia. În cazul nesuprapunerii unor caracteristici, este exclusă existența unui model aparte (Čeremisina 1984, p. 158).

Tehnica analogiei demonstrează unele diferențe (afix, „cultisme”, rădăcină) care, la rândul lor, constituie o dovadă a prezenței unui nou tip de formare a cuvintelor – afixoidarea, subprocedeu al compunerii.

Afixoidele îmbină caracteristici nominale și structurale (lingvistice):

- radicalul nominalizează realitatea extralingvistică. Substantivul denumește materia, substanța;
- afixoidul se apropie de substantiv, denumind substanța într-o formă mai abstractă, dar, totodată, organizează materia lingvistică, o categorisește, devenind clasificator;
- afixul, spre deosebire de afixoid, e nenominativ, organizând, clasificând materia lingvistică (vezi Tabelul 1).

Rădăcină	Afixoid	Afix
I. Criteriul etimologic		
Sunt cuvinte autosemantice	+ –	Origine controversată (instrumente gramaticale)
II. Criteriul semantico-noțional		
Nucleul concentrează semnificația cuvântului	± +	Categorisește: a) endocentric; b) exocentric.
III. Criteriul derivațional (posibilități de combinare)		
Cu rădăcini și cu afixe: a) prezența vocalelor de legătură <i>o/ e/ i</i> (interfixe) în compuse tematice; b) formează compuse în baza îmbinărilor	+ – Posibilități variate de combinare; autocombinarea afixoidelor (<i>cardi(o)- + -patie</i>).	Numai cu rădăcini sau cu rădăcină + afix
IV. Criteriul pozițional		
Poziție de centru (în compuse tematice este segment prim sau segment final)	± ± Topică bipozițională ↓ ↓ prefixoid ↓ sufixoid afixoid ambipozițional	Topică monopozițională: prefix sau sufix
V. Posibilitatea de a avea sinonime, omonime, paronime		
Cazuri frecvente	+ –	Cazuri unice

Tabelul 1. Afixoidele – criterii de delimitare de statut

Deci hibridarea categoriilor rădăcină și afix permite afixoidului să beneficieze de „un statut dublu” (Hassan 1973, p. 557–563) care, în plan diacronic, detașându-se de rădăcini, formează un stadiu intermediar între compunere prin juxtapunerea segmentelor, amalgamarea lor într-un singur segment (Cincilei 1975, p. 133), în plan sincron, plasându-se între rădăcini și afixe, indică tendința spre afixare. Dar această tendință nu ne permite totuși să le considerăm unități cu statut de afix, deoarece:

- acest proces de tranziție (rădăcină → afix, proces de gramaticalizare) poate dura, fiind atestat deocamdată numai în cazuri singulare de deetimologizare completă (< lat. *mens*, *mentis* ‘minte’: < lat. *medicamentum* > *medica*- (< lat. *medico*, *-are*, ‘a medica’ + < lat. *-mentum*, ‘minte’; tratează cu mintea) → *-mente*, constituent al adverbilor: *actualmente*, *totalmente* etc.;

- uneori se atestă procesul invers de lexicalizare.

Prezența fenomenului de lexicalizare a afixoidelor:

1. *liză* < gr. *lysis* ‘disociere, dizolvare’: „Se vor extrage dinții care nu pot fi recuperați, având o mobilitate sporită a *lizei* osoase” („Curierul medical”, nr. 3, 2015, p. 8);

2. *pareză* < gr. *paresis* ‘slăbire, paralizie’: „La 31 de pacienți s-au depistat *pareze* ale coardelor vocale” (*ibidem*, nr. 3, 2015, p. 72);

3. *mnezie* < gr. *mneme*, *mnesia* ‘memorie’: „...obținerea unei ameliorări *mnezice*, legate de amintiri...” (*ibidem*, nr. 4, 2016, p. 56);

4. *plastie* < gr. *plastis* ‘modelare, formare’: „Modelarea țesuturilor noi gingivo-periostale se face prin procedee de *plastie*” (*ibidem*, nr. 3, 2015, p. 10);

5. *stază* < gr. *stasis* ‘încetare, oprire’: „...atonie și dilatarea vasculară cu *stază* intracapilară se soldează cu apariția leziunilor distrofice” (*ibidem*, nr. 4, 2006, p. 26).

În structura morfematică a limbii, elementele terminologice sunt afixoid, elemente de compunere provenite din unități autosemantice, care dețin o poziție intermediară între cuvânt și afix, statut ce permite beneficierea de caracteristici nominative și structurale.

În 1956, J. Dubois și G. Janannon atestă 150 de afixoid în franceză (1956, p. 10–13). În 1970, Fulvia Ciobanu și Finuța Hassan, în *Glosarul de elemente compuse*, includ 834 de „cultisme”. În 1975, Gr. Cincilei se referă la 660 de afixoid în franceză și la 700 de afixoid în limba română (1975, p. 33). Henri Cottez în *Dictionnaire de structures du vocabulaire savant: Éléments et modèles de formation* (1980, p. 9) se referă la un număr „un pic mai mare decât 2 700 de formanți”. Menționăm faptul că în dicționarul lui Henri Cottez sunt atestate și variante ale afixoidului-invariantă).

Valeriu Rusu (2010, p. 41–88) în capitolul *Origine și sens evocat* atestă 2 177 de „rădăcini, prefixe, sufixe”, utilizate în terminologia medicală. Lexicograful nu face nicio diferență între elementele de compunere și elementele de derivare.

În *Dicționarul actualizat de neologisme* al lui Florin Marcu (2013) au fost atestate 1401 elemente de compunere și 585 de variante ale acestora. **Din totalul**

de 1401 elemente terminologice, 1 165 (83,2%) de elemente și 543 de variante formează terminologia medicală. Din 1165 (100%) de elemente terminologice/afixoide-invariante, care formează sistemul terminologic medical, 806 (69,1%) sunt de origine greacă, 352 (30,3%) de origine latină, 7 (0,60%) de alte origini, ceea ce demonstrează vitalitatea limbilor savante în mecanismul de constituire a terminologiei medicale.

Din 1165 (100%) de elemente terminologice/afixoide-invariante 1129 (96,9%) (inclusiv, 21 preluate din limba germană) sunt împrumuturi din limba franceză; 25 (2,14%) – din limba engleză; 11 (0,96%) – din limba italiană; 806 (69,1%) sunt de origine greacă, 352 (30,3%) – de origine latină, 7 (0,60%) – de alte origini.

În sistemul morfematic, din totalul de 1165 (100%) de elemente terminologice/afixoide-invariante, 826 (70,9%) dețin statut de prefixoide, 233 (20,0%) de afixoide ambipoziționale, 106 (9,1%) de sufixoide.

Menționăm prezența unor elemente terminologice în *Dicționarul medical* de Valeriu Rusu (2010) și absența acestora în *Dicționarul actualizat de neologisme* al lui Florin Marcu (2013), de exemplu, *absorb-*; *acant-*; *acetabul-* etc., fapt care relevă procesul de afixoidare în germene (*in statu nascendi*), rădăcina achiziționând și caracteristici clasificatoare.

Remarcând caracterul clasificator al elementelor terminologice/afixoide, Angela Bidu-Vrâncianu (2000, p. 41–43) consideră inevitabilă delimitarea categoriilor noționale ale lexicului medical și se referă la „grupuri semantice maximal de vaste”, de o importanță majoră în organizarea lexicului specializat. Cercetătoarea are în vizor elementele terminologice postpozitive/sufixoidele:

a. Categoria stării fiziologice și patologice: *-liză*, *-manie*, *-pexie*, *-fobie*, *-toză*, *-stază*, *-stenoză*, *-tomie*, *-tonie* etc.

b. Categoria proceselor: *-ită*, *-oză*, *-omă*, *-emie*, *-patie*, *-ragie* etc.

c. Categoria obiectelor: *-graf*, *-metru*, *-mer*, *-scop*, *-tom* etc.

d. Categoria științelor și domeniilor: *-logie*, *-terapie*, *-iatrie* etc.

O altă clasificare o propun R. Beleaev și Maria Dokulina care arată că afixoidele se utilizează cu predilecție în terminologie (*apud* Melnic 2002, p. 20):

1. Elemente terminologice care indică trăsături, calități, proprietăți specifice: *-stenie* ‘putere, forță’; *-dinamie* ‘putere’; *-croie* ‘culoare’ etc.;

2. Elemente terminologice care denumesc procese, ocupații, îndeletniciri.

Cercetătorul Vasile Melnic delimitează și **categoria „substanței”**, incluzând sufixoide care își au originea în substantivele grecești: *-cardie* ‘inimă’, *-cel* ‘hernie’, *-derm* ‘piele’ etc.

În funcție de structură, cercetătorul (*ibidem*, p. 21) se referă la: a) rădăcini grecești echivalente cu denumirile anatomice latinești: < gr. *rhin* = < lat. *nasus* ‘nas’; < gr. *chel* = < lat. *labium* ‘buză’ etc.; b) elemente terminologice finale (= postpozitive/sufixoide) care indică anumite modificări patologice ale organelor și

țesuturilor, intervenții chirurgicale, metode de diagnosticare și tratament etc.: *ectomie*, *necroză* etc.; c) „afixe identice cu rădăcinile elementelor grecești”: *a-/an-* ‘negație, lipsă’; *de-* ‘depărtare’; *dis-* ‘dereglaire’; *-om* ‘tumoare’ etc.

Anterior, s-a menționat faptul că noțiunea de *element terminologic* se cere raportată la **existența în limbile savante a unității lexicale autonome**, care *a posteriori* devine parte a unui cuvânt/termen. Dar remarcăm prezența sufixelor, în special, în structura elementelor postpozitive/sufixoide: gr. *pathos* ‘boală’ + *-ia* = < gr. *pathia* → sufixoidul *-patie* ‘boală, suferință’; gr. *skopein* ‘a privi’ + *-ia* = < gr. *scopia* → sufixoidul *-scopie* ‘observație’, ‘examinare’, ‘privire’; gr. *pexis* ‘fixare’ + *-ia* = < gr. *pexia* → sufixoidul *-pexie* ‘fixare’ etc. Unei derivări duble (prefixare/sufixare) este supus elementul terminologic *-ectomie* (gr. *ek* ‘în afară’ + gr. *tome* ‘tăiere’ = < gr. *ektome* + *-ia*) ‘excizie’, ‘extirpare’, ‘tăiere’; aceste elemente terminologice sunt viabile prin ambiția lor de a se relexicaliza.

Concluzii. În structura morfematică a limbii, elementele terminologice sunt afixoide, elemente de compunere provenite din unități autosemantice, care dețin o poziție intermediară între cuvânt și afix, statut care îmbină caracteristici nominative și structurale. Afixoidarea, subprocedeu al compunerii, are la bază, în linii generale, modelul latino-grec, revitalizat, al compunerii.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- Arrive, Gaudet 1986 = M. Arrive, F. Gaudet, *La grammaire d'aujourd'hui; guide alphabétique de linguistique française*, Paris, Flammarion. ATTAL, 1986.
- Arutina 1961 = Н. Арутюнова, *Вопросы морфологии и функционирования имен в испанском языке* în *Исследования в области латинского и романского языкознания*, Кишинев, Штиинца, 1961.
- Bidu-Vrâncănu 2000 = A. Bidu-Vrâncănu, *Lexic comun, lexic specializat*, București, Editura Universității din București, 2000.
- Bogorodički 1913 = В. Богородицкий, *Общий курс русской грамматики*, Казань, 1913, с. 138.
- Budagov 1972 = Р. Будагов, *Терминология и семиотика*, în *Вестник МГУ*, 1972.
- Čeremisina 1984 = Майя Черемисина, *Законы и правила в языкознании* în *Методологические и философские проблемы языкознания и литературоведения*, Новосибирск, Наука, 1984.
- Cincilei 1975 = Г. Чинчилей, *Соотношение минимальных значимых единиц языковой структуры*, Кишинев, Издательство Штиинца, 1975.
- Ciobanu 1970 = Fulvia Ciobanu, Finuța Hassan, *Formarea cuvintelor în limba română. Compunerea*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 1970.
- Cohen 1950 = M. Cohen, *Le Langage. Structure et évolution*, Paris, Lidis, 1950.
- Cottez 1980 = H. Cottez, *Dictionnaire de structures savant: Éléments et modèle de formation*, 2-e ed. revue et complétée, Paris, Robert, 1980.
- Dimitrescu 1995 = Florica Dimitrescu, *Dinamica lexicului românesc: ieri și azi*, Cluj-Napoca, Clusium, București, Logos, 1995.
- Dubois 1956 = J. Dubois, G. Janannon, *Grammaire et exercices de grammaire*, Paris, Larousse, 1956.
- Dumbrăveanu 1980 = Ион Думбрăвѣану, *Очерки по теории словосложения*, Кишинев, Штиинца, 1980.

- Galkina-Fedoruk 1954 = E. Галкина-Федорук, *Современный русский язык. Лексика*, Москва, 1954.
- Gaur, Avram 1978 = Al. Gaur, Mioara Avram, *Formarea cuvintelor în limba română. Prefixele*, vol. II, București, Editura Academiei Române, 1978.
- Gaur, Avram 1989 = Al. Gaur, Mioara Avram, *Formarea cuvintelor în limba română. Sufixe*, vol. II, București, Editura Academiei Române, 1989.
- Grigoriev 1959 = В. Григорьев, *Так называемые интернациональные сложные слова в современном русском языке* în *Вопросах языкознания*, 1959.
- Guilbert 1975 = L. Guilbert, *La créativité lexicale*, Paris, Larousse, 1975.
- Hassan 1973 = Finuța Hassan, *Formanți cu statut dublu*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXIV, București, Editura Academiei Române, 1973, p. 557 – 558.
- Iordan 1956 = I. Iordan, *Limba română contemporană*, București, Editura Ministerului Învățământului, 1956.
- Kubreakova 1965 = E. Кубрякова, *Что такое словообразование?*, Москва, Наука, 1965.
- Marchand 1960 = H. Marchand, *The categories and types of present day english word formation*, Wiesbaden, 1960.
- DAN = Marcu 2013 = Fl. Marcu, *Dicționar actualizat de neologisme*, București, Editura Saeculum I. O., 2013.
- Martinet 1963 = A. Мартине, *Основы общей лингвистики*, Новое в лингвистике, Москва, Изд. Иностр. Лит., 1963.
- Martinet 1970 = A. Martinet, *Éléments de linguistique générale*, Paris, Denoël, 1970.
- Melnic 2002 = V. Melnic, *Terminologia clinică în limba latină*, Chișinău, Casa Limbii Române, 2002.
- Migliorini 1935 = B. Migliorini, *Il tipo radio-diffusione nell'italiano contemporaneo* în „Archivio glottologico italiano”, 1935, vol. XXVI, fasc. 1, p. 13–39.
- Panov 1968 = M. Панов, *Словообразование современного русского литературного языка*, Москва, Наука, 1968.
- Pușcariu 1931 = S. Pușcariu, *Despre neologisme*, în *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, Editura Institutului de Istorie Universală, 1931, p. 345–359.
- Rusu 2010 = V. Rusu, *Dicționar medical*, ediția a IV-a revizuită și adăugită, București, Editura Medicală, 2010.
- Saussure 2004 = F. Saussure, *Scrieri de lingvistică generală*, Iași, Editura Polirom, 2004.
- Shanski 1959 = Н. Шанский, *Очерки по русскому словообразованию и лексикологии*, Москва, Учпедгиз, 1959.
- Shanski 1970 = Н. Шанский, *Аффиксоиды в словообразовательной системе современного русского литературного языка* în *Исследования по современному русскому языку*, Москва, Изд-ство Москв. ун-та, 1970, с. 91–117.
- Stepanova 1953 = Мария Степанова, *Словообразование современного немецкого языка*, Москва, Изд. лит. на иностр. яз., 1953.
- Vascenco 1975 = V. Vascenco, *Probleme de terminologie lingvistică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975.

THE STATUS OF THE SCIENTIFIC GRECO-LATIN ELEMENTS IN THE MORPHEMIC SYSTEM OF THE LANGUAGE (Abstract)

The problem of delimiting the intermediate status of the scientific Greek-Latin elements has been discussed by derivatologists for a long time. In linguistics, this problem has engendered a number of controversies: some scholars consider the scientific Greek-Latin elements as affixes and thus as derivatives; others – as constituent parts of the compound words; the third category of researchers

recognizes their intermediate character. The affixoids result from a successful combination of nominal and structural (linguistic) characteristics. The affixoidation, a sub-process of compounding, is based, in general, on the revitalized Latin-Greek model of compounding.

Cuvinte-cheie: *elemente savante greco-latine, afixoid, afixoidare.*

Keywords: *scientific Greek-Latin elements, affixoid, affixoidation.*

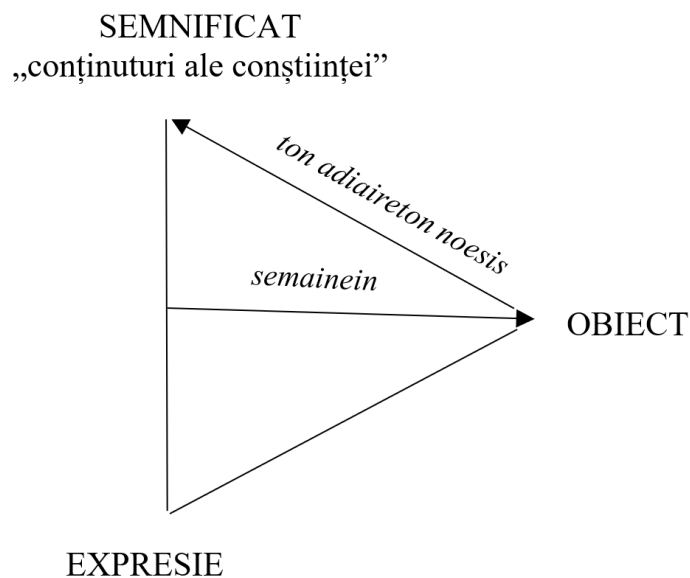
*Institutul de Filologie Română
„Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, al MECC
Chişinău, Bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt, 1
Republica Moldova
jana_mincu@yahoo.fr*

MIRCEA MINICĂ

FUNCȚII ȘI SEMNE. CÂTEVA REFLECȚII ASUPRA UNOR MODELE TEORETICE ALE SEMNULUI LINGVISTIC

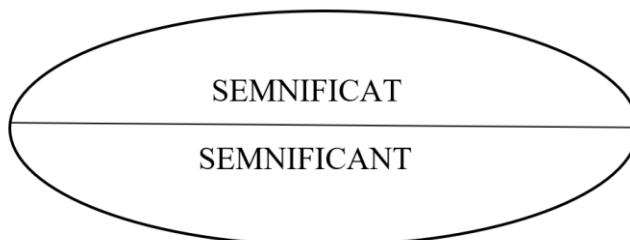
Există în teoria limbajului două modele ale semnului lingvistic de la care pornind putem ilustra distincția dintre cele două tipuri de fapte pe care ne propunem să o analizăm în această lucrare.

1.) Primul este modelul „triunghiular”, cu trei fețe, propus de Aristotel și preluat de Coșeriu, care-i face o analiză amănunțită în Coșeriu 2011, p. 116, model în care semnul lingvistic se prezintă ca o unitate între trei entități diferite:

Relația semnificatului cu obiectul era dublă, în viziunea lui Aristotel: pe de o parte, semnificatele, considerate a fi niște „conținuturi ale conștiinței” erau obținute prin „captarea esenței” obiectelor, operație a spiritului pe care Aristotel o numea *ton adiaireton noesis*, pe de altă parte, odată captate și organizate în relație cu o expresie, ele aveau funcția de a semnifica realitatea, de a indica obiecte din realitate sau din experiență, operație, specifică limbajului, pe care grecii o numeau *semainein*. Și Coșeriu (1981) arată că Aristotel deosebea deja, în cadrul acestui *semainein* între *semnificare*, relația semnului lingvistic cu generalul, cu conceptul universal, și *desemnare*, relația semnului cu concretul, cu obiectul particular la care trimitea vorbirea în circumstanțe determinate.

2.) Al doilea model este cel saussurian, biplan (v. Saussure 1998, p. 86):

unde *semnificat* și *semnificant* sunt termenii propuși de Saussure pentru a face de o manieră mai riguroasă științific distincția dintre „concept” și „image acustică”, cele două „laturi” ale semnului lingvistic, una aflată în planul conținutului, cealaltă în planul expresiei.

În primul model semnificația este văzută ca acel conținut din mintea noastră care *semnifică* (= trimite către) ceva din realitate, trimite către obiecte, referențialitatea semnului lingvistic – definită de Coșeriu ca *designație* – fiind o parte importantă a acestuia, într-atât încât *semnificatul* însuși ajunge să fie definit ca „suma tuturor posibilităților designaționale”. În modelul al doilea semnificația este ceva ce se află în planul conținutului, „strâns legat și implicându-se reciproc” cu ceva din planul expresiei, este ceea ce *este semnificat* de un semnificant. Atrage atenția, în cazul celui de-al doilea model, tocmai lipsa din structura semnului a obiectului, a designației; semnului lingvistic saussurian îi lipsește orientarea către realitatea extralingvistică, Saussure nu include referențialitatea în schema pe care o propune pentru semnul lingvistic, pare că pur și simplu nu-l interesează, n-o consideră suficient de importantă încât să o includă în structura acestuia. Ne întrebăm, așadar, care dintre cele două modele este mai potrivit realității semnului și cât de importantă este referențialitatea pentru semnul lingvistic.

Atunci când analizează posibilitatea limbajului de a exprima falsul, în dialogul *Sofistul*, Platon ajunge la concluzia că „neființa”, „ceea ce nu este” (*to me on*) nu poate fi un semn al limbajului, întrucât nu trimite la un obiect din realitate sau din experiență, ci este un *logos*, un conținut creat în interiorul limbajului, care-și creează (= își proiectează în afară) propriul obiect¹. Limbajul nu doar captează din afară „ființa” obiectelor extralingvistice, pe care o organizează sub formă de semnificați, ci și creează el însuși, în interior, conținuturi lingvistice care pot deveni la rândul lor semnificați și să proiecteze în afară obiecte². Este procedeul pe care Platon îl găsește responsabil pentru posibilitatea limbajului de a exprima falsul: limbajul reproduce realitatea, o indică, o semnifică, și în această privință

¹ Despre faptul că obiectele la care trimite limbajul sunt, în fapt, *obiecte intenționale* vezi Vîlcu 2002–2003.

² Ba, mai mult, am spune noi, limbajul captează ființa obiectelor exterioare tocmai pentru că este capabil să creeze în interior „obiecte” care să le corespundă.

el nu poate fi fals, pentru că realitatea nu poate fi falsă, dar limbajul nu face numai asta, ci este capabil și să creeze o altă realitate, diferită de cea perceptibilă și, prin asta, falsă. Și poate să facă acest lucru întrucât, spune Platon, limbajul are o funcționalitate specială, vorbirea, în cadrul căreia se pot combina conținuturi preexistente pentru a se crea conținuturi noi. Însă această combinație de conținuturi vechi pentru a se obține conținuturi noi nu se întâmplă oricum, ci are loc, spune Platon, pentru că există, organizate cu ajutorul limbajului, două tipuri de fapte („două genuri de indicare a ființei pe calea glasului”, Platon 1989, p. 376) care se pot combina, unele care numesc ceva, și cărora Platon le spune *onoma*, și altele care spun ceva despre ceea ce a fost numit, cărora le spune *rhema*. Combinațiile de conținuturi lingvistice sunt întotdeauna combinații între *onoma* și *rhema*, iar unei astfel de combinații *onoma* + *rhema* Platon îi spune *logos*.

Acuma, judecate din perspectiva designaționalității, numai *onomata*, faptele care stau *pentru* ceva, care trimit la ceva din afara limbajului, au propriu-zis designație, *rhemata*, care se spun *despre* ceva, nu au designație proprie, ele determină designația primelor, orientând-o mai precis către realitate sau către „o anume” realitate specifică, dar fac asta cu semnificatul lor, nu cu designatul. Deși stau alături în planul structurării (expresiei) lingvistice (*câinele latră*), *onoma* și *rhema* funcționează, de fapt, în planul conținutului, la niveluri diferite: nu semnificatul „câine” latră, ci obiectul individual (indiferent dacă real sau nu) «câine», astfel că „latră” se spune, de fapt, despre designatul lui „câine”: «*câinele*» *latră*. În planul conținutului semnificatul lui *rhema* stă alături de designatul lui *onoma*. Și tocmai faptul că nu au designat le permite faptelor de limbă cu funcție de *rhema* să nu „se spună pe ele însele”, ci să spună ceva despre *altceva*, atribuind conținutul lor altor fapte și fiind, prin aceasta, *relaționale*. Modelul aristotelian al semnelor lingvistice este, prin urmare, specific faptelor de limbă cu valoare de *onoma*, în vreme ce modelul saussurian este specific faptelor cu valoare de *rhema*.

Faptul că *rhemata* nu au designație se poate observa și dacă-l investigăm din perspectiva categoriilor verbale prin care se realizează în vorbire *onoma* și *rhema*. Astfel, diferența dintre verb, categorie verbală a cărei funcție primară este cea de *rhema*, și substantiv, a cărui funcție principală e cea de *onoma*, constă în faptul că o acțiune, chiar performată de un singur individ și într-un fel special și ireproductibil, are în sine, ca posibilitate, proprietatea de a putea fi reprodusă. Orice ar face cineva, altcineva ar putea face același lucru, însă dacă cineva e X, altcineva nu mai poate fi X, va trebui să fie Y (sau Z...). Or, tocmai în aceasta constă diferența de organizare lingvistică a verbelor în raport cu substantivele – a *rhemata* în raport cu *onomata* – verbele se spun despre mai mulți (în fapt, ele se pot spune la fel chiar și despre indivizi din clase ontologice diferite, – designați prin semnificații diferite), substantivele pot numi și indivizi unici. Dacă am desemnat un câine într-un fel, al doilea câine trebuie să-l desemnez în alt fel, dar dacă am spus despre un câine că face ceva, despre un alt, al doilea, câine (sau despre un cal, sau, în principiu, despre orice alt obiect din lumea reală sau închipuită), pot spune că fac(e) același lucru.

Verbul nu are realitate extralingvistică de sine stătătoare, el există doar ca *ceva ce fac* obiectele desemnate. Iar acest *ce fac* obiectele desemnate este, de fapt, semnificația verbului, nu designația sa. Verbele *semnifică* acest „ce fac” obiectele, nu-l desemnează. Dacă-i spun cuiva să pună cartea pe masă și el cunoaște semnificațiile „a pune”, „carte”, „pe” și „masă” el va ști ce trebuie să facă, va înțelege conținutul pe care l-am construit. Dacă în jurul lui nu vede nicio masă (sau nicio carte), îmi va cere designația lor: *Care masă?* (sau *Care carte?*). Pentru *a pune* și pentru *pe* e suficient să le știe semnificația ca să înțeleagă conținutul enunțului, nu are nevoie și de designație. Și asta pentru că ele nu au designație proprie, ele sunt *ceva ce se spune* despre obiecte, nu *se indică* sau *se numește*. Despre *masă* mă poate întreba în două feluri, despre semnificația lui: *Ce înseamnă „masă”?* și despre designația lui: *Care masă?*, *Unde vezi tu masă?*, *Unde-i masa?*. Despre *a pune* sau despre *pe* mă va întreba doar o dată: *Ce înseamnă „a pune”?*, *Ce înseamnă „pe”?*, și, dacă-i explic, nu mă va mai întreba și altceva despre ele, nu-mi va cere și designația lor. Prin urmare, ceea ce deosebește în mod fundamental conținutul lingvistic al substantivelor de conținutul celorlalte categorii de vorbire este faptul că doar conținuturile substantive se pot particulariza, trecând de la semnat la designat, doar ele se pot aplica unui individual, doar prin ele se pot desemna obiecte particulare, ipsitați. Celelalte conținuturi, cele adjectivale, verbale, adverbiale, nu se pot particulariza, nu pot desemna ipsitați, prin ele nu se poate ajunge la individual, la concret. Ele rămân la nivelul semnificatului, universale, nu se particularizează, ci doar se aplică obiectelor particulare, determinându-le. Ele trebuie să rămână universale tocmai pentru a se putea aplica unei infinități de obiecte. Un semnat cum e „câine” trebuie să se poată particulariza, prin designație³, până la a se putea aplica fiecărui individ posibil din clasa câinilor, fiecărui «câine». Un semnat ca „a lătra”, pe de altă parte, trebuie să se poată aplica oricărui individual concret din clasa câinilor⁴ și, ca atare, nu se poate particulariza, orice particularizare i-ar reduce aplicabilitatea.

Asta nu înseamnă, bineînțeles, că nu putem desemna felul particular în care *un câine latră*, însă, dacă vrem să vorbim despre un „a lătra” particular, trebuie să-l substantivizăm și să(-i) spunem *lătratul acestui câine*, pentru că doar ca substantiv „a lătra” se poate particulariza până la a desemna – identificând – o entitate precis determinată. Nu mai avem, atunci, semnificatul verbal „a lătra”, care se spune despre toți câinii, ci semnificatul „a lătra” prin care se desemnează un obiect sonor care aparține «câinelui», avem, așadar, verbul *a lătra* ca substantiv, avem *lătratul «câinelui»*, și capătă designație tocmai pentru că a devenit substantiv. Dar, deși substanța lui lexicală rămâne aceeași, ca să poată desemna un obiect, ca să capete

³ Vezi Coșeriu 1955/1967 pentru o descriere a procedeelelor prin care se ajunge în vorbire, de la *semnat* la *denotat*, de la conceptul universal din planul limbii, la obiectul individual, care face obiectul actului lingvistic particular.

⁴ În fapt, trebuie să se poată aplica oricărui individual concret posibil și, astfel, să transforme orice obiect particular în «câine».

designație, ca să poată organiza un alt tip de conținut decât semnificatul, verbul trebuie să devină substantiv. Tocmai aceasta este diferența dintre verbe, adjective, adverbe și cuvinte instrumentale, pe de o parte, ca fapte de limbă relaționale, *nedesignaționale*, și substantive, pe de alta, ca fapte nerelaționale, dar *designaționale*.

Prin urmare, această posibilitate de particularizare nu stă în *lexicalitatea* lui „câine”, ca diferită de lexicalitatea lui „a lătra”, ci în *substantivitatea* lui, opusă *verbalității* celui de-al doilea. „A lătra” ca substantiv se poate și el particulariza pentru a indica un obiect sonor particular: «lătratul acestui câine», dar ca verb nu poate face asta. Acesta este sensul în care spunem că verbele nu au designație și că funcționează în planul conținutului la alt nivel decât substantivele. «Lătratul» unui câine, „a lătra” ca substantiv, este un obiect al lumii, unic și irepetabil, dar ceea ce se spune prin *lătră*, „a lătra” în verbalitatea lui, este ceva ce se poate spune despre toți câinii, ceva ce face orice obiect să fie câine, dacă nu în realitate, măcar în reprezentare. Prin substantiv se exprimă – se poate exprima – unicitatea experienței, prin verb se exprimă universalitatea ei. Verbul – așadar – nu există, nu este structurat în limbaj ca lexicalitate, el există doar ca organizare a unei lexicalități. Ceea ce semnifică verbul, ce organizează el ca fapt de limbaj, conținutul lui lexical, nu-i este exclusiv, acest conținut poate fi organizat și ca substantiv, adjectiv, chiar ca instrumentalitate. De-aceia verbul are în paradigma lui substantivitatea și adjectivitatea organizate ca moduri nepersonale. Ceea ce-i este exclusiv verbului în limbaj este felul în care organizează ceea ce semnifică, în termenii lui Coșeriu (v. Coșeriu 1994–1995) semnificatul lui *categorial*, nu semnificatul lui lexical. Ceea ce ar putea să ne facă să presupunem că designaționalitatea (posibilitatea virtuală de a avea designat) ar fi o trăsătură inerentă a semnificatului lexical. Ea va fi activată, prin operația descrisă și numită de Coșeriu *actualizare* (v. Coșeriu 1955/1967), în cazul funcționării semnificatului lexical ca *onoma*, sau nu va fi activată, în cazul funcționării acestuia ca *rhema*. Astfel că, pentru majoritatea faptelor cu funcționalitate de *rhema* se poate presupune existența prealabilă a unui semnificat lexical care ar fi purtător al designaționalității. Există însă, organizate ca fapte lingvistice, și conținuturi – chiar semnificați – a căror posibilă organizare ca *onoma* este ulterioară funcționării lor ca *rhema*. Este vorba de faptele care, în descrierea lui Coșeriu (1994–1995), sunt caracterizate de așa-numitul *semnificat instrumental* sau *ontic* și (pe) a căror funcționare vom încerca să o ilustrăm cu ajutorul conținutului „nu”. Folosirea în vorbire a conținutului „nu”, cel pe care-l utilizăm (ca *rhema* pe lângă *onoma* „ființă”) atunci când construim semnificatul „neființă”, nu este condiționată de (pre)existența semnificatului lexical „negație”. El este un conținut care nu trimite la ceva din afara limbajului, nu există în lucruri, în lucruri există numai „mișcare” și „stare”, „a vorbi” și „a tăcea”, „aici” și „altundeva”, „prezent” și „absent” și, din toate aceste opoziții, noi am extras conținutul „nu” pentru a-l utiliza la structurarea și organizarea altor opoziții similare. Astfel, „nu”

nu este ceva ce noi am găsit printre lucruri, el este ceva ce noi punem⁵ acolo pentru a le structura și a le înțelege mai bine.

În general, se consideră despre astfel de fapte care nu au existență în afara limbajului, că ele stau ca semne pentru un concept construit de noi, un conținut conceptual din mintea noastră, și, de fiecare dată când le spunem, ele trimit la acest concept, sunt, prin urmare, semne pentru un asemenea concept. Un astfel de concept pentru „nu” ar putea fi cel de „negație”, și, ca atare, „nu” ar fi semn pentru „negație”; dar eu când, vorbind, spun *nu merg*, nu folosesc pentru a spune asta substantivul „negație”, ideea de „nu”, folosesc conținutul „nu”, pe care îl pun alături de conținutul enunțului (*eu*) *merg*. Expresia materială *nu* trimite la ceva din mintea mea, la conținutul „nu”, care este deja acolo, nu ar avea niciun sens ca un conținut din mintea mea să trimită la alt conținut din mintea mea, nu ar avea niciun sens ca „nu” să trimită la altceva din mintea mea din moment ce el este deja acolo, „conținut” în mintea mea, organizat ca un instrument de structurare a altor conținuturi și poate fi folosit ca atare, punându-l alături de ele pentru a le nega și a-mi structura astfel experiența. În fine, nu ar avea niciun sens ca acest conținut să intre într-un circuit inutil pentru el al semnului lingvistic, expresie – semnificat – obiect („concept”) și abia apoi, după ce acest circuit al semnului s-a închis, să îl pot folosi în vorbire, când el este deja acolo, gata să fie folosit oricând.

Prin urmare, nu credem că semnificatul „nu” are nevoie să trimită la conceptul de *negație* pentru a-și putea îndeplini funcția pe care o are în vorbire. „Nu” nu este un semn lingvistic, el este un instrument lingvistic, o funcție de structurare a conținuturilor lingvistice. El e un conținut structurat în limbaj din toate opozițiile de tipul „mișcare”/„stare” etc. și organizat ca instrument pentru a face mai ușoară structurarea și înțelegerea altor diferențe similare. „Nu” nu trimite la o negație, el este acea negație, *neagă* el însuși, fără a avea nevoie să trimită pentru aceasta spre altceva. El este un semnificat numai în sensul 2 – cel saussurian, dar nu semnifică nimic, el *face* ceva în limbaj, nu semnifică ceva, el este o funcție lingvistică, nu un semn. „Nu” nu semnifică un raport, ci raportează. Am putea eventual spune că el „semnifică” o operație a spiritului, numai că, atunci când este folosit în vorbire, „nu” *nu trimite* la acea operație, ci chiar *face* operația respectivă. Organizarea lui ca operație este ulterioară instrumentalității sale. „Nu” nu este un conținut lexical, este un conținut instrumental. „Negație”, „a nega”, „negativ” sunt semne pentru că trimit la „nu”. Acesta este și sensul în care Aristotel afirmă că negația nu poate fi subiect într-o propoziție, ea putând fi doar predicată despre un subiect, cu alte cuvinte, nu poate fi *onoma*, ci doar *rhema*.

Așadar, o distincție care credem noi că trebuie făcută între faptele structurate de limbaj și cu limbajul este cea dintre semne lingvistice și funcții lingvistice. Între fapte care stau în limbaj ca semn pentru ceva și fapte care fac ceva ca funcție în limbaj. Limbajul structurează două tipuri de fapte: semne și funcții. Semnificați

⁵ „A pune ceva în afară”, „a pune din tine în lucruri”, acesta ar fi sensul etimologic al lui *exponere*, care ni l-a dat pe *a spune*.

nerelaționali și semnificați relaționali. Structurându-și semnele, limbajul își structurează, în aceeași mișcare, și instrumentele, cu care, apoi, își va structura tot mai precis semnele, într-o interdependență continuă – logos după logos, după logos – care le face din ce în ce mai precise pe amândouă.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Coșeriu 1955/1967 = Eugenio Coseriu, „Determinación y entorno. Dos problemas de una lingüística del hablar”, în *Teoría del lenguaje y lingüística general*, Madrid, Gredos, 1967, p. 282–323; (traducere în limba română de Constantin Dominte, „Determinare și cadru. Două probleme ale unei lingvistici a vorbirii”, preluată în *Omul și limbajul său*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009, p. 198–233).
- Coșeriu 1981 = Eugenio Coseriu, «*To ev σήμαινεν*». *Significato e designazione in Aristotele* (traducere din germană de Gio Batta Bucciol), în „Agoră”, nr. 24–25, 1981, p. 5–13.
- Coșeriu 1994–1995 = Eugeniu Coșeriu, *Principii de sintaxă funcțională*. Traducere de E. Tămăianu, în „Dacoromania”, serie nouă, I, 1994–1995, nr. 1–2, p. 29–68.
- Coșeriu 2011 = Eugeniu Coșeriu, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi până la Rousseau*. Versiune românească și indice de Eugen Munteanu și Mădălina Ungureanu, București, Humanitas, 2011.
- Platon 1989 = Platon, *Sofistul*. Traducere, lămuriri preliminare și note de Constantin Noica, în idem, *Opere*, vol. VI. Ediție îngrijită de Constantin Noica și Petru Creția, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 307–390.
- Saussure 1998 = Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*. Traducere și cuvânt înainte de Irina Izverna Tarabac, Iași, Polirom, 1998.
- Vîlcu 2002–2003 = Cornel Vîlcu, *De la semnificat la designat. Excurs despre logos semantikos*, în „Dacoromania”, serie nouă, VII–VIII, 2002–2003, p. 141–157.

SOME REMARKS ON TWO THEORETICAL MODELS FOR THE LINGUISTIC SIGN (Abstract)

In this paper I have analysed two theoretical models for the linguistic sign from the perspective of reference, that is the relationship between signs and objects. Aristotle's model, which E. Coseriu later embraced, regards the relationship with the object as a major component of the linguistic sign, whereas Saussure's model disregards this aspect. Based on an analysis of the two models in terms of Plato's concepts of *onoma* and *rhema* I have argued that Aristotle's model corresponds to words functioning as *onoma*, while Saussure's model corresponds to (relational and non-referential) words functioning as *rhema*.

Cuvinte-cheie: *semn lingvistic, semnificat, designat, onoma, rhema.*

Keywords: *linguistic sign, meaning, reference, onoma, rhema.*

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu” al Academiei Române
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21
mirceaminica@gmail.com*

CÂTEVA DIFICULTĂȚI ÎN TRATAREA LEXICOGRAFICĂ A ETIMOLOGIEI

1. Considerații generale

Conform unei definiții de sinteză care are în vedere aspectul procesual al conceptului, prin etimologie se înțelege cercetarea originii mai îndepărtate sau mai apropiate a unei unități lingvistice, argumentabilă atât la nivel formal, cât și la nivel semantic, pe parcursul istoriei sale, în relație obligatorie cu evoluția societății care vorbește o anumită limbă și cu funcționarea internă a respectivei limbi. Înțelegerea conceptului în acest sens este astăzi o normalitate în lexicologia europeană și internațională, a cărei necesitate a fost susținută de mari învățați precum Hugo Schuchardt, Jules Gilliéron, Antoine Meillet, Walther von Wartburg, Kurt Baldinger etc., la care adăugăm, simultan sau succesiv, pe B.P. Hasdeu și, desigur, pe Sextil Pușcariu, urmați de Al. Graur, Theodor Hristea, Stelian Dumistrăcel, Andrei Avram și mulți alții, mai mult sau mai puțin tineri¹.

2. Tratatul etimologiei în Dicționarul-tezaur al limbii române

Dicționarul-tezaur coordonat de Sextil Pușcariu are meritul incontestabil și de neegalat până astăzi de a propune microdiscuții etimologice acolo unde redactorii, la rândul lor mari învățați, au considerat de cuviință că merită inserarea respectivului cuvânt-întrare într-un anumit mediu lingvistic, în manieră comparativă, balcano-romanică. Deși etimologia indirectă apare rareori în mod explicit, ea este sugerată prin indicarea și explicarea dubletelor etimologice, fapt care este astăzi de mare folos în construirea familiilor lexico-etimologice din DELR. Desigur, o anumită manieră de redactare convențională, impusă de ritmul de realizare a dicționarului și de stadiul cercetărilor din epoca respectivă a reprezentat piedici asumate în extinderea secțiunii etimologice, dar, în ciuda acestui fapt, DA-ul reprezintă, prin componenta sa istorico-etimologică, o remarcabilă dovadă de competență și de onestitate științifică. În același timp, consultarea DA-ului cere o bună cunoaștere a problemelor etimologice pentru o justă interpretare a comentariilor și opțiunilor redactorilor dicționarului.

3. „Etimologie nesigură” în DELR. Situații și exemple

În general, dificultățile etimologice sunt cunoscute și studiate de către cercetători², cu precădere atunci când este cercetată originea cuvintelor radicale vechi,

¹ Pentru definirea conceptului și istoricul etimologiei românești, vezi o prezentare de sinteză la Celac-Moroianu 2018, p. 291–322.

² Vezi, spre exemplu, pentru limba franceză, Guiraud 1982.

raportabile la etimoane latine neatestare sau fără corespondenți romanici, originea cuvintelor vechi în relație cu etimoane autohtone reconstruite pe baza limbilor învecinate din spațiul balcanic, originea cuvintelor cu structură expresivă, caracterul moștenit sau intern, originea dialectală a unor împrumuturi orale și populare sau împrumutul din limbi vechi, fără atestare scrisă, vorbite de populațiile care au traversat spațiile locuite de ceea ce numim astăzi români. În toate aceste cazuri, etimologii au făcut apel, în funcție de situație, inclusiv la argumente de ordin geografic, istoric, social sau mentalitar și au optat fie pentru o etimologie unică (a), fie pentru una nesigură, propunând unul sau mai multe etimoane, probabile sau posibile (b), fie, în sfârșit, pentru o etimologie multiplă (c)³. Un exemplu este DELR-ul⁴, unde etimologia nesigură presupune:

a) o singură propunere etimologică, probabilă:

cleanf s.n. (Trans.) „bucată, colț de pâine” 1906 (Viciu, Gl.). Et. nes., probabil ← **clenfăi* ← *clenfăi* (= *clefăi*)^o // Cf. *coltuc*, *câlfan*, *câlfete*, *câlhău*, *cărhan*, *clifan*, *clihan*, *crifoiu*, *crihan* DA.

cleașcă² s.f. (rar) „mămăligă rău făcută” 1928 (Ciașanu – Fira – Popescu, Vâlcea). Et. nes., probabil ← *fleașcă* (DA), cu substituirea lui *f-* prin *c-* sub infl. lui *clei*, *cleios*.

cocovardă s.f. (Turda) „clătită” 1925 (Viciu, S. Gl.). Probabil contaminare între *cocă*¹ și *scovardă* DA.

cofleși vb. „(despre fructe, refl.) a se înmuia, a se strica; (fig., tranz.) a urâți, a slăbi” 1870 (Costinescu, V.), var. *chiflici*, *chifligi*, *cofleji*, *cofliști*, *tofleji*, *tofligi*. Et. nes., probabil lat. **conflexire* „a încovoia, a îndoi” < *conflexus* „îndoit” (*con-* + *flexus*, part. lui *flexere* „a îndoi”) Giuglea, CL, 6, DEX (sigur), Pușcariu, Îns. Et. Wb., REW 2136; pentru *o* neînchis la *u* în silaba inițială *co-*, cf. *coperi*, *conteni*, [*în*]*conjura*; pentru evol. semantică, cf. occ. *fleis* „moale” < lat. *flexus* (REW 3369a, FEW III, 620) // ← **coflești* ← *fleașc*, *fleșcăi* + *co-* expresiv (cf. *cocârja*, *copleși*, *cotropi*) CDER 2233; *co-* (prefix provenit din slavul *po-*) + baza onomatopeică *fleașc* (cf. *fleașcă*, *fleșcăi*) M. Avram, SMFC VI (1972), 6; cf. lat. *confrascere* „a putrezi” SDLR; cf. țig. *kovlo* „moale” Al. Graur, BL 2, 1934, 142; ← *cofleșă* „coajă de dovleac strică” G. Pascu, Rev. crit. VIII, 184.

cofloșniță s.f. (Năs., peior.) „femeie bătrână” 1928 (Pașca, Gl.). Et. nes., probabil ← *cofleși* M. Avram, SMFC VI, 6 // Et. nec. DA.

decrispare s.f. „deconectare” 1977 (Contemp. 16 sept. p. 1, în DCR¹ 157), probabil după fr. *décrispation* [s.v. **crispare**] etc.

b) mai multe propuneri etimologice, cu un grad mai mare sau mai mic de probabilitate:

³ Etimologia multiplă este înțeleasă aici atât ca opțiune asumată și argumentată ca atare (reală și demonstrabilă), cât și ca imposibilitate obiectivă de a decide în ce măsură un anumit cuvânt provine doar dintr-o limbă sau din altă limbă (etimologie multiplă potențială).

⁴ Cele mai multe dintre exemple sunt preluate, cu minime ajustări, din DELR 2018 s.v. Exemplele cu litera D sunt preluate din materialul aflat încă în faza de redactare a volumului al treilea al DELR, litera D. Pentru dicționarele citate și pentru informațiile bibliografice referitoare la primele atestări, vezi Bibliografia și Sursele DELR, p. XI–LXI.

clipoci¹ vb. (Mold., Buc.) „a i se închide cuiva ochii de somn, a moțai, a ațipi ușor” 1856 (Sbiera, Pov.). Et. nes., probabil ← *clipi* + *-oci*, cf. *scornoci* (< *scorni*), *scotoci* (< *scoate*), *pisoci* (< *pisa*) Form. cuv. III sau ← **clipăci* ← **clipaci* < bg. *klepač* „pleoapă” DA (cf. bg. *klepač* TDRG, DEX).

colăcar¹ s.m. „persoană care rostește urări la nuntă, tânăr călare în alaiul mirelui, când pleacă după mireasă” 1881 (Conv. lit. XIV, 292), var. *colocar*. Probabil ← *olăcar* „curier”, infl. formal de *colac* CADE sau ← *conăcar* „persoană însărcinată cu pregătirea locului de popas al domnitorului sau al unor oaspeți de seamă”, de unde „tânăr călare în alaiul mirelui”, infl. de *colac* TDRG, SDLR.

c) o singură propunere etimologică, posibilă:

clățau s.n. (S Trans., Munt.) „grup de oi sau de capre, mai mic decât o turmă” 1885 (H. XVII, 228), var. *țăclău*¹. Et. nes., posibil ← *țăclău*² (= *țiclău*) „vârf de deal”, reinterpretat semantic („loc pe care paște un pâl de oi” > „pâl de oi”) ° // Magh. SDLR; et. nec. DA.

cocâlțeață s.f. (Mold.) „stog mic, grămadă mică” 1909 (I. Cr. II, 277). Et. nes., posibil ← *mogâlțeață* DA, poate influențat de *claie*, *căpiță* etc.

coci¹ interj., strigăt cu care se mână vițeei 1914 (Pamfile, Cr.). Creație expresivă, posibil ← *coti*¹ ← *coteț* °; cf. și *câci*¹ DA.

fotocronică s.f. „cronică jurnalistică bazată pe fotografii” 1962 (I. B. 19 mar., p. 1, în DCR¹) < *foto*²- + *cronică*, posibil după it. *fotocronaca* [s.v. **cronică**]

d) mai multe propuneri etimologice, cu un grad mai mare sau mai mic de posibilitate:

cobâlțeață s.f. (Trans.) „poiată, grajd” 1888 (Frâncu – G. Candrea, M.). Et. nes., posibil ← **cobălă* (°) < germ. austriac *Kobel* „colibă, coteț, porumbar” (cuvânt neatestat totuși în graiurile săsești), infl. de *cocâlțeață*, *coteață* (°), *cotineață* DA sau derivat de la rădăcina *cobil-* (← *colibă*, cu metateză) prezentă și în *cobârlău* CDER 2194 (care admite însă și o înrudire cu *cobace* < scr. *kobača*).

cobârlău s.n. (Buc., Ban., Sălaj) „bârlog, vizuină; țarc pentru miei” 1889 (H. XVIII, 15). Et. nes., posibil ← *cotârlău*¹ „adăpost de găini sub vatra cuptorului” Avram, PE, 43, cu *-b-* după *bârlog* (°) sau ← **cobârlă* (cf. *cobârnă*) ← **cobilă* (← *colibă*), infl. de *târlă* (cf. CDER 2194, care admite o derivare din radicalul **cobil-* ← *colibă*, prin metateză, ca și pentru *cobâlțeață*, *cobilete*, dar și o înrudire cu *cobace* „colibă, dependințe” < scr. *kobača*). // Cf. magh. *kobor* „coș împletit” și *cobârnă* „bordei” (cu etimologie discutabilă, n.n.) DA.

cocârță s.f. „mâncare ciobănească făcută din caș dulce amestecat cu zer” 1885 (H. XI, 275), var. *cocârțiță*. Et. nes., posibil scurta din *cocârțiță* ← *cocă*¹ sau *coacă*² „bulz” (cf. sensul „primul bulz de caș la stână” citat de SDLR) + *jintiță* ° (CDER 2218: derivat expresiv de la baza *coc-* „obiect rotund, bulgăre, grunz”).

e) o unică propunere etimologică, considerată probabilă, completată de eventuale posibile înrudiri:

cocoasă s.f. „diformitate constând într-o curbă a coloanei vertebrale sau a sternului; protuberanță naturală formată din rezerve de grăsime, pe spatele unor animale; (ironic) spate, spinare; (p. anal.) parte ridicată a viței-de-vie; pietriș ce formează

mici insule într-o apă curgătoare, stâncă peste care curge apa; zăvor sau pană de lemn cu care se înțepenește capătul grindeiului de la plug” 1829 (Episcopescu, O. S.), var. *cucașă*, *cucoașă*. Et. nes., probabil derivat de la baza *coc-* „mic obiect sferic” (< lat. *coccum*), cf. *cocoli*, *cocoloș*, *coc*³ „cucui, umflătură”, *coacă*² „bulz, cocoloș”, ar. *cucoașe* „nucă”, posibil înrudit cu *gogoașă* (cf. *gogoloș/cocoloș*, *gogoloi/cocoloi*) DA (var. a lui *gogoașă*, cf. *cocon/gogon*, înrudit cu *coc*, *cocă*, *cocoloș*, *coacăză*, cf. *cocon*), CDER 2205, SDLR (var. a lui *gogoașă*, de la baza „imitativă” *coc-* înrudită cu gr. *κόκκος* „bobiță”, lat. *coccum*), TDRG2 (cf. *gogoașă*, *coc*, *cocoloș*) // ← *cocoșă* ← *cocoș* CDED II 67.

f) propunere etimologică dublă sau triplă, prima cu un grad mai mare de probabilitate decât a doua sau, eventual, decât a treia, ceea ce conduce, în general, spre luarea în considerare a etimologiei multiple:

alfabetiza vb. „a învăța să citească și să scrie o persoană adultă sau un grup social” 1955 < fr. *alphabétiser* sau ← *alfabet* sau ← *alfabetizare* (der. regresiv); **alfabetizare** s.f. (abstr.) 1949 < fr. *alphabétisation* (cu echivalarea sufixului) [s.v. *alfabet*];

colectiviza vb. „a transforma diverse tipuri de proprietate privată în proprietate colectivă” 1953 (Cursul scurt de istorie a PCUS, în DLRLC), refăcut din *colectivizare* sau, mai puțin probabil, fr. *collectiviser* DLRM, DEX; **colectivizare** s.f. „transformare a diverse tipuri de proprietate privată în proprietate colectivă” 1948 (Contemp., seria II, nr. 109, 4/2) < rus. *kollektivizacija*, cu echivalarea sufixului // ← *colectiviza* DEX [s.v. **colectiv**].

4. Dificultăți etimologice în DELR

În discuția de față, ne-am propus să evidențiem câteva dintre dificultățile etimologice resimțite în activitatea la DELR, să arătăm cum au fost ele tratate în dicționar și cum am putea eventual să ameliorăm tratamentul lor lexicografic. Acestea sunt:

1. problema împrumuturilor analizabile;
2. relația dintre contaminare și alte fenomene analogice și
3. relația dintre cuvânt și variante externe (etimologice).

4.1. Problema împrumuturilor analizabile (total sau parțial)

4.1.1. În numeroase cazuri, cercetătorul trebuie să decidă, cu argumente lingvistice și extralingvistice, dacă se află în prezența unei creații interne moderne, formată din componente neologice, sau în prezența unui împrumut analizabil, eventual adaptat după un corespondent extern etimologic. Nu interesează aici situațiile în care sunt posibile ambele modalități de îmbogățire lexicală, internă și externă, realitate care se circumscrie etimologiei multiple mixte și care presupune atât împrumutul, cât și formarea internă a unui cuvânt mai vechi sau mai nou într-un interval demonstrabil, în măsura posibilului, ca fiind același⁵.

⁵ Vezi, spre exemplu, **clătări** vb. (Trans., Criș., Ban.) „a agita, a scutura, a limpezi, a clăti de mai multe ori, a (se) clătina, a (se) tulbura” 1785 (G. Lex., *apud* TDRG²), var. *clotori* < scr. *klatariti*

4.1.2. Astfel, spre exemplu, istoria abstractului *claritate* (atestat prima dată în 1829, sub forma *chiaritate*) ne conduce spre împrumutarea lui din fr. *clarté*, cu forma adaptată după lat. *claritas*, -*atem* [DELR; N. după fr. (lat. *claritas*, -*atis*, idem) DA; din lat. *claritas*, -*atis*, fr. *clarté* DEX], fără să fie suficientă derivarea internă din *clar* + *itate*. Pe de altă parte, pentru forma abstractului similar *clasicitate* (atestată 1871) este de preferat o derivare internă (din *clasic* + *itate*) după model extern (germ. *Klassizität*) [după germ. *Klassizität* DA; din germ. *Klassizität* MDA, DEX], pentru că rezultatul unui împrumut direct ar fi fost, teoretic, varianta **clasițitet*, negăsită încă în bibliografia consultată⁶. La fel, abstractul *colegialitate* (1866) este explicabil mai degrabă prin derivare internă (din *colegial* + *-itate*) după germ. *Kollegialität* (DA, DEX, DELR), decât ca împrumut din germană (MDA)⁷.

În cazul lui *combiner* s.m. „muncitor calificat care manevrează o combină” 1953 (Gheorghiu-Dej, Gosp. Agr.), nu există niciun motiv particular pentru considerarea lui drept exclusiv creație internă derivativă (din *combină* + *-er* MDA sau *-ar* DEX sic!), de vreme ce există rus. *kombajner* (< engl. *combiner*), care poate explica atât varianta etimologică (primară) *combainer*, cât și pe cea analogică secundară *combiner*, modificată după *combină*. Cu atât mai mult, o formă (înv., rar) de tipul *dactilicesc*, atestată deja în 1787 (Văcărescul, Gr. 174) este explicabilă mai degrabă ca împrumut din ngr. *δακτυλικός*, cu adaptarea sufixului, decât ca derivat din *dactil* + *icesc* (pentru care vezi DLR s.v.), fără ca această ipoteză să poată fi, însă, exclusă.

În ceea ce privește verbul *compleți* (înv.) „a complica” (atestat în 1829 la Episcopescu, O. S. 248/3, în var. *compliti*), ezitarea între formarea internă (contaminare între *complica* și *împleți* DA, DEX) și originea externă (din fr. *compliquer*, cu adaptare după *împleți* DELR) este greu rezolvabilă deocamdată fără argumente suplimentare într-un sens sau în altul, cele două explicații acoperindu-se cel puțin parțial (un argument în favoarea împrumutului modificat prin atracție sinonimică ar fi, totuși, forma variantei).

„a se agita, a se balansa” (< *klatiti*) DA, TDRG, SDLR, DEX sau ← *clăti* CADE, CDER 2125 [s.v. **clăti**]; **clica** vb. „a selecta, pe un computer, o fereastră, un simbol etc., făcând clic în dreptul elementului respectiv” 2005 (DOOM²) ← *clíc*³ sau engl. (to) *click* ° [s.v. **clíc**³]; **clientelar** adj. „(despre raporturi) bazate pe favoritism; (ist., despre state) aflate sub protecția Romei, în regim de clienți” 1939 (SDLR) < fr. *clientelaire* sau ← *clientelă* SDLR [s.v. **client**]; **clientelism** s.n. „atrageră a unei susțineri (politice, electorale, economice) prin recompense ilicite” 1997 (Dimineața, 20 sept. în DCR³) ← *clientelă* sau < it. *clientelismo* [s.v. **client**]; **daică**³ s.f. „(Munt., Olt.) dadă¹; (Olt., Mold.) iubită” 1884 (H. IX, 82), var. *dăcă*³, *gaică*⁴ ← *dadă*¹, cf. *maică*, *taică* TDRG, DLR sau scr. *dajka*, diminutiv al lui *dada* „dadă¹” SDLR, CADE, CDER 2752, DEX [s.v. **dadă**¹] etc.

⁶ Nu este, totuși, imposibilă, adaptarea la forma *-itate* după grafia germană, cu argumentul conștiinței originii primare latine în *-itas*, *-itatis*.

⁷ Desigur, împrumutul nu este nici aici imposibil, cuvântul fiind atestat în discursurile lui Maiorescu, bun cunoscător de germană. În acest caz, autorul putea echivala etimonul german analizabil cu sufixul *-itate*, ceea ce ar corespunde atât unei românizări moderne (sufixul era deja bine atestat cu această formă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea), cât și unei latinizări neologice.

O altă situație specială este aceea a substantivului *consultanță* s.f. „activitate depusă de un consultant” (atestat în revista „Scânteia”, 11 aug. 1973). Considerată în mod greșit în DEX ca derivat din *consult* + *anță*, în ciuda relației directe cu corespondentul *consultant*, cuvântul provine din *consultant* cu substit. sufixului, după modelul engl. *consulting* (etimologie propusă de multă vreme de Hristea 2007, p. 33), împrumutat la rândul lui în română în forma etimologică (vezi DEX 2016). Rămâne însă întrebarea cârcotașă de ce nu se poate vorbi despre echivalarea directă a engl. *consulting* cu forma *consultanță*...

4.1.3. Uneori, aparențele înșală, așa cum se poate constata cu adjectivul *costier* „în zona țărmului marin” (atestat în 1949, LTR I, 498), care pare a proveni din fr. *costière* (vezi MDA și DEX). Acesta însă este, în realitate, un împrumut din fr. *côtier*, adaptat, prin românizare, după *coastă* (vezi DN, DCR). Atât edițiile succesive ale DN-ului, cât și Florica Dimitrescu îl consideră **după** fr. *côtier*, formulă riscantă pentru că trimite mai degrabă la o formație internă după model străin. În ceea ce ne privește, am optat, la nivel lexicografic, pentru evidențierea etimonului extern, urmată de necesara indicare a modalității de adaptare, în cazul de față prin românizare. Deci din fr. *côtier*, *côtière* (vezi sintagmele *navire* ~, *pilote* ~, *trafic* ~ *navigation* ~, *population* ~, *région* ~ etc., cele mai multe calchiate și în română), adaptat/românizat după *coastă*⁸. Românizarea este o modalitate de adaptare a neologismelor frecvent întâlnită în română, mai ales în cazul verbelor, iar reflectarea ei în dicționare trebuie să fie cât mai unitară. Astfel, verbul *complăcea* „(refl.) a-și găsi mulțumirea în ceva, a se mulțumi cu o anumită situație fără a încerca să o depășească; (înv., intranz.) a face pe plac” (cu prima atestare c. 1832, var. *compiacea*⁹, în I. Golescu, Cond.) este un împrumut din fr. *complaire*, refăcut/românizat după corespondentul radical moștenit *plăcea*, manieră de soluție etimologică pe care o considerăm preferabilă celei care pleacă de la componentele interne, cu precizarea ulterioară a modelului/modelelor extern/e¹⁰. Argumentul este, în ceea ce ne privește, următorul: cei care au introdus în limbă asemenea cuvinte au avut de transpus/adaptat modele externe analizabile din latină sau din limbile romanice și au optat pentru echivalarea lor, parțială sau totală, prin corespondente etimologice interne moștenite din aceeași sursă.

⁸ De altfel, fr. *côtier*, *côtière* este derivat din v.fr. *coste*, *côte*² (moștenit din lat. *costa* „coastă”) + suf. *-ier* (TLF s.v.).

⁹ Varianta etimologică *compiacea* este un împrumut din it. *compiacere* (DELRL s.v.).

¹⁰ Vezi și *compărea* vb. „a se prezenta sau a fi adus în fața unei instanțe judecătorești (ca inculpat sau ca martor)” (din fr. *comparaître*, refăcut după *părea*), *consimți* vb. „a fi de aceeași părere, a cădea de acord” (din fr. *consentir*, adaptat după *simți*), *consemna* vb. „a nota într-un act, a însemna, a înregistra; (mil.) a opri ieșirea militarilor din cazarmă; (jur.) a depune o sumă de bani la bancă, cu garanție” (din fr. *consigner*, adaptat după *semn/a*) etc. În DEX s.v., spre exemplu, *compărea* este explicat ca împrumut din fr. (după *părea*), dar *consimți* este considerat calc parțial de structură morfematică (din *con-* + *simți*, după fr. *consentir*), la fel ca și *consemna* (din *con-* + *semna*, după fr. *consigner*). Nu există însă o constanță în tratarea exemplurilor similare, deoarece, spre exemplu, *dispărea* este considerat, ca și *displăcea*, de altfel, împrumut adaptat prin românizare atât în DEX, cât și în varianta nouă a DLR-ului, ceea ce este riguros exact.

4.1.4. În sfârșit, trebuie ținut cont, în stabilirea și, implicit, la redactarea etimologiei cuvintelor analizabile, și de relația cu originea referentului. Astfel, *port-clîșeu* s.n. „casetă de lemn sau de metal în care se introducea clișeu fotografic” (atestat în LTR¹), provine, prin împrumut, din fr. *porte-cliché*, adaptat după *clîșeu*, nicidecum nu este un compus intern din *port*⁻¹ + *clîșeu*, așa cum indică unanim dicționarele noastre explicative (obiectul indicat de cuvânt nu este o invenție românească, deci nici cuvântul nu putea fi exclusiv o creație românească).

4.1.5. În sinteză, pentru stabilirea originii interne sau externe a unui cuvânt cu structură analizabilă, de cele mai multe ori neologic, este nevoie de luarea în considerare a câtorva criterii: a) cronologic, respectiv momentul în care a pătruns în limbă respectivul cuvânt: cu cât este atestat mai devreme, cu atât posibilitatea de a fi un împrumut este mai mare; b) referențial, legat de originea obiectului, realității sau conceptului denumit: dacă referentul, concret sau abstract, este creat într-o altă limbă, atunci este evidentă împrumutarea cuvântului respectiv; c) istoric, care presupune un grad mai mare sau mai mic de posibilitate ca într-o anumită etapă de evoluție socio-culturală, un cuvânt să pătrundă sau nu dintr-o limbă străină. În toate aceste situații, caracterul analizabil al unui împrumut poate fi luat ca atare de către vorbitori, care să poată, astfel, să îl recreeze de fiecare dată, prin mijloace interne.

4.2. Relația dintre contaminare și alte fenomene analogice

4.2.1. În privința relației dintre contaminarea lexicală și substituția sufixală, elementele comune celor două procedee interne de îmbogățire lexicală sunt următoarele: a) amândouă se subordonează analogiei lexicale, b) amândouă pot fi punctuale sau seriale, c) amândouă au ca rezultat atât cuvinte analizabile, cât și cuvinte semianalizabile sau devenite opace și d) amândouă contribuie la îmbogățirea vocabularului. Ca elemente diferențiatore, contaminarea lexicală se realizează prin diverse forme de atracție (**în primul rând semantică** și, secundar, formală, de tip sinonimic, antonimic și, eventual, paronimic), între cuvinte care aparțin aceleiași categorii lexico-gramaticale, în timp ce substituția sufixală presupune menținerea în interiorul aceleiași familii prin raportarea unei baze derivative la modele **în primul rând formale** preexistente în limbă; contaminarea poate afecta inclusiv structura fonetică a radicalului unui cuvânt, în timp ce substituția sufixală modifică numai partea lui finală; contaminarea se poate realiza între cuvinte neanalizabile, în vreme ce substituția sufixală cere cu necesitate prezența unui cuvânt cu structură derivativă sau care să fie interpretat ca atare; contaminarea presupune suprapunerea în mintea vorbitorilor a cel puțin două cuvinte, în timp ce substituția are în vedere influența unor structuri analogice; în urma contaminării rezultă un cuvânt care menține categoria lexico-gramaticală a elementelor componente, în timp ce prin substituție sufixală nu este obligatorie menținerea categoriei lexico-gramaticale a bazei derivative; în urma contaminării rezultă atât cuvinte diferite, cât și variante ale unuia dintre cele două componente, în timp ce prin substituție sufixală rezultă o nouă unitate lexicală¹¹.

¹¹ Despre acest aspect, vezi, cu bibliografia problemei, Moroianu 2017, p. 351–363.

Dificultăți în diferențierea celor două fenomene analogice apar atunci când modificările se produc la nivelul finalei unui cuvânt: spre exemplu, verbul *corcosi* „a corcoli” (atestat în 1913, la Furtună, V. Î.) este explicat în DA din *corcoli*, cu substit. finalei (DA), la care noi am adăugat în DELR probabilitatea influenței verbului *fan-dosi* (s.v. *cocoli* vb.). Explicația din DA este justă în ideea în care nu avem certitudinea modelului propus, însă existența unui model nu poate fi pusă la îndoială.

4.2.2. Alte dificultăți apar atunci când este discutată o variantă lexicală obținută prin apelul analogic la un model intern. Spre exemplu, var. *căpetean* a lui *căpitan* s.m. (cuvânt cu etimologie multiplă, din ngr., magh., pol., rus.) este considerată ca modificată din *căpitan* sub influența lui *căpetenie*, deși modelul este un parasinonim al bazei și aparține aceleiași părți de vorbire; var. *coajnică* a lui *cojnică* s.f. (inv.) „pergament” (substantivizare internă a unui inițial adjectiv feminin, împr. din slavon. *kožnikū* „de piele”) este considerată ca influențată de *coajă* (DA), dar nu este imposibilă nici o eventuală contaminare între *cojnică* și *coajă* (realizată pe baza unei parasinonimii între cele două); de asemenea, var. *cuiñ(i)e* a substantivului *cuhnie*¹ (inv.) „bucătărie, alimente, mâncare; clădire modestă, destinată servitorilor; trăsură închisă” este considerată ca obținută din *cuiñă*, probabil infl. de *cuhnie*, deși se poate avea în considerare inclusiv o contaminație între același *cuiñă* (din scr. *kujina*, *kujna*) și *cuhnie*¹ (din ucr. *kuhnia*, pol. *kuchnia*), la origine dublete etimologice; var. *candelambru* a lui *candelabru* s.n. „sfeșnic mare cu mai multe brațe” (din fr. *candélabre*, lat. neol. *candelabrum*) este explicată prin influența lui *lampă*, deși se poate admite și contaminarea parasinonimică între *candelabru* și *lampă*; var. *hăpcân* a lui *căpcăun* este explicată din forma mai veche *capcân* (din *cap* + *câne*), influențată de sinonimul (și paronimul ?) *hăpsân*, dar nu poate fi evitată nici contaminația între *capcân* și *hăpsân*; var. *calare* a lui *cărare* (lat. *carrāria*) este explicată ca fiind influențată de *cale*, deși se poate explica prin atracție sinonimică între cuvintele moștenite *cărare* și *cale* etc.

4.2.3. În sfârșit, dicționarele (inclusiv DELR-ul) preferă explicarea unor creații interne analogice mai degrabă prin influența unui model intern decât prin contaminație propriu-zisă, fapt lipsit de o explicație exactă. Spre exemplu, *castriță* s.f. „cratiță” este explicat ca deformat din *castron*, sub influența lui *cratiță* (s.v. *castron*), iar, în aceeași familie, *castroală* s.f. (Buc.) „vas mare de tinichea” provine din ucr. *Kastrulja* „cratiță” (inițial probabil sub formele **castrulă*, **castrulie*, influențate de oală); *clăpiță* s.f. „căpiță” provine din *căpiță*, sub influența sinonimului *clăie* (s.v. *căpiță*¹); *năcârcăli* vb. (Olt.) „a lucra fără tragere de inimă” este explicat din *cărcăli* „a face ceva prost, de mântuială, a murdări, a prăji superficial” (din scr. *krkaliti*), influențat de *năclăi*; *încâținel* s.m. „om moleșit, care abia se mișcă” provine din *căținel* (probabil moștenit)¹², sub influența lui *încetinel* etc.

¹² Din lat. **cautēlinus* sau **cautēlēnus* a putut rezulta, succesiv, **căterin*, apoi *cățelin* sub influența (sau contaminarea cu ?, n.n.) lui *lin*; forma metatezată *căținel*, prin analogie (sau contaminație, n.n.) cu *(in)cetinel* S. Pușcariu, DR 3, 1922–1923, 658–666, DA, REW 1728a, DEX (doar **cautēlinus*).

4.2.4. Concluzia acestei scurte treceri în revistă este mai degrabă un îndemn la consecvență, cu respectarea criteriilor de manifestare a contaminăției în comparație cu diversele manifestări ale analogiei lexicale: identitatea categoriei lexicogramaticale și existența unei relații semantice între cuvintele concurente.

4.3. Relația dintre cuvânt și variantele externe (etimologice)

4.3.1. Decizia între statutul de unitate lexicală de sine stătătoare și cel de variantă a acesteia este problematică mai ales în cazul împrumuturilor din etimoane directe preluate, în același interval de timp sau la o relativă distanță, în aceeași zonă sau în zone diferite, din două sau mai multe surse externe care se raportează, direct sau indirect, la un singur etimon.

4.3.2. Situatrea Țărilor Române într-un spațiu geografic aflat la confluența mai multor limbi și culturi a determinat pătrunderea, atât pe cale orală, prin contact direct între vorbitori, cât și pe cale cultă, a numeroase cuvinte din limbile slave învecinate (în primul rând din bulgară, sârbă și ucraineană), din germana „locală”, maghiară sau turcă, pe de o parte, și mai târziu din neogreacă, rusă, franceză, italiană, germană și engleză, pe de altă parte, la care se adaugă influența latină exclusiv cultă. În această situație, românii din zona sud-vestică puteau împrumuta direct din sârbă, spre exemplu, un etimon de origine slavă pe care cei din nord să îl împrumute, la rândul lor, din maghiară sau din ucraineană. De cealaltă parte, începând cu epoca (pre)modernă, cunoscătorii de carte din Transilvania sau din Bucovina împrumutau direct din germană, să spunem, un etimon latino-romanice pe care învățații din Muntenia sau din Moldova să îl preia din franceză, din italiană sau direct din latină. Limbile învecinate cu care românii au intrat în contact direct aparțin, cu excepția maghiarei, aceleiași familii slave, tot așa cum limbile de cultură și de civilizație occidentale spre care ne-am întors programatic mai târziu aparțin, ereditar și cultural, familiei romanice. La această diversitate de surse directe legate între ele se adaugă cunoașterea de către învățații români a mai multor limbi de circulație zonală sau internațională și folosirea lor în efortul de modernizare și de diversificare a vocabularului, pe de o parte, și conștiința înrudirii lor, pe de altă parte. Aceasta din urmă reprezintă liantul care a făcut ca împrumuturi culturale din surse directe diferite, dar înrudite originar să piardă, în urma concurenței între ele, trăsăturile formale specifice și să fie adaptate relativ unitar, cât mai apropiat de sursa comună, respectiv de cea latină. Etimologia multiplă este, așadar, cel puțin în cazul limbii noastre, o realitate evidentă, de care trebuie să se țină seama în redactarea lexicografică a originii cuvintelor. Ea poate fi demonstrată, în primul rând, prin evidențierea variantelor etimologice pe care le-a cunoscut un anumit împrumut în evoluția sa de la pătrunderea în limbă și prin marcarea faptului că o anumită formă este rezultatul suprapunerii mai multor surse directe. O clară prezentare a acestor situații face Sextil Pușcariu în *Limba română*. I. *Privire generală*, subcapitolul *Forma neologismului* (p. 399–415): dublete formale de tipul *cifră* (it.) și

țifră (germ., rusă, lat.), *condemna* (lat.) și *condamna* (fr.), *cuirasă* (fr.) și *chirasă* (rus.), *fantazie* (lat.) și *fantezie* (fr.), *novelă* (lat.) și *nuvelă* (fr.) etc.¹³

4.3.3. Pentru toate aceste situații, rezolvarea lexicografică este și trebuie să fie următoarea:

a) cuvântul-intrare este varianta considerată „literară”, a cărei formă corespunde a) unui singur etimon direct, b) mai multor etimoane directe (identice sau foarte apropiate formal) și c) mai multor etimoane directe (care au contribuit, prin suprapunere parțială, la obținerea formei considerate astăzi literare);

b) variantele externe ale acestuia, respectiv formele corespunzătoare, fiecare dintre ele, câte unui etimon direct sau mai multora, cu condiția ca aceste etimoane să aibă, la origine, direct sau indirect, aceeași sursă; în DELR se precizează, la toate variantele externe, atât sursa directă, cât și cea indirectă, pentru evidențierea și confirmarea statutului de variante, împreună cu diverse mărci diacronice, diatopice sau diastratice.

c) prin convenție, în DELR au rămas incluse în familia lexico-etimologică, ca unități de sine stătătoare prin raportare la intrări sau la alte componente ale familiei, verbele provenite, de asemenea, din etimoane directe diferite și cu origine indirectă unică, adaptate în română cu ajutorul unor sufixe lexico-gramaticale diferite de tipul *-ălui* (pentru verbele din maghiară, vezi *coștăului*, sau din germană, vezi *corespondăului*), *-irui* (pentru cele din germană, vezi *cultivirui*) sau *-isi* (pentru cele din neogreacă, vezi *corespondarisi*)¹⁴. Tot în familia cuvântului-intrare au rămas incluse și echivalările analogice ale sufixului adjectival latin *-icus* și ale corespondențelor lui romanice prin sufixul românesc *-(ic)esc* de tipul *criticesc* (din lat., fr.), *cronologicesc* (din ngr., lat.), *cubicesc* (din lat., germ.), *dacicesc* (din lat.)¹⁵, *dalmaticesc* (din lat.), *delficesc* (din lat.), *demonicesc* (din ngr.) etc.¹⁶

4.3.4. O asemenea interpretare uniformă reprezintă, însă, o convenție asumată de către lexicografii, care corespunde unei viziuni sincronice asupra limbii: se

¹³ Pușcariu 1940 are în vedere, alături de variantele fonetice ale neologismelor, și pe cele accentuale sau morfologice, care nu privesc însă subiectul prezentului material. Nu vom avea în vedere, aici, situațiile „clasice” de variante etimologice, din care amintim dubletele și tripletele formale în *-ie*, *-ion* și *-iune*, *-anță* sau *-ență* sau cele obținute prin românizarea afixelor derivate etc., a căror identitate sau similitudine majoră a radicalelor le confirmă, alături de identitatea semantică, statutul de variante.

¹⁴ Adaptări nespecifice cu ajutorul acestor sufixe sunt posibile, prin analogie, inclusiv din latină, din limbile romanice sau din germană (vezi, spre ex., *confundăului* (din lat. și din germ.), *contestelui* (din lat.), *convenelui* (din lat.), *critizăului* (din germ.) sau *critisi* (din germ.), *cultivarisi* (din fr. și din germ.), *curentăului* (din germ.) etc. Această opțiune lexicografică este continuată după modelul propus de DLR.

¹⁵ În egală măsură, *dacicesc* poate fi raportat și la bazele interne *Dacia* sau *dac*, nu însă la *dacic*, pentru care este redundant.

¹⁶ Pentru *dacicesc*, *dalmaticesc* și *delficesc*, DLR-ul preferă derivarea internă cu sufixul *-esc* sau *-icesc*, chiar dacă respectivele cuvinte sunt atestate, în lucrări istorice, la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, la autori cunoscători de latină, neogreacă sau limbi romanice.

pleacă de la forma cea mai cunoscută și cea mai frecventă, considerată ca punct de referință pentru actuala etapă de evoluție a limbii literare standard, căreia i se indică originea (unică sau multiplă) și care este urmată de diversele ei „variante” externe. Din punct de vedere istoric, cele mai multe dintre așa-numitele variante (astăzi învechite sau regionale) au reprezentat, prin originea lor directă diferită, unități lexicale diferite între ele, dublete etimologice, în ciuda faptului că ele au pătruns cu același/aceleași sens/sensuri. Este cazul, în primul rând, al împrumuturilor pătrunse în regiuni diferite din limbile învecinate, care și-au păstrat – unele chiar până astăzi – formele și sensurile originare: spre ex., variantele *căplun*, Buc. (< ucr. *kaplun*, posibil și rus. *kaplun* (< pol.), *capon*² (< bg. *kapon*), *copon*, Trans. (< magh. *kappan*), *copun*, Ban. (< scr. *kopun*) vs **clapon** (< pol. *kapłon* < ceh. *kapoun* < germ. medie de sus *kapūn* < it. *cappone* < lat. **cappō*, **-ōnem* = *capō*, *-ōnem*); variantele *clarnet*, Trans. (posibil < rus. *klarnet* sau magh. *klárnét*), *clanet*, *clănet*, *clanetă*, Mold., Trans., Ban. (posibil < magh. dial. *klánét* (< *klárnét*) vs **clarinet**, inițial *clarinetă* (< germ. *Klarinette* (< fr. *clarinette*), fr. *clarinette*) etc. Lor li se adaugă varietatea de forme pătrunse pe cale cultă din limbi înrudite originar sau cultural, mai vechi sau moderne, din a căror concurență au avut câștig de cauză cele care corespundeau cel mai bine atât structurii limbii noastre, cât și, mai ales, unei anumite concepții de structurare și de modernizare a ei: spre ex., variantele *clas* (< ngr. *κλάσις*, în Munt. și Mold., lat. neol. *classis*, în Trans., Ban., posibil și fr. *classe*), *clasiș*, Trans. (< magh. *klasszis*), *clase*, *clasis* (< lat. neol. *classis*, ngr. *κλάσις*) vs **clasă** (< fr. *classe*, germ. *Klasse*)¹⁷; variantele *cliros* (< slavon *klirosŭ*) și *clir* (< ngr. *κλήρος*) vs **cler** (< lat. neol. *clerus*, germ. *Klerus*), varianta *clavicordiu* (< lat. neol. *clauicordium*, it. *clavicordio*) vs **clavicord** (din fr. *clavicorde*), varianta *hlorosis* (< lat. savant *chlorosis*) vs **cloroză** (< fr. *chlorose*), varianta *conhilie* (< ngr. *κογχύλη*, *κογχύλι(o)*) vs **cochilie** (< fr. *coquille*) etc.¹⁸ Prin similitudinea formală majoră, datorată etimologiei unice îndepărtate, și prin identitatea semantică, toate aceste cuvinte au fost considerate ca reprezentând același lexem și au circulat, cele mai multe, în concurență, până când s-a ajuns la normarea uneia dintre ele la nivelul limbii literare standard, iar această calitate este evidențiată, ca atare, la nivel lexicografic.

5. Concluzii

Pe parcursul activității la DELR, atât fiecare dintre colegii redactori, cât și comisia de revizie au fost puși în fața luării unor decizii privitoare la aspectele

¹⁷ Despre dubletul *clas-clasă*, în contextul etimologiei multiple, vezi Celac 2017, p. 113–114.

¹⁸ Evaluarea statutului lexicologic al împrumuturilor regionale sau populare se datorează exclusiv lingviștilor, lexicologi și lexicografi, neexistând o conștientizare a lor din partea vorbitorilor, simpli utilizatori de limbă, tot așa cum, în majoritatea cazurilor, ele se foloseau, cel puțin la origine, în zone diferite. În ceea ce privește variantele culte pătrunse începând cu epoca modernă, situația este diferită deoarece adaptarea și menținerea lor în limbă într-o formă sau alta au constituit preocuparea majoră a oamenilor de cultură din epocă, scriitori, istorici sau lingviști.

semnalate mai sus, la care se adaugă, desigur, și altele¹⁹. Multiplele explicații ale interpretării cât mai exacte a originii cuvintelor și relațiile ce trebuie stabilite între diversele forme ale acestora au ca rezultat, pe de o parte, „relaxarea” unei etimologii în sensul admiterii unei soluții multiple (interne, externe sau mixte) și, de cealaltă parte, stabilirea unor reguli convenționale, bazate pe anumite principii atât lexicologice, cât și lexicografice. În acest sens, dorința noastră este ca, în măsura posibilului, să găsim, pentru partea de etimologie, concordie în aplicarea unor principii și reguli comune între DELR și Dicționarul-tezaur al limbii noastre, care să le aducă, plecând de la cele instituite de Sextil Pușcariu, la datele cercetărilor etimologice actuale.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea II, C, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940.
- DELR = Ion Giurgea, Cristian Moroianu (coord.), *Dicționarul etimologic al limbii române*. Vol. II, litera C. Partea a 2-a (*Clac-Cyborg*), București, Editura Academiei Române, 2018.
- DEX = Ion Coteanu, Lucreția Mareș (coord.), *Dicționarul explicativ al limbii române*. Ediția a II-a. București, Editura Univers Enciclopedic, 1996; reeditat cu adăugiri în 1998, 2009, 2012, 2016.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Redactori responsabili: Marius Sala și Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei. Tomul I. Partea a 3-a. Litera D (*D – Deîn-mulțit*), 2006; Tomul I. Partea a 4-a. Litera D (*Deja – Deținere*), 2006; Tomul I. Partea a 5-a. Litera D (*Definit – Discopotiriu*), 2007; Tomul I. Partea a 6-a. Litera D (*Discord – Dyke*), 2009.
- MDA = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan (– Al. Rosetti)”, *Micul dicționar academic*, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Celac–Moroianu 2018 = Victor Celac și Cristian Moroianu, *Etimologie*, în Sala, Saramandu (ed.) 2018, p. 291–322.
- Celac 2017 = Victor, Celac, *Etimologia multiplă în limba română: cadru metodologic și criterii*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”. Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, Institutul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor, Iași (ALIL), tom. LVII, 2017, București, p. 101–130.
- Guiraud 1982 = Pierre Guiraud, *Dictionnaire des étymologies obscures (Histoire et structure du lexique français)*, ediția I, Paris, Édition Payot, 1982.
- Hristea 2007 = Theodor Hristea, *Etimologia în principalele lucrări lexicografice românești. Considerații critice*, în Pană Dindelegan (coord.), *Limba română. Stadiul actual al cercetării*. Actele celui de al 6-lea Colocviu al Catedrei de Limba Română (29–30 noiembrie 2006), București, Editura Universității din București, 2007, p. 23–38.
- Moroianu 2017 = Cristian Moroianu, *Contaminația lexicală: tratament lexicografic. Dla DA la DELR*, în „Caietele Sextil Pușcariu”, III, 2017, p. 351–363.
- Pană Dindelegan (coord.) 2007 = Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Limba română. Stadiul actual al cercetării*. Actele celui de al 6-lea Colocviu al Catedrei de Limba Română (29–30 noiembrie 2006), București, Editura Universității din București, 2007.
- Pușcariu 1940 = Sextil Pușcariu, *Limba română. I. Privire generală*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1940.

¹⁹ A se vedea, spre exemplu, situațiile deloc uniforme ale fenomenului de românizare a împrumuturilor neologice.

Sala, Saramandu (ed.) 2018 = Marius Sala și Nicolae Saramandu (ed.), *Lingvistica românească*, București, Editura Academiei Române, 2018.

TLF = *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle* (1789–1960). Paris, 1972 și urm. (versiunea online: atilf.atilf.fr).

SOME REMARKS ON LEXICOGRAPHIC TREATMENT OF ETYMOLOGY. PROBLEMS AND DIFFICULTIES

(Abstract)

This paper presents some etymologies, which have been a topic of controversy and have proved to be a real conundrum for the authors working on the DELR. These etymologies allow different interpretations (i.e. internal causation and development, external influence or mixed). On that account, we will try to explain our choice at the lexicographic level.

We argue that the difference between the lexicological and the lexicographic approaches lies in the possibility of theorizing a linguistic phenomenon as opposed to the (relatively short) conclusion resulting from it. On the other hand, a subtle difference lies in the complexity of the argumentation vs the rather conventional character of writing an etymological solution.

Cuvinte-cheie: *lexicografie, lexicologie, etimologie, împrumuturi, analogie.*

Keywords: *lexicography, lexicology, etymology, borrowings, analogy.*

Universitatea din București
Facultatea de Litere
București, str. Edgar Quinet, 5–7
cristian.moroianu@litere.unibuc.ro

COMPLEMENT. CIRCUMSTANȚIAL. COMPLEMENT CIRCUMSTANȚIAL

1. În această lucrare vom expune felul în care complementul/complementul și circumstanțialul este prezentat/sunt prezentate în lucrări reprezentative pentru diferite tipuri de gramatici. Vom urmări câte specii de complement/de complement și de circumstanțial sunt avute în vedere. Totodată, vom reține motivul/criteriul care i-a determinat pe autorii lucrărilor consultate de noi să considere că există două feluri de complemente: complementele necircumstanțiale și complementele circumstanțiale sau două feluri de funcții sintactice: complementele și circumstanțialele.

Scopul lucrării este acela de a răspunde la două întrebări: 1. Se justifică clasificarea complementului în complement (propriu-zis/necircumstanțial) și complement circumstanțial, chiar dacă complementul circumstanțial are multe subspecii, iar, dintre acestea, multe nu arată circumstanțe? și 2. Se justifică apariția în gramatica limbii române a părții secundare de propoziție numită *circumstanțial*, alături de atribut și de complement?

2. Gramatica tradițională

2.1. În gramatica limbii române, complementul este clasificat după ceea ce exprimă el față de termenul determinat. Astfel, potrivit autorilor GLR II, lui Gh. Constantinescu-Dobridor și Mioarei Avram, există două categorii de complemente: (1) complemente necircumstanțiale (direct, indirect și de agent) și (2) complemente circumstanțiale (de loc, de timp, de cauză, de scop, de mod, instrumental, sociativ, de relație, condițional, concesiv, opozițional, cumulativ și de excepție) (GLR II, p. 149–150; Constantinescu-Dobridor 1994, p. 197, 209; Avram 2001, p. 362). La acestea, Gh. Constantinescu-Dobridor și Mioara Avram adaugă complementul circumstanțial de consecință/rezultativ (Constantinescu-Dobridor 1994, p. 209, 230)/consecutiv (Avram 2001, p. 362).

Autorii GLR II notează faptul că nu toate complementele numite *circumstanțiale* exprimă circumstanțe, însă acestea au fost denumite astfel/încadrate în această categorie printr-o extensiune/extrapolare (GLR II, p. 150):

„Circumstanțe sau împrejurări propriu-zise (exterioare) exprimă numai unele dintre acestea, de exemplu complementele circumstanțiale de loc și de timp, mai puțin cele de mod, care caracterizează o acțiune sau o însușire, și încă și mai puțin cel de relație, care arată la ce se limitează o acțiune sau o însușire” (GLR II, p. 150).

Gh. Constantinescu-Dobridor și Mioara Avram au o părere similară în ceea ce privește diferența dintre complementele necircumstanțiale și complementele circumstanțiale. Gh. Constantinescu-Dobridor scrie:

„Sunt *complemente necircumstanțiale* acele complemente care nu exprimă circumstanțe, împrejurări, ci *fac referire la acțiuni, însușiri, caracteristici*. Ele sunt strâns legate de termenii determinați și au un conținut mai abstract decât al celor circumstanțiale și mai greu de definit [s.a.]” (Constantinescu-Dobridor 1994, p. 197).

„Sunt *complemente circumstanțiale* acele complemente care exprimă *circumstanțe, împrejurări*. Ele sunt mai slab legate de termenii determinați decât cele necircumstanțiale, au un conținut mai concret decât al acestora și sunt mai ușor de definit [s.a.]” (Constantinescu-Dobridor 1994, p. 209).

În același sens, Mioara Avram afirmă:

„În general, complementele necircumstanțiale au un conținut mult mai abstract (și de aceea mai greu de definit, în special în cazul complementului direct și al celui indirect); de asemenea, ele sunt compliniri cerute de termenul determinat pentru întregirea construcției (de aceea, chiar când lipsesc, ele pot fi subînțelese, presupuse ca existând) și dependente de felul acestui termen (de aceea în definițiile lor se dau amănunte cu privire la felul verbelor determinate: tranzitive în cazul complementului direct, pasive la cel de agent)” (Avram 2001, p. 362).

„Complementele circumstanțiale au de obicei un conținut concret și de aceea mai ușor de definit, în special atunci când arată circumstanțe propriu-zise (locul, timpul, cauza, scopul, modul, instrumentul, condiția, concesia), și nu constituie compliniri cerute neapărat de un termen determinat” (Avram 2001, p. 362).

2.2. Considerăm că în acest punct al lucrării este important să amintim definițiile/explicațiile pe care dicționarele explicative ale limbii române le dau cuvintelor *circumstanță* și *circumstanțial*:

circumstanță = „Împrejurare în care are loc o întâmplare, un fapt, o acțiune sau un fenomen” (DEXI, s.v. circumstanță);

circumstanțial = „1 Care depinde de o circumstanță. 2 (*gram.*) Complement circumstanțial [...] = complement care arată în ce împrejurări se petrece o acțiune sau cum se prezintă o însușire ori o acțiune” (DEXI, s.v. circumstanțial).

2.3. Dumitru Irimia, în lucrarea *Structura gramaticală a limbii române*, stabilește că există complementul, circumstanțialul și complementul corelativ (Irimia 1983, p. 5–6).

Autorul este de părere că funcția de complement cuprinde complementele obiectului/obiectuale (complementul direct și complementul indirect), complementul de reciprocitate, complementul comparativ și complementul de agent (Irimia 1983, p. 108–109).

Conform lui Dumitru Irimia, circumstanțialul include circumstanțialele spațial, temporal, modal, consecutiv, de progresie, instrumental, cauzal, de finalitate, de condiție, concesiv și circumstanțialul referinței (Irimia 1983, p. 6).

Complementul corelativ înglobează, după cum consideră Dumitru Irimia, complementele sociativ, cumulativ, de excepție și opozițional (Irimia 1983, p. 6).

Dumitru Irimia afirmă că, spre deosebire de complement, care este o complinire obligatorie a termenului regent, circumstanțialul și complementul corelativ sunt compliniri facultative (Irimia 1983, p. 108, 134, 181).

Observăm că pentru Dumitru Irimia desprinderea circumstanțialului din complement nu este motivată de faptul că antinomia obligatoriu vs facultativ este în măsură să „rupă” funcția tradițională de complement din moment ce, în opinia lingvistului, există **complementul** (obligatoriu) și **complementul** corelativ (facultativ).

Totodată, Dumitru Irimia constată că există situații în care realizarea unei funcții obligatorii este facultativă (Irimia 1983, p. 132) (de exemplu, complementul de agent: „De câte ori era chemat la interogatoriu i se *atrăgea atenția* să scrie mai citeț” (M. Eliade, *În curte la Dionis*, București, Cartea Românească, 1981, p. 230, *apud* Irimia 1983, p. 132)), iar realizarea unei funcții facultative este obligatorie (Irimia 1983, p. 134, 182) (de exemplu, circumstanțialul spațial: „Casa lui se afla [la marginea pădurii]” (Irimia 1983, p. 134); complementul sociativ: „El s-a întâlnit ieri [cu mine]” (Irimia 1983, p. 182), „El a stat de vorbă [cu ea]” (Irimia 1983, p. 182)).

2.4. În articolul *Sunt circumstanțiale complementele opozițional, cumulativ și de excepție, precum și subordonatele corespunzătoare?*, D. Crașoveanu vrea să demonstreze că complementele enumerate în titlu și propozițiile subordonate corespunzătoare acestora nu sunt circumstanțiale. Lingvistul observă, în primul rând, că complementele/completivele opozițional/ă, cumulativ/ă și de excepție nu arată circumstanțe/împrejurări și, în al doilea rând, că ele stabilesc, după cum reiese din definițiile lor, o relație semantică de opoziție, de cumul sau de excepție cu părți, de cele mai multe ori, necircumstanțiale de propoziție. Mai mult, D. Crașoveanu remarcă faptul că aceste trei raporturi (opozițional, cumulativ și de excepție) sunt echivalente semantic cu raporturi de coordonare (raportul opozițional, cu raportul de coordonare adversativă, iar raportul cumulativ, cu raportul de coordonare copulativă; în ceea ce privește raportul de excepție, acesta poate fi transformat în raport de opoziție, raport echivalent, după cum am mai notat, cu raportul de coordonare adversativă) (Crașoveanu 2005, p. 54–57, 60–67).

Un alt argument pe care D. Crașoveanu îl invocă în sprijinul teoriei sale se referă la prepozițiile/locuțiunile prepoziționale din structura complementelor/completivelor opozițional/ă, cumulativ/ă și de excepție (*în locul*, *în loc de*, *afară de*, *în afară de*, *în afara*, *pe lângă* etc.). Potrivit autorului, aceste elemente relaționale, subordonatoare fiind, fac ca complementele/completivele opozițional/ă, cumulativ/ă și de excepție să fie considerate termeni subordonați, dar ele sunt atât de abstractizate încât nu își mai actualizează valoarea circumstanțială (D. Crașoveanu (2005, p. 58) propune o comparație între „*În locul lui*, am plecat eu” și „*În locul ales pentru casă* am săpat o fântână” (*ibidem*); între „*Pe lângă* Ion, a mai venit și Dumitru” (*ibidem*) și „*Pe lângă* casă curge un pârâu” (*ibidem*)). D. Crașoveanu susține că raportul sintactic de subordonare a complementelor/completivelor opozițional/ă, cumulativ/ă și de excepție față de termenul lor regent se estompează deoarece elementele relaționale în atenție exprimă și raportul semantic de coordonare la

care ne-am referit în paragraful anterior. În plus, același lingvist consideră că adverbe precum *și, încă și, mai, mai și* etc., care formează cupluri corelative cu prepoziția compusă *pe lângă* și cu locuțiunile prepoziționale ale complementului/completivei cumulativ/ă, subliniază și mai mult ideea de cumul și, astfel, anulează valoarea circumstanțială a prepoziției/locuțiunilor prepoziționale din structura complementului/completivei cumulativ/ă. De asemenea, potrivit lui D. Crașoveanu, aceste adverbe corelative au în contextul dat caracter coordonator și, de aceea, ele atenuează valoarea subordonatoare a prepoziției/locuțiunilor prepoziționale ale complementului/completivei cumulativ/ă (Crașoveanu 2005, p. 57–67).

D. Crașoveanu conchide că, date fiind cele de mai sus, în gramatica limbii române ar trebui să se vorbească despre funcții sintactice precum: complementul opozițional, complementul cumulativ, complementul de excepție (stabilesc o relație semantică cu o parte de propoziție necircumstanțială), complementul opozițional circumstanțial, complementul cumulativ circumstanțial și complementul de excepție circumstanțial (stabilesc o relație semantică cu o parte de propoziție circumstanțială) (Crașoveanu 2005, p. 59–60, 62, 63, 65, 66).

În articolul *Ipostaze ale subiectului*, D. Crașoveanu susține că, atunci când se referă la subiect și deci se află într-o relație de coordonare semantică cu acesta, complementele opozițional, de excepție, cumulativ și sociativ sunt ipostaze ale subiectului (Crașoveanu 2005, p. 153–165).

3. Gramatica structuralistă

În partea a doua a lucrării *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, Valeria Guțu Romalo expune ca poziții sintactice subiectul, predicatul, numele predicativ, predicativul suplimentar, complementul direct, complementul indirect și determinanții prepoziționali (Guțu Romalo 1973, p. 109–208).

În capitolul *Alte poziții sintactice – determinanți prepoziționali* al lucrării amintite în paragraful anterior, Valeria Guțu Romalo afirmă că „Realizarea adverbială poate servi drept caracteristică pentru *clasa determinanților «circumstanțiali»*. [s.a.]” (Guțu Romalo 1973, p. 185) (punctul 2.0.). Lingvista prezintă în acest capitol, la același punct, circumstanțialul de loc (poate fi exprimat prin adverbul *unde*) (subpunctul 2.1.), circumstanțialul de timp (*când*) (subpunctul 2.2.), circumstanțialul de mod (*cum*) (subpunctul 2.3.) și circumstanțialul cantitativ (*cât*) (subpunctul 2.4.) (Guțu Romalo 1973, p. 185–190).

Apoi, la un alt punct (3., subpunctul 3.1.), Valeria Guțu Romalo scrie despre circumstanțialul concesiv, care poate fi realizat prin adverbul *totuși*, adverb care, spre deosebire de adverbele *unde, când, cum și cât*, nu este interogativ (Guțu Romalo 1973, p. 191–192). Valeria Guțu Romalo consideră că

„Această particularitate situează în mod oarecum diferit circumstanțialul concesiv între pozițiile sintactice definite adverbial” (Guțu Romalo 1973, p. 191).

La subpunctul 3.2., Valeria Guțu Romalo scrie că

„O situație specială au în cadrul clasei construcțiilor prepoziționale cele care prin definițiile semantice sunt atribuite complementelor circumstanțiale de **cauză** și de **scop** [s.a.]” (Guțu Romalo 1973, p. 192)

Aceeași lingvistă notează:

„Complementele de cauză și de scop prezintă unele particularități comune, care le apropie, diferențiindu-le în același timp față de celelalte «circumstanțiale»” (Guțu Romalo 1973, p. 193).

Cercetătoarea precizează că,

„dacă acceptăm că gruparea *de ce* (**De ce ai venit?** **De ce se grăbește?**) constituie o locuțiune adverbială [s.a.], putem afirma că aceste poziții sintactice se definesc adverbial și se încadrează în aceeași clasă de constituenți cu complementele de loc, timp și mod” (Guțu Romalo 1973, p. 193).

Valeria Guțu Romalo notează că, admitând o singură realizare adverbială (*de ce*), complementele de cauză și de scop se deosebesc de complementele de loc, de timp și de mod, care cunosc un număr mare de realizări adverbiale (Guțu Romalo 1973, p. 194).

La punctul 4. (subpunctul 4.0.), Valeria Guțu Romalo afirmă că

„O largă categorie de construcții prepoziționale nu intră în raport de substituție nici cu un nume la un caz determinat, nici cu un adverb” (Guțu Romalo 1973, p. 195).

Potrivit lingvistei,

„În această situație sunt «circumstanțialele» de relație, opozițional, cumulativ, de excepție, precum și complementul de agent și cea mai mare parte dintre construcțiile prepoziționale înregistrate de obicei la complementul indirect” (Guțu Romalo 1973, p. 195).

La subpunctul 4.1., Valeria Guțu Romalo expune complementul de agent (a se ve-dea Guțu Romalo 1973, p. 195–196), care

„poate fi caracterizat formal, pe de o parte, prin gruparea prepozițională *de către* [...], iar, pe de altă parte, prin valoarea pasivă a elementului regent care poate fi pusă în evidență prin posibilitatea de a transpune construcția (pasivă) cu complement de agent într-o construcție activă” (Guțu Romalo 1973, p. 195–196).

La subpunctul 5.0., Valeria Guțu Romalo scrie că complementele opozițional, cu-mulativ, de excepție și sociativ

„se caracterizează prin particularitatea că, în majoritatea covârșitoare a cazurilor, ocurența lor în comunicare implică nu numai prezența verbului, față de care sunt subor-donate, ci și prezența unui alt component (enunțurile în care apar aceste componente nu pot avea în general mai puțin de trei termeni)” (Guțu Romalo 1973, p. 196).

Cercetătoarea adaugă că

„Această particularitate se suspendă când ideea de opoziție sau de cumul se stabilește între complementele respective și predicat [s.a.]” (Guțu Romalo 1973, p. 197).

Complementul opozițional este prezentat de Valeria Guțu Romalo la subpunctul 5.1. (a se vedea Guțu Romalo 1973, p. 197–198), complementul de excepție, la subpunctul 5.2. (a se vedea Guțu Romalo 1973, p. 198–200), complementul cumulativ, la subpunctul 5.3. (a se vedea Guțu Romalo 1973, p. 200–201), iar complementul sociativ este prezentat la subpunctul 5.4. (a se vedea Guțu Romalo 1973, p. 201–202). Conform Valeriei Guțu Romalo, enunțurile care conțin complementele amintite în acest paragraf sunt structuri derivate (Guțu Romalo 1973, p. 197–202).

La punctul 6., Valeria Guțu Romalo descrie complementul prepozițional (a se vedea Guțu Romalo 1973, p. 202–204). Lingvista afirmă că acestor construcții prepoziționale le sunt proprii două aspecte:

„nu intră în raport de substituție cu realizări neprepoziționale” (Guțu Romalo 1973, p. 203) și „aparțin structurilor nederivate” (Guțu Romalo 1973, p. 203).

Valeria Guțu Romalo precizează că structurile pe care ea le reunește sub denumirea de *complement prepozițional* corespund, în general, complementului indirect și complementului de relație din alte tipuri de gramatici (Guțu Romalo 1973, p. 204, a se vedea și p. 205, 207).

Observația 1. Complementul prepozițional ar constitui o excepție de la principiul unicității¹ (a se vedea Guțu Romalo 1973, p. 204). Valeria Guțu Romalo dă ca exemple „*Tu ai renunțat la mare pentru munte. Maria a renunțat la acest post pentru Ion*” (Guțu Romalo 1973, p. 204).

4. Gramatica tradițională/clasică modernizată

În viziunea lui Corneliu Dimitriu, complementul și circumstanțialul sunt două funcții sintactice distincte (Dimitriu 2002, p. 1374 (nota de subsol 606)) sau două clase de funcții sintactice secundare distincte (Dimitriu 2002, p. 1374–1375, 1406–1407).

4.1.1. Potrivit lui Corneliu Dimitriu, „*clasa complementului* [s.a.]” (Dimitriu 2002, p. 1375) înglobează complementele direct, intern, de agent și indirect. Lingvistul consideră că aceste complemente au în comun anumite caracteristici semantice, morfologice și sintactice (a se vedea Dimitriu 2002, p. 1375).

Corneliu Dimitriu afirmă că

„*regenții de tip verbal ai clasei complementului sunt insuficienți completiv [...], adică au valențe obligatorii [...] pentru complementul direct, pentru complementul intern,*

¹ Folosim sintagma terminologică *principiul unicității* în accepțiunea propusă de G. G. Neamțu în *Curs: Limba română contemporană. Sintaxă* (= „imposibilitatea unui al doilea termen subordonat identic construcțional și funcțional cu unul dat și necoordonat cu acesta pe lângă un termen regent”).

pentru **complementul de agent** și pentru **complementul indirect**. [s.a.]” (Dimitriu 2002, p. 1375–1376)

Lingvistul precizează că

„distingerea clasei complementului de *clasa circumstanțialului* este convențională [s.a.]” (Dimitriu 2002, p. 1376)

căci doar în general complementele nu pot fi substituite cu zero, iar circumstanțialele pot fi substituite cu zero. În particular, există complemente facultative (de exemplu, un complement indirect de tipul *îi* în propoziția „profesorul vorbește frumos” (Dimitriu 2002, p. 1376)) și circumstanțiale obligatorii (de exemplu, un circumstanțial de loc de tipul *acolo* în propoziția „*tânărul locuiește” (Dimitriu 2002, p. 1376)) (Dimitriu 2002, p. 1376, 1407).

4.1.2. Conform lui Corneliu Dimitriu, clasa de funcții sintactice secundare numită *circumstanțial* cuprinde șaptesprezece funcții sintactice: circumstanțialele de loc, de timp, de mod, de măsură, comparativ, concluziv, de cauză, de scop, consecutiv, de mijloc, sociativ, de relație, concesiv, condițional, opozițional, cumulativ și de excepție. Corneliu Dimitriu precizează că denumirea de *circumstanțial* este proprie numai pentru circumstanțialele de loc, de timp și de mod, însă această denumire a fost dată, prin tradiția gramaticii limbii române, și celorlalte funcții sintactice enumerate în acest paragraf (Dimitriu 2002, p. 1406–1407. A se vedea nota de subsol 618, de la p. 1407).

În opinia lui Corneliu Dimitriu, există „**două subclase neizolabile rigide** [s.a.]” (Dimitriu 2002, p. 1408) de circumstanțiale:

(1) circumstanțialele „**propriu-zise** [s.a.]” (Dimitriu 2002, p. 1408).

După cum susține Corneliu Dimitriu, acestea au, în general, ca regent verbul/adjectivul/adverbul/interjecția și arată o circumstanță („în accepția curentă” (Dimitriu 2002, p. 1408)) facultativă (în majoritatea situațiilor) sau obligatorie (rar) pentru realizarea comunicării. Potrivit lui Corneliu Dimitriu, din această subclasă fac parte, în totalitate, circumstanțialele de loc, de timp, de mod, de măsură („*citește mult*” (Dimitriu 2002, p. 1408)), concluziv („*a venit, așadar, scadența*” (Dimitriu 2002, p. 1408)), de cauză, de scop, consecutiv, de mijloc, de relație și condițional. În concepția lui Corneliu Dimitriu, sunt, de asemenea, circumstanțiale propriu-zise „**unele realizări ale circumstanțialelor** de mai jos: realizarea *adverbială* a comparativului (*astăzi este mai frig decât ieri*), a opoziționalului (**în loc de azi**, *vino mâine*), a cumulativului (**pe lângă mâine**, *vino și poimâine*) și a excepției (*vino oricând*, **în afară de mâine**), precum și realizări ale circumstanțialului concesiv de felul **în ciuda primăverii**, *afară tot frig este* [s.a.]” (Dimitriu 2002, p. 1408).

(2) circumstanțialele „**cu dependență și de un «nume»** [s.a.]” (Dimitriu 2002, p. 1408).

Corneliu Dimitriu este de părere că aceste circumstanțiale au, de cele mai multe ori, doi regenți: unu de tip verbal (verb, adjectiv, adverb, interjecție) și unu de tip nominal (substantiv, pronume, numeral întrebuințat pronominal) (Dimitriu 2002, p. 1408).

Surprinzătoare este, din punctul nostru de vedere, și următoarea afirmație a lui Corneliu Dimitriu:

„față de atributul circumstanțial/completiv, care depinde *simultan* de doi regenți de tipuri diferite (unul verbal și altul nominal), acești doi regenți având, teoretic, *aceeași importanță* [...], la circumstanțialele din *subclasa cu dependență și de un «nume»* regenții de cele două tipuri (unul verbal și altul nominal) au importanța inegală, regentul de tip verbal (verbul, adjectivul, adverbul, interjecția) plasând-se pe primul loc, în raport cu care regentul de tip nominal apare ca o «anexă» [s.a.]” (Dimitriu 2002, p. 1408).

Conform lui Corneliu Dimitriu, în această subclasă se încadrează

„circumstanțialul comparativ [*băiatul* (regent nominal) *aleargă mai repede* (regent verbal) **decât fata**]; circumstanțialul sociativ [*bunicul* (regent nominal) *călătorește* (regent verbal) **cu bunica**]; circumstanțialul concesiv [**în ciuda vârstei înaintate**, *el* (regent nominal) *lucrează* (regent verbal) **încă**]; circumstanțialul opozițional [**în loc de prieteni**, *are* (regent verbal) *dușmani* (regent nominal)]; circumstanțialul cumulativ [**pe lângă nepot**, *a venit* (regent verbal) **și nepoata** (regent nominal)]; circumstanțialul de excepție [*nu lipsește* (regent verbal) *nimeni* (regent nominal) **cu excepția șefului**]” (Dimitriu 2002, p. 1408).

Considerăm că un termen subordonat are un singur termen regent și că termenii regenți au aceeași importanță, adică nu există termeni regenți importanți și termeni regenți mai puțin importanți.

4.2. Nicolae Felecan și Daiana Felecan amintesc că, în prezent, în gramatica limbii române, complementele necircumstanțiale sunt numite doar *complemente*, iar complementele circumstanțiale sunt numite doar *circumstanțiale*. Nicolae Felecan și Daiana Felecan amintesc, de asemenea, că acestea, complementele și circumstanțialele, sunt socotite funcții sintactice diferite (Felecan 2010, p. 35). Această teorie are la bază, potrivit celor doi specialiști, următorul raționament: în general, complementele sunt determinanți obligatorii ai verbelor, ai adjectivelor, ai adverbilor și ai interjecțiilor, pe când circumstanțialele sunt, tot în general, determinanți facultativi ai aceluiași regenți (Felecan 2010, p. 35).

5. Gramatica structuralist-funcționalistă

5.1.1. Conform GALR II,

„Într-o perspectivă structural-ierarhică asupra componenței și a organizării grupurilor sintactice, **complementul** reprezintă componentul sintactic **obligatoriu**, cerut **matricial** de centrul de grup (și, mai rar, de un specificator al centrului [...]), component **intim legat** de centru (sau de specificator), nu numai în sensul unei apariții sintactice obligatorii, ci și în sensul unei **coeziuni sintactico-semantice extrem de strânse**, manifestate, pe de o parte, prin **restricții de formă** (de caz, de prepoziție, iar, atunci când complementul se realizează propozițional, și de conector conjuncțional), iar, pe de altă parte, prin **restricții semantice (de rol tematic)**, impuse de centru asupra complinirii [s.a.]” (GALR II, p. 317).

Autorii GALR II afirmă că

„În proiecția grupurilor sintactice (indiferent de natura gramaticală a centrului de grup), **complementele** [s.a.] apar la primul nivel de proiecție / de expansiune” (GALR II, p. 317).

De aceea, complementele se opun circumstanțialelor (GALR II, p. 317), care sunt

„determinări sintactic facultative, necerute de sintaxa și semantica centrului, aflate, ca atare, la alegerea semantic și pragmatic liberă a locutorului” (GALR II, p. 317).

În opinia aceluiași autori, grupurile sintactice sunt organizate după următoarea schemă: „GV / GAdj / GAdv / GInterj / GPrep → [[V-centru / Adj-centru / Adv-centru / Interj-centru / Prep-centru + Complemente] + Circumstanțiale]]” (GALR II, p. 317).

Autorii GALR II subliniază faptul că statutul de poziții obligatorii al complementelor se „traduce” printr-o obligativitate strict sintactico-semantică, nu prin actualizarea/prezența în orice enunț (GALR II, p. 317). Autorii GALR II adaugă: „Obligativitatea poziției complement este impusă de sintaxa și semantica inerentă a centrului de grup, complementul acoperind, ca virtualitate, o poziție de subcategorizare a centrului” (GALR II, p. 317).

Observația 2. Conform GALR II, complementele îndeplinesc principiul unicității (GALR II, p. 317) (= „un centru de grup, într-o organizare matricială, nu poate primi decât un **unic complement de același tip** [s.a.] (îndeplinind, ca atare, aceeași funcție sintactică și primind același rol tematic)” (GALR II, p. 317–318)).

În tratatul academic, scrie că există următoarele excepții aparente:

a) „cazurile extinderii aceleiași funcții-complement prin coordonare sau apozitionare” (GALR II, p. 318);

b) „cazurile de restructurări sintactice ale grupului, al căror efect este «aducerea» sub dominanța aceluiași centru a unor complemente cu «istorii» diferite, unul matricial și altul provenit din reorganizări ierarhice ale grupului/grupurilor” (GALR II, p. 318);

Autorii GALR II propun ca exemple „complementul de agent, complinire reorganizată, adusă într-o poziție de complement prepozițional ca efect al reorganizării pasive, poziție în care poate ajunge coocurent cu un complement prepozițional matricial: *De paparazzi și de alți răuvoitori, el este apărat de gărzile lui de corp*” (GALR II, p. 318) și „complementul posesiv, adus, prin reorganizare, în vecinătatea unui verb, care poate primi, simultan, și un complement matricial în dativ: *El își oferă serviciile prietenilor*” (GALR II, p. 318).

Potrivit GALR II, clasa complementelor cuprinde complemente prototipice (= compliniri matriciale) și complemente obținute prin reorganizări sintactico-ierarhice (= compliniri nematriciale) (GALR II, p. 318. A se vedea p. 318–319, unde autorii GALR II justifică includerea complinirilor nematriciale în clasa complementelor).

Autorii GALR II propun următoarea clasificare a complementelor:

I. complemente matriciale vs complemente reorganizate (GALR II, p. 319–320).

După cum scrie în GALR II, sunt complemente matriciale complementul direct, complementul secundar, subiectul, complementul indirect, complementul prepozițional, numele predicativ și complementul predicativ al obiectului (GALR II, p. 319).

Observația 3. Autorii GALR II consideră că subiectul este un complement deoarece apariția acestuia „este condiționată de capacitatea sintactică a verbului de a accepta un nominal-subiect” (GALR II, p. 319). Totuși, potrivit aceluiași lingviști, subiectul nu este un complement oarecare, ci este „un *tip special*, «*privilegiat*» de complement [s.a.]” (GALR II, p. 319).

Complemente cu statut reorganizat sunt complementul de agent, complementul posesiv și complementul comparativ, după cum se afirmă în GALR II (p. 319).

Observația 4. Autorii GALR II atrag atenția asupra faptului că există contexte în care complementele cu statut matricial apar, în mod excepțional, în ipostaze nematriciale/restructurate. Este vorba despre situațiile în care un complement matricial apare ca urmare a reorganizării sintactice (GALR II, p. 319–320) (De exemplu, „*L-am făcut să plângă. Îl consider nedrept. Părinții îl vor medic*” (GALR II, p. 319); „*Ioana trebuie să fie ajutată. Problema se dovedește că este falsă*” (GALR II, p. 320)).

Conform GALR II, și predicativul suplimentar poate să fie considerat un „Tip special de *complement reorganizat* [s.a.]” (GALR II, p. 320) dacă „provine din reorganizarea unei structuri bipropoziționale care include o subordonată completivă (completivă directă sau subiectivă, mai rar, și completivă prepozițională [...])” (GALR II, p. 320). De exemplu, „*El consideră că tu ești bună profesoară. → El te consideră bună profesoară. Se dovedește că ea este bună profesoară. → Ea se dovedește bună profesoară. Mă uit că ea suferă. → Mă uit la ea că suferă*” (GALR II, p. 320).

II. Autorii GALR II stabilesc că, în funcție de natura lexico-gramaticală a centrului de grup sintactic, există complemente ale verbului, complemente ale adjectivului, complemente ale adverbului, complemente ale interjecției și complemente ale prepoziției (GALR II, p. 320) („*Lângă mine*”, *se află un mare hotel*., *Merge [cu tine]*” (GALR II, p. 320)).

După cum se precizează în GALR II, complementele comparative sunt aparținătoare pentru că sunt cerute de un specificator al centrului de grup adjectival sau adverbial (GALR II, p. 321).

III. „După posibilitățile de distribuție specifice fiecărui tip de centru” (GALR II, p. 321), autorii tratatului academic susțin că există complemente comune și complemente specifice (GALR II, p. 321–322).

În GALR II se notează că sunt complemente comune complementele care apar în structura mai multor grupuri sintactice, iar complemente specifice sunt cele care apar în structura unui singur grup sintactic ori în structura a două grupuri sintactice (GALR II, p. 321).

Autorii GALR II scriu despre complementul prepozițional al verbului, al adjectivului, al adverbului și al interjecției, despre complementul indirect al verbului, al adjectivului, al adverbului și al interjecției, deci complementele prepozițional și indirect sunt comune mai multor centre de grup sintactic. În schimb, complementul secundar și complementele predicative (numele predicativ și complementul predicativ al obiectului) sunt specifice doar grupului verbal, iar complementul comparativ, doar grupului adjectival și celui adverbial. Complementul direct și subiectul, chiar dacă apar, rar și datorită analogiei interjecției cu verbul, și în grupul interjecțional, caracterizează grupul verbal (GALR II, p. 321).

Observația 5. În GALR II se remarcă faptul că adjectivul *dator* poate avea în subordine un complement direct: *Îmi este datoare viața* (GALR II, p. 322). După cum se susține în tratatul academic, acest adjectiv este „legat formal și, aparent, semantic de verbul *a da*” (GALR II, p. 322) și „prezintă caracteristicile tranzitivității slabe” (GALR II, p. 322):

„*Dator* acceptă, direct, o complinire substantivală (sau pronominală: *dator ceva*) realizată printr-o formă nemarcată de caz, dar nu acceptă forma pronominală specifică pentru cazul acuzativ: **dator mine, tine*” (GALR II, p. 322).

IV. Folosind drept criteriu „tipul de «citire»/de interpretare semantică” (GALR II, p. 322), autorii GALR II disting două tipuri de complemente: „complemente **esențial referențiale** [s.a.]” (GALR II, p. 322)/complemente argumentale și „complemente cu citiri **esențial predicative** [s.a.]” (GALR II, p. 322)/complemente predicative (GALR II, p. 322).

Potrivit autorilor GALR II, complementele argumentale au, de cele mai multe ori, citiri individuale, adică trimit la individ/la entitate. Potrivit aceluiași specialiști, complementele predicative exprimă proprietăți ale entităților și relații între aceste entități (GALR II, p. 322).

Sunt complemente predicative numele predicativ, complementul predicativ al obiectului și realizările complete ale predicativului suplimentar, după cum scrie în GALR II (p. 322).

Observația 6. În GALR II este semnalat faptul că există contexte în care complementele referențiale primesc citiri nonreferențiale (GALR II, p. 322–323) (de exemplu, „*El caută profesor de sport., Inginer străin caută profesoară tânără în vederea căsătoriei*” (GALR II, p. 323)) și contexte în care complementele predicative au citiri nonpredicative/referențiale (GALR II, p. 323) (de exemplu, „*Tu ești Ion./copilul meu., Cine ești?/– Sunt eu, nu mă recunoști?., El s-a dat drept mine./drept Ion./drept copilul meu*” (GALR II, p. 323)).

V. În GALR II scrie că, „După tipul de relație sintactică” (GALR II, p. 323), există „complemente angajate în **relații binare** [s.a.]” (GALR II, p. 323) și „complemente angajate în **relații ternare** [s.a.]” (GALR II, p. 323).

După cum se explică în tratatul academic, complementele angajate în relații binare se definesc doar în raport cu centrul de grup, pe când definiția complementelor angajate în relații ternare include nu numai centrul de grup, ci și un alt component al grupului (GALR II, p. 323).

Autorii GALR II consideră că numele predicativ, complementul predicativ al obiectului, complementul secundar și complementul posesiv participă la relații ternare (GALR II, p. 323).

VI. Autorii GALR II realizează o ierarhie a complementelor matriciale referențiale după gradul de coeziune (GALR II, p. 323).

Astfel, potrivit acestei ierarhii, subiectul și complementul direct sunt „complementele **cel mai intim legate de verb** [s.a.]” (GALR II, p. 323), însă „Dintre subiect și complementul direct, se detașează **subiectul**, ca **tip de complement «privilegiat» al verbului** [s.a.]” (GALR II, p. 324). Conform autorilor GALR II, „poziția imediat următoare complementului direct este ocupată de **complementul indirect** [s.a.]” (GALR II, p. 324), iar „mai slab legat de verb este **complementul prepozițional** [s.a.]” (GALR II, p. 325)².

Notă. Autorii GALR II expun manifestările comune diverselor feluri de complemente (a se vedea GALR II, p. 326–329).

Observația 7. În GALR II se relevă faptul că există circumstanțiale care au statut obligatoriu, sunt cerute de sintaxa și de semantica matricială a unei clase de verbe și participă la fenomenul atribuirii rolurilor tematice (GALR II, p. 330). În aceeași lucrare, sunt date ca exemple „circumstanțialele locative, temporale, modale, cantitative cu statut obligatoriu, din construcții ca: *Locuiește în București.*, *Datează din secolul trecut.*, *Procedează încorect.*, *Cântărește mult*” (GALR II, p. 330) și se precizează că includerea acestor poziții sintactice în clasa circumstanțialelor „s-a făcut pe baze strict semantice” (GALR II, p. 330).

5.1.2. Autorii GALR II notează următoarea definiție:

„Circumstanțialele reprezintă un *ansamblu eterogen* de poziții (funcții) sintactice care *se caracterizează preponderant semantic*: circumstanțialele adaugă precizări de diferite tipuri referitoare la cadrul universului de discurs sau la diferite aspecte/secțiuni ale acestui cadru. Altfel spus, clasa circumstanțialelor cuprinde funcții delimitate cu precădere semantic și denumite tradițional în raport cu precizarea («circumstanța» în sensul larg al cuvântului) adusă la/în cadrul situației comunicate: *circumstanțialul de timp, de loc, de mod (modal), cantitativ, de relație, sociativ, instrumental, de cauză (cauzal), de scop (final), condițional, concesiv, consecutiv, opozițional, cumulativ, de excepție*. [s.a.]” (GALR II, p. 487).

Conform GALR II, ținând cont de „criteriul semantico-pragmatic (privitor la tipul de informație transmis)” (GALR II, p. 487), există patru grupe de circumstanțiale (GALR II, p. 487):

I. circumstanțialele situative: circumstanțialele de loc și de timp (GALR II, p. 487).

² Situat pe o anumită treaptă a pozițiilor sintactice menționate în acest paragraf are la bază anumite fapte. Pentru explicații, a se vedea GALR II, p. 323–325.

Aceste circumstanțiale „asigură «ancorajul» spațio-temporal al proceselor comunicate” (GALR II, p. 487).

II. circumstanțialele procesuale: circumstanțialele de mod propriu-zis, cantitativ și instrumental (GALR II, p. 488).

Ele „aduc precizări privitoare la procesul comunicat” (GALR II, p. 488).

III. circumstanțialele care „**redau raporturi logico-semantic stabilite de locutor** [s.a.] – raporturi de cauzalitate, de consecință, de (non)implicație – între diferite procese comunicate” (GALR II, p. 488): circumstanțialele de cauză, de scop, condițional, concesiv și consecutiv (GALR II, p. 488).

IV. circumstanțialele care „**centrează informația nouă («precizarea») pe anumite secvențe ale enunțului** [s.a.] din care fac parte” (GALR II, p. 488): circumstanțialele opozițional, cumulativ, de excepție, sociativ și de relație (GALR II, p. 488).

După cum scrie în GALR II, „În general, circumstanțialele menționate «circumscriu» unele componente ale enunțului, altele decât cele care specifică procesul” (GALR II, p. 488).

Autorii GALR II prezintă aspectele sintactice, sintactico-semantic și pe cele comunicativ-pragmatice ale circumstanțialelor (GALR II, p. 488–494). Astfel, potrivit lor,

(1) sintactic, circumstanțialele sunt facultative (GALR II, p. 488):

„Din punct de vedere **strict sintactic**, circumstanțialele prototipice sunt *termeni subordonați ai grupului verbal*, situându-se la un alt nivel de organizare decât complementele. În organizarea enunțului – GV = [[V + complemente] + circumstanțiale] – circumstanțialele sunt, de regulă, componente/determinări «periferice» («marginale») ale grupului [s.a.]” (GALR II, p. 488).

Observația 8. Potrivit GALR II, două circumstanțiale de același fel pot să apară în același enunț, unul dintre ele raportându-se la întregul grup semantic-sintactic (GALR II, p. 489). De exemplu, „[**De câteva luni**] circ. de timp 1 [**se întâlneau zilnic**] circ. de timp 2 **la fa-cultate.**]” (GALR II, p. 489).

Observația 9. Majoritatea circumstanțialelor participă la relații binare, însă unele specii de circumstanțiale fac parte din structuri ternare (circumstanțialele cumulativ, sociativ, de excepție și opozițional), după cum se precizează în GALR II (p. 489).

Observația 10. Afirmția din GALR II potrivit căreia

„Pentru circumstanțiale se consideră *prototipică realizarea adverbială* [s.a.]. În consecință, în principiu, substituirea prin adverb reprezintă modalitatea de identificare a poziției sintactice de circumstanțial. În enunțurile *Marina este la munte.*, *La ora trei lucrează.*, *Se luptă cu îndârjire.*, *Au înghețat clanțele de frig.*, funcția de circumstanțial este confirmată prin substituția cu adverbele interogative: *Unde este Marina?*, *Când lucrează?*, *Cum se luptă?*, *De ce (din ce cauză) au înghețat clanțele?*. Unele circumstanțiale pot fi substituite cu adverbe noninterogative care reprezintă contrageri ale realizărilor propoziționale: *Altminteri*, */altfel nu rezistam.* = *Dacă ar fi fost alte condiții, nu rezistam.* etc. [...] Realizarea prin adverb *nu este însă comună* tuturor circumstanțialelor. Nu permit substituirea prin adverb circumstanțialele integrate în structuri ter-

nare (circumstanțialul cumulativ, circumstanțialul sociativ, circumstanțialul de excepție, precum și cel opozițional), circumstanțialul consecutiv sau unele circumstanțiale de relație [s.a.]” (GALR II, p. 489–490)

amintește de precizările pe care Valeria Guțu Romalo le face în lucrarea *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*.

(2) sintactico-semantic, circumstanțialele sunt tot facultative (GALR II, p. 490):

„Privite din punct de vedere **sintactico-semantic**, circumstanțialele sunt componente *facultative* ai enunțului și *nu fac parte din structura tematică (de roluri) a verbului* [s.a.]” (GALR II, p. 490).

În GALR II se precizează că trăsătura *facultativ* se referă la gramaticalitatea enunțului. Totodată, în aceeași lucrare, se observă faptul că există verbe care impun prezența unui circumstanțial (GALR II, p. 491) și sunt propuse ca exemple: „*Statuia datează din secolul al XVII-lea, El locuiește la București, Veronica procedează bine, El se comportă corect*” (GALR II, p. 491). Conform GALR II, suprimarea circumstanțialelor din aceste enunțuri nu este posibilă fără pierderea gramaticalității enunțurilor (GALR II, p. 491). Din acest motiv, autorii GALR II consideră că unitățile evidențiate din exemplele citate în acest paragraf „*fac parte din structura tematică a verbului*” (GALR II, p. 491), iar „Integrarea în structura actanțială a verbului plasează circumstanțialele de loc, de timp, de mod *obligatorii* [s.a.] [...] la periferia subclasei din care fac parte” (GALR II, p. 491).

(3) comunicativ-pragmatic, circumstanțialele sunt obligatorii (GALR II, p. 493):

„Sub aspect **comunicativ-pragmatic** circumstanțialele sunt *componente necesare* ale enunțului. Deși în absența circumstanțialelor, enunțuri ca *Andrei pleacă (la munte) (mâine)*, *Ion călătorește (mult) (cu trenul)*, sunt corecte, totuși ele sunt incomplete din punctul de vedere al intenției (strategiei) de comunicare. În consecință, dacă luăm în considerare informația transmisă prin enunț, nu se poate vorbi de caracterul facultativ al circumstanțialelor, ci, dimpotrivă, de *caracterul lor necesar* [s.a.]” (GALR II, p. 493).

Potrivit GALR II, din punct de vedere comunicativ-pragmatic, există (GALR II, p. 493):

a) circumstanțiale propriu-zise/prototipice (GALR II, p. 493); de exemplu, *Ion vine mâine*;

b) circumstanțiale metadiscursive (GALR II, p. 493); de exemplu, *De curiozitate, Ana a mai ajuns la acea conferință?*.

La punctul rezervat concluziilor referitoare la circumstanțiale, autorii GALR II afirmă că au identificat trei trăsături prototipice pentru clasa circumstanțialelor (GALR II, p. 494):

1) „neintegrarea în structura tematică a verbului” (GALR II, p. 494);

2) „realizarea propozițională cu joncțiunea manifestată prin conectori specializați” (GALR II, p. 494);

3) „posibilitatea de a funcționa discursiv și metadiscursiv” (GALR II, p. 494).

Însă, după enumerarea acestor trăsături care ar fi comune circumstanțialelor și care, astfel, ar justifica instituirea unei clase de poziții sintactice, și anume *clasa circumstanțialelor*, autorii GALR II expun situația reală a circumstanțialelor: cele mai multe dintre ele se sustrag de la o trăsătură/de la unele trăsături (GALR II, p. 494).

5.2. Gabriela Pană Dindelegan, în articolul *Noutăți în GALR. Se justifică introducerea unui complement predicativ al obiectului (CPO)?*, scrie că între complement și centrul de grup există o relație mai strânsă, iar între circumstanțial și centrul de grup există o relație mai laxă (Pană Dindelegan 2006, p. 16).

5.3. Elena Dănilă aderă, de asemenea, la teoria conform căreia complementele și circumstanțialele nu pot reprezenta o singură funcție sintactică, complementele fiind compliniri obligatorii, iar circumstanțialele, compliniri facultative (Dănilă 2006, p. 77).

Observația 11. Atât Gabriela Pană Dindelegan, în articolul *Noutăți în GALR. Se justifică introducerea unui complement predicativ al obiectului (CPO)?*, cât și Elena Dănilă, în articolul *Circumstanțialul de excepție – probleme, soluții*, susțin că există complemente suprimabile și circumstanțiale nesuprimabile (Pană Dindelegan 2006, p. 22; Dănilă 2006, p. 80). De exemplu, sunt nesuprimabile circumstanțialele din enunțurile „*Locuiește în București, Valorează mult, Datează din vechime, Se comportă incalificabil*” (Pană Dindelegan 2006, p. 22) și circumstanțialele cumulative, opoziționale, de excepție și comparative realizate adverbial (Dănilă 2006, p. 80); sunt suprimabile complementele directe în enunțul „*Astăzi copilul a scris v și a citit v și numai după aceea s-a jucat*” (Pană Dindelegan 2006, p. 22), complementele indirecte în enunțurile „*Mama pregătește un ceai v., Profesoara prezintă rezultatele v.*” (Pană Dindelegan 2006, p. 22) și, în cazul diatezei pasive cu *se*, complementul de agent într-un enunț precum „*Cartea se citește*” (Dănilă 2006, p. 80 (nota de subsol 30)).

5.4.1. După cum reiese din cuprinsul GBLR și din tabelul prin care se recapitulează complementele din aceeași lucrare (GBLR, p. 522–524), în grupul nominal există funcția sintactică de complement, în grupul adjectival și în cel adverbial, funcția sintactică de complement comparativ, iar în grupul verbal apar, în calitate de complement matriciale, subiectul, complementul direct, complementul secundar, complementul indirect, complementul prepozițional, numele predicativ, complementul predicativ al obiectului și complementele circumstanțiale; tot în grupul verbal întâlnim, ca poziții sintactice apărute prin reorganizare, complementul posesiv, complementul de agent și predicativul suplimentar (a se vedea cuprinsul GBLR).

Observația 12. Potrivit GBLR, predicativul suplimentar poate fi considerat complement reorganizat doar atunci când, în structura de bază, ocupă poziția de nume predicativ (GBLR, p. 524).

În glosarul din GBLR apar următoarele informații despre complement:

„Constituent strâns legat de un centru predicativ (verb, adjectiv, adverb, prepoziție, substantiv relațional ori de proveniență verbală sau adjectivală) care se supune restricțiilor gramaticale (cazuale, prepoziționale) și semantice (de rol tematic) impuse de centru. Complementele se caracterizează prin obligativitate sintactico-semantică, ceea ce înseamnă că sunt conținute în matricea oricărui centru, nu și că sunt obligatoriu exprimate/lexicalizate. În exemplul *Ion citește* apare verbul tranzitiv *a citi* al cărui complement direct, deși obligatoriu din punct de vedere sintactico-semantic (*a citi ceva*), nu este exprimat. Complementul apare în GV (*Mănânc **un măr***), în Ginterj (*Vai **de voi!***), în GAdj (*util **elevilor***), în GAdv (*departe **de tine***), în GN cu centru substantiv relațional sau de proveniență verbală ori adjectivală (*sora **Mariei**, citirea **cărții**, fericirea **voastră***), în GPrep, situație în care nu poate fi neexprimat (*despre **voi***)” (GBLR, p. 658).

5.4.2. În GBLR sunt avute în vedere următoarele specii de circumstanțiale: de loc, de timp, de mod, de modalitate („*A plecat, **probabil**, la mare*” (GBLR, p. 594, în tabel)), cantitativ, instrumental, sociativ, de relație, de cauză, de scop, condițional, concesiv, consecutiv, opozițional, cumulativ și de excepție (a se vedea cuprinsul GBLR).

În glosarul din GBLR sunt definite circumstanțialul, circumstanțialul meta-discursiv și circumstanțialul obligatoriu/complementul circumstanțial (GBLR, p. 657).

Astfel, circumstanțialul este un „Constituent sintactic facultativ, aparținând celui de-al doilea nivel de proiecție, neimplicat în matricea sintactico-semantică a centrului; se realizează ca GAdv (*Vine **azi**; a veni **azi***), GPrep (*A venit **de ieri***), GN (*Citește **noaptea***), propoziție subordonată (*Vine **când poate***). Funcția sintactică de circumstanțial corespunde poziției sintactice de adjunct” (GBLR, p. 657).

Circumstanțialul metadiscursiv este un „Circumstanțial care face referire la actul enunțării, situându-se în alt plan enunțiativ (***Din câte știu**, nu a plecat la Paris; Nu a avut chef să lucreze, **ca să spun așa***). În raport cu grupul verbal, pot avea utilizare metadiscursivă circumstanțialele: de mod propriu-zis, instrumental, de cauză, de scop, condițional, concesiv” (GBLR, p. 657).

Circumstanțialul obligatoriu/complementul circumstanțial este un „Constituent sintactic obligatoriu, care are statut asemănător complementelor, dar care, din punct de vedere semantic, se apropie de circumstanțiale: de loc (*Locuiește **la țară***), de timp (*Vasul datează **din secolul I***), de mod (*El se comportă **impecabil***), cantitativ (*Broșa asta valorează **o avere***)” (GBLR, p. 657).

6. În această lucrare am amintit că partea secundară de propoziție numită *complement* este clasificată după conținut. Inevitabil, ne actualizăm informația că atributul este clasificat după partea de vorbire prin care se exprimă. Apoi, remarcăm faptul că în clasificarea atributului este folosit, în mod evident, un criteriu mai clar, mai obiectiv și mai potrivit gramaticii decât cel folosit în clasificarea complementului. Adică substantivul, de exemplu, e substantiv pentru oricine, dar observăm cât e de greu să spunem ce înseamnă *circumstanță*. În plus, calificativele

direct și *indirect* nu exprimă conținuturi așa cum exprimă calificativele *de agent* (agentul), *de loc* (locul), *de timp* (timpul) etc. Credem că și complementul ar trebui să fie clasificat și subclasificat după criteriile și după subcriteriile aplicate atributului. Însă scopul lucrării nu este realizarea unei astfel de clasificări.

În tradiția gramaticii românești, părțile secundare de propoziție sunt definite în funcție de termenul lor regent. Astfel, atributul este partea secundară de propoziție care determină un substantival (substantiv, pronume, numeral „cu valoare substantivală”), iar complementul este partea secundară de propoziție care determină un verb, un adjectiv, un adverb sau o interjecție. Altfel spus, atributul și complementul își împart părțile de vorbire care pot să apară în ipostaza de termeni regenți lor. Așadar, instituirea părții secundare de propoziție numită *circumstanțial* s-ar suprapune complementului.

În gramatica tradițională, *acum*, din *Ion scrie acum.*, este *complement circumstanțial de timp*. Această denumire o explicăm astfel: este *complement* pentru că determină un verb, este *circumstanțial* pentru că arată o circumstanță și este *de timp* pentru că arată timpul. Cu alte cuvinte, repetăm un criteriu când, de fapt, am putea să spunem că este *complement de timp*, acceptând că este de prisos să îi fixăm în denumire informația că timpul este o circumstanță. Despre un atribut exprimat prin pronume nu spunem că este *atribut substantival pronominal*, gândindu-ne că este *atribut* pentru că determină un substantival, este *substantival* pentru că este exprimat printr-un substantival și este *pronominal* pentru că, dintre părțile de vorbire reunite sub denumirea de *substantival*, este exprimat prin pronume.

Generalizând, putem afirma că există două grupe de lingviști: unii care disting între complemente necircumstanțiale și complemente circumstanțiale și alții care disting între complemente și circumstanțiale. Și unii, și alții formulează explicații precum: complementele necircumstanțiale/complementele sunt obligatorii, în vreme ce complementele circumstanțiale/circumstanțiale sunt facultative; complementele necircumstanțiale/complementele sunt strâns legate de termenii regenți, pe când complementele circumstanțiale/circumstanțiale sunt mai slab legate de termenii regenți; complementele necircumstanțiale/complementele depind de felul termenului determinat, pe câtă vreme complementele circumstanțiale/circumstanțiale nu depind de felul acestui termen; complementele necircumstanțiale/complementele au un conținut mai abstract, iar complementele circumstanțiale/circumstanțiale au un conținut mai concret etc. Dintre aceste perechi de trăsături antinomice, prima este cea mai vehiculată. Însă, toți specialiștii care o invocă nu întârzie să prezinte contextele în care complementele necircumstanțiale/complementele sunt facultative și pe cele în care complementele circumstanțiale/circumstanțialele sunt obligatorii.

Așadar, suntem de părere că în cadrul sintaxei, o disciplină care nu are ca obiect de studiu sensul, complementul ar trebui clasificat nu după conținut, ci după partea de vorbire prin care se exprimă, apoi, după mijlocul de subordonare. Totuși, dacă acest lucru nu este posibil, atunci considerăm că ar trebui să vorbim despre *complement de loc*, *complement de timp*, *complement de mod* etc.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- Avram 2001 = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, Ediția a III-a, București, Humanitas, [2001].
- Constantinescu-Dobridor 1994 = Gh. Constantinescu-Dobridor, *Sintaxa limbii române*, București, Editura Științifică, 1994.
- Crașoveanu 2005a = D. Crașoveanu, *Sunt circumstanțiale complementele opozițional, cumulativ și de excepție, precum și subordonatele corespunzătoare?*, în Idem, *Studii și articole de gramatică*, Timișoara, Editura Mirton, 2005, p. 53–67.
- Crașoveanu 2005b = D. Crașoveanu, *Ipostaze ale subiectului*, în *Studii și articole de gramatică*, Timișoara, Editura Mirton, 2005, p. 153–165.
- Dimitriu 2002 = Corneliu Dimitriu, *Tratat de gramatică a Limbii Române, 2 Sintaxa*, [Iași], Institutul European, 2002.
- Dănilă 2006 = Elena Dănilă, *Circumstanțialul de excepție – probleme, soluții*, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Limba română – Aspecte sincronice și diacronice* –, Actele celui de al 5-lea colocviu al catedrei de limba română (8–9 decembrie 2005), [București], Editura Universității din București, 2006, p. 75–83.
- DEXI = Eugenia Dima (coord.), *DEXI Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, Arc și Gunivas, [2007].
- Felecan 2010 = Nicolae Felecan, Daiana Felecan, *Cu privire la unele complemente (necircumstanțiale)*, în „Dacoromania”, serie nouă, XV, 2010, nr. 1, p. 35–47.
- GLR II = Al. Graur, Mioara Avram, Laura Vasiliu (coord.), *Gramatica limbii române*, vol. al II-lea, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1963.
- Guțu Romalo 1973 = Valeria Guțu Romalo, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973.
- GALR II = Valeria Guțu Romalo (coord.), *Gramatica limbii române*, volumul II, *Enunțul*, Tiraj nou, revizuit, București, Editura Academiei Române, 2008.
- GBLR = Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Gramatica de bază a limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2010.
- Irimia 1983 = Dumitru Irimia, *Structura gramaticală a limbii române. Sintaxa*, Iași, Editura Junimea, 1983.
- Neamțu 2012–2013 = G. G. Neamțu, *Limba română contemporană. Sintaxă*. Curs susținut la Facultatea de Litere a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, în anul universitar 2012–2013.
- Pană Dindelegan 2006 = Gabriela Pană Dindelegan, *Noutăți în GALR. Se justifică introducerea unui complement predicativ al obiectului (CPO)?*, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Limba română – Aspecte sincronice și diacronice* –, Actele celui de al 5-lea colocviu al Catedrei de limba română (8–9 decembrie 2005), [București], Editura Universității din București, 2006, p. 15–24.

COMPLEMENT. OBJECT COMPLEMENT.
CIRCUMSTANTIAL COMPLEMENT
(Abstract)

By the given article related to the Romanian language grammar, I have focused on the reason for which some linguists claim that there are two types of complements: an object complement and a

circumstantial complement and the reason for which other linguists consider the object complement to be a syntactic function distinct from the complement.

We have tried to show that according to the grammar of the Romanian language we should talk about a time complement, a place complement etc., if the classification of the complement by its content is followed.

Cuvinte-cheie: *complement, circumstanțial, complement circumstanțial, circumstanță, clasificare.*

Keywords: *complement, object complement, circumstantial complement, circumstantial, classification.*

*Universitatea Babeș-Bolyai
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31
pop_simona8@yahoo.com*

OBSERVAȚII PRIVIND FILIAȚIA CEASLOAVELOR DIN SECOLELE AL XVII-LEA ȘI AL XVIII-LEA

Scrierile bisericești, reflectări reale ale acțiunii de naționalizare a serviciului divin, ocupă un loc important în istoria culturii scrise românești. Circulația și uzul intens al acestor vestigii au facilitat pregnant procesului de unificare a limbii literare românești.

În studiul de față vom supune atenției una dintre lucrările destinate oficerii ritualului bisericesc, anume *Ceaslovul*, urmărind îndeosebi raporturile de filiație privind *Ceaslovul* imprimat la Bălgrad, în 1686, și cel apărut la Târgoviște, în 1715. Fiind intens întrebuințat, atât în cultul public, cât și în cel particular, *Ceaslovul* a avut parte de numeroase copii manuscrise, care circulau în rândul credincioșilor, în diferite regiuni ale țării.

Întrucât în titlul tipăriturii bălgrădene se specifică că a fost izvodită „de pre slovenie pre rumânie”, vom aduce în discuție un manuscris slav de tipul *Ceaslovului*, aflat în colecția de manuscrise slave a Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj-Napoca, înregistrat sub nr. 476, după care, probabil, pe lângă alte versiuni, a fost prelucrată traducerea slujbei *Paraclisului* cuprins în *Ceaslovețul* bălgrădean, precum și traducerea celorlalte slujbe ce alcătuiesc ediția *Ceaslovului*, tradus de Antim Ivireanul, în 1715.

Manuscrisul slav 476, de format *in-octavo*, 20×15 cm, este o lucrare incompletă, scrisă în Transilvania, și cuprinde 214 file¹. Manuscrisul de față a fost datat ca fiind din 1616 (Lința 1980, p. 97–98), conform unei însemnări lăsate pe f. 206^v: В ЛѢТЪ 7...4? ПИСА СММВН КНИГЫ СІА [= În anul 7...4? a scris Simon cartea aceasta]. Însă, transcrierea acestei notițe olografe și încercarea de a descifra anul, scris ilizibil, cu corectura cifrei sutelor, prezintă dubii de interpretare. Chiar dacă hârtia utilizată pentru întocmirea copiei slavone conține filigranul reprezentând mistrețul², întrebuințată îndeosebi în secolul al XVI-lea, suntem tentați să reconsiderăm această datare, presupunând că scrierea a fost întocmită în a doua jumătate a secolului următor, fapt confirmat de prezența, în manuscris, a unei alte notițe aflate pe f. 203^r, scrisă de altă mână: ВЪ ЛѢТЪ 7000, РЖКЪ БЖІЮ СРИСАМЪ Е

¹ Cu privire la descrierea manuscrisului a se vedea Lința 1980, p. 97–98; Popa 1967 (lucrare în manuscris).

² Varianta de filigran reprezentând mistrețul, copiată de A. Popa (1967), este similară cu cea ilustrată în lucrarea consacrată filigranologiei românești, semnată de Al. Mareș (1987, p. 69), figura 380, chiar dacă imaginea mistrețului existentă pe hârtia filigranată a Manuscrisului 476 (f. 196) prezintă mici modificări, datorate îndelungatei întrebuințări. În catalogul lui M. Briquet (1907) nu identificăm varianta de filigran aflată pe filele scrierii slavone.

ѡнаꙗꙗ **Ш**ко **Д**на^къ **Д**и **М**онсею [= În anul 7189 (1681), *ꙗꙗ* B<o>*žiju*, s<c>*ris-am e<u>*, *Onașco, diiac di<n> Moiseiu*]. Ideea se susține potrivit ordinii în care au fost dispuse slujbele³ în copia manuscrisă; remarcăm faptul că versiunea slavonă aflată în discuție a fost realizată după una din edițiile *Ceaslovului*, apărute după reforma de revizuire și îndreptare a cărților de cult, cea din 1653, impusă de patriarhul Nikon al Moscovei⁴, întrucât slujba cu care debutează manuscrisul este cea a *Polunoștniei*, ordine ce concordă cu întocmirea *Ceasloavelor* slavone de redacție post-nikoniană. În sprijinul afirmației noastre aducem în atenție unele particularități lingvistice, dar și de ordin dogmatic, privind conținutul *Ceasloavelor* revizuite și îndreptate în urma implementării reformei liturgice⁵: în cuprinsul rugăciunii *Symbolum Nicaenum* este eliminată una dintre însușirile Duhului Sfânt, ca ipostază a Divinității, anume cuvântul *истиннаго* „adevărat”, existent în vechile texte alcătuite înaintea reformării, în construcția: *и в Духа Святаго, Господа истиннаго и животворящего* (Sazonova 2012, p. 193) [= și în Duhul Sfânt, Domnul adevărat și de viață făcătorul], termen a cărui absență o semnalăm și în sintagma corespunzătoare din Manuscrisul 476: **и въ Дѣхѣ сѣго Гѣ животворящаго** (f. 16^v). De asemenea, observăm unele schimbări gramaticale operate în textele revizuite: forma de singular a termenului **тельце** (Sazonova 2007, p. 105), ce încheie Psalmul 50, apare deja, în textele supuse reformării bisericești, în forma de plural **телца** [= *viței*], aspect remarcat și în contextul slavon avut în discuție: **...тогда възложитъ на олтарь твой телца** (Ms. 476, f. 3^v; f. 67^r). Se pot sesiza deopotrivă unele particularități lexicale: într-o serie de rugăciuni, cuvântul **церковь** [= *biserică*] este schimbat în **храм** (*ibidem*), termen cu aceeași accepțiune. Lecțiunea nou implementată este întâlnită și în scrierea slavonă, în construcțiile: **радѣиса храма** (Ms. 476, f. 44^v), **сѣтомъ храма** (f. 82^r) etc., deși, sub influența vechilor texte, apar aici și cuvintele: **црков** (Ms. 476, f. 54^v), **къ цркви** (f. 56^v). Identificăm în textul slavon și alte particularități, care denotă reminiscențe ale practicii liturgice vechi: în cuprinsul cunoscutei rugăciuni *Împărate ceresc*, în contextul **Црю небѣнын оутѣшителю дѣше истиннын** (Ms. 476, f. 1^r) nu este modificată valoarea morfologică a lecțiunii **истиннын** [= *adevărat*], ea fiind

³ Cercetătorul rus G. Krylov (2009, p. 362–363, nota 1211) oferă informații succinte în legătură cu modul de dispunere a slujbelor incluse în *Ceasloavele* slavone. Dacă în *Ceasloavele* imprimare înaintea mișcării reformatoare ordinea redării slujbelor era: *Vecernia*, *Ceasurile III, VI, IX* și *Obednița*, *Utrenia* cu *Ceasul I*, *Pavecernița mare*, *mijlocie și mică*, *trei Polunoștnițe*, cele apărute după noile practici liturgice se disting print-o ordine diferită a slujbelor incluse: *Polunoștnița de toate zilele*, *Polunoștnița de sâmbătă*, *Utrenia* cu *Ceasul I*, *Ceasurile III și VI*, *Obednița*, *Ceasul IX*, *Vecernia*, *Pavecernița mare și mică*.

⁴ În legătură cu mișcarea reformatoare nikoniană cf. Varona 2002, Melnicov 1940. Vezi și studiile istoricilor ruși: Kutuzov 2003, Dmitrievskij 2004.

⁵ Observații importante privind caracteristicile textologice ale *Ceasloavelor* slavone tipărite în perioada ante-nikoniană, respectiv ale celor apărute ulterior, sunt oferite de Sazonova 2007, p. 105; 2012, p. 193–194.

redată printr-un adjectiv: **ДШЕ ИСТИННЫИ** [= *Duhule adevărat*]. Termenul în discuție apare, în textele revizuite, notat *истинны* (Sazonova 2012, p. 193) [= *al adevărului*], căpătând deja o altă valoare morfologică, cea de substantiv. De asemenea, în cadrul *Symbolum Nicaenum* nu este înlăturată conjuncția **а** [= *dar*], din construcția **рождѣнна, а несътворена** (Ms. 476, f. 16^r) [= *născut, dar nu făcut*], așa cum se cerea după noile practici ale ritualului bisericesc. Așadar este evidentă influența vechii practici dogmatice în realizarea copiei slavone aflate în discuție, însă existența acestor elemente nu e suficientă pentru a pune la îndoială certitudinea că Manuscrisul 476 datează din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Chiar dacă structura compozițională a acestei lucrări prezintă diferențe considerabile față de produsele tipografice românești, fapt datorat și lipsei unor file din cuprinsul manuscrisului, remarcăm coexistența numeroaselor slujbe și identificarea unor evidente similitudini la nivelul conținutului, fapt ce ne permite sugerarea unor posibile legături de filiație între versiunea slavonă și cele două scrieri românești.

În cuprinsul textului slavon al acestei lucrări, pe lângă materia propriu-zisă a *Ceasloveșului*, regăsim și alte slujbe, printre care, între filele 35^r–45^r ale manuscrisului, *Činī Paraklis(a) Prēs(vě)těi Vl(a)d(e)čici našei B(ogorodi)ci*, una din slujbele incluse și în tipăriturile românești, anume *Cinstitul Paraclis către Preasfânta Despuitoarea noastră Născătoarea de Dumnezeu*, care, în tipăritura lui Ivireanul, apare intitulată: *Canon de rugăciune către Preasfânta Născătoare de Dumnezeu*.

Examinând textul acestei slujbe constatăm că *Paraclisul* tradus în ediția *Ceaslovului* târgoviștean aparține unei alte versiuni, diferită de cea aflată în discuție, detașându-se vizibil de cea a *Ceasloveșului* de la Bălgrad. În urma colaționării textului slavon al slujbei te în vedere cu cele două tipărituri românești se poate remarca o oarecare apropiere a versiunii slavone amintite cu *Paraclisul* existent în cartea imprimată la tiparnița de la Bălgrad. În favoarea acestei opinii, vom ilustra spre edificare un fragment din respectiva slujbă, inclus în cele trei scrieri:

Ms. 476, f. 36^v

**Въ скръби ма сжца
въ тѣхъ, посѣщеніа
вжѣтнаа и промыш-
ленію иже ѿ тебе
споѣни, едина вѣо мѣни,
яко вѣгаа вѣгомоу же
родителница⁶.**

CB, 1686, f. 145^v

Fiind întru scârbă și în
strânsoare, spodobeaște-mă
cercetării cei
d<u>mn<e>zăiești și
socotinței care-i de la Tine,
că Tu Însăși ești bună ca o
Maică lui D<u>mn<e>zău
și Celui Bun Născătoare.

CT, 1715, p. 444

Fiind bolnav cu trupul și cu
sufletul, cercetării cei
dumnezeiești și purtării
Tale de grijă
învredniceaște-mă, Una
Maica lui D<u>mnezeu, ca
Ceaea ce ești bună și
Născătoare Celui Bun.

Analiza acestui pasaj relevă unele neconcordanțe între versiunea manuscrisă de față și ediția ivireană. În sprijinul acestei idei prevalează un element edificator,

⁶ Transcrierea fragmentului: *Vŭ skrŭbi mę sŏšta i vŭ tŭdzę, posęštenia b(o)ž(e)stv(e)naja i promyšleniju iže oŭ tebe spod(o)bi, edina B(o)go M(a)ti, jako bl(a)g(a)ja bl(a)gomu že roditelnica.*

anume construcția **ВѢ СКОРѢИ МА СЖИЦА И ВѢ ТЪСѢ**, a cărei traducere, în ediția din 1715, nu corespunde cu textul manuscrisului slavon alăturat, în raport cu textul lucrării lui Zoba, unde această sintagmă este pusă sub semnul coincidenței, redată prin *fiind întru scârbă și în strânsoare*. Nu putem presupune existența unei greșeli de traducere a contextului sus-menționat, ci probabilitatea ca la baza redării slujbei *Paraclisului* în *Ceaslovul* târgoviștean ar fi stat o altă versiune, deosebită de cea reprezentată de Ms. 476. Se remarcă, totodată, transpunerea întocmai a structurii gramaticale a slavonescului **ИЖЕ Ѡ ТЕБЕ**, transpusă în tipăritura ivireană prin *care-i de la Tine*, în raport cu lucrarea bălgrădeană, în care construcția în discuție este redată printr-un adjectiv pronominal posesiv *Tale*.

Urmărind comparativ unele particularități ce privesc modul de traducere a unor termeni din scrierea slavonă, atât în tipăritura imprimată la Târgoviște, cât și în cea bălgrădeană, observăm că cea din urmă se distinge printr-o serie de trăsături convergente, comune cu versiunea slavonă. Pentru a ilustra o posibilă relație, privind anume această slujbă, din lucrarea imprimată de Zoba, și ms. 476 prezentăm următorul fragment:

Ms. 476, f. 35^v–36^r

**НЕОУМЛѢЧИМ НИКОЛИ
ЖЕ БЦЕ, СИЛЫ ТВОѦ //
ГЛАЩЕ МЫ ОУБО
НЕДОСНИИ, АЩЕ НЕ
БИ ТЫ ПРѢДОСТОАЛА
МЛѦЩИСѦ ЗА НЫ,
КТО БИ НАС ИЗБАВИЛЪ
Ѡ ТОЛИКЫХ БѢА, КТО
ЛИБИ НЫ СЪХРАНИЛ ДО
НѢѢ СВОБОДНИ. НЕѠ
СТЖПИМ ВЛАЧЦЕ Ѡ
ТЕБЕ. ТВОѦ РАБЫ
СПСАИ Ѡ ВЪСѢКОМ
БѢДЫ ЕДИНА
БЛѢВЕННА⁷.**

CB, f. 144^r–144^v

Nu vom tăcea
niciodinioară, Născă-
toare de Dumnezeu, pu-
terile Tale grăindu-le
noi, nedăstoinicii, că, de
n-ai fi dvorit Tu pentru
noi, cine ne-ar fi izbăvit
pre noi dintru atâtea
nevoi, sau cine ne-ar fi
ferit până acuma slobo-
zi? Nu ne vom depărta
de la Tine, Despuitoare.
Pre ai Tăi robi mântu-
iaște-i pururea din toate
nevoile, Ceaea ci ești
Una bl(ago)s(lo)vită!

CT, p. 443

Nu vom tăcea
pururea, Născătoare de
Dumnezeu, a spune pute-
rile Tale noi, nevread-
nicii, că, de n-ai fi stătit
Tu înainte rugându-te,
cine ne-ar fi izbăvit pre
noi dintru atâtea nevoi,
sau cine ne-ar fi păzit
până acuma slobozi? Nu
ne vom depărta de la
Tine, Stăpână. Că Tu
mântuiești pre robii Tăi
pururea din toate nevo-
ile.

⁷ Transcrierea fragmentului: *Neum(o)lūčim nikoli že B(ogorodi)ce sily tvoę gl(ago)lēšte my ubo nedos(to)inyi, aște ne bi ty prēdstojala m(o)lēštisę za ny, kto bi naș izbavilī o t tolīkych bēd, kto libi ny sūhranil do n(y)nē svobodni. Ne o tstopim Vl(a)d(y)č(i)ce o t tebe. Tvoę raby sp(a)sai o t vūsēkoę bēdy, edina bl(ago)s(lo)yennaja.*

Dincolo de diferențele lexicale privind transpunerea lecțiunilor: **НИКОЛИ**, prin *niciodinioară* (CB) cf. *pururea* (CT); **НЕДОСНИНЫ** *nedos(to)inyi*, prin *nedăstoinicii* (CB) cf. *nevreadnicii* (CT); **НЫ СЪХРАНИЛ**, prin *ne-ar fi ferit* (CB) cf. *ne-ar fi păzit* (CT), spre deosebire de *Ceasloveț*, remarcăm în ediția ivireană redarea lacunară a pasajului discutat, fiind omis pronumele personal în cazul acuzativ **ЗА НЫ** [= *pentru noi*] din construcția **МЛАЩИСА ЗА НЫ**. De menționat, însă, că această omisiune nu constituie un impediment în înțelegerea sensului contextului dat. Nu considerăm a fi întâmplătoare nici absența, în aceeași lucrare, a redării sintagmei **ЕДИНА ВЛЪВЕННАА**, care încheie acest fragment. Supunem atenției soluțiile adoptate în vederea traducerii termenului slav **ВЛАЧЦЕ**, redat prin *Stăpână* în (CT), deosebit de *Despuitoare*⁸ în (CB), diferență de echivalare justificată, probabil, prin apartenența regională diferită a celor care au alcătuit cele două ediții românești.

Un alt indiciu care vine în sprijinul afirmației noastre îl constituie următorul fragment de text, care concordă în manuscrisul amintit și în scrierea bălgrădeană, omis fiind însă în tipăritura din 1715:

Ms. 476, f. 37^r

ВѢСН ѿ ВѢА РАВЫ СВОА ВЦЕ ІАКО
ВЪСН СЪ ВГОМ К ТЕБѢ
ПРИБѢГАЕМ, ІАКО КЪ НЕВБОРИМѢИ
СТѢНѢ И ПРѢСТАТЕЛНИЦИ⁹.

CB, 1686, f. 146^r

Mântuiaște din nevoi robii Tăi Prea-
sfântă Fecioară Născătoare de D<u>m-
n<e>zău, că noi toți, după D<u>m-
n<e>zău, cătră Tine alergăm ca cătră
un zid nesurpat și înainte-dvoroare.

Relevăm un alt pasaj din opera preotului Ioan Zoba, al cărui traducere se identifică cu versiunea manuscrisă slavonă aflată în discuție, acesta lipsind însă în tipăritura târgovișteană:

Ms. 476, f. 40^r

НЕ ИМАМЫ ИНОЖ ПОМОЩИ, НЕ
ИМАМЫ ИНОЖ НАДЕЖАЖ, РАЗВѢ
ТЕБЕ ПРѢЧТА ДВО. ТЫ НЫ ПОМОЗИ
НА ТЕБЕ СѦ НАДѢЕМ И ТОВОЖ СѦ

CB, f. 151^r

Nu avem pre alta agiutătoare, nu avem
pre alta nădejde, fără numai pre Tine,
Preacurată Fecioară. Tu ne agiută
noao, spre Tine nădăjduim și cu Tine
ne lăudăm! Că ai Tăi robi sântem, ca
să nu ne rușinăm.

⁸ În DLR (s.v.) termenul este dat accepțiunea de *stăpânitor*, -toare, s. m., f. și înv., cu etimologia lat. *disponere*.

⁹ Transcrierea fragmentului: *Sp(a)si oŭ będ raby svoę B(ogorodi)ce, jako vŭsi sŭ B(o)gom k tebę pribęgaem jako kŭ neoborimęi stęnę i prędstatelnici*.

ХВАЛЫ^М. ТВОИ БУ ЕС МЫ РАБЫ,
ДА НЕ ПОСТЫДИМСЯ¹⁰.

Indiciul reprezentativ care vădește utilizarea unei versiuni apropiate de tipul Ms. 476, în vederea traducerii molitvei *Paraclisului* și imprimării acesteia în *Ceaslovețul* de la Bălgrad, îl reprezintă însuși conținutul acesteia, care se caracterizează prin similitudini între copia slavonă amintită și tipăritura din 1686, depărtându-se de cel existent în *Ceaslovul* de la Târgoviște. Astfel, rugăciunile încadrate în subtitlul *Katavasie*, în partea finală a slujbei din manuscris, le regăsim reproduse în *Ceasloveț*, între filele 156^r–158^r, acestea fiind însă înlocuite, în lucrarea din 1715, de rugăciunile *Bogorodnicelor*.

Cu toate acestea, textul acestei molitve din copia slavonă se distinge de cele două ediții, prin numeroase omisiuni și prescurtări. Ilustrativ, în acest sens, este un fragment aflat la începutul *Paraclisului*, notat în manuscris sub forma unei indicații, în ediția lui Ivireanul apărând prescurtat, detașându-se radical de tipăritura bălgrădeană, în care acest pasaj apare scris integral:

Ms. 476, f. 36^r

CB, f. 144^v–145^r

CT, p. 445

ВОДЖ ПРОШЕ^А¹¹

Apa trecându-o ca pre
uscat israilteanul de răo-
tatea Eghipe--/tului, stri-
ga: Izbăvitoriului, Dum-
nezăului nostru, să-I cân-
tăm, că S-au proslăvit!

Apa trecându-o ca pre
uscat israilteanul.

Aceste particularități reflectă ideea că molitva *Paraclisului*, conservată în cele trei scrieri, aparține diferitelor versiuni. Însă, semnalând numeroase similitudini la nivelul textului slavon și al celui bălgrădean, sugerăm că, în vederea traducerii și constituirii ediției românești a lui Zoba, este posibil să fi fost prelucrată o versiune slavonă, apropiată de Ms. 476, ori una intermediară.

În urma examinării comparative a modului de transpunere a celorlalte slujbe, coexistente în cele trei lucrări, remarcăm trăsături convergente între manuscrisul slavon, efectuat în Transilvania, și ediția românească apărută la Târgoviște, în raport cu produsul tipografic bălgrădean. Deși ediția ivireană poate fi condusă cu certitudine la o sursă grecească, atare similitudini lasă loc supoziției că e posibilă o legătură a sa cu surse slavone apropiate de versiunea manuscrisă aflată în discuție, utilizate probabil ca model secundar al traducerii. Vom ilustra opinia noastră printr-un fragment corespunzător, aflat în introducerea *Ceasului I*, extras din cele trei lucrări:

¹⁰ Transcrierea fragmentului: *Ne imamy inoq pomošti, ne imamy inoq nadeždo, razvě tebe Pr(e)č(i)sta D(e)vo. Ty ny pomodzi, na tebe sę nadějem i toboq sę chvalym. Tvoi bo jesmy raby, da ne postydymse.*

¹¹ Transcrierea fragmentului: *Vodq prošed (Apa trecând)*

Ms. 476, f. 55^v–56^v

Г҃лы моѡ въноуши
 г҃и разоумѣи званіе
 мое. въими глас
 мл҃твы моеѡ, црю
 мон и б҃е мон, іако
 к тебѣ помолася г҃и.
 за оутра оуслыши
 глас мон, з оутра
 станѡ прѣА тобоѡ и
 оузрѣ. іако б҃ѣ
 нехотѣ безаконіе ты
 еси. не приселитсѡ к
 тебѣ лжкѡи, ни
 прѣбѣдеѣт же зако-
 нопрѣстѣпници прѣА
 учима твоима.
 възненавида въса
 творѡщѡа безаконіе.
 погоубиши въса
 г҃лащѡа лжж.
 мжжа крѣ//вѣи и
 лжстива гнѡшѡетсѡ
 г҃ѣ. аз же
 множеством мл҃сти
 твоѡ вънидох въ
 домъ твоим.
 поклонѡсѡ кѣ цркви
 стѣни твоѡ, въ
 страстѣ твоѡмъ. г҃и
 наведи мѡ на
 правдѡ твоѡ, врагѣ
 монѣхъ радѣ. исправи
 прѣА тобоѡ пѣтъ

CB, f. 65^r–66^r

Graiurile mele ia-le în
 urechi, Doamne,
 înțelege strigarea mea!
 Ia aminte glasul rugă-
 ciunii mele, Împăratul
 meu și Dumnezeu
 meu! Că Ție mă rog,
 Doamne. De dimineață
 auzi-vei glasul meu; de
 dimineață înainte-Ț voi
 sta și voi priveghea. Că
 nu ești Dumnezeu, voi-
 toriu de strâmbătate. Nu
 sălășluiaște lângă Tine
 vicleanul, nece vor // sta
 înaintea ochilor Tăi
 nebunii. Urât-ai toți de
 strâmbătate. Piiarde-vei
 grăitorii de minciuni.
 Bărbatul vărsătoriu de
 sânge și viclean uraște-l
 Domnul. Iară eu, întru
 mulțimea milei Tale,
 intra-voi în casa Ta și
 p<l>eca-mă-voi în
 besearica Sfinției Tale,
 în frica Ta. Doamne,
 îndireaptă-mă întru de-
 reptatea Ta, pentru piz-
 mașii miei! Îndi<r>eaptă
 înaintea mea calea Ta!
 Că nu iaste în rostul lui
 dreptate; inima lor,
 deșartă. Grumazii lor,
 mormânt // deșchis, cu
 limba sa să cuceresc.
 Pustiaște-i pre ei,
 Doamne! Să cază din
 sfaturile sale!

CT, p. 95–96

Graiurile mele ia-le în
 urechi, Doamne,
 înțelege strigarea mea!
 Ia aminte glasul rugăci-
 nii mele, Împăratul
 meu și Dumnezeu
 meu! Căci cătră Tine mă
 voi ruga, Doamne. Di-
 mineața vei auzi glasul
 meu; dimineața voi sta
 înaintea Ta și mă vei
 vedea. Că Dumnezeu, ce
 nu voiești fără-de-leagea,
 Tu ești. Nu va lăcui lân-
 gă Tine cel ce vicle-
 neaște, nici vor petreace
 călcătorii de leage în
 preajma ochilor Tăi.
 Urât-ai pre toți cei ce
 lucrează fărăleagea. Pi-
 iarde-vei pre toți cei ce
 grăiesc minciună. Pre
 bărbatul sânghiurilor și
 viclean uraște Domnul.
 Iară eu, întru mulțimea
 milii Tale, voi intra în
 casa Ta, închina-mă-voi
 spre bisearca Ta cea
 Sfântă, întru frica Ta.
 Doamne, povățuiaște-mă
 întru dreptatea Ta, pentru
 vrăjmașii miei! Îndrep-
 tează înaintea Ta calea
 mea! Că nu iaste în gura
 lor adevăr; inima lor e
 deșartă. Groapă deșchisă,
 grumazul lor, cu limbile
 sale, vicleniia. Judecă-i
 pre ei, Dumnezeule! Ca-
 ză din cugetele sale!

мон. ꙗко нѣсѣ въ
 оустѣхъ ихъ истинны.
 срѣце ихъ соудно.
 гробъ ѿверъсть
 грѣтанъ ихъ. ѿзыкъ
 своими лѣщахъ.
 сѣди имъ бже. да
 ѿпадѣтъ ѿ мыслѣи
 своихъ¹².

Observăm o concordanță în acțiunea de transpunere a unor termeni sau contexte, precum: **законпрѣстѣпници**, transpus prin *călcătorii de leage* (CT) în raport cu *nebunii* (CB); **мѣжа крѣви**, prin *pre bărbatul sângiurilor* (CT) cf. *bărbatul vărsătoriu de sânge* (CB); **поклонѣса къ цркви стѣи твои**, prin *închina-mă-voiu spre bisearica Ta cea Sfântă* (CT) cf. *p<l>eca-mă-voiu în besearica Sfînției Tale* (CB); **сѣди имъ бже**, prin *judecă-i pre ei, Dumnezeu!* (CT) cf. *pustiiaște-i pre ei, Doamne!* (CB); **ѿ мыслѣи своихъ**, prin *din cugetele sale* (CT) cf. *din sfaturile sale* (CB) etc.

O coincidență izbitoare o prezintă și topica contextului slavon **ꙗко бже нехотѣ безаконіе ты еси**, tradus prin: *că Dumnezeu, ce nu voiești fără-de-leagea, Tu ești* (CT), în raport cu: *că nu ești Dumnezeu, voitriu de strâmbătate* (CB); **исправи прѣѧ тобожъ пѣтъ мон**, prin *îndreptează înaintea Ta calea mea!* (CT) cf. *îndi<r>eaptă înaintea mea calea Ta!* (CB); **гробъ ѿверъсть грѣтанъ ихъ. ѿзыкъ своими лѣщахъ** prin *groapă deșchisă, grumazul lor, cu limbile sale, vicleniia* (CT) cf. *grumazii lor, mormânt deșchis, cu limba sa să cuceresc* (CB).

Semnalăm și menținerea, în *Ceaslovul* din 1715, a singularului *minciună*, echivalent al termenului slavon **лжжъ**, spre deosebire de forma pluralului ce redă lecțiunea în *Ceasloveț*.

De asemenea, conținutul *Ceasului* 3, făcând parte din slujba *Utreniei*, concordă în cele două lucrări, depărtându-se opera lui Zoba:

¹² Transcrierea fragmentului: *G(lago)ly moę vūnuši, G(ospod)i. Razuměi zvanie moe, vūimi glaš m(o)l(i)ty moe, C(a)rju moi i B(ož)e moi. Jako k tebě pomolęš G(ospod)i. Za utra uslyši glaš moi. Z utra stanę prěd toboę i uzrę. Jako B(og)ŭ ne chotě bezakonie ty esi. Ne priselitsę k tebě lřkavii, ni prěbodeť že zakonprěstępnici prěd očima tvoima. Vūznenavidę vūšę tvoręštę bezakonie. Pogubiši vūšę g(lago)lęštę lřžę. Mřža krŭ- //-vii i lŭstiva gnřšaetsę G(ospod)i. Az že množŭstvom m(i)l(o)sti tvoeę vūnidę vŭ domŭ tvoim, poklonęš kŭ c(e)rkvi s(vě)těi tvoei, vŭ strasě tvoemŭ. G(ospod)i, navedi mę na pravdę tvoę, vragŭ moichŭ radi. Ispravi prěd toboę poŭi moi. Jako ně (e)s(e) vŭ ustěch ichŭ istiny, s(e)rđce ichŭ suetno. Grobŭ otvrŭstŭ, grŭtanŭ ichŭ, řzyky svoimi lŭštaęchę. Sđdi imŭ B(ož)e. Da otpadęt ot myslii svoich.*

Ms. 476, f. 62r –62v

оуслыши г҃и правдѣ
 мож. вѣнми млѣвѣ
 мож. вѣноуши
 моленіе мое не вѣ
 оустнах лѣстивах. ѿ
 лица твоего сжаба
 моя изыдет // вчи
 мои да видѣтъ
 правоты. искоушилъ
 еси срдце мое
 посѣтилъ еси ношѣж.
 ражѣгль ма еси и
 не вѣрѣтеса вѣ
 мнѣ неправда. іако
 да не възгльтъ
 оуста моя дѣлъ
 члѣвскъ ...¹³

CB, f. 72r –72v

Ascultă, Doamne,
 dreptatea mea! Ia amin-
 te strigarea mea, care
 nu-i den buze
 înşălătoare. De la faţa Ta
 să iasă judecata mea!
 Ochii Tăi să vază
 dreptate! Ispitit-ai inima
 mea, cercatu-m-ai de
 noapte. Ispitu-m-ai // şi
 n-ai aflat întru mine
 nedreptate. Ce gândesc,
 aceeaa grăiasşte gura mea
 despre faptele altor
 oameni...

CT, p. 102

Auzi, Doamne, dreptatea
 mea! Ia aminte cearerea
 mea, bagă în urechi
 rugăciunea mea, nu întru
 buze vicleane. De la faţa
 Ta judecata mea să iasă!
 Ochii miei vază dreptăţi.
 Ispitit-ai inima mea,
 cercetatu-o-ai noaptea.
 Cu foc m-ai lămurit şi nu
 s-au aflat întru mine
 nedreptate. Ca să nu
 grăiască gura mea lucruri
 omeneste...

Spre deosebire de ediţia din 1715, nu identificăm în textul bălgrădean traducerea construcţiei slavone **вѣноуши моленіе мое** *bagă în urechi rugăciunea mea* (CT). Totodată, se remarcă, în textul imprimat la Târgovişte, transpunerea întocmai a pluralului slavonescului **правоты** prin *dreptăţi* (CT) cf. *dreptate* (CB). Identitatea pregnantă între textul versiunii slavone şi ediţia târgovişteană constă în prezenţa, în ambele scrieri, a pronumelui posesiv, la persoana I **мои**, din contextul **вчи мои да видѣтъ правоты**, redat prin *ochii miei vază dreptăţi*, depărtându-se semnificativ de acestea *Ceasloveţul*, unde pronumele în cauză apare la persoana a II-a: *ochii Tăi să vază dreptate!*. Nu concordă, în cartea lui Zoba, nici transpunerea construcţiei **іако да не възгльтъ оуста моя дѣлъ члѣвскъ**, fiind însă redată cu loialitate în ediţia ivireană: *ca să nu grăiască gura mea lucruri omeneste...*

Identitatea conţinutului textului slujbei *Polunoşniţei de sâmbătă*, cuprinsă, atât în versiunea slavonă, cât şi în *Ceaslovul* apărut la Târgovişte, se reflectă prin reproducerea, în paralel, a următorului fragment:

¹³ Transcrierea fragmentului: *Uslyši G(ospod)i pravdę moę. Vŭimi m(o)l(i)tvę moę, vŭnuši molenie moe, ne vŭ ustnaŭ lŭstivaŭ. Ot lica tvoego sędba moja izydet. // Oči moi da vidite pravoty. Iskusilŭ esi s(e)rđce moe, posętilŭ esi noštię. Raždegli mę esi i ne obrętesę vŭ mnę nepravda. Jako da ne vŭzglęti usta moja dělŭ č(e)l(ove)čiski...*

Ms. sl. 476, f. 24^v

ВЫСКЛИКНѢТЕ ГВН
 ВЪСѢ ЗЕМЛѢ. ПОИТЕ
 ЖЕ ИМЕНИ ЕГО.
 ДАДИТЕ СЛАВЖ ХВАЛА
 ЕГО. РЪЦѢТЕ БОГЪ КОЛЬ
 СТРАШНА ДѢЛА ТВОА.
 ВЪ МНѠЖЬСТВѢ СИЛЫ
 ТВОЕЖ СЛЪЖЖТЪ ТЕБѢ
 ВРАЗИ ТВОИ. ВЪСѢ
 ЗЕМЛѢ ДА ПОКЛОНИТЪ
 ТИ СЯ И ПОЕТЪ ТЕБѢ.
 ДА ПОЕТЪ ЖЕ ИМЕНИ
 ТВОЕМОУ ВЫШНЕ.
 ПРИИДѢТЕ И ВИДИТЕ
 ДѢЛА БЖІА. КОЛЬ
 СТРАШЕНЪ ВЪ
 СВѢТѢХЪ ПАЧЕ СІНЪ
 ЧЛѢСЬСЬ...¹⁴

CB, f. 30^v

Cântați Domnului tot
 pământul! Cântați slavă
 numelui Lui! Dați slavă
 laudei Lui! Ziceți lui
 Dumnezeu: câtu-s de
 înfricoșate lucrurile
 Tale! Pentru mărirea
 puterii Tale, mântă Ție
 pizmașii Tăi. Toți lăcu-
 itorii pământului pleca-
 se-vor Ție, și vor cânta
 Ție! Cânta numelui Tău!
 Veniți și vedeți lucrurile
 lui Dumnezeu; câtu-i
 de-nfricoșat în lucrul Lui
 către fiii oamenilor ...

CT, p. 30

Strigați Domnului tot
 pământul! Cântați
 numelui Lui! Dați mărirea
 laudii Lui! Ziceți lui
 Dumnezeu: câtu-s de
 înfricoșate lucrurile
 Tale! Întru mulțimea
 puterii Tale, minți-vor
 Ție vrăjmașii Tăi. Tot
 pământul să se închine
 Ție, și să cânte Ție! Să
 cânte, adecă, numelui
 Tău, Preaînalte! Veniți și
 vedeți lucrurile lui
 Dumnezeu! Cât e de în-
 fricoșat în sfaturi, mai
 vârtos decât fiii oame-
 nilor...

În urma colacionării pasajelor corespunzătoare prezentate mai sus se remarcă divergențele textului din 1686 cu celelalte două scrieri. Astfel, termenul slavon **ВЫСКЛИКНѢТЕ** a fost transpus cu exactitate, în ediția de la Târgoviște, prin *strigați*, spre deosebire de cea bălgrădeană, unde echivalentul este redat prin *cântați*, uniformizat cu accepiunea termenului **ПОИТЕ**, din construcția ulterioară: **ПОИТЕ ЖЕ ИМЕНИ ЕГО**, *Cântați numelui Lui!*. În contextul respectiv semnalăm un alt element ce reflectă similitudini între textul ivirean și copia slavonă, și anume omisiunea lecțiunii *slavă*, existentă în textul lui Zoba. În traducerea textului slavon, se observă o situație nuanțată, reprezentată de redarea fidelă, în ediția din 1715, a conjuncției slavone **ВЪ** prin *întru*, din contextul: **ВЪ МНѠЖЬСТВѢ СИЛЫ ТВОЕЖ...**, spre deosebire de cea bălgrădeană, în care s-a optat pentru corespondentul *pentru*; în aceeași construcție, nu este întâmplătoare nici identitatea de transpunere a cuvântului slavon **МНѠЖЬСТВѢ** prin *mulțimea*, diferit de *Ceaslovețul* lui Zoba, unde echivalentul în română nu este

¹⁴ Transcrierea textului: *Vŭskliknĕte G(ospodo)vi vŭsĕ zemlĕ. Poite že imeni ego. Dadite slavo chvalę ego. Rŭcĕte B(og)u kolĭ strašna dĕla tvoja. Vŭ množĭstvĕ sily tvoeg, slŭžŭt tebĕ vradzi tvoi. Vŭsĕ zemlĕ da poklonit ti sę, i poetĭ tebĕ. Da poet že imeni tvoemu vyšne. Priidĕte i vidite dĕla B(o)žia. Kolĭ strašenĭ vŭ sŭvĕtĕchĭ pače s(y)nŭ č(e)l(ove)čĭskĭ ...*

corespunzător, fiind înlocuit cu *mărirea*. De asemenea, semnalăm absența, în textul din 1868, a vocativului **вышнє**, tradus în ediția târgovișteană prin *preaînalte*, dar și apariția, în *Ceasloveț*, a cuvântului *lăcuiitorii*, omis în celelalte două scrieri. Totodată, se remarcă o vizibilă neconcordanță a propoziției slavone: **коль страшенъ въ свѣтъхъ паче снѣ члѣвскъ** ... cu textul bălgrădean, unde aceasta apare notată: *cătu-i de-nfricoșat în lucrul Lui către fiii oamenilor...*, spre deosebire de cartea lui Ivireanul, în care construcția supusă discuției a fost redată cu precizie: *Cât e de înfricoșat în sfaturi, mai vârtos decât fiii oamenilor...*

Urmărind, însă, modalitatea de traducere a unor termeni și contexte slavone din textul rugăciunilor incluse în slujba *Obeadniței*, constatăm că, în unele situații, echivalarea unor lecțiuni slavone sugerează o mai mare apropiere între versiunea slavonă și tipăritura apărută la Bălgrad; edificatoare, în acest sens, este transpunerea cu fidelitate a lecțiunii **непостыѦнаа**, din contextul: **застѣпнице хрѣтианѡмъ непостыѦнаа** (Ms. 476, f. 82^v/10–11), prin: *cea fără de sfiială* (CB, f. 90^v/10–11) cf. *neînfruntată* (CT, p. 124/9–10), sau redarea construcției: **оускори на млѣвж и по//тѣжиса на оумоленіе** (Ms. 476, f. 82^v–83^r/17–19) prin *grăbeaște spre rugă și Te nevoiaște către rugăciune* (CB, f. 91^r/2–3) cf. *grăbeaște spre rugă și sârguiaște spre înlânzire* (CT, p. 124/14–15). Iar, în alte cazuri, în cadrul aceleiași slujbe, întâlnim concordanțe mai pregnante ale manuscrisului slavon cu cartea din 1715, fapt confirmat de traducerea loială, cu respectarea particularităților morfologice, a construcțiilor: **пристѣпите къ нѡмѡ и про//свѣтитеса** (Ms. 476, f. 83^v–84^r/17–19) prin *apropiați-vă către Dânsul și vă luminați!* (CT, p. 125/12–13) cf. *căuta-vor spre El și să vor lumina* (CB, f. 92^r/11–12); **сѡмрът грѣшникѡмъ люта и ненавидѣшен правѣнаго прѣгрѣшжѡ** (Ms. 476, f. 85^r/6–9) prin *moartea păcătoșilor e cumplită, și cei ce urăsc pre dreptul vor greși* (CT, p. 126/13–15) cf. *pre păcătos omorî-l-va răutatea, și urătorii dreptului pustii-vor* (CB, f. 93^v/5–7) ș.a.

Un alt indiciu care demonstrează că unele slujbe incluse în *Ceaslovețul* lui Zoba prezintă oarecare legături genealogice cu prezentul manuscris slavon, îl constituie textul dedicat slujbei *Troparelor și condacelor zilelor*. Chiar dacă în copia slavonă această slujbă începe cu Glasul 1 și Ipacoi cu care debutează *Troparele Învierii* din cartea bălgrădeană, cu excepția omisiunii, în manuscris, a *Bogorodnicelor* incluse în tipăritură, conținutul rugăciunii coincide în ambele texte. Vom expune un fragment excerptat din cele două lucrări, pe care însă nu îl regăsim în opera târgovișteană.

Ms. 476, f. 93^v–94^r

**НЕСНЫХЪ ВОИНСТВЪ АРХІСТРАТИИ.
МОЛИМЪ МЫ НЕДОСНЫ ДА ВАШИМИ**

CB, f. 171^v

Voivozii oștilor cerești, rugămu-vă pre
voi noi nedăstoinicii, ca cu rugăciunile

МЛТВАМИ ПОКРЫЕТЕ НЫ
 КРОВОМЪ//КРИЛЪ НЕВЕЩЕСТВНОЖ
 ВАШЕЖ СЛОВОЖ. СЪХРАНИТЕ НАС
 МЛАЩЕСА ПРИЛЕЖНО. И ВЪПІЖЩЕ
 Ѡ БѢА ИЗБАВИТЕ НАС ЈАКО ЧИНО
 НАЧАЛНИЦИ ВЫШНИИ СЛАМ¹⁵.

voastre să ne acoperiți pre noi cu //
 acoperemântul slavei voastre cei
 necuprinse. Feriți-ne pre noi, carii ne
 rugăm cu deadinsul și strigăm să ne
 izbăviți pre noi din nevoi, ca ceia ce
 sânteți mai-marii ceatelor puterilor
 celor de sus.

Deși cele trei scrieri se diferențiază prin diversitatea rugăciunilor pe care le cuprind, remarcăm numeroase convergențe și divergențe între versiunea slavonă de față și edițiile *Ceasloavelor* românești, privind conținutul rugăciunilor comune. Deși, în cartea ivireană, *Obeadnița* începe cu același Psalm 102, cu care slujba debutează și în manuscris, spre deosebire de *Ceasloveț*, unde slujba începe cu Psalm 145, distribuția rugăciunilor cuprinse în această slujbă prezintă similitudini pregnante între Ms. 476 și ediția din 1686, deosebindu-se de acestea ediția din 1715, în care slujba *Obeadniței* se continuă cu *Rugăciunile Measii* și cele *Pentru rădicarea Panaghiei*. Remarcăm convergențe între textul din 1686 și copia slavonă și în ceea ce privește redarea Crezului, la care, atât în manuscris (f. 82^r), cât și în cartea bălgrădeană (f. 90^r), se face trimitere la slujba *Polunoșniței*, spre deosebire de tipăritura de la Târgoviște (p. 120–121), unde rugăciunea în discuție este dată în întregime. Totodată, în ediția târgovișteană, în cadrul *Obeadniței* apar, între p. 122–124, câteva rugăciuni destinate Mergătoriului-Înainte și Preobrajaniei, pe care însă nu le întâlnim în cuprinsul slujbei din celelalte două scrieri.

Nefiind identificată vreo versiune slavonă de tipul *Ceaslovului*, ale cărei trăsături să coincidă pe deplin cu ediția bălgrădeană ori cea târgovișteană, emitem supoziția că, în vederea alcătuirii celor două scrieri, au fost puse la contribuție mai multe versiuni, apropiate de Manuscrisul 476.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

Briquet 1907 = C. M. Briquet, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier des leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, Geneva, 1907.

CB = *Ceasloveț*, Bălgrad, 1686.

CT = *Ceaslov*, Târgoviște, 1715.

DLR = *Dicționarul limbii române*, București, Editura Academiei Române, 2010.

Dmitrievskij 2004 = A. A. Dmitrievskij, *Исправление книг при патриархе Никоне и последующих патриархах*, Editura Jazyki slavjanskoj kul'tury, din seria „Studia Philologica: Series minor”, Moscova, 2004.

¹⁵ Transcrierea fragmentului: *N(e)b(e)snyh voinstvī arhistratidzi molim my nedos(to)iny da vašimi m(o)l(i)tvami pokryete ny krovomъ // krilu neveštestiv(e)noq vašeq slavoq, sūhranite naš m(o)lēštesq priležno i vūpiōšte oī bēd izbavite naš, jako čino načelnici vyšnim silam.*

- Krylov 2009 = Gheorghij Krylov, *Книжная справа XVII века. Богослужбные Минеи*, Editura INDRIK, Moscova, 2009, p. 362–363, nota 1211.
- Kutuzov 2003 = Boris Kutuzov, *Церковная «реформа» XVII века*, Editura Tri L, 2003.
- Lința 1980 = Elena Lința, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Cluj-Napoca*, vol. II, Universitatea din București, Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, București, 1980.
- Mareș 1987 = Alexandru Mareș, *Filigranele hârtiei întrebuințate în Țările Române în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei R.S.R., 1987.
- Melnicov 1940 = T. Melnicov, *Istoria bisericească a raskolului*, Brăila, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1940.
- Popa 1967 (ms.) = Atanasie Popa, *Manuscrise religioase românești, slavone, grecești*, 1967.
- Sazonova 2007 = N. I. Sazonova, *Текстология церковной реформы патриарха Никона (1654–1666 гг.) в старообрядческой полемической литературе 2 пол. XVII в.*, în *Vestnik*, nr. 218, 2007, p. 103–106.
- Sazonova 2012 = N. I. Sazonova, *Литургическая реформа патриарха Никона (1654–1666): теологический аспект (на материале никоновской sprawy Требника и Часослова)*, în „*Vestnik*”, seria 9 (124), 2012, p. 192–196.
- Varona 2002 = Alexandr Varona, *Tragedia schismei ruse*, București, Editura Kriterion, 2002.

REMARKS ON THE FILIATION OF CEASLOAVE (BREVIARIES)
IN THE 17TH AND 18TH CENTURY
(Abstract)

The religious writings, authentic language monuments, widely spread and used in the divine service, facilitated the long and complex process of literary Romanian language formation. The existence of numerous copies of *Ceaslov* circulating in areas inhabited by Romanians proves the important role the religious books had in defining Romanian people's spirituality.

Cuvinte-cheie: *texte religioase, manuscris slav, Ceaslov, relații de filiație, surse slavone.*

Keywords: *religious texts, Slavic manuscripts, Ceaslov, filiation, Slavonic sources.*

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu” al Academiei Române
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21
crina_albiciuc@yahoo.com*

ION TALOȘ

**ISTORIA ȘI SEMNIFICAȚIA UNUI TOPONIM:
PRAT ȘI PRAT DE TRAIAN
SAU CÂMPUL LUI TRAIAN
(PUȘCARIU/EWRS 1369, MEYER-LÜBKE/REW 6732)**

Lui Augustin Mocanu, lexicolog

Termenul PRAT și toponimul PRAT DE TRAIAN au fiecare istoria lui. Cele *două istorii*, foarte diferite între ele, evoluează la distanță una de alta, ignorându-se, poate involuntar, și tot așa se contrazic. PRAT a fost obiectul de studiu al romaniștilor, iar PRAT DE TRAIAN, al istoricilor, al arheologilor și al folcloriștilor, mai ales al celor de limbă germană. Cum se va vedea, cercetarea lor izolată, în disciplinele menționate, a dus la săvârșirea unor regretabile erori. Comunicarea de față își propune corectarea lor.

Istoria lui PRAT e destul de cunoscută; ea începe cu faza dicționarelor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, majoritatea bilingve, care consemnează termenul și îl traduc; unii autori menționează că este un termen vechi, cunoscut în Transilvania. A doua fază e reprezentată de marii lingviști ai secolului al XX-lea; ea începe cu Sextil Pușcariu, care, în EWRS (1905), pune sub semnul îndoielii existența termenului în limba română: el scrie, sub nr. „1369 prat sm. «Feld» & PRATUM: it. *prato*, frl. *prad*, pv. *prat*, frz. *prés*, sp. pg. *prado*. Das Wort ist mir unbekannt und es wird nirgends mit Beleg angeführt”¹; Vasile Bogrea diferențiază, în 1922, „Pratul-lui-Traian – câmpia de lângă Turda”, de „Câmpul-Traianului”, care e localizat aproape de Zlatna, dar nu e preocupat de problema originii și a circulației termenului PRAT². W. Meyer-Lübke îl consemnează în toate cele trei ediții, ale REW, începând din 1911, ca termen panroman, deci consideră că există și în limba română; cea de a treia ediție a REW (1935) a provocat reacția multor romaniști³, printre care și Al. Graur, care neagă, în 1937, în termeni foarte hotărâți, existența termenului în limba română; Graur notează la nr. 6732 „2 prat n’există pas”⁴. Tot într-un studiu menit să corecteze opinii exprimate de un romanist străin despre

¹ Pe exemplarul de lucru al EWRS, Pușcariu notează la nr. 1369: „prat (neol.)”, ceea ce înseamnă că marele lingvist și-a revizuit opinia exprimată în 1905, transformându-și îndoiala în certitudine (cf. Slușanschi 1995, p. 85).

² Bogrea 1971, p. 81 (cf. Bogrea, *Studii de semantică. I. Observații semantice asupra „Iro-dot”-ului de la Coșula*, în „Dacoromania”, III, 1923, p. 406–440).

³ Una dintre cele mai ample contribuții la îmbunătățirea REW a apărut în Italia: Faré 1972, (XIX + 661 p.).

⁴ Graur 1937, p. 80–124 (termenul *prat* figurează la p. 110).

limba română (Bourciez 1946), în 1956, Marius Sala scrie: „Rom. *prat* e un cuvânt introdus de latiniști (Graur, BL, V, 110). Existența lui în toponimicul *Pratul lui Traian*, câmpie de lângă Turda (DR, III, 422), nu pare să fie o dovadă pentru o vechime prea mare” (Sala 1956, p. 285–294 (citatul la p. 286)). În 1963, Iorgu Iordan afirmă că nici termenul PRAT și nici toponimul PRATUL LUI TRAIAN „nu există, de fapt, în limba noastră”, aceștia fiind „cu siguranță creațiile unor latiniști zeloși” (Iordan 1963, p. 32, notă).

DLR preia afirmația lui Sala, descalifică oarecum „dicționarele mai vechi” (Polizu⁵, Alexi⁶, Damé⁷, Barcianu⁸, Șăineanu (1896, p. 822) ș.a.), extrage exemple din G. Barițiu, G. Coșbuc și L. Costin, cu înțelesul de livadă, fâneață, pășune, și indică etimologia lui din lat. PRATUM.

Opinie despre introducerea termenului PRAT în limbă de către latiniști i se asociază și Al. Ciorănescu⁹, iar I. Fischer, în *Istoria limbii române* (ILR, p. 124), indică *prat*um între cuvintele „panromanice absente în limba română”.

În 1977, Eugenio Coseriu respinge, pe un ton aproape polemic, opiniile despre absența sau introducerea de către latiniști a termenului PRAT în limba română și arată că el fusese consemnat de Martin Opitz (1623) și de Johannes Tröster (1666); Coseriu arată totodată că termenul apare și în denumiri populare de plante, cum sunt: *lintea praturii*, *lințe de praturi*, *floarea praturii*. Toate acestea arată că nu avem de-a face cu un cuvânt introdus artificial de latiniști, ci cu unul moștenit din latină (Coseriu 1977, p. 89–93). Opinia lui Coseriu a fost susținută de Teofil Teaha, care adaugă câteva exemple din texte folclorice (colecția lui At. M. Marienescu) (Teaha 2012, p. 378–397)¹⁰.

Prin urmare: cu excepția lui Coseriu și Teaha, cei mai de seamă lingviști români ai secolului al XX-lea au susținut, în lucrări personale, dar și în lucrări colective, cum sunt DLR sau *Istoria limbii române*, că atât apelativul PRAT, cât și toponimul PRAT DE TRAIAN ar fi fost introduși în limba română de către latiniști.

Ce aflăm însă de la istorici, arheologi, folcloriști? Xiphilinos povestește că, după victoria asupra lui Decebal, Traian ar fi dat un mare ospăț, dar nu menționează denumirea locului unde s-a desfășurat acesta (cf. Micu 1963, p. 18). Tradiția orală cunoaște nu mai puțin de trei locații ale acestui eveniment: *Prat de Traian* (un platou de lângă Zlatna), *Câmpul lui Traian* (în apropiere de Turda) și un loc neprecizat, *în apropiere de Poarta Romanilor* (între Banat și Sarmizegetusa). Poate că tradiția orală a reținut trei victorii sărbătorite în aceste locuri. Oricum, denumirile

⁵ Polizu 1857, s.v.: „prat, -uri, vechiu și ardel. das Feld... Pratul lui Traian la Turda Trajanus Feld bei Torda”.

⁶ Alexi 1906, p. 353: „Prat: Feld, n., Anger, m., Wiese, f., Aue, f.”

⁷ Damé 1894. Sub PRAT, „s.n. /Trans./prairie, champ, pelouse” (p. 261).

⁸ Barcianu 1886, s.v. PRAT, -uri: „das Feld, die Wiese, Aue, der Anger”.

⁹ Ciorănescu 1966, s.v. prat: „debe haber sido forjada por los autores latinistas del s. XIX”.

¹⁰ T. Teaha consideră că Opitz și Tröster ar fi „doi sași transilvăneni din secolul al XVII-lea” (p. 389). În realitate, numai Tröster își are originea în Ardeal, Opitz fiind german din Silezia (vezi mai jos).

menționate de autori germani, români, italieni și maghiari, începând din secolul al XVII-lea, în texte care nu pot fi puse la îndoială, reflectă o tradiție care își are originea în Antichitate. Și formele gramaticale ale acestor denumiri: genitiv cu prepoziție (*Prat de (la) Traian*)) sau declinarea la genitiv a substantivului propriu cu articolul postpus (*Câmpul Traianului*), indică o vechime remarcabilă.

Cea mai veche atestare a toponimului PRAT DE TRAIAN datează din anii 1622–1623. O găsim în opera părintelui poeziei moderne germane, Martin Opitz, care a fost, timp de un an, profesor de literaturi clasice la gimnaziul Bethlen Gábor din Alba Iulia. Așa a cunoscut românii din Munții Apuseni și a scris poemul devenit celebru *Zlatna oder von Ruhe des Gemütes*, în care își exprimă bucuria de a se afla în locul unde Traian l-a învins pe Decebal și care acum se numește „Câmpul lui Traian”¹¹. Versul lui sună astfel: *Ein grünes Feld alda Trajanus wiesen heist*”¹².

Opitz explică denumirea toponimului „Trajanus wiesen” („câmpul lui Traian”) cu ajutorul expresiei românești „Prat de Trajan” și adaugă: „wie die Walachen sagen” („Prat de Trajan, cum zic valahii”) (*ibidem*, p. 94). Nici nu se putea o mai clară afirmație a faptului că expresia a fost preluată din graiul românilor din primul sfert al secolului al XVII-lea. Între momentul Opitz și *latiniștii zeloși*, din sec. al XIX-lea s-au scurs aproape două secole, vreme în care expresia poate fi identificată la cel puțin 20 de autori. În 1666, istoricul ardelean Johannes Tröster scrie că inscripții găsite între cetatea Turda și Aiud vorbesc despre ceea ce în maghiară se numește Keresztes Mezö, „wallachisch Pratt de la Trajan, das ist des Trajanus Wiesen” („câmpul lui Traian”), și continuă: între Valea Arieșului și Mureș se află locul numit Keresstesmessö [sic!]; pe această câmpie l-a bătut Traian pe Decebal, „regele Ardealului”, „Zu welches Andenken die heutige Blösche Romani, dieses Feld noch *Ex Traditione non scripta*, wiewohl sie es nicht verstehen *Prat de la Trajan*, oder *Trajanus Wiesen* heissen”. Prin urmare, valahii au această amintire din tradiția orală: denumirea a fost menținută chiar dacă nu se mai știe mare lucru despre ea, deoarece „romanii deveniți săteni” „nu au niciun învățat” (știutor de carte) (Tröster 1666, p. 350, 424).

Unele dintre consemnările care au succedat lui Opitz și Tröster sunt preluate din graiul viu, altele, din operele celor doi autori, dar și acestea merită să fie menționate aici, deoarece ele arată interesul istoriografilor pentru evenimentul evocat de acest toponim. În 1718, Michael Bonbardi, Nikolaus Csaki de Kerestszegh și Paul Moroni, în *Topographia Magni Regni Hungariae*, preiau foarte probabil din Tröster expresia „campo KERESTES-MESSÖ” (sic!), unde a fost sărbătorită victoria lui Traian asupra lui Decebal, și continuă: „Valachi Romanorum reliquia

¹¹ Preluăm unele informații din *Briefwechsel und Lebenszeugnisse: kritische Edition mit Übersetzung*. An der Herzog August Bibliothek zu Wolfenbüttel herausgegeben von Klaus Conermann unter Mitarbeit von Harald Bollbuck, Band I, Teil I. Berlin–New York, Walter de Gruyter 2009, p. 350.

¹² Am păstrat ortografia originală din: Martin Opitz, *Gesammelte Werke. Kritische Ausgabe*. Herausgegeben von George Schulz-Behrend. Band II. Die Werke von 1621 bis 1626. 1. Teil, Stuttgart, 1978 (Bibliothek des Literarischen Vereins in Stuttgart, Band 300), p. 72, versul 32.

campum hunc dixere – *Prat de la TRAIAN*, visunturque etiamnum sepulchrales lapides, inscriptionesque cum nominibus Saturnini, Gemeli, Ulpij, Statij, Lupi etc.” (Bonbardi 1718, p. 338).

Doar cinci ani mai târziu, adică în 1725, iezuitul clujean Franciscus Fasching afirmă că românii păstrează amintirea lui Traian în „Câmpia lui Traian”, la Turda, sau „Prat de la Traian” (Fasching 1725, p. 15; 23–24; 91; 1743, p. 17–20, *apud* Armbruster 2002, p. 219)¹³.

În descrierea din 1750, pe care o datorăm lui Johann Baptist Piker în *Topographia Magni Regni Hungariae* se notează: „*Campus a Cruce Keresztes mező nominatus, priorem de Decebalo, Dacorum Principe, dedit victoriam Trajano, sane quam cruentam*” (Piker 1750, p. 23).

În 1778, Benkő Józseph, în *Transsilvania: sive Magnus Transsilvaniae principatus, olim Dacia mediterranea*, vorbește despre luptele dintre daci și romani „juxta Tordam Oppidum, in campo Keresztes Mező dicto” și recunoaște denumirea dată de români ca fiind actuală: „In huius rei memoriam, locus iste hodie *Prat de la Trajan nominatur*” (Benkő 1778, p. 12–13).

În jurnalul său de călătorie prin Transilvania, din 1780, publicat în 1815, Domenico Sestini descrie drumul până la sediul aurarilor, trecând printre dealuri semănate cu porumb, după care ajunge într-o „vasta pianura simile a quella di Lupad nella Bitinia; mentre se quel luogo fu celebre per le guerre contro Mitridate, questo lo fu per la battaglia da Trajano ai Daci, chiamandosi tuttavia prattum Traiani” (Sestini 1815, p. 105–106).

În 1785, A. F. Büsching descria: *Câmpul Crucii/Prat de la Traian/Pratum Traiani* drept un câmp care se întinde până la Poarta de Fier; acolo a raportat împăratul Traian „o foarte frumoasă victorie asupra dacilor și a regelui Decebal” (Büsching 1785, p. 271; Mannert 1793, p. 34, 74; Barițiu 1883, p. 9). Büsching nu ne spune de unde a luat informațiile, dar se pare că este primul care plasează Pratul lui Traian în apropiere de Poarta de Fier a Transilvaniei/Poarta Romanilor, pe care atât Conrad Mannert, cât și G. Barițiu o localizează pe drumul din Banat spre Sarmizegetusa, trecând prin Ostrov, Pâclișa, Cârnești, Totești, Nalattia, Sântămărie.

În ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, Samuil Micu menționează bătălia de la Turda: „la anul 102 au dus oaste asupra dachilor și bătaia cea mai dintâiu o au avut în Dacia, unde acum iaste Ardealul, nu departe de Turda, în câmpul mare care românii și astăzi îl cheamă *câmpul lui Traian*”¹⁴.

Din 1810 datează mărturisirea lăsată de Moise Nicoară, care a vizitat locurile din zona Turda, despre care l-a informat pe Samuil Micu, exprimându-și încântarea produsă de *Pratul lui Traian*: „Plecarăm la Turda – scrie el – În pratul lui Traian am ajuns. Câtă izvorâre de desfătăciune” (Bărbulescu 1994, p. 285, *apud* Mircea 2003 p. 327–342, citatul la p. 339).

¹³ Fasching 1725, p. 15; 23–24; 91; Fasching 1743, p. 17–20 (*apud* Armbruster 2002, p. 219).

¹⁴ Micu 1963, p. 18: „bătaia cea mai dintâi au avut în câmpul lui Traian” (Despre Traian); Micu 1995, p. 32.

În 1827, topograful austriac Joseph Adolph Krickel, călător prin mai toate ținuturile Imperiului Habsburgic, scrie: „Cum părăsești Turda, se schimbă ținutul și intri pe un teren aparte din punct de vedere istoric și geografic, numit Câmpul Crucii (Keresztesmező, Prat de Traian), unde se zice că Traian l-a învins pentru prima oară pe regele dac Decebal” (Krickel 1830, p. 258).

Magistratul sibian Carl Neugeboren a publicat, în 1836, un manual de istorie a Ardealului, din care nu lipsește informația despre *Câmpul lui Traian*. El scrie că lupta, care i-a costat foarte mult sânge pe romani, a avut loc lângă Turda, pe *Kreuzes Feld* (*Keresztes mező*), pe care românii îl numesc și acum *Feld Trajans* (*Câmpul lui Traian*), dar – adaugă el – mai probabil este că această luptă a avut loc în Banatul timișan (Neugeboren 1836, p. 8).

În prima jumătate a secolului al XIX-lea au fost intensificate cercetările arheologice în Transilvania, care era, încă din vremea lui Martin Opitz, un fel de El Dorado al arheologiei: termenul *prat* e menționat de mai multe ori. În 1838, un anonim descrie Cheile Turzii și continuă: „mai jos de Turda, de cealaltă parte a unei mlaștini, se ajunge la o câmpie demnă de a fi remarcată, numită Kreuzerfeld, Keresztes Mező, dedicată amintirii primei lupte a lui Traian cu Decebal și denumită în limba latină și în română *Pratum Trajani* (*Prat de Trajan*)”¹⁵. O descriere și mai amănunțită, dovadă că autorul a fost la fața locului, găsim la J. F. Neigebaur, care scrie despre localitatea Varfalău/Moldovenești: Aici Arieșul pășește în valea largă, care se întinde pe partea dreaptă până la Turda prin Grind/Luncani până la vărsarea în Mureș, și poartă numele de *Câmpul lui Traian, Prat de Traian*; aici se ridică ultimul munte pe malul drept, la câteva sute de pași peste râu, abrupt pe toate laturile, și se formează un platou lung, înconjurat de valuri (Neigebaur 1851, p. 195–196). În alt loc, vorbind despre Turda, tot el scrie: vizavi de Turda, pe malul opus al Arieșului se află *Câmpul Crucii* (Kreuzfeld), numit de români *Pratul lui Traian*, unde ar fi avut loc lupta cea mai importantă împotriva lui Decebal (*ibidem*, p. 200); tot Neigebaur, reproducând din cele aflate pe cale orală, scrie: O câmpie din apropierea Zlatnei e numită de unii *Troia*, de alții, *Câmpul lui Traian*, iar legenda spune că Traian a făcut aici un mare ospăț, după înfrângerea lui Decebal. Și un munte din apropiere e numit de români muntele lui Traian (Trajansberg) (*ibidem*, p. 182; cf. și Müller 1972, p. 274, nr. 339.).

Unul dintre inițiatorii cercetărilor arheologice din Transilvania, M. J. Ackner, scrie, în 1857: Acolo, unde Arieșul izbucnește din prăpăstioșii Munți Apuseni, din zona dacică a aurului, în valea care se întinde de la Thornburg prin Gerend până la vărsarea în Mureș, mai poartă și azi denumirea de *Câmpul lui Traian* (*Pratul lui Traian*) (Ackner 1857b, p. 88; Ackner 1857a, p. 22; Müller 1857, nr. 239, p. 186). În sfârșit, vorbind despre Cheile Turzii, Ackner scrie: Arieșul trece pe lângă *Câmpul Crucii*, despre care se zice că a fost locul unde curajosul rege al dacilor a fost înfrânt de legiunile romane, iar oastea lui a fost nimicită (Ackner 1857 b, p. 89; cf. și Neigebaur 1851, p. 200).

În 1856, celebrul Jean Henri Abdolonyme Ubicini, în *Valachie, Moldavie, Bukovine, Transylvanie, Bessarabie* scria: „Nombre de plaines encore aujourd’hui

¹⁵ „Blätter für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde”, 1838, p. 317.

portent les noms de *pratal Trajanului, campul Trajanului*” (Ubicini 1856, p. 207). În 1865, W. Froehner scrie, după Neigebaur și Ubicini: „Între Petroșani și Zlatna se află poiana numită Traian; conform legendei, Traian ar fi oferit în acel loc un mare ospăț soldaților săi” – „Câmpul Traianului” (Froehner 2003, p. 29, nota 3).

Prin anii 1870, Alexandru Lambrior a făcut o seamă de excursii, unele prin Ardeal, care l-au dus și la Turda. El scrie: „Aproape de Turda este o câmpie căreia ungurii îi zic Câmpul încrucișat, iar românii Câmpul lui Traian, în care se văd încă urmele drumului făcut de romani, care poartă numele de drumul lui Traian. Multe bătălii s-au făcut pe această câmpie: așa din vremi foarte vechi se spune că împăratul Traian ar fi câștigat aice biruința hotărâtoare asupra lui Decebal craiul Dacilor și că aice și-ar fi rupt vestmintele spre a lega rănile soldaților săi” (Lambrior 1927, p. 43).

În 1887, în *Încercare asupra semasiologiei limbei române*, Șăineanu scria că „O câmpie de lângă Turda în Transilvania poartă numele de *Pratul lui Traian*” (Șăineanu 1887, p. 178)¹⁶, iar în 1896, în *Dicționar universal al limbii române*, Șăineanu menționează „Pratul lui Traian, Câmpia Turzii numită de unguri Keresztes-Mező” (Șăineanu 1896, s.v. *Traian*).

După Teofil Frâncu și George Candrea, lângă Zlatna, unde e sediul căpitănelui minelor și unde se găsește în mari cantități argint viu (mercur), se întinde *Câmpul Traianului* sau *Câmpul lui Traian*, unde se zice că Traian, după ce a învins pe Decebal, s-a ospătat cu căpitanii săi (Frâncu 1888, p. 36). Alt document de teren ne oferă Silvestru Moldovan în lucrarea lui despre Zarand și Munții Apuseni: „Din sus de Zlatna, spre meazănoapte să estinde o frumoasă poiană, numită *Câmpul Traianului* sau *Câmpul lui Traian*”; „în tradiție să spună despre Traian, că după ce a învins pe Decebal și a cucerit Dacia, s-a ospătat cu căpitanii oastei sale” (Moldovan 1898, p. 80; cf. și Reissenberger 1881, p. 80).

În 1888, A. D. Xenopol utilizează denumirea *Pratul lui Traian* în prima ediție a *Istoriei românilor*, cu referire la lucrarea din 1666 a lui Tröster, când – scrie el – „erudiția română nu văzuse încă lumina zilei” (Xenopol 1888, p. 303)¹⁷.

¹⁶ Șăineanu indică, de asemenea, „luna lui Prătar”, din pratum, cu sensul de „luna livezilor”, adică prima zi de mai sau florar (p. 40).

¹⁷ Dacă în prima ediție a lucrării lui Xenopol e indicat corect anul în care a apărut opera lui Tröster, adică 1666, începând de la ediția a doua (Editura „Librăriei Școalelor” C. Sfetea, 1913, p. 308), în ediția a III-a (Cartea Românească, 1925, p. 230) și în ediția a IV-a (Editura Enciclopedică, 1985, p. 210), lucrarea lui Xenopol conține o gravă eroare tipografică: „Pratul lui Traian – scrie marele istoric în aceste ediții – se află în o carte germană tipărită la Nürnberg în 1600 pe când erudiția română nu văzuse încă lumina zilei”. Deci, apariția lucrării lui Tröster e devansată cu aproape trei sferturi de secol, adică în locul anului 1666 apare 1600. Viitorii editori ai monumentalei opere vor trebui să corecteze această greșală de tipar, nu numai pentru a scuti cercetătorii de căutări zadarnice, cum s-a întâmplat cu autorul prezentului studiu, dar și pentru că o asemenea eroare poate arunca o umbră de îndoială asupra corectitudinii întregii opere a lui Xenopol. Informația despre Pratul lui Traian figurează și în ediția populară (1896, p. 239), în cele „pentru gimnazii și licee”, ca și în ediția franceză a operei lui Xenopol (1896, p. 106–107), dar fără indicarea sursei. O remarcă specială merită cea mai recentă ediție (Saeculum I.O., 2014, p. 281, notă), care reproduce prima ediție a lucrării lui Xenopol (1888), deci nu greșește anul apariției lucrării lui Tröster. În schimb, greșește însăși denu-

Remarca lui Xenopol ne oferă prilejul de a arăta că cei dintâi și majoritatea autorilor citați sunt de limbă germană sau italiană, deci nu pot fi bănuți de interese politice, iar unii sunt maghiari, care aveau cu atât mai puțin interes să consemneze un asemenea toponim. În aceeași ordine de idei, amintim că într-o corespondență electronică din anul curent, purtată cu renumitul filolog italian Roberto Merlo, acesta a exprimat opinia că, așa cum apare în documentele indicate mai sus, adică *Traian*, numele împăratului roman pare mai degrabă o formă cultă, deci mai nouă. Colegul italian are perfectă dreptate. Numai că documentele prezentate aici sunt datorate, cum spuneam, unor autori străini, care, chiar dacă au auzit o variantă a acestui nume, au reprodus, în operele lor, forma lui cultă, latină. Nu este exclus ca ei să fi auzit una dintre variantele lui din tradiția orală a secolelor avute în vedere, cum ar fi cele atestate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dintre care unele diferă numai sub raportul transcrierii, și anume: *Troian* (atestat în județele Botoșani, Neamț, Putna, Roman, Bacău, Dorohoi, Tecuci, Bihor, Bistrița-Năsăud, Mehedinți, Romanați, Vâlcea), *Trăian* (în Hațeg, Iași, Covurlui, Suceava, Tecuci, Neamț, Buzău, Dolj, Gorj, Olt ș.a.), *Trăean* (în Neamț și Bolgrad), *Trian* (în Putna, Isaccea), *Traean* (în Dorohoi, Iași, Tecuci, Vaslui, Neamț, Mehedinți), *Troean* (în Suceava, Tecuci, Dorohoi, Neamț, Iași). De altfel, și în Antichitate existau cel puțin două variante ale acestui nume: dacă forma *Traianus* era – să zicem – forma literară sau cultă, inscripții antice arată că, oral, mai ales în rândurile ostașilor, circula forma *Troianus*. Și nu numai în sud-estul Europei, ci în toate marile zone ale Imperiului (Petolescu 1994, p. 723–729).

Concluzii.

1. Prezentarea celor două istorii – a termenului PRAT, scrisă de romaniști, și a toponimului *PRAT DE (LA) TRAIAN*, datorată unor istorici, arheologi, folcloriști – arată ce erori pot fi săvârșite când cercetarea se face din perspectiva unei singure discipline. Erorile au fost cauzate în bună măsură și de faptul că accesul cercetătorilor la vechile publicații din disciplinele înrudite era dificil, dacă nu imposibil. Punându-ne la dispoziție, în formă digitală, un mare număr de tipărituri, cu deosebire cele apărute în secolele al XVI-lea–al XVIII-lea, epoca electronică înlesnește efectuarea, din perspectivă multidisciplinară, a cercetărilor din științele umaniste și, în același timp, obligă la înlăturarea erorilor săvârșite în trecut.

2. Contrar afirmațiilor după care apelativul *PRAT* n-ar exista în limba română (S. Pușcariu, Al. Graur, I. Fischer) sau că el ar fi fost introdus în limbă de către „latiniștii secolului al XIX-lea” (Sala, Iordan, DLR, Ciorănescu), Coseriu, susținut de Teaha și de prezenta comunicare, a dovedit că termenul PRAT este unul moștenit din latină în limba română, și anume, într-o evoluție naturală, ca regionalism.

mirea toponimului: *Pratul lui Traian* devine, în 2014, *Patul lui Traian*, atât în text, cât și în nota de subsol. Eroarea nu e mai puțin regretabilă.

3. Expresiile *Prat de (la) Traian* sau *Câmpul lui Traian* atestă una dintre cele mai vechi legende istorice păstrate, probabil din Antichitate, în folclorul nostru, neluată în seamă până acum de știința folclorului.

4. Toponimul *Prat de (la) Traian* sau *Câmpul lui Traian* devine, alături de toponimele *Poarta Romanilor*, *Drumul lui Traian*, *Valul lui Traian* etc., un solid argument lingvistico-folcloric al continuității românilor în Transilvania, la fel de puternic ca dovezile arheologice sau istorice, dar având, în plus, avantajul că include factorul durată și viață al unui fapt istoric. El confirmă totodată ideea lui B. P. Hasdeu care spunea că, la noi, tradiția împăratului roman n-a fost învățată la școală, ci a fost vie de-a lungul timpului.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- Ackner 1857a = M. J. Ackner, *Die römischen Alterthümer und deutschen Burgen in Siebenbürgen*. Mit einer Übersichtskarte. Wien, Aus der Kaiserl. Königl. Hof- und Staatsbuchdruckerei (VII. I des Jahrbuches der k. u. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale), 1857.
- Ackner 1857b = M. J. Ackner, *Die Colonien und militärischen Standlager der Römer in Dacien im heutigen Siebenbürgen*, în „Jahrbuch der kaiserl. königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale”, II. Band, Wien, Wilhelm Braumüller, 1857, p. 63–100.
- Alexi 1906 = Teochar Alexi, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*. Zweite verbesserte und vervollständigte Auflage, Kronstadt, H. Zeidner, 1906.
- Armbruster 2012 = Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică, 2012.
- Barcianu 1886 = Sabbas Popovici Barcianu, *Dicționar român-german și german-român: în două părți*, Sibiu, Institutul Tipografic, 1886.
- Barițiu 1883 = G. Barițiu, *Raportu asupra călătoriei la ruinele Sarmisagetei și informațiilor adunate la fața locului, în anul 1882*. Extras din Analele Academiei Române, Seria II, Tom. VII. Secț. II. Memorii și notițe, București, Tipografia Academiei Române, 1883.
- Bărbulescu 1994 = Mihai Bărbulescu, *Potaissa. Studiu monografic*, Turda, 1994.
- Benkö 1778 = Josepho Benkö, *Transsilvania: sive Magnus Transsilvaniae principatus, olim Dacia mediterranea, dictus. Orbi nondum satis cognitus nunc multifariam, ac strictim illustratus*. t. 1, Vindobonae, 1778. Editio secunda, Claudiopoli, 1834, (urn:nbn:de:bvb:12-bsb10914654-6).
- Bogrea 1971 = Vasile Bogrea, *Pagini istorico-filologice*. Cu o prefață de acad. Constantin Daicoviciu. Ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Mircea Borcilă și Ion Măriei, Cluj, Dacia, 1971.
- Bonbardi 1718 = Michael Bonbardi, Nikolaus Csaki de Keresztszegh, *Topographia Magni Regni Hungariae, sive Nobilissimae eius Ditionis, quam modò Hungariam dicimus, cum annexis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Serviae, & Bulgariae &c. Regnis; tum etiam Transylvaniae, Valachiae, Moldaviae provinciis*, Viena Austriae, Typis Ignatij Dominici Voigt, 1718, (urn:nbn:de:bvb:12-bsb10000452-7).
- Bourciez 1946 = Édouard Bourciez, *Éléments de linguistique romane*. Édition révisée par l'auteur et par les soins de Jean Bourciez. Paris, Klincksieck, 1946.
- Büsching 1785 = A. F. Büschings *große Erdbeschreibung. Sechster Band. Das Königreich Ungarn mit den einverleibten Ländern und das Großfürstenthum Siebenbürgen*, Troppau, Joseph Georg Traßler, 1785.
- Ciorănescu 1966 = Alejandro Ciorănescu, *Diccionario etimológico rumano*, Universidad de Laguna, Biblioteca Filológica, 1966.

- Coseriu 1977 = Eugenio Coseriu, *Rum. PRAT ein „ghost word?“*. Mit einem Zeugnis von Martin Opitz, în „Archiv für das Studium de neueren Sprachen und Literaturen“, Band 214, nr. 129, 1977, p. 89–93.
- ILR = *Istoria limbii române*, vol. II, București, Editura Academiei R.P.R., 1969.
- Damé 1894 = Damé, Frédéric, *Nouveau dictionnaire roumain-français*. Troisième volume M–R, Bucarest, Imprimerie de l'État, 1894.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă. București, Editura Academiei Române, 1965–2010.
- EWRS = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*. I. *Das lateinische Element*. Heidelberg, Carl Winter, 1905.
- Faré 1972 = Paolo A. Faré, *Postille italiane al „Romanisches etymologisches Wörterbuch“ di W. Meyer-Lübke, comprendenti le „Postille italiane e ladine“ di Carlo Salvioni (Memorie dell'Istituto Lombardo – Accademia di Scienze e Lettere – Scienze morali e storiche XXXII)*, Milano, Istituto di Scienze e Lettere, 1972.
- Fasching 1725 = R. P. Franciscus Fasching, *Vetus Dacia ex Probatis Scriptoribus deprompta ac Antiquitatum Cultoribus*, Claudiopoli, 1725.
- Fasching 1743 = Franciscus Fasching, *Nova Dacia ex probatis Scriptoribus deprompta*, Claudiopoli, 1743.
- Frâncu 1888 = Teofil Frâncu, George Candrea: *Românii din Munții Apuseni (Moșii)*, București, Tipografia Modernă Gr. Luis, 1888.
- Froehner 2003 = W. Froehner, *Columna lui Traian*. Cu ilustrații de Jules Duvaux. Traducere din limba franceză de Mihai Popescu, București, Editura Saeculum I.O., 2003 (vezi și ediția franceză din 1865).
- Gaur 1937 = A. Gaur, *Corrections roumaines au REW*, în „Bulletin Linguistique“, V, 1937, p. 80–124.
- Iordan 1963 = Iorgu Iordan, *Toponimie românească*, București, Editura Academiei R.P.R., 1963.
- Krickel 1830 = Joseph Adalbert Krickel, *Fußreise durch den größten Theil der österreichischen Staaten in den Jahren 1827, 1828 bis Ende Mai 1829, und zwar durch Ungarn, Siebenbürgen*, Wien, Gedruckt bei M. Chr. Adolph, 1830.
- Lambrior 1927 = Alexandru Lambrior, *Însemnări de drum*, în „Viața Românească“, XIX, 1927, nr. 1, p. 27–45, nr. 2, p. 163–180.
- Mannert 1793 = Conrad Mannert, *Res Trajani imperatoris ad Danubium gestae... Libellus a Societate Scientiarum Regia quae Goettingae splendet praemio donatus. Addita est dissertatio de Tabulae Peutingerianae aetate*, Norimbergae, apud I. F. Frauenholz, 1793.
- Meyer-Lübke 1935 = *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, 3. *Vollständige neubearbeitete Auflage*, Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1935.
- Micu 1995 = Samuil Micu, *Istoria românilor*. Ediție princeps după manuscris de Ioan Chindriș, București, Editura Viitorul Românesc, 1995.
- Micu 1963 = Samuil Micu, *Scurtă cunoaștere a istoriei românilor*, București, Editura Științifică, 1963.
- Mircea 2003 = Gabriela Mircea, Ioan Mircea, *Mitul lui Traian ca întemeietor de țară și neam în conștiința de sine a românilor din zona Turdei*, în „Apulum“ XL, 2003, p. 327–342.
- Moldovan 1898 = S. Moldovan, *Zarandul și Munții-Apuseni ai Transilvaniei*, Sibiu, Editura proprie, 1898.
- Müller 1857 = Friedrich Müller, *Siebenbürgische Sagen*, Kronstadt, Johann Gött, 1857.
- Müller 1972 = Friedrich Müller, *Siebenbürgische Sagen*. Neue, erweiterte Ausgabe von Misch Orend, Göttingen, Schwartz & Co (Denkmäler deutscher Volksdichtung. Herausgegeben von Will-Erich Peuckert Band 9), 1972.
- Neigebaur 1851 = J. F. Neigebaur, *Dacien. Aus den Ueberresten des klassischen Alterthums, mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen*, Kronstadt, Johann Gött, 1851.
- Neugeboren 1836 = Carl Neugeboren, *Handbuch der Geschichte Siebenbürgens*, Hermannstadt, 1836.
- Petolescu 1994 = Constantin C. Petolescu, *Troianus dans l'épigraphie latine. Onomastique romaine et évolution étymologique*, în „L'Afrique, la Gaule, la religion à l'époque romaine. Mélanges à la mémoire du Marcel Le Glay“, Bruxelles, Collection Latomus, 226, 1994, p. 723–729.

- Piker 1750 = Johann Baptist Piker, *Topographia Magni Regni Hungariae olim a quodam Societatis Jesu Sacerdote conscripta, nunc Studio cujusdam ex eadem Societate Sacerdotis emendata & aucta*, Viennae Austriae, Literis Leopoldi Joannis Kaliwoda, Imperialis Aulæ Typographi, 1750, (urn:nbn:de:bvb:12-bsb10934685-7), VD18 14740869.
- Polizu 1857 = *Vocabular român-german compus și întocmit cu privire la trebuințele vieții practice de G. A. Polizu, înăvuit și cores de G. Bariț. Dat în tipar și provăzut de I. G. Ioan*, Brașov, Tiparul de Römer și Kamner, 1857.
- Reissenberger 1881 = *Siebenbürgen*, Wien, Verlag von Karl Graeßer, 1881.
- REW, vezi Meyer-Lübke 1935.
- Sala 1956 = Marius Sala, *Limba română în „Éléments de linguistique romane” de Éd. Bourciez*, în „Studii și cercetări de lingvistică”, 1956, nr. 7, p. 285–294.
- Sestini 1815 = Domenico Sestini, *Viaggio curioso-scientifico-antiquario per la Valachia, Transilvania e Ungheria fino a Vienna fatto da Domenico Sestini socia di più Accademie*, Firenze, Nella Stamperia di Luigi, e Fratelli Magheri, 1815.
- Slușanschi 1995 = Dan Slușanschi, *Sextil Pușcariu. Însemnările autorului de pe exemplarul propriu de lucru din Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Das lateinische Element. mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*. (Heidelberg, Winter, 1905). Introducere și stabilirea textului: Dan Slușanschi, București, Editura Universității din București, 1995.
- Șăineanu 1887 = Lazăr Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studii istorice despre tranzițiunea sensurilor*. Cu o alocuțiune–prefață de B.P. Hasdeu, București, Tipografia Academiei Române, 1887.
- Șăineanu 1896 = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*, Craiova, Radian și Ignat Samitca, 1896.
- Teaha 2012 = Teofil Teaha, *Din lexicul latin moștenit în graiurile românești actuale (VII)*, în *Lucrările celui de-al XIV-lea Simpozion Internațional de Dialectologie (Cluj-Napoca, 16–17 septembrie 2010)*, Cluj-Napoca, Editurile Argonaut și Scriptor, 2012, p. 378–397.
- Tröster 1666 = Johannes Tröster, *Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia. Das ist: neue Beschreibung des Landes Siebenbürgen. Darinnen dessen Alter, und jetziger Einwohner, wahres Herkom/m/en, Religion, Sprachen, Schrifften, Kleider, Gesetz und Sitten nach historischer Wahrheit von zweitausend Jahren erörtert...*, Nürnberg, in Verlegung Johann Kramers/Gedruckt bey Christoph Gerhard, 1666, (urn:nbn:de:bvb:12-bsb11097445-1).
- Ubicini 1856 = A. Ubicini, *Provinces d'origine roumaine. Valachie, Moldavie, Bukovine, Transylvanie, Bessarabie*, Paris, Firmin Didot Frères, 1856.
- Xenopol 1888 = A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*. Vol. I, Iassi, Tipo-Litografia H. Goldner, 1888.
- Xenopol 1896 = A.D. Xenopol, *Histoire des Roumains de la Dacie Trajane depuis les origines jusqu'à l'Union des Principautés en 1859*. Avec une préface par Alfred Rambaud, Paris, Ernest Leroux, 1896.
- Xenopol 2014 = A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*. Vol. I. *Dacia anteromană. Dacia romană. Dacia postromană (Migrațiunile barbare)*, București, Saeculum I.O., 2014.

HISTOIRE ET SIGNIFICATION D'UN TOPONYME:
PRAT [PRÉ] ET PRAT DE TRAIAN [PRÉ DE TRAJAN]
(PUȘCARIU EWRS 1369, MEYER-LÜBKE 6732)
(Résumé)

Le terme roumain PRAT [pré] et le toponyme PRAT DE TRAIAN [Pré de Trajan] connaissent, chacun de son côté, une longue histoire. Très différentes l'une de l'autre, ces deux histoires évoluent parfois en parallèle, elles s'ignorent et se contredisent réciproquement, de manière plus ou moins volon-

taire. Si le premier a attiré l'attention des romanistes, le deuxième fait par contre l'objet d'étude des historiens, des archéologues et des folkloristes, en particulier de ceux de langue allemande.

L'histoire du mot PRAT commence pendant la deuxième moitié du XIXe siècle quand les dictionnaires, surtout ceux bilingues, donnent sa traduction, tout en omettant pourtant de mentionner les sources utilisées dans ce but. Une bonne partie des romanistes du XXe siècle sont d'avis que le terme en question, tout comme le toponyme PRAT DE TRAIAN, d'ailleurs, n'existent pas en roumain (S. Pușcariu, Al. Graur, I. Fischer) ou qu'ils auraient été introduits par les latinistes du siècle précédent (M. Sala, I. Iordan, Al. Ciorănescu). Si W. Meyer-Lüke introduit le terme PRAT dans le REW comme étant pan-roman, il ne s'intéresse pas à ses attestations. De son côté, E. Coserio découvre deux attestations de ce toponyme au XVIIe siècle et conclut que le terme PRAT est un régionalisme hérité du latin. Son opinion est partagée par T. Teaha qui avance des arguments puisés dans la poésie populaire, de même que par l'auteur de la présente étude, qui se propose de mettre au jour plus d'une vingtaine d'attestations de ce toponyme enregistrées pendant les XVIIe et XXe siècles.

L'appellation PRAT DE TRAIAN (Pré ou Champ de Trajan) renvoie à l'endroit où l'on a commémoré la grande fête organisée par Trajan pour célébrer sa victoire contre Décébale. Ce toponyme est attesté par M. Opitz (1622/23) et J. Tröster (1666), par M. Bonbardi, Csaki de Karesztzsegh et Paul Moroni (1718), par F. Fasching (1725), J. B. Piker (1750), J. Benkő (1778), A.F. Büsching (1785), S. Micu (pendant la dernière décennie du XVIIIe siècle), M. Nicoară (1810), C. Neugeboren (1836), J.F. Neigebaur (1851), M.J. Ackner (1857), Fr. Müller (1857), A. Ubinici (1856), W. Froehner (1865), T. Frâncu et G. Candrea (1888), L. Șăineanu (1887), A.D. Xenopol (1888) ou L. Leger (1901).

Dans le cadre de notre communication, nous voudrions ainsi insister sur la nécessité de la recherche interdisciplinaire dans le domaine des sciences humaines et montrer que le terme PRAT est un régionalisme hérité du latin ; en même temps nous voudrions examiner la manière dont le toponyme PRAT DE TRAIAN a donné cours à la plus ancienne légende historique roumaine, servant de cette manière à appuyer les arguments d'ordre archéologique et historique concernant la continuité des Roumains en Transylvanie.

Cuvinte-cheie: *Traian, Decebal, Dacia, război, daci, romani, prat, câmp, victorie, continuitate, sărbătoare, legendă.*

Mots-clés: *Trajan, Décébale, Dacie, guerre, Daces, Romains, prat [pré], champ, victoire, continuité, fête, légende.*

*Universität zu Köln
Philosophische Fakultät/Romanisches Seminar
Albertus-Magnus-Platz, 50931 Köln
talos.ion@googlegmail.com*

DANIELA TEMNEANU

RECEPTAREA OPEREI LUI FERDINAND DE SAUSSURE ÎN REVISTELE ROMÂNEȘTI DE LINGVISTICĂ: „DACOROMANIA”

„[...] nimeni în lingvistica actuală nu poate afirma că nu îi datorează ceva lui F. de Saussure”.

(Coșeriu 2000)

Preliminarii

Revoluția lingvistică saussuriană, fără echivalent de un veac încoace, a contribuit la dezvoltarea, modernizarea științelor limbii. Ferdinand de Saussure „a sistematizat, într-o formă originală, noțiuni care până la el pluteau în aer sau erau secundare” (Frâncu 1999, p. 7), meritul său fiind acela „de a fi combinat tezele altora și de a le fi pus de acord cu rezultatele deosebite ale unor științe adiacente” (*ibidem*) (sociologia, psihologia, matematica). Despre el s-a scris foarte mult și este în sine un fenomen, însă nu a fost încă abordată tema receptării sale în planul lingvisticii românești, modul în care i-a fost cunoscută opera, cum a influențat aceasta domeniile umaniste, cum se explică traducerea târzie a *Cursului de lingvistică generală* ce este dincolo de structuralism, curent cu care se identifică și alte aspecte care țin de prezența lingvistului genevez în cultura românească. Intenția noastră este aceea de a realiza o sinteză/monografie cu titlul *Receptarea lui Ferdinand de Saussure în revistele românești de lingvistică*, ca prim răspuns la aceste interogații, iar articolul de față vizează „Dacoromania”, publicație de care se leagă începutul receptării operei saussuriene.

Teoretician remarcabil, Saussure „considera că trebuie revizuit radical modul în care e privită limba ca obiect de studiu al lingvisticii și că trebuie înlocuită întreaga terminologie lingvistică” (*ibidem*, p. 107), aspecte de care avea să se ocupe în mod sistematic. El propune noțiuni cu un grad înalt de abstractizare și are o viziune unitară asupra limbii ca sistem de semne interdependente: „L’identité linguistique n’est pas matérielle, elle est relationnelle”¹. Faptul că relaționarea dă valoare elementelor limbii este o constatare revoluționară: „La valeur constitue, dans enseignement saussurien, le point le plus radicalement novateur par rapport à la linguistique de son époque, le plus irréductible à toute la linguistique qui précède”². Sistemul relațional, care are ca model pe cel neuronal, este alcătuit din semne și nu din termeni: „Essentially, *langue* is a close set of relations between

¹ „Identitatea lingvistică nu este materială, ci rațională” (Gadet 1987, p. 61; trad. n. – D. T.).

² „În concepția lui Saussure, valoarea constituie punctul cel mai inovativ în raport cu lingvistica din vremea sa, ireductibil la întreaga lingvistică ce i-a precedat” (*ibidem*, p. 68; trad. n. – D. T.).

terms that can be understood only as mutually defined values. It saturates our mental universe [...]. [*L*]angue can be defined more precisely as a system of signs”³.

Limba este abordată și ca instituție socială, concept la care aderă Saussure inspirându-se de la Whitney: „From Whitney Saussure took away what would become the basis of modern European synchronic linguistics, the language system as a social institution made up of arbitrary signs, belonging to the community rather than to the individual who only partakes of it”⁴.

Aceste două concepții (limba ca sistem de semne și ca instituție socială) fundamentează tezele saussuriene (limbă – vorbire, sincronie – diacronie, sintagmatic – paradigmatic, semnificat – semnificant, lingvistică internă – lingvistică externă), pe care ne propunem să le identificăm încă de la prima apariție a lor în lingvistica românească.

Înainte însă trebuie să precizăm că, fiind un lingvist perfecționist „preocupat de a nu da decât lucrări absolut definitive” (Mounin 1999, p. 177), Saussure nu publică antum decât *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européenne* (1879), teza sa de doctorat, *De l'emploi du génitif absolu en Sanscrit* (1880) și o serie de articole, memorii, însemnări pe care C. Bally și L. Gautier le-au reunit într-o monografie apărută postum (1922) și intitulată *Recueil des publications scientifiques de F. de Saussure*. Tot postum apar cele mai importante lucrări: *Cours de linguistique générale* (1916), *Écrits de linguistique générale* (2002), *Saussure's Third Course of Lectures in General Linguistics (1910–1911): Emile Constantin ders notlarından* (1993). Doar primele două sunt traduse în limba română și dintre ele, cel mai citat este *Cours de linguistique générale* (CLG), care are un statut aparte, acela de reconstituire a operei lui Saussure făcută de discipoli după cursurile predate de acesta la Paris.

Etapele receptării operei lui Ferdinand de Saussure în revista „Dacoromania”

Publicație de referință în lingvistica românească, buletin al Muzeului Limbii Române, „Dacoromania” are, în prima serie, 11 volume (13 tomuri), adică aproximativ 9 000 de pagini și apare aproape trei decenii (I 1920–1921; II 1921–1922; III 1922–1923; IV 1924–1926 (partea I și partea a II-a); V 1927–1928; VI 1931; VII 1931–1933; VIII 1934–1935; IX 1936–1937; X 1941 (partea I) și 1943 (partea a II-a); XI 1948). Iorgu Iordan afirmă că, prin această publicație, „niciun sector al limbii și nicio ramură a disciplinei noastre n-au fost neglijate, adesea în detaliile lor destul de mărunte” (Iordan 1978, p. 106), iar „Dacoromania” și alte periodice de profil [„Bulletin linguistique” (București, 1933–1948), „Langue et littérature” (București, 1940–

³ „În esență, limba este un set de relații strânse între termeni, care nu pot fi înțelese decât ca valori care se definesc reciproc. Ele saturează universul nostru mental [...]. [M]ai precis, *langue* poate fi definită ca un sistem de semne” (Bouissac 2010, p. 78; trad. n. – D. T.).

⁴ „De la Whitney, Saussure a preluat ceea ce avea să devină baza lingvisticii sincronice europene moderne, limba ca instituție socială alcătuită din semne arbitrare, aparținând comunității mai degrabă decât individului, care doar ia parte la ea” (Joseph 2002, p. 45; trad. n. – D. T.).

1948), „Buletinul Institutului de filologie română «Alexandru Philippide»” (Iași, 1934–1947)] „rezistă la o examinare atentă, în sensul că, dacă concepția și metoda care le stau la bază pot părea învechite, în schimb, în ce privește temeinicia și, uneori, caracterul lor monumental, ele nu au, în momentul de față, un echivalent propriu-zis” (Zafiu 2009, p. 2). Din păcate, în 1948 aceste publicații au fost interzise de conducerea comunistă.

Seria nouă a revistei „Dacoromania” apare după aproape cinci decenii, începând cu anul 1994, sub egida Institutului de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca, cu mențiunea că între 1973 și 1991 apar opt tomuri sub îngrijirea lui Paul Miron, care, în 1993, hotărăște să predea „revista celor în drept, de la Cluj” (DR, serie nouă, I, 1994–1995, p. 26; cf. și XIII, 2008, nr. 2, p. 114). Publicată la Editura Academiei Române din București, „Dacoromania” este și astăzi un reper în lingvistica românească.

Urmând destinul revistei, consacram prima parte a seriei 1920–1948, identificând începuturile saussurianismului în lingvistica românească. Studiem apoi numerele apărute din 1994 până în prezent și aflăm cum a evoluat în acest timp receptarea lui Ferdinand de Saussure.

Seria veche

Sextil Pușcariu și echipa sa de cercetători (N. Drăganu, V. Bogrea, C. Lacea, E. Petrovici, Th. Capidan, Gh. Giuglea, S. Pop, Al. Procopovici, I. Popovici) au dat un suflu nou lingvisticii adoptând „ca temei de credință comun tocmai necesitatea și posibilitatea unei *noi deschideri* sau a unei *noi căi* a lingvisticii spre istorie în sensul cel mai larg și în spiritul în care aceasta se revelase deja marilor lor înaintași” (Borcilă 1994–1995, p. 16). Între lingviștii epocii, Sextil Pușcariu se distinge prin dinamism și receptivitate la noutățile științifice, fiind un colaborator permanent al publicațiilor străine, mai ales germane și franceze în care „afirma știința românească în fața celorlalte popoare” (Macrea 1968, p. 281):

„Dacă O. Densușianu a privit cu scepticism noile discipline lingvistice atât de importante ca fonetica experimentală, fonologia, geografia lingvistică, la care nu a adus nici o contribuție, Sextil Pușcariu nu numai că le-a îmbrățișat de la început cu înțelegere, dar a întreprins cercetări în aceste direcții, împreună cu elevii săi, pe care i-a ajutat să se specializeze în aceste noi ramuri ale lingvisticii” (*ibidem*, p. 270).

Activitatea sa a avut două repere importante: *Dicționarul limbii române* și *Atlasul lingvistic român*, iar „Dacoromania” este Buletinul Muzeului Limbii Române (cadru favorabil activității științifice) și în ea întâlnim primele referiri la opera și personalitatea lui F. de Saussure, întâi într-un elogiu postum adus de V. Bogrea lui W. Wundt (p. 543), în volumul I (1920). Filozoful german este văzut ca un adept al lui Saussure, fapt dovedit prin lucrarea sa, *Psihologia limbajului*, importantă contribuție la dezvoltarea lingvisticii moderne. În acest context, V. Bogrea îl numește pe Saussure „maestrul genial”. Este amintită, de asemenea, cartea dedi-

cată lingvistului genevez de Albert Sechehaye, în 1908, *Programme et méthodes de la linguistique théorique*.

În studiul intitulat *Despre legile fonologice*, publicat de Sextil Pușcariu în volumul II al „Dacoromaniei”, Saussure este menționat, alături de alți lingviști (Collitz, I. Shemidt, Tegner, Verner, Thomsen), în capitolul referitor la principiul constanței legilor fonologice. Aceștia au demonstrat că „*a* nu s’a scindat în mod arbitrar în limbile europene în *a*, *e*, *o* și că dubla evoluțiune a lui *k*, *g* în sanscrită și iranică e condiționată de cauze binedefinite” (Pușcariu 1920, p. 22). Este citat, în acest sens, *Cours de linguistique générale* (p. 207): „orice *th* medial a devenit *dh*, când accentul așezat pe silaba ce-l preceda nu împiedeca această trecere”. Pe baza concluziilor consemnate, neogramaticii germani K. Brugmann și Osthoff (1878) „stabilesc principiul legilor *fonetice* fără excepții” (*ibidem*).

Subiectul cel mai des întâlnit în paginile „Dacoromaniei” este cel referitor la dubletul *fonologie-fonetică*. Saussure este invocat în definirea acestor termeni, iar într-o notă din volumul V, Sextil Pușcariu amintește că lingvistul genevez și elevii săi utilizează termenii *fonologic* și *fonetic* „tocmai invers decât îi înțelegem noi” (Pușcariu 1927–1928, p. 777) și dă ca exemplu postulatele formulate de R. Jakobson, S. Karecevskij și N. S. Troubetzkoy în Propunerile pentru Primul Congres Internațional de Lingvistică de la Haga (1928), care „privesc *sistemul fonetic*, deși el e numit *sistem fonologic*” (*ibidem*). Recenzând studiul lui Sextil Pușcariu, Al. Procopovici menționează, la rândul său, această confuzie (DR IX, p. 248).

Oportunitatea adoptării unui limbaj de specialitate modern, respectiv termenii saussurieni *fonologie*, *fonetică*, *fonem*, așa cum s-a propus la Congresul amintit este analizată de Pușcariu din aceeași perspectivă, în volumul VII. De altfel, studiile lingvistului român sunt caracterizate de „eclectism doctrinar” (Iordan 1978, p. 108), adică de „utilizarea unor puncte de vedere diferite, adesea chiar opuse, cu scopul de a le pune de acord nu numai teoretic, dar și, mai ales, practic” (*ibidem*).

În scurta recenzie a lucrării intitulate *Cours de linguistique générale* (1916), din volumul II, realizată de V. Bogrea, este apreciată atât „măiestria (lui Saussure) care se vădise încă în ‘primitivae’ și care se arată și în opera postumă” (Bogrea 1923, p. 777–778), cât și efortul lui Charles Bally și Albert Sechehaye de a recupera „atâtea lucruri noi și frumoase din această carte rară, pe care pietatea dl. Bally și Sechehaye ne-a dăruit-o” (*ibidem*). Valoarea gândirii saussuriene și specificul lingvistului genevez sunt evocate astfel: „Maestru neîntrecut în materie de hotărnicie, definire a noțiunilor, autorul distinge riguros între *langage*, *langue*, *parole*” (*ibidem*). Despre o altă distincție saussuriană, cea între cercetarea diacronică și cea sincronică, motivată de faptul că „gramatica istorică nu mai poate forma singurul obiect al preocupărilor lingvistice” (Pușcariu 1920–1921, p. 27), vorbește S. Pușcariu în același volum.

Într-o notă din *Studii de semantică* (volumul III, p. 455), citând CLG, ediția a doua franceză, V. Bogrea prezintă opinia lui Saussure despre gramatica antică, anume aceea că „e bazată pe logică și lipsită de orice vedere științifică și desin-

teresată asupra limbii însăși; ea vizează numai să dea regule, pentru a distinge formele corecte de formele incorecte”.

În recenzia făcută unei cărți a lingvistului maghiar Gombocz (VIII, p. 492), N. Drăganu prezintă un fragment de istorie a lingvisticii într-un mod inedit – prin sinonimia: lingvistică peritetică și anatetică (după Hasdeu); descriptivă și istorică (termeni proprii autorului/lingvisticii vremii); sincronică, diacronică (termeni moderni introduși de Saussure) (volumul VII, p. 268). Alte cărți recenzate de N. Drăganu sunt: *La pensée et la langue. Méthode principes et plan d'une theorie nouvelle du langage appliquée au français*, a lui F. Brunot (în care autorul este prezentat ca un adept al ideilor saussuriene cu privire la metodele de studiu/cunoaștere a unei limbi) și o lucrare a lui K. Ettmayer, care, la fel ca Jespersen și Brunot, nu rezonază cu teoria saussurică conform căreia „semnul unitar este semnul dat unei unități de conștiință” (vezi DR, 1931–1933, p. 291). De altfel, aceasta este o abordare singulară a teoriei semnului lingvistic conform căreia „semnul lingvistic este o entitate psihică cu două fețe [...]. Aceste două elemente sunt strâns legate și se implică unul pe celălalt” (Saussure 1998, p. 86).

O opinie critică privitoare la teoria saussurică este dezvoltată de Al. Procopovici în studiul intitulat *Principiul sonorității în economia limbii*. Fără pretenția de a rezolva toate problemele silabării, Saussure încearcă să reducă acest fenomen la o schemă simplă, construită pe baze raționale și consideră că dubletul „imploziune- exploziune” (Procopovici 1924–1926, p. 17) este esențial. Concluzia sa este că „o frontieră de silabă nu prea este cu puțință între două imploziuni, cel puțin între două imploziuni consonantice nu” (*ibidem*). Al. Procopovici susține că astfel Saussure „a tăgăduit sonorității orice importanță la silabare” (*ibidem*, p. 16), respectiv că „nu distingea între sonoritate și fonie” (*ibidem*).

Deși preferă teoria lui Otto Jespersen, dezvoltată în *Lehrbruch der Phonetik*, Al. Procopovici nu ezită să îl critice pe acesta când vine vorba despre ideea lipsei de unitate fonetică a cuvântului. El recenzează și un studiu *La syllabe: essai de synthèse*, în care De Groot încearcă „o armonizare a rezultatelor la care au ajuns Saussure, Sievers, Jespersen, Boer și Millet” (vezi DR IV/2, 1927, p. 1182).

De altfel, recenziile prezintă preocupările lingviștilor români din publicațiile importante ale vremii și demonstrează faptul că lingvistica românească se aliniase la cea europeană.

Portretele lingviștilor vremii sunt creionate în necroloage și, citindu-le, ne familiarizăm cu „arborele genealogic al lingvisticii” (format din maeștri, discipoli, adepți), a cărui sevă este limba.

Citările din Saussure vizează semnificațiile unor termeni de specialitate precum *semantică*, *semiotică*, *fonologie*, *fonetică*, *fonem* și nu numai, Saussure fiind recunoscut ca un foarte bun teoretician și vizionar. În studiile publicate constatăm că opera lui Ferdinand de Saussure este cunoscută în detaliu, că ea a constituit o preocupare constantă a lingviștilor români și, în același timp, un reper pentru domeniile lor de cercetare. Aspectele criticabile ale teoriilor sale nu diminuează caracterul arhetipal.

Seria nouă

Seria a doua apare după multe schimbări impuse în vremea comunismului. S-a început prin îndepărtarea personalităților lingvistice din facultăți, ca formă de rupere a legăturii cu trecutul și s-a continuat astfel:

„[...] după o primă perioadă, în anii '50, caracterizată prin intruziunea declarată, programatică, a politicului în cercetarea lingvistică și mai ales în normarea limbii, au urmat decenii în care cenzura era mai discretă, dar eficientă, pentru că reflexele de evitare se formaseră deja. De pe la jumătatea anilor '60, puterea solid instaurată a recurs tot mai puțin la ideologia oficială comunistă (cu temele ei specifice: lupta de clasă, dictatura proletariatului, internaționalism etc.) și tot mai mult la ideologia naționalistă, preexistentă și persistentă (continuarea tradițiilor, superioritatea românilor, străinul-dușman etc.)” (Zafiu 2009, p. 314).

În anii '90 se produce o revigorare a învățământului universitar românesc și în acest context apare bianual noua serie a „Dacoromaniei”.

Cele mai multe materiale despre Saussure publicate aici sunt semnate de Eugenia Bojoga, care precizează în recenzia primei traduceri a CLG în limba română (Polirom, 1998) că, deși *Cursul* conține și *idei vechi*, meritul lui Saussure este acela „de a le explicita, de a le formula cu precizie și a le integra într-un sistem riguros și unitar” (Bojoga 1998–1999, p. 286), astfel lucrarea sa devine „cea mai celebră carte de lingvistică și cea mai discutată carte din secolul XX” (*ibidem*), influențând unele domenii umaniste. Sunt prezentate distincțiile saussuriene, teoria semnului lingvistic, manifestul fonologic și se vorbește pentru prima dată despre structuralism, concept uzitat și de Pierre Swiggers în *Linguistique et dialectologie romanes: l'apport de Georges Millardet*, recunoscându-i pe Saussure și Hjelmslev ca reprezentanți ai acestui curent (XVI, 2011, nr. 2, p. 126).

În alt studiu, Eugenia Bojoga prezintă opiniile lingviștilor ruși. G. Stepanov apreciază că, „în comparație cu distincția *langue – parole* a lui Saussure, interpretarea limbii propusă de Coșeriu (sistem – normă – vorbire) se dovedește a fi mult mai aproape de adevăr” (Bojoga 2002–2003, p. 121). De altfel, lingviștii sovietici o văd ca pe o alternativă la dihotomia saussuriană. În aceeași abordare comparativă, ei consideră pertinentă observația lui E. Coșeriu, conform căreia distincția stabilită inițial de Saussure între sincronie și diacronie „se referă la lingvistică, nu la limbaj; în consecință ține de metodologie, nu de ontologie” (Coșeriu 2000). Prin această abordare, lingvistul român se distanțează de înaintașii săi și tot el evidențiază trecerea de la tradiția saussuriană care incrimina „pancronia limbilor” (exceptând principiile generale), la lingvistica modernă (Colocviul de la New York – 1961). Aceeași filiație coșeriană întâlnim și la Viggo Bank Jensen în articolul *Eugenio Coșeriu, scandinavian linguists and variational linguistics* (XVII, 2012, nr. 2, p. 155–157).

Un alt aspect surprins în paginile „Dacoromaniei” este observat de Rodica Marian, anume acela că „Saussure consideră limba abstractă și ca o construcție elaborată, sistemică, deci ca un simplu produs” (Marian 2011, p. 141).

Din studiul Emmei Tămăianu Morita, intitulat *Semnificația lingvisticii coșeriene în viziunea lui Takashi Kamei. După douăzeci de ani*, aflăm că lingvistul japonez îl consideră pe Coșeriu drept un „eretic marginalizat ce se împotrivește solitar orientării de gândire dominante a epocii” (Tămăianu Morita 2002–2003, p. 103) și „o stea gigantică și mai presus de Saussure” (*ibidem*), pe care îl crede învins de limba însăși, al cărei mister a vrut să-l înțeleagă.

Saussure are în paginile „Dacoromaniei” și alte ipostaze: sursă de inspirație pentru Gilliéron (volumul II, p. 183), geolingvist foarte apreciat și de Sextil Pușcariu în studiile din prima serie; teoretician al semnului lingvistic pe care îl urmează B. Malmberg; întemeietor al semiostilisticii, „oarecum în opoziție cu ceea ce postulase în CLG” (Oancea 2008, p. 100); reper pentru G. Millardet în explicarea schimbărilor lingvistice (volumul XIV, p. 21).

Observăm în seria a doua o deschidere către lingvistica estică (rusească), lingvistica asiatică (japoneză) și aprofundarea operei lui E. Coșeriu, care a încercat să arate limitele teoriei lui Saussure. Altfel spus, el este receptat în lingvistica modernă din perspectivă coșeriană. Dacă în volumele coordonate de Sextil Pușcariu recunoaștem saussurianismul în toate aspectele sale, seria nouă a „Dacoromaniei” surprinde un postsaussurianism critic.

Vom urmări fenomenul receptării operei lui Saussure și în celelalte reviste românești de lingvistică menționate anterior, considerând că acestea surprind cel mai bine dinamica domeniului de cercetare și evoluția ideilor saussuriene.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Bojoga 1998–1999 = Eugenia Bojoga, Recenzie la *Ferdinand de Saussure, Curs de lingvistică generală* [...], Iași, Editura Polirom, 1998, în DR, s.n., III–IV, 1998–1999, p. 286–288.
- Bojoga 2002–2003 = Eugenia Bojoga, *Lingvistică și ideologie. Teoria lui E. Coșeriu în fosta U.R.S.S.*, în DR, s.n., VII–VIII, 2002–2003, p. 115–139.
- Borcilă 1994–1995 = Mircea Borcilă, *Școala lingvistică clujeană în perspectivă istorică*, în DR, I, 1994–1995, p. 15–20.
- Bouissac 2010 = Paul Bouissac, *Saussure: A Guide for the Perplexed*, London, Continuum International Publishing Group, 2010.
- Coșeriu 2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*. Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, Chișinău, 2000.
- DR = „Dacoromania”. Buletinul Muzeului Limbei Române, Cluj, I, 1920–1921 (apărut: 1921); II, 1921–1922 (apărut: 1922); III, 1922–1923 (apărut: 1924); IV, partea I și partea a II-a, 1924–1926 (apărut: 1927); V, 1927–1928 (apărut: 1929); VI, 1929–1930 (apărut: 1931); VII, 1931–1933 (apărut: 1934); VIII, 1934–1935 (apărut: 1936); IX, 1936–1937 (apărut: 1938); X, partea I [și partea a II-a] (apărut: 1941, 1943); XI (apărut: 1948).
- DR, s.n. = „Dacoromania”, serie nouă, Cluj-Napoca, I, 1994–1995 și urm.
- Frâncu 1999 = Constantin Frâncu, *Curente și tendințe în lingvistica secolului nostru*. Ediția a II-a, Iași, Casa Editorială Demiurg, 1999.
- Gadet 1987 = Françoise Gadet, *Saussure. Une science de la langue*, Paris, Presses Universitaires de France, 1987.

- Iordan 1978 = Iorgu Iordan (coord.), *Istoria lingvisticii românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.
- Joseph 2002 = John Earl Joseph, *From Whitney to Comsky. Essays in the history of American linguistics*, Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Co., 2002.
- Macrea 1978 = Dumitru Macrea, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.
- Marian 2011 = Rodica Marian, **Când, cum, unde** în DA și DLR, în DR, s.n., XVI, nr. 2, 2011, p. 130–142.
- Mounin 1999 = Georges Mounin, *Istoria lingvisticii*. Traducere și prefață de Constantin Dominte, București, Editura Paideia, 1999.
- Oancea 2008 = Ileana Oancea, Titlu??(nu am gasit autoarea in XIII, nici in altele), în DR, s.n., XIII, 2008, p. 100.
- Pătruț, Breban 1983 = I. Pătruț, Vasile Breban (coord.), *Dacoromania. Bibliografie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
- Procopovici 1927 = Al. Procopovici, *Principiul sonorității în economia limbii*, în DR, IV, 1927, p. 12–37.
- Pușcariu 1921–1922 = Sextil Pușcariu, *Din perspectiva Dicționarului*, III. *Despre legile fonologice*, în DR, II, 1920–1921, p. 19–81.
- Pușcariu 1927–1928 = Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în DR, V, 1927–1928, p. 744–800.
- Saussure 1998 = Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*. Traducere și cuvânt înainte de Irina Zverna Tarabac, Iași, Editura Polirom, 1998.
- Tămăianu Morita = Emma Tămăianu Morita, *Semnificația lingvisticii coșeriene în viziunea lui Takashi Kamei. După douăzeci de ani*, în DR, s.n., VII–VIII, nr. 1, 2002–2003, p. 101–114.
- Zafiu 2009 = Rodica Zafiu, *Ideologie și mit în lingvistica românească*, în *Communication interculturelle et littérature*, 2 (6), 2009 (*Paradigma discursului ideologic*), p. 313–324.

THE RECEPTION OF FERDINAND DE SAUSSURE IN THE ROMANIAN LINGUISTICS MAGAZINES: „DACOROMANIA”

(Abstract)

In order to achieve a better understanding of Ferdinand de Saussure's work and to determine his influence on Romanian linguistics, we have studied „Dacoromania”, a scientific journal that covers the dynamics of his research domain.

Ferdinand de Saussure's work has been constantly referred to in both series of the journal established in Cluj-Napoca (1920–1948; 1994 to present time), the existence of which spans over a period of time of almost 50 years. His work has been a departure point for the studies published by the journal, fact that demonstrates the alignment of the Romanian linguistics to the European one.

Cuvinte-cheie: *Ferdinand de Saussure, lingvistică, receptare, „Dacoromania”.*

Key words: *Ferdinand de Saussure, linguistics, reception, „Dacoromania”.*

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”,
Iași Bulevardul Carol I, nr. 11
da_t_nu@yahoo.com

FEDERICO VICARIO

ROMÂNISTICA ÎN *FONDUL CARLO TAGLIAVINI* AL CENTRULUI INTERNAȚIONAL DE PLURILINGVISM AL UNIVERSITĂȚII DIN UDINE

Subiectul comunicării mele îl constituie prezența la *Centrul internațional de plurilingvism* (CIP) al Universității din Udine, alături de altele, a importantului fond de carte care a aparținut lui Carlo Tagliavini (Bologna 1903–1982). Acesta a fost, fără îndoială, un studios și un cercetător de prim rang în lingvistica italiană și în romanistica secolului al XX-lea. Pe lângă cele câteva manuale magistrale de orientare generală pentru această ramură a lingvisticii, precum *Cenni di fonetica e morfologia storica del latino*, *Introduzione alla glottologia*, *Panorama di storia della linguistica* și *Le origini delle lingue neolatine*, cu adevărat numeroase și de o importanță aparte sunt contribuțiile sale despre limbile neolatine, în special din ariile marginale și conservative, lucrările sale întinzându-se de la italiană la portugheză, de la română la ladină, dedicând, de asemenea, contribuții importante latinei, albanezei, maghiarei și limbilor indigene din America și din Africa¹. Carlo Tagliavini s-a bucurat de notorietate și în rândurile publicului larg, îngrijind pentru câțiva ani o rubrică de onomastică în presa cotidiană italiană, prezentând și comentând din punct de vedere istoric și lingvistic în fiecare zi un alt nume de persoană. Activitatea sa universitară s-a desfășurat în principal la Padova, după Bologna, Nijmegen și Budapesta, sedii în care a condus foarte multe disertații de licență – unele de o importantă valoare, ulterior publicate, în general, despre varietățile din Italia nord-orientală – și a format generații de elevi de mare calitate, dintre care cel mai ilustru este, cu siguranță, Giovan Battista Pellegrini, care i-a moștenit și pasiunea pentru studiile balcanico-danubiene.

Vorbeam mai sus despre Tagliavini „romanistul”, dar, parcurgând vasta sa bibliografie, l-am putea numi, pe bună dreptate, și „românistul”, dată fiind cantitatea, calitatea și continuitatea producției sale științifice despre limba română. *Bibliografia degli scritti di Carlo Tagliavini*, realizată cu multă atenție de Manlio Cortelazzo, care prefătează culegerea de *Scritti minori* ale lui Carlo Tagliavini, publicată la Bologna în 1982, ne redă pe deplin dimensiunea și profunzimea acestor interese. Ne-ar lua mult timp să trecem în revistă monografiile, articolele, recenziile și semnalările și, de asemenea, minutele pe care Carlo Tagliavini le dedică spațiului românesc în ansamblul său: e suficient să spunem că este vorba despre o atenție care din anii douăzeci nu a încetat deloc.

¹ Cele mai multe titluri de albanologie datează din anii ocupației italiene a Albaniei, între anii 1939 și 1943, interesul scăzând după cel de Al doilea Război Mondial.

Abia în vârstă de optsprezece ani, în 1921, publică câteva note despre *La fortuna di Dante nel mondo* (Succesul lui Dante în lume), în special în România; anul următor abordează deja exprimarea în limba română, în studiul *Începuturi de poezie italiană*, publicat la București. Apoi, anul 1923 îl putem considera un an cu adevărat dens în lucrări de românistică, pornind de la studiul despre viața și opera lui *Michele Eminescu* (numele este italianizat, după cum se obișnuia în vremea respectivă), publicat la Roma, pentru Istituto per l'Europa orientale și, mai ales, de la *Grammatica della lingua rumena*, un volum de peste 400 de pagini, apărut la Heidelberg, la editura Giulio Groos². Se aplică limbii române metoda glotodidactică „Gaspery-Otto-Sauer”, care la vremea respectivă pare destul de apreciată: lucrarea apare într-o colecție de manuale și volume pentru studierea limbilor moderne care cuprinde titluri referitoare la albaneză, arabă, greaca vulgară (adică „modernă”), suedeză și la alte limbi.

Tot la aceeași editură și în același an, a apărut volumul *Chiave della grammatica rumena*, de nouăzeci de pagini, iar apoi importanta *Antologia rumena*, cu fragmente alese și adnotate din autori români, cu o introducere istorico-literară, de aproape 400 de pagini. Volumul este dedicat „[l]ui Ramiro Ortiz și Vasile Pârvan, care cu atâta fervoare de spirit dedică fiecare activitate a lor „Uniunii culturale italo-române”. Tot din 1923, datează versiunea germană a acestei ultime lucrări, *Rumänisches Lesebuch*, publicată tot la Heidelberg, la aceeași editură și în aceeași colecție de glotodidactică, dar de data aceasta dedicată lui „Sextil Pușcariu dem ausgezeichnet Kenner seiner rumänischen Muttersprache zugeeignet”, unde, în *Vorwort* (p. V–VIII), autorul avertizează că nu este vorba de o simplă traducere a volumului *Antologia rumena* publicat în italiană³.

Din același an, 1923, datează și comentariul la *Discorso sulla lingua valacca* al Cardinalului Giuseppe Mezzofanti (volum îngrijit chiar de Carlo Tagliavini; se va ocupa de acest autor și ulterior, pentru manuscrisele inedite depozitate la Bologna și New York) și alte lucrări de mai puțină importanță, precum *Sulla questione della posposizione dell'articolo*, scurta intervenție *Rumeno o romeno?* (Carlo Tagliavini preferă varianta „rumeno”) și *I termini turchi nella lingua rumena*.

Vorbeam despre interesul continuu al lui Tagliavini pentru românistică, atât pentru aspecte lingvistice cât și istorico-literare și, în sens larg, culturale. Dintre numeroasele titluri merită să semnalăm bogata serie de intervenții despre raporturile dintre dacoromână, aromână și albaneză, multe cu caracter etimologic, precum și pe acelea despre relațiile dintre română și maghiară. În acest sens, datează

² Notăm că în anii respectivi Italia acorda multă atenție zonei balcanice și danubiene, atenție susținută și de Institutul pentru Europa orientală, care s-a ocupat, mai ales în anii douăzeci și treizeci, să-i îndemne pe cercetătorii italieni în special la studierea și mai buna cunoaștere a țărilor slave (vezi Mazzitelli 2016). Acest Institut a fost creat la Roma, în 1921, și a funcționat, în ciuda sau poate cu susținerea regimului fascist, până la sfârșitul războiului, când schimbarea structurilor geopolitice în Europa a determinat închiderea sa.

³ Există diverse ediții ale acestui manual, chiar cu revizuiți complete, precum cea din 1938, care poartă titlul *Rumänische Konversations-Grammatik*.

din 1929 publicarea, la Academia Română, a studiului *Despre „Lexicon Marsilianum”*. *Dicționar latin-român-maghiar din secolul al XVII-lea*, iar din anul următor, 1930, a dicționarului însuși, *Il „Lexicon Marsilianum”, dizionario latino-romeno-ungherese del sec. XVII. Studio filologico e testo*, publicat la București, tot la Academia Română. De asemenea, numeroase intervenții sunt publicate în revista „Studi rumeni”, condusă de Tagliavini între 1927 și 1933, cu prezentări bibliografice, știri și semnalări.

După cum se vede, activitatea lui Tagliavini pentru studii specifice românești a fost foarte importantă, dar la fel de importantă a fost atenția pentru limbă în lucrări cu caracter tipologic și general. Acest lucru se observă cu ușurință analizând *Grammatica comparata delle lingue neolatine*, din 1937, sau volumul *Cenni di fonetica e morfologia storica del latino*, din 1949, rezumat în 1962 în *Fonetica e morfologia storica del latino*, și, de asemenea, în manualul *Le origini delle lingue neolatine*, apărut pentru prima dată în 1949, pe care generații de studenți italieni și nu numai l-au cunoscut bine și care a avut, cum se știe, o versiune românească în 1977, *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologia romanică*, îngrijită de Alexandru Niculescu⁴.

Centrul internațional de plurilingvism (CIP) al Universității din Udine este o structură autonomă a Ateneului, dedicată promovării cercetării și culegerii de date pe tema plurilingvismului, a contactului lingvistic, a politicilor lingvistice, a minorităților și a comunităților lingvistice din Friuli și din regiunile limitrofe. *Centrul* a fost instituit grație legii statale numărul 19 din 1991 despre „zonele de graniță”, dispune de un sediu propriu, de un secretariat propriu și de o bogată bibliotecă de specialitate. Principalele sale acțiuni, în primii douăzeci și cinci de ani de la înființare, au avut drept scop desfășurarea unor cercetări și promovarea relațiilor între comunitățile lingvistice europene, în mod special între cele ale minorităților: numeroase au fost simpozioanele naționale și internaționale, activitățile de susținere a activității didactice și a cercetării universitare și publicațiile, în colecții specifice și cu o revistă dedicată temelor plurilingvismului⁵. Patrimoniul cel mai important al *Centrului* îl constituie proprietatea unor fonduri de carte – acum integrate în ansamblul sistemului bibliotecar al Ateneului – și multimediale, primul dintre acestea fiind *Archivio etnotesti*, cu o bancă de date foarte importantă despre varietățile friulane vorbite⁶.

Achiziționarea Fondului Tagliavini de către *Centrul internațional de plurilingvism* (CIP) se datorează, în esență, interesului și sârguinței Profesorului Giovanni Frau, elev la Padova al lui Tagliavini și în acea vreme delegat al Rectorului Univer-

⁴ Pentru importanța limbii române în manual și pentru succesul lui Tagliavini în România, în general, trimit la observațiile din Pîrvu 2006.

⁵ În primul număr al revistei „Plurilinguismo”, apărut în 1994, există numeroase intervenții în care sunt ilustrate fazele de creare a *Centrului*, cu referiri precise la legea statală, la organele, la scopurile structurii și la proiectele deja începute (vezi Gusmani 1994, p. 11 și urm.).

⁶ Perfecționarea suporturilor pentru *Archivio etnotesti* constituie, de altfel, obiectul unui important proiect de colaborare cu Societatea Filologică Friulană, perfecționare care va permite accesarea sa și la distanță. O prezentare esențială a proiectului întâlnim în Tonutti 2005.

sitații din Udine. Depășite concurența altor potențiali cumpărători și problema fundamentală a găsirii resurselor economice necesare, obținute grație intervenției Regiunii autonome, întregul fond de carte Tagliavini a fost adus la *Centru* în două tranșe: prima și cea mai importantă, în 1990, a doua, în 2001⁷. Primul lot din Fondul Tagliavini era compus din circa 9 000 de volume, 11 000 de extrase, 200 de periodice și 250 de teze de licență; al doilea lot, din circa 1 600 de volume, 1 000 de extrase, 210 numere de reviste și 10 teze de licență. Toate aceste materiale, circa 300 de metri liniari, sunt acum depozitate, împreună cu alte importante colecții (precum Fondul Pisani sau Fondul Cronia), în secțiunea „Fonduri speciale” a Bibliotecii umane a Universității din Udine, în Palatul Antonini: consultarea Fondului este posibilă, în mod direct, în cadrul bibliotecii, sau *on line*, limitat la partea catalogată⁸.

Conținutul Fondului Tagliavini reflectă, în general, cum e ușor de așteptat, interesele studiosului și cuprinde lucrări care i-au fost utile pentru redactarea numeroaselor sale contribuții; secțiunea dedicată românisticii, pornind de la premisele de mai sus, este printre cele mai consistente din întreaga colecție. În realitate, nu e ușor de stabilit care sunt titlurile de interes direct pentru disciplina noastră, dat fiind faptul că studiile lui Tagliavini, în special cele cu caracter istoric și comparativ, s-au ocupat în general de raporturile și contactele dintre limbile din regiune, în ansamblul lor: în concluzie, nu putem spune că lucrările de balcanistică, de albanologie sau de maghiaristică nu sunt „interesante” sau nu privesc în mod mai mult sau mai puțin direct și româna și dialectele sale. Numărul titlurilor de românistică, dacă vrem să luăm în considerare titlurile „în majoritate” de românistică, ajunge la aproape o mie, considerând și operele literare, în timp ce foarte numeroase sunt extrasele și fasciculele de reviste. Întâlnim o serie de volume apărute în secolul al XIX-lea, volume în general de gramatică și de istoria limbii. Titlul cel mai vechi, datând din 1846, este volumul *Walachische Sprachlehre für Deutsche*, de Andreas Iszer, compendiat de autorul însuși în *Walachisch-deutsches Wörterbuch*, din 1850. Tot din secolul al XIX-lea semnalăm, de exemplu, cele două studii ale lui Franz Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, din 1861, și *Rumunische Untersuchungen*, din 1881, în timp ce din 1888 datează *Die Sprache der Olympo-Walachen*, de Gustav Weigand, alt mare balcanist, prezent și cu volumele *Die Dialekte der Bukowina und Bessarabiens*, din 1904, și *Praktische Grammatik der rumänischen Sprache*, din 1918. Vechi lucrări despre elemente românești de origine maghiară, de particular interes pentru Transilvania, sunt *Magyar elemek az oláh nyelvből*, de György Alexics, din 1888, și *Elemente unguerești în limba română*, de Simeon Mândrescu, din 1892. Tot de lexic se ocupă

⁷ Trimitem la intervenția lui Frau 2009. În ce privește aspectul economic, în particular, era vorba, la vremea respectivă, de 225 de milioane de lire, adică de circa 200 de mii de euro, o sumă cu adevărat consistentă pentru o instituție universitară.

⁸ De la adresa „teche.uniud” se poate accede la descrierea fondurilor de carte în proprietatea *Centrului*, „Fondul Tagliavini” inclus, ca și la consultarea revistei „Plurilinguismo”, complet digitalizată și descărcabilă în format pdf.

Studiu asupra elementului grec ante-fanariot în limba română, de Gheorghe Murnu, din 1894, sau *Încercare de terminologie poporană română*, de Frédéric Damé, din 1898. În schimb, cel mai recent titlu din colecție este *Mic dicționar de terminologie lingvistică*, de Gheorghe Constantinescu-Dobridor, din 1980.

Interesantă se dovedește și verificarea tematicii lucrărilor prezente în Fondul Tagliavini și de interes sigur pentru românistică. Cea mai mare parte a volumelor este dedicată în particular limbii române și cuprinde lucrări de fonetică, morfologie și sintaxă, gramatică, gramatică istorică și ortografie, semantică, etimologie și lexic în general, texte vechi și istoria limbii, antroponomastică și toponomastică. Există, apoi, câteva buletine bibliografice; culegeri și studii de poezie populară; lucrări despre dialectele românești – cu glosare și dicționare, și etimologice, și culegeri de texte, inclusiv literare – și de dialectologie română în general; studii de etnografie și folclor; de lexicografie și despre filoanele lexicale ale limbii române (în particular turc, grec, maghiar, latin, rus, german); studii comparative între română și alte limbi, neolatine sau din aria balcanică; atlase lingvistice. Foarte numeroase sunt apoi dicționarele generale, de specialitate, etimologice, frazeologice și bi- sau plurilingve – în particular dicționarele bilingve cu limbile franceză, italiană, germană, maghiară și rusă. Întâlnim, de asemenea, o serie de manuale pentru învățarea limbii române dedicate francezilor, italienilor, nemților, maghiarilor și polonezilor.

Revenind la autorii prezenți în colecția Fondului Tagliavini, pe lângă cei deja semnalati, găsim aici numele celor mai importanți exponenți ai disciplinei. Îl amintesc mai întâi pe Sextil Pușcariu, pentru a semnala lucrarea sa *Etymologisches Wörterbuch der rumanischen Sprache*, din 1905, fundamentală pentru analiza fondului latinesc și pentru comparațiile cu celelalte limbi romanice, apoi *Studii istoromâne*, din 1906, *Îndreptar și vocabular ortografic. După noua ortografie oficială, pentru uzul învățământului de toate gradele*, din 1920, *Lehrbuch der rumänischen Sprache*, tot din 1920, *Études de linguistique roumaine*, din 1937, și, în fine, *Limba română*, din 1940, dedicată în special foneticii.

Alți autori, români sau străini, pe care îi întâlnim în Fondul Tagliavini sunt Alexandru Ciorănescu, Ion Coteanu, Ovid Aron Densușianu, Ernst Gamillscheg, Ion Gheție, Alexandru Graur, Iorgu Iordan, Alf Lombard, Tudor Pamfile, Tache Papahagi, Alexandru Philippide, Sever Pop, Alexandru Rosetti, Kristen Sandfeld Jensen, Sorin Stati, Hariton Tiktin. Nu ar avea sens să prezentăm aici lista tuturor autorilor sau a tuturor titlurilor prezente în colecția Fondului Tagliavini; e suficient să notăm că pare mai ușor să ne întrebăm cine nu este prezent în această colecție, dintre româniști, decât contrariul.

Drept concluzie la cele prezentate mai sus, propunem două observații.

Înainte de toate, o observație – total pozitivă, se înțelege – despre activitatea care a condus la achiziționarea Fondului Tagliavini de către *Centrul* nostru, o activitate importantă și de perspectivă, în special pentru că nu este ușor, pentru o Instituție destul de tânără, precum Universitatea din Udine, să constituie fonduri de cărți vechi, prețioase sau rare. Finanțarea obișnuită a universităților permite adu-

cerea la zi, chiar dacă cu dificultate, a colecțiilor și a revistelor „deschise”: din păcate nu mai rămâne nimic pentru activitățile mai puțin recente și pentru acelea pe care le putem considera „clasice”. Achiziționarea unei colecții, precum aceea a lui Tagliavini, care oferă o consistentă selecție de volume, de o importanță totală, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea, umple prin urmare un gol care altfel ar fi rămas probabil așa.

O a doua observație o putem face în legătură cu tematica materialelor din Fondul Tagliavini, pe care le-am trecut pe scurt în revistă. Este vorba de lucrări de glotologie, de gramatică istorică și de lingvistică comparată, de lexicologie și de dialectologie, de geografie lingvistică, de tipologie și de balcanistică. Nu există, putem spune, lucrări de sociolingvistică și de politică lingvistică, de lingvistică computațională, de ecolingvistică, de lingvistică educativă și de lingvistică generativ-transformațională. În mod evident, acest fapt nu surprinde, de vreme ce Carlo Tagliavini este fiul vremurilor sale – așa cum și noi toți suntem fiii vremurilor noastre – și în disciplinele și în temele în culmea gloriei în plin secol al XX-lea își exprimă el geniul, își produce contribuțiile și, în consecință, își construiește biblioteca. Este tradiția lingvisticii clasice europene, aceea a lui Tagliavini, care folosește metodele și instrumentele proprii acelei tradiții. Am putea discuta îndelung despre succesul și despre perspectivele acestor studii, și, prin urmare, despre „utilitatea” reală a unor colecții precum aceasta, dacă ne gândim la dificultatea tot mai mare de a forma cercetători cu solide competențe în materie (vorbesc, cel puțin, de contextul italian), precum și la argumentele care, urmând mode și infatuări efemere, solicită acum curiozitatea profanilor. Dar ne aflăm la aniversarea festivă a centenarului Institutului „Sextil Pușcariu” și suntem aici pentru a ne compara, cel puțin noi, cu tradiția acestor studii, care sunt ale noastre, cu această metodă și cu aceste teme; ceea ce ne-a lăsat Carlo Tagliavini, prin operele sale și cu instrumentele sale de lucru, este pentru noi, prin urmare, important și prețios.

Studiul limbii române la Udine, asigurat încă de la fondarea Universității de specialiști recunoscuți precum Alexandru Niculescu și Teresa Ferro, este condus acum de colegul Alessandro Zuliani; catedra dispune de un lector de limbă maternă și are azi numeroși studenți atât la licența trienală, cât și la cea specialistică, constituind, fără îndoială, un punct de referință pentru românistică în Italia. Pot contribui la această situație favorabilă și poziția orașului și a regiunii, cea mai nord-orientală din Italia, orientată spre aria danubiană și balcanică, dar și legăturile seculare care, pe de o parte, au cunoscut comunități friulane emigrând în România între sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, mai ales în Carpații Meridionali, în Transilvania și în Oltenia, iar de cealaltă, sosind, în ultimii ani, mii de cetățeni români în Friuli pentru a constitui cea mai mare dintre noile comunități din regiune⁹.

Disponibilitatea unui fond de carte precum fondul Carlo Tagliavini, rezultat al unei vieți de pasiune pentru istoria, cultura, tradițiile și pământul românesc, depozitat la *Centrul internațional de plurilingvism*, constituie prin urmare, după

⁹ Nu putem să nu amintim cel puțin prețioasele studii ale Mariei Iliescu despre varietățile friulane vorbite în România, publicate între sfârșitul anilor '60 și '70, vezi *Bibliografia* citată.

cum am văzut, un foarte important instrument de lucru, permițând inițierea și susținerea de studii și cercetări despre istoria limbii române, pornind de la primele texte, despre legăturile sale cu limbile neolatine și cu celelalte limbi din aria balcanică și danubiană – în particular, pentru densitatea titlurilor prezente chiar în Fondul Tagliavini, cu limbile albaneză și maghiară. Firește că nu e doar prezența materială a instrumentelor de lucru cea care garantează continuitatea disciplinei sau succesul ei – este condiția necesară, dar nu suficientă, s-ar spune – ci mai curând munca, pregătirea și inteligența celor care se vor ocupa de aceasta. Ne dorim, aceasta da, ca un asemenea patrimoniu să poată fi folosit în mod adecvat de către cercetători și studenți, pentru a confirma vocația orașului Udine și a regiunii Friuli, care privesc din totdeauna cu atenție și cu interes către Europa centro-orientală și către România. Programele inițiate acum câțiva ani pentru secțiunea „fonduri speciale” aflate în proprietatea Universității din Udine, în special cele referitoare la digitalizarea fondurilor de carte și a celor documentare, altfel greu de accesat și de consultat, vor putea să pună în valoare colecții precum „Fondul Tagliavini”, care conține comori atât de importante pentru domeniul de studiu: nu este vorba doar de punerea în valoare a operei unui ilustru cercetător, ci și de favorizarea progresului unei discipline în ansamblul ei.

Un alt moment de mare importanță, din acest punct de vedere, a fost acela al îmbogățirii acestor materiale prețioase cu o foarte recentă donație de cărți, mai mult decât binevenită, pe care un alt ilustru studios de romanistică și de românistică, Profesorul Lorenzo Renzi – fost titular al catedrei de limba și literatura română a Universității din Padova a făcut-o *Centrului internațional de plurilinguism* al Universității din Udine, o perspectivă importantă pentru studiile din această zonă și un angajament, nu mai puțin important, de a continua merituosă sa operă științifică.

BIBLIOGRAFIE

- Frau 2009 = Giovanni Frau, *Le modalità di acquisizione del fondo librario di Carlo Tagliavini*, în „Plurilinguismo”, XVI, 2009, p. 133–136.
- Gusmani 2009 = [Roberto, Gusmani], *Un po' di storia*, în „Plurilinguismo”, I, 1994, p. 11–13.
- Iliescu 1969 = Maria Iliescu, *Il friulano e la sua individualità. Il friulano e il romeno*, în *Atti del Congresso Internazionale di Linguistica e Tradizioni Popolari*. A cura di Luigi Ciceri, Udine, Società Filologica Friulana, 1969, p. 133–138.
- Iliescu 1972 = Maria Iliescu, *Le frioulan à partir des dialectes parlés en Roumanie*, Paris, Mouton, 1972.
- Mazzitelli 2016 = Gabriele Mazzitelli, *Le pubblicazioni dell'Istituto per l'Europa orientale. Catalogo storico (1921-1944)*, Firenze, University Press, 2016.
- Pîrvu 2006 = Elena Pîrvu, *La fortuna di Carlo Tagliavini in Romania*, în „Analele Universității din Craiova. Seria Științe Filologice, Lingvistică”, XXVIII, 2006, nr. 1–2, p. 200–203.
- Tagliavini 1923 = Carlo Tagliavini, *Antologia rumena. Passi scelti ed annotati di autori rumeni*, Heidelberg, Groos, 1923.
- Tagliavini 1923a = Carlo Tagliavini, *Chiave della grammatica rumena*, Heidelberg, Groos, 1923.
- Tagliavini 1969 = Carlo Tagliavini, *Concordanze e analogie fra rumeno e italiano*, în „Il Veltro”, XIII, 1969, p. 241–258.

- Tagliavini 1928 = Carlo Tagliavini, *Divagazioni semantiche rumene (dal nome proprio al nome comune)*, în „Archivum Romanicum”, XII, 1928, p. 161–231.
- Tagliavini 1923b = Carlo Tagliavini, *Grammatica della lingua rumena*, Heidelberg, Groos, 1923.
- Tagliavini 1930 = Carlo Tagliavini, *Il „Lexicon Marsilianum”, dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII. Studio filologico e testo*, București, Academia Română, 1930.
- Tagliavini 1928 = Carlo Tagliavini, *L'influsso ungherese sull'antica lessicografia rumena*, în „Revue des Etudes Hongroises”, VI, 1928, p. 16–45.
- Tagliavini 1949 = Carlo Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine*, Bologna, Pàtron, 1949.
- Tagliavini 1977 = Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine. Introdúcere în filologia romanică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977.
- Tagliavini 1938 = Carlo Tagliavini, *Rumänische Konversations-Grammatik. 1. Rumänische Konversations-Grammatik. 2. Wörterverzeichnis und Schlüssel zur rumänischen Konversations-Grammatik*, Heidelberg, Groos, 1938.
- Tagliavini 1923c = Carlo Tagliavini, *Rumänisches Lesebuch. Ausgewählte Proben rumänischer Schriftsteller mit deutschen Anmerkungen und einem Grundriss der rumänischen Literaturgeschichte*, Heidelberg, Groos, 1923.
- Tagliavini 1982 = Carlo Tagliavini, *Scritti minori*, a cura di Manlio Cortelazzo, Giovan Battista Pellegrini, Emilio Peruzzi, Bologna, Pàtron, 1982.
- Tagliavini 1926 = Carlo Tagliavini, *Un frammento di storia della lingua rumena nel secolo XIX (l'Italianismo di Jon Heliade Rădulescu)*, Roma, Istituto per l'Europa orientale, 1926.
- Tonutti 2005 = Sabrina Tonutti, *I documenti dell'Archivio Etnotesti*, în „Ce fastu?”, LXXXI, 2005, p. 307–310.
- Vrabie 1969 = Emil Vrabie, *Aggiunte al „Nuovo Pirona”, spigolature da una inchiesta dialettale friulana in Romania*, în *Atti del Congresso Internazionale di Linguistica e Tradizioni Popolari*. A cura di Luigi Ciceri, Udine, Società Filologica Friulana, 1969, p. 119–123.

LA LANGUE ROUMAINE REFLÉTÉE DANS LE FOND CARLO TAGLIAVINI
DU CENTRE INTERNATIONAL DE PLURILINGUISME
DE L'UNIVERSITÉ DE UDINE
(Résumé)

Le Centre international sur le plurilinguisme (CIP) de l'Université de Udine garde, entre autre, l'important recueil de livres qui appartenait à Carlo Tagliavini, célèbre linguiste et romaniste du XXème siècle. Une part importante de ce recueil – plus d'un millier de titres – est formée, en particulier, de manuels, œuvres et outils concernant le roumain, ce qui confirme que cette langue a été, au-delà de toute évidence, l'un des principaux domaines de recherche que Carlo Tagliavini a cultivé : la langue roumaine, son histoire et ses liens avec les autres langues parlées dans l'aire linguistique des Balkans et du Danube. En outre, dans le contexte du renforcement des études de la langue roumaine, il faut aussi rappeler la récente donation à l'Université de Udine, de la bibliothèque de Lorenzo Renzi, célèbre philologue roman de l'école de Padoue.

Cuvinte-cheie: studii românești, fond de carte, Universitatea din Udine, studii balcanice.

Mots-clés: études roumaines, recueil de livres, Université de Udine, études balkaniques.

Università degli Studi di Udine
Dipartimento di Lingue e letterature, comunicazione,
formazione e società (DILL)
federico.vicario@uniud.it

DIN ARHIVA MUZEULUI LIMBII ROMÂNE. ANCHETA DE PROBĂ DIN SĂLIȘTE (JUD. SIBIU)*

0. Ancheta din Săliște (jud. Sibiu) este una dintre cele trei anchete de probă efectuate de Emil Petrovici în anul 1930, în localitățile Prundu Bârgăului (jud. Bistrița-Năsăud), în perioada 15–24 ianuarie, Săliște (jud. Sibiu), în perioada 29 ianuarie–7 februarie și Piua Petrii (comuna Giurgeni, jud. Ialomița), în perioada 12–20 februarie¹. Prundu Bârgăului devine punctul de anchetă 219 din rețeaua ALR II (ALR II. *Introducere*, p. 124), iar Piua Petrii devine punctul de anchetă 705 al ALR II (ALR II. *Introducere*, p. 260).

Așa cum precizează autorii *Introducerii* la ALR II (p. 124), localitatea Săliște este singura dintre cele trei care nu a devenit punct de anchetă pentru *Atlasul lingvistic român*, din zona respectivă fiind selectată, pentru ancheta definitivă, localitatea Poiana Sibiului (punctul de anchetă 130 din rețeaua ALR II).

Ancheta s-a realizat prin aplicarea părții de chestionar ce îi revine lui Emil Petrovici după decizia lui Sextil Pușcariu de a împărți chestionarul atlasului în două, în toamna anului 1929².

Chestionarul³ cuprinde 2969 de întrebări/poziții. Sunt, de fapt, mult peste 3000⁴ de întrebări, deoarece, în cadrul unor chestiuni, întrebarea este suplimentată cu alte întrebări care derivă din cea de la care s-a pornit inițial, iar acestea sunt numerotate suplimentar, de exemplu: 4 *Ce poartă fetele (pe cap)?* Răspuns așteptat: *pălărie*, pentru care se detaliază: 4/1 *Căpățâna pălăriei*, 4/2 *Strașină (obadă)*, 4/3 *Flori la pălărie (struț, pană)* etc., 4/6 *Îmbrobodi*).

* Această lucrare a fost elaborată în cadrul *Grantului de cercetare realizat cu sprijin financiar din Fondul Recurent al Donatorilor, aflat la dispoziția Academiei Române și gestionat prin Fundația „PATRIMONIUM” GAR-UM-2019-I-1.6-4 „Accesibilizarea fondului documentar ALRT II (ACCES –ALRT II)”*, Contract numărul 364C din 15.10.2019.

¹ Localitățile anchetate de Sever Pop, în perioada decembrie 1929 – martie 1930, concomitent cu cele desfășurate de E. Petrovici, au fost următoarele: Coșna, jud. Câmpulung (Bucovina) (devine punctul 213 din rețeaua ALR I), cătunul Sunători al com. Dorna, jud. Câmpulung (Moldova) (= Ortoaia) nu a devenit punct de anchetă, fiind înlocuit de Păltiniș (punctul 214, rețeaua ALR I), Răhău, jud. Alba (devine punctul 131 din rețeaua ALR I), Mahalaua Măiereni a orașului Sibiu, jud. Sibiu (punctul de anchetă 125 din rețeaua ALR I); Dăieni, jud. Tulcea (Dobrogea) (devine punctul 690 din rețeaua ALR I) și Vizirii, jud. Brăila (Muntenia) (ulterior punctul 700 din rețeaua ALR I) (vezi DR VI, p. 660).

² Pentru cronologia fazelor de elaborare a chestionarului vezi, de exemplu, Pop 1966, p. 202–210, Todoran 1978, Grecu 2014.

³ Pentru mai multe informații despre Chestionarul de probă, atât în ceea ce privește istoricul, cât și structura acestuia, vezi Adam 2019, *supra*, p. 37–51.

⁴ Chiar S. Pop (1966, p. 206) spune că este vorba de peste 3000 de întrebări preluate din chestionarul său (ulterior completat de E. Petrovici la 4800 de chestiuni).

1. Materialul rezultat în urma acestei anchete de probă este păstrat în arhiva ALR și cuprinde **trei caiete**.

Partea de anchetă reprezentată de jurnalul lui E. Petrovici în perioada desfășurării investigațiilor lingvistice din Săliște este publicată în ALR II. *Introducere* (p. 124–138), în cadrul prezentării jurnalului de anchetă din punctul 219 Prundu Bârgăului, restul materialului din caietul de anchetă fiind inedit.

1.1. Jurnalul prezintă o serie de informații despre desfășurarea anchetei din zona Săliștei:

- detalii asupra modului de a călători și asupra identificării subiecților pentru anchetă;

- detalii asupra localităților/zonelor anchetate și asupra informatorilor (spre exemplu, în data de 30 ianuarie, ancheta se desfășoară în Maierul Sibiului, cu Gheorghe Radu; în data de 31 ianuarie, anchetatorul se deplasează la Săliște, unde, pentru partea de păstorit îl are ca informator pe Ioan Lupaș⁵) (ALR II. *Introducere*, p. 126–127);

- detalii despre situații în care anumite obiecte ce urmează a fi documentate în cadrul anchetei pentru un anumit capitol sunt diferite de cele programate inițial (a se vedea informațiile despre războiul de țesut nemțesc sau statutul de începătoare a țesăturii de brâne din Galeș, care nu cunoaște termenii războiului (*ibidem*, p. 128));

- dificultăți în identificarea unui subiect potrivit pentru un anumit domeniu (de exemplu, pentru morărit, anchetatorul se deplasează în două locuri, Moara Podului și Moara Luncii, însă constată că morarii nu sunt localnici (sălișteni), ambii fiind din alte localități; în plus, cel din Moara Podului, pe lângă faptul că nu e localnic, aflăm că a învățat morăritul la o moară sistematică „și nu cunoaște termenii românești de la moară”), i se recomandă persoane nepotrivite (de exemplu, moșneagul „extrem de bătrân” (*ibidem*, p. 127) din Săliște, care, la momentul anchetei, avea 95 de ani) sau învățătorii solicitați să ajute la identificarea unui subiect pentru anchetă se găsesc în imposibilitatea de a face astfel de recomandări;

- detalii asupra înregistrărilor la fonograf, a fotografiilor făcute pe teren ori asupra evenimentelor din cadrul comunității, care îi permit să observe diferite aspecte din viața localității; comentarii asupra specificului geografic al zonei, a organizării stânei etc.;

- aprecieri și comentarii asupra schimbărilor pe care anchetatorul le poate constata în ceea ce privește dispariția unor ocupații tradiționale (morăritul vechi, joagărul), informații cu caracter etnografic și folcloric (descrierea desfășurării unor nunți la care asistă, în care sunt presărați termeni specifici, redați în transcriere fonetică), asupra vestimentației etc.

Pe lângă acestea, deosebit de importante sunt informațiile lingvistice:

- note asupra felului în care cei doi anchetatori, Emil Petrovici și Sever Pop redau/transcriu fonetic diferite sunete (*ibidem*, p. 125).

- note asupra completării inventarului de abrevieri și de alte semne convenționale necesare în transcriere (*ibidem*, p. 126).

⁵ Pentru oierit, ancheta este reluată cu Ion Bogdan.

– deosebiri între graiul bărbaților și cel al femeilor, datorate faptului că bărbații din zonă, mult mai mobili, au fost influențați de graiul muntenesc, iar femeile păstrează mai fidel particularitățile graiului săliștean⁶ (*ibidem*, p. 128):

„Se poate spune că în Săliște și în Galeș (și în Tilișca) există un grai special al femeilor. De fapt adeseori mi s-a răspuns despre vreo formă oarecare că așa zic femeile bătrâne. Graiul nou importat a pătruns deci și la femeile tinere” (*ibidem*, p. 128–129).

– fonetisme vechi păstrate doar în graiul femeilor în vârstă (prezența lui [d] în *pîndă*, *brîndă*) sau diferențe de rostire între generații: *sîgîi*⁷ (Sibiu) în rostirea unei femei în vârstă și *sibiî* în cea a unei femei tinere (*ibidem*, p. 127).

– caracterul mai conservator al unor localități din zonă (Galeș și Tilișca sunt mai conservatoare decât Săliștea, E. Petrovici menționând că Tilișca e situată mai la munte, iar Săliștea mai la vale, în plus, „Săliștea e azi un târgușor de negustori și meseriași. Tilișca prezintă astăzi oieritul, portul, obiceiurile și graiul care au făcut faima Săliștei” (*ibidem*, p. 129).

1.2. Localitățile vizitate pentru anchetă sunt: Maierul Sibiului (30–31 ian.), Săliștea (31 ian., 1 febr.), Galeș (1–6 febr.), Tilișca (2 febr.).

1.3. Subiecți anchețați:

Gheorghe Radu, din Maierul Sibiului (30–31 ian.). Pentru această anchetă notează, în paralel, E. Petrovici și S. Pop, de aici rezultă o serie de comentarii asupra diferențelor de notare înregistrate de Emil Petrovici;

Ioan Lupaș din Săliște (31 ian.) – pentru oierit;

Morarul⁷ din Moara Luncii (de loc din Orlat) (1 febr.), pentru ancheta pe morărit. Pentru această parte, E. Petrovici repetă ancheta (morarul anchetat nefiind săliștean) cu un subiect din Galeș și constată că deosebirea de terminologie între cei doi e minimă;

⁶ Această diferență între graiul femeilor și cel al bărbaților din zonă este remarcată de Emil Petrovici și în punctul 130 (Poiana Sibiului) în timpul anchetelor definitive, cu referire la palatalizarea labialelor: „Zice *hî* pentru fi. Zice că acum vorbesc altfel, s-au luat *după carte*. Și au umblat mult prin alte părți. Muiereste se zice *dunědău*, *luk*ⁱ, *hulk*ⁱ, în timp ce bărbații zic: *dumnezău*, *lup*ⁱ, *hulp*^{i/h}” (ALR II. *Introducere*, p. 70); „Subiectul IV numește orice formă cu *k*, *g* (p, b) muierescă: *mujěréšte* se zice așa. De fapt, în Poiana există două limbi, una a femeilor și una a bărbaților. Aceasta însă nu înseamnă că bărbații nu vorbesc deloc limba femeilor. [...] Mî se pare că am surprins 3 straturi de limbă la Poiana. Aceasta se vede bine în graiul subiectului IV. După dînsul, „*mujěréšte*” se zice *lúk*ⁱ (*luk/r*ⁱ), iar bărbătește *lupk*ⁱ s-ar fi zis mai demult, iar acum *lup*ⁱ; de asemenea *níě*, *míě* și *míě*. Formele cu *p*, *b*, *m* par a fi aduse de bărbați din alte regiuni; acestea la rândul lor sunt înlocuite de forme cu *p*, *b*, *m*. Acum îmi aduc aminte că subiectul I are adeseori *p*^{i/h} sau *p*^h sau *p*^{h/k}” (*ibidem*, p. 73–74).

⁷ Din caietul de anchetă aflăm câteva informații despre subiect. Se numește „Simion Beu (*Šimlón Beu*), născut în Orlat, 42 de ani. În Săliște de 8 ani. Știutor de carte. Cetitor asiduu de ziare. Expresiile de morărit le cunoaște din Orlat”.

Dumitru Stoia⁸ din Galeș, cu care se reface ancheta pentru morărit;

Profesorul Iosof (din Galeș) – pentru nume de persoane, nume de locuri din Săliște, Galeș și Tilișca;

Ion Bogdan⁹ din Galeș – pentru oierit, anchetă reluată. Petrovici constată că sunt deosebiri minime față de ancheta cu Ioan Lupaș. Subiectul răspunde și pentru prelucrarea laptelui de oaie și de vacă, morfologia verbală etc.;

Nuța lui Bogdan (sora oierului Ion Bogdan), pentru lâna, războiul, portul, fânul.

2. Structura caietului de anchetă

Prima parte a caietului cuprinde jurnalul, publicat în ALR II. *Introducere* (vezi *supra*, 1.1.).

Partea imediat următoare reprezintă ancheta efectuată în Maierul Sibiului (localitate devenită punctul de anchetă 125 din rețeaua ALR I), unde a fost împreună cu Sever Pop, în 30 și 31 ianuarie, așa cum reiese din textul jurnalului (vezi ALR II. *Introducere*, p. 124–125):

„Joi, 30 ian. 1930

Dimineața mergem în Maierul Sibiului, la preotul Bucșa. După multe rătăcirii prin noroi, pe la biserica unită, găsim în sfârșit biserica ortodoxă și locuința preotului. Acesta ne recomandă ca subiect pe Gheorghe Radu, invalid de război, gospodar, din moși strămoși, în Maier și în orele libere și birjar. Hotărâm ca îndată după masă să începem lucrul cu G. Radu la hotel.

După masă lucrăm până la 5 ½ când ne părăsește subiectul. Confruntând unele cu altele notele amândurora, am constatat următoarele: oclusivele palatale Pop le notează (le aude) *t', d' (ʔt'eș, ʔnd'e)*, iar eu *k, g (ʔk'eș, ʔnge)*. De fapt, sunetele acestea se articulează pe palat, la mijloc, între locul de articulație al lui *t* și cel al lui *c*, ar trebui deci notate *k/t' și g/d'*.

O altă deosebire între felul de a nota al lui Pop și al meu este că Pop aude un *o* într-un cuvânt ca *mōră* (moară) și *e* în *dēștīu* (degetul), pe când eu aud un diftong *oo, ee*. E adevărat că cele două elemente ale acestor diftongi sunt foarte aproape unul de altul. Partea întâi, semivocalică, a diftongului e constituită din aceeași vocală cu aceea a elementului al doilea, dar cu o nuanță mai închisă.

Amândoi am observat că subiectul are un *j* și un *ș* deosebiți. Amândouă sunetele au o nuanță de „ich-Laut”; se apropie de *ś, ź* din Bănat sau de *š, ž* din Bârgău. Totuși sunt mai aproape de *ș, j*. Am hotărât să le notăm *ș', j'*. Rămâne însă să le verificăm și la alte subiecte din localitate.

Seria siflantelor auzite de noi până acum sunt: *s, z; ś, ź; š, ž; ș', j', ș, j*¹⁰.

⁸ Informații sumare despre acesta se găsesc în caietul de anchetă: „A fost în vechiul Regat, în America. Tatăl său a avut moară, în *mūr-am crescūt*. Am născut *î Săliște*. De 48 de ani în Galeș. Fost primar al comunei”.

⁹ Informații despre subiectul anchetat se găsesc în caietul de anchetă: 27 de ani, *oierîu* în Munții Făgărașului, 6 cl[ase] primare, cu armata 3 ani la jandarmerie în jud. Romanai.

Vom întrebuința următoarele prescurtări¹¹:
 sug. = răspuns sugerat; subiectul este întrebat dacă cuvântul cutare există;
 cor. = subiectul corijează spontan o greșeală;
 sug. cor. = subiectul, după ce a fost întrebat dacă forma cutare nu e greșită, corijează o greșeală;
 + = obiectul nu există în localitate;
 – (?) = subiectul nu știe să răspundă;
 ~ = identitate;
 -tățî = identitate parțială: *bunăătate*; -tățî;
 , = desparte două răspunsuri ale subiectului;
 ; = desparte două forme morfologice deosebite: *căsă*; *căs*;
 * = forma provine de la un subiect accesoriu, o persoană prezentă la chestionare”.

Alături de paginile de jurnal există alte 4 file ce cuprind note fonetice din Săliște și din Maierul Sibiului. Unele dintre aceste informații sunt cuprinse în textul jurnalului (de exemplu notarea a diferite tipuri de siflante¹², al căror inventar este stabilit în paginile jurnalului, vezi *supra*), dar și alte precizări de natură fonetică sau lexicală: „Am observat că trebuie notată scurtimea vocalelor” (*nált^a*, *nált^e*), câțiva termeni glosați: *i púclih* ‘gheboș’, sau „îi m poziție, mai pe prostie împovărată”. Pe cea din urmă filă sunt notate observații asupra desfășurării anchetei împreună cu Sever Pop, iar notele privesc palatalizarea lui *n*, notat [ń] de amândoi în timpul anchetei.

E. Petrovici explică faptul că felul în care ambii anchetatori au auzit [n + i final asilabic] se datorează influenței regiunii „unde *n* se palatalizează” [Prundu Bârgăului – n.n.]. Ulterior, în acest context fonetic, Petrovici notează [ń] – „îndată după aceea am auzit totdeauna *n^í*”.

În ceea ce privește ancheta din Maierul Sibiului, aceasta se particularizează prin câteva elemente.

Primele file cuprind răspunsuri ce țin de informațiile introductive¹³ (numele locuitorilor, părțile satului, numele locuitorilor din satele învecinate, câteva antroponime).

¹⁰ Este seria pe care o regăsim pe fila cu transcrierea fonetică din partea introductivă a volumului ALR II/I.

¹¹ Abrevierile de tipul cor., sug., precum și o serie de simboluri au fost echivalate de către redactorii ALR II. *Introducere* (vezi notele 19–23 de la p. 137–138) cu semnele utilizate de autorii ALR în redactarea materialului pentru volumele publicate. Asupra semnificației simbolurilor ∞, #, – în redactarea materialului ALR, vezi Mării 2004, p. 123–130.

¹² Note asupra sunetelor intermediare din categoria siflanelor regăsim și în jurnalul caietului de anchetă din punctul 125 Maierul Sibiului (rețeaua ALR I), unde S. Pop consemnează pe fila dedicată transcrierii fonetice: „ș nu este rostit clar, e între ș și ș” sau, despre ž: „nu este identic cu cel din nordul Ardealului. Fricția se face înainte pe palat, deci ž”.

¹³ Includerea întrebărilor introductive în cadrul chestionarului are loc după ce Sever Pop efectuează anchetele din Mohu și Apold, în vara anului 1928: „În urma acestor anchete, foarte utile, anchetatorul și-a dat seama de necesitatea unor modificări în structura chestionarului, ca: reducerea numărului întrebărilor, adăugarea unor întrebări noi care să facă trecerea de la o categorie semantică

Răspunsurile nu sunt numerotate și nu sunt indicate chestiunile. Primele aproximativ 240 de poziții notate reprezintă răspunsuri la chestiuni despre corpul omenesc, iar următoarele aproximativ 40 de poziții se referă la îmbrăcăminte¹⁴.

Această parte nu își găsește corespondentul în chestionarul cu cele 2969 (peste 3000, vezi *supra*, 0.) de întrebări pe care E. Petrovici l-a aplicat la Prundu Bârgăului în perioada 15–24 ianuarie și la Piua Petrii ulterior, în 12–20 februarie.

Pornind de la răspunsurile înregistrate, am identificat chestiuni din capitolul *Corpul omenesc* prezente în ambele Chestionare (ALR I și ALR II) pe baza cărora s-au efectuat anchetele definitive.

De exemplu:

ž/jěŋ^e, jáŋ^á j/žán^á, j/žěŋ^e – ALR I, 42 *Geană*, pl.;
álbu ʎók/t'uluĵ – ALR I, 24 *Albușul ochiului*;
ʎok/t' negri – ALR I, 30 *Ochi negri*;
víneĵ ALR I, 32 *Ochi albaștri*;
roščován, roščobán ALR II 2009 (6809) *Omul cu părul roșu*;
sur ALR II 2006 (6807) (*Păr*) *cărunt*, fiind notată precizarea: *cărînt* <când omul e bătrân> (vezi ALR I, 12 *Păr cărunt (alb cu negru)*);
orĵ, orĵ/d' ALR II, 2033 (6833) *Orb*, pl.;
k/t'or, ʎorb dĵ ũ ʎot'/k, dĵ ũ ʎok/t' ALR I, 35 *Cel care nu vede cu un ochi*;
lácramĵ, lácramă ALR I, 40 *Lacrimă (ceea ce picură din ochi când plânge cineva)*;
surd, surz ALR II, 2059 (6859) *Surd*;
čáră dĵ urĵk/t'ě ALR I, 49 *Ceara din urechi*;
nas, nasurĵ ALR II, 2035 (6835) *Nas*, pl.

Nu excludem posibilitatea ca cei doi anchetatori să fi utilizat pentru acest capitol chestionarul lui Sever Pop (cel cuprinzând 5000 de întrebări) folosit pentru anchetele din Mohu și Apold în vara anului 1928 sau cel re-redactat în iarna 1928–1929 tot de către S. Pop, înainte ca acesta să fi fost împărțit (vezi DR, V, 1927–1928; Todoran 1978, p. 162–163).

la alta, omiterea altora pentru care informatorii găsesc greu răspuns, includerea unor întrebări referitoare la informator și la localitatea anchetată. A luat astfel naștere o a doua formă a chestionarului pusă la punct la sfârșitul anului 1928 și începutul anului următor” (Todoran 1978, p. 163; vezi și Grecu 2014, p. 171). Includerea datelor introductive (precum și notițele asupra transcrierii fonetice și jurnalul de anchetă – pe care îl regăsim și la Petrovici) este posibil să fi fost făcută după modelul găsit de S. Pop la Scheuermeier: „În vizita făcută la J. Jud acasă, Sever Pop a văzut caietele din anchetele lui P. Scheuermeier. I-au atras atenția datele preliminare asupra localității și informatorilor, existența a două chestionare, unul mai mic și altul dezvoltat, cu primul anchetându-se 300 de puncte, iar cu celălalt vreo 20 și faptul că «După fiecare punct anchetat, Scheuermeier va trebui să facă un succint raport asupra impresiilor câștigate; astfel, menționa unele sunete caracteristice regiunii, ori caracteristice de accentuare; observații istorice-lingvistice; un fel de dare de seamă a anchetei» (Scrisoarea 60, p. 78)” (Grecu 2014, p. 169; Pop 2011, p. 78).

¹⁴ Aici apar răspunsuri la întrebări continuative, din câte două părți: *nevasta mea cheltuie mult ori străcă... pentru hainele ei; hainele aceștia-s nouă... nu le-am luat de mult sau chiar mai multe; haina asta-i veche... o port de doi ani... i veche da tot mai ține... cealantă cămeșă-i nouă... da-i urâtă.*

3. Ancheta din Săliște

Aceasta anchetă urmează chestionarul utilizat de E. Petrovici și în celelalte două localități. Răspunsurile înregistrate sunt păstrate în două caiete.

3.1. Caietul I

Întrebările 1–37 *Portul*, cu Nuța lu Bogdan;

Întrebările 41–104, *Oieritul* (paginile numerotate 4–9), cu Ioan Lupaș. În caiet apar informații despre subiect, ce nu au fost publicate în *ALR II. Introducere* (pagina numerotată 1): „Proprietar de oi. Unul dintre ultimii care mai practică oieritul cum l-a apucat din moși strămoși. Om cult, cu 4 clase de liceu. Foarte vioiu la răspunsuri. Extrem de inteligent. Întrebuințează foarte corect neologismele. Vorbește limba literară cu unele particularități de pronunțare din Săliște: *șt* pentru *st*, *ș'* pentru *ș*, *j'* pentru *j*, *ž* pentru *g*, *ʷ* (de exemplu *micʷ*). Labialele evită să le palatalizeze. Totuși, după ce a înțeles că vreau să cunosc graiul local, pronunța, după forma nepalatalizată, și pe cea palatalizată, remarcând des că acum nu se mai pronunță labialele palatalizate”.

Este important de remarcat că încă din momentul anchetelor de probă, Emil Petrovici a utilizat un sistem propriu de a realiza ancheta, respectiv notarea, în cadrul documentării unor chestiuni a unor texte adiacente chestiunii/noțiunii, care pun în context sau explică informația obținută prin răspunsul dat de informator.

Același mod de a nota texte dialectale adiacente unor chestiuni îl regăsim și în cadrul anchetelor definitive, de foarte multe ori, în caietele de anchetă, existând texte mai lungi sau mai scurte, cu referire la chestiunea documentată.

Spre exemplu, pentru chestiunea 53 *Lapte acru*, E. Petrovici notează un text despre felul în care se prepară acesta:

După celu /¹⁵ străcurăm laptele îl golim în câldăre // pûnem câldăreă pe foc și l fiérbem <acuma se zice fierbem> hěrbem pînă să ũflă // să pûne în lăpte nește pietri cor. kłētri albe // să mēștecă cu mătăúzu ca să nu să príză pe câldăre pînă să ũflă // după aja cor. aćeja să ja de pe foc / să mēștecă ntrûna pîn să domolēște // după će să răcēște de tot să golēște în pûtină acólo hěrbe (să fâce fermentăția) și după aja să năcrēște / dup aćeja să pune în budăc¹⁶.

De reținut este și faptul că încă din această perioadă de început, E. Petrovici notează textele fără semnele de punctuație convenționale, utilizând, în schimb, barele oblice simple (/) sau duble (//) pentru a marca pauzele în ritmul vorbirii. Același mod de a nota textele dialectale este regăsit în caietele de anchetă din timpul anchetelor definitive, deși în redactarea volumului *ALRT II* autorul a renunțat la barele oblice și le-a înlocuit cu semnele de punctuație obișnuite.

¹⁵ Emil Petrovici adaugă după această prima bară oblică din text și semnificația acesteia, respectiv *pauză*.

¹⁶ Textele dialectale sunt reproduse fidel notației lui E. Petrovici, din caietul de anchetă.

Ancheta pentru oierit este reluată cu Ion Bogdan (pentru informațiile despre subiect, vezi *supra*, 1.3.), pentru chestiunile 41–169/1.

Întrebările 177–368 *Lâna, războiul*, au ca subiect pe Nuța lu Bogdan (Bogdăneasa). Și în această parte, ca și pentru chestiunile precedente, există precizări adiacente, sub formă de explicații, precum și texte care descriu ceea ce se solicită în cadrul anchetei, în transcriere fonetică.

Ex. Capitolul *Lâna, torsul și depănatul*, chestiunea 190 *Descrieți cum se spală lâna*:

o dîēznóz ș' o puĭ in ĉubăr și ȋcālzáštĭ apă domqólă și puĭ plēstă lîná și o lašĭ v un ĉas dōqūă să să mōqĭē și dup acēĭa tĭ apúcĭ și o zoleštĭ g/dĭne-g/dĭne și dup acēĭa o storĉ din ápa cu usúcĭ ș' ápăĭ o clătēštĭ în áltă apă límplēdĭē și dup acēĭa ĵar o storĉ ș' o ntĭzĭ pĉ o cúlme // [o prăjină lungă orizontală]¹⁷ să scură dĭē apă și să úscă

Întrebările 517–583/4 *Morărit*;

Întrebările numerotate 561–574 se suprapun cu cele numerotate ca atare din morărit. Acestea se referă la pâine (frământat, copt) și au ca subiect pe Bogdăneasa;

Întrebările 611–639 continuă cu mâncăruri (subiect: Bogdăneasa);

Întrebările 925–967 *Fânul* (subiect: Bogdăneasa);

Întrebările 1001–1112/11 *Oierit*, cu Ioan Lupaș. Partea aceasta este reluată cu Ioan Bogdan (vezi *supra*);

Întrebările 1113–1159/1 *Moara de scânduri*, subiect: Dumitru Stoia (informații despre subiect, vezi *supra*);

Întrebările 1302–1311 privesc nume etnice (subiect: Bogdăneasa);

Întrebările 1376–1474 cuprind chestiuni din chestionarul general, la care a răspuns, așa cum aflăm din paginile jurnalului și este specificat în caietul de anchetă, Ion Bogdan. De la 1491 până la 1614 răspunsurile nu mai sunt numerotate pe chestiuni, dar respectă ordinea din chestionar. Aici apar și răspunsurile pentru partea de morfologie (verb, numeral (cardinal, ordinal), adverb, adjectiv), de asemenea, zilele săptămânii, lunile, anotimpurile, formule de salut în funcție de momentele zilei, obiecte casnice etc.

Întrebările 2253–2273, *Pâinea* (subiect: Bogdăneasa);

Întrebările 2253, numerotate până la 2560 ilustrează răspunsuri pentru nume de persoane. La acestea a răspuns „Dl Iosof”. Pe lângă răspunsurile numerotate pe chestiuni, au mai fost notate două pagini de nume de persoane. Remarcăm aici precizările notate cu referire la diferite antroponime: asupra vechimii unora ([vechi] [nou]), asupra predilectiei utilizării altora în cadrul anumitor comunități etnice, ori asupra frecvenței anumitor antroponime ([rar]). Sunt notate și multe hipocoristice, pentru care se indică, de fiecare dată, numele de la care se explică¹⁸.

¹⁷ Glosarea îi aparține lui E. Petrovici.

¹⁸ Cu referire la chestionarul definitiv al ALR II, Ion Mării (2004, p. 108) afirmă că „din punctul de vedere al conținutului lingvistic programat spre o documentare interogativă, *Chestionarul*

Întrebările 1644–1648 privesc nume de locuri, pentru care a răspuns Ion Bogdan.

3.2. Caietul II

Pe prima pagină sunt notate câteva răspunsuri la chestiuni referitoare la structura pivei (chestiunea 584), ca elemente suplimentare pentru diferite părți componente (584/1, 585, 586, 586/1, 586/2, 587, 588, 589) și un răspuns la chest. 566 Cazan. Informatorul este Vasile Iuga din Tilișca.

În acest al doilea caiet, primele răspunsuri notate încep cu 1624 și continuă până la 2252. Domeniile tematice: casa, curtea, gradele de rudenie, animalele domestice mari, pomii și fructele, păsările (domestice și sălbatic), arbori, animale sălbatic, insecte etc. Numele subiectului anchetat nu este precizat inițial, însă îl identificăm în jurnal (Ion Bogdan), apărând abia la chestiunea 2274.

Secțiunea dedicată special morfologiei verbale începe cu chestiunea 2649 și continuă până la 2969. Dintre aceste răspunsuri, cele pentru verbul *a urzi* îi aparțin Nuței lu Bogdan, restul sunt date de același Ion Bogdan.

Partea finală a caietului cuprinde materiale reunite sub titlul *Diverse* și cuprind:

– informații adiacente la unele chestiuni (notate cu ad. + numărul de chestiune): ad 2109 *Vulture*, înregistrează următorul text:

să tǎjě cárne de ȳǎjě bucǎțǎle níčĭ / să púne sǎre / să lǎsǎ pěntru a le mîŋca vîltǎni
// vîltǎni să ŋgreȳǎjě nu mai potȳ zburǎ / să pot pǎlĭ cu bĭta / cŭ lěmnȳ (7. II. 1930);

– observații asupra deosebirilor dintre graiul din Sǎliște și cel din Galeș: Sǎliște: *naĭba* – Galeș: *drĭŋg* [drac], *du-te drĭŋguluĭ* <nu permiteau părinții să pronunți numele dracului>; Sǎliște: *mirón* [Miron] – Galeș: *mirĭlón*; Sǎliște: *bqámbe* – Galeș: *grúmpene*.

– observații asupra particularităților de rostire în graiul informatorilor (spre exemplu deosebirea dintre forma obișnuită și forma allegro): *porcqávǎ* „când vorbește repede”, *potcqávǎ* „<forma corectă>”;

– texte dialectale în transcriere fonetică (de exemplu, un text¹⁹ din data de 5. II. 1930):

Dúpǎ cě să tǎjě nělu să sǎrǎ kěŋa cu sǎre și tǎrĭțǎ // să lǎsǎ peŋa o zĭ ș o nqǎpte
sǎ să sǎre / să tĭnde pe ũ lěmn să să úște // dúpǎ cě s a uscátȳ ([sug.] s o saȳ 'a) să bǎgǎ
ĭnt-ŭ vasȳ în argǎsǎlǎ care să făcě din ǎpǎ, sǎre și tǎrĭțǎ // acěștĭa [fem. pl.] treĭ să acrește
cor. să nǎcrěște și să argǎsěște peŋa cor. k/těŋa în timp de zǎcě zĭlě / să scotȳ și să
tiŋȳ la úmbrǎ pěntru a nu să árde de sȳǎre // dúpǎ cě s-a uscátȳ să lúcrǎ cu ĭstruměnteŋe

ALR II este, în egală măsură am putea afirma, lexical, gramatical (= morfologic, dar și sintactic) și antroponimic (s.a.)”, fiind o anchetă generală, pe toate compartimentele limbii, în care este introdus în plus, „cu reale foloase și un capitol consacrat antroponimiei românești” (*ibidem*).

¹⁹ Textul este completat de schițele instrumente menționate: *potcoavǎ* cu *cǎrlig* și *meliȳa* sau *rǎzboiul* și *susuoara*.

cojocărîluj: potcǎva, mǎelița, și cîrlîgu // după cǎ s a lucrât^u să nălbesc cu pîătră // să crojesc^u și să cǔqǎ // ;

- diverși termeni glosați;
- observații asupra unor particularități vestimentare;
- particularități de rostire în graiul femeilor (vezi *supra*, 1.1; nota 6).

4. Concluzii

Ancheta lui Emil Petrovici în Săliște, efectuată în iarna anului 1930, oferă informații asupra înțelegerii modului de constituire a chestionarului ALR, asupra sistemului de transcriere fonetică, asupra metodei de investigare, care au fost rafinate și perfecționate de-a lungul anilor, începând cu elaborarea chestionarului de către Sever Pop și beneficiind de experiența lui în ceea ce privește metoda de anchetă, până la realizarea anchetelor definite pentru Atlas.

Analiza în profunzime a datelor prezente în caietul de anchetă poate identifica informații suplimentare importante în probleme ce au fost îndelung discutate.

Faptele lingvistice înregistrate în timpul acestei anchete, prin ineditul lor, vor completa, odată publicate, imaginea lingvistică a zonei Sibiului surprinsă de *Atlasul lingvistic român*.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- Adam 2019 = Gabriela Violeta Adam, *Din arhiva Muzeului Limbii Române. Chestionarul anchetelor de probă ale Atlasului lingvistic român*, vezi *supra*, p. 37–51.
- ALR I/I, II = *Atlasul lingvistic român* publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I, vol. I. *Părțile corpului omenesc și boalele lui*, de Sever Pop, Cluj, 1938; vol. II. *Familia, nașterea, botezul, copilăria, nunta, moartea*, de Sever Pop, Sibiu–Leipzig, 1942.
- ALR II/I = *Atlasul lingvistic român*. Partea II, de Emil Petrovici, vol. I. A. *Corpul omenesc, boale (și termini înrudiți)*. B. *Familia, nașterea, copilăria, nunta, moartea, viața religioasă, sărbători*. C. *Casa, acareturile, curte, focul, mobilierul, vase, scule*, Muzeul Limbii Române – Otto Harrassowitz, Sibiu–Leipzig, 1940.
- ALR II. *Introducere* = Emil Petrovici, *Atlasul lingvistic român II. Introducere*, editat de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza; coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, 1988.
- ALRT II = Emil Petrovici, *Texte dialectale culese de... Suplement la Atlasul lingvistic român II (ALRT II)*, Muzeul Limbii Române – Otto Harrassowitz, Sibiu–Leipzig, 1943.
- Chestionarul ALR I* = *Chestionarul Atlasului lingvistic român I*, elaborat, în cadrul Muzeului Limbii Române, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, de Sever Pop și editat, în cadrul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară, de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, S. Vlad. Coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, 1989.
- Chestionarul ALR II* = *Chestionarul Atlasului lingvistic român II*, elaborat, în cadrul Muzeului Limbii Române, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, de Emil Petrovici și editat, în cadrul Institutului de Lingvistică și Istorie Literară, de Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza, S. Vlad.

- Coordonator: I. Mării, Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj-Napoca, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, 1988.
- CL = „Cercetări de lingvistică”, Cluj-Napoca, I, 1956 și urm.
- DR = „Dacoromania”. Buletinul Muzeului Limbii Române, Cluj, I–XI, 1920/1921–1948.
- DR, s.n. = „Dacoromania”, serie nouă, Cluj-Napoca, I, 1994 și urm.
- Grecu 2014 = Doina Grecu, *Câteva precizări despre alcătuirea chestionarelor ALR I și ALR II*, în *Lucrările celui de-al XV-lea simpozion internațional de dialectologie (Cluj-Napoca, 13–14 septembrie 2012)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut și Scriptor, 2014, p. 166–176.
- Mării 2004 = Ion Mării, *ALR – Din însemnările unui redactor*, în *Contribuții la lingvistica limbii române*, Cluj-Napoca, [Editura] Clusium, 2004, p. 107–139.
- Pop 1966 = Sever Pop, *Recueil posthume de linguistique et dialectologie*, Acta Philologica, Tomus IV, Roma, Societas Academica Dacoromana, 1966.
- Pop 2011 = Sever Pop, *Scrisori către Sextil Pușcariu, din „perioada pariziană”*, în DR, s.n., XVI, 2011, nr. 1, p. 59–91.
- Todoran 1978 = Romulus Todoran, *Activitatea lingvistică a lui Sever Pop (I)*, în CL, XXIII, 1978, nr. 2, p. 157–170.

THE ROMANIAN LANGUAGE MUSEUM ARCHIVE.
THE PRELIMINARY INQUIRY FOR ALR II IN SĂLIȘTE (SIBIU COUNTY)
(Abstract)

The study brings into discussion one of the three test inquiries lead by Emil Petrovici in Săliște (Sibiu county) in 1930, based on a preliminary version of the questionnaire used for the *Romanian Linguistic Atlas II*. The information found in the inquiry notebook, correlated with the text of the preliminary questionnaire as well as with the final ones for ALR I and ALR II offer a better understanding of the phases in the elaboration of the *Romanian Linguistic Atlas*.

Cuvinte-cheie: *anchetă de probă, chestionar, Atlasul lingvistic român, arhivă.*

Keywords: *test inquiry, questionnaire, Romanian Linguistic Atlas, archive.*

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu” al Academiei Române
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21
veronica_vlasin@yahoo.com*

NOTE PRIVIND TERMENII REFERITORI LA CORPUL UMAN ȘI BOLILE ACESTUIA ÎN DOUĂ DICȚIONARE DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Lucrarea își propune să prezinte unele aspecte ale terminologiei ce se referă la trupul uman, respectiv la termeni medicali care se regăsesc în două dicționare apărute la începutul secolului al XIX-lea: *Dictionariu Rumanesc, Lateinesc, si Unguresc* care a fost întocmit din „*orendialla excellentii sale Preasfintitului Ioan Bobb Vladeicul Fagarasului*” în 1822–1823 (în continuare: DIB), respectiv *Lexiconul de la Buda*, adică *Lesicon Romanesc–Latinesc–Unguresc–Nemțesc*, apărut în 1825 (în continuare: LB).

Formarea terminologiei științifice, în general, este un proces dependent de dinamica vieții sociale, culturale din aria studiată. Modernizarea limbii române reprezintă, asemănător altor limbi, un proces îndelungat, care începe la sfârșitul secolului al XVIII-lea și are punctul culminant în jurul mijlocului secolului al XIX-lea. În Transilvania, un important factor în modernizarea limbii române, prin crearea și introducerea în fluxul lingvistic a diferiților termeni științifici moderni a fost Școala Ardeleană. Vocabularul limbii române cunoaște, deci, la sfârșitul secolului al 18-lea și la începutul secolului al 19-lea o evoluție remarcabilă, lexicul popular, tradițional prezentat în cele două dicționare studiate, începe să fie înlocuit cu termenii științifici ai perioadei, chiar dacă, într-o primă etapă, aceștia nu sunt suficient integrați lexical și gramatical (Soare 2007).

Considerat una dintre cele mai ample lucrări lexicografice trilingve de la începutul secolului al XIX-lea, DIB a apărut între anii 1822–1823 la Cluj, la tipografia Colegiului Reformat, cu literele lui János Török. Lucrarea, în două tomuri, este primul dicționar trilingv român-latin-maghiar, având în vedere că lucrarea asemănătoare redactată de către Crișan-Körössy a rămas în stadiul de manuscris, nefiind tipărită. Ștefan Crișan-Körössy a terminat de elaborat dicționarul lui în 1802–1803, având un material vast, interesant din punct de vedere etnografic, prezentând multe regionalisme (prea multe, din punctul de vedere al unor critici) (Blédy 1960). În vederea publicării, autorul i-a cerut episcopului Ioan Bobb sprijin financiar și moral, însă acesta l-a atenționat, scurt, că orice fel de lucrare de asemenea dimensiune și factură trebuie revizuită minuțios înainte de publicare. Crișan-Körössy a luat aminte de acest sfat, trimițându-și lucrarea spre lecturare cenzorului Tipografiei Universității Regale de la Buda, Micu-Klein (Domokos 1985). Micu-Klein, care între timp lucra deja la elaborarea propriului dicționar, din considerente etice, a sugerat ca lucrarea lui Crișan-Körössy, considerată de el

greoaie, inconsecvent elaborată, să fie trimisă mai multor vorbitori nativi de limba română pentru formarea unei opinii imparțiale. Nu se cunoaște exact ce s-a întâmplat cu manuscrisul și materialul lui Crișan după acest refuz. În orice caz, nu a fost tipărit, însă, iar unii consideră că dicționarul trilingv al episcopului Ioan Bobb este parțial bazat și pe materialul acestei lucrări (Nuțiu 2004).

Dicționarul episcopului Bobb a apărut, deci, în două tomuri: Tomul I. A–L [4] + 656 + [1] pag. în 1822, Tomul II. M–Z [2] + 576 + [2] pag. în 1823. Dicționarul publică două pagini de erate pe ultimele două file nenumotate ale Tomului II. Pe prima pagină se poate citi următorul text: „Dictionariu Rumanesc, Latinesc, si Unguresc, dein orendialla excellentii sale Preosfintitului Ioan Bobb Vladeicul Fagarasului asediat si cu venitu cassei clerului typarit in doao tomuri. Tom. I. A–L, Tom. II. M–Z. In Clus cu Typariul Typografii Collegiumului Reformatilor prin Stephan Török 1822 (1823)”.

Numărând peste 11000 de cuvinte-titlu (forme-titlu, cf. Chivu 2012), DIB prezintă un inventar lexical foarte bogat. O caracteristică a acestui dicționar (cf. Lupu 1999, p. 97–98) o reprezintă numărul mare de sintagme pe care le înregistrează. Astfel Lupu notează consecvența cu care sunt introduse diferite unități frazeologice în corpul dicționarului, precum și prezența unor împrumuturi neologice în diferite structuri (Lupu 1999). La fel, se observă un număr mare de împrumuturi latinizante; de fapt, numărul împrumuturilor este categoric mai mare decât numărul celor pe care le conține LB. Chiar dacă ne referim doar la termenii prelucrați în lucrarea de față, putem nota prezența elementelor împrumutate, mai ales în ceea ce privește denumirea tehnică a unor boli cunoscute ale vremii. Se presupune că episcopul Bobb a încercat, prin această metodă, să infiltreze în Transilvania epocii sale, o cultură cât mai occidentală, latinizantă. Nu putem afirma că materialul lingvistic al DIB prezintă starea de fapt al limbii române așa cum a fost ea vorbită și/sau percepută în Transilvania, având în vedere că limbajul dicționarului pare greoi, ocazional neverosimil (se recunoaște, în multe locuri, faptul că materialul prezentat a fost, într-adevăr, tradus din altă limbă). Este de reținut, însă, că dicționarul a fost scris integral cu litere latine, utilizând în partea românească ortografia etimologizantă (Chivu 2012).

Istoria dicționarului este, practic, necunoscută. Pe baza prefetei se poate constata că au colaborat mai mulți redactori, dar identitatea acestora a rămas neclară. Singura referință în prefața extrem de scurtă este următoarea: „[...] stradanie multa a mai multora au fost intru asediare acestui Lexicon [...]”. Lucrarea, în afară de un scurt îndrumător ortografic, nu are alt text introductiv teoretic. Materialul este împărțit în două unități majore: (1.) materialul lexical propriu-zis al dicționarului, respectiv (2.) un material separat, care înșiră cuvinte de proveniență străină: *Unor cuvinte streine ce au intrat în limba românească se pune românește înțelesu* [Quorundam Verborum, quae in linguam Valachicam irrepserunt ponitur Valachice signification]; această parte se află la sfârșitul Tomului II, p. 561–576. Nu este clar, însă, care este considerentul pe baza căruia au ajuns unele cuvinte în acest segment,

separarea acestui material nu prezintă niciun concept lexicografic. Analizând materialul lexical al dicționarului, se presupune că redactorii s-au bazat pe Dicționarul Latin-Maghiar al lui Ferenc Pápai-Páriz, cel mai posibil pe ediția din 1801, redactat de Péter Bod, care a apărut concomitent la Bratislava și la Sibiu (Göbl 1933).

În anul 1825, a apărut la Buda, în ediția Tipografiei Universitare Regale Ungare, un dicționar editat de Samuil Micu-Klein și Petru Maior, așa-numitul *Lexicon Budan* sau *Lexiconul de la Buda* (LB). Lucrarea și-a propus unificarea, codificarea și introducerea în curentul cultural european a limbii române. *Lexiconul de la Buda* este cea mai amplă și cea mai importantă lucrare apărută în acea perioadă la Tipografia Regală, pentru care apelul de abonare a fost difuzat nu doar pe teritoriul Transilvaniei, ci în majoritatea comitatelor Ungariei, interesați fiind de apariția dicționarului nu doar etnicii români, ci și alte naționalități (Domokos 1985, p. 95). Intenția apariției unui dicționar român în patru limbi a fost anunțată în anul 1806. Din păcate, nu se cunosc destule informații despre procesul lucrărilor tipografice; de exemplu, nu am putut stabili câte subscripții au reușit editorii să adune în decursul a trei decenii de muncă și nu am aflat nici în câte exemplare a apărut, până la urmă, *Lexiconul de la Buda* (Vremir 2015).

Materialul lingvistic al *Lexiconului de la Buda* prezintă realitatea lingvistică din perioada (îndelungată) de elaborare al dicționarului pe mai multe nivele și pe multiple registre. Dicționarul cvadrilingv – fiind, totodată, și un dicționar explicativ – este o lucrare normativă care s-a dorit a fi de largă circulație, prezentând un material lexical vast care cuprinde cele mai diferite aspecte ale vieții, contribuind, astfel, la stabilirea unor norme lingvistice, respectiv la includerea în circulația lingvistică contemporană a termenilor diferitelor registre lexicale.

În cadrul vocabularului sunt cuvinte care aparțin unor câmpuri semantice mai puțin sau deloc expuse influenței spațiului și a timpului, cum ar fi terminologia corpului. Aceasta este, în limba română, în cea mai mare parte, de origine latină, având câteva împrumuturi mai vechi sau de dată mai recentă. Zauner 1902 (*apud* Frățilă 2012, p. 181) afirmă că numele părților corpului constituie concepte strict delimitate pentru că părțile corpului se regăsesc la fiecare om dispuse în același fel (excluzând persoanele care au suferit amputări sau care au malformații congenitale) (Frățilă 2012), în contrast cu denumirile relațiilor de rudenie care diferă de la om la om (fiecare om are rude pe linie ascendentă, dar nu fiecare are relații colaterale [frate, cumnat etc.]). În câmpul semantic ‘uman’ includem, de asemenea, și termeni care se referă la unele caracteristici și stări ale omului, mai cu seamă cele care fac referire la starea de sănătate, i.e. la bolile corpului uman.

Redactorii dicționarilor/lexicoanelor editate la sfârșitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea urmăreau, deci, circulația noilor termeni, fixând un statut lexical precis prin includerea în dicționarele amintite ale termenilor care se referă la corpul uman, respectiv a unor termeni medicali referitori la bolile cunoscute în acea vreme. Se poate constata că în ambele lucrări (DIB, respectiv LB) sunt bine

reprezentate atât neologismele (sau împrumuturile neologice – împrumuturi lexicale și calcuri) cât și termenii populari.

În lucrarea de față, îmi propun să grupez termenii găsiți în funcție de părțile corpului așa cum se regăsesc ei în cele două lucrări studiate (DIB, respectiv LB). Având în vedere numărul mare de termeni, în această lucrare mă voi referi doar la o parte a denumirilor care se referă la diferitele părți ale corpului: regiunea capului (cap, ochi, nas, urechi, gură, gât, față/obraz); regiunea toracelui (piept, plămâni, inimă), respectiv la îmbolnăvirile legate de aceste părți ale trupului uman, prezente în materialul studiat.

În transcrierea materialului din DIB am păstrat ortografia originală în limba română (adică fără diacritice), am adaptat doar transcrierea *f* în *s* pe care o denotă, iar *s* în *ș*; în ceea ce privește termenii din LB, am utilizat varianta ortografică emendată a termenilor în limba română, pe baza ediției electronice (LB online). În majoritatea cazurilor am păstrat și echivalentul termenului în limba latină, iar în cazul în care am considerat că denumirea bolii nu este evidentă, am marcat denumirea modernă în limba latină.

Se observă că materialul din DIB prezintă un număr considerabil mai mare de referințe la unele boli și de termeni medicali, iar denumirile sunt date, într-un procent destul de ridicat, în limba latină (ceea ce ne ușurează, în multe cazuri, identificarea bolii la care se face referire în nomenclatura medicală modernă). În această lucrare mă voi restrânge la simpla listare a termenilor medicali, precum și a termenilor care denumesc părțile trupului, fără a dori redactarea unei liste complete și exhaustive.

În cazul în care am reușit să identific denumirea medicului specialist, le-am enumerat după denumirile bolilor regnului respectiv (de ex. *doctor de ochi* [Medicus ocularius, vulgo: oculista], *vraciu de urechi*).

Materialul vast obligă, în orice caz, la continuarea prelucrării bazei lexicale oferite de cele două dicționare, DIB, respectiv LB. Termenii care se referă la trupul uman, la diferitele organe, termenii medicali, respectiv cei populari care denumesc bolile cunoscute în perioada redactării celor două lucrări care stau la baza acestei cercetări, prezintă o provocare lexicologică ce merită exploatată și prezentată specialiștilor.

CAPUL

DIB

Calvaria – capatina capului
Capatina
Capacel capatiel (Capitellum)
Capetei supt cap (Cervical)
Cap (Cephalis)
Charteica care acopere creri capului (Pericranium)
Creri (Cerebrum)
Crerutii (Cerebellum)

LB

Boțochină (Caput)
Cap – 1) încât este mădulariu trupului (Caput)
Căpuțiu (Capitulum)
Căpățână – a capului (Calva, calvaria, cranium)
Galvatină, căpățână (Calva, calvaria, cranium)
Obrazu – o parte a obrazului –

Crestet, Cricrestec unde sunt creeri capului
(Vertex capitis)
Vervu capului (Vertex capitis)
Parte capului dinainte (Synciput)
Parte capului din drept [dindărăt] –

BOLI LEGATE DE CAP

DIB

Ameticeos – Ametiesc [*ameţeală*]
Ametiala, uimire cu cadere [*leşin*]
Boala care capul omului îl trage inapoi la
calchiu (Opisthotonias) [*azi: opisthotu-
nus: tip de postură anormală cauzată de
spasme musculare puternice*]
Boala de a cade in somn greu (Veterus)
[*azi: probabil narcolepsie*]
Boala in care omu tot casca (Oscedo)
[*căscat excesiv*]
Boala peduchiose
Bolnavit de caldura soarelui [*insolaţie*]
Durere capului
Durere capului dsumetate [*cefalee hemi-
craniană*]
Durere capu de soare
Greutate de cap, durere (Gravedo), greo-
iat de cap (Gravedinosus)
Rump capu

LB

Mă doare capu
Durere de cap
Durere de cap carea cuprinde numai o
parte a capului (Hemicrania) [*cefalee
hemicraniană*]
Mi frângu capu în ceva (Caput rumpo)
M'au lovit durerea capului
Usucu (Sudor capillorum) [*produs exce-
siv de secreţie a pielii care se depune pe
fibra capilară*]

OCHII

DIB

Albu ochiului
Lumina ochiului (Pupula)
Ochiu / Ochişor / Ochi bine vedietoriu /
Ochilariu
Pele ochiului in care stau peri –
[*Pleoapă*]
Ochilariu departe vedietoriu
(Perspectiva)

*

Femee cu ochi vineti (Glaucopis) –
[*Femeie cu ochi albaştri*]

LB

Albuşu ochiului
Boboşu, i.e. căpriu – se zice despre ochi
Boboşu – glonţiu ochiului (Cora,
pupilla)
Coadă ochiului
Geană
Lumina ochiului
Ochiu, organul vederii
Oacheş – cu ochii negri
Pleoapă
Sprânceană

*

Ochii merii (oculi caerii) [*ochi de culoa-
rea mării, adică albaştri*]
Cu ochii vânăţi (caeruleis oculis) [*ochi
albaştri*]

BOLILE OCHIULUI

DIB

Albatie (Glaucoma, lema)
 Cataracta
 Cocles, cu un ochiu, ceur [*chior*]
 Curgere ochilor
 Durere ochilor
 Intunecoasa vedere a ochilor (Glaucoma) / Intunecos ved
 Involbat la ochi
 Ochiulista
 Orb / Orb de un ochi / Orb din nascere
 Orbetiu reu vedietoriu (Miopes) [*mio-
pie*]
 Urceor, ordișor la ochi
 Urdori sau ordiori
 Urdori uscate la ochi

*

Doctor de durere ochilor

LB

Albeață, care se face pe ochi 1) cea din afară (Cataracta) [*cataractă*] 2) cea din lăuntru (Gutta serena) [*probabil leucom*]
 Ceață – care se pune pe ochi (Glaucoma)
 Curu de ou – urceoru carele se face pe ochi [*pecingine, boală contagioasă*]
 Durere de ochi
 Se hăbăcesc ochii
 Iru de ochi [*alifie*]
 Pedestrie de ochi sau alt mădular al trupului (Vitium)
 Pedestru – cu scădere, p.e. la vre un ochi sau alt mădular (vitosus) [*infirmitate a ochiului*]
 Urceor – carele se face pe ochi
 Urdoare – curgerea ochilor (Lippiduto)
 Urduros – care are urdori pe ochi, căruia îi curg ochii

*

Doctor de ochi (Medicus ocularius, vulgo: oculista)
 Vraci, doftoru, tămăduitoriu de ochi
 Oculista – doftor sau vraciu de ochi

NASUL

DIB

Nas
 Nas asediat / nasos
 Nasuti
 Nari (Naris)
 Per din nari

LB

Nas – o parte a obrazului
 Vârful nasului
 Nare

BOLILE NASULUI

DIB

Bube la nas (Polypus) [*polip nazal*]
 Curgere nasului
 Muci – Muciu suflu
 Phlegma
 Pituitos [*îi curge nasul*]
 Raceșc iara

LB

Catar, troacă, gutunariu [Catarrhus, gravedo] – cu catar [*inflamație a mucoasei, însoțită de secreție*]
 Flegmă
 Înflătură de nas (Ozena) [*inflamație cronică a mucoasei nazale, ozenă*]
 Întrognat (Gravedinosus) [*bolnav de gura, întrōgnat*]

Mucu din nas, flegmă
 Șui sau broasca pre nas (Polypus) [*șui, în sensul acesta: polip nazal*]

URECHEA

DIB

Urechia
 Urechiușe

LB

Ureche
 Clei din urechi, adică uriciune care se prăsește în urechi
 Urechelniță = scobitoare de urechi

BOLILE URECHILOR

DIB

Asurzesc, Asurzescul, Asurdire
 Inflatura la ureche (Parotis)

LB

Durere de urechi
 Mijitu – boală, sau durere de urechi (Otalgie) [*otalgie*]
 Imi ține urechile

*

Vraciu de urechi

GURA

DIB

Broasca limbii (Batrachus)
 Gingina / Ginginos
 Gura
 Inghititoriu (Epiglottis)
 Inghititoare (Epiglottis, Tonsilla)

LB

Gingină sau gingea
 Gură – o parte a trupului (dinții din gură, p.e. întreg la gură)
 Împărătuș (Uva) [*uvulă, omușor*]
 Înghițitoare (Oesophagus) [*esofag*]
 Îmi cade împrătușul (Uva desidit)

BOLILE GURII

DIB

Bube la gure (Pustulae)
 Buba pe gingine
 Durere de deinti
 Inflatura ginginilor (Epulis)

LB

Durere sau boală de gură [*stomachace*]

GÂTUL

Cerbice (Cervix, Collum)
 Cerbicea (Cervicula)
 Gut (Jugulus)
 Gut de resuflat
 Gutles (Aspera arteria) / (Epiglottis)

BOLILE GÂTULUI

DIB

Astmateic

Boala inghietietori (Angina) [*angină, boală infecțioasă constând din inflama-rea a mucoasei faringelui*]Invertoseze cerbice (Cervix obducit callum) [*i se întărește partea exterioară a gâtului, a grumazului sau a cefei*]Synanche inghititoare (Synanche) [*inflamația gâtului*]

LB

Buhăiesc – tușesc tare

Tusă

Tusă înăcăcioasă

Tusă măgărescă, sau înecăcioasă

Tușitor

Leac de tusă

FAȚA ȘI ALȚI TERMENI CARE SE REFERĂ LA OBRAZ

DIB

Falca (Faux)

Falca din jos (Mandibula)

LB

Bucă a obrazului (Bucca)

Față (a omului)

Nună care se face pe fața unor oameni mai ales vara (Lentigo, lenticula)

Oacheș, i. e. bârnaciu, negru la față – ocheșel

Obraz

BOLILE FEȚEI

DIB

Bube pe facie (Jonthis)

LB

Bube spurcate (Crusta lactea)

Bubă care e spartă și întinsă pe față (Scabies)

Gălbiniș la față, adecă perit (Pallidus)

/ Galbin la față, adecă perit, fără față

Ofilit, perit la față

Perit la față, galbin, sfârșit

PIEPTUL ȘI MĂRUNTAIELE ADECĂ ORGANELE CARE SE GĂSESC ÎN PIEPT

DIB

Desertu trupului

Inima

Pept (Pectus), Peptos, Peptuti

Plumena (gr. Plemoni, Pulmo)

Cele dein lontru a inimi (Praecordia)

Pelitie ce acopere inima

Radecina inimi, vena mare

LB

Inimă – în cât este un măruntaie al trupului

Peptu

Plumână – un măruntaie (pulmo)

Plumâncuță

Rădăcină de plumoni

BOLILE TORACELUI, AL PIEPTULUI

DIB

Asthma
 Dispnea
 Morbus asthmaticus
 Plumanariu
 Resuflare cu greu, insuflare pleminelor (Peripneumonia) [*cel mai posibil: pleuropneumonia; denumirea de peripneumonia se referă, în zilele noastre, la o îmbolnăvire a bovinelor*]
 Suspin
 Suspinos (Suspinosus, Asthmaticus)

LB

Căruia iau putrezit plumâna (Pulmonarius)
 Durere de inimă (Cardalgia)
 Liacu de pept
 Mă vatăm la pept, la plumâni, adecă mă rump
 Svâgnirea inimii (Palpitatio) – mi se bate inima, adecă zvăcnește
 Suspinu – o boală, adecă neduțală la pept (asthma)

BOLI ȘI DIVERSE ÎMBOLNĂVIRI, TERMENI MEDICALI

DIB

Abcessus
 Aducatoriu boali de moarte [*aducător de ciumă*]
 Apoplexie – Apoplectec
 Apostema
 Asudare, asud de fierbintiala
 Beșicare curului de calarit
 Boala
 Boala apei
 Boala cese dice calcatura de strigoi (Ephialtes)
 Boala cese lega de altu (Contages)
 Boala ciumi (Lues)
 Boala coastelor junghu (Pleuritis)
 Boala curgerii foalelui (Diarhaea)
 Boala de calcatura (Epilepsia)
 Boala dein suptu laptelui (Fellebris)
 Boala ficatului (Hepatarius)
 Boala galbinare
 Boala in care nu suferă apa (Hydrophobus) [*de fapt: rabie, turbare*]
 Boala iscuria cand se incue udu (Ischuria)
 Boala pruncilor in care es vermuti prin porusuri (Comedones)
 Boala renunchilor
 Boala saca
 Boala splini
 Boala stomachului
 Boala trupului barbatesc
 Bolnav si colicas
 Bolund (Demens, Delirus)
 Borborism

Buba care se coace și se umfla
 Buba cea rea (Antrax)
 Buba coapta plina de puroi pesetoase (Abcessus)
 Buba vertuase (Steatoma)
 Bube ce se fac la cote și la genunchi (Miliceris)
 Bube la sediut (Sycoris, Theroma)
 Buba mancatoare (Scabies)
 Buba orbaltioase (Pussula)
 Buba varsat
 Buboi ciurma
 Bubos de franti
 Chiragros (Chirager)
 Corastrat
 Crepaturi la cur, si la persoane (Rhagades)
 Crisi mutare boali
 Curgere foalelui
 Curgere puroilor dein persoane cese umfla de cale
 Deinti batuti afara
 Durere de coasta
 Durere de coapse
 Durere de deinti
 Durere de foale
 Durere la inima
 Durere la mace
 Durere oaselor
 Durere oaselor coapsei
 Dysenterie inima ce re, curgere singelui din foale – pe cei cu inima re ei vindeca cu vin
 beut
 Dysorexia perdere ppoftai mancari
 Dyspepsia cu greu mistuire stomacului
 Ficatos
 Foc viu orbatu (Erysipelas)
 Friguri (febres) [*febră*]
 Friguri ce nu inceata (febris assidua, continua)
 Friguri ce vin la tridieci si șase hore (Semitertiana)
 Friguri de apatra di (Quartana)
 Friguri de atrie di indoite (Hemitriteus)
 Friguri de hectica (Febris hectica)
 Friguri de toate dilele (Febris quotidiana)
 Friguri line (Febris lenta)
 Friguri fierbinti (Febres acutae)
 Ghib, inflatura in spate, sau aire (Gybba)
 Ghibbire (Gibbes)
 Ghinduri podagricești (Talaria)
 Gretiosere
 Greutate de cap, durere (Gravedo)
 Greu resuflu

Humediala ce cura dein cap la pept (Ruma)
Humediala dein lontru (Latex)
Hydropis (Hydropisis)
Hypocondriac
Inflatura (Tumor)
Inflatura buba (Vornica)
Inflatura buba asudatoare (Phlegmona)
Infaltura buba re (Aposthema, Antrax, Carbunculus)
Inflatura buboi
Inflatura supt degetele pessoarelor (Gemursa)
Inflatura supt unghie degetului (Paronychia)
Infletura vinelor la pessoare (Varicula)
Infocare trupului cu roșala orbanti (Gutta rosacea)
Inima ce re
Innecarea udului, stringere curgeri numai picurind (Stranguria)
Inquinare (Contaminatio)
Invertușezume la medulari (Occaleo)
Junghiu (Punctura)
Langediala gre (Incubus)
Lagoare (Causodes)
Langoare bolunda (Phrenesis)
Langed de langoare [hagymaz beteg]
Lepra – Leprosoriu
Letarg (Lethargus)
Letargia
Limbric lat in om (Taenia)
Limbrici in prunci (Tinea)
Limbricos
Linte semne pe facie omului
Lovire gutei (Apoplexia)
Lovire guttei de dsumatate
Mancatoriu de trup, de carne (Sarcophagus)
Miscat osu dein loc (Eluxatus)
Os lunecat dein loc
Phtysic
Phtysis
Pișere gu greu (Disuria)
Pișere cu greu numai picand (Substillum)
Pișetului oprire (Stranguria)
Pleurithis, durere de coaste
Pleutithic
Podagra durere de pessoare
Podagric (la mani, la pessoare)
Pofta venereasca
Puroi
Paralysis
Paralyteic

Puste
 Recire stomachului (Dispepsia)
 Rie – Scoarta bubelor de rie
 Rie versat
 Ruptura coiosere (Ruttura intestinale, Ranex)
 Rupt coios (Ramicosus)
 Scremere fara folos spre cacare (Tenesmus)
 Spasm
 Splinos, cu durere de splina (Spleneticus)
 Splinos cu umflare splini
 Sterp
 Stomachic
 Stomachie
 Stomachu se involuește (Nausea; Anorexia)
 Stomachului este reu (Stomachus infirmus est, male se habet)
 Stricamise stomachul
 Sycofis, bube la șediut
 Vatemarea la coae (Hernia; Enterocela)
 Vatemat (Herniosus)
 Vatemat la boase umplute cu apa (Hydrocele)
 Vena umpflata la pessor (Varix)
 Vornica
 Zoster boala ce omoara curend pe om, focu, S. Antonie (Zoster)

LB

Apoplesie [Apoplexia]
 Beșică – sau sgrăbunță
 Beșicătură
 Betegos [morbidus]
 Beteag [infirmus] – mi-s beteag; – mă fac beteag
 Betejesc – pre altu, adevă il fac beteag; – mă betejesc; cad în vreo boală
 Blândă [pustula]
 Boală; bolesc; bolire
 Boală uscată [tabes]
 Bolnav – sunt bolnav, bolesc
 Bolnav de moarte
 Bolniță [nosocomium]
 Bubă – 1. boală pe trup; 2. care e într-un loc cu ceva înflătură [ulcus, tumor]; 3. care e spartă și întinsă, p.e. în cap, pre față [scabies, ulcera, excussio]; 4. rană
 Buburuză – o pustea, sgrăbunță [pustula]
 Cad în boală, în langoare, în morbu, în betesug
 Cad rău – mi se pleacă, mă betijesc
 Caduc – rău caduc sau boală caducă, boală-ce-rea, stropșeală [morbus caducus, epilepsia]
 Căcare – ventre, mergerea pântecului, diareă, inimă cea rea, cufureală [Fluxus ventris]
 Călbejos [fasciola hepatica infectus] – betegos

Călcătură – nevoie, stropșitură [epilepsia]
 Cătărnice [Guta]
 Citov [sanus]
 Ciumă – puștia [pestis, pestilentia] – plin de ciumă sau aducătoriu de ciumă
 Coios [Herniacus]
 Contagios – ce se leagă de altu cu atingerea; o boală
 Contagiu – se zice acea plasă de boală de care numai de se va atinge cel cu această boală de cel sănătos, cel sănătos încă se împle; sau acea boală carea numai cu atingerea se leagă de altul, precum e ciuma, râia, vîrsatul
 Coptură – în vreo bubă, adecă puroio; – coapte [pus]; – necoapte [sanies]
 Cufureală
 Dâni ruginoși
 Deculu – deșelu [Delumbo] (*a-și fractura partea lombară, inghinară*)
 Diareă
 Durere de dinți
 Durăre de mijloc
 Durăre de șeale [Lumbago]
 Gălbinare – o boală [icterus] – cu gălbinare sau care are gălbinare [ictericus]
 Găunos – despre un dinte, sau măsea
 Gută – mă lovește guta – lovit de gută
 Hâit – coios [Herniacus]
 Hâitură – vătămare
 Inimă = stomach, rânză [Stomachus] de aci zic unii din nepricepere având dureri în stomach că îi doare inima
 Inimă cea rea – o boală i.e. scursoare de sânge [Fluxus ventris]
 Încuiat – carele nu să poate căca [habens alvum obstructam]; – carele nu se poate pișa [dysuriacus]
 Înflu – despre vreo bubă sau după lovitură [tumeo]
 Jubră – sgrăbunță, pușcea [pustula, papula]
 Lepră
 Mărcav [morbidos]
 Mergerea pântecului
 Nesănătos – bolnăvos, betegos [insanus]
 Nesănătate
 Pedestrie de ochi, sau alt mădular al trupului [Vitium]
 Pedestru – cu scădere, p.e. la vre un ochi, picior, sau alt mădular [Vitiosus]
 Prozăresc – se zice despre vreo bubă când iese afară sau se bobotește [prosilio]
 Prozăritură – puștea
 Puștea
 Râia – umezeală putredă care iese de sine afară din trup pe piele și foarte mîncă [scabies] – rîia începe a se ivire
 Roșată - rușeață – orbanțu [Erysipellas, Gutta rosacea]
 Roșeață în dâni (măsele) [Rheumatismus dentalis]
 Ruptu – vătămat [Herniacus]
 Scursoare 1) fără sânge: i.e. urdinare, cufureală [Profluvium – alvi]; 2) cu sânge – inimă rea
 Sfreaț [lues venerea, morbus gallicus] [*die Franzosen, eine venerische Krankheit*]

Sgrăbunță

Îmi strepezesc dănții

Stropșitură, adec: călcătură: mă stropșește, adec: mă calcă nevoia [epilepsia corripior]

Urdinare

Vătămătură 1) [Hernia], 2) în părțile nașterii [Hernia scroti]

Mă vătăm – la pept, plumoni, la părțile nașterii, adecă mă rump

USTENSILE FOLOSITE ÎN MEDICINĂ, METODE CURATIVE, SPECIALIȘTI

Chină – leac de friguri (Cortex peruvianus)

Coaje de friguri

Cutit de taet carne putreda (Scalper) (DIB)

Cutit de taet vena (Scalpellum) (DIB)

Doctorie (medicament)

Gargarizatie (DIB)

Liacu de pept

Purgație [Laxativum]

Synantica, doctorii ce string

Sugatoare singe lipitoare

Taiu vena (DIB)

Cleșce de a scoate dinții (Lancella, Scalprum chirurgicum) (DIB)

Lancitie de taet vena

Taetoriu de vena cutitaș (Scalpellum) (DIB)

Chirurg, barbil (DIB)

Chirurgie

Doctor (DIB)

Doctor de boale (DIB)

Doctor de bolnavi (DIB) Hu: Beteghez járó orvos (trad. ‘doctor care merge la bolnavi’)

Doctor de casa (DIB) Hu: Paraszt orvos (trad. ‘doctor care merge la țărani’)

Doctor de durere ochilor (DIB)

Doctor de ochi (Medicus ocularius, vulgo: oculista)

Doctor diplomaticesc (DIB) Hu: kinek Diplomája vagyon, s szabad gyakorolni tudományát (trad. ‘care are diplomă și îi este permis să-și exercite știința’)

Doctorire

Doctoresc

Doctorie (știința medicală)

Oculista – doftor sau vraciu de ochi

Vraci, doftor, tămăduitoriu de ochi

Vraciu de urechi

Leprosoriu [spitalul leproșilor]

Ospetal a bolnavilor

Ospetal a celor nevindecaceoși

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- Blédy 1960 = Géza Blédy, *Viața și activitatea filologică a lui Ștefan Crișan Körösi*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”. Philologia, Series IV, Fasc. 2. 1960, p. 69–76.
- Chivu 2012 = Gheorghe Chivu, *Lexiconul de la Buda, primul dicționar modern al limbii române*, în „Analele Universității din Iași”, LVIII, 2012, p. 45–56.
- Domokos 1985 = Sámuel Domokos, *A budai Egyetemi Nyomda román kiadványai és dokumentumai*, în Sámuel Domokos (ed.), *Magyar-román irodalmi kapcsolatok*, Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1985, p. 85–96.
- Frățilă 2012 = Vasile Frățilă, *Terminologia corpului omenesc în dialectul meglenoromân. Capul*, în *Lucrările celui de-al XIV-lea Simpozion Internațional de Dialectologie*, Cluj-Napoca, Editurile Argonaut și Scriptor, 2012, p. 180–212.
- Göbl 1933 = László Göbl, *A magyar szótárirodalom hatása az oláhra*, II, în „Nyelvtudományi Közlemények”, Budapest, XLVIII, nr. 2, 1933, p. 243–265.
- Lupu 1999 = Coman Lupu, *Lexicografia românească în procesul de occidentalizare latino-romanică a limbii române moderne (1780–1860)*, București, Editura Logos, 1999.
- Nuțiu 2004 = Florica-Elisabeta Nuțiu, *Contribuția Școlii Ardelene la dezvoltarea limbii române literare*. În Dimitrie Poptămaș (ed.), *Libraria Anuar III Studii și cercetări de bibliologie. Lucrările Simpozionului Național „Gheorghe Șincai – sub semnul istoriei”*, Tg. Mureș, Biblioteca Județeană Mureș, 2004, p. 24–38.
- Soare 2007 = Liliana Soare, *The Works of the Transylvanian Scholars and Medical Terminology – a General Approach*, în C. A. Georgesci et alii (eds.), *Language and Literature. European Landmarks of Identity. Limba și literatura. Repere identitare în context european*, Pitești, Editura Universității Pitești, 2007, p. 203–210.
- Vremir 2015 = Marta Vremir, *Lexiconul de la Buda: nume de ocupații, funcții și meșteșuguri*, în „Caietele Sextil Pușcariu”, II, 2015, p. 520–532.
- DIB = *Dictionariu Rumanesc, Lateinesc, și Unguresc, dein orendialla excellentii sale Preosfintitului Ioan Bobb Vladeicul Fagarasului I–II*, Cluj, Tipografia Colegiului Reformat, 1822–1823.
- LB = *Lesicon românescu–latinescu–ungurescu–nemțescu, care de mai mulți autori în cursul a treizeci și mai multor ani s-au lucrat seu Lexicon Valachico–Latino–Hungarico–Germanicum quod ad pluribus auctoribus decursu triginta et amplium annorum elaboratum est*, Budae Typis et Sumtibus Typographiae Regiae Universitatis Hungaricae, 1825.
- LB (online) = *Lexiconul de la Buda* (1825). Ediție electronică realizată de Maria Aldea, Daniel-Corneliu Leucuța, Lilla Marta Vremir, Vasilica Eugenia Cristea, Adrian Aurel Podaru. Cluj-Napoca, 2013: <https://www.bcuccluj.ro/lexiconuldelabuda/site/login.php>

NOTES ON THE TERMINOLOGY OF THE HUMAN BODY
AND ITS DISEASES IN TWO DICTIONARIES
FROM THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY
(Abstract)

The paper aims to present some aspects of the terminology referring to the human body and to medical terms that are found in two Romanian dictionaries published at the turn of the 18th century. The editors of these dictionaries from the end of the 18th – beginning of the 19th century followed the movement of the new terms, setting up a specific lexical status by including in their works terms that refer to the human body, and medical terms related to known diseases in that time. Neologisms, lexical loans and loan translations (calques) are well represented in both dictionaries (DIB and LB), and so are the popular terms referring to the studied topic. The DIB material has a considerably higher number of references to certain diseases and medical terms and these names are given in many cases in Latin (which facilitates the identification of the disease to which reference is made in modern me-

dical nomenclature). The rich material of the terms referring to the human body, its various organs, and other medical terms, plus the popular names of some illnesses and diseases from that period underlying this research is worth further investigation of the lexical data of the two dictionaries.

Cuvinte-cheie: *corpul uman, termeni medicali, Dicționarul Ioan Bobb, Lexiconul Budan.*

Keywords: *human body, medical terms, Ioan Bobb Dictionary, Budan Lexicon.*

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu” al Academiei Române
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21
vremirmarta@gmail.com*

DANA-MIHAELA ZAMFIR
OANA UȚĂ BĂRBULESCU

CERCETARE PRIVIND SERIILE DE PRONUME PERSONALE DIN LIMBA ROMÂNĂ VECHIE. CU PRIVIRE SPECIALĂ ASUPRA ORIGINII PRONUMELUI *DÂNSUL*

Articolul de față urmărește concurența dintre cele două serii de pronume personale pe care le-a avut limba română veche: *el, ea, ei, ele* (serie pe care o vom numi, bazându-ne pe originea formelor, „pronumele *ille*”) și *îns(ul), însă /însa, înși(i), înse(le)* (serie pe care o vom numi, tot pe baza etimologiei, „pronumele *ipse*”). Scopul particular al acestei cercetări îl constituie compararea situației celor două serii în grupurile prepoziționale și argumentele pe care o astfel de comparație, precum și detaliile concrete ale combinațiilor prepoziție + pronume, le furnizează pentru etimologia pronumelui *dâns(ul)* - în care toți etimologii au recunoscut, în moduri diferite, un rezultat al sudării „pronumelui *ipse*” cu o consoană provenită din corpul fonetic al unei prepoziții.

1. Pronumele personal în grupuri prepoziționale în limba română veche

Examenul textelor românești din secolul al XVI-lea arată că cele două serii de pronume personale sunt în *variație liberă nelimitată în toate tipurile de grupuri prepoziționale*. Toate diferențele de distribuție dintre pronumele *ille* și pronumele *ipse* sunt diferențe identificabile în afara grupurilor prepoziționale și constau în faptul că:

- pronumele *ipse* nu apare niciodată în poziție de subiect – cu excepția formelor „cu funcție adjectivală” (DA s.v. *îns*), adică sprijinite pe un substantiv sau pe un alt pronume, și a celor cu *-și* enclitic; spre deosebire de limba română actuală, acestea din urmă pot fi independente de coocurența cu „pronumele *ille*”;
- pronumele *ipse* nu apare în poziție de obiect direct decât după gramaticalizarea lui *(s)pre* ca morfem al acuzativului personal – moment începând din care obiectul direct „prepozițional” realizat prin pronumele *ipse* prezintă caracteristici formale identice cu ale grupurilor prepoziționale cu *pre* și *spre*;
- pronumele *ipse* nu are forme de genitiv și de dativ; astfel de forme nu apar în seria lui decât după sudarea lui *d-* și numai cu articolul enclitic alipit;
- pronumele *ipse*, neavând forme atone, nu apare niciodată în poziție clitică (ceea ce reprezintă o diferență de distribuție rezultată din caracteristicile paradigmei, nu din posibilitățile combinatorii).

Toate diferențele enumerate mai sus se manifestă, după cum se vede, în afara grupurilor prepoziționale. În ceea ce privește concurența dintre cele două serii în

astfel de grupuri, trebuie spus că, deși majoritatea surselor reflectă o predominanță a pronumelui *ipse* după prepoziție, echivalența seriilor în astfel de grupuri rămâne, așa cum vom arăta în continuare, indiscutabilă.

1.1. Grupuri prepoziționale cu „pronumele *ille*”. În textele românești vechi, orice prepoziție poate fi urmată de pronumele *ille*; singura diferență dintre cele două serii pronominale în combinație cu prepoziții este faptul că pronumele *ille* nu se contrage niciodată, indiferent de structura fonetică a prepoziției precedente.

1.1.1. Grupuri cu prepoziții în -e:

despre căȋȋde ôč<î>nă [u ss.] a lu *Jigmoȋ* [r ss.] date **de eĬ** de a spaȋgere a DÎR XXXVI (1600; act de la Mihai Viteazul) 250^v: 12

Cară lâcuiȋdu cunusuĬ văzu că e amăgită și ăȋșelatăde eĬ DÎR LXXXIX (1593; mărturie în procesul lui Petru Șchiopul) 1^r: 6-7 de jos

e ăpăratu veseli-să-va de Dăwmnedzu și se va lăuda totă ce se va ăura de Elă, că se ăgrădiră ăosturile cărora grăiră nedereptatea PH 52^r:12-16

și aproape de ă toȋi dereptăi cu inema CP 183^r: 11 (la fel în celelalte două psaltiri coresiene)

ă salce ă mijlocă de ă spănzurămă ărganele noastre CP 262^v: 1-2 (la fel în celelalte două psaltiri coresiene)

Cela ce vie ăcerău răde-șă de ei CP 1^v: 9-10

Și Tu, Doamne, răzi de ei CP 107^r: 4-5 (CP₂ răzi-Te lor)

și feace pre mijlocă de ei cūptorău ca dăwhă răūrată sūnândă și nu atinse de ei cu totă foculă, nece oscrăbi nece dōdei loră CP 306^v: 2-7

Popa saū preūta sa de va mūri ūnū de ei LP 207^r: 11-12

pomeneăște cuvintele tale șerbului Tău, de ăle ūpovăință datū-mă-ăi CP 234^{bis v}: 7-9 de jos (CP₂ de carile)

cu șeptedzeci de ucinici a lui Hs. că de ei dzice Pavelū mai mulȋ, de a cin'ci sute de fraȋi ăartă-se (sic) Domnul Cod. Tod. 196 [16^v]: 9-10 de jos

svăn'ta cruci căia ce pre ăa mi-amu tinsu. mănule meale Cod. Tod. 230 [143^v]: 17-18 de jos

Dracăi lăi ă vească ă rūșine e spre elă ăfluri Șfiȋnȋia Mea CP 257^v: 1 de jos-258^r:2 (spre acesta în CP₂)

au luat [r ss.] putearea despre eĬ DÎR XXXVI (1600; act de la Mihai Viteazul) 249^v: 7 de jos

să ăa preȋu de<s>cuȋpărcăcūnei la doȋnealui despre eĬ DÎR XXXVI 251^v: 2-3

că se lumină Eleonulă ca soarele, svăȋntele cinură [ȋ final ss. de editor] **spre ei** H<risto>s [silaba ăa scrisă în plus] avea Cod. Tod. 197 [19^r]: 23-24

și să vedem toate preaslăvitele, căte s-au făcut spre elū Cod. Tod. 196 [16^r]: 22-23

pământulă să se bucure vădzăndū [silabele pământă repetate] **sp[r]e elū** aȋave Dăwmnedzeu ănlăndū Cod. Tod. 197 [18^r]: 10-11

Seria prepozițiilor în *-e* cuprinde, în limba română veche, și prepoziția arhaică *între* „îna-
intea”, contaminare între rezultatul normal al lat. *ante* și *între* < *inter* (cf. DA 822², s.v. *între*):

rușinat **aste** *ante* **el** *hitleanul* CP 20^v: 2

că hicleni *ante* **El**, *află fără legile-ș* și *pizmeaște* CP 62^v: 2-5 de jos (*înainte-i* în CP₂)

1.1.2. Grupuri cu prepoziții în *-ă*

Atunce grăi cătră ei [slovele **u** din *grăi* și **k** din *cătră* șterse] *cu mănă* Sa CP 1^v: 12-13

să pleace ar'deleanii cătră ei DÎR XLIV (act de la Mihai Viteazul) 237^v: 6

au ținut [τ ss.] *pre* *Batr* *Jigmo* [r ss.] *lăngăe* DÎR XLIV (act de la Mihai Viteazul)
237^v: 1

după aceeaia lăsă el *a dzbura* [sic] *ū<n>* *porumb* *după el* PO 32: 13-14

adūcu-se lu *apărat* *feate* *după* **a** CP 84^v: 9-10 (CP₂ *pre urma ei*)

1.1.3. Grupuri cu prepoziția *cu*. Concurența dintre cele două serii de pronume personale are un grad important de relevanță în combinațiile cu prepoziția *cu*, dat fiind rezultatul special al contragerii acesteia cu pronumele *ipse* și extensiunea formei speciale *cunu(n)s-* în cea mai veche fază atestată a limbii române (vezi mai jos, 1.2.3.). Examinarea atentă a întrebuițării prepoziției *cu* ne conduce la concluzia că absența formei speciale *cunu(n)s-* este, în cele mai multe cazuri, urmarea faptului că anumite texte nu cunosc secvența *cu* + pronumele *ipse* – singurul text în care apar frecvent asemenea secvențe și întotdeauna în formă necontrasă fiind PO.

Secvențele de tipul *cu* + pronumele *ille* sunt larg răspândite în textele vechi românești; în anumite texte, frecvența lor o depășește cu mult pe aceea a grupurilor cu pronumele *ipse*. În CC₁, de exemplu, apar 41 de combinații *cu* + *ille* și numai 25 *cu* + *ipse*; mai este de observat că acestea din urmă includ, cu o singură excepție, numai forme de masculin ale pronumelui *ipse* (16 de singular și 8 de plural) – ceea ce, firește, este o trăsătură cu totul întâmplătoare (nu există nici un indiciu că paradigma *cunu(n)s-* ar fi fost defectivă în anumite sisteme), dar, în același timp, un argument în plus că, acolo unde se întâlnesc astfel de combinații „bizare” de fapte, ele nu implică niciodată specializări sau distribuții defective. La fel ca după celelalte prepoziții (cu excepția lui *în* și a prepozițiilor compuse cu *în*, vezi 1.1.6.), pronumele *ille* precedat de *cu* rămâne în variație liberă cu pronumele *ipse*:

așa și Dumnezeu pre aceia carei au adurmit pren Iisus aduce-i-va **cu el** CC₁ 40 [11^r]: 1-2

Să luom cu Hristos parte, de să fim tot **cu el** în *veselia ceaia marea* CC₁ 124 [148^v]: 22-23

nu rușină pre el, ce îmbracă și cu cinste mare cinsti pre el și se veseli **cu el** CC₁ 137 [170^r]: 16-17

Îmblăm noi să cearem Duhul Sfânt, cu el depreună credință dereaptă, cându vom treace din ceastă lume CM 209 [240^v]: 3-4

nūmai Noe rămas și *ce* **cu el** *era* *an corabie* PO 31: 9-10 de jos

toate vitele care era **cū el** *an cōrabie* PO 31: 4-5 de jos

*că i-au fostu de, fune lui [u ss.] frate **cu eI** pre moșii [u ss.]* DÎR II* (1563-64, Gorj), r. 21
*la cazač [u ss.] ce-au venit [r ss.] **cu eI*** DÎR XXIX (1599-1600; lista de cheltuieli a
 vistierului Dumitrache) 244: 3

*câ avea **cu Elu** Domnul și sufletele omenesți* Cod. Tod. 198 [22^r]: 18-19
*deaca începu Hristos a grăi **cu ea**, aducea-i aminte de spăsenia ei* CC₁ 48 [24^v]: 18-19
 de jos

*însă Hristos începu a grăi **cu ea** cum să ispășească pre ea* CC₁ 48 [25^r]: 8-9 de jos
*și aceaia era văduo, și nărodul cetăției mult **cu ea*** CC₁ 104 [115^r]: 11-12
*cum Chifa, ce iaste Pătru, și frații Domnului și alaltți apostoli au purtat **cu ei** muierile*
 CC₁ 67 [56^r]: 8-9 de jos

*Iisus era în corabie, ce durmiia, și aciaa nu era **cu ei*** CC₁ 83 [82^v]: 1-2 de jos
*Și mearse **cu ei** și vine în Nazaret, și era de se cuceriia lor* CC₁ 166 [215^v]: 4-5
*Că acealea darure nu ne-au dat să fie ale noastre, să facem **cu iale** ce ne place noao*
 CC₁ 100 [109^{r-v}]: 13-14 de jos

*Că Dumnezeu au vrut putea da și mișeilor atâta, ca și bogatului; ce așa au plăcut lui a
 împărți, cum să vază în ce chip văm viia **cu iale*** CC₁ 108 [121^r]: 7-9
*Nebunele-ș luară lumânările lor și nu luară **cu iale** unt; e înțeleapte-ș luară unt în
 vasele lor cu lumânările lor* CC₁ 181 [240^{r-v}]: 12-13 de jos

În cazurile în care un grup prepozițional pronominal se repetă, se poate vedea atât folosirea consecventă a pronumelui *ille* după *cu*:

*Fătul meu Timotei, cuvânt cu credință, s-am muri **cu el**, **cu el** iară văm învia. Să noi
 răbdăm **cu el**, **cu el** văm și împărăți* CC₁ 65 [52^r]: 8-10

cât și variația între pronumele *ille* și pronumele *ipse* după această prepoziție:

*De văm chinui **cu el**, și **cu nusul** văm împărăți* CC₁ 154 [198^v]: 7-8 de jos

Dat fiind paralelismul perfect dintre structurile conținute în ultimele două exemple pe care le-am transcris, o mai puternică dovadă a caracterului neîngrădit al variației între *ille* și *ipse* după *cu* nu se poate găsi.

1.1.4. Grupuri cu prepoziția *la*

*Veniți să ne Țchinăm, și să cădem **la Elu*** CP 184^v: 5-6 de jos (*la sine* în CP₂)

*acela veni **la elu** cătră seară* PO 32: 6 de jos

*și am trimiș soli și căți **la elu** să se pleace* DÎR XLIV (act de la Mihai Viteazul) 237^r:
 4-5 de jos

*și de ceale reale nu ațlară nemică **la elu*** Cod. Tod. 212 [66^r]: 2

*o fericat de cela ce-și ȳar'tă vinovatul' său, și nemică nu ȳa **dela elu*** Cod. Tod. 220
 [93^v]: 1-2 de jos

1.1.5. Grupuri cu prepoziții în -u. Deși prepozițiile în -u (*întru* și *dintru*; *pentru* în mai mică măsură) reprezintă tipul cel mai regulat și mai rezistent de contragere într-un grup prepozițional cu pronumele *ipse* (vezi mai jos, 1.2.5.) –

până într-atât, încât bogăția exemplelor ar sugera o *specializare* a folosirii lor –, textele vechi oferă suficiente exemple cu pronumele *ille* în combinație cu această serie prepozițională:

deaci nū poate fi ȁpreȳnare de nūn 'tā ȁtru ȳi LP 227^r: 5-6

deace [sic] sāmtu patru spiȳe ȁtru ȳi LP 271^v: 4-5

blāstematā fie vrīamea ceaȳa ce noi ȳntru ȳa ne-amȳ ȳnpreunat [secvenȳa preu repetatā].
Cod. Tod. 224 [103^r]:8-9 de jos

blāstematē fie toate dzilele cīalea ce ȳntru ȳale noi amu visȳ depreunā. Cod. Tod. 224
[103^{r-v}]: 5-6 de jos

blāstematē fie amu toate vremile cīalea ce noi ȳntru ȳale amu visu de[pre]unā. Cod. Tod.
224 [103^v]: 1-2 de jos

alȳi ca ferulȳ aprin 'su, cān 'du sar scānteile ȳntru elȳ Cod. Tod. 217 [82^v]: 9-10

ca un cāine mortȳ cān 'dȳ sar vier 'mii ȳn 'tru elȳ Cod. Tod. 221 [94^v]: 10-11 de jos

ȳi de ȳn talpele-i parā de foc va lāsa ȳi ȳn 'tru ȳa slavā nespūsā fi-va Cod. Tod. 217 [84^r]:
14-15 de jos

ȳi se vor ȳ blago ȳlo ȳvi pre ȁntru el ȳ PH 62^r: 14

ȳi nu aȳ ȁpre ȁntru elu ca pre ȁntru Duminecā DÎR LXXXIX (1593; mărturie în procesul
lui Petru ȳchiopul) 1^v: 5-6 de jos

celȳ pomȳ alȳ vieȳiei, cēa ce ȳaste curatȳ ȳi de viaȳā ȳcātorȳu alȳ lui trupȳ ȳi sānge, ce
ȳntru elȳ curāȳimu-ne Cod. Tod. 191: 13-15

1.1.6. Grupuri prepoziȳionale cu ȁ(n). Spre deosebire de pronumele *ipse*, care nu apare niciodatā precedat de prepoziȳia *ȳn*, ci numai de *ȳntru*, pronumele *ille* poate apārea, în mod firesc, precedat de *ȳn* (exemplele sunt foarte numeroase). Este deasupra oricārei ȳndoieli cā imposibilitatea combinārii lui *ȳn* cu pronumele *ipse* este rezultatul unei constrāngerii fonetice: segmentul fonetic iniȳial al pronumelui fiind identic cu prepoziȳia, repetarea lui este exclusā dintre posibilitāȳile combinatorii ale limbii romāne vechi; aceleiaȳi restricȳii ȳi este supusā combinarea cu prepoziȳia *din* / *den* < *de* + *ȳn* (conservarea fonetismului *den* pānā tārziu aratā cā e vorba de o combinaȳie romāneascā ȳi de o contragere produsā în faza atestată a limbii romāne ȳi nu de o combinaȳie de datā latinā *de in* – caz în care ȳnchiderea lui *e* s-ar fi produs cu regularitate). Rezultatul acestor restricȳii combinatorii este prezenȳa pronumelui *ille* în combinaȳii prepoziȳionale din care pronumele *ipse* este exclus:

ȁpārat [ȳ ss.] veȳe ȳleȳte-se [de] Dzeȳȳ [prima parte a slovei compuse ȳȳ omisā];
laȳdā-se tot [ȳ final ss.] ce giurā-se ȁ Elu, cā ȁgrādirā-se ȳosturele ce dziserā
nedereptate PS 188: 1-5 de jos

ȁpāratȳ veseleȳte-se ȁ Dȳmnezeu. Laȳdā-se totȳ ce jȳrā-se ȁ Elȳ, cā ȁgrādirā-se
rosturele ce grāirā nedereptate CP 113^v: 1-6 de jos (*lāuda-se-vor toȳi ce jurā-se*
lor în CP₂)

Dȳmnulȳ ajȳtorȳu mīe ȳi scutȳ mīe.ȁ Elȳ ȳpovāi inema mea CP 46^v: 5-7 de jos (spre
acesta în CP₂)

laudă-se tot_h ce jură-se ⤴ **El_h**, *că* ⤴ *grădiră-se* *rostorele ce grăiră nedereptate*. CP 113^v:
1-4 de jos (*jură-se lor* în CP₂)

toate slujbele bsearecii ⤴ **El_h** *s-au* ⤴ *mplut_h* PO 7: 11-12

și suflă ⤴ **el_h** *d<u>h_h* viu PO 16: 7-8

⤴ **proidesc_h** *toate fierile lunciei* CP 200^f: 1-2 de jos (CP₂ întru *ea*)

și măriarâ **El_h** ⤴ *tru* ⤴ *ceputele Sale* *și* ⤴ *mulți-se* ⤴ **ei** *cădeare* CP 209^f: 5-7

flămânzind_h *și setoși sufletul_h lor_h* ⤴ **ei** *nu putu* CP 211^v: 1-3

nū vā nădăireți ⤴ *jūdeci, fiii ōamenilōr_h*, *că* ⤴ **ei** *nū e sp<ă>senie* CP 277^v: 7-9

că ⤴ *care zi ver_h mănca* **de**⤴ [nespațiate grafic] **el_h** *cu moarte ver_h muri* PO 17: 6-7

De pasărea slonovnilor_h, **de** ⤴ **ei** *veseliră-te* CP 84^f: 3-4 (CP₂ *den carii te veseliră*)

1.2. Grupuri prepoziționale cu pronumele ipse. În cazurile grupurilor prepoziționale cu pronumele *ipse*, situația este mult mai complicată ca urmare a diversității tipurilor fonetice de realizare a combinațiilor. Secvențele prepoziție + pronumele *ipse* pot fi:

– fără contragere;

– ambiguă (în sensul că, din cauza ambiguității lui ⤴ chirilic românesc – care poate nota, în principiu, o vocală nazală, o consoană nazală sau o succesiune vocală centrală + consoană nazală –, este incert dacă vocala inițială a pronumelui se păstrează sau este elidată);

– cu contragere.

În cazul structurilor cu contragere după prepoziții în *-e* (realizate, invariabil, prin păstrarea vocalei finale a prepoziției și elidarea vocalei inițiale a pronumelui), vocala *e* ajunsă în vecinătatea consoanei nazale din structura pronumelui *ipse* poate rămâne nemodificată (tipul *dens-*) sau se poate închide, potrivit tendinței specifice limbii române de închidere a lui *e* accentuat în poziție nazală (tipul *dins-*).

Realizările grupurilor prepoziționale cu pronumele *ipse* depind în cel mai înalt grad de structura fonetică a prepozițiilor; contragerile cu pronumele *ipse* urmează regulile fonetice vizibile în toate contragerile prepoziționale produse înainte de cuvinte cu inițială vocalică.

Contragerile cele mai frecvente se produc în limba română veche după prepozițiile în *-u*; atunci când o prepoziție în *-u* (*întru*, *dintru*, *pentru*) este urmată de pronumele *ipse*, contragerea este *regulată* (nu se înregistrează excepții). Contragerea se realizează prin elidarea vocalei finale a prepoziției și păstrarea vocalei inițiale a pronumelui, la fel ca în orice altă contragere produsă în această serie de prepoziții:

⤴ *tr-ănsul* la fel ca ⤴ *tr-aceaa*

dentr-ănsa la fel ca *dentr-aceasta*

pentr-ănsa la fel ca *pentr-aceasta* – cu observația că prepoziția *pentru* se întâlnește sensibil mai rar înaintea pronumelui *ipse* decât înaintea unui demonstrativ

Toate tipurile de texte vechi românești arată că *-u* final se elidează mult mai frecvent decât celelalte vocale, în vecinătatea unui cuvânt cu inițială vocalică. Din acest motiv, combinațiile *dintr-însul* și *într-însul* au rămas *stabile istoric* (nemodificate în urma generalizării formelor cu *d-* sudat).

În mod similar, secvențele formate dintr-o prepoziție în *-e* și pronumele *ipse* apar contrase în aceeași măsură în care se întâlnesc în vecinătatea oricărui alt cuvânt cu vocală centrală la inițială. Caracteristicile formale sunt aceleași la contragerile cu pronume și la contragerile cu alte cuvinte, dar – spre deosebire de prepozițiile în *-u* – în acest tip se păstrează vocala finală a prepoziției și se elidează vocala inițială a pronumelui:

de-nsu la fel ca *de-ntău*, *de-nceput*, *de-mpărăția*

1.2.1 Grupuri cu prepoziții în *-e*. Contragerile pronumelui *ipse* cu prepoziții terminate în *-e* sunt aproape regulate în toate textele românești din secolul al XVI-lea, cu excepția notabilă a Paliei de la Orăștie – unde uzul notării slovelor consonantice *м* și *н* după *ѣ* fiind aproape general, valoarea vocalică a lui *ѣ* (și deci păstrarea vocalei inițiale a pronumelui *ipse*) în astfel de combinații este mai presus de îndoială.

Grafiile ambigue sunt cu *ѣ* urmat de *ѣс-* (slova consonantică *н* lipsind, *ѣ* poate nota consoana nazală, dar tot atât de bine secvența vocală centrală inițială de silabă + consoană nazală – ca în tipul grafic extrem de răspândit *ѣторѣсѣ*, de exemplu). Grafiile cu *н* redau în mod cert, indiferent de modul în care este notat segmentul fonetic următor, secvențe contrase, deoarece închiderea [e] > [i] dovedește că vocala finală a prepoziției a ajuns în vecinătatea imediată a lui [n], adică în poziție de închidere.

Contragerile cu prepoziția *de* sunt cele mai relevante pentru cercetarea noastră, deoarece ele se află – potrivit convingerii pe care vom încerca s-o argumentăm – la originea pronumelui care are în limba română actuală forma *dânsul* (vezi mai pe larg 2. și 4.2.). Ele sunt, de altfel, și cele mai frecvente în textele secolului al XVI-lea, combinațiile cu prepozițiile *pre* și *spre* fiind atestate în măsură sensibil mai mică. După 1600, când folosirea lui *pre* (într-o fază arhaică și a lui *spre*) înaintea acuzativului personal obiect direct se generalizează rapid, tipul *pre-ns-* / *pri-ns-* este mai bine atestat (vezi mai jos, 3.2.) – deși nu pentru multă vreme, deoarece locul formei primare *îns-* avea să-l ia curând, în toate contextele, forma cu *d-* sudat, *dâns-*.

Abstracție făcând de problema ambiguității care decurge din pluralitatea valorilor lui *ѣ* (vezi mai sus), cele două stadii ale contragerii cu prepoziții în *-e* sunt pretutindeni în variație liberă:

și se delūngă densa PH 96^r: 2 de jos – dar *суга-се-ворѣдѣнсѣ* PH 62^r:6; *ѣу пусу s'mtū ѣпăрату de la diѣnsu spre Svōm* PH 1^v: 14-16; *toți ce ūpovăescu prinsu* PH 28^v: 8

și ѣtrebă ūnū de ѣșii [nespațiat grafic] CT 48^v:13-14 – dar: *Și câți se pipăiră diѣsѣ mântuiți fură* CT 31^v: 7-8 de jos; *și se blâzni diѣsū* CT 79^v: 6-7; *și-șѣ bâtea jocѣ dѣnsū* CT 17^v: 4-5; *și-i fu milă dѣnsul* CT 155^v: 3

și spăsește ei că ūpovăiră **spr-ins** CP 68^r:3 de jos (la fel în celelalte două psaltiri coresiene)

Nădăiți-vă **spr-ins** tot zborul oămenilor, vărsați **antr-âns** inema voastră CP 112^r: 3-6

Se poate vedea cum, în timp ce stadiul secundar cu *i* este atestat într-un text extrem de timpuriu ca PH, stadiul primar cu *e* continuă să fie atestat către sfârșitul secolului al XVI-lea:

car mai muțu n-au vrut [τ ss.] cu nusuī să lăcuască, ce s-au apățit [τ ss.] **de-nsuī** DÎR LXXXIX [1593; mărturie în procesul Petru Șchiopul] 1^r: 3-4

acolo **an** Țara Moldoveei neștiiindu nimenele **de-anșii** nice de lucrurile **lof** DÎR LXXXIX 1^r: 7-8

și au dziș câ sâ leagă o fată **de-suī** nu știu avūt-au vină n-au avūt [τ ss.] DÎR CXV (Transilvania, 1600) 1^r: 5-6

și întunearec gros ce te poți rădzima **de insulă** și țivlete și țipete de oameni Cod. Tod. 226 [110^r]: 4-6 de jos

Singurul text care oglindește o păstrare aproape consecventă a vocalei centrale inițiale din pronumele *ipse* după vocala *-e* a prepozițiilor *de* și *(s)pre* este *Palia* de la Orăștie:

nū se cutedzară apropi **de ansuī** PO 297: 3-4

și Aarōn facă bună miroseală **pre ūnsuī** PO 280: 3 de jos (E XXX, 7) – unde este greu de spus dacă folosirea lui **an** la inițiala pronumelui *ipse* indică o tendință de labializare sau este o simplă scăpare grafică (ori poate, foarte verosimil, o asociere semantică, favorizată de context, cu participiul *uns*; cf. *miroseală striină pre ansuī* să nu faceți PO 281: 4

mită **ancă** să nu ai de **pre** [sfârșit de rând] **ansu** PO 253: 9-10 de jos

și bună miroseală feace **pre ansul** PO 316: 4-5 de jos

și jirtvi **pre ans** ardzătoare și de mâncare jirtvă PO 317: 1-2

până negura **pre ansuī** era PO 317: 16

1.2.2. Grupuri cu prepoziții în -ă. În principiu, succesiunea imediată a două vocale centrale, în grupările prepozițiilor *cătră*, *după* și *lângă* cu pronumele *ipse*, face ca în rezultatul contragerii să fie imposibil de decis care dintre cele două vocale se elidează și care se păstrează.

1.2.2.1. Prepoziția cătră. Cazul cel mai regulat de contragere a unei prepoziții în *-ă* cu pronumele *ipse* îl reprezintă prepoziția *cătră*; cu toate că regularitatea contragerilor în astfel de secvențe nu este comparabilă cu aceea din secvențele cu *întru* și *dintru* (vezi 1.2.5.), se pare că prezența grupului *-tr-* înainte de vocala finală a determinat o asociere între *cătră* și prepozițiile cu baza *intro*, în virtutea căreia contragerea *cătr-âns-* este sensibil mai răspândită decât contragerile cu celelalte prepoziții în *-ă*; asocierea este însă parțială, atât în sincronie – dat fiind că un text

ca PO, de exemplu, are grupuri contrase cu *întru* și *dintru*, dar nu și cu *cătră* –, cât și în diacronie – stabilității în timp a combinațiilor *într-âns-* și *dintr-âns-* opunându-i-se înlocuirea timpurie a lui *cătr-âns-* cu *cătră dâns-*.

Exceptând situația atipică din PO, *cătr-âns-* este general înainte de 1600:

strigă cătr-âns greind ES 55^r: 1-2

Atunce apropiē-se *cătr-âns* muma fečorilor^h lui Zevedei ES 75^v: 11-14

ș^h apropiāră-s^h *cătr-âns* școpii ș^h orbii ES 79^r: 7-9

apropiāră-s^h *cătr-âns* ūcenicii ōsebi greind^h ES 93^v: 9-11

postâmpiți *cătr-âns* și lūminați-vă CP 57^r: 2-3 de jos (la fel în celelalte două psaltiri coresiene)

ce^h ce *torc* inema sa *cătr-âns* CP 164^r: 9

cătă milă au făcut [τ ss.] *cătr-ânsu* DÎR XCV 1^r: 4 (1593; Moldova)

pen'tru aceaia vă apropiāți toți *cătr-ân'sulū* și vă luminați Cod. Tod. 193 [7^v]: 6-7 de jos

Faptul că în ES apar în mod repetat grupuri în care pronumele *ipse* este precedat de *cătr-* este important pentru că arată că, în ciuda ortografierii constante cu *-e* la finală (în sintagmele în care nu se produc contrageri: *κτρε*) – adică într-un mod care ar indica o generalizare neverosimil de timpurie (și dezmințită de toate celelalte texte contemporane și chiar de texte mult mai târzii) a trecerii lui *-ă* la *-e* –, prepoziția *cătră* nu se termina în vocală palatală (folosirea lui *ε* în loc de *ι* fiind o curiozitate grafică, de aceeași natură cu scrierea consecventă a lui *ε* în loc de *ι* în radicalul verbului *a grăi*); altminteri, contragerile care o conțin s-ar fi realizat sub forma **cătire-ns-* / *cătri-ns-*, la fel ca în cazul prepozițiilor *de* și *(s)pre*.

În PO, grupurile formate din *cătră* și pronumele *ipse* sunt adeseori fără contragere, potrivit caracteristicii generale a acestui text în această privință:

acesta tae *npregiur* pre tōji bărbaii carii-s^h la el^h și după acea^h se gâtească *cătră* *nsul^h* cūm^h să facă ačasta PO 219: 1 de jos - 220: 2-3

corne să-i faci *np tūte* [sic] patru cornurile, carile *den el^h* să iasă, și cu arame polește *le*. Fă și căldări *cătră* *nsu* *le* a cenușeei lui PO 267: 1-4 de jos

șfeșnicū *den curat^h* aur^h, cu toate sirūrele *cătră* *nsu* PO 285: 1-3

Dar puternica atracție care a existat în limba română veche, în virtutea asemănării segmentului fonetic final, între prepoziția *cătră* și prepozițiile cu baza etimologică *intro* (vezi 1.2.5.), se reflectă în faptul că prepoziția *cătră* participă uneori la regula contragerii, chiar și în PO (deși nu cu regularitatea specifică lui *nptru* și *dintru*):

ce voū face cu cest^h nărd^h, nu cu mūlt^h *cătr-âns*, deci mâ vor^h cu pietri *nproșca* PO 235: 3-4 de jos

cine atare lucru ști^h și avea voe *cătr-âns*, torcea pâr^h de capră PO 299: 1 de jos- 300: 1

1.2.2.2. Prepoziția *după*. Combinații ale prepoziției *după* cu pronumele *ipse* se întâlnesc destul de rar în secolul al XVI-lea, dar au aspectul regulat al contragerii în această serie prepozițională, constând (cel mai probabil; faptul că se succede în fonetică sintactică două vocale centrale face, teoretic, imposibil de decis care vocală se păstrează și care se elidează) în eliziunea vocalei finale:

Îară narodul ce mergă nainte și după-ânsul chiamă grei ES 78^r: 3 de jos-78^v: 1

114 pre *după-ânse* DÎR LXXVIII (catastif, Moldova, 1591) 2^v: 3

153 pre *după-ânse* DÎR LXXVIII 3^r: 6 de jos

Este remarcabil că tocmai această contragere, atât de puțin atestată, se produce în textul în care contragerile atestate pe scară largă în alte texte sunt periferice sau absente:

achise denafarul ușa după-ânsul (доуѣнскъ) PO 31: 1-2

1.2.2.3. Prepoziția *lângă*. În textele cele mai vechi, exemplele de folosire a prepoziției *lângă* înainte de pronumele *ipse* sunt rarissime. Pe lângă faptul că motivul evitării acestei combinații pare a fi fonetic (vezi mai jos), aspectul pe care îl are *lângă* înainte de *ipse* ridică probleme etimologice, fiind un argument însemnat împotriva derivării lui *dâns*(ul) dintr-un grup prepozițional cu *ad*.

Soluțiile etimologice care s-au dat pentru *lângă* se împart în două categorii:

– cele care admit o sintagmă din care face parte prepoziția *ad*: *longum ad* PEW nr. 979; DA 93²; TDRG 913¹; SDLR 753; DM 462²; DEX;

– cele care nu presupun combinarea cu *ad*: *longo* CADE 721/1; CDDE nr. 1023; Densusianu1938: 400; CDER nr. 4844; *longum* CDED I, 150; ȘDU⁸ 355.

Potrivit grupului dintâi, pronumele *ipse* ar trebui să aibă după *lângă* forme identice cu cele pe care le are după *la*, atâta vreme cât *d-* din *dâns-* este explicat prin consoana finală a acestei prepoziții; cu alte cuvinte, textele vechi ar trebui să ofere exemple de folosire a lui *lângă dens-* / *dins-* / *dâns-*, similare prin regularitate cu *la dens-* / *dins-* / *dâns-* – ceea ce nu se întâmplă niciodată.

Dimpotrivă, înainte de extinderea uzului formelor în *d-*, pronumele *ipse* apare numai de câteva ori în vecinătatea prepoziției *lângă*; cel mai adesea, această prepoziție se construiește cu pronumele *ille*:

au ținut [т ss.] pre *Batrul Jigmoñ* [r ss.] *lângă el* DÎR XLIV (act de la Mihai Viteazul) 237^v: 1

ce stătu lângă el Domnul, zise: „Cutează, Pavel, și cum ai mărturisit ce e de mine în Ierusalim, așa ți se cade și întru Rim a mărturisi C. Ap. 112

acela încă-ș aducă aminte lângă el C. Ap. 374

Se pare că ceea ce blochează combinarea prepoziției *lângă* cu pronumele *ipse* este tendința de a evita repetarea segmentului fonetic V centrală + C nazală + C (la fel cum este evitată asocierea dintre pronumele *ipse*, prepoziția *în*, împreună

Aarōn ȋară și fiii săi să pădzească **cu** ȁns ȁ și demâneȁ și seara PO 269: 3- 4 de jos
tu stropeȁște **cu** ȁns pre *Aarōn* PO 277: 7-8

Situaȁia cu totul particulară din PO – deȁi deconcertantă ȋn sensul dificultăȁii practic insurmontabile de a explica o diferenȁiere atȁt de netă de celelalte texte contemporane – are avantajul de a constitui un argument cȁ tipul special *cunu(n)s* este rezultatul unei *contrageri produse pe teren romȁnesc* (vezi, mai jos, 4.1.), nu al evoluȁiei unui grup prepoziȁional latin *cum ipso*.

ȋn continuare vom ȋncerca sȁ ilustrȁm, printr-o serie de exemple, rezultatul cvasiregulat al contragerii *cu* + pronumele *ipse* ȋn textele romȁneȁti din secolul al XVI-lea.

1.2.3.1. Forme din ariile fȁrȁ rotacism

Deacȁ sȁ ȁsfita și sȁ ȁ blaȁgosloveascȁ ȁsȁ grȁȁscȁ ȁbrȁcȁndȁ-se **cȁ nȁsa** CL 3^r: 8-10

ȁi va naȁte sau va face **cȁnȁs** ȁte LP 229^r:1 de jos-229^v: 1

cȁ muȁrea frȁȁine-mȁeu printru ce e ȁpreunare desȁvrȁȁt [m ss.] **cu nusu** LP 273^r: 2-4

de va cineva lȁȁa ȁ muȁre a dzȁȁcu nusȁ LP 228^r: 6-7 de jos

apoi ȁi se n-are fi dzȁcȁt [m ss.] **cȁ nusa** [text slav intercalat], *nȁ poȁ* [ȁ ss.] a me [sic]
ȁsura **cȁ nȁsa**, cȁ mi se prinde ȁmȁ LP 229^v: 4-8 de jos

1.2.3.2. Forme din aria rotacizantȁ

Dimitrie acesta ȁi ceȁ ce sȁntȁ **curusȁ** meȁteri CV 6^v: 1-2 de jos

era vȁduȁi Trufimu efeseȁninȁ ȁ cetatȁ **cȁrusȁ** CV 17^r: 4-6

aceȁ ȁa-i [ȁ ss.] ȁi te curȁȁeȁȁ **cȁruȁ** ȁi te blaȁgoslovȁȁte **cu ei** CV 15^v: 1-3 de jos

sculȁ-se ȁpȁratȁ ȁi ghiemonu ȁi Veȁnichȁ ȁi ceȁ ce ȁideȁ **cȁruȁ** CV 41^v: 2-5

nece va deȁȁnge **cȁnrus** slava casei lȁi PH 41^v: 5-7 de jos

nȁ fȁrȁ dereapte [ȁ ss.] **cȁnrusȁ** nece credzȁrȁ ȁ porȁncitele lȁi PH 66^r: 3-5

Chema-va cȁtrȁ menre ȁi aȁdzȁiu-lȁ. Cȁnrusȁ sȁm'tȁ ȁ bȁnatȁ lȁa-lu-voȁu ȁi-lȁ voȁu
proslȁvi PH 78^v: 10-12

ȁi voȁu fi nevinovat [ȁ ss.] **curusu** ȁi mȁ voȁu curȁȁi de fȁrȁlegile meale PS 48: 4-7

meȁȁge de moare, nu le lasȁ toate, neȁ [ȁ ss.] deȁȁnge **curus** slava lȁi [ȁ ss. culcat] PS
153: 2-4 de jos

ȁie lui ca cȁmeȁe ce ȁtrȁȁsȁ ȁveȁti-se ȁi ca brȁu ce **cunusu** [sic] purure ȁcinge-ȁe PS
369: 2 de jos-370: 1

1.2.3.3. O altȁ particularitate care diversificȁ aspectul fonetic al contragerilor *cu* + pronumele *ipse* este propagarea nazalei (vezi 4.1.) – fenomen care poate fi considerat, ȋn limitele viabilitȁii ȋn timp a lui *cunus*-, un accident fonetic (vezi ȁi 3.4.). ȋntr-un text ca ES, totuȁi, care nu are decȁt douȁ contrageri de acest tip, propagarea lui *n* este prezentȁ ȋn ambele atestȁri:

ș^h ce^h ce era gata ^hnt^hrară **cununs^h** ^hn^h n^hnta ș^h ^hncu^hă^h ūș^ha ES100^r: 7-9
 când^h va veni fiū^h om^hnesc^h ^hn^h slava sa și toș^h svinț^h ingeri [sic] **cu nuns^h** ES 102^v:
 7-11

1.2.4. Grupuri cu prepoziția *la*. Cea mai curioasă trăsătură a grupurilor prepoziționale cu pronumele *ipse* în textele secolului al XVI-lea – prin care explicarea genezei formelor sudate cu *d-* se complică sensibil – este faptul că după prepoziția *la* (și după cele compusecu ea: *de la*, *până la*) nu apar *niciodată* forme cu vocală centrală la inițială, ci numai forme cu *d-*: ex. *de la dins^h* PH 56^r: 6 (prepoziția scrisă ^hl^hl^hl^h); 113^r: 13; *de la di^hsu* PH 1^v: 15-16; *la dinși* PH 66^v: 8; *de la dinși* PH 75^v: 9 de jos; *de la din 'șii* PH 112^r: 15-16; *de la dins^h* CP 284^v: 9-10. Iar ceea ce face ca acest tip combinatoriu să reprezinte un punct extrem de critic al explicațiilor istorice și etimologice este faptul că asocierea exclusivă a prepoziției (*de / până*) *la* cu forme în *d-* ale pronumelui *ipse* se produce consecvent și în *Palia* de la Orăștie, adică într-un text în care contragerile prepoziționale cu pronumele *ipse*, generale în cele mai multe texte, se produc pe scară extrem de redusă sau nu se produc deloc (vezi, mai sus, 1.2.1.-1.2.3.).

Ceea ce trebuie însă remarcat, ca amănunt de mare importanță în argumentarea originii formelor pronominale în *d-* – adică a formelor în care *d-* s-a redus la un element pur fonetic din structura pronumelui, așa încât orice formă de tipul *de(^h)ns-* / *di(^h)ns-* / *dâns-* (la care se adaugă alomorfele de m. pl. terminate în *-ș*) este *perfect echivalentă* cu forma corespunzătoare în care segmentul fonetic inițial este ^h(*n*)s- / ^h(*n*)ș- – este faptul că formele în *d-* ocurente după *la* au *același segment fonetic inițial*, caracterizat prin instabilitate (fonetică și grafică), pe care îl au contragerile prepoziției *de* cu pronumele *ipse* (vezi 1.2.1.). Încă de la cele mai vechi texte, după prepoziția *la* se întâlnesc în oscilație variante în *de-* și variante în *dî-*:

cărbū^hri [urmează slovele ^hl^h tăiate] *arser^h de la dens^h* PH 11^v: 1-2 de jos
se se teamă de D^hmn^hlu tot [T ss.] *pām'ntu^hl, de la den's^h leag'n^hă-s^h toți carii*
lăcuescu pre lume PH 26^v: 1 de jos-27^r: 2
și de ^hli^hmba cănrilor^h tăi dea [sic] *la dins^h de la vrăj'maș^h* PH 56^v: 5-7
că de la Dū^hmedzeu e mila multă dela dins^h mântuirea PH 113^r: 12-13
fōculū-^h tremise la dinși mănī^h cū bāsăul^h Său PH 66^v: 7-9
mila M^h nu voū spar'ge de la dinși PH 75^v: 9-10 de jos
Ferīce^h ce^h ce vor^h ^hplea pohta sa de la dīn'șū PH 112^r: 14-16
e eu scoș^h de la dins^h spata CP 284^v: 9-10 (la fel în celelalte două psaltiri coresiene)

Singurul text din secolul al XVI-lea în care apar în mod consecvent forme în care *d-* sudat este urmat de ierul mare – cu alte cuvinte, grafii de un tip care s-a generalizat târziu, nefiind încă încheiat nici în a doua jumătate a secolului al XVII-lea (vezi 3.5.) este Evangheliarul de la Sibiu. Trebuie considerat mai presus de îndoială că această particularitate reprezintă una dintre numeroasele deprinderi grafice fără acoperire fonetică; folosirea consecventă a ierului mare în locul unei slove pentru

vocală palatală este comparabilă cu consecvența cu care conjuncția *și* este notată *ș* (ш) în ES – ceea ce, dacă s-ar citi ca atare, ar reprezenta un tip de velarizare absolut inadmisibil într-o epocă atât de timpurie, în condițiile în care toate textele vechi românești arată că după consoanele din seriile cu durificare (în cazul de față, șuierătoarele) velarizarea lui *i* se produce cu totul excepțional¹. De aceea, formele cu *л* din ES trebuie considerate forme primare de tipul *dens-* /*dins-* și nu forme în care s-ar fi generalizat, la jumătatea secolului al XVI-lea, rezultatul influenței analogice² a seriei nesudate *л(n)s-*:

Atunce aduseră la dъnsъ prunčъ ES 71^r: 9-10 de jos

Zise Dōmmulъ către čea čе vīneră la dъnsъ Iūdei ES 83^r: 8-10 de jos

șъ tremeseră la dъnsъ ūcenicii sei ES 85^v: 1-2

Zise Dōmmulъ către veniții la dъnsъ Iūdei ES 89^v: 4-6

Zise Dōmmulъ veniților la dъnsъ Iūdeilorъ ES 90^v: 5-7 de jos

Zise Dōmmulъ către veniților la dъnsъ Iūdeilorъ ES 91^v: 4-7 de jos (structură în care sunt contaminate cele două tipuri sintactice ale lui *a zice*, prezente în exemplele anterioare: cel cu dativ și cel cu *către* + acuzativ)

În ceea ce privește situația grupurilor în care pronumele *ipse* este precedat de *la* în PO, caracteristica lor o constituie caracterul extrem de regulat al formelor sudate, în speță prezența consecvență a lui *i* (и) după consoana *d-*. Este, cum am spus deja, o asociere extrem de greu explicabilă între două fapte: cel că prepoziția *de* urmată de pronumele *ipse* își păstrează în acest text autonomia, negenerând contrageri de tipul *dins-*, și acela că prepoziția *la* este urmată întotdeauna de o formă identică cu ceea ce în alte texte (vezi 1.2.1.) este un grup prepozițional contras.

Singura soluție (nu foarte satisfăcătoare) pentru o atare situație ar fi că modelul combinatoriu *la dins-* va fi fost împrumutat din graiuri în care contragerea în grupurile cu *de* era curentă; situația generală pe care o au în acest text grupurile prepoziționale cu pronumele *ipse* rămâne oricum o curiozitate, în sensul că o diferențiere dialectală netă între graiuri cu contragere și graiuri fără contragere rămâne un domeniu de configurare a ariilor corelative cu totul neobișnuit pentru limba română.

Ĭarâ sâ ō vōrfora [sic] *dela dīnsulъ* 252:7

La dīnsu se strīnseră derept лnsâ [nespațiate grafic] *toți fečorii lu Levi* 289:10-11

Dup-acea fīii lū Išraiълъ лncâ tōți la dīnsulū mearseră 297:7-8

¹ Singurele cazuri în care se poate vedea cu oarecare consecvență velarizarea lui *i* după consoane dure, cel puțin înainte de 1700, sunt acelea în care *i* se află în poziție nazală, în speță *jin* și *singur*.

² Este de presupus că ceea ce a determinat răspândirea fonetismului cu vocală centrală după *d-* a fost *analogia* cu formele în *л(n)s-*; factorul fonetic intră aici într-o foarte mică măsură, numai pentru aria cu *d* dur (adică pentru Țara Românească) și este greu de admis chiar și aici, cel puțin înainte de 1750 – dat fiind că, în timp ce evoluția *de* > *dă* este curentă în Țara Românească, atât în documente, cât și în texte literare, evoluția vocalei palatale închise în același sens (*din* > *dăn* și mai târziu > *dîn*) este excepțională înainte de secolul al XVIII-lea.

cine atare nevoe va avea, meargă la dinșii 260:2

cūm preūiia la dinșii să fie cu obiçaū de vecie ȁntre Iṣrai 275:1-2 de jos

1.2.5. Grupuri cu prepoziții în -u. Gradul superior de fixare a combinațiilor prepozițiilor în -u (și, în mod special, a prepoziției *întru*) cu pronumele *ipse* se reflectă în opoziția foarte netă dintre *regularitatea contragerilor* în secvențe de acest tip și absența aproape totală a contragerilor în combinație cu celelalte prepoziții (vezi 1.2.1., 1.2.2., 1.2.3.), pe care o întâlnim în *Palia* de la Orăștie. În timp ce, precedat de alte prepoziții, pronumele *ipse* își păstrează în PO, aproape fără excepție, autonomia fonetică (vezi mai sus), în combinațiile cu prepoziții în -u formează un singur corp fonetic cu prepoziția a cărei vocală finală se elidează:

da-voū ție acel ȁ pȁmȁnt ȁ arȁtorū, și cu acela depreūnȁ și peșterea *din trȁns* PO 74: 2-3

50 derepȁ ce sȁnt ȁ ntrȁnsū PO 58: 9-10 de jos

și să nu mă ȁ caȁi *dentrȁnsul* ȁ crud ȁ nemicȁ PO 215: 3-4

nice să rămȁe *dentrȁnsul* ȁ pre demȁneaȁ PO 215: 6-7

neci strȁin ȁ nu mȁnȁnce *dentrȁnsū* PO 219: 10 de jos

și sū ȁ n partea desupra să fie ō gurȁ *ntrȁnsu* PO 273: 15-16

Regula elidării lui -u este bine reprezentată în toate textele din secolul al XVI-lea:

Ȃrȁ aduserȁ Lui ū ȁ n oȁ mutȁ, dracul ȁ n trȁns ES 25^v: 8-10 de jos

ȁtrebaȁ cine ȁ n trȁns ȁ doȁtoinicȁ ȁ ste ES 27^v: 12-14

nu ȁste Dūmnezeu ȁ ntrȁns CP 13^v: 1-2 de jos (CP₂ înainte-le)

și vreava mea ȁ ntrȁns ȁ ntrȁ ȁ ūreachea lui CP 25^v: 7-8 (fȁrȁ grup pronominal în CP₂)

de lūcirea ȁ ntrȁns ȁ nūōri ȁ mblȁ CP 25^v: 4-5 de jos (CP₂ înainte-i)

și ȁchinȁ-se ȁ ntrȁns ȁ toate ōcinele liȁbilor CP 37^v: 7-8 (CP₂ înainte-i)

deșchide cȁtrȁ Domnulȁ calea ta și ūpovȁȁste ȁ ntrȁns CP 64^v: 3-4 (la fel în celelalte două psaltiri coresiene)

Beȁ denȁ trȁnsȁ toȁ ES 107^v: 6-7 de jos

Fixarea realizării fonetice cu eliziunea lui -u după grupul -tr- este urmarea unei tendinȁe a cȁrei putere se reflectȁ în apariȁia unor eliziuni în afara grupului prepoziȁie + pronume, în virtutea purei similitudini fonetice a constituenȁilor:

și vinerȁ cȁtrȁnsū ȁ pū'ra slȁbitulȁ de vene. Pū'ra-lȁ patrȁn'ȁ și nū se putea ȁpropia cȁtrȁnsulȁ derep'ȁ nȁrodulȁ CT 70^v: 2-6 de jos

1.3. Raportul dintre pronumele *ille* și pronumele *ipse* în grupuri prepoziȁionale în limba romȁnȁ veche. Dupȁ cum se poate constata din examinarea tuturor surselor din epoca celor mai vechi atestȁri – și dupȁ cum s-a putut vedea

deja din exemplele reproduse sub 1.1. și 1.2. –, cele două serii de pronume personale pe care le-a avut limba română veche sunt, în principiu, echivalente în cele mai multe tipuri de grupuri prepoziționale. Acolo unde există restricții sau, cel puțin, tendințe de evitare a anumitor combinații, ele afectează întotdeauna pronumele *ipse* și niciodată pronumele *ille* și sunt determinate de atât de structura fonetică a prepoziției, cât și de cea a pronumelui următor. Este vorba, pe de o parte, de restricția semnalată deja sub 1.1.6. (pronumele *ipse* nu apare niciodată precedat de prepozițiile *în* și *din*) și, pe de altă parte, de raritatea situațiilor în care după prepozițiile *lângă* și *după* se folosește pronumele *ipse*. În cazul prepoziției *lângă*, evitarea combinării cu pronumele *ipse* se datorează, în modul cel mai verosimil (vezi 1.2.2.3.), unei cauze în principiu identice cu aceea pentru care *ipse* este exclus după *în* și *din*: repetarea, în succesiune imediată, a segmentului fonetic vocală centrală + consoană nazală nu este tolerată; atunci când succesiunea este mediată prin silaba finală *-gă* a prepoziției *lângă*, repetarea pare a fi evitată, fără a fi cu totul exclusă. În ceea ce privește prepoziția *după*, numărul foarte mic al exemplelor de contragere cu pronumele *ipse* trebuie evaluat, firește (ca pretutindeni, de altfel), și în funcție de frecvența situațiilor în care este nevoie de o asemenea combinație; dar pare destul de clar că pentru prepozițiile în vocală centrală (v. dr. *cătră*, *după*, *lângă*) există o constrângere de combinație cu un pronume având vocală centrală la inițială și că se abate de la această regulă prepoziția *cătră*, pe care prezența grupului medial *muta cum liquida* o apropie de prepozițiile *întru* și *dintru*; în virtutea acestei apropieri, combinațiile de tipul *cătr-ăns*- tind să egaleze, prin regularitate și frecvență, combinațiile de tipul *tr-ăns*- și *dentr-ăns*- / *dintr-ăns*-.

La numeroasele exemple de combinație a prepozițiilor cu ambele serii de pronume personale – din care am transcris, sub 1.1. și 1.2., numai un număr suficient pentru a ilustra în mod concret aspectul pe care îl au diversele combinații – se adaugă două tipuri de situații care confirmă echivalența absolută a celor două serii pronominale în grupurile prepoziționale.

1.3.1. Folosirea alternativă a pronumelor *ille* și *ipse* în contexte paralele.

Faptul că cele mai vechi texte românești sunt în majoritate traduceri de texte biblice este în măsură să dovedească echivalența seriilor pronominale: comparând diferite redări în românește ale aceluiași pasaj biblic, se poate vedea, în numeroase cazuri, cum același pronume din original a fost redat în românește fie prin pronumele *ille*, fie prin pronumele *ipse*.

vine *cătră ei* (dar: *să vie cătr-ănsii* în pasajul corespunzător din C. Ap.). *Și dreptu un meșterșug a fi, prefu la dinșii și lucra Cod. Br. 192: 8-11*

să se spământe de el, *toată sămânța lū Izrail*, CP 37^r: 3-4 (dar *de însul* în CP₂)

Să se spământe de Domnul, *tot pământul*. *De El* rădică-se toți ce viu pre lūme CP 55^v: 1-4 (*dentr-însul* rădica-se-vor în CP₂)

și Zeul pre mijloc *de el* nu rădică-se CP 85^v: 5-6 de jos (Dumnezeu ... *de însul* și nu se va pleca în CP₂)

- Că de Elū e spăsenia mea și Elū e Dūmnezeul_h mîeu* CP 111^r: 9-11 (**dentr-însu** în CP₂)
ce ȱtoarce marea ȱūscat_h, ȱrăure trecu cu piçoarele, aci_h veselimu-ne de El_h CP 117^v: 2-5 (veseli-ne-vom **d-însul** în CP₂)
și blagoslovescu-se de El_h toate genūchele pămîntului CP 134^r: 3-4 de jos (**de însul** în CP₂)
Că Domnul_h milōste și mūltă de El_h izbăvire. Și El_h izbăveaște I_hsra_hil_h de toate bezaconūile lūi CP 255^v: 5-8 (**dentr-îns** în CP₂)
Vō_h ce temu-se de El_h face și rŭgăciunea lor_h ascultă CP 277^r: 2-5 (se temu **d-însul** în CP₂)
Dŭlce vrŭ Domnul_h spre cei ce timu-se [sic] de El_h CP 279^v: 6-7 (temu-se **d-însul** în CP₂)
ce ȱpotōp_h de ape mŭlte cātră El_h nŭ se apropie CP 53^v:1 de jos-54^r: 1 (**cātr-însul** în CP₂)
Cātră El_h cu rosdu_h [sic] mîeu chemai CP 118^v: 11 (**cātr-însul** în CP₂)
ferecați toți ce_h ce se nădăjduesc_h pre El_h CP 2^v: 10-11 (**spre însu** în CP₂)
că ȱ El_h veselește-se inema noastră și ȱ nŭmele Lui sfă_hnt_h ūpovăi_hm CP 56^v: 5-7 de jos (**că d-însul** în CP₂)

1.3.2. Coocurența pronumelor *ille* și *ipse* în același enunț. În contextele care conțin două (sau mai multe) grupuri pronominale prepoziționale, alternarea pronumelui *ille* cu pronumele *ipse* dovedește statutul lor identic în limba română veche. Pronumele aflate în alternanță în pasaje de mică întindere pot fi chiar coreferențiale – așa încât explicarea alternanței prin alți factori decât echivalența seriilor este exclusă.

- treameaseră [sic] cātră elu bărbați doi, rugându-l se nu leanească-se [sic] a veni până la dinșii* (Δηῖνῶν) Cod. Br. 102: 2-6 de jos
 ... vine cātră ei. Și dreptu un meșterșug a fi, prefu la dinșii (Δηῖνῶν) și lucra. Era amu curelari... Cod. Br. 192: 8-13
 Car_h lâcuindu [n ss.] cunusu_h văzu că e amăgită și ȱșelată de e_h DÎR LXXXIX (1593; mărturie în procesul lui Petru Șchiopul) 1^r: 6-7 de jos

1.3.3. Relevanța etimologică a echivalenței pronumelor *ille* și *ipse*. Din faptul că pronumele *ille* și *ipse* au fost în limba română veche echivalente în toate tipurile de grupuri prepoziționale (restricțiile care blochează anumite combinații fiind evident de natură exclusiv fonetică) rezultă că nu se poate admite o specializare foarte veche a pronumelui *ipse* pentru folosirea după prepoziție, prin care să se explice o fixare ante-românească a unor grupuri de tipul *cum ipso* > *cunu(n)s*- și (*illac*) *ad ipsum* > *la dens-* / *dins-* / *dăns-* (vezi mai jos, 3.). Toate contragerile prepoziționale cu pronumele *ipse* sunt de dată românească și sunt determinate de structura fonetică a prepozițiilor; faptul că întotdeauna contragerile se produc în grupurile cu *ipse* și niciodată în grupurile cu *ille* se explică printr-o tendință,

generală în dacoromâna veche, de *eliziune în hiaturile cu vocală centrală* (vezi, mai sus, 1.2.).

2. Formele cu *d-* alipit la reflexele lui *ipse* în limba română veche

După cum s-a văzut sub 1.2.4., cele mai multe atestări ale formelor cu *d-* sudat ale pronumelui *ipse* în textele din secolul al XVI-lea au aspectul unor variante poziționale ale acestui pronume în combinație cu prepoziția (*de / până*) *la*. Cu toate acestea, există o serie de contexte care ilustrează folosirea formelor cu inițială consonantică după alte prepoziții. Cele mai multe cazuri de acest tip se situează către sfârșitul secolului al XVI-lea și ar putea fi interpretate în sensul că „emanciparea” formelor în *d-* de constrângerea lor distribuțională originală trebuie să se fi produs în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea – ceea ce concordă cu faptul că în prima jumătate a secolului al XVII-lea, grupurile prepoziționale primare dețin încă o poziție (extrem de) puternică în anumite texte (vezi situația descrisă mai jos sub 3.). Atestările mai timpurii ale unor forme în *d-* în alte contexte decât *la* par să se explice prin factori contextuali de diverse naturi.

Spre exemplu, în pasajul următor, care este din *Tetraevanghelul* coresian de la 1560-1561, prezența unei forme în *d-* după prepoziția *cu* se datorează unei evidente greșeli, deoarece în contextul respectiv este vorba de un om adus nu „cu”, ci *la* Mântuitorul Hristos spre a fi vindecat:

atun'ce adūseră cu din'sulb ōr'b_h și mūt_h CT 24^f: 4-5 de jos

Celelalte atestări sunt din ultimele două decenii ale secolului al XVI-lea. Pentru pasajul:

Chema-va cătră Mine și aūzi-voi el_h. Cu el_h sânt_h ȁ scr_hbi CP 179^f: 7-9

aparatur critic al ediției elaborate de Stela Toma (vezi la *Surse* CP) dă corespondentul *cu dīnsul* în Psaltirea slavo-română din 1589(= CP₂).

Tot la Coresi, în *Evanghelia cu învățătură* (= CC₂) tipărită la Brașov în 1581, apare o formă în *d-* după prepoziția *pentru*:

Ce feace atunce mu_hrea? Deaca se văzu pre ȁ că e ūitată, și ȁtorși și ce_h ce se ruga pentru dīnsa, și ȁ nu se măhni CC₂ 150^f: 2-4 de jos; precedat pe r. 6-7 de jos de: ūcenicilōī ce se rŭga pentru ȁ

În predica intitulată de Hasdeu (CB II 82 [75]: titlu), după cele dintâi cuvinte ale textului, *Să neștire buru creștīru* și datată „circa 1600” (CB II 81 [73]), cuprinsă între filele 63^v și 67^v din *Codicele Sturdzan*, apare o singură dată pronumele în *d-*, după prepoziția *de* – având, la fel ca în psaltirea coresiană, fonetismul arhaic cu vocală palatală:

stī_hse ce era ȁrut [m ss.] de dī_hsu. [text slav intercalat] Mu_hci iaduī Cela ce au pogoritu ȁ ȁ [sic] iadu Cod. St. 66^f: 2 de jos-66^v: 1

Singurele exemple documentare de forme cu *d-* sudat din secolul al XVII-lea sunt și ele ocurente în alte contexte decât prepoziția *la*. Cel dintâi este de același tip cu cel din *Codicele Sturdzan* și apare într-un document muntenesc, adresat unor boieri ce pribegiseră în Moldova de către boierii rămași, profund nemulțumiți de politica lui Mihai Viteazul:

ci acum ne face și Mihaîu vodă [silaba *Аѣ* ss.] *atâta mare rău și mai mare năpăști ne face, de câți amu* [8 ss.] *rămasu și câți amu* [8 ss.] *hălădui* [т ss.] *de turci și de tătari iară de dișu* noi perimu [8 ss.] *acum* DÎR XVIII* (Târgoviște, 1599) 1^v: 12-14

Celălalt exemplu se găsește într-un document legat de domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania, prezentând grupul prepozițional cu *d-* sudat după prepoziția *cu* – adică, la fel ca în psaltirea coresiană de la 1589 (vezi mai sus) în poziția extrem de specificului *cunus-*; la această formă trebuie remarcată, de asemenea, prezența vocalei centrale după *d-* (fenomen puțin obișnuit înainte de 1600; vezi 1.2.4.):

și au poruicit [м ss.] *măria lui pre solii mării lui și va grăi doamnealui cu dășii* și va *oprăvi* DÎR XXXVI (Transilvania, martie-aprilie 1600) 250^r: 3-5 de jos

La exemplele transcrise mai sus se adaugă două cazuri de folosire a unor forme în *d-* ale pronumelui *ipse* în ceea ce pare a fi poziția de obiect direct (neprepozițional). Ambele forme sunt cu verbul *a întreba* (care este tranzitiv, cu regim sintactic neschimbat în diacronie) și ambele sunt anterioare extinderii morfemului de origine prepozițională la acuzativul personal. Dacă, potrivit decodării firești a contextelor la care ne referim – adică excluzând posibilitatea unor contaminări de structuri (pe un traseu care ar fi, de altfel, greu de ghicit) –, am avea într-adevăr de-a face cu pronumele *dens-* / *dăns-* în poziție de obiect direct, atunci aceste două exemple ar constitui două cazuri uimitoare de *folosire a acestui pronume în afara grupurilor prepoziționale*, ceea ce ar fi cea mai timpurie atestare a transgresării constrângerilor lui sintactice (vezi 1.):

tr-acevreamapropiără-săcătre I<su>s saduchei ce grei că nu e vîiere și trebară dăns greind [А ss.] ES 86^r: 3-7 de jos (în textul slav paralel, pe coloana din stînga a aceleiași pagini: *i vŭprosiše ego gl<agol>ește*)
și adună tăi preuții și cărtularii ômenești și treba deșii [nespațiat grafic] iō e H<risto>s să nască CT 2^v: 8-10 de jos

3. Evoluția grupurilor prepoziționale cu pronumele *ipse* după 1600

Grupurile prepoziționale pe care le putem numi *primare* – în sensul de păstrare a caracteristicilor formale specifice textelor celor mai vechi – continuă să apară o vreme, în textele posterioare anului 1600, alături de grupurile prepoziționale *secundare* – adică în a căror structură intră forme ale pronumelui *ipse* având la inițială consoana *d-* (și fiind, ca atare, în afara domeniului contragerii în fonetică sintactică).

3.1. Singurele grupuri pronominale prepoziționale care se întâlnesc cu regularitate în formele lor primare, în textele posterioare secolului al XVI-lea, sunt cele cu *întru* și *dintru*; diferențierea foarte netă a prepoziției *pentru* (nu numai asemănătoare formal prin identitatea finalei, dar și înrudită etimologic) de *întru* și *dintru* s-ar putea explica prin faptul că în epoca cea mai veche nu a avut un grad de recurență comparabil cu al celorlalte două, în virtutea căruia să se fi putut fixa în aceeași măsură – fiind concurată, în cele mai multe tipuri de combinații, de prepoziția arhaică *d(e)rept*. Din acest motiv, grupurile cu *întru* și *dintru* sunt grupuri primare păstrate după 1600 și până în epoca actuală, în ariile în care pronumele *ipse* a rămas viabil (vezi hărțile 1 și 2), în timp cu grupurile cu *pentru* sunt secundare:

deci feaceră un cal de lemn găunos și achiseră ătr-ânsul niște brăbați Moxa 309 [335]: 2-3 de jos

și era ătr-ânsă scriptura lui Ōmir: Iliada și Ōdisia Moxa 328 [380]: 22

era o besearecă aproape de sveta Sofia și era strânse cărți ătr-ânsa: trei ătunearece și trei mii, și era a toată lumea filosofii ătr-ânse adunate Moxa 328 [380]: 10-12

Dumnedzeu ăste lumină și ătunearec' ătr-ânș nu ăste nemică Răsp. 19^v: 7-9

cealea ce mai nainte le-au gătat' Dumnedzeu ca ătr-ânse să ăblăm Răsp. 18^v: 14-15

Deci dentr-ânsul se scorni negură ătunecată și vihor ăute pre creștini Moxa 321 [369]: 3-4

și deade tuturor de bea vin dentr-ânsul Moxa 330 [383]: 14

Deacii născu dentr-ânsa pre Constie Moxa 317 [363]: 6

Deci născu dentr-ânsă un cocon Moxa 320 [369]: 36

El băgă ă foc trei dentr-ânse și-i le plăti Moxa 311 [356]: 23-24

Într-un text cum este *Alexandria* de la 1620, pronumele *ipse* apare exclusiv după prepoziția *întru*:

... și ave de toate poamele într-însul Alex. 11^r

Și-l spintecară și găsiră într-însul inima lui Alex. 21^r

iar aice dept cest loc este o peștere mare, și oarecând întrat-au într-însa oameni Alex. 48^v

Iar Filip vraciul spintecă o mășcoaie vie și băgă pre Alexaṁdru într-însa și zise Alex. 72^r

Iar Filip vraciul spintecă o mășcoaie vie și băgă pre Alexaṁdru într-însa și zise Alex. 72^r

Un indiciu al stabilității combinațiilor primare dintre prepozițiile cu baza etimologică *intro* și pronumele *ipse* – la care se adaugă o reflectare a ceea ce pare a fi o preferință, și ea stabilă în diacronie, pentru pronumele *ipse* (în detrimentul pronumelui *ille*) după prepozițiile „în” și „din” – îl oferă dicționarul latin-român al lui Teodor Corbea. Corbea traduce aproape regulat verbele latinești cu prefixul *in-* prin grupuri verbale românești cu *într-îns-* (exemplele sunt în număr de ca. 100):

illido,-is, illisi,-ere *lovăscu într-însu, lovescu spre dâns* TC 141^v

immorior,-aris *moriu într-îns* TC 143^r

implico,-as *legu într-îns, incurcu, acătu într-îns* TC 144^v

infigo,-is,-xi,-ere *junghii într-îns, împungu într-îns, înhigu într-îns* TC 152^r

Grupurile prepoziționale cu *pentru* sunt bine atestate în *Răspunsul...* lui Varlaam și ilustrează o asociere consecventă cu formele pronominale cu *d-* sudat; stabilitatea acestui tip combinatoriu reiese și din contextele în care grupuri secundare cu *pentru* alternează cu grupuri primare conținând alte prepoziții:

Ce strămbătate ăaste soliei lui Hristo>s când' cătr-ăns și pețru dâns' cu sv<ionții ne rugăm? Răsp. 27^r: 4-6

cu această le slujim' și cu nuș' Domnul D<u>mnedzeu lăudăm' și pentru dănsi mai mare slujbă Lui facem' Răsp. 27^v: 8-10

Pe de altă parte, prepoziția cvasiomoformă *printr(u)* (care se poate considera o variantă combinatorie a lui *prin* înainte de cuvinte cu inițială vocalică) apare la Teodor Corbea într-un tip combinatoriu primar:

supervado,-is,-ere *trecu dincolo, mărgu de ceaea parte printr-îns* TC 332^v

Aceasta arată că toate prepozițiile în care este *recognosibilă* baza *în* și sensul „în” (în speță *în*, *din* = *de* + *în* și *prin* = *p(r)e* + *în*) au variante combinatorii „extinse”, raportabile etimologic la adverbul latin *intro* (în speță *întru*, *dentru* / *dintru* = *de* + *întru* și *printru* = *pre* + *întru*), și sunt stabile în diacronie în combinația cu pronumele *ipse*, reprezentând un tip fonetic păstrat fără modificări începând din secolul al XVI-lea și până în prezent.

Cu toate acestea, substituirea formelor primare ale pronumelui *ipse* prin forme cu *d-* sudat, după prepozițiile cu baza *intro*, este un fenomen atestat încă din preajma jumătății secolului al XVII-lea. Spre deosebire de ceea ce reflectă harta 1—unde se pot vedea, izolat, forme cu *d-*, dar numai precedate de prepoziția *în*, nu și de *întru* —, apariția pronumelui *ipse*, în variante secundare cu *d-* sudat, după prepoziții cu baza *intro* se poate vedea în diferite texte românești redactate de-a lungul secolului al XVII-lea:

întru Mene va petreace și Eu întru dâns Ș. t. 18: 6-7 de jos

Unul **dentru dănșii**, Pătrașco-vodă, au agiuns de au fost mitropolit la Chiov Cost. Let. 58 [172^v-173^r]: 2-3

și cât știm de lucruri trecute în țara noastră, mai mult dintru dănșii știmu Cost. Let. 123 [239^r]: 18-19

și de i-ari trimite unul măcară dentru³ dănșii, să aducă de grumadzi pre Ștefan Gheorghie logofătul Cost. Let. 138 [254^v]: 13-14

³ Editorul P. P. Panaitescu transcrie această formă cu *ă* la finală; de obicei, semnul *ă* este folosit de el la finala cuvintelor cu radical în consoană, pentru a reproduce ierul mic fără valoare

3.2. Grupurile prepoziționale cu *de* și pronumele *ipse* – din a căror contragere cvasireglată trebuie să se fi născut paradigma *dâns(ul)* (vezi mai sus, **1.2.1.**; vezi și **4.2.**) – sunt încă foarte bine atestate, la începutul secolului al XVII-lea, în Hronograful lui Mihail Moxa; în texte ceva mai târzii – către jumătatea secolului al XVII-lea – ele sunt în minoritate netă față de grupurile secundare prepoziție + forme în *d*-. Regresul combinațiilor primare cu *de* în favoarea celor secundare trebuie explicat prin (cvasi)identitatea formală a grupurilor contrase cu forme pronominale în *d*- (înainte de generalizarea fonetismului cu vocală centrală în seria sudată):

Ōarecui-i fu milă d-insul și vru să le gonească Moxa 313 [358]: 1

Atunce se apropiară d-insul nește arumitori hitlean Moxa 329 [381]: 9-10

Și avea 7 fečori născuți den doamnă-sa Ėvdochî, ce duč grije d-insa, că era tinără și frumoasă Moxa 340 [398]: 6-7

Aduse-și aminte de cel părinte ce prorocise d-inșii, deci se temde Mihail ... Moxa 330 [384]: 6-7 de jos

Contragerile de acest tip primar sunt în număr de 8 în textul lui Moxa și nu li se opun cazuri de folosire a formelor sudate după *de*; de asemenea, nu există grupuri secundare cu *de* în *Răspunsul* lui Varlaam, care are o combinație primară:

...când [A ss.] aicea pre lume svînții până-s vîi nu știu dînșii ce svrșit [T ss.] vor avea Răsp. 26^r: 4-5

În schimb, în textul contemporan (și, la fel ca *Răspunsul*, moldovenesc) *Șapte taine*, combinațiile primare sunt deja minoritare (în număr de 3) în raport cu cele secundare (8 la număr):

ceale șapte taine mari a besearicii careaș d-inse rânduită cu toate treabele ei Ș. t. 4: 16-17 (titlu)

Pentr-aceia foarte cu trezvie mare să avem știință d-inse și spre aceaea învățatură să ne avem ochii deșchiși Ș. t. 5: 4-6

Când să va tâmpla să cadză unul d-inși în boală Ș. t. 60: 1 de jos-61: 1

Dar:

Cândai va afla milă și iertare de la Domnul Hristos pentru giurământ strâmb ce-au făcut și s-au lepădat de dâns, c-așea dzice Grigórie Bogoslov Ș. t. 53: 13 de jos

păcatele celuia ce să ispoveduiaște cătră tine așea să-ț fie grije de dânse ca și cum are fi sângure ale tale Ș. t. 49: 9-10 de jos

Grupurile primare cu (s)pre- – în cazul cărora este remarcabilă asocierea tipului fonetic arhaic cu inovația folosirii morfemului de origine prepozițională ca marcator al obiectului direct prepozițional – sunt în raporturi variabile cu grupurile

fonetică din manuscris (cum rezultă din explicațiile de la p. 35 a ediției). Scrierea cu **л** în loc de **ш** în **дентрл** ar putea fi o dovadă că deprinderea cea mai firească era, totuși, aceea de a folosi această prepoziție cu forme primare ale pronumelui *ipse*, cu alte cuvinte în contrageri în care *-u* se elidează.

secundare corespunzătoare, de la text la text. Traectoria substituirii grupurilor primare prin cele secundare nu este lineară nici cronologic, nici dialectal (grupurile secundare sunt predominante, de exemplu, în *Ș.t.*, în timp ce în *Caz. I.* tipul primar are o mare viabilitate):

*deci zise de răsipiră casa lui Petrov^u boïarinul până [†] temelie și **pr-insul** scoaseră [†] mijloc^u de tr^ug^u, de fu bătut^u foarte Moxa 331 [385]: 2 de jos-332: 1*

*și născu-se fečor^u de[†] Ėlena, fata lui Roman^u, de-l^u chema **pr-insul** Roman^u, pre numele moșu-său Moxa 336 [392-393]: 24-25*

*Deacii soarele bătea [†]sticle, de acola^u eșia foc ca fulgerul și le ardea corabîile și **pr-insii**, deci se spăreară și se mutară de pre apă toți Moxa 325 [375]: 4-6*

*și noi [†]că dzicem' aș^u și mărturisi^m cu^m pentru credință [†] har^u ne spăsim', iară-i [†]trebă^m **prinșii**, ôare care credință Răsp. 22^v: 8-10*

*„Pomăzuitu-l-au **pr-ins** Dumnedzău cu Duhul Svânt Ș. t. 13: 3*

*strica-l-va **pr-ins** Dumnedzău cum grăiaște Pavel apostol Ș. t. 60: 16*

*Pentru ceta ce-ș va lăsa muiarea, fiind îndemnat de altă muiare pentru să o ia **pr-insă** Ș. t. 67: 9-10 (titlu)*

Chiar și în sistemele în care grupurile primare cu *pre* sunt foarte stabile chiar și în domeniul inovator al marcării acuzativului personal se întâlnesc totuși combinații secundare precum.

*deci **pre densa** ô bâgară [†] temniță Moxa 310 [355]: 6 de jos*

Există chiar exemple de alternanță între un grup primar și unul secundar în același context și cu aceeași valoare, de obiect direct:

*aseamenea lōr^u să hie toți ce^u ce-i fac' **pri[†]șii** și toți ce^u ce să nedejduesc' **pre dănșii** Răsp. 23^v: 3-5 de jos*

Cu toate acestea, tendința de substituie este foarte puternică – raportul care există, la 1645, între tipul primar în *Ș. t.* (4 ocurențe) și tipul secundar în același text (14 ocurențe) fiind cât se poate de elocvent:

*De-aciaa va ceti molitvele Svântului Mir și-l va pomăzui **pre dâns**, de-aciaa să cânte Ș. t. 9: 16-17*

*de să va prileji acoleă diacon sau călugăr prost, să-l boteadze **pre dâns**. Ș. t. 9: 7-8 de jos*

*Acela veni și începu a-i posluși și a-l desculța **pre dâns** și a-l dezbrăca de haine Ș. t. 20: 21-22*

Pe lângă dezvoltarea ca morfem al acuzativului personal, *pre* apare în combinații primare și cu valoarea lui propriu-zis prepozițională:

*Toți ceia ce vor fi botedzați numai într-o afundătură sau va fi turnat numai o dată apă **pr-ins** pre aceia să-i boteadze al doile rând Ș. t. 7: 1 de jos-8: 2*

*Atunce să postiră și să rugară și-ș puseră mânuile **pr-inși** și-i tremiseră Ș. t. 32: 12-13*

Prepoziția *spre* se întâlnește încă frecvent în grupuri primare, într-un text timpuriu ca al lui Moxa (care are 8 combinații primare și nici una secundară):

Deacii veni mănălu Dumnezeu spr-insul și-i aru,carâ pizmâ toți Moxa 324 [374]: 3-4

Că se sculă spr-insa unul de, curte de cei vestiți Moxa 329 [382]: 5 de jos

Ce nu putu răbda, ce aru,câ urgie spr-inșii cu pizmâ Moxa 305 [347]: 24-25

Dar, încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea, apare și în combinații secundare, alături de:

atunce darurile Duhului Svânt să varsă spr-ins Ș. t. 12: 9-10 de jos

apărând:

de să va visa omul cu vreo fâmeaie ce va fi avut poftă spre dânsă, ca să nu să cumenece
Ș. t. 30: 4-5

spre dâns nedejdui că, câ ne va și mai izbâvi Răsp. 25^v: 11-12

Fluctuațiile din texte arată că nu se pot fixa limite cronologice ferme pentru înlocuirea contragerilor primare cu forme în *d-*, în combinațiile cu prepoziții în *-e*: în unele texte se întâlnesc contrageri până către jumătatea secolului al XVII-lea, în vreme ce tipul inovator este deja prezent aproape de începutul secolului (vezi și mai sus):

Împărate, acmu să aducem lefantele și să facem pre dinsele podure Alex. 32^v

3.3. Prepozițiile în -ă. Tipul recurent *cătr-ăns-* (vezi, mai sus, 1.2.2.) se păstrează încă la începutul secolului al XVII-lea:

Îa răspunse cătr-ănsul: adevăr, iaste ... Moxa 331 [385]: 28

El văzu o fată prea frumoasă și, ățeleaptă, deci grăi cătr-ănsa cu ispită Moxa 331 [385]: 26-27

El se regăsește și către jumătatea secolului:

Ce strămbătate iaste soliei lui H<risto>s când' cătr-ăns și pe<tru dâns' cu sv<in>ții ne rugăm? Răsp. 27^v: 4-6

că nu cu frica lui Dumnedzău, ce cu poftă trupască s-au apropiat cătr-însă Ș. t. 60: 16-17 de jos

Dar, la fel ca toate tipurile arhaice, tipului primar cu *cătră* este concurat de tipul secundar:

Cătră dănsu și pentru spăseni lumiei ġunghe<mi> mîelușelu<I> Domnul' nostru I<su>s H<risto>s Răsp. 32^v: 3-5

Răspunse cătră dâns acest boiărin: „Părinte, ... atunceș, într-acel ceas, m-am aflat sănătos.” Atunce dzise svântul cătră dâns: „Fiule, data-i preoților prescuri să facă liturghie pentru sufletul tău?” Ș. t. 22: 20-21

Instabilitatea combinațiilor prepoziționale cu pronumele *ipse*, cel puțin până la jumătatea secolului al XVII-lea, se reflectă în contexte cu coocurență precum:

cum mărturiseaște Svânta Scriptură de dzice: „Și să aduna cătr-îns toată lătura iudeilor și a Ierusalimului și să botedza toți întru apa Iordanului de la dâns și-și ispoveduia ei sânğuri păcatele sale” Ș. t. 45: 10-12

În ceea ce privește prepoziția *după*, slaba ei atestare în contrageri primare, înainte de 1600 (vezi 1.2.2.) este compensată de bogăția cu care, grație contextelor referitoare la succesiuni cronologice, apare în Hronograful lui Moxa (13 atestări):

Nerue dup-ânsul dobândise domni Moxa 314 [360]: 31-32

Și dup-âns stătu Marco domn Moxa 315 [361]: 24

Dup-ânsul stătu Pertinax, prea bătrânul Moxa 316 [362]: 5

Deacii fu Vrut, mai mare Rvmului, cu sfatul bătrânilor, și Colatin, iară dup-ânsii alții Moxa 312 [357]: 6-7

Prepoziția *după* apare în același tip primar și atunci când este folosită în sintagma *a da* [o fată] *după* X „a o mărita cu X”:

Deci-ș deade fie-sa Zoe dup-ânsul Moxa 338 [395]: 19

Acest tip primar mai apare încă la Varlaam, cu peste două decenii mai târziu:

dup-ânsul (Дѣтѣмъ) Caz. I.111^r: 10; 115^r: 6-7

Prepoziția *lângă* – pentru care sursele cele mai vechi reflectă o distribuție aproape defectivă înainte de pronumele *ipse* (vezi 1.2.2.3.) – este bine atestată în grupuri cu acest pronume, o dată ce inițiala lui se modifică prin sudarea cu *d*. Combinația este recurentă (9 exemple) în dicționarul de sfârșit de secol XVII al lui Teodor Corbea, care apelează la *lângă dânsul* pentru a reda valoarea prefixului latin *ad*:-

allabor,-eris lângă dâns *cazu, lângă dânsa curu*

assectatio, g.f. umblare după dâns, lângă dâns *învârtejire*

accubuo,-as,-are lângă dâns *șez, mă culc*

O inovație remarcabilă în raport cu secolul al XVI-lea este apariția prepoziției *fără* în combinație cu pronumele *ipse*; textele cele mai vechi nu conțin exemple de combinare a lui *fără* cu pronumele *ipse* – fără îndoială din cauza dificultății de a realiza contragera în succesiunea fonetică *r* + V centrală + V centrală –, dar apariția formelor cu inițială consonantică rezolvă această situație:

că aî' nime mila lui Dxmmedzeu și darurile cerești de la părintele nu ne poate soli fără dinsu *Îsăngur* Răsp. 26^v: 2- 4 de jos

3.4. Soarta tipului special *cunus-* după 1600. Situația pronumelui *ipse* în grupurile prepoziționale cu prepoziția *cu* este destul de contradictorie după anul 1600; concurența dintre arhaicul *cunu(n)s-* și grupurile secundare în care *cu* este

⁴ Atât harta 5, cât și harta 6 sunt hărți prin care am încercat să prezentăm situația pronumelui personal precedat de *cu* în graiurile dacoromâne, la data anchetelor pentru ALR II. Problema este că specificul acestor hărți împiedică estimarea extensiunii dialectale reale a pronumelui *ipse* în astfel de grupuri: la întrebarea [2667], reprezentată pe harta 5 (*am copilărit cu dânsul*), s-a răspuns numai în parte prin grupuri prepoziționale cu pronume personal, predominând răspunsurile prin grupuri cu alte tipuri de pronume sau prin adverbe precum *împreună*; iar la întrebarea [3053] (*cu dânsa mi-am trăit traiul*) este evident că pronumelui i se atribuie o valoare de politețe (întrebarea se referă la soția informatorului) – vizibilă și în detaliu căl, izolat, apare ca răspuns pronumele propriu-zis de politețe, *dumneaei* –, ceea ce face ca extensiunea dialectală să apară mult mai mare decât în cazurile în care *dânsul* este pronume personal fără valoare specială.

și *ace^Λcu nusul^Λ* [deasupra primului 8 este scris un Λ, probabil dintr-o intenție de a suprascrie consoana finală] *vu[̄] lâcui* Λ *focu[̄]Înetrecut* [τ final ss.] *Cod. I. 179^r: 7-8 de jos*

că nu câ[̄]â Λ *suși popa leturghie ce și* Λ *gerii cunusu[̄]Î* *Cod. I. 182^v: 4-5*

Λ *vise Hristo[»]s și noi cunusu[̄]Î* Λ *vise[̄]̄* *Cod. I. 189^r: 5-6 de jos*

Prevalența tipului secundar într-un text de la începutul secolului al XVII-lea, cum este Hronograful lui Moxa, ar părea să indice declinul accentuat al lui *cunu(n)s-*; cu toate acestea, *cunus-* este extrem de bine reprezentat, la peste 20 de ani după Moxa, în textele lui Varlaam. În *Caz. I.*, *cunus-* / *cunuș-* însumează peste 100 de ocurențe; pronumele *ille* nu se combină niciodată cu prepoziția *cu* în acest text:

după giuruința lui Pavel apostol, ce dzice că, de vom răbda cu nusu, adecă cu Hristos, cu nusu ne vom și proslăvi *Caz. I. 33^r*

Nu întrebă că doară nu știea, ce pentru ca să-i arate să margă toți cu nusul, să-l petreacă până la groapă *Caz. I. 82^{r-v}*

Crucea iaste laudă și bucurie a toată lumea, căci că cu nusă biruind putearea vrăjmașilor săi, să bucură și să veselesc oamenii *Caz. I. 55^r*

cu mâna ce ucisease pre frate-său nice dănăoară nu o putea duce la gură să mănânce cu nusa *Caz. I. 49^v-50^r*

să ne spodobască să stăm de-a dreapta Lui întru dzua înfricatului giudeț împreună cu svenții săi și cu nuși să dobândim cinstea binelui de veaci întru împărăția ceriului *Caz. I. 65^v*

Și li să arătă astădzi și cu nușii eși din Ierusalim și să sui la măgura Eleonului. Și multe vorovi cu nuși de lucrurile ceale cerești și de împărăția ceriului *Caz. I. 178^v*

și cu nuse credința noastră să înfrămșem, pentru care lucru să ne cheame slugi aceľuia Dumnedzău *Caz. I. 205^r*

Situația este perfect analogă în textul de mult mai mică întindere al *Răspunsului...*, unde tipul primar *cunus-* este singura formă de realizare a combinației dintre *cu* și un pronume personal:

Λ *pacă-te cu păr[̄]șul' tău de sr[̄]g', până ești pre cale cu nuș, ca să nu te d[̄] pre tine* *păr[̄]șu[̄]Îjudețulu[̄] Răsp. 11^v: 11-13*

că de-am' murit [τ ss.] *cu nuș, cu nusu[̄]Î* *vo[̄]̄* și Λ *vie. De vom' răbda cu nuș, vo[̄]̄* și Λ *părăți Răsp. 15^r: 13-15*

curvie au făcut [τ ss.] *cunusa* Λ *tru inima sa Răsp. 9^v: 1-2 de jos*

și Λ *preună cu nușii toți credincoșii Răsp. 4^r: 8-9 de jos*

Întrucâtva comparabil cu textele lui Varlaam, prin gradul de supraviețuire a tipului primar *cunus-*, este textul *Cazaniei* tipărite la Govora în 1643; deosebirea este că aici prepoziția *cu* se combină în mare măsură și cu pronumele *ille* și că există chiar contexte în care cele două serii pronominale sunt coocurente după *cu*:

Cu Hristos pătimim și murim, cu nusul preslăvit și înviiem și împărățim cu nus în veaci! *Caz. Gov. 189: 4-5 de jos*

*mult poate credința, să ară fi dându-să așa de mică, cât o grăunță de muștariu, puteare-am **cu nusa** și măgurile muta Caz. Gov. 123: 11-12*

*trimite acolo den ovreai preoții lui Dumnezeu și oameni izrailtenești **cu nuș** să le dea lor leagea lui Dumnezeu Caz. Gov. 263: 5-7*

*că nu era atunce Thoma **cu nușii** când se arată Domnul lor Caz. Gov. 232: 1-2 de jos*
*Și câte coade de veșmente scumpe tragi după tine, fără treabă și ai făcut **cu nuse** carătă dracilor! Caz. Gov. 247: 8-9*

*noao cinure minunate de neamure îngerești, ce **cu nusele** în veaci veri viețui Caz. Gov. 65: 7 de jos*

Coocurența celor două serii de pronume personale este un fenomen frecvent în Cazania de la Govora (ex. *nu s-ară fi vrednicit ... nice a vorovi **cu nus** și să dobândească vendecare **de la el** curând 252: 11-13 de jos; și-i stricaiu **pre ei** și întru mâniia mea făcuii **cu nușii** luptă și-i răniui **pre ei** 291: 7-8 de jos*) și se poate observa o dată cum prepoziția *cu* este folosită alternativ cu ambele serii, într-un pasaj de mică întindere:

*acealea domnesc **cu nușii** și marii ai lor biruiesc **cu ei** Caz. Gov. 128: 1*

Gradul remarcabil de conservare a tipului primar *cunus-* în aceste două cazanii și absența tipului secundar *cu dâns-* (atestat încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea și propagat sensibil la începutul celui următor, după cum se vede în *Hronograful* lui Moxa) este un fapt destul de curios în comparație cu caracterul excepțional pe care tipul primar îl are în alte texte practic contemporane. În Noul Testament de la Bălgrad, *cunus* este atestat o singură dată:

*Nece aceasta n-ași cetit ce au făcut David, când flămânzi el și ceia ce era **cu nus**? NTB 73^v*

Pe de altă parte, ceea ce s-ar putea corela cu faptul pozitiv al supraviețuirii pronumelui *ipse* în graiurile moldovenești actuale (vezi hărțile 1-5) – în sensul explicării caracterului exclusiv (de posibilitate *unică* a realizării grupului *cu* + pronume personal) pe care *cunus-* îl are la Varlaam – este contrazis de situația din alte textele moldovenești ale secolului al XVII-lea. În *Pravila aleasă*, de exemplu, *cu nus-* / *nuș-* apare numai de 3 ori:

*316 Cela ce va nămi bou să lucreadze **cu nus**, și de să va prileji să moară Pr. a. – Scara*

*Nice robul slobod nu poate să ia muiarea stăpănu-său după moartea lui, căce că dă prepus c-au cădzut **cu nusă** și până au fost viu Pr. a. 470-471*

*Nice roabele pot să ia pre stăpânii săi pentru să nu dea prepus că s-au spurcat **cu nuș** întâiu Pr. a. 471*

Iar în *Șapte taine*, *cunus-* nu apare niciodată; grupurile cu pronume personal după *cu* se realizează predominant în forma *cu dâns-* în *Pr. a.* și exclusiv în această formă (15 atestări) în *Ș. t.*:

*Altă semenție să chiamă mașteha, a doo muiare a tată-său, cu carea va fi făcut tată-său pre frate-său, carele nu iaste dentr-un zgău **cu dâns**. Pr. a. 568*

*numai să nu fie făcut vre-un hicleșug cela ce-au îmblat **cu dâns** și nu-l va fi socotit Pr. a. 606*

*de va face cucon **cu dânsa**, acela să va chema fecior de fealiul lui Pr. a. 485*

*să facă curvie cu vreo muiare și de va face **cu dânsa** cucon, acela să chiamă copil Pr. a. 486*

*Deci, de va avea gând să să cunune **cu dânsă** de bine, iară de nu va fi de protiva lui, să caute să-ș ia altă muiare Pr. a. 491*

*de nu va vrea să să cunune **cu dânsă**, sau să să despartă **de dânsa** sau să fie despărțit și oprit de besearică. Nice darurile ce vor aduce la besearică, ce să dzice prescurile, să nu le priimască până nu să va ierta de tot **despre dânsă** și să să despartă Pr. a. 491*

*cu ceialalți cuconi, împreună cu carii n-au luat nemică parte de la părinți, vrând să fie și ei părtași **cu dânși** Pr. a. 576-577*

*sau de va da altuia de va lucra ceva **cu dâns**, denafară de besearică §. t. 43: 17-18*

*iară de va fi mitropolit să-ș întreabe **cu dâns** la patriarhul, iară nu aiurea §. t. 44: 7-8*

*vreun om de carii i-au fost cunoscând mai de-ainte și încă grăiescu **cu dâns** §. t. 57: 5-6
pentru-acesta lucru dzice și Domnul la Svânta Evanghelie: „Cela ce va căuta spre muiare cu poftă, face preacurvie **cu dânsă** întru inima sa” §. t. 30: 16-17*

(Am subliniat și alte grupuri prepoziționale cu pronumele ipse pentru a pune în evidență variația liberă dintre formele „articulate” și cele „nearticulate”).

Este remarcabil că forma *cu nus* care apare în „Scara” *Pravilei alese* este înlocuită prin *cu dâns* la locul corespunzător din text:

*316 CAP. Pentru cela ce va nămi bou să lucreadze **cu dâns** și să va prileji de va muri [titlu de capitol] (Așjdere, Iustinian:) De va lua neștine vreun bou să-ș lucreadze **cu dâns** și de să va prileji să moară Pr. a. 604*

Ceva mai târziu, *cunus-* se vede a fi dispărut cu totul din Moldova: nici la Dosoftei, nici la cronicarii moldoveni nu se mai întâlnește vreo urmă a lui. S-ar putea ca recurența lui la Varlaam să constituie un caz de promovare conștientă a unui arhaism, ca formă de individualizare a limbajului bisericesc.

Deși efemer, tipul primar *cunus-* a urmat, înainte de a fi cedat complet locul tipului secundar *cu dâns-*, o traiectorie întrucâtva asemănătoare cu cea a lui *dens-* / *dins-*, în sensul că a ajuns să fie folosit după alte prepoziții. Deosebirea constă în faptul că structura lui *cunus-* fiind mai transparentă, segmentul inițial *cu-* (identificat, semantic și formal, cu prepoziția *cu*) a fost „decupat”, iar forma *nus-* / *nuș-* s-a extins în alte combinații. Exemplele sunt însă extrem de puține în textele vechi românești; pasajul din Cazania de la Govora transcris mai jos ilustrează tranziția de la folosirea proprie a lui *cu nus-* (spațierea grafică este, în principiu, o trăsătură

aleatorie în textele vechi românești scrise în chirilice⁵) la folosirea lui *nus-* trunchiat în combinație cu *după*:

nu te împreuna cu păcatele satanei, să nu fii una cu nusul, ce, când nu vezi pre Hristos întru inima ta, atunce cu amar dorește după nusul Caz. Gov. 164: 5-6

3.5. Prepozițiile *la* și *de la*. Având, încă din cele mai vechi timpuri ale scrisului românesc, trăsătura net diferențiată a combinării exclusive cu reflexe ale lui *ipse* în care *d-* este deja sudat, prepozițiile *la* și *de la* sunt, în diacronie, la fel de stabile ca prepozițiile *întru* și *dentru* (vezi 3.1.). În secolul al XVII-lea, ele se văd încă urmate adesea de forme în care se păstrează vocala palatală după *d-*:

elu-l prîimi la dînsul cu cînte Moxa 309 [352]: 11

el fu cunoscut de Priam; deci-l luō la dîns, că-i păru că au scăpat de pacoste Moxa 309 [352]: 7-9

iară pre Țpărâteasa ō goni dela dîns Moxa 319 [367]: 29

de-ș goni pre mumâ-sa Țpărâteasa dela dînsul Moxa 329 [381]: 10

ca să poată urni mănîa lu Dumnezeu dela dînsă Moxa 329 [382]: 9-10 de jos

Deci ducându-se el la dînșii, mănîa lu Dumnezeu-l săgetă pre cale Moxa 318 [365]: 2

Iară de nu să va închina, eu voi merge la dînsa și cu toate oștile mele Alex. 48^r

Derept' acea plecați-vă a toată deregători omenească pentru Domnul: să veri lui craiu ca unu mai mare. Să veri deregătorilor, ca trimișilor' dela dînsu NTB 183^v: 10-12

Este greu de decis în ce măsură faptul că tipul combinatoriu *ladens-* / *dins-* este atestat începând de la cele mai vechi texte, fiind (spre deosebire de toate celelalte cazuri cu *d-* sudat) un tip primar (vezi 1.2.4.) are vreo legătură cu supraviețuirea târzie a unor forme cu vocală palatală după *d-*; dar este cert că o astfel de formă se întâlnește, de exemplu, într-un text datorat lui Miron Costin – ca formă excepțională⁶ într-un sistem în care fonetismul *dă-* este generalizat:

când vor să răză vreun loc pustiu, ei zic: pustiile tătarilor. Tu acum ce vii la dînsile? GS 316 [39^r]: 18-19

Acest posibil factor de favorizare a conservării fonetismului primar al formelor sudate nu a blocat nicidecum extinderea timpurie a fonetismului cu vocală centrală după *la*:

dela dănsă să Țdireptedză și lucreadză Răsp. 16^v: 14-15, 8-9 de jos

⁵ Se poate, de exemplu, vedea frecvent, în diverse texte vechi românești, cum contragerea prepozițională *dentr-ăns-* (vezi 1.2.5.) este scrisă cu spațiu grafic evident între *ден* (*дин*) și *трѣнс-* (*трѣнс-*).

⁶ Forma de feminin plural cu *d-* sudat mai apare de 3 ori în scrierile românești ale lui Miron Costin, în alte contexte prepoziționale, și întotdeauna cu vocală centrală: *Mare nevoie este a scrie de dănsăle* NM 265 [28^r]: 15; *să nu aleagă nimica de dănsle* Cr. ung. 292: 10-11; *nu atât să să bucure de dănsle, cât pentru binele acestor țări creștinești* Cr. ung. 305: 2-25.

La Miron Costin, care (cum am văzut mai sus) oferă un exemplu destul de târziu de păstrare a lui *dîns-* după *la*, pronumele sudat apare de peste 50 de ori în forma *dâns-* după această prepoziție:

Deci crai drept crăiei ungurești iaste neamțul, că la dânsul ieste cununa crăiei ungurești cu Pojunul Cost. Let. 43 [159^v]: 25-27

Ce nu sta domnii de grija lui, ce de grija sa și numai ce i-au dzis să să depărteadză de la dânsul Cost. Let. 99 [213^v]: 13-15

fiind postelnic al doilea la dânsul Cost. Let. 103 [217^v]: 16

Sau cu ce inimă or veni ceaialalți boieri de la țară la dânsul? Cost. Let. 148 [265^r]: 1-2 de jos

de sărg să să strângă țara la dânsul, la Telejin Cost. Let. 171 [288^v]: 23-24

și au scris la bărbatul său, unde era, și la unchiu-său, vestit senator pre atuncea la Râm, anume Brut, să vie cum mai de sirg la dânsa, că ieste pre moarte NM 251 [15^r]: 18-20

cu atâta mai aproape de primejdii, cu cât singur te îndeși la dânsa GS 316 [39^v]: 4-5 de jos

Al doilea hatman, cum dzic la dânsii, de câmp, era pre aceaia vreame Conetpolschii Cost. Let. 69 [183^v]: 19-20

domniile ș-au lăsat și asuprelele țării n-au priimit să hie dela dânsii Cost. Let. 95 [209^v]: 5-6

cât toată curtea, ce să chiamă la dânsii roșii, au dat dos Cost. Let. 153 [269^v]: 24

au sărit steagurile noastre întâi la dânsii Cost. Let. 188 [305^v]: 6-7 de jos

După cum se poate vedea, în parte, din exemplele transcrise, combinațiile prepoziției *la* cu forme secundare ale pronumelui *ipse* includ numeroase forme pronominale de masculin plural – adică forme în care radicalul este în „poziție moale”, ceea ce ar fi favorabil păstrării vocalei palatale originare. Recurența formelor cu *d-* urmat de vocală centrală înainte de flectiv palatal și în combinația primară cu prepoziția *la* arată că, în ciuda factorilor favorabili păstrării fonetismului primar al formelor sudate, modelarea analogică după formele cu vocală centrală la înțială era practic încheiată la sfârșitul secolului al XVII-lea.

3.6. Se vede, așadar, că o dată cu apariția formelor cu *d-* sudat la reflexele lui *ipse* începe o perioadă de fluctuații între combinațiile primare (uzuale în textele cele mai vechi) și combinațiile secundare în care problema contragerii nu se mai pune și în care singura problemă fonetică este aceea a răspândirii și generalizării segmentului inițial *d* + vocală centrală. Exemplele transcrise sunt, de asemenea, o reflectare foarte elocventă a intensității fluctuației dintre formele propriu-zis pronominale și formele „articulate”, după toate seriile prepoziționale. Rămâne ca o cercetare viitoare să ne ajute să fixăm momentul în care reflexele „nearticulate” ale lui *ipse* au ieșit din uz.

⁷ O atestare precum *no știu cire mearge cună* [кунѧ, ѧсѧ] Cod. St. 78^r: 9-10 – care ar indica prezența unei vocale *centrale* în tipul special *cunus-* – trebuie pusă pe seama deficiențelor ortografice specifice acestui text (după cum se vede, chiar pasajul transcris conține *unio* în loc de *us*). Prezența *regulată* a unei succesiuni vocalice *u...u* în contragerea lui *cu* cu pronumele *ipse* este confirmată, practic, de *toate* atestările din secolul al XVI-lea și de cele care se mai întâlnesc după 1600.

4.2. În ceea ce privește sudările vechi dacoromâne *dens(ul)* / *dins(ul)* / *dâns(ul)*, puternica lor asemănare cu formele în care valoarea prepoziției *de* se păstrează pare să explice de ce soluțiile etimologice diferă mai mult decât în cazul lui *cunu(n)s-* / *curus-*. Ele se reduc, în linii mari, la două: una pe linia unor sintagme latine – fie *illac ad ipsum* (Meyer-Lübke 1890-1902: 597-598; PEW 870), fie *de + *ipsu* (Iordan 1956: 372; o ipoteză similară a fost formulată de Scriban: *de + *ipsum*) –, iar cealaltă pe linia unor combinații, mai exact a prepoziției *de* cu pronumele *ipse* (CADE, CDDE, Rosetti 1938: 109, Byck 1951: 21, Rosetti 1986: 499, DLR etc.).

Potrivit celei dintâi soluții, ar fi avut loc, într-o fază foarte veche, o falsă analiză în grupul prepozițional **lad* [= *illac ad*] *ănsu*. O astfel de soluție lasă neexplicate fluctuațiile formale pe care le prezintă formele cu *d-* sudat în epoca cea mai veche, în speță predominanța formelor cu *vocală palatală* înainte de 1600 (și supraviețuirea unor forme de acest tip și în prima parte a secolului al XVII-lea). Dacă, într-o fază în care consoana finală a prepoziției latine *ad* se va fi păstrat înainte de cuvinte cu inițială vocalică, s-a produs falsa analiză propusă de unii lingviști, se pune întrebarea de ce vocala din sudările lui *ad* cu pronumele *ipse* este fluctuantă și nu este în mod consecvent o vocală centrală (la care se adaugă problema, mult mai tranșantă, a absenței oricăror alte exemple în care consoana finală din *ad* să se fi păstrat înainte de cuvinte cu inițială vocalică – și, în mod special, înainte de pronumele *ille*, aflat în variație liberă cu pronumele *ipse* după prepoziția *la*; vezi 1.1.4.). Pe de altă parte, dacă o sudare și mai timpurie (de dată *latină*) *illac ad ipsum* ar sta la baza formelor pronominale românești în *d-*, se pune iarăși întrebarea de ce atestările lor cele mai vechi au un vocalism *fluctuant* și nu vocalismul *stabil* pe care îl are reflexul sigur al lui *ad ipsum*, *adins* (vezi Zamfir-Uță Bărbulescu 2016: 261-262).

Credem, de aceea, că *dens-* / *dins-* / *dâns-* este o creație românească rezultată din grupul prepozițional *de +* pronumele *ipse* (care, până la un punct, are o evoluție comună cu a grupurilor formate din același pronume cu prepozițiile *spre* și *pre*, dar în care – spre deosebire de acestea – sensul prepoziției ajunge să se șteargă în întregime). Faptul că toate grupurile alcătuite din prepoziții terminate în vocală palatală și pronumele *ipse* prezintă – până la un punct – un comportament similar, prezentând atât variante cu vocala palatală intactă, cât și variante în care s-a produs închiderea în poziție nazală, arată fără urmă de îndoială că *dens-* nu poate fi separat de *pre(-)ns-* și *spre(-)ns-*; în modul cel mai verosimil, factorul care a dus la gramaticalizarea celui dintâi (în sensul de ștergere a valorii prepoziției), dar nu și a celorlalte două, a fost frecvența.

5. Concluzii. Evoluția grupurilor prepoziționale cu pronumele *ipse* începând din limba română veche și până în prezent este puternic determinată de structura fonetică a prepozițiilor cu care se combină pronumele; favorizate, poate, de frecvența ridicată pe care o au în limbă, prepozițiile *întru* și *dintru* s-au constituit, încă din epoca celor mai vechi texte, într-un model combinatoriu stabil, păstrat ca atare

până în epoca anchetelor dialectale (vezi hărțile 1 și 2). Există indicii puternice că la acest model a participat, până la un punct, prepoziția *cătră*.

Spre deosebire de stabilitatea pe care prepozițiile a căror structură etimologică cuprinde adverbul latin *intro* (și care trebuie considerate, indubitabil, extensiuni ale prepozițiilor cu baza *in*, care se produc obligatoriu înainte de pronumele *ipse*) o au în grupurile primare (rămase nemodificate după apariția formelor cu *d-* sudat), toate celelalte prepoziții au ajuns să-și schimbe caracteristicile combinatorii în vecinătatea pronumelui *ipse*, în sensul că în locul contragerilor primare au apărut pretutindeni grupuri în care pronumele are inițială consonantică – ceea ce scoate din discuție problema contragerii. Izolat, încă din secolul al XVII-lea, apar grupuri secundare conținând atât prepoziții cu baza *intro*, cât și prepoziții cu baza *in*; cu alte cuvinte, apariția variantelor pronominale cu inițială consonantică a anulat constrângerea combinatorie specifică pronumelui *ipse* în epoca cea mai veche.

Remodelarea tipurilor combinatorii ca urmare a modificării fonetice a inițialei pronumelui *ipse* a atras, de asemenea, dispariția celui mai tipic element de combinare sintagmatică al dacoromânei vechi, pronumele *cunu(n)s-*. Aflat deja în regres încă de la începutul secolului al XVII-lea (puținele combinații cu *dens-* / *dins-* / *dâns-* care apar înainte de 1600 nu pot fi considerate în concurență cu tipul primar), *cunu(n)s-* pare a fi supraviețuit până către jumătatea secolului; în ce măsură recurența impresionantă pe care o are în anumite texte, cum ar fi Cazania lui Varlaam, corespunde unei realități lingvistice și nu unui manierism este o întrebare la care încă nu putem răspunde cu hotărâre.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

SURSE

- Atlasul Lingvistic Român*. Partea a II-a [= ALR II], vol. I, de Emil Petrovici, Sibiu–Leipzig, 1940, h. 154 (*Am copilărit cu dânsul*).
- Atlasul Lingvistic Român*. Serie nouă [= ALR II], vol. V, București, EA, 1966, h. 1263 (*Moare după el*); h. 1442 (*Cu dânsa mi-am trăit traiul*).
- Atlasul Lingvistic Român*. Serie nouă [= ALR II], vol. VI, București, EA, 1969, h. 1652 (*Din ele mi-am făcut boi*); h. 1655 (*Într-însul mi-e toată nădejdea*); h. 1826 (*Am trecut pe lângă el*).
- C. Ap. = *Texte de limbă din secolul XVI* reproduse în facsimile îngrijite de I. Bianu, membru al Academiei Române. IV. *Lucrul apostolesc. Apostolul tipărit de diaconul Coresi în Brașov la anul 1563*, București, Tiparul «Cultura Națională», 1930.
- Caz. Gov. = *Evanghelie învățătoare sau cazanie preste duminicile anului și la praznice свѣдательскихъ și la alți sfinți mari. Scoasă și primenită de pre limba rusască pre limba rumânească cu voia și cheltuia măritului domn Matheiu Basarab voievod, iară cu usteneala și izvodirea lui Silvestru ieromonah* [= Cazania de la Govora, 1642].
- Caz.I. = *Cazania de la Iași* (1643); am folosit ediția Varlaam, *Cazania*, 1643, ediție J. Byck [București, 1943] în formatul electronic din baza de texte a Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan - Alexandru Rosetti” din București.

- CB II = P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni. Limba română vorbită între 1550–1600*, Tomul II. *Cărțile poporane ale românilor în secolul XVI*, Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1984; între paranteze drepte sunt consemnate paginile corespunzătoare din ediția Hasdeu.
- CC₁ = Coresi, *Tâlcul Evangheliilor și Molitvelnic* [sic] *Rumânesc* [= Cazania I], Ediție critică de Vladimir Drimba, București, Editura Academiei Române, 1998.
- CC₂ = Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură (1581)* [= Cazania a II-a]. Publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, vol. I. *Textul*. București, Atelierele Grafice Socec & Comp., 1914.
- CL = Diaconul Coresi, *Liturghierul* [Brașov, 1570]; am folosit fotocopiile publicate de Al. Mareș, *Liturghierul lui Coresi*, București, Editura Academiei R.S.R., 1969.
- CM = Diaconul Coresi, *Molitvelnic rumânesc* (vezi mai sus CC₁).
- Cod. Br. = *Codicele Bratul* (1559-1560); fotocopie precedată de un studiu de C. Dimitriu, Iași, Casa editorială Demiurg, 2005.
- Cod. I. = *Codicele de la Ieud* (ms. rom. 5032 de la BAR; 1621-1633⁸).
- Cod. St. = *Codicele Sturdzan*; am folosit fotocopia din ediția *Codex Sturdzanus*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Gheorghe Chivu, București, Editura Academiei Române, 1993.
- Cod. Tod. = Nicolae Drăganu, *Două manuscrise vechi. Codicele Todorescu și Codicele Martian. Studiu și transcriere*, București, Edițiunea Academiei Române, 1914.
- Cost. Let. = Miron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei de la Aaron Vodă încoace*, în *Opere*, Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, ESPLA, 1958.
- CP = Diaconul Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577)*; am folosit fotocopia din ediția Diaconul Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și 1589*. Text stabilit, introducere și indice de Stela Toma, București, Editura Academiei R.S.R., 1976.
- Cr. ung. = Miron Costin, *Istorie de crâiia ungurească*, în *Opere* (vezi Cost. Let.), p. 277-314.
- CT = Diaconul Coresi, *Tetraevanghelul*, Brașov 1560-1561; am utilizat fotocopiile din ediția Florica Dimitrescu, București, EA, 1963.
- CV = *Codicele Voronețean*; am folosit fotocopia din ediția *Codicele Voronețean*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, Editura Minerva, 1981.
- DÎR = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, Text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru, București, Editura Academiei R.S.R., 1979.
- ES = *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu (1551-1553)*; fotocopie precedată de Studiu introductiv filologic de acad. E. Petrovici, Studiu introductiv istoric de L. Demény, București, EA, 1971.
- GS = Miron Costin, *Graiul solului tătarăscă către Alixandru Machidon, după ce au sosit de la Bahtri la apa Donului...*, în *Opere* (vezi Cost. Let.), p. 315-317.
- LP = *Pravila ritorului Lucaci (1581)*; am folosit fotocopia din ediția *Pravila ritorului Lucaci*, text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, București, Editura Academiei R.S.R., 1971.
- Moxa = *Cronica lui Mihail Moxa (Oltenia, 1620)*, în B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni. Limba română vorbită între 1550-1600*, Tomul I, Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983; referirile sunt la textul chirilic transpus în ediția G. Mihăilă (între paranteze sunt consemnate paginile corespunzătoare din ediția Hasdeu).
- NM = Miron Costin, *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*, în *Opere* (vezi Cost. Let.), p. 241–274.
- NTB = *Noul Testament sau Țpăcarea, au leagea noaă a lui Ixsu>s Hristo>s domnului nostru. [...]* *Țpăritu-s-au...* Ț Ardeal Ț cetatea Belgradului, 1648.
- PH = *Psaltirea Hurmuzachi*; am folosit fotocopia din ediția *Psaltirea Hurmuzachi*, I, Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, București, Editura Academiei Române, 2005.

⁸ Cf. Mareș 1975, p. 311.

- PO = *Palia de la Orăștie* (1581-1582); am folosit fotocopia din ediția *Palia de la Orăștie. 1581-1582*, ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București, Editura Academiei R.S.R., 1968.
- Pr. a. = *Evstratie Biv Logofet, Pravilă aleasă*, 1632 (am folosit textul transcris din ediția: *Eustratie logofătul, Pravila aleasă*. Ediție, studiu introductiv, note și glosar de Alin-Mihai Gherman, București, Editura Academiei Române, 2018).
- PS = *Psaltirea Scheiană (1482). Mss. 449 BAR*. Publicată de Prof. I. Bianu, bibliotecarul Academiei Române. Tomul I. Textul în facsimile și transcriere cu variantele din Coresi (1577), București, Edițiunea Academiei Române, 1889.
- Răsp. = *Cartea carea să chîmă Răspunsul' Apotriva Catihismusului Calvinesc', făcută de părițele Varlaam' Mitropolitul' Sučavei [...], Tvpărită v' lëto Bytia Mîra 7153, Spăseniaze Mîra 1648*.
- Ș. t. = *Șapte taine a besearecii. Tipărite cu învățătura și cu toată cheltuiala Măriei Sale Ioan Vasilie Voevoda în tipariul cel domnesc, în târg în Iaș, вѣ лѣто 7153 [= 1645]*, Ediție critică, notă asupra ediției și studiu filologico-lingvistic de Iulia Mazilu. Cuvânt înainte de Eugen Munteanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2012.
- TC = Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione* (ca. 1690), ediție de Alin Mihai Gherman, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001.

DICȚIONARE

- CADE = *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească”*. Partea I. *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* de I.-Aurel Candrea. Partea II. *Dicționarul istoric și geografic universal* de Gh. Adamescu, București, Editura Cartea Românească S. A., [1931].
- CDDE = I.-A. Candrea - Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A-Putea)*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Gr. Brâncuș, [București], Editura Paralela 45, [2006].
- CDED = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*. Vol. I. *Éléments latins, comparés avec les autres langues romanes*, Francfort s.M., Ludolphe St. Goar; Berlin, A. Asher; Bucarest, Socec, 1870. Vol. II. *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-modernes et albanais*, Francfort s.M., Ludolphe St. Goar; Berlin – București, Editura S. Calvary–Sotschek, 1879.
- CDER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I. O., 2007.
- DA = (Academia Română) *Dicționarul Limbii Române*. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Tomul I. Partea III. Fascicula I: *D-de*, București, Universul, 1949; Tomul III. Partea I. *F-I*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statutului, 1934.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, Ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.
- DLR = (Academia Română) *Dicționarul Limbii Române*. Serie nouă. Tomul I. Partea a 3-a. *Litera D. D-deînmulțit*, București, Editura Academiei Române, 2006.
- DM = *Dicționarul limbii române*, București, Editura Academiei R.P.R., 1958.
- PEW = Dr. Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, Heidelberg, 1905.
- SDLR = August Scriban, *Dicționarul limbii românești*. (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme). Edițiunea întâia. Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
- ȘDU⁸ = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*. A opta edițiune. Revăzut și adăogit la ediția VI-a. Ortografia Academiei Române. [Craiova], Editura Scrisul Românesc, [1930].
- TDRG = Dr. H. Tikin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, II Band (D-O), Bukarest, Staatsdruckerei, 1911.

BIBLIOGRAFIE

- Avram 1990 = Andrei Avram, *Nazalitatea și rotacismul în limba română*, Editura Academiei Române, București, 1990.
- Byck 1951 = J. Byck, *Despre câteva pronume personale în limba română*, în „Cum vorbim”, III, nr. 6, 1951, p. 21-23.
- Mareș 1975 = Alexandru Mareș, *Datarea manuscrisului de la Ieud*, în „Limba română”, XXIV, nr. 4, 1975.
- Pușcariu 1923 = Sextil Pușcariu, *Contribuții filologice*, în DR, III, 1923, p. 378-397.
- Rosetti 1938 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I, *Limba latină*, București, Fundația pentru Literatură și Artă, 1938.
- Rosetti 1986 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I. *De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, ediție definitivă, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.
- Zamfir-Uță Bărbulescu 2016 = Dana-Mihaela Zamfir, Oana Uță-Bărbulescu, *Lat. ad ipsum și urmașii lui în romanitate. Cu privire specială asupra v. dr. adins din structurile pronominale*, în Marius Sala, Maria Stanciu Istrate și Emanuela Timotin (eds.), *Pagini alese. Omagiu domnului Alexandru Mareș la împlinirea vârstei de 80 de ani*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2016.

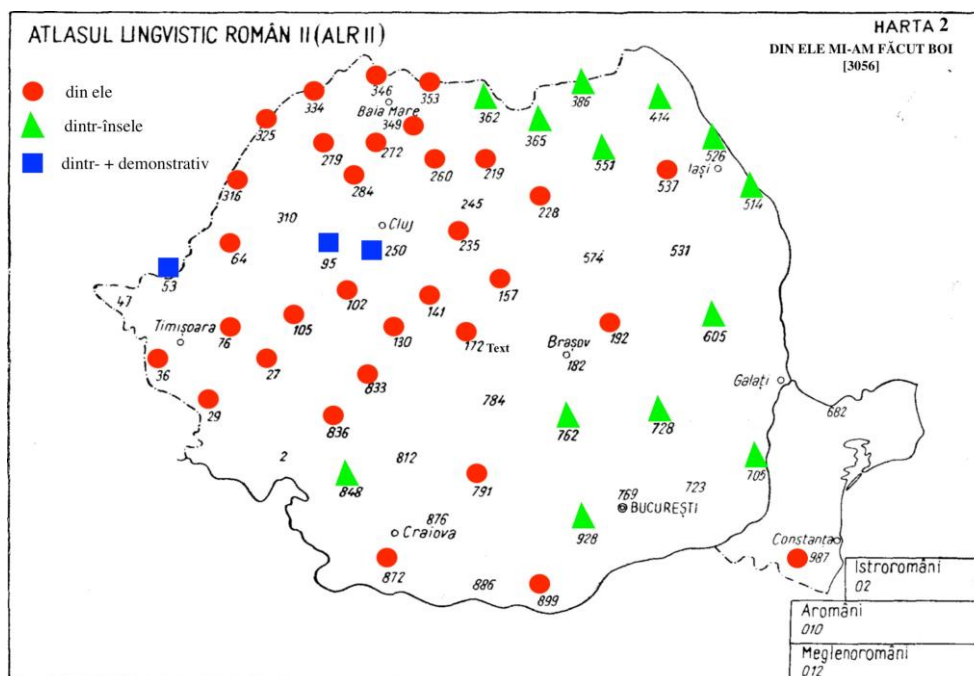
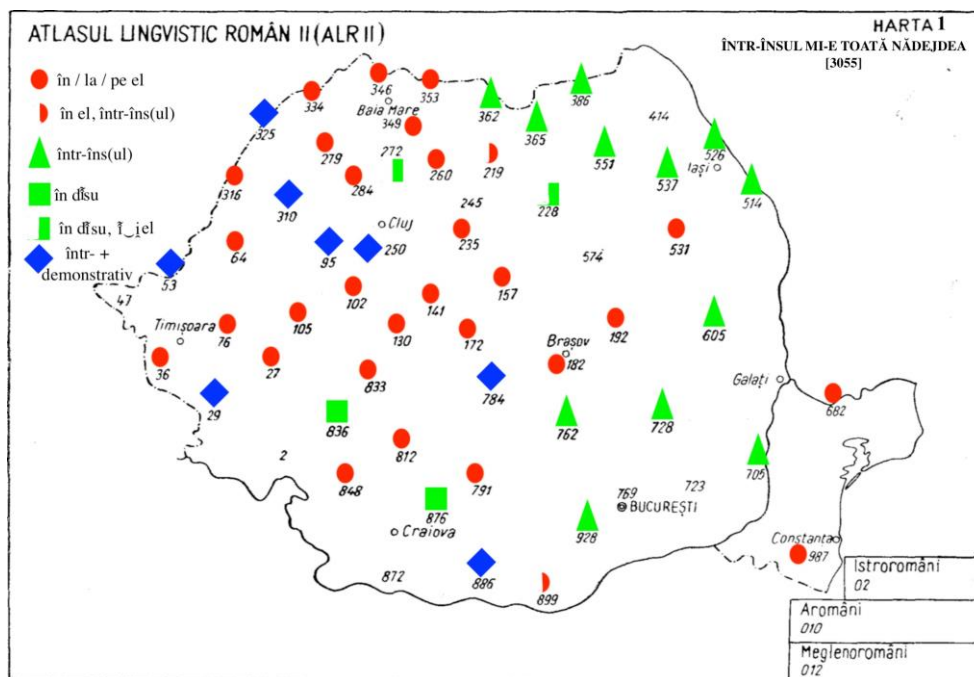
THE PERSONAL PRONOUN IN PREPOSITIONAL PHRASES
IN OLD ROMANIAN. WITH SPECIAL REFERENCE TO THE ETYMOLOGY
OF THE PRONOUN *DÂNSUL*
(Abstract)

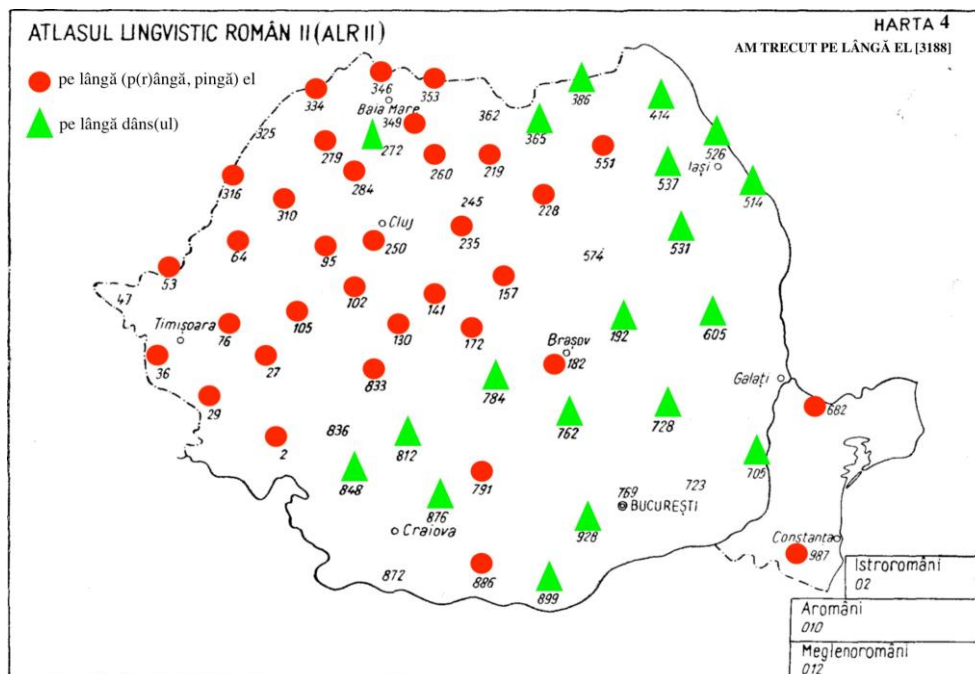
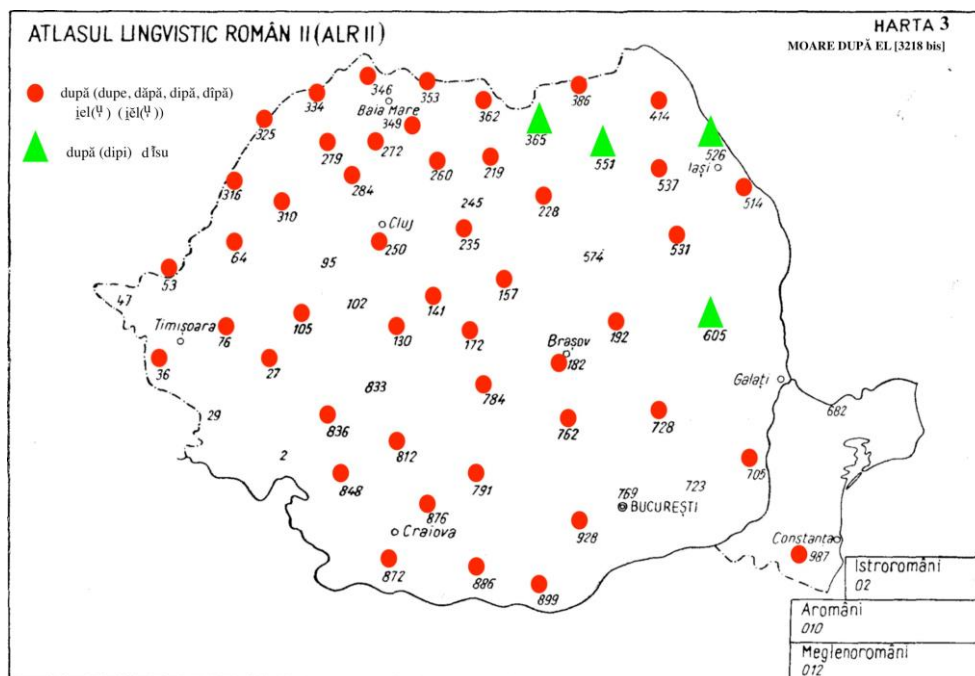
This study addresses the intense, but idiosyncratic competition between two series of personal pronouns in old Romanian: on one hand, *el*, *ea*, *ei*, *ele* (the so-called *ille*-series) and *însu(u)*, *însă* / *însa*, *înși(i)*, *înse(le)* (the so-called *ipse*-series), on the other. The main purpose of our research is to compare the occurrences of these two personal pronouns in various prepositional phrases and to provide a thorough analysis of a large number of examples from the old Romanian texts. We argue that the available evidence casts doubt on the hypothesis that some Latin prepositional phrases containing *ipse* were inherited in Romanian and strongly favours the interpretation of *dâns(u)* as a result of the grammaticalization process undergone by prepositional phrase *de + îns(u)* in Romanian.

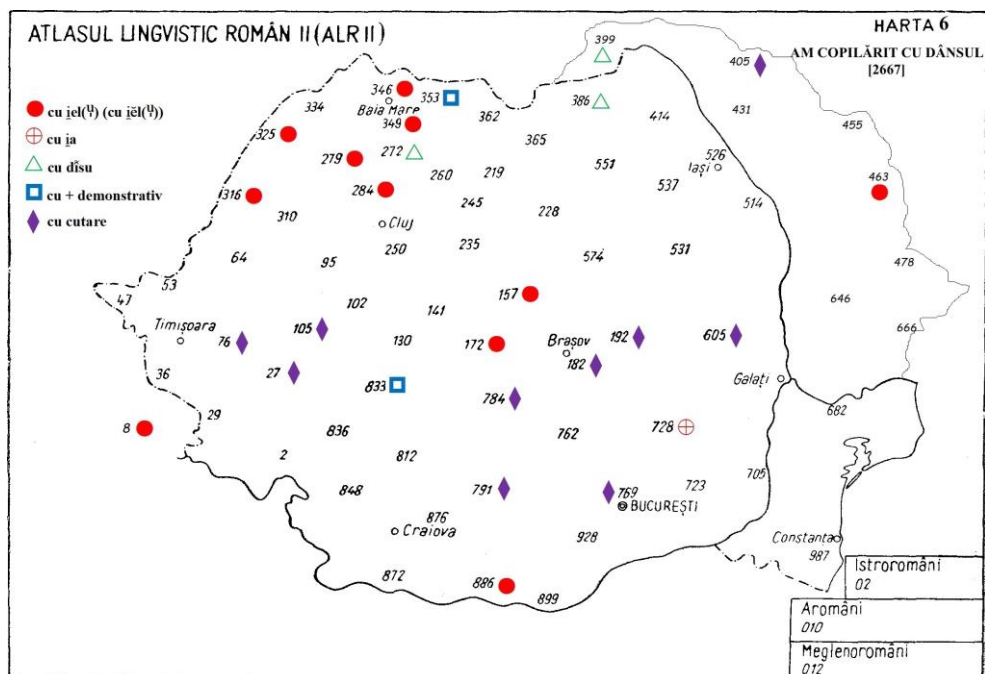
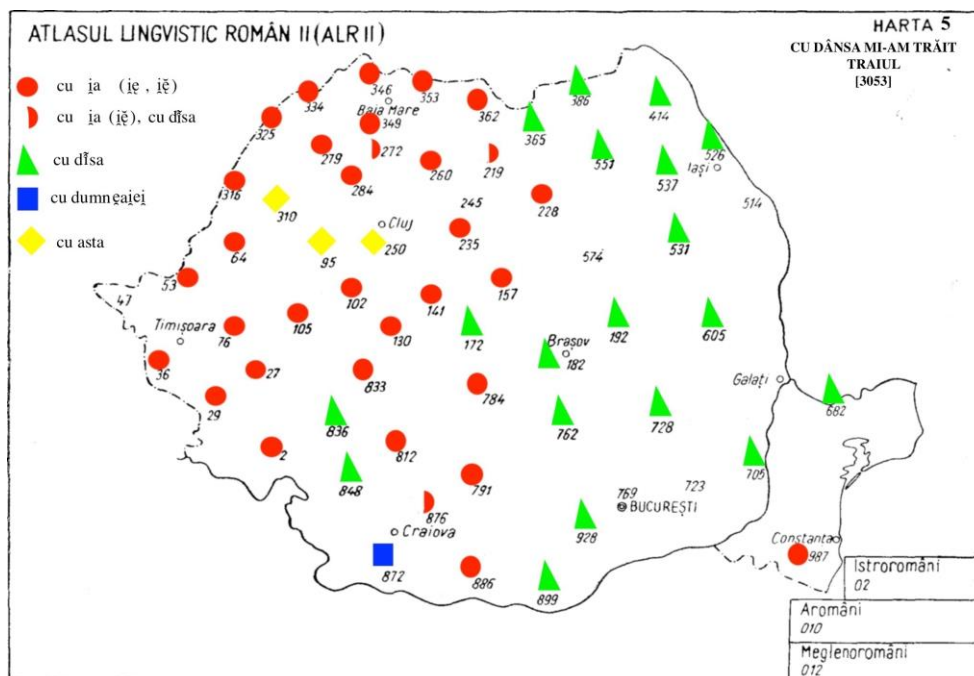
Cuvinte-cheie: seria *ille*, seria *ipse*, structură prepozițională, gramaticalizare.

Keywords: *ille*-series, *ipse*-series, prepositional phrase, grammaticalization.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan–Alexandru Rosetti” al Academiei Române
București, Calea 13 Septembrie, 13
danamihela.zamfirv@gmail.com

ISTORIE LITERARĂ ȘI CULTURALĂ

PROBLEMA „OMULUI ÎN FAȚA OGLINZII” LA M. BAHTIN ȘI J. LACAN. DIALOGUL TEORIILOR

Atribut de menaj prezent în orice casă, oglinda a încetat demult să mai fie considerată doar un obiect cu valoare pur utilitară, reușind să cumuleze, în plan cultural-istoric, o multitudine de semnificații, atribuite prin tradiție, mitologie, filosofie etc. Grație încărcăturii semantice variate, toposul oglinzii a suportat de-a lungul timpului profunde modificări de percepție. Latinescul *speculum* (oglină), care a dat naștere speculației filosofice, era inițial un dispozitiv al observării cerului. Din obiect cu destinație practică, acesta a devenit, treptat, formă de cunoaștere, integrându-se, pe cale de consecință, în știință, artă și cultură. Aparent menită doar să ne reflecte înfățișarea, oglinda a fost folosită, încă din vremuri biblice, ca instrument de comunicare cu lumea spiritelor, ca „poartă de trecere” într-o lume paralelă sau ca unealtă magică de prezicere a viitorului. Amplitudinea simbolică a oglinzii este postulată în Evul Mediu, acest obiect făcând concesia unei ambivalențe: este fie reflexie a lui Dumnezeu, fie instrument al diavolului. Pentru omul de rând medieval, simbolul oglinzii era și mai plin de mister. De aici și perpetuarea unui șir întreg de superstiții, prejudecăți, reprezentări alegorice ale păcatului, grefate pe o teroare ancestrală în fața a ceea ce este necunoscut și nestăpânit, în fața lumii de fantasmă, de spectre, de temeri și de dorințe trezite la viață de suprafața ei netedă. Prin urmare, pe o structură și o concepție strict medievale, unde lucrurile sunt certe, schimbarea de substanță pe care o determină, ulterior, oglinda – prin chiar paradoxurile sale – accentuează dezechilibrul mentalității, făcând trecerea de la identitate la alteritate.

Cu o istorie străveche și fascinantă, ce pornește de la simpla dorință a omului de a-și reflecta chipul, până la meșteșuguri ce i-au perfecționat în timp tehnica de obținere, considerată adesea simbolul unei „alte realități”, hotarul dintre lumea de aici și lumea de dincolo, o poartă către dimensiuni și lumi paralele, oglinda se numără printre cele mai intrigante invenții umane, fiind strâns legată de conștiința de sine. Atunci când intrăm în problematica oglinzii, intrăm, de fapt, într-o altă lume, un *altus mundus*, unde realitatea și iluzia ajung să se confunde sau unde eternul nostru dublu, adică imaginea noastră speculară, stă sub semnul simulacrlui. Epoca modernă îi atribuie oglinzii statut de obiect simbolic care însoțește spiritul uman în procesul devenirii sale ca entitate umană, al autoidentificării, al cunoașterii de sine, întrucât reflexia propriului chip îți poate revela similitudinile sau diferențele, apropierea sau înstrăinarea de sine. Metafora oglinzii a devenit un concept fundamental în teoria reflectării realității în artă. Realizarea plenară toposul oglinzii și-o găsește

în conștiința literar-artistică a începutului de secol al XX-lea, cu precădere în poezia simboलिष्टilor la care reflexia speculară ajunge să fie unul din procedeele artistice de bază.

Actul oglinzirii îi oferă individului uman experiența – unică, de altfel – a reflectării, a contemplării propriului corp în integralitatea sa, a revelării invizibilului în sensul posibilității de a-și vedea propriul chip, care, în alte condiții, nu poate fi văzut în mod direct. Contemplarea imaginii reflectate redirecționează vederea spre interiorul ființei, spre tumultul vieții lăuntrice, instituind în acest mod o relație cu sinele, cu propria subiectivitate, astfel încât „a te privi într-o oglindă devine însăși formula reflectării psihologice și morale a eului, pentru că, prin introspecție, se obiectivizează ceea ce este ascuns în interioritatea sufletului” (Wunenburger 2004, p. 214).

Concept al culturologiei contemporane, semioticii și științei literare, fenomenul oglinzii, care, așa cum am menționat mai sus, a suferit o importantă evoluție transformatoare de-a lungul timpului, constituie nu doar un topos frecvent exploatat de poeți și scriitori, dar se încarcă de semnificații și în cadrul unor cercetări cultural-spirituale și filosofico-estetice atunci când este raportat la problemele de identitate, cunoaștere de sine, fiind considerat un mijloc de autoidentificare a propriului *Eu-ființă* (M. Bahtin, I. Lotman, J. Lacan ș.a.). Conceptul de oglindă, dar mai ales conceptul oglinzirii, al reflectării (în sens atotcuprinzător) și semnificațiile sale ocupă un loc esențial în lucrările cunoscutului filolog și filosof rus Mihail Bahtin. În *Problemele poeziei lui Dostoievski* (titlul ediției a II-a, cea dintâi, publicată în 1929, fiind intitulată *Problemele creației lui Dostoievski*), M. Bahtin a relevat, printre primii, funcția oglinzii ca instrument de (auto)observare și (auto)cunoaștere:

„Devușkin, ducându-se la general, se vede în oglindă: «Eram așa de aiurit că-mi tremurau și genunchii, și buzele. Aveam și de ce, măicuță. Mai întâi și mai întâi, mi-era rușine; am aruncat o privire la dreapta, spre oglindă și... mai-mai să-mi pierd mințile de ce am văzut în ea... Excelența-sa și-a aruncat numaidecât privirile asupra mea și a hainei mele. Într-o clipă mi-am amintit ce-am văzut în oglindă: m-am repezit să culeg năsturașul!» [...] funcția oglinzii o îndeplinesc și reflecțiile permanente și chinuitoare ale eroilor cu privire la fizicul lor; în cazul lui Goliadkin, funcția oglinzii revine dublului său” (Bahtin 1970, p. 67).

Cercetătorul literar consideră că la Dostoievski oglinda nu este un obiect de decor sau un accesoriu din arsenalul de frumusețe, ci, dată fiind capacitatea ei de reflectare, aceasta îndeplinește o funcție gnoseologică.

Romanul *Dublul* se deschide chiar cu o scenă în care e prezentă oglinda:

„Nu bătuse încă ora opt dimineața, când Iakov Petrovici Goliadkin, subșef de birou cu gradul de consilier titular, se trezi dintr-un somn adânc, căscă prelung, se întinse și abia după aceea deschise ochii mari. Rămase câteva clipe nemișcat în așternut, ca omul care nu e sigur dacă este treaz sau mai doarme încă... După ce sări din pat, alergă la oglinjoara rotundă de pe scrin. Deși chipul cam somnoros, cu ochii miopi și cu țeasta aproape pleșuvă, care i se înfățișă în oglindă nu-i oferă cine știe ce priveliște deosebită

[...], posesorul lui rămase totuși foarte mulțumit de imaginea din oglindă. „Urâtă treabă ar fi, își zise domnul Goliadkin cu jumătate de glas, urâtă treabă ar fi dacă tocmai astăzi aş arăta altfel decât se cuvine, dacă intervenea ceva neprevăzut – bunăoară să-mi fi ră-sărit pe față un coș, o bubuliță caraghioasă ori să mă fi pocnit cine știe ce altă pacoste” (Dostoievski 1966, p. 155).

Actul oglinzirii anunță aici tema identității, simbolizând conștiința de sine într-o formă directă, materială, în instanța imediată: mă pot asigura oricând că eu sunt eu, că eu am rămas eu.

În ciuda faptului că imediat după trezire protagonistul este „cam somnoros” și cu „țeasta aproape pleșuvă”, neoferindu-și „cine știe ce privești deosebită” (*ibidem*, p. 156), Goliadkin este mulțumit de ceea ce vede reflectat. Mulțumirea eroului la vederea propriei imagini este completată cu gândurile sale: „deocamdată, însă, toate par să fie în perfectă ordine” (*ibidem*). Banalul și rutina, aceeași imagine reflectată, neschimbată cu absolut nimic, reprezintă, în fapt, pentru protagonist, motivul satisfacției. Aproape fiecare referire la Goliadkin este menită să dezvăluie o ambivalență a trăirilor sale. Trezindu-se, strânge compulsiv pleoapele, regretând parcă ceva, pentru ca imediat să se prezinte în fața oglinzii pentru doza zilnică de „satisfacție”.

În concepția lui Bahtin, oglinda joacă rolul conștiinței de sine a personajului literar care, independent de autor, își poate cunoaște nu doar chipul, dar și lumea lui lăuntrică.

Oglinda, ca simbol și arhetip cultural, poate reprezenta pentru literatura de după Dostoievski un clișeu în abordarea temei dublului, dar în romanul scriitorului rus este expresia intuiției psihologice a reflectării chipului și a scindării psihice.

În procesul ontogenezei omul se cunoaște pe sine prin intermediul reflectării, în sensul larg al acestui cuvânt. El se vede și se recunoaște în semenii săi, își cunoaște particularitățile în procesul de interrelaționare cu ei. Bahtin consideră oglinda un fel de mediator al relației dintre *Eu* și *Celălalt/Ceilalți*: în momentul oglinzirii/reflectării ființa umană nu se vede pe sine, ci acea imagine pe care intenționează să o vadă *Celălalt*, adică se vede pe sine ca pe un *altul* și se privește cu/prin ochii *celuilalt*: „Nu eu sunt cel care caută din interior cu ochii mei la lume, dar eu mă uit la mine cu ochii lumii, cu ochii celuilalt” (Бахтин 1996, p. 71 – trad. n., G.A.).

Astfel, oglinda devine un mijloc/modalitate specifică de autoobservare și auto-obiectivare. Cu ajutorul acestui aparat reflexiv este posibilă conștientizarea propriului sine.

Fenomenul oglinzii este în strânsă legătură cu categoriile *celălalt*, *exotopie*, *cunoaștere de sine* etc., categorii dominante în concepția dialogică bahtiniană. Reflectarea este abordată ca o „metaforă universală” a cunoașterii de sine, care se produce însă doar prin ochii *altuia/celuilalt*. Deosebiri ce țin de poziționarea în spațiu a lui *Eu* și *Celălalt* au ca punct de plecare percepția înfățișării exterioare. Eul nu-și poate vedea propriul chip în mod direct, numai altul o poate face. De aceea, Bahtin consideră oglinda un mijloc mecanic, iluzoriu pentru a elimina/anula opoziția dintre *Eu* și *Celălalt*.

De menționat că problema „omului în fața oglinzii” raportată la relația dintre *Eu/Sine* și *Celălalt* și/sau la relația *Eului* cu propriul *Sine* și *Celălalt* l-a preocupat pe M. Bahtin încă din tinerețe, constituind și baza teoriei sale dialogice.

În opinia sa, actul oglinzirii nu se reduce la vizualizarea propriului chip, întrucât în imaginea speculară omul nu se vede pe sine, ci îl vede pe un *Altul* – *Sinele Celuilalt* – cu care, într-un anume fel, interacționează. Privind la imaginea din oglindă, individul uman încearcă să înțeleagă în ce măsură această imagine este definită de acel *alt Sine* oglindit cu care pare să fie deja într-o relație. Cu toate acestea, imediatețea unei astfel de relații este înșelătoare, deoarece *Celălalt*, situat de cealaltă parte a oglinzii, nu poate fi imediat. De aici, un soi de „falsitate” și „minciună”, care se manifestă în mod inevitabil în relația cu sine însuși: „Falsitate și minciună apar, în mod inevitabil, în relația cu sine” (*ibidem* – trad. n., G.A.). Acest sentiment de înșelăciune derivă din faptul că *Eu/Sinele* oglindit reprezintă realitatea unei alte persoane. *Celălalt* care este imaginea din oglindă pare să fie dependent de *Sinele* care se oglindește, la fel cum *Sinele* care se oglindește pare să depindă de *Celălalt* din oglindă, în măsura în care fiecare dintre noi – *Eu* – reflectă pe un *Altul/Celălalt*.

Se produce, prin urmare, o cunoaștere de sine asistată de celălalt: „O imagine *din afară* (subl. n.) a gândului, a sentimentului, o imagine *din afară* (subl. n.) a sufletului” (*ibidem* – trad. n., G.A.). Așa cum nu se poate vedea în mod direct și nu se poate percepe imediat (paralela fizică ar fi capacitatea de a vedea numai părțile corpului) decât numai în oglindă, în procesul reflectării, ființa umană, care se vede pe sine ca pe un altul și se privește cu/prin ochii celuilalt, devine obsedată de celălalt. Deci, privirea din oglindă este privirea celuilalt.

Dar cine pe cine privește? Se pare că (atât) omul aflat în fața oglinzii (cât) și cel reflectat în oglindă se privesc unul pe altul. Atunci cine definește pe cine? Eul se definește prin imaginea reflectată a celuilalt, cu toate că celălalt este așa cum îl face eul să fie atunci când își privește, mirat, propria sa imagine.

Ochii *Eului* nu sunt aceiași cu ochii care privesc la el din oglindă. Ochii *Celuilalt* sunt deja diferiți tocmai prin faptul că reprezintă o reflecție. Astfel, în ciuda unei vagi percepții a fuziunii eului cu propria sa reflecție, eul rămâne a fi totuși diferit de celălalt. Imaginea speculară nu este un *Eu* propriu-zis, e un alt eu, unul anonim. Actul oglinzirii nu îi oferă eului posibilitatea de a trăi emoțiile reflecției sale, de a percepe felul în care se percepe celălalt, eul se poate percepe doar pe sine. Oricât de intens s-ar privi, oricât de mult ar râvni la unitate, cele două entități – *Eul* și *Celălalt*, reprezentat de imaginea din oglindă a *Eului*, – rămân distincte și străine. Din acest motiv, consideră Bahtin, nu este posibilă existența unui întreg: „Aici nu există naiva unitate dintre exterior și interior” (*ibidem* – trad. n., G.A.).

Ne întrebăm în ce sens imaginea din oglindă este a ochilor care privesc la ea? Deși pare paradoxal, imaginea reflectată aparține, înainte de toate, *Celuilalt*, din simplul motiv că imaginea întotdeauna este diferită de prototipul său, în raport cu care poate sau nu poate fi izomorfă (în cazul în care oglinda denaturează). Mai mult

decât atât, paradoxul rămâne valabil mereu: imaginea reflectată într-o oglindă este răsturnată de la stânga la dreapta și invers, dar stânga și dreapta niciodată nu coincid.

Totuși, cea mai importantă diferență dintre om și propria sa imagine reflectată constă în faptul că celălalt – imaginea – nu există ca persoană independentă, cu alte cuvinte, imaginea din oglindă este impalpabilă. Nu există nicio persoană reală în imagine, ci doar o imitație a uneia. Celălalt/imaginea reflectată poate repeta și copia omul și sinele acestuia numai sintactic, nu și semantic. Altfel spus, imaginea reproduce doar ordinea reflexiilor și mișcărilor, și nu sensul a ceea ce este exprimat sau arătat. Dar și celălalt din oglindă este diferit de celălalt real al altei persoane. Prin urmare, se iscă reflexivitatea ca proces complex de (re)cunoaștere reciprocă, negociere și „alterări”, prin care perspectiva sinelui nu este stabilită cu certitudine absolută: „Eu nu am o perspectivă asupra mea din afară, nu am o abordare a imaginii mele interioare” (*ibidem* – trad. n., G.A.).

Relația omului cu oglinda, care începe încă în copilărie, a fost pusă în discuție și de către psihanaliza secolului al XX-lea. Jacques Lacan, psihiatrist francez, lansează, în 1936, conceptul *stadiul oglinzii*, definindu-l drept momentul în care omul-copil devine conștient că se vede pe sine în oglindă, se recunoaște, fapt care se produce în intervalul de vârstă 18-24 luni. Lacan folosește această sintagmă cu referire la constituirea celei dintâi schițe a eului. Preocupat în mod special „de problemele formării eului și a personalității umane, de precizarea modului de comunicare și de criteriile adevărului, ca și de modurile de determinare a vieții psihologice prin semnificații anteriori ei” (Boldea 2008, p. 28), el a abordat ființa umană mai mult prin prisma contextului său cultural decât prin cel natural, apreciind comportamentul adultului „atât prin raportarea la structura socială, cât și la primii ani de copilărie” (*ibidem*, p. 31). Cunoscutul psihiatrist susține că prima conștientizare de către individ a sinelui propriu (prima sa autoidentificare) se întâmplă în copilărie și este prilejuită de observarea propriei sale imagini în oglindă.

Acesta este „un moment de identificare narcisistă primară care va reprezenta baza și prototipul tuturor identificărilor viitoare” (Marshall 2003, p. 278), va constitui punctul de pornire al vieții psihice umane, de început al structurării eului. Imaginea de sine, cu precădere cea relevată de stadiul oglinzii, este cea care îi permite individului să se constituie ca subiectivitate. Altfel spus, prin intermediul corpului reflectat în oglindă, subiectul „ia act de sine” (Boldea 2008, p. 28). Această identificare inițială, relevată de *stadiul oglinzii*, este considerată de Lacan „experiența crucială a copilăriei, și de fapt a vieții” (Rycroft 2013, p. 219), „o matcă a tuturor identificărilor de mai târziu ale subiectului” (Boldea, p. 28), adică prima fază a constituirii ființei umane.

Ulterior, acest stadiu a fost considerat o structură subiectivă permanentă, o paradigmă a imaginarului, o fază în care omul este permanent captivat de propria sa imagine, reprezentând, în același timp, câmpul inițial de constituire a simbolurilor și de declanșare a actului imaginar. Lacan mai susține că oglinda este expresia necesității omului „de a se percepe pe sine ca unitate” (Roudinesco 1998,

p. 134), iar actul de contemplare a propriei imagini reflectate reprezintă situarea ontologică a subiectului. Stadiul oglinzii descrie formarea eului prin procesul identificării, eul fiind rezultatul identificării cu propria imagine reflectată. Dar atunci când subiectul își vede imaginea reflectată, în oglindă sau în celălalt, el se înstrăinează, se îndepărtează de sine, deoarece se confundă și se identifică cu acea imagine, care este *Altul*, și care reprezintă momentul constitutiv al alterării de sine ca geneză a *Eului*. Prin urmare, *stadiul oglinzii* identificat de Jacques Lacan are, din punct de vedere psihanalitic, consecințe importante la nivelul formării eului, reprezentând momentul în care omul se percepe ca ființă duală, scindată, dificil de reconstituit într-o unitate satisfăcătoare. Ființa umană nu-și percepe chipul real decât în procesul/actul oglinzirii, însă această manifestare fenomenală nu îi confirmă, întotdeauna și cu fidelitate, așteptările. Între model și copie se ivesc profunde anxietăți și crize ontologice substanțiale.

În concluzie, vom puncta următoarele: și Mihail Bahtin, și Jacques Lacan tratează oglinda ca pe un fenomen pe care-l învestesc cu funcția de mediator al categoriei opoziționale *Eu – Celălalt*. Dar similitudinile lor de abordare se opresc aici. În opinia lui Lacan, *stadiul oglinzii* reprezintă etapa când omul-copil se recunoaște în propria imagine reflectată și se numește pe sine „eu”, această etapă constituind momentul culminant și punctul de cotitură în dezvoltarea sa. Pentru Bahtin însă oglinda e o modalitate artificială, iluzorie de a anula opoziția dintre *Eu* și *Celălalt*. Cu toate acestea, savantul rus nu crede în posibilitatea reală a existenței acestui fapt, mai mult, consideră că gestul oglinzirii intensifică această opoziție. În concepția sa, adevăratul intermediar între *Eu* și *Celălalt* îl reprezintă doar dialogul „viu”.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Bahtin 1970 = Mihail Bahtin, *Problemele poeziei lui Dostoievski*. În românește de S. Recevski, București, Editura Univers, 1970.
- Boldea 2008 = Iulian Boldea, *Poetică și critică literară*, Târgu-Mureș, Editura Universității „Petru Maior”, 2008.
- Dostoievski 1966 = Dostoievski F. M., *Dublul*, în *Opere*, vol. 1. Studiu introductiv de Tudor Vianu. Aparatul critic de Tamara Gane, București, Editura pentru Literatură Universală, 1966.
- Marshall 2003 = G. Marshall, *Oxford. Dicționar de sociologie*. Traduceri de Sergiu Baltatescu, Florin Iacob, Liviu Șerbănescu, Cristian Toader, București, Editura Univers Enciclopedic, 2003.
- Roudinesco 1998 = Élisabeth Roudinesco, *Jacque Lacan. Schița unei vieți, istoria unui sistem de gândire*. Traducere din limba franceză Delia Șepețean Vasiliu. Cuvânt înainte Gheorghe Brătescu, București, Editura Trei, 1998.
- Rycroft 2013 = Charles Rycroft, *Dicționar critic de psihanaliză*. Traducere din engleză de Sofia Manuela Nicolae, București, Editura Trei, 2013.
- Wunenburger 2004 = Jean-Jacques Wunenburger, *Filozofia imaginilor*. Traducere de Muguraș Constantinescu. Ediție îngrijită și postfață de Sorin Alexandrescu, Iași, Editura Polirom, 2004.
- Бахтин 1996 = Михаил Бахтин, *Человек у зеркала*, în *Собрание сочинений*, том 5, Москва, Русские словари, 1996.

THE PROBLEM OF “THE MAN AT THE MIRROR” IN M. BAHTIN AND J.
LACAN’S WORKS. THE DIALOGUE OF THEORIES
(Abstract)

Mirror, the household attribute which is present in any house, has ceased to be considered as an object of purely utilitarian value that manages to accumulate a multitude of meanings in the cultural-historical plan. Thanks to various semantic charges the topos of the mirror has undergone profound perceptive changes over time. Being firstly considered a practical object, it has gradually become a form of knowledge, integrating itself, consequently, into science, art and culture. The well-known Russian philologist and philosopher, Mikhail Bahtin, was one of the first people who revealed the mirror function as an instrument of (self) knowledge, referring to Dostoevsky's artistic work. According to his conception, the mirror is a kind of mediator of the relationship between *I* and the *Other/Others*, due to its reflective capacity. When mirroring/reflecting the human being sees himself as *another* and looks with/through the eyes of the *other*. Man's relationship with the mirror was also debated by psychoanalysis of the 20th century. Jacques Lacan, a French psychoanalyst, launches the concept of the *mirror stage* into the scientific circuit, defining it as the moment when the human-child becomes aware that he sees himself in the mirror and recognizes himself, fact which occurs between the period of 18-24 months. According to J. Lacan, the observation of one's own image in the mirror is the first self-awareness of his own self, his first self-identification. Lacan considers this *stage of the mirror* the starting point of human psychic life, the beginning of the structuring of his own *I*.

Cuvinte-cheie: *oglinză, ogindire/reflexie speculară, stadiul oglinzii, Sine, Eu, Altul/Celălalt.*

Keywords: *mirror, mirroring/mirror reflection, mirror stage, (self) knowledge, “I”, “the Other”.*

*Institutul de Filologie Română
„Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, al MECC
Chișinău, Bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, 1
Republica Moldova
galina.anitoi@gmail.com*

ROMANUL HAIDUCESC AL BUCUREI DUMBRAVĂ

Lucrarea de față se concentrează asupra unui tip de roman regional derivat din romanul istoric, și care suportă o declasare paralelă cu specia matcă – romanul haiducesc. În *The True Story of the Novel*, Margaret Anne Doody observă că, deși multe dintre marile romane ale secolului al XIX-lea sunt romane istorice, secolul următor a depreciat acest tip de roman, acuzând falsitatea în raport cu istoria și senzaționalismul, accentuat în cazul romanului haiducesc, care demonstrează, din această perspectivă, puternice afinități cu romanul de aventuri (Doody 1997, p. 295). Mai mult decât atât, atașamentul cinematografului pentru scenele și efectele romanului istoric nu face decât să confirme în ochii multora deprecierea genului. Pe de altă parte, spune Margaret Anne Doody, orice roman istoric (chiar și unul destinat unui public mai puțin elevat) oferă un anumit mod de interpretare a istoriei și dezvăluie adevărul primar și chiar șocant că oameni cât se poate de reali au trăit într-un alt mod și într-un alt timp decât cele acreditate de către discursul istoric oficial. Ea invocă opera lui Walter Scott și a unor scriitoare precum Jane Porter (predecesoarea lui Scott), pentru a exemplifica romanul istoric, în care forța epică se reunește cu respectabilul roman realist, mediind între viața publică și viața privată, pentru a desena viața de zi cu zi a poporului, istoria oamenilor obișnuiți.

Potrivit *Dicționarului cronologic al romanului românesc*, între 1855, când apare *Aldo și Aminta sau Bandiții*, de Costache Boerescu, și 2000, sunt publicate aproximativ 80 de romane haiducești sau romane istorice cu haiduci la noi, două momente fiind mai accentuate editorial¹: ultima decadă a secolului al XIX-lea, până în 1916, respectiv, anii '70 ai secolului XX. Sunt epoci de construcție și/sau de potențare a sentimentului identității naționale, de „domesticizare” a romanului, în sensul secund alocat termenului de către Margaret Anne Doody, adică cel orientat înspre perimetrul național (*ibidem*, p. 292).

Entități socio-istorice tipice Europei Centrale și de Sud-Est, atestată între secolele XVI-XIX, haiducii, ca membri ai unor grupări paramilitare, de tip gherilă se convertesc rapid în Balcani într-un simbol de eroism, de agresivitate și masculinitate (*andrismos*, vezi Frary 2015, p. 69). Etimologic, termenul ancorează în universul militar, provenind din maghiarul *hajdú* (pl. *hajdúk*), adică soldat mercenar², de unde și termenul turc *haïdud*, care denumește un mercenar de origine maghiară. Dicționarele mai consemnează: *gaïdúk* în rusă, *hajduk*, în bulgară, poloneză, sârbă și cehă sau *haïdút* în albaneză.

¹ 30 în perioada 1892–1916 și 11 între 1970 și 1978.

² Cu o etimologie incertă, cuvântul desemnează inițial conducătorul de vite, responsabil de mutarea sigură a animalelor dintr-un loc în altul.

Din aceeași familie de eroi populari care se revoltă împotriva privilegiilor feudale și a stăpânirii otomane fac parte și *klephții* greci. Comentând, de pildă, rolul minor al fanarioților (figuri antagonice fundamentale în economia acțiunilor haiducilor din Principatele Române) în războiul grec de independență, Nikos Svoronos ajunge la concluzia că aceștia și-au subordonat identitatea națională identității de castă (Svoronos 2004, p. 91), creând astfel premisele afirmării altor grupuri – *klephții* și *armatologii* –, cei dintâi fiind, în viziunea unui autor de la mijlocul secolului al XIX-lea, George Finlay, briganzii patrioți care luptă împotriva turcilor și a nedreptăților (Finlay 1861, p. 28). Faptele lor eroice sunt accelerat asimilate și gonflate folcloric, așa cum se întâmplă cu haiducii peste tot în Balcani. Prin comparație, *armatologii* reprezintă un corp de armată existent încă de pe timpul Imperiului Bizantin, el fiind convertită treptat, de-a lungul secolelor, într-o castă cu privilegii ereditare, motiv pentru care implicarea lor în orice luptă era condiționată de precauții deosebite.

Analizarea anilor tulburi care au urmat Păcii de la București (1812), adică miezul epocii lui Ioan Vodă Caragea, îl determină pe Neagu Djuvara să se întrebe retoric: „Se mai putea oare face deosebirea între haiduc, «hoțul respectabil», revoltatul împotriva acestei societăți nedrepte și absurde, și tâlharul de drumul mare?” (Djuvara 2002, p. 289–290). În centrul fenomenului vizat de către Neagu Djuvara se află faimosul haiduc Iancu Jianu, deloc unic în epocă, dar extrem de agreat în cultura populară – care-i consacră o suită de balade, povestiri și legende – și în exerciții ficționale ulterioare.

Avându-și originea în formele dramatizate ale baladei, *Haiducii* sau *Jienii* devin reprezentații constante ale teatrului popular profan, articulate unitar în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (vezi Rece 2014, p. 72–76). Ele încorporează cântece, presupun costumații și funcționează ca un simulacru de revoltă, bazat pe identificare și simpatie, ce coagulează atât resursele reprimite de violență ale spectatorilor, prin pedepsirea exemplară a răului, cât și fantasma de înlocuire a răului social omniprezent din jur cu binele compensativ.

În trena acestei mode populare, apar o serie de creații culte, al căror personaj principal este Iancu Jianu, *Jianul, căpitanul de hoți*, scrisă pe la mijlocul veacului al XIX-lea de Matei Millo și Ion Anestin, fiind un exemplu în acest sens. Ca și în cazul lui Robin Hood, care e referința arhetipală proximă pentru acest tip de bandit-erou (deși discutabilă și supusă multor teorii divergente, după cum o demonstrează *Robin Hood. An Anthology of Scholarship and Criticism* – Knight 1999, p. XIX), un motiv al popularității lui Iancu Jianu e legat de *background*-ul aristocratic al personajului, de faptul că este fiul unui boier din Oltenia. O coincidență interesantă o reprezintă integrarea amândurora atât în cântecele, baladele și legende populare, cât și în ritualurile spectaculare populare, legate de cultele de fertilitate. Dacă, la sfârșitul secolului al XV-lea, Robin Hood era deja o figură proeminentă a spectacolelor populare de fertilitate, la curtea regelui Henry VIII (*ibidem*, p. 8) fiind consemnate o serie de așa-zise „jocuri de mai” (*May*

Games) construite în jurul figurii lui Robin Hood, spectacolul *Jienilor* se joacă de obicei între Crăciun și Bobotează, ceea ce-l leagă în mod simbolic pe erou de schimbul sacrificial dintre anul vechi și anul nou.

Banditul-erou sau „criminalul nobil”, așa cum apare el catalogat în *Bandits*, cartea din 1969 a lui Eric J. Hobsbawm (precedată, la rândul ei, de *Social Bandits and Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries* al aceluiași autor, care fusese publicată în 1959), este o prezență literară universală multifacetată, semnalată de lucrările de referință. În *Dictionary of Literary Themes and Motifs*, de pildă, Paul F. Algiolillo îl menționează pe Robin Hood ca prototip imaginar, ale cărui trăsături sunt curajul deosebit, sentimentul justițiar și coregrafia comportamentală nobilă, capabilă să magnetizeze femeile și să-i impresioneze chiar și pe cei pe care eroul îi pedepsește, adică pe cei bogați (Algiolillo 1988, p. 915–918).

Circulația motivului e legată de transformările sociale și economice ale secolelor XVIII și XIX (deși figura proscrisului apare mult mai devreme, în *Decameronul* lui Boccaccio, la Shakespeare sau la Cervantes), când clivajul dintre cei bogați și cei săraci generează, la nivel imaginar, necesitatea apariției unui justițiar punitiv, cu care cei săraci și nevoiași simt nevoia să se identifice. În mod invariabil – precizează Paul F. Algiolillo –, motivația inițială a criminalului nobil e legată de propria sa supraviețuire, din moment ce el este un proscris aflat în afara legii, însă, cu timpul, el înțelege că, devenind un apărător al săracilor, își poate asigura cea mai puternică dintre armele de care va dispune, și anume transformarea sa în legendă („legendificarea”). De aici derivă și insistența pe noblețea de caracter și de comportament a proscrisului, coregrafia rafinată a personajului sugerând, la modul revanșard sub aspectul proiecției sociale colective, că și cei „de jos” pot fi capabili de gesturi elevate, de eleganță, nu doar aristocrații. Toate acestea se verifică și în cazul haiducului.

În contrast cu geneza difuză și controversată a referințelor livești britanice referitoare la Robin Hood, haiducul Iancu Jianu beneficiază de o identificare istorică precisă (1787–1842), ceea ce îl transformă în epicentrul ficționalizat ideal al reconstrucției epocii fanariote realizate în romanul *Haiducul* de către Bucura Dumbravă (pseudonimul lui Fanny/Stefanie Szekulicz, adică Františka Jozefiny Szekuliszovej, potrivit certificatului de naștere, furnizat recent de către Luiza Marinescu prin consultarea arhivelor slovace – Marinescu 2019, p. 159), una dintre doamnele de onoare ale reginei Elisabeta a României. Membră a Societății Teosofice, pasionată de alpinism, folclor, istorie și literatură, Bucura Dumbravă publică în limba germană două romane istorice, dintr-o proiectată trilogie intitulată *Spărgătorii de valuri*, *Haiducul* (1907) și *Pandurul* (1910), traduse în limba română de Teodor Nica, respectiv Elisa I. Brătianu.

Dacă protagonistul celui dintâi roman este Iancu Jianu, eroul celui de-al doilea este Tudor Vladimirescu, personajul central celui de-al treilea roman fiind proiectat să devină învățătorul Gheorghe Lazăr. Altfel spus, trilogia viza o meta-

morfoză graduală, în care protagonistul este mai întâi răzvrătitul stihial, apoi militarul revoluționar, pentru a deveni în cele din urmă intelectualul, heraldul latinității și unității poporului român, adică figuri emblematice pentru identitarul național dezvoltat programatic de Bucura Dumbravă. Trilogia este totodată traversată de un mesianism tipologic progresiv, sistemic și etapizat, ca reflex al preocupărilor de ordin spiritualist ale autoarei, potrivit cărora inițierea presupune un scenariu evolutiv marcat de parcurgerea câtorva stadii intermediare.

În prefața primei ediții, Bucura Dumbravă listează sursele care au stat la baza romanului ei: „Aricescu, Ion Ghika, Heliade Rădulescu, Hurmuzaki, Ionescu-Gion, Poboran (istoria orașului Slatina), Tocilescu, Rangabe, Xenopol, Zallony” (Dumbravă 1919, p. I). O sursă documentară esențială este Ion Șt. Cezianu, strănepotul lui Iancu Jianu, care oferă o serie întreagă de informații biografice importante. La detaliile privind viața și obiceiurile poporului în epoca fanariotă, o contribuție majoră a avut-o și traducătorul *Haiducului*, Teodor Nica. Interesant este că, la elaborarea *Pandurului*, nepoata lui Dumitru Jianu, fratele mai mare al haiducului, contribuie cu informații și documente privind biografia acestuia. Lor li se alătură material folcloric datorat cărților lui S.F. Marian și N.D. Popescu.

Cel din urmă, N. D. Popescu, este autorul unei serii de romane haiducești extrem de populare în a doua parte a secolului al XIX-lea, multe dintre ele fiind consacrate lui Iancu Jianu. Potrivit DCCR (2004, p. 35), cel dintâi roman al seriei îl constituie *Iancu Jianul, căpitanul de haiduci*, publicat mai întâi în foileton în paginile „Calendarului pentru toți” (1869, nr. 1–51) cu titlul *Iancu Jianu*, și apoi în volum de către Editura Librăriei H. Steinberg (1873). El este urmat de *Iancu Jianu, zapciu de plasă. Nuvelă originală* (1887, ediția a IV-a, potrivit paginii de titlu), *Moartea lui Iancu Jianu, căpitan de haiduci. Nuvelă originală* (1894, ed. a V-a „adăugită și corectată” potrivit paginii de titlu), *Tinerețea lui Iancu Jianu, vestit căpitan de haiduci* (1909), *Iancu Jianu, polcovnic de poterași* (1910), *Scăparea lui Iancu Jianu din ocna părăsită* (1911), *Dragostea lui Iancu Jianu cu Smaranda Gălășeasca. Nuvelă originală* (1916), *Prinderea lui Iancu Jianu căpitanul de haiduci. Nuvelă originală* (1916).

În evoluția acestei serii romanești, N.D. Popescu aglutinează un rețetar de succes, bazat pe rescrierea într-o cheie senzaționalist-eroică a unui episod din istoria națională nu prea îndepărtată de perioada în care autorul a trăit. Fundamental hagiografice, edițiile succesive ale acestor romane devin din ce în ce mai bine documentate și mai exigent construite, chiar dacă ele nu ajung la nivelul de calitate al romanelor haiducești scrise de către Bucura Dumbravă sau Panait Istrati. Însă, dincolo de valoarea literară oscilantă a acestor romane și de profilul lor de *work-in-progress*, impactul lor în epocă poate fi considerat maximal, dacă, de pildă, luăm în calcul faptul că numai *Iancu Jianul, căpitanul de haiduci* a beneficiat de șapte ediții diferite, cu masive intervenții în text (Patraș 2019), de câte 5 000 de exemplare fiecare. Dincolo de cifre, nume mari ale culturii române au apreciat relevanța acestor romane în epocă: Nicolae Iorga („cel mai citit scriitor român, [...] părintele

literaturii noastre poporaniste, amestec de epică populară și de idealizare patriotico-istorică” – *apud* DCRR, p. 35), Gala Galaction („Pe vremea aceea, *Iancu Jianu*, *Graur Vulpoi*, *Bostan*, *Mina haiduceasa* erau cele mai fermecătoare cărți din lume” – *ibidem*).

Iancu Jianu se convertește în eroul unui număr destul de mare de romane, șaisprezece, dacă luăm în calcul și *Pandurul* Bucurei Dumbravă, în care personajul nu ocupă, însă, prim-planul acțiunii. El captează, de pildă, atenția lui Paul Constant, care publică în 1940 romanul *Iancu Jianu*, din care apăruseră anterior câteva fragmente în „Familia” (nr. 8 din 1938) și „Universul literar” (nr. 21 din 1939), melanj de perspectivă romantică și document istoric intarsiat în corpusul românesc. Autorul revine la subiect în 1957, când apare romanul *Haiducii*, concentrat asupra vieții lui Jianu din anii premergători revoluției lui Tudor Vladimirescu. De asemenea, *Torța vie* de Mihai Nicola (1981) și *Auzit-ați d-un Jian?* de Mihai Oprea și Vasile Chiriță (1989) creează, în siajul biografiei lui Iancu Jianu, romane de aventuri reelaborate, cu semnificative abateri de la adevărul istoric.

Între succesul serial al lui N.D. Popescu și resuscitarea figurii lui Iancu Jianu de către Paul Constant, Bucura Dumbravă creează un roman cu puternice mărci idealizante, romantic-sămănătoriste, care elogiază patriotismul și creațiile spirituale românești, ceea ce explică într-o oarecare măsură imensul succes editorial și ecoul cultural însemnat al *Haiducului*. Romanul a fost ulterior dramatizat de către Const. N. Mihăilescu, sub titlul *Iancu Jianu*, pus în scenă de Ion Șahighian, în 1942, ecranizat de Horia Igirosanu în 1928, dar și în 1981–1982, în regia lui Dinu Cocea, cu Adrian Pintea în rolul principal.

Plasată în preambulul revoluției lui Tudor Vladimirescu, acțiunea din *Haiducul* îl are în centru pe Iancu Jianu, boier din Romanați, convertit într-unul dintre cei mai puternici căpitani de haiduci din spațiul românesc. Se pare că, la apogeul puterii, el dispunea de două-trei mii de haiduci, forță deloc de neglijat în contextul politic și administrativ destul de haotic și marcat de nesiguranță al epocii fanariote. Accentuatul caracter național al acțiunilor sale militare îl transformă pe erou – după cum am arătat mai sus – într-unul de legendă, cântat de popor. Capturat, el se salvează grație unui obicei al pământului, prin căsătoria cu una dintre jupânițele de la curtea domniței Ralu Caragea, Sultana Gălășescu. După aceasta, eroul renunță o vreme la haiducie, dar revine pe câmpul de luptă odată cu izbucnirea revoluției lui Tudor Vladimirescu. După eșecul acesteia, este închis, apoi eliberat, moartea (din cauze naturale) găsimu-l departe de vârtejul istoriei.

Romanul Bucurei Dumbravă urmărește traseul lui Iancu Jianu până în momentul salvării sale prin căsătoria cu Sultana Gălășescu, însă *Pandurul* continuă în plan secund istoria acestuia, cu accent pe implicarea în mișcarea revoluționară a Tudor Vladimirescu. În *Precuvântarea* la romanul *Pandurul*, Carmen Sylva elogiază iubirea Bucurei Dumbravă pentru România, ale cărei valori istorice, spirituale și materiale ea însăși le subliniază în paginile prefeței. „Dacă s-ar fi născut în România, ea n-ar fi putut-o iubi cu mai mare dragoste. Țara românească este pentru

ea fără de cusururi. Totul e frumos aici, și când am citit că chiar praful i se pare argintiu, atunci am înțeles cât de nemărginită îi este iubirea” – scrie regina (Dumbravă 1912, p. 3), continuând cu o explicație a pseudonimului literar al Ștefaniei Szekulicz, Bucura Dumbravă, reflex desăvârșit al talentului autoarei de a descrie această țară.

În cărțile Bucurei Dumbravă, regina simte

„farmecul pământului, puterea strămoșească a poporului, creșterea și propășirea lui, împotriva vijeliilor și a asupririlor prin care a trecut. Va veni și vremea când vechea tulpină Dacă sau Thracă va înlătura tot puhoiul care a năpădit-o, și atunci vor arăta Românii de ce soiu sunt și ce putere a stat pitită într-înșii” (*ibidem*, p. 7).

Atent documentate, romanele *Haiducul* și *Pandurul*, precum și multe alte texte de sorginte spiritualistă scrise de către Bucura Dumbravă (precum *Steagul albastru*) confirmă această perspectivă utopic-patriotică: „Ar fi fost poate mai nimerit să-i alegem numele de izvor al pădurii” – scrie Carmen Sylva (*ibidem*, p. 9), justificându-și rebotezarea virtuală prin spiritul vital și independent al mării iubitoare de munte și drumeții care a fost Bucura Dumbravă.

În romanul *Haiducul*, într-un dialog cu Tudor Vladimirescu, înțeleptul boier Moangă definește structura psiho-comportamentală a haiducului în felul următor:

„voinici, care din desnădăjduire se înfrățesc cu codrul, străvechiul prieten al Rumânului. Nici un țăran nu-i un dușman al haiducului, și aceasta este un semn bun, poți să fii încredințat. Haiducul nu este un tâlhar, el este un răsbunător. Firește că nu e un om de stat sau un stratig. Pentru aceasta n’are răbdare destulă. Dar trăiește în el încă sufletul cel vechiu războinic, și mai presus de toate să nu uiți, fiul meu, că în el arde iubirea de dreptate, această scânteie tainică așezată de Dumnezeu în sufletul omului! Haiducul nu vrea dreptate numai pentru sine, o vrea și pentru ceilalți frați ai lui în suferință. El ia dela cel bogat ca să dea celui sărac. Ia însă numai dela acela bogat, care este totdeauna și un dușman al țarei. Tudore, cei mai buni ostași ai tăi îi vei găsi odată printre haiduci!” (Dumbravă 1919, p. 78).

Ultima afirmație deschide perspectiva proximalului roman al seriei, în care haiducii lui Jianu se alătură revoluției de la 1821.

Definiția canonică furnizată de către boierul Moangă atrage atenția asupra unui element indisolubil legat de persoana haiducului, și anume pădurea. Ca și în corpusul englez de texte dedicate lui Robin Hood, în romanul haiducesc și în materialul folcloric consacrat faptelor haiducilor, lumea celor aflați în afara legii găsește în pădure un aliat, un perimetru relativ sigur, unde grupul de proscriși reușește să configureze o existență pură, armonioasă, care, prin antiteză, accentuează limitele și eșecurile lumii „civilizate” din afara pădurii. E o existență nemarcată de legi nedrepte, o lume în care fraternitatea și prietenia – reziduu al unui ideal cavaleresc străvechi – guvernează comunitatea exclușilor. „Codrul nu minte, codrul nu înșală, și în codru-și pierde afurisitul de ban purtarea lui Drăcească. De aceea, negreșit, codrul nu este loc căutat de oameni” (*ibidem*, p. 9) – afirmă, justificându-și aprioric opțiunea pentru o existență haiducească, tânărul boier Iancu Jianu, pe

care îl găsim din start într-o fază abisală a existenței sale, ce anunță emergența naturii sale stihiale.

În cazul Bucurei Dumbravă, nu putem ignora transferul în figura haiducului clorofilizat al propriei sale pasiuni pentru munte, potențată de ideile de extracție teosofică ce leagă răul de interesele materiale, discursul lui Iancu Jianu din roman fiind subtil impregnat de aceste idei. Din aceeași sferă spiritualistă vine și stihializarea în contactul cu natura, explicită în descrierea unei furtuni: „Sufletul lui se descătușase și se răsfăța acum în lupta elementelor, cu care el se simțea înrudit. Vântul și cu apa îl spălau de prefăcătorie, ce trebuise s-o îmbrace, și de comedia, ce trebuise s-o joace” (*ibidem*, p. 166).

Departate de tiparul nelegiuitului comun, haiducul se revelează unor spirite luminate, precum boierul Vasile Moangă (din cercul de boieri patrioți ai banului Dumitrache Bibescu), drept un războinic răzbunător, motivat de voința de dreptate, „această scânteie tainică așezată de Dumnezeu în sufletul omului” (*ibidem*, p. 78). În expresia sa maximală, ecou al unei superiorități spirituale indiscutabile, ilustrată aici de titlul de *Căpitan* (așa cum Vladimirescu este *Domnul*), el ține de categoria mântuitorilor, în care impulsul de viață și nevoia de dreptate confluează eroic. Din portretul unui mântuitor nu poate lipsi investirea divină: „pedeapsa și ajutorul, atributele Dumnezeirii, acum le împărțea și el” (*ibidem*, p. 146), și făcea acest lucru prin apelul la o logică teosofică *avant-la-lettre*, lipsită însă de perspectiva reîncarnării: „Logica dreaptă, copilărească, a lui Jianu nu cunoștea nici o faptă fără cauză, nici o greșeală fără pedeapsă, nici o faptă dreaptă și bună fără răsplata ei cu bune urmări” (*ibidem*, p. 162–163).

Profilat din start ca dușman al fanarioților, Iancu Jianu nu adoptă portul oriental inspirat de curtea fanariotă, ci se îmbracă în straie țărănești, ceea ce nu indică neapărat o simpatie organică față de țărani. Neconcesiv, într-o dispută amicală cu Vladimirescu despre arta puterii, a conducerii de oameni, Iancu formulează o reflecție demnă de *Frica de libertate* a lui Erich Fromm:

„Dar pe cine vrei să conduci în țara asta? Îi răspunse Iancu cu dispreț, pe țărani hămisiți de foame? pe târgoveții stricați? pe boierii cărora otrava Grecească le-a pătruns sufletul și le-a molipsit de putreziciune? Și mai ales pe boierii cei mari, cei din plămada nouă, ale căror merite, isvorâte din vreun butoi de scrumbii, pe lângă vreo tigheă de căsăpie, sau de pe vreun scăunel de pantofar, sunt acum răsplătite de Vodă Caragea, aproape zilnic, cu caftane de boieri mari. Aceste lepădături vrei să le conduci? Apoi toată această leotă nu vrea și nici nu poate să fie slobodă!” (*ibidem*, p. 12).

Contraragumentul vine de la Vladimirescu: „Uită-te la ei, necredinciosule, un popor care joacă așa nu piere!” (*ibidem*, p. 30).

Lumea din care Iancu Jianu și haiducii săi se retrag în pădure este în primul rând lumea guvernată de fanarioți. Mai exact, Țara Românească din timpul domniei lui Ioan Vodă Caragea (1812–1818), receptivă la idealurile și programul „Societății Prietenilor”. În plus, pe fundal se profilează situația europeană, puternic marcată de spectrul napoleonian și de Congresul de la Viena, ultimul punând capăt nu

numai avânturilor patriotice ale Eteriei, ci și tuturor mișcărilor de eliberare națională din epocă. Găsim în roman o grupare pro-elină, eteristă, de boieri, cu Samurcaș în frunte, unul dintre idolii acestuia fiind poetul Rigas Feraios Velestinlis, „prorocul lor” (*ibidem*, p. 17), cum îl numește cu o oarecare ironie boierul Crețescu. Cântecul de dezrobire al aceluiași Rigas, „întemeietorul Eteriei” (*ibidem*, p. 229), îi asigură lui Iancu o cale de scăpare din ocnele de la Telega, fiindcă el le cântă grecilor patrioți „Fili mu simpatriote, / Dulinametha, os pote, / Ton achrion Musulmanon / Tis Elados ton tyranon?” (*ibidem*, p. 230). Posibilitatea raliei lui Tudor Vladimirescu la Eterie este și ea consemnată în roman: „Tudor, adică, istorisise, că prințul Capodistria, un grec în slujba Rusiei, primise să fie capul Eteriei, și că însuși Țarul, precum și craiul Bavariei și al Virtimbergului intraseră, ca mădulări, în această însoțire. Că Eteria ar lupta pentru slobozenie, că prin urmare ar fi un lucru bun, și că ar trebui să fie ajutată” (*ibidem*, p. 352). Intransigent, în ciuda prieteniei cu Vladimirescu, Iancu Jianu nu subscrie la acest plan de alianță cu Eteria, deoarece, pentru el, toți grecii trebuie să fie expulzați din țară.

Percepția boierilor pământeni în privința fanarioților rămâne invariabil una negativă, ceea ce corespunde execrației în care memoria comună a fixat epoca fanariotă, redusă deseori la jaful fiscal, la corupție, la orientalizarea accentuată a moravurilor și a regimului existențial, la asuprirea nemiloasă a țăranilor de către un grup de boieri străini de neam și, să nu uităm, la teribila ciumă a lui Caragea. În roman, cel care dă glas aversiunii xenofobe e Dumitru Jianu: „Ori șade Caragea, ori Hangerliu, ori Ipsilanti în scaunul domnesc al Țării Rumânești [...], tot aceea e, tot din Fanar sunt cu toții la urma urmelor” (*ibidem*, p. 5).

Introducerea lui Constantin Hangerliu în serie nu este deloc gratuită. Spoliator notoriu (ca și Ioan Vodă Caragea, de altfel, care reușește să adune o avere impresionantă, estimată la 18 milioane de piaștri în momentul în care fuge din Valahia), Hangerliu este executat în 1799 la București. Spre deosebire de el însă, Ioan Vodă Caragea reușește să fugă în 1818, chiar înainte ca trimișii sultanului să ajungă la București. Romanul denunță foamea de bani a domnitorului: „fiecare Domnitor cerea biruri cum vroia, și Vodă Caragea era un geniu în această privință” (*ibidem*, p. 121). Nu o dată, insașietatea financiară e justificată prin logica supralicitării concurențiale:

„Ion Gheorghe Caragea mai întrece încă și pe celălalt Caragea, tizul lui, care domnise cincisprezece luni, și despre care ambasadurul franțuzesc din Țarigrad făcuse un raport astfel: «Singurul scop pe care-l urmărește prietenul meu, Vodă Caragea, cât va sta în tronul său, este: să adune cât mai mare zestre la fiecare dintre fetele sale»” (*ibidem*, p. 470).

Poreclit *Scotocilă*, Vodă Caragea joacă la două capete: pe de o parte, alimentează Poarta cu galbeni pentru a-și păstra tronul și capul, și, pe de altă parte – lucru confirmat de documentele diplomatice ale epocii –, ține legătura constantă cu Occidentul, purtând o corespondență susținută cu Cavalerul de Gentz, secretarul lui Metternich.

Elementul catalitic al transformării lui Iancu în haiduc îl reprezintă Pervanoglu (fanariot, evident), figura negativă canonică a romanului, caricatural și malefic în toate acțiunile sale. Când acesta o răpește pe Ileana Golfineanu și încearcă să-l asasineze pe Iancu, provocând uciderea arnăuților trimiși după Jianu, el accelerează transformarea boierului în haiduc, în Mereanu (haiduc notoriu în epocă). Mai întâi, ascultând sfatul boierului Moangă, Jianu devine zapciu în județul Romanați, ceea ce îi dă prilejul de a cunoaște îndeaproape felul în care funcționează sistemul administrativ și polițienesc fanariot. E, de altfel, funcția care va genera ulterior unul dintre supranumele sale, și anume „zapciul codrilor”.

Sursă documentară esențială pentru romanul haiducesc în general și pentru *Haiducul* în particular, materialul folcloric generat de figura lui Iancu Jianu este inserat masiv în corpul romanului. Lui Iancu Jianu i se pune în față imaginea sa deja legendară în ocnele de la Telega, unde el este dus după ce Pervanoglu îl capturează. Imaginea e deja hipertrofiată, derivată din regimul cvasi-magic al baladelor haiducești. Haiducului i se atribuie, de pildă, posesia unei plante miraculoase, iarba fiarelor, care ar dezlega orice zăvor. Tot la Telega Iancu aude „un fel de cântec sălbatic, cu vorbe apăsate și cu ritm pătimaș”: „Ciocoiul dacă te-asuprește, / Și din vatră te gonește, / Ciuma dacă pustiește, / Ila, Ilala, / Turcul dacă năvălește, / Pe neveste le răpește, / Dumnezeu dacă mijeste, / Ila, Ilala, / Chiamă, frate, pe Jianu, / Pe Haiducu, Căpitanu, / Să ne scape de ciocoi, / De hoții și de nevoi! / Ila, Ilala-haha!” (*ibidem*, p. 215)³. Deloc întâmplător, sugestia soteriologică a cântecului, echivalentă cu ipostazierea lui ca mântuitor, îl recentrează pe Iancu pe versantul afirmativ al vieții și al responsabilității față de ceilalți, îl readuce la viață și la rolul de mântuitor al poporului, după ce renunțase, abandonându-se morții.

Așadar, Iancu Jianu apare, asemenea lui Isus, ca o ființă iscată din moarte. Scrierile teosofice ale Bucurei Dumbravă mai insistă în mod pedagogic asupra responsabilității celui mai evoluat față de ceilalți, a individului elevat față de masa amorfă. Pentru Iancu Jianu, asumarea responsabilității înseamnă într-o primă instanță evadarea din ocnă, din întuneric, echivalentă metaforic cu intrarea într-un regat al luminii, o lumină filtrată de pădure, de Munții Bucegi, cărora romanciera le închină pagini de-a dreptul poetice.

Sensul mântuirii neamului ca necesitate istorică îi parvine lui Iancu prin intermediul povestirilor părintelui Damaschin despre Horia și răscoala sa, iar cuvintele preotului devin materia din care *Haiducul* construiește „icoana” (*ibidem*, p. 346) interioară a „fratelui” Horia. Caracterul stihial al Căpitanului de haiduci se manifestă pregnant în crizele de mânie: „Mânia Căpitanului său [perspectiva îi

³ Romanul citează și versiuni canonice ale baladei în care istoria și faptele lui Iancu Jianu sunt eroizate: „Ați auzit de un Jian, / De un hoț de Căpitan, / I-e murgul cam nebun / Trece Oltul ca pe drum” sau „N’ăți auzit de un Jian, / D’un Oltean Românățean, / De un hoț de căpitan, / Care umblă prin păduri, / Cu doisprezece Panduri, / Cu ghebe și cu poturi / Și în brâu cu sburături, / Cu pistoale într’armați, / Cu puști, flinte, încărcăți, / Umblă ca niște turbați. / Seacă lumea la ficați! / El ia miei dela ciobani / De la stâne cârlani, / Armăsari de la Mocani. / Fără plată, fără bani! / Și pândște la strâmtori, / De despoaie negustori, / Și tot prinde la Boeri, / De-i curăță de averi!” (*ibidem*, p. 434).

aparține lui Mereanu] avea o putere pe care n-o mai văzuse la nici un alt om. Unii oameni, la mânie, se fac de râs, pentru că strigă peste puterile lor, sau se îneacă de harțag. Dar mânia lui Iancu izbucnea și tuna ca o groaznică furtună” (*ibidem*, p. 332). Pe o logică similară de transfer, o voce sintetizează personalitatea lui Iancu înaintea eșafodului: „Ăsta n-a fost un om, a fost o vijelie” (*ibidem*, p. 489). Aceeași irepresibilă forță se regăsește și în intransigența lui Tudor Vladimirescu din *Pandurul*. O confirmare a stihialității Haiducului aduce și compararea sa cu Hercules („... dar acel Jian, acel haiduc, săvârșește fapte ca ale lui Hercules” – *ibidem*, p. 378) de către arhimandritul Ilarion (prezență sapiențială și în *Pandurul*), urmată de o detaliată prezentare a mitului grec.

Stihialitatea lui Iancu Jianu apare și mai accentuat în episoadele din *Pandurul*, unde ni se spune că, în percepția lui Ion Urdăreanu, haiducul emana o „putere, care era una cu firea, cu iuțea gerului, cu apusul de soare, una cu sfințenia munților, care-i fuseseră adăpost ani de zile” (Dumbravă 1912, p. 118). Ion Urdăreanu este tânărul care, poate chiar în virtutea frumuseții sale fizice și a purității valorilor pe care le nutrește, devine victima sacrificială care anunță căderea lui Tudor Vladimirescu. O altă sugestie sacrificială legată de el vine dinspre compararea lui Ene Enescu și a sa cu arhanghelii, dar și cu noaptea (Enescu), respectiv Ziua (Urdăreanu), lumina fiind elementul sacrificat simbolic odată cu căderea lui Vladimirescu.

Descriind repartizarea rolurilor de gen în societatea românească a epocii fanariote, traversate de idealurile Eteriei și de spiritul Luminilor (Voltaire fiind idolul intelectualilor români ipostaziați în roman), Bucura Dumbravă insistă pe tăcerea supusă a femeilor din aristocrația pământească, bulversată, vremelnic și indezirabil, de ocupația rusă. Autoarea le recunoaște însă femeilor impactul cathartic asupra spiritelor neliniștite masculine, un exemplu în acest sens reprezentând-o influența pozitivă exercitată de către Sultana Gălășescu asupra lui Iancu Jianu. Prin opoziție, femeile de obârșie străină (greacă în general) apar mult mai liberale în acțiuni și idei, ele fiind, nu de puține ori, subsumate unei logici funeste. În *Pandurul*, de pildă, Sofiana Pantas este un asemenea geniu funest, fără a-i lipsi însă o înțelegere profundă și empatică a valorilor românești.

Partitura spiritului cu o accentuată funcție benefică îi revine în *Haiducul Domniței Ralu Caragea*. În versiunea ficționalizată a Bucurei Dumbravă, ea apare claustrată în perimetrul idealurilor sale, interesată de muzică (aduce muzicieni din Apus ca să-l interpreteze pe Beethoven), literatură și teatru. Romanul reține detaliul, confirmat de documente, că singurul pianoforte din București, și poate din toată Valahia, îi aparținea la vremea respectivă Domniței Ralu. La acest instrument cântă *Appassionata* lui Beethoven Steinmoser, un artist surprins de germana excelentă și de cultura prințesei. Descrisă drept „fermecătoare” (*ibidem*, p. 375) și „bună” (*ibidem*, p. 297), Ralu aduce în teatrul său o trupă vieneză (în realitate nu în 1816, cum pare a sugera ficțiunea romanească, ci mai târziu) „și se joacă și se cântă tragedii, comedii, opere, toate pline de iubire de Țară, de credință, de fapte vitejești și de dragoste pentru dreptate” (*ibidem*, p. 375).

Ambivalența beneficiilor civilizaționale aduse de către fanarioți e subliniată de către Arhimandritul Ilarion: „Deși ei le fac toate acestea mai ales pentru ei înșiși, pentru Eteria lor, dar tot va rămânea, poate, ceva folos și pentru noi” (*ibidem*, p. 376). Cu Eteria, Ioan Vodă Caragea simpatizează tactic, dar, din prudență, nu i se alătură:

„ca Grec, cunosc starea lucrurilor foarte de aproape. Cine a trăit supt stăpânirea Turcilor, adică supt jugul celei mai silnice desfrânări și a lipsei de orice lege, acela are măduva zdrobită pentru vecii vecilor! Stihuri, cântece, drame [...], un fel de flacăra se poate face, niciodată însă o renaștere. De aceea, șipetul cu bani, aceasta trebuie să fie, de aci înainte, patria Fanarioților!” (*ibidem*, p. 406).

Costache Aristia, figură fascinantă grație atât implicării lui în „Societatea Prietenilor”, cât și datorită contribuției sale ulterioare la crearea teatrului național, apare și el în ficțiunea Bucurei Dumbravă. Abia întors de la Paris, el joacă, împreună cu Domnița Ralu, *Cinna* de Corneille, spectacol cu impact sensibil în mediul patriotic al curții. În roman, asistăm la reprezentația *Hoșilor* lui Friedrich Schiller (fără incidentul cu hoșii reali, istorisit de Alexandru Rizo-Rangabé în *Memoriile sale*⁴), prilej de comparare a lui Iancu Jianu cu un alt criminal nobil paradigmatic, personajul schillerian Karl Moor, admirat de Domnița pentru idealismul, iubirea și forța sa. „Amestecătura de mare visător și de o sălbatică bărbăție este ceea ce ne face să fim așa încântate de Karl Moor” (Dumbravă 1919, p. 390) – afirmă Ralu, încercând să explice fascinația exercitată de eroul lui Schiller și, prin contagiune, de reflexul său „real”, Iancu Jianu. Nu-i scapă prințesei nici asemănarea cu *klephții*: „mă mir că Schiller a scris *Hoșii* lui, acest strigăt, amărât pentru dreptate și al mândriei de bărbat. Cum a putut el să nască această chip al lui Karl Moor? Se poate înțelege că supt asuprirea turcească cei mai vrednici bărbați se duc în codri, ca haiduci și ca Klefți” (*ibidem*, p. 402).

Asemănarea haiducilor cu *klephții* în lupta pentru libertate devine un argument puternic în momentul în care Ralu pledează în fața tatălui ei pentru a-i salva viața lui Iancu Jianu:

„... adu-ți aminte că și fiii cei mai buni ai Eladei se retrag la munte, se fac clefți și că zăngănesc și ei, cu mânie, lanțurile în care omenirea s-a ferecat, pe sine însuși, din vremuri foarte vechi. Ei fac tot astfel în Elada, cum fac haiducii în Țara aceasta. Adu-ți aminte de cântecul despre vechiul Olimpos, cu acele patruzeci și patru de vârfuri și cu ale lui cincizeci și două de izvoare: «La fiecare vârf este un scut, la fiecare izvor șade un Cleft!» Nu lua în nume de rău Românului, tocmai aceea ce te umple pe tine cu mândrie vitejească, când o vezi la Greci, iubirea de slobozenie!” (*ibidem*, p. 485–486).

Mai mult decât atât, Ralu dizolvă mefiența Sultanei Gălășescu de a rosti numele lui Iancu – inamic declarat al fanarioților –, afirmând: „aici, în Țara asta, eu sunt Domniță rumânească și patria pe care o port eu în sufletul meu este Vatra Cucului în nori – Nephelokokkygia” (*ibidem*, p. 392). Un ecou al acestei identități

⁴ „Îmi aduc aminte de asemenea că trupa, pregătind un loc potrivit într-o pădure în împrejurimile Bucureștilor, a jucat aici în aer liber, în fața curții și a numeroșilor spectatori, *Hoșii* lui Schiller, și hoșii au năvălit călare în piața care ținea locul scenei” (vezi Massof 1961, p. 93).

de adopțiune îl reprezintă asimilarea lecțiilor lui Gheorghe Lazăr referitoare la strămoșii latini ai poporului român. Domnița laudă promovarea unei culturi în limba română și-i invocă pe această linie pe boierii Văcărești, mai cu seamă pe Enache (cel care se căsătorise cu fiica unui alt domn Caragea) cu al său faimos *Testament*: „Urmașilor mei Văcărești, las vouă moștenire / Creșterea limbii românești ș’a patriei cinstire!” (*apud ibidem*, p. 478).

Luând în calcul originea sa străină, predilecția pentru viața spirituală și interesul pentru valorile naționale românești în mod discursiv eroizate, nu putem să trecem cu vederea un evident fenomen de transfer subliminal, Bucura Dumbravă proiectând asupra Domniței Ralu atribute care, în realitate, îi aparțin.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Algiolillo 1988 = Paul F. Algiolillo, *Noble Criminal*, în Jean-Charles Seigneuret (ed.), *Dictionary of Literary Themes and Motifs*. Vol. II, New York – Westport Connecticut – London, Greenwood Press, 1988.
- DCRR 2004 = *Dicționarului cronologic al romanului românesc de la origini până la 1989*, București, Editura Academiei Române, 2004.
- Djuvara 2002 = Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne (1800–1848)*. Ed. a II-a. Traducere din franceză de Maria Carpov, București, Editura Humanitas, 2002.
- Doody 1997 = Margaret Anne Doody, *The True Story of the Novel*, London, Harper Collins Publishers, 1997.
- Dumbravă 1912 = Bucura Dumbravă, *Pandurul*. Tradus de Elisa I. Brătianu, București, Editura Librăriei Școalelor C. Sfetea, 1912.
- Dumbravă 1919 = Bucura Dumbravă, *Haiducul*. Ediția a IV-a. Tradus de Teodor Nica, București, Editura Librăriei Școalelor C. Sfetea, 1919.
- Finlay 1861 = George Finlay, *History of the Greek Revolution*, vol. I, William Blackwood and Sons, 1861.
- Frary 2015 = Lucien J. Frary, *Russia and the Making of the Modern Greek Identity, 1821–1844*, Oxford, Oxford University Press, 2015.
- Knight 1999 = Stephen Knight, *Introduction*, în Stephen Knight (ed.), *Robin Hood. An Anthology of Scholarship and Criticism*, Cambridge, D.S. Brewer, 1999.
- Marinescu 2019 = Luiza Marinescu, *Bucura Dumbravă sur les routes de l’Inde (Pe drumurile Indiei) Journal de voyage en Inde d’une femme écrivain et traductrice de la Roumanie au début du XXe siècle*, în „Journal of Romanian Literary Studies”, 2019, nr. 17, p. 159–168.
- Massoff 1961 = Ioan Massoff, *Teatrul românesc. Privire istorică. Volumul I (De la obârșie până la 1860)*, București, Editura pentru Literatură, 1961.
- Patraș 2019 = Roxana Patraș, *Distant Reading Recommends: Iancu Jianu by N.D. Popescu*, în <https://www.distant-reading.net/distant-reading-recommends-iancu-jianu-by-n-d-popescu/>, accesat în 10.09.2019.
- Rece 2014 = Alina Rece, *Istoria teatrului românesc și a artei spectacolului. De la origini până la înființarea primelor teatre*, Craiova, Editura Universitaria, 2014.
- Svoronos 2004 = Nikos Svoronos, *The Ideology of the Organization and the Survival of the Nation. The Greek Nation*, Edinburgh–London, Polis, 2004.

BUCURA DUMBRĂVĂ'S OUTLAW NOVEL (Abstract)

The Robin Hood type outlaw hero, as delineated by Eric J. Hobsbawm in his seminal *Social Bandits and Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries* of 1959, has a counterpart in the Romanian folklore and fiction, the outlaw (hajduk) Iancu Jianu, who lived between 1787 and 1842, becoming a folklore hero, and the protagonist of nonetheless sixteen novels, as well as a few movies. Apart from his English counterpart, Iancu Jianu has been traditionally associated both to the social and to the national struggle for justice and independence, because his insurgence, highly praised by the everyday people through various heroic representations disseminated in ballads and sayings, coincided in time with the Greek War of Independence, when the Romanian principalities were ruled by the hated "phanariots", offspring of privileged families living in the Greek district of Constantinople, who used to pay heavily for the throne, deploying afterwards a bloody campaign to recuperate and increase the investment. It resulted in a cruel social and economical oppression, famine and even a plague, which fuelled within the poor and the dispossessed the myth of an outlaw hero, who lives in the woods, is chased by the authorities, but robs the rich and gives money to the needy. The paper analyzes Iancu Jianu's literary representations within the patriotic novels published in the 19th century by the most prolific writer of the genre, N.D. Popescu, in order to reach its real subject, the outlaw hero's presence in Bucura Dumbravă's novels, who was, interestingly enough, both a lady in waiting for Queen Elizabeth (Carmen Sylva) and the acting president of the Romanian Theosophical Society. Bucura Dumbravă projected a trilogy, of which only the first two novels were completed, because the author unexpectedly died in Egypt when coming back from a theosophical reunion held in India. The paper scrutinizes both the patriotic imprints of the two novels and the spiritual symbols embodied in the plot, since Bucura Dumbravă's noble intention was to illustrate the emergence of the Romanian identity as the gradual scenario of a heroic initiation whose final outcome is the emancipation of the mind represented by an intellectual end the final victory of the light against the darkness.

Cuvinte-cheie: *bandiți, rebeli, Iancu Jianu, Robin Hood, haiduc, literatura și folclorul românești, Bucura Dumbravă, teosofie.*

Keywords: *social bandits, primitive rebels, Iancu Jianu, Robin Hood, outlaw, Romanian folklore and literature, Bucura Dumbravă, theosophy.*

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu” al Academiei Române
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, 21
constantina.buleu@yahoo.com*

LILIANA BURLACU

CONSUMAȚIE ȘI CREAȚIE. CAFENELELE SCRITORILOR ROMÂNI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XX-LEA

Orașul creativ – unul dintre conceptele de lucru moderne –, ce tinde să-și facă din cultură factorul decisiv, se mai află în căutarea spațiului ideal, multifuncțional, convivial, instructiv, inovator, de afirmare a acesteia. Proiecte industriale abandonate, alături de zone periferice scoase din circuitul urban, își găsesc, în context, surprinzătoare oportunități. Alte spații de veche tradiție în promovarea culturii și a creativității se reinventează pe coordonate dinamice, reușind să redefinească prin excelență conceptul de socializare urbană, alături de acela de colaborare, cooperare, relaxare, de studiu și, de ce nu, de travaliu: prin accesul la tehnologie, cafe-neaua secolului XXI propune, într-un mediu favorabil, flexibil și permanent, condiții atractive manifestării creativității de orice gen.

Nu toate atributele cafeenei moderne reprezintă, însă, inovații ale secolului curent, nici măcar multifuncționalitatea sa ori calitatea surprinzătoare de „birou de cartier”. Câteva similitudini corespund unui moment de modernizare, a se înțelege de occidentalizare, survenit acum un secol. Este cunoscut faptul că la finele celui de-al nouăsprezecelea și începutul următorului secol, o serie de cafelele bucureștene de orientare europeană – Fialkowsky, Kübler, Capșa, Terasa Oteteleșanu, High Life, Café de la Paix, Café Corso – cunosc, prin frecventarea de către boema literară și artistică, o viață spirituală fără precedent, transgresând atributele lor inițiale, de strictă consumație și de *loisir* urban.

Monografia lui George Costescu, *Bucureștii vechiului regat*, redactată la început de veac XX, surprinde oportunitățile pe care noile locații le oferă, în primul rând intelectualității, prin constituirea lor în „focare de viață mai aleasă”, fără a le diminua, prin aceasta, aportul la însuflețirea activității culturale în general, la formarea gustului estetic sau la susținerea actului creator (Costescu 1944, p. 381). În volumele de memorii cu precădere, dar și în articole de evocare, despre unele cafelele se va face referire ca despre „adevărate instituții”¹ (Bacalbașa 1987, p. 66), despre altele, ca despre indubitabile „academii libere”² (Milian 1973, p. 292), una singură va fi ridicată la rangul de „parlament universal”³ (Arghezi 1925, p. 5) și chiar dacă literații vor fi cei care le vor spori renumele, cafelele vor patrona, în subsidiar, domenii de o nu mai mică însemnătate în viața socială: politicul, jurnalismul, arta.

¹ „Fialkowsky nu mai era o cafea, ci ajunsese o adevărată instituție”.

² Terasa Oteteleșanu.

³ Capșa.

E adevărat, calitatea de membru al Partidului Conservator a lui Grigore Capșa poate susține prezența bătrânilor boieri printre clienții propriei cofetării (Potra 1990, p. 407–408), dar nu și a liberalilor, de unde convingerea că simpatiile nu exclud alți factori de încurajare a imixtiunii „politicului” în viața cafenelei. Transformarea aceluiași spațiu dintr-un „local al latifundiilor” într-un „cuib de literați”, după cea dintâi conflagrație mondială, se datorează, evident, cu totul altor cauze, chiar dacă singura invocată este cea legată de dispariția Terasei Oteteleșanu, locul preferat de întâlnire a oamenilor de litere, dar și a protipendadei, până în momentul ridicării Palatului Telefoanelor.

Cafeneaua Capșa va fi la rândul ei victima renovărilor, sacrificată, un deceniu mai târziu, în favoarea restaurantului, fapt ce va repeta exodul clientelei literare.

De reținut că geografia spațiului de sociabilitate culturală în care se constituie parte dintre cafenelele bucureștene în prima jumătate a secolului al XIX-lea e caracterizată de o tendință opusă aceleia actuale, centrifuge, preferința pentru Calea Victoriei definindu-le deopotrivă. Cu o excepție – Cafeneaua Fialkovsky⁴, sensibilizată de statutul emblematic al clădirii Teatrului Național mai mult decât de potențialul economic al zonei și de fluxul ei pietonal. Aliniind gama de servicii cerințelor locației prin substituirea berăriilor⁵ ce funcționaseră, cu o cofetărie și o cafenea (Café de l’Opéra, numele său de început), șansele antreprenorului polonez cresc până la a le egala pe acelea ale întreprinzătorului de la etajul superior al casei Török, inițiat în comerțul cu mobile, Karol Juberbaker. Un succes managerial de durată, am spune astăzi, pentru că gloria „salonului cel mare”, asaltat de aristocrația în „fracuri [...] și rochii de mătase”, descinzând direct din „lojiile *baignoire* și fotoliile de orchestră” ale teatrului din apropiere, se va prelungi până în 1898, când localul va înceta să funcționeze doar odată cu dispariția proprietarului său (Obedenaru 1933, p. 76).

Faptul că factorul literar nu determină exclusiv natura unui spațiu de intensă fervoare artistică o demonstrează realitatea: relocarea unei cafenele de renume cum e Kübler, din Calea Victoriei pe strada Academiei, nu exportă și exponenții săi valoroși. Puțini își urmează patronul ocrotitor, „papa Kübler”, cei mai mulți, precum Alexandru Macedonski, preferând o minimă deviere de la coordonatele geografice consacrate, cele ale cafenelei de *vis-à-vis*, spre exemplu, High Life.

Deși tendința de localizare a cafenelei moderne la periferia urbană se distanțează de aceea a secolului XIX, grija pentru recrearea unei atmosfere ambientale elegante rămâne comună ambelor momente ale modernizării sale. Proiectul ce reinventează azi cafeneaua bucureșteană Kübler regândește, pentru interioare, stilului clasic pretențios și îmbină atuuri precum „elemente originale de arhitectură” sau „decorațiuni cu iz de secol XIX”⁶.

Cum arătau interioarele cafenelelor bucureștene de secol XIX, frecventate de scriitori? Antreprenorii lor, prin excelență străini, (Fialkovski, Kübler, Aimé

⁴ Aflată la parterul casei Török, pe strada Câmpineanu, colț cu aceeași arteră centrală.

⁵ „Grubert” și „Oswald”.

⁶ <https://www.capitalplaza.ro/kubler-kaffee> (accesat în 26.09.2019).

Molard, Filip Finkelstein, David Haimovici, frații Gelbert, din cei șapte care constituiau „societatea anonimă” ce patrona Corso-ul), abia ulterior și autohtoni (Capșa, Stere, Atanasache), oscilează între un stil parizian de amenajare (Fialkowski) și un altul vienez (Corso); consumația, în schimb, va primi valențe austriece, dacă ne gândim la șvarțul apreciat de scriitori, respectiv italiene, dacă luăm în calcul capușinul. Concepte precum lux și *fashion* (de aici avem „salon fașionabil”, în reclamele vremii⁷) conlucrează la decorarea spațiilor, promovând marmura (măsuțele rotunde, cu placă de la Fialkovsky și Corso), esențele naturale (fațada îmbrăcată în lemn de stejar natur a Capșei, mobilierul de stejar), țesăturile opulente în culori vii (lojiile căptușite cu catifea roșie/vișinie ale braseriei Corso, canapelele de pluș roșu ale cafenelei Kübler sau „canapeaua de piele” de la Terasa Oteteleșanu), obiectele de decor masive (oglinzile enorme de la Capșa), concurând neloial interioarele austere ale rivalelor lor orientale, cu scaune de paie și lavițe (Paraschiv 1979, p. 143). Unele, precum Corso, își reinventează interioarele anual și radical, de la tapet la porțelanurile delicate. Altele, abuzează de o opulență excesivă, generând ironii: restaurantul cu „pereții căptușiți în marmură roșie”, de la Capșa, supranumit și „mormântul faraonilor” (Potra 1990, p. 407). În Viena zilelor noastre, o cafenea din 1939 încearcă să supraviețuiască printre cele 650 de cafenele existente printr-o anulare a oricărei modificări („pe cât posibil, nimic nu trebuie schimbat cu nimic”): cafeneaua Hawelka (Braudeau 2009, p. 35).

George Potra privește noua orientare în designul urbanistic al capitalei la începutul secolului al XIX-lea ca pe o reacție firească la nevoia de lux și de rafinament a protipendadei autohtone, crescută în tinerețe în Franța sau cel puțin familiară cu ea, de unde și cutuma de a-și „apropia gusturile pariziene” (Potra 1990, p. 405–406). Unii dintre întreprinzători consfințesc, ei înșiși, aceleași gusturi prin căsătorie⁸, în timp ce alții le extind asupra angajaților: „tânăra și frumoasa casieră” a cafenelei Fialkovsky era, după relatările lui Al. Obedenaru, „de origine franceză” (Obedenaru 2010, p. 79), iar cofetarii de la Capșa erau și ei aduși de la Paris. Colaborările ulterioare cu pictori (Samuel Mützner) și arhitecți cunoscuți (Victor G. Ștefănescu) pentru realizarea grafică a meniurilor (Capșa) sau a invitațiilor la evenimente diverse, organizate după spectacolele de teatru, precum supeuri sau serate dansante (Café de Paris), trădează, dacă nu neapărat o cutumă franceză, cel puțin grija constantă pentru detaliu, eleganță și bun gust. Cert este că noile cafenele bucureștene de la începutul secolului al XX-lea au sugerat mai multe similitudini cu echivalentele lor pariziene: Tortoni, Procope, Vachette sau Chat noir⁹ decât cu oricare cafenea occidentală (Potra 1990, p. 398; Eftimiu 1965, p. 10).

Multifuncționalitatea (provocare căreia cafeneaua modernă îi face față prin conceptul planurilor deschise) impunea, acum un secol și mai bine, o comparti-

⁷ Vezi „Vestitorul românesc”, XXI, nr. 96, supliment, și nr. 97, 1856, p. 388.

⁸ Cu fiica unor negustori parizieni, Marie Obéline Vautier (1845–1909) se căsătorise Grigore Capșa în 1871.

⁹ Constantin Bacalbașa amintește despre existența în București a unei berării și a unui birt „La Pisica Neagră”, „renumit pentru vinul ce debita” (Bacalbașa 1987, p. 54).

mentare previzibilă a spațiilor. Evocate adeseori sub aspectul lor ludic, saloanele cafenelei Fialkowsky, cel în care „se juca biliard”, și un altul pentru „table, ghiulbahar și nesfârșite partide de domino”, îl pun, deseori, în umbră pe cel destinat consumatorilor de cafea, ciocolată și ceai, dotat cu jurnale pentru petrecerea plăcută a orelor, cum apare promovat în reclamele vremii (Potra 1990, p. 392). Buna practică de a oferi clienților spre lectură publicații românești și străine, într-o manieră elegantă și personalizată („sprijinite în rame ușoare sau puse în copertă”), o mai păstrează, până în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial Café Braserie Corso. Tot ea destina biliardului (clasic și american) și jocurilor de societate (șah, table) un spațiu comun la etaj, cunoscut sub numele de Corso oriental (Bârna 2014, p. 34).

Scena micului dejun luat la Capșa de Camil Petrescu, în reconstituirea lui Vlaicu Bârna, îi surprinde și „teancul cu toate gazetele de dimineață, de la «Universul» până la cotidianul economic «Argus», aflat, alături, pe canapea” (*ibidem*, p. 116).

A parcurge „în fugă paginile acestora, oprindu-se la un articol sau la o informație care-l interesa, dar purtând, în același timp, și conversația începută cu un interlocutor aflat la masă” (*ibidem*) pare a fi o obișnuință și pentru Ion Minulescu, dar exersată la Kübler, „operație necesară lăaturalnicei lui îndeletniciri de gazetar”, cum comenta Emil Manu (Manu 1997, p. 17).

Mai modestei Kübler, dar și Terasi Oteteleşanu, a căror glorie Victor Eftimiu o plasează până în 1910, respectiv, „trei-patru ani înainte de 1916”, le lipsește antrenul biliardului (Eftimiu 1965, p. 10). Celei din urmă pianola îi sporește faima, având în repertoriu cântecele de succes ale vremii (*La Arme!*, marș de Alfonso Castaldi în colaborare cu Șt. O. Iosif). În calitatea lor de clienți, scriitorii exprimă păreri contradictorii asupra acompaniamentului. Cei cu simpatii pentru „cafenelele care de la orele opt seara până la miezul nopții aveau și concert” consideră că muzica „desființează sau acoperă conversațiile banale și timbrul vocilor stridente din apropiere” (Obedenaru 2010, p. 116). Pentru ceilalți, pianola „enerva discuțiile, exaspera vocile și sporea tristețea locului”, motiv pentru care Terasa Oteteleşanu se rezumă, în cazul lor, la „prima sală, pe dreapta cum veneai de pe Podul Mogoșoaiei”. Într-o descriere laconică îi este surpris întreg interiorul: „casa, două-trei mese de patru persoane și două mese mari: una în dosul ușii, lângă fereastra ce da spre curte, alta mai în fund, la stânga, lângă ușa ce da în sala cu pianola” (Eftimiu 1965, p. 11). Lipsit de orice artificiu, inventarul făcut de Mircea Damian cofetăriei Capșa este din același registru minimalist ce uniformizează spațiile, în fond, atât de diferite, ceea ce poate demonstra că pentru scriitori atmosfera primează asupra interiorului:

„Cafeneaua propriu-zisă e mică. Eu am măsurat-o: cinci pași lățime, – doisprezece lungime. [...] Deoparte și de alta, câte opt mese de stejar. La fiecare masă, în partea dinlăuntru, câte două scaune tot de stejar. Pe lângă pereți, – canapele. Iar în fund, trei mese, – tot așa. Spre Calea Victoriei, o fereastră enormă. Spre Edgar Quinet, – încă trei, tot atât de mari. Una este găurită sus, în colț, de un ventilator minuscul, care se-nvâr-

tește turbat de dimineața până seara târziu, mereu, fără să poată birui fumul. În fund, o oglindă cât peretele, în care te vezi întreg și în care vezi un colț din Calea Victoriei, o bucată din Sărindar și Cercul Militar, – când intri...” (Damian 1935, p. 109).

Adeseori, o singură piesă de mobilier definește întreg spațiul cafenelei frecventate de scriitori: „masa literaților” de la Fialkowski, „cea lungă, între cele două uși”, îi are „instalați pe scaune și canapele” pe I. L. Caragiale, Duiliu Zamfirescu, Alexandru Macedonski, Dimitrie D. Racoviță, Mircea Demetriade, Bonifaciu Florescu, Teodor Miller, iar într-un articol, *Cum am cunoscut pe Eminescu*, Al. Obedenaru sugerează că poetul ar fi trecut pragul cunoscutei cofetării cu un an înainte de dispariția sa, care e și acela al închiderii cafenelei; și masa rezervată literelor, lângă un stâlp al cafenelei Kübler, evocată deopotrivă de Ion Minulescu și Victor Eftimiu, avându-i pe I. L. Caragiale, Alexandru Macedonski, Ilarie Chendi, Șt. O. Iosif, D. Anghel, Octavian Naum, P. Cernea, Mircea Demetriade ș.a. Pe Mihail Sadoveanu, Emil Gârleanu, Octavian Goga, Tudor Arghezi, N. D. Cocea, Gala Galaction, Krikor H. Zambaccian îi recuperează, din desenul lui Ary Murnu, *La Kübler*, în amintirile sale (Zambaccian 2004, p. 60).

În jurul unei mese îi immortalizează Camil Ressu pe obișnuiții Teraselor Oteteleşanu (*Academia de la Terasă*), printre care Tudor Arghezi, Ion Minulescu, Corneliu Moldovanu, alături de pictorii Steriadi, Alexandru Szathmary și Iser, iar romancierul și pictorul Eugen Ispir, tot la o masă, pe capșistii Carol Ardeleanu, Mihail Sorbul, Al. T. Stamatiad, Mircea Damian, Corneliu Moldovanu, Al. Cazaban.

Însemnele a ceea ce Nicolae Carandino numea „nabila ambianță” a boemei literare și artistice, o cafenea precum cea a Hotelului Grant, cunoscută între 1924 și 1927, le avea imprimate, original, în structura pereților sub formă de portrete-caricaturi. Cei ce le semnaseră, Victor Ion Popa, Sell, Kapralik, Ross, surprinseseră „toate gloriile epocii”: Tudor Arghezi, Victor Eftimiu, Rebreanu, Mărioara Voiculescu, Agespina Macri, Dem. Theodorescu, Darclée (Carandino 1992, p. 198).

Reconstituirea unei atmosfere de cafenea în întregime populată de scriitori i-o datorăm lui George Sbârcea, în *Cafeneaua cu poeți și amintiri*:

„acolo era masa la care poposeau G. D. Mugur, Vasile Voiculescu și Vladimir Streinu. Dincolo venea din când în când Al. O. Teodoreanu, cu gașca lui veșnic veselă. Alături se instalase de două sau de trei ori, în drum către Teatrul Național, Liviu Rebreanu, cu un maldăr de ziare și reviste sub braț. Colțul din stânga, de lângă vitrină, era al lui George Calboreanu care, între repetiții – Café de la Paix fiindu-i mai la îndemână decât vechea Capșă –, se abătea de dragul unei marghilomane și-al unei șuete cu Victor Ion Popa și cu N. Chirițescu. La o masă apropiată perora Mircea Damian, cu suita sa de tineri jurnaliști; sub fereastra din fund se instala dimineața, înainte ca fumul de tutun să îngroașe aerul, actorul G. Ciprian, însoțit de Lucrezia Karnabat, o ziaristă planturoasă și demnă ca o militantă a Armatei Salvării, cu un surâs pătimaș pe față. Cred că odată l-am văzut la masa lui și pe Eugen Lovinescu...” (Sbârcea 1989, p. 7).

Replică a cunoscutei Café de la Paix pariziene, cafeneaua bucureșteană cu același nume își câștigase în interbelic un nume prin frecventarea ei de către boema

artistică și literară a capitalei, chiar dacă Eugen Barbu înclina să creadă că localul aparținea doar boemei „mijlocii” și „subțiri”, adică aceleia căreia Capșa „de peste drum” îi era, material, inaccesibilă (Barbu 1975, p. 259). Aproape ocultată în portretul făcut capșistului de Arghezi, ca răspuns la articolul anonim „Capșa” din publicația ieșeană „Lumea”, din 22 februarie 1925, tara financiară a boemei abia transpare și la George Sbârcea, în portretul pe care-l dedică „breslei” de la Café de la Paix.

Privitor la consumația boemei în cafenele există o adevărată mitologie, dar ea este reductibilă la butada franțuzească, a cărei traducere liberă o invocă același compozitor: „Toți pârlitii sunt băutori de apă, lucru bine știut încă de la taica Noe” („Tous les méchants sont des buveurs d’eau, c’est bien prouvé par le Déluge”). Ion Livescu, în *Amintiri și scrieri despre teatru*, oferea ideii de consumație boemă cadrul luxos al cofetăriei Fialkowki, fapt ce demonstra o practică veche: „La Filakowski-n cafenea / Talente grămadite-o sumă; / Ce multă apă se consumă / Și rar se bea câte-o cafea...” (Livescu 1967, p. 26).

De la „papa Kübler” la Gogu Atanasache, scriitorii au reprezentat categoria de clienți de la care patronii „nu se alegeau cu mare lucru”, realitate ce-i scutea pe primii în raport cu cei secunzi de temeneaua profesională, impunându-le o atitudine democratică și familiară a mâinii strânse (Sbârcea 1989, p. 8). Ca stâlp de cafenea, Ion Minulescu sugerează însă că tagma literară nu ar fi fost tolerată, ci curtată în cel mai pur scop publicitar, spectacolul oferit de prezența scriitorilor pe scena cafenelei surclasând orice „spectacol bucureștean” (Minulescu 1941, p. 70).

Un inventar făcut de Vlaicu Bârna consumului de cafea relevă șvarțul drept „consumația de bază” în două dintre cafenelele cele mai reprezentative ale primei jumătăți a secolului al XIX-lea, alături de câteva specialități (capuținer, cafea cu lapte) și denotă o diversificare a opțiunilor clienților români familiarizați până în a doua parte a perioadei fanariote (1774–1821) exclusiv cu cafeaua turcească, cu caimac (obținut prin decoctie). Preparatul cu sonorități vieneze are, consideră autorul volumului *Între Capșa și Corso*, calitatea de a fi accesibil boemei, în măsură de a-i „reprezenta blazonul”, și, „în același timp, consemnul ei democratic”, din simplul motiv că maeștrii îl preferau și ei (Bârna 2014, p. 15).

Pentru un instantaneu ilustrativ „cu șvarț” în Capșa, Camil Baltazar îl evocă pe Liviu Rebreanu comandând „Un șvarț cu alcool!”, scenă descrisă în volumul *Evocări și dialoguri literare*: „Șvarțul adus, Rebreanu dă foc spirtului turnat de el pe zahăr și, când flăcăruia albastră e gata să se potolească, toarnă lichidul negru în ceașcă” (Baltazar 1974, p. 186). Mircea Damian reface, în același spațiu, scena, substituind protagonistul: „Poetul Gregorian aprinde un chibrit, dă foc romului din ceașca de șvarț, mestecă tacticos și zâmbește într-o dungă...” (Damian 1935, p. 113). Tot la Capșa, Zaharia Stancu își plătește șvarțul cu mărunțișul din buzunarul de sus al vestei și nu cu cel din buzunarul de jos, pentru că, vorba d-niei lui: „Așa m-am învățat...” (Damian 1935, p. 115). Camil Petrescu își încheia micul dejun de la Capșa cu un șvarț, iar redactorul „Faciei”, Ion Vinea, când, „în treacăt”, dădea pe la

Capșa, lua, „în fugă” același șvarț sau un capuținer, precum Anton Holban (Bârna 2014, p. 40). „Șvarțul matinal” de la Kübler, asociat răsfoitului presei, reprezentase, la rândul său, un prim popas în traseul zilnic al unui poet precum Ion Minulescu, în drumul spre redacția vreunui ziar (Manu 1997, p. 17).

Notă discordantă cu cei care consumă „acel șvarț, negru și academic”, cum îl numea Bogdan Amaru, fac Nicolae Carandino, care „bea un ceai, tot așa de blond ca și el” și Alexandru Macedonski (Amaru 1935, p. 15). Despre maniera „personală de a-și alcătui ceaiul” al ultimului povestește I. Peltz în *Amintiri din viața literară* (Peltz 1964, p. 70).

Filtrul, o altă specialitate consumată în cafenelele bucureștene din aceeași perioadă, a fost consacrat de Dan Barbilian, despre ale cărui tabieturi matinale relatează Șerban Cioculescu. Criticului îi datorăm inclusiv rețeta filtrului *à la Capșa* și amănuntele scenei în care matematicianul a dezavuat – printr-un scandal și o însemnare memorabilă în condica de reclamații – practicile localului de vechi renume (rebotezat și intrat în eră comunistă) de a dilua conținutul filtrului. Ceea ce surprinde în „memoriu” este utilitatea pe care i-o acordă spațiului cafenelei de „cabinet de lucru”, un concept tot mai familiar astăzi, dar care în deceniul cinci al secolului trecut a putut stârni mai mult zâmbete. Ironia cu care autorul consemnase actul de *sabotaژی* într-un context politic delicat, dedicat muncii și cincinalurilor, fusese, cu siguranță, apreciată de criticul care, poate, putuse fi convins de inspirația matematicianului, dar nu și de cea a filologului, care traducea din Shakespeare în amintitul „birou” (Cioculescu 1975, p. 239).

Ideea de cafea ca spațiu creativ fusese îmbrățișată de mulți dintre artiștii boemi, iar caricaturile cafenelei Grant sunt un exemplu. În *Însemnările* sale din 1967, Camil Ressu, deși recunoscuse că tabloul făcut renumitei cafenele fusese conceput în atelierul din Bulevardul Carol, evoca spațiul emulativ al Terasei pentru scriitori, pictori și compozitori, deopotrivă:

„Acolo, poetul taciturn Ștefan Iosif, în fața unui șpriț, scria versuri la o masă. Arghezi medita la evocatoarele sale imagini, Iser desena spirituale ifigii pentru *Facła* lui Cocea. Castaldi, autorul operei *Marsias*, cu partitura Simfoniei a IX-a în față, explica pe Beethoven în contradicție cu Brațu...” (Ressu 1967, p. 46).

Despre „biroul de muncă” de la Fialkowsky aduc mărturie Ion Livescu, evocându-l pe Bonifaciu Florescu (1848–1899), care „cu glasul subțiratic porunceă chelnerului să-i aducă un șvarț și un creion, ca să scrie la marele dicționar (francez-român n.n.), la care începuse și n-a apucat să-l isprăvească” (Livescu 1967, p. 26).

Despre Macedonski, George Potra susține că în aceeași cafea și-ar fi scris multe din poeziile sale, „fumând cu lăcomie din țigareta sa istorică de chihlimbar galbenă, despre care spunea că a aparținut unui rege al Poloniei” (Potra 1990, p. 395).

Al Obedenaru, care între 1891 și 1895 era director al „Revistei Poporului”, substituindu-l pe Mircea Demetriade, își făcea, după propriile mărturisiri, corec-

turile la cronicile teatrale la „o masă într-un colț al cafenelei Fialkowsky” (Obedenaru 2010, p. 126).

Despre *Epigramita de la Capșa* vorbește în cartea sa Emil Manu, dar și Nicolae Carandino în *Aspecte ale boemei bucureștene*, un articol din 1985. Vlaicu Bârna relatează, la rândul său, un episod mai puțin cunoscut, din anul publicării îndrăznețului roman al lui Isaiia Răcăciuni, *Mâl*. Impresiile de lectură sunt redactate de Al. Cazaban, „pe un petec de hârtie”, la o măsuță, sub forma unei epigrame pe care o citește celor prezenți: „Mâl nu are epigramă. / Și romanul e de soi, / Eu i-aș face una bună / Dar mă umplu de noroi” (Bârna 2014, p. 93).

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Amaru 1935 = Bogdan Amaru, *Capșa – cafenea cu genii și tutun*, în „Vremea”, Paști (Număr special de Paști), 1935, p. 14–15.
- Arghezi 1925 = Tudor Arghezi, *Capșa și capșismul*, în „Lumea”, I, 1925, p. 21, p. 4–5.
- Bacalbașa 1987 = Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, I (1871–1877). Ediție îngrijită de Aristița și Tiberiu Avramescu, București, Editura Eminescu, 1987.
- Baltazar 1974 = Camil Baltazar, *Evocări și dialoguri literare*, București, Editura Minerva, 1974.
- Barbu 1975 = Eugen Barbu, *Incognito. Ciné-roman*, I, București, Editura Albatros, 1975.
- Bârna 2014 = Vlaicu Bârna, *Între Capșa și Corso*, București, Editura Polirom, 2014.
- Braudeau 2009 = Michel Braudeau, *Cafea, cafenele*, București, Editura Art, 2009.
- Carandino 1985 = Nicolae Carandino, *Aspecte ale boemei bucureștene*, în „Almanahul literar 1985”, 1985, p. 60–65.
- Cioculescu 1975 = Șerban Cioculescu, *Ion Barbu și filtrul de la Capșa*, în *Amintiri*, București, Editura Eminescu, 1975, p. 235–240.
- Damian 1935 = Mircea Damian, *Capșa*, în *București*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1935, p. 108–120.
- Eftimiu 1965 = Victor Eftimiu, *Portrete și amintiri*, București, Editura Pentru Literatură, 1965.
- Livescu 1967 = Ion Livescu, *Amintiri și scrieri despre teatru. Contribuții la istoria teatrului românesc*, București, Editura pentru Literatură, 1967.
- Manu 1997 = Emil Manu, *Cafeneaua literară*, București, Editura Saeculum I.O., 1997.
- Milian 1973 = Claudia Milian, *Cartea mea de aduceri aminte*. Îngrijire, prefață și note de Mihai Gafița, București, Editura Cartea Românească, 1973.
- Minulescu 1941 = Ion Minulescu, *Nu sunt ce par a fi...*, în „Revista Fundațiilor Regale”, VIII, 1941, nr. 10, p. 55–79.
- Obedenaru 2010 = Alexandru Obedenaru, *Amintirile unui poet decadent*. Ediție îngrijită și note de Margareta Perian. Prefață de Gheorghe Perian, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2010.
- Peltz 1974 = I. Peltz, *Amintiri din viața literară*, București, Editura Cartea Românească, 1974.
- Ressu 1967 = Camil Ressu, *Însemnări*, București, Editura Meridiane, 1967.
- Sbârcea 1989 = George Sbârcea, *Cafeneaua cu poeți și amintiri*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1989.
- Zambaccian 2004 = K.H. Zambaccian, *Însemnările unui amator de artă*, București, Editura LiterNet, 2004.

CONSOMMATION ET CRÉATION. LES CAFÉS DES ÉCRIVAINS
ROUMAINS DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XX-ÈME SIÈCLE
(Résumé)

Dans la première moitié du XXe siècle, des cafés de Bucarest tels que Kübler, La Terrace Oteteleşanu ou Capșa, fréquentés par la bohème littéraire, constituent de véritables espaces culturels. Identités délimitées par ce qu'elles pensent et produisent, et moins par ce qu'elles consomment, les clients-écrivains impriment à un espace d'orientation commercial une dimension créative, stimulant les « créations de café »: l'épigramme, le poème de circonstance, la boutade lyrique, le duel verbal.

Cuvinte-cheie: *Fialkowsky, Kübler, Capșa, Terasa Oteteleşanu, High Life, Café de la Paix, Café Corso, boemă literară, spațiu cultural, mediu creator.*

Mots-clefs: *Fialkowsky, Kübler, Capșa, Terasa Oteteleşanu, High Life, Café de la Paix, Café Corso, bohème littéraire, espace culturel, milieu créatif.*

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu” al Academiei Române
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, 21
burlaculiliana10@yahoo.fr*

LEONID DIMOV: DISPECERAT DE FORMULE LITERARE

La originea acestei investigații stă o polemică implicită pe care am purtat-o de la distanță cu Luminița Corneanu, unul dintre monografiile lui Leonid Dimov. Recenzasem seria de opere complete a acestuia și, către finalul cronicii, ajungeam să mă întreb cât de viabilă mai e formula autorului *Cărții de vise* pentru tinerii poeți de azi (Ciotloș 2012). Mi se părea, atunci, că, după *boom*-ul optzecist (Mircea Cărtărescu, Traian T. Coșovei sau Florin Iaru emulându-l neprefăcut), Dimov devenise, începând cu a doua parte a anilor '90, mai puțin influent în rândurile unei generații care, în schimb, jura pe Mircea Ivănescu. Era, ca să spun așa, o constatare la cald, nu o judecată de valoare. Doi ani mai târziu, în volumul său despre Dimov (2014, p. 239–243), Luminița Corneanu convoca, în replică, un scurt inventar de contraexemple: O. Nimigean (cu câteva secvențe din volumul *Nicolina Blues*), Florin Dumitrescu (cel din *În cântece*), Sorin Gherguț (mai ales cu al doilea volum al său, *Orice. Uverturi și reziduuri*) și, în fine, Radu Vancu (probabil în varianta din *Sebastian în vis*). Rămâne de văzut, pentru fiecare în parte, dacă amprenta dimoviană e deliberată sau accidentală. Discuția merită purtată pe spații largi, cu argumente sensibile la nuanță. Nu aici și nu acum. Mai semnificativ mi se pare să notez că, între timp, lista schițată de Luminița Corneanu s-a îmbogățit de la sine cu două nume: Radu Nițescu și Dan Sociu. Scriind despre ei, n-am ezitat să dau Cezarului ce-i al Cezarului, cu atât mai mult cu cât, în cazurile lor, schimbarea de macaz a fost radicală (vezi Ciotloș 2016, 2019). Cel dintâi, născut în 1991, era la debut (*gringo*, 2012) un melancolic dezabuzat, insensibil la precedente și brevilocvent cât cuprinde. A doua carte, deja, se livrează sub un titlu, *Dialectica urșilor*, care trimite la volumul lui Dimov din 1977¹ și face loc unor artificii prozodice cu ADN recognoscibil: „meteoriți / și-ți dau ce vrei tu / super glue”. Cel de-al doilea, Dan Sociu, deja un poet format, de mult ieșit din etapa ezitărilor și a fireștilor *coups de foudre*, alege, într-un recent volum de răscruce (pentru că amorsat de o criză mistică), să abandoneze minimalismul care l-a consacrat în favoarea unor construcții descriptiv-rimate:

„încă o iarnă fără-anestezii alcoolice
multe ceaiuri
și priviri pe geam melancolice
spre curtea cu un câine bătrân și isteric
treziri clare și fără sens pe întuneric
sub cerul alb, lingă capul ei alb, adormit –

¹ Și care se numește, mai puțin ermetic decât la Nițescu, *Dialectica vârstelor* (București, Cartea Românească, 1977).

*ce-i cu tine, de ce n-ai vrea să fii fericit
plimbări spre frigider, așteptări la aragaz
ninsori însorite ca promisiuni de extaz
și-n aerul alb, curul ei dulce, dezvelit
ce-i cu tine, de ce nu poți să fii fericit*" (Sociu 2019, p. 14).

La ambii, rezultatul e în spiritul spectaculos, de impromptu, al poetului oniric. Asocierea nu poate fi ignorată, chiar dacă (sunt cel dintâi care o admite) pentru nici unul dintre ei modelul declanșator n-a fost unul local. Gustul proaspăt al cadențelor și al asonanței putea fi la fel bine deprins de la Philip Larkin și de la descendenții lui nord-americani:

*„I work all day, and get half-drunk at night.
Waking at four to soundless dark, I stare.
In time the curtain-edges will grow light.
Till then I see what's really always there:
Unresting death, a whole day nearer now,
Making all thought impossible but how
And where and when I shall myself die.
Arid interrogation: yet the dread
Of dying, and being dead,
Flashes afresh to hold and horrify”* (Aubade, Larkin 2004, p. 8).

Oricum ar fi, Leonid Dimov primește, în sensul actualității, o nesperată mână de ajutor.

Și mai nesperat a fost însă să descopăr, într-un poem care precedă cu un secol primele tatonări dimoviene (datând, acestea, din 1943²), versuri într-atât de apropiate ca timbru încât, rătăcite printre paginile unor volume ca *Deschideri* sau *La capăt*, ar deveni de nerecunoscut:

*„Părea că bunul nostru Saturn
Ședea alene pe vechiu-i turn
Și c-un ochi rece trecea-n revistă
Vreo câțiva secoli notați pe-o listă.
Apoi deodată zeul unchiaș
Își ia avântul de uriaș
Pe o inversă și nouă cale
Cu totul contra căilor sale.
Văzui atuncea cum se-ntorcea
Timpul, sub brațul ce-l conducea;
Antichitatea-și urnește carul
Umplut cu secoli, iar calendarul
Parcă luase timpu-n răspăr.
Anii-ntre dâșii se trag de păr;*

² În revista Colegiului Național Sf. Sava, numărul din ianuarie–martie, cu poemul *Leturghie* (vezi Grădinaru 2014, p. 149–150).

*Iarna-arțăgoasă dă oarba verei;
Oarba și toamnei și primăverei;
Noaptea cu ziua se împungea,
Își scotea limba, coada-și smulgea;
Orele, larve fără de formă,
Urma și ele aceeași normă”.*

Fragmentul, care-i aparține mărunțului G. Baronzi, provine din poemul *Viziune*, apărut la 1853, în cuprinsul volumului *Nopturnele*. Totul, aici, e desprins din retorica lui Dimov: startul decis, de multivers oniric, al exortației; referințele culturale dintr-o mitologie greco-latină coborâtă la sol; aparența de carnaval apocaliptic (și aici „*miroase a pogribanie și a chef*”, ca într-un cunoscut final de poem din *Eleusis*); frecvența sintagmelor neologice de uz curent, chiar birocratic („trecea-n revistă”, „normă”) împletite cu formule colocviale, cu parfum argotic³ („luase timpu-n răspăr”, „dă oarba”). De mirare cum de coincidența n-a fost sesizată: rândurile acestea sunt cele cu care începe medalionul dedicat lui Baronzi în *Istoria...* comună a trioului Cioculescu, Streinu, Vianu (1944, p. 351) (care, spre deosebire de aceea a lui Călinescu, a avut o soartă editorială mai bună, fiind retipărită în 1971 și redevenind astfel circulantă pentru cercetătorii și criticii postbelici). Mai mult, din masa informă și abundentă a producției literare a lui Baronzi⁴, *Viziune* e totuși una dintre puținele bucăți care se rețin, fie și numai din rațiuni de expunere: ori de câte ori s-a ivit ocazia, comentatorii au izolat-o ca pe o piesă de antologie, ca pe un *morceau de bravoure*. Începând cu Aron Pumnul, care-l include în *Lepturariul* său, și continuând cu Hasdeu (1864, p. 189), care îl considera, malițios, „producerea cea mai ciudată” a poetului, dedicându-i finalul *en fanfare* al cronicii sale din *Aghiuță*: „*Sufletul cu dinte, nebun cu minte, flintă de soc* etc. sunt lucruri atât de curioase încât d. G. Baronzi n-ar face rău vânzându-le Muzeului Național”.

³ Nu e irelevant că Baronzi e și autorul unui *Vocabular de 2000 de termini* [...] (Baronzi 1874).

⁴ Bibliografia lui conține peste 45 de titluri, cele mai multe perfect irelevante și, de fapt, neconsultabile: *Eleonora*, București, 1844; *Romana*, București, 1847; *Cugetările singurătății*, București, 1847; *Nopturnele*, București, 1853; *Matei Basarab sau Dorobanți și seimeni*, București, 1858; *Corbea Haiducul*, București, 1859; *Danubiane*, București, 1859; *Zănele Carpaților*, București, 1860; *O farsă din zilele noastre*, Focșani, 1860; *Impresiuni din carnavalul 1861*, Focșani, 1861; *Heptameron*, Focșani, 1861; *Legenda României*, București, 1862; *Misterele Bucureștilor*, I–III, București, 1862–1864; *Orele dalbe*, București, 1864; *Satire*, București, 1867; *Fabule alese*, București, 1868; *Călătoria printre secolii istorici*, București, 1870; *Opere complete*, I. *Limba română și tradițiunile ei*, Galați, 1872; *Amor, Patria și Dumnezeu după poezii indieni*, Galați, 1874; *Opere poetice*, I. *Legende și balade*, Galați, 1876; *Nătarăii*, Galați, 1876; *Ecouri poetice*, Galați, 1877; *O cenă dintr-o mie*, Galați, 1877; *Lumea se dă pe gheață*, Galați, 1877; *Sergentul rănit*, Galați, 1877; *Wogg-Jersey și umbra sa*, Galați, [1877]; *Alestar*, Galați, 1878; *Batista Veleli sau Răzbușarea poporului*, Galați, 1879; *Ordinea zilei*, Galați, 1879; *Femeile noastre*, Galați, 1880; *Drapelul sângerat*, Galați, 1880; *Dama de cupă*, Galați, 1880; *Muncitorii statului*, Galați, [1880]; *Nebunia de la Plevna. Gornistul și turcul sau Tichia Dracului*, Galați, 1880; *O luptă între fiare*, Galați, 1880; *Tinerel sau Păstorul domn*, Călărași, 1881; *Yavana și Nurvady*, Călărași, 1881; *Emblema maternității*, Călărași, 1881.

După pragul secolului, Iorga și mai ales Perpessicius (1957, p. 149–154) se vor arăta mai îngăduitori cu poemul în cauză. De altfel, dincolo de inimizățile personale, curente într-o epocă preinstituțională (se pare că reacția abrazivă a lui Hasdeu ar fi fost amplificată de o francă antipatie față de editorul volumului, Cezar Bolliac⁵), și de verdictele estetice care, astăzi, se impun cu puterea evidenței încă de la primul survol (pentru Nicolae Manolescu autorul fiind „unul dintre cei mai harnici și mai netaleantați ai vremii”), numele lui Baronzi nu poate fi eliminat dintr-o virtuală istorie autohtonă a formelor literare. Situația lui, paradoxală, seamănă cu aceea a lui C. D. Aricescu, alt grafoman postpașoptist, căruia o singură sintagmă (dar de neuitat, aceasta!), preluată în *Noaptea furtunoasă*, îi garantează până azi longevitatea. Una auxiliară, e-adevărat, dar nu mai puțin o longevitate, căci *angelul radios* al acestuia se uită chiar mai greu decât intriga amoros-gazetărească a piesei. Marea șansă a lui Baronzi a fost aceea ca un catren al său⁶ să figureze ca moto al *Strigoilor* lui Eminescu. Rezumatul exact al acestei posterități piezișe îl oferă chiar Caragiale, în necrologul cu care însoțește, la 1896, dispariția bătrânului poet:

„G. Baronzi n-a fost unul dintre marii eroi ai republicii literelor române, e adevărat; ci unul dintre neobosiții legionari, și poate nu unul dintre cei mai puțin îndrăzneți; o dovadă e poezia de mai la vale, *Cățelul pământului*, al cărei refren îl pune mai târziu, ca motto, Eminescu la ciudata sa poemă *Strigoii* – e ca un pompon pierdut de un legionar obscur în luptă, și ridicat în treacăt de un erou mare, pentru a-l înfige în strălucita-i cască” (Caragiale 1896).

Nu e singura dată când cuvintele lui Baronzi își surclasează creatorul: o anodină *Horă a ostașului* continuă și astăzi, într-o formă ușor adaptată azimuturilor naționaliste de moment, să treacă drept folclor autentic și să aibă parte de actualizări rapsodice:

„Ai să tragem hora mare
Mai aci și mai coalea
Și s-o-ntindem spre otare
Ca să trecem Dunărea”⁷

Să nu ne mirăm: acest fel de eternizare oblică, de obicei cu nimb etnografic, pare să fie un blestem al poezilor intermediari care s-au ilustrat într-o perioadă la rândul ei intermediară. Îl vor împărtăși George Crețeanu și mai cunoscutul G. Sion⁸.

⁵ Ipoteza e susținută de Stancu Ilin și I. Oprișan în notele ediției Hasdeu (2007, p. 1476) pe care au îngrijit-o.

⁶ Arhicunoscute, deși arareori localizate, versurile provin din poemul *Cățelul pământului*, publicat la 1861, în „Revista Carpaților”, I, p. 255.

⁷ G. Baronzi, *Horă a ostașului*, în Lungu 2017, p. 274–275.

⁸ Cel dintâi poate candida cu succes la titlul de cel mai nenorocos autor român de secol al nouăsprezecelea. Amintit de panoramele recente abia în treacăt (parcă doar pentru a întregi seria de sufixe inaugurată de Bujoreanu, Nicoleanu și Depărățeanu), e, în fapt, un autor uitat. Situația stătea altfel în urmă cu un secol și jumătate. Dacă e să-l credem pe D. Murărașu, eboșa inițială a *Epigonilor*

Am văzut că, fără a fi numaidecât meritorii prin ele însele, versurile⁹ lui G. Baronzî au servit nu o dată ca materie primă unor realizări ulterioare de toată mână. Ultimul exemplu de astfel de *torso* ni-l oferă intempestivul Macedonski, întotdeauna pregătit să pertracteze alianțe conjuncturale împotriva Junimii. La 1882, după ce tocmai se răfuisese cenaclier cu Alecsandri, Eminescu și, implicit, Maiorescu¹⁰, autorul *Rondelurilor* îl omagiază pe bătrânul predecesor inspirat de două versuri ale acestuia („*Mii lămpi de aur ardeai prin saloane – Libanul da-n aer un dulce miros*”):

„*Lyrismul sau satira se joacă pe-a lui frunte
Ca fulgere pe creasta înaltului Liban!
Nou Moise, el se urcă atunci pe vârful de munte
Și alte legi aduce la general uman*

*De plânge pe poporul ce merge la pieire
Tiranu-ncremenește sub biciul său de foc.
Dar vai! El care zboară de-a drept la nemurire
Adesea n-are-n viață nici pâine, nici noroc!*”¹¹.

Recapitulând, devine limpede că, dintre toți cei care au perpetuat, într-un fel sau altul, figura harnicului versificator, cu inerentele ei inabilități, Leonid Dimov e singurul care n-o face doar patrimonial: el valorifică (probabil fără s-o știe¹²) *spiritul* poeziei lui Baronzî, cu pseudopodele sale prozodice și cu ontologia ei curioasă. Ceilalți s-au limitat la *literă*, preferând experiența rece a citării. E de ajuns să comparăm mostra din *Viziune* reprodusă mai sus cu o curentă (și exponențială sub raport stilistic) *Antimetafizică* din volumul *La capăt*:

îi rezerva lui (nu lui Sihleanu, așadar) epitetul „liră de argint”. Că Eminescu a revenit asupra manuscrisului ține mai puțin de opțiunea valorică și mai mult de scrupulul de plasament: Crețeanu trăind, tânărul poet s-a ferit ca nu cumva gestul lui să fie văzut ca o flaterie. Tot un ghinion e și acela legat de paternitatea unui arhicunoscut distih paremiologic („Fie pâinea cât de rea, / Tot mai bine-n țara mea”), neatestat înainte de Crețeanu. În ce-l privește pe Sion, faptul că *Plugușorul* său a ajuns la o notorietate care l-a anonimizat e mai puțin surprinzător: vorbim despre omul care a votat cu mâna lui propriile versuri pe post de imn al proaspăt unitelor Principate.

⁹ Cariera de prozator a lui Baronzî, care s-a ilustrat drept unul dintre primii noștri romancieri prin vehiculatul *Misterele Bucureștilor*, ține de altă posibilă discuție.

¹⁰ E vorba de scandalosa lectură a poemului *Viața de apoi*, adevărat paradis revanșard închipuit de poet, în care invidiile lui literare sunt decompensate flamboaiant: „Greoiul Eminescu, poet din școala nouă, / Era într-o ciupercă schimbat ca să nu-l plouă / [...] Și cine oare-ar crede și-i vrea s-o recunoască! / Alecsandri cel mare era și el o broască” (în Macedonski 2004, p. 933–934).

¹¹ Al. Macedonski, *Suflarea lyrică*, în „Literatorul”, III, 1882, nr. 7. Curios e că poemul nu se regăsește în nici una dintre edițiile de opere ale poetului. Dacă în cazul celei a lui Vianu lucrul se explică (aceasta, apărută între 1939 și 1946, neavând ambiția exhaustivului), e mai greu de înțeles de ce nici Adrian Marino, nici Mircea Coloșenco n-au găsit de cuviință să-l restituie între două coperte.

¹² Deși nu avem probe că Dimov ar fi citit *Viziune*, s-ar putea specula savant în marginea unei eventuale întâlniri cu ritmurile franjurate ale postpașoptistului. Cel puțin prin intermediul amintitei *Istории...* la șase mâini din 1944 și măcar prin aceea că unul dintre coautorii ei, Șerban Cioculescu (fostul lui profesor de franceză de la Sf. Sava), e cel care-i va prilejui viitorului poet debutul matur (în numărul din decembrie 1965 al „Vieții românești”).

„Erau acolo marmure-nchipuind bazagonii
 Și bazilici cilindrice scobite-n calcedonii,
 Erau sumbre cuie din fier forjat
 Aducând din adânc un fel de fluierat
 Precum că altădată
 Foia în subsol lume agramată.
 Erau metereze ivite fără veste
 Și rotunde ridicături modeste,
 Erau ambaze de beton și proptele
 Făcute pentru diferite meserii grele
 Triste paralelipipeduri arămii
 Pictate cu privighetori și scatii” (Dimov 2010, p. 314).

Nu e un exercițiu protocronic, acesta. Nici, cu atât mai puțin, o lectură superior-benevolentă menită să extragă mostre de expresivitate involuntară dintr-un trecut literar în general neglijabil. Mă interesează, în schimb, să restitui, plecând de la poezia lui Dimov, o tradiție stilistică și un timbru de sensibilitate pe care numai așa îl mai putem recupera azi. E, în fond, ceea ce, într-o carte devenită obligatorie, Harold Bloom numește *apophrades* (întoarcerea morților), echivalând-o cu momentele de posteritate glorioasă pe care o pot trăi autori uitați grație unor discipoli accidentali. E ceea ce li se întâmplă lui Sextus Propertius și lui Arnaut Daniel prin mijlocirea lui Ezra Pound. Nu insist. Critica românească a practicat și ea, fără a-l ridica la rang de metodă, acest joc intelectual cu consecințe estetice. O rapidă antologie a unor astfel de lecturi cu taxă inversă n-ar putea face abstracție de eforturile unor Călinescu (al cărui Dosoftei se îmbogățește cu attribute argheziene), Streinu (inventând o întreagă direcție, estetismul, doar pentru ca simboliztii de raft secund de la noi să nu mai pară o generație spontanee), Negoșescu (descoperind în osificatul Alecsandri sonorități barbiene), Manolescu (care-l glosează pe Kogălniceanu prin scrierile optzecistului Cristian Teodorescu) sau, în sfârșit, Dana Dumitriu (care face din C.A. Rosetti un poet interesant grație romanțelor de amor pe care le va reorchestra Mircea Cărtărescu).

Cine, așadar, în afară de G. Baronzi, ar putea beneficia, la recurs, de pe urma amendamentului Dimov? Un răspuns la îndemână i-ar viza pe toți cei care au practicat, în secolul al nouăsprezecelea ceea ce s-ar putea numi exercițiul spiritual al visului angajat. Nu-i includ aici pe oniricii cabotini, atrași de moda romantismului *light*, pe cei pentru care stările difuze reverberau în pretext retoric și în tropi. Mă interesează cutremurații, aventurierii nocturni, posedații care și-au asumat riscul ridicolului, mizând uneori totul pe o carte și pierzând nespectaculos. Altfel spus, cu un cuvânt conotat plastic de Dimov însuși, acei primitivi care au sondat *infundibulul*¹³ propriilor lor proiecții hipnotice.

Mulți, puțini, discutabili sau nu, ei există. Și probabil că nici un altul nu e mai indicat să deschidă lista decât timidul junimist Anton Naum. Acesta publică, la

¹³ Vezi, în legătură cu acest termen (de origine medicală) și dialogul lui Dan Grădinaru cu soția poetului, Marina, în Grădinaru 2014, p. 144.

1876, masivul poem *Aegri somnia*, stranie reinterpretare a unui delir convulsional, de o neașteptată autenticitate:

„Și altul de-l urmează aceeași soartă are,
 Și veșnic râde timpul privind cu nepăsare
 L-a[l] omului necaz!
 Și-n veci rămâne vâlul pe taina cea ascunsă,
 Și veșnică enigma de minte nepătrunsă
 Din vécuri până azi!

*Atunci fiori mă prinse... Gândirea-mi fecioréscă
 Credința ce promisem în casa părintéscă,
 Amar s-a sguduit!
 Simții că am veninul... Și pentru-ntâia oră,
 Speranța mea pierdută, în sânul-mi se strecoară
 Un șerpe... Pângărit*” (Naum 1876, p. 9).

Din aceeași familie, mai temperat de un anume didacticism, este și Vasile Aaron, cel puțin prin neterminatul *Reporta din vis*, un amalgam vizionar încărcat cu referințe și trimiteri culturale, descrisă de autor ca o

„...cärticăcă căruia [sic!] mi-au plăcut a-i da titlul *Reporta din vis*, adică un nume potrivit cu materia cărtii, tot lucru așa fiind întocmit ca cum oarecine, adică Reporta, ar povesti cele ce i s-ar fi arătat în vis, cu privilegiul ieșirii la vânat adurmind. Tânărul *Reporta din vis*, precum și a acelora ce sa povestesc în cursul cărtii, mai ales despre: Jupiter, Apolo, Pluto, Mercurie și alți dumnezei străini ai păgânilor, cea mai mare parte nu s-au întâmplat aieva, ci toate sânt numai niște închipuiri poeticești (*fictiones poeticæ*), spre mai buna a cetitoriului îndreptare, cuprindere și înțelegere, si spre a putea mai lesne ajunge pusul scopos, care sângur atârna spre a arăta răutatea trufiei, scumpe-tei, necurăției si ale altor patimi (Aaron 1981, p. 11).

După o asemenea predoslovie armată cultural, poemul propriu-zis, un veritabil proiect epopeic însumând 4 088 de versuri, transpune o călătorie onirică fără precedent:

„Îndemnuri destule îmi stau înainte
 Și un lucru iaste, că al meu părinte
 Murind, au lăsat nespūsă avere,
 Că, trăind, era un om cu putere.
 Căsi foarte frumoasă, palaturi înalte
 În care persoane multe pot să salte.
 Privind pe fereastră, privești la grădină
 Cu deosăbite feliuri de pomi plină,
 Cărări crucișate tot în sfoară trase,
 Straturi pintră iale stau de flori frumoase,
 Râuri ca cristalul curg cu măiestrie,
 De la munți aduse, precum lumea știe.
 Avera din câmp cine să o spuie?
 Aceasta la multe mii de mii se suie.

*Ciurdi nenumărate de vaci și de boi,
Turme de berbeci, de țapi și de oi
Au îngrozit [tare] munții vecinați.
Caii cei aleși, în grajduri băgați,
Numai cât nu zboară în văzduc pe sus,
Când odată capul drept în pept ș-au pus*” (în Cornea, Nestorescu, Costinescu 1981b), p. 21).

Formula lui Leonid Dimov presupune însă mai mult de atât. Mai mult, adică, decât simplul plonjon în reverii multicolore, fie ele și relocate lucid după un „model legislativ” (Dimov, Țepeneag 1997, p. 201) cu articulări artistice dintre cele mai diverse. De altfel, chestiunea acestor alegații programatice ar merita rediscutată în lumina unei recente contribuții datorate lui Dan Grădinaru. Fără a fi un interviu propriu-zis (frazele lui Dimov fiind extrase din niște note de jurnal, pe care exegețul le-ar fi transcris din memorie câteva ore după ce întâlnirea a avut loc¹⁴, ceea ce le plasează, fatalmente, sub un beneficiu de inventar), eșantionul oferă câteva mărturii prețioase. Întru totul surprinzătoare e aceea legată de raporturile cu visul:

„De pe la doi ani nu reușesc să deosebesc ceea ce mi se întâmplă în vis de ceea ce mi se întâmplă treaz fiind și-am rămas așa până azi. Acum nu mai visez. Înainte, până acum câțiva ani, visam, dar această facultate de a visa m-a părăsit dintr-odată” (*ibidem*, p. 132).

Un argument în plus pentru a defini poezia lui Dimov și altfel decât prin recursul prioritar la vulgata onirismului. Descrierea mai adecvată a acesteia ar presupune, din punctul meu de vedere, inclusiv estomparea elanurilor tematiste¹⁵ în favoarea unor constante capabile s-o izoleze farmaceutic. În primul rând, e vorba, evident, despre prozodie. Chiar dacă a scris și sonete, și rondeluri, și catrene cu contur animalier-heraldic, Dimov rămâne prin excelență mandatarul unei, ca să spun așa, forme fixe de extracție proprie: poemul-bloc, curgând de la un capăt la celălalt fără întreruperi strofice. Mai mult, rima e împerecheată, ritmurile sunt voit asimetrice, iar lungimile de vers se ordonează aleatoriu¹⁶. S-ar zice deja că avem de-a face cu un maestru (lucrul e transparent) care afectează lipsa de măiestrie. Astfel că, înainte de a se livra percepției sonore, poemele lui Dimov se impun vizual printr-un „desen” propriu, ca niște caligrame nonfigurative. Citez, nepremeditat, dintr-un *Destin cu pești* din cartea de debut:

*„Se-adună timp în stive după ușe
Din cupe gri în care-a fost cenușe*

¹⁴ În 13 noiembrie 1986, cf. Grădinaru 2014, p. 125.

¹⁵ Pe care, de exemplu, Luminița Corneanu (2014, p. 104) le repertoriază cvadripartit: călătoria, sexualitatea, gastronomia și moartea. Chiar recognoscibile fiind (căci aceasta e, până la urmă, soarta oricărui text ambiguu), ele deturneză lectura înspre o literalitate nedorită.

¹⁶ Să comparăm acest ultim artificiu cu efectele similare obținute, încă de la debut, de Minulescu. Distanța e uriașă, de vreme ce, în ciuda clamatei originalității de construcție, autorul *Romanțelor pentru mai târziu* nu face altceva (a demonstrat-o exemplar Vladimir Streinu în *Versificația modernă*) decât să segmenteze ingenios niște alexandrini cât se poate de conformiști.

Și bat mereu mai galben, mai piezișe
Amiezile pe mantii de gheșe.
Atârnă-n șiruri puse la uscare
Rechinii violeți pudrați cu sare
Și-n catedrala lor, printre etaje,
Foiesc pescari de plută ca pe plaje.
Suim și noi în pas pe pasarele
Să punem pești în șiruri paralele
Atât de lungi că nu ne-ajunge-o viață
Să mai ieșim în prag de dimineață” (Dimov 2010–202, vol. II, p. 62).

O a doua însușire e mișcarea epică. Asupra ei n-are rost să insist. Oricât de personale și de intim-abisale ar fi (câci unele au admis și asemenea interpretări), poemele lui Dimov scenarizează întâmplări contrariante. Sunt, cele mai multe dintre ele, niște reportaje senzaționaliste ale unor întâmplări fantastice. Sau, după fericita etichetă pe care le-a pus-o Corin Braga (2011, p. 96), niște „intrigi de basme neogotice”. Ceea ce, lăsând deoparte inerentele excepții pe care le pot oferi un Argezi sau un Ion Barbu¹⁷, e mai degrabă o specificitate a poeziei premoderne. Observația s-a mai făcut, dar fără a-i fi exploatate până la capăt consecințele. Faptul a fost tratat drept o opțiune colaterală, neutră, fără a fi chestionată eventuala afinitate de substanță care anima această opțiune. Știm puține despre biblioteca lui Leonid Dimov. Pe cea reală, de la etajul al șaptelea al blocului din Colentina, ne-o prezintă succint Dan Grădinaru (2014, p. 129): „nu-i formidabilă, dar e concentrată”. Cealaltă, interioară, afectivă, poate fi dedusă măcar în parte din câteva reacții publice ale, altminteri, abulicului poet. După același Dan Grădinaru, în aceleași pagini de dialog încrucișat, cu Leonid și Marina Dimov, autorul *Cărții de vise* vădea câteva curiozități de gust¹⁸. Nu-și citea, de pildă, contemporanii. Abia tinerii lunedìști (și, dintre ei, mai ales Mircea Cărtărescu) îl vor reconcilia cu poezia. Pe Philippide și pe Doinaș nu-i avea la inimă. Pe Nichita Stănescu îl suspectează, perifrastic, de a fi prizonierul propriei glorii. La Mazilescu a ținut, dar, referindu-se la el, evită să dea judecăți de valoare: „Singura lui satisfacție era să scrie și să recite poezii” (*ibidem*). Singurul care-i smulge o apreciere pare să fie Mircea Ivănescu, „cel mai mare din generația noastră” (*ibidem*). Nici cu contemporanii transfrontalieri nu e mai blând. Țvetaeva, Mandelstam și Evtușenko nu sunt, după el, niște poeți cu adevărat importanți.

Cu un bemol. „Eu nu sunt un om cult. Sunt un autodidact care cunoaște bine câteva lucruri” (*ibidem*), îi mai declară el, *en passant*, tânărului critic în 1986. Dacă nu e o simplă cochetărie de poet, afirmația reconfirmă sistemul inconsecvent de lecturi al autorului. La o rapidă consultare a nu foarte întinsei publicistici semnate de el (cincizeci de articole în 20 de ani de carieră literară), se va putea constata că simpatii-le lui erau străine de actualitatea imediată. Dimov îi comentează pe cronicarii mun-

¹⁷ La care de altfel a fost raportat de toți criticii care i-au comentat poezia.

¹⁸ Cu toată imprecizia lor documentară, n-avem motive să punem la îndoială veracitatea de fond a acestor informații.

teni, pe Ion Ghica, pe Heliade Rădulescu, pe Grigore Alexandrescu, pe Alecsandri, pe Anton Pann și, desigur, îl exaltă pe Budai Deleanu¹⁹, a cărui *Țiganiadă* a constituit, cum se știe, un model pentru o epopee holistic-amuzantă plănuită (dar rămasă în ciornă) în ultimii ani de viață.

Nici traduceri nu contrazic această înclinație spre revolut. Dincolo de romanticii târzii și de obligatorii decadenți (Gérard de Nerval, Gautier, Rimbaud) și dincolo de muncile pur și simplu lucrative (Treșnikov, *Istoria descoperirii și cercetării Antarctidei*), Dimov se scufundă în plin secol al XVII-lea, cu Gianbattista Marino (1976) și chiar mai adânc, spre 1170, transpunând în românește ample fragmente din Chrétien de Troyes, citate de Pierre Daix în *Șapte secole de roman*:

„Atâta rău și chin nespus
Unul altuia și-au adus,
Că vina și-au plătit-o parcă,
Iar alt gând nici că-i mai încearcă
Decât să-și fie mai pe plac.
Ce-a fost apoi, mai bine tac” (în Daix 1966, p. 73).

După aceste observații care detaliază atât cât se poate predispoziția *vintage* a, altminteri, neo- sau postmodernului Dimov, trimiterile la minori autohtoni capătă o altă consistență. Astfel încât a-l raporta la Naum sau Aaron (măcar în virtutea unei urechi muzicale comune și măcar pentru o mai justă plasare a acestora în ierarhia autorilor neglijabili) nu mai pare, dintr-odată, exagerat. Cum nu e exagerat să transcriem aceste versuri claudicante ale lui Daniil Scavinschi, corijate abia recent de Mircea Anghelescu, după aproape două secole de *misreading*:

„Și m-am lăsat pe-o coastă ca să gust în liniștire
Nectarul ce ne-au dat firea la trudă de întărire.
Abea apropiind însă acest scump nectar la gură,
Într-al Olimbului munte că aș fi mi să părură,
Unde privind pe Hariti săltând printre flori și frunze,
Am văzut și pe Apolo cu-ale sale noao muze”²⁰.

¹⁹ Cronicari munteni, în „Luceafărul”, 1969, nr. 6, Ion Ghica, un realism nețărnut, în „Luceafărul”, 1969, nr. 19, Ion Heliade Rădulescu, în „Luceafărul”, 1970, nr. 4, Grigore Alexandrescu, între răs și plâns, în „Luceafărul”, 1970, nr. 9, Farmecul lui Alecsandri, în „România literară”, 1971, nr. 30, Anton Pann și lumea sa, în „Luceafărul”, 1978, nr. 23 și, în sfârșit, Țiganiada, un spectacol în sine, în „Luceafărul”, 1970, nr. 6. N-ar fi, poate, inutil să notăm (fără a absolutiza observația) că numitorul comun al acestor poezi e dat de improprietățile muzicale ale versurilor lor. Amănunt pe cât de semnificativ, pe atât de ciudat dintr-o perspectivă tematistă: în loc să-l aleagă pe balcanicul și perfect acordatul Bolintineanu, Dimov se orientează către marele rival al acestuia, Alexandrescu, a cărui artă e rezumată exact de un stilistician profesionist: „însăși prozodia e uneori deficitară, ritmul nu e respectat cu strictețe, iar în relația ictus-accent survin numeroase licențe (contemporanii poetului, începând cu răutăciosul Heliade și continuând cu binevoitorul Bolintineanu, observaseră acest lucru)” (Mihai Zamfir, *Scurtă istorie. O panoramă alternativă a literaturii române*, I, Iași, Editura Polirom, 2011, p. 77–78).

²⁰ Apud Anghelescu 2019 (cap. Parodia eposului eroic. Ion Budai-Deleanu. Daniil Scavinschi), p. 211. Negruzzi și după el Aron Pumnul au citat fragmentar și inexact din *Călătoria dumisale*

Cel mai mult de câștigat retrospectiv de pe urma libertăților obținute de Leonid Dimov nu are însă un poet anume (oricare ar fi acesta), ci un întreg compartiment al literaturii noastre timpurii. Mă refer la așa-numitele cronici rimate de secol al XVIII-lea, care făceau deliciul târgoveților din epocă. S-a scris mult despre ele în istoriografia noastră, nu întotdeauna cu indulgență, dar cu o pasiune care n-avea cum să evite disputele. E interesant că tocmai cel care s-a ocupat de editarea lor critică, Dan Simonescu, pare a nu le înțelege natura estetică, importanța istorică pe care le-o atribuie fiind mult exagerată. În realitate, statutul lor e mai degrabă tabloid (totuși, nu „mahalagesc”, cum îl expediază Călinescu), iar faptul divers local ocupă prim-planul. Chiar și atunci când protagoniștii se numesc Constantin Brâncoveanu sau Grigore Ghica. Restul sunt detalii de filologie aplicată²¹.

Singular între comentatori se dovedește Nicolae Manolescu, care, într-un fragment din *Istoria faptelor lui Mavrogheni vodă și a răzmiriței din timpul lui, pe la 1790*:

„Te uitai prin spătărie,
Rămâneai la aporie,
Vedeai săbii ferecate
Tot prin pereți spânzurate,
Mai pistoale, buzdușane,
Măzdrace și iatagane,
Suliți, hângere, cuțite,
Ca ațele ascuțite.
Măciuci, mari puști ghintuite,
Toate prin păreți lipite”

vede „pensula unui Leonid Dimov mai ingenuu” (2008, p. 39). Intuiția e remarcabilă, deși rămâne pasageră. Sunt multe alte secvențe din cele 22 de cronici publicate de Dan Simonescu a căror retorică naivă evocă suflul *Cărții de vise. Cronica mănăstirii Silvașului*, de exemplu, al cărei dezinteres pentru cadențe e total. Sau *Uciderea spătarului Iordache Stavarache*:

„În ohdaia spătarului era zugrăvite
Moldova și Vlahia, bine înpodobite.
Iar în hodaia spătăresei era frumosu zugrăvite
Țarigrad și Moscoviia bine închipuită.
Dudude și canari mulți în hodaie avea
Și totdeauna cu dânsle eglindisea.
Acestea nu era pă perete zugrăvite,
Ci era în colivii, de toți văzute.

hatmanului Constantin Paladi la feredeile Borsăcului, făcând astfel, din Scavinschi, un bucolic pursânge și amputându-i autentica vână umoristică.

²¹ Mai multe despre limitele și deschiderile acestui subgen, în Dan Simonescu (1967, *Introducere*, p. 5–32), Mihai Moraru (1989, p. 193–194; 1997, p. 104–127) și Dan Horia Mazilu (1971, p. 266–275).

Una cânta mai încetu, alta mai tare,
 Să fi intratu înlăuntru, te lua mare mirare.
 Dar ce să stau multe să vă povestescu
 Că niciodată nu le mai isprăvescu.
 Dulapuri de argintu și altele cu sedefuri,
 Toate în Veneția lucrate cu multe mește<șu>guri.
 Dar oglinzi frumoase, împrejur cu pervazuri,
 Cu aur totu poleite și cu atâtea zaraflăcuri.
 Ciubuce minunate cu imamele de chihlibariu
 Și înprejur la lulele avea totu mărgăritariu.
 Ibricele dă cafea de argintu le făcuse
 Și filigenile de farfuriu din China aduse” (Simonescu 1967, p. 95).

Nu e nevoie decât de un minor *update* fonetic și morfologic pentru ca aceste versuri să treacă drept dimoviene. De altfel, în rezumatul alert și dezinvolt pe care-l face acestor cronici, un istoric literar (Scarlat 1982, p. 141–152) dintr-o generație ulterioară celei a lui Manolescu pune în evidență exact acele trăsături de care, luată în ansamblu, poezia lui Dimov nu e străină. Cutare autor „are răutatea bătrânească de a vedea totul caricatural”. Originalitatea altuia „stă în debitul verbal”. Altundeva, e prezentă plăcerea de a contraria artisticul prin precizie contabilă. Lumea acestora e una „neauzită”, după cum aceea a oniricului era, prin definiție, impalpabilă. Interesul pentru „bizarerie” și gestul tipic al „minunării” fac din Pitarul Hristache un oniric *avant la lettre*. Pentru ca, în sfârșit, criticul să remarce: „schimbările bruște de ritm, alternarea versurile ample cu cele scurte”. Adunarea probelor se încheie cu o sentință definitivă. Dacă adăugăm și cele câteva bijuterii combinatorice²² cu totul neobișnuite la niște ezitanți pionieri ai sonorităților imperfecte, tabloul e complet. Mă gândesc la un ligament subtil ca: „Brava, Mavrogheni, brava, / Altul ca tine mai sta-va?” sau, de ce nu, la mai puțin avuabila asociere dintre un vers ca „Iaca, mă făcui ostaș” (Simonescu 1967, p. 255) și o promisiune revanșardă încheiată cu un verb condițional de un neprefăcut impuls sexual catullian. Ambele anticipează cu două secole cunoscutele uverturi dimoviene de tipul: „*Venea o seară moale ca mingiile ce ni-s / Aduse din afara terenului de tenis*”.

Greu de spus dacă această analogie poate resuscita un gen prin definiție subaltern. Sigur e însă că ea inaugurează o tradiție (nu atât de sărăcăcioasă pe cât ar putea părea) care își găsește împlinirea abia prin poezia lui Leonid Dimov. Ceea ce, ca să revin la premisa acestui studiu, îi asigură poetului de final de secol al XX-lea o stabilitate de dincolo de „mode și timp”²³, făcându-l autonom față de capriciile posterității.

²² Revelate de Sextil Pușcariu (1930, p. 207–208).

²³ Pe o pistă colaterală, de aici ar putea începe și rediscutarea celui mai discutabil dintre volumele lui Dimov, *Litanii pentru Horia*. Publicat în 1975, în plin delir patriotard ceaușist (deși scris, după confesiunea autorului, la începutul anilor '50), acesta întrerupe seria cărților de vârf care începe cu *7 poeme* (1968) și sfârșește cu *Spectacol* (1979). N-o ascunde nici Ion Bogdan Lefter în prefața volumului al treilea de *Opere*: „Poetul oniric se înfățișa astfel în orizontul strict realist al istoriei na-

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Aaron 1981 = Vasile Aaron, *Reporta din vis*, în Cornea, Nestorescu, Costinescu 1981a.
- Angheliescu 2019 = Mircea Angheliescu, *O istorie descriptivă a literaturii române. Epoca premodernă*, București, Editura Tracus Arte, 2019.
- Baronzi 1874 = G. Baronzi, *Vocabular de 2000 de termini, idiotisme, locuțiuni, proverbi și alte dificultăți ale limbei franceze traduse în ecuivalentele lor din limba română. Carte foarte necesară pentru traducătorii din limba franceză în cea română*, Galați, Tipografia Română, 1874.
- Braga 2011 = Corin Braga, *Psihobiografii*, Iași, Editura Polirom, 2011.
- Caragiale 1896 = I. L. Caragiale, *Gheorghe Baronzi*, în „Epoca literară”, I, 1896, nr. 8, 3 iunie, p. 3.
- Cioculescu, Streinu, Vianu 1944 = Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Vianu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, vol. I, București, Editura Casa Școalelor, 1944.
- Ciotloș 2012 = Cosmin Ciotloș, *Măștile lui L.D.*, în „România literară”, 2012, nr. 38, p. 7.
- Ciotloș 2016 = Cosmin Ciotloș, *Ipoteze și certitudini*, în „Timpul”, XVI, 2016, nr. 207, iunie, p. 23.
- Ciotloș 2019 = Cosmin Ciotloș, *Cât de nou e noul Sociu*, în „Dilema veche”, 2019, nr. 802, 4–10 iulie, p. 17.
- Cornea, Nestorescu, Costinescu 1981a = Paul Cornea, Andrei Nestorescu, Petre Costinescu (ed.), *Documente și manuscrise literare*, IV. Ediție îngrijită de Paul Cornea, Andrei Nestorescu, Petre Costinescu. Prefață de Paul Cornea, București, Editura Minerva, 1981.
- Cornea, Nestorescu, Costinescu 1981b = Paul Cornea, Andrei Nestorescu, Petre Costinescu (ed.), *Scrisori literare inedite (1820–1854)*. V. Aaron, A. Beldiman, C. Conachi, N. Dimachi, D. Gusti, C. Negruzzi, G. Peșacov, V. Pogor, E. Poteca, alese, publicate și adnotate de..., București, Editura Minerva, 1981.
- Corneanu 2014 = Lumința Corneanu, *Leonid Dimov. Un oniric în Turnul Babel*, București, Editura Cartea Românească, 2014.
- Daix 1966 = Pierre Daix, *Șapte secole de roman*. Traducere de Sanda Râpeanu. Traducerea versurilor de Leonid Dimov, București, Editura pentru Literatură Universală, 1966.
- Dimov 2010 = Leonid Dimov, *Opera poetică*. Ediție îngrijită și prefață de Ion Bogdan Lefter, vol. I–III, Pitești, Editura Paralela 45, 2010–2012.
- Dimov, Țepeneag 1997 = L. Dimov, D. Țepeneag, *Momentul oniric*. Antologie îngrijită de Corin Braga, București, Editura Cartea Românească, 1997.
- Grădinaru 2014 = Dan Grădinaru, *Dimov*, București, Editura Nord-Sud, 2014.
- Hasdeu 1864 = B. P. Hasdeu, *Critica literară*, în „Aghiută”, I, 1864, nr. 26, 10 mai, p. 189.
- Hasdeu 2007 = B. P. Hasdeu, *Opere*, vol. III. *Studii și articole literare, filosofice și culturale. Studii și articole de economie politică*, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă–Univers Enciclopedic, 2007.
- Larkin 2004 = Philip Larkin, *Poems*, The World Poetry Archive, 2004.
- Lungu 2017 = Eugen Lungu (ed.), *Antologia poezilor minori din epoca Alecsandri–Bolintineanu*. Antologie, comentarii, adnotări și referințe critice de Eugen Lungu. Prefață de Eugen Simion, vol. I, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă–Muzeul Național al Literaturii Române, 2017.
- Macedonski 2004 = Alexandru Macedonski, *Opere*. Ediție alcătuită de Mircea Coloșenco. Introducere de Eugen Simion, vol. I. *Versuri. Proză în limba română*, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă–Univers Enciclopedic, 2004.
- Manolescu 2008 = Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. Cinci secole de literatură*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008.
- Marino 1976 = Gianbattista Marino, *Florilegiu*. Traducere de Leonid Dimov, București, Editura Univers, 1976.

ționale. De unde până unde?” (în *Capodoperele târzii ale lui Leonid Dimov*, studiu introductiv la Leonid Dimov, *Opera poetică*, III, p. 6). Gestul e cu atât mai greu de înțeles cu cât eventuala suspiciune de compromis politic era din capul locului exclusă. De aceea, ipoteza că *Litanile...* ar fi un exercițiu stilistic din familia acestor cronici versificate (pe care, evident, Dimov le-ar fi putut consulta, după 1967, în ediție integrală) merită tratată cu seriozitate.

- Mazilu 1971 = Dan Horia Mazilu, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, București, Editura Minerva, 1971.
- Mihai Moraru, *Versificație și compoziție în baladele populare și în povestirile istorice în versuri*, în idem. *De nuptiis Mercurii et Philologiae*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, p. 104–127.
- Moraru 1989 = Mihai Moraru, „Cronici rimate”, în *Crestomație de literatură română veche*. Cuvânt-înainte de Zoe Dumitrescu-Bușulenga. Coordonatori I. C. Chițimia și Stela Toma. vol. II, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1989.
- Moraru 1997 = Mihai Moraru, *De nuptiis Mercurii et Philologiae*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997.
- Naum 1876 = Anton Naum, *Aegri somnia. Poem*, Iași, Tipografia Națională, 1876.
- Perpessiciu 1957 = *Mențiuni de istoriografie literară și folclor [1948–1956]*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1957.
- Pușcariu 11930 = Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*. Ediția a doua, Sibiu, Krafft & Drotleff, 1930.
- Scarlat 1982 = Mircea Scarlat, *Istoria poeziei românești*, vol. I, București, Editura Minerva, 1982.
- Simonescu 1967 = Dan Simonescu, *Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII–XVIII)*, București, Editura Academiei R.S.R., 1967.
- Sociu 2019 = Dan Sociu, *Uau*, Iași, Editura Polirom, 2019.
- Zamfir 2011 = Mihai Zamfir, *Scurtă istorie. O panoramă alternativă a literaturii române*, vol. I, Iași, Editura Polirom, 2011.

LEONID DIMOV: A LITERARY FORMULAS DISPATCH (Abstract)

More than three decades after Leonid Dimov's death (1926–1987), it feels quite appropriate to question to what extent young poets have been influenced by this great oneiric writer's formula. However sagaciously built, any potential answer would only solve half of the issue. The other part relates to the existence of a local tradition that Dimov rehabilitated in the same manner by which Ezra Pound rehabilitated Sextus Propertius or Arnaut Daniel. Despite the fact that the similarities are often striking and deserve to be analyzed, at least from a stylistic point of view, the interpreters of the "The Book of Dreams" writer have systematically neglected them. The current inquiry documents (and, on the side, also proves) a few cases that anticipated Dimov's poetic revolution, selected from Romanian poetry from previous centuries. In reverse chronology, the analysis presents lesser-known authors: Anton Naum, a minor author who was contemporary with Eminescu; G. Baronzi, a polygraph from the mid nineteenth century; Vasile Aaron, author of an epic of great dimensions (more than 4000 lines), which was restored only with great delay by researchers of the following period; Daniil Scavinschi, remembered by literary history rather for his ailing hypochondria than for his highly interesting potatory productions; and, finally, anonymous versifiers of random events from the late XIX century, with their tabloid productions, heavily appreciated by the townsfolk of the times. Beyond its eccentric character, the reenactment of this seedbed draws, in the eclectic picture of the history of Romanian literature, an autonomous frame that can become the premise for a reconfiguration of the whole setting, reviewed in a manner that transcends chronologic or monographic examinations.

Cuvinte-cheie: stilistică, prozodie, Leonid Dimov, G. Baronzi, Anton Naum, Daniil Scavinschi.

Keywords: stylistics, prosody, Leonid Dimov, G. Baronzi, Anton Naum, Daniil Scavinschi.

Universitatea din București,
Facultatea de Litere,
București, str. Edgar Quinet 5–7,
cosminciotlos@gmail.com

NOILE PROIECȚII ALE INTIMITĂȚII ÎNTR-O ONTOLOGIE A VIRTUALULUI

Astăzi se vorbește tot mai mult de formele de evoluție a procesului literar spre un postmodernism al postumanului, legitimat nu de vechea ontologie metafizică, ci de o ontologie a virtualității. Ce se întâmplă cu marile teme ale literaturii: viața, moartea, iubirea, cum trec acestea dintr-o paradigmă a existențialului într-un câmp al chestionărilor subsumabile tehnoscienței? Dacă postumanismul presupune nu o negare a umanismului, ci o reevaluare a antropocentrismului și o reajustare a umanului la noile condiționări tehnice, biologice și culturale, care sunt pierderile și câștigurile umanului în plan ontologic și estetic? Avantajele țin, așa cum ne asigură specialiștii postumanului, de un proces, în accepția lui Leary Timothy, de „reality tunnel”, adică de o accedere a umanului la matricea neuronală cosmică. Printr-o acumulare de creativitate pură, „corpul fără organe” al filozofiei lui Deleuze & Guattari deține puterea (în sensul ei postfoucaultian) de-a interacționa în mod infinit cu orizontul virtual, cu formele corpului internautic, cibernetic. Descărnarea subiectului și umanizarea virtualului se intercondiționează reciproc. Proiecțiile identitare ale perspectivei deleuzo-guattariene umanizează întrucâtva artefactul (emoticoanele computerului) și „mecanizează” umanul într-un proces de fuzionare și întretăiere permanentă. Dincolo de beneficiile ontologiei cyberspațiale, există și inevitabilele riscuri. Or, dilatarea umanului spre infinit și necuprins reprezintă pentru o bună parte din antropologii, filozofii și sociologii contemporani un posibil „infarct al sufletului” (Han 2014, p. 52), ca laborator al emoțiilor și sentimentelor.

Efectele revoluțiilor tehnologice, ale ontologiilor virtuale, ale morții „narațiunilor legitimize” se reflectă nemijlocit asupra structurii și a formelor de intimitate a cuplului din realitate și, implicit, din literatură. În acest context, se impune întrebarea privind destinul literar al temei erosului, o *temă-limită*, care definește ființa umană în raportările ei la sine și la celălalt. Ce ne spune azi în plan literar și existențial evoluția și diversificarea formelor de expresie ale teoriilor tabuizate și erupția de subiecte pe teme prohibite cândva (dorință, sexualitate, forme de perversiune sexuală), cum au evoluat literar marile arhetipuri erotice într-o lume dezvrăjită, a consumului și a spectacolului? – sunt întrebări de neocolit.

Noile crize ale umanității competitive antrenează în dialog importanți filozofi, antropologi, sociologi. Pascal Bruckner, Alain Finkielkraut, Georges Vigarello, Robert Muchembled, Byung-Chul Han sunt doar câteva nume de referință care tratează aspecte ale acestei teme. Un cuvânt greu în direcția negării virtualului și a mecanizării umane îl au în special filozofii de orientare metafizică. O concluzie aproape unanimă a lor e că, în prezent, se cultivă modalitățile de renunțare la sinele

problematic, frământat, se întreține o fericire de tip farmaceutic. Problema omului, care este în primul rând una a sufletului, rămâne în umbra unui interes major pentru carcasă, formă, exterioritate, pentru realul tangibil. În planul intimității, acesta pierde alteritatea celuilalt, prin hiperlicitatea imaginii. Corpul obține „valoare cultică”, devenind idol, iar sufletul încetează a fi sistem de referință. Se modifică astfel substanțial morfologia relațiilor interumane, viziunea omului asupra erosului și a intimității.

Pentru filosoful Byung-Chul Han, virtualitatea acționează ca exces de stimuli, de informații și impulsuri, care funcționează doar aparent în beneficiul omului. Internetul ne asigură zilnic acest exces, care modifică radical structura atenției, dispersând-o, făcând-o superficială, adică deviind-o din zona contemplației. Dacă zăbava contemplației asigură concentrarea creatoare de cultură, de valori, graba „hiperatenției” este superficială și necreativă. Uimirea reveriei, despre care scrie și Bachelard că porcede din „puțul ființei” e înlocuită azi de curiozitatea de suprafață, cu fitil scurt. Filozoful califică modernitatea târzie drept crepusculară, un orizont închis, din care se retrage durata și rezistența, și în care se instalează *absența ființei*, în sens heideggerian. Centrul ființei fiind eradicat, subiectul e cuprins de nevroză și neliniște, pe care încearcă să le suprimă prin tendința de a menține sănătoasă (în sens terapeutic) și calitativă o viață efemeră și vidă. Han consideră că raportul omului cu internetul e marcat de dictatul transparenței, care suprimă intimitatea. El pornește de la teoria negativității lui Hegel, pentru care erosul înseamnă tensiune, ruptură problematică. Negativitatea presupune trăirea celuilalt în zona ambiguității, lipsa de acces la straturile profunde ale ființei lui, căutarea și încercarea de a penetra misterul-nutrient al trăirii erotice. Tocmai lipsa de transparență a celuilalt menține relația vie, consideră Han. Excesul de transparență prejudiciază însă grav intimitatea. Mijloacele de comunicare pe care le furnizează internetul facilitează accesul la alteritate, forțând auto-dezvăluirea.

Anthony Giddens gândește optimist asumarea actuală a conceptului intimității ca un spațiu al auto-dezvăluirilor reciproce, precum și o preocupare pentru auto-împlinire „care nu mai este un mod de apărare narcisist împotriva lumii exterioare amenințătoare [...], dar și o apropiere pozitivă a situațiilor în care influențele globalizatoare au un efect asupra vieții cotidiene” (Giddens 2000, p. 117). Dimpotrivă, insistă Han, „hiperinformarea și hipercomunicarea atestă tocmai lipsa de adevăr, ba chiar lipsa de ființă” (Han 2014, p. 69). Filosoful coreean susține că încrederea, ca garant al supraviețuirii intimității, se devalorizează în spațiul virtual, întrucât se aplică între oameni care știu tot unul despre altul. Dacă transparența sufocă ambiguitatea, fiind totul plasat la vedere, fiind exhibată viața intimă, încrederea nu are decât rol de pandantiv, e o realitate care nu mai există decât retoric. Dezgolirea afectivă în fața celuilalt e bazată pe încrederea previzibilității (spațiile virtuale adunând laolaltă oameni care se aseamănă și reacțiile lor sunt previzibile, demonstrând, de fapt, exacerbatul cult al sinelui). „Se tinde nu către o limpezire morală a inimii, ci către atenție maximă” (*ibidem*, p. 116). Dezgolirea trupului și a sufletului e impudică, e narcisiacă, se petrece în limitele sinelui, într-o nesfârșită și

ineficientă intimitate cu sine. Iată de ce, „lumea nu este astăzi un teatru în care acțiunile și sentimentele să fie reprezentate și citite, ci o piață în care sunt expuse, vândute și consumate intimități” (*ibidem*, p. 101). Întoarcerea omului către sine este bruiată de efectul unui exces de (i)realitate. O realitate inundată de transparență, care angajează excesiv văzul și auzul și, modificându-și formele într-o caleidoscopie fulgerătoare, întârzie viziunea, inducând „criza fanteziei” (*ibidem*). La fel și pentru Baudrillard invazia realității virtuale se soldează cu o anemie a imaginației, cu o agresivitate a mașinii asupra anticorpilor naturali ai omului, în urma căreia identitatea umană devine „izofrenă”, adică indiferentă la stimulii naturali.

Bataille, Barthes, Han, Baudrillard aduc ideea de ambiguitate și taină în chiar esența intimității. Taina conferă plusul de valoare, prin faptul că ne-spusul și ne-știutul sunt mereu instigatoare erotic. În fond, deosebirea majoră între eros și porno se află tocmai în raportul dintre transparența și netransparența obiectului dorit. Erosul mizează pe ambiguu, ascuns, echivoc și pâlpâitor sub forma promisiunii. Pornografia e disimulatorie, panvizuală, de o transparență orbitoare. Ea ucide imaginația, aderându-se doar instinctului. Erosul e acolo unde se ivește taina:

„Locul cel mai erotic al unui corp nu este oare acolo unde îmbrăcămintea se cascade? [...] intermitența, așa cum bine a spus psihanaliza, e cea care este erotică: aceea a pielii ce lucește între două piese vestimentare (pantaloni și tricoul), între două margini (câmașă întredeschisă, mânușa și mâneca); chiar această lucire este cea care seduce, sau mai mult: punerea în scenă a unei apariții-disparații” (Barthes, 2006, p. 12).

Or, „imaginii pornografice nu îi este inerentă nici o ezitare, nicio distanță”, scrie Han (Han 2014, p. 168) și face trimitere la proza scurtă a lui J. G. Ballard, *Gioconda în amurg*, în care un bărbat orbit temporar întâlnește o femeie misterioasă de care se îndrăgostește. Iubirea lui se alimentează din neputința de-a vedea cu ochii corpului, înlocuiți de ochiul ascuns al fanteziei, care-i provoacă imagini onirice. Când începe din nou să vadă, îndrăgostitul e disperat de transparența care ucide misterul și deschide toate zărilor tainei. Iubirea lui pierde nutrientul de funcționare în baza fanteziei (ochiul interior) și îndrăgostitul își provoacă deliberat rănierea ochilor pentru a accede din nou în spațiul dorinței onirice, a vederii interioare, a imaginilor întemeiate pe jocul fantasmatic. În proiectul mistic al iubirii, intraparența creează hotare și distanțe oportune iubirii, cultivând contemplarea, unde se nasc fanteziile legate de celălalt, unde „începe *celălalt* atopic” (*ibidem*, p. 164).

Anxietatea și oboseala determină căutarea reperului în celălalt, care nu poate oferi sentimentul transcendenței și al mântuirii, pentru că se află sub efectul paralizant al privirii. Societatea actuală este hipererotizată și organul cel mai erogen devine ochiul. Privirea deține prioritatea, ea decide cât de eligibil e celălalt în câmpul intimității. Tirania privirii e pornografică, prin superficialitate și incapacitate de a trece dincolo de epidermic. Această opinie poate părea exagerată, dar anunță totuși pericolul actualului cult al virtualului.

Ca o confirmare literară, un roman al depersonalizării ființei umane în captivitatea virtualului este *Cinci nori colorați pe cerul de răsărit*, de Florina Ilis. Personajele romanului nu se pot fixa într-o relație de cuplu, întrucât tirania imaginii

pune totul sub semnul transparenței, la care se referă Han. Impactul vizualului anulează statornicia atenției dincolo de formă și de carcasă. Personajele sunt ghidate de farul iluzoriu al imaginii, urmându-i fidel mersul pe suprafețe: „Incapabili să stăpânim prezentul și încercând să ne detașăm de barbaria simțurilor, apelăm la imaginile create de ei, preferând să ne vizionăm decât să ne trăim. Acesta este omul zilelor noastre, omul soft” (Ilis 2006, p. 83). Încapsularea în universul virtual reactualizează mitul lui Don Quijote, care se lasă condus de iluzia că va structura realitatea conform proiectului său imaginar. Personajele mașinizate încearcă să configureze realitatea conform legilor mașinii. Ștergerea identității virtuale (datele și informațiile din computer) înseamnă simularea morții umane. Și, respectiv, conservarea amintirilor, a imaginilor fotografice în computer este o tentativă de a stoca umanitatea în virtual pentru a învinge moartea, ca realitate fizică. Și iubirea în roman este instrumentată vizual, prin stimulenții imaginii. Astfel japonezul Ken o iubește pe Kiyomi doar ecranizând-o, fixându-i frumusețea prin telefon sau cameră de luat vederi, care oferă o realitate mai autentică decât prezența fizică a femeii. Transparența și suportul vizual devin singurii nutrienți ai iubirii. La fel, în cazul românilor Darie și Lili, înregistrarea video pe care el a făcut-o primei lor nopți de dragoste devine substituentul virtual al realității. Femeia este luată în posesie prin fixarea ei în regimul virtual, care o reifică. Românul Darie și japonezul Ken muncesc la o firmă multinațională de roboți, care încearcă să umanizeze robotul, neobservând cum devin ei, oamenii, similari mașinilor. Virtualul devine singurul mediator al omului cu realitatea, modalitatea sigură de mecanizare a omului, de transformare a lui în mașină.

Universul mediatic ca o modalitate de dezumanizare este și ideea romanului lui Savatie Baştovoi *Diavolul este politic corect* (Baştovoi 2010). Autorul relaționează mesajul religios cu ideea de manipulare, care se produce preponderent prin campaniile mediatice și prin internet. Exemplul concret de manipulare este Iacob Kohner, care, până la vârsta de 40 de ani, a trăit o viață virtuală, petrecută în fața computerului și a televizorului. Deși blogul său este asaltat de comentatori și Iacob își petrece mult timp pe messenger și pe chat, el constată că este foarte singur. Conectarea la internet a însemnat pentru acest personaj, ca și pentru alții ca el, deconectarea de la realitate. Mișcările tastaturii i-au înlocuit mișcările sufletești. El a deplasat accentul de pe contactul direct pe cel intermediat, de pe comunicarea autentică pe iluzia comunicării, de pe exprimarea sinceră a sentimentelor pe convenționalizarea acestora. De aici și nervozitatea acestui personaj, care își simte artificializarea eului și dorește ceva, dar nu știe ce anume. Deoarece adoarme din cauza „blestematului de net”, Iacob ratează răsăritul de soare, pe care râvnește de mai mult timp să-l vadă. Răsăritul de soare este, în plan simbolic, dorința lui inconștientă de revelație divină, de revenire la uman. Virusarea computerului îl trezește la viață și îi stinge tulburarea. În sfârșit, are timp pentru a privi prin geam un cireș înflorit. Plăcerea de a vedea oamenii o trăiește ca pe o adevărată revelație.

Tragedia lui Iacob este colectivă. Ștergerea individualității caracterizează întreaga societate a viitorului, pentru care viața devine un *reality show* în care omului i se prescrie când și cum să râdă, când și cum să aplaude, când și cum să

dispară de pe scena societății și a vieții. Prinsă în jocul virtual, această masă de oameni nu observă cum diavolul se furișează în viețile lor și-i prefăce în consumatori fără discernământ, le inoculează false repere și valori, îi prefăce în roboți care deprind de regulile „politic corecte” într-o supunere oarbă.

Despre căutarea febrilă a sufletului, a „glasului inimii” într-o epocă a dezumanizării scrie Vladimir Sorokin în romanul *Gheața*. Personajele sale trăiesc euforic reîntâlnirea cu inima, ca pe un miracol rar, care li se întâmplă doar celor aleși. Trezirea inimii la viață nu o mai poate provoca dragostea pământească dintre bărbat și femeie, ci gheața cosmică a Luminii Dintâi. Efectele conexiunii dintre inimile înviate sunt miraculoase:

„Doamne, ce dulce simțire! De cum începea să tragă de inima mea, eu mă pierdeam de-a dreptul, mă pierdeam, uite-așa, parcă mă sfârșeam. Inima-mi tresălta și iar stătea-n loc. Și stătea așa, ca un bidiviu adormit. Apoi, dintr-o dată – tic! Iar se însuflețea, iar începea să tresalte. Și el iar mi-o trăgea spre a lui” (Sorokin 2005, p. 179).

Așadar, doar în planul fantasticului, al miraculosului, al nepământescului mai poate fi regăsit accesul la suflet.

Aceste romane trag un semnal de alarmă la provocările postumanismului și la puterea tot mai accentuată a simulacrelor în existența umană. Analizând evoluția conceptului de umanitate de la romanul interbelic la cel postmodernist, Simona Sora oferă o soluție literaturii, de recuperare a *corpului intim*, așadar, „o abordare plurifațetă (dinspre religie, literatură, filozofie) precum cea a lui Jean-Luc din *Corpus* – un corpus pentru corp pe cât de discontinuu, pe atât de unitar, pe cât de aristotelician, pe atât de radical-modern” (Sora 2008, p. 205–206).

În această ordine de idei, o posibilitate de ieșire din criza actuală a literaturii intimității ar fi o reconciliere dintre corp și suflet, precum și conectarea acestei subiectivități unificate la „dorința metafizică a iubirii” (în limbajul lui Aurel Codoban), asigurându-se astfel instalarea logოსului nu în senzație, ci în erosul care transformă.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Barthes 2006 = Roland Barthes. *Plăcerea textului. Roland Barthes despre Roland Barthes. Lecția*. Traducere de Marian Papahagi și Sorina Danailă, Chișinău, Editura Cartier, 2006.
- Baștovoi 2010 = Savatie Baștovoi, *Diavolul este politic corect*, București, Editura Cathisma, 2010.
- Bruckner 2011 = Pascal Bruckner, *Paradoxul iubirii*. Traducere de Irina Mavrodin, București, Editura Trei, 2011.
- Bruckner, Finkielkraut 2005 = Pascal Bruckner, Alain Finkielkraut, *Noua dezordine amoroasă*. Traducere de Luminița Brăileanu, București, Editura Trei, 2005.
- Giddens 2000 = Antony Giddens, *Consecințele modernității*. Traducere de Sanda Berce, București, Editura Univers, 2000.
- Han 2014 = Byung-Chul Han, *Agonia erosului și alte eseuri*. Traducere de Viorica Nișcov, București, Editura Humanitas, 2014.

- Heim 1993 = Michael Heim, *The Metaphysics of Virtual Reality*, New York, Oxford University Press, 1993, *apud* Lucia Simona Dinescu, *Corpul în imaginarul virtual*, Iași, Editura Polirom, 2007, p. 71.
- Ilis 2006 = Florina Ilis, *Cinci nori colorați pe cerul de răsărit*, București, Editura Cartea Românească, 2006.
- Muchembled 2006 = Rober Muchembled, *Orgasmul și Occidentul. O istorie a plăcerii din secolul al XVI-lea până în zilele noastre*. Traducere de Liviu Papuc, Chișinău, Editura Cartier, 2006.
- Sora 2008 = Simona Sora, *Regăsirea intimității. Corpul în proza românească interbelică și post-decembristă*, București, Editura Cartea Românească, 2008.
- Sorokin 2005 = Vladimir Sorokin, *Gheața*. Traducere din limba rusă și note de Denisa Fejes, București, Editura Curtea Veche, 2005.
- Vigarello 2006 = Georges Vigarello, *O istorie a frumuseții. Corpul și arta înfrumusețării până în zilele noastre*. Traducere de Luana Stoica, Chișinău, Editura Cartier, 2006.

THE NEW PROJECTIONS OF INTIMACY
IN AN ONTOLOGY OF THE VIRTUAL
(Abstract)

The philosophers and the psychologists state that excessive improvement in achievement leads to soul attack. They write studies about the contemporary society and of the alienating effects of today's life of the human being. On social level, the subject reaches extreme fatigue that does not allow him to live in a reverie, throwing him into the dead space of survival from deadline to deadline. In the area of intimacy, he loses the alterity through the hyperliquity of the image. The today's consumerist society transforms everything into a sellable image. An image from which the mystery was withdrawn. You have to be exhilarating, i.e. beautiful and attractive, without having to be profound and essential.

Cuvinte-cheie: virtual, intimitate, erotism, imagine, agonie, consumerism.

Keywords: virtual, intimacy, eroticism, image, agony, consumerism.

Institutul de Filologie Română
„Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, al MECC
Chișinău, Bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, 1
Republica Moldova
ninacorcinschi@gmail.com

GENUL LITERAR, IDENTITATE ȘI MEMORIE ÎN LITERATURA ROMÂNĂ DIN VOIVODINA (SERBIA)

1. Introducere

Serbia este un stat multiethnic și multicultural, în care comunitatea românească reprezintă una dintre numeroasele comunități minoritare etnolingvistice, care sunt prezente pe aceste meleaguri de secole. Românii din Provincia Autonomă Voivodina, din nordul Serbiei, au statutul oficial de minoritate autohtonă de la sfârșitul Primului Război Mondial și, potrivit legii, limba română standard este una dintre limbile oficiale din Voivodina, împreună cu sârba și încă alte 5 limbi minoritare oficiale. În același timp, românii din Voivodina au posibilitatea de a avea educație în limba română, de a-și folosi limba maternă în administrație, drept, biserică și în toate domeniile publice. Una dintre formele de utilizare a limbii române este și creația literară, care a început să se dezvolte în Voivodina în mod organizat după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial.

O trăsătură importantă a prozei care apare în această literatură este dialogul său cu diverse aspecte ale culturii în timpul și spațiul în care este creată, pe care scriitorii o stabilesc selectând, combinând și creând segmente particulare de memorie, pe baza cărora construiesc reprezentări literare ale unui anumit timp și spațiu. Pornind de la ideea că literatura dispune de un număr mare de forme care, ca modele culturale, oferă scriitorilor tehnici și strategii pentru a modela experiența și valorile pe care doresc să le transmită, obiectivul acestei lucrări este de a privi mai atent relația dintre genul de proză al literaturii românești din Voivodina, pe de o parte, și literatură, memorie, cultură, societate și identitate ale comunității române din Voivodina, pe de altă parte.

Analiza propusă nu acoperă întreaga producție de proză, ci mai degrabă schițe, nuvele, romane și eseuri ale scriitorilor care lămuresc diferite aspecte ale relației dintre gen, literatură și memorie culturală, în diferite perioade, de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial și până în prezent. De asemenea, scriitorii a căror operă este analizată nu aparțin acelorași direcții poetice, ci arată mai degrabă schimbări pe scena literară a românilor din Voivodina, create de apariția noilor generații, ceea ce a dus la suprapunerea, acumularea și existența în paralel a unor direcții literare diferite, până în prezent. În această lucrare se consideră că interpretarea poveștilor care au atras atenția scriitorilor din perspectiva genului, a convențiilor sale, a strategiilor și funcțiilor narative, contribuie la descoperirea, înțelegerea

și prezentarea unor caracteristici și valori specifice ale prozei în literatura română din Voivodina. Pe lângă studiile asupra prozei în literatura română din Voivodina existente deja (Flora 1971, 1981; Popa 1997, Agache 2010, Dan 2010), în textul care urmează se deschide un dialog pe tema literaturii și identității românilor din Voivodina, privind modurile complexe în care societatea lor memorează și își prezintă trecutul.

2. Literatura, genul literar și memoria

Pornind de la ideea că creația literară, genurile literare și memoria se caracterizează printr-o legătură complexă, atât în domeniul creației, cât și în domeniul receptării, R. Lachman consideră că literatura este „the mnemonic art *par excellence*. Literature supplies the memory for a culture and records such a memory. It is itself an act of memory. Literature inscribes itself in a memory space made up of texts, and it sketches out a memory space into which earlier texts are gradually absorbed and transformed” (Lachman 1997, p. 15).

Când vine vorba despre diferitele tipuri de texte și discursuri, ajungem la conceptul de gen, pe lângă care se folosesc termenii de stil, tehnică, maniere, formulă etc. Conform concepției lui Bakhtin, genurile sunt construcții sociale și contextuale ale căror cadre sunt necesare pentru orice fel de comunicare și mediere între lume și text. Acestea încorporează intenții sociale și ideologice, care se bazează pe ideea că limbajul este „heteroglosic”, ceea ce este evident mai ales în proză (Bahtin 1989). Experiențele de viață, normele și valorile pe care le notează literatură iau forma modelelor culturale constituite din genuri, care prin convențiile lor influențează astfel de „construcții narrative ale realității” care sunt transmise prin cultură ca „versiuni ale realității” (Bruner 1991, p. 4). Van Gorp și Musarra-Schröder numesc genurile drept „depozite ale memoriei culturale” deoarece prin convențiile lor pot fi legate atât de memorie individuală și colectivă, cât și de cea literară și culturală (2000), iar Erll și Nuning indică mai multe aspecte ale relației dintre literatură, gen și memorie: în domeniul literaturii vorbesc despre: a) „the memory of literary genres” (ca un fenomen interior al memoriei literaturii, legat de intertextualitate), b) în domeniul memoriei autobiografice despre „genres memories” (sau „cum viețile noastre devin povești”), în care vorbesc despre procesul de transformare a memoriilor autobiografice în literatură, în care genul literar joacă un rol important, c) iar în domeniul în care societate și cultură creează diferite semnificații, este vorba despre „memory genres” (2005, p. 273-275).

Literatura ca mediu de memorie culturală are potențialul de a oferi o mare varietate de forme: de la poezii lirice, povești, romane istorice, drame și alte forme de literatură populară și cea canonizată, pentru a îndeplini diverse funcții (Erll 2011, p. 144). Istoriile literare atestă faptul că anumite genuri au apărut în anumite perioade și contexte socio-culturale ca o soluție estetică și etică adecvată pentru

memoria literară în „situația” actuală în acel moment, apoi au reapărut în perioadele ulterioare când ar apărea probleme similare¹ (Van Gorp, Musarra-Scrøder 2000, p. ii).

3. Natura didactică a schițelor, a povestirilor și a romanului foileton

Literatura care apărea pe bazele noi în Iugoslavia după cel de-al Doilea Război Mondial a fost un mijloc excelent pentru a transmite sensul și pentru a construi o nouă identitate iugoslavă. Caracteristica generală a prozei narative în prima perioadă postbelică din literatura română din Voivodina este reducerea sa predominantă la forme mici de proză: schițe, povești și nuvele, precum și roman foileton, ceea ce arată și o linie de dezvoltare a prozei în literatura română din Voivodina din 1945 până în anii 1970, în același timp.

Este vorba despre un număr mare de creatori care și-au încercat condeiul în arta literară: Păun Broșteanu, *Ion Dincă*, *Moș Jean*; Traian Doban, *Durerea de mamă*, *Butoaiele cu benzină*, *Un sat de partizani*; Doina Mihailov, *O înmormântare*; Ion Marcoviceanu, *Cel de-al 160-lea*; Ion Bălan, *Lemnele pentru Kulturbund*; Florica Ștefan, *Focuri de tabără*, I. Popovici, *La Drava*, Gheorghe Munteanu, *Tovarășul meu*, *Vlada*; Simion Draguța, *Însemnări de luptă*; Pavel Blagoie, *Echipa de muncă* și mulți alții. Un reprezentant foarte prolific al acestei perioade este Ion Bălan, la care schițele se transformă în nuvele în volumele: *Flăcări în noapte* (1953); *Drumuri și nori* (1960); *Ninalb* (1967). Și primul roman foileton, *Crucea*, a fost publicat în această perioadă, al cărui autor a fost Radu Flora, care și-a adus cea mai mare contribuție în proză de abia după anul 1970. Romanul foileton a fost inițial prezentat ca un supliment cultural și literar în ziarul *Libertatea* sau în revista *Lumina*, fiindcă întregul roman nu a putut fi tipărit deodată.

Alegerea prozei scurte este de înțeles, ținând cont de faptul că avântul literaturii române din Voivodina se leagă de sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, precum și de formarea unui public larg de cititori. Pe lângă această, mulți creatori care au încercat să scrie schițe în primii ani postbelici, au dispărut de pe scena literară după primele lor încercări. Simplitatea procedeului lor literar adesea semăna cu compozițiile literare școlare nepretențioase, iar la mulți autori lipsea utilizarea metaforelor, epitetelor etc.

Având în vedere că fiecare formă de narațiune pune la dispoziția scriitorului strategii și tehnici narative specifice prin care el poate organiza și prezenta materialul lui, îl poate interpreta, memora și transmite cititorului (Erll, Nünning 2005, p. 274), formele scurte corespundeau unei „noi realități” care se schimba. Cu alte cuvinte, au adus arta vremii mai aproape de propaganda politică și obiectivele ideologice ale Partidului Comunist. După cel de-al Doilea Război Mondial, viața în Iugoslavia a

¹ Acest lucru este valabil mai ales în memorarea trecutului prin romanele istorice sau prin scrierea (auto)biografică, deși atât poezia, drama, folclorul cât și literatura populară pot avea aceeași funcție (van Gorp, Musarra-Scrøder 2000, p. ii).

fost marcată de eforturile autorităților politice de a construi societatea „nouă” și identitatea socialistă a unui om „nou” printr-o imagine de sine pozitivă, atât individuală cât și colectivă, iar la acest țel trebuia să se ajungă, printre altele, prin intermediul literaturii. Proza din această perioadă, prin urmare, reprezintă povești „potrivite”: a) stereotipuri pozitive despre trecutul recent prezentat prin intermediul luptei de eliberare în perioada celui de-al Doilea Război Mondial, b) stereotipuri pozitive despre prezent, adică despre perioada de după război și despre construirea statului, c) stereotipuri negative despre trecutul recent reprezentat în perioada dinainte de război, ca imagine a unei societăți agrare, patriarhale, amestecate cu idei capitaliste, care a servit drept contrapunct al unui viitor postbelic mai bun și mai luminos care se construia.²

Raportul față de realitatea este privit aici prin teoria reflecției, prin reprezentarea natural-realistă a realității în arta perioadei social-realiste. Acestea nu fac decât să sugereze caracteristicile de bază ale personajelor principale sau ale evenimentelor care sunt portretizate simplu, în mod previzibil, foarte sugestiv din punct de vedere etic și didactic. Acest procedeu trebuia să faciliteze construcția realității, precum și receptarea ei. Totuși, scrierea în modelul alb-negru a dus la revolta scriitorilor din anii '50, ceea ce a dus la întoarcerea modernismului pe scenă și scrierea „liberă” (pe subiecte permise) (Krléža 1952). Poveștile apărute în urma acestor intervenții ale scriitorilor se caracterizează printr-o procedură oarecum alterată, care aduce sensibilitate, căldura de exprimare, blândețe, tandrețe, un ton liric. Această schimbare, în cazul lui Ion Bălan, care este unul dintre cei mai prolifici scriitori ai vremii, poate fi văzută și ca o linie autobiografică, ceea ce a făcut ca aceste lucrări să fie mai adevărate și mai reușite artistic (Flora 1981, p. 154).

4. Romanul și romanul-fluviu ca depozit de memorie

Genul romanului, în special romanul istoric, a marcat secolul XX, atât în domeniul creației, cât și în discuțiile din teoria prozei. Criticul și istoricul literar român Nicolae Manolescu scrie cu această ocazie că despre niciun gen literar nu s-a discutat mai mult în ultima sută de ani, și că niciun gen nu s-a dovedit la fel de capabil să reziste fără să se prăbușească - atâtea interpretări contradictorii, chiar paradoxale (Manolescu 1998, p. 7). Deși nu există o singură definiție a romanului, romanul istoric tradițional din secolul al XIX-lea, al cărui reprezentanții au fost L. Tostoi, W. Scott, V. Hugo, de exemplu, în secolul XX a evoluat spre o formă modernă, liberă și deschisă, care se reconstituie constant pe bazele deja stabilite (Steimberg de Kaplan 2000, p. 10-11).

Romanele istorice, romanele-fluvii și autobiografiile sunt genuri tipice de memorie, deși acest rol îl pot avea și romane de dragoste sau de aventuri. Având în vedere că cititorul a dobândit cunoștințe despre caracteristicile și convențiile

² Pentru mai multe informații despre aceste teme și imagini, vezi Ćorković 2015a, 2015b.

formale ale genului prin educație, socializare și participare la cultură, el are un anumit orizont de așteptări pe care îl împarte cu scriitorul, motiv pentru care, de exemplu, la sfârșitul unei comedii se va aștepta la o nuntă și la sfârșitul unei tragedii - la o moarte (Erll, Nünning 2005, p. 272-274; Erll 2011, p. 148). O analiză a utilizării genurilor literare și a legăturii lor la construirea națiunilor, de exemplu, arată că transmiterea corectă a mesajului adesea depinde de alegerea genului potrivit: în Anglia și Germania, romanele istorice au reprezentat un gen de memorie important în secolul al XIX-lea, care vorbea despre experiențe istorice pe baza cărora care s-a construit identitatea națională. În Franța, această funcție de formare a identității o aveau scrierile de memorii, în timp ce în Anglia modele culturale ale memoriei au fost reprezentate în literatură de romanele de război și de formele pastorale ale memoriei cu elemente de comedie, cu scopul de a transmite amintiri ale unor evenimente traumatizante (Erll, Nünning 2005, p. 276).

Având în vedere că narațiunea națiunii a fost un teren creativ fertil în literatura română din Voivodina, numeroase romane se concentrează pe o gamă largă de timp, în care pătrunde memoria individuală și colectivă a românilor din Voivodina. Un fel de arhivă sau enciclopedie pentru diverse forme de amintiri (auto)biografice împletite cu imaginația se găsesc la Radu Flora, care după o lungă pauză continuă dezvoltarea acestui gen cu romanul *Când vine primăvara* (Libertatea, 1970), apoi face un pas mai departe în scrierea primului roman foileton în literatura română din Voivodina, și anume trilogia: *Capcana* (Libertatea, 1978), *Vârtejul* (1980) și *Zidul* (1983), în centrul căreia se află memorie individuală și colectivă, plină de specificul vieții românilor din Voivodina din prima jumătate a secolului XX.

În momentul în care a scris romanele menționate, Radu Flora avea deja reputația și autoritatea unui om responsabil de moștenirea culturală a comunității române din Voivodina. Pe de o parte, putem presupune că, profesor de literatură, critic literar și istoric fiind, a cunoscut arta de a construi forma complexă a unui roman, în timp ce, pe de altă parte, a cunoscut și puterea cărții ca mărturie durabilă a poveștilor care, dacă nu sunt notate, vor cădea ireversibil în uitare odată cu dispariția generației în memoria căreia sunt păstrate. De-a lungul romanelor, scriitorul a creat un cadru pentru a înregistra o poveste care, pe lângă „discursul instituționalizat asupra istoriei”, oferă o perspectivă asupra unui fel de construcție literară a „istoriei interne, a istoriei oamenilor obișnuiți” (Hartman 1995, p. 80 după Rigney 2004, p. 374). Trilogia *Capcana*, *Vârtejul* și *Zidul* este, așadar, un proiect conceput ambițios, care, modelat pe tradiția romanului-fluviu francez, poate reprezenta o „poveste a noastră”, adică o narațiune construită literar care păstrează și menține elemente ale identității naționale române din Voivodina. Deși aceste romane pot fi văzute și ca romane de atmosferă sau educative, ele sunt în cea mai mare parte romane istorice, care se transformă în adevărată saga prin arhivarea istoriei culturale a românilor din Voivodina. În acest fel, Radu Flora sincronizează dezvoltarea

genului cu temele istorice actuale atât în Iugoslavia, cât și în România și în lume din a doua jumătate a secolului XX.

Memoria (auto)biografică, care este țesută în acțiunea unui roman, permite altor persoane să învețe povestea unor vremuri și evenimente care au trecut. Viața oamenilor este amintită prin memoria pe care Jan Assmann o numește comunicativă, deoarece este creată ca parte a comunicării cotidiene între oameni. Cadrul de bază al memoriei de zi cu zi este memoria profesorilor și viața oamenilor obișnuiți între cele două războaie mondiale. Este un domeniu al istoriei orale, deoarece conținutul îl constituie experiențele istorice ale contemporanilor. Concret, Flora a scris despre evenimentele la care a participat și care au făcut parte din experiența sa de viață. Întrucât caracteristica de bază a memoriei biografice este o durată limitată de trei până la patru generații, adică 80–100 de ani, ideea lui era să înregistreze amintirile unei perioade care ar dispărea odată cu generația sa. Astfel, romanele surprind experiența de zi cu zi, prezentul și trecutul apropiat, care este transmis generațiilor viitoare. Aceasta este o memorie de mână întâi, după cum afirmă Jan Assmann, se bazează pe povestire, consemnarea relatării, este dezorganizată și nu i s-a atribuit un sens specific, deoarece toată lumea este competentă să-și amintească și să interpreteze trecutul comun și, prin urmare, ascultătorul poate devine un povestitor, și în sens invers. În acest fel, fiecare individ creează o memorie mediată social care se raportează la diferitele grupuri (inter)generaționale din care face parte individul (Assmann 1995, p. 126-127). Cu toate acestea, scriitorul nu se oprește aici, ci ne face cunoștință și cu miturile istorice și religioase, ca adevărate povești de ordin superior care au putere normativă și formativă pentru comunitate.³ În acest fel, literatura preia experiențele existente și le transpune în genul de romane, apoi le reia codificate în memoria culturală a comunității.

După cum s-a menționat în Ćorković (2012), pentru a încorpora o mare parte din trecut în romanele sale, scriitorul a aplicat un procedeu care este legat de noțiunea unui *punct de vedere* exprimat în modul în care realitatea prezentată și observată este apreciată, dezvăluind, în același timp, și poziția din care se apreciază (Uspenski 1979, p. 15). Legătura destinului individuale ale personajelor din romane cu contextul lor istoric și meta-istoric identifică trei puncte de vedere importante pentru o înțelegere adecvată a imaginii timpului în romanele lui Flora: puncte de vedere interne, externe și atotcuprinzătoare. Prin introducerea diferitelor tipuri de istorie în romane, Flora anticipează procesul postmodernist în literatura română din Voivodina, în cadrul temei și genului literar pe care le analizăm aici. Totuși, nu am putea spune că scrierea acestor romane este una postmodernă, întrucât autorul încearcă să cuprindă istoria în mod totalitar în romanele sale, ceea ce este un principiu contrar postmodernismului care se tinde să prezinte o imagine fragmentară a lumii. O altă noutate importantă pe care Flora o introduce este conectarea romanului la un întreg mai larg. Pe lângă faptul că, în fiecare roman,

³ Aceste imagini au fost analizate în mod detaliat în: Ćorković 2010, 2012.

narațiunea curge în mai multe niveluri narative, ele devin și mai complexe la nivelul trilogiei. Fiecare punct de vedere menționat are un narator adecvat, care ajută să se găsească răspunsul la a doua întrebare importantă: de ce este interesat scriitorul să folosească istoria într-o asemenea măsură sau, mai degrabă, care este funcția ei? Datorită inovațiilor din planul estetic, romanele lui Flora au oferit un cadru mai mult decât adecvat pentru o memorie enciclopedică, a cărei funcție etică principală este de a construi și menține identitatea și valorile românilor din Voivodina.

5. Eseurile ca model transcultural al dialogului intelectual

La sfârșitul secolului XX și începutul secolului XXI, eseurile deseori apar ca un model cultural adecvat pentru a vorbi despre experiențele dialogului intercultural și despre optimismul privind posibilitatea de a se cunoaște pe sine și pe ceilalți, pentru a construi o identitate plurală și pentru a promova toleranța, responsabilitatea și activismul în toată regiunea Europei de Sud-Est. Eseurile scrise în mod postmodernist în toată regiunea creează un context dialogic în care se discută despre imaginile fragmentare, despre centru și margine, experiența tranziției în fostele țări socialiste, aderarea la Uniunea Europeană, dezintegrarea culturii, și se oferă modele alternative și inovatoare de dialog intelectual și social în cadrul societăților post-socialiste din Europa de Sud-Est (Cornis-Pope 2004, p. 45).

Și în Serbia eseurile oferă și un cadru adecvat pentru a discuta despre subiecte de importanță socială și culturală majoră. De exemplu, în 2006 a fost fondată o asociație de cetățeni - Pešcanik,⁴ a cărei prim produs a fost o emisiune radio în perioada 2000-2011 la Radio B92, și care are propriul site web din 2007, cu mii de articole publicate de intelectuali de orientare civică. În România, eseul se caracterizează prin speculații filozofice, menținerea identității naționale, dar și legătura cu literatura și cultura generală (Andreescu 2008, p. 719).

În literatura română din Voivodina, eseurile imaginare ale lui Slavco Almăjan, și anume volumul *Rigoarea și fascinația extremelor* (Panciova, 2007), pe care scriitorul le publică încă de la mijlocul anilor '90, reprezintă și alegerea modului în care o comunitate culturală face față schimbărilor prin care trece. În același timp, alegerea genului de eseuri reprezintă o legătură cu alte culturi în care înțelegerea contemporană a conceptului de identitate, minoritate, regândirea relației dintre trecut și istorie este discutată prin această formă. Următorul nivel al eseurilor în care scriitorul stabilește dialoguri între culturi este intertextualitatea, despre care Lachman afirmă că „the memory of a text is its intertextuality”, (2004, p. 173), indiferent dacă textul doar face aluzie la un alt text, îl afirmă sau parafrazează. Aceeași autoare afirmă că intertextualitatea este un mod în care cultura este redefinită constant prin cultura cărții (2004, p. 173). Examinând temele minorității

⁴ URL Pešcanik: <https://pescanik.net/>

și alterității ca „stări de spirit”, intertextualitatea apare în spațiul dintre textele lui Almăjan și alte texte similare ale gânditorilor contemporani, înscriindu-l pe scriitor astfel într-un nou spațiu cultural - care este de natură transculturală. Ca exemplu, voi menționa dialogul pe care îl au viziunea lui Almăjan asupra conceptului minorității și conceptul de „balcanism” ca „stare de spirit” a Mariei Todorova (2010). Ambii autori susțin ideea de a-și asuma responsabilitatea pentru (construirea) unei imagini de sine. Almăjan abordează conceptul de minoritate, iar Maria Todorova conceptul de balcanism, ca vorbire despre Alteritate, și sunt interesați de modalitățile prin care o pot deconstrui, prezenta și înțelege, pentru a crea o nouă bază în care să fie posibilă o întâlnire între Noi și Ceilalți. Cu alte cuvinte, autorii susțin că, atunci când informația lipsește, minoritatea este mai ușor percepută ca alteritate, iar alteritatea este înțeleasă aici ca sinonimă cu diferența, mai degrabă decât cu diversitatea. În procesul de deconstruire a noțiunilor de „minoritate” și „alteritate”, Almăjan pornește de la relativitatea lor, de la volatilitatea frontierelor, arătând în ce măsură acestea depind de evenimentele socio-politice, pe baza cărora „majoritatea” de astăzi foarte ușor poate deveni mâine o „minoritate”. În eseuri, deseori găsim interpretarea că minoritatea este consecință „coincidenței” care s-a transformat în destin. Definind „minoritatea” ca destin, scriitorul nu vorbește despre destin în spiritul deciziei neschimbătoare a zeilor împotriva cărora nu se poate face nimic, ci folosește conceptul de „individualizare” (Almăjan 2007, p. 48), referindu-se la destin ca proiect pe care îl construim noi înșine.

În calitate de scriitor care poate participa la discursul dominant, S. Almăjan se simte responsabil și invitat să ofere răspunsuri ambelor părți cu privire la noile principii dialogice prin eseuri. Încercând să răspundă la întrebarea „Cine suntem noi, minoritarii?”, el subînțelege o atitudine responsabilă a minorității însăși și vede în această responsabilitate un îndemn pentru autodescoperire (Almăjan 2007, p. 47), prin care este posibil să se contracareze stereotipurile pe care le avem unii despre ceilalți. Din acest motiv, se pare că pentru scriitor este foarte important ca, în aplicarea proceselor de fragmentare, ironie și constructivism, să pună întrebări care examinează înțelegerea versiunilor diferite ale trecutului, atât cele care aparțin altora, cât și cele comune și proprii. Todorova subliniază, de asemenea, că regândirea istoriei și a cunoștințelor poate combate cu succes stereotipurile și poate duce la o înțelegere a alterității în Balcani, apreciind că „necunoașterea reciprocă” este una dintre cele mai mari provocări cu care se confruntă această regiune în încercarea ei de a se transforma (Todorova 2010, p. 83).

Almăjan nu pune în opoziție trecutul cu istoria în eseurile sale, dar indică caracterul lor constructivist. Combinând toate aspectele trecutului care sunt țesute sau lipsesc din „imaginea despre noi”, eseurile lui Almăjan leagă literatura română din Voivodina de modelul cultural transnațional și schimbările mai ample ale paradigmei intelectuale din a doua jumătate a secolului XX, care a fost marcată de o serie de cotiri, de la cea narativă, antropologică, până la cea culturală etc. Ideile și conceptele lui Roland Barthes, Pierre Bourdieu, Jacques Derrida, Michel Foucault,

Hayden White, Clifford Gerz și mulți alții au schimbat conceptele de „social” și „cultural” în direcția construcției. Drept urmare, potrivit teoriilor deconstrucției, poststructuralismului sau postmodernismului, istoria și povestea nu mai sunt legate numai de procesul de povestire, ci și de conceptul de ficționalitate și imaginație, care se extinde până la punctul în care noțiunea de ficțiune „semnifică acum fiecare povestire, atât ficțională, cât și non-ficțională, și roman, și poveste, autobiografie și istoriografie în general” (Marčetić 2009: 10) iar „sensul textului a devenit inseparabil de forma povestirii” (Jerkov 1991, p. 9). Aceste idei sunt complementare cu convențiile similare pe care le folosesc atât istoria, cât și romanul, pe care le descrie Linda Hutcheon:

„What the postmodern writing of both history and literature has taught us is that both history and fiction are discourses, that both constitute systems of signification by which we make sense of the past (,exertions of the shaping, ordering imagination’). In other words, the meaning and shape are not *in the events*, but *in the systems* which make those past ,events’ into present historical ,facts’. This is not a ,dishonest refuge from truth’ but an acknowledgement of the meaningful function of human constructs” (Hutcheon 1988, p. 89).

Regândirea postmodernă a istoriei arată că Almăjan este conștient de rolul literaturii în cultura românilor din Voivodina și de legătura imaginației poetice cu trecutul și construcția identității comunității sale. În acest sens, și scriitorul face o urmă în istorie cu eseurile sale, care și ele au fost create sub influența instituțiilor, ideologiilor și chiar a actului de a scrie în sine. Atunci când aceste probleme sunt puse într-un context mai larg, genul literar care dă formă problemelor abordate de Almăjan leagă comunitatea de un spațiu cultural mult mai mare, în care sunt examinate probleme și fenomene similare, indiferent de granițele naționale, lingvistice sau de altă natură. Rezultatele analizei eseurilor lui Slavco Almăjan indică faptul că ideile și temele postmoderne aplicate au dus la o viziune mai complexă a autoimaginii românilor din Voivodina, care conține numeroase elemente ale discursului centrului, pe care scriitorul le examinează mai întâi, și apoi le reconstruiește pe baza unor elemente noi, dând voce unor perspective noi, care la acest scriitor au un caracter complex, care include modernitatea și cosmopolitismul ca puncte de plecare, pe lângă tradiție.

6. Concluzie

În acest studiu am subliniat importanța alegerii genului literar care modelează observațiile unui scriitor, strategiile sale narative și abilitatea lui creativă, în raport cu identitatea și trecutul comunității despre care scrie. Pe de o parte, alegerea genului în literatura română din Voivodina în anumite perioade reprezintă un model cultural adecvat pentru prezentarea, interpretarea și păstrarea experienței. În primele decenii postbelice, acestea aveau forme de proză scurtă, schițe, povești și nuvele, în timp ce anii ’70 și ’80 au reprezentat o perioadă marcată de diferite mo-

dalități de organizare și transfer a mai multor cunoștințe acumulate despre comunitatea română din Voivodina în secolul XX. În domeniul creativității literare, romanele reprezintă un fel de apogeu al înregistrării sistematice, arhivării și interpretării unei experiențe specifice comunității române din această regiune. Începând cu anii '90, eseurile s-au dovedit a fi o formă adecvată pentru o abordare științifico-literară privind reexaminarea identității, interculturalismului, alterității etc. într-o perioadă marcată de schimbări politice, sociale și culturale majore în Europa de Sud-Est.

Pe de altă parte, textele analizate acoperă o gamă largă de trecut și memorie ale comunității românești din Voivodina, prezentând diferite voci și discursuri, uneori într-un singur text. Aceste diferite indicii ale trecutului sunt reprezentative pentru diferite poziții ideologice, iar literatura română din Voivodina creează astfel perspective și posibilități diferite pentru construirea identității acestei comunități, de la identitatea iugoslavă supranațională, cea națională și tradițională, până la aspirația spre o variantă de identitate cosmopolită. Proza analizată în acest fel reflectă în același timp atât memoria acestei comunități, cât o și creează, concentrându-și atenția asupra anumitor subiecte care par a fi importante pentru a fi amintite și incluse în repertoriul culturii romane din Voivodina. Textele analizate arată că literatura are puterea de a completa golurile sau de a evidenția aspecte ale trecutului care par a fi neglijate atât în comunitate, cât și în comunitatea mai largă din țară, sau din România.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Agache 2010 = Catinca Agache, *Literatura română din Voivodina*, Panciova, Libertatea, 2010.
- Almăjan 2007 = Slavco Almăjan, *Rigoarea și fascinația extremelor*, Panciova, Libertatea, 2007.
- Andreescu 2007 = Emil Andreescu, *Introducere în literatura română*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2007.
- Assmann 1995 = Jan Assmann, *Collective Memory and Cultural Identity*, în „New German Critique”, 65, p. 125-133. (Traducere din original: Assmann 1988 = Jan Assmann, *Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität*, în Jan Assmann, Tonio Hölscher (coord.), *Kultur und Gedächtnis*, Frankfurt am Main, Fischer, 1988, p. 9-19.
- Bahtin 1989 = Mihail Bahtin, *O romanu*, Beograd, Nolit, 1989.
- Bruner 1991 = Jerome Bruner, *The Narrative Construction of Reality*, „Critical Inquiry”, Vol. 18, 1, 1991, p. 1-21.
- Cornis-Pope 2004 = Marcel Cornis-Pope, *From resistance to reformulation*, în M. Cornis-Pope, J. Neubauer (coord.), „History of literary cultures of East-Central Europe: junctures and disjunctures in the 19th and 20th centuries”, Vol. 1, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins PC, 2004, p. 39-51.
- Ćorković 2015a = Mirjana Ćorković, *Memorie generațională în proza română din Voivodina din perioada realismului socialist*, în „Studii de știință și cultură”, Vol. XI, Nr. 1, 2015, p. 141-148.
- Ćorković 2010 = Mirjana Ćorković, *Identitet i alteritet u književnosti Rumuna u Vojvodini: na primerima romana Radu Flore*, în „Romanoslavica”, Serie Nouă, vol. XLVI, nr. 3, 2010, p. 27-46.
- Ćorković 2012 = Mirjana Ćorković, *Raslojavanje vremena u rumunskoj književnosti u Vojvodini*, în Лидија Делић (coord.), „Аспекти времена у књижевности: зборник радова”, Београд, Институт за књижевност и уметност, 2012, p. 395-418.

- Ćorković 2015b = Mirjana Ćorković, *Slike i stereotipi o jugoslovenskom identitetu u rumunskoj književnosti u Vojvodini: 1945–1952*, „Communications, culture, creation: new scientific paradigms”, Novi Sad/Arad, Filozofski fakultet, 2015, p. 197–204.
- Dan 2010 = Mariana Dan, *Construcția și deconstrucția canonului identitar: creație și identitate în literatura română din Voivodina*, București, Muzeul Literaturii Române, 2010.
- Erll 2011 = Astrid Erll, *Memory in Culture*, New York, Palgrave Macmillan, 2011.
- Erll, Nünning 2005 = Astrid Erll, Ansgar Nünning, *Where Literature and Cultural Memory Meet: Towards a Systematic Approach to the Concepts of Memory Used in Literary Studies*, în Herbert Grabes (coord.), „REAL: Yearbook of Research in English and American Literature. Literature, Literary History and Cultural Memory”, Vol. 21, 2005, 261–294.
- Flora 1971 = *Literatura română din Voivodina: panorama unui sfert de veac: (1946–1970)*, Panciova, Libertatea, 1971.
- Flora 1978 = Radu Flora *Capcana: roman*, Panciova, Libertatea, 1978.
- Flora 1980 = Radu Flora, *Vîrtejul: roman*, Panciova, Libertatea, 1980.
- Flora 1981 = *Zapisi: književnost i kultura Rumuna u SAP Vojvodini*, Zrenjanin, Gradska biblioteka «Žarko Zrenjanin», 1981.
- Flora 1983 = Radu Flora, *Zidul: roman*, Panciova, Libertatea, 1983.
- Hartman 1995 = Geoffrey Hartman, *Public Memory and Its Discontents*, în Marshall Brown (coord.), *The Uses of Literary History*, Durham, Duke University Press, 1995, p. 73–91.
- Hutcheon 1988 = Linda Hutcheon, *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*, New York, Routledge, 1988.
- Jerkov 1991 = Aleksandar Jerkov, *Od modernizma do postmoderne: pripovedač i poetika, priča i smrt*, Priština/Gornji Milanovac, Jedinstvo/Dečje novine, 1991.
- Krleža 1952 = Miroslav Krleža, *Govor na Kongresu književnika u Ljubljani*, Zagreb, Zora, 1952.
- Lachman 1997 = Renate Lachman, *Memory and Literature: Intertextuality in Russian Modernism. Theory and History of Literature*, Minneapolis/London, University of Minnesota Press, 1997.
- Lachman 2004 = Renate Lachman, *Cultural memory and the role of literature* în „European Review”, Vol. 12, No. 2, 2004, p. 165–178.
- Manolescu 1998 = Nicolae Manolescu, *Arca lui Noe: eseu despre romanul românesc*, București, 100+1 Gramar, 1998.
- Marčetić 2009 = Adrijana Marčetić, *Istorija i priča*, Beograd, Zavod za udžbenike, 2009.
- Popa 1997 = Ștefan Popa, *O istorie a literaturii române din Voivodina*, Panciova, Libertatea, 1997.
- Rigney 2004 = Ann Rigney, *Portable Monuments: Literature, Cultural Memory, and the Case of Jeanie Deans*, în *Poetics Today*, 25:4, 2004, p. 361–396.
- Steimberg de Kaplan 2000 = Olga Steimberg de Kaplan, *Le roman historique: interprétation et connaissance*, în Hendrik van Gorp, Ulla Musarra-Schroeder (coord.), *Genres as Repositories of Cultural Memory*, Amsterdam, Rodopi, 2000, p. 7–16.
- Todorova 2010 = Maria Todorova, *Dizanje prošlosti u vazduh: ogledi o Balkanu i Istočnoj Evropi*, Beograd, Biblioteka XX vek, Knjižara Krug, 2010.
- Uspenski 1979 = Boris Uspenski, *Poetika kompozicije. Semiotika ikone*, Beograd, Nolit, 1979.
- Van Gorp, Musarra-Schröder 2000 = Hendrik Van Gorp, Ulla Musarra-Schröder, *Introduction: Literary Genres and Cultural Memory*, în Hendrik van Gorp, Ulla Musarra-Schröder (eds.), *Genres as Repositories of Cultural Memory*, Amsterdam/Atlanta: Rodopi, 2000, p. i–ix.

GENRE, IDENTITY AND MEMORY
IN ROMANIAN LITERATURE IN VOJVODINA (SERBIA)
(Abstract)

Literature can offer a number of forms that, as cultural models, provide the writer with techniques and strategies to shape the experience and values he wishes to convey to readers. The aim of this paper is to take a closer look at the relationship of the prose genre of Romanian literature in the

Autonomous Province of Vojvodina in the North of Serbia, which is at the centre of our research towards literature, memory, and therefore culture, society and identity. The analysis covers sketches, short stories, novels and essays which shed light to different aspects of the relationship between genre, literature, and cultural memory, in different periods, dating from the end of World War II to the present. I argue that the choice of genre is related to the period in which the stories are written and that, on the one hand, the selection of an adequate cultural model for presenting, interpreting, questioning and/or preserving the different voices of the past offers to the writers possibilities to present different ideological positions they wish to focus on. On the other hand, the adequate genre also provides the opportunity for different constructions of the identity of the Romanian community in Vojvodina.

Cuvinte-cheie: *genul literar, identitate, memorie, literatura română, Voivodina.*

Keywords: *genre, identity, memory, Romanian literature, Vojvodina.*

*Universitatea din Belgrad
Facultatea de Filologie
Beograd, Studentski trg 3
Serbia
corkovic.mirjana@gmail*

TIPOLOGIILE ROMANULUI ROMÂNESC ȘI PROVOCĂRILE CERCETĂRII CANTITATIVE. CAZUL ROMANULUI SOCIAL ȘI DE MORAVURI

Direcțiile teoretice, modelele istoriografice și metodele de cercetare a producției literare propuse în ultimii ani de către reprezentanții turnurii transnaționale, cei ai studiilor postcoloniale, de către autorii interesați de *World Literature*, și, nu în ultimul rând, de către cei care s-au ocupat de studii cantitative¹, provoacă, în diferite feluri, o regândire ori o reșapare a verdictelor critice și a conceptelor teoretice cu care au operat exegezele naționale și studiile de literatură comparată, în convenția a ceea ce numim la ora actuală, în siajul modelului morettian, paradigma *close-reading*.

Unul dintre eforturile majore pe care aceste noi direcții în studiile literare le fac necesare este reconsiderarea/chestionarea validității, în interiorul teoriilor genurilor literare (*genre theory*²), a înseși tipologiilor, clasificărilor tipologice, pe care s-au fundat întregi sisteme teoretice și tradiții critice. Deoarece mă interesează în cercetările mele genul romanesc, mă voi referi în lucrarea de față la tipologiile, sau subgenurile³ romanului. Există o reală nevoie de detabuizare a unor concepte prefabricate, de delimitare, cât mai puțin laxă și cu margini cât mai mai „științific” trasate, a subgenurilor romanului acolo unde se testează noua aparatură macroeconomică, digitală, geocritică (cele trei se intersectează, de cele mai multe ori, în studiile cantitative) pe corpus autohton.

Cercetarea mea se restrânge, deocamdată, la cazul romanului social și al romanului de moravuri, tipologii care, vom avea de demonstrat, se suprapun mai adesea decât funcționează în logici și convenții diferite.

Consider necesară, în primul rând, o arheologie, *à vol d’oiseau*, a conceptului de roman social. Dintre toate subgenurile românești puse în circulație pe piața critică, romanul social este, probabil, cel care a cunoscut cea mai mare dependență, la nivel global, de contextul istoric, de decorul politic, geografic, de decupajul

¹ Îi amintesc din capul locului pe cercetătorul italian Franco Moretti, pe profesorul american Matthew L. Jockers și pe autoarea unora dintre cele mai relevante proiecte editoriale dedicate turnurii digitale, Katherine Bode, de la care cercetările mele recente, incluzând-o pe cea de față, au împrumutat atât instrumente metodologice, cât și orientări teoretice (vezi Moretti 1998; Moretti 2005; Jockers 2013; Arthur, Bode 2014).

² Pentru o sinteză critică de mare relevanță în economia studiilor actuale de gen literar sau *genre theory* (sintagma nu s-a tradus, nu a pătruns încă în discursul critic și teoretic românesc), vezi Bawarshi, Reiff 2010.

³ Din nou, o sintagmă folosită mai degrabă în interiorul unei convenții funcționale, ea nefiind apropiată încă de istoriografia românească.

temporal. Definiția sau, mai corect spus, instrumentalizările acestei tipologii au fost destul de fluide de când au apărut în discursul critic (final de secol XIX, început de secol XX), fapt asumat și de unii dintre primii comentatori, în volum, ai romanului social (mă refer aici la Louis Cazamian, cu amplul său studiu intitulat *Le roman social en Angleterre* din 1903, respectiv la volumul din 1910, la fel de masiv, *Le roman social en France au dix neuviemesiecle*, al lui Charles-Brun). Atât în Franța, cât și în spațiul anglo-american, cele mai bine delimitate referiri la romanul social, care pot satisface o minimală nevoie de coerență într-o analiză cantitativă dedicată subgenurilor romanești, se referă la romanul de secol XIX, cu toate că majoritatea cercetătorilor anglo-americani din generațiile tinere readuc discuția despre tipologia vizată după 1980, aferent regimurilor de guvernare Thatcher (în UK) și Reagan (în Statele Unite)⁴.

Louis Cazamian identifică, în spațiul englez, trei etape ale romanului social, fiecare cu un set propriu de trăsături, cupola care încadrează toate cele trei derivări fiind nevoia sau încercarea de a răspunde la provocările industrializării și la eșecul societății britanice în raport cu gestionarea echitabilă social a acestora. Am să prezint, pe scurt, cele trei etape. Prima începe la 1830 și se întinde până la 1850, unde dominantă genului rămâne atitudinea pozitivă, aproape „revoluționară” aș adăuga, față de provocările industriale. Conform autorului, romanul social are, în acest segment istoric, un ton plin de emoție și de idealism (Cazamian 1904, p. 2–3). A doua etapă, 1850–1870, generează un roman social, citez, „sceptic și științific”, a cărui miză e denunțarea abuzurilor politice, legislative (*ibidem*, p. 3). În fine, în a treia etapă, în jurul anilor 1880, romanul social va culmina în pesimism, în raport cu viața politică coruptă (*ibidem*, p. 4). Așadar, romanul social în spațiul englez este, pentru Cazamian, un roman cu teză socială.

Prin aceasta se desparte concepția lui Charles-Brun de cea a lui Cazamian, pe care îl citește și în sînjul căruia își dezvoltă propriile sistematizări ale romanului social (aplicându-le spațiului francez). Pentru Charles-Brun, romanul social are o definiție mai laxă, romanul cu teză socială reprezentând un subgen de sine stătător (Charles-Brun 1910, p. 53). Charles-Brun plasează romanul social tot în secolul al XIX-lea, cu ecouri până la începutul secolului al XX-lea, văzând – spre deosebire de un R.-M. Albérès de pildă (Albérès 1968) – în romanele lui Balzac și Flaubert romanele sociale prin excelență. Dacă romanul cu teză socială, pentru Charles-Brun, își are rădăcinile încă în opere dramatice ca *Oedip rege* și *Hamlet*, romanul pe care îl numește social este acela care plasează naratorul și personajele într-un decor social ce exercită o influență decisivă, o presiune imposibil de combătut, asupra lor (Charles-Brun 1910, p. 51–55).

Preocuparea vs presiunea socială ar fi formulă cea mai esențializată, mai filtrată, a gândirii lui Charles-Brun despre tipologia romanului social. Fără a formula tipologia, R.-M. Albérès ajunge, într-o anumită măsură⁵, la aceleași concluzii

⁴ O asemenea instrumentalizare a tipologiei este de găsit în Hutchinson 2008.

⁵ Câteva precizări se impun. Autorul *Istoriei romanului modern* desparte, terminologic, romanele realiste de romanele sociale („[Balzac și balzacienii care i-au urmat] au crezut că fac operă

legate de presiunea socială în ceea ce privește scriitorii de secol XIX, în speță francezi, împinși de activitatea foiletonistă (Albérès 1968, p. 35–36). De altfel, chiar și un Flaubert sau un Balzac scriu sub imperativul foiletonului, fragmentar, împrumutând un stil gazetăresc pe care îl transformă într-o gândire a romanului. Importarea unui limbaj dependent de presiuni sociale, de spații de desfășurare eminemamente sociale, rămâne, aș zice, o constantă, în discursurile critice ale comentatorilor romanului social de secol XIX (în special ai celui francez).

În ceea ce privește spațiul românesc, se poate constata absența oricărei teoretizări propriu-zise, prima intuiție în raport cu utilizarea acestei tipologii în discursul critic fiind importul *tale quale* din spațiul francez. Este dovedit deja statistic importul masiv de literatură, prin traducere, și de lecturi critice, prin dezbaterile din publicistică, din ultima decadă a secolului al XIX-lea și prima jumătate a celui următor⁶. Deoarece activitatea critică din epocă își avea nucleul în spațiul publicisticii, în presa vremii manifestându-se cel mai efervescent dialogul dintre „taberele” naționale, voi trece în revistă câteva dintre utilizările tipologiei de roman social în spațiul românesc. Într-un articol din 1910, cu ocazia unei cronici la romanul *Înstrăinații* de Dumitru C. Moruzi, N. Iorga, unul dintre cei mai prolifici comentatori ai romanului social – fără însă a produce o definiție măcar aproximativă a subgenului – oferea totuși direcțiile în care această tipologie s-ar înscrie:

„[M]aniera începe să fie vizibilă. Lumea era câștigată acum vreo zece ani de noutatea unei forme literare strălucitoare, de adevărul observației cuprins în ele, de interesul tipurilor care pentru întâia dată apăreau în literatură sau veneau să ia locul din care fuseseră izgonite de mult de hătărul imitațiilor după cele mai nouă producții ale Parisului [...] Literatura era cerută, încă de atunci, ca un simbol, ca un cuvânt de ordine, un îndemn la luptă, o trezitoare de energie națională, i se impunea punctul ei de vedere, locul ei de observație, soluția ei în marea criză morală, politică, socială care se deschidea [...] [E]i [tinerii scriitori] de la înălțimea tehnicii lui Maupassant pot învăța încă un lucru: că la baza unei cărți cum se cer astăzi, trebuie să fie, ori o îndelungată experiență, ori un studiu stăruitor și cinstit al condițiilor noastre naționale, sociale și morale” (Iorga 1910).

Aceste note ale lui Iorga vor fi în ton cu restul comentariilor pe care le va face în legătură cu așa-zisele romane sociale de la noi (de pildă, în prefețele edițiilor ulterioare apariției *Ciocoilor vechi și noi* de Nicolae Filimon⁷). Dinspre Iorga, tipologia roman social s-ar plasa la o intersecție, cu mize, firește, naționaliste, a definițiilor propuse de autorii amplelor studii dedicate romanului social pe care i-am adus în discuție în deschiderea articolului. O imixtiune dintre romanul cu

socială, dar au făcut operă bizantină” (Albérès 1910, p. 50), insistând pe artificialitatea realiștilor și depărtarea lor, în realitate, de adevărul social. Demonstrația lui Albérès însă are linii directoare care pot conduce spre aceleași concluzii în legătură cu romanele vizate.

⁶ Pentru datele statistice vizate, vezi Gârdan 2018b.

⁷ Reeditării romanului scris de Nicolae Filimon, *Ciocoii vechi și noi sau Ce se naște din pisică șoareci mănâncă. Roman original* (ediția princeps – București, Imprimeria Națională, 1863), prefațate de N. Iorga, sunt următoarele: București, Editura Librăriei Carol Müller, 1896; București, Editura Minerva, 1902; București, Editura librăriei L. Alcalay, 1909; București, Editura Minerva, 1910.

teză așadar, dar cu teză naționalistă, și romanul de observație socială à la Balzac sau Maupassant, romane pe care R.-M. Albérès le cataloga drept bizantine și al căror realism îl găsea de un artificialism aproape malign în economia evoluției romanului francez (Albérès 1968, p. 52–54). Deși romanul vizat de Iorga era prevalent rural și nu răspundea, așadar, definițiilor romanului social așa cum îl delimitau englezii și francezii, care îl legau aproape fără rest de mediul citadin, fie industrial, fie monden, notațiile lui par a fi, totuși, cele mai coerente în contextul începutului de secol XX. Se scrie despre romanul social și mai târziu: Victor Godeanu în 1932, C. N. Negoită în 1933 sau același Godeanu iarăși în 1933 – trei articole intitulate fie *Romanul social* sau *Un roman social*, care nu reușesc totuși să ofere o definiție coerentă. În 1925, G. Silviu, membru activ al cenaclului *Sburătorul*, scrie în revista „Dimineața”:

„[R]omanul de azi – romanul social – nu poate fi decât imaginea «societății-caricatură» pe care ne-au realizat-o evenimentele sângeroase ale ultimilor ani. Omul vremurilor noastre nu se mai gândește – nu mai simte – nu se mai lasă înduioșat de aceleași lucruri ca fratele nostru de acum unsprezece ani. Și adevărul acesta e atât de firesc și atât de neînțeles totuși, că de aci pornesc nenumărate tragedii, mari și mici – tragedii de toate zilele și toate clipele [...] D. N. Davidescu – evident – avea să nemulțumească o parte din critica noastră rămasă. Dumneasa nu vorbește de amanți romantici, nici nu se preocupă de scrisorile lor roze. D. N. Davidescu a prins cu mână puternică o frântură din viața primilor ani de după război. A strâns-o, ca pe-o ciudată bucată de minereu, și a examinat-o în ritmul timpului – fără agresiuni, fără dulcețării [...] În orice caz, *Conservator & C^{ia}* e un reprezentativ roman social, scris cu nerv și cu talentul unui adevărat artist” (Silviu 1925).

La fel ca restul comentatorilor romanului social pe teren românesc, G. Silviu nu oferă definiții, ci utilizează tipologia ca pe un concept deja clasat. Din cronica sa dedicată recent apărutului roman al lui N. Davidescu reiese că, pentru el, așa cum e pentru o largă parte din cercul sburătorist, romanul social este romanul scris în urma și care răspunde traumelor Primului Război Mondial, romanul interbelic așadar, care prezintă o frescă a vieții (citadine în speță) în siajul evenimentului istoric.

Am oferit abia două exemple dintre numeroasele secvențe publicistice care abordează acest subgen. Singura constantă a celor pe care am reușit să le parcurg rămâne utilizarea ca bun dat a tipologiei, aservirea ei înțelegerii personale a romanului, să-l numim, „de actualitate”. În alte cuvinte, câte abordări, atâtea definiții. Date fiind incongruențele dintre cei trei mari poli ai primei jumătăți de secol XX, formați în jurul revistelor „Sămănătorul”, „Viața Românească” și în cenaclul lui Lovinescu, pe teren românesc, tipologia pe care o discutăm rămâne imposibil de definit. Critica postbelică românească nu aduce nici ea clarificări, preluând conceptul de roman social acolo unde pare că se cere, acolo unde avem de-a face cu o frescă a unei societăți, o prezentare a unei comunități, o narare a unor raporturi sociale. Romanul social s-a confundat, de-a lungul timpului, cu un soi de roman al sociabilității, fenomen pe care îl putem asemăna, dacă suntem de acord că pătrunde

pe calea importului din spațiul occidental, cu cel al suprapunerii, în discurs, al modernității cu mondenitatea literară.

Această fluiditate a tipologiei de roman social nu mai poate funcționa în economia unei cercetări care angrenează teorii ale genului, care impune distincții de gen literar relativ clare sau cel puțin suficient de coerente pentru a putea fi indexate, clasificate și analizate ca numere. Orice demers de cercetare cantitativă pe spațiul românesc se vede forțat să-și construiască mai întâi propriile *metadate*.

Voi continua, de aici, cu o prezentare aplicată, axată pe instrumente. Este deja cunoscut aportul *Dicționarului cronologic al romanului românesc de la origini până la 1989* (DCRR 2004) în sfera posibilităților transplantării metodei morettiene în spațiul românesc. Mai precis, acest dicționar este, la ora actuală, singurul instrument ce poate furniza datele necesare unei cercetări statistice a romanului produs în România, singura bază de date a romanului românesc de la care se poate porni într-o cercetare cantitativă. Cu toate că au existat câteva testări în acest sens cu rezultate de mare interes pe plaja critică (vezi Terian 2019, Gârdan 2018a, Gârdan 2018b)⁸, o cercetare dedicată subgenurilor romanești care să genereze rezultate cât mai acurate, mai exacte, mai relevante, rămâne o mare provocare. Am mai vorbit despre eterogenitatea descrierilor, despre lipsa de omogenitate la nivelul vocabularului terminologic acolo unde romanele indexate sunt etichetate ca aparținând unei tipologiei sau alteia. Prezint, aici, pe scurt, cazul romanul social. Încep cu menționarea și justificarea decupajului temporal, perioada pe care am ales să lucrez fiind de la 1844 (adică de la origini) până la 1939. Am decis să mă opresc la 1939 din mai multe rațiuni, dintre care cea mai evidentă este răsturnarea, în postbelic, a logicii tipologice a romanului. Un studiu dedicat romanului social în postbelic ar cere, din capul locului, cu totul alte instrumente teoretice și altă raportare critică, tocmai pentru că tipologia de roman social a fost confiscată de realismul socialist (vezi Goldiș 2011).

Statistic, în perioada vizată, prevalența romanului social este evidentă. Între 1849 și 1939 sunt indexate de către colaboratorii dicționarului 91 de romane sociale, dintre care 47 între 1919 și 1939. Încă 14 romane sunt indexate drept proze „de factură” sau „de observație socială”, alte 14 romane conțin sintagma „roman social” în titlu. Ca subgen românesc specificat (cele mai multe descrieri reducându-se la rezumarea acțiunii), romanul social este depășit doar de romanul de moravuri, care înregistrează 92 de intrări, 49 dintre ele în interbelic, 14 romane conțin sintagma „roman de moravuri” în titlu, iar alte 18 sunt indexate drept romane „cu tentă/intenție/teză moralizatoare”. 16 romane sunt definite drept „roman social și de moravuri”. Ceea ce rămâne din examinarea fiecărei încadrări și în urma lecturii distante a romanelor încadrate drept romane sociale este certitudinea că tipologia

⁸ Contribuții pe care le-aș clasa drept texte cu potențial imens pentru fundamentarea unei noi tendințe în studiile literare românești, prin importul metodelor cantitative și computaționale, sunt și câteva dintre cele bazate pe dicționarul „companion” al DCRR, DCRT 2005 (vezi Baghiu 2016, Baghiu 2018, Olaru 2018).

despre care vorbim nu se poate nici defini teoretic, nici delimita istoric în așa fel încât să reprezinte un subgen viabil pentru o cercetare cantitativă. Frecvența, pe de o parte, indecibilitatea utilizării, pe de altă parte, paralizează aproape orice demers cantitativ care se apleacă asupra genurilor romanești. Se cuvin câteva exemple. „roman social” este denumit acela al lui V. Urechia din 1855, *Coliba Măruicăi*, un roman tezist, imitație după celebrul *Coliba unchiului Tom* de Harriet Beecher Stowe; de asemenea, aceeași etichetare primește și romanul Constanței Dunca-Schiau, *O familie din București. Iezuiții României*, din 1867, o narațiune despre o familie din suburbiile Bucureștene, despre o crimă și o răzbunare – elemente senzaționale, probabil tot de imitație. Romanul lui I. Fundescu, *Scarlat. Roman original*, din 1875, a cărui tramă urmărește tot senzaționalismul vieții unei văduve și aventurile unui exponent al nobilimii, este și el încadrat drept roman social de către colaboratori. La fel și romanul lui G. Baronzi, *Confidențele unui om de inimă*, din 1885 – o narațiune sentimentală, naivă, despre o iubire neîmplinită, dar și romanul Eugeniei de Reuss, *Spre desrobire*, din 1903 – proză tezistă prin care autoarea militează pentru emanciparea femeii. Romanul lui Ludovic Daus, *Dușmani ai neamului*, din 1904 – tributar modelelor sămănătoriste, bifează și el aceeași tipologie, împreună cu *Ion* al lui Rebreanu, *Craii de Curtea-Veche* de Mateiu Caragiale și *Trotușenii* (semnat de M.D. D’Argenta), ce urmărește parcursul unui fiu de țăran care, pedepsit de tatăl său, este trimis în capitală; ambele trame – biografia tânărului și răscoala țăranilor – având vizibile intenții moralizatoare.

Această trecere alertă prin câteva dintre romanele etichetate drept „sociale” constituie dovada imposibilității furnizării, așadar, unei tipologie operaționale.

Cazul romanului de moravuri are aproximativ aceleași coordonate. Tipologia, tradițional asociată (asemenea primei discutate) cu romanul de final de secol XVIII, respectiv de secol XIX (*passim* Pavel 2008), sau cu romanul victorian din Anglia (*passim* Rodensky 2013, dar și Chasles 1849 – pentru referințe din interiorul epocii), este transplantată de discursul critic românesc în sfera romanului de secol XX. Pentru o și mai schematică arheologie a tipologiei romanului de moravuri amintesc în primul rând declarația lui Louis Cazamian în din volumul deja menționat: „En quelque façon, tout roman de mœurs est un roman social [...] Toute critique morale a son contre-coupe social” (Cazamian 1904, p. 11).

Majoritatea studiilor par să ateste o coerență internă a celor două tipologii vizate. *Lato sensu*, orice roman de moravuri are și o teză socială, așa cum orice roman social are și o dimensiune de exhibare a moravurilor unei societăți. Dacă pentru construcțiile critice de până acum această fluiditate terminologică și aceste suprapuneri puteau funcționa, în siajul unor notații foarte aproape de texte, care încurajau tocmai prezentarea naturii hibride a unui roman, a impermeabilității romanului la taxinomii rigide, a întâlnirii mai multor trame etc., pentru noile tendințe sociologice și digitale, tocmai această permisivitate constituie principala problemă care trebuie rezolvată prin regularizarea scenariilor dominante din producțiile romanești.

Suprapunerea aproape perfectă a cifrelor prezentate anterior poate conduce și ea la concluzia unei suprapuneri în utilizare. Menționez, fără alte exemple, că un survol al romanelor indexate în dicționar drept roman de moravuri manifestă o suită la fel de eterogenă de trame, dar foarte asemănătoare cu setul de trame indexate drept roman social. Existența însăși a sintagmei „roman social și de moravuri” confirmă, am putea crede, această suprapunere.

Același dicționar prezintă un alt aspect interesant de pus în pagină în legătură cu aceste tipologii. Revin la romanele care conțin în titluri sintagma „roman social”, redându-le pe scurt trama:

1. N. Rădulescu-Niger, *Tribunul poporului. Roman social* (1903), roman de factură sămănătoristă, urmărește conflictul, pe fundalul ruralității moldovenești, dintre un învățător și un politician.

2. Petru Vulcan, *Armâna. Roman social din epoca renașterii poporului român de la Pind* (1904), roman istoric, prezintă conflictele dintre români și greci.

3. Rădulescu-Niger, *Măria sa Ogorul. Roman social* (1907), roman sămănătorist, cu tramă rurală, tezistă.

4. Petru Vulcan, *Mizerabilii noștri. Mare roman social* (1910), roman tezist.

5. Olimpia Teodoro, *Iubire fatală. Roman social* (1911), prezintă drama unei tinere, roman cu substrat feminist, cu mize de emancipare a femeilor.

6. Olimpia Teodoro, *Un proces pierdut* (1911), cu o intrigă asemănătoare celui anterior, roman cu mize emancipatoare, feministe.

7. F. R. Atila, *Ion Negan. Roman social* (1912), roman tezist.

8. Dumitru Moruzzi, *Pribegi în țară răpită. Roman social basarabean* (1912), roman istoric, decor rural.

9. Dumitru Moruzzi, *Moartea lui Cain. Roman social* (1914), tramă asemănătoare romanului anterior, roman istoric.

10. Aida Vrioni, *Rătăcire. Roman social* (1923), urmărește biografia unei tinere evreice, roman tezist.

11. Ștefan Popescu, *Răzbunarea. Roman social* (1924), roman rural, cu intenții moralizatoare.

12. George Raicu-Delahuși, *Suflete predestinate. Roman social cu mici spicuiri de actualitate* (1925), tramă amoroasă, tendință moralizatoare.

13. Petre C. Georgescu-Delafras, *Micul sacrificiu. Roman social* (1927), redă tensiunile de după război din mediul sindicatelor românești din București.

14. Vasile Burlacu, *Zorile trandafirilor* (1931), roman naiv, sentimental, moralizator, decor rural⁹.

Deși utilizarea tipologiei de către autori pare la fel de aleatorie ca ocurențele din discursul critic, este vizibilă o asociere mai strânsă a romanului social cu nara-

⁹ Amintesc în continuare, fără a aduce aici exemple, reeditări care și-au modificat titlurile prin adăugirea sintagmei „roman social”. Cel mai celebru caz este reeditarea din 1931 (București, Editura Alcalay) a *Ciocoilor vechi și noi* cu titlul *Ciocoii vechi și noi. Roman social*, despre care George Băiculescu afirmă în prefața pe care o semnează despre roman: „cea dintâi descriere de moravuri românești, lucrare în care se oglindește un colț din viața socială a Bucureștilor” (Filimon 1931, p. V).

țiunile teziste, fie că militează pentru emanciparea femeii, pentru drepturile țăranilor sau pentru valori morale. Chiar și așa, confundarea narațiunilor naiv moralizatoare cu tipologia romanului social este malignă și perdantă pentru orice demers. Poate cea mai interesantă întrebare ce poate fi ridicată de aici este dacă pătrunderea acestei tipologii s-a făcut pe calea discursului istoriografic sau pe o cale paratextuală – prin imitarea unor titluri, la început de secol XX, sau prin apropierea unor termeni în logica modelului – de către autorii români din spațiul occidental. Întrebarea care rămâne aici este dacă popularea titlurilor cu această sintagmă precedă popularea discursului critic.

În loc de concluzii, propun mai degrabă niște deschideri. Am încercat să pledez în substratul acestui segment de cercetare pentru necesitatea uniformizării vocabularului critic – oricât de atipic pentru studiile literare ar putea suna, mai ales în elaborarea unor baze de date, dar și acolo unde există o dezbateră la mai multe mâini despre subgenuri, tipologii, clasificări, despre tot ce poate fi transformat și manipulat, așadar, ca *metadată*. Proiecte comune, care să facă din omogenizarea și rigurozitatea științifică a terminologiilor o prioritate, cu atât mai mult atunci când vorbim despre producția românească, ar fi, mai mult decât binevenite, un răspuns oarecum natural la noile provocări și dezvoltări metodologice. Cazul romanului de moravuri s-ar putea rezolva prin simpla abandonare a tipologiei după 1900 sau, cel târziu, 1910, traseul romanului românesc, deși în retard față de Occident, suferind suficiente mutații care să-i permită depășirea acestei tipologiei mai degrabă anacronice. Cazul romanului social rămâne de dezbătut, posibilele soluții, cel puțin din unghiul din care văd eu la ora actuală această problemă, s-ar manifesta fie prin abandonarea totală a acestei tipologiei până în anii 1940, când instrumentarea sa poate rămâne utilă, fie elaborarea unei definiții suficient de restrânse încât să fie operațională ca subgen românesc în orice demers științific viitor.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Albérès 1968 = R.-M. Albérès, *Istoria romanului modern*. Traducere de Leonid Dimov. Prefață de Nicolae Balotă, București, Editura pentru Literatură Universală, 1968.
- Arthur, Bode 2014 = Paul Longley Arthur, Katherine Bode (eds.), *Advancing Digital Humanities: Research, Methods, Theories*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2014.
- Baghiu 2016 = Ștefan Baghiu, *Translating Novels in Romania: The Age of Social Realism: From an Ideological Center to Geographical Margins*, în „Studia Universitatis Babes-Bolyai: Philologia”, 2016, vol. 61, nr. 1, p. 5–18.
- Baghiu 2018 = Ștefan Baghiu, *Strong Domination and Subtle Dispersion: A Distant Reading of Novel Translation in Communist Romania (1944-1989)*, în Maria Sass, Ștefan Baghiu, Vlad Pojoga (eds.), *The Culture of Translation in Romania/Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*, Berlin, Peter Lang, 2018, p. 63–68.
- Bawarshi, Reiff 2010 = Anis S. Bawarshi, Mary Jo Reiff (eds.), *Genre. An Introduction to History, Theory, Research, and Pedagogy*, Indiana, Parlor Press, 2010.

- Cazamian 1904 = Louis Cazamian, *Le roman social en Angleterre (1830–1850)*, Paris, Société nouvelle de librairie et d'édition, 1904.
- Charles-Brun 1910 = Jean Charles-Brun, *Le roman social en France au XIXe siècle*, Paris, V. Giard & E. Brière Libraires-Éditeurs, 1910.
- Chasles 1849 = Philaret Chasles, *Le Roman de mœurs en Angleterre*, în „Revue des Deux Mondes”, 1849, nr. 1, p. 537–571 (partea I), respectiv p. 721–759 (partea a II-a).
- DCRR 2004 = *Dicționarul cronologic al romanului românesc de la origini până la 1989*, București, Editura Academiei Române, 2004.
- DCRT 2005 = *Dicționarul romanului tradus în România de la origini până la 1989*, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Filimon 1931 = N. Filimon, *Ciocoii vechi și noi. Roman social*. Prefață de George Băculescu, București, Editura Alcalay, 1931.
- Gârdan 2018a = Daiana Gârdan, *Evoluția romanului erotic românesc din prima jumătate a secolului al XX-lea. Între exercițiu și canonizare*, în „Transilvania”, 2018, nr. 7, p. 23–28.
- Gârdan 2018b = Daiana Gârdan, *The Great (Female) Unread. Romanian Women Novelists in the First Half of the Twentieth Century: a Quantitative Approach*, în „Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory”, 2018, nr. 1, p. 109–124.
- Godeanu 1932 = Victor Godeanu, *Un roman social*, în „Adevărul Literar”, XLV, 1932, nr. 14781, p. 2.
- Godeanu 1933 = Victor Godeanu, *Romanul social*, în „Dimineața”, XXIX, 1933, nr. 9679, p. 3.
- Goldiș 2011 = Alex Goldiș, *Critica în tranșee*, București, Editura Cartea Românească, 2011.
- Hutchinson 2008 = Colin Hutchinson, *Reaganism, Thatcherism and the Social Novel*, London, Palgrave Macmillan, 2008.
- Iorga 1910 = N. Iorga, *În legătură cu un roman social*, în „Neamul Românesc Literar”, II, 1910, nr. 31, p. 1.
- Jockers 2013 = Matthew L. Jockers, *Macroanalysis: Digital Methods and Literary History*, Champaign, University of Illinois Press, 2013.
- Moretti 1998 = Franco Moretti, *Atlas of the European Novel 1800–1900*, London, Verso, 1998.
- Moretti 2005 = Franco Moretti, *Graphs, Maps, Trees. Abstract Models for a Literary History*, New York, Verso, 2005.
- Negoiță 1933 = C.N. Negoiță, *Un roman social*, în „Dimineața”, XXIX, 1933, nr. 9699, p. 3.
- Olaru 2018 = Ovio Olaru, *Translating Nordic Noir Bestsellers. Towards a Comparative View on German and Romanian Market*, în Maria Sass, Ștefan Baghiu, Vlad Pojoga (eds.), *The Culture of Translation in Romania/Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*, Berlin, Peter Lang, 2018, p. 231–241.
- Pavel 2008 = Toma Pavel, *Gândirea romanului*. Traducere de Mihaela Mancaș, București, Editura Humanitas, 2008.
- Rodensky 2013 = Lisa Rodensky, *The Oxford Handbook of The Victorian Novel*, Oxford, Oxford University Press, 2013.
- Silviu 1925 = George Silviu, *Romanul social de după război*, în „Dimineața”, XXI, 1925, nr. 6541, p. 3.
- Terian 2019 = Andrei Terian, *Big Numbers. A Quantitative Analysis of the Development of the Novel in Romania*, în „Transylvanian Review”, XXVIII, 2019, suppl., nr. 1, p. 55–71.

DEFINING THE SOCIAL NOVEL AND THE NOVEL OF MANNERS.
CHALLENGES OF *DISTANT-READING*
THE ROMANIAN NOVEL
(Abstract)

As any given scientific endeavor that struggles to elaborate verifiable results, quantitative research relies on data. In the field of literature, one of the greatest challenges faced by contemporary researchers is turning fluid classifications, denominations, and literary formulas into reliable

metadata. Considering these new premises of literary criticism, my paper aims to discuss a series of problems that have arisen from previous attempts at quantifying novels: how do we work with non-definable typologies and how do we turn a novel into a dataset? Furthermore, I intent to discuss the case of the social novel and the case of the novel of manners, in an attempt to map their presence into the Romanian critical discourse, to pinpoint their definitions, and, finally, to address the issues of their employment and applicability, which I find controversial at the very least. My research relies on genre theory debates, all the while employing statistical methods.

Cuvinte-cheie: *roman românesc, roman social, roman de moravuri, subgen, cercetare cantitativă.*

Keywords: *Romanian novel, social novel, novel of manners, subgenre, quantitative research.*

*Universitatea Babeș-Bolyai
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31
alexandra.gardan@gmail.com*

REPREZENTĂRI NEGATIVE ALE TEHNICII ȘI CYBERSPAȚIULUI ÎN PROZĂ

Dorința umană de a cunoaște și stăpâni viitorul se regăsește în cele mai variate forme și reprezentări prin intermediul unor apeluri către ritualuri magic-religioase, preziceri, sondaje, terapii psihanalitice, horoscoape, explorarea cosmosului și a spațiului virtual etc. Toate reprezintă în ansamblu o intruziune firească spre necunoscut, dincolo de condiționările spațio-temporale. Subiecte precum cyborgizarea omului și a spațiului, explozia și protejarea de avalanșa informațională sunt astăzi la ordinea zilei, antrenând specialiști din diverse domenii.

Adrian Restian își centrează studiul *Homo ciberneticus* pe ideea că omul, asemenea mașinii, este un sistem. Autorul explorează aspectele cibernetice ale existenței, ale dezvoltării și ale perfecționării umane. Ca sistem, ambele (omul și mașina) funcționează pe baza unor mecanisme de *feed-back* de *feed-before* (mecanisme de corectare și prevenire a erorilor). Autorul dezvoltă ideea exploziilor informaționale care se dublează la fiecare 10–15 ani¹, oferind astfel posibilitatea evoluției firești și prospere a omenirii. *Homo ciberneticus* înseamnă, în accepția autorului, ființa capabilă de a conduce desfășurarea fenomenelor, a propriului destin și a lumii în care trăiește prin mecanisme cibernetice. Spre deosebire de animale care se adaptează autoplasic la condițiile mediului (își schimbă structura în funcție de mediu), omul se adaptează aloplastic schimbând mediul la necesitățile sale, deseori fiind nevoit să se adapteze la condițiile nefaste cauzate de semenii săi asupra mediului (avem în vedere poluarea mediului, sedentarismul, poluarea fonică, aglomerarea urbană, excesul informațional etc.). În pofida faptului că omul este considerat a fi cel mai perfecționat sistem cibernetic, activitatea acestuia fiind văzută ca o succesiune de procese informațional-decizionale, excesul informațional îi cauzează adesea o serie de blocaje și incomodități. Autorul aduce intens în vizor sindromul de agresiune informațională cauzat de oboseală, iritabilitate, anxietate și insomnie. Alternativa excesului informațional se regăsește în igiena informațională prin care se reduce fluxul informațional. Ca remedii Adrian Restian propune refuzul de a utiliza tehnologiile avansate, refugiul din zona urbană în zona rurală, schimbarea

¹ „Prima explozie informațională a constituit-o apariția **limbajului** (s.n.), care a oferit posibilitatea de a transmite experiența personală și a altor indivizi din aceeași generație. A doua explozie informațională a constituit-o apariția **scrisului**, care făcea posibilă transmiterea experienței personale atât în cadrul aceleiași generații, cât și de la o generație la alta. Scrisul a completat astfel memoria umană și controlul genetic. Apariția **tiparului** a constituit a treia explozie informațională, făcând posibilă multiplicarea documentelor într-un foarte mare număr de exemplare. Iar dezvoltarea vertiginosă a **mijloacelor de comunicație și prelucrare a informațiilor** a constituit cea de a patra explozie informațională” (Restian 1981, p. 151).

unei activități de bază pe alte activități adiționale care nu sunt în conexiune cu activitatea de bază. Școlile în care se vindecă dependența de gadgeturi devin azi intens mediatizate și popularizate.

Indiferent de domeniul de abordare avansarea tehnologică este văzută ca un factor cu două posibilități de evoluție: pozitivă și negativă. Studiul lui Iurie Ilașcu, *Educația digitală*, este o mostră de analiză a efectelor benefice și malefice ale computerului asupra copilului și adolescentului. Pe de o parte, tehnologia digitală este o soluție firească la provocările contemporane, pe de alta, concentrează un buget zilnic al timpului pierdut adesea în derivă, antrenând daune și repercusiuni considerabile asupra evoluției psihicului și fizicului persoanei. Euforia tehnologică de la High Tech la Smart Tech, dezvoltarea unor abilități pornind de la alfabetizare digitală și competențe digitale, programe de studiu și cercetare cum ar fi *Agenda Digitală pentru Europa 2020*, toate pot fi văzute ca factori formatori în domeniul educației și al vieții omului, dar antrenează și efecte negative, cu impact distrugător asupra sănătății. Iurie Ilașcu surprinde, în studiul amintit mai sus, momentele negative ale impactului tehnicii asupra corpului uman cum ar fi oboseala oculară, dependența, un șir de efecte psihice menite să distrugă treptat personalitatea: anxietate, timiditate, agresivitate, depresie, asumarea diverselor identități, lipsa unei limite clare între real și virtual. Computerul devine astfel un instrument abil de manipulare și intimidare, ajungând până la depersonalizare.

Nu sunt de neglijat și unele *laudatio* aduse tehnicii inteligente (*Smart*). Unul dintre marile progrese ale secolului XXI este acest salt calitativ de la *homo sapiens* la *homo videns*, dar și unele studii de futurologie în care tehnica este văzută ca salvator al omenirii și indicator al progresului. E cazul studiului coordonat de Kühlen Michael, *Was kommt nach der Informationsgesellschaft. 11 Antworten*, în care un grup de autori salută ideea tehnologiilor avansate prin care depășim granițele imposibilului: „computerul ne ajută să spargem codul genetic și ne îndreaptă spre agenda revoluției, prin internet ne ciocnim de desprinderea de epocă”² (Kühlen 2002, p. 227, trad. n.).

Merită a fi subliniat și faptul că termenul dependență de computer/internet a intrat în vizorul unor cercetări serioase fiind legate de nume consacrate cum ar fi Margaret A. Shotton, *Computer Addiction* (1989), Nicholas Rusby, *An introduction to educational computing* (1979), în care este remarcată ideea că persoanele dependente de computer prezintă simptome de sevraj. Se propun concomitent mai multe denumiri pentru termenul de dependență cum ar fi *cyberaddiction*, *cyberocholism*, *netaddiction*, *netaholism*, *pathological internet use*.

Părerile pro și contra avalanșei digitale informaționale și a beneficiilor ei impun tranșant anumite cerințe care nu rezidă atât în tehnologia, cât în ecologia informațională. Literatura artistică nu rămâne indiferentă la aceste provocări ale secolului XXI, scriitorii creează personaje în acord cu schimbările tehnologice.

² „Der Komputer half uns, den genetischen Code zu knacken und lieferte so das Handbuch zu gentechnologischen Revolution; das Internet wird die Ablosung des eigenen Zeitalters austossen”.

Astfel, viața într-o rețea digitală care anihilează sentimentul alienării și al imperfecțiunii, rapiditatea informațiilor obținute fără a fi filtrate, notificările urgente, navigarea hipertextuală³, lipsa contactului direct, esențiale pentru dezvoltarea societății și socializarea individului, comunicarea între internați în mesaje „cascadă”, dependența de internet (*cyberaddiction*), tipul de ficțiune *cyberpunk*⁴ sunt doar câteva aspecte și modele de scriere abordate în romanele anilor '80–'90, dar mai ales în cele (post)douămiiste.

Florina Ilis, autoarea studiului *Fenomenul science fiction în cultura post-modernă. Ficțiunea cyberpunk* (2005), descrie succint momentele plămuirii textelor literare care îmbină într-un melanj subcultura și tehnologicul și care generează un stil aparte diferit de cele precedente:

„textele literare au preluat nu atât formatul, în mare măsură electronic, la care aspiră noua revoluție informațională, cât, în mod special, modalitățile de elaborare a textului folosite în mediul electronic, una dintre ele fiind conceperea spațiului nu în mod ierarhic, conform textelor moderne printate, ci în manieră de *rhizome*, în care nu mai funcționează principiul cronologic, ci unul al simultaneității” (Ilis 2005, p. 63).

Aceasta e un stil literar (mod de narare) ce amintește de comunicarea în mesaje cascadă în mediul on-line, în cazul unor postări și luări de atitudine ce duc la „dispararea” eului, pe de o parte, și la nevoie de re-abilitare în postura cyborgului, pe de alta.

Verena Kast, în contextul interpretării *umbrei* în calitate de concept psiha-nalitic, menționează că în confruntarea cu noul și necunoscutul „avem tendința de a demoniza în primă fază tot ce este nou în prezent internetul cu toate posibilitățile sale virtuale” (Kast 2013, p. 56). Deci primul contact cu tehnica, cu noul, cu necunoscutul, începe asemenea procesului de demonizare (prezentare excesivă în negativ) care se transformă pe parcurs într-o „dedemonizare” sau își poate păstra continuu aspectul negativ.

Merită menționată o lucrare recent semnată de Cristina Gavriliuță, *Negativul cotidianului* (2017), în care autoarea își propune să urmărească orice fenomen social într-o cheie/reprezentare a negativului. Autoarea pornește de la o interpretare a oricărui fenomen social într-un sens dual. În actul interpretării un simbol/imagie poate fi polarizat(ă) atât pozitiv și negativ:

³ Navigarea hipertextuală „presupune obținerea de informații prin navigare nu doar pentru redactarea unui text, ci pentru a-l asocia cu plăcerea explorărilor spațiale” (Rusu-Păsărin 2014, p. 320).

⁴ „*Cyberpunk* este un termen compus din două elemente, pe de o parte *cyber*, care face trimitere la cibernetică, la ceea ce are legătură cu tehnologiile de vârf ale informaticii, și pe de altă parte *punk*, care desemnează o atitudine, mai degrabă juvenilă, a unei subculturi urbane, venită direct de pe stradă. Termenul *cyberpunk* a fost utilizat pentru prima oară de Bruce Berthe într-o poveste scurtă intitulată *Cyberpunk*, și publicată în 1983, în numărul pe noiembrie al revistei *Amazing Stories*. Adevărata lui consacrare vine însă prin William Gibson, și prin al său *Neoromancer* (1984) care concepe lumea *cyberpunk* doar prin mănuierea computerului, începând apoi să fie folosit și în descrierea stilului unor autori ca Bruce Sterling, Lewis Shiner, Pat Cadigan, Tom Maddox sau Greg Bear” (Ilis 2005, p. 61).

„fiecare narator are propria sa experiență cu lumea și o reflectă într-o manieră proprie. Așa se explică de ce pentru unii o schimbare socială, de exemplu, este pozitivă, în timp ce pentru alții, poartă profund amprenta negativității” (Gavriluță, 2017, p. 65).

Dacă la începuturi binele și răul au fost exprimate într-o formă de dualism bine delimitat (Dumnezeu/Diavol), se impune treptat o relativizarea a răului „binele și răul comportă ajustări, pot fi oricând redefinite, nuanțate căpătând un sens slab în societate” (*ibidem*, p. 109). Până și lumea virtuală se învrednicește de interpretări bidimensionale, pe de o parte, spațiul virtual devine un loc al manifestării libere și al unei cooperări nelimitate, pe de altă parte, în sens negativ, această explorare masivă a tehnicii nu aduce nimic nou în planul valorilor culturale, fiind redusă la un mijloc de divertisment. Se vehiculează intens ideea impactului nefast al gadgeturilor care provoacă atrofierea unor țesuturi nervoase ce duc la degradarea umană.

Dincolo de ideea de a vedea pozitivul și negativul spațiului cibernetic și al tehnologiilor avansate, o analiză amplă pe care o face Corin Braga în studiul *De la arhetip la anarhetip* despre imaginarul de azi, ne oferă un spectru mai larg al problemei cu referire la explozia informațională, a tehnicii și a consecințelor ei asupra lumii și relațiilor interumane:

„Dezvoltarea bazei tehnologice a computerelor permite apariția și rularea unor programe tot mai puternice de reconstrucție și simulare a realității. Se vorbește tot mai des de o inosferă și de un cibernetic, de lumi virtuale care concurează cu lumea reală [...] imaginile cibernetice tind să se regăsească pe același plan cu reprezentarea curentă pe care o avem asupra Universului [...] relele vizuale [...] tind să înlocuiască formele mai vechi de comunicare la nivel planetar [...] războaiele postmoderne sunt războaie informaționale (în care în bună măsură, atât actanții, cât și publicul asistă la imagini pe calculator)” (Braga 2006, p. 244–245).

Metisarea umanului cu tehnologicul este văzută adesea prin prisma unei dimensiuni negative care anunță dispariția ființei umane. Vom lua drept exemplu două romane apărute în aceeași perioadă (cu un interval de zece ani), care refuză intruziunea tehnologiei în viața umană, anume cel a lui Savatie Baștovoi, *Diavolul este politic corect* (2010), respectiv *Diavolul și domnișoara Prym* (2000) de Paulo Coelho. Vom analiza tendința demonizării tehnicii și a cyberspațiului sub umbrela negativității tehnologicului.

Depășirea proprietății lucrurilor reale înglobează un lexic specific, viața trăită pe web cu imense bifurcații ne aduce zi de zi termeni care devin tot mai familiari: *cyberspațiu*, *cybercultură*, *cybervizionarism*, *cyberfeminism*, *cybermisticism*, *cyborg*, *discurs cyborgic*, *discurs cybercultural*, *hackeri* (cei care interceptează ilegal transmisia de date), *crackeri* (hackerii malițioși), *network snooping* (rețea de spionaj), *cybercriminalitatea* (cybercrime), *promiscuous monitoring* (supravegherea ascunsă) etc.

Informațiile neverificate, trucarea înfățișării, „jocurile morții” (cum ar fi „balena albastră”) deschid un lanț nesfârșit al negativului și negativității în spațiul virtual prin care se încearcă o amputare a umanului. Studiul Luciei Simona

Dinescu, *Corpul în imaginarul virtual*, dezvăluie inclusiv acest aspect: „condiția virtualizării suportă analogii, hibridizări și întrețeseri ale umanului și ale tehnoculturalului, până la procesele configurării postumanului” (Dinescu 2007, p. 14). Negativitatea identității avatarice este intens susținută de către filosoful francez Jean Baudrillard, în opinia căruia tehnica este un pas sigur spre accedea la inuman, el accentuează efectele nocive ale intruziunii tehnologicului în viața umană prin care se produce „dispariția simțului de sine, a istoriei și a sensului” (*apud ibidem*, p. 142). Noile dimensiuni ale postmodernității – calculatoarele – sunt văzute ca o „gaură neagră” a existenței, în care „virtualul nu devine omologul vizualului, ci omologul virtualului, al metastazei cancerigene care macină și consumă umanul până la epuizare” (*ibidem*, p. 114). Deosebit de relevantă devine remarca lui Jean Baudrillard din studiul *Identitatea vie. Convorbiri cu Philippe Petit* (2001), prin care accentuează ideea că tehnologiile subminează identitatea vie și buna funcționare a acesteia:

„Stadiul oglinzii a fost înlocuit de stadiul video. Nimic nu scapă, azi, acestui soi de captare a imaginii, de captare a sunetului, de priză de conștiință imediată, simultană. Nimic nu mai are loc fără ecran. Nu mai există oglindă. Identitatea vie, aceea a subiectului, implica oglinda, elementul reflexiei [...]. Nu mai avem cu adevărat dreptul la propria noastră imagine, ci la o înregistrare instantanee în timp real. În timp real nu mai există nici măcar distanța unei imagini. Or, ca să exiști pur și simplu, este o nevoie de o distanță de la sine la sine. Abolirea acestei instanțe ne condamnă la o reproducere nesfârșită, la un soi de imortalitate derizorie” (*apud ibidem*, p. 42).

Negativitatea camuflată într-un înveliș pozitiv este ilustrată deplin în romanul lui Savatie Baștovoi, *Diavolul este politic corect*, care împarte lumea existențială în două părți, cea trăită pe ecranul computerului, la care se adaugă momentele care rezonază deplin cu bestiarul politic și manipularile de la televizor, și cealaltă care sfidează lumea virtuală și „falsele valori” ale politicului. Romanul se prezintă ca o proiecție în viitor a unor legi care pretind aparent să salveze omenirea.

Iacob Kohner, personajul central al romanului, este dependent de computer și televizor, acesta petrece zile și nopți pe internet, unde își administrează blogul, stă pe chat și forumuri, sesizând simultan că o astfel de viață este monotonă și tristă. Virusarea computerului, resetarea lui, implicarea în crearea spoturilor publicitare sunt momentele cheie ale vieții sale. Exteriorul îl deprimă și îl rușinează, astfel că salvarea vine tot de la imaginile de pe internet prin care își poate modifica la nesfârșit imaginea de sine: „la avatar avea fotografia unui tip bronzat cu mușchi pe burtă” (Baștovoi 2010, p. 14). Cyborgul⁵ sau cyborgizarea omului prin dispariția corpului său, comunicarea fără corp pe care o oferă internetul asigură ideea conso-lării că moartea poate fi depășită prin încadrarea umanului în limitele mașinice. Corpul trece printr-o revizuire personalizată, acesta nu mai este construit după

⁵ „Cyborg – organism cybernetic, având component umane, mecanice și electronice. Apare pentru prima dată în literatura cibernetică, în 1960, într-un text semnat de Manfred E. Clynes și Natahn S. Kline, articol care avea în vedere viitorul spațial al omenirii” (Ilis 2005, p. 65).

imaginea lui Dumnezeu, ci după imaginea și dorința sinelui. Întâlnirile virtuale permit o deghizare și multiplicare a identităților, astfel încât corpul devine un substitut al trupului.

Momentul care-l detașează pe protagonist de lumea virtuală a computerului e provocat de vizita poștașului care-i aduce scrisoarea ce-i confirmă moartea mamei sale. Kohner nu-și poate ierta faptul că a uitat de ziua mamei sale pierzând timpul pe calculator. Internetul și politicul deschid în roman poarta unei noi ere în care legile antiumane sunt la ordinea zilei. Deseori, personajele se revoltă împotriva acestor legi, dar revolta în singurătate nu aduce schimbări. Singura salvare de dependența de internet prin care Iacob va dobândi nemurirea este botezul și lectura continuă a unei cărți. Biblia, lăsată prin testament de mama sa, îl readuce la viața firească și la comunicarea interumană reală.

Computerul și televizorul sunt văzute ca un factor negativ/o unealtă a diavolului, prin el oamenii sunt manipulați și aduși la condiția de supunere oarbă. Procesul de credibilizare a informației, lipsită aparent de factorul manipulator, se datorează procedului repetării. Mesajul care ajunge la publicul țintă prin intensificarea relației emițător-receptor și amalgamarea mesajelor prin reiterare tinde să fie credibil:

„Citirea site-urilor, a edițiilor on-line ale ziarelor, a blogurilor pentru obținerea informațiilor pe o temă generează o uniformizare a spațiului de referință, încât consumerii nu vor reține sursa și vor deveni prosumeri, tentați fiind să adauge opiniile personale sau fragmente („cioturi”) de informații. Nu mai este important de unde au citit, iar prin reiterare se susține credibilizarea ideilor puse în circulație” (Rusu-Păsărin 2014, p. 320).

Viața personajelor din romanul lui Baștovoi, care au contact permanent cu blogul și lumea virtuală, ar putea fi analizată în funcție de comportamentul și modul de a interacționa sau noninteracționa al internaților. Gabriela Rusu-Păsărin distinge mai multe tipuri de roluri și de acțiuni ale internaților, precum *troll* (este cel ce prin cuvintele sale declanșează divergențe pe blog), *blogroach* (este cel care folosește cuvinte prin care condamnă spusele cuiva), *blurker* (este cel care se detașează de implicarea directă, urmărește mesajele pe bloguri, dar nu participă la discuții). Romanul lui Savatie Baștovoi ar putea fi analizat inclusiv prin acest joc al rolurilor personajelor în rețeaua virtuală (cât de active, de malițioase sunt personajele în comunicarea virtuală), nu vom aborda însă acest aspect, lăsând spațiu pentru alte interpretări.

Câteva momente din roman demonstrează cu prisosință ideea manipulării și supunerii totale la fluxul de manipulari informaționale. Ne referim la episoadele/fragmentele despre blocarea cardurilor bancare, necesitatea acută a oamenilor de a avea acces la banii în numerar, reportajele și știrile în care statul le oferă cetățenilor dreptul de a goli supermarketurile după bunul plac prin recompensarea cheltuielilor. Calitatea mesajului pus în circulație pe web și TV, lipsa confirmării veridicității datelor prin calitatea de circulație a mesajului sau a probelor concrete duc de fapt la moartea violentă a personajelor. Iacob, în acest timp, explora universul

satului alături de prietenul său de ciberspațiu (taximetristul Vik/Alexandru). Dacă ar fi fost conectat la computer sau televizor, s-ar fi alăturat mulțimii „zombate” și ar fi fost mort. Detașarea de lumea virtuală, contactul cu realitatea și cu oamenii care interacționează cu ea sunt momentele care salvează personajul de la o moarte programată de autorități fără acordul său. Mesajul romanului este concentrat în ideea că dependența oarbă de computer și televizor duc la degradare și regres până la stadiul infantil. Problema poate fi rezolvată prin reumanizare, ideea la care ajunge Iacob când renunță la mediul virtual pentru carte, singura care poate asigura întoarcerea spre sine, salvarea și nemurirea lui. Biblia este o invitație, dar și o provocare la unirea conștiinței cu ținuturile inconștiente. Mama lui Iacob anticipează muștrările de conștiință ale acestuia și-i zice în testamentul ei că atunci când îi va fi dor de ea să deschidă Biblia și dialogul va începe între ei.

Romanul lui Paulo Coelho, *Diavolul și domnișoara Prym*, aduce în vizorul cititorului tehnologia și comerțul armei, valorizarea duală a acesteia (pe de o parte, arma poate servi la apărarea ordinii, pe de altă parte, provoacă distrugere în masă). Este un roman de factură anarhetică, termenul încetățenit de către Corin Braga în lucrările *Zece studii de arhetipologie* și *De la arhetip la anarhetip*, prin care înțelege o nouă paradigmă de scriere care evită poncifele, miza cea mare fiind un subiect multiplu și descentrat⁶. Romanul începe cu o punere în abis prin referințe intertextuale cu legenda persană despre urmașii gemeni ai zeului timpului, Orzmond (Binele) și Ahriman (Răul), dar și cu referințe biblice legate de contextul ispitirii Evei și a lui Adam de către șarpe. Întreaga narațiune se desfășoară sub semnul dualității, iar personajele centrale ale cărții vor fi însoțite de-a lungul traiectoriei narrative de către un înger și un diavol. Armonia cosmică este perturbată de la început prin apariția unui personaj ciudat – străinul – în satul Viscos, pe care autorul

⁶ „Anarhetipul este lipsit de un scenariu identificator [...] o operă anarhetică evită, la fiecare nouă articulație scena” sau imaginea care „ar face sens” cu cea anterioară și „alege o continuare imprevizibilă” (Braga 2006, p. 251). Anarhetipul oferă posibilități mult mai largi, nebănuite de poezicile curente. Logica operelor anarhetice este următoarea: „ele nu se bazează pe un mit unic, ci pe fragmente de mituri, pe miteme care pot păstra, fiecare separat, un anumit sens, dar nu se mai îmbină într-un scenariu total” (*ibidem*, p. 264). Anarhetipul apare din nevoia de a evita un clișeu, „locurile bătute”, locul comun (scenariul, povestea). Anarhetipul descrie atât un proces deconstructiv (cât și unul de întemeiere a unui mod de existență autonom, a unei realități umane și sociale diferite de cele de până acum” (*ibidem*). Așadar, cele două manifestări ale anarhetipului sunt cea „deconstructivă și cea constructivă” (*ibidem*, p. 266). Corin Braga propune și termenul de *societate anarhetică* care rezonază cu cea postmodernă, spre deosebire de societatea modernă care a dezvoltat o fobie față de alteritate prin ideologiile rasiale, cele două războaie mondiale, precum și Războiul Rece au fost specifice moderniste/arhetipice. Societatea anarhetică/postmodernă propune o coabitare înțelegătoare a alterităților, mai mult chiar o constituire a unei societăți globale neconflictuale. Anarhetipul „rezonază în acest sens cu concepte din teoriile sociale și politologice actuale, cum sunt cele de multiculturalism și identitate multiplă” (*ibidem*, p. 267). Postmodernitatea, în opinia lui C. Braga, concepe un nou model de relații internaționale în care statele ONU (începând cu septembrie 2005) își arogă dreptul de a interveni în interiorul statelor unde dictatorii locali comit crime și genociduri. Combaterea terorismului este un război anarhetipic. Termenul de anarhetip presupune o schimbare de viziune și este comun pentru antropologie, sociologie și politologie.

narator îl identifică cu diavolul. Din prezentarea autorului deducem că străinul este diavolul sau cel care aduce răul, din caracterizarea preotului, „un ins pierdut și singuratic”, deși, din primele impresii ale localnicilor, nu este asociat cu răul, dimpotrivă este perceput ca un ins „capabil să înțeleagă valoarea unei prietenii adevărate”.

Romanul lui Coelho aduce un păienjenis de previziuni și frustrări ale personajelor concretizate prin coșmaruri, neliniști, ispite, preziceri, contacte mijlocite între lumea reală și lumea celor drepți. Din autocaracterizarea străinului deducem că a fost un comerciant exemplar al armei, a dat dovadă de corectitudine, bunătate și exemplaritate, el fiind convins că armele sunt făcute pentru menținerea ordinii și nu aduc daune omenirii. În consecință, proza lui Coelho este o meditație profundă asupra unui echilibru care a provocat un dezechilibru, asupra ciclului firesc al vieții care conține trecerea de la bine la rău și viceversa, de la Dumnezeu la diavol, de la paradis și infern sau invers.

Cristina Gavriluță surprinde în studiul câteva modalități de expresie ale răului în lume:

a) *răul ca experiență inexprimabilă*, anume acel rău ce ține de imposibilitatea de a exprima o experiență de limită, cum ar fi, spre exemplu, justificarea rațională a genocidului;

b) *răul ca antilume a acestei lumi*, înglobând iraționalul, ilogicul, inexprimabilul, inexplicabilul care „devin coordonate ale normalității. Holocaustul și universul concentraționar al lagărelor de exterminare sau de reeducare descriu o astfel de antilume. Ea sfidează rațiunea și logica funcționării oricărui univers social. De pildă, seria de experiențe din această lume arată că, la limită, victimele se pot transforma în exterminatori, iar călăii pot deveni umani și dezvoltă sentimente de compasiune [...] Scene de înalt sacrificiu și de mare trădare se întrepătrund și formează un tablou halucinant” (Gavriluță 2017, p. 180);

c) *răul ca acțiune și nonacțiune*. Răul activ, dar și răul pasiv, tradus prin lipsa de reacție în fața unor evenimente condamnabile, sunt mărci ale negativității;

d) *răul ca indiferență*. Individualismul contemporan este generatorul unei culturi a indiferenței care duce la o „dramatică ruptură a relației cu Celălalt și o supralicitare a egoului” (*ibidem*, p. 183), opusul indiferenței fiind responsabilitatea.

e) *răul ca uitare* – e mai curând abandon și ignorare, antipodul acestora fiind memoria.

În romanul lui Coelho, răul trece printr-o transformare multiplă și succesivă. Răul ca experiență inexprimabilă este materializat prin teroriștii care au capturat familia străinului și care-i cer să le satisfacă anumite condiții în scopul eliberării membrilor săi. Străinul este un cetățean exemplar, respectă procedurile legale, anunță poliția chiar dacă i s-a cerut să nu facă acest lucru. Tragedia care urmează i se pare ireală. Din acel moment viața lui se schimbă, fericirea/armonia familială fiind zguduită de un dezastru. Astfel se produce trecerea la un alt fel de a răului ca antilume a acestei lumi: „familia mea ucisă de ceva ce fusese vândut cândva de

mine” (Coelho 2012, p. 70). Străinul devine un anti-exemplu: „știu de ce am devenit ticălos: din cauza că nu meritam cele ce mi s-au întâmplat” (*ibidem*, p. 115). Următoarea fază este cea a răului ca acțiune și non-acțiune care se declanșează prin ispitirea localnicilor din Viscos de către străin cu cele 11 lingouri de aur, în schimbul unei crime. Așteptarea timp de 7 zile declanșează non-acțiunea străinului, secvență temporală în care, trebuie să fie încălcate două porunci „să nu furi” și „să nu ucizi”. Ispitirea are îndubitabil un scop clar definit să pună sătenii față în față cu latura lor ascunsă. Odată cu pierderea familiei, străinul își pierde sensul existenței, iar răul ca manifestare a indiferenței este concretizat de propriile confesiuni: „Sunt o unealtă a binelui și a răului. Toată capacitatea de compasiune mi-a dispărut și inima mea este uscată acum, îmi e totuna dacă trăiesc sau dacă mor” (*ibidem*, p. 71). Unica modalitate de depășire a tragismului existențial este declanșarea răului ca uitare. Străinul oferă domnișoarei Prym tot aurul pentru faptul că a ocrotit integritatea locuitorilor Viscosului și nu a permis să se comită o crimă. Uitarea și reluarea cursului firesc al vieții se înscriu și în coordonatele spațio-temporale ale localnicilor Viscosului.

Citatele unui filozof necunoscut care apar frecvent în text sunt de fapt o portavoce a autorului prin care este anunțată problematica romanului exprimată de răutatea oamenilor supravegheată de un Dumnezeu milostiv și continuarea prin uitare a unui destin înfrânt. Problematika răului și a valorii în lume produce un scop terapeutic, experiența străinului duce în cele din urmă la exorcizarea răului cotidian.

Câteva înserări în textul romanului cu conținut legendar fac posibilă și accesibilă această trecere: este vorba de parabola despre tabloul *Cina cea de taină* a lui Leonardo Da Vinci, morala acesteia fiind ideea că binele și răul pot avea același chip, dar și legenda despre marele legislator Ahab, care a fost convertit de Sfântul Sava, prin care este surprinsă ideea trecerii de la rău la bine datorită unor mecanisme abile. Invenția și producerea armei, bogățiile exacerbate nu-i oferă satisfacție protagonistului, dimpotrivă distorsionează sensul și rostul vieții lui. Tendința unei tehnificări și înarmări excesive nu aduce o satisfacție a bogăției, libertății, protecției și siguranței, idee pe care o surprindem și în roman: „răul nu avea să aducă niciodată binele, chiar dacă ei credeau contrariul” (*ibidem*, p. 165).

Literatura devine astfel factor de absorbție a problemelor tehnologice, ea ancorează cititorul în problematica dezumanizării prin tehnologie și a revenirii la sine prin respingerea culturii tehnologice obsedante. De cealaltă parte se situează texte literare care susțin evoluția umană prin apelul la tehnologic, datorită căruia sunt rezolvate probleme de ordin mistic-spiritual, cum ar fi, spre exemplu, romanul lui Dan Brown, *Codul lui Da Vinci*. În acest roman problema Graalului și misterul lui capătă un contur clar datorită tehnologicului și dezlegărilor logice rapide. Mixajul ființă-tehnologic poate oferi rezultatele unei evoluții firești, a unei simbioze, pentru că identitatea virtuală nu o poate substitui pe cea fizică: „Omiterea corporalității și suspendarea eului în spațiul virtual nu pot avea un caracter tem-

porar, în condițiile în care un comportament online depinde în mare măsură de viața material fizică și de prezența offline” (Dinescu 2007, p. 114).

O serie de întrebări legate de tehnicizare și computerizare ne stau în față zi de zi: Avem nevoie de doza zilnică de virtualitate? Cum putem folosi internetul, televizorul și armele într-un mod în care să ne ajute să creștem? De unde vine răul actual și ce trebuie să facem împotriva lui? Care vor fi repercusiunile utilizării excesive a tehnicii. Ficțiunea artistică oferă parțial soluții la aceste întrebări, ea problematizează și provoacă la dialog. Salvarea propusă de textele ficționale este revenirea la credință, dacă ne referim la sugestiile romanului lui Savatie Baștovoi, pentru că doar credința întrunește adevăratele virtuți și sensuri profunde ale existenței; iar prin uitare și resemnare, idee desprinsă din romanul lui P. Coelho, putem întreprinde un demers de reluare a vieții și rostului ei dintr-un tragism existențial. Merită a fi menționată în acest context cugetarea lui A. Einstein care spunea: „Mi-e teamă de ziua în care tehnologia va fi mai importantă decât relațiile interumane. În lume va exista o generație de idioți”. Tot în acest context, al intruziunii nocive a tehnologicului în viața umană, menționez că la 26 decembrie 1982, pentru prima dată, revista „Time” a numit omul anului, nu o persoană, ci calculatorul. Același fenomen (computerul, televizorul, arma) poate fi valorificat pozitiv și negativ, depinde de perspectiva și unghiul din care privim. Doar prin cunoașterea negativității cotidianului și a riscurilor lui, putem preveni și evita consecințele nedorite.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Baștovoi 2010 = Savatie Baștovoi, *Diavolul este politic corect*, București, Editura Cathisma, 2010.
 Braga 2006 = Corin Braga, *De la arhetip la anarhetip*, Iași, Editura Polirom, 2006.
 Coelho 2012 = Paulo Coelho, *Diavolul și domnișoara Prym*. Traducere din portugheză de Pavel Cuilă, București, Editura Humanitas, 2012.
 Dinescu 2007 = Lucia Simona Dinescu, *Corpul în imaginarul virtual*, Iași, Editura Polirom, 2007.
 Gavriliuță 2017 = Cristina Gavriliuță, *Negativul cotidianului*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2017.
 Ilașcu 2016 = Iurie Ilașcu, *Educația digitală*, Chișinău, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”, 2016.
 Ilis 2005 = Florina Ilis, *Fenomenul science-fiction în cultura postmodernă, ficțiunea cyberpunk*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2005.
 Kast 2013 = Verena Kast, *Umbra din noi. Forța vitală subversivă*. Traducere din limba germană de Laura Karsch, București, Editura Trei, 2013.
 Kühlen 2002 = Michael Kühlen, *Was kommt nach der Informationsgesellschaft. 11 Antworten*, Gütersloch, Verlag Bertelsmann, 2002.
 Restian 1981 = Adrian Restian, *Homo ciberneticus*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.
 Rusu-Păsărin 2014 = Gabriela Rusu-Păsărin, *Rolul cuvintelor în manipularea emoțională pe internet sau despre taifasul virtual vs. cultura virtuală*, în „Analele Universității din Craiova, Seria Științe filologice, Lingvistică”, XXXVI, 2014, nr. 1–2, p. 317–324.

NEGATIVE REPRESENTATIONS OF TECHNIQUE AND CYBERSPACE IN PROSE

(Abstract)

The starting point of this article is the dual use of the Internet: weapon and cyberspace. I use interdisciplinary aspects, relevant arguments from pedagogical, sociological, publicistic, linguistic, philosophical studies. I selected two literary works, P. Coelho's novel *The devil and miss Prym*, and Savatie Bashovoi's *Devil is politically correct*, which allow me to approach the negative use of technology and cyberspace. My interpretation does not exalt the technology, but raises the question, resizes it from the perspective of the negative.

Cuvinte-cheie: *cyberpunk, ciberspațiu, negativitate, ficțiune, digital.*

Keywords: *cyberpunk, cyberspace, negativity, fiction, digital.*

*Institutul de Filologie Română
„Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, al MECC
Chișinău, Bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, 1
Republica Moldova
oleseagarlea@yahoo.com*

DRAMA COPILULUI INTERIOR ÎN ROMANELE DE INTROSPECȚIE ALE LUI VLADIMIR BEȘLEAGĂ

Romanele prozatorului basarabean Vladimir Beșleagă au fost scrise, după cum afirmă însuși autorul, dintr-o mare durere. Erau mai întâi suferințe de ordin social-istoric, revolta împotriva somnambulismului colectiv din epoca regimului comunist, dar erau și pornirile de sondare a eului și ale găsirii unui rost acestuia în condițiile din interiorul lagărului totalitarist. Beșleagă este un scriitor care își găsește teme și idei și în propriul rezervor de experiențe psiho-emoționale, de o profunzime și complexitate abisală:

„În câteva săptămâni după moartea mamei, am elaborat subiectul acestei cărți [prozatorul se referă la primul său roman, *Zbor frânt*], și în trei luni a fost scrisă. Dintr-odată, cu foarte mici redactări. S-a cristalizat în mine uimitor de repede și clar. [...] A fost o idee schiță într-o povestire de vreo câteva pagini, pe care am pierdut-o. Odată însă, fiind într-un moment de mare durere sufletească, am început să scriu ca să scap de ea. Ieșea sau nu ieșea, asta nu avea nicio importanță. Era un moment de descărcare a sufletului. Cam asta a fost contextul psihologic. De multe ori nu importă subiectul pe care ți-l alegi, ci propria ta stare sufletească interioară, în care te afli în momentul scrisului. [...] Creația merge mână în mână, așa zice, se sincronizează cu durerea” (Burlacu 2014, p. 26–28).

Cel de-al doilea roman în ordinea redactării, *Viața și moartea nefericitului Filimon sau anevoioasa cale a cunoașterii de sine* (romanul elaborat în 1969–1970 și acceptat spre publicare abia în 1988), a fost scris sub presiunea unor momente dificile de viață. Autorul invocă motive ce țin de subminarea libertății și individualității creatoare, dar și un climat familial dificil, dramatic:

„Am scris-o când soția se afla în spital, iar eu eram și bucătar, și spălătoreasă, îngrijind de copii. Am scris-o pe întuneric în baie, la lumina lanternei, dis-de-diminează în zori, pentru că orele din timpul zilei nu-mi aparțineau. Am continuat-o fiind eu însuși la spital. [...] A fost cartea la care, ulterior, întorcându-mă din când în când pe parcursul anilor, parcurgând doar un aliniat sau numai câteva rânduri, mă cutremuram. Oare eu am scris-o? Mai cu seamă, după ce s-a întâmplat nenorocirea și mi-am pierdut fiul, mort cu zile, am depistat în ea lucruri, detalii și situații, care mi-au prezis cu exactitate destinul ulterior...” (*ibidem*, p. 91).

Am adus aceste citate lungi cu mărturisiri și specificări ale autorului pentru a scoate în relief o trăsătură esențială a scrisului său. Romancierul *trăiește* intensiv experiențele interioare, în mod deosebit cele tragice, pentru că ele reprezintă o formă de cunoaștere de sine care implică aprofundări în tainele unei personalități hipersensibile, trăind paroxistic problemele existențiale. Florian Bratu numește o astfel de scriere „literatura ca destin”:

„Literatura ca destin este sensul căii alese ce presupune o triadă parcursă, aspirației –suferinței–voinței, dar nu oricum, ci prin comunicare și transmitere de la o ființă la alta, ce implică o transcendere, o *perspectivă zenitală*. *Adevărul unei conștiințe* este originea originată a rostirii numită *roman de introspecție*, pentru că cel care se rostește este plasat mereu într-o *eternă deschidere*, din care menționăm pe aceea de *instanță*, de *advenio* a facerii artistice și de *substanță* a des-văluirii către Alteritate” (Bratu 2005, p. 8).

Vladimir Beșleagă a experimentat un examen al conștiinței într-un jurnal intim de autoanaliză, unde își propune să noteze zilnic diverse trăiri, începând cu faptele cele mai banale până la stări interioare profunde, dându-le, totuși, prevalență celor din urmă:

„...aș vrea să scot în prim plan emoțiile, trăirile cele mai adânci, mai greu de prins în cuvinte. Ori să fixez ceea ce constituie cu adevărat trăirea omului, afectivitatea lui, ce-l caracterizează pe dânsul și numai pe dânsul. Deci nu un jurnal obișnuit, întors în afară, ci unul intim, întors mai mult înăuntru, către subconștient, către instincte și apucăturile primare, prin care se și manifestă viața cea adevărată a individului. Deci un jurnal poetic-psihologico-clinic” (Beșleagă 2002, p. 84).

Spre mijlocul jurnalului (*Jurnal 1986–1988*), autorul devine mai relaxat, notele zilnice mai lungi, iar *calitatea viziunii interioare* mai generoasă, pentru că transgresează bariera eului cotidian în favoarea eului profund, eliberat de cenzura conștiinței. Este evident efortul scriitorului de a se apropia cât mai mult de adâncimile sinelui prin creație, întrucât se reîntregește oarecum cu acesta, după formula remarcată și de Carl Gustav Jung: „Felul în care sunt și felul în care scriu alcătuiesc o unitate. Toate gândurile mele și toată năzuința mea – iată ce sunt eu” (Jung 2008, p. 18). De aceea, pentru a exprima măcar o parte din ceea ce este, Vladimir Beșleagă recurge la jurnal. Sinceritatea dublată de intuiția sigură în acest gen de scriere e principala metodă de cunoaștere și descifrare a propriul mit. Prin urmare, la o lectură atentă a romanelor, vom vedea că și personajele sale sunt „înzestrate” cu același talent și același rost de a rememora în vederea regăsirii unor fracturi și conexiuni existențiale ascunse în străfundurile subconștientului. În felul acesta, literatura română din Basarabia a dat la lumină un roman neobișnuit, cu personaje stranii, care în niciun fel nu se încadra în tiparele literare ale vremii:

„Primul scriitor basarabean care pune problema mutantului totalitarist autohton în cadrul unei problematice ontologice este Vladimir Beșleagă. Romanul *Noaptea a treia*¹, scris în 1969–1970 și publicat abia în 1989, oferă într-o narațiune încărcată și convulsivă tragedia profundă a unui neam, fracturat în centralitatea sa axială, rupt de cadrul său organic de viață, înstrăinat de relațiile firești de rudenie” (Țurcanu 2019, p. 7).

Atât personajul principal din *Zbor frânt* (1966), Isai, cât și Filimon, protagonistul romanului în *Viața și moartea nefericitului Filimon* (1988), se manifestă prin porniri de răzvrătire împotriva societății și se află într-un conflict psihologic

¹ *Noaptea a treia* a fost titlul inițial al romanului, mai târziu a fost redenumit – *Viața și moartea nefericitului Filimon sau anevoioasa cale de cunoaștere de sine*.

necruțător cu celelalte personaje ori, în mod deosebit, cu sinele propriu. Când zicem conflict cu sine, avem în vedere disperarea eului care este mereu pe muchia dintre viață și moarte, nu mai știe cum să-și ducă zilele și, la interogațiile „cine sunt eu?”, „care e rostul meu?”, aude doar un ecou din adâncuri, o voce care niciodată nu a intrat într-o conversație cu sine sau, în termenii lui Henri Bergson, cu eul său profund. Isai (din *Zbor frânt*) și Filimon (din *Viața și moartea nefericitului Filimon*) sunt firi debusolate, se simt niște înstrăinați în mediul cu toate racilele comunismului: cruzime, suspiciune etc. Ei nu își găsesc locul în „ordinea” sistemului care se vrea perfectă până la un ansamblu mașinist. Fondat pe o psihologie a profunzimilor, tipologia respectivă de roman presupune, în mod clar, inserarea în structura sa a unei adâncimi a interogației existențiale. Și obiectivul narativ al scrierilor lui Vladimir Beșleagă este cunoașterea sinelui. Privirea naratorului se desprinde de lumea finită a contextului social în favoarea unei viziuni care străbate dincolo de conștiință, „într-o *absolută interioritate*”. Prin recursul la metafore simbolice generalizatoare și, în mod deosebit, prin fluxuri ale conștiinței, Vladimir Beșleagă încearcă, subversiv, să aducă în prim ființa nudă o omului prins în angrenajele totalitarismului, „privită” din spațiul tenebros al interiorității, pe fundalul căreia se proiectează imaginea contorsionată a „catastrofei” ontice:

„Ca și în *Zbor frânt*, scrie Alexandru Burlacu, [în *Viața și moartea nefericitului Filimon*] lumea e interiorizată, timpul subiectivizat, iar spațiul dialogic mult mai nuanțat, mai variat și bogat în semnificații, în revelarea «omului din om», a afirmării de sine. Și aici viața e deconstruită și reconsiderată într-o perspectivă corectată, interogatoare. Orice gest, acțiune, cuvânt dobândesc în chiar uvertura romanului un surplus de semnificații” (Burlacu 2014, p. 77).

Ca o concluzie a celor expuse, menționăm că ambele romane se axează în jurul acelorași drame existențiale ce au în centru *trăitul/ființa* unui eu bulversat de propriile dezlănțuiri ale amintirilor. Atât Isai, cât și Filimon suferă de o dispersie ființială, o multitudine de fracturi: mutilarea copilăriei, dezbinările familiei, violențele vremii de război, bănuielile societății totalitare sau cruzimile la care se dedă așa-zisul „om nou”.

O altă sursă a suferințelor personajelor este conflictul dintre „vocea” ființei reprimată de-a lungul vieții și normele socio-politice cu sugrumările individualității umane de către acestea. Protagonștii încearcă din răspuțeri să „uite” de sine și să fie piulițe sociale exemplare, până în momentul când sunt constrânși de o situație-limită care îi pune față în față cu moartea (Isai repetă o tentativă nereușită de a se îneca în apele Nistrului, iar Filimon este ucis de tatăl său). Și pentru că moartea nu le-ar oferi, totuși, nicio explicație asupra sensului existenței, pornesc singuri în căutarea ei, coborând în amintiri, până la stratul cel mai profund al ființei – copilăria, unde s-au depozitat fragmente de viață și trăiri halucinante, cu înțelegeri imperceptibile, de o maximă acuitate. Evadează din captivitatea realităților sociale în „substanța atemporală” a naturii interioare, unde se confruntă cu Umbra, în viziunea lui Jung – latura cea mai periculoasă a ființei. „Întâlnirea cu sine însuși înseamnă mai

întâi întâlnirea cu propria umbră, afirmă psihanalistul filosof. Umbra este desigur o trecătoare îngustă, o poartă strâmtă, a cărei dureroasă îngustime nu poate fi evitată de cel care coboară în fântâna adâncă” (Jung 1994, p. 59). E vorba de transgresarea eului social și revelația „copilului interior”, nucleul adâncurilor în jurul căruia gravitează întreaga ființă a protagoniștilor. Observăm, așadar, că romanele lui Vladimir Beșleagă nu ilustrează mimetic un personaj social și conflictele acestuia, ci sondează procese de conștiință, apelează la amintirile personajului în care se descătușează emoții, trăiri, stări limită. Florian Bratu scrie de „*pneuma care descătușează limita și intensifică actul pătrunderii străfundului omenesc și dăruirii de sine, a cunoașterii Celuilalt prin revelație*” (Bratu 2005, p. 50). Aceasta nu înseamnă excluderea totală a factorilor exteriori, a socialului din discursul românesc, ci doar focalizarea pe căutarea „atotcuprinzătorul flux al conștiinței”, a adevărului ființei personajului.

E firesc deci ca în locul copilăriei imaculate, protagoniștii romanelor lui Vladimir Beșleagă să descopere *un copil* înstrăinat de părinți, de frate/soră, cu o interioritate scindată, ruptă într-un mod dramatic într-o multitudine caleidoscopică de fragmente care nu-și pot găsi integritatea. În timpul căutării *psyche*-ului pierdut, momentele vieții anterioare li se relevă într-o învățare a rememorării. În lumea opacă și ostilă, personajul central din *Viața și moartea nefericitului Filimon* cunoaște o „trezire” bruscă interioară. Întreaga lui viață fără de înțeles este dată peste cap, iar, în locul ordinii banale, se instituie o lume cu imagini halucinante, dintre care face parte și chipul său mutilat cu „nervul rupt”. Avalanșa de întâmplări, imagini și spectre onirice ar constitui un blocaj mintal, dacă din adâncuri n-ar „răsări” celălalt eu, al „copilului interior”, expresia sa esențială suprimată până acum de brutalitatea unui tată necruțător – Nichifor Fătu:

„dar taci odată, de ce mă răvășești, glas necunoscut! – dar sunt glasul tău – al meu? nu te recunosc, nu te-am auzit niciodată – pentru că totdeauna când am vrut să-ți vorbesc, m-ai înăbușit, m-ai împins în adânc, dar acum, când zaci pe patul tău de scânduri – pe patul meu de scânduri –, am venit din adâncul negru unde m-ai aruncat să te întreb: cine ești?” (Beșleagă 2013a, p. 30).

În acest parcurs ideatic, memoria afectivă cu amintirile involuntare ale personajului este cea care asigură continuitatea proceselor conștiinței și garantează dialogul cu ceilalți și cu sine, mijlocește devenirea eului. Constatăm, în extensie, că actul rostirii este direct proporțional cu actul definirii identității eului, pentru că spațiul acestui tip de roman este prin excelență cel al conștiinței. Conștiința cu introspecțiile ei nu mai este un instrument de cunoaștere ca în romanele psihologice clasice, ci reprezintă „un adevărat personaj”, un eu în devenire ce *se rostește* și se reconstituie din serii de imagini, trăiri, stări fragmentate prin monologurile și reflecțiile sale de psihologie abisală.

Nici Isai nu-și poate uita drama din copilărie. Ea reprezintă matricea ontologică, în jurul căreia se înalță eșafodajul personalității sale. De-a lungul anilor, tra-seul căutării fratelui și confruntările copilului de atunci cu militarii sovietici și cei

germani e refăcut din diverse unghiuri prin procesul de rememorare. Amintirile revin iar și iar, ca o lamă de cuțit răscolind o rană deschisă, acționând puternic, dureros asupra eului prezent. Rămas de timpuriu fără tată, copilul Isai suferă o desprindere de aura originară, un dezechilibru emoțional însoțit de o anemizare a vitalității. Deși narațiunea nu evocă starea lui de până la despărțirea de tată, încărcătura psiho-emoțională a pierderii suportului patern se resimte de-a lungul romanului, ceea ce ne face să credem că aceasta e și cauza declanșării căutării fratelui răătăcit undeva prin învălmășeala războiului. Până la declanșarea conflictului asupra lui Isai rămas doar cu mama se proiectează doar feminitatea și sensibilitatea din cele două principii contradictorii și complementare, de masculin și feminin, revelate de Jung. Războiul declanșează brusc în adolescent latura opusă – cea de luptător, de apărător al sinelui și al familiei. Copilul Isai resimte responsabilitatea de bărbat, nu mai accepta destrămarea în continuare a familiei. De aceea pornește în căutarea fratelui Ile. Acționează netăgăduit și vertiginos, „ghidat” de instinctele puternice moștenite de la tată și bunel fixate adânc în axa vitală a ființei sale. Calitatea cea mai importantă, care-i certifică cu adevărat ființa de erou, este înverșunarea copilului de a merge până la capăt, de a nu renunța la traseul său categoric, ireversibil.

Punctul final al traiectului, întoarcerea eului la sine, îl reprezenta casa în care îl aștepta mama și sora, axe spirituale ce se impun în roman ca niște voci ale sufletului, chemări la viață. De altfel, aici se conturează extrem de bine importanța imaginii mamei. Ea survine în memoria copilului ca o icoană a Fecioarei care îi fortifică puterile morale și spirituale. În cele mai tensionate momente, copilul Isai invocă cuvântul mamă, care descoperă atașamentul lui afectiv, dar și brusca activare a puterii instinctuale a *animei* din conținutul său psihic, cu funcția primară, după expresia lui Jung, de a inspira „curaj pentru faptele cele mai îndrăznețe” (Jung 1994, p. 68). Peste ani, pentru adultul Isai, întâlnirile cu mama îi amintesc de plinătatea spirituală trăită până la destrămarea familiei, suscită nostalgic timpul mitic al „cunoașterii înainte de naștere” (Platon), înainte de nașterea conștiinței. Nu întâmplător adultul Isai intenționează să-și ridice o casă lângă cea a mamei. E pornirea de redobândire a unei șanse de reconfigurare a Sinelui, care, de obicei, se proiectează asupra părinților, în mod deosebit asupra mamei, după cum îl citează Edinger pe Neumann: „...în relația primordială, mama, ca sursă conducătoare, protectoare și hrănitore reprezintă inconștientul și, în primul stadiu, și Sinele...” (Edinger 2014, p. 71). Mai mult, o casă lângă casa mamei i-ar permite să-și suplinească rezervorul golit de umanitate ocrotitoare, i-ar acorda un sentiment de siguranță, protecție și de susținere pentru a-și ridica din cenușă ființa la o viață nouă. Accentul cade pe mama, pentru că femeia pe care a luat-o de soție, pentru a-i fi „un ajutor potrivit pentru el”, îl trădează prin neimplicare și înstrăinare afectivă. Prin urmare, semnificația arhetipală indusă mamei și locului reprezintă un proces psiho-terapeutic de vindecare instantanee a furiilor, a violenței, urii, frustrărilor, cu alte cu-

vinte, l-ar elibera pentru o nouă viață. Lui Filimon mama îi oferă aceeași eliberare, doar că una simbolică, de eliberare prin moarte:

„Soluția *maternului* apare [...] ca o chemare thanatică, ca un impuls psihic, venit din adâncurile subconștientului, de eliberare de frământările, de zbuciumul și chinurile lăuntrice ale eului prin scufundarea în apele increatului originar, prin revenirea în pân-tecele matern al neființei și uitării” (Țurcanu 2015, p. 150).

Câțiva ani după publicarea romanului *Viața și moartea nefericitului Filimon*, Vladimir Beșleagă notează în jurnalul său: „Ferice de copilul care are o mamă iubitoare. Va ști să iubească și el și va răzbi prin hățișurile vieții. Și vai de copilul lipsit de dragostea maternă – este un om pierdut” (Beșleagă 2002, p. 295).

Așadar, personajele sale or fi ele bântuite de spectrele totalitarismului, în schimb nu sunt pierdute. În interiorul lor rămâne mereu aprinsă flacăra vieții, forța *animei*. O incursiune în scrierile autobiografice ale lui Vladimir Beșleagă, *Tata Vasile* și *Jurnal*, arată că *drama copilului interior*, conflictul ontologic al perso-najelor sale, reprezintă expresia unei trăiri autentice, personale ale romancierului. Suprapuse, *Tata Vasile*, *Jurnal*, *Zbor frânt*, *Viața și moartea nefericitului Filimon*, împreună prefigurează conștiința fracturată a unui copil, lipsit de tată, dar îngrijit de mamă. În una din scrisorile expediate din închisoarea din Ural, tatăl Vasile îi povestește cu regret un episod în care ei, părinții lui Valodea, au divorțat din cauza unei furii de moment:

„Aveai atunci 4 anișori și o lună. Ai făcut drumul la sovietul sătesc cu bine, pe jos, în chiloței și maiou de mătase, iar satanei de Evghenia Andreevna și Sofiei nici că le-a fost rușine să meargă pe uliță. Poate că eu am glumit acasă: «Hai la răzvod!», dar ele amândouă: «Haide! Haide!». Eu căutam s-o întorc altfel, dar ele: «Haide!». Atunci am zis și eu «Hai!» și fapta s-a săvârșit. Dar din casă nu am plecat nici eu, dar nici ea. Ci amândoi ne țineam mereu pe lângă tine” (Beșleagă 2016, p. 95).

Imaginea aceasta a copilului nefericit va constitui coloana sinelui pe care se vor încrusta și din care vor crește tipurile de personaje cu dezagregări inerente ale eului, bulversate, cu o conștiință fracturată din cauza înstrăinării părinților. De remarcat însă faptul că mama și casa din cele două romane la care ne referim au aceeași funcție narativă în relațiile personajelor și o poziție psiho-ontologică de vârf, pe care am numi-o „arhipelag al eului”. În una din zile a anului 1986, roman-cierul notează niște reflecții-interogații:

„Încerc să pătrund: de unde îndărătnicul meu atașament față de palma aceasta de pământ, față de sat, de casa părintească? Vine, cred, din copilărie, de la mama. Copilăria vârsta cea mai frumoasă, aici mi-a fost dat a o trăi. A rămâne aici e ca și cum mi-aș păstra copilăria. A trăi în casa asta e ca și cum mi-aș păstra-o pe mama. Ce-i asta? Nu cumva cea mai mare dintre iluziile existenței? Căci, dacă stau așa să analizez, atâtea necazuri am avut în copilărie! Dacă stau să mă gândesc, atâta amar mi-a adus casa aceasta! Poate aș face mai bine să mă las de ele, să mă duc în lume... Dar unde? Lumea mea aici începe și aici sfârșește...” (Beșleagă 2002, p. 102).

Sunt obsesiile, dramele, dar și bucuriile din copilărie proiectate în textura romanului său prin intermediul personajelor-pivot. Pentru Isai și Filimon, mama și casa formează coloana ontologică. Filimon, de exemplu, „trezit” în „infernul” ființei sale, în labirintul inconștientului, unde legile rațiunii nu mai prezintă viabilitate în procesul de cunoaștere de sine, se simte paralizat de frică. Atunci „răsare” mama de care a fost despărțit încă din pruncie. Inițial nu percepe ce sau cine este aburul alb, dar o recunoaște intuitiv, când este întâmpinat cu o blândețe serafică la începutul itinerarului spre tărâmul transcendent: „«Haidem mai iute, copile», îi întinse ea mâna. [...] Și el o văzu: era într-un veșmânt alb ca aburul – era o lumină! – și se sculă – glasul ei m-a ridicat, singur n-aș fi fost în stare – urcase în ziua aceea șapte norme de cotileț și-și omorâse mâinile” (Beșleagă 2013a, p. 10). Femininul deficitar, *anima*, irumpe din inconștient în figura unui înger înconjurat de lumină, precum li se arată acesta, de obicei, creștinilor în textele sacre. Menționăm și faptul că mama nu îl cheamă pe personajul Filimon format deja ca personalitate, ci se adresează „copilului interior”. Din acest uter simbolic, protagonistul regenerează cu o energie suficientă să parcurgă până la urmă itinerarul oniric. Iar mama își răscumpără statutul ontologic superior, de forță ocrotitoare în viața copilului, anihilând ordinea masculină „impusă” lui Filimon de regimul tiranic al tatălui.

Precizăm că întâlnirea cu mama îi oferă șansa eliberării de „teroarea istoriei”, trece printr-un șir de transformări ale ființei și ajunge să descopere ruptura ontologică din copilărie. În același context, află și despre despărțirea de sora lui geamănă, Cristina, o altă simbolizare a sfâșierilor ființiale, căci potrivit *Dicționarului de simboluri*, frații gemeni semnifică „armonia interioară obținută prin reducerea multiplului la unu” (Chevalier 2009, p. 423): „și creșteau amândoi într-un leagăn, în același leagăn, [...] n-au apucat a crește ei sa umble bine, abia au coborât din leagăn, că a venit... și i-a despărțit... [...] i-a răzlețit și așa li-i dat de atunci: să se caute unul pe altul și să nu mai poată regăsi” (Beșleagă 2013a, p. 105). De altfel, recunoaștem aici cu ușurință mitul androginului, ființa perfectă compusă din femeie-bărbat, despre care Platon scrie că au fost despărțiți de zei pentru a-i face vulnerabili, împiedicându-i astfel să cucerească cerul. În mod cert, separând copiii, Nichifor Fătu – „un deviant – monstru al Tatălui arhetipal, un *făt* al «noului socialist», canibalic, crunt, fără milă, care devoră, pe rând, neamul soției sale, apoi propriul neam...” (Țurcanu 2015, p. 151), contează pe propriile forțe patriarhale, să educe un băiat lipsit de afectivitate, de conștiință de sine, într-un cuvânt, un tip inuman. Însă, din cauza traumei ontologice, Filimon devine mai degrabă un respins, un condamnat, un reprimat, un nefericit care nu-și găsește locul în lume, precum e situația tragică a lui Isai din primul roman al lui Vladimir Beșleagă, *Zbor frânt*. Recuperarea simbolică a unității și armoniei interioare a protagonistului este ilustrată în roman prin momentul întâlnirii celor doi gemeni – Filimon și Cristina în casa copilăriei. Ei vor arde baticul mamei în semn de suprimare a timpului blestemat al despărțirii. Urmează momentul sacru al reunificării în increatul, care „își alimentea” ființa din aceeași sursă beatifică a uterului matern:

„Și ținându-vă unul de altul, sprijinindu-vă unul pe celălalt, priveați la baticul care luase foc de la mijloc și ardea, și unul ținea de un capăt, altul de celălalt, ardea baticul negru al mamei, și când ajungea focul la ierburi și flori, izbucnea cu pară mare și umplea odaia, casa, lumea toată de miresmele vieții, de fumul negru al morții...” (Beșleagă 2013a, p. 149).

În acest mod, mama reconfigurează matricea primordială a copilului, oferindu-i posibilitatea să observe în itinerarul său doar aspectele importante, necesare devenirii, printre care, în primul rând, descoperirea axei spirituale (nervul), de care a fost rupt, reprezentată de personajele-simboluri mama – bunica – sora. Numai odată cu recuperarea forței totale a *animei*, el își va reîntregi ființa.

Revenim la *Zbor frânt*. Am conchis că întoarcerea la casa mamei nu reprezintă elixirul alchimic de „împăcare” a adultului Isai cu copilul (interior) Isai. Intensitatea complexului de înstrăinat se intensifică paroxistic în momentul când fratele mai mic, Ile, îl alungă din ograda mamei. Atunci el decide să se arunce în apele Nistrului. Dar punctul culminant al romanului – întâlnirea fericită a tatălui cu fiul său – prezintă o răsturnare de situație. Dialogând, Isai descoperă surprins că fiul nu-l întrerupe cu obișnuitele suspiciuni ale celor maturi din jurul său, ci, dimpotrivă, îl ascultă cu o inocentă și sinceră curiozitate și empatie. Confesiunea în fața copilului au efectul unei terapii psihologice. Prin actul rostirii se modifică afectele, gândirea, re-trăirile acceptă Umbra monstruoasă a „copilului interior”: „Ascultă, fiule, am să-ți spun adevărul, tot cum a fost și l-am simțit și l-am înțeles anii aceia” (Beșleagă 2013b, p. 218). Protagonistul își întâlnește copilul „cu cracii pantalonilor zdrențuiți și picioarele de mult nespălate” (*ibidem*, p. 9), imagine ce redă și portretul psihologic al copilului său interior, lăsat demult de izbeliște, în voia timpului. Acum îl ia în brațe pentru a se îngriji de cel nedreptățit:

„...și s-a gândit că trebuie să ceară de la careva din mahala o mașină de tuns să-i deie pletele jos. Apoi s-a gândit că mititelul o mai fi și flămând, și l-or fi usturând julturile de la picioare, culese de prin toate gardurile, și ar trebui să i le ungă cu ceva” (*ibidem*, p. 10).

Din acest punct, băiatul său va reprezenta energia lui psiho-spirituală ce-l va ajuta să parcurgă calea devenirii ființiale. Fiul reprezintă în roman, în termenii lui Jung, „cheia care deschide calea individuației” (Jung 1994, p. 75).

Din acest moment, Isai, cel luat în derâdere de lumea din sat, „dispare”, eliberând forțele spirituale ale „copilului interior”, prin care se reconstruiește drumul spre Sine. Este o reprezentare a imaginii „fiului de rege” din datinile basmului românesc, pornit în realizarea sa ființială, exprimată în roman prin căutarea fratelui plecat pe celălalt mal al Nistrului. Protagonistul se reîntoarce deja psihologic, prin memoria involuntară, în timpul războiului pentru a-l găsi pe Ile, parte reprimată, negativă din personalitate, rămasă încă în ipostaza de copil rătăcit, care trebuie găsită, iertată și reintegrată în Sine. De altfel, e un procedeu după principiul evanghelic: „Care dintre voi, dacă are o sută de oi și pierde pe una din ele, nu lasă pe

celelalte nouăzeci și nouă pe izlaz și se duce după cea pierdută, până când o găsește...» [Luca 15, p. 4–6].

„Zborul frânt” al lui Isai cu tot ce presupune el, cu încercările repetate de a ieși din „cămașa lui Nessus”, ia sfârșit odată cu acceptarea Sinelui proiectat asupra fiului. Procesul de individualizare se termină cu o nouă naștere simbolică după „botezul” în apele Nistrului. Potrivit lui Mircea Eliade,

„Cufundarea în apă simbolizează în schimb regresiunea în preformal, reintegrarea în modul nediferențiat al preexistenței. Ieșirea din apă repetă actul cosmogonic al manifestării formale; imersiunea echivalează cu o disoluție a formelor. De aceea, simbolismul Apelor implică Moartea, cât și Renașterea. Contactul cu apa comportă totdeauna o regenerare: pe de o parte, pentru că disoluția este urmată de o «nouă naștere», pe de altă parte, pentru că imersiunea fertilizează și amplifică potențialul vieții” (Eliade 1994, p. 187–188).

Goliciunea protagonistului din finalul romanului simbolizează eliberarea de teroarea psihică, renașterea sa ființială. Dezgolirea de toate semnele pământești decodifică, în același timp, și transcenderea dintr-o lume interioară defectă în una superioară, total reorganizată ontologic. Intrat, astfel, într-o altă dimensiune valorică de cunoaștere, abolește drama „copilului interior” făcută scrum:

„Și băiatul se întreabă: cum o să se ducă ei acasă dacă tată-i gol? Când se uită – tata-i încins cu o cămașă. Vreau să-l întreb a cui e cămașa, că a tatei nu-i, a lui a ars – când a pus mâna pe grămăjoara care credea că-s hainele lui, ale tatei, a văzut că în locul lor a rămas numai niște scrum ce a zburat printre degete și s-a împrăștiat peste tot cerul...” (Beșleagă 2013b, p. 272).

Zbor frânt și *Viața și moartea nefericitului Filimon* sunt romane care depășesc cu siguranță limitele unor romane psihologice și, după cum am putut constata, se încadrează în tipologia romanelor de introspecție, în care se află inserată structura de profunzime și interogația existențială. Atât Isai, cât și Filimon sunt brusc capturați de un blocaj existențial-ontologic, din care nu vor fi eliberați până nu-și vor răspunde la întrebarea fundamentală „cine sunt eu?”. Singura cale spre sine reprezintă conectarea prezentului la trecut. Prin fluxul conștiinței, a memoriei involuntare, se descătușează limitele și se intensifică actul pătrunderii în profunzimea inefabilă a eurilor protagoniștilor. E drumul spre abisurile ființei, spre copilărie și „copilul interior”. Copilăria lor este timpul și spațiul interiorizat, magma incandescentă, în care se tăinuiește drama cea mare a vieții lor. Pentru Isai – confruntarea copilului din amintiri cu forțele malefice ale războiului și pierderea fratelui pe celălalt mal al Nistrului, pentru Filimon – smulgerea din pruncie de la sânul matern, despărțirea de sora-geamănă, necunoașterea numelui și a istoriei sale familiale. Prezența timpului exterior în acest mod este redusă la minimum în favoarea timpului psihologic, al interiorității, unde eurile personajelor sunt preocupate să se reconstituie din propriile reveniri și reflecții asupra amintirilor contorsionate.

Romanele depășesc cu siguranță limitele unor romane psihologice și, după cum am putut constata pe parcursul periplului nostru hermeneutic, se încadrează în tipologia romanelor în care se află inserată structura de profunzime și interogația

aletheică, adică sunt romane de introspecție. Atât Isai, cât și Filimon se trezesc capturați de un blocaj existențial-ontologic, din care nu vor fi eliberați până nu-și vor răspunde la întrebarea „cine sunt eu?”. Iar unica cale spre sine reprezintă conectarea prezentului la trecut. Prin fluxul conștiinței și prin memoria involuntară se descătușează limitele și se intensifică actul pătrunderii în profunzimea inefabilă a eurilor protagoniștilor, ajungând până în abisurile ființei – la copilărie și la „copilul interior”. Copilăria lor este timpul și spațiul interiorizat, magma incandescentă, în care se tăinuia cea mai mare dramă a vieții lor – pentru Isai – confruntarea copilului din amintiri cu forțele malefice ale războiului și pierderea fratelui pe celălalt mal al Nistrului, pentru Filimon – smulgerea de la sânul matern din pruncie, despărțirea de sora-geamănă, necunoașterea numelui și a istoriei sale familiale. În acest mod, dominația timpului exterior este redusă la minimum în favoarea timpului psihologic, al interiorității, unde eurile personajelor sunt preocupate să se reconstituie din propriile meditații și reflecții metafizice asupra amintirilor.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Beșleagă 2002 = Vladimir Beșleagă, *Jurnal 1986-1988*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2002.
- Beșleagă 2013a = Vladimir Beșleagă, *Viața și moartea nefericitului Filimon* (poem tragic). Ediția a III-a, definitivă, Chișinău, Editura Cartier, 2013.
- Beșleagă 2013b = Vladimir Beșleagă, *Zbor frânt*. Ediția a VIII-a, definitivă, Chișinău, Editura Cartier, 2013.
- Beșleagă 2016 = Vladimir Beșleagă, *Tata Vasile în 73 de episoade și XIV scrisori. Memorii*. Ediția a II-a, Chișinău, Editura Cartier, 2016.
- Bratu 2005 = Florian Bratu, *Romanul de introspecție*, Iași, Editura Univesitas XXI, 2005.
- Burlacu 2014 = Alexandru Burlacu, *Proza lui Vladimir Beșleagă. Hermeneutica romanului*, Chișinău, Editura GUNIVAS, 2014.
- Chevalier 2009 = Jean Chevalier; Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*. Traducere de Micaela Slăvescu, Laurențiu Zoicaș (coord.), Iași, Editura Polirom, 2009.
- Edinger 2014 = F. Edinger, *Ego și arhetip. Individuarea și funcția religioasă a psihicului*. Traducere din limba engleză Claudiu Pănculescu. Studiu introductiv de Lavina Bârlogeanu, București, Editura Nemira, 2014.
- Eliade 1994 = Mircea Eliade, *Imagini și simboluri. Eșeu despre simbolismul magico-religios*. Prefață de Georges Dumézil. Traducere de Alexandra Beldescu, București, Editura Humanitas, 1994.
- Jung 1994 = Carl Gustav Jung, *În lumea arhetipurilor*. Traducere din limba germana, prefață, comentarii de Vasile Dem. Zamfirescu, București, Editura Jurnalul Literar, 1994.
- Jung 2008 = Carl Gustav Jung, *Amintiri, vise, reflecții*. Consemnate și editate de Aniella Jaffé. Ediție revăzută, traducere și notă de Daniela Ștefănescu, București, Editura Humanitas, 2008.
- Țurcanu 2015 = Andrei Țurcanu, *Fenomenul șaizecist: forme de creativitate în luptă cu inerția dogmei (II)*, în „Akademos”, 2015, nr. 2, p. 146–151.
- Țurcanu 2019 = Andrei Țurcanu, *Identitate națională și reflexele mutantului totalitarist*, în Andrei Țurcanu (coord.), *Fenomenul cultural 60-ist. O paradigmă identitară*, Chișinău, Editura ProLibra, 2019, p. 5–8.

THE TRAGEDY OF THE INNER CHILD IN VLADIMIR BEȘLEAGĂ'S
NOVELS OF INTROSPECTION
(Abstract)

The protagonists of Vladimir Beșleagă's novels "wake up" from a state of collective sleepwalking and find that they are trapped in an existential-ontological "blocking", from which they will not escape if they don't find the answer for the fundamental question "Who am I?". The only way to himself is to connect the present to the past. Through the flow of consciousness, of the involuntary memory, the limits are unleashed and the act of penetrating into the ineffable depth of the protagonists' ego is intensifying. It's the road to the abyss of being, to childhood and the inner child. Their childhood is the internalized time and space, the incandescent magma, in which the great drama of their life is hidden.

Cuvinte-cheie: *roman de introspecție, copilul interior, memorie afectivă, arhetip, abis psihologic.*

Keywords: *introspection novel, inner child, affective memory, archetype, abyssal psychology.*

*Institutul de Filologie Română
„Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, al MECC
Chișinău, Bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, 1
Republica Moldova
ivanovnadejda1@gmail.com*

DESPRE OPORTUNITATEA INTEGRALITĂȚII *LUCEAFĂRULUI* EMINESCIAN¹

Exegezele *Luceafărului* s-au fundamentat mai rar pe apelul la versiunile și variantele manuscrise ale marelui poem sau pe sinuozitatea în timp a temei propuse, altfel spus pe evoluția sau involuția ideilor poetice, respectiv pe conținutul filosofic intenționat.

Articolul semnat de Ara Alexandru și Dana Șişmanian în revista „Vatra”, *Eminescu restituit: O „versiune integrală” a Luceafărului* (Alexandru, Șişmanian 2018) readuce în discuție dimensiunea filosofică a marelui poem eminescian, dimensiune fundamentală în sine, iar această reconstituire este cu atât mai binevenită, cu cât valorile spirituale ale capodoperei lui Eminescu au fost și sunt încă neglijate ori, mai grav, oculte. Ceea ce este foarte important, în opinia mea, în propunerea avută în vedere de autorii unei ediții „integrale” de 148 strofe – o restituire bine ancorată în adâncimea sensului filosofic al poemului – rezidă tocmai în demonstrația științifică care conduce la eradicarea unor stupide „legende” interpretative pe baze biografice, în speță, în cazul *Luceafărului*, la depășirea schemelor minimale de interpretare, atât de tenace și de reductive, fie cea a „geniului neînțeleș”, fie cea a „geniului nefericit”. Oportunitatea interpretării vizate de Ara Alexandru și Dana Șişmanian este marcată de credința că se pot descoperi sensuri noi „ce apar la această lectură restituită”, într-un text în care „e vorba de mituri, de simboluri și de scenarii metafizice. *Luceafărul* e de fapt, cum au relevat Rosa del Conte, Nicolae Balotă și Ioan Petru Culianu, un mare poem gnostic; textul se desfășoară la mai multe nivele – ontologic, axiologic, spiritual-inițiativ – și în multiple direcții” (*ibidem*, p. 15).

Am să încep cu un răspuns la primul comentariu apărut după publicarea articolului din „Vatra”, fiindcă îl cred simptomatic în dinamica demitizării lui Eminescu. Părerea mea este total contrarie față de cea a lui Paul Tumanian, care reiterează, în trena repudierilor unui mit eminescian „expirat”, respingerea înversunată a versiunilor integrale („Eminescu nu are nevoie de versiuni integrale. Dimpotrivă”), în sensul că „Opera omnia îl pune într-o lumină defavorabilă pe poet și le dă motive unora să clameze cu satisfacție: avem un schelet în dulap!” (Tumanian 2018). Detractarea aceasta, numai aparent subsidiară, atacă însăși inima înțelegerii operei eminesciene, care este, cu prisosință, în cazul special al *Luceafărului*, strâns

¹ Într-o primă versiune, articolul a fost publicat în revista „Vatra” (nr. 6–7, iunie–iulie 2019, p. 140–148) sub titlul *Din nou despre oportunitatea integralității Luceafărului eminescian*.

legată de reevaluarea axiologică a *Luceafărului* ca poem filosofic, relectură fundamentată, în opinia mea, pe textul poetic integral sau pe o necesară versiune integrală, după propunerea autorilor citați mai sus, pentru ca apoi să încerc posibile convergențe între aceste strategii editoriale, altfel spus să analizez câteva opțiuni într-o oportunitatea integralității. Repudierea implicațiilor integralității derivă determinativ și din prejudecata unei interpretări șablonizate a operei eminesciene antume, care, oricât ar părea de ciudat, rămâne puternică în mentalitatea colectivă, dominantă adesea și în cazul unor spilcuiți intelectuali. Mai ales *Luceafărul* a fost și este defavorizat în pătrunderea sensurilor sale adânci, fie de mitizare, fie de demitizare.

În mod deosebit, în cazul lui Eminescu, este necesară și valorizatoare ca interpretare cunoașterea variantelor manuscrise. Examinând atent versiunile și variantele succesive din procesul de creație, vom descoperi acele elemente care satisfac ori nu satisfac exigențele poetului, transformări și mențineri, rectificări ale construcției, modificări ale relațiilor dintre elemente, eliminări și reintegrări, în sfârșit, acele forme care au fost abandonate în „negura manuscriselor” și care se dovedesc revelatoare pentru profunzimile de gândire și simțire ale unui creator (cum este, de exemplu, cazul variantei poemului *La steaua*, la care m-am referit cu o altă ocazie și în care apare uluitoarea expresie „moartea-i norocul / lumina iubirii” – Marian 2003, p. 216–217). Studiul variantelor este deosebit de folositor, cum arăta Perpessicius încă în 1937, pentru a așeza discuțiile „în chiar inima creației și a multiplelor ei taine” (Perpessicius 1989, p. 24). Preferința pentru valoarea poetică a variantelor, a postumelor eminesciene în general, este evidentă și la un alt mare editor, Petru Creția. Ideea că Eminescu nu avea o conștiința critică adecvată propriei sale valori poetice și că antumele, cu șlefuita lor formă perfectă, sunt inferioare splendorii unice a unor forme sacrificate și, în genere, lirismului frust și de autentic impuls vizionar din manuscrise a mai fost susținută de I. Negoțescu, dar Petru Creția observă și faptul că tezaurele de poezie care au fost recuperate din publicarea manuscriselor le datorăm instanței critice care reprezintă „tradiția unei culturi organice, echilibrate și lucide, care i-a încălcat voința [poetului]: prin Maiorescu, prin editorii postumelor de la început de veac, prin Călinescu, prin Perpessicius și urmașii lui, prin Negoțescu, prin Iorga” (Creția 1991, p. 17).

Deplâng așadar așa-zisa luciditate care-ar cenzura *opera omnia* a lui Eminescu (recomandată de Paul Tumanian), și nu fiindcă aş fi adepta vreunei mitizări mai mult ori mai puțin excesive a geniului eminescian, fenomen cultural cu totul exterior cunoașterii operei sale, precum la fel de exterior cunoașterii reale a valorilor acestei opere este și curentul detractorilor contemporani. Înțelegerea contestatarilor este desuetă, în special necunoașterea faptului (important ca substanță) că Eminescu a fost un poet de idei (cei mai mulți receptori fiind blocați și astfel derutați de expresia romantică a antumelor eminesciene). Simptomatic, în acest sens, se exprimă un vrednic cunoscător al lui Eminescu și al contribuțiilor moderne de eminescologie, Constantin Cubleşan, într-un argument de critică a criticii eminesciene:

„modul în care trebuie să ne raportăm azi la cel ce a pus, în creația sa, pentru prima dată la noi, profunzimea gândirii filosofice” (Cubleșan 2018, p. 41). Cu totul edificator este un exemplul din poemul eminescian postum intitulat *Decebal*, a căror semnificație ideatică (de fapt peren filosofică) este absolut modernă în contextul teoriilor identității: „Este un vechi blăstem ce ne unește / Demult, demult noi îl purtăm sărmane... / Ce suntem noi, ce este astă viață [...] / Ce leagă fapt de fapt și zi de zi / Când ne schimbăm, când orișicare clipă / E același nume pentru un alt om”. De altfel este oportun să ne amintim că Eminescu credea despre sine că este înainte de toate un filosof, după mărturiile unor contemporani ai săi. În acest context merită să reamintesc, de exemplu, dominanta spiritual-filosofică a prozei eminesciene, derutantă și pentru epoca sa. În comentariul la citirea nuvelei *Sărmanul Dionis* apare exemplar reacția mentalității comune și este memorabilă descrierea acesteia în atmosfera de perplexitate obtuză și ostilă a junimiștilor vremii sale, inapți și atunci și mai apoi și până azi să-l înțeleagă pe Eminescu dincolo de prozaismul și filistinismul lor, considerând propensiunea metafizică a scriitorului „manie filosofică” (Panu 2013, p. 197). La fel, expresivă este mărturia lui Slavici despre prietenia cu Eminescu din epoca studenției sale vieneze: „El cunoștea la vârsta de douăzeci de ani nu numai învățăturile cuprinse în Evanghelii, ci și pe ale lui Platon, pe ale lui Confuciu, Zoroastru și Buddha și *punea religiozitatea, orișicare ar fi ea, mai presus de toate*” (Slavici 2013, p. 174, subl. n.). Tot Slavici, primul apropiat contemporan care devoalează nuanțat neadevărul convențional al pesimismului eminescian este cel care pune, în opinia mea, accentul cel mai vrednic de credință asupra personalității omului și scriitorului Eminescu: „Le vedea toate cu ochi ageri, trăia numai sufletește și mereu *gânde*a, mereu studia, mereu se înălța prin sine însuși” (Slavici 2013, p. 186, subl. n.).

Dimensiunea funciarei neliniști metafizice a lui Eminescu este bine sesizată și de un interpret al operei eminesciene, respectiv Dumitru Micu, fără a o pune însă în nicio relație cu capodopera sa *Luceafărul*, poem în privința căruia rămâne, cu nuanțe, în perimetrul sensului alegoric dedus tradițional din notița poetului. Expri-marea lui Dumitru Micu merită însă amintită, în ordinea de idei a substanței spirituale eminesciene, atât pentru frumusețea ei, cât mai ales pentru exacta ei forță sintetică: „Numit sau nenumit, indicat sinonimic sau perifrastic, gândul este resortul din adânc al inspirației lui Eminescu. Ceea ce plasează creația eminesciană în veșnicie este, în tot cuprinsul ei, o pulsație, debordantă sau latentă, de emoție intelectuală. Sursa acesteia e, desigur, predispoziția nativă spre reflecție a unui spirit «muncit» (conform unei indirecte confesii) de marile întrebări” (Micu 2005, p. 17).

Se cuvine, în această privință, să revin (am făcut-o mai lămuritor în cursul demonstrației din „*Lumile*” *Luceafărului* – Marian 1999) la modernitatea ideilor teoretice eminesciene, care pledează pentru prioritatea conținutului, a prevalenței ideii poetice și subordonarea expresiei, respectiv a formei:

„Adevărat cum că poezia nu are să descifreze, ci din contră *are să încifreze o idee poetică în simbolurile și hieroglifele imaginilor sensibile* – numai cum că aceste

imagini trebuie să constituie haina unei idei, căci ele altfel sunt colori amestecate fără înțeles... *Ideea e sufletul și acest suflet poartă în sine ca inerentă deja cugetarea corpului său* [...] sufletul, *ideea* unei poezii poartă în sine deja *ideea* corpului său, astfel cum cauza poartă în sine o urmare neapărată a ei” (Eminescu 1977, p. XX, subl. n.).

Prin prisma acestui necesar accent de semnificare ideatică, care depășește minora perspectivă a unei opere poetice eminesciene excelând în prevalența perfecțiunii formelor se poate accede la identificarea semantică a *mise en abyme*-ului marelui poem. Exegeza simplistă presupusă în mintea intelectualilor animați de cauza falsă a repudierii *operei omnia* eminesciene este rămasă la niște cutume învechite, la o „proastă citire” a creațiilor poetului, cum spunea filosoful Noica despre notița poetului privind înțelesul alegoric investit în poem (Noica 1978, p. 98), iar verdictul lui Noica nu este îndeajuns invocat ori fructificat nici acum. Falsificatoare prin minimizarea filonului filosofic ori simplificator reductiv la înțelesul „romantic” este orice viziune despre *Luceafărul* care nu întrevede măcar o parte dintre multiplele căi de acces spre „taina” acestui complex poem filosofic.

Cred că aspectul științific al versiuni integrale propuse de Ara Alexandru și Dana Șişmanian este în mod deosebit serios, efortul autorilor are în atenție subtile nuanțe semantice, corespunzătoare unor idei filosofice de adâncime, și în aceeași măsură, atenția lor se apleacă spre aspecte formale. Un exemplu edificator este păstrarea în forma consacrată a textului definitiv din ediția academică (e adevărat, într-o logică aparent obscură, criptică) a următoarelor strofe antume: „Din sânul vecinicului ieri / Trăiește azi ce moare, / Un soare de s-ar stinge-n cer / S-aprinde iarăși soare. // Părând pe veci a răsări, / Din urmă *moartea-l paște*, / Căci toți se nasc spre a muri / Și mor spre a se naște” (Alexandru, Șişmanian 2018). Pe când în versiunea propusă ca maximală a lui Petru Creția (preluată și lărgită în această restituire) strofa a doua era așezată, după logica editorului, într-un context care-i privea exclusiv pe oameni, de aceea versul al doilea din strofa aceasta devenea, ilicit: „Din urmă *moartea-i paște*” (Creția, 1991, p. 133). Foarte interesant de subliniat este faptul că strălucitul eminescolog Petru Creția, după ce reconstruiește „versiunea maximală” de 24 de strofe a discursului demiurgic, nu propune o lectură a acestui text „complet”, ci dimpotrivă, într-o serie de articole publicate în anii 1987–1988 în „Viața Românească” (apoi reluate în *Testamentul unui eminescolog*) pledează, cu autoritate și cu varii argumente, pentru reîntoarcerea la textul ediției Maiorescu (Creția 1998), tocmai acea versiune incriminată de Ara Alexandru și Dana Șişmanian a fi „ticluită” de criticul Maiorescu, preluând expresia lui Perpessicius. Argumentul esențial al lui Petru Creția în favoarea eliminărilor maioresciene este unul privind logica compozițională, care, în forma necontrasă (cea publicată de poet) ar favoriza o fractură logică între cele două teze, prima fiind cea a diferenței între etern și efemer, iar cea de-a doua este numită „eternitatea formelor sau a tiparelor efemerului” (*ibidem*, p. 128).

Dezavuând închipuita fractură logică, în majoritatea contribuțiilor mele eminescologice, am susținut perfecta articulare a celor două teze, argumentele demon-

strației mele funcționând corelativ, în termeni semantici, și cu ofertele alternative morții și cu cele două ipostaze textuale ale eroului poemului, Luceafărul și Hyperion. Lectura propusă de mine se sprijină deopotrivă pe analiza hermeneutică a *Luceafărului* ca text poetic integral, cuprinzând toate versiunile și variantelor manuscrise, inclusiv a textului definitiv, lectură tematică implicată în mai multe abordări ale mele.

Ideea crucială privind coordonatele filosofice antrenate în răspunsul Demiurgului direcționează opoziția esențială etern-efemer spre o altă antiteză: nesfârșirea ciclicității în lumea creată (natură, om, cosmos) și veșnicia Creatorului la care este asociat și increatul Hyperion (sufletul). Astfel, diferența fundamentală între cele două nemuriri devine creat-increat, clarificând zona cea mai obscură a poemului, cu consecințe majore asupra semnificației de adâncime a poemului.

Revenind la motivările recentei restituiri propusă de Ara Alexandru și Dana Șişmanian se impune să insist asupra faptului că tocmai amputările nejustificate ale ediției Maiorescu (respectiv eliminarea a patru strofe, trei sunt cele numite „ofertele” demiurgului, existente în textul *Almanahului*, la care se adaugă modificarea creativă a două versuri controversate de eminescologi – *Tu ești din forma cea dintâi. Ești vecinică minune* – care-i sunt imputate patriarhului *Junimii*) se constituie în imboldul lor important. În viziunea acestei restituiri, textul integral este o reconstituire a „unui *Luceafăr* «complet»”,

„prin revenirea la sursele autografe, ne-a apărut astfel ca legitimă și ne-am simțit îndreptățiți să urmăm exemplul distinsului elenist și eminescolog, cercetând variantele manuscrise – indirect însă, prin intermediul ediției Perpessicius (vol. II), [...] – cu scopul de a repune la locul lor, față de versiunea «standard», și a ordona astfel în parcursul organic al poemului, toate strofele «lipsă», spre a-i regăsi integralitatea” (Alexandru, Șişmanian 2018, p. 15).

În ceea ce privește condamnarea modificărilor operate de Maiorescu, autorii Ara Alexandru și Dana Șişmanian se înscriu în linia interpretativă D.R. Mazilu, D. Caracostea, Perpessicius, D. Popovici, Matei Călinescu, Rodica Marian, Marco Cugno etc., aflându-se astfel pe poziția opusă celor care consideră necesare modificările maioresciene operate în ediția princeps, reprezentată de opțiunile lui Ibrăileanu, Călinescu, I. Crețu, Murărașu, inclusiv Petru Creția, analist și editor care pledează cu autoritate, paradoxal, pentru recuperarea valorilor din manuscrise și postume. La argumentele diverse ale celor două direcții interpretative, aş putea adăuga o observație de fond întru întărirea „ticluirii” lui Maiorescu și anume faptul că, încă din prima referire la Eminescu din *Direcția nouă*, mentorul *Junimii* îl găsea pe poet „reflexiv peste marginile iertate”, așa primul elogiu maiorescian conținea și un tenace reproș. Așadar, ediția sa, neaprobata de Eminescu, nu s-a justificat prin cizelările impuse ori consimțite de poet la cele câteva lecturi ale poemei, ci mai curând se datorează voinței criticului de a-i corecta poetului reflexivitatea, în limitele „marginilor” considerate valide estetic de editorul volumului antum.

Dintre cele 50 de strofe care îmbogățesc versiunea academică a lui Perpessicius, în versiunea restituită de Ara Alexandru și Dana Șişmanian, se impune

să observ că 17 sunt adăugate răspunsului demiurgului, îmbogățit deja cu 13 strofe de Petru Creția (astfel versiunea integrală propusă are 40 de strofe). Pe de altă parte, intenția autorilor, exprimată limpede și întru totul justificat în opinia mea, este recuperarea părții filosofice din versiunile manuscrise, care prin ponderea ei este cu totul primordială și „cu mult mai aproape [...] de inspirația și sensul original al poemului” (Alexandru, Șişmanian 2018, p. 15). În această privință se impune să subliniez consensul meu cu argumentul, invocat uneori și foarte vizibil pentru cercetătorul manuscriselor eminesciene, anume obiceiul evident al lui Eminescu de a interveni pe texte sale, chiar și după publicarea acestora. „La urma urmei opera eminesciană e o perpetuă căutare, și forma decupată pentru publicat nu era poate, pentru poet, decât o imagine externă, precum antumele față de postume” (*ibidem*). Așadar eminescologii buni cunoscători ai manuscriselor, precum Petru Creția sau Marco Cugno, au susținut și ei inexistența persistentei prejudecăți privind „ultima voință a autorului”.

Intenția noii restituiri semnată de Ara Alexandru și Dana Șişmanian este așadar total diferită de cea degajată de versiunea Maiorescu, pornind pe coordonata prevalării ediției Perspessicius, îmbogățită cu 50 de strofe din versiunile A, C, majoritatea (32) din B, și are în plus o finalitate estetică (cu substrat filosofic) exprimată astfel de autori: „Frumusețea fulguranță, tragică, tulburătoare a mai tuturor strofelor restituite aici nu putea să continue a fi îngropată în labirintul unei ediții critice (ea însăși mult perfectibilă), ci se cerea redată poemului, în integralitatea lui” (*ibidem*). Teza eternei ciclicități care nu cuprinde numai efemerul uman, ci și cel cosmic, la o altă scară, este deci ciclicitatea perenă a întregii lumi create (numită astfel în interpretarea mea) este mult dezvoltată, dar această teză nu poate fi izolată de cea a unicității lumii create, așa cum adesea am argumentat în cărțile mele. Observ că ceea ce eu am considerat un reper semantic în lectura „lumilor” posibile ale *Luceafărului*, respectiv „moartea-i muma vieții”, ca invariantă a temei ciclicității, există în discursul demiurgic propus în textul integral restituit de cei doi autori, dar tema aceasta are forme care o exprimă în consecința ei cea mai importantă pentru gândirea poetului (preluată dintr-o anume filosofie), pe care Eminescu o resimțea, după opinia lui Alain Guillerrou, ca o nenorocire a lumii (Guillerrou 1977, p. 372). Chiar dacă nu putem detecta respectiva nuanță, dimpotrivă, imposibilul sfârșit al lumii create (din *Upanișade*) părând susținut în discursul demiurgic eminescian cu o tentă pedagogică conformă cu stoicismul adevărilor definitive (ca în *Glossă*), în unele contexte, tema aceasta este străbătută de un fel de regret: „Zadarnic cauți a scăpa / Din lumea ta sărmana” ori „Tot ce a fost, tot ce va fi / De-a pururi față este / Iar basmul trist al stingerii / Părere-i și poveste” (Eminescu 1999, p. 11). Mai expresivă și mai impregnată de „păreri de rău” mi se pare varianta „Că tot ce-n lume va mai fi / Tot ce a fost, și este / Iar visul trecerii pe veci / Părere-i și poveste”, corespunzând ca pandant cu „Dar vis e tot și vis suntem / căci ce e pururi față / E moartea din care vedem / C-a răsarit viață” (*ibidem*, p. 17). Față de acest adevăr universal, cu sensul de existență veșnică, într-un prezent nesfârșit, iluzia opririi într-un capăt de drum are o tristă nuanță. Deși are aceeași

semnificație, visul, închipuirea „micului eu” pare mărunță, dar are aceeași dramaticitate a irealizabilului: „Se țin cu mii păreri de rău / De visul lor ce piere” (*ibidem*, p. 32). Pe de altă parte, în opera eminesciană, întreaga existență este iluzie: „Căci e vis al neființei universul cel himeric” (*ibidem*, p. 133).

Importanța versiunilor manuscrise este de asemenea vizată într-o altă abordare recentă a românistului și eminescologului Marco Cugno (Cugno 2014). Ceea ce îmi pare a fi argumentul fundamental, comun celor patru editări care presupun în grade diferite integralitatea, rezidă în recuperarea analitică a versiunii genuine (numită de Perpessicius A, ca primă formă a poemului) și a evoluției temelor ideatic-metafizice ale acesteia până în textul antum, respectiv cel al ediției academice a lui Perpessicius și nu textul ediției Maiorescu. Am argumentat adesea prevalența filosofică a discursului demiurgic de peste 100 strofe în total cu variantele (37 strofe în versiunea standard, adică 356 versuri la Perpessicius și mult mai multe în ediția mea, fiindcă am trecut „la etaj” unele strofe cu multe variante). În comentariile la ediție precizăm că această primă versiune, cu aspect de febrilă inspirație (de obicei, nefructificată de eminescologi ori considerată a avea un caracter bruionard și neclar de un bun analist care o cunoștea, respectiv Alain Guillerrou – Guillerrou 1977, p. 364) urmărește o „obsesivă tematică, cea a tainicei unități a lumii, cu corelativul ei veșnicia substanței lumii create” (Marian 1999a, p. XIV). Această primă redactare conține centre de poeticitate și de meditație esențiale pentru etimonul spiritual (nu numai stilistic), totodată ideatic, filosofic, precum reperul semantic „moartea-i muma vieții”, temă persistentă, exersată în bogate variante. De asemenea, în prezentarea strategiei ediției textului poetic integral, am subliniat că mai ales variantele genuine, nefiind cizelate ori stilizate, uneori excesiv, au valoare pentru înțelegerea operei integrale, avantajate fiind, din acest punct de vedere, de însăși natura lor spontană, care le apropie de inconștientul creator. Există, cum s-a spus în termenii stilisticii autorului, un „etimon spiritual” al fiecărei opere, după cunoscuta expresie a lui Leo Spitzer, sau, cum arată Ion Coteanu, mai recent, un nucleu referențial care „conține totalitatea elementelor implicate în acțiunea de închipuire a lumii textului” (Coteanu 1985, p. 28).

Interesul interpretativ prioritar pentru conținutul ideatic al discursului demiurgic din versiunea genuină re apare acum în viziunea autorilor Ara Alexandru și Dana Șișmanian care restituie în revista „Vatra” o versiune integrală a *Luceafărului*, cu totul independent față de alte contribuții apropiate, dar este susținut cu argumente care conduc spre aceeași finalitate:

„Ne aflăm deci în prezența celei mai extinse versiuni a acestei părți a *Luceafărului*, parte ce se vedește astfel, de la bun început, majoră, adevăratul centru de greutate, dacă nu interesul cvasi exclusiv al poemului – pe când «povestea» ce precedă, narativ, confruntarea metafizică a Luceafărului cu Demiurgul, și anume idila fetei de împărat, cu dubla ei orientare, celest-luciferiană și pământesc-cătălinică, este expedită în a doua parte a caietului, într-o serie de strofe în mare parte incomplete, cu versuri nefinisate: aproape un pretext *post festum*...” (Alexandru, Șișmanian 2018).

Din punctul meu de vedere, oportunitatea reordonării semantice a materialului poetic din variante, printr-o altă punere în pagină față de ediția Perpessicius, în așa fel încât cititorul să poată surprinde mai ușor procesul de inovații, modificări sau reveniri ale expresiei, urmărește ca din această reaşezare a textului variantelor din cadrul unei versiuni să se constituie ceea ce am numit textul poetic integral. Textul „ideal” se găsește implicat în fiecare încercare de elaborare poetică, de la prima variantă până la textul ultim, spune și Alexandru Niculescu într-un articol din 1980 (Niculescu 1980, p. 143). Textul poetic integral are deci o structură de adâncime comună și identică atât pentru variante (în terminologia teoreticienilor francezi, *avant-texte*), cât și pentru textul publicat de poet. Mai mult, constituenții textului definitiv (lexemele, construcțiile sintagmatice, unitățile de frază etc.) care pot fi regăsiți și în variante asigură ceea ce am subliniat ca fiind conexitate semantică. Voi adăuga numai că eu înțeleg textul poetic integral la modul concret, ca un text continuu, de la versiunea primă, până la cea tipărită antum (sau versiunea posterioară publicării), și nu la modul „ideal”, în sensul că, în acest întreg, este reperabilă structura profundă a textului, una și aceeași atât pentru variante, cât și pentru textul definitiv.

Exemplul *Luceafărului* arată convingător cât de fructuoasă poate fi coroborarea rezultatului așa-numit „cizelat” cu formele bruionare. Toate elementele cuprinse în variante capătă importanță. Ceea ce putem prelua din categoria generică a transtextualității, din concepția lui Genette, este chiar ideea că aceasta este tot ce pune în relație evidentă sau secretă un text cu alte texte, cu precizarea că aceste alte texte sunt, în cazul reconstituirii textului integral, chiar textele variantelor anterioare sau posterioare textului definitiv.

Fără a accentua ca esențială interpretarea versiunii genuine, dar analizând în comentarii pertinente cele două părți ale discursului demiurgic, Marco Cugno precizează în 2006, când a apărut versiunea originală a cărții sale, folosind, în general, aceleași elemente textuale ca și mine (invocate încă din prima mea carte și din ediția versiunilor, ambele din 1999), că „temele” care apar în

„prima parte a răspunsului Divinității se fixează și rămân stabile versurile – menite astfel să capete un rol central – în care apare, în contextul unei viziuni asupra lumii mai întâi moniste, apoi dualiste, opoziția dintre un «noi» (Divinitatea și ceea ce îi este consubstanțial) care «nu cunoaștem moarte» deoarece ne aflăm dincolo de spațialitatea și temporalitatea existenței, [...] și un «ei», un «toți» (ce cuprinde oameni, natura și universul) destinate nu morții, ci ciclicității date de eterna reîntoarcere. Aceste două teme, pe care le putem considera centrale sunt exprimate în cele două versuri concluzive din următoarele două strofe definitive [...]: «Noi nu avem nici timp, nici loc / Și nu cunoaștem moarte [...] // Căci toți se nasc spre a muri / Și mor spre a se naște»” (Cugno 2014, p. 149, 152).

Așadar, analiza atentă la variante a lui Marco Cugno pare să rezolve așa-zisa fractură logică acuzată de Petru Creția, constatând coexistența monismului cu dualismul, ambele concepții „prezente în gândirea filosofico-religioasă indiană”. Pe de

altă parte, Marco Cugno confirmă și ceea ce am comentat despre versiunea A în ediția textului poetic integral din 1999 și am demonstrat pe larg în „*Lumile*” *Luceafărului* privind așa-numitele strofe Brahm și unitatea „ființei ce nu moare”, respectiv proveniența acestei teme filosofice „direct sau indirect din Upanișade”, după expresia sa. În privința afirmării surselor indice ale acestei concepții, Marco Cugno preferă așadar să se plaseze în zona generalităților (spre deosebire de opiniile mele, cu surse posibile precizate), respectiv reamintind ceea ce s-a spus adesea despre „interesul profund al poetului pentru vechea cultură indiană și afinitatea cu ea”, prezente în toată opera eminesciană. Așa încât, criticul optează pentru opinia lui Alain Guillerrou privind „un hinduism foarte special, total neordodox” (*ibidem*, p. 149). Alain Guillerrou, bun cunoscător al variantelor, are o perspectivă adecvată a surselor filosofice reale, dar care nu relaționează, precum nu o fac nici ceilalți eminescologi, coordonatele semantice din variante cu cele din textul definitiv. Dimpotrivă, analistul francez percepe această condamnare a existenței ca pe o „definiție a nenorocirii lumii”, atribuind-o unei „filosofii foarte personale” a lui Eminescu, o doctrină poetică existențială ce ar da valoare „dezgustului de viață” (Guillerrou 1977, p. 375).

Ceea ce este important în interpretarea lui Marco Cugno este, într-o primă instanță, faptul că afirmă coexistența inițială a monismului cu dualismul, coexistență care evoluează „inevitabil”, în examinarea diacronică a versiunilor, spre condiția dualistă din redactarea versiunii C. Vinovată de frângerea unității ființei (monismul) este tema mizeriei umane, care pare să fie prevalentă încă din prima versiune, cu elementele ei negative, la care se adaugă, în versiunea D, elementele tradiției creștine, unde se condamnă, de asemenea, condiția umană marcată de „lacrimi și vină”. În interpretarea mea, aparent similară, dar evident anterioară, această contrapunere filosofică, genuină ca inspirație în poemul eminescian, suna astfel rezumată:

„Acest fundal reflexiv se structurează într-un registru variat de argumente, pentru a reliefa, în ultimă instanță [...] o majoră opoziție, cea între imaginea mărunță, egoistă și neștiutoare a „micului eu” și marile adevăruri ale Universului: «O lege-n veci va stăpâni / Și lumea și atomul / Când omul prinde-a-mbătrâni / Se-ntinerește omul // Și numai tu durezi în vânt / Noroc și idealuri» (Marian 1999b, p. 384).

De fapt, este vorba de diferența dintre realitate și aparență, „micul eu” fiind cuprins categorial în tema ciclicității permanente și a unității, de care însă nu știe, și nu cred că imaginea nefericită a neștiinței și trecerii prin efemer este o nouă temă, respectiv cea a „mizeriei condiției umane”, cum o numește Marco Cugno, temă care susține analistul „cumva frânge această unitate și va duce inevitabil la condiția dualistă din redactarea C” (Cugno 2014, p. 153).

Perspectiva examinării versiunilor succesive în „foarte laborioasa recompunere «sinoptică» a ediției Perpessicius” se construiește, la Marco Cugno, pe temeiul urmăririi unor tendințe care conduc spre cizelarea formei finale într-un proces „creativ de revizuire și reducere a materiei lirice” (*ibidem*, p. 154). Prin urmare,

interesul pentru variante nu este unul integrator, ci unul regresiv, de atenuare atât a viziunii moniste, cât și a „elementelor negative” din condiția umană, respectiv Marco Cugno urmărește eliminările, de la o variantă la alta, a versurilor care exaltau monismul în prima și a doua versiune; accentul său de interes este același cu a corifeilor școlii *avant-textului*. În genere se adoptă deci, prioritar, perspectiva diacronică și nu cea sincronică, nivel de analiză hermeneutică posibilă și presupusă oarecum în concepția mea asupra textului poetic integral. Conținutul integral reconstruit într-o atare completitudine nu va ține cont prioritar de ultima formulare a manuscriselor, fiindcă inițiala coexistență a celor două concepții nu dispare cu totul din fondul ideatic al întregului poem, nici al textului definitiv, ci mai curând, în adânc, adastă prima inspirație, „etimonul spiritual”, care impregnează textul an-tum; așa încât opinia lui Marco Cugno conform căreia în finalul poemului rămâne „fără îndoială o concepție dualistă” (*ibidem*), cred că trebuie nuanțată.

Luceafărul, ca personaj al textului, devine – în convenția narativ-alegorică a poemului – Hyperion, ipostază revelată de Părintele ceresc odată cu noul său nume, rostit prima oară în text de acest locuitor din „Al neființei adăpost / Și al uitării oarbe / Ce soarbe toate câte-a fost / Și tot ce este soarbe” (variantă din versiunea B, reluată apoi în versiunea C în trei formulări – Eminescu 1999a, p. 29). Ajuns acolo, personajul numit până aici Luceafăr, ca ipostază textuală – pierde așadar tot ce avea în lumea creată, adică „garanția reîntoarcerii” cum numește Rosa del Conte „triumful permanenței întregului” (Del Conte 1990, p. 143) din existență (fără a o atribui însă Luceafărului). Faptul că până la finalul poemului, în text, numele Luceafăr nu mai apare decât o singură dată, în secvența ultimă, când ea (Cătălina) „Vede Luceafărul”, iar naratorul îl numește, în aceeași secvență, tot Hyperion („Hyperion vedea de sus...”) are importanță hotărâtoare pentru sensul simbolic profund al poemului.

Față de încremenita, tradiționala antinomie etern-efemer, lectura textului poetic integral impune opoziția a două eternități, e adevărat de naturi fundamental diferite (veșnicia increatului opusă veșniciei lumii create), fapt care a generat și antrenează încă esențiale neînțelegerii, pornite firesc din diferența percepută, în mod empiric, între timpul cosmic (în care simbolic este integrat Luceafărul ca personaj) și cel uman. Aparențele o pot înșela pe tânăra fată de împărat („eu sunt vie, tu ești mort”), pentru că în acel „toți” este cuprins și soarele și stelele și timpul chiar: „Din sânul vecicului ieri / Trăiește azi ce moare / Un soare de s-ar stinge-n cer / S-aprinde iarăși soare // Părând pe veci a răsări / Din urmă moartea-l paște // Căci toți se nasc spre a muri / Și mor spre a se naște” (Eminescu 1999, p. 61). Tocmai această opoziție a eternităților, recuperată ideatic în textul integral al poemului, este fundamentală (apare criptic în textul definitiv), iar caracterul ei lămuritor se poate pune în evidență prin aprofundarea concepției despre unitatea și veșnicia lumii pe care Eminescu o prezintă în versiunea genuină a poemului (prima versiune cea numită de Perpessicius A), unde este îndelung și foarte explicit (arborescent chiar) ilustrată. Această primă versiune este dominată de fapt de tema filosofică

a „ființei ce nu moare” (reprezentată în formularea aceasta din versiunea B), în peste 100 de strofe, din care se va configura ulterior, prin contragere severă (în poemul antum) răspunsul celui implorat prin „Doamne” la marea cerere a Luceafărului, redusă la 11 strofe pe traseul semantic al cărora se concentrează imposibilitatea morții definitive (= repaos = liniștea uitării), atât pentru cel devenit Hyperion, care „nu are moarte-n el”, cât și pentru cei care sunt cuprinși în „moartea-i muma vieții” și care „se nasc spre a muri și mor spre a se naște”. Cele 100 de strofe, cu un aspect pur filosofic, arătând că totul în natură este ciclic și nesfârșit în timp, sunt tratate de interpretii poemului ca fiind confuze ori de neînțeles (mai ales prin grila gândirii raționaliste și a mentalității europene generate de aceasta), de aceea eminescologii români eludează coerența acestei demonstrații, o neglijează total, iar puținii străini ori cercetătorii care cunosc bine variantele operei eminesciene o privesc uneori circumspect, dând sens independent numai ideilor din variante (vezi Rosa Del Conte care se apleacă insistent spre această perenă „tinerețe a lumii”, dar n-o interpretează în relație cu cadrul semantic al poemului ca text definitiv). Pe de altă parte, Alain Guillerrou, urmărind geneza poemului *Luceafărul*, vede, precum am mai spus, o poetică derivată dintr-o filosofie definitoriu eminesciană care valorizează „dezgustul de viață” (Guillerrou 1977, p. 371).

Din unghiul meu de vedere, descrierea legiților universului creat, din versiunea genuină, nu este altceva decât strădania poetului de a lămuri, în multe exemple elocvente, în ce constă unitatea și veșnicia lumii create (filon fundamental în filosofia indică). În acest context apare raza unei posibile mântuirii, după cum observă și Marco Cugno, printr-o involuntară asimilare a ceea ce Ioana Em. Petrescu numea sinonimia din versiuni a „neființei” cu „ființa ce nu moare” ca imagini ale Divinității (Petrescu 1978, p. 190). Însă analistul italian reconstituie apoi, în acest context, în concepția poemului, o devenire de la prima variantă spre textul definitiv prin traseul: „coexistența, separarea și caracterul ireconciliabil al celor două dimensiuni”, încât în faza finală „poetul elimină trimiterile directe atât la gândirea filosofico-religioasă indiană, cât și la tradiția creștină, care îi serviseră drept sprijin în procesul creativ de elaborare a propriei mitologii poetice” (Cugno 2014, p. 153). Doar că renunțarea la unele idei sau motive (cu sursă eventual detectabilă) nu este un proces desăvârșit, nu rămâne fără urme în textul publicat la un moment dat. Monismul, mai ales, dar și alte elemente textuale care au rezistat contragerilor au generat reproșul unor analiști și definirea poemului publicat ca fiind criptic. Despre relictete rămase în forma trimisă de Eminescu la „Almanahul societății România Jună” am mai scris cu alte ocazii, amintesc acum numai cazul versurilor concluzive „Căci *toți* se nasc spre a muri...”, corelat cu „Părând pe veci a răsări / Din urmă moartea-l paște”, exemplu pe care l-am conturat mai înainte (*toți* fiind cuprinderea cosmosului, soare, stele, timp, oameni, natură). De fapt, monismul în primele versiuni mi se pare de netăgădiut: „Dar dacă unul e în tot / Și toate sunt în una” (Eminescu, 1999 p. 15) sau „Că mii de oameni, neam de neam / Că soarele și luna / Se nasc și mor în sfântul Brahm / În care toate-s una” (*ibidem*, p.

17). Un alt exemplu de relict al temelor filosofice genuine este cel asimilat îndeobște cu argumentul de susținere a opoziției fundamentale din textul antum: „Tu vrei un om să te socoți, / Cu ei să te asameni? / Dar piară oamenii cu toți, / S-ar naște iarăși oameni” (*ibidem*, p. 61). Ultimele două versuri au fost perpetuu înțelese ca efemer, pe când în versiunea A, forma lor era „Să piară oamenii cu toți / Veni-vor iarăși oameni”, omenirea fiind limpede înscrisă alături de natură și cosmos: „Și dacă stelele-ar pieri / S-ar naște iarăși stele” (*ibidem*, p. 14). Devine evident, din perspectivă semantică, că efemerul este părelnic, de fapt cuprins în aparența unei permanențe, veșnică reîntoarcere. Prin urmare, în textul publicat de poet au ajuns neschimbate unele versuri care par obscure și sunt discutate în legătură cu criptismul poemului: „Un soare de s-ar stinge-n cer / S-aprinde iarăși soare”, „Dar piară oamenii cu toți / S-ar naște iarăși oameni” și „Căci toți se nasc spre a muri / Și mor spre a se naște” (*ibidem*, p. 61), ceea ce arată că în semantica profundă a textului definitiv persistă ceva din permanența ciclicității existenței create, iar efemerul este numai aparență. În prima variantă a poemului se găsesc două versuri care concentrează această idee, în sensul mentalității indice în care Universul, viața și moartea stau într-o unitate armonică: „Viața e un șir de morți / Și moartea muma vieții” (*ibidem*, p. 15). Așadar, dincolo de opoziția celor două nemuriri, atât de diferite, textul poetic integral este menit a pune în evidență integralitatea aspectelor gândirii eminesciene, după o logică a reconstituirii conținutului ideatic total.

Rămâne mereu oportun să reanalizăm încifrarea în opoziție a legiților universului și a statutul Creatorului său (cu congenerii săi ori cu intermediarii dintre cele două lumi) și aspectele axiologice, spiritual-inițiatice sunt încă neepuizate în orizontul critic și deci chemate să primească un binemeritat interes în posibilele noi abordări ale interpreților operei eminesciene. Cercetarea versiunilor *Luceafărului* și a variantelor acestora atestă caracterul specific al creativității eminesciene, conform cu „veșnica sa neliniște metafizică” după cunoscuta expresie a Rosei del Conte, iar propunerea de versiune integrală a *Luceafărului* semnată de Ara Alexandru și Dana Șişmanian o reflectă elocvent, definitoriu. Foarte interesantă îmi pare, în această abordare, aducerea în discuție a orânduirii temporale a versiunilor manuscrise din ediția academică, așezare cronologică de care din anul 1943 nu s-a îndoit niciun editor. În special este vorba de versiunea academică B, cea mai completă dintre versiuni, cu 113 strofe numerotate de poetul însuși. Argumentarea posibilei postdatări a acestei versiuni față de versiunea C, numită *Legenda Luceafărului*, mult redusă (versiune care este cea mai apropiată de textul publicat, cu excepția titlului) pune într-o altă lumină, după părerea mea, chiar finalul edificator pentru sensul poemului (fie vindicativ, fie resemnat, fie senin în renunțare, fie posibil „decantat de orice resentiment”), fiindcă în versiunea B găsim semnificativele variante: „Iar el în cearcăn radios / Lucea cu bunătate / Și rece se uita în jos / L-acea singurătate” sau „Iar el surâde luminos [...] / Și-nseninat se uită [-n jos] / Lucind singurătății” (Eminescu 1999, p. 34). Această posibilitate a postdatării actualei versiuni B, ca nefiind anterioară celei datate C în ediția academică

(bine justificată de Ara Alexandru și Dana Șişmanian), s-ar putea corela, în intenția mea, cu însemnarea lui Eminescu de schimbare a finalului, enigmatică notiță făcută în ms. 2257. f. 429 b: „Legenda Luceafărului (modificată și cu mult înălțat sfârșitul à la Giordano Bruno)”, după care urmau primele strofe din *La steaua*. Considerațiile editorilor manuscriselor eminesciene în legătură cu această însemnare care se referă fie la finalul cunoscut al textului „definitiv”, fie la ideea unui final ulterior au o pasionantă istorie, asupra căreia voi reveni în mod special într-o altă abordare. Rămâne deschisă, în această ordine de idei, o posibilă demonstrație care ar corobora finalul Versiunii B cu intenția poetului de modificare a finalului, incluzând motivul din *La steaua*, așadar ipotetica înălțare a unui nou final ar putea reitera ceva din finalul basmului versificat la începutul genezei poemului.

Consonantă cu unele rezultate ale studiului pe textul poetic integral propus de mine și semnificativă pentru orice viitoare lucrare de reevaluare a surselor autografe ale poemului *Luceafărul* este observația argumentată a autorilor Ara Alexandru și Dana Șişmanian: „*Luceafărul* a fost astfel de la prima publicare o selecție operată în bogăția variantelor manuscrise, despre care nimic nu garantează că a corespuns deciziei poetului însuși” (Alexandru, Șişmanian 2018, p. 16). De altfel, destui editorii avizați ai operei eminesciene știau și exprimau în diferite feluri revenirea poetului asupra textelor sale, inclusiv a celor publicate deja, așa încât pledoaria mea pentru explorarea *Luceafărului* ca text poetic integral, care cuprinde toate versiunile, cu variantele lor manuscrise, „într-o conexitate semantică, ierarhic și temporal organizată” este justificată în măsura în care strategia valorizării nu se cramponează de criteriul cronologic ca determinant al voinței poetului.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Alexandru, Șişmanian 2018 = Ara Alexandru, Dana Șişmanian, *Eminescu restituit: o „versiune integrală” a „Luceafărului”*, în „Vatra”, 2018, nr. 1–2, p. 15–33.
- Coteanu 1985 = Ion Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, vol. II, București, Editura Academiei, 1985.
- Creția 1991 = Petru Creția, *Un nou dar al manuscriselor eminesciene*, în „Manuscriptum”. Număr special: *Eminescu*, XXII, 1991, nr. 1, p. 10–21.
- Creția 1998 = Petru Creția, *Testamentul unui eminescolog*, București, Editura Humanitas, 1998.
- Cubleșan 2018 = Constantin Cubleșan, *Mihai Eminescu, Lecturi analitice*, București, Editura Palimpsest, 2018.
- Cugno 2014 = Marco Cugno, *Mihai Eminescu, În laboratorul „Luceafărului”*. Traducere de Smaranda Bratu Elian, Aurora Firța, Corina Anton. Ediție îngrijită și cuvânt înainte de Mircea Anghelescu. Prefață de Roberto Merlo, București, Editura Universității din București, 2014.
- Eminescu 1977 = Mihai Eminescu, *Strângerea literaturii noastre populare*, în Mihai Eminescu, *Literatura populară*. Ediție critică îngrijită de D. Murărașu, București, Editura Minerva, 1977.
- Eminescu 1999 = *Luceafărul. Text poetic integral – variantele și textul definitiv*, Ediție critică, introducere, note și comentarii de Rodica Marian, Cluj-Napoca, Editura Remus, 1999.
- Marian 1999a = *Introducere*, în Eminescu 1999.
- Marian 1999b = Rodica Marian, „*Lumile*” *Luceafărului* (o reinterpretare a poemului eminescian), Cluj-Napoca, Editura Remus, 1999.

- Marian 2003 = Rodica Marian, *Luna și sunetul cornului. Metafore obsedante la Eminescu*, Pitești, Editura Paralela 45, 2003.
- Marian 2014 = Rodica Marian, *Luceafărul. Text poetic integral. Studii*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2014.
- Micu 2005 = Dumitru Micu, *Eminescu în „raza gândului etern”*, București, Editura Vestala, 2005.
- Niculescu 1980 = Alexandru Niculescu, *Textul poetic*, în Mircea Borcilă (coord.), *Studii de stilistică, poetică, semiotică*, Cluj-Napoca, Universitatea Babeș-Bolyai, p. 140–154.
- Noica 1978 = Constantin Noica, „*Luceafărul*” și modelul ființei, în *Sentimentul românesc al ființei*, Editura Cartea Românească, București, 1978.
- Panu 2013 = George Panu, în Cătălin Cioabă (ed.), *Mărturii despre Eminescu. Povestea unei vieții spusă de contemporani*, București, Editura Humanitas, 2013, p. 195–199.
- Perpessicius 1989 = Perpessicius, *Eminesciana*. Prefață de Al. Piru, București, Editura Eminescu, 1989.
- Petrescu 1978 = Ioana Em. Petrescu, *Modele cosmologice și viziune poetică*, București, Editura Minerva, 1978.
- Slavici 2013 = Ioan Slavici, *Eminescu – omul*, în Cătălin Cioabă (ed.), *Mărturii despre Eminescu. Povestea unei vieții spusă de contemporani*, București, Editura Humanitas, 2013, p. 169–189.
- Tumanian 2018 = Comentariu din 11 aprilie 2018: <https://revistavatra.org/2018/04/10/eminescu-restituit-o-versiune-integrala-a-luceafarului/> (accesat în 13.11.2019).

ON THE IMPORTANCE OF A COMPREHENSIVE CRITICAL EDITION
OF EMINESCU'S *LUCEAFĂRUL*
(Abstract)

The article discusses the three types of critical edition currently available for Eminescu's work, which are meant to recover, completely or partially, the previously unpublished versions of *Luceafărul* which can enhance and deepen the poem's overall meaning. Eminescu's manuscripts contain verses that are revealing for the philosophical understanding of the full poem and its variants (see the critical edition by Rodica Marian). For this reason, the poem needs to be made available in its entirety (Ara Alexandru and Dana Șişmanian): only thus can its gnostic meaning be fully comprehended. On the other hand, the critical edition by Marco Cugno, which offers a synoptic form of the text based on a previous critical edition (Perpessicius), aims to recover the genuine version of *Luceafărul* (Perpessicius' version A) and its philosophical content with the same intention of providing deeper insight into the poem's overall meaning.

Cuvinte-cheie: versiune integrală, text poetic integral, „temele” centrale, analiză hermeneutică, „veșnica neliniște metafizică eminesciană”.

Keywords: comprehensive critical edition, poetic text with variants, major themes, hermeneutical approach, „Eminescu's metaphysical anxiety”.

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu” al Academiei Române
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, 21
rodi.marian@gmail.com

LUIZA MARINESCU

SEXTIL PUȘCARIU ȘI CONTEMPORANII SĂI ÎN CALEIDOSCOPUL MEMORIILOR

Stăpânul cuvintelor

Anton Pann scria odată că sabia taie mai puțin decât o fac cuvintele. Dacă sunt folosite cum trebuie, ele trec prin orice, așezându-se în calea razelor X, reușind să radiază situațiile, personalitățile și conjuncturile amănunțite ale istoriei. Documente pline de culoare și de efervescență culturală, *Memoriile* lui Sextil Pușcariu reprezintă o importantă sursă documentară pentru istoria literară, care reconstituie caleidoscopic rețeaua și atmosfera epocii sfârșitului de veac al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea.

Prin cuvintele sale riguroase rânduite, cu pană inspirată și ușoară, cu talentul și claritatea exersate, Sextil Pușcariu reușește să rezece lumea de dincolo de cuvinte, fiind conștient că devine atât stăpânul cuvintelor nerostite, cât și sclavul celor pe care le-a scris deja, pentru a fi citite de marele public. *Memoriile* lui Sextil Pușcariu sunt importante pentru că, din punct de vedere informativ, reconstituie fresca sfârșitului de veac al XIX-lea și a primei jumătăți a veacului al XX-lea, cuprinzând date și observații surprinse în perioada 1914–1926, cu unele însemnări sporadice până spre anii 1930.

Conform indexului de nume sunt surprinse aproximativ 1077 de persoane, printre care multe personalități de origine română și străină, cu care autorul a intrat în contact sau pe care le-a cunoscut în vârtejul evenimentelor generate de Marele Război și de Marea Unire românească mult visată. Redate sub forma unor scrisori către soția sa Leonora, combinate cu informații din jurnal, un fel de ziar personal pe care îl refacă de fiecare dată când timpul îi îngăduie, textul *Memoriilor* se remarcă prin tonalitatea echilibrată informală, prin modernitatea tăieturilor combinate, prin inteligența colajului de amintiri, prin faptele istorice consemnate, prin documentele ingenios citate și comentate. Combinația dintre scrisori, pagini de jurnal sau însemnări și portretele unor personalități ține de talentul povestitorului, atent la captarea atenției cititorului său format într-o altă paradigmă a lecturii, de la începuturile media în România:

„Când asculți emisiunile de radio, îți dai seama că chiar felul de a scrie aceste memorii nu mai atrage pe mulți, căci preocupările zilei de astăzi sunt în mod exclusiv actualitatea, iar scriitorul nu-și poate permite luxul unei arte pure, a artei pentru artă, cum zicea generațiunea mea” (Pușcariu 1978, p. 33–34).

Construcția vizuală a textului este cinematografic regizată, căci portretele sunt precum cadrele de tip american, ce se inserează în cronologia evenimentelor de cele mai multe ori, strâns legată de locurile pe care autorul le străbate, cu care are legături sufletești

și profesionale prin corespondență. Sextil Pușcariu are privilegiul de a oferi cititorului atât un jurnal de front informat, cât și detalii pe care experiența directă îl face să le observe.

Vorbind despre sursele sale de informație, autorul subliniază rolul gazetelor și al hărților pe care a învățat să le înțeleagă și să le reutilizeze lingvistic și literar. De remarcat teoria modernă a colaborării dintre autor și textul său, pe de o parte, și cititorul său, model sau nu, de cealaltă parte, când evocă atmosfera din sediul Muzeului Limbii Române din strada Elisabeta, nr. 23, din Cluj:

„Când făceam armata, am învățat să citesc hărți. În primul război mondial mi-au prins bine aceste cunoștințe, care îmi ajutau să mă orientez pe teren. Hărțile speciale de 1:75.000 consemnau o mulțime de amănunte utile: un podeț, o moară lângă un râuleț, o capelă sau troiță, șinele căii ferate ce traversau șoseaua, toate îți permiteau să fixezi locul pe care ai ajuns. De atunci au trecut mulți ani. Azi fotografiile luate din avion permit recunoașteri rapide și foarte exacte chiar în pustiul Africii, pe unde măsurători nu s-au făcut încă. Dar exactitatea fotografică e adesea mai degrabă o piedică de a te orienta, decât disproporția hărților în care niște sine de tren ocupă mai mult spațiu decât o șosea: din cauza pomilor nu mai vezi pădurea în fotografie. Ceva analog se întâmplă cu imaginile pe care le evocă amintirea. Îți aduci aminte de câte un amănunt fără importanță, dar alteori memoria nu te servește pentru învierea altor fapte memorabile...” (ibidem, p. 543–544).

Combinând subiecte și metode din studiile literare, geografia culturală, lingvistică și cartografie, *Memoriile* lui Sextil Pușcariu se suprapun pe teritoriile frământate cu sânge din timpul Marelui Război, dovedind faptul că autorul era informat, era la curent cu tot ceea ce se petrecea în Europa în teatrul de război, găsindu-și timp să scrie și să citească pe front, atât de multă literatură cât alții într-o viață. Faptul că informațiile sunt echilibrate și verificate prin intermediul cunoașterii directe rezultă și din analiza frecvenței denumirilor de țări, regiuni, orașe, localități, forme de relief și locuitori menționate de autor în paginile de memorialistică:

Țări/provincii/teritorii	Frecvența în textul <i>Memoriilor</i>	Orașe, localități forme de relief/locuitori	Frecvența în textul <i>Memoriilor</i>
Anglia	45	Londra	19
America	55		
Austria	44	Viena	135
		Graz	17
Ardeal	129	ardeleni	88
(Transilvania)	29	transilvăneni	7
România	182	Alba Iulia	6
România Mare	20	Arad	37
Vechiul Regat	22	Băicoi	2
		Bicaz	3
		București	325
		bucureșteni	6
		Brașov	212
		Bran	2
		brăneni	16
		Carpați	14
		Călimănești	7

		Cisnădie	25
		Cluj	439
		clujeni	3
		Constanța	2
		Făgăraș	11
		Iași	74
		ieșeni	2
		Mizil	3
		Predeal	12
		Sibiu	112
		Sinaia	5
		Techirghiol	3
		Timișoara	19
		Tohanul Nou	9
		Turnu-Roșu	1
		români	74
Muntenia	3	munteni	3
Moldova	39	moldoveni	1
Basarabia	16	Chișinău	4
Belgia	8	Bruxelles	3
Brazilia	25		
Bucovina	80	Cernăuți	210
		bucovineni	25
Bulgaria	8	Sofia	2
Boemia	2		
Cehia	1	Praga	7
Cehoslovacia	3		
China	12		
Croația	2	Osijek (Esseg)	6 1
		Slavonia	2
		Miholjac	7
		Marijanci	10
Danemark	2		
Elveția	9	Geneva	40
		Berna	14
		Laussane	1
		Zürich	1
Franța	46	Paris	145
Germania	54	Freiburg	6
		Frankfurt	2
		Heidelberg	2
		germani	136
		Alsacia	2
		Lorena	2
Grecia	6	Atena	2
Italia	32	Milano	5
		Roma	9
		Alta	2

		Arona	3
		Enego	2
		Grappa	1
		Meletta	18
		Val-Sugana	19
		Aisovizza	16
		Tezze	18
		Valea Brentei	2
		Borgo	4
		Caldiera	6
		Roncegno	2
		Cima Maora	2
		Valea Larganza	1
		Marter	65
		Novaledo	2
Tirol	15		
Iugoslavia	5	Vinkovci	67
Japonia (Japoniei, japonez)	20		
Olanda	5	Haga	14
Polonia	15		
		Regiunea Galiția	20
Rusia	48	Moscova	25
		Sankt Petersburg	4
Serbia	13	Belgrad	6
Slovenia	1	Adelsberg	3
		Leibach	10
Spania	3	Madrid	1
Suedia	3		
Ucraina	6	Kiev	3
		Odesa	8
Ungaria	53	Budapesta	47
		Pesta	56
		Drávaszabolcs	1
		Hárkány	1
		Jozseffalva	1
		Siklos	1
Uruguay	1		

Diplomații și diplomația zâmbetului

Prezent după război în Elveția la întrunirile comisiilor Ligii Națiunilor, Sextil Pușcariu caracterizează cu exactitate atmosfera diplomatică și rafinatele metode de acțiune ale acestui corp internațional de elită. Paginile memorialistice ale lui Sextil Pușcariu seamănă foarte bine cu fotografiile editoriale, cu mai multe genuri și subgenuri: imaginile de arhivă, paginile arhitecturale, sociale, de eveniment, care se axează pe celebrități. Descrierea de tip fotografic editorial nu ține de ficțiune, ci de miezul zemos al realității, pe care autorul se străduiește să îl surprindă cu temperatura și culoarea exacte, redând sentimentul celui care a participat ca martor ocular la eveniment și care l-a descris. Procesarea imaginii

descrise pare inexistentă, în ciuda trecerii anilor, iar linia dintre ceea ce trebuie să vezi și ceea ce nu trebuie să vadă cititorul este extrem de fină, de rafinat drapată și de subiectivă. Un exemplu este descrierea personalităților diplomatice de la Liga Națiunilor:

„Delegații trimiși de fiecare națiune nu sunt însă numai diplomați de carieră, ci în bună parte oameni în afară de diplomație : mulți profesori universitari și savanți, înalți magistrați, gazetari, exploratori, tehnicieni. [...] Astfel, experiența, suplețea și calculul rece al diplomatului se înfrățesc cu înțelepciunea și vederile largi ale savantului, cu elanul și darul de seducțiune al jurnalistului și cu entuziasmul și vorba înflăcărată a literatului, spre a da discuțiilor soliditate, perspectivă, avânt, căldură și totuși a le păzi de deraieri primejdioase” (*ibidem*, p. 569–570).

Portretul în artele plastice și fotografice este o formă de caracterizare vizual-psihologică, temperamentală, prin gesturile și mișcările surprinse în concordanță cu trăsăturile de caracter, în care expresia chipului este elementul central. În caleidoscopul memorialistic al lui Sextil Pușcariu, descrierea portretistică de tip fotografic nu e un instantaneu, ci o compoziție statică sau dinamică, în care personajul portretizat îl privește direct pe cel care îi realizează portretul, creând o conexiune specială cu cititorul. La portretele memorialistice ale lui Sextil Pușcariu, lumina, compoziția și mai ales elementele care impresionează din mediul social al personajului joacă un rol distinct în compoziție, fără a distrage atenția de la esențial. Un exemplu în acest sens este portretul lui Nicolae Titulescu, care se termină cu un proverb cunoscut, ce pornește de la un detaliu anatomic al feței, „nasul subțire”:

„Noroc că-l avem pe Titulescu, care are mult tact politic și multă abilitate diplomatică. Situația noastră va fi grea mai ales când se va face alegerea în Consiliu. Căndea și Beneș, și Szirmund. Bun Titulescu, dar ceva cam grand-seigneur. Vrea să dea niște mese la care să invite pe rând toate statele. Ne-a pregătit că cel mai puțin ce ne va costa pe fiecare din noi aceste mese va fi 1 000 fr. elvețieni, ceea ce face 40 000 l. Noi nu prea suntem încântați de aceste cheltuieli, dar vorba ceea, nasul subțire se ține scump” (*ibidem*, p. 673).

Literații și rafinamentul cuvintelor

Cu o tradiție filologică de familie, bine ancorat în mediile academice naționale și internaționale, Sextil Pușcariu e un fin observator al personalităților cu care colaborează și pe care le descrie cu atenția cuvenită. Muzeiștii ocupă un loc aparte în seria portretelor memorialistice realizate de Sextil Pușcariu. Muzeul Limbii Române la care visase încă din anii războiului și pe care îl clădise cu ajutorul unor colaboratori de nădejde imediat după Marea Unire în toamna lui 1919, este – alături de *Dicționarul limbii române* (Dicționarul tezaur al Academiei, continuat de la litera B, de unde terminase Hasdeu până la litera L, „lojniță”), *Atlasul lingvistic român* și revista „Dacoromania” – marca unui creator de școală lingvistică românească. Nu întâmplător, planurile și unghiurile din care sunt surprinse portretele literaților cu care Sextil Pușcariu a colaborat trădează preferințele cinematografice ale construcției memorialistice.

Planul general în portretistica memorialistică a lui Sextil Pușcariu se referă la descrierile în care subiectul e redat în întregime, în mediul în care trăiește și de care este cel mai legat. Portretul de acest tip are rol documentar, înfățișând personajul într-o clipă reprezentativă din viața sa, echivalentă cu întreaga lui existență. Este cazul literaților muzeiști din capitolul *Dracomania*:

„Cluj, 18 XII 1921: Lunea trecută am serbat la Muzeu botezul „Dacoromaniei”. Am invitat pe colaboratori, pe Alexandru Lapedatu, ca decan, pe Stanciu, ca director al Tipografiei «Ardealul» și pe reprezentanții presei locale. S-a nimerit să vie tocmai atunci și Yves Auger, noul profesor de limba franceză, și l-am oprit și pe el. Mai întâi am ținut o ședință obișnuită în care am expus geneza și scopul Muzeului și Silviu Dragomir a făcut o comunicare despre vlahii din Peninsula Balcanică. După aceea am trecut în sala de alături, unde Leonora preparase un bufet rece foarte bun și unde am petrecut în cea mai bună dispoziție. Pregătisem pentru fiecare o mică surpriză. [...]

Veselia fu mare și în tot cursul petrecerii se făcură epigrame nouă, unele foarte hazlii, la adresa celor de față. Mie îmi făcu Bogrea următoarea :

Muzeul nostru – să se știe
A răsturnat vocabularul:
O casă unde-ți uiți amarul
Se cheamă astăzi «Pușcărie». [...]

Sunt convins că atmosfera de caldă prietenie ce domnea la Muzeu se datorește în mare măsură acestor «Dracomanii». Pentru cei ce ar vrea să afle amănunte despre aceste serbări intime, chiar cu riscul de a nu putea reda adevărata atmosferă ce domnea la ele, din cauza multelor aluzii nemaînțelese astăzi de cei ce nu le-au pomenit, voi publica o mică antologie în volumele de documente și de corespondență ce vor completa aceste memorii” (*ibidem*, p. 547, 548, 549).

Matematicienii și înțelepciunea probabilității

Printre demersurile strategice încununate cu succes ale lui Sextil Pușcariu, se numără și organizarea Universității clujene pentru care primul său rector a dorit un corp profesoral cât mai omogen, la curent cu tendințele vremii, cu puteri tinere și cu dragoste pentru studenți. Ajutorul unor savanți străini care să formeze o școală la Universitatea Daciei Superioare s-a dovedit a fi salutară, în ciuda lipsei unei valute forte, a mijloacelor de comunicație și de transport. Cercetătorii români recunoscuți în străinătate au fost printre cei dintâi care au contribuit la acest demers. Sextil Pușcariu îi amintește prețuindu-le contribuția prin tușe rafinate și culori luminoase:

„Savanții noștri ne-au dat ajutorul lor prețios în măsură mare, ajutându-ne să stabilim de la început reputația tinerii noastre instituții. E. Racoviță și-a lăsat situația strălucită ce o dobândise de mult în străinătate și s-a mutat la Cluj în luxosul institut ce se clădise pentru Apathy; Victor Babeș, cu nume răsunător în întreaga lume științifică, a primit să facă câteva cursuri, inaugurând noul institut Pasteur; de asemeni, doctorul Marinescu, care venea dintr-un mare turneu american; Pompeiu, recunoscut reprezen-

tant al școalei franceze, întors de la cursurile făcute la Sorbona, a primit să organizeze secția matematică, înzestrând-o cu eminente forțe tinere; Pârvan și-a ținut promisiunea dată și a făcut în primul an un semestru întreg cursuri la Cluj. Dintre profesorii chemați din Țara veche, unii, ca geograful Vâlsan, au dezvoltat în Ardeal cea mai strălucită activitate” (*ibidem*, p. 394).

Planul american în realizările portretistic-memorialistice ale lui Sextil Pușcariu se referă la încadrările personajelor, asemănătoare cu cele din filmele americane de tip western, în care eroul e surprins din creștet până la brâu sau chiar până la genunchi, în așa fel încât arma și mânuirea ei să fie la vedere. Așa este încadrat portretul unui matematician, Paul Painlevé, Ministru al Instrucțiunii Publice și al Invențiilor în perioada 1915–1917 și de două ori prim-ministru al Franței, în 1917 și 1925, personaj renumit pentru crearea primului curs de aeronautică în 1909 și care ține un discurs la Liga Națiunilor în 1925. Sextil Pușcariu îl caracterizează surprinzându-i lipsa de putere a cuvintelor, ca pe o armă descărcată purtată la vedere:

„Ieri a fost ședința de deschidere a Ligii. A vorbit Painlevé. Un discurs frumos, dar, în zadar, se cunoștea că acest om, care înainte de a fi om politic a fost un foarte bun profesor de matematici, n-are acel ceva ce face farmecul oratorilor înnașcuți” (*ibidem*, p. 720).

Detaliile portretului memorialistic depind foarte mult de lumina și fundalul în care personajele sunt amplasate. Dacă în lumina naturală tonurile de culoare dau naturalețe portretului, locul de unde cade lumina joacă un rol aparte în conturarea siluetelor. Lumina scoate în evidență anumite trăsături, care sunt în concordanță cu cele sufletești. Situată în spatele subiectului, ea îi evidențiază doar silueta, ca un remember al trecerii. Ochii care sugerează emoțiile personajului sunt totdeauna în corelație cu o stare de spirit a acestuia, iar cel care realizează portretul cunoaște și comunică povestea cititorului. Portretul lui Alexandru Vlahuță se remarcă în acest sens:

„Iar când Duse veni la București, Vlahuță a ținut mai întâi la Ateneu o conferință la care a citit direct românește *Gioconda* lui d’Annunzio, după originalul italian. Parcă-l văd și acum când am fost cu Goga la el. Cu vorba lui rară și cu glas tremurat, cu mișcări potolite, el ne conduse mai întâi în odăile cu pereții ticsiți de pânze de-ale lui Grigorescu. Pânze din tinerețe, cu peisagii din Barbizon, tablouri din puterea vârstei, mature și aprofundate, portrete – între care tata cel de 103 ani al lui Vlahuță și Anișoara lui – și zeci de peisaje senine din România, cu țărancele-i svelte, ciobănașii frumoși, boii neîntrepuți, cu aerul, lumina și întreaga atmosferă a țării. O comoară neprețuită, în mijlocul căreia Vlahuță se retrăgea când voia să se depărteze de lumea din afară. Când, mai târziu, mutându-se la țară el voi să vândă colecția aceasta de tablouri și eu îi scrisesei, din partea Societății pentru cultură din Cernăuți, că bucovinenii ar vrea să cumpere și ei o pânză de Grigorescu, mai bucuros faimoasa păstoriță, el îmi scrisese: «Vino și o ia. Dar din dar se face rai!»” (*ibidem*, p. 467–468).

O altă formă de încadrare a personajului caracterizat prin imagine este cea realizată cu ajutorul planului mediu. Din punct de vedere cinematografic, aceasta e o încadrare până în zona bustului sau a coapselor, fără retezarea brațelor exact de la încheieturi, cu surprinderea semnificației gesturilor personajului. Contează în caracterizare și fondul muzical al doinei ce sporește popularitatea personajului:

„A murit, bătrân și istovit, Vasile Lucaciu. Îl văd aievea în vremea apogeei sale, pe vremea procesului Memorandului, când vorba lui înflăcărată ne dădea fiori întâiului orator autentic pe care l-am auzit, când figura lui de pretor roman, voinic, frumos, cu ochii fulgători, ne captiva, când ținuta lui eroică în procesul ungurilor ne umplea de mândrie, când cântam cu lacrimi în glas.

Cânt-o mierlă prin păduri / Rob îi Lucaciu la unguri...” (*ibidem*, p. 614–615).

Muzicienii: armonia din muzică și dizarmonia din politică

Fin cunoscător al muzicii instrumentale clasice și de operă, bun prieten cu o seamă de compozitori înrudiți spiritual cu autorul (Tiberiu Brediceanu, Gheorghe Dima, Teodor Burada), Sextil Pușcariu avea obiceiul de a căuta compania sunetelor în sălile de concert din orașele prin care a trecut. Între personajele caracterizate de Sextil Pușcariu se numără și compozitorul Teodor Burada, căruia autorul îi realizează un prim-plan, notând astfel prezența de spirit a personajului care reacționează prompt:

„Pe Tudor Burada, care moare în vârstă de aproape 90 de ani, fără să fi fost, precum se spune, niciodată bolnav, l-am văzut de două ori.

Odată în copilărie. Dădea un concert de vioară în Brașov. În călătoriile sale pe la toți românii, el trecu, cu vioara lui, și prin Ardeal. Cânta mai mult țigănește și mi-a rămas în memorie clipa când, în mijlocul cântării, rupându-i-se o coardă, cuprinse repede vioara între genunchi și, după ce legă coarda, se aplecă cu urechea de gâtul ei ca s-o cerce – dar cânta bine. Așa, cu vioara lui, a cutreierat el Moravia și Istria și Veglia și chiar părți din Asia Mică, în căutarea românilor” (*ibidem*, p. 621–622).

Încadrarea feței subiectului și a unei părți din bust, se face în așa fel încât lumina să scoată în evidență conturul chipului, linia nasului, desenul buzelor, culoarea, sclipirile și forma ochilor, formarea ridurilor de expresie, ce sugerează emoțiile personajului și povestea lui de viață.

„Aseară am citit în Gazetă că Alexandru, fiul lui Coșbuc, a murit dintr-un accident de automobil. Săracul badea Gheorghe! Cum și-l iubea – singurul lui copil și cum ne povestea de talentele lui mari, cu sclipiri de mândrie în ochi! Trebuie să fi fost de vreo 18 sau 20 de ani!” (*ibidem*, p. 89).

Autoportretul ca un gros-plan este un tip de portretizare prin exces de precizie, ce scoate în evidență detaliile chipului portretizat de la frunte la bărbie, sau prin decupajele de frunte sau de bărbie. Accentul cade pe parte, reprezentativă pentru întreg, pe un detaliu fizic, fiziologic (o lacrimă, o picătură de transpirație, o pată), frumos sau grotesc, devenind un mijloc general de autocaracterizare. Grotesc

precum portretul lui Dissescu, rafinat precum autoportretul după 20 de ani de căsnicie, gros-planul e sugestiv. Fragmentul următor face parte dintr-o scrisoare adresată Leonorei, iar sclipirea lacrimilor valorează cât o mie de cuvinte:

„Când privesc acum, de la distanța de douăzeci de ani, la pânza măiastră ce am țesut-o împreună, mai întâi mă cuprinde un sentiment de adâncă mulțumită, pe care aș vrea să ți-l pot spune, ca să știi, tovarășa vieții mele, cât de adânc îți sunt recunoscător pentru toată dragostea ta devotată, pentru bunătatea fără de margini, pentru dreptatea judecății tale cinstite, pentru grija de fiecare ceas pentru noi și pentru discreția cu care ai știut totdeauna să ne faci să-ți simțim iubirea. Dacă ai putea acum să te uiți în ochii mei, i-ai vedea umezi și sclipirea lor ți-ar putea spune mai mult decât o pot face vorbele” (*ibidem*, p. 716).

Planul detaliu, mai restrâns decât gros-planul, este cel care pune în evidență un lucru mărunț, aparent neobservabil de la distanță, dar care e semnificativ pentru caracterizarea personajului. Rictusul ochilor și al buzelor, gesturile mâinilor, ale picioarelor, ale degetelor sau ale gâtului pot fi surprinse în legătură cu dramatismul și emoțiile ce caracterizează personajul. Semnificativ în acest sens este autoportretul lui Nicolae Titulescu, la care replica spontană și genială are legătură cu agerimea și abilitatea gândirii:

„Tot Titulescu: «Eram ministru de finanțe și-mi apăram proiectul de impozit. Sala o simțeam dușmănoasă, dar mă bizuiam pe ajutorul compact al partidului, care era una cu mine. Deodată, doctorul Istrati, pe care-l iubeam și care mă iubea, dar care avea, în partid, altă părere despre răscumpărarea pământurilor expropriate, mă întrerupe, apărând teza liberală. Ce dracu era să-i răspund lui, care nu mi-era adversar politic. Atunci am simțit că aici (și duce mâna la frunte) face ceva ‘țac’! La mine în partea asta a capului reacționează mai întâi creierul când scânteiază pe nepregătite. Mai târziu, am văzut din notele stenografilor că i-am răspuns: ‘Doctorul Istrati și cu mine ne înțelegem atât de bine, părerile noastre sunt totdeauna atât de mult aceleași, încât ar fi obsedantă și de nesuferit această armonie, dacă nu s-ar întâmpla ca o dată cel puțin să nu ne deosebim’»” (*ibidem*, p. 737–738).

Unghiurile cinematografice din care sunt surprinse portretele de tip memorialistic ale lui Sextil Pușcariu sunt de mai multe feluri. Unul dintre ele e plonjeul: personajul este privit de sus, iar această perspectivă îl deformează în sensul că îi micșorează statura, îi scurtează picioarele. Un astfel de unghi este potrivit pentru descrierea portretelor celor 50 de delegați ai Comisei de la Geneva, caracterizați prin surprinderea detaliilor vestimentare exotice în partea superioară a trupului:

„E interesant tabloul acestei săli simple, fără nicio podoabă. 50 de state sunt reprezentate, având fiecare o masă cu 4 locuri, în ordine alfabetică. Înaintea mea e Polonia și lângă ea Persia. Mai încolo sunt reprezentanții Indiei. Unul din ei, mai negru la față ca fetița mea, are în cap un turban, întocmai ca tine când îți legi părul după ce l-ai spălat. Interesante sunt mutrele exoticilor. Japonezii delicați și grațioși, chinezii mai grași și mai unsuroși la față, dar toți îmbrăcați europenește, siamezii, care au trimis tot prinți, tineri și îmbrăcați după ultima modă. Mai ales e interesant chinezul care face

parte din Comisia II, în care sunt și eu. Seamănă atât de mult cu bietul Ermil, nu numai la statură și la figură, ci și la vorbă și mișcări, încât, de câte ori îl văd, îmi aduc aminte de Borcică al nostru. Delegatul Australiei seamănă mult cu neica Niță, când râde însă e gol Weigand. Nu ți s-a întâmplat și ție să întâlnești oameni care seamănă cu cineva și apoi, în anumite momente și în anumite atitudini, îți aduc aminte de altă persoană?” (*ibidem*, p. 596).

Racursiul este unghiul invers de portretizare a personajului, de jos în sus. Cel care îl portretează se află la picioarele sale. În felul acesta personajul portretizat capătă forță, înălțime și deci aura de superioritate și putere. Este cazul personajelor din Parlamentul României surprinse tot într-un portret colectiv:

„Și astfel, evocând una câte una figurile marilor dispăruți, Carp, Maiorescu, Take Ionescu, Delavrancea, Lahovari, Nicu Filipescu etc., pe dinaintea ochilor noștri trecea Parlamentul României, pe care noi, în Ardeal, îl vedeam ca o adunare de bărbați mari și plini de talent. Acolo se făcea educația politică, acolo vorba încă nu-și pierduse înțelesul printr-o supralicităție în căutarea cuvintelor triviale, acolo respectul pentru figurile mari, chiar când erau adversari, exista” (*ibidem*, p. 738).

Portretul surprins de la nivelul privirii este singurul care nu deformează statura fizică sau morală a personajului. Este cazul autoportretului pe care autorul și-l realizează. Maestru al obiectivității în relatare, remarcabil pentru echilibrul, înțelepciunea și maturitatea dovedite în momente de criză, când a reușit să atingă cu multă muncă, seriozitate și ambiție țeluri greu de realizat, sobru și cu multă experiență de viață și de lectură, Sextil Pușcariu s-a considerat mereu un om norocos, ales al destinului pe care și l-a împlinit, plin de viață, dornic de libertate, optimist luptând pentru noblețea intelectuală a poporului său:

„Mi-am dat totdeauna seama că am avut noroc în viață desigur că nu norocul orbesc al hazardorilor, ci în mare parte norocul agonisit prin muncă și înțelepciune – dar în același timp am avut și simțul că trebuie să fiu gata de jertfe pentru ca să merit acest noroc și că n-am voie să-l întrebuițez numai pentru mine, ci trebuie să fac părtaș de el și pe alții. Înainte de toate pe cei de neamul meu” (*ibidem*, p. 78).

ABREVIERE BIBLIOGRAFICĂ

Pușcariu 1978 = Sextil Pușcariu, *Memorii*. Ediție de Ion Bulei și Magdalena Vulpe, București, Editura Minerva, 1978.

SEXTIL PUȘCARIU AND ITS CONTEMPORARY IN KALEIDOSCOPE OF ITS MEMORIES (Abstract)

Pages full of color and cultural effervescence, Sextil Pușcariu's *Memoirs* represent an important documentary source for literary history that kaleidoscopically reconstructs the network and the atmosphere of the late 19th and early 20th centuries. The sincerity of the disturbing experiences

transposed in his *Memoirs*, the meditation on the facts lived and confessed, as a soldier, a politically engaged activist, a philological scientist, with a perfect sense of the meaning and flow of the Romanian language, the taste and the art of reconstructing the atmosphere, *Riding on two centuries* (1896–1906) transforms him into a modern author, who under the pretext of letters for his wife, Leonora, in the form of portraits and in the form of a diary, convert reading into a pleasure. The atmosphere of the years 1914–1930 is not the only one in which the author had risen rapidly among the “leaders of Romanesque philology”, as Ion Bianu had presented to the Romanian Academy on May 19, 1914, by striving for his fertile spirit “by conquering a position of great significance for our national culture”, but also the one in which a new country appears on the map of Europe, translating the long-standing dream of the Romanian people.

Cuvinte-cheie: Sextil Pușcariu, *Memorii* (1914–1930), Muzeul Limbii Române, Universitatea Daciei Superioare, România.

Keywords: Sextil Pușcariu, *Memoirs* (1914–1930), The Museum of Romanian Language, First Romanian University of Transylvania, Romania.

Universitatea Spiru Haret,
București, str. Ion Ghica, 13,
luizamarinescu700@hotmail.com

ROMANUL POLIȚIST. VARIAȚIUNI EST-EUROPENE

Romanul polițist, departe de a fi un fenomen literar cu tradiție în România, este considerat un monstru sacru al literaturii de consum occidentale. De ce monstru sacru? Nu numai datorită tradiției îndelungate în spațiul cultural anglo-saxon, ci și grație numeroaselor încărcături ideologice care și-au găsit de-a lungul timpului expresia în acest gen romanesc. Resort crucial al foiletonisticii britanice de sfârșit de secol XIX, narațiunea polițistă a reprezentat unul din primele exemple de literatură de consum care a permeat conștiința publică și un fenomen care a corespuns, în istoria sociologică a literaturii, democratizării lecturii prin creșterea, în subsidiar, a gradului de alfabetizare.

Din 1832 până în 1870, așadar de-a lungul a 50 de ani, gradul de alfabetizare a crescut cu 20% în Marea Britanie și cu un exploziv 31% în Franța. Pentru secolul XX, e relevant, poate, că, în Marea Britanie, numărul cărților publicate a ajuns de la 9000 de titluri în 1914 până la 14000 de titluri publicate în 1939. În 1911, bibliotecile publice britanice numărau 54 de milioane de cărți, iar în 1939, acel număr ajunsese la peste 247 de milioane. Franco Moretti, în cartea lui crucială despre formalism cantitativ, *Distant Reading*, din 2013 – mai exact, în capitolul intitulat *Măcelăria literaturii* (*The Slaughterhouse of literature*), vorbește despre emergența literaturii polițiste din interiorul spectrului mai larg al literaturii de consum în Anglia sfârșitului de secol XIX. El afirmă că elementul narativ formal care a transformat literatura senzațională în „literatură a detecțiunii/literatură polițistă” a fost instrumentul *indiciului*. În câmpul de luptă al literaturii, unde scriitori emergenți se confruntau pentru atenția unui public cititor din ce în ce mai mare, acesta a fost elementul care a garantat supraviețuirea unor autori în detrimentul altora prin două procese convergente, „selecția” și „magnificația” (*selection and magnification*), în sensul, afirmă el, că “readers select, and then markets magnify but only with the perverse market logic – to those who have, more shall be given – that goes by the name of increasing returns” (Moretti 2013, p. 19).

Practic, dacă literatura așa-zis detectivistică care îl precedă pe Arthur Conan Doyle era profund elitistă, în sensul în care rezolvarea narativă survenea surprinzător, ea nefiind anunțată în prealabil de inserția unor „indicii” care ar fi permis cititorului naiv să deslușească el însuși misterul, angajându-l/ademenindu-l în drumul de la „subiect” la „fabulă” (după clasificarea operată de Victor Șlovski), narațiunea detectivă care îi urmează, introducând chei de înțelegere a defamiliarizării, democratizează semnificativ actul lecturii. Trei sunt forțele convergente, așadar, care au făcut din narațiunea polițistă una din cele mai populare forme prozastice ale

secolului XX: alfabetizarea, automatizarea producției/regularizarea normei zilnice de muncă și democratizarea formală a textului.

În linii mari, principalele tendințe ale literaturii polițiste de secol XX le reprezintă tradiția britanică și cea americană. Cea britanică, *the armchair detective*, corespunde în plan istoric ideii generice formulate de *Britishness*: elitistă în limbaj, petrecându-se preponderent în medii aristocrate, limitate însă spațial la o serie de decoruri rural-idilice sau domestice în care crima/crimele sunt o excepție absolută. Relativ lente în desfășurarea narativă, romanele se prezintă mai degrabă ca niște provocări intelectuale, mizând pe estetismul protagoniștilor lor (dandyismul lui Hercule Poirot, bonomia lui Miss Marple, care pornesc din același procedeu al instrumentalizării idiosincraziilor protagoniștilor folosit de Arthur Conan Doyle pentru configurarea lui Sherlock Holmes – toți sunt perfect individualizați). Ideologic, ele au rolul de a aduce în lumină dedesubturile unei lumi prezumat profund degradate, dar care păstrează aparențe aristocrate, și de a-i reclama ipocrizia.

Tradiția americană, în schimb, *the hardboiled tradition*, are ca punct de plecare aglomerările urbane ale Americii: decoruri profund urbanizate, împrumutând din estetica angoasantă și *noir* a expresionismului german (aspect, de altfel, evident în adaptările cinematografice ale romanelor), angajând eroi heteronormativi, hiper-masculinizați, ultracapabili, machiști, incoruptibili moral, aproape asceți ș.a.m.d. Simultan un intelectual și un bătaș, un agent intransigent și un om capabil de bunăătate și compasiune, eroul *hardboiled* se dovedește un instrument narativ perfect, pregătit să facă față unor infinite permutații romanești nu în ultimul rând datorită anvergurii sale:

„El este eroul; este totul. El trebuie să fie un om complet și un om comun și, simultan, un om total neobișnuit. Trebuie să fie, ca să folosim o expresie demodată, un om de onoare – prin instinct și în mod inevitabil, fără să se gândească la asta și cu siguranță fără să o spună. Trebuie să fie cel mai bun bărbat din lume și un bărbat îndeajuns de bun pentru orice lume. Nu ne interesează viața lui privată; nu e nici eunuc, nici satir; îl cred în stare să seducă o ducesă și sunt destul de sigur că nu s-ar culca cu o virgină; dacă e un om de onoare într-o privință, e un om de onoare în toate privințele. E un bărbat relativ sărac, altfel nu ar fi detectiv. E un om comun, fiindcă în caz contrar nu s-ar putea integra printre oamenii comuni. [...] Vorbește ca un om al timpului său – cu glume grosolane, un simț al grotescului, un dezgust pentru înșelătorii și cu dispreț pentru lucruri meschine” (Chandler 1950, p. 19, trad. n.)¹.

¹ “He is the hero; he is everything. He must be a complete man and a common man and yet an unusual man. He must be, to use a rather weathered phrase, a man of honor—by instinct, by inevitability, without thought of it, and certainly without saying it. He must be the best man in his world and a good enough man for any world. I do not care much about his private life; he is neither a eunuch nor a satyr; I think he might seduce a duchess and I am quite sure he would not spoil a virgin; if he is a man of honor in one thing, he is that in all things. He is a relatively poor man, or he would not be a detective at all. He is a common man or he could not go among common people. He has a sense of character, or he would not know his job. He will take no man’s money dishonestly and no man’s insolence without a due and dispassionate revenge. He is a lonely man and his pride is that you will

Un erou care „rezistă autorității oficiale – dar nu pe deplin legitime – a unei societăți decadente, urcate la înălțimea impersonală a birocrăției legale” (Mc Cain 2010, p. 45, trad. n.)² și prin a cărui prezență romanul *hardboiled* îndeplinește două funcții imediat recognoscibile: prima, de a reclama degradarea morală a societății americane, prezentată ca stare ubicuă și în perpetuă înrăutățire, iar a doua, de a sublinia atitudinea pragmatică, ambițiile de *factotum* ale genericului erou american, elemente care vor sta la baza întregii tradiții de reprezentare hollywoodiene a eroilor de acțiune.

La intersecția acestor două subgenuri se află un al treilea, anume *the police procedural*, romanul de procedură polițienească, care, eliminând din start dominanța unui singur agent în rezolvarea crimei, eliminându-l, așadar, atât pe carismaticul intelectual, cât și pe omul de acțiune – *the lone detective* –, apelează la o reprezentare realistă a procedurii polițienești, introducând elemente altminteri neglijate, ca de exemplu munca birocratică, interogatoriile, munca de teren, colectarea probelor de la fața locului etc.

În ceea ce privește publicul predilect al literaturii polițiste, e incontestabil că ea a reprezentat de departe cea mai prolifică enclavă a literaturii de consum a secolului XX, ba chiar cel mai accesat gen literar al secolului. Explozia editorială a cărților *paperback*, care a avut loc în anii '30, odată cu înființarea editurii Penguin, e precedată însă de proliferarea edițiilor broșate. Literatura înaltă, cu ambiții estetice, din care a fost ales canonul secolului XX, a apărut până spre finele anilor '60 în ediții cu copertă tare, în timp ce literaturii de consum i-au fost rezervate, în mod evident, edițiile cu copertă moale, mai accesibile. Bilanțul operat implicit de Harold Bloom în *Canonul occidental*, care retrezește ceea ce spre sfârșitul secolului XX poartă numele de *Canon Wars*, războiul canonic, aduce în lumină conflictul purtat în subsidiar dintre literatura înaltă (acel decupaj limitat de opere canonice care au rezistat lecturii critice succesive și care au reușit performanța de a se osifica în tipare interpretative) și literatura de consum, care, departe de a deveni obiectul criticii literare, adesea nici nu s-a conservat fizic. Fiindcă o bună parte din această literatură atât de intens circulată de-a lungul secolului XX nu a lăsat, din păcate, nicio urmă bibliografică, nu în ultimul rând și din cauza fragilității fizice a romanelor – hârtie de calitate proastă, legată neglijent –, care a făcut ca o covârșitoare majoritate a romanelor să-și epuizeze durata de viață după o singură lectură. Cele mai citite romane, simultan cele mai puțin disponibile astăzi. Un „mare citit” al

treating him as a proud man or be very sorry you ever saw him. He talks as the man of his age talks—that is, with rude wit, a lively sense of the grotesque, a disgust for sham, and a contempt for pettiness. The story is this man's adventure in search of a hidden truth, and it would be no adventure if it did not happen to a man fit for adventure. He has a range of awareness that startles you, but it belongs to him by right, because it belongs to the world he lives in. If there were enough like him, the world would be a very safe place to live in, without becoming too dull to be worth living in”.

² “resists the official, but not quite legitimate, authority of a decadent society, now elevated into the towering bureaucratic impersonality of the law”.

secolului XX – corespunzător pentru *the great unread* (marele necitit, conceptul formulat de Margaret Cohen în *The sentimental education of the Novel* și utilizat apoi de Franco Moretti să desemneze corpusul imens de romane victoriene care nu fac parte din canon, aproximativ 99.5% din toată producția romanească a Angliei de secol XIX –, o nișă literară care, receptată masiv, reprezintă un corpus infinit mai vast, pe fundalul căruia canonul secolului XX desemnează un procent infinit mai mic.

În discuția despre romanul polițist în Estul comunist, pornesc de la câteva afirmații categorice ale teoreticianului rus Andrew Baruch Wachtel, care, în cartea lui din 2006, *Remaining Relevant after Communism*, afirma că „guvernele comuniste au suprimat genurile literare vestice precum romanele detectivistice, *thriller-rele*, romanele de groază, fantastice sau de dragoste pe motivul că acestea nu ar putea juca un rol pozitiv în cultivarea societății comuniste” (Baruch Wachtel 2006, p. 32, trad. n.)³ și că „în Europa de Est, cel puțin până la căderea comunismului, literatura populară și de consum a fost mai mult sau mai puțin inexistentă, iar literatura ne-ficțională a fost rară” (*ibidem*, p. 8, trad. n.)⁴. Fiindcă genurile și subgenurile romanești cu tradiție vestică nu reprezintă forme literare nevinovate, ci sunt privite ca fiind încărcate de substratul ideologic care le-a dat naștere. Chiar dacă importul acestor forme nu ar fi avut potențialul disturbator proiectat de autoritățile culturale centrale ale Estului comunist, pretinde Wachtel, refuzul lor prezumat e unul de principiu. Corolar cu această blocare a importului, își continuă teoreticianul argumentația, „Europa de Est este acea parte a lumii unde literatura serioasă și cei care o produc au fost în mod repetat supraevaluați” (*ibidem*, p. 4, trad. n.)⁵, însemnând că, departe de a fi o consecință exclusivă a paternalismului cultural practicat de către sistem, evitarea literaturii de consum are loc pe fondul capitalului imens de care se bucură „literatura serioasă”, desemnând literatura care îndeplinește criterii de autonomie a esteticului. Variația clasică de *whodunnit*, inițial concepută pentru un public format din burghezia britanică și funcționând pe un palier sociologic care permite și, mai mult decât atât, întărește diferențele de clasă, angajând un fundal aristocrat-idilic și un protagonist cu ambiții intelectualiste, izolat de viața muncitorimii și de viața politică deopotrivă, nu ar fi putut niciodată să treacă de filtrele ideologice ale vieții culturale comuniste.

Tradiția *hardboiled* se coagulează ca recul la criminalitatea societății americane, adâncită de absența unui stat puternic și a oricăror măsuri de inginerie socială care ar contrabalansa-o prin control polițienesc. Într-o societate pretins egalitară precum cea socialistă, criminalitatea urbană nu poate primi o formulă textuală, nu

³ “communist governments for the most part suppressed such Western literary genres as detective novels, thrillers, horror novels, phantasy and romance on the grounds that literary work of this kind could not play a positive role in nurturing communist society”.

⁴ “In Eastern Europe, at least until the collapse of communism, popular or pulp literature was for the most part nonexistent, and serious nonfiction was rare”.

⁵ “Eastern Europe is that part of the world where serious literature and those who produce it have traditionally been overvalued”.

în ultimul rând fiindcă viața publică nu ia în mod uzual contact cu ea nici prin canalele media ale statului. Formă prozastică profund americană, romanul *hardboiled* e incompatibil cu viața literară românească.

De unde această reticență? Capitalul simbolic al autorilor în climatul politic comunist, dublat de politica editorială, concentrată pe democratizarea lecturii și educația în spirit socialist a clasei muncitoare prin tiraje astronomice și prin sume de bani enorme înaintate autorilor, garanta că orice carte avea potențialul unui *bestseller*. Într-un anume sens, romanele, chiar și dacă se eschivau imperativului politic în sensul realismului socialist, erau romane populare chiar și numai în lumina faptului că puteau deveni, după o primă lectură, o monedă de schimb pe piața informală a trocului – în special, în ultimul deceniu comunist. Boris Akunin, probabil cel mai popular autor de literatură polițistă din Rusia actuală, afirma într-un interviu din 2009 pentru Radio Europa Liberă că literatura polițistă în Uniunea Sovietică a existat doar în formă embrionară, continuând că o crimă, în logica partinică, nu poate fi posibilă în țara socialismului triumfător. Aceeași concluzie poate fi trasă și în legătură cu literatura polițistă din comunismul românesc, nu în ultimul rând fiindcă piața de carte din Republica Socialistă România s-a coagulat după modelul impus de Uniunea Sovietică.

Pe de altă parte, Mihai Iovănel, în *Ideologiile literaturii în postcomunismul românesc*, consideră că literatura polițistă autohtonă a fost abundentă sub comunism, dar și mediocră (Iovănel 2017, p. 184), continuând literatura de consum de inspirație occidentală – mediocră – de la sfârșitul secolului XIX (*ibidem*, p. 177). Același critic remarcă dispariția romanului popular local în postcomunism, subgen înlocuit, cel puțin în prima decadă, de traduceri din literatura de consum occidentală, evitată pe fond ideologic și din rațiuni economice înainte de 1989. Consultând DCRT (2017), observăm că o autoare americană de romane de dragoste precum Sandra Brown s-a bucurat de mai multe traduceri decât întregi literaturi naționale, nu în ultimul rând datorită accesibilității drepturilor asupra traducerii. Chiar dacă „prestigiul literaturii serioase a scăzut drastic în prima decadă postcomunistă” (Baruch Wachtel 2006, p. 6, trad. n.), acest fapt nu a produs un declic pe piața de carte autohtonă, slăbită de liberalizare, trecând printr-un proces masiv de democratizare a instituțiilor și dependentă de un public care experimenta din plin precariatul tranziției (pentru care consumul cultural nu reprezenta o prioritate).

„Material local, forme importate, și forme locale” (Moretti 2013, p. 57, trad. n.)⁶, formula triunghiulară generică a importului literar în înțelegerea lui Franco Moretti și mecanismul de legitimare prin imitație a periferiilor literare în raport cu centrele canonice, desemnează, în cazul nostru, romane care, pornind de la formele vestice cele mai canonice și ajungând până și în subgenurile romanești cele mai lipsite de pretenții, au copiat elemente formale încercând să obțină variații est-europene la fel de valoroase, dacă nu chiar și mai originale.

⁶ “foreign form, local material – and local form. Simplifying somewhat: foreign plot; local characters; and then, local narrative voice”.

În prezent, tendința anilor '90, când enclava populară a pieței literare a fost vampirizată de traduceri, s-a acutizat, însă polii de putere simbolică s-au schimbat: piața de carte românească este profund influențată de tendințele pieței de carte europene în ceea ce privește atât producția literară, cât și politica traducerilor. Un exemplu recent ne arată poziția în continuare subalternă a pieței de carte românești, care traduce opere aparținând altor culturi periferice doar după ce ele au fost validate cu succes în zone culturale centrale. Simptomatic în acest sens este cazul *Scandinavian Noir*, valul cel mai recent de roman polițist, datorită căruia o zonă periferică (Scandinavia) a devenit pentru scurtă vreme, prin validare centrală, locul interesului pieței de carte vestice, anume ceea ce Mads Rosendahl Thomsen numește *atemporary sub-center* (Thomsen 2009, p. 35)⁷ și ceea ce, încă din 1989, Dionýz Ďurišin identifică drept un „group of a transitory popular direction” (Ďurišin 1989, p. 27). Acest subgen a fost tradus în România abia după ce reprezentanții săi au devenit *bestselleri* în Germania – nu în ultimul rând fiindcă Germania a devenit cea mai puternică piață de carte europeană. De exemplu, cazul Stieg Larsson, ajuns un *bestseller* în 2009, în Germania, generează un interes global în genul polițist scandinav, care face ca din ce în ce mai mulți autori din acest val să vadă lumina tiparului în România începând cu 2011 (vezi Olaru 2018, p. 238). Doar după această validare centrală într-o piață culturală precum a Germaniei, periferiile se angajează în două mișcări convergente menite să contracareze un prezumat handicap cultural, dar care nu fac decât să consolideze o formă de autocolonizare culturală (Kiossev 2011):

1. Traducerea imediată a autorilor de *noir* scandinav, accelerată de imperativul de a ține pasul cu tendințele vestice, face ca, în lipsa unor traducători specializați în limbi atât de exotice precum suedeza, norevegiana, daneza sau islandeza, autorii să fie traduși direct din limbile în care au dobândit inițial notorietate, respectiv germană, engleză sau franceză.

2. În interiorul pieței de carte locale se produce o emulație instantanee a formulelor cu succes occidental, în sensul că autorii emergenți preiau cu rapiditate teme, motive, elemente narative, ba chiar întregi mitologii din romanele la care dobândesc acces, păstrând însă un „specific” și o „voce” locale. Anxietate a influenței sau teamă legitimă de recognoscibilitatea formulelor, a cărei consecință este una strict financiară (volume semnate de autori autohtoni nu vor prinde la public dacă sunt copii prea fidele ale producțiilor occidentale), acest mecanism imitativ confirmă pe deplin triangulația lui Moretti.

Capitalul de imagine în continuă scădere al autorilor de literatură, dublat de rolul formator al unui canon școlar care și-a păstrat, în linii mari, componența după

⁷ “the dominant centers that exercise influence over a long period, both by distributing its authors to other cultures and by adopting others nations’ authors into their culture through translation and canonization, and the literatures whose contributions to world literature can be confined to a relatively short period of time or to a limited number of authors, but which create important temporal sub-centers of attention in the history of world literature”.

căderea comunismului, consolidând preconcepția, în cadrul generațiilor postdecembriste, că lumea literară e exclusiv aceea a marilor clasici, au produs o enclavizare a pieței de carte românești, în care anumite edituri au ajuns să se dedice exclusiv romanelor comerciale (Nemira, Herg Benet și Trei, publicând cu precădere romane SF, polițiste sau *fantasy*), altele s-au dedicat prozei contemporane autohtone sau universale emergente (Polirom, de exemplu), în timp ce altele publică preponderent autori confirmați și notorii care nu prezintă niciun risc financiar (Humanitas).

Așadar, o direcție slab reprezentată în comunism în toate variațiile prezentate mai sus, romanul polițist, mai ales cel de factură contemporană, a luat calea unei nișe coagulate aproape exclusiv după modelele centrelor canonice sau ale acelor puține variații novatoare care au reprezentat, măcar pentru o perioadă, centrul de atenție al pieței internaționale de carte.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Chandler 1950 = Raymond Chandler, *The Simple Art of Murder*, Boston, Houghton Mifflin, 1950.
 Đurišin 1989 = Dionýz Đurišin, *Theory of Interliterary Process*. Translation by Jessie Kocmanová and Zdenek Pistek, Bratislava, Slovak Academy of Sciences, 1989.
 Kiossev 2011 = Alexander Kiossev, *The Self-Colonizing Metaphor* <http://monumenttotransformation.org/atlas-of-transformation/html/s/self-colonization/the-self-colonizing-metaphor-alexander-kiossev.html> (accesat în 29.09.2019).
 Iovănel 2017 = Mihai Iovănel, *Ideologiile literaturii în postcomunismul românesc*, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2017.
 McCain 2010 = Sean McCain, *The Hard-boiled Novel*, in Catherine Ross Nickerson (ed.), *The Cambridge Companion to American Crime Fiction*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, p. 42–58.
 DCRT 2017 = *Dicționarul cronologic al romanului tradus în România 1990–2000*, Cluj-Napoca <http://inst-uscariu.ro/dcrt4.pdf> (accesat în 29.09.2019).
 Moretti 2013 = Franco Moretti, *Distant Reading*, London, New York, Verso, 2013.
 Olaru 2018 = Ovio Olaru, *Translating Nordic Noir Bestsellers. Towards a Comparative View on German and Romanian markets*, în Maria Sass, Ștefan Baghiu and Vlad Pojoga (eds.), *The Culture of Translation in Romania/Übersetzungskultur und Literaturübersetzen in Rumänien*, Berlin, Peter Lang, 2018, p. 231–241.
 Thomsen 2009 = Mads Rosendahl Thomsen, *Mapping World Literature. International Canonization and Transnational Literatures*, New York, Bloomsbury Academic, 2009.
 Wachtel 2006 = Andrew Baruch Wachtel, *Remaining Relevant after Communism. The Role of the Writer in Eastern Europe*, Chicago, The University of Chicago Press, 2006.

THE CRIME FICTION. EAST EUROPEAN VARIATIONS (Abstract)

This study aims to shed light on some of the reasons behind the relative undersupply of crime fiction during communism. The article departs from the commercial nature of crime fiction and exposes how its proliferation corresponded, in Western Europe, to the exponential increase in literacy at the end of the 19th century. Further on, the text addresses the mechanisms that dominated the Romanian publishing industry during the communist regime and how the paternalistic control exerted

by the state apparatus virtually eliminated both translated crime fiction, as well as local renditions of foreign plots, whose ideological background were deemed incompatible to socialist society. Lastly, the present study focuses on post-communist evolutions in the book market and especially with respect to popular literature, whose import to East and Central-European countries reveals crucial contemporary cultural hierarchies.

Cuvinte-cheie: *Scandinavian Noir, roman polițist, Europa de Est, (post)comunism.*

Keywords: *crime fiction, Eastern Europe, (post)communism.*

*Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31
ovio.olaru@gmail.com*

TATIANA POTÎNG

RESTRICȚIILE TIMPULUI SACRU REFLECTATE ÎN CULEGEREA ELENEI NICULIȚĂ-VORONCA, DATINELE ȘI CREDINȚELE POPORULUI ROMÂN

Cartea Elenei Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român*, apărută în 1903, la Cernăuți, rămâne până în prezent una dintre cele mai impresionante culegeri de folclor, prin volumul imens de date etnografice din Bucovina și nordul Moldovei.

Apărută în perioada de glorie a metodei de studiu enciclopedic al culturii populare, culegerea a fost întâmpinată totuși cu mari rezerve în ședința Academiei Române. Folcloristei i s-a reproșat, printre altele, absența unor corespondențe cu credințele similare ale altor popoare, dar și insuficienta pregătire științifică pentru elaborarea unui asemenea volum. În opoziție cu asigurările autoarei din prefața volumului asupra autenticității materialului („am scris fidel ceea ce-am auzit, nu am adăugat și nu am omis nimic, chiar dacă mi-a părut ceva naiv” – Niculiță-Voronca 1998, p. 22) savanții timpului (precum Ion Diaconu), cu vădită desconsiderație pentru statutul de autodidact al „publicistei și preamăritoarei de folclor” (vezi Berdan 1998, p. 16), au pus la index și acest aspect al culegerii. Reabilitarea harnicei folcloriste a venit abia peste jumătate de secol din partea lui Ovidiu Bârlăa care o apreciază în sfârșit tocmai pentru „contribuția deosebită” și informațiile „aproape în întregime inedite”. Inspirați de sugestia lui Ovidiu Bârlăa cu privire la „cercetările viitoare în acest domeniu spinos” ne propunem să „curățăm afirmațiile ei de crusta latinizantă” (Bîrlăa 1974, p. 334), să abordăm culegerea Elenei Niculiță-Voronca din perspectivă etnosocială și să analizăm modalitatea prin care prohibițiile jalonează timpul sărbătorii în imaginarul popular românesc.

Dihotomia timp sacru/timp profan este una dintre cele mai comentate constante filosofice. Timpul sacru se caracterizează prin suspendarea temporară a activităților obișnuite și a muncii în beneficiul individului. Cealaltă componentă indispensabilă a timpului sacru ține de intensificarea vieții religioase exprimată din plin în ziua de sărbătoare: „dimensiunea sacră a vieții se regăsește din plin în sărbătoare, când se experimentează sfințenia existenței omenești ca lucrare a zeilor” (Eliade 1995, p. 69).

Opoziția timp sacru/timp profan ne interesează ca generatoare a numeroase interdicții pe care Emile Durkheim le explica prin faptul că „viața religioasă și viața profană nu pot coexista în interiorul acelorași unități de timp” (Durkheim 1995, p. 283). În opinia aceluiași savant, pentru a corela activitatea profană cu cea sacră „au luat naștere sărbătorile” (*ibidem*).

Elena Niculiță-Voronca, în virtutea metodei de cercetare mitologice asumate, își fundamentează studiul pe cele patru elemente primordiale, pământul, aerul, apa și focul, și racordează sărbătorile la elementul terestru. Făcând abstracție de superficialitatea acestei conexiuni, trebuie să remarcăm respectul și pioșenia creștinească pentru timpul festiv sintetizat în povestea de la începutul capitoului:

„Noi, sărbătorile le ținem, pentru că și ele pe noi ne țin. Noi ne rugăm pentru sănătatea noastră și a copiilor noștri; pentru noroc, să n-avem pagubă în vite și la gospodărie, și ne sînt de ajutor, dacă le ținem și le cinstim. Dară dacă n-am face aceasta, ar fi rău de noi. Pe cât mergem la biserică și aprindem lumânări, postim, ne rugăm, pe atât ne merge mai bine și Dumnezeu cu sfinții ne păzesc și ne ajută. Noi trebuie să ne rugăm la sfinți și la zilele cele mari, ca ele apoi să se roage pentru noi lui Dumnezeu” (Niculiță-Voronca 1998, p. 216).

Timpul festiv, după Emile Durkheim, implică, în egală măsură, intensificarea vieții religioase și tabuul restrictiv asupra activităților profane: „În toate religiile cunoscute, particularitatea zilelor de sărbătoare constă în oprirea lucrului, în suspendarea vieții publice și private, în măsura în care este lipsită de un țel religios. Pentru că munca este forma fundamentală a oricărei activități profane” (Durkheim 1995, p. 282).

Obligația de „a ține” sărbătorile, așa cum este formulată în culegerea Elenei Niculiță-Voronca, comportă o profundă încărcătură morală bazată pe respectul valorilor creștine. În contradicție cu afirmația generală despre importanța și valoarea spirituală a sărbătorilor pentru țărănul român, cele mai multe dintre credințele punitive asupra muncii în timpul festiv au funcție raționalizatoare (a resurselor, raporturilor dintre om și mediu etc.) și se prezintă mai degrabă ca o continuare sau o varietate a riturilor propițiatoare din perioada începutului de an. Astfel, pentru a se proteja de eventuale calamități, pentru a evita anumite pierderi din gospodărie sau pentru a-și asigura bunăstarea, activitatea omului în timpul sacru trebuia să fie delimitată de o serie întreagă de prescripții care vizează munca, mâncarea, animalele domestice, roada etc. Aceste interdicții pot fi încadrate în categoria interdicțiilor magice, deoarece, spre deosebire de cele religioase, poartă un caracter utilitar-pragmatic și „se întemeiază pe noțiunea laică de proprietate”. Abaterea de la norma religioasă este percepută drept sacrilegiu și atrage după sine sancțiunile forțelor supreme, dar și a comunității care reacționează negativ la aceste încălcări. Nerespectarea interdicției magice însă expune persoana la pericole și riscuri, crește vulnerabilitatea ei în fața forțelor malevolente, dar nu constituie un păcat.

Uneori, aceste prescripții exprimă frica țăranului de anumite pericole reale care îi puteau afecta familia și gospodăria, cum ar fi grindina, seceta, musafiri „tot anul”, altele ele vizau niște pseudo-îngrijorări (lipsa ouălor în cuibare, sau mâinile transpirate) fără nicio legătură cu încărcătura simbolică și energetică a timpului sacru. Una dintre interdicțiile recurente ale Ajunului Crăciunului se referă la închiderea ușilor și porților:

„De Ajun spre Crăciun, să nu închizi ușile sau porțile, căci nu se poate mărita fata. Și nici în ziua de Crăciun să nu lași pe nimene să închidă, căci poate e rău la mână și-ți închide tot binele și norocul, sau poate singur știe ceva și-atunci îți face de nu-ți mai intră nimene în casă. Aleargă fuga și închide singur după cine va ieși (D-na Tasiluța Nastasi, Siret)” (Niculiță-Voronca 1998, p. 214).

În pofida conținutului eteroclit al acestei variante, interdicția în sine de a închide ușile și porțile în perioada timpului sacru are o circulație largă și este în consonanță cu îndemnul „deschide ușa, creștine” din colindele de Crăciun, care are la bază credința populară în activarea forțelor binelui în perioada dată. Or, porțile închise constituie, din această perspectivă, o barieră fizică în calea binelui, norocului și bunăstării.

Interdicția de a nu mânca în curte și din picioare în timpul săptămânilor sfinte dintre sărbători ține mai degrabă de necesitatea respectării normelor de conduită și de sacralitatea locului rezervat pentru luat masa, decât de timpul sacru:

„În Mihalcea, cele două săptămâni nu să mănâncă pe afară și în picioare, de găini, să nu strice grădina, de dihăanii, să nu le mănânce paserile, vitele, și să nu-i vorbească oamenii. Atunci dacă te păzești să nu te sfădești, să nu te ocărească cineva, tot anul e liniște și bine” (*ibidem*, p. 62).

În culegerea Elenei Niculiță-Voronca interdicțiile asupra muncii poartă un caracter particularizat și se referă, de obicei, nu la activitatea propriu-zisă, ci la instrumentele de lucru, furcă, coasă, fus etc. și la încărcătura mitologică pe care acestea le comportă:

„Cât țin sărbătorile, cele două săptămâni, furca să nu steie în casă, nici să nu se toarcă în timpul acela, căci și Maica Domnului n-a tors”; „Peste cele două săptămâni de sărbători nu se lasă fusul cu ață în furcă; caierul trebuie gătit și nici pe rîșchetori nu se lasă ață (Mihalcea)” (*ibidem*, p. 214).

În categoria tabuurilor magice trebuie incluse superstițiile prin care se interzice să dai/împrumuți lucruri din casă în timpul/ajunul sărbătorii. Această interdicție, pe care o putem numi convențional de „generozitate” este în strânsă legătură cu perioada de tranziție a timpului cosmic (Ajunul, Anul Nou, Paștele, Boboteaza), dar și cu ziua de luni, în care orice gest regresiv riscă să se perpetueze pe parcursul întregului ciclu temporal. Indiferent de natura darului, gestul în sine de „a da” este tabuizat ca expresie a risipei, infertilității, nenorocului:

„În ziua de Ispas, să nu dai foc și sare din casă; foc, pentru că tot anul vei avea huit, vor avea oamenii inimă rea în casă ca focul; și sare nu se dă, că dacă ai vaci, nu vor avea smântână. (Mihalcea); „În Botoșani, nu se dă nimic din casă în ziua de Ajun, nici gunoiul nu se dă afară; nu se împrumută nimic. Care dau însă în ziua de Ajun fruct de la vite, de la oi, atunci pot să deie în zi de săc tot anul, căci nu le strică nimic. (D-na Tinca Dimitriu, Botoșani); „De Ajunul Crăciunului și al Bobotezei, nu se dă din casă nimic, pentru că se

duce din casă tot norocul, n-ai să ai pâne și huit în casă are să fie, iar găinile îți vor mânca totul în grădină (Maria Gabora, Stănești)” (*ibidem*, p. 221, 223).

De o maximă concentrație tabuizantă este credința cu privire la torsul îndărăt în timpul dintre sărbători: „Săptămânile din sărbători să nu torci nici o ață îndărăt, că-ți merge îndărăt tot anul” (*ibidem*). Conform acestei superstiții torsul înapoi în perioada timpului vulnerabil este de prost augur pentru întreg ciclul temporal care își are începutul în această perioadă.

În afara celor două săptămâni dintre sărbătorile de iarnă, atenția folcloristei a fost atrasă de alte două săptămâni liminare ale Postului Mare: săptămâna patimilor și săptămâna albă care, de asemenea, nimeresc sub incidența restricțiilor. Tabuurile alimentare sunt cele care domină aceste săptămâni, dar nu sunt unicele interdicții. Spălatul în ziua de spolocane sau torsul în Săptămâna Mare sunt de asemenea interzise în majoritatea localităților.

Un spațiu destul de generos a rezervat Elena Niculiță-Voronca credințelor populare despre zilele săptămânii care „de demult, îmblau pe pământ, da amu nu mai îmblă, că-s oamenii păcătoși” (*ibidem*). Această imagine arhetipală umanizat/sacralizată a tuturor zilelor săptămânii este leitmotivul întregului capitol și scoate în evidență caracterul specific al acestora.

Din vastul material etnologic rezervat calendarului săptămânal, capătă contur un întreg concept popular cu privire la zilele săptămânii, în cadrul căruia se profilează două perechi temporale dihotomice: timp sacru/profan și timp fast/nefast. În această paradigmă temporală, Duminica, în opoziție cu celelalte zile, este cea mai importantă și prin excelență sacră: „Din toate zilele, Duminica e cea mai mare, căci Duminica este ziua Învierii Domnului Hristos” (*ibidem*). Statutul sacru al celorlalte zile însă este variabil și depinde inclusiv de sfinții protectori: „Luni e a Sfinților Arhangheli, Marți e a Sfântului Ilie, Miercuri e ziua Maicii Domnului, întru cinstea ei să postește, Joi e a Sfântului Nicolai, Vinerea e a răstignirii, Sâmbăta e a morților” (*ibidem*, p. 217).

Deducem din culegerea Elenei Niculiță-Voronca că zilele săptămânii pot fi faste sau nefaste, de post sau de dulce, și mai ales că pot fi sanctificate, inclusiv prin angajament personal al individului, căci „Dacă te apuci a ține vro una, trebuie numaidecât s-o păzești, să n-o smintești cu nimic, c-apoi e mai rău” (*ibidem*). Așadar, gradul de sfințenie atribuit unei zile se poate amplifica în funcție de anumite circumstanțe, dar și de dorința individului. În consecință, calendarul popular românesc a înregistrat în diferite zone o creștere considerabilă a numărului zilelor de sărbătoare care nimeau sub incidența tabuului de muncă, fapt ce a dus la apariția unor povești și cântece ironice consemnate în culegerea folcloristei bucovinene: „În an, sunt atâtea sărbători mărunțele și atâtea sărbători își fac femeile, mai ales acele care nu voiesc să lucre, că dacă te vei potrivi și nu-i lucra, nu-i avea nici cămeșă pe trup (Mahala)” (*ibidem*, p. 222).

Cu referire la această aglomerare de sărbători și interdicțiile care le însoțesc, Antoaneta Olteanu preciza că

„prescripțiile (fie că era vorba de recomandări sau de tabuuri) nu se adresau în egală măsură tuturor membrilor comunității. În cea mai mare parte ele cunoșteau o diferențiere sexuală, pe categorii de vârstă sau ocupații, pe regiuni etc., și numai adunarea lor la un loc face posibile confuzii de cele surprinse de satirele populare, în care era sancționată abundența sărbătorilor și a prescripțiilor alocate zilelor săptămânii, astfel încât nimeni nu mai putea să muncească deloc” (Olteanu 2001, p. 693).

Caracterul sacru al zilei de Duminică se probează anume prin interdicțiile care funcționează direcționat spre cinstirea sărbătorii prin rugăciune și excluderea oricărui tip de muncă asociate profanului și care nu are alt scop aparent decât de a se îngriji de nevoile temporare ale vieții. În categoria interdicțiilor intră și activitățile care presupun contactul cu impurul sau vulgarul, cum ar fi hrănitul câinelui:

„Duminica, chiar dacă faci foc, din acea mâncare să nu rămâie pe altă zi, că e păcat. Dar mai tare să te păzești să nu tai nimic: lemne, păseri, chiar nici pintrijel în mâncare, că tai pe Sf. Duminică” (Mihalcea); „Cânelui să nu-i dai de mâncare duminica tare de dimineață, că e păcat” (Roșă); „Duminica nu e bine ca omul să doarmă cât timp preotul slujește în biserică, căci nu se apropie sfinții 40 de zile de el” (D-I David, com. Buhalnița)” (Niculiță-Voronca 1998, p. 220).

Încălcarea tabuului muncii în ziua de Duminică se soldează cu sancțiunea păcatului. Sfânta Duminică în această privință este de o intransigență înfricoșătoare:

„O femeie leneșă, odată, tot ținea toate sărbătorile, ba și în zile de lucru nu voia să lucreze, așa că, murind, nu a avut cămeșă cu ce s-o îmbrace, ședea pe laiță goală. Dar, de demult, îmblau zilele pe lume. Au venit toate sărbătorile de peste an și toate zilele la femeia ceea și au început a se mira cum de nu are cămeșă. Femeile au început a le spune că n-a lucrat nimic și a ținut prea multe sărbători. Eu ași fi iertat-o, zice o sărbătoare, dacă lucra de ziua mea. Pai eu ași fi iertat-o, zice alta, numai să nu fi stat moartă goală. Și tot așa, au zis toate sărbătorile c-ar fi iertat-o. Să fi tors numai câte un fir în toată sărbătoarea, și ș-ar fi făcut cămeșă! Da Sf. Duminică zice: Ba eu n-ași fi iertat-o, dacă ar fi tors în sărbătoarea mea! Toate zilele te iartă dacă lucrezi, numai duminica nu!” (*ibidem*, p. 221).

Asociat bucuriei Învierii, caracterul fast al sărbătorii se răsfrânge și asupra celor născuți în această zi și „cine se naște duminica e vesel” (*ibidem*).

Spre deosebire de Duminică, sacralitatea zilei de Luni este de natură magică, raportându-se la dihotomia timp fast/nefast. Acestei zile i se asociază ideea sporului, a începutului, de obicei benefic, dar riscul ca orice întreprindere nereușită să se extindă, prin analogie, asupra întregii săptămâni, impune superstiții prin care se interzice să dai/împrumuți lucruri din casă la începutul săptămânii. Această interdicție, pe care o putem numi convențional de „generozitate” tabuizează gestul în

sine de „a da” ca expresie a risipei, infertilității, nenorocului: „Luni să nu dai fruct din casă, sare, făină pentru vite, că poate să dea vro boală, mai ales la lună nouă (Mahala)” (*ibidem*, p. 222).

În virtutea faptului că majoritatea informatorilor din culegerea Elenei Niculiță-Voronca erau femei, analiza credințelor expuse în volum reflectă și percepția imaginarului feminin despre pericolele care planează asupra gospodăriei. Se pare că frica „să nu se împrăștie găinile” este cea mai frecventă cauză în apariția interdicțiilor legate de ziua de luni. Ca să se țină grămăjoară suratele, femeile din Bucovina luna nu trebuie să dea afară din casă gunoiul sau cenușa. Și acțiunile reprobabile sunt tabuizate la începutul săptămânii din aceeași cauză a riscului de perpetuare: „Lunea să te păzești, să nu te sfădești cu nime, să nu bați, să nu fii mânios, că ești așa toată săptămâna. Cum îți merge luna, îți merge toată săptămâna, și mai ales luna cea întâi la începutul lunei” (*ibidem*, p. 224).

Deși munca în general este încurajată în această zi, în virtutea caracterului benefic pentru anumite activități și nefast pentru altele, credințele negative asociate zilei de luni poartă un caracter foarte detaliat: „Luni dimineața, până la răsăritul soarelui, nu se lucrează, că se cheamă că e tot duminică”; „Nu să lucrează până nu vezi urmă de vită înaintea casei, că atunci să cheamă că-i târzior”; „Luni de faci leșie, n-ai smântână” (*ibidem*). Acțiunea care cade cel mai des sub incidența interdicției în zilele de sec (luni, miercuri, vineri) este lăutul care, conform unor informatori din culegere, ar fi provocat văduvia, ar atrage ura oamenilor, sau ar duce la invazia ploșnițelor. „Luni să nu te lai, că te ia bătrân. Luni e Sf. Nicolai. Barbatul sau femeia de să lau luni rămân văduvi. Luni e văduvoi (Botoșani, Mihalcea)” (*ibidem*).

Vinerea este una dintre cele mai sacre și controversate zile, „e jumătate de duminică”, „foarte rea și năpăstoasă”, motiv pentru care se „ține” prin post și nelucrare „pentru iertarea păcatelor, pentru ochi, pentru durere de cap” etc. Spectrul interdicțiilor acestei zile este foarte variat și vizează atât activitățile „spurcate” (lăutul, spălatul, tăiatul unghiilor), cât și cele pozitive (cusutul, torsul, făcutul pâinii, umplutul borșului, măturatul). Ascetismul alimentar perceput de imaginarul popular ca purificare sacră este determinant pentru ziua de vineri „Vinerea cine o postește, tare e de ajutor pentru orișice va pune gând” (*ibidem*).

Postul, ca perioadă care premerge fastului sărbătorii, se caracterizează, în primul rând, prin tabuuri alimentare stricte: „În ziua de Ajun nici pește nu se mănâncă, pentru că e cu sânge. Nu se mănâncă nimic ce e cu sânge, pentru că Maica Domnului a fost plină de sânge. Să mănâncă numai cât aceea ce rodește pământul: bob, bureți etc. (Mihalcea)” (*ibidem*, p. 59).

Referitor la natura specifică a postului, Emile Durkheim consideră că acesta, prin ricoșeu, exercită asupra individului o importantă acțiune pozitivă. Din cauza barierei care separă sacralul de profan, „omul nu poate întreține raporturi intime cu lucrurile sacre decât cu condiția de a renunța la tot ce este profan în el însuși. Nu poate duce o viață religioasă cât de cât intensă decât dacă se retrage într-o măsură

mai mare sau mai mică din viața cotidiană” (Durkheim 1995, p. 284). Postul reprezintă deci, într-un anume sens, condiția de acces către sacru. Interdicțiile postului nu se limitează la a proteja ființele sacre de contactele vulgare, ci acționează asupra credinciosului însuși, a cărui stare o modifică în sens pozitiv. Cel care s-a supus ascetismului nu mai este cel care era înainte. În această perspectivă, Durkheim explică esența postului drept abținere de la un lucru util corespunzător necesităților umane cotidiene. Ascetismul bazat pe abținere severă de la activitățile profane este condiția de accedere către sacralitate. „Ascetul pur este un om care se ridică deasupra oamenilor și care dobândește o sfințenie deosebită prin post, veghe, reclusiune și tăcere, într-un cuvânt prin privațiuni, și nu prin acte de pietate pozitivă (ofrande, sacrificii, rugăciuni etc)” (*ibidem*, p. 287).

În culegerea Elenei Niculiță-Voronca se consemnează în repetate rânduri importanța postului pentru existența țăranului român: „Posturile însumă mare lucru înaintea lui Dumnezeu. Cine postește mare dar își câștigă și sunt de mare ajutor”; „Cu postul, cu rugăciunile și cu faptele cele bune să capătă împărăția ceriului” (Niculiță-Voronca 1998, p. 234). În contradicție cu declarațiile informatorilor din capitolul rezervat postului, cu privire la valoarea spirituală și importanța purificatoare a abținerei („în postul cel mare să abțin de la orice petreceri, să abțin de la cântec; numai a cânta din fluier, zice că nu e păcat” – *ibidem*), foarte multe credințe și superstiții din culegere atribuie postului funcții practice. Postul se recomandă a se ține pentru roadă, pentru măritat, pentru noroc, pentru dușmani sau ca să nu mănânce vrăbiile semințele de pe lan. Ca și în cazul altor interdicții magice, funcția postului în imaginarul popular, în cele mai multe cazuri, este utilitar practică.

În concluzie, deși timpul sacru este perceput ca atare de țăranul român, cinstirea sărbătorilor implică în mod indispensabil o componentă pragmatică. Din multitudinea de interdicții care jalonează timpul festiv, tabuul muncii este cel care previne amestecul lumilor și protejează sacralitatea sărbătorii de imixtiunea cotidianului profan. Interdicțiile zilelor săptămânii însă sunt raționalizatoare și au drept scop protejarea individului de eventuale pierderi sau calamități.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Berdan 1998 = Lucia Berdan, *Elena Niculiță Voronca, folcloristă și scriitoare*, în Niculiță-Voronca 1998.
Bîrlea 1974 = Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii românești*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974.
Durkheim 1995 = Emile Durkheim, *Formele elementare ale vieții spirituale*. Traducere de Magda Jeanrenaud și Silviu Lupescu. Prefață de Gilles Ferréol, Iași, Editura Polirom, 1995.
Eliade 1995 = Mircea Eliade, *Sacralul și profanul*. Traducere de Brîndușa Prelipceanu, București, Editura Humanitas, 1995.

Niculiță-Voronca 1998 = Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*. I. Ediție îngrijită de Victor Durnea. Studiu introductiv de Lucia Berdan, Iași, Editura Polirom, 1998.

Olteanu 2001 = Antoaneta Olteanu, *Calendarele poporului român*, București, Editura Paideia, 2001.

THE RESTRICTIONS OF THE SACRED TIME REFLECTED IN THE
COLLECTION OF ELENA NICULIȚĂ-VORONCA, *THE CUSTOMS AND
BELIEFS OF THE ROMANIAN PEOPLE*
(Abstract)

In the collection of Elena Niculiță-Voronca, *The Customs and Beliefs of the Romanian People Gathered and Placed in Mythological Order*, have a particular role in the beliefs regarding the popular holidays and the taboos related to them. The author noted the attitude of peasant respect towards Sunday and the main Christian holidays in which any activity for the benefit of the individual is prohibited. Although the sacred time is perceived as such by the Romanian peasant, the celebration of the holidays necessarily involves a pragmatic component.

Cuvinte-cheie: *tabu, imaginar popular, sărbătoare, post, timp sacru/timp profan.*

Keywords: *taboo, popular imaginary, celebration, fasting, sacred time/profane time.*

Universitatea de Stat „Dimitrie Cantemir”
Chișinău, str. Academiei, 3/2,
Republica Moldova
tat.potyng@gmail.com

DISCURSUL INTERIORITĂȚII ÎN ROMAN ȘI NAȘTEREA SUBIECTULUI ÎN CULTURA ROMÂNĂ MODERNĂ

1. Plec de la o întrebare care stă la baza unui studiu al lui Dipesh Chakrabarty din 1999, *Cruzime domestică și nașterea subiectului*: cum participă tehnicile romanesci ale interiorității la formarea unui subiect modern? E o întrebare care vizează înscrierea introspecției în spectrul larg de practici ale subiectivității prin care societatea încadrează autonomia și singularizarea indivizilor. Ca studiu de caz, comparatistul indian urmărește condiția văduvei reflectate în literatura bengaleză dintre 1850 și 1920. În centrul acestor ficțiuni stă dorința de a iubi și de a fi iubită a unei femei condamnate de societate la reținere și negare de sine după dispariția soțului. Tradiția și rațiunea publică îi interzic să mai aibă o viață afectivă, iar ritualurile comunitare sunt menite să asigure gestiunea și controlul impulsurilor sale emoționale. În acest context, interioritatea devine unica resursă de realizare individuală pleneră: aspirația personajului de a se împlini ca subiect, de a-și decide dorințele și de a-și trăi iubirea – în raport cu care își construiește propria identitate – nu se poate realiza decât în forul intim, în mod necesar departe de societate. Vocea care îi exprimă dorințele poate fi auzită numai prin tehnici introspective. Văduva nu își percepe individualitatea și orizontul infinit al propriei dorințe decât investind intimitatea și statutul ei excepțional în raport cu cadrele sociale normative ale propriei comunități. Faptul că pentru a reprezenta dorințele văduvei literatura bengaleză explorează domeniul interiorității, faptul că realizarea unei subiectivități se sprijină pe caracterul exclusiv și necomunicabil al introspecției arată semnificația politică a sondajului interior. Mi se pare important de subliniat că pentru a interpreta această funcție socială a interiorității Chakrabarty ține să comenteze tensiunea dintre raționalitatea universalizantă a spațiului public și domeniul afectivității din care emană singularitatea subiectului modern:

„Pentru ca subiectul modern să se nască, pasiunile, sentimentele trebuiau să fie localizate în spirit și să întrețină o relație specifică cu rațiunea. Această relație e pedagogică. Pasiunile și sentimentele trebuiau să fie ghidate de rațiune, pentru ca cel care le trăia să fie un subiect modern. În același timp, o relație conflictuală se leagă între pasiune și rațiune din cauza caracterului lor contradictoriu. Această luptă a marcat interioritatea subiectului” (Chakrabarty 2009, p. 204)¹.

Dintre raporturile pe care pasiunea le poate întreține cu raționalitatea publică în modernitate, universul interiorității angajează varianta cea mai conflictuală. „Lupta” pe care o evocă Chakrabarty are aici un sens politic: individul care trebuie să se refu-

¹ În absența altor precizări, traducerea în română îmi aparține.

gieze în sine ca să își trăiască dorința, care nu poate să și-o exprime în vorbele „tribului” și să și-o manifeste în spațiul comun, implică o formă a autonomiei subiective care îl plasează – prin chiar gestul interiorizării – într-o margine socială. Simpla prezență a sondajului interior actualizează o dimensiune conflictuală în raport cu rațiunea publică și definește subiectivitatea prin înfruntarea atât a logicii universalizante, cât și a tradițiilor comunitare. Dacă ceea ce se poate spune și gândi în spațiul comun e structurat implicit de norme ale raționalității universale, interioritatea amenajează un interval în care își găsesc locul voci marginalizate, care reflectă în același timp o realitate a excepției (în raport cu ceea ce e rezonabil) și una a excluderii (în raport cu valorile asumate și admise de comunitate). Întrebarea comparatistului indian vizează în acest context măsura în care autonomia individului și capacitatea sa de a investi liber un obiect al dorinței depind de existența unui asemenea spațiu neintegrat. Ce dorință reclamă, pentru a se exprima, un interval separat și complet inaccesibil societății? E o încercare de a înțelege, dincolo de optimismul ideologiilor emancipatoare, dificultatea politică de a stabili autonomia subiectului în modernitate. Din acest punct de vedere, problemele de vocalizare interioară nu sunt doar probleme tehnice ale reprezentării gândirii, ci probleme sociale și culturale: analiza psihologică se angajează într-o cursă pentru emancipare, situându-se de partea unei marginalități și a unei depozedări de voce, devenind o forță activă într-un conflict social pentru drepturi individuale.

2. Ceea ce desprind de aici e posibilitatea unei analize a introspecției care nu e centrată pe „cum”, pe tehnici și pe virtuozitatea procedurilor de consemnare a gândirii, ci pe „ce”, pe „cine” și „de ce”. Adică pe conținuturile pe care ficțiunea le vehiculează în forma sondajului interior. Ceea ce mă interesează în reprezentările interiorității în literatura română, ca discurs care participă la construcția subiectului în modernitate, e posibilitatea unei abordări tematice, cu evidente implicații culturale și politice. Întrebarea pe care mi-o pun e cât se poate de simplă, vizând justificările anchetei interioare: de ce s-au sondat conștiințe în spațiul românesc? Ce dorințe trebuiau să se facă auzite astfel? Cine se „instalează” într-un asemenea interval, alegând să se exprime în afara spațiului public și să se refugieze într-o margine socială? Sau aceeași problemă, altfel formulată: cine a avut nevoie de intimitate pentru a-și realiza și manifesta autonomia individuală? Sunt întrebări adresate întregii istorii de 170 de ani a romanului românesc, fără să cred totuși că există un singur răspuns, un singur motiv pentru a sonda interiorități, o singură dispoziție a conștiinței și o singură temă a neintegrării sociale. Dimpotrivă, presupun că raportarea interiorității își schimbă referințele în funcție de regimurile politice, juridice sau economice care guvernează afirmarea individului în societatea românească. Ficțiunea vieții interioare înscenează alte marginalități la 1860, prin eroul romantic al unui roman de mistere, decât la 1960, prin figura unui activist de partid. Întrebarea rămâne însă aceeași: de ce a fost nevoie ca personajul să fie construit mai degrabă în spațiul particular – și marginal – al gândirii decât în spațiile comune ale acțiunii sau ale conversației?

Această abordare presupune renunțarea la asocierea dintre figurile interiorității și laborioasa metodă de analiză psihologică dezvoltată în romanul dintre cele două războaie. Înainte să discutăm dintr-o perspectivă culturală despre explorarea sufletului în discursul ficțional, trebuie să ne eliberăm de „prestigiul” introspecției. Și asta dintr-un motiv ușor de înțeles: focalizarea asupra tehnicii introspective a deplasat atenția de la relevanța socială a interiorității. Din punct de vedere sociologic, ascensiunea romanului analitic, pregătită prin diverse experimente formale la sfârșitul secolului al XIX-lea (Jenny 2002), a însoțit procesul de autonomizare a câmpului literar. Modelul lui Joyce și Proust, care a devenit un veritabil mit transnațional al literaturii după 1920, a definit discursul interior prin virtuozitatea tehnicilor de notare a fluxurilor conștiinței, prin inventivitatea estetică și prin atitudinea „științifică” de observare a fenomenului gândirii. În acest sens, o cercetare asupra evoluției limbii literare în Franța a arătat că momentul de glorie al introspecției corespunde constituirii unui limbaj artificial, printr-un efort de reelaborare masivă a codurilor prozei: „un obiect eminamente literar, rupt de practica comunicatională” (Philippe, Piat 2008, p. 105). Tehnica introspecției nu se inspira din vorbirea curentă, nu mobiliza experiența comună a sentimentului sau a gândirii, nu implica statutul social al subiectului. Într-un cuvânt, susținea o reprezentare a interiorității lipsită de contact cu societatea. Chiar dacă acest model a intrat în declin imediat după 1940, el a marcat pe termen lung conștiința studiilor literare, făcându-le să ignore anvergura și conexiunile culturale sau politice ale discursului interior. Pe de-o parte, a promovat excepționalitatea romanului în raport cu alte discursuri – memorii, autobiografii, confesiuni și mărturii religioase, juridice ori polițienesti, anchete medicale sau etnografice –, care toate participă la construcția subiectivității și constituie ceea ce Chakrabarty numește o „arhivă a interiorității”. De cealaltă parte, a marcat excepționalitatea introspecției între modurile de observare psihologică, ignorând lunga și variată istorie a reprezentărilor gândirii. Numai în intervalul unui secol, Gilles Philippe identifică trei convenții de redare a interiorității în discursul ficțional în proză, care angajează resurse epistemice, lingvistice și de semiotică a interiorității (*ibidem*, p. 118–119): o scriitură a „fenomenului” interior, ilustrată în literatura franceză după 1860; o scriitură a conștiinței, de factură „fenomenologică”, legată de influența romanului proustian sau joycean între 1920 și 1940; o scriitură a operațiilor mentale și a stratificărilor palierelor de reprezentare psihologică, exploatată după 1950 și influențată de cognitivism. Dar, într-un sens foarte larg, tot de domeniul interiorității și tot de o construcție a subiectului țin și observațiile mult mai modeste ale unor tulburări interioare, o roșeață, o paloare, o îngălbenire, un tremur al vocii, o tăcere, existente deja în primele ficțiuni în proză din literatura română. De aceea, din punctul de vedere pe care îl adopt aici, observațiile fizionomice rătăcite în romanele de mistere ale lui G. Baronzi și I. M. Bujoreanu, tehnicile intimității în proza lui Traian Demetrescu pot fi la fel de semnificative ca virtuozitatea analitică din romanele Hortensiei Papadat-Bengescu ori Anton Holban.

Să mai observ și faptul că în cultura română, în virtutea unor mecanisme de distincție socială și culturală, analiza psihologică a fost asociată, de la Maiorescu până la Călinescu, cu rafinamentul unor categorii sociale superioare, cu „complicațiile sufletești ale societății înalte”. Sinteza lui Al. Protopopescu (1978, p. 31–77) a arătat în ce măsură, între 1880 și 1940, dezbaterile despre analiza interiorității a însoțit emergența modernității, funcționând ca un indicator al stadiului de dezvoltare a societății românești. Sondajul interior s-a refuzat, cum spunea Călinescu, „nației noastre de rurali” (*apud ibidem*, p. 52). Nu întâmplător, eroii romanului interbelic de analiză psihologică reflectă, prin frământările lor sau prin statutul lor social, proiectul național sau de modernizare a țării: Apostol Bologa, Emil Codrescu, Fred Vasilescu ilustrează modernitatea, patriotismul, profesionalizarea, din poziții centrale în raport cu structura societății românești. Supralicitarea unor asemenea cazuri, adică focalizarea aproape exclusivă a comentariului critic asupra a ceea ce s-ar putea numi un canon al analizei psihologice, a [dacă subiectul e multiplu: supralicitarea și focalizarea; dacă focalizarea etc. consideri că este apozitie, atunci pune virgulă după psihologice și, eventual, un adică înainte de focalizarea] determinat orbirea față de diversitatea eroilor interiorizați, față de eterogenitatea lor socială și față de logicile culturale și istorice care impun apariția lor înainte și după epoca interbelică. În același timp, a făcut improbabilă o discuție despre „marginalitățile” angajate de reprezentarea interiorității, despre excludere și deposare.

În sfârșit, înscrierea discursului interiorității între practicile subiectivității pune o problemă de instrumentar, pentru că valorile vehiculate în forul intim trebuie corelate cu alte dispozitive de asigurare a autonomiei individuale în modernitate. Interioritatea se definește într-un joc de tensiuni, în raport cu modalități alternative de manifestare a subiectului și a dorinței sale singularizate. Dacă citim din această perspectivă romanul lui Bolintineanu din 1862, *Elena*, vom observa că viața interioară a celor două personaje centrale, Elescu și Elena, se exprimă într-un microsistem de opoziții: ea se definește prin contrast cu conversația de societate, în care ambii eroi sunt izolați și stigmatizați, și prin diferențiere față de tipul social al parvenitului, definit prin reușită financiară sau ascensiune socială. Or, cele două teme, „conversația de salon” și „parvenirea”, indică două modalități de afirmare individuală, prima care se sprijină pe raționalitatea spațiului public și pe capacitatea indivizilor de a participa în mod egal la aceasta, cea de-a doua, care implică talentul și capacitatea indivizilor de a-și urmări interesul personal. Acestea corespund unor cadre legale, economice sau politice. Ele pot fi raportate, de pildă, la cele două mari „căi” ale practicii guvernamentale pe care le distinge Michel Foucault (2007, p. 49–52), „sistemul drepturilor omului” și „sistemul independenței guvernaților”, care asigură, prin interpretarea și folosirea legilor, precum și prin construcția instituțiilor sociale, atât guvernanta, cât și posibilele conduitele individuale. În funcție de aceste sisteme de practici se disting două seturi de valori care determină acțiunea liberă a indivizilor și aspirațiile lor singulare: unul determinat juridic, ca drept al fiecărui individ de a-și conduce propria existență, bazat pe „axiomatica egalitară și

revoluționară”, celălalt determinat economic și utilitarist, în funcție de capacitatea fiecăruia de a-și folosi optim resursele, acționând ca „antreprenor al propriului destin”. Ceea ce vreau să subliniez e faptul că, pentru modernitate, câmpul posibilităților de construcție a subiectului este determinat prin raportare la anumite cadre sociale prestabilite și că figurile și temele literare ale introspecției trebuie citite ținând cont de dispozitivele și practicile prin care o societate gestionează autonomia individului. O asemenea perspectivă mă face să nuanțez întrebările legate de construcția subiectului prin tehnicile interiorității în roman: nu numai cine are dreptul să ocupe spațiul interior, ci și în virtutea a ce, împotriva cui și a căror valori. Ce legitimitate socială – juridică, economică sau politică – e chestionată sau convocată în stabilirea acestui domeniu al autonomiei individuale?

3. Ca segment îngust al acestui șantier, vreau să urmăresc o figură recurentă la începuturile romanului românesc: suferința datorată absenței familiei. O serie de romane apărute în a doua jumătate a secolului al XIX-lea au în centru personaje „orfane”, care și-au pierdut părinții, nu i-au cunoscut etc. Or, din această categorie fac parte tocmai cei cărora li se atribuie o voce interioară: cei care gândesc, visează sau simt – adică eroii care populează ficțiunile subiectivității – sunt construiți în jurul unei traume a abandonului. Personajele cu interioritate se sprijină în datele lor biografice pe un deficit familial, și acesta nu doar în sensul unei filiații obscurizate, ci chiar în sensul unei absențe a iubirii. Sunt personaje cărora le lipsește dragostea unei mame, a unei surori ori a unei iubite, și pe acest „gol” originar se grefează toate evoluțiile lor ulterioare, abandonul justificând acțiunile, reacțiile afective în fața evenimentelor și, mai ales, experimentarea intensă a propriei interiorități.

Se poate reconstitui această schemă de elaborare a personajului în *Cum iubim*, romanul lui Traian Demetrescu din 1896. Prezentat de la început ca un „copil orfan, sărac, ajutat de un unchi bogat și zgârcit să-și termine studiile universitare la București” (Demetrescu 1896, p. 15), construcția protagonistului e strâns organizată în jurul absenței mamei, de care e legată capacitatea sa sensibilă și atitudinea predominant afectivă în fața vieții. Detaliul că locul mamei a fost ocupat de un unchi „bogat și zgârcit” nu e întâmplător. El vorbește despre faptul că pentru acest erou traseul de evoluție personală și de expresie a dorințelor s-a bifurcat: nu reușita materială și valorile economice măsoară autonomizarea sa ca individ, ci altceva, care depinde de absența mamei și a acțiunii ei afective. Personajul se instalează într-un spațiu alternativ de construcție a sinelui în care devine esențială compensarea abandonului familial și identificarea unor substitute ale căldurii materne. Astfel e, de pildă, predilecția lui pentru artă:

„Era parcă o înțelegere, o apropiere mai intimă între această artă și sufletul său. Se gândea că muzica poate ține locul unei mume, al unei iubite chiar. Glasul unei mume, dezmiertările unei iubite nu sunt și ele armonii?” (*ibidem*, p. 19).

Tot un substitut e și proprietăreasa la care stă în gazdă, descrisă în funcție de tendința ei maternă, ca disponibilitate nesatisfăcută pentru ocrotire și mângâiere:

„Femeia aceasta, care dorise în toată viața ei să aibă un copil, simțea vecinic nevoia de a mângâia și-a iubi. Când n-avea cui spune o vorbă de alintare sau de dragoste, își lua cățelușă în brațe și o dezmiarda, și o săruta ca pe un copil” (*ibidem*, p. 14).

Nevoia maternă a personajului masculin se corelează cu impulsul simetric al personajelor feminine de a îngriji, fără ca, totuși, o asemenea prezență să rezolve problema deficitului familial. În fond, afecțiunea obținută prin transfer nu face decât să măsoare absența autenticei călduri materne:

„Omul, care rămăsese orfan încă din leagăn, care nu cunoscuse limba dezmierdătoare a mumei, se înduioșa lesne și devenea trist: cât de divină, cât de binefăcătoare trebuie să fie mângâierea unei mume, dacă chiar mângâierea unei femei străine îi îndulcea și îi însenina sufletul” (*ibidem*, p. 16).

Ceea ce ar mai trebui subliniat e faptul că protagonistul se mișcă într-o atmosferă străbătură de puternici curenți afectivi. Îl vedem întreținând relații de atașament cu diverse suvenire, cutiuțe, șuvițe, fotografii etc., într-un univers mărunț al obiectelor fetișizate și investite subiectiv, despre care psihanaliza ar spune că reflectă un stadiu infantil al obiectivării dificile:

„Într-o altă cutiuță dete peste portretul mic al mamei sale, încadrat într-un medalion de argint. Nestor deschise medalionul, îl apropie de ochi și șopti aproape mașinalmente: Mama...” (*ibidem*, p. 19–20).

În acest univers predisus la interioritate, obiectele mai sunt încă parte a eului, nu a lumii, ca și cum personajul nu ar fi străbătut încă toate etapele de percepție a unei existențe separate de sine. Eroul se instalează într-un „dîncoace” de viața publică, ca un copil angajat încă într-un cadru intim și apropiat, definit în mod esențial de prezența (sau absența) afecțiunii materne.

Important mi se pare faptul că ceea ce asigură conținutul interiorității ține de raportul protagonistului cu familia. Finețea senzorială a personajului, construcția lui ca figură contemplatoare și visătoare, natura sa pasivă care îl predispune la frământări interioare mai degrabă decât la acțiune sunt strâns condiționate de trauma abandonului. Fără acest element, caracterul eroului ar fi fost inapt pentru interioritate.

„Ah, dacă ochii aceștia frumoși i-ar fi văzut vii, mângâietori și senini – subliniază naratorul în fața fotografiei a mamei – pornirile firii sale ar fi fost poate altele: mai bune și mai hotărâte” (*ibidem*, p. 21).

Asigurarea intimității poartă în codul său afecțiunea maternă și, prin reflex negativ, suferința părăsirii. Traian Demetrescu evocă și în alte locuri asocierea dintre ficțiunea subiectului și suferința abandonului. Găsim în *Intim*, care reprezintă pentru o întreagă generație temele dominante ale interiorității, o asemenea explicitare:

„Totdeauna am simțit adânc nevoia unei îngrijiri delicate, unei afecțiuni sincere, setea unei atmosfere de sărutări, de consolări, de bunătate. Viața ar fi dulce dacă ne-am iubi totdeauna. Iubirea ne face mai buni. Golul nepăsării, frigul lipsei de mângâiere,

care mă înconjură uneori, mă întunecă, mă îndeamnă către o mizantropie eternă” (Demetrescu 1894, p. 25).

Putem observa caracterul particular al acestei interpretări a „orfanității” în contextul discursului românesc al interiorității. Tema apare devreme în literatura română și o găsim, de pildă, în piesa de teatru din 1845 a lui Costache Bălăcescu, *O bună educație*. Galantescu, pretendent la mâna unei tinere de familie bună, nu își cunoaște părinții. Iată dialogul dintre el și un reprezentant al autorității:

„Galantescu: «Cât pentru părinții mei, sunt nobili, cu toate că nașterea mea e acoperită de mister».

Căpitanul: «Părinți nobili și nașterea acoperită cu un mister, cu alte vorbe va să zică că d-ta ești născut din flori, și aceasta nu-ți dă drept să poți d-ta ieși noaptea din barieră afară și să vrei a te căsători cu coconița fără pasport. Eu voi să știu de unde ești d-ta»” (Bălăcescu 1956, p. 168).

În acest cadru, semnificația temei e legată de reforma societății românești și de emergența noilor forme de viață. Personajul care apare de nicăieri, fără părinți, fără familie, fără descendență și nume – în fapt fără un trecut cunoscut – e un semn al timpurilor în schimbare și al incertitudinii care le e asociată. E un străin care aduce în casă nu numai obiceiuri și conduite noi, ci și un regim de viață și de acțiune imprevizibil. Condiția sa orfană reprezintă în fond non-omologarea schimbării sociale. De aceea, deznodământul prezintă suprimarea acestei condiții – personajul își descoperă părinții și e complet integrat social –, „orfanitatea” lui nefiind decât periclitarea provizorie a unui mod de viață patriarhal.

În schimb, asocierea condiției „orfane” cu interioritatea în roman modifică substanțial reverberațiile sociale ale temei. Se poate constata acest lucru în romanul epistolar al lui Bolintineanu din 1855, *Manoil*, unde absența familiei e definitorie pentru protagonist. Manoil notează încă din prima scrisoare:

„societatea de femei frumoase și spirituale întru care mă aflu adaog farmecul acestui loc încântător. Ce femei! Ce viață dulce!... Ah! Bunurile vieții nu cunoscusem până aice și ades ziceam în mine: «Am trăit și traiul este amar!». Ce vrei, dragul meu? Eu nu cunoșteam ce fericire gustă acela care are o familie: pân-a nu mă naște, moartea a secerat pe tatăl meu; pân-a nu cunoaște lumea, maică-mea s-a dus după tatăl meu; am trăit și am crescut, până la vârsta aceasta, străin ca un copil picat din lună” (Bolintineanu 1993, p. 7).

Faptul că personajul nu are pe nimeni pe lume revine frecvent în text, după cum, cu aceeași insistență, apare obsesia relației fraterne sau materne. Grupul de femei se organizează în jurul lui Manoil în funcție de câteva roluri familiale: dacă doamna Colescu e „mamă”, Zoe e „soră”. „Cât vei fi aice, nu vei fi singur; eu te-oi iubi și te-oi îngriji ca pe un frate!” îi spune aceasta (*ibidem*, p. 25). Acest tip de atașament e reamintit de mai multe ori pe parcursul romanului. „Cum nu sunt eu sora dumitale!” (*ibidem*, p. 53), exclamă Zoe, pentru ca puțin mai târziu să afirme că are nevoie de un frate („aveam trebuință de un frate”, *ibidem*, p. 57). Manoil își declară afecțiunea în aceiași termeni: „am stimă și amicie ca pentru o sor” (*ibidem*, p. 62). Printr-o formulare asemănătoare e caracterizată Smărăndița, care se poartă tot ca o

„soră”: „Eu șezui lângă Mărioara, având în față pe buna Smărăndița, care îngrijea de mine ca de un frate” (*ibidem*, p. 41). De altfel, aceste apelative sunt recurente în narațiune și, printr-un fel de contagiune, modelează aproape toate raporturile umane. Frosa, intrată mai târziu în scenă, o iubește și pe Zoe ca pe o soră (*ibidem*, p. 63, 64), și pe Manoil ca pe un frate (*ibidem*, p. 66). Tot aici trebuie remarcată și infantilizarea lui Manoil, pe care mai toate personajele îl tratează ca pe un „copil”. „Ești copil” îi spune Mărioara (*ibidem*, p. 28, 29), „sunt copil” recunoaște el (*ibidem*, p. 33) etc.

Semnificația socială a acestei figuri ține de ceea ce Axel Honneth numește, prelungind o reflecție a lui Hegel, „recunoaștere prin iubire”: „relație de recunoaștere în mod necesar legată de existența corporală a ființelor concrete, care își poartă reciproc o afecțiune particulară” (Honneth 2000, p. 162). Ca frate, copil sau amant, personajul se construiește într-un raport specific, strict în interiorul familiei, condiționat de dragostea maternă sau fraternă. Recunoașterea prin iubire implică afecțiunea particulară pe care familia o revărsă asupra sa, consolidându-i încrederea în sine și construindu-l ca subiect autonom, ca loc al dorințelor și al aspirațiilor. De aceea Manoil e asigurat de mai multe ori că e iubit de toți (Bolintineanu 1993, p. 56) sau că toată lumea îl dorește (*ibidem*, p. 36). Ceea ce trebuie subliniat e aspectul particular al acestei sfere a autonomiei individuale, atât de strâns condiționată de prezența și acțiunile unei alte persoane, încât cu greu mai poate fi calificată ca autonomie. Modelul acestui tip de recunoaștere îl oferă schema relației dintre mamă și nou-născut. Într-un anume stadiu al dezvoltării personalității, copilul își câștigă încrederea în sine într-un joc cu autoritatea grijulie a mamei, care îl supune și îl confirmă în același timp. Este o relație în care, pentru individul în formare, singura modalitate de explorare a orizontului dorinței e negocierea dependenței față de grija maternă (Honneth 2000, p. 161–181). De aceea, cu femeile din jurul său Manoil nu stabilește o relație bazată pe libera adeviziune a partenerilor și pe statutul lor egal, ci un raport disimetric, bazat pe grijă – de o parte – și pe nevoie – de cealaltă. Protagonistul romanului o și spune: „Știi tu ce înseamnă viața de familie? Fără Smărăndița, fără Zoe, aș fi mort” (Bolintineanu 1993, p. 33). În virtutea acestui raport, Smărăndița și Zoe ajung să ocupe o poziție de autoritate. Ele îi controlează programul, dieta sau preferințele și tot de la ele Manoil primește ordine: „Voia este la mine”, spune una dintre eroine. Paradoxal, această cedare de control e ceea ce asigură autonomia personajului.

E de remarcat circulația acestor teme în primele vârste ale romanului românesc. Pentru evoluțiile incipiente ale prozei în secolul al XIX-lea, figurile „recunoașterii prin iubire” sunt frecvente și caracteristice. Se poate menționa în acest context romanul de mistere, unul dintre subgenurile definitorii pentru literatura română după 1860. În formula sa se realizează o asociere între marginalitatea socială și raporturile de familie amenințate. E un roman al mizeriei, al viciului, al exclușilor, care subîntinde o critică a raționalității publice din perspectiva deviațiilor și a excepțiilor. În același timp, e un roman al periclitării intimității, care vorbește despre familia pierdută, despre familia substituită sau despre o aventură a redescoperirii familiei. *Misterele Bucureștilor*, romanul lui G. Baronzi din 1862–1864, o

evocă pe Antistela Silvani, care a pierdut urma copiilor ei și încearcă să îi regăsească, aventura Telmei care se substituie fratelui ei Amlet și pornește în căutarea mamei etc. etc.. Motorul narațiunii și succesiunea frenetică a peripețiilor sunt alimentate aici de unul sau mai multe personaje care se află în căutarea părinților, copiilor, a originii sau a fraților. Dar chiar și în afara acestei căutări menite să compenseze un abandon, problema locului ocupat în familie e importantă în economia acestui gen de ficțiune. O să evoc în această privință un singur episod din același roman al lui Baronzi, cel care relatează povestea Anicăi Băloiu. Văduvă care și-a pierdut casa și statutul social după dispariția soțului, aceasta primește o propunere de găzduire din partea actualului proprietar. Ea ar putea reveni în vechea ei casă, cu condiția să accepte să îndeplinească mici sarcini menajere:

„Când ți-ei deretica patul, să dereteci și p-al meu; când ți-ei spăla rufele, să speli și p-ale mele. Cât pentru foc, făcându-l pentru dta, mă încălzesc și eu, căci ședem amândoi într-un loc. Precum vezi, nu te pui la vro osteneală pentru mine, ci făcând toate ale casei pentru d-ta, iau și eu parte la ele”.

E fără îndoială istoria unei declasări: cea care altădată era stăpână a casei e silită acum să revină într-o postură umilă, de chiriașă. Însă tema centrală rămâne aceea a statutului în familie. Frustrarea Anicăi Băloiu e determinată de faptul că statutul ei social nu e definit de rolul de soție sau de mamă, ci de munca pe care o prestează: „Zi mai bine că m-ai băgat bucătăreasă, femeie în casă și spălătoreasă, îi răspunsei eu. Doară că nu-mi plătești nici o lețcaie” (Baronzi 1962, p. 322). Și abia această pierdere a rolului în universul casnic, a atașamentului afectiv și a recunoașterii în familie, e ceea ce marchează definitiv eșecul personajului.

4. În contextul istoric în care apar primele forme ale romanului la noi, recurența acestui tip de recunoaștere a individului în cadrul discursului interiorității e un model anacronic, decalat în raport cu timpurile și cu logica istorică a societății românești. La sfârșitul anilor 1850, sunt disponibile mai multe modalități de confirmare a autonomiei individului. Pe de-o parte, dezideratele Revoluției pașoptiste și stabilizarea regimului constituțional după 1866 consolidează cadrul legal în măsură să garanteze egalitatea membrilor societății românești și recunoașterea juridică a indivizilor. De cealaltă parte, dezvoltarea economiei capitaliste în Principate, apariția unei conștiințe publice a importanței capitalului și a capacității indivizilor nu de a-l moșteni, ci de a-l produce permit o proiecție a subiectivității și a autonomiei ei bazate pe meritul personal și pe talent. Ambele corespund momentului istoric pe care îl traversează societatea românească: recunoașterea juridică face posibilă mobilizarea întregii populații a țării în procesele de producție și de creație a unei națiuni emergente; recunoașterea reușitei economice – sau a oricărui alt fel de reușită materială sau spirituală – face posibile carierele individuale, impunând figura subiectului care își făurește singur existența în funcție de capacitatea sa de a se folosi pe sine printr-un efort cumulativ, susținut pe termen lung.

Dar chiar și fără să îl raportăm la alte predispoziții sociale, juridice sau economice, discursul interiorității aduce în prim plan teme și figuri evocând nu numai un stadiu primitiv de constituire a personalității, ci și o formă de recunoaștere non-modernă, a cărei extrapolare la scara societății rămâne problematică. Cadrele modernității sunt menite să garanteze abilitatea individului de a acționa singur, eventual chiar împotriva societății – să îl înarmeze pentru o luptă cu ceilalți: gestul lui Rastignac care înfruntă „Parisul” e, în acest sens, prototipul unei autonomii concepute ca putere a individului solitar de a triumfa în fața rezistențelor sociale. Va fi, în aceste condiții, greu de înțeles și cu atât mai de greu de gestionat o capacitate a individului de a nutri dorințe și aspirații, experimentată în spațiul privat, dependentă de regimurile intimității și, mai ales, de atașamentul celor apropiați. Totuși, ceea ce pot remarca e faptul că în jurul acestor valori, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX, se configurează o poetică sau, poate ceva mai mult, o constelație de genuri și forme literare. Poezia posteminesciană, amintirile lui Creangă sau o parte a literaturii curentelor naționale propun, alături de discursul interior din roman, o tehnică de reprezentare a lumii, bazată pe legăturile „tari”, intens afectivizate, de dependență față de un număr restrâns de persoane. Ele sunt adesea orientate de valorile dorinței (atât de importantă în poezia eminesciană), ale griji și ale filtrării afective a realității (aflate în centrul lumii lui Creangă), precum și ale amintirii, care stabilește un raport regresiv și nostalgic cu universul modernității. În plus, recunoașterea familială, cu balansul specific între dependență și autonomie, definită de jocurile copilăriei între provocarea autorității și acceptarea ei, de încercare și de eșec, privilegiază experimentul și discontinuitatea, contrariind orizontul de așteptare al modernității, definit de continuitatea existenței individuale, de cariere, de biografii conduse în sens durabil de „vocație” sau „chemare”. Cel mai bine sesizăm caracterul specific al acestei poetici dacă o raportăm la „cealaltă” literatură care vorbește despre egalitatea indivizilor și despre drepturile lor juridice, precum și despre posibilitățile de afirmare bazate pe reușita individuală. Schițele și momentele lui Caragiale mobilizează codurile teatrale ale exteriorității și pe cele temporale ale registrului jurnalistic, orientate spre prezent și spre efemeritate. Din perspectiva formelor sociale care se articulează cu formele literare, acest regim de încadrare a autonomiei subiectului promovează relațiile „slabe”, întreținute cu un număr mare de personaje, stând sub semnul contactului pasager și neinsistent. E un schimb social definit aproape integral de discuții, polemici, conversație, și alimentat – semn al raționalității publice – de locuri comune. Creat ca posibilitate de noile spații publice ale modernității (piețe, cafenele, pasaje, străzi), acesta implică, în mod previzibil, o topică a întâlnirii sau a socializării superficiale.

Dincolo de problematizarea rolului pe care îl asumă formele literare în evoluția societății românești, de felul în care codurile exteriorității sau ale interiorității, ale prezentului sau ale trecutului se angajează într-o reprezentare a subiectului și a autonomiei lui, nu putem să nu ne întrebăm care e funcția socială a unei tematizări a „recunoașterii prin iubire”. De ce societatea românească a avut nevoie de o ase-

menea resursă anacronică? Ce trebuia ea să exprime: simpla inadaptare la ritmul modernității? O cale de refugiu și de negare a prezentului? Faptul că poeticile interiorității se regăsesc aici alături de lirism, de memorialistică și de ideologiile pasiste mi se pare că ne invită să găsim un răspuns mai nuanțat. Într-un fragment din *Cronica berlineză*, Walter Benjamin propune o reflecție despre funcția relațiilor „tari”, de rudenie sau de afecțiune, pentru felul în care un subiect poate să se gândească – și să se cunoască – pe sine. În opoziție cu oportunitățile orașului, „unde persoanele se acaparează reciproc cu mai puțină atenție, unde întâlnirile și conversațiile telefonice, ședințele și vizitele, flirtul și lupta pentru viață nu acordă individului niciun moment de contemplare” (Benjamin 2011, p. 194), fiecare contact familial, fiecare cunoștință care angajează o relaționare intensă reprezintă o cale de acces la propriul eu înțeles ca enigmă, ca resursă inepuizabilă și impredictibilă. Pentru Benjamin, intensitatea legăturii afective oferă posibilitatea conceperii unei subiectivități mobile, experimentale, asigurând, prin fiecare asemenea contact intim, o „intrare în labirint”:

„Aceste intrări le numesc cunoașteri primordiale; fiecare dintre ele este simbolul grafic al contactului meu cu o persoană pe care am întâlnit-o nu prin alții, ci fie prin relații de vecinătate, prin rudenie, prin camaraderie de clasă, datorită unei confuzii, într-o tovărășie de călătorie – nu există prea multe situații de acest fel. Tot atâtea cunoștințe primordiale, tot atâtea intrări diferite în labirint” (*ibidem*, p. 194–195).

Individualitatea ca labirint e un concept ambivalent în gândirea filosofului german, care implică în același timp conceperea propriei subiectivități și accesul la modernitate. Pentru că „enigma” individului relevată prin contactele familiale constituie necesara resursă de rătăcire în universul uman și de obiecte constituit de modernitate. În acest sens, Benjamin a convocat de mai multe ori figura copilului, ca martor al istoriei și ca subiect al experienței. Naivitatea sa, libertatea sa față de narațiuni și față de tradiție, dar și raportul de dependență în care se găsește, atașamentul față de relațiile din familie, slăbiciunea și fragilitatea care decurg de aici – chiar pierderea părinților – devin în acest context parte a unei poziții de cunoaștere și de experimentare a lumii. De aici puterea nebănuită a desprinderii de familie, de aici semnificația revelatorie a abandonului. Într-un alt fragment memorialistic, cuprins în *Stradă cu sens unic*, Benjamin vede în copilul care fuge de acasă, care încearcă experiența rătăcirii și care își uită pentru puțină vreme părinții, șansa fericirii:

„Doar lucrurile pe care le știm sau le practicăm la 15 ani vor constitui cândva sursa dorințelor noastre. De aceea există ceva ce nu se poate compensa niciodată: să nu fi fugit departe de părinții tăi. 48 de ore de abandon la acea vârstă fac să se cristalizeze ca într-o baie alcalină fericirea vieții” (*ibidem*, p. 57).

E probabil numai un început de răspuns; dar el mă face să spun că dincolo de aspectele culturale și politice, discursul interiorității propune și un mod de a gândi societatea, istoria și lumea, a cărui semnificație la scara provocărilor culturii române rămâne în continuare de căutat.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Baronzi 1962 = G. Baronzi, *Misterele Bucureștilor* [1862–1864], în *Pionierii romanului românesc*. Antologie de Ștefan Cazimir, București, Editura pentru Literatură, 1962, p. 299–332.
- Bălăcescu 1956 = Costache Bălăcescu, *O bună educație* [1845], în *Primii noștri dramaturgi*. Antologie de Florin Tornea, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956, p. 121–174.
- Bolintineanu 1993 = Dimitrie Bolintineanu, *Manoil* [1855], în *Manoil. Elena*. Ediție îngrijită de Teodor Vârgolici, București, Editura Gramar, 1993, p. 5–90.
- Demetrescu 1896 = Traian Demetrescu, *Cum iubim*, Craiova, Ralian și Ignat Samitca, 1896.
- Demetrescu 1894 = Traian Demetrescu, *Intim*, București, H. Steinberg, 1894.
- Benjamin 2011 = Walter Benjamin, *Enfance. Éloge de la poupée et autres essais*. Traduction de Philippe Ivernel, Paris, Rivages, 2011.
- Chakrabarty 2009 = Dipesh Chakrabarty, *Cruauté domestique et naissance du sujet*, în *Provincialiser l'Europe. La pensée postcoloniale et la différence historique* [1999], Paris, Éditions Amsterdam, 2009, p. 185–228.
- Foucault 2007 = Michel Foucault, *Nașterea biopoliticii. Cursuri ținute la Collège de France* [2004]. Traducere de Bogdan Ghiu, Cluj-Napoca, Editura Idea, 2007.
- Honneth 2000 = Axel Honneth, *La lutte pour la reconnaissance* [1992]. Traduction de Pierre Rusch, Paris, Gallimard, 2000.
- Jenny 2002 = Laurent Jenny, *La fin de l'intériorité*, Paris, Presses Universitaires de France, 2002.
- Philippe – Piat 2008 = Gilles Philippe, Julien Piat (dir.), *La langue littéraire. Une histoire de la prose en France de Gustave Flaubert à Claude Simon*, Paris, Fayard, 2008.
- Protopopescu 1978 = Al. Protopopescu, *Romanul psihologic românesc*, București, Editura Eminescu, 1978.

LE DISCOURS DE L'INTÉRIORITÉ DANS LE ROMAN ET
LA NAISSANCE DU SUJET DANS LA CULTURE ROUMAINE
(Résumé)

L'article propose une analyse du rapport entre le discours intérieur et la constitution du sujet moderne dans la culture roumaine. Au cœur de cette réflexion se trouve la signification politique de la représentation fictionnelle de l'intériorité : en tant qu'espace qui échappe à la rationalité de l'espace public, au consensus et à la tradition, la parole intérieure engage une marginalité et signifie la vocalisation d'une exclusion. Prenant comme étude de cas la dépendance amoureuse dans la constitution des personnages avec une vie intérieure, la démonstration met en évidence l'importance de la « reconnaissance par amour » (Axel Honneth) dans la constitution du sujet dans le roman roumain dans la deuxième moitié du XIXe siècle.

Cuvinte-cheie: *discurs interior, subiect modern, literatura română în secolul al XIX-lea, roman, recunoaștere prin iubire.*

Mots-clefs: *discours intérieur, sujet moderne, littérature roumaine au XIXe siècle, roman, reconnaissance par amour.*

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu” al Academiei Române
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, 21
adrian.tudurachi@gmail.com

CONVERTIREA LITERATURII ROMÂNE DUPĂ 1947. SUPRAVIEȚUITORII DE LA *SBURĂTORUL*

Oficial, ședințele cenaclului *Sburătorul* s-au încheiat odată cu moartea lui Lovinescu în 1943. Au mai existat câteva încercări sporadice de a prelungi existența lor după dispariția criticului, rămase fără succes. În momentul în care își încheia activitatea, cenaclul funcționase mai bine de 20 de ani (fusesse fondat în 1919). Își asociase de-a lungul timpului peste 100 de scriitori și, lucrul cel mai semnificativ pentru reflecția pe care o propun, reușise să reunească la începutul anilor 1940 o parte a noii generații – și, de asemenea, un număr mare de debutanți în ale literaturii, de toate vârstele. Cantitativ vorbind, cei mai mulți dintre scriitorii din jurul criticului nu trecuseră, în 1943, de 40 de ani. Reprezentau, prin urmare, o resursă încă neconsumată. A urmat însă instaurarea puterii comuniste și „obsedantul deceniu”.

Lucrul care mă va interesa în cele ce urmează e cum a supraviețuit comunitatea, masivă și energică, pe care a lăsat-o în urmă Lovinescu schimbării de regim politic din 1947. Cum s-a adaptat ea la condițiile radical modificate ale vieții și carierei de scriitor și la transformarea întregului sistem al instituțiilor literare. Cred că poate fi un exercițiu util acesta, să urmărim procesul de trecere de la un sistem literar la altul pe un asemenea nivel intermediar, care nu este nici al literaturii române și al transformărilor macro-sistemice pe care ea le-a reflectat – și nu este nici al indivizilor și al dramei pe care a trăit-o fiecare dintre ei, ca martor al acelei epoci. Un cenaclu precum cel de la *Sburătorul* are avantajul de a putea oferi o perspectivă asupra modurilor de supraviețuire, sub comunism, a unei comunități care s-a identificat de-a lungul epocii interbelice cu spațiul autonom al literaturii, cu pledoaria pentru valorile esteticului și cu un atașament față de ideologia modernistă.

Focalizări asupra unor supraviețuiri literare colective au existat în cazul grupurilor românești de avangardă. Pot fi amintiți în această ordine Liviu Rotman (Rotman 2004), Dan Gulea (Gulea 2007) sau un volum pe care l-a coordonat Stelian Tănase (Tănase 2008). Diferența față de modul lor de abordare ține, în ce mă privește, de faptul că, luând în considerare în primul rând factorul etnic și datele lui temperamentale, aceste cercetări nu s-au interesat în mod principal de ceea ce, în adaptarea la noul regim, s-a datorat modului de funcționare al comunității literare. E tocmai perspectiva pe care îmi propun să o dezvolt în ce privește gruparea de la *Sburătorul*. Am preferat totuși să-i elimin, de la început, din discuție pe avangardiștii, deloc puțini, care au frecventat cenaclul lovinescian, pe considerentul că în cazul lor o altă dinamică de grup a fost mai puternică decât cea sburătoristă.

Motivul pentru care comunitatea de la *Sburătorul* nu a interesat până acum prin posteritatea ei se explică, pe de o parte, prin faptul că, prin proporții și eclecticismul care a caracterizat-o (a avut peste 100 de membri, de toate orientările poetice și politice), *Sburătorul* a tins să se confunde cu întreaga literatură interbelică și a fost prea puțin considerat în determinările lui comunitare. Pe de altă parte, a existat impresia că figurile reprezentative ale cenaclului nu au supraviețuit. Iar pentru ceilalți, urmărirea destinelor a părut fie neinteresantă din cauza minoratului, fie s-a satisfăcut prin analiza la nivelul destinelor individuale. Or, lucrurile mi se pare că stau în această privință tocmai dimpotrivă. Durata de viață cu totul excepțională pentru funcționarea unui cenaclu, de mai bine de 20 de ani (între 1919 și 1943), a făcut ca scriitorii care au frecventat *Sburătorul*, fără a împărți o poetică literară, să își formeze o conștiință comună a actului literar și să construiască o formă de solidaritate care s-a întemeiat, în primul rând, pe trăitul împreună. Urmărirea supraviețuirii lor în perioada comunistă poate de aceea să releve modurile în care s-a modificat această conștiință sub constrângerile regimului. Și, în același timp, limitele sau, dimpotrivă, forța acțiunii la distanță a unei asemenea solidarități. Devine în acest caz posibilă constituirea unui tablou complex al reacțiilor prin care răspunde o comunitate literară la constrângerile politice și se poate desena un întreg tablou al modurilor de supraviețuire.

Particular e numărul mare de pierderi pe care grupul îl înregistrează chiar înainte de 1947. Dacă în cursul anilor 1930 pieriseră Bogdan Amaru (1936), Anton Holban, Al. Sahia, Bebs Delavrancea (1937) și Caton Theodorian (1939), pentru care comunitatea purtase doliu, moartea lui Lovinescu e urmată îndeaproape de o serie de alte câteva dispariții, din cele mai semnificative, concentrate între 1945 și 1949: Liviu Rebreanu (1944), Alice Soare (1945), Mihail Sebastian (1945), Pompiliu Constantinescu (1946), Ramiro Ortiz (1947), Dinu Nicodin (1948), Mircea Damian (1948), Octav Șuluțiu (1949), Carol Ardeleanu (1949), N.D. Cocea (1949), Gh. Brăescu (1949). Lucrul dă o măsură a impactului puternic pe care l-a avut asupra grupului sincronizarea – absolut întâmplătoare – între pierderea amfitrionului, și odată cu el a siguranței și a statutului pe care *Sburătorul* le garantase – și instalarea noului regim politic, cu nesiguranța în care această schimbare instalează. Situația e cu atât mai tensionată cu cât în 1946, în ziarul „Contemporanul”, proaspăt trecut sub direcția lui Nicolae Moraru, intervenise deja discreditarea lui Lovinescu, prin vocea lui Ion Vitner și a lui Paul Georgescu, care îl declaraseră pe critic dușman al poporului. Același ziar care cu câteva luni mai devreme o celebrase pe Hortensia Papadat-Bengescu, elogiind-o ca cea mai mare prozatoare a noastră, îi face romancierei proces în 1947, pe motivul asocierii sale cu cenaclul lovinescian și cu personalitatea lui Lovinescu.

Acesta e modul în care începe să se resimtă pentru sburătoriști schimbarea de regim politic: o amenințare directă e orientată asupra lor, ca cei care se formaseră ca scriitori sub auspicii lovinesciene, aureolați de autoritatea unei figuri pe care o văd discreditată aproape imediat după ce o pierduseră; ca o imediată cădere a tuturor în dizgrație, pentru identitatea care îi definise până în 1947.

1. *Sburătorul* în deceniile 5 și 6.

Există, în acest interval de timp, câteva tipare destinale între care se poate distinge. Cei mai puțin numeroși sunt exilații. Alături de Monica Lovinescu, emigrată la Paris în 1947, mai e doar Dan Petrașincu, care, după ce plecase în Italia în 1949 și revenise, va alege din nou calea exilului, de astă dată definitiv, în 1951. Sunt, apoi, cei încarcerați. Constant Tonegaru e întemnițat doi ani la Aiud, după 8 luni de reținere ilegală, alături de scriitori din extrema dreaptă; după eliberare nu mai supraviețuiește decât câteva luni; moare în 1952. N. Carandino, judecat în 1947 în procesul PNȚCD și condamnat la 6 ani de închisoare, va face 9 ani, după care, la eliberare, va fi obligat la domiciliu forțat în Bărgan până în 1962. Vladimir Streinu, dat afară din învățământ în 1947 pentru convingeri anticomuniste, e reîncadrat în 1955 ca cercetător la Academie. Arestat în 1959 și condamnat la 7 ani de pușcărie, va fi din nou reabilitat, devenind cercetător la Institutul de Folclor și, cu un an înainte de moarte, în 1970, director la editura „Univers” și profesor la Literalele bucureștene. N. Davidescu, arestat în 1948 și condamnat la 5 ani de închisoare pentru antisemitism, moare cu puțin înainte de a-și ispăși pedeapsa. O altă categorie o constituie cei marginalizați temporal. Printre ei, Radu Albala, Tudor Vianu, Șerban Cioculescu sau Isac Peltz. Tudor Vianu, de pildă, după ce avusese dificultăți în a-și menține poziția universitară între 1948 și 1953, devine între 1958 și 1963 șeful Catedrei de Literatură universală de la Literalele bucureștene, membru titular al Academiei în 1955, Director al Bibliotecii Academiei între 1958 și 1964, secretar general al Comisiei Naționale pentru UNESCO în 1958, fiind recompensat în 1963 cu Premiul de Stat. La fel, Șerban Cioculescu, după ce i se interzisese să publice și fusese scos din toate funcțiile publice între 1947 și 1963, se reabilitează, devenind profesor la Literalele bucureștene (1965–1974), director al Bibliotecii Academiei, membru corespondent al Academiei în 1965 și membru titular în 1974.

O altă categorie, deja mult mai numeroasă, e cea a adaptaților, care fac o literatură angajată și se regăsesc ideologic și literar în valorile noului regim. Pot fi amintiți aici Lucia Demetrius, Ion Călugăru, Ioana Postelnicu, Sanda Movilă, Felix Aderca, Dimitrie Stelaru, I. Ludo, Virgiliu Monda, Mihail Șerban, Damian Stănoiu, Cella Serghi sau Cella Delavrancea.

În sfârșit, categoria cea mai numeroasă o constituie scriitorii care obțin recunoaștere și funcții în nomenclatorul noului regim. Ury Benador face parte din primul comitet de conducere al UR (1948) și va fi, până în 1955, secretar la Teatrul Evreiesc de Stat. Victor Eftimiu devine membru al Academiei Române în 1948. La fel Camil Petrescu, decorat și cu Ordinul Muncii clasa I în 1953. Camil Baltazar e imediat după 1944 inspector general în Ministerul Artelor și din 1952 responsabil cu propaganda la Ministerul Industriei Alimentare. Eugen Jebeleanu primește Premiul de Stat în 1952, în 1955 devine membru al Academiei. Din 1968 va fi Președinte al Frontului Unității Socialiste, în 1969 deputat în Marea Adunare Națională, iar în 1972 primește meritul Erou al Muncii Socialiste. Vlaicu Bârna e redactor-șef de presă la Editura de Stat pentru Literatură și Artă, consilier la Radiodi-

fuziunea Română, Secretar USR. Pericle Martinescu e, până în 1952, secretar de presă la Direcția Presei din Ministerul Informațiilor. Cicerone Theodorescu e redactor-șef la „Viața românească” și vicepreședinte al USR din 1948 până în 1953. Ion Călugăru e din 1945 redactor la „Scânteia”, iar în 1951 primește Premiul de Stat pentru *Oșel și pâine* etc.

Corelat acestei tipologii destinale, se poate distinge între o serie de moduri de a face literatură. În deceniile 5 și 6, grupul de la *Sburătorul* s-a mișcat între câteva posibilități. Au fost din cei care nu au mai scris deloc. Printre ei, Hortensia Papadat-Bengescu, Ion Barbu, I. Valerian, George Murnu, Sorana Țopa, Mia Frollo, Al. Cazaban, N. Davidescu. Au fost, apoi, nu puțini, cei care au făcut literatură proletcultistă: Sanda Movilă, Mihai Moșandrei, Camil Baltazar, Vlaicu Bârna, Eugen Jebeleanu, Cella Serghi, Mihail Șerban, Vlaicu Bârna, I. Ludo, Ion Călugăru, Damian Stănoiu, Ioana Postelnicu. Și au mai fost cei care au recurs, pentru a supraviețui, la diverse subterfugii literare. Fie au făcut traduceri, precum Mihail Sorbul, Camil Baltazar, Tudor Vianu, Isac Peltz, Ticu Archip, Ion Biberi, Ion Călugăru, Sarina Cassvan, Ludovic Dauș, N. Carandino, Al. Cazaban. Fie au scris literatură pentru copii: Felix Aderca, Virgil Carianopol, Neagu Rădulescu, Mihail Celarianu, Damian Stănoiu, Cicerone Theodorescu, Sarina Cassvan, Mărgărita Miller-Verghy. Chiar și o prozatoare precum Ioana Postelnicu, care după 1952 va publica multă literatură proletcultistă, ilustrându-se cu entuziasm și convingere, înregistrase după 1943 (când îi apăruse *Beznă*) un gol productiv și reînțepe să fie activă cu texte pentru copii (*Povestea lui Tom Ferigă*, 1950). Va mai publica apoi, în același gen, *Pădurea Poenari* (1953), *Orașul minunilor* (1957), *Șerfi. Șase povestiri pentru copii cuminți și mai puțin cuminți* (1958) și *Adolescenții* (1962). Dintre toți, singură Mărgărita Miller-Verghy mai scrisese literatură pentru copii și în interbelic.

Nici literatura pentru copii, însă, și nici traducерile nu reprezintă în toate cazurile doar subterfugii. Ambele gesturi se ilustrează și ca moduri de a servi regimul. E tocmai cazul Ioanei Postelnicu, dar și al lui Cicerone Theodorescu ori al lui Felix Aderca, al cărui text din 1955, *În valea Marelui Fluviu*, subintitulat *Povestire pentru tineret*, aparea în colecția „Cutezătorii”.

1.1. Cum se convertește un tip de literatură în alta. Câteva cazuri particulare.

Există, desigur, și situațiile clare de ruptură, unde poate fi lesne urmărit ce în ce se convertește. Damian Stănoiu trece de la satira mediului clerical (așa cum Gh. Brăescu o practicasese în interbelic pe cea a mediului miliar) la maculatură industrială. Neagu Rădulescu, care făcuse o proză șarjată în stil Bacalbașa, scrie în anii 50 proză sportivă (are ca teme hipismul, în *Napoleon fuge repede*, sau fotbalul, în *Un balon râdea la poartă*). Mărgărita Miller-Verghy se ilustrează în romanul polițist (*Prințesa în crinolină*), după ce în interbelic făcuse proză autobiografică etc.

Destul de obișnuită în asigurarea rapidă a adaptării la noua literatură devine schimbarea genului cultivat. Victor Eftimiu, care fusese romancier și mai cu seamă

dramaturg de succes în interbelic, devine poet. Lucia Demetrius abandonează definitiv proza, în favoarea teatrului. Ion Biberi abandonează ficțiunea, consacându-se exclusiv eseisticii.

Mai sunt însă și o sumă de cazuri în care se poate observa un efort de preservare în anii 50 a formulei interbelice. Între acestea, se pot distinge două categorii mai consistente: o proză a lumii evreiești, făcută în manieră satirică – și ceea ce se poate generic numi „literatură de cenaclu”, adică o literatură produsă pentru a fi citită în cenaclu și pierdută în cea mai mare parte din cauza acestui exercițiu, nemaifiind publicată.

I. Ludo cultivase în interbelic (în *Ghettouri*, de pildă, din 1939) o proză a lumii evreiești, transcriind în ficțiune, uneori aproape ca atare, articolele lui din presă. E formula unei literaturi acide, care mizează mult pe sarcasm și construiește figuri preponderent grotești. În textele din anii '50, formula lui e exact aceeași. Doar că ea se prezintă acum nu ca descriere de univers de viață evreiască, ci ca o cronică pamfletară a evenimentelor dintre 1919 și 1944, grotescul și sarcasmul devenind instrumente pentru persiflarea regimului burghezo-moșieresc. La fel se întâmplă și în romanele lui Isac Peltz și Ury Benador: tematica evreiască și tratarea ei șarjată se mențin, schimbându-se doar profilul ideologic al eroilor. La primul, rețeta din *Calea Văcărești* (1933) ori *Actele vorbește* (1935) se regăsește în *Israelul însângerat* (1946), *Vadul fetelor* (1949), *Max și lumea lui* (1957). La al doilea, scriitura din *Ghetto veac XX* se prelungește în *Gablonz. Magazin universal* (1961). Conținuturile ideologice sunt considerate în toate aceste situații ca niște simple adaosuri. Sunt prezentate ca o completare posibilă a unei structuri fictive pre-existente; ca și cum starea socială și convingerile politice ale personajelor ar fi putut constitui un element variabil, în condițiile unei istorii-cadru deja date, funcționând ca o simplă substituție de elemente secundare, într-un ansamblu în rest conservat.

Cea de a doua direcție pe care am amintit-o, ficțiunea de cenaclu, îi are ca reprezentanți principali pe Cella Delavrancea, Cella Serghi și Ioana Postelnicu. Ficțiunile lor rămân populate de figuri ale grupului sburătorist, pe care continuă să le proiecteze într-un mediu de sociabilitate literară în care se pot ușor identifica caracteristicile vieții în comun specifice grupării lovinesciene. La Cella Delavrancea, tendința e de a transforma în personaj chiar această atmosferă. Ca și în cazul prozei evreiești cu tentă satirică, ideologicul se adaugă aici într-un soi de anexă. E relevantă în ce privește valoarea aluvionară a inscripționării realist-socialiste și metoda pe care o dezvoltă Cella Serghi, de rescriere, practic continuă, a unor texte interbelice. *Pânza de păianjen* are în anii 50-60 cinci reediții, și la fiecare din ele textul e altul, îngroșându-și marcajul propagandistic; la fel se întâmplă cu *Cad zidurile* (1950), rescrisă cu titlul de *Cartea Mironei* (1965) și apoi ca *Mirona* (1972).

Însă poate că cea mai explicită reprezentare a acestei percepții a ideologiei ca adaos posibil la o lume ficțională ce îi preexistă se găsește la Ticu Archip în *Prefața* cu care romanciera își însoțește în 1949 *Zeul*, al doilea volum din trilogia *Soarele negru* (primul volum, *Oameni*, apăruse în 1946; cel de al treilea nu va mai

apărea). Prefața e adresată *Cititorilor mei, muncitori*. Și face clara dovadă a convertibilității pe care o are la noua ideologie, din perspectiva lui Ticu Archip, textul interbelic ca atare, fără nicio modificare a lui, decât cea implicată de chiar adresarea sa unui nou public. Nu doar că ideologicul e un supliment atașat unui text deja existent, dar realizarea acestei suplimentări e trecută în sfera receptării, delegată cititorului. Muncitorii sunt ei înșiși cei cărora le revine „sarcina” de a transforma textul interbelic într-un omagiu adus omului nou: „Am publicat fragmente din acest roman – scrie Ticu Archip – încă din 1935. Pe atunci scriam cu o percepție diferită de cea actuală și pentru un număr restrâns de cititori, cu toate că subiectul cuprinde oameni pe care i-am cunoscut cu toții și fapte care nu vă sunt străine. Astăzi, cartea publicată, întocmai ca o ființă vie, nu are numai drepturi, ci și îndatoriri: ea trebuie să fie un bun al tuturor” (Archip 1949, p. 7).

Ce mi se pare că se poate deschide ca interes, pornind de la acest mic preambul al romancierii, e felul în care e abil folosită în această negociere cu noul regim politic o construcție complicată a publicului-receptor de la *Sburătorul*. Cum am mai spus-o și altădată (Tudurachi 2019, p. 137–158), *Sburătorul* oscilase între o reprezentare de comunitate închisă, cu un public specializat, și restrâns – și icoana unei comunități permeabile, deschisă în permanență noilor membri, aspirând în fapt să reunească întreaga literatură interbelică, și, implicit, să se adreseze astfel totalității publicului ei. Or, tocmai pe acest „joc” al cantităților mizează Ticu Archip, când „lărgeste” încă și mai mult sfera cititorilor, incluzându-i, ca indicator al unei evoluții care ține să sublinieze consecvența sa cu vechiul mod de funcționare, și pe muncitori între destinatarii literaturii.

Ceea ce se realizează în toate aceste moduri e o continuitate între interbelic și obsedantul deceniu; sub forme, evident, slab marcate. Dar, lucru și mai important, se menține, prin indici la fel de discreți, și o unitate a grupului sburătorist, unitate cu atât mai valoroasă, cu cât nu mai e rezultatul unei comunicări directe între scriitori.

Aș mai evoca, tot în ordinea unor asemenea indicatori subtili de continuitate, și o „întâlnire” care se produce în epocă sub semnul figurii lui Bălcescu. Acesta devenise, cum se știe, figură iconică a propagandei staliniste, prin mijlocirea unei producții de gloriificare sugestionată în parte de aniversarea, în 1952, a 100 de ani de la moarte. În contextul astfel creat, s-au orientat spre figura marelui om politic și câțiva dintre foștii sburătoriști. E cazul bine cunoscut al lui Camil Petrescu, care după ce scrisese în 1948 o piesă cu titlul *Bălcescu*, concepe și un roman-fluviu, *Un om între oameni*, pe care nu reușește să-l încheie; primele două volume vor fi însă publicate în 1953 și 1957. La moartea romancierului, în 1961, Tudor Vianu își explica fixația lui Camil Petrescu prin faptul că Bălcescu i-ar fi servit acestuia ca „un fel de alter-ego”. Același Vianu fusese însă și el atras în anii 50 de Bălcescu,

din care făcuse obiect de studiu în *N. Bălcescu artist al cuvântului*¹, și apoi în *Tehnica basoreliefului în proza lui N. Bălcescu* din 1957. Devenit lider al propagandei poetice a stalinismului, Eugen Jebeleanu scrie despre Bălcescu o monografie lirică (*Bălcescu*, 1952). În vreme ce Ion Barbu se pare că pusese în circulație în 1948 o poezie circumstanțială cu titlul *Bălcescu trăind*, pe care propaganda comunistă o va folosi o vreme ca vulgată orală și o va edita în 1956. Iată deci că grupul lovinescian pare să-și fi amenajat adaptarea la regim prin medierea acelorași figuri. Opozanți ai regimului, precum Ion Barbu, s-au întâlnit în fantasmarea lui Bălcescu cu convertiți temperați precum Camil Petrescu și Vianu, ori cu susținători ai regimului, precum Eugen Jebeleanu. Dacă figura lui Bălcescu va reuși să se impună ca icon al stalinismului, va fi și datorită forțelor lor reunite. Ceea ce a justificat însă interesul acestei figuri de scriitor-revoluționar pentru intelectualii formați în jurul lui Lovinescu a fost în primul rând faptul că ei au recuperat prin Bălcescu un ethos: un mod de viață și un model vocațional. Ambivalența acestui construct ideologic merită de aceea subliniată. Sugestionată de ideologia comunistă și pusă în slujba propagandei, ilustrarea cultului pentru Bălcescu a exploatat, în substanța ei, resursele unei investiții prealabile, interbelice și sburătoriste.

2. *Sburătorul* în deceniile 7 și 8.

La începutul deceniului 7 începe reabilitarea figurii lui Lovinescu, și, odată cu ea, și recunoașterea importanței pentru cultura română a grupării de la *Sburătorul*. În 1969 se va aniversa cu fast semicentenarul nașterii cnaclului și revistei. Fondul acestei reevaluări asigură producerea, în cele două decenii următoare, a unei cantități impresionante de memorialistică: mai bine de 40 de volume. Semnează în acești ani memorii și jurnale Șerban Cioculescu, Tudor Vianu, Isac Peltz, Camil Baltazar, I. Petrovici, Ieronim Șerbu, Mihai Moșandrei, Sanda Movilă, Ioana Postelnicu, Mihail Șerban, Mircea Ștefănescu, Cella Delavrancea, Cella Serghi, Pericle Martinescu, Vlaicu Bârna, Virgiliu Monda, I. Valerian, N. Carandino, Simion Stolnicu, Gh. Brăescu.

E vorba însă și de ceva mai mult de atât. Această memorialistică nu e doar un text-document care să ateste și să consacre existența interbelică a grupului sburătorist. El funcționează și ca un substitut de operă. În lista de mai sus nu se mai regăsește, practic, niciun scriitor de succes. Memorialistica intervine deci aici pe un fond de ruptură. E soluția celor care se simt incapabili să mai producă orice altceva,

¹ Articolul lui Vianu se deschide printr-o situare explicită în seria de manifestări prilejuite de aniversarea celor 100 de ani de la moartea lui Bălcescu: „Aniversarea lui Nicolae Bălcescu, marele luptător pentru cauza națională și democratică a românilor, de la a cărui moarte s-a scurs un secol întreg, a produs un șir de manifestări scrise și vorbite, articole și studii, conferințe și comunicări, me-nite să limpezească atât rolul său în luptele politice, cât și contribuția sa în mișcarea de idei a epocii pe care a străbătut-o” (Vianu 1954, p. 65).

a celor care în răstimp s-au văzut descalificați ca scriitori și care continuă să se simtă astfel. Prin întoarcerea în trecutul cenacului, ei se caută pe ei înșiși, acolo unde și atunci când fuseseră scriitori. În acea formă a lor care se consacrase, și de la care mai departe nu a mai existat nicio evoluție, în acea formă în care au înghețat. Re-construind mitologia grupului, aceste memorii nu sunt totuși nici pe departe și căutări ale unor mituri personale. Complet dezamăgiți între timp de ei înșiși, trăindu-și ratarea, sburătorii se retrag în spatele imaginilor vii și luminoase, pe care le proiectează însă ca pe niște umbre. Memorialistica lor înlocuiește un scris care a devenit, altfel, imposibil. Ea se însoțește, de aceea, de acceptarea faptului că, în realitate, prin toată această memorialistică „de grup” s-a ieșit din spațiul literaturii.

E relevant în acest sens faptul, de pildă, că Baltazar își definea amintirile ca pe un „moment” în care și „insul literar”, și „insul estetic” trebuiau abandonati: „Până la vehicolul satisfăcător al unui nou lexic poetic, am preferat să-mi iau concediu de la *insul literar* ce fusesem și l-am trimis la plimbare pe *insul estetic* ce ar fi trebuit să fiu” (s.n.) (Baltazar 2004, p. 40). Sau, câteva rânduri mai departe, ca pe un „moment” în care scrisul se naște, efectiv, dintr-o „repulsie fizică” față de literatură: „Acum citesc și mă trezesc mirându-mă că a fost o vreme când scriam. Și mă complac în acest început de totală deparazitare, când mă pipăi pe mine, cel care am scris, de parcă aș pipăi pe cineva străin...” (*ibidem*).

Cu cât mitologia cenacului își definește mai mult imaginea și caracterul, cu atât figura celui care o recompune devine mai estompată și, la limită, autobiografic dispare. Memorialistica nu îi conduce în realitate pe acești scriitori la o redescoperire, fie și trecută, a identității lor literare, ci, mult mai puțin de atât, la retrăirea unui moment în care aveau încredere în literatură și în profesionalizarea scriiturii. E o soluție de ultim refugiu, într-o realitate care, deși eliberată momentan de constrângerea politică, nu le mai poate oferi mare lucru.

Această producție memorialistică e completată, pe de altă parte, și de o literatură, care nu are nici ea puterea să se reinventeze, ci se întoarce, în virtutea unei mecanici, a unui mod de a face deja cunoscut, tot la momentul interbelic. Anacronice, aceste texte literare nu fac decât să se rescrie modernismul, fără să-l reinterpreteze. E, în tot, o literatură sleită și obosită, care se auto-plagiază. Aș evoca în acest sens evoluția lui Virgil Căianopol. Poet interesant, ce cochetase cu avangarda în interbelic, Căianopol nu revine la resursele sale de inovație din interbelic, ci la „faima” de poet-ecou pe care și-o făcuse în epocă, scriind în cenuclu o poezie puternic influențată de Camil Baltazar și Ion Barbu. Va fi re-etichetat în anii '70 ca poet-ecou, de astă dată pentru melancoliile lui rurale și cântecele oltenești.

Din toate aceste motive, *Sburătorul* se prezintă, prin supraviețuitorii săi, ca o comunitate pentru care „dezghețul” de după 1970 e ca și cum nu ar fi existat. E, din unghiul acesta, o altă „generație pierdută”, în cazul căreia sintagma își justifică

chiar mai deplin înțelesul. Căci dacă în cazul celor canonizați de critica literară românească ca „generație pierdută” au existat opere, nu s-a rămas doar la nivelul simplelor latențe, doar că aceste opere s-au realizat mai târziu și în alte condiții istorice decât cele naturale, în cazul „supraviețuitorilor” de la *Sburătorul* e vorba de o „pierdere” a însăși șansei de a fi scriitor. Practic toți cei rămași în viață în urma cenaclului, cei care ar fi trebuit și ar fi putut să se constituie ca o „a treia generație” sburătoristă – nu au mai avut altă obligație decât de a-și trăi ratarea. Indiferent de calea pe care au ales-o în timpul „obsedantului deceniu”, indiferent dacă au făcut sau nu pactul cu regimul, niciunul dintre ei nu a mai avut șansa unei reinvenții de sine și a unei *vita nova*.

A existat, totuși, și o excepție, nu lipsită de paradox: Eugen Jebeleanu. După poezia hieratică pe care o practicase în interbelic pe model barbian și după poemele „de pace și luptă” pe care le scrisese în anii '50, Jebeleanu se va revela ca un poet adevărat prin umanismul abstract din *Surâsul Hiroșimei* (1958) și din *Hanibal* (1972).

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Archip 1949 = Ticu Archip, *Prefață la Soarele negru (II)*. Zeul, București, Editura pentru Literatură și Artă, 1949.
- Baltazar 2004 = Camil Baltazar, *Din romanul existenței mele literare*. Ediție și prefață de Florentin Popescu, București, Editura Hasefer, 2004.
- Gulea 2007 = Dan Gulea, *Domni, tovarăși, camarazi. O evoluție a avangardei române*, București, Editura Paralela 45, 2007.
- Rotman 2004 = Liviu Rotman, *Evreii din România în perioada comunistă*, Iași, Editura Polirom, 2004.
- Tănase 2008 = Stelian Tănase, *Avangarda românească în arhivele Siguranței*, Iași, Editura Polirom, 2008.
- Tudurachi 2019 = Ligia Tudurachi, *Grup sburător. Trăitul și scrisul în cenaclul lui E. Lovinescu*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2019.
- Vianu 1954 = Tudor Vianu, *Probleme de stil și artă literară*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1954.

CONVERSION DE LA LITTÉRATURE ROUMAINE APRÈS 1947. LES SURVIVANTS DE *SBURĂTORUL*. (Résumé)

Nous nous proposons une analyse des destinées littéraires des écrivains du groupe de *Sburătorul* (1918–1943) qui ont survécu au fonctionnement du cénacle – et une radiographie de l'impact qu'a eu sur ceux-ci, en tant que groupe formé jusqu'à 1943 dans un horizon commun de goût et de sensibilité esthétique, l'instauration du régime communiste. Il y a, dans ce groupe, un nombre assez significatif d'écrivains qui acceptent de se convertir à la nouvelle idéologie et de produire une littérature idéologisée. Il y en a aussi qui sont emprisonnés et dont la publication est interdite. Tout

comme il y a beaucoup d'autres qui, renonçant à la création, se voient obligés d'accepter divers subsides littéraires (traduction, littérature pour les enfants) afin de gagner leur pain. Indifféremment s'ils ont fait ou non le « pacte » avec le politique, tous ces écrivains ont été sacrifiés. Aucune de ces conduites ne leur a permis de fructifier l'éducation littéraire qu'ils avaient faite au cénacle entre les deux guerres et de rester fidèles à la manière d'être écrivain qui leur y avait été induit. En même temps, le fait que *Sburătorul* n'a pas été un simple groupe, mais, grâce à ses dimensions (plus que 100 membres fidèles), il a fonctionné comme une microsociété, nous permet d'esquisser à une échelle globale les modes sous lesquels s'est joué sous le totalitarisme le « drame » de la littérature.

Cuvinte-cheie: *Sburătorul, literatură ideologizată, totalitarism, constrângeri totalitare, literatură pentru copii.*

Mots-clés: *Sburătorul, littérature idéologisée, totalitarisme, contraintes totalitaires, littérature pour les enfants.*

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu” al Academiei Române
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, 21
ligia.tudurachi@gmail.com*

LUISA VALMARIN

DRUMUL VARIANTELOR EMINESCIENE. DE LA „TRISTEȚĂ” LA „MELANCOLIE” SAU POETICA BRUIOANELOR

Un sector foarte interesant și util în domeniul criticii literare, după părerea mea și nu numai, este ceea ce marele romanist Contini ne-a obișnuit să numim „critica variantelor”: o analiză critică întemeiată pe studiul filologic al variantelor, care ne permite să urmărim și pe un plan estetic itinerariul perfecționării poetice prin înseși textele autografe, devenind – când e cazul – o adevărată „poetică a bruioanelor”.

Pentru lucrarea mea, voi lua în considerare opera poetului prin excelență, Eminescu, întrucât ediția integrală a operei și splendida antologie de variante recent apărută ne permite să-i pătrundem toate aspectele și mai ales să-i urmărim procesul evolutiv studiind variantele și succesiunea versiunilor. Prin urmare, voi aborda opera eminesciană dintr-o perspectivă care este proprie filologiei italiene și care este ceea ce marele romanist Contini ne-a obișnuit să numim „critica bruioanelor”: o analiză critică întemeiată pe studiul filologic al variantelor care își găsește sensul „numai în finalitatea exegetică generală” (Contini 1988, p. 294), dar care ne permite să urmărim și pe un plan estetic itinerariul perfecționării poetice prin înseși textele autografe. În felul acesta, întreprinzând studiul operei definitive de-a lungul stadiilor ei constitutive, putem descoperi mecanismele interne ale activității autorului și să pătrundem în procesul viu care generează opera de artă, urmărind astfel pas cu pas evoluția unei pagini de-a lungul stadiilor ei intermediare, deci bruioanele. Le vom integra într-o rețea de comparații tematice și verbale, ca să ajungem la principalul avantaj al criticii variantelor, acela de a înfățișa însăși nașterea miracolului operei de artă (*ibidem*, p. 295). Deci studiul diferitelor faze prin care trec redactările lui Eminescu reprezintă un material care nu este un simplu temei pentru o operație filologică, ci punctul de plecare în vederea interpretării critice a operei înseși.

În centrul atenției mele, așadar, o să pun un text care se situează în zona cea mai înaltă a operei poetice eminesciene, *Melancolie*. Pentru analiză (vezi și Valmarin 1988) mă voi mărgini la titlu, încercând să justific pe baza textuală alegerea titlului operată de poet.

După cum se știe, lirica a fost publicată într-un moment deosebit de greu al vieții lui Eminescu. În poezie străbate deznădejdea de atunci a poetului, situată într-un peisaj constituit din elemente care, luate unul câte unul, ar ține de o banală retorică romantică, dar pe care sensibilitatea poetului le transfigurează în ceva cu totul original: peste scenariul lugubru al unei biserici ruinate, al unui cimitir cu cru-

cile strâmbe, al unei lumi care doarme într-o înghețată tăcere de moarte, se revarsă strălucirea lunii. O lună care este, desigur, „regina nopții”, dar care în același timp este „moartă”, cu cerul drept mausoleu și împrejmuată de stele care o însoțesc ca un alai funebru. Iar poetul, ale cărui tinerești amăgiri s-au irosit, șterse de realitate întocmai cum timpul a șters de pe pereții bisericii icoanele credinței, se întoarce cu mintea la propria sa viață ca și despărțit de sine, ca și când povestea ei ar fi rostită de o „străină gură”.

Iau în considerare titlul ca element paratextual (Genette 1987, p. 7–8) care ne introduce în text și ne permite să citim poezia dovedind cum fiecărei înlocuiri lingvistic-formale îi corespunde o modificare la nivelul structurii de adâncime. Și aceasta în cadrul unui proces care face din acest text o pagină de o uimitoare modernitate a scriiturii sau, mai bine spus, nucleul unui proces evolutiv care, plecând de la un romantism tradițional, accede la expresia interiorității neutre specifică poeziei moderne (vezi Constantinescu 1985).

Într-una dintre versiunile anterioare celei finale, poezia se intitula *Tristeță*, Eminescu sugerând astfel o gamă de sentimente care nu depășesc sfera sensibilității (DLR 1966), în timp ce titlul final ne trimite la un romantism foarte marcat, dar care de fapt pune în evidență specificitatea eminesciană a acestei stări psihice definite printr-un termen care a exprimat, în timp, concepte foarte îndepărtate între ele și care până la urmă a ajuns să exprime atât un tip de temperament, cât și o stare psihică. Se impune deci să vedem dacă schimbarea titlului din *Tristeță* în *Melancolie* derivă din criterii de ordin pur formal sau este determinată de voința de a explicita, chiar începând cu titlul, conținutul intens emoțional al poeziei și se va remarca faptul că pentru Eminescu „în forma ei radicală, melancolia [...] este echivalentă cu sentimentul morții, după cum indică singurul poem pe care l-a intitulat astfel. *Melancolie* este o viziune funebră a lumii” (Gană 2002, p. 31).

1) Cea mai veche versiune a poemului se găsește într-un monolog din familia *Mirei* (ms. 2254), proiect de dramă istorică scrisă de poet încă foarte tânăr (Eminescu 1939, p. 368–369). Monologul, preluat în mod autonom, a fost supus unei serii de operații, din care ies în evidență câteva nuclee tematice care, ca adevărate invariante, se reorganizează din versiune în versiune până la forma definitivă. Fragmentul începe cu descrierea unui cimitir adormit, a unei biserici ruinate, a unui altar pe care stă întinsă o copilă moartă, care mai târziu, printr-un joc de visări și halucinații, se pare că învie. Partea a doua a monologului ne oferă cheia pentru a interpreta metafora din prima parte: cimitirul e lumea în care trăiește protagonistul, biserica ruinată e sufletul său, altarul e inima, iar tânăra fată e trista sa iubire. Sunt motive care reprezintă invariante tematice, chiar dacă în text se articulează în submotive relativ mai libere, care se mențin din reelaborare în reelaborare până la redactarea definitivă. De subliniat că apariția acestor motive în scrierile din tinerețe, „înseamnă că starea pe care o exprimă există chiar de la începuturile scrisului eminescian” (Gană 2002, p. 32).

2) Textul, abreviat până la 29 de versuri în ms. 2259, se prezintă acum ca o poezie autonomă. Înainte de a începe analiza, mi se pare clarificator să amintesc aici ceea ce în mod general spune Ioana Bot pentru a comenta faptul că versurile unui poem sunt folosite pentru cu totul alt text liric: „Diferențele (discrete) de la un text la altul, de la o variantă la alta, sunt tot atâtea dovezi cu privire la modul în care crea Eminescu, iar restituirea lor trebuie citită în primul rând în acest sens” (vezi Eminescu 2015, p. 242). Exemplară este situația variantelor în discuție: intitulat *Tristeță*, fragmentul acesta, prin raportare la textul dramatic, păstrează nucleele tematice care îi constituie armătura și care sunt de pe acum fixate ca elemente nesusceptibile de variațiuni semnificative. Poezia începe cu o inovație importantă: apare motivul lunii moarte, care va deveni o adevărată invariantă în lirica eminesciană, și al stelarului său alai funebru din cerul-mausoleu: „Se-ncheagă printre nouri o uriașă poartă / Prin care trece, albă, regina nopții moartă”. Merită să subliniem, prin similitudine, persistența imaginii care se regăsește de exemplu în versurile din ms. 2270 (1882–3) unde „regina nopților” de mii de ani moare și revarsă asupra lumii „durerea și farmecul morții” (*ibidem*, p. 206). Sunt versuri despre care P. Creția spune: „în poezia aceasta, astrul mort sau care moare de veacuri este însăși luna, luna unui cer care nu e «decât un vis / Al liniștei celei eterne», luna care exercită asupra lumii [...] atracția magnetică și plină de farmec a morții” (*apud ibidem*, p. 276–277).

Urmează descrierea cimitirului, a bisericii, a fecioarei moarte, întinsă pe altar. Versurile din partea doua propun din nou interpretarea alegoriei în termenii din monologul dramatic, cu o schimbare însă: tânăra nu mai simbolizează iubirea nefericită a protagonistului dramei, ci pe aceea, acum moartă pe veci, a poetului însuși.

3) Reelaborarea din ms. 2290 (de 56 de versuri), fără titlu, este contemporană cu cea anterioară și nu ar fi altceva, spune Perpessicius (vezi Eminescu 1939, p. 377), decât *Tristeță*, transpusă din alexandrini în versuri de opt silabe, reprezentând deci unul dintre cazurile de „transmetrizare” destul de frecvente în opera lui Eminescu. Este însă singura transpunere de acest fel din seria de redactări care duce de la *Mira* la *Melancolie*, toate celelalte variante fiind în alexandrini. Este de bună seamă o încercare de perfecționare metrică: trecerea de la alexandrinul cu respirație largă la scurtul și alertul octosilab iambic produce o cadență rapidă, aproape frântă, care pare să exprime și în plan formal starea de neliniște, de rău existențial pe care poetul începe să o vădească în aceste versuri.

Totuși sunt de părere că Perpessicius nu are dreptate când susține că este vorba de o simplă rescriere metrică: ne aflăm în fața unei versiuni cu adevărat autonome, în care apar motive și submotive noi și de mare importanță pentru evoluția tematică ulterioară. Vom zăbovi deci asupra câtorva puncte care se dovedesc fundamentale pentru această analiză.

Concisele octosilabe „O poartă-n nori se suie gré, / Regina nopții moartă e”, care apar în locul amplului distih inițial al versiunii precedente, introduc descrierea înmormântării stelare (v.v. 1–10), care reia, îmbogățind-o cu câteva imagini noi, cea

din ms. 2259, *Tristeță*. Doar că aici interpretarea alegorică apare redusă la o rapidă comparație (v.v. 39–40, 45–46), în timp ce acolo era încă explicită. Prin urmare, Eminescu, pentru a compensa reducerea explicitării simbolic metaforice a imaginilor și în absența „cheii” interpretative care o constituia până acum partea a doua a poemului, este obligat, imediat după introducerea imaginii funebre, s-o lămurească prin comparația din v.v. 11–12: „Ah, e astfel și viața mé, / Regina vieții-mi moartă e”. Și astfel, grație paralelismului dintre versurile care descriu moartea celor două regine – cea astrală și cea terestră – se instituie o perfectă concordanță între moartea celestă și cea omenească, între macrocosm și microcosm, între obiectiv și subiectiv.

Plecând așadar de la o asemenea perspectivă, întâlnim imediat o serie de elemente care merg de la simple opțiuni în planul lexical la adevărate și fundamentale inovații în planul tematic. Mă voi limita să subliniez, ca fiind deosebit de semnificativă, imaginea cimitirului, care nu mai este doar un element peisagistic (ca în *Tristeță*) și nu mai simbolizează lumea poetului (ca în *Mira*), ci coincide cu însăși viața sa (v. 44): „Viața mea e cimitir”. O întrepătrundere asemănătoare a naturalului cu umanul se găsește și în v. 19, unde poetul, vorbind de sunetul clopotului clătinat de vânt, spune că bronzul „amorțit sună ș-amar”. Este o evidentă umanizare, dar este totodată și o „metaforă discretă” care, dând expresie unei tensiuni interne, sugerează existența unui raport, de la cauză la efect, între o mișcare exterioară fizică și una interioară (Irimia 1979, p. 352). Dacă în *Mira* (v.v. 99–100) și în *Tristeță* (v.v. 10–11), găsim o metaforă relativ banală (vântul „trezește / Arama amorțită”), aici, în schimb, imaginea e radical restructurată: poetul nu mai aduce în prim-plan clopotul, ci sunetul său, care acum nu mai este doar amorțit, stins, ci de-a dreptul amar. Cum se poate vedea destul de ușor, alegerile lexicale operate de Eminescu se orientează către un câmp semantic mereu asociat unor idei de singurătate, rău sufletesc, tânguire funebră.

Mai importantă este însă o altă inovație: motivul fecioarei moarte întinsă pe altar (care trecuse din *Mira* în *Tristeță*) suferă o modificare radicală. Într-adevăr, în locul descrierii moartei, acum apare o notație, fugară și concisă, dar tulburătoare: forma nedefinită întinsă acolo ar putea fi propriul său leș (v.v. 35–36, 51–56). Și astfel începând cu această versiune, atmosfera mai tipic romantică din cele anterioare se irosește ireversibil, făcând loc unei stări psihice, încă romantică și ea, dar care, prin halucinațiile ei, se pierde în acea alienare și acea nevroză, care sunt atât de caracteristice omului vremurilor noastre.

4) Reelaborarea următoare (ms. 2276 B), și ea de 56 de versuri, datează din epoca berlineză (1872–1874) și este apropiată de textul *Melancoliei*: este „întâia versiune integrală, apropiată mult de textul definitiv” (Eminescu 1939, p. 379), față de care este încă totuși redundantă în planul descriptiv și alegoric. Pentru a ajunge la *Melancolie*, Eminescu va supune textul din 2276 B unei adevărate „concizii”, scurtând textul, dar „fără a-i elimina nici o parte semnificativă, ci rescriindu-l într-un stil mai concis” (Genette 1982, p. 271). Deocamdată, în ms. 2276 B, poetul nu numai că păstrează, în v.v. 1–6, descrierea înmormântării lunii, prezentă și în

variantele anterioare, dar, în v.v. 7–16, introduce o amănunțită amplificare, destinată să dispară în versiunea finală. Aceeași soartă o va avea seria de versuri organizate în distihuri (v.v. 23–24, 35–36, 39–42, 49–50) inserate în textul acestei versiuni. E vorba de elemente mai ales descriptive și ca atare ușor de sacrificat fără a altera conținutul poeziei.

Elementele lexicale selecționate de către poet mențin și pe alocuri accentuează orientarea în direcția puternic negativă pe care am pomenit-o vorbind de versiunea precedentă. Astfel, cu referire la expansiunea înmormântării astrale din v.v. 7–16, trebuie remarcat faptul că paralelismul, deja menționat, între moartea lunii și moartea iubitei, prezent în ms. 2290 la v. 2 și 12 („Regina nopții moartă e”, „Regina vieții-mi moartă e”) este supus unei remanieri substanțiale. Nu numai că a fost amplificată descrierea însăși a înmormântării, dar, de vreme ce au fost eliminate versurile „Ah, e astfel și viață mé / Regina vieții-mi moartă e” din redactarea anterioară, un nou distih apare (v. v. 49–50), ca printr-o „compensare la distanță”, cum o numește Contini, distih în care poetul descrie – prin analogie – funeraliile speranțelor sale.

Dovada paralelismului perfect dintre cele două fragmente introduse în ms. 2276 B. (amplificarea înmormântării lunii și înmormântarea speranței poetului), se află în faptul că amândouă oferă aceleași imagini ale alaiului funerar. Dacă alături de lună (v.v. 15–16) „Plâng stelele frumoase și în aur roi / Se-nșiră l-a ta moarte în luminos convoi”, speranța poetului a fost dusă la groapă (v.v. 49–50): „A fost la groapă dusă speranța vieții mele”. Și astfel, după cum spune Contini vorbind de Leopardi, în urma „unui adevărat drenaj de elemente subiective operat prin inserțiunea unor versuri noi” (Contini 1984, p. 41), se realizează o perfectă corespondență între macrocosm și microcosmul subiectiv. Așadar eliminarea metaforei obiective, adică a înmormântării siderale, determină în chip necesar și pe aceea a metaforei subiective, care îl are drept obiect chiar pe poet.

Iată, deci, cum se prezintă procesul de elaborare a unei imagini centrale: întâi, fecioara moartă, simbol al iubirii nefericite (*Mira*) și deci al iubirii moarte pe veci (*Tristeță*); apoi, printr-o rarefiere figurativă a alegoriei, mutată într-un plan totodată mai personal și mai general, tinerei moarte i se substituie o formă nedeterminată ascunsă sub giulgi; ceva mort, despre care poetul bănuiește că este el însuși (ms. 2290). După ce și această imagine este abandonată, se ajunge, în virtutea unui proces de abstractizare, la distihul din ms. 2276 B, „Și în convoi de stele... a fost dusă la groapă speranța vieții mele”, din care dispare orice referire fie și aluzivă, la moartea fizică, pentru a-i face loc unui deces sufletesc, acela al oricărei speranțe. Dar pentru că „melancolia” nu este provocată numai de pierderea cuiva iubit, ci și de împrejurări „de umilire, de frustrare, de dezamăgire” (Freud 1978, p. 135), prin versul „A fost dusă la groapă speranța vieții mele” poetul pare să arate în chip deslușit parcursul care a dus de la o „melancolie” generic literară și romantică la o „melancolie” autentică: „simbolurile morții domină discursul poetic și-i unifică părțile” (Gană 2002, p. 31).

În acest sens, prin raport la redactările anterioare, în v. 45 și în v.v. 51–56 descoperim alte două interesante exemple de modificări care, potrivit terminologiei continiene deja utilizate, pot fi considerate ca având „funcție instaurativă” și care au intense implicații în planul tematic, mai mult decât în cel formal, fiind trepte decisive în direcția „aproximării fantasmei” poetice și a definiției sale. Prima este reprezentată de v. 45, „In van mai caut lumea-mi în obositu-mi creier”, care ia locul v.v. 49–50 ale redactării imediat anterioare (ms. 2290): „Și-n loc de gând în al meu creier / Toacă un cari și cânt-un greier”. A doua, din v.v. 51–56, după eliminarea imaginii a ceva mort, pe care, în v.v. 51–56 din 2290, poetul îl simte ca pe propriul său trup defunct, este introdus, printr-o subînțeleasă însă evidentă filiație logică, motivul propriei vieți, care pare „repovestită de o străină gură”, așa că spune Eminescu „Parc-am murit de mult”.

Amândouă aceste pasaje par să fie indiciul unor simptome „melancolice” specifice depresiei (Hillman 1985, p. 265–266): inhibarea tuturor reacțiilor psihice, până la nivelul inerției statice, provoacă o senzație de îngreunare care se manifestă în special la nivelul capului. Iar Eminescu chiar vorbește de „obositu-mi creier”. Dar mal ales glasul rămâne mut, ca o dovadă a unei adeăvurate stingeri a glasului sufletec, astfel că i se pare că propria lui viață este „încet repovestită de o străină gură”.

Asistăm așadar la un proces de dedublare care, așa cum a arătat Ioana Em. Petrescu, ia naștere dintr-o înstrăinare de sine, în timp ce alegoria peisagistică din *Mira* se transformă progresiv într-o halucinație care îl cuprinde și pe poet și universul întreg (Petrescu 1978, p. 57–58). Astfel, prin aceste reprezentări începe să se evidențieze progresiv un element aproape patologic care se naște din „disocierea conștiinței, devenită incapabilă să domine inconștientul” (Jung 1982, p. 66).

*

Dacă pentru Baudelaire poetica melancoliei este o poetică a imperfectului (Macchia 1946, p. 49), poetica lui Eminescu este indubitabil o poetică a perfectului, iar pentru amândoi poeții „ordinea versului se cristalizează în proporția dintre parte și întreg [...] în corelația între structura metrică și logica frazei” (*ibidem*, p. 32). Mai departe, ca de pildă pentru Ariosto, și pentru Eminescu a „corecta” înseamnă „mai ales meșteșugul eliminării” (Contini 1974, p. 230). Poezia este așadar supusă unui proces de concizie grație căruia este redusă la 38 de alexandrini, față de cele 56 de versuri ale versiunilor anterioare, ajungând astfel la forma definitivă, publicată în „Convorbiri literare” la 1 septembrie 1876. Drumul ei formal este, cel puțin în aparență, încheiat. A rămas departe în urmă juvenilul „stil romantic, grandilocvent, bogat în hiperbole și în aglomerări de epitete”, care caracteriza *Mira*. După ce a trecut prin „proba de foc a remanierilor totodată critice și estetice”, în cursul cărora poetul alege, cu tot mai mare exigență, cuvinte și imagini, purificând versurile de orice prisos, condensând la maximum expresia, poezia ajunge la o „amărăciune subiectivă” și devine textul memorabil, care este *Melancolie* (Bulgăr 1975, p. 104–106). De la monologul lui *Ștefăniță*, în urma unui drum aspru de

căutări atât formale, cât și tematice, Eminescu ajunge la o poezie care evocă o stare a sufletului: depășind melancolia ca predispoziție romantică, poezia devine mărturia unei adevărate alterări a personalității. Deci, „construită în două planuri („lumi”), simetrice, juxtapuse, poezia își adjucecă în consecință o figură de stil explicit binară” (Bot 2012, p. 87). După cum am văzut, poetul, deși a procedat la adânci restructurări care au dus la „o simplificare imperceptibilă la prima lectură” (Guillermou 1987, p. 107), a menținut de-a lungul tuturor redactărilor, inclusiv cea din urmă, structura binară a monologului dramatic: imaginile din primul segment, obiectiv, și explicarea funcției lor alegorice din partea a doua, subiectivă.

Prin raport la versiunea imediat anterioară, și *Melancolie* începe cu descrierea înmormântării siderale, urmată de cea a cimitirului și a bisericii, încheindu-se cu interpretarea poeziei în cheie metaforică. Prin urmare, poetul, de-a lungul întregului proces de elaborare, păstrează motivele care îi constituie invariantele, cu excepția motivului „trupului mort de pe altar”, care dispare, păstrat doar ca element „implicit”, cum rezultă limpede din distihul (v.v. 31–32): „Pe inima-mi pustie zadarnic mîna-mi țin, / Ea bate ca și cariul încet într-un sicriu”, unde „sicriu” stă drept martor al segmentului tematic eliminat.

Printre variantele cu funcție „substitutivă” cea mai frapantă și mai semnificativă din primul segment al poeziei este cea din cadrul descrierii înmormântării astrale, care începe cu versul „Părea că printre nouri s-a fost deschis o poartă”, care înlocuiește pe „se-ncheagă printre nouri o uriașă poartă” din mss. 2259 și 2276 B și pe „O poartă-n nori se suie gré” din ms. 2290. Acum, în textul final, ceea ce înaintea era pur și simplu enunțativ și, din punct de vedere afectiv, neutru, este pus sub semnul aparenței: nu este o poartă, ci doar pare să fie. Prezența verbului „a părea”, folosit în primul vers, conferă imediat și nu numai descrierii de peisaj, ci întregii poezii, un caracter iluzoriu, mult mai subtil și mai neliniștitor decât atmosfera explicit și romantic halucinatorie din variantele anterioare.

A doua parte, cum am mai spus, transpune în plan subiectiv, interior, descrierea lumii exterioare, obiective, în așa fel încât cadrul peisagistic se transformă într-un fel de extensie, de prelungire a ceea ce simte poetul reflectând asupra propriei sale stări. Și această a doua parte se deschide cu un cuvânt care nu exprimă o realitate, o certitudine obiectivă, ci mai curând o dispoziție a minții și a spiritului, o atitudine subiectivă, și anume „credința” (v.v. 25–26).

Această parte a poeziei, deși reprezintă segmentul ei subiectiv, este purificată de elemente strict personale și fizice. Poetul elimină orice referire la imaginea iubitei moarte; de asemenea, renunță la descrierea vreunei dedublări a sinelui, întemeiată pe percepția propriului său trup „mort”. În schimb, el menține două submotive fundamentale. Întâi, pe acela al sfârșitului tuturor amăgirilor și, prin urmare, al întregii lumi pe care și-o construise pe temeiul lor (v.v. 29–30): „Abia conture triste și umbre-au mai rămas. / În van mai caut lumea-mi în obositul creier”.

Astfel, din acest segment tematic au fost excluse splendidele versuri: „și în convoi d-iluzii ce lumineau ca stele / A fost la groapă dusă speranța vieții mele”

(v.v. 49–50 din mss. 2276 B), pentru că poetul, renunțând la amplificarea descrierii înmormântării siderale, se vede obligat să suprimе și acest distih, strâns legat de această amplificare. Al doilea submotiv este acela tragic revelator, al propriei vieți care pare povestită de altcineva: și, în această a doua parte a poemului, devenită acum esențială, tocmai pe acest segment tematic cade accentul, nu numai cel al secvenței finale, ci al întregii poezii. În felul acesta poezia capătă o tensiune crescândă datorită unei mișcări ascensionale; iar la capătul ei se află sentimentul unei ruinări care, odată cu sufletul poetului, cuprinde universul întreg. Așadar, acest segment se situează la capătul unui proces construit pe constatarea tot mai stringentă a unei realități nimicite și nimicitoare la care poetul se simte părtaș.

Cred că am ilustrat îndeajuns faptul că, în *Melancolie*, evoluției variantelor i s-a suprapus experiența unor stări de spirit care, din literare, se transformă tot mai mult în manifestări ale unor alterări ale sinelui. Totuși trebuie să amintesc părerea diferită emisă de unii critici: de exemplu, după Gană imaginea dedublată a eului din final „înseamnă înstrăinare de sine, dar și dominarea suferinței caducității”, iar viziunea acestui al doilea eu înseamnă ipostaza eului poetic „care s-a înălțat la poziția contemplativă” (Gană 2002, p. 31).

Oricum, rămân la părerea pe care am ilustrat-o în contextul acestor pagini. În primul rând, aș sublinia că din punct de vedere psihiatric, în anumite cazuri, melancolia se poate prezenta ca o veselie aparentă în așa fel încât bolnavul poate să apară vesel (Roccatagliata 1992, p. 184). Dar mai ales, sunt de părere că variantele ar demonstra cum această stare psihică are rădăcini îndelungate în personalitatea poetului. Imaginea vieții „repovestită de o străină gură” apare deja într-o filă conținând câteva versuri, probabil din anul 1874, versuri, spune Perpessicius, cu „anumite ecouri din *Împărat și proletar*” (Eminescu 1939, p. 381). Tot din perioada juvenilă sunt versurile din proiectul de dramă intitulat *Decebal*, unde apare motivul unui eu străin: „Sunt eu ori nu sunt eu [...]. Ș-acel bătrân a cărui umbră albă / O văd colo-n metal [...] să fiu chiar eu” (Eminescu 1978, p. 532): „privirea insistentă a propriului chip în oglindă nu-i întărește sentimentul identității, dimpotrivă îi relevă, ca eroului liric din *Melancolie*, un eu străin” (Gană 2002, p. 208). Mai târziu, ca. 1876–1877, poetul scrie „Visez că mort eu sunt [...] O, vino!... mai aproape, mai aproape / Să simt plutind alături geniul morții” (Eminescu 2015, p. 119) unde, în termenii Ioanei Bot, „e construit scenariul [...] propriei intrări în moarte” (*ibidem*, p. 243).

Acest parcurs, fundamental pentru definirea complexului melancolic, are un punct de referință precis în evoluția textuală a acestei poezii eminesciene: e vorba de segmentul tematic al iubitei moarte, tocmai acela care lasă să transpară, în procesul său evolutiv, itinerariul spiritual latent al poetului. Mai întâi, imaginea fetei moarte provoacă în poet o reacție îndoliată care se reflectă în *Mira* și apoi în *Tristeță*. După aceea, mss. 2290 atestă o schimbare fundamentală, și anume identificarea obiectului pierdut al iubirii cu Eul poetului, apărând aici pentru întâia oară viziunea propriului său trup mort, imagine care o elimină definitiv pe cea a fetei

moarte. Succesiv și această precisă referire la sine își pierde consistența datorită unei rarefieri a descrierii fizice. În schimb este introdus, compensativ, motivul propriei vieți care pare povestită de altcineva, legându-se de sintagma finală care apare de la început în forma destinată să rămână definitivă: „Parc-am murit de mult”, comparația subliniind că „ceea ce construiește textul este o antiteză irezolvabilă, aceea a înstrăinării eului de lume” (Bot 2012, p. 89).

Din toate acestea ia naștere *Melancolie*: din suprapunerea acestor elemente, personale sau obiective, poetice sau filosofice, psihotice sau literare, din elaborarea nesfârșită a variantelor până la forma perfectă a liricii prin care „poetul își scrie, cu mână sigură, despărțirea de romantism” (*ibidem*, p. 91). În încheiere se poate sublinia modul în care prin alegerea titlului Eminescu într-adevăr ne introduce în text ca o prevestire a lui, ca o anticipare a gamei spirituale care se reflectă în poezie la capătul procesului ei de evoluție.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Bot 2012 = Ioana Bot, *Eminescu explicat fratelui meu*, București, Editura Art, 2012.
- Bulgăr 1975 = Gheorghe Bulgăr, *De la cuvânt la metaforă în variantele liricii eminesciene*, Iași, Editura Junimea, 1975.
- Constantinescu 1985 = I. Constantinescu, „*Melancolie*”. *O analiză structurală*, în „*Caietele Mihai Eminescu*”, VI, 1985, p. 175–185.
- Contini 1974 = Gianfranco Contini, *Come lavorava l'Ariosto*, în *Esercizi di lettura*, Torino, Einaudi, 1974.
- Contini 1984 = Gianfranco Contini, *Varianti e altra linguistica. Una raccolta di saggi (1938-1968)*, Torino, Einaudi, 1984.
- Contini 1988 = Gianfranco Contini, *Ultimi esercizi ed elzeviri (1968–1987)*, Torino, Einaudi, 1988.
- DLR 1966 = *Dicționarul Limbii Române*. Serie nouă. Tomul VI. Fascicula a 5-a, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966, s.v.
- Eminescu 1939 = Mihai Eminescu, *Opere I. Poezii tipărite în timpul vieții*. Introducere, note și variante, anexe, ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, Editura Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol al II-lea”, 1939.
- Eminescu 1978 = M. Eminescu, *Opere IV. Teatru*. Ediție critică, note și variante de Aurelia Rusu. Studiu introductiv de George Munteanu, București, Editura Minerva, 1978.
- Eminescu 2015 = Mihai Eminescu, *Versuri din manuscrise*. Ediție de Ioana Bot și Cătălin Cioabă, București, Editura Humanitas, 2015.
- Freud 1978 = Sigmund Freud, *Lutto e melanconia*, în *Metapsicologia* (1915). Traduzione di Renata Coloni, Torino, Bollati Boringhieri, 1978.
- Gană 2002 = George Gană, *Melancolia lui Eminescu*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2002.
- Genette 1982 = Gérard Genette, *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Paris, Seuil, 1982.
- Genette 1987 = Gérard Genette, *Seuils*, Paris, Seuil, 1987.
- Guillermou 1963 = Alain Guillermou, *La genèse intérieure des poésies d'Eminescu*, Paris, Maison d'édition Didier, 1963.
- Hillman 1985 = J. Hillman, *Trame perdute*, Milano, Raffaello Cortina Editore, 1985.
- Irimia 1979 = Dumitru Irimia, *Limbajul poetic eminescian*, Iași, Editura Junimea, 1979.
- Jung 1982 = C. G. Jung, *Gli archetipi dell'inconscio collettivo*. Edizione diretta da Luigi Aurigemma, Torino, Bollati Boringhieri, 1982.

- Macchia 1946 = G. Macchia, *Baudelaire e la poetica della malinconia*, Napoli, Edizioni Scientifiche Italiane, 1946.
- Petrescu 1978 = Ioana Em. Petrescu, *Eminescu, modele cosmologice și viziune poetică*, București, Editura Minerva, 1978.
- Roccatagliata 1992 = G. Roccatagliata, *L'immagine nera. Riflessioni sulla malinconia*, Roma, Borla, 1992.
- Valmarin 1988 = L. Valmarin, *Un percorso della lirica emineschiana (da „Tristeță” a „Melancolie”)*, în „România Orientale”, I, 1988, p. 5–36 (*Un aspect al liricii eminesciene*. Traducere de P. Creția, în „Viața românească”, 1991, nr. 8, p. 30–58).

THE TRANSITION FROM “SADNESS” TO “MELANCHOLY” IN
EMINESCU’S MANUSCRIPT VERSIONS OR THE POETICS OF DRAFTS
(Abstract)

The present paper uses the variation criticism launched by the Italian philologist G. Contini and tries to apply it to the study of the title of Eminescu’s lyric poetry in order to emphasize the correspondence between the linguistics and formal substitutions and the modifications that appear in the deep structure.

Cuvinte-cheie: *Eminescu*, „tristeță”, „melancolie”, variante, titlu.

Keywords: *Eminescu*, „sadness”, „melancholy”, variations, title.

„La Sapienza” – Università di Roma
Via Brennero 56 00141 Roma
Italia
luisa.valmarin@uniroma1.it

ROMANUL ROMÂNESC INTERBELIC. DELIMITĂRI ȘI CONTROVERSE

În anii '30 ai secolului trecut, în plină efervescență artistică, se poartă ceea ce s-a numit „cea mai fertilă discordie teoretică din istoria romanului nostru” (Protopopescu 1978, p. 72). Scriitori și critici de vârste și orientări diverse se întâlnesc pentru a se delimita unii de alții și, uneori, pentru a se dezice de propriile opinii exprimate cu alte ocazii sau chiar de propriile rețete de creație. Romancieri realiști, ca Liviu Rebreanu, acordă întâietate în concepție analizei psihologice, unii adepți ai literaturii de analiză par a prefera, cel puțin teoretic, epicul pur, proustienii nu-l agreează întotdeauna pe Proust, iar gidienii pun la îndoială posibilitatea autenticității în literatură. Criticii scriu romane care nu corespund întru totul convingerilor exprimate anterior, așa cum este cazul lui G. Ibrăileanu cu *Adela* sau chiar al lui G. Călinescu cu *Bietul Ioanide*, în timp ce scriitorii, deveniți teoreticieni, propun tipologii românești originale. Rareori discuția se poartă pe teren strict literar, iar atunci, așa cum se întâmplă în cazul trăiriștilor, este pentru a nega valorile esteticului ori pentru a prevesti substituția romanului cu alte genuri sau specii într-un viitor apropiat. Cel mai adesea, domeniul favorit al interpretărilor privește sociologia literară, în corelație cu psihologia etnică, cu filosofia sau chiar cu economia politică. Romanul este considerat exponențial pentru reflecția literară, literatura – emblematică pentru întregul peisaj cultural, iar cultura – simptomatică pentru profilul unui popor. De altfel, controversele privesc nu atât realitatea romanului, ilustrată deja prin opere reprezentative, ca *Ion* și *Pădurea spânzuraților* de Liviu Rebreanu, *Concert din muzică de Bach* de Hortensia Papadat-Bengescu, *Întunecare* de Cezar Petrescu și multe altele, cât condițiile sale de posibilitate. Sub semnul sincronizării cu gândirea culturală europeană, unde se vorbește despre perimarea genului, teoria literară românească își află, la rândul său, momentul de înflorire, analizând concomitent începutul, apogeul și declinul romanului autohton, din dubla perspectivă a europenismului și a românismului. Dacă timbrul specific al vocilor critice este unul polemic, aceasta reflectă și situația contradictorie a literaturii, aflată la intersecția celor mai felurite orientări, la frontiera altor genuri sau specii, ca nuvela, eseul sau reportajul, și într-un spațiu cultural încă insuficient de clar definit. Se întrevede însă și o pasiune a negației și a autonegației grefată pe un nihilism filosofic autohton, caracteristică deopotrivă tradiționalismului și modernismului, paradoxal congruente sub acest aspect.

Astfel, pe fondul controverselor pe marginea presupusei inexistențe a culturii și literaturii române se formează o cultură și o literatură ce contrazic deficiențele exprimate teoretic; în plină analiză a absenței romanului acesta își află împlinirea fără a tulbura prin aceasta fervoarea dezbaterilor. Până și problema disputelor teo-

retice este obiect al disputelor teoretice. Unii scriitori, precum Camil Petrescu, se plâng, tocmai acum, de lipsa polemicilor, simptom al unui îngrijorător parazitism literar (*Opinii I* 2009, p. 168), în timp ce alții, ca Eugen Ionescu, acuză faptul că „realizarea cea mai însemnată a celor o sută de ani de dibuire românească” o constituie „discuția despre realizarea cea mai însemnată a celor o sută de ani de dibuire românească” (Ionescu 1991, p. 153). În orice caz, la sfârșitul deceniului al treilea, în plină polemică privind condițiile de posibilitate a romanului românesc, acesta cunoaște deja toate formulele, de la sămănătorism la antiroman și, așa cum observă Al. Protopopescu, pare a-și cunoaște chiar mai bine viitorul decât trecutul (Protopopescu 1978, p. 47).

Așa-zisa „discordie” pe tema crizei romanului începută în deceniul al treilea și continuată parțial și în cel următor ridică de la început unele semne de întrebare. N. Davidescu vorbește despre „agonia” unui gen literar, Mihail Sebastian și Felix Aderca – despre „declinul” sau „descompunerea” sa, Eugen Ionescu – despre „moartea” romanului, Mihail Ralea și Camil Petrescu se întreabă de ce nu avem roman, la fel ca Nicolae Iorga într-un articol din 1890 (*Opinii I* 2009, p. 244–249). Pe de altă parte, Perpessicius constată în 1925 înflorirea romanului, observând ironic că acesta a fost întotdeauna în viața noastră literară un coșmar, sau „mai bine unchiul din America despre care vorbesc toți, pe care-l așteaptă și care nu trebuie să vie niciodată” (*Opinii II* 2009, p. 58). Subtilitatea interpretărilor și a clasificărilor, intervenția romancierilor deveniți critici și esești atestă deja, dincolo de realitatea propriu-zisă a operelor, un nivel teoretic ce depășește cu mult interogația privitoare la simpla existență a genului. Se vorbește, în paralel cu întrebarea inițială, despre proustianism, gidism, intuiționism, fenomenologie, existențialism, roman indirect, parodic, roman de idei sau roman pur. Dihotomia lui Ibrăileanu dintre creație și analiză duce la distincții originale, formulate chiar de către romancieri, de pildă între romanul dinamic și cel static (Anton Holban) sau între literatura constatativă și cea rezolvativă (Ionel Teodoreanu).

Literatura română pare pe deplin sincronizată cu cea europeană în plan teoretic, mai ales că însăși problema crizei romanului stă sub semnul acestei sincronizări. Doar că interogația cu privire la inexistența romanului în literatura noastră se înscrie pe o linie tradiționalistă, sămănătoristă și chiar mai veche. Într-un articol din 1890, N. Iorga se întreabă „de ce n-avem roman?” și identifică aceleași cauze enumerate câteva decenii mai târziu: indiferența publicului, împrejurările sociale ale vieții artistului, lipsa literatului de profesie, dar și tematica redusă la „haiducărie”, la un „pesimism fantazist” ori la pornografie (*Opinii I* 2009, p. 244–249). De pe poziții sămănătoriste, Iorga critică aproape lovinescian romanul nostru, pentru a conchide că acesta, „pentru a trăi, are nevoie de o categorie socială eminemamente modernă” (*ibidem*, p. 247). Militând pentru evoluția de la rural la urban și de la problematica socială la cea interioară, Eugen Lovinescu acuză într-un mod similar „lumea haiducilor, a hoților de cai” sau „poveștile lui moș Gheorghe ce pu-făie din lulea, în «lumina scăzută» a amurgului” (Lovinescu 1973, p. 209–210). Două formule literare opuse se întâlneau pentru a constata împreună absența sau deficiențele romanului. Câteva decenii mai târziu se întâmplă la fel, doar că acum

orientările divergente sunt mai numeroase, motivele – și ele mai variate, iar soluțiile – adesea deconcertante. Care sunt, așadar, cauzele, simptomele și remediile presupusei crize a romanului semnalată în deceniile al treilea și al patrulea? Dacă există, într-adevăr, o criză, în ce constă ea?

Cel dintâi argument avansat este unul pur cantitativ: avem prea puține romane. Dacă, la sfârșitul secolului al XIX-lea, N. Iorga se considera poate prea darnic afirmând că „romane cu puțință de citit avem cel mult șase” (*Opinii I* 2009, p. 246), situația nu pare a fi foarte diferită în optica unor scriitori nici câteva zeci de ani mai târziu. În 1934, Eugen Ionescu preconizează moartea romanului în cel mult zece ani, observând că de la anul 1920 încoace abia am putea reține zece cărți literare (Ionescu 1992, p. 6). Până și în 1938, după apariția marilor creații epice românești, se aud voci care spun că „romancierul român nu știe ce este un roman” (*Opinii II* 2009, p. 497), iar afirmația îi aparține lui G. Călinescu.

Alți analiști ai problemei, ca Tudor Arghezi, prevăd, dimpotrivă, pericolul facilității provenit din abundența romanelor, remarcând că există „atât de mulți romancieri și așa de puțini scriitori” (*ibidem*, p. 308). În fața „neașteptatei recolte de romane din ultimii ani”, tot G. Călinescu reclamă incapacitatea criticii noastre, pentru a conchide, într-un text din 1934, că „dacă Anatole France ar fi fost român, n-ar fi putut face carieră”, că „întreaga literatură universală, judecată cu măsurile criticii noastre, ar ieși micșorată” (*ibidem*, p. 375). De data aceasta, nu este vorba de lipsa romanelor, ci de incompetența criticii, la care se adaugă inaptitudinea publicului pentru roman și pentru literatură în general. În articolul amintit din 1890, N. Iorga constata și el indiferența unui public franțuzit, obișnuit cu lecturi străine. La polul opus, Mihai Ralea atribuie lipsa cititorilor înapoierii sociale și culturale a românilor. Contestatari vehemenți, ca Emil Cioran sau Eugen Ionescu, ironizează inapetența publicului român pentru cultură, pentru formele superioare ale gândirii în ansamblu. De cealaltă parte, Camil Petrescu, N. Davidescu sau Ion Vinea invocă neconcordanța dintre obiceiul, deja perimat, al lecturii de romane și ritmul trepidant al vieții moderne. Suntem de abia în anul 1918, când adeptul intuiționismului și al fenomenologiei se întreabă:

„Cine mai are astăzi răbdarea să citească un roman? Cine are mai cu seamă timpul să citească un roman? Fetele bătrâne, menajerele de la țară, invalizii de război, elevii internați și alte câteva categorii de felul acestora! [...] Veacul electricității, aeroplanului și automobilului nu mai are timp să scrie și să citească romane” (*Opinii I* 2009, p. 513).

Gen perimat, acesta ar fi pe cale de a se stinge, la fel ca epopeea, fabula sau epigrama antică, înlocuit de teatru. Convins, la rândul său, că romanul „nu mai e al epocii noastre”, Ion Vinea prevestește în 1925 substituția sa cu reportajul sau apariția romanului-poem (*Opinii II* 2009, p. 48–49). Pericle Martinescu, încredințat de evoluția exigenței cititorilor, merge și mai departe, recomandând înlocuirea genului cu muzica, mult mai adecvată gustului modern (*ibidem*, p. 505–506). Discreditarea romanului ca gen literar suveran și înlocuirea sa cu povestirea scurtă sunt prevestite

și de Ovid Densusianu încă din 1921, iar cauza este pusă tot pe seama publicului cititor, mai precis a celui preponderent feminin. Odată cu emanciparea femeilor și cu participarea lor la viața reală, explică criticul, lectura evazionistă își va pierde, inevitabil, ponderea (*ibidem*, p. 23–25).

Așadar, după părerea multor literați, romanul își așteaptă dispariția, fie din cauza precarității sale numerice, fie dintr-o supraabundență, din pricina unui public fie inapt pentru cultură, fie prea evoluat pentru a se mulțumi cu simpla lectură. În același deceniu, al patrulea, G. Călinescu se plânge că „tinerimea română nu citește cărți literare de nici un fel” (Călinescu 1973, p. 95) sau denunță „ura de carte a românului” (*ibidem*, p. 609), iar Mihail Sebastian își exprimă, dimpotrivă, nemulțumirea că cititul este un fenomen atât de răspândit al veacului, încât a ajuns să se substituie traiului propriu-zis (Sebastian 1972, p. 683–685).

Dacă există sau nu romane, public cititor și critică pregătită rămâne, deocamdată, incert. Fapt este că între scriitori și societate este departe de a exista un consens. Nici creatorul nu se bucură de condiții prielnice creației, nici societatea – de participarea activă și eficientă a creatorului. Munca romancierului, avertiza Iorga în 1890, cere jertfă, timp, consecvență și presupune un anumit mod de trai, adică „un ceas anumit pentru scris, un număr de file determinat pe zi, odihnirea mașinei animale și nimic alta”, or, la noi „nimeni nu-i om de litere de profesie, literatura se face din fugă, în orele libere, printre alte îndeletniciri” (*Opinii* II 2009, p. 248). După mai bine de treizeci de ani lucrurile par a fi neschimbate. Dacă avem atât de mulți povestitori talentați, dar nu și romancieri, crede Cezar Petrescu, este din pricină că romanul presupune contactul cu viața, iar scriitorul român este îndeobște rupt de societate, izolat în lumea cafenelelor ori a ceneclurilor literare. Neputând trăi din scris, el este nevoit să facă gazetărie, „să moțâie într-un birou, să-și risipească energia și frăgezimea de gând, aiurea decât în literatură”, consacrand creației doar „fărâmiturile” (*ibidem*, p. 35). S-ar mai putea adăuga și alte vicii ale breslei, precum mirajul luxului și al gloriei zgomotoase ce au înlocuit preocupările intelectuale, denunțate de G. Călinescu aproape zece ani mai târziu (*ibidem*, p. 236) sau invidia și rivalitatea meschină dintre scriitori, înfierate de Camil Petrescu (Petrescu 1962, p. 172). Cât despre societatea românească și aderența sa la valorile estetice, situația pare a fi cu adevărat îngrijorătoare, și nu doar în optica moderniştilor, ci și în aceea a spiritelor mai conservatoare. Pledând pentru romanul social, menit să oglindească viitoarea maturitate a literaturii noastre, G. Ibrăileanu deplânge în 1919 simplitatea vieții noastre sociale, gradul neîndestulător de cultură și lipsa unei tradiții literare românești (*Opinii* I 2009, p. 519).

Este, atunci, într-adevăr, romanul social șansa literaturii noastre? Există o societate românească suficient de matură pentru a susține genul? Are romanul nostru de câștigat prin pactul cu realitatea? Argumentele de ordin sociologic avansate de Mihai Ralea în cunoscutul eseu din 1927, *De ce nu avem roman?*, oferă un răspuns de o limpezime sceptică perfectă. Analizat prin determinantele sale psihologice, etnice, sociale și culturale, romanul ar avea puține șorți de izbândă în literatura noastră, după judecata criticului. Tradiția genului, și anume epopeea, ne

lipsește; cadrul cultural – la fel, iar cel social lasă foarte mult de dorit. Dacă romanul a apărut în urma invenției tiparului și a dominanței burgheziei, la noi această clasă n-a existat până către sfârșitul secolului al XIX-lea. Structura agrar-orientală a societății noastre, lipsită de un public cultivat și tributară unei mentalități primitive, colective, gregare, a făcut cu neputință dezvoltarea unui gen care favorizează individul în detrimentul maselor, complexitatea în locul uniformității, caracterul în locul ambianței. La toate acestea s-ar adăuga și elemente caracteristice psihologiei noastre etnice. Prin natura sa, romanul presupune un conflict dramatic ce determină destinul eroului, or, în viața noastră socială predomină nu lupta, ci „spiritul tranzacțional de compromis”. „Ne adaptăm și ne împăcăm prea ușor”, conchide criticul, suntem „prea buni, prea slabi, prea ușor uităm sau iertăm”, viața în țara noastră se mărginește a fi „ușoară, comodă, simpatică” (*Opinii II* 2009, p. 97–111). O asemenea societate se reflectă firesc în lumea personajelor literare, descrisă în chip de pamflet mai ales de către scriitorii moderniști, de pildă de Camil Petrescu:

„Cu eroi care mănâncă trei săptămâni cinci măslina, care fumează doi ani o țigară, cu cârciuma din târgușorul de munte și gospodăria cu trei cotețe a dascălului din Moldova nu se poate face roman și nici măcar literatură. Literatura presupune, firește, probleme de conștiință” (*ibidem*, p. 130).

„Un snobism caracteristic nației noastre de rurali” se află la originea acestor afirmații, completează polemic G. Călinescu (*ibidem*, p. 513), deși cu alte ocazii el însuși deplânge mentalitatea terestră a literaturii române și inapetența noastră pentru valorile dezinteresate.

Un alt rechizitoriu al personajului din romanul românesc întreprinde Mircea Eliade în următorul deceniu, pentru a susține necesitatea unei conștiințe teoretice a lumii:

„Nu știu dacă există în literatura românească un singur personaj care s-a sinucis din disperare sau din simplă dramă metafizică. Sunt multe însă care s-au sinucis din dragoste, sau din plictiseală, sau de foame. În romanul românesc, nu există nici un mistic, nici un exaltat, nici un cinic. Drama existenței nu se coboară până la rădăcinile ființei. Personajele românești sunt încă departe de a participa la marea bătălie contemporană care se dă în jurul libertății, a destinului omului, a morții și a ratării” (Eliade 2008, p. 91).

Soluția scriitorului ar fi personajele-mituri, exemplificate printr-unul singur, și anume Ion al lui Liviu Rebreanu. Astfel, romanul n-ar avea prea mult de câștigat pe teren social, în contextul mentalității „antiurbane” a culturii noastre, așa cum o numește Șerban Cioculescu într-un text-pamflet la adresa galeriei de personaje românești autohtone, compuse din „boieri și boierese drapați în bunătate și filantropie, țărani bucuroși de cumpăna dreptății astfel asigurate, târgoveți cupizi și falsificați prin înstrăinarea de «glie», funcționari automatizați de slujbă, intelectuali fără suport moral ș.a.m.d.” (*Opinii II* 2009, p. 336). Nu conștiința teoretică a lumii lipsește eroului sau autorului, după părerea criticului, ci mult mai puțin: luciditatea elementară necesară pentru a vedea limpede lumea. Dacă a existat la noi un scriitor înzestrat cu un real talent de romancier, acesta a fost Ion Luca Caragiale, dar, din păcate, el n-a scris romane, conchide Cioculescu (*ibidem*, p. 336). Romanul social

nu reprezintă viitorul, ci trecutul romanului românesc, crede și Pompiliu Constantinescu, în pledoaria sa pentru romanul subiectiv (*ibidem*, p. 562–564).

Între modelul obiectiv și cel subiectiv, între cel realist și cel psihologic, cu variațiuni diverse, se poartă cele mai multe controverse, în continuitatea distincției propuse de G. Ibrăileanu. De regulă, moderniștii, scriitori sau critici, înclină spre modelul ionic al romanului, în vreme ce tradiționaliștii optează pentru doric. Atât excepțiile, cât și viziunile care transcend această separație sunt însă numeroase. Marcel Proust, de pildă, mult discutat în publicistica românească, este pentru Camil Petrescu modelul românesc prin excelență, iar pentru Felix Aderca – tot un scriitor modernist –, principalul vinovat pentru descompunerea romanului. În timp ce unii autori adoptă de timpuriu concepția proustiană, alții, precum Al. Philippide, cred că romanul psihologic „este împotriva firii literaturii noastre, deci împotriva firii românului, care respinge hotărât analiza seacă și precisă” și „speculațiile metafizico-morale” (*Romanul românesc interbelic* 1998, p. 24). Bine cunoscută este și rezerva lui G. Călinescu față de proustianism. În opinia marelui critic, ceea ce lipsește scriitorului român nu este virtuozitatea analitică, ci contactul cu viața:

„S-ar părea că scriitorul român nu-și trăiește viața și, în cele mai multe cazuri, chiar așa și este. Romancierul nostru este un literat, un meșteșugar care ia o temă, cum ia fierarul un fier, o înroșește, o bate, o răsuțește, îi dă în sfârșit o formă regulată, dar metalul cu care lucrează e o substanță inadecvată obiectului pe care-l face, așa că totul rămâne cu valoarea unui exercițiu abstract” (*Opinii II* 2009, p. 235–236).

Este greu de spus, într-adevăr, care este situația romanului românesc dintre cele două războaie mondiale și în ce constă presupusa sa precaritate în raport cu alte specii și cu romanul occidental. Asistăm la un fenomen de descompunere, de agonie, sau la o supraabundență de creație? Se citește prea mult sau prea puțin? Avem sau nu o critică de întâmpinare competentă și un public receptiv la valorile estetice? Putem vorbi de un primitivism al culturii române, redusă la problematica „haiducăriei”, după termenul lui Nicolae Iorga, într-un context literar marcat de dezbateri despre proustianism, gidism, existențialism și fenomenologie? Îi lipsesc romancierului român experiența, contactul cu viața, sprijinul statului, luciditatea, caracterul, cultura sau conștiința teoretică a lumii? Moderniștii acuză în genere tradiționalismul nostru „rural”, conservatorii ironizează „moda” europenismului și „tarele” lumii moderne; filosofii reconstituie speculativ declinul genului, coborând până la epoca idealismului german, sociologii descriu o lume mai curând românească decât romanescă. Nihiliști ca Emil Cioran sau Eugen Ionescu denunță în cheie metafizică relativitatea genului, inevitabil impur, pentru a conchide că, în ultimă instanță, orice creație aparține exclusiv divinității.

În paralel cu discuția despre condițiile de posibilitate ale romanului românesc, deja se pune problema revenirii la formele epicului pur, ca urmare a epuizării formulelor novatoare, metafizice sau analitice. Cezar Petrescu, bunăoară, pledează pentru întoarcerea la romanul cronică; Paul Zarifopol, la fel ca Mircea Eliade, – pentru romanul polițist, „salvator pentru o omenire căreia i se servește, în doze de piață, literatură moluscoasă, sub pretext de profunzime psihologică” (*Opinii II*

2009, p. 346); Al. Philippide observă că singura specie deloc cultivată în literatura noastră este tradiționalul roman de aventuri. Inexistența marelui oraș românesc în roman este pentru Al. Philippide și pentru Ovidiu Papadima una din cauzele precarității genului. Lipsa provinciei din romanul nostru reprezintă, în opinia lui Mihail Sebastian, o altă problemă majoră.

Dincolo de tipologie, cadru și tematică, alte posibile soluții la criza romanului vizează chiar schimbarea perspectivei narative în ansamblu, revizuirea întregii concepții romanești. Astfel, tot Mihail Sebastian recomandă, inspirat de André Gide, romanul pur, al actului gratuit, adică „întâmplarea fără finalități, fără învățăminte, fără poezii, fără orice altă semnificație decât aceea a unor simple raporturi anecdotice” (Sebastian 1972, p. 46). Aceasta – fiindcă romanul pasional, istoric, pastoral, naturalist, realist sau romantic a fost mai mult „psihologie, morală, idilă, poezie, filosofie și istorie decât poveste” (*ibidem*). Într-un registru diferit, Vladimir Streinu propune soluția așa-numitului „roman roman”, ca dreaptă cumpănire între dinamica interioară și cea exterioară, între analiză și epicul pur (*Opinii II* 2009, p. 387–391). „Confesionalism”, „analism”, literatură „rezolvativă” și „constatativă”, roman pur, roman-poem, roman roman sunt doar câteva dintre formulele ce-l contrazic pe G. Călinescu în convingerea sa că romanul românesc însuși lipsește din literatura română sau că avem o critică mărunță, „plină de injurii personale, de adulații convenționale și disproporționate, de ignoranță sau de rea-credință strigătoare la cer” (Călinescu 1973, p. 33). Criticul însuși se plânge de „viforul negativ” care bântuie presa noastră literară și recomandă o adiere de „înțelegere și generozitate” (*ibidem*, p. 34). Cât privește chestiunea crizei romanului, el sugerează ironic o tematică precisă, rezultată din lectura marilor opere și tratate, și anume: istoria tânărului care vrea să pătrundă cu orice chip în viață, subordonând toate afecțiunile acestei pasiuni, istoria ambițiosului idealist, în stare de toate înfrângerile pentru glorie, istoria femeii nesatisfăcute, istoria bărbatului matur, plictisit de căsnicie etc. (*Opinii I* 2009, p. 498). Și mai caustic, Tudor Arghezi oferă o rețetă a romanului ce i-ar garanta reușita: un roman „trebuie să fie compus din cel puțin doi oameni părechi, de sex contrariu, amestecați cu un personaj comic, plus unul tragic, cu un risipitor și cu un avar, printre care să evolueze ceva pești, ceva sfinți și ceva lichele și o mare virtute”. Apoi, prezentarea figuranților, a mobilierului, a peisajului, o analiză psihologică, iar în final – „sinucidere, accident, nebunie sau regrete” (*ibidem*, p. 309).

Oscilând constant între seriozitate și spirit ludic, între elanuri afirmative și un scepticism pasional, analiza romanului întreprinsă în deceniile al treilea și al patrulea confirmă pe deplin existența, varietatea și dimensiunile creației epice propriu-zise. Nici romanul, nici critica, nici publicul cititor nu lipsesc din literatura noastră; nici orașul mare, nici provincia nu sunt de negăsit; nici inventivitatea, nici apetitul analitic, nici cel metafizic nu sunt absente din romanul acestei perioade. Cu atât mai puțin luciditatea sau umorul ar putea lipsi scriitorului român. Discuțiile despre inexistența romanului nu fac decât să afirme existența romanului, într-un spirit de „discordie” foarte prielnic creației romanești.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Călinescu 1973 = G. Călinescu, *Gâlceava înțeleptului cu lumea. Pseudojurnal de moralist I (1927–1939)*, București, Editura Minerva, 1973.
- Eliade 2008 = Mircea Eliade, *Fragmentarium*, București, Editura Humanitas, 2008.
- Ionescu 1991 = Eugen Ionescu, *Nu*, București, Editura Humanitas, 1991.
- Ionescu 1992 = Eugen Ionescu, *Război cu toată lumea. Publicistică românească I*. Ediție îngrijită și bibliografie de Mariana Vartic și Aurel Sasu, București, Editura Humanitas, 1992.
- Lovinescu 1973 = Eugen Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane II*, București, Editura Minerva, 1973.
- Opinii I, II 2009 = *Opinii românești despre roman*. Antologie de Justin Constantinescu, Octavian Lohon și Pompiliu-Mihai Constantinescu, București, Editura Sigma, 2009.
- Petrescu 1962 = Camil Petrescu, *Opinii și atitudini*. Antologie și prefață de Marin Bucur, București, Editura Editura pentru Literatură, 1962.
- Protopopescu 1978 = Al. Protopopescu, *Romanul psihologic românesc*, București, Editura Eminescu, 1978.
- Romanul românesc interbelic* 1998 = *Romanul românesc interbelic. Dezbateri teoretice, polemici, opinii critice*. Antologie, prefață, analize critice, note, dicționar, cronologie și bibliografie de Carmen Mușat, București, Editura Humanitas, 1998.
- Sebastian 1972 = Mihail Sebastian, *Eseuri, cronici, memorial*. Ediție îngrijită și prefață de Cornelia Ștefănescu, București, Editura Minerva, 1972.

THE ROMANIAN INTERWAR NOVEL. DISPUTES AND POLEMICS
(Abstract)

Inspired by the European debates, Romanian literary theory focuses on the problem of the novel during the fourth and the fifth decades of the 20th century. Critics and prose writers representing different artistic directions come together to disapprove of the Romanian novel, rather from a philosophical, social or ethnical perspective than from a literary one. While both traditionalists and modernists put into question the very existence of the local epic creation, the latter succeeds in illustrating most of the modern trends and reaches full maturity. Therefore, the theoretical dispute on the conditions of the novel seems to suggest a nihilist passion specific to both traditional and modern Romanian literary thinking.

Cuvinte-cheie: *roman, interbelic, polemică, nihilism, teorie literară.*

Keywords: *novel, interwar, polemics, nihilism, literary theory.*

Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu” al Academiei Române
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, 21
magdawachter@yahoo.com

ARON PUMNUL (1818–1866), RUMÄNISCH-LEHRER IN CZERNOWITZ

Beiden Themen, sowohl dem siebenbürgisch-rumänischen Philologen Aron Pumnul, wie auch der multikulturellen Hauptstadt der Bukowina, rumänisch Cernăuți/ukrainisch Černivci, wurden längst schon umfangreiche Darstellungen gewidmet, wie sich aus den in der *Bibliographie* angeführten Titeln ablesen lässt. Verf. versucht, anhand von exemplarisch ausgewählten Beiträgen eine knappe Zusammenfassung zu Pumnuls Sprachreform des Rumänischen und seiner Tätigkeit als Rumänisch-Lehrer am k.k. I. Gymnasium in Czernowitz zu geben. Das Interesse nicht nur für den Lehrer Pumnul, sondern gerade auch für die vielsprachige Stadt, findet nach dem Motto „Cernowitz hat Konjunktur“ (cf. Scharr 2003) seine Bestätigung und soll in zwei Abschnitten nachgezeichnet werden: 1. Aron Pumnuls weiter Weg von Blaj nach Czernowitz, 2. Die Bukowina und ihre Hauptstadt Czernowitz als Wirkungsort Pumnuls.

1. Aron Pumnuls weiter Weg von Blaj nach Czernowitz

Pumnul wurde am 27. November 1818 in der Gemeinde Cuciulata (Region Făgăraș, Rumänien) geboren und starb früh, am 24. Januar 1866, in Czernowitz (Zu Pumnuls Leben und Werk cf. Macrea 1978, Peyfuss 1983, Zaciuc 2001).

Pumnul besuchte von 1835-1841 das Liceul/Gymnasium in Blaj/Blasendorf, Siebenbürgen, wo er bei Simion Bărnuțiu (1808–1864; griechisch-katholischer Priester), seinem Lehrer für Philosophie und Geschichte, eine grundlegende Ausbildung erfuhr. Zwischen 1841 und 1842 studierte er am Piaristen-Lyzeum in Cluj, in dem sich heute das Liceul Teoretic Báthory István befindet. An der Außenfassade des Gebäudes, gegenüber dem Universitäts-Hauptgebäude in der „Strada M. Kogălniceanu“, erinnert eine große Gedenktafel an ihn:

„În această clădire și-a finalizat studiile liceale marele patriot
și revoluționar român Aron Pumnul (1818–1866),
Filolog, istoric, teolog și critic literar, ilustru mentor al lui Mihai Eminescu”.

Ein Theologie- und Philosophie-Stipendium am Kollegium der Hl. Barbara¹ führte Pumnul 1843-46 nach Wien, wo er sich aber von einem seiner Empfindung nach überholten, mittelalterlich anachronistischen Theologiestudium abwandte.

¹ Heute „Barbarakirche“, Hauptkirche der griechisch-katholischen Kirche Österreichs im Zentrum von Wien; von Maria-Theresia 1773 als „Barbareum“ zur Priesterausbildung für die Gläubigen der Unierten Kirche aus verschiedenen Ländern der Monarchie eingerichtet, so auch für Galizien.

1844 organisierte er in Wien die rumänische Studentenverbindung „România cea tânără” (Das junge Rumänien) mit der anspruchsvollen Selbstbezeichnung „Societatea teologilor români, nouă societate de lectură, formă de organizare național-culturală a tineretului român”, mit aufklärerischen Tönen. Gleichmaßen rational-aufklärerisch wie nationalistisch eingestellt, lieferte er den Kommilitonen aus seiner Heimat zündende Argumente für ihren Kampf um die nationale Unabhängigkeit Siebenbürgens/Transilvania von Habsburg, vergleichbar den Bestrebungen der dortigen Ungarn. Rein pragmatisch ging es dieser „neuen Lese-Gesellschaft” vor allem um den Ausbau eines neuen Orthographie-Systems des Rumänischen auf lateinischer Grundlage, unter Verzicht auf das überlieferte slawisch-kyrillische System, nach dem Laut-Prinzip: „Schreiben wie ich/wie wir Rumänen alle sprechen”. Pumnul betrachtete dieses Verfahren als die ideale Methode, den (lautgesetzlich) geregelten Charakter des Rumänischen hervorzuheben – entgegen dem etymologisierenden Prinzip seines Zeitgenossen August Treboniu Laurian (1810–1881; cf. Macrea 1978, p. 55–73).

Während seiner Wiener Lehrjahre beschäftigte sich Pumnul, neben Ausblicken in die Zeitgeschichte, vor allem mit den philosophischen Aufklärern, speziell mit Kant und den beiden Postkantianern Wilhelm Traugott Krug (1770–1842, „Fundamentalphilosophie”, 1803) und dem Freiburger Karl von Rotteck (1775–1840, „Allgemeine Weltgeschichte”, 1846). Nach seiner Rückkehr aus Wien, 1846, wurde Pumnul in Blaj aufgrund seiner philosophischen Interessen zum Philosophie-Lehrer berufen, wo er seine frühere Tätigkeit mit Vorträgen zum Naturrecht der Völker und Individuen, in Anspielung auf die Freiheit der Rumänen, wieder aufnahm. Ein politischer und mit philologischen Problemen beschäftigter Zeitgenosse Pumnuls war Timotei Cipariu (1805–1887), griechisch-unierter Priester (geweiht 1827 in Blaj, Siebenbürgen), Philologe und Politiker, der Krugs Arbeit von 1803, die *Elemente de filosofie*, die als Manuskripte teilweise erhalten sind, in das Rumänische übersetzt hatte (Blaj, 1861–1863, 2 Bde., 676 S.). Cipariu gilt mit seinen thematisch vielseitigen Untersuchungen zur Orthographie, zur Überlieferung ältester rumänischer Texte und Dokumente, sowie der Beschreibung römischer Wachstafeln, veröffentlicht in dem von ihm herausgegeben *Archivu pentru filologie și istorie*, der ersten rumänischen Zeitschrift für Philologie als Begründer der rumänischen Philologie (cf. Macrea 1978, p. 48–53: Timotei Cipariu). Weiter tut sich Cipariu mit der Gründung der Zeitschrift „Organul luminărei, gazeta bisericească, politică și literară” („Organ der Aufklärung...”) hervor, die er am 4. Januar 1847 unter Mitarbeit von A. Pumnul und I. I. Mány herausgab. Dieses „Organul Luminărei” erschien während der Revolutionszeit 1848 lediglich bis 28. September unter dem Titel „Organul Național” mit lateinischen Buchstaben – nachdem Gheorghe Barițiu (auch George Bariț) bereits 1838 in Brașov/Kronstadt die „Gazeta de Transilvania”, die erste rumänische Zeitung, herausgegeben hatte.

Pumnul tritt 1848 im Gefolge von Cipariu als Anhänger revolutionärer Ideen zur nationalen Einheit Rumäniens auf. Im selben Jahr wird er zum Mitverfasser der

Proklamation bestellt, mit der die Rumänen zur Versammlung am kirchlichen Festtag „Duminica Tomii“, dem „Sonntag des Thomas“ – dem ersten Sonntag nach den (rumänisch-)orthodoxen Ostern, zu Ehren des Apostels aufgerufen wurden. Pumnuls liberal-revolutionäres Programm war von Rottecks Ideen bestimmt, wie aus der zusammen mit Cipariu edierten, kurzlebigen Zeitung (1848) hervorgeht: „Viața națiunii române, dulceața limbei și a simțemintelor ei“. Diese Abhandlung vom „Leben der rumänischen Nation, der Süße ihrer Sprache und ihrer Empfindsamkeiten“ hatte er für eine weitere zusammen mit Cipariu angelegte, ebenfalls nur kurz erschienene Zeitung, den „Învățătorul poporului“ (Blaj 1848) geschrieben (Macrea 1978, p. 76). Wegen seines philosophisch und national-idealistisch gefassten Programms wurde Pumnul in der 1848er Proklamation zum „Lehrer des Volkes“ ausgerufen. Das galt als politische Demonstration, die den ungarischen Behörden als Vorwand zu seiner Verhaftung diene. Sein Haus in Blaj wurde geplündert und alle Bücher verbrannt. Ihm gelang die Flucht aus dem von den Ungarn beherrschten Erdély/Ardeal ins revolutionäre Muntenien. Dort diente er als Mitglied der 48er Revolution der provisorischen Regierung als Propaganda-Kommissar und als Mitarbeiter bei der Formulierung einer revolutionären rumänischen Verfassung. Nach dem Scheitern der 48er Revolution (auch in Rumänien) flieht er über Iași/Jassy in die Bukowina, nach Czernowitz. Dort wird er von Alexandru (Alec) Hurmuzaki (1823–1871), Politiker, Herausgeber, Mitbegründer der Societatea Academică Română, Ehrenmitglied der Academia Română, freundlich aufgenommen. Auch in Czernowitz betätigte sich Pumnul wieder politisch: er überließ die von den Ideologen der 48er Revolution in Siebenbürgen vertretene These einer nationalen Selbstbestimmung der 1863 in Iași gegründeten Junimea română zur Veröffentlichung. Die Junimea war eine von Titu (Liviu) Maiorescu (1840–1917), Vasile Pogor (1833–1906), Iacob Negruzzi (1842–1932) u.a. rumänischen Intellektuellen ins Leben gerufene Vereinigung zur Förderung der Kultur, mit dem Streben, die politischen Organe jener Zeit für ihr nationales Programm unter Druck zu setzen. Es ist zu vermuten, dass Pumnul mit Hilfe der *Junimea* eine Rückbesinnung auf die von den Ideologen der 48er Revolution für Siebenbürgen bereits geforderte ethnisch-sprachliche Selbstbestimmung nun auch für die Rumänen unter der k.k. Herrschaft in der Bukowina anstrebte.

Ein Bruder des Al. Hurmuzaki, Eudoxiu Freiherr von Hurmuzaki (1812–1874), auch unter dem Familiennamen Hormuzaki bekannt – so auf dem Familien-Grabstein in Czernowitz (cf. die Abbildung in Cernov 2008, p. 121) –, war rumänisch-österreichischer Politiker, Abgeordneter im k.k. Reichsrat, Marschall im Fürstentum Bukowina, Politiker und Historiker (ÖBL 1959, p. 421)². Eudoxiu von Hurmuzaki galt als einer der politisch wichtigsten Führer der Bewegung einer nationalen Wiedergeburt der Rumänen, gerade auch in der Bukowina. Zwischen 1848–1850 leitet er in Czernowitz, zusammen mit dem Bruder Gheorghe Hurmuzaki, die Zeitung „Bucovina“. Hier wurden Texte der

² Hormuzaki hatte alle bisher gefundenen rumänischen Geschichtsdokumente (z.T. aus seinem Privat-Besitz) herausgegeben als *Documente privitoare la Istoria Românilor*, 5 Bde. Bukarest, 1878–1886.

neueren rumänischen Literatur – teils mit zweisprachig rumänisch-deutschen Beiträgen – mit einführenden Kommentaren von Vasile Alecsandri und volkstümliche Gedichte vorgestellt. In der „Bucovina“ veröffentlichte auch Pumnul mehrere Beiträge, z.B. zur Wortbildung, *Formăciunea cuvintelor românești*.

Pumnul wird am 22. Februar 1849 als Gymnasial-Professor für Rumänische Sprache und Literatur an das k.k. I. Staatsgymnasium berufen, die erste derartige Stelle in Czernowitz, in der Bukowina überhaupt. Das Rumänische wurde dort erst nach 1833 als Fremdsprache eingeführt. Pumnul bleibt bis zu seinem frühen Tode am 24. Januar 1866 in Czernowitz. Waren die österreichischen Behörden Pumnul mit seiner Anstellung als Rumänisch-Lehrer am deutschen Gymnasium und einer (erst nach seinem Tod) eingerichteten Professur für Rumänisch an der 1875 gegründeten Czernowitzer Universität den – wohl nur im internen Konsens ausgesprochenen – nationalen Wünschen der Rumänen nicht nachgekommen?

Pumnul versuchte die Rumänisch-Arbeiten seiner Landsleute, wie z.B. die von Gheorghe Asachi (1788–1869), Ion Heliade-Rădulescu (1802–1872), August Treboniu Laurian (1810–1881), Titu Liviu Maiorescu (1840–1917) oder Timotei Cipariu (1805–1887) bei der Ausbildung seiner (mehrheitlich rumänischen) Schüler zu berücksichtigen. Pädagogische Erfolge wurden ihm ganz eindeutig bei dem späteren berühmten rumänischen Dichter Mihail Eminoviciu/Eminescu (1850–1889) zuteil, oder mit Blick auf den jüdisch-deutschsprachigen Schriftsteller Karl Emil Franzos, der 1879 *Georg Büchner's Sämmtliche Werke* (Frankfurt/M.) herausgegeben hatte. Franzos war ein in der deutschsprachigen Kulturszene der Bukowina bekannter Schriftsteller, geb. 1848 im galizischen Czortkow, Podolien, nahe der österreichischen Grenze, polnisch Czortków, heute ukrainisch Čortkiv. Er starb 1904 in Berlin. Bei Franzos selbst findet sich kein Hinweis auf Pumnul als seinen Lehrer. In einer Auswahl aus seinen vielfältigen Schriften/Romanen vermerkt Franzos, dass er 1859 auf das k.k. I. Staatsgymnasium Czernowitz kam, „seit 1860 das einzige deutsche Gymnasium des Ostens“, wo er im August 1867 die Maturaprüfung ablegt habe (cf. Ansell 2005, p. 33)³. Nach Pumnuls Tod 1866 kam Ernst Rudolf Neubauer (geb. 1828 in Iglau, Mähren/Jihlava, Tschechien, †1890 Rădăuți) an das Czernowitzer Gymnasium. Neubauer war in der Bukowina schnell heimisch geworden und hatte 1886 eine Sammlung „Erzählungen aus der Bukowina“ herausgegeben; neben Eminescu und dem Ruthenen Osip Jurij Fedkowjtsch (1834–1888, Czernowitz), dem Namengeber der späteren ukrainischen Universität Czernowitz, hatte Neubauer auch Franzos gefördert⁴.

³ Hinweise auf Pumnul als seinem Lehrer wären vielleicht in seinem Roman *Aus Halb-Asien. Culturbilder aus Galizien, der Bukowina, Südrussland und Rumänien* (1876;³1889, S. 15; cf. Auszüge in Ansell 2005) zu finden, wo der Autor mit seinen imagologischen Narrativen satirisch-abwertende Kritik übt, vor allem an der ihm aus seiner Heimat Podolien bekannten bäurischen Bevölkerung, im Gegensatz zu der gehobenen Czernowitzer Stadtschicht.

⁴ Hinweis auf Neubauer und Fedkowjtsch bei Kittner (1975, p. 590); Fedkowicz schrieb ursprünglich auf Deutsch, Gedichte erschienen anonym 1889 in *Am Tschereomosch. Lieder eines Uzulen*; er schrieb später auf Ukrainisch.

Der Kontakt unter den Pumnul-Schülern Eminescu und Franzos scheint nicht besonders kameradschaftlich gewesen zu sein – laut Kommentar von Corbea-Hoisie zu Eminescus Kritik an Franzos' Roman „Halb-Asien“ im „Curierul de Iași“ vom 25. August 1876 – habe dieser den Text als Verleumdung der Rumänen beschimpft mit dem simplen Verweis auf Franzos' jüdische Herkunft, so dass es diesem folglich nie gelingen werde, anders als in einer „oberflächlichen“ Prosa zu schreiben (...) und „die deutsche Sprache in ihrem tiefsten Wesen nicht zu beherrschen“. Zudem sei Franzos „inhaltlich unfähig, das Volkstum der Osteuropäer wahrhaftig zu begreifen und von ihnen ‘getreue Kulturbilder’ zu schaffen, ohne auch nur der Sprache richtig zu verstehen“ (Corbea-Hoisie 2003, p. 89). Weitere Gemeinsamkeiten verbanden die beiden Schüler des Gymnasiums, Eminescu und Franzos, offensichtlich nicht. Soweit der Versuch, eine biographische Spur der beiden zu verfolgen, die zweifellos von ihrer gymnasialen Ausbildung unterstützt, ihre angeborene Begabung – der eine hin zu einem der bedeutendsten rumänischen Dichter – der andere zu einem gegen Ende des 19./Anfang des 20. Jahrhunderts hochgelobten deutschsprachigen Romancier entwickeln konnten.

Der Gymnasial-Lehrer Aron Pumnul tritt allmählich hinter dem wachsenden Ruhm seiner ehemaligen Czernowitzer Schüler zurück.⁵ Pumnul wird Ehrenmitglied der von Ion Gheorghe Sbiera⁶ am 1. April 1866 in Czernowitz gegründeten *Societatea literară română*, Vorläuferin der am 1. August 1867 gegründeten *Societatea Academică Română*, die 1879 in die *Academia Română* übergeleitet wurde. Ihr erster Präsident war I. Heliade-Rădulescu, Mitglieder aus Ardeal waren T. Cipariu, Gavril Munteanu und Gh. Barițiu, aus der Bucowina kamen Al. Hurmuzaki, I. Gh. Sbiera u.a. Pumnuls Mitgliedschaft in der *Societatea literară* dürfte seine Aufnahme in die rumänische Gesellschaft im vielsprachlich-multi-kulturellen Stadtleben begünstigt haben. Während seiner Lehrtätigkeit galt sein Interesse ganz allgemein der Pflege seiner Muttersprache, neben dem Entwurf einer neuen rumänischen Orthographie. Dabei bezog er sich auf die von der „Școala Ardeleană“ (Windisch 2009) nachgezeichnete lateinische Abstammung des Rumänischen und dessen Identität mit der *latina populară*, dem Volkslatein, gemäß der Herkunfts-These von Petru Maior (1756–1821).

In einem Brief von 1865 an den damaligen *ministru de învățămînt*, V. A. Urechia, fordert Pumnul, unter Berufung auf die verschiedenen „Societățile literare românești“ im Lande, verbindliche Orthographie-Regeln auf Basis einheitlich gesetzter *lateinischer* Buchstaben für alle rumänischen Schulbücher im

⁵ Eine umfassende Bewertung der literarisch-journalistischen Tätigkeit von Franzos bietet Corbea-Hoisie in seinen beiden bio-bibliographisch reichhaltig belegten Beiträgen zu *Bürger Franzos. Glossen zu einem Manuskript aus dem Wirtschaftswege Jahr 1868* und *Karl Emil und Mihai Eminescu. Eine „aus der Ferne“ geführte Polemik und ihre Lehren* (Corbea-Hoisie 2003, p. 43–88, 89–102).

⁶ 1836–1916; rumänischer Literaturwissenschaftler, Folklorist, Rumänist/Romanist (cf. Popovici 2010, p. 90).

Habsburgischen Imperium⁷. V. A. Urechia zählte, wie die oben genannten T. Cipariu, I. Heliade-Rădulescu, Al. Hurmuzaki, T. Maiorescu oder Gh. Barițiu⁸ und weitere philologisch-literarisch motivierte Rumänen, zu den Mitbegründern der *Societatea Literară Română*.

Zu Pumnuls sprachtheoretischem Ansatz: er untersucht (die) *Sprache* nicht nach historischen Entwicklungs-Prinzipien und obwohl ihm die Lautgesetze des Rumänischen – aus damaliger Sicht – bekannt sind, versteht er sie nicht als Evolutionsgesetze, sondern als ewige, unveränderliche Prinzipien, welche die *firea limbii*/das Wesen der Sprache, ihre innere Logik, bestimmen würden. Diese Prinzipien bzw. Gesetze müssten zur Erhaltung des spezifischen Charakters des Rumänischen weiterhin angewendet werden, um die seiner Ansicht nach aberranten Formen wie *națiune* oder *comunicație* – statt überliefertem, und daher ‚korrektem‘ *năciune*, *cuminecăciune* u.a. – zu vermeiden. Pumnuls Reform liegt die Überzeugung zugrunde, dass die Sprache ihr eigenes Wesen/*firea ei proprie* zurückgewinnen könne, worin er ihre Unabhängigkeit/*neatîrnarea* sieht; dies könne gelingen, würde man die (von ihm selbst aufgestellten) Regeln bei der Ableitung/*deducerea* und dem Auswechseln/*strămutarea* der Wörter berücksichtigen. Mit diesem Vorgehen strebt Pumnul die Bildung neuer Elemente nach dem Prinzip der Analogie der erbwörtlichen, sprich lautgesetzlichen, Entwicklung an: so wie sich betontes lat. á wie in *lana*, *cantat* > zu rum. *lână*, *cântă* entwickelt habe, oder á+n/+n+Kons./+m+Kons. > â/î wie *cîmp* < lat. *campus* usw., so liege jene *firea* darin, dass man nicht *plantă* (< *planta*) oder *germană* sprechen und/oder schreiben soll, sondern *plîntă*, *germînă*; ebenso wie lat. ó+Nasal n oder m > u, wie z.B. *frontem* > *frunte*, *montem* > *munte*, *pontem* > *punte* u.a., so wie er auch seinen Vornamen *Arune* (< *Aron*) schrieb; auch sei wegen der lateinischen Erbwörter mit dem Nexus -ct-, wie *octo* > *opt* die Schreibung/Aussprache *cărăpter*, *leptură* usw. zu respektieren (ILRL 1983, p. 211; Macrea 1978, p. 84). Pumnuls Plan, auf diese Weise eine für alle Rumänen einheitliche Graphie zu schaffen, ließ sich jedoch – wie seine weitere Graphie-Reform noch zeigen sollte – nicht umsetzen.

Pumnuls Abneigung gegen die Verwendung aller in Form von Neologismen übernommenen (Fremd-)Wörter lässt sich aus linguistischer Perspektive wohl kaum erklären; hätten etwa die sog. technischen Ausdrücke/*țăr murii științiali* – zum besseren Verständnis auch für einfache Sprecher – den Formen des Erbwortschatzes angeglichen werden sollen? Gegen einen solchen rigorosen Eingriff regte sich wohl auch die oft zitierte Freiheit der Sprecher, in/mit ihrer Sprache so zu sprechen, wie es ihrem eigenen Bedürfnis entsprach, vor allem für die vielfältigen Register eines Fachwortschatzes. Sicherlich erklärt sich Pumnuls Programm auch

⁷ Hinweis auf Pumnuls Brief bei Macrea (1978, p. 85); bekanntlich sollte sich die Diskussion um die rumänische Graphie-Reform noch länger hinziehen.

⁸ *1812 in Siebenbürgen, †1893; Priesterausbildung in Blaj; Historiker, Philologe; mit Iacob Mureșianu Hrsg. der „Gazeta de Transilvania“ (Brașov, 1835–1865), mit Wochenend-Beilage „Foaie pentru minte, inima și literatură“ (cf. Istrate 1970, p. 122–129; Angheliescu 1979).

aus patriotischem Blickwinkel, als Angst vor einer Überfremdung des Rumänischen. Von Interesse ist der Hinweis (ILRL 1983, p. 212), dass Pumnuls These keineswegs „original“ gewesen sei, sondern bereits von Gelehrten an der Schule in Blaj, wo Pumnul studiert hatte, thematisiert worden sei: so habe I. Rus, Verfasser eines Geographie-Handbuchs, *Icoana pământului sau carte de geografie* (Blaj 1842), die Anpassung von Neologismen an die rumänische Lautung verlangt, z.B. die Schreibung von *speculăciune*, *instrumînt*, *produpt* usw. – Beispiele, die sich dann auch bei Pumnul wiederfinden; ob er hier den Anstoß zu seiner Sprachreform gefunden haben könnte?

Offensichtlich hatten die meisten Sprachreformer jener Zeit auf die „firea“, die „natura“ oder auf das „geniul limbii“ abgehoben; die Latinisten verstanden darunter den alten *fond*/Bestand des Rumänischen, eben das Lateinische. Titu Maiorescu, Schriftsteller, Literaturkritiker und Politiker spricht hier von „specificitate“/Eigenheit, „esență“/Wesen und „structură“ der Nationalsprache-Rumänisch (Maiorescu 1868)⁹. Trotz teilweise Einvernehmen mit Pumnuls Fragen zur Graphie-Reform erweist sich Maiorescu – so mit Blick auf Pumnul mit seinem Lehrer Bărnuțiu geteilten sozial-revolutionären Thesen – als heftiger Kritiker (ILRL 1983, p. 211, Anm. 1).

Zweifellos wusste Pumnul im Kontext derartiger idealisierter Etikette um das „Wesen“, um die *firea limbii române*, die sich gemäß den historischen Lautgesetzen entwickelt hatte (Macrea 1978, p. 88). Wegen seiner rationalistischen Sicht auf die Sprache und die abstrakten Gesetze im Falle von Analogie und Regelmäßigkeiten, die auch auf andere Erscheinungen anwendbar seien, glaubte Pumnul aber nicht an eine beständige, kreative Unruhe als *Movens* sprachlicher Neuerungen. Pumnuls Rationalismus wurde gestärkt durch seinen patriotischen Glauben an die Kraft des Rumänischen, das seine erforderlichen lexikalischen Elemente selbst finden müsse. Diese Überzeugung bildete den Kern seiner Sicht von der o.g. *neatîrnarea* des Rumänischen und dessen eigener Strukturen, innerhalb denen (neuere) Entlehnungen nichts als Fremdkörper darstellen würden. Die von Pumnul entworfenen, oft bizarren Wortschöpfungen, fanden nach zögerlicher und nur auf die Bukowina beschränkter Anwendung, letztlich keine Akzeptanz. Das Rumänische, so Macrea (1978, p. 88), entwickelte sein Vokabular nach natürlichen Gesetzen, in beständigem Zufluss aus der Umgangssprache und aus den Schriften der großen Schriftsteller.

In seiner sprachtheoretischen Argumentation ist Pumnul dort interessant, wo er sich auf die Wirksamkeit allgemeiner (Sprach-)Gesetze beruft, die die Sprachveränderungen steuern würden (ILRL 1983, p. 211–212): aus der Kenntnis ihres Ablaufs könne der Sprachforscher seine Berechtigung zum Eingriff in die Sprache ableiten, etwa hin auf eine analogische Vereinheitlichung aller „unrumänischen“

⁹ Maiorescu kritisiert hier, unter allgemein sozialen Gesichtspunkten, eine Abhandlung von Bărnuțiu über *Dreptulu publicu alu Romaniloru*, Iassi, 1867 (über das „natürliche Recht der Rumänen“ zur individuellen Selbstverwirklichung, übertragen auf die Nation, ihre Sprache und Kultur).

Neologismen. Pumnul deute die Fakten aber auf seine eigene Art, wenn er den begrenzten Zeitrahmen der Wirksamkeit dieser Gesetze übersehe (*ibidem*): so entwickelte sich lat. *mola* („lautgesetzlich“) > rum. *moară*, lat. *pavimentum* > *pămînt*; nach diesen Gesetzen würden sich nämlich im Rumänischen („und auch in den anderen romanischen Sprachen“, so Pumnul) die Neologismen *nicht* richten, die dieselbe (lateinische) Lautstruktur aufweisen, wie jene Elemente, die diesen Gesetzen gefolgt waren: es entwickelte sich also nicht ‚korrekt‘ rum. **busoală* (< *busola*; frz. *boussole*/ital. *bussola*, 1527), nicht **medicămînt*, sondern *busola*, *medicament* (< *medicamentum*), eben weitere ‚Neologismen‘ usw. Weiter haben zahlreiche derartige ‚deduceri‘/Ableitungen Pumnuls wie *limbămînt* (= gramatica), *tîmplămînt* (istorie), *numărămînt* (matematica), *sciemînt* (filozofie), *suflemînt* (psihologie), *cugetămînt* (logică) oder *descrimînt pămîntal* (geografie), in Analogie zu erbwörtlich rum. *jurămînt* (< -mint < *iuramentum*), *pămînt* (< -int < -entum) < *pavimentum*) oder *mormînt* (< *monumentum*), nur abfällige Bemerkungen der Latinisten hervorgerufen, so etwa in einem Spottvers von Vasile Alecsandri (1821–1890) über Pumnuls in Analogie zu (historisch entwickeltem) *rugăciune* (< *rogationem*) – für Pumnul ‚korrekt‘ – abgeleiteten Formen wie *năciune* (statt normrum. *națiune*), *contrăzicăciune* (statt *contradicție*) oder *ocupăciune* (statt *ocupație*), Aussprache *nă-tschciune* (d.h. stimmlos-dentale Affrikate -tsch statt -tsiune). Aus dieser -ciune Aussprache leitete sich der Spottname der *ciuniștilor* ab (Macrea 1978, p. 87; ILRL 1983, p. 212): „Vivat sacra apărıcıune (statt normrum. *apariție*) / A lui nenea Ciune / Ce-a adus deșteptăciune / La a noastră năciune” (Es lebe die heilige Erscheinung / des Gevatters Ciune / Was hat die Klugheit (deșteptăciune) / unserer Nation gebracht?). Dieser *ciunismul*, wie Pumnuls Aussprache/Graphie-Reform von V. Alecsandri und Constantin Negruzzi (1808–1868) bespöttelt wurde, überlebte nicht lange; ähnlich schnell verschwanden seine lautgesetzlichen Anpassungen wie *leptură*, *subiept*, *cărăpter*, *defept*, *binescriință* (= ortografie), analog zu denen er bereits zirkulierende Neologismen latein-romanischer Herkunft ‚rumänisiert‘ hatte. Ironisches Fazit (ILRL 1983, p. 212): „Cui ar fi folosit o astfel de uniformizare analogică făcută de dragul unor preținse legi universale și în contradicție de uzul curent?” (Wem hätte eine solche analogische Vereinheitlichung aus Liebe zu angeblich universellen Gesetzen, im Widerspruch zum Sprachgebrauch, genutzt?).

In seinem *Curs de literatură românească* (cf. ILR II 1968, p. 631) hebt Pumnul auf die Identität des kulturellen Wertes mit dem literarischen ab („confunderea valorii culturale cu cea literară”), gemäß seinem Verständnis von „literatură” (= scriptură) als „cuprinsul tuturor scriptelor cîte s-au făcut în limba română de cînd a început a se scrie într-însa și pînă astăzi” – (... als Inhalt aller Schriften, die in rumänischer Sprache geschrieben wurden, seit man begann, bis heute alles aufzuschreiben). Lässt sich hieraus seine Vorstellung einer wechselseitigen Beeinflussung von nationaler Kultur und Literatur ablesen? Wenn ja – deckt sie sich auch mit Pumnuls Sicht einer *confunderea* von literarischer mit kultureller *scriptură*, die

offensichtlich seinem *Lepturariu* (Lesebuch ...) *rumînesc cules de'n scriptori rumîni* unterliegt? (*Lepturariu* 1862). Die Bände I-II dieser Anthologie enthalten rumänische Texte mit erzieherischer und moralisierender Tendenz, wie Fabeln und volkstümliche Dichtungen aus dem Repertoire vieler altherwürdiger Autoren wie Gheorghe Asachi (1788-1869), Anton Pann (1796/7-1854), Ion Heliade-Rădulescu (1802-1872), Alecu Donici (1806-1885), Constantin Negruzzi (1808-1868) oder Grigore Alexandrescu (1810-1885) – Namen, die die Kontinuität der geistig-kulturellen und poetisch-mythologischen Traditionen des rumänischen Volkes bezeugen und zur Erweckung eines nationalen Bewusstseins beitragen sollten. Weiter enthält das *Lepturariu* historische Legenden von Vasile Alecsandri, Schriften zur Geschichte, geographische und naturwissenschaftliche Berichte, daneben Namen, die heute längst vergessen sind (Ivaşcu 1969, p. 485). In den Teilen III-IV bietet Pumnul einen historischen Überblick zur rumänischen Literatur, beginnend mit den moldauischen *cronicari* und einem Überblick bis in das Jahr 1834, mit bebilderten Texten, versehen mit kurzen bio-bibliographischen Angaben. Allerdings hat Pumnul laut Macrea (1978, p. 74ff.) auch zeitgenössische Vertreter vorgestellt, über die heute kaum noch gesprochen wird, wie z.B. Vasile Ianovici, Radu Meledon u.a. Macrea weist darauf hin, dass die von Pumnul ausgesuchten Texte aber nicht nur mit Pumnuls eigenen diakritischen Zeichen versehen wurden, sondern mit solchen, die er vor allem im Wortschatz und in der Topik nach seinen eigenen Sprach-Normen ‚korrigiert‘ hatte. Aufgrund von Pumnuls ungewöhnlicher phonetischer Transkription (wie die Titelseite des *Lepturariu* zeigt) ist sein Lesebuch daher – im Wortsinn – nur schwer lesbar (cf. Kramer 1992).

Da das *Lepturariu* als Schulbuch angelegt war, enthielt es auch naturwissenschaftliche Texte, z.B. zur Geographie; es überwogen aber – wie angedeutet – die Literatur-Texte und Erläuterungen zur (rumänischen) Literatur-Didaktik, patriotisch-national ausgerichtet unter Einbeziehung aller Dichter/Schriftsteller aus allen rumänischen Landesteilen. Pumnuls Arbeitsmethode bei der Abfassung dieser Text-Sammlung nebst den biographischen Erläuterungen zu den von ihm vorgestellten zeitgenössischen Autoren, darf als aufwendig bezeichnet werden. Da er aus zeitpolitischen Umständen gezwungen war, fern der siebenbürgischen Heimat und fern der *Principate Unite* zu leben, stellte er mittels eines umfangreichen Briefverkehrs, von dem wenig erhalten blieb, seinen Fachkollegen Fragen zu ihrer Biographie, zu ihren sprach- und literaturgeschichtlich motivierten Arbeiten und Auffassungen. Die meisten seiner Briefkontakte liefen über das Banat, zu Atanasie Şandor, Paul Iorgovici, Dimitrie Ţichindeal u. a.

Trotz aller methodischen Unzulänglichkeiten – Pumnul stand ja noch kein kontrastives Sprach- und literaturwissenschaftliches Theorem zur Verfügung –, liefert er wertvolle Informationen in bisweilen einzigartiger Darstellung (ILR II 1968, p. 631). Mit der Auflistung von mehr als hundert Autoren darf Pumnuls Lesebuch als zeitgemäße „deffence“ der rumänischen Literatur aus patriotischer Perspektive bezeichnet werden. Damit wird das *Lepturariu*, das zu seiner Zeit nicht

ohne kritische Bemerkungen wahrgenommen wurde, zur ersten umfassenden Anthologie der rumänischen Literatur, in der Pumnul – „spre folosinția învãțãceilor [învățateilor] de’n clasa I. și II. a gîmnasiului de jos” (zum Gebrauch der Lernenden in den Klassen I. und II. der Mittelschule) – zahlreiche Autoren einbringt, Persönlichkeiten mit dem Drang nach kultureller Selbstfindung. Pumnul schätzt aber weniger den Wert der einzelnen Werke, als vielmehr die Initiative, die die Autoren zu ihrem Werk anregte. So betont er, dass die von ihm verfolgte *pilda morală*/das moralische Vorbild, nicht dem Werk gelte, sondern dem Leben des gesuchten Autors. Als Beispiel für diese Perspektive verweist er auf Rumänen wie Vasile Lupu¹⁰, während er Varlaam (1632–1653) nur als – wenn auch hochgeachteten – Metropolit des Fürstentums Moldau erwähnt, ohne auf dessen für das religiöse Leben in der Moldau wichtige Tätigkeit einzugehen. So hatte Varlaam 1642, zum ersten Mal nach dem Fall von Konstantinopel (1453), in Iași ein Konzil unter Teilnahme der Vertreter der griechischen, slawischen und rumänischen Orthodoxie organisiert. Ähnlich berichtet Pumnul über das Leben von Miron Costin (1633–1691), nicht aber über dessen Chronik *Letopisețul Țării Moldovei* (1675; Zeitgeschichte der Moldau), die Fortsetzung einer bereits von Grigore Ureche (1590–1647) angelegten Chronik.

Als weiterer Punkt von Pumnuls Orthographie-Reform darf seine Replique auf das *Tentamen criticum* (Kritische Probe...) *in originem, derivationem et formam linguae romanae in utraque Daciae* genannt werden. Es handelt sich um Treboniu Laurians 1840 in Wien verfasste Dissertation, zu der Pumnul, mit polemischer Note, die erste Skizze seines orthographischen Systems „în atenție fonetic” (publiziert 1845), unter Berücksichtigung der Phonetik, herausgibt. Laurians Orthographie-Reform beruhte dagegen auf einer übertriebenen etymologisierenden Ausrichtung. Laut Macrea (1978, p. 55–73) habe Laurian wegen der stark latinisierenden Ausrichtung seines *Tentamen* aber keine Anerkennung gefunden, da der Latinismus vor allem zwischen 1840 und 1880 wegen seiner Übertreibungen nicht mehr in vergleichbarem Interesse der Forschung stand wie in der vorangehenden Phase zwischen 1780 bis 1825 bei der *Școala Ardeleană*. So dürfen T. Cipariu mit seiner *Gramatec’a limbei române* (1869–1877) und Treboniu Laurian/Ion C. Massim mit ihrem *Dictionariu limbei române* (1871–1877) als die letzten bedeutenden Vertreter des Latinismus bezeichnet werden, die exemplarisch für die sprachlichen Übertreibungen dieser Richtung standen.

Hier ein sprachgeschichtlicher Einschub zu dem von T. Cipariu gepflegten „Latinismus”: Cipariu darf mit seinen vielseitigen Arbeiten zur rumänischen Sprache und Grammatik als einer der Begründer der rumänischen Sprachwissenschaft tituliert werden, der sich um die Emanzipation des Rumänischen und seiner Pflege größte Verdienste erworben hatte. Cipariu schrieb die erste akademische

¹⁰ Lupu (1595–1661), Wojewode der Moldau (1634–1653); Verfasser eines kodifizierten Rumänisch-Lehrbuchs, *Carte românească de învățătura*, auch *Pravila* („Regel-Buch”), genannt, Iași 1646.

Grammatik des Rumänischen (Windisch 1992), die im Wesentlichen von der Școala Ardeleană beeinflusst war, die *Gramatec'a Limbei Române, I Analitic'a*, 1869, *II Sintactica*, 1877; die Syntax war stark reduziert, wie bereits in den *Elementa linguae daco-romanae sive valachiae* (Wien 1780) von Samuil Micu-Klein/Gheorghe Șincai. Mit der *Gramatec'a* wurde Cipariu zu einem der Verfechter des Latinismus und der etymologischen Schreibung beim Versuch, die slawischen Elemente des Rumänischen durch Wörter lateinischen Ursprungs zu ersetzen. Es galt, die Übernahme von Wörtern neolateinischer Bildung sowie zeitgenössischer extremistischer Programme zu verhindern, nach dem Motto, die Sprache vollständig zu „reinigen“. So stellt Cipariu gleich zu Beginn von vol. I. (1869, S. 3) in einer kurzen *Intruductione* [!] sein Sprachmodell vor:

„Limb'a e data omului, că unu midiulocu, prein cre se ne impartășimu unulu altuia cugetele, cunoscentiele si volientiele, aratandule prein semne, cari pentru cea mai mare parte a omenimei, in câtu are tote organele sanetosa, suntu: au s u n e t e, formate dein gura, articulate si intielegutiosa [!], ce se numesc v o r b e seau c u v e n t e”

Einerseits folgt Cipariu mit seiner Beschreibung der von den Koryphäen der Școala Ardeleană vorgegebenen These der lateinischen Abstammung des Rumänischen, andererseits erweitert er die sprachgeschichtliche Ausrichtung mit der ersten Sammlung alter rumänischer Sprachdokumente, so z.B. mit seinen *Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi* (Blaj 1854) und der *Crestomația seau Analecte literare din cărțile mai vechi și mai nouă românești tipărite și manuscrise, începând cu secolul al XVI-lea până la al XIX-lea, cu o notiță literară* (Blaj 1858) sowie mit seinen *Principii de limbă și scriptură* (Blaj 1866) (cf. Macrea 1978, p. 49–50).

Auf Grundlage dieser Sammlungen entwirft Cipariu mittels der *Elemente*, ergänzt durch das *Compendiu de gramatică a limbii române* (Blaj 1855), die Grundlage für eine – auch historisch ausgerichtete – rumänische Philologie (Macrea 1978, p. 49–50). In seinen Überlegungen geht Cipariu von der engen Verbindung zwischen Geschichte und Sprache eines Volkes aus – so auch für das Rumänische.

Cipariu darf als beharrlicher Verfechter der lateinischen Reinheit des Rumänischen bezeichnet werden, für den die slawischen Elemente – ein ewiger Anstoß für die Latinisten – ein fremdes Element bleiben. Daher gelte es vor allem „a reduce limba la una formă mai omogenă, mai primitivă” unter Einsatz des lateinischen Alphabets. Cipariu Standpunkt ist zwar latinisierend und puristisch, unterscheidet sich aber von jenem strengen Latinismus, wie er schon von der Școala Ardeleană und von siebenbürgischen Gelehrten jener Zeit verfochten wurde. Cipariu betrieb einen Latinismus über die Rückgewinnung alter lateinischer Elemente des Rumänischen. Ein solches Verfahren würde – theoretisch – eine Rückführung auf den ursprünglichen Zustand/starea *originară* des Rumänischen bedeuten, auf seinen uralten Bestand; folglich ging es Cipariu weder darum, ein korruptes Latein zu ‚korrigieren‘, noch um eine Billigung der Übertreibungen

einiger ‚latinomani‘ – womit Cipariu auf die Autoren des *Lexiconul de la Buda* (1825) anspielt, die beispielsweise *slovă* aus lat. *salva* anstatt von slawisch ‚Wort‘, serbisch/bulgarisch ‚Buchstabe‘, herzuleiten versuchten (ILRL 1983, p. 194–195) –, sondern um eine zeitgemäße Normierung der (Schrift-)Sprache.

Zurück zu Pumnul, der sich in eine Gruppe enzyklopädischer Persönlichkeiten seiner Zeit einreihet, darunter Philologen, Historiker, Literaturhistoriker, Philosophen, Publizisten und militante Politiker wie A.T. Laurian und T. Cipariu. Sein kurzes Leben erlaubte ihm keine weitreichende und wirksame Tätigkeit, so dass er auch nicht die Bekanntheit der beiden genannten Kollegen erreichte. Gemeinsam unternahmen alle drei den Versuch einer regenerativen Ausrichtung der rumänischen Sprache und Literatur im Sinne der lateinischen Tradition. Laut Nicolae Iorga (Iorga 1969, p. 629–631; Macrea 1978, p. 74) sei ein Verständnis für die Arbeiten dieser Wissenschaftler aber ohne die bisweilen abwertend gesetzten Epitheta wie *latinism*, *italianism*, *purism* oder *ciunism* angebracht.

Pumnuls philologische Arbeiten sind nur wenigen Spezialisten bekannt, sie wurden – soweit erhalten – von I. Gh. Sbiera gesammelt unter dem Titel: *Voci asupra vieței și însemnătății lui Aron Pumnul, precum și scrierile lui mărunte și fragmentare* (Cernăuți 1889; bei Macrea 1978 zitiert als *Voci*), z.B. die erste Untersuchung *Literele corespunzătoare firei limbii românești și încă ceva* – ein Plädoyer für das lateinische Alphabet zur Schreibung des Rumänischen in den „Foaie pentru minte, inimă și literatură“ (nr. 42–48, 1845) oder die in der von den Brüdern Gh. (1817–1882) und Al. Hurmuzaki (1823–1871) herausgegebenen „Bucovina“ zwischen 1848–1850 publizierten Beiträge wie *Neatîrnarea limbii românești în dezvoltarea sa și modul de a o scrie* (Die Unabhängigkeit...), *Binescriința* („Ortografia“) *limbii românești cu litere romane* sowie *Convorbire între un tată și între fiul lui aspra limbei și literelor românești*. (Abgedruckt in *Voci*, p. 192–233, *apud* Marcea 1978, p. 830. In diesem „Gespräch zwischen Vater und Sohn“ beruft sich Pumnul im Zuge seines extremen Etymologisierens auf die „mama“ *latinei culte* als Ausgangspunkt des Rumänischen (cf. Anghelescu 1979, p. 165). Die (neue) rumänische Graphie besteht für ihn nun aus 20 (lat.) Buchstaben, diakritisch ‚erneuert‘ durch einen aufgesetzten Strich oder Halbkreis: $\bar{s}$ = *și*, $\bar{t}$ = *ț*, $\bar{d}$ = *z*, $\bar{e}$ = *ă*, $\bar{c}$ = *c^{e/i}*, $\bar{g}$ = *g^{e/i}*, z.B. *gîmnasiului* usw. Bei der Erneuerung des Rumänischen beschränkt sich Pumnul nicht auf die Graphie (die mit der Ablösung der alten slawisch-kyrillischen Schreibung zunächst im Vordergrund der Bearbeitung stand), sondern berücksichtigt auch die Wortbildung gemäß folgendem Prinzip: „să turnăm (lasst uns umwandeln in...) în formele limbii noastre toate cuvintele și formele ce trebuie să le mai producem sau să le împrumutăm“ din „lătină, italiană, frîncească [!], ispană și portugală“ (cf. *Voci*, p. 257, *apud* Macrea 1978, p. 86–87).

Pumnuls philologische Tätigkeit in Czernowitz brachte teils fruchtbare, teils irrig und bizarre Ideen hervor, die seinen Ruf offensichtlich beschädigten. So folgte er den von der Școala Ardeleană ausgelösten Latinismus-Übertreibungen im

Kontext der These des lateinischen Ursprungs des Rumänischen. Von grundlegender Bedeutung in diesem Kontext wird für ihn die Ersetzung der *buchilor slavone* durch das lateinische Alphabet und die Erneuerung und Bereicherung des Wortschatzes mit lateinischen und romanischen [!] Elementen – womit er sich auch auf den Spuren von T. Cipariu *Principia de limbă și de scriptură* (Blaj, ²1866) bewegt. So bemühten sich die Vertreter der Siebenbürgischen Schule schon längst um die Einsetzung des lateinischen Alphabets nach einer lautlich-phonetischen Angleichung zwischen Latein und Rumänisch, während das kyrillische Alphabet noch bis in die 1870er Jahre benutzt wurde. Samuil Micu-Klein (1745–1806) hatte in seinem 1779 in Wien erschienenen, lateinisch gedrucktem Buch, der *Carte De Rogacioni Pentru Evlavia Homului Chrestian* (Gebetbuch zur Andacht des christlichen Menschen), erste orthographische Regeln formuliert. Es folgte 1825 das von Petru Maior *et al.* verfasste viersprachige (rumänisch-lateinisch-ungarisch-deutsch) *Lexiconul de la Buda* mit Empfehlungen für eine „Ortographia Romana sive latino-valachica“. Die Ausarbeitung einer rumänischen Orthographie erreichte mit der exzessiven Latinisierung in dem zweibändigen, umfangreichen *Dicționarul limbii române* (1871–1875) von A. Treboniu Laurian und Ion C. Massim (1825–1877) eine weitere umstrittene Orientierung: so spricht Ovid Densusianu von einem „blinden Glauben von der Überlegenheit der etymologischen Schreibung, womit dieses System in die merkwürdigsten Übertreibungen verfallen sei ..., so wie Laurians *Tentamen criticum* mit seinen „combinațiunile cele mai fantastice“ (Densusianu 1968, p. 164, 166–167). Laut Densusianu beschleunigten die Fortschritte der rumänischen Dichtung die Agonie der Latinisten-Strömung, wie sie gerade auch von C. Massim vertreten wurde. In der Diskussion vor der Academia Română um die Edition eines Rumänisch(en)-Wörterbuchs erhob Massim noch den Anspruch: „într-un dicționar român nu poate intra decât materia limbei curat română, curățită de tot streinismul cu care a deformat-o asprimea timpurilor“. Für die slawischen und die Elemente fremder Herkunft sei ein eigenes Wörterbuch herzustellen! Soweit die Vorstellungen eines der bedeutendsten Vertreter des Latinismus zur „Reinhaltung“ des Rumänischen. Schließlich fand die lateinische Graphie 1860–1862 ihren offiziellen Einsatz als Verwaltungssprache, in der orthodoxen Kirche Rumäniens dagegen erst 1881, aber nicht nach dem von Rădulescu vorgeschlagenen phonischen Prinzip, sondern nach dem etymologischen.

Pumnul lobt seine Zeitgenossen, so etwa die Vertreter der Școala Ardeleană für ihre latinisierende Strömung oder Rădulescu als Dichter, Schriftsteller und Übersetzer.¹¹ Die Frage nach dem lateinischen Ursprung des Rumänischen behandelt Pumnul eingehend in seinem *Curs de literatură românească* (Macrea 1978, p. 80, Anm. 2: *Voci*, p. 270–315) im Kontext der zeitgenössischen Thesen zur

¹¹ Cf. Ion Heliade-Rădulescu, *Gramatica românească* (1828), mit Vereinfachung des kyrillischen Alphabets; Vorschlag einer latein-kyrillischen Graphie, eine Mischung unter Beachtung des Prinzips der phonetischen Schreibung des Rumänischen; Entlehnung von Neologismen aus dem Lateinischen und anderen romanischen Sprachen.

Entstehung der romanischen Sprachen. Pumnul kennt die wichtigsten ausländischen Linguisten wie Du Cange (1610–1688), Johann Christoph Adelung (1732–1806), Lodovico Antonio Muratori (1672–1750), Jacques Auguste-Adolphe Regnier (1804–1884), François Raynouard (1761–1836), Friedrich Diez (1794–1876), Hermann Fuchs (1818–1847) u.a. Mit der Ursprungs-These folgt Pumnul P. Maiors inzwischen anerkannter Formel, dass sowohl das Rumänische, wie auch die anderen romanischen Sprachen, das Volkslatein/*latina populară*, aber nicht das Gelehrtenlatein/*latina învățată* fortsetzen würden: „Limba poporului latin, a străbunilor noștri s-a vorbit de când lumea, pe când limba latină învățată s-a făcut mai târziu din cea poporului” (Die Sprache des lateinischen Volkes, die Sprache unserer Vorfahren, wurde gesprochen seit die Welt besteht, während die lateinische Gelehrten-Sprache erst später aus der des Volkes entstand – Macrea 1978, p. 81). Pumnul fährt fort: die Entwicklung des Rumänischen sei eine ‚individuală‘/ eigenständige, unabhängig von ihren anderen, aus Italien stammenden Schwestern/*de a celorlalte surori ale ei din Italia*. Daher ergaben die Versuche ihrer Re-Latinisierung, wie auch Heliade-Rădulescus Italianisierung, für Pumnul keinen Sinn. Er räumt allerdings ein, dass die Sprache von heute nicht mehr dieselbe sei wie jene *din Italia*, vor mehr als zweitausend Jahren, die mit den Legionen des Kaisers Trajan und den römischen Siedlern in die Dacia gebracht worden war. Gewiss, aus heutiger Sicht eine simple Rückschau, die Pumnuls Verständnis für sprachgeschichtliche Abläufe andeutet: das Rumänische sei in seiner Entwicklung, vor allem während der Völkerwanderung, auch auf andere Sprachen, auf *limbi culte* wie das Griechische gestoßen, aber auch auf „barbarische”. Aus diesem Zusammentreffen sei das Rumänische dank seiner besonderen Natur siegreich hervorgegangen, auch wenn es Elemente aus diesen Sprachen entlehnt habe (Macrea 1978, p. 81).

Für Macrea bildet Pumnuls Idee, dass die rumänische Sprache, ursprüngliches Latein/*latină* „*originară*” sei, aber nicht aus dem Latein „abgeleitet”/și nu „*derivată*” *din latină*, die Achse seines linguistischen Denkens, aus der sich seine Konzeption zur Orthographie und zum Wortschatz des Rumänischen ableiten lasse. Mit ihrer eigenen Struktur und Individualität unterscheide sie sich sowohl im Schreiben wie auch bei der Entwicklung ihres Vokabulars von anderen Sprachen. In einem in der „Bucovina” publizierten Artikel zur *Neatîrnarea limbei românești* (*infra*) vertritt Pumnul eine der – auch in Rumänien propagierten – Thesen der 1848er Revolutions-Ideologie, die er noch in Blaj von seinem Philosophie-Lehrer Simion Bărnuțiu übernommen hatte, nämlich die organische Verbindung zwischen Sprache und Nationalität: „Poporul este trupul națiunii, iar limba este sufletul ei. Pentru aceea, precum trupul fără suflet e mort, așa e moartă și națiunea fără limbă” („Das Volk ist der Körper der Nation und die Sprache ihre Seele. So wie der Körper ohne Seele tot ist, so ist auch die Nation ohne Sprache tot” – Macrea 1978, p. 81).

Das Recht einer jeden Nation auf ihre eigene Sprache als Ausdruck ihrer Kultur bedeutet laut Pumnul das Recht der Rumänen auf die Verwendung ihrer

eigenen, uralten/*străbunești* Buchstaben, nämlich der lateinischen, statt der – bereits erwähnten – fremden kyrillischen Buchstaben/*împotriva buchilor chirilice*. Nun räumt Pumnul selbst ein, dass das Schreiben mit lateinischen Buchstaben allein noch keine *îndreptarea* (Wiederherstellung) des Rumänischen bringe: erforderlich sei ein „îndreptar” care „să fie voința și cuvîntul minții națiunii întregi” [...] „după care să judecăm rostirea și scrierea limbii românești din orice provincie și din orice carte, fie veche, fie nouă” și prin care să „ne înălțăm peste toate provincialisme și particularitățile” (*apud ibidem* 1978, p. 82) – eine weitgefasste sprachtheoretisch-philosophische Ausrichtung hin zu einer ethnisch-mentalenen Selbstfindung (*cuvîntul minții națiunii ...*) und Vereinheitlichung der Nationalsprache (*din orice provincie și din orice carte ...*). Hatte sich Pumnul mit einem derart anspruchsvollen Programm nicht übernommen, wenn er sich) in Pumnuls Biographie schildert – doch bevorzugt der Fixierung der Orthographie widmete? Ein erster Beitrag Pumnuls zu diesem Thema erschien 1845 unter dem Titel *A. Pumne, Literele corespunzătoare firei limbii românești* in den „Foaie pentru minte”. (*ibidem*, p. 83).

Trotz seiner Forderung nach einer einheitlichen Orthographie für alle Rumänen, „wo auch immer sie leben” (*ibidem*), gelang Pumnul keine stringente Präsentation eines Orthographie-Programms, da er – wie Macrea kritisch anmerkt – zwischen einem gemäßigten latinisierenden Etymologisieren/*un etimologism latinist temperat* und einem „fonetism” *etimologic românesc* schwankte – mit den sich daraus ergebenden Inkonsistenzen für eine einheitliche Orthographie. So blieb sein Versuch erfolglos, aus fernen Czernowitz seine Kollegen zuhause zur Ausarbeitung einer für alle Rumänen gültigen orthographischen Phonetik zu bewegen (*ibidem*, p. 85).

Im Zuge des Latein-Purismus, dem Rumänischen einen der „Mutter” angepassten Abdruck zu verleihen, wie auch mit Blick auf die von Heliade übertriebene Italianisierung der Literatur-Sprache, verfolgt Pumnul einen anderen Weg: die Vereinheitlichung bzw. Anpassung der Neologismen an überlieferte rumänische Formen. In Übereinstimmung mit den Latinisten fordert er in seiner *formăciunea cuvintelor românești* die Aussonderung der nicht-romanischen Elemente, von denen solche wie *slugă*, *slujbă* oder *isnoavă* („cu totul”, „deplin”) der Natur unserer Sprache *cuntrăzic*/widersprechen oder sie *strică*/beschädigen würden – eine sprachgeschichtlich unhaltbare Vorstellung, als ließen sich längst eingespielte Begriffe, vor allem slawischen Ursprungs, durch rumänisierte Kreationen ersetzen; andere Neologismen seien *mincinoase*/trügerisch, wie vor allem die erwähnten *țărnișii științiali*/wissenschaftlich-technischen Termini; diese ließen sich im Rumänischen, so wie das bereits genannte *limbămint* (ausgehend von einer bereits bestehenden Grundform *limba* + Suffix *-mint*) statt *gramatica* u.a., viel besser und *răspictativ*/durchsichtiger bilden, als in allen anderen (auch romanischen?) Sprachen, wie die weiteren Beispiele für seine lexikalische Rumänisierung, z.B. *literemînt* (abecedariu, bucoavnă), *așezămînt limbariu* [!] (sintaxă), *stelămînt*

(astronomie) usw. belegen sollten (cf. ILRL 1983, p. 211, Anm. 2). Ob Pumnul mit diesen neu-rumänischen Wortbildungen, aus Angst vor einer möglichen Überflutung der Sprache, nicht gerade zu einer noch größeren Verwirrung beigetragen hat? Waren diese nach dem Prinzip ihrer semantischen (griechisch- lateinischen) Affinität ‚neu‘ gebildeten Lexeme auch dem ungebildeten Hörer/Sprecher verständlich, auf den man ja Rücksicht nehmen wollte?

Pumnul zeigte schon früh sein Interesse für eine gehobene sprachliche Präsentation seiner Muttersprache – vielleicht als Abstraktion aller *dialecte/ graiuri*? Ob er in Czernowitz sein heimatliches „ardelenjește” – das er zweifellos sprach – beibehielt? Bei seiner Bewerbung als Gymnasiallehrer für Rumänisch am Czernowitzer k.k. I. Gymnasium teilt er in einer „scurtă privire asupra istoriei limbii românești” (Sbiera: *Voci*, p. 141–147, *apud* Macrea 1978, p. 91, Anm. 2.) die rumänische Sprach- Literaturgeschichte in drei Perioden ein: die erste Periode dauerte laut seiner Einteilung demnach bis 1580 und blieb ohne Schriftdokumente (nach damaliger Kenntnis); die zweite Epoche dauerte von 1580 bis 1780, mit dem ersten rumänischen Buch. Pumnul bezog sich auf gedruckte Übersetzungen kirchenslawischer Texte, mit dem das Rumänische als Sprache rumänisch- orthodoxen Kirche eingeführt wurde und sich von der slawischen Dominanz zu emanzipieren suchte; den Höhepunkt der dritten Periode, nach 1780, bildete die erste lat. gedruckte rumän. Grammatik, die *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* von Samuil Micu-Klein (1745-1806) und Gheorghe Șincai (Vindobona, 1780/ Buda, 1805) mit der – ab jetzt „unwiderlegbaren” – These der lateinischen Herkunft des Rumänischen und seiner Kontinuität in der (norddanubischen) Dacia, gemäß der von P. Maior, zusammen mit S. Micu und Gh. Șincai verfassten *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (Buda, 1812, 2 Bde.) und ihrer Anthologie *Despre vechimea și continuitatea românilor* (Bukarest, 1989).

Pumnul geht in einem Beitrag *Curs de literatură românească* nochmals auf seine Periodisierung ein mit der Behauptung, dass das Lateinische als geschriebene Sprache „bei uns” bis in das 8. Jhdt. gebraucht worden sei, bis es in der Kirche durch das Slavonische ersetzt wurde (*Voci*, p. 270, *apud* Macrea 1978, p. 92). Für die erste Periode nennt Pumnul als ersten Schriftbeleg einen von Dimitrie Cantemir in dessen *Descriptio Moldaviae* (lateinisch geschrieben, zwischen 1714–1716), cap. II/11: *Despre alegerea Domnitorilor* erwähnten, aber nicht erhaltenen *Cod de legi* des Fürsten Alexandru cel Bun (1400–1433) aus dem Jahr 1433. Dieser *domnitor* dürfte über Abschriften aus den byzantinisch-griechischen *basilicae ab immemorabile* – Sammlungen aus den Rechtskommentaren des Theodoros Balsamon (1140–1199, Konstantinopel) zu dem (Gesetzes-) *Nomokanon* des Photios I. (†1195) verfügt haben. Die Forschung geht davon aus, dass solche Auszüge im süddanubischen Raum zirkulierten, auch in slawischer Version (cf. Mititelu 2014, p. 11). Namen und Datum der ersten (nachweisbaren) rumänischen Schriftbelege sind anhand der bekannten Sprach- und Literaturgeschichten zu verfolgen. Als einen weiteren Wendepunkt der Sprachpflege in einem ‚neuen

Geist‘ bezeichnet Pumnul, nach den *Elementa* von Heliade-Rădulescu, dessen 1828 erschienene *Gramatica Românească*.

Pumnul war auch Verfasser einer auf Deutsch erschienenen rumänischen Grammatik für Czernowitzer Schüler aus den örtlichen (deutschen) Schulen und für solche, die aus der Region kamen: *Grammatik der rumänischen Sprache für Mittelschulen* (Wien k.k. Schulbücher-Verlag, 1864). Sie enthält – neben einem Kapitel zur Orthographie und Orthoepie mit Beispielen aus Pumnuls der Tradition widersprechenden Graphie-Neuerungen – nur ein Kapitel zur Morphologie mit vom Autor selbst gebildeten sprachlichen Beispielen. Diese Grammatik wurde nach einer Überarbeitung 1882 noch längere Zeit in den Bukowiner Schulen verwendet. Pumnul vertritt hier die – später von Eminescu übernommene – romantische These von der Einheitlichkeit der Sprache, „limba română nu are dialecte, ea este una și aceeași în școală și biserică, în popor și în literatură, în gura cărturarilor și a oamenilor simpli” (Macrea 1978, p. 88) – eine These, die sich mit den Erfahrungen eines in Cluj oder in Iași weilenden Rumänisch-Lerners nicht deckt. Abgesehen davon haben umfassende Dialektstudien längst ein anderes Bild gezeichnet (cf. Rusu 1978; Rusu 1984; Frățilă 2014).

Die sich in Rumänien für das 18./19. Jahrhundert abzeichnende ‚latinisierende Strömung‘ als Konzeption einer historisch fundierten historischen Herleitung des Rumänischen verlief in drei Phasen (cf. ILRL 1983, p. 192ff.): 1. die These der Școala Ardeleană, das Rumänische sei ein verderbtes („coruptă”) klassisches Latein¹²; 2. A. T. Laurians bereits erwähntes *Tentamen criticum* (1844), das als Nachweis des lateinischen Ursprungs des Rumänischen im Sinne von S. Micu/Gh. Șincai diente; 3. die dritte Phase mit den Thesen Ciparius, der für die Jahre 1850–1860 als bedeutendster Vertreter des Latinismus galt, was in seinem bereits genannten *Organul luminării* (1847) zum Ausdruck kommt, für das er Beiträge als *Principia de limbă și scriptură*, geschrieben hatte.

Nach diesen drei Latinismus-Strömungen folgte die „tendință analogistă/pumnistă” (ILRL 1983, p. 210–213): Gegenüber dem latinisierenden Purismus, der dem Rumänischen ein der *Mutter* gleichendes Aussehen geben wollte, und im Gegensatz zum Purismus eines Heliade-Rădulescu, der die Rettung der Sprache in einer Italianisierung sah, verstand sich Pumnul weniger als Purist, sondern verlegte sich darauf, die Sprache zu rumänisieren/*să românizeze limba*. Dieser Prozess bezog sich vor allem auf die eingedrungenen Neologismen, die er – wie bereits erwähnt – dieser Rumänisierung unterziehen zu müssen glaubte. Dabei zielt diese Anpassung auf die phonetische Wiedergabe der Neologismen, wie auch auf ihre formale Anpassung an den überlieferten Wortbestand. Dieses Verfahren zirkulierte unter dem Stichwort „școala fonetică bucovineană” bzw. „analogismul pumnist”. Dabei wurde dieser von Pumnul angeregte *procedeul romanizării analogice* –

¹² Als Ausgangspunkt für diese (historisierende Sicht) cf. die von S. Micu, Gh. Șincai, Paul Iorgovici (1764–1808) verfassten *Observații de limbă românească* (Buda, 1799), eine der ersten rumänischen Grammatiken.

wenn auch in unterschiedlicher Form –, von allen Latinisten zwischen 1830 und 1880 schon längst durchgeführt, sogar von dem „italianisierenden“ Heliade (ILRL 1983, p. 211; Ivănescu 2000, p. 669).

Zu berücksichtigen ist, dass diese Neologismen im Rumänischen selten in derselben Lautung wie in ihrer Herkunftssprache ausgesprochen wurden. Laut Ivănescu (cf. *ibidem*, Anm. 31) wurden die vor und auch nach 1830 übernommenen lateinischen Neologismen dergestalt rumänisiert, als hätten sie die lautgesetzliche Entwicklung vollzogen, *testămînt*, *plîntă*, *leptură* usw., wie Pumnul diese schreiben wollte; so findet sich *testămînt* tatsächlich bereits in der älteren Sprache, oder *plîntă* bei der Școala Ardeleană. Nur verlangte die Normsprache längst *testament*, *plantă*, *lectură*, *influență*, *element* usw.¹³. Demnach stellte sich nicht die Frage nach der Beachtung historischer Lautgesetze, wenn Neologismen wie *testament* – semantisch „durchsichtig“ innerhalb eines deklarierten Sachbereichs – lautlich (weitgehend) unverändert übernommen wurden. Die graphische Umsetzung dieser rumänisierten Elemente erfolgte – wie beschrieben – mittels der *litere străbunești-tradiționale* (Macrea 1978, p. 80). Pumnuls puristische Reformen scheinen soweit nachvollziehbar, hätte er nicht eine Reihe von ihm erfundener diakritischer Zeichen empfohlen, die sich offensichtlich – außer für sein *Lepturarîu* – typographisch nicht durchsetzen konnten.

In einer Bemerkung zur slawisch-rumänische Sprachsymbiose bezeichnet es Pumnul als ein Vorurteil/*prejudecată*, wenn die lange Beibehaltung des Slawonischen als Sprache der Kirche damit erklärt werde, dass ihre Ersetzung durch die Volkssprache den Glauben verändern würde – ein Vorurteil, welches noch heute in katholischen Ländern gelte, in denen die Sprache des Glaubens weiterhin das Lateinische sei. (*ibidem*, p. 92–93) Ob aber die rumänisch-orthodoxen Gläubigen während des Gottesdienstes, nicht zuletzt mangels fremdsprachlicher Kompetenz, je in einen Konflikt ihrer Sprache mit dem schon immer ‚gehörten‘, letztlich aber nie ‚übersetzten‘ slawischen Anteil des Ritus gerieten? Wie steht es (noch heute) mit dem Einsatz lateinischer Sentenzen im katholischen Gottesdienst? So feierten die Rumänen ihre kirchlichen Feste auf überlieferte Weise in Andacht vor den von ihrem Popen rezitierten uralten Glaubenslegenden und bekannten frommen Gesängen. Nur war eine Ablösung des als Sprache der Kirche überlieferten Slawischen erst mit einer Rumänisch-Übersetzung der Bibel zu erwarten. Die Übersetzung der slawischen Vorlage in das Rumänische lieferte der moldauische *spătarul Nicolae Milescu* (1636–1708; Hof-Titel „Schwerträger“) mit der *Biblia de la București* (1688). Sie ist das bewundernswerte Ergebnis einer mühevollen translatorischen Arbeit, die wohl kaum aus Bedenken vor einer Dominanz des Slawischen ausgeführt wurde, als vielmehr im Streben nach einer sprach-kulturellen Selbstbestimmung des Rumänischen (Windisch 2018). Nach dem Slawischen gerät auch der calvinistische Einfluss im 17. Jhdt. in Pumnuls Blickfeld, der den Druck

¹³ So plädierte vor Pumnul bereits Ioan Maiorescu (1811–1864) für Formen wie *influință*, *elemînt*; (cf. Istrate 1970, p. 124, Anm. 12).

religiöser Texte und Bücher in rumänischer Sprache angestoßen haben könnte, aus Furcht, dass sich der neue – verglichen mit der Orthodoxie – „häretische“ Glaube unter den Rumänen Siebenbürgens ausbreiten könnte. Es war wohl nicht so sehr diese Furcht, als der Ehrgeiz des Übersetzers und Druckers und Diakons Coresi¹⁴, der versuchte, der von dem Siebenbürger Johannes Honterus (*1498 – Kronstadt, 1549) durch Drucke religiöser Schriften in deutscher Sprache in Siebenbürgen eingeleiteten Reformation Luthers ein Gegengewicht zu setzen – mithin ein positiver Anstoß für den beschleunigten schriftsprachlichen Ausbau des Rumänischen¹⁵.

Wie Lobreden über Pumnuls Arbeiten und zu seiner didaktischen Tätigkeit als Lehrer am k.k. I. Gymnasium in Czernowitz bezeugen¹⁶, fühlte sich Pumnul dem Fortbestand seines Lehrstuhls, aus didaktischen Verpflichtungen auch seinen deutschen Schülern gegenüber verpflichtet und lehnte 1860 das Angebot einer Professur an der Universität Iași ab. Er blieb in Czernowitz.

Als Grammatiker, als Philologe, hatte Pumnul keine Nachahmung, keine Würdigung gefunden, außer bei seinen Schülern Eminescu, Karl Emil Franzos oder Jurij Fedkowjtsch. Aus Trauer über den Tod ihres Lehrers, am 24. Januar 1866, widmeten sie ihm, in Zusammenarbeit mit I. Gh. Sbiera, eine Broschüre mit dem Titel *Lăcrămioarele învățăceilor [!] gimnaziști la mormântul prea iubitului lor profesor Arune Pumnul*, in der eines der ersten Gedichte Eminescus abgedruckt wurde, *La mormântul lui Aron Pumnul, Te plînge Bucovina, te plînge-n voce tare ...* (cf. Macrea 1978, p. 93). Die lokale rumänische Presse ehrt ihn als „bărbat al națiunii, ale cărui nemărginite merite ca învățător al națiunii noastre, ca scriitor și patriot, națiunea română nu le va uita niciodată“ (*ibidem*).

Die Bewunderung für Pumnuls Lehrtätigkeit und seine – teils im Ansatz stehengeblieben – sprach- und literaturwissenschaftlichen Arbeiten hielt über seinen Tod hinaus an: so wird er 1869 von Iosif Vulcan als „bărbat ingenios și apostol devotat culturii naționale“ bezeichnet, als „bărbat nemuritor“. Pumnuls *Lepturariu* bezeichnet Vulcan als „teaur național“, das Lob seines Schülers und Nachfolgers I. Gh. Sbiera schließt sich an: „rar și ilustru bărbat, eminentul profesor“. In einer weiteren Lobrede über Pumnuls Arbeiten und didaktische Tätig-

¹⁴ †1583 Kronstadt/Brașov; Coresi war Übersetzer und Drucker kirchenslawischer Texte/erster rumänischer Texte, z.B. *Tetraevangelul* [NT] von 1561; *Întrebarea creștinească* (Catehismul), 1561–1562.

¹⁵ Cf. Rosetti (1986, p. 665–75), über die ersten rumänischen Übersetzungen zu Beginn des 16. Jhdts. unter (vermutetem) Einfluss der Luther-Reformation; ebenso Ivănescu (2000, p. 505ff.), mit dem Hinweis auf den Einfluss der lutherischen, vielleicht auch der hussitischen Reformation – „Teoria influenței husite – luterane“ bei der Abfassung der *textele religioase rotacizante* in der Maramuresch und in Nord-Siebenbürgen.

¹⁶ Cf. Al. Hurmuzaki, der mit Blick auf Pumnuls intellektuell-propädeutischen Einfluss auf seine Schüler, besonders auf Mihai Eminescu, zu der Lobpreisung kommt: „Pumnul – Un adevărat teaur național, in „Foaia Societății pentru cultura și literatura română din Bucovina“, 1866 (apud Macrea 1978, p. 90–91); das vormalige Liceul „Aron Pumnul“ (früheres I. Staatsbergymnasium (cf. Abbildung Cernov 2008, p. 85) ist heute die Școala generală nr. 1, an der Außenwand mit dem Bassorelief: МИХАИЛ ЕМИНЕСКУ (1860–1863).

keiten, seinen intellektuell-propädeutischen Einfluss auf seine Schüler, besonders auf Eminescu, rühmt ihn Al. Hurmuzaki: „Pumnul – Un adevărat tezaur național” (*ibidem*, p. 90–91). Für Macrea erklärt sich die hohe Wertschätzung für Pumnuls Beitrag bei der Entwicklung einer nationalen Kultur aus der Begeisterung seiner Schüler für Wissenschaft und Patriotismus, wie auch aus Dank für seine Fürsorge, dass er ihnen bei der rumänischen Regierung Stipendien beschafft hatte (*ibidem*, p. 93–95). Pumnul war zu einer Kultfigur der rumänischen Jugend geworden, wie das Beispiel seines Schülers Eminescu zeigt, des späteren großen Dichters, der als Schüler nur wegen Pumnul extra nach Czernowitz gekommen war.

Wie auch seine Kollegen Treboniu Laurian und Cipariu verstand sich Pumnul als ein Verfechter des enzyklopädischen Lernens als einer pädagogischen Aufgabe eines jeden Lehrers. Die Ausbildung seiner Schüler spielte sich für Pumnul im Rahmen der nationalen Erneuerung im Einklang mit der Sprachpflege ab, denn – so Pumnul: „die Menschen sind die Körper der Nation und Sprache ist ihr Geist”. Damit bewirkte er einen prägenden Einfluss auf die kulturelle Entwicklung Rumäniens und der Jugend des 19. Jahrhunderts, trotz seiner teils bizarren grammatikalischen Erläuterungen, die ihm eine harsche Schlussbewertung einbrachten:

„A. P u m n u l war von einem kompromisslosen Antineologismus-Geist geleitet, für den er in Analogie zum Phonetismus der alten Sprache theoretische Begründungen suchte, aufgestellt mittels formaler, aber keine dem Rumänischen eigenen Verfahren. Daher blieb der Pumnismus seinerzeit isoliert und fremd für die folgende Entwicklung des literarischen Rumänischen” (ILRL 1983, p. 213)¹⁷.

2. Die Bukowina und ihre Hauptstadt Czernowitz als Wirkungsort Pumnuls

Die Bukowina, rumänisch Bucovina, ukrainisch Буковина/Bukowyna, das Buchenland (cf. polnisch/ukrainisch *buk*, dt. *Buche*, rum. *buc*), eine historische Landschaft Süd-Osteuropas, gehört mit ihrer nördlichen Hälfte zur Ukraine (als Teil der Oblast [Verwaltungsbezirk] Tscherniwzi), mit dem südlichen Kreis mit (der Stadt) Suceava im Mittelpunkt, zu Rumänien. Zusammen mit dem sich östlich anschließenden Bessarabien/rumänisch Basarabia war die Bukowina Jahrhunderte lang ein Teil des historischen Fürstentums Moldau, von 1775 bis 1918 Kronland der Habsburg-Monarchie¹⁸. Die Bukowina grenzt im Nordwesten an Ostgalizien, im Südwesten an Siebenbürgen. Nach dem Ende des russisch-türkischen Krieges hatte die Hohe Pforte 1774 im Friedensvertrag von Küçük Kaynarca (Ort in der Dobrudscha), neben weitreichenden Absprachen mit den siegreichen Russen, den

¹⁷ „A. P u m n u l a fost călăuzit de un spirit antineologist intransigent, căruia i-a căutat temeiuri teoretice în analogia cu fonetismul limbii vechi, întregit cu procedee de formare improprie limbii române. De aceea pumnismul a rămas izolat în epoca și străin de evoluția ulterioară a românei literare”.

¹⁸ Cf. die umfassenden Darstellungen zu Geschichte und Kultur der Bukowina, z.B. bei Corbea-Hoisie (2003), Rychlo (2013), Hausleitner (2001 und 2013), oder Lihaciu (2012).

Habsburgern Galizien abgetreten. Galizien, ukr. Галичина/Halytschyna (Halytsch-Wolhynien), polnisch Galicja, eine historische Landschaft in der Westukraine (Ostgalizien) und in Südpolen (Westgalizien), gelangte 1772 nach der Ersten Teilung Polens als Kronland *Königreich Galizien und Lodomerien* an Österreich. Mit der Abgrenzungsurkunde von Balamutka¹⁹ erfuhr die Bukowina am 2. Juli 1776 ihre offizielle Einrichtung als habsburgisch-österreichisches Kronland (1774–1918): die Türkei trat den nördlichen Teil der Moldau/Moldawiens ab, was den Österreichern die militärisch-strategische Verbindung Galiziens mit Siebenbürgen einbrachte. Abgegrenzt wurden alle Österreich zugefallenen Gebiete wie die (ursprünglich zur Ukraine gehörende) nördliche Bukowina, einschließlich der – überwiegend von Rumänen besiedelten – Südbukowina, deren Mittelpunkt die frühere moldauische Hauptstadt Suceava/dt. Sotschen, bildete. Diese Rolle übernahm später Iași. Am 6. August 1786 erfolgte die administrative Vereinigung der Bukowina mit Galizien (Lemberg/Lwiw, Hauptstadt des Kronlandes Galizien). Unter der k.k. Verwaltung entwickelte sich Czernowitz zu einer mächtigen Garnisonstadt, in der neben dem Deutschen vor allem das Rumänische und auch das Polnische vorherrschten, aber weder das Ruthenische (Westukrainische) noch das Jiddische als (Minderheiten-) Sprachen amtliche Anerkennung fanden. Der Versuch, das Jiddische der askenasischen Juden auf der „Czernowitzer Konferenz“, September 1908, zur „nationalen Sprache des Jüdischen Volkes“ auszubauen, scheiterte offensichtlich an unterschiedlichen Position der Jiddisten zur Frage, ob das Jiddische *eine* oder *die* jüdische Nationalsprache werden sollte; die Mehrheit stimmte für: das Jiddische = *eine* Nationalsprache (Cf. Diner 2014, p. 557–560).

1849 warb der bereits genannte Eudoxius Hormuzaki in einer Petition an den Wiener Hof für die Ablösung der Bukowina von Galizien: nach der Thronbesteigung von Kaiser Franz Joseph I. im Jahr 1848 wurde der Bukowina am 4. März 1849 der Status eines autonomen Kronlandes zuerkannt, mit den gleichen Rechten wie die übrigen Kronländer, verbunden mit dem der Bezeichnung „Herzogtum“. Die Trennung von Galizien erfolgte 1853 (Scharf 2010, p. 168–172).

Die Geschichte jener Stadt, in der unser Protagonist Aron Pumnul seiner Tätigkeit nachging, Czernowitz, soll hier kurz skizziert werden (Hausleitner 2013). Czernowitz wurde urkundlich 1408 unter Alexandru cel Bun belegt, der zwischen 1401–1433 das Fürstentum Moldau regierte und neue Bistümer wie Roman, Rădăuți oder Klöster wie Bistriț und Moldovița gründete. Von 1359 bis 1774 gehörte die Stadt zur (oberen) Moldau, später von den Österreichern „Bukowina“ genannt. Von 1775 bis 1918 stand Czernowitz als Hauptstadt der Bukowina unter österreichischer Herrschaft, von 1918 bis 1940 und von 1941 bis 1944 gehörte sie zu Rumänien; im sog. „Russenjahr“ Juni 1940–Juni 1941 war sie Teil der Sowjetunion, der sie 1944–1991 als Sowjetrepublik angehörte. Seit 1991 ist Czernowitz unabhängige Stadt der Ukraine (cf. Braun 2013, p. 177–179).

¹⁹ <http://www.bukowinafreunde.de/geschichte.html> (abgerufen 25.10.2018)

Um 1900 zählte die Bukowina rund 730.000 Einwohner, ethnisch stark gemischt: im den nördlichen und westlichen Landesteilen lebten über 40% Ukrainer (Ruthenen), im Süden und Osten über 30% Rumänen, 22% Deutsche in Czernowitz, Radautz/Rădăuți, Gura Humorului und in Sereth/Siret; die Polen zählten 3,7%, Magyaren, Serben, Kroaten, Huzulen, Roma und Armenier zusammen knapp 1,3%.

Juden lebten vor allem in Czernowitz, wo sie eine bedeutende Rolle im kulturellen Leben spielten. Um 1890 bekannten sich 13% der Bevölkerung zur jüdischen Religion. Im 18. Jahrhundert hatte sich unter den Juden Osteuropas (Zentralpolen, Galizien, Ukraine) die heute weltweit verbreitete Bewegung der Chassidim, der „Frommen“, durchgesetzt. Religiöse Grundlage dieser Strömung bildete eine gewandelte Form der mittelalterlich-jüdischen Mystik, der Kabbala, unter strenger Beachtung religiöser und moralischer (Lebens-)Regeln, mit einem besonderen Empfinden für eine Gottes-Nähe in gesteigerter mystischer Ausprägung. In der Kleinstadt Sadagora/Sadgóra, ukr. Садо́ра, 7 km. nordöstlich von Czernowitz, setzte sich 1840 der Zaddik („Rechtschaffener“) Israel Friedmann (1797–1850) in einem 1840 neu errichteten prunkvollen Palast nieder, wo er seiner (Selbst-)Berufung eines heiligen Rabbi der Chassidim nachkam. Im Laufe seiner religiösen Tätigkeit gewann er den Ruf eines „Wunder-Rabbi“ und Sadgóra wurde als „Klein-Jerusalem am Pruth“ gepriesen, wo sich „die Frommen“ gegen eine Kultur- und Sprachassimilation in der Gegend verwahrten²⁰. Allerdings bleibt offen, gegen welche Sprache sich diese chassidische Abwehr richtete? Waren hier neben Deutsch (als Umgangssprache) – zu dem sich die überwiegende Zahl der israelitisch-jüdischen Bevölkerung bekannte – das Rumänische und/oder das Ruthenisch-Ukrainische gemeint? Es waren die drei Sprachen, welche die jüdische Minderheit im Alltag, je nach sozialer Einbindung, am besten beherrschte (cf. Corbea-Hoisie 2003, p. 214; Feleszko 1997; Wolf 2012). Aus den von der k.k. Verwaltung für die zisleithanischen Gebiet, also auch für die in der Bukowina erhobenen „Umgangssprachenerhebungen“, ergab sich für das Jahr 1910 laut Brix (Brix 1982, p. 392) folgende Statistik: Von 723.504 Einwohner der einheimischen Gesamtbevölkerung gaben als Umgangssprache an: Ruthenisch 297.798, prozentual 41,16%; Rumänisch 229.018/31,65%; Deutsch 159.486/22,04%; Polnisch 26.857/3,71%; Magyarisch 9.516/1,33% (einschließlich einer Restgruppe Italiener, Slowenen, Slowaken, Kroaten, Türken, Armenier, Roma). 1910 zählte Czernowitz 87.113 Einwohner, davon gaben 48,4% Deutsch als Umgangssprache an, Ruthenisch (Ukrainisch) 17,9%, Polnisch 17,4% und Rumänisch 15,7% (Braun 2013, p. 178).

Im Jubiläumsjahr der Abtretung der Bukowina an Österreich, am 4. Oktober 1775 (Kreuter 2010), wurde die k.k. Franz-Josephs-Universität, die „Francisco-Josephina“, am 4. Oktober 1875 zum Namensfest der kaiserlichen Majestät eröffnet. Sie war bis 1918 die östlichste deutschsprachige Universität. Ihr erster Rektor war der Jurist Dr. Constantin Tomaszczuk (Czernowitz 1840 – Wien 1889). Sein Vater

²⁰ Cf. *Sadgóra* (Marton 1971), *Chassidismus* (Dan 1986), *Hasidism* (Gartner 2007), https://www.wienerzeitung.at/themen_channel/wz_reflexionen/kompendium/452195_Im-Adelsschloss-der-Wunderrabis.html (abgerufen 15.7. 2018).

war Ruthene, die Mutter Rumänin. Eingerichtet wurden zunächst die Griechisch-Orientalisch-Theologische Fakultät, die Rechts- und Staatswissenschaftliche sowie die Philosophische Fakultät. An den beiden ‚weltlichen‘ Fakultäten wurde Deutsch als Unterrichtssprache festgelegt, das in der griechisch-orientalischen Oberrealschule in Czernowitz bereits als Unterrichtssprache zugelassen war. An der Philosophischen Fakultät wurden zwei neue Lehrkanzeln für rumänische und ruthenische (west-ukrainische) Sprache und Literatur eingerichtet, neben Latein, Englisch, Italienisch und Armenisch (Wagner 1979; Weczerka 2010)²¹. Die nationale-ukrainische Jurij-Fedkowitsch-Universität hat ihren Sitz in der 1895 für den griechisch-orientalischen Metropolen der Bukowina und Dalmatiens errichteten Residenz gefunden.

Turczynski zitiert die Bukowina als das „vielsprachigste Land Cisleithaniens und national gesehen [...] lange Zeit eines der ruhigsten [...], wobei die Deutschen eine im allgemeinen unangefochtene Mittlerrolle einnehmen“ (Turczynski 1993, p. 153). Die von den österreichischen Beamten verwendete (inoffizielle) Bezeichnung „Cisleithanien“ für die „diesseits“ der bei Mosonmagyaróvár/Ungarn in die Donau mündende Leitha war – geographisch gesehen – ungenau. Sie bezog sich nicht nur auf die im Westen Österreichs liegende Verwaltungsbereiche wie Salzburg, Tirol, Steiermark, Kärnten, Krain, sondern auch auf Gebiete weit im Nordosten und Norden der Monarchie, wie Böhmen, Mähren, Galizien, Lodomerien und die Bukowina. Nach dem österreichisch-ungarischen Ausgleich von 1867 hatte die Monarchie nun zwei Hauptstädte, Wien und Budapest, d.h. zwei gesonderte Regierungen. Der Reichsrat in Wien vertrat die Länder der österreichischen Reichshälfte (Cisleithanien), während im Namen der ungarischen Reichshälfte („Transleithanien“), für das Königreich Ungarn ein eigenes Parlament in Budapest tagte. Diese seit dem 30. März 1867 gebräuchlichen Bezeichnungen verschwanden mit dem Untergang der Monarchie am 12. November 1918. Als kulturpolitische Leistung aus jenen längst vergangenen Zeiten bleibt festzuhalten, dass der Monarchie mit der Gründung der Francisco-Josephina in der Bukowina das gelang, was den Siebenbürger-Sachsen nicht gelungen war (Kotzian 1983, p. 210).

Die junge Universität gewann schnell an Attraktivität, trotz bzw. wegen ihrer im Vergleich mit österreichischen Universitäten unterschiedlichen Prüfungsordnungen, die sich – so Turczynski (1993, p. 155) – auch auf Siebenbürgen, Rumänien und Russland auswirkten. So etwa kam der theologisch-orientalischen Fakultät, wo die Mehrzahl der Professoren Rumänen waren, aber nur wenige ruthenischer Herkunft, durch das Promotionsrecht ein besonderes Prestige zu. Die nationale und konfessionelle Bindung spielte laut Turczynski (1993, p. 155) keine Rolle bei Berufungen oder bei der Übernahme von akademischen Ämtern in der Universitäts-Selbstverwaltung. Große Bedeutung bei der Neuordnung der Fakultäten gewannen die philologisch-sprachwissenschaftlichen Fächer mit der Besetzung eines

²¹ Im alten Universitätsgebäude befindet sich heute die Fakultät für Mathematik (Abbildung Cernov 2008, p. 76; cf. Braun 2013, p. 127: Abbildung einer der letzten von 70 jüdischen Synagogen, außerhalb des Stadtzentrums, in der Nähe des Geburtshauses von Paul Celan, Wassilkogasse 5, heute Saksahansky-Straße).

Lehrstuhls für Ruthenische Sprache und Literatur durch Emil Kałużniacki, korrespondierendes Mitglied der Akademie Petersburg und der Academia Română, Bukarest. Ebenso erfuhr die Romanistik 1885 durch die Berufung von Theodor Gartner (1843–1926) aus Wien einen wissenschaftlich-akademischen Aufschwung, da Gartners Lehrstuhl um das Rumänische erweitert wurde (Coseriu 1987). Gartner zeigte allerdings wenig Interesse für das Rumänische. Er nahm Kontakt mit Stephan Smal-Stockyj (1859–1938) auf, dem Slawistik-Kollegen für Ukrainische Sprache und Literatur, mit dem er 1913 eine „Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache“ herausgab. Smal-Stockyj – ebenfalls aus Wien berufen – war ein Schüler des slowenisch-österreichischen Slawisten Franz Ritter von Miklosich (1813–1891) (cf. Nowosiwskyj, Kolotylo 1979). Damit wurde in Czernowitz der Bedarf an Ruthenisch-Unterricht abgedeckt, da Russland 1863 und 1876 den Gebrauch des (Ostslawisch-) Ruthenischen verboten hatte: ruthenische Bücher mussten in Lemberg gedruckt und verlegt werden. Ausführliche bio-bibliographische Beschreibungen der (deutschsprachigen) Romanistik-Professoren bzw. ihrer Lehrstühle an der Alma Mater Francisco-Josephina finden sich in Popovici (2010, p. 87–106): „Die Romanisten an der Franz-Josephs-Universität Czernowitz“ (Johannes Kramer), so zu Alexander Budinszky (1844–1900, tätig 1875–1884), Theodor Gartner (1843–1925, 1885–1899), Matthias Friedwagner (1861–1940, 1900–1911), Eugen Herzog (1875–1928, 1911–1928). Nach der Gründung der Rumänischen Universität Cernăuți am 23. Okt. 1920, im Beisein von König Ferdinand I. und Königin Maria, verließen die meisten (österreichisch-) deutschen Professoren das Land, mit Ausnahme von Herzog und wenigen anderen, da sie sich weigerten, den Eid auf die neue rumänische Verfassung (*jurământul de credință statului român*) abzulegen (Tarangul 2016, p. 48).

Verf. dieses Beitrags ist als Romanistik-Student in Tübingen in einem Seminar von Prof. Eugenio Coseriu auf Friedwagners Beitrag „Über die Sprache und Heimat der Rumänen in ihrer Frühzeit“ (Friedwagner 1934) und dessen Tätigkeit an dem fernen Standort der Romanistik in Czernowitz gestoßen. Die Geschichte dieser Disziplin wird in Popovici (2010) nachgezeichnet (Pascaniuc 2010).

Aus Sicht von Turczynski (1993, p. 163) waren die Probleme der Integration der rumänischen „Patrioten“, Adeligen und Professoren am Czernowitzer Gymnasium, die von der Entwicklung des jungen Nationalstaates angezogen eine Vereinigung aller Rumänen wünschten, schwieriger als die deutsch-jüdische Zusammenarbeit. So zeichneten sich unter den Rumänen zwei politisch-kulturelle Strömungen ab, zum einen die der pro-österreichischen und rumänisch-liberalen „Zentralisten“ unter Führung von Eudoxiu von Hormuzaki und mit Billigung des Universitäts-Rektors. Diese verbanden sich mit den Deutschen und wollten die Bukowina gemeinsam mit anderen Kronländern „nach josephinischen Grundsätzen“ zu einem Einheitsstaat integriert sehen; die anderen, die „Föderalisten“, plädierten für eine größere Autonomie und Betonung des Rechts „der historischen und politischen Individualität der einzelnen Provinzen ...“. Sie traten 1871 in ihrem auf Deutsch erschienenen Blatt „Der Patriot“ für die nationalen Forderungen der Rumänen ein.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Anghelescu 1979 = Mircea Anghelescu et alii, *Literatura română: dicționar cronologic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979.
- Ansull 2005 = Oskar Ansull, *Zwei Geist. Ein Lesebuch von Karl Emil Franzos*, Potsdam, Deutsches Kulturforum östliches Europa, 2005.
- Braun 2013 = Helmut Braun (Hg.), *Czernowitz. Die Geschichte einer untergegangenen Kulturmetropole*, Berlin, Christoph Links Verlag, 2013.
- Brix 1982 = Emil Brix, *Die Umgangssprachen in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation. Die Sprachenstatistik in den zisleithanischen Volkszählungen 1880 bis 1910 (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 72)*, Wien–Köln–Graz, Böhlau, 1982.
- Cernov 2008 = Alexandrina Cernov, *Cernăuți/Chernovtsy 1408–2008*, album, București, Editura ICR, 2008.
- Corbea-Hoisie 2003 = Andrei Corbea-Hoisie, *Czernowitzer Geschichten. Über eine städtische Kultur in Mittel(Ost)-Europa*, Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag, 2003.
- Coseriu 1987 = Eugenio Coseriu, *Theodor Gartners Werk im Bereich der Romanistik*, in G. A. Plangg und M. Iliescu (Hg.), *Akten der Theodor Gartner-Tagung, Vill/Innsbruck*, 1985, Innsbruck, Romanica Aenipontana XIV, 1987, p. 277–287.
- Dan 1986 = J. Dan, *Chassidismus*, in Kurt Galling (Hrsg.), *Religion in Geschichte und Gegenwart (RGG)*, A-C, Tübingen, J.C.B. Mohr, 1986, p. 1644–1645.
- Densusianu 1968 = Ovid Densusianu, *Școala latină în limba și literatura română. Originea, tendințele și influența ei*, în *Opere I, Lingvistică*. Ediție de Boris Cazacu, Valeriu Rusu și Ioan Șerb, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 157–172.
- Diner 2014 = Dan Diner (Hg.), *Enzyklopädie jiddischer Geschichte und Kultur (EJGK)*, Band 5, Pr–Sy, Stuttgart–Weimar, 2014.
- Ernst 1992 = G. Ernst, P. Stein, B. Heber (Hg.), *Beiträge zur rumänischen Sprache im 19. Jahrhundert. Akten des Kolloquiums „Die rumänische Sprache im 19. Jahrhundert“*, (Regensburg 26.–28. April 1990), Tübingen, Niemeyer, 1992.
- Feleszko 1997 = Kazimierz Feleszko, *Die einstige Bukowina: Eine Kulturgemeinschaft. Gedanken über die Folgen der Verwendung „fremder“ Sprachen*, in „Südostdeutsches Archiv“, 1997–1998, nr. 40–41, p. 162–183.
- Frățilă 2014 = Vasile Frățilă, *Dialectologie românească (sud- și nord-dunăreană)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2014.
- Friedwagner 1934 = Matthias Friedwagner, *Über die Sprache und Heimat der Rumänen in ihrer Frühzeit*, in „ZrPh“, 1934, nr. 34, p. 641–715.
- Gartner 2007 = Lloyd P. Gartner, *Hasidism*, in *Encyclopaedia Judaica*, Bd. 8 (Gos–Hep), Jerusalem, Keter Publishing House, 2007, p. 393–434.
- Hausleitner 2001 = Mariana Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukowina: Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918–1944*, München, R. Oldenbourg Verlag, 2001.
- Hausleitner 2013 = Mariana Hausleitner, *Eine wechselvolle Geschichte. Die Bukowina und die Stadt Czernowitz vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*, in Braun 2013, p. 31–82.
- ILR II 1968 = Ioana Petrescu, Aron Pumnul, în *Istoria literaturii române II, De la Școala Ardeleană la Junimea*, București, Editura Academiei RSR, 1968, p. 629–632.
- ILRL 1983 = Ștefan Munteanu, Vasile D. Țăra, *Istoria limbii române literare: privire generală*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983.
- Iorga 1969 = Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea: (1688–1821). Vol. 2: Epoca lui Petru Maior*. Ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1969.

- Istrate 1970 = Gavril Istrate, *Preocupări de limbă în activitatea lui George Barițiu*, în *Limba română literară. studii și articole*, București, Editura Minerva, 1970.
- Ivănescu 2000 = Gheorghe Ivănescu, *Istoria limbii române*. Ediție îngrijită de Mihaela Paraschiv, Iași, Editura Junimea, 2000.
- Ivașcu 1969 = George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, vol. 1, București, Editura Științifică, 1969.
- Kittner 1975 = Alfred Sperber, *Der Mensch und das Werk. Nachwort zu Alfred Margul-Sperber „Geheimnis und Verzicht. Das lyrische Werk in Auswahl“*, in Alfred Kittner (Hg.), *Geheimnis und Verzicht. Das lyrische Werk in Auswahl*, Bukarest, Kriterion, 1975, p. 589–614.
- Kotzian 1983 = Ortfried Kotzian, *Das Schulwesen der Deutschen in Rumänien im Spannungsfeld zwischen Volksgruppe und Staat*, Augsburg, Selbstverl Verlag, 1983.
- Kramer 1992 = Johannes Kramer, *Aron Pumnul's Schreibung von 1864 als Vorläuferin in der heutigen rumänischen Orthografie*, in Ernst 1992, p. 117–131.
- Kreuter 2010 = Peter Mario Kreuter, *Ein Kampf um Czernowitz. Die Abtretung der Bukowina an Österreich (1775) und die Ermordung des Fürsten Grigore III. Ghica (11./12. Oktober 1777)*, in Popovici 2010, p. 15–16.
- Lepturariu 1862 = Lepturariu rumînesc cules de'n scriptori rumîni [...] de'n clasa I. și II. a gimnasiunui de jos, Vol. I, Viena [!] 1862; 6 Bde., Wien 1862–1865, II und IV mit je zwei Teilen; insgesamt 2020 Seiten, 1882, Cernăuți.
- Lihaciu 2012 = Ion Lihaciu, *Czernowitz 1848-1918. Das kulturelle Leben einer Provinzmetropole*, Kaiserslautern/Mehlingen, Parthenon Verlag, 2012.
- Macrea 1978 = Dimitrie Macrea, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.
- Maiorescu 1868 = Titu Maiorescu, *Contra Școlai Bărnuțiu*, Iasi, Edițiunea și Imprimeria Societății Junimea, 1868.
- Marton 1971 = Yehuda Marton, *Sadgóra*, in *Encyclopaedia Judaica*, New York, Macmillan Company, 1971, p. 622–623.
- Mititelu 2014 = Cătălina Mititelu, *Dreptul bizantin și receptarea lui în Pravilele tipărite, în Țările Române, din secolul al XVII-lea*, București, Editura Universitară, 2014.
- Nowosiwskyj, Kolotylo 1979 = I. M. Nowosiwskyj, Basil Kolotylo, *Bukowina – Österreichs trostlose Erbschaft*, in Wagner 1979, p. 188–231.
- ÖBL 1959 = *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, II. Band (Glück-Hüb), Graz-Köln, Verlag Hermann Böhlau Nachf., 1959.
- Pascaniuc 2010 = Elena Pascaniuc, *Matthias Friedwagner (1861–1940), Förderer der rumänischen Kultur in Deutschland*, in Popovici 2010, p. 107–120.
- Peyfuss 1983 = Max Demeter Peyfuss, *Aron Pumnul*, in *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, Band 8, Wien, VÖAW Verlag, 1983, p. 334.
- Popovici 2010 = Victoria Popovici et alli (Hrsg.), *Gelebte Multikulturalität. Czernowitz und die Bukowina*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2010.
- Rosetti 1986 = Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.
- Rusu 1978 = Valeriu Rusu, *Introducere în studiul graiurilor românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.
- Rusu 1984 = Valeriu Rusu (ed.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1984.
- Rychlo 2013 = Peter Rychlo, *Czernowitz als geistige Lebensform. Die Stadt und ihre Kultur*, in Braun 2013, p. 7–30.
- Scharr 2003 = Kurt Scharr, *Czernowitz hat Konjunktur. Die Gegenwart der Bukowina in Literatur und Medien seit 1991*, in „Österreich in Geschichte und Literatur (mit Geographie)“, 47, 2003, nr. 5, p. 292–310.
- Scharr 2010 = Kurt Scharr, *Die Landschaft Bukowina. Das Werden einer Region an der Peripherie 1774–1918*, Vienna, Böhlau Verlag, 2010.

- Tarangul 2016 = Erast Tarangul, *Amintiri*. Volum îngrijit de Radu Florian Bruja și Lucian Nastasă-Kovács, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2016.
- Turczynski 1993 = Emanuel Turczynski, *Die vielsprachige Gesellschaft und ihre politische Kultur, in Geschichte der Bukowina in der Neuzeit. Zur Sozial- und Kulturgeschichte einer mitteleuropäisch geprägten Landschaft*, Wiesbaden, Harrassowitz, p. 153–167.
- Wagner 1979 = Rudolf Wagner, *Alma Mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten-Universität in Czernowitz. Festschrift zum 100. Geburtstag ihrer Eröffnung*, München, Verlag Hans Meschendorfer, 1979.
- Weczerka 2010 = Hugo Weczerka, *Die „Francisco-Josephina“ in Czernowitz. Eine Universität am Ostrand der Habsburgermonarchie*, in Popovici 2010, p. 67–85.
- Windisch 1992 = Rudolf Windisch *Gramatec'a Limbei Române lui Timotei Cipariu – o precursorare a Gramaticii Academiei Române*, in Ernst 1992, p. 75–82.
- Windisch 2005 = Rudolf Windisch, *Die Școala Ardeleană*, in „Balkan-Archiv“, 2005–2006, nr. 30–31, p. 385–401.
- Windisch 2018 = Rudolf Windisch, *Monumenta Linguae Dacoromanorum, BIBLIA 1688, Paris XVII, XX, XXI*, in „Revue de Linguistique Romane“, 2018, nr. 327–328, p. 551–565.
- Wolf 2012 = Michaela Wolf, *Die vielsprachige Seele Kakaniens: Übersetzen und Dolmetschen in der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918*, Wien, Böhlau Verlag, 2012.
- Zaciu 2001 = Mircea Zaciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, *Aron Pumnul*, în *Dicționarul Scriitorilor Români*, vol. M–Q, București, Editura Albatros, 2001, p. 896–898.

ARON PUMNUL (1818–1866),
TEACHER FOR ROMANIAN IN CZERNOWITZ
(Abstract)

Aron Pumnul was born in 1818 in Cuciulata, district Făgăraș, Ardeal/Romania. He studied philosophy and history at the Piarist-Lyceum in Cluj (germ. Klausenburg, hungar. Kolozsvár) between 1841–182. During the 1848 Revolution throughout Europe, he also tried to claim national independence for his native Romania. Because of these ideas, Pumnul was persecuted by the Hungarian state guards, who then ruled Transilvania. Pumnul fled to Czernowitz (rom. Cernăuți; today Ukraine, Černivci), the multicultural capital of the Bukowina (Bucovina), then administrated by the Habsburg-Empire. Here the German-speaking University „Francisco-Josephina” (after the name of the Austrian Emperor Franz-Joseph) was founded in 1875. Pumnul was appointed professor of Romanian at the municipal *k.k.* (kaiserlich-königliches) *I Gymnasium*. He tried to reform the Romanian language on the basis of its Latin origin. This reform was not a success. Pumnul died too early, 1866, in Czernowitz. His love for his mother tongue and his national consciousness are unforgotten in Romania.

Cuvinte-cheie: independență națională, Aron Pumnul, Mihai Eminescu, Paul Celan.

Keywords: National Independence, Aron Pumnul, Mihai Eminescu, Paul Celan.

Universität Rostock
Rostock, Universitätplatz 1
Germany
rudolf.windisch@yahoo.de

INDICE DE AUTORI

- A**
Aaron, Vasile 392, 395, 399
Ackner, Johann Michael 265, 268, 271
Adam, Gabriela Violeta **37–51**, 113, 114, 120, 149, 288, 297
Adam, Ioan 92
Adamescu, Gheorghe 350
Adelung, Johann Christoph 544
Aderca, Felix 505, 506, 524, 528
Agache, Catinca 407, 415
Agârbiceanu, Ion 20
Akunin, Boris 479
Albala, Radu 505
Albérès, René Marill 419–421, 425
Aldea, Maria **52–57**, 197, 313
Alecsandri, Vasile 102, 103, 389–391, 395, 398, 534, 538, 539
Alexandrescu, Grigore 395, 539
Alexandrescu, Sorin 362
Alexandru, Ara 450, 453–457, 461–463
Alexandru, Ioan 32
Alexi, Teochar 67, 262, 268
Alexici, Gheorghe 146, 147, 283
Alexics György v. Alexici, Gheorghe
Algiolillo, Paul F 366, 375
Almăjan, Slavco 412–415
Amaru, Bogdan 383, 384, 504
Ammon, U. 110
Anania, Bartolomeu 194
André, Jacques 195
Andreescu, Emil 412, 415
Anestin, Ion 365
Anghel, Dimitrie 381
Anghelescu, Mircea 28, 34, 395, 398, 462, 536, 542, 555
Aniței, Galina **357–363**
Ansell, Oskar 534, 555
Antim Ivireanul 248, 258
Anton, Corina 462
Archip, Ticu 506–508, 511
Ardeleanu, Carol 381, 504
Arghezi, Tudor 29, 31, 34, 377, 381–384, 394, 525, 529
Aricescu, Constantin 367, 389
Ariosto, Ludovico 519, 521
Aristia, Costache 374
Aristotel 83, 209, 214
Armbruster, Adolf 264, 268
Arnaut, Daniel 391, 399
Arrivé, Michel 200, 206
Arthur, Paul Longley 418, 425
Arutinova, N. 200, 206
Arvinte, Vasile 186, 194
Asachi, Gheorghe 61, 534, 539
Assmann, Jan 411, 415
Atila, F. R. 424
Auger, Yves 18, 469
Avram, Andrei 216, 346, 350
Avram, Mioara 121, 202, 207, 217, 229, 230, 246
B
Babeș, Victor 469
Bacalbașa, Constantin 377, 379, 384, 506
Bacmeister, Ernst 52
Baghiu, Ștefan 422, 425, 426, 481
Bahtin, Mihail 357–363, 407, 415
Balaciu Matei, Jana 121
Baldinger, Kurt 216
Ballard, J. G. 402
Bally, Charles 273, 275
Balotă, Nicolae 450
Baltatescu, Sergiu 362
Baltazar, Camil 382, 384, 505, 506, 509–511
Balzac, Honoré de 419–421
Baneu, Alexandra **58–70**
Bank Jensen, Viggo 277
Barbilian, Dan v. Barbu, Ion
Barbu, Eugen 382, 384
Barbu, Ion 383, 394, 506, 509, 510
Barcianu-Popovici, Sava 262, 268
Bariț, George v. Barițiu, Gheorghe
Barițiu, Gheorghe 59, 61, 262, 264, 268, 270, 532, 535, 536, 556
Baronzi, George 388–391, 398, 399, 423, 493, 498, 499, 502
Barthes, Roland 402, 405, 413
Bartoli, Matteo 38, 52, 123–133
Baștovoi, Savatie 403, 405, 431–433, 437, 438
Bataille, Georges 402
Batta Buccioli, Gio 215
Battisti, Carlo 52
Baudelaire, Charles 519, 522
Baudrillard, Jean 402, 432
Bawarshi, Anis S. 418, 426
Bazzanella, Carla 90
Băiculescu, George 424, 426
Bălan, Ion 408, 409
Bălan, Silvia 18
Bălăcescu, Costache 497, 502
Bălcescu, Nicolae 508, 509

- Bănescu, Nicolae 74
 Bărbulescu, Mihai, 264, 268
 Bărnăușiu, Simion 531, 537, 544, 556
 Bârlea, Ovidiu 483
 Bârna, Vlaicu 380, 382–384, 505, 506, 509
 Bear, Greg 430
 Beecher Stowe, Harriet 423
 Bejan, Doina 97, 98
 Beldescu, Alexandra 448
 Beldiman, Al. 393, 398
 Beltechi, Eugen 148
 Belulovici, A. 126, 131
 Bena, Augustin 19
 Benador, Ury 505, 507
 Benedicsen, Aage 52
 Benjamin, Walter 501, 502
 Benkő, Józseph 264, 268, 271
 Berce, Sanda 405
 Berdan, Lucia 483, 489, 490
 Bergson, Henri 441
 Berindei, Cosmina-Maria 37, 50, **71–81**
 Berruto, Gaetano 83, 89
 Berthe, Bruce 430
 Bertoni, Giulio 128, 131
 Beșleagă, Vladimir 439–449
 Bezdechi, Ștefan 21, 74
 Bianu, Ioan 69, 348, 350, 474
 Biberi, Ion 506, 507
 Bidian, Viorel 120, 148
 Bidu-Vrâncianu, Angela 99, 100, 121, 205, 206
 Bilțiu, Maria 142
 Bilțiu, Pamfil 142
 Biriș, Gheorghe 18
 Bîrlea, Ovidiu 483, 489
 Blaga, Lucian 19, 25, 30, 34
 Blagoie, Pavel 408
 Blédy Géza, 299, 313
 Bloom, Harold 391, 477
 Bobb, Ioan 180, 299, 300, 313, 314
 Boccaccio, Giovanni 366
 Bod Péter 301
 Bode, Katherine 418, 425
 Boerescu, Costache 364
 Bogdan-Dascălu, Doina 120
 Bogorodîțki, V. 201, 206
 Bogrea, Vasile 18, 21, 52, 74, 142, 143, 148, 261, 268, 274, 275, 469
 Bojoga, Eugenia 277, 278
 Boldea, Iulian 361, 362
 Bolintineanu, Dimitrie 389, 395, 398, 494, 497, 498, 502
 Bolliac, Cezar 389
 Bologa, Valeriu 22
 Bolovan, Ioan 12
 Bonbardi, Michael 263, 264, 268, 271
 Borcilă, Mircea 148, 268, 274, 278
 Borza, Alexandru 22, 160, 162, 163
 Bot, Ioana 515, 519–521
 Botnaru, Liliana **82–91**
 Boțulescu de Mălăiești, Vlad 110
 Bouissac, Paul 273, 278
 Bouquet, Simon 90
 Bourciez, Édouard 262, 268
 Bourciez, Jean 268
 Bourdieu, Pierre 413
 Brad Chisacof, Lia 92, 98, **101–111**
 Braga, Corin 393, 394, 398, 431, 434, 437
 Braniște, Valeriu 15
 Brateș, Radu v. Biriș, Gheorghe
 Bratu Elian, Smaranda 462
 Bratu, Anda 93, 99
 Bratu, Florian 93, 99, 383, 439, 440, 442, 448
 Braudeau, Michel 379, 384
 Braun, Helmut 551–553, 555, 556
 Brăescu, Gheorghe 504, 506, 509
 Brăileanu, Luminița 404
 Brătescu, Gheorghe 362
 Brătescu-Voinești, Ion Al. 20
 Brătianu, Elisa I. 366, 375
 Brâncuș, Grigore 100, 350
 Breazu, Ion 21
 Breban, Vasile 279
 Brediceanu, Tiberiu 471
 Breyer, Gertraud 190, 194
 Briquet, C. M. 248, 259
 Brix, Emil 552, 555
 Broșteanu, Păun 408
 Brown, Dan 436
 Brown, Marshall 416
 Bruckner, Pascal 400, 404
 Brugère, Fabienne 501
 Brugmann, Karl 275
 Bruja, Radu Florian 557
 Bruner, Jerome 407, 415
 Bruno, Giordano 462
 Brunot, Ferdinand 276
 Büchner, Karl Georg 534
 Bucur, Marin 530
 Budagov, R. 201, 206
 Budai-Deleanu, Ion 28, 395
 Budinszky, Alexander 554

- Bujoreanu, Ioan M. 389, 493
 Bulei, Ion 25, 80, 473
 Buleu, Constantina Raveca **364–376**
 Bulgăr, Gheorghe 120, 143, 519, 521
 Burada, Teodor 471
 Burci, Iustina 114, 120
 Burlacu, Alexandru 439, 441, 448
 Burlacu, Doru George 181
 Burlacu, Liliana 181, **377–385**
 Burlacu, Vasile 424
 Büsching, A. F. 264, 268, 271
 Busuioc, Ileana 151, 156
 Butiurca, Doina 155, 156
 Byck, Jacques 347, 348, 350
 Byhan, A. 123, 126, 131
 Çabej, Eqrem 186, 194
 Cadigan, Pat 430
 Candrea, George 137, 138, 148, 218, 266, 269, 271
 Candrea, I.-A. 52, 112–115, 120, 183, 195, 350
 Cantemir, Dimitrie 104, 105, 179, 194, 546
 Capidan, Theodor 18, 20, 21, 26, 52, 74, 79, 160, 174, 182, 194, 274
 Carabulea, Elena 93, 95, 96, 99
 Caracostea, Dumitru 20, 454
 Caragiale, Ion Luca 102, 381, 389, 494, 500, 527
 Caragiale, Mateiu 423
 Caragiali, Costache 103
 Caragiali, Iorgu 103
 Caragiu Mărioțeanu, Matilda 195
 Carandino, Nicolae 381, 383, 384, 505, 506, 509
 Carianopol, Virgil 506, 510
 Carp, Petre P. 473
 Carpov, Maria 375
 Cassiodorus, Flavius Magnus Aurelius 191, 194
 Cassvan, Sarina 506
 Cazaban, Alexandru 381, 384, 506
 Cazacu, Boris 103, 111, 555
 Cazacu, Matei 99
 Cazamian, Louis 419, 423, 426
 Cazimir, Ștefan 502
 Călinescu, George 31, 34, 388, 391, 396, 451, 454, 494, 523, 525, 526–530
 Călinescu, Matei 454
 Călugăru, Ion 505, 506
 Căprioară, Cosmin 92, 99
 Cărtărescu, Mircea 386, 391, 394
 Celac, Victor 216, 226, 227
 Celan, Paul 553, 557
 Celarianu, Mihail 506
 Čeremisina, Maia 203, 206
 Cernea, P. 381
 Cernov, Alexandrina 533, 549, 555
 Cervantes, Miguel de 366
 Chakrabarty, Dipesh 491, 493, 502
 Chandler, Raymond 476, 481
 Charles-Brun, Jean 419, 426
 Chasles, Philarette 423, 426
 Chendi, Ilarie 381
 Cheshire, Jenny 82, 89
 Chevalier, Jean 445, 448
 Chindriș, Ioan 269
 Chinezu, Ion 19, 21
 Chircu, Adrian **92–100**
 Chiriță, Vasile 368
 Chirițescu, N. 381
 Chivu, Gheorghe 12, 92, 93, 99, 100, 171, 174, 178, 179, 194, 195, 300, 313, 349
 Chomsky, Noam 279
 Ciaușanu, Gheorghe F. 217
 Ciceri, Luigi 286, 287
 Cihac, Alexandru 183–185, 195, 350
 Cincilei, Gr. 200, 204, 206
 Cioabă, Cătălin 463, 521
 Ciobanu, Fulvia 204, 206
 Cioculescu, Șerban 383, 384, 388, 390, 398, 505, 509, 527
 Cioflec, Virgil 52
 Cioran, Emil 525, 528
 Ciorănescu, Alexandru 184–188, 193, 195, 199, 262, 267, 268, 271, 284, 350
 Ciotloș, Cosmin **386–399**
 Cipariu, Timotei 66, 532–536, 540–542, 550, 557
 Ciprian, George 381
 Clim, Marius Radu 99
 Clynes, Manfred E. 432
 Cocea, Nicolae Dumitru 381, 504
 Codoban, Aurel 404
 Coelho, Paolo 431, 434–438
 Cohen, Marcel 200, 206
 Cohen, Margaret 478
 Colciar, Rozalia **112–122**, 148
 Collitz, Hermann 275
 Colormi, Renata 521
 Coloșenco, Mircea 390
 Coman, Petre 19, 134, 141, 142, 144, 146, 148
 Comșulea, Elena 77, 80, 138
 Conachi, Costache 393, 398
 Confucius 452

- Constant, Paul 368
 Constantinescu, Ioan 514, 521
 Constantinescu, Ioana 99
 Constantinescu, Justin 530
 Constantinescu, Muguraș 362
 Constantinescu, N. A. 121
 Constantinescu, Pompiliu-Mihai 504, 528, 530
 Constantinescu-Dobridor, Gheorghe 120, 229, 230, 246, 284
 Contini, Gianfranco 513, 517, 519, 521, 522
 Conțiu, Mihai 120
 Corbea, Teodor 99, 178, 179, 181, 195, 196, 334, 335, 339, 350
 Corbea-Hoisie, Andrei 535, 550, 552, 555
 Corcinschi, Nina **400–405**
 Coresi 325, 332, 348–350
 Corfus, Ilie 109, 110
 Ćorković, Mirjana **406–417**
 Cornea, Paul 392, 393, 398
 Corneanu, Luminița 386, 393, 398
 Corneille, Pierre 374
 Cornis-Pope, Marcel 412, 415
 Cortelazzo, Manlio 143, 280, 287
 Costescu, George, 377
 Costin, L., 262
 Costin, Miron, 344, 345, 349, 540
 Costinescu, Ion 217
 Costinescu, Mariana 349
 Costinescu, Petre 392, 393, 398
 Coșbuc, George 29, 30, 99, 134, 138, 141, 262, 471
 Coșeriu, Eugeniu 82–84, 90, 113, 120, 209, 210, 212, 213, 215, 262, 267, 269, 272, 277, 278, 554, 555
 Coșovei, Traian T. 386
 Coteanu, Ion 97, 99, 227, 284, 456, 462
 Cottez, Henri 200, 204, 206
 Crainic, Nichifor 30
 Crașoveanu, Dumitru 231, 232, 246
 Creangă, Ion 500
 Crețeanu, George 389, 390
 Creția, Petru 215, 451, 453–455, 458, 462, 515, 522
 Crețu, I. 74, 454
 Cristea, Vasilica Eugenia 197, 313
 Cristoreanu, Corina 114, 120
 Crișan-Körösi, Ștefan 179, 180, 183, 194, 198, 299, 313
 Croce, Giulio Cesare 179
 Csaki de Keresztszegh, Nikolaus 263, 268
 Cubleşan, Constantin 451, 452, 462
 Cugno, Federica **123–133**, 454, 455
 Cugno, Marco 456–460, 462, 463
 Cuilă, Pavel 437
 Culianu, Ioan Petru 450
Daicoviciu, Constantin 22, 268
 Daix, Pierre 395, 398
 Dama, Hans 120
 Damé, Frédéric 262, 269, 284
 Damian, Mircea 380–382, 384, 504
 Dan, Ilie 50, 54, 57
 Dan, J. 552, 555
 Dan, Mariana 407, 416
 Danailă, Sorina 405
 D'Argenta, M. D. 423
 Dascăl, Mihai 99
 Dascălu, Crișu 120
 Dauș, Ludovic 423, 506
 David, Ioan 120
 Davidescu, Nicolae 421, 505, 506, 524, 525
 Dănilă, Ion 197
 Dănilă, Elena 243, 246
 Dănilă, Simion 120
 De Boer, C. 276
 De Groot, Albert W. 276
 Deanović, Mirko 196
 Debord, Guy 32
 Dębowiak, Przemysław 93, 96, 99
 Decuble, Horațiu 99
 Dediu, Ion 152, 156
 Delavrancea, Barbu 473, 504, 507, 509
 Delavrancea, Cella 505, 507, 509
 Del Conte, Rosa 450, 459–461
 Deleuze, Gilles 400
 Demény, Lidia 349
 Demetrescu, R. 74
 Demetrescu, Traian 493, 495, 497, 502
 Demetriade, Mircea 381, 383
 Demetrius, Lucia 505, 507
 Densusianu, Ovid 38, 52, 142, 174, 183, 195, 274, 284, 346, 350, 526, 543, 555
 Densușianu, Nicolae 19
 Depărățeanu, Alexandru 389
 Derrida, Jacques 413
 De Vaan, Michiel 196
 Diculescu, Constantin 18, 184–187, 193, 195
 Diefenbach, Laurentius 191
 Diez, Friedrich Christian 93, 99, 544
 Dima, Cristina-Ioana 110
 Dima, Eugenia 246
 Dima, Gheorghe 471
 Dimachi, N. 393, 398
 Dimitrescu, Florica 206, 221, 349
 Dimitriu, Corneliu 234–236, 246, 349

- Dimitriu, Tinca 485
 Dimov, Leonid 386–399
 Dimov, Marina 394
 Diner, Dan 551, 555
 Dinescu, Lucia Simona 405, 432, 437
 Dittmar, N. 110
 Djuvara, Neagu 365, 375
 Dmitrievskij, A. A. 249, 259
 Doban, Traian 408
 Doinaş, Ştefan Augustin 394
 Dominte, Constantin 215, 279
 Domokos Sámuel 299, 301, 313
 Donatus, Aelius 190, 191
 Doody, Margaret Anne 364, 375
 Dosoftei 343, 391
 Dostoievski, F. M. 358, 359, 362
 Doyle, Arthur Conan 475, 476
 Dragomir, Silviu 22, 74, 469
 Dragomirescu, Adina 121
 Draguţa, Simion 408
 Drăganu, Nicolae 18, 21, 22, 26, 52, 74, 79, 140, 141, 171, 172, 174, 274, 276, 349
 Drăghicescu, Dumitru 27
 Drimba, Vladimir 22, 349
 Druţă, Inga 152, 156
 Du Fresne Du Cange, Charles 196, 544
 Dubar, Claude 86, 90
 Dubois, J. 200, 204, 206
 Dufresne, Carolo 196
 Dumbravă, Bucura 364–376
 Dumbrăveanu, Ion 200, 206
 Dumézil, Georges 448
 Dumistrăcel, Stelian 134, 148, 216
 Dumitrescu, Florin 386
 Dumitrescu-Buşulenga, Zoe 396
 Dumitriu, Dana 391
 Dunca-Schiau, Constanţa 423
 Duraffour, Antonin 38
 Đurišin, Dionýz 480, 481
 Durkheim, Emile 483, 484, 488, 489
 Duţu, Alexandru 194
 Duvaux, Jules 269
Edingar, Edward F. 443, 448
 Eftimiu, Victor 379–381, 384, 505, 507
 Eliade, Mircea 231, 447, 448, 483, 489, 527, 528, 530
 Eminescu, Mihai 32, 101, 143, 281, 381, 384, 389, 390, 399, 450–463, 513–522, 530, 531, 534, 535, 547, 549, 550, 557
 Eminoviciu, Mihail v Eminescu, Mihai
 Engler, Rudolf 90
 Episcopescu, Ştefan Vasile 219, 220
 Erll, Astrid 407, 408, 410, 416
 Ernout, Alfred, 190, 195, 196
 Ernst, Gerhard 555–557
 Ettmayer, K. 276
 Evolceanu, Dumitru 18
 Evtuşenko, Evgheni 394
Faiciuc, Ioan 148
 Faré, Paolo A. 261, 269
 Fasching, Franciscus 264, 269, 271
 Favre, Léopold 196
 Fedkovici, Osip Iuri 534
 Fejes, Denisa 405
 Felecan, Daiana 113, 114, 121, 236, 246
 Felecan, Nicolae 113, 121, 236, 246
 Felecan, Oliviu 113, 114, 120–122
 Feleszko, Kazimierz 552, 555
 Ferro, Teresa 127, 131, 285
 Filimon, Domnica 99
 Filimon, Nicolae 420, 426
 Filipescu, Nicu 473
 Finkelkraut, Alain 400, 404
 Finlay, George 365, 375
 Fira, Gheorghe 217
 Firţă, Aurora 462
 Fischer, Iancu 121, 262, 267, 271
 Flatz, Christian Ferencz 501
 Flaubert, Gustave 419, 420, 502
 Flonta, Mircea 197
 Flora, Radu 407–412, 416
 Florescu, Bonifaciu 381, 383
 Florescu, Fl. 74
 Flydal, Leiv 83, 90
 Forăscu, Narcisa 99
 Foucault, Michel 413, 494, 502
 Franzos, Karl Emil 534, 535, 549, 555
 Frary, Lucien J. 364, 375
 Frau, Giovanni 282, 283, 286
 Frăţilă, Vasile 117, 121, 301, 313, 547, 555
 Frâncu, Constantin 272, 278
 Frâncu, Teofil 137, 138, 148, 218, 266, 269, 271
 Freud, Sigmund 517, 521
 Friedwagner, Matthias 554–556
 Fritz, G. 111
 Froehner, W. 266, 269, 271
 Frollo, Mia 506
 Fromm, Erich 370
 Fuchs, Hermann 544
 Fundescu, I. 423
 Fundoianu, Bejamin 31
 Furtună, Dumitru 223

- Gadet, Françoise** 84, 85, 90, 272, 278
Gafița, Mihai 384
Gafton, Alexandru 194
Gala Galaction (Pișculescu, Grigore) 368, 381
Gáldi, Ladislau 102–105, 110, 179, 196
Galkina-Fedoruk, Elena 201, 207
Galling, Kurt 555
Gamillscheg, Ernst 52, 284
Gană, George 514, 517, 520, 521
Gane, Tamara 362
Ganea, Vali Anastasia 114, 121
Gartner, Lloyd P. 555
Gartner, Theodor 552, 554, 555
Gaudet, F. 200, 206
Gautier, Théophile 395
Gavriluță, Cristina 430, 431, 435, 437
Gârdan, Daiana **418–427**
Gârleanu, Emil 381
Genette, Gérard 457, 514, 516, 521
Georgescu, Magdalena 349
Georgescu, Paul 504
Georgescu-Delafras, Petre 424
Georgescu-Tistu, N. 21
Gerz, Clifford 414
Gheerbrant, Alain 448
Gheorghe, Ion 32
Gherghel, Ion 21
Gherguț, Sorin 386
Gherman, Alin-Mihai 178, 179, 181, 195, 196, 349, 350
Gheție, Ion 284, 349
Ghica, Ion 367, 395
Ghiu, Bogdan 502
Gibson, William 430
Giddens, Antony 401, 405
Gilliéron, Jules 38, 216, 278
Giuglea, George 21, 26, 52, 74, 184, 185, 187, 189, 193, 196, 199, 217, 274
Giuglea, M. 74
Giurgea, Ion 227
Gîrlea, Oleseă **428–438**
Glessgen, Martin-Dietrich 85, 90
Göbl László 149, 301, 313
Godeanu, Victor 421, 426
Goga, Octavian 30, 34, 381, 470
Goldiș, Alex 422, 426, 493
Golescu, Iordache 221
Gombocz, Zoltán 276
Grabes, Herbert 416
Graf, Arturo 123
Graur, Alexandru 113, 121, 147, 148, 172, 174, 202, 207, 216, 217, 246, 261, 262, 267, 269, 271, 284, 368
Grădinaru, Dan 387, 391, 393, 394, 398
Greceanu, Radu 178
Greceanu, Șerban 178
Grecu, Doina 38, 50, 80, 113, 121, 174, 288, 292, 293, 297, 298
Grepstad, Ottar 75, 80
Griera, Antoni 38
Grigorescu, Nicolae 470
Grigoriev, V. 200, 207
Grimm, Petre 18, 22, 25, 74
Grober-Gluck, G. 108, 110
Guattari, Felix 400
Guerin, Emmanuelle 85, 90
Guilbert, L. 200, 207
Guillermou, Alain 455, 456, 458, 460, 519, 521
Guiraud, Pierre 216, 227
Gulea, Dan 503, 511
Gündisch, Konrad 69
Gusmani, Roberto 282, 286
Gusti, Dimitrie 393, 398
Guțu, George 148, 195
Guțu Romalo, Valeria 232–234, 242, 246
Haiduc, Ionel 12
Haja, Gabriela 76, 80
Halici, Mihail 174
Han, Byung Chul 400–403, 405
Harhătă, Bogdan 179, 180
Hartman, Geoffrey 410, 416
Hasdeu, Bogdan Petriceicu 16, 19, 72, 76, 167, 171, 182–185, 188–190, 193, 196, 199, 216, 268, 270, 276, 332, 340, 348, 349, 388, 389, 398, 468
Haspelmath, Martin 109, 111
Hassan, Finuța 200, 204, 206, 207
Hasselrot, Bengt 93, 99
Hausleitner, Mariana 550, 551, 555
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 498
Heim, Michael 405
Heliade-Rădulescu, Ion 287, 367, 395, 534–536, 539, 543, 544, 547
Herzog, Eugen 554
Hillman, J. 519, 521
Hjlemslev, Louis 277
Hobsbawm, Eric J. 366, 376
Hodoș, Nerva 69
Holban, Anton 383, 493, 504, 524
Holmes, Janet 87, 90, 476
Holmes, Urban T., 190, 196
Hölscher, Tonio 415
Homorodean, Mircea 113, 121, 144
Honneth, Axel 498, 502
Horățiu (Horatius, Quintus Flaccus) 62, 63, 143

- Horea, Ion 32
 Hristea, Theodor 216, 221, 227
 Hugo, Victor 409
 Hurmuzaki, Alexandru 367, 535, 536, 542, 549, 550
 Hurmuzaki, Eudoxiu 533, 349
 Hurmuzaki, Gheorghe 533
 Hutcheon, Linda 414, 416
 Hutchinson, Colin 419, 426
I
 Iacob, Florin 362
 Iancu, Marcel 32
 Iaru, Florin 386
 Ibrăileanu, Garabet 454, 523, 524, 526, 528
 Ichim, Ofelia 50
 Ilașcu, Iurie 429, 437
 Iliescu, Maria 286
 Ilin, Stancu 389
 Ilis, Florina 402, 403, 405, 430, 432, 437
 Ionescu, Christian 116, 121
 Ionescu, Eugen 524, 525, 528, 530
 Ionescu, Take 473
 Ionescu-Gion, Gheorghe 367
 Ionică, Ion 120, 148, 149, 195
 Ioniță, Magdalena 349
 Iordan, Iorgu 17, 18, 25, 26, 116–119, 121, 174, 200, 207, 262, 267, 269, 271, 273, 275, 279, 284
 Iorga, Nicolae 29, 30, 34, 111, 207, 367, 420, 421, 426, 451, 524–526, 528, 542, 555
 Iorgovici, Paul 539, 547
 Iosif, Șt. O. 380, 381, 383
 Iovănel, Mihai 479, 481
 Irimia, Dumitru, 129, 230, 231, 246, 516, 521
 Ispir, Eugen, 381
 Istrate, Gavril 50, 57, 536, 548, 556
 Istrati, Panait 367
 Ivanov, Nadejda **439–449**
 Ivașcu, George 539, 556
 Ivănescu, Gheorghe 548, 549, 556
 Ivănescu, Mircea 386, 394
 Ivernel, Philippe 502
 Izverna Tarabac, Irina 215, 279
J
 Jaberg, Karl 20, 25, 38
 Jaffé, Aniella 448
 Jakobson, Roman 275
 Janannon, G. 204, 206
 Jeanrenaud, Magda 489
 Jebeleanu, Eugen 505, 506, 509, 511
 Jenny, Laurent 493, 502
 Jerkov, Aleksandar 414, 416
 Jespersen, Otto 276
 Jipescu, Gligore M. 134, 182
 Jockers, Matthew L. 418, 426
 Jonke, Ljudevit 196
 Joseph, John Earl 273, 279
 Joyce, James 493
 Jud, Jakob 37, 38, 293
 Juilland, Alphonse 12
 Jung, Carl Gustav 440, 441, 442, 443, 446, 448, 519, 521
K
 Kałuźniacki, Emil 554
 Kamei, Takashi 278, 279
 Karecevsij, S. 275
 Kast, Verena 430, 437
 Kazazis, Kostas 103, 111
 Kelemen Béla 197
 Kiossev, Alexander 480, 481
 Király Francisc 171, 174
 Kisch, Gustav 21, 79
 Kittner, Alfred 534, 556
 Klaus, J. 110
 Klein, Samuil v. Micu, Samuil
 Kline, Natahn S. 432
 Knight, Stephen 365, 375
 Koch, Peter 85
 Kocmanová, Jessie 481
 Kogălniceanu, Mihail 29, 30, 391
 Kolotylo, Basil 554, 556
 Kotzian, Ortfried 553, 556
 Kramer, Johannes 539, 554, 556
 Kreuter, Peter Mario 552, 556
 Krickel, Joseph Adalbert 265, 269
 Krleža, Miroslav 409, 416
 Krug, Wilhelm Traugott 532
 Krylov, Gheorghij 249, 260
 Kubreakova, Elena 200, 201, 207
 Kühlen, Michael 429, 437
 Kutuzov, Boris 249, 260
L
 Labov, William 82
 Lacan, Jacques 357–363
 Lacea, Constantin 18, 21, 26, 52, 74, 274
 Lachman, Renate 407, 412, 416
 Laforgue, Jules 31
 Lambrior, Alexandru 266, 269
 Lapedatu, Alexandru 74, 469
 Larkin, Philip 387, 398
 Larsson, Stieg 480
 Lascu, Nicolae 66, 69
 Laslo, Nicolae v. Lascu, Nicolae
 Lațcu, Zorica 18
 Laurian, August Treboniu 16, 72, 183–186, 193, 195, 196, 532, 534, 540, 542, 543, 550

- Lazăr, Gheorghe 366, 375
 Lăzărescu, Paul 120
 Leary, Timothy 400
 Lefter, Ion Bogdan 391, 397, 398
 Leucuța, Daniel Corneliu 197, 313
 Leumann, Manu 190, 197
 Lihaciu, Ion 550, 556
 Lința, Elena 248, 260
 Livescu, Ion 382–384
 Lohon, Octavian 530
 Lolliot, H. 18
 Lombard, Alf 284
 Loșonți, Dumitru 113, 117, 120, 121, **134–150**, 160, 172, 174, 181
 Lovinescu, Eugen 31, 32, 34, 381, 421, 503, 504, 509, 511, 524, 530
 Lovinescu, Monica 505
 Lucaci, ritorul 349
 Lucaciu, Vasile 471
 Lüder, Elsa 93, 99, 174, 197
 Ludo, Isac 505, 506, 507
 Lungu, Eugen 389, 398
 Lupescu, Silviu 489
 Lupu, Coman 300, 313
Macchia, Giovanni 519, 522
 Macedonski, Alexandru 378, 381, 383, 390
 Mackridge, Peter 111
 Macovei, Dorina **151–157**
 Macrea, Dimitrie 18, 22, 25, 53, 195, 274, 279, 531–533, 536–550, 556
 Maddox, Tom 430
 Maior, Grigore 178, 196
 Maior, Petru 28, 178, 180, 301, 535, 543, 546, 555
 Maiorescu, Ioan 548
 Maiorescu, Titu 93, 99, 220, 390, 451, 453–456, 473, 494, 533, 534, 536, 537, 556
 Malmberg, B. 278
 Mancaș, Mihaela 426
 Mandelștam, Osip Emilievici 394
 Maniu, Adrian 31
 Mannert, Conrad 264, 269
 Manolescu Pușcariu, Lia 16, 18, 25
 Manolescu, Nicolae 389, 391, 396–398, 409, 416
 Manu, Emil 197, 380, 383, 384
 Marčetić, Adrijana 414, 416
 Marchand, Hans 200, 207
 Marcoviceanu, Ion 408
 Marcu, Florin 204, 205, 207
 Marcuse, Herbert 32
 Mareș, Alexandru 248, 260, 349–351
 Mareș, Lucreția 227
 Margul-Sperber, Alfred 556
 Marian, Rodica 277, 279, **450–463**
 Marian, Simion Florea 367
 Marin, Maria 148, 174, 195
 Marinescu, Anca 148
 Marinescu, Bogdan 120
 Marinescu, Luiza 366, 375, **464–474**
 Marino, Adrian 390
 Marino, Gianbattista 395, 398
 Marshall, Gordon 361, 362
 Martinescu, Pericle 506, 509, 525
 Martinet, André 200, 207
 Marton, Yehuda 552, 556
 Massim, Ion C. 16, 72, 183–186, 193, 195, 196, 540, 543
 Massoff, Ioan 374, 375
 Mastrelli, Carlo Alberto 123, 131
 Maupassant, Guy de 420, 421
 Mavrodin, Irina 404
 Mazilescu, Virgil 394
 Mazilu, D. R. 454
 Mazilu, Dan Horia 396, 399
 Mazilu, Iulia 350
 Mazzitelli, Gabriele 281, 286
 Mărgărit, Iulia 136, 137, 141, 143, 146, 148, 149
 Mării, Ion 44, 50, 78, 80, 148, **158–175**, 268, 291, 295, 297, 298
 Mândrescu, Simeon 283
 Mârza, Andreea 59, 69
 Mârza, Eva 58, 69
 Mârza, Iacob 58, 69, 196
 McCain, Seam 477, 481
 Meillet, Antoine 38, 108, 111, 190, 195, 216
 Melnic, Vasile 205, 207
 Melnicov, T. 249, 260
 Melonashi, Ana 194
 Merlo, Roberto **176–199**, 462
 Meruțiu, Vasile 74
 Meyer, Gustav 197
 Meyerhoff, Miriam 90
 Meyer-Lübke, Wilhelm 17, 23, 52, 53, 123, 149, 183, 197, 261–271, 347
 Mezzofanti, Giuseppe 281
 Micu, Dumitru 452, 463
 Micu, Samuil 28, 179, 196, 262, 264, 269, 271, 301, 541, 543, 546, 547
 Micu-Klein, Inochentie 28
 Migliorini, Bruno 200, 207
 Mihail, Cristian 189, 197
 Mihailov, Doina 408
 Mihali, Adelina Emilia **112–122**

- Mihăescu, Haralambie 103, 108, 111
 Mihăilă, Gheorghe 227, 348, 349
 Miklošič, Franc 283, 554
 Milescu, Nicolae 548
 Milian, Claudia 377, 384
 Millardet, G. 277, 278
 Miller, Teodor 381
 Miller-Verghy, Mărgărita 506
 Millo, Matei 365
 Millot, Claude François Xavier 180
 Mincu, Eugenia **200–208**
 Minică, Mircea **209–215**
 Minulescu, Ion 380–384, 393
 Mioni, Alberto 83, 85, 90
 Mircea, Gabriel 264, 269
 Mircea, Ioan 264, 269
 Miron, Paul 174, 197, 274
 Mititelu, Cătălina 546, 556
 Mocanu, Augustin 134, 149, 261
 Mocanu, Nicolae 113, 120, 121, 148, 181
 Moldovan, S. 266, 269
 Moldovanu, Corneliu 381
 Monda, Virgiliu 505, 509
 Morariu, A. 74
 Morariu, Leca 21
 Moraru, Mihai 396, 399
 Moraru, Nicolae 504
 Morel-Fatio, Alfred 99
 Moretti, Franco 418, 426, 475, 478–481
 Moroianu, Cristian 93, 99, **216–228**
 Moroni, Paul 263, 271
 Moruzi, Dumitru C. 420, 424
 Moșandrei, Mihai 506, 509
 Mounin, Georges 273, 279
 Movilă, Sanda 505, 506, 509
 Moxa, Mihail 334, 336–342, 344, 349
 Muchembled, Robert 400, 405
 Mugur, G. D. 381
 Müller, Friedrich 265, 269, 271
 Munteanu, Eugen 215, 350
 Munteanu, Gavril 535
 Munteanu, George 521
 Munteanu, Gheorghe 408
 Munteanu, Ștefan 555
 Muratori, Lodovico Antonio 544
 Murărașu, Dumitru 389, 454
 Mureșianu, Iacob 536
 Murnu, Gheorghe 284, 506
 Musarra-Schröder, Ulla 407, 408, 416
 Mușat, Carmen 530
 Mușlea, Ion 20, 21, 58–60, 64, 69
 Năgler, Thomas, 69
 Nastasă-Kovács, Lucian 557
 Nastasi, Tasiluța 485
 Naum, Anton 391, 392, 395, 399
 Naum, Octavian 381
 Naum, Teodor 18, 21
 Neamțu, Alexandru 58, 69
 Neamțu, G. G. 121, 234, 246
 Nedelcu, Isabela 99, 100
 Negoită, C. N. 421, 426
 Negoitescu, Ion 391, 451
 Negruzzi, Constantin 101, 393, 395, 398, 533, 538, 539
 Neiescu, Petru 148, 194
 Neigebaur, J. F. 265, 266, 269, 271
 Nerval, Gérard de 395
 Nestorescu, Andrei 392, 393, 398
 Neubauer, Ernst Rudolf 534
 Neugeboren, Carl 265, 269, 271
 Nica, Teodor 366, 367, 375
 Nichitici, Al. 111
 Nicoară, Moise 264
 Nicodin, Dinu 504
 Nicola, Mihai 368
 Nicolae, Alexandru 121
 Nicolae, Sofia Manuela 362
 Nicolescu, Nicolae 389
 Niculescu, Alexandru 93, 99, 120, 282, 285, 457, 463
 Niculiță-Voronca, Elena **483–490**
 Nimigean, Ovidiu 386
 Nișcov, Viorica 405
 Nițescu, Radu 386
 Noica, Constantin 215, 453, 463
 Nora, Pierre 71
 Nowosiwskyj, I. M. 554, 556
 Nünning, Ansgar 408, 410, 416
 Nuță, Ion 114, 116, 121
 Nuțiu, Florica Elisabeta 300, 313
Oancă, Teodor 113, 114, 116, 120, 121
 Oancea, Ileana 278, 279
 Obedenaru, Alexandru 378–381, 383, 384
 Oesterreicher, Wulf 85
 Olaru, Ovio 422, 426, **475–482**
 Olteanu, Antoaneta 487, 490
 Onu, Liviu 22, 103, 111
 Opitz, Martin 262, 263, 265, 269, 271
 Oprea, Lăcrămioara 149
 Oprescu, George 22, 74
 Opriș, Mihai 368
 Oprișan, I. 389
 Orel, Vladimir E. 186, 197
 Ortiz, Ramiro 281, 504
 Orza, Rodica 50, 80, 174, 297
 Osthoff, Hermann 275

- Painlevé, Paul** 470
Pamfil, Viorica 349
Pamfile, Tudor 218, 284
Panaiteescu, E. 74
Panaiteescu, Petre P. 194, 335, 349
Pană Dindelegan, Gabriela 227, 243, 246
Pann, Anton 395, 464, 539
Panov, M. 200, 207
Panu, George 452, 463
Papacostea-Danielopolu, Cornelia 103, 111
Papadat-Bengescu, Hortensia 493, 504, 506, 523
Papadima, Ovidiu 529
Papahagi, Marian 405, 557
Papahagi, Tache 148, 160, 174, 194, 284
Pápai-Páriz, Ferenz 301
Papp, (Ladislaus) Basilius v. Popp, Vasile
Papuc, Liviu 404
Paraschiv, Mihaela 556
Paris, Gaston 52, 53, 99
Pascaniuc, Elena 554, 556
Pascu, Giorge 94, 99, 118, 122, 137, 140, 149, 172, 217
Passy, Paul 52
Pașca, Ștefan 18–22, 26, 79, 112, 113, 116, 117, 119, 122, 140, 149, 217
Patraș, Roxana 367, 375
Pavel, Dora 178, 179
Pavel, Eugen **11–13, 15–26**, 69, 120, 178, 197
Pavel, Toma 423, 426
Pavelescu, Gh. 136, 142, 143, 149
Pătruț, Ioan 22, 174, 194, 279
Pârvan, Vasile 281, 470
Pellegrini, Giovan Battista 90, 280, 287
Pellis, Ugo 38, 128
Peltz, Isac 383, 384, 505, 506, 507, 509
Perian, Gheorghe 384
Perian, Margareta 384
Perpessicius (Panaiteescu, Dumitru S.) 389, 399, 451, 453–460, 463, 515, 520, 521, 524
Pervain, Iosif 22
Peșacov, G. 393, 398
Petolescu, Constantin C. 267, 269
Petrașincu, Dan 505
Petrescu, Camil 380, 382, 494, 505, 508, 509, 524–528, 530
Petrescu, Cezar 526, 528
Petrescu, Ioana Em. 460, 463, 505, 508, 519, 522, 523, 526, 530, 555
Petrovici, Emil 20, 21, 24–26, 39–42, 49, 50, 78, 140, 145, 148, 168, 174, 194, 195, 274, 288–295, 297, 298, 348, 349, 509
Peyfuss, Max Demeter 531, 556
Philippe, Gilles 493, 502
Philippide, Alexandru 16, 73, 120, 284, 394, 528, 529
Piat, Julien 493, 502
Piccillo, G. 127, 131
Piker, Johann Baptist 264, 270, 271
Pillat, Ion 31, 34
Pistek, Zdenek 481
Pistolesi, Elena 83, 84, 85, 90
Pitar, Mariana 155, 156
Piuariu-Molnar, Ioan 69, 179, 180, 182
Pîrvu, Elena 282, 286
Platon 210, 211, 215, 443, 445, 452
Plunghian, Vladimir 88, 90
Poboran, George 367
Podaru, Adrian Aurel 197, 313
Pogor, Vasile 393, 398, 533
Pojoga, Vlad 425, 426, 481
Pokorny, Julius 196
Polizu, G. A. 95, 262, 270
Pomian, Ionuț 121
Pontbriant, Raul 183–185, 195
Pop, Crina **248–260**
Pop, Ion 12, **27–34**
Pop, Sever 19–21, 24, 26, 38, 39, 41, 42, 50, 51, 74, 78, 80, 127, 128, 131, 136, 139, 147, 274, 284, 288–293, 297, 298
Pop, Simona **229–247**
Popa, Atanasie 248, 260
Popa, Mircea 58, 62–65, 69
Popa, Ștefan 407, 416
Popa, Victor Ion 381
Popescu Marin, Magdalena 195, 350
Popescu, C. M. 217
Popescu, Florentin 511
Popescu, Lorența 107, 111
Popescu, Mihai 269
Popescu, N. D. 367, 368, 375, 376
Popescu, Radu Sp. 144
Popescu, Rodica 197
Popescu, Ștefan 424
Popescu-Marin, Magdalena 94, 99
Popovici, Dumitru 21, 22, 25, 454
Popovici, I. 408
Popovici, Iosif 16, 25, 74, 274
Popovici, Victoria 535, 554, 556, 557
Popp, Vasile 58–70
Popper, Karl 176, 197
Porter, Jane 364
Poruciuc, Adrian 186, 197
Postelnicu, Ioana 505–507, 509

- Poteca, Eufrosin 393, 398
 Poțing, Tatiana **483–490**
 Potra, George 378–380, 383
 Pound, Ezra 391, 399
 Prahase, Mircea 141
 Precup, Emil 139, 149
 Prelipceanu, Brîndușa 489
 Procopovici, Alexe 18, 21, 26, 52, 274–276, 279, 349
 Procopovici, Vica 18
 Protopopescu, Alexandru 494, 502, 523, 524, 530
 Proust, Marcel 493, 528
 Pumnul, Aron 388, 395, 531–557
 Purcar-Gușeală, Margareta 113, 122
 Pușcariu, Sextil 11, 12, 15–19, 21–23, 25, 26, 37–40, 50, 52–57, 72–82, 87, 90, 93, 99–103, 108, 111, 120, 121, 123–133, 134, 148, 149, 158, 166, 174, 177, 182–185, 188–190, 193, 196, 197, 199, 200, 207, 216, 217, 223–225, 228, 261–271, 274, 275, 278, 279, 281, 284, 285, 288, 297, 298, 313, 346, 349–351, 397, 399, 464–474
 Pușcaș, Andreea-Nora 116, 122
 Putanec, Valentin 196
Quintescu, Nicolaus Ch. 93, 100
Racoviță, Dimitrie D. 381
 Racoviță, Emil 74, 469
 Raicu-Delahuși, George 424
 Ralea, Mihai 524–526
 Ralett, Dimitrie 160
 Rambaud, Alfred 270
 Raynouard, François 544
 Răcăciuni, Isaiia 384
 Rădulescu Sala, Marina 148
 Rădulescu, Ion 52
 Rădulescu, Neagu 506
 Rădulescu-Niger, N. 424
 Rădulescu-Pogoneanu, Ion A. 18
 Răuțu, Daniela 174
 Râpeanu, Sanda 395, 398
 Rebreanu, Liviu 381, 382, 423, 494, 502, 504, 523, 527
 Rece, Alina 365, 375
 Recevschi, S. 362
 Regnier, Jacques Auguste Adolphe 544
 Reiff, Mary Jo 418, 426
 Reissenberger, Karl Friedrich 266, 270
 Renzi, Lorenzo 286, 287
 Ressu, Camil 381, 383, 384
 Restian, Adrian 428, 437
 Reuss, Eugenia de 423
 Rigas din Velestin 92
 Rigney, Ann 410, 416
 Rilke, Rainer Maria 31
 Rimbaud, Arthur 395
 Rizescu, I. 349
 Rizo-Rangabé, Alexandru 374
 Roccatagliata, Giuseppe 520, 522
 Rodensky, Lisa 423, 426
 Romaine, Suzanne 87, 90
 Roman-Moraru, Alexandra 349
 Rosetti, Alexandru 103, 111, 142, 143, 149, 284, 346–348, 351, 549, 556
 Rosetti, Constantin Alexandru 391
 Rossi, Fabio 83, 90
 Rotman, Liviu 503, 511
 Rotteck, Karl von 532
 Roudinesco, Élisabeth 361, 362
 Rusby, Nicholas 429
 Rusch, Pierre 502
 Russu, I. I. 22
 Rusu, Aurelia 521
 Rusu, Grigore 120, 148
 Rusu, Valeriu 120, 149, 204, 205, 207, 430, 433, 437, 547, 555, 556
 Rusu-Păsărin, Gabriela 430, 433, 437
 Rychlo, Peter 550, 556
 Rycroft, Charles 361, 362
Sadoveanu, Mihail 20, 30, 34, 381
 Sahia, Alexandru 504
 Saint-John Perse 31
 Sala, Marius 121, 197, 227, 228, 262, 267, 270, 271, 351, 472
 Sandfeld, Kristian 21, 52, 284
 Saramandu, Nicolae 120, 194, 227, 228
 Sass, Maria 425, 426, 481
 Sasu, Aurel 530, 557
 Saussure, Ferdinand de 83, 90, 200, 207, 210, 215, 272–279
 Sazonova, N. I. 249, 260
 Sădeanu, Florența 196
 Săghinescu, V. 99
 Sbârcea, George 381, 382, 384
 Sbiera, I. Gh. 218, 535, 542, 546, 549
 Scarlat, Mircea 397, 399
 Scavinschi, Daniil 395, 396, 399
 Scărlătoiu, Elena 182, 197
 Scharr, Kurt 531, 551, 556
 Scheuermeier, P. 38, 293
 Schiller, Friedric 374

- Schuchardt, Hugo 23, 24, 26, 216
 Scorojitu, Radu 92, 100
 Scott, Walter 364, 409
 Scriban, August 149, 184, 185, 188, 189, 195, 350
 Scufos, Francisc 179
 Sebastian, Mihail 504, 524, 526, 529, 530
 Seche, Mircea 18, 25
 Sechehay, Albert 275
 Seigneuret, Jean Charles 375
 Serghi, Cella 505–507, 509
 Serra, Giandomenico 74, 79
 Sestini, Domenico 264, 270
 Sfarghiu, Otilia 138, 146, 147, 149
 Sfarghiu, Vasile 149
 Shakespeare, William 366, 383
 Shanski, Nicolae 201, 202, 207
 Schmidt, Johannes 275
 Shiner, Lewis 430
 Shotton, Margaret A. 429
 Sievers, Eduard 276
 Sihleanu, Alexandru 390
 Silviu, George 421, 426
 Simion, Eugen 11, 69, 197, 389, 390, 398
 Simon, Claude 502
 Simonescu, Dan 69, 396, 397, 399
 Sion, Gheorghe 389
 Skok, Petar 23, 52, 184, 196
 Slavici, Ioan 452, 463
 Slăvescu, Micaela 448
 Slușanschi, Dan 197, 261, 270
 Soare, Alice 504
 Soare, Liliana 299, 313
 Sociu, Dan 386, 387, 399
 Sora, Simona 404, 405
 Sorbul, Mihail 381, 506
 Sornig, K. 108, 111
 Sorokin, Vladimir 404, 405
 Sperber, Hans 108, 111
 Spitzer, Leo 23, 456
 Stamatiad, Al. T. 381
 Stan, Aurelia 113, 122
 Stan, Ionel 144, 149
 Stanciu Istrate, Maria 351
 Stancu, Zaharia 382
 Stati, Sorin 284
 Stănescu, Nichita 394
 Stănoiu, Damian 505, 506
 Steimberg de Kaplan, Olga 409, 416
 Stein, P. 555
 Stelaru, Dimitrie 505
 Stepanov, G. 277
 Stepanova, Maria 200, 207
 Stere, C. 30
 Sterling, Bruce 430
 Stolnicu, Simion 509
 Streinu, Vladimir 381, 388, 391, 393, 398, 505, 529
 Suciu, Emil 160, 174
 Surdu, Alexandru 197
 Svoronos, Nikos 365, 375
 Swiggers, Pierre 277
 Sylva, Carmen 368, 369, 376
 Szász Lőrinc 197
 Szekulicz, Stefanie 366, 369
 Szekuliszovej, Františka Jozefiny, v. Szekulicz, Stefanie
Șandor, Atanasie 539
 Șandru Mehedinți, Tudora 195, 350
 Șăineanu, Lazăr 184, 185, 188, 189, 195, 262, 266, 270, 271, 350
 Șchiopul, Petru 316, 319, 322, 331
 Șepețean Vasiliu, Delia 362
 Șerb, Ioan 555
 Șerban, Mihail 505, 506, 509
 Șerbănescu, Liviu 362
 Șerbu, Ieronim 509
 Șincai, Gheorghe 28, 541, 546, 547
 Șișmanian, Dana 450, 453–457, 461–463
 Șlovski, Victor 475
 Ștefan, Florica 408
 Ștefănescu, Cornelia 530
 Ștefănescu, Daniela 448
 Ștefănescu, M. 74
 Ștefănescu, Mircea 509
 Șuluțiu, Octav 504
Tacit (Tacitus, Gaius Cornelius) 21
 Tadnor, Uri 111
 Tagliavini, Carlo 20, 23, 26, 123, 124, 130, 131, 133, 280–287
 Tagore, Rabindranath 491
 Taloș, Ion **261–271**
 Tamás, Lajos 135, 136, 139, 145, 149, 162, 174
 Tarangul, Erast 554, 557
 Tarnavski, Ipolit 18
 Tămăianu (Morita), Emma, 215, 278, 279
 Tănase, Eugen 22
 Tănase, Stelian 503, 511
 Tcaciuc-Albu, N. 18
 Teaha, Teofil 49, 51, 120, 137, 148, 149, 174, 262, 267, 270, 271
 Tegner, Esaias 275

- Teiuș, Sabina 53
 Temneanu, Daniela **272–279**
 Teocrit 21
 Teodoreanu, Al. O, 381
 Teodoreanu, Ionel 524
 Teodorescu, Cristian 391
 Teodorescu, G. Dem. 95, 139
 Teodorescu, Mirela 349
 Teodoro, Olimpia 424
 Terențiu (Terentius, Publius Afer) 190
 Terian, Andrei 422, 426
 Theodorescu, Barbu 555
 Theodorescu, Cicerone 506
 Theodorian, Caton 504
 Thomaj, Jani 196
 Thomas, A. 52
 Thomsen, Mads Rosendahl 480, 481
 Thomsen, Vilhelm 275
 Tiktin, Heimann (Hariton) 160, 161, 174, 182–185, 189, 197, 284, 350
 Timotin, Emanuela 351
 Titulescu, Nicolae 468, 472
 Tivig, Erwin 197
 Toader, Cristian 362
 Tocilescu, Grigore 367
 Todoran, Romulus 22, 38, 51, 53, 134, 149, 193, 197, 198, 288, 292, 293, 298
 Todorova, Maria 413, 416
 Toma, Elena 155, 156
 Toma, Stela 332, 349
 Tomoiagă, Gheorghe Hovrea 138, 141, 146, 147, 149
 Tomoiagă, Mirela 399
 Tonegaru, Constant 505
 Tonutti, Sabina 282, 287
 Topalli, Kolec 196
 Topciu, Luan 194
 Topciu, Renata 194
 Tornea, Florin 502
 Török, Ștefan 180, 299, 300
 Tostoi, Lev 409
 Treșnikov, A. F. 395
 Tröster, Johannes 262, 263, 266, 270, 271
 Troubetzkoy, N. S. 275
 Troyes, Chrétien de 395
 Tudurachi, Adrian 120, **491–502**, 508
 Tudurachi, Ligia **503–512**
 Tumanian, Paul 450, 451, 463
 Turczynski, Emanuel 553, 554, 557
 Tzara, Tristan 32
Țăra, V. 113, 122, 555
 Țepeneag, Dumitru 393
 Țichindeal, Dimitrie 539
 Țiplic, Ioan Marian 69
 Țopa, Sorana 506
 Țurcanu, Andrei 440, 444, 445, 448
 Țvetaeva, Marina 394
Ubicini, Jean Henri Abdolonyme 265, 266, 270, 271
 Udrescu, D. 137, 147, 149
 Ullmann-Margalit, Edna 108, 111
 Ungureanu, Mădălina 215
 Ureche, Grigore 540
 Urechia, V. A. 304, 423, 535, 536
 Urișescu, Dorin 144, 149
 Urmuz (Demetrescu-Buzău, Demetru Dem.) 32
 Urs, Otilia 179
 Uspenski, Boris 411, 416
 Uță Bărbulescu, Oana 100, **315–354**
Valerian, I. 506, 509
 Valmarin, Luisa 11, **513–522**
 Van Gorp, Hendrik 407, 408, 416
 Vancu, Radu 386
 Vargas Llosa, Mario 32
 Varlaam 110, 335, 336, 339, 341–343, 348, 350, 540
 Varona, Alexandr 249, 260
 Vartic, Mariana 530
 Vascenco, V. 200, 207
 Vasiliu, Aurel 18
 Vasiliu, Laura 246
 Văcărescu, Iancu 28
 Văcărescu, Ienăchiță 28, 34, 375
 Vâlsan, George 74, 470
 Vângolici, Teodor 502
 Velestinlis, Rigas Feraios 371
 Verbină, I. v. Pervain, Iosif
 Verdeș, Ion 194
 Vergiliu (Vergilius, Publius Maro) 21, 59, 61, 65–69
 Verner, Karl 128, 275
 Vianu, Tudor 362, 388, 390, 398, 505, 506, 508, 509, 511
 Vicario, Federico **280–287**
 Viciu, Alexiu 135, 137, 149, 217
 Vidossi, Giuseppe 127, 128, 131, 133
 Vigarello, Georges 400, 404
 Vinci, Leonardo da 436
 Vinea, Ion 382, 525
 Vinereanu, Mihai 184–186, 193, 198
 Vitner, Ion 504
 Vilcu, Cornel 210, 215
 Vlad, Sabin 50, 80, 174, 297

- Vlahuță, Alexandru 29, 470, 494
 Vlasin, Veronica Ana 42, 49, 51, 148, 149,
288–298
 Voiculescu, Vasile 31, 381
 Volceanov, Georgeta 120
 Voronca, Ilarie 32, 34
 Vrabie, Emil 287
 Vremir, Marta 197, **299–314**
 Vrioni, Aida 424
 Vuia, Romulus 74
 Vulcan, Iosif 549
 Vulcan, Petru 424
 Vulpe, Magdalena 25, 80, 120, 131, 473
Wachtel, Andrew Baruch 478, 479, 481
 Wächter, Magda **523–530**
 Wagner, Rudolf 553, 556, 557
 Walsh, Patrick Gerard 194
 Wartburg, Walther von 216
 Weber, Barbara 555
 Weczerka, Hugo 553, 557
 Weigand, Gustav 38, 52, 53, 123, 125, 126,
 283, 473
 White, Hayden 414
 Whitney, W. D. 273, 279
 Windisch, Rudolf **531–557**
 Wolf, Michaela 552, 557
 Wundt, Wilhelm 274
 Wunenburger, Jean Jacques 358, 362
Xenopol, A. D. 266, 267, 270, 271, 367
Zaciu, Mircea 531, 557
 Zafiu, Rodica 92, 93, 97, 98, 100, 109, 111,
 121, 274, 277, 279
 Zallony, Marc-Philippe 367
 Zambaccian, Krikor H. 381, 384
 Zamfir, Dana-Mihaela **315–354**
 Zamfir, Mihai 395, 399
 Zamfirescu, Duiliu 381
 Zamfirescu, Vasile Dem. 448
 Zarifopol, Paul 528
 Zauner, Adolf 301
 Zăbavă, Camelia 114, 122
 Zdrenghea, Mircea 22, 53
 Zilot Românul (Fănuță, Ștefan Ioan) 106
 Zoba, Ioan 251, 253, 256–258
 Zoicaș, Laurențiu 448
 Zolli, Paolo 143
 Zuliani, Alessandro 285

**Proiect realizat cu sprijinul Primăriei și al Consiliului Local
Cluj-Napoca**

**PRIMĂRIA ȘI CONSILIUL LOCAL
CLUJ-NAPOCA**

VISIT CLUJ
— — — — —
The Heart of Transylvania

ISSN 2393 – 526X
ISSN-L 2393 – 526X